

A CLASSICA PHILOLOGIA KÉZIKÖNYVE

SZERKESZTIK:

FÖRSTER AURÉL és HUSZTI JÓZSEF

II. 1. A.

A GÖRÖG ÉS LATIN NYELV HANG- ÉS ALAKTANA

ÍRTA

SZIDAROVSKY JÁNOS

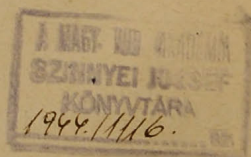
BUDAPEST, 1932

A M. TUD. AKADÉMIA CLASSICA PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KIADÁSA

270935

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akadémia klasszika-filológiai bizottságának a megbízásából feladatomból volt, hogy a legkiválóbb kézikönyvek és az újabb tudományos irodalom felhasználásával megszabott, rövid terjedelemben görög- és latin nyelvtant, illetőleg egyelőre hang- és alaktant írjak főleg egyetemi hallgatók használatára. E nyelvtan tehát nem összehasonlító görög-latin nyelvtan, hiszen ilyennek a tudomány mai állásánál nincs jogosultsága, hanem a két nyelv hang- és alaktanát az indogermán alapnyelvből kiindulva külön-külön, egymással párhuzamosan tárgyalja. A tárgyalásnak ezt a módját gyakorlati okok tették szükségessé. Nagy hely volt ugyanis megtakarítható azzal, hogy számos mindkét nyelv hang- és alaktanát érintő kérdés, mindenekelőtt az indogermán nyelvtudományi alapismeretek ilyen módon csak egyszer kerültek tárgyalásra. A terjedelem megszabott volta kényszerített arra is, hogy forrásaimra olyan helyeken, ahol általánosan elfogadott tudományos eredményeket közlök, ne hivatkozzam. Itt utalok arra, hogy a bibliográfiában (19.—22. §.) azok a bevezető és rendszeres munkák, amelyekre támaszkodtam, fel vannak sorolva. A források megemlézése azonban ott, ahol nincs teljesen kialakult egységes tudományos közvélemény, továbbá a kézikönyvekben még fel nem dolgozott feltevéseknél és eredményeknél elkerülhetetlen volt, s ily helyeken rövidre szabott kérdéstörténeti áttekintést is kénytelen voltam adni. De az idézés itt is a legegyszerűbb. A lapszámokat mindenütt mellőztem, a folyóiratokban, emlékkönyvekben megjelent műveknek még a címét is elhagytam, csak a szerzőt neveztem meg a folyóiratnak, emlékkönyvnek a bibliográfiában található rövidített címével és kötet-számával. Jól tudom, hogy az ilyen idézés kifogás alá eshetik, de szolgáljon mentségemre, hogy mindenképen a terjedelem szűkítésére kellett törekednem.

A nyelvtan első része, a hangtan, 1925-ben, a második része, az alaktan, 1928 tavaszára készült el, de szedése a nehéz gazdasági helyzet miatt csak 1931 február havában indulhatott meg. A közben megjelent rendszerező szakmunkák közül a legfontosabbakat pótlólag felvettem a bibliográfiába, a legújabb tudományos eredmények és feltevések leglényegesebbjeit pedig megfelelő helyen közbeiktattam.

Budapest, 1931. szeptember hó.

Szidarovszky János.

Írásjegyek.

A nem latin ábécés nyelvek hangjai az általánosan szokásos átírásban találhatók. Ez az átírás nem következetes, amennyiben több jegy különböző nyelvekben más-más értéket képvisel, mindazonáltal célszerű hozzá alkalmazkodni, mivel egységes, következetes átírásra még nem történt megállapodás, jóllehet a nyelvészek régen érzik a szokásban levő átírás helytelenségét. HIRT HERMANN az *Indogermanische Grammatik*ban ugyan maga készítette új következetes helyesírást használ, azonban ebben még korai volna a követése.

aí = gót *e* (HIRT szerint *æ*),

au = gót *o* (HIRT szerint *â*),

b = az irben zöngés spirans is, a gótban magánhangzó után labiodentalis zöngés spirans,

c = lat., ir, ófn. *k*, skr. a magy. kiejtés szerint *cs* (az irániban és az ószl.-ban *č* a jegye), ószl., lit. a magy. kiejtés szerint *c*,

ch = ir *χ*, ószl.-ban mint a ném. *ach* szóban, skr. a magy. kiejtés szerint *cs*,

ç = az umb.-ben spirans (a magyar *s*-féle hang),

cz = a litv.-ban a magy. *cs*,

d = az irben zöngés spirans is, a gótban magánhangzó után zöngés spirans,

ð = av. zöngés spirans,

ḏ = zöngés dentalis spirans (l. *ḑ*),

ē = ószl. *ē*,

ĕ = lit. *iĕ*,

ė = lit. *ė*,

ei = gót *ī*,

ə = az av.-ban és az idg.-ban mormogó hang,

g = az irben zöngés spirans is, a gótban gutturalis *n* is és magánhangzó után zöngés spirans, *ġ* és *g'* a palatalis *g* jegye,

γ = az av.-ban zöngés spirans,

g^h = az idg.-ban a labiovelaris *g* jegye,

h = az osc.-umb.-ben szótagelválasztó is, a skr. *h* ejtése *h*,

h = a gótban BRUGMANN szerint zöngétlen *h*, mások szerint labializált *h*,

i = osc. *i_e* középhang, BRUGMANNnál *e*,

ɪ = ószl. redukált *i*, HIRTNél idg. világosszínű zöngétlen magánhangzó, amely rövid magánhangzóból redukálódott,

- \dot{i} = consonans i , tehát nem spirans (HIRT j -vel jelöli),
 \dot{j} = a skr.-ban magy. dzs (az iráiban \dot{j} -vel jelölve), a gótban és litv.-ban i ,
 jh = a skr.-ban magy. dzs ,
 k = az irben, umb.-ben g is, \hat{k} és k' a palatalis k jegye,
 k^u = l. q^u ,
 \dot{l} = szótagképző l ,
 lb, lz = ószl. szótagképző \dot{l} ,
 \dot{m} = szótagképző m , \dot{n} = szótagképző n ,
 p = az irben, umb.-ben b is,
 q = az idg.-ban a velaris k jegye (jelölik k -val is), a gótban = q^u ,
 q^u = az idg.-ban labiovelaris q (jelölik k^u -vel is),
 \dot{r} = szótagképző r , a skr.-ban megvan,
 rb, rz = ószl. szótagképző \dot{r} ,
 \dot{r} = umb. $r + sz$ vagy s (a lat.-ban rs -nek átírva), vannak, akik spirans r -nek olvassák,
 \dot{s} = magy. s ,
 s = magy. sz ,
 sz = a litv.-ban magy. s ,
 t = az umb.-, irben d is,
 th = az irben és av.-ban spirans (ϕ),
 ϕ = a gótban és az idg.-ban zöngétlen dentalis (inter- vagy post-dentalis?) spirans,
 u = umb. u és o ,
 \acute{u} = osc. o , de u is,
 \ddot{u} = litv. ou ,
 τ = az ószl.-ban redukált u , HIRTNél idg. sötétszínű zöngétlen magánhangzó (vö. τ),
 \dot{u} = szótagképző u , tehát nem spirans (HIRT w -vel jelöli),
 w = a gótban valószínűleg u ,
 x = av. χ ,
 y = skr., iráni i , ószl. \bar{y}/\bar{u} középhang, litv. \bar{i} ,
 \dot{z} = a litv.-ban magy. zs ,
 \dot{z} = magy. zs ,
 \mathfrak{z}, z = az ófn.-ben a felső fogmederhez artikulált, tehát alveolaris s , továbbá affricata (ófn. *zimbar*, úfn. *Zimmer*).

A ϵ a nasalisatio jele. A skr.-ban a jegy alatt található pont (pl. t) a cerebralisatio jele, tehát azt jelentí, hogy a hangot nem a fog vagy a fogmeder, hanem a szájpadrás felé artikuláljuk.

Rövidítések.

ach. = akhai	heth. = hethita	óp. = ó-perzsa
aig. = aiginai	idg. = indogermán	osc. = oscus
æqu. = æquus	it. = itáliai	ószl. = ó-egyházi szláv
alb. = albán	kfn. = középfelnémet	örm. = örmény
arg. = argolisi	kor. = korinthosi	pæl. = pælignus
ark. = arkadiai	kork. = korkyrai	pamph. = pamphiliai
att. = attikai	kret. = kretai	phok. = phokisi
av. = avesztai	kymr. = kymroi	præn. = prænestei
boiot. = boiotiai	kypr. = kyprosi	rhod. = rhodosi
brit. = britanniai	kyr. = kyrenei	rom. = román
el. = elisi	l. = lásd	sab. = sabinus
ep. = epirosi	lak. = lakonikai	skr. = szanszkrit
eret. = eretiai	lan. = lanuviumi	sp. = spanyol
fal. = faliscus	lat. = latin	tar. = tarentumi
fel. = felirati	lesb. = lesbosi	thess. = thessaliai
Fest. = Festus	lit. = litván	tokh. = tokhár
fr. = francia	marr. = marrucini	úfn. = újfelnémet
gör. = görög	(plur. nom.)	umb. = umber
her. = herakleiai	meg. = megarai	ved. = vedikus (ind)
Hes. = Hesyehios	ófn. = ófelnémet	volsc. = volscus
	ol. = olasz	

A folyóiratok és az idézett művek rövidítését l. a bibliographiában.

BEVEZETÉS.

A görög és a latin nyelv helyzete az indogermán nyelvek körében.

1. §. Az ismert nyelvek száma meghaladja az ezerkétszázat. Osztályozásukra rokonságuk megállapítása céljából számos kísérlet történt, s pedig főleg kétféle szempontból: külső alakjuk és eredetük szerint.

Eredete szerint a görög és a latin nyelv az **indogermán nyelvcsaládba** tartozik, alakja szerint ú. n. **flektáló nyelv**.* Az indogermán nyelvcsalád tagjai az árja vagy indo-iráni, az örmény, a görög, az albán, az itáliai, a kelta, a germán, a balti-szláv és a tokhár, továbbá a thrák, a phryg, a makedon, s nagy valószínűséggel a venetus, az illyr és a hethita nyelvek.

a) **Árja** nyelvek az ind és az iráni. Az *ind* ó-, közép- és új-ind. Az ó-ind *védikus*, *epikus* és *klasszikus ind* vagy *szanszkrit*. A védikus ind a legrégebb indogermán nyelvű nyelvemlékeknek, a *Védának* és a hozzátartozó teológiai irodalomnak a nyelve. Legalábbis a több mint ezer himnusz tartalmazó *R̥g-védának* egy része a Kr. e. második évezred második feléből való. Az epikus ind a *Mahābhārata* és *Rāmāyana*, klasszikus ind vagy szanszkrit a későbbi klasszikus ind irodalom nyelve, azonban a filológusok nagy része az epikus indet is szanszkritnak nevezi, sőt tágabb értelemben az egész ó-indre kiterjeszti ezt az elnevezést. Közép-ind a *prākrit*, melynek legjelentősebb nyelvjárása a *pāli*, a déli buddhizmus szent nyelve. Míg a szanszkrit holt irodalmi nyelv, addig

* A nyelvek alaki és eredet szerint való rokonságára l. SCHMIDT JÓZSEF: *A nyelv és a nyelvek*. 1923. Alaki osztályozásukkal a XIX. sz. elejétől, mikor SCHLEGEL FRIGYES először osztályozta a nyelveket alakjuk szerint, a legkiválóbb nyelvtudósok is kísérleteztek, így HUMBOLDT VILMOS az általános nyelvtudomány, STEINTHAL HEYMANN a nyelvlektan megalapítója, MISTELI FERENC a kiváló összehasonlító nyelvtudós stb. Legutolsó kísérlet e szempontból: GÜNTERT HERMANN: *Grundfragen der Sprachwissenschaft*, 1925.

Az alaki és eredet szerint való rokonságon kívül beszélhetünk még kulturális rokonságról, sőt FINCK F. N. *Die Sprachstämme des Erdkreises* (1909) c. művében lélektani szempontból is megkísérelte a nyelvek osztályozását (pszichológiai rokonság).

a prákrit élő beszélt nyelv. A közép-ind elnevezés nem egészen szerencsés, mivel a prákrit nyelvjárások nem az ó-indból származtak, hanem részben egy időben éltek vele. PETERSEN (Journal of the American Oriental Soc. 32) szerint ebben az alakban tanulták meg India őslakói a győző árák nyelvét. Az új-ind számos nyelvjárásra oszlik. Legismertebb közülük a cigány nyelv, de ez mai alakjában mindenütt keverék nyelv. India lakosságának mai társalgási nyelve a hindusztáni, melynek szókincsében rendkívül nagyszámú az arab.

Az *iráni* ó-, közép- és új-iráni. Ó-iráni az *ó-perzsa* (nyugat-iráni, az Achæmenida-feliratok nyelve) és az *avesztai* (kelet-iráni, régebben *zendnek* nevezték, a perzsa Mazda-vallás szent szövegének, az Avestának a nyelve), közép-iráni a *pehlevi*, új-iráni az *új-perzsa* régi irodalommal, a *kurd.* az *afgán* stb.

b) Az **örmény** nyelv ma is él, legrégibb emléke a Kr. u. V. századból származó bibliafordítás. HERODOTOS szerint az örmények a phrygétől származnak s az indogermánisták egy része ma sem idegenkedik attól a felfogástól, hogy az örmény nyelv rokon a phryggel.

c) Az **albán** nyelv általános feltevés szerint az illyr nyelv folytatása, HIRT a thrák és illyr nyelv keveredésének tartja. Rendkívül nagyszámú latin eleme a római uralomnak tulajdonítandó. Csak a Kr. u. XVI. század óta vannak írott emlékei.

d) A **kelta** szigeti és szárazföldi. Szigeti a *britanniai* és a *gael*, szárazföldi a *gall*. A britanniai ma is él a *bretonban* (francia Bretagne-ban) és a *kymroiban* (Wales), de britanniai volt a XVIII. században kihalt *korni* (Cornwall) is. Gæl a *skót*, az *ír* és Man-sziget nyelvjárása. Legfontosabb közöttük a Kr. u. VIII. század óta hagyományozott ó-ír nyelv. A gall csak a latin és görög íróknál fennmaradt tulajdonnevekből és mintegy 30 feliratból ismert, mivel már Kr. u. az első évezredben kihalt.

e) A **germán** keleti, északi és nyugati. Keleti a *gót*. Történeti szempontból ez a legjelentősebb a germán nyelvek között, mivel Wulfila püspök bibliafordítása Kr. u. a IV. századból való. A góthoz közel áll nyelvileg az északi germán, úgy hogy HIRT északi germánnak fogja fel a gótot, s pedig történeti-földrajzi megfontolások alapján is. Északi germán a *svéd-dán* (keleten) és a *norvég-izlandi* (nyugaton). Az izlandi jelentőségét mutatja, hogy ezen a nyelven készültek az Edda-dalok, melyek egy része Kr. u. a IX. századból való. Nyugati germán az *angol-szász* (Anglia germán hódítóinak a nyelve) s a vele közel rokon *fríz*, továbbá az *al-* és *felnémet*. Az al- és felnémet elszakadását a déli német nyelvterületen, az irodalmilag a VIII. század

óta képviselt felnémetben a Kr. u. V. és VIII. század között bekövetkezett hangmozdulás, az ú. n. második vagy felnémet hangmozdulás okozta, amely főleg a kemény mássalhangzókra vonatkozott. Ez abból állt, hogy a germán kemény mássalhangzók (*p, t, k*), amelyek a történeti kor előtt indogermán lágy mássalhangzóból (*b, d, g*) keményedtek meg (első germán hangmozdulás), affrikatákká (*pf, ts, kch*), illetőleg szó belsejében és magánhangzó után szó végén zöngétlen spiránsokká lettek (a lat. *ducō*-val szemben gót *tiuhan* az első germán hangmozdulás folytán, ófn. *ziohan*, úfn. *ziehen* a felnémet hangmozdulás folytán, l. a hangtánt).

f) A **balti-szláv** balti és szláv. Balti a XVII. században kihalt *ó-porosz*, a *lett* és a *litván*. A szláv keleti, milyen a *nagy-, fehér- és kis-orosz* vagy *ukrán*, továbbá déli, hova a *szerb, horvát, szlovén* és *bolgár* tartozik, végül nyugati, melynek tagjai a *cseh, tót, szorb, lengyel*. Az összehasonlító nyelvtudományra legfontosabb az *ó-bolgár* vagy *ó-egyházi-szláv*, amely nyelven készült a IX. században Cyrillus és Methodius bibliafordítása.

g) A Turkesztánban 1904-ben felfedezett s írott emlékeiben a Kr. u. VI. sz.-ból való **tokhár** nyelv helyzete még kétséges. Nálunk SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. 2) és az orosz nyelvészek az árja nyelvág harmadik tagjának tartották, JUNKER 1915-ben keltának mondotta (s azóta felfogásában sokan osztottak), POKORNY („Die Stellung des Tocharischen im Kreise d. idg. Sprachen”, 1919) azonban, miután már MEILLET IJ. 1. rámutatott arra, hogy a palatalis *k* megőrzése nem bizonyít okvetlenül a centum-nyelv mellett (l. 2. §), a *satem*-nyelvek közé sorolja s a thrák-phryg nyelvekhez tartozását iparkodott bizonyítani. Csakhogy azóta a centum-nyelveket jellemző labiovelarisokat (l. 164. §.) is felismerték a tokhárban.

A tokhárnak két nyelvjárása van; ez idő szerint *A*- és *B*-vel nevezik őket. Az *A* talán irodalmi nyelv, a *B* Kuesa környékének a nyelve.

h) és i). A görög és az itáliai nyelveket l. később.

j) A **thrák** és a **phryg** nyelv az örményhez áll legközelebb, úgy hogy az idg. eredete ezeknek a nyelveknek is kétségtelen. A thrák a keleti Balkánon élt, de Kis-Ázsiába is eljutott (Bithynia), a phryg kisázsiai, de szintén Európából származott. PEDERSEN („Le groupe ment d. dialectes indo-européens”, 1925) nem látja igazoltnak, hogy *satem*-nyelv (l. 2. §).

k) A **makedont** a göröggel közel rokon nyelvnek tartják, de DEBRUNNER ALBERT (Ebert-féle Reallexikon der Vorgeschichte IV.) szerint ez a feltevés nincs kellőképpen megalapozva.

l) Az **illyr** az ó-korban a mai Dalmatia és Bosznia területén élt. Általában idg.-nak tartják, de OŠTIR («Illyro-Thrakisches» 1923) igen kevésbé igazolt feltevése szerint ez az északi Balkán és a vele határos területek idg. előtti nyelve. Az illyrhez sorozzák a sok feliratról ismert **venetus** nyelvet s HIRT szerint ide tartozik a **messapiai** is, a félsziget déli részén lakó messapiaiak és iapygek nyelve. SOMMER («Zur venetischen Schrift u. Sprache» IF. 42, 1924) kimutatott italo-kelta (-ī genitívus) és latin (a media aspiraták egyező folytatásaiban) egyezéseket a venetusban.

m) A sumer-akkád-hethita szójegyzékből és rendkívül nagy számú ékiratról ismert **hethita** nyelvben már akkor, amikor még csak képirásból ismerték, idg.-t keresett JENSEN, mikor pedig ékirásos emlékekre bukkantak a hethita királyok archivumában, ezek első fordítója, HORZNY határozottan idg.-nak, s pedig centum-nyelvnek mondotta. A német nyelvészek legnagyobb része csatlakozott e véleményhez, azonban felfogásukat e keverék-nyelvről nem mindenütt osztották (l. SCHMIDT JÓZSEF Nyt. 7.), sőt HIRT («Indogermanische Grammatik I», 1927) még ma sem látja egészen tisztázottnak ezt a kérdést. KRETSCHMER Gl. 14 szerint a hethita középhelyet foglal el az indogermán és a proto-indogermán között.

Némelyek indogermánnak tartják az etruszk (Etruriában, de eredetét Kis-Ázsiában keresik), a ligur (a Ligur-tengernél, állítólag kelta) és a lykiai nyelvet, sőt HEIN H. («Die ältesten idg. Sprachreste». Orient. Literaturzeitung 23, 1920) a sumért is, de ennek sémi voltahoz alig férhet kétség.

Az idg. nyelvek, bár legrégebb ismert fokukon is nagy az eltérés közöttük, — mint nyelvtanukból és szókincsükből megállapítható — valamennyien egy nyelvnek, az elveszett és a maga egészében sohasem restaurálható idg. alapnyelvnek különböző körülmények között fejlődött alakjai. Az ősnépről, amely e nyelvet beszélte, faja hovátartozásáról, kultúrájáról és hazájáról igen keveset tudunk, neve pedig teljesen ismeretlen előttünk. Faját ma általában nem tartják egységesnek, hanem keveréknek. Bizonyára nem volt, vagy legalább is nem volt kizárólagosan nomád nép, hanem állandó lakóhelyén állattenyésztéssel, sőt földműveléssel is foglalkozott a népek szétválását közvetlenül megelőző időben. Vö. skr. *yugam*, gör. ζυγόν, lat. *iugum*, gót *juk* = idg. **iugom*; skr. *ajras*, gör. ἀγρός, lat. *ager*, gót *akrs* = idg. *agros*; gör. ἀρόω, lat. *arāre*, gót *arjan*, ófn. *erran*. Hazája ugyanakkor Közép-Európa északi részében, még pedig Észak-Németországban és Skandináviában (HIRT Idg. Gr. I. szerint az északnémet—orosz mélysíkon)

lehetett, azonban ma is kísért az a feltevés, hogy az indogermánok Ázsiából jöttek Európába (MEYER ED. «Die Volksstämme Kleinasiens» Sitz. Ber. d. Preuss. Akad. d. Wiss. Berlin, 1925, FEIST Ebert-féle Reallex. Vö. még IPSEN G. «Der alte Orient u. die Indogermanen». Stand u. Aufgaben d. Sprachwiss. 1925).

Az idg. nyelvcsaládnak más nyelvcsaládokkal való közelebbi vonatkozásaira, esetleges rokonságára is kiterjeszkedik a nyelvtudomány. Már BOPP F. a kaukázusi és a maláji nyelvekben kereste rokonait, de eredmény nélkül. Újabban egyrészt a sémi-hamitával, másrészt a finn-ugorral és a szamojéddal hozzák közelebbi kapcsolatba. Ha egyezések nagyobb számban ki is mutathatók, a nyelvrokonság feltétele egyik nyelvcsaláddal sincs kellően megalapozva. Vö. a sémi-hamita és idg. egyezésekre MÖLLER H. «Semitisch u. Indogermanisch» 1906, s azóta több tanulmányában, PEDERSEN H. Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 57, CUNY A. «Études prégrammaticales sur le domaine des langues indo-européennes et chamito-sémitiques», MERIGGI P. Festschrift Meinhof Hamburg, 1927, a finn-ugor-szamojéd és indogermán egyezésekre WIKLUND K. B. Le monde oriental 1, PAASONEN Finnisch-ungrische Forsch. 7., JOEL Baudouin de Courtenay emlékkönyv, JACOBSON H. «Arier und Ugro-finnen» 1922, LEWY KZ. 58 és SETÁLA értekezései.

2. §. Az indogermán nyelvek két nagy nyelvcsoportha oszthatók, az ú. n. **centum-** és **satəm** (av. «száz») **nyelvekre**. A két csoportot elválasztja, hogy a nyugati nyelveknek, t. i. a görög, itáliai, kelta, germán és tokhár (hethita) nyelveknek (centum-nyelvek) kemény inyen képzett *k* hangjával szemben fűvő hang áll a keleti nyelvekben, t. i. az árja, örmény, albán és balti-szláv nyelvekben (satəm-nyelvek). Pl. gör. *ἑκατόν*, lat. *centum*, ir *cét* (lat. és ir *c = k*), gót *hund* (az indogermán tenuisok és tenuis aspiraták az ősgermánban zöngétlen spiransok lettek, tehát *k*-ból *χ*, csak *s* után maradtak meg: gör. *καίρω* — ófn. *scerōn*), tokh. *känt*, ellenben skr. *ṣatam*, av. *satəm*, lit. *szimtas*; gör. *ὀκτώ*, lat. *octō*, ir *ochtn-*, gót *ahtau*, tokh. *okat* (A dialectus), másrészt skr. *aṣṭāu*, lit. *asztūnī*, ószl. *osmǫ* (rendszám.).

Jellemző még, hogy a nyugati nyelvek ajakgömbölyítéssel ejtett (lágú inyen képzett) *k*, *g* hangjával szemben a keleti nyelvekben ajakgömbölyítés nélküli hangokat találunk: lat. *quis*, gót *has* — skr. *kas*, lit. *kàs* (l. 164. §-tól).

JACOBSON H. rámutatott arra, hogy a centum-nyelvek a satəm-nyelvektől még az esetek korlátozódásában, továbbá a tizes számnevek képzésében különböznek. A vocativustól eltekintve ugyanis a gör., germ. és keltában négy, a lat.-ban öt az esetek száma, ellenben a skr.-ban a vocativuson kívül hét eset van. S míg idővel a lat.-ból is eltűnt az ablativus, ez és a locativus ma is élő casus a balti-szlávban, az örményben és az albánban, és egyes ind nyelvjárásokban ma is nyolc casus van («Kasusflexion u. Gliederung d. idg. Sprachen» Αντίστροφον, 1923).

A tokhárban is a nyugati nyelvek casus-rendszerét találjuk. Viszont az oscus-umberben az ablativus mellett a locativus is élő casus.

JACOBSON H. («Zahlssystem u. Gliederung d. idg. Sprachen,» KZ. 54, 1926) abban a tényben, hogy a centum-nyelvekben a tizes számnevek képzésében 60 után szakadék van, azaz e nyelvek hetventől felfelé másképpen képezik a számneveket, mint hatvanig (gör. ἑξήκοντα, de ἑβδομήκοντα, lat. *sexāgintā* és *septuāgintā*, de ez eredetibb **septumāgintā*, kelta *ses-ca* és *sechtmo-ga*, gót *saihtigjus* és *sibuntēhund*, tokh. A *säksäk* és *säptuk*, B *skaska* és *suktan̄ka*, ellenben a skr.-ban 60 = *śaṣṭiḥ*, 70 = *saptatiḥ*, de 50 = *pañcāśat*), a centum-nyelvek jellemző sajátosságát látja. Ez a hatvanas számrendszer mellett szól, melyet már SCHMIDT JÁNOS («Die Urheimat der Indogermanen u. die europäische Zahlssystem,» 1890) babilonai kölesöznzésnek tartott, de JACOBSON H. nem következtet belőle babilonai és európai idg. érintkezésre, hanem esetleges sumér befolyásra, akiktől vették át meglehetősen elterjedt feltevés szerint a babiloniak is a (360 = az év napjainak a száma, 60 = ennek hatodrésze, 12 = ennek ötödrésze) számrendszert.

Egyesek (így SCHRIJNEN J. MSL. 23, 1927) a centum- és satem-nyelvek közé középidg.-t (thrák-phryg, tokh, heth.) vesznek fel.

3. §. A centum-nyelveken belül is megállapítható szorosabb kapcsolat egyes nyelvek között. A görög és az itáliai nyelvekben található egyezések a *görög-itáliai*, az itáliai és a kelta nyelvek egyezései az *itáliai-kelta nyelvegység* feltevésére vezettek. A görög-itáliai nyelvegységben ma már nem hisz senki, úgyhogy a görög nyelv viszonylag elszigetelten áll (KRETSCHMER a phryggel iparkodott egyezéseket kimutatni), az itáliai-kelta nyelvegység feltevése azonban az utolsó évtizedekben erősen tért hódított, bár a legújabb időben ellene is hoztak fel igen komoly érveket. Újabban itáliai-kelta-tokhár egyezéseket is mutatnak ki, amelyekkel egyesek a tokhár nyelv kelta voltát kívánják bizonyítani, s MARSTRANDER («Caractère indo-européen de la langue hittite,» 1919), majd alaposabb érvekkel PEDERSEN («Le groupement des dialectes indo-européens» 1925) igen közelállónak tartják hozzájuk a hethitát is.

A **görög-itáliai egyezések**, melyekre a nyelvegység feltevése támaszkodik, a következők:

1. Az idg. intervocalis *i* kiesik. A skr. *trayas* = idg. **treies*, ellenben gör. gort. *τρῆς*, att. *τρεις*, (olv. *trēs*), lat. *trēs*. Csakhogy ugyanez a jelenség megvan a keltában is, s LESKIEN szerint a lettben is kiesett a *i* két egyenlő magánhangzó között.

2. Az idg. media aspiraták (*bh*, *dh*, *gh*) tenuis aspiraták (*ph*,

th, *kh*) lettek. A görög nyelvjárások legtöbbször így is ejtették őket, azonban az itáliai nyelvekben már a hagyományozás kezdetén fűvő hangokként jelentkeztek, még pedig a *ph* mint *f* (a lat.-ban csak a szó elején), a *th* *p*-n keresztül (fogsorközi fűvő hang) mint *f* (a lat.-ban csak a szó elején), a *kh* *χ*-n át mint *h* (a lat.-ban mássalhangzó előtt és után *g*): gör. *φέρω*, umb. *fertu*, lat. *ferō*, de a skr.-ban, ahol a media aspiraták megmaradtak: *bharāmi*; gör. *ἔθρηξα* umb. *fetu* = lat. *facito*, de skr. *dadhāmi*; gör. *χαμαί*, osc. *huntru*, umb. *hondra* ('infra'), de av. *zami* ('humi'), lit. *žėmė* ('föld'); az idg. *gh* = av, *z*, lit. *ž*). Alig bizonyítható azonban, hogy az it.-ban is tenuis aspiratákká lettek a media aspiraták. Pl. az *amābam* második tagja, a *-bam* e szerint a **fūām*-on keresztül lett **bhuām*-ból, ami igen kétséges. Nem lehetetlen, hogy a media aspiraták zöngés fűvő hangokká lettek az itáliaiban (tehát nem tenuis aspiraták) és azok zöngétlenedtek el.

KRETSCHMER «Die protidg. Schicht» Gl. 14, 1925 vallja a gör. és az itáliai media asp. > tenuis asp. hangváltozást, s ama proto-idg. réteg befolyásának tulajdonítja, amelyre a két félszigeten a görögök és az itáliaik rátelepedtek.

3. Állítólag csak itt vannak nőnemű *o* tövek: gör. *ἡ φάρις*, *ódōs*, lat. *haec fagus*, *humus*, azonban MEILLET (MSL 21, 1919) rámutatott arra, hogy ilyen más nyelvek alapján az idg.-ra is feltételezhető. L. 231. §.

4. A locativus és a dativus egybeolvadása úgy, hogy az első és a második declinatióban a dativusi alak, a harmadikban a locativusi alak jelenik meg (l. azonban a 251. §-t): idg. dat. a gör. *χώρα*, lat. *terrae*, gör. *λόφος*, lat. *lupō*, idg. loc. a gör. *γέει* < **γέεσι*, lat. *sitū*. Az alapnyelvben a két eset szétvált, egybeolvadása azonban gyakori más idg. nyelvekben is (l. a centum-nyelvekre a 2. §-t), továbbá az ólat. *virtutei* s épp így az osc. *paterēi* ('patri') lehet alapnyelvi dativus is.

5. Az *-ā* tövek többszáma új az idg.-hoz képest: nom. gör. *χώρα*, lat. *datai*, *datae*, de skr. *aśvās* ('ló'), gen. gör. *θεάων* < **āsōw*, lat. *deārum* < **āsōm*, osc. *egmazum* ('rerum'), tehát **sōm* suffixum, míg más idg. nyelvekben *-sōm* mutatkozik; dat. gör. *χώρας*, lat. *mēnsis*, osc. *deivinais* ('divinis'), másutt *bh* és *m* suffixum; acc. kret. *τιμάης*, osc. *viass* (lat. *viās*), umb. *vilaf* ('vitulās'), < **āns*, holott a többi nyelvben *-āns*-ból *-ās* (gót *gibōs*). Lehet azonban, hogy már az idg. alapnyelvben egymás mellett volt *-āns* és *-ās*.

6. Az act. imperat. plur. 3. szem. dór *φερόντω* lat. *feruntō* az egyes-számú *φεπέτω*, ill. *fertō*-hoz az indic. præs. imperf. *φεποντι* és *ferunt* után. Más nyelvekben ilyen act. imperat. nincs ugyan, az egyezés mind-

azonáltal véletlen is lehet. Így a skr. med. imperat. plur. 3. szem. *bharantām* megegyezik a gör. *φερόντων* alakkal, de medialis jelentése kétségesse teszi, hogy köztük összefüggés van.

7. Infinitivus egyezések is vannak: gör. *τιμῆσαι*, *φιλῆσαι*, lat. *amārī*, *monērī*. Ilyenek más idg. nyelvekben nem találhatók, bár ezekkel kapcsolatra hozható a skr. *ji-ṣē* ('győzni') inf., ha ugyan a lat. inf. *r* = idg. *s*, nem pedig eredeti *r* (l. az inf.-t), mely utóbbi esetben a gör. és a lat. nem is ugyanazt a mássalhangzót hozza.

8. Mind a gör., mind a lat. hangsúlyban a történeti korban háromszótagos törvény uralkodik. Azonban ezek között nincs történeti összefüggés.

Az egyezések legnagyobb része görög és latin, s csak kevés görög és itáliai.

4. §. Fontosabb itáliai-kelta egyezések:

1. A *r* deponens és passivum: lat. *sequor* — ir *-sechur*, lat. *sequitur* — ir *-sechitir*, lat. *sequimur* — ir *-sechemmar*, lat. *sequuntur* — ir *-sechetar*. Azonban az itáliai-keltán kívül a tokhárban (*aikemar* 'ismerek' vö. lat. *opinor*, 3. szem. *aištr*, plur. 3. *naksentr*, 'becsmérel'), ezen kívül az egyes első (*-hari*), valamint az egyes és többes harmadik személyben a hethitában (*kišari*, 'lesz', *kiitari* 'állíttatik', plur. 3. *kijaantari*), továbbá a phrygben (*αδδαχετορ* 'afficitur' az *αδδαχετ* mellett) és az örményben (*berēr* sing. 3. < **bheretor* v. *-ter*) vannak mediopass. *r* alakok. PEDERSEN ('Le groupement des dialectes indo-européens', 1925) főleg ezek, de más egybevetések alapján is hajlandó feltenni, hogy az italo-kelta, a tokhár, a hethita és a phryg (az örményt nem számítja ide, mivel ott a *r* enklitikus elem is lehet) igen régi időben az idg. alapnyelv összefüggő csoportját alkották. HIRT ('Idg. Grammatik IV' 1927) csak az itáliai és kelta összefüggését látja, de ő a sing. második személyt is összveti a lat.-ban (*sequere*) és az irben (*labrithēr* 'beszélsz'), amelyben mások nem keresnek italo-kelta *r* alakot, pedig a tokhárban is volt 2. szem.-ű *r* alak. CHARPENTIER ('Die verbalen *r*-Endungen in idg. Sprachen', 1917) még az itáliai-kelta *r* deponens közös fejlődése ellen is állást foglalt (l. a lat. pass. személyragokat, 334. §). Más nyelvekben a *r* csak a plur. 3. szem.-re szorítkozik s az activumban is megjelenik (lehet, hogy a lat. perf. *ēre* végzetben is ez van).

2. Az *-o* tövek sing. gen.-a csak a lat.-ban és a keltában (de SOMMER szerint, l. 1. §, a venet.-ban is) *-ī*: lat. *virī*, gall *Segomari*, ir *maicc*, régebbi *maqi* ('fia'). Eredetere l. az *-o* ragozást. A többi idg. nyelvek közül az árjában, a gör.-ben, a germ.-ban és az örményben

-sio, -so végzet van az -o tövek gen.-ában, a balti-szlávban az abl.-alak kiszorította a régi genitivust. Az osc-umberben sem *i* a gen.-végzet: osc. *sakarakleis* ('sacelli'), umb. *katles* ('catuli'). Éppígy az -o tövű több. nom. is szemben áll az osc.-umb.-ben a latinnal, mert végzete -ōs (osc. *Nūvlanis*, umb. *Ikuvinus*), azonban az -oi végzet plur. nom.-ban görög is.

3. Csak it.-kelta a **samo-*, -*ismo-*, ill. ebből -*samo-*, -*isamo-* (idg. *v* = it. kelta *a*, l. 37. §) felsőfokképző: osc. *nessimas* ('proximae'), umb. *nesimei* ('proxime'), kymr. *nesaf*, ir *nessam* ('proximus') < **nedh-samo-s*, lat. *ploirume* (Kr. e. III. sz.), *plūrimus* < **plō-ismo-s* a **plē* gyökérhez, a gall városnév *Ōξισάμη* = **ouks-isamā* az ir *ós*, *uas* ('felett') szavakhoz.

4. Idg. szókezdő *p* a rákövetkező *qu*-hoz hasonló: lat. *quinque*, ir *coic*, de skr. *pañca* (a *c* = idg. *qu*), lit. *penkì*. Ez természetesen csak ir-latin, mivel a *qu*-t az osc.-umb. és a britanniai nem hozza.

5. Csak a lat.-irben van *b* futurum: lat. *amābō*, ir *no charub*.

6. Kevésbé fontos bizonyítékokul felhozhatnák még: a) Az *a* coniunctivus (lat. *ferāmus*, ir *do-ber* < **do-berām*, amellyel szemben az ószl. *berō* < **berām* indic. praes.). b) A *-tien* formans nagy szerepe (lat. *mentīō* ir. *toimīn* 'vélemény'. Allítólag it.-kelta-tokhár). c) Az idg. szabad szóhangsúlynak az első szótaghoz kötöttsége.

7. Lényegtelen, hogy az idg. szótagképző *n*, *m* (mint német *Leben* ejtsd *lebŋ*)-nek egyezők a folytatásai (*en*, *em*), alaptalan, hogy ugyanazon feltételek mellett *an*, *am* a lat.-ban és az irben. Vö. az irre PEDERSEN «Vgl. Gramm. d. keltischen Spr.» I, 45, a latinra is WALDE alább idézett munkáját. THURNZEYSEN «Handbuch des Altirischen» 127 szerint az idg. *n* = ir *in*, amelyből csak a rákövetkező *a* vagy *o* előtt lett *en*. HIRT (Idg. Gr.) szerint pedig idg. *n* = ir-lat. *en*, *vn* = *an*.

WALDE szerint nem it.-kelta, hanem csak gaelo-latin vagy ir-latin nyelvegységről lehet szó, minthogy az egyezések közül több csak ir és latin, nem pedig általában it. és kelta. Szerinte e kisszámú bizonyíték nagy bizonyító erejű, úgy hogy nagy a valószínűsége annak, hogy mielőtt történeti lakóhelyüket elfoglalták az itáliai és a kelta népek, egyrészt az irek és latinok, másrészt a britanniaiak és az oskus-umber népek területileg közel álltak egymáshoz, s az ős-ir egységet alkothatott a latin nyelvvel. Csak az itáliaiak elvándorlása után alakult ki Itáliában az itáliai, északon a kelta nyelvegység. E fel-fogás ellen foglalnak állást VENDRYES «Italique et Celtique» Rev. Celt. 42 és MEILLET Esquisse d'une histoire de la langue Latine 1928, kik az itáliai-kelta nyelvegység hívei, továbbá PEDERSEN (l. előbb) azzal a feltevésével, hogy az itáliai-kelta-tokhár-hethita és phryg szorosabban összefüggő csoportot alkottak, HERMANN (Gött. Anz. 1918 és «Silbenbildung im Griechischen», 1923), ki szerint csak a *b*-futurum

látszhatik latin-ír közös újításnak, ebből pedig ős gaelo-latinra nem lehet következtetni. BRUGMANN s 1929-ben DEVOTO (Silloge Lingu. dedic. a. mem. di Gr. I. Ascoli) is a gaelo-latin nyelvegység ellen, ellenben KRETSCHMER Gl. 11, 1921 meggyőzőknek tartja WALDE érveit. Legújabban MARSTRANDER (vö. DEBRUNNER ismertetését az IF. 48-ban) a leghatározottabban foglal állást az itáliai-kelta nyelvegység ellen.

A nyelvegység fogalmat ma már sokan csak abstrakciónak tartják s úgy állítják fel a kérdést, hogy a gael és lat. népek nyelvében levő egyezések milyen fokig nem magyarázhatók azzal, hogy hozzájuk, kik az itáliai-kelta terület szélein laktak, nem jutottak el olyan újítások, amelyek a terület középpontjában (osc.-umb., brit.) felléptek. Vö. HOFMANN (Stand u. Aufgaben d. Sprachwiss. 1925).

Nyelvtani és szókinszbeli egyezések nagyobb számban találhatók más idg. nyelvek és a gör., ill. a lat. között is, mindenekelőtt a lat. és a germ. között, s feltűnő, hogy az italo-keltában és az árjában nagy számmal van olyan szó, amely más nyelvekben nem fordul elő. Továbbá a gör., lat., kelta- és örményben szétválik az *a* és *o*, ellenben az árja, a lit., a germ. nem ismer *o*-t, az ószl.-ban nincs *a*. Itt tehát gör., itáliai, kelta, örmény egyezésről beszélhetünk. Itáliai-kelta-gör. egyezés az ú. n. hosszú sonans nasalisoknak és liquidáknak (\bar{n} , \bar{m} , \bar{r} , \bar{l}), ill. helyesebben HIRT szerint *na*, *ma*, *ra*, *la* basisoknak (61. §) egyenlő folytatásai: *nā*, *mā*, *rā*, *lā*. Az augmentumot csak az árja, a gör., az örmény, phryg hozza (skr. *a-dhāt*, *a-dadhāt*, gör. ἔ-θηκε, ἐ-τίθει, örm. *e-d a *dhē* alapalakhoz). Az idg. szabad szóhangsúly helyett az itáliaiiban, a keltában és a germ.-ban az első szótagon a hangsúly stb.

Vö. SCHMIDT JÓZSEF: «Az itáliai nyelvcsalád helyzete az idg. nyelvek körében» (Ak. Értek. XX. 2, 1907), hol a gör. és lat., valamint az itáliai és kelta egyezések igen nagy gondnal és alapossággal vannak összeállítva, továbbá WALDE: «Über älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten u. Italikern» (Innsbruck, 1917).

A kérdéssel hazánkban először SEITZ Lajos foglalkozott: «A latin nyelv a rokon nyelvek körében s történetének forrásai» (Aradi kir. kath. főgimn. 1875—76. ért.).

A görög nyelv.

5. §. Miként a mai élőnyelvek, az ókoriak is, sőt maga az indo-germán alapnyelv is, nyelvjárásokra oszlottak. A görög már a Kr. e. II. évezred végén több nyelvjárásból állott, de ezek csak jóval későbbi időtől (a VII. sz.-tól kezdve) vannak feliratokban hagyományozva.

A görög nyelvjárásokat BRUGMANN KÁROLY hét csoportba foglalja: 1. ión-attikai és *ιωανή*, 2. dór, 3. északnyugati, 4. északkeleti vagy aiol, 5. elisi, 6. arkádiai és kyprosi, 7. pamphyliai. BRUGMANN

«Griechische Grammatik»-jának negyedik kiadásában THUMB ALBERT nyolcadiknak hozzájuk veszi az achaiait. E nyolc nyelvjárást HIRT HERMANN («Handbuch d. griech. Laut- und Formenlehre») háromra, MEILLET ANTAL (Meltzer H. fordításában «Geschichte des Griechischen») négyre korlátozza. HIRT szerint 1. dór vagy nyugati (ide számítja az északnyugatit, az achaiait, az elisit és a pamphyliait is), 2. achai vagy achiv (ez az arkadiiai, kyprosi és az aiol), mely elnevezés HOFFMANN OTTÓTÓL származik, s a Homerosi Ἀχαιοί névre (az egész görögség neve, nem pedig Achaia népéé), valamint a 13. századi aig. feliratok Akhaiwaša népnevére támaszkodik,* 3. ión-attikai. MEILLET felosztása megegyezik HIRTEVEL, csak hogy ő az arkadiiai-kyprosit és az aiolt két külön nyelvjárásnak tárgyalja, s a Revue des études grecques 21-ben a pamphyliainak az arkadiiai-kyprosisal való egyezését hangsúlyozza. Az alábbiakban a nyelvjárások sajátosságait a HIRT-féle csoportosításnak megfelelően tárgyaljuk, mivel ezt a csoportosítást az irodalmilag élő nyelvjárások is ajánlják.

A görög nyelvjárások eredetének tisztázását KRETSCHMER PÁL («Zur Geschichte d. griech. Dialekte», Glotta 1, 1909) kísérelte meg. Feltevése szerint a legrégebb görög népesség az iónnal homogén, az achaiok a második réteg s erre telepedett a dór, de az anyaországi ión törzs még az achai vándorlás előtt terjeszkedett ki kelet fele, a szigetekre és a kisázsiai partokra. A dórnak az achaival való összevegyülése okozta tehát a nyelvjárások keveredését, mely alól csak Arkadia, Lesbos, az aiol Kisázsia és Kypros maradt ment. Feltevése nem talált általános elismerésre, úgyhogy DEBRUNNER ALBERT («Griechen», az EBERT-féle «Reallexicon der Vorgeschichte» 4. kötetében, 1927) ma sem látja megalapozva, hogy az ión a legrégebb réteg s erre telepedett az aiol-achiv. Jobban rászorgált arra, hogy kihívja maga ellen a kritikát, BELOCH J. Griech. Gesch.² 1912., ki még a dór vándorlást is tagadta.

Az idg. őshaza semmiesetre sem volt a Balkán-félsziget, tehát a görögök bevándorlók. Azt a népet, amelyet ott találtak és legyőztek, HIRT H. («Die Indogermanen», 2. köt. 1905—1907) igen magas műveltségűnek tartja. KRETSCHMER («Die protoidg. Schicht», Glotta 14)

* GÜNTERT «Über die Namen Achaier u. Hellenen» WuS 9. szerint < *sakhai-uo a ved. sakkhā 'társ' alapján, mely egyeztetés azonban hangtanilag nem igazolható. A Ἑλλῆνες név csak Kr. e. a VII. sz. óta az egész görögség neve, addig Ἑλλὰς lakóié (Hom. B. 684). A név kiterjedése a Πανέλληνες καὶ Ἀχαιοί (Hom. B. 530. Πανέλληνας καὶ Ἀχαιοὺς) összefoglaló elnevezésből indult ki, s a Πανέλληνες-en át (Hesiod., Archiloch.) ennek a rövidítése (így KRETSCHMER, SCHULZE, GÜNTERT).

felvesz Görögországban egy protoidg. réteget is és a görög, valamint a kisázsiai-etruszk kultúrkör között nagyszámú nyelvi vonatkozást mutat ki.

I. Nyugati vagy dór nyelvjárások: 1. Szűkebb értelemben vett dór: a) Görögország délkeleti részén *Lakonika* a délitáliai *Tarentummal* és *Herakleióval*, b) Lakonikától nyugatra, Görögország délnyugati részén *Messenia*, c) Peloponnesos keleti részén *Argolis* és tőle északra *Aigina*-sziget, d) Közép-Görögország és Peloponnesos közt részben az Isthmoson *Korinthos* és ennek gyarmata *Kérkyra* (v. Korkyra = Korfu) Epeirostól nyugatra, e) a Korinthusi-szoroson Korinthostól északkeletre a kis *Megara* és alapításai: *Byzantion* (Konstantinápoly), meg a sicíliai *Selinus*, f) *Kreta*, a Földközi-tenger legnagyobb szigete, g) az Aegei-tengeri Kyklasok legdélibb tagja *Thera* az Afrika északi partján fekvő *Kyrenével* és a Sporaszigetsoporthoz tartozó, Kretától északra fekvő *Melos*-sziget, h) a kisázsiai Kariával szemben *Rhodos*-sziget a délsicíliai *Gelával* és *Akragasszal*, i) az Aegei-tenger más dór szigetei: *Anaphe*, *Astypalaia*, *Telos*, *Nisyros*, *Knidos*, *Lipara*, *Kalymna*, *Kos*.

2. Északnyugati görög: a) Északnyugati Görögországban *Epiros*, tőle délre az Ambrakiai-öböl által elválasztva *Akarnania*, ettől keletre *Aitolia*, a szétszórtan, részben Epirosban, részben Thessaliától délre élő *Ainianes* lakta terület, Thessalia délkeleti részén *Phthiotis*, b) Aitoliatól délkeletre és északkeletre *Lokris* és a lokrisi területek közé ékelt *Phokis*.

3. Peloponnesos északi partján Achaiában az achaiái.

4. Peloponnesos északnyugati csúcsában, Elisben az elisi.

5. Kisázsia partszegélyén Lykia és Kilikia között Pamphyliában a pamphyliái, amelyet azonban csak HIRT soroz a dór nyelvjárások közé, mások középgörögnek tartják. Rendkívül nagy mértékben keveréknyelvjárás.

II. Középgörög vagy achiv nyelvjárások: 1. Arkadiiai-kyprosi: a) Peloponnesos középső hegyvidéke, *Arkadia*, b) a Földközi-tenger keleti részében *Kypros*.

2. Északkeleti vagy aiol: a) az Aegei-tenger legnagyobb szigete, *Lesbos* és vele szemben az aiol kisázsiai tengerpart, b) Észak-Thessalia, c) Boiotia Közép-Görögországban az Euboiai-öböl mellett.

III. Keleti, azaz ión-attikai nyelvjárás: 1. Ión: a) Kisázsia nyugati tengerpartjának középső része *Chios*- és *Samos*-szigetekkel, b) Kyklasok-szigetsoport mintegy Euboia folytatása: *Naxos*, *Keos*, *Delos*, *Paros* a thrák partvidéki *Thasos* és az Egyiptom felett elterülő

Pharos szigetekkel, *Siphnos*, c) *Euboia* sziget a boiötiai és az attikai tengerpart mentében *Chalkis*, *Eretria* és *Styra* városaival.

2. Attikai.

Mindezek a nyelvjárások sok sajátságban különböznek egymástól, másrészt azonban számos közös sajátság jellemzi őket a többi idg. nyelvvel szemben.

6. §. A görög nyelvjárások közös sajátságai más idg. nyelvekkel szemben:

1. Az idg. szótagképző *r*, *l* a gör.-ben mint *ra*, *la*, székezdten és végben mint *ar*, *al* jelentkeznek. Pl. skr. *pitr-ṣu* — gör. *πατρ-ά-σι*; gör. *καρ-α-δι-α* — lat. *cordis* skr. *hr̥d*; gör. *πλ-α-τ-ύ-ς* — skr. *pr̥thuṣ* (a skr.-ban az idg. *l* gyakran *r*).

2. A szóképző spirans *j* (l. 185. §.) a gör.-ben *ζ*: lat. *iugum* — gör. *ζυγόν*.

3. Az idg. media aspiraták tenuis aspiraták l. 3. §.

4. A postconsonans *i* eltűnt, de vagy a megelőző mássalhangzóra vagy az ez előtt álló magánhangzóra hatott: gör. *αἶσα* < **ai̯sa* vö. osc. *aeletis* ('partis'), gör. *πάνσα* att. *pāsa* < **pan̥ti̯a*, gör. *δαίω* < **da̯F̥i̯o*.

5. Az idg. *s* székezdten magánhangzó előtt *h*: *ἐπτά* — lat. *septem*. Székezdten *ī, u*, nasalis és liquida előtt is *h*, de ez a *h* csak liquidánál hagyott nyomot, továbbá a *si, su* hangsoportnál a *i*, ill. a *u* eltűnésével marad meg: kork. *phoFaṣi* — skr. *śrāvas* ('hömpölygő'), gör. *ῥήν* — skr. *syūman* ('varrás'), gör. *ἐκυός* — ófn. *swīgar*, ném. *Schwiegermutter*, de *νύξ* — skr. *snūṣa*, *μία* — lat. *semel*. Szóbelsejében eltűnik a *s* magánhangzók között: *γένος* genitivusa *γένεος*, att. *γένους* < **gen̥eoss*, mássalhangzók között pedig *h*-vá lesz, amely főleg liquida és nasalis előtt a megelőző tenuist gyakran aspiratává teszi: phok *μύχλος* — alb. *muṣk*.

6. Szóvégen a mássalhangzók közül csak *s*, *n*, *r* állhat: gör. *ἔσχηε* — ólat. *feked*, *ἔαρ* — skr. *asr̥k*. gör. *ποδών* — lat. *pedum*, de *οἶκος*, *πατήρ*.

7. A -*τατος* felsőfok képző gör. újítás: *γλυκύ-τατος*.

8. A *οὗτος*, *αὐτός*, *ἐκεῖνος* pronomenek is külön nyelvek.

9. A plur. nom. *ἡμεῖς*, *ὑμεῖς* más esetek (*ἡμᾶς*, *ὕμᾶς*) alapján újítások, míg skr. *vayam*, gót *weis*, ném. *wir*.

10. Új a *εἷς*, *μία*, *ἓν* tőszámnév, míg lat. *oinos*, *ūnus*, gót *ains*.

11. Nincsenek meg másutt a med. *sth* végződészek: *φερέσσειε*, *φερέσσειον*, *φερέσσειω*, *φερέσσειν*, ó-att. *φερόσσειν*.

12. A *k* perfectum kiképzése olyan igéknél, ahol a *k*-nak etymológiailag semmi helye: *ἔσχηκα* vö. *ἔστα-μεν*.

13. A-*σεν* passiv aor. *ἑδόσεν*.

14. Természetesen nagyszámú újítás van a mondattan terén is, de hogy e területen mely sajátságok valóban görögök, még sok tekintetben nincs tisztázva.

Ha a gör. nyelvben számos újítást látunk is, a görög ősiség tekintetében az idg. nyelvek között közvetlenül a litván után foglal helyet.

7. §. Az egyes görög nyelvjárások jellemző sajátságai:

A) Fontosabb dór sajátságok: 1. A *f* a dórban egészen a hellenistikus korig élt: *Φάναξ*, *Φέρων*, *νέφος*. Mássalhangzó után is a korinth.-ban (*Πύρφος*, *Ξένφων*, *ΔφΕνιά*) és a kork.-ban (*ῥρφος*, *πρόξενφος*), továbbá a *σf* kapcsolat mássalhangzó után a kretaiban (att. *ῥος* = kret. *fισφος* < **fίσφο*-).

2. Az *ā + o* vagy *ω* összevonva *ā*, az *α + η* pedig *η*: hom. *Ἀτρεΐδεω* = dór *Ἀτρεΐδᾶ*, hom. *Ποσειδάων*, ión *Ποσειδέων*, att. *Ποσειδών* = dór *Ποτιδᾶν*, a *ῥραε*-ből dór *ῥρη* és *ὀράητε* < *ὀρήτε*.

3. A demonstr. pronomén plur. nom.-a az eredeti *τοί, ται* (vö. skr. *tē*, gót *þai* < **toi*, ellenben lesb. *οἱ, αἱ*).

4. Dór *ἑξήκοντι* vö. skr. *viṣati*, lat. *viginti*, ellenben att. *ἑξήκοντι*. Dór *διακᾶτιοι, τριακᾶτιοι*, míg ión *διακόσιοι, τριακόσιοι* (boiot. is *διακατίης, πεντακατίας*, ark. *τριακάσιοι*). Az ó-lat. *ducentum*, skr. *dvīśatam* mutatja a dór eredetiségét, ugyanis a 'száz' = idg. **kmtom*, és az idg. szótagképző *ṃ* folytatása a gör. és skr.-ban *a*, a lat.-ban *em*.

5. A *τῆνος* és *κῆνος* pronomén, mely att. *ἐκείνος*. E háromszótagú alakkal szemben a lesb. is *κῆνος*.

6. A sing. 3. szem. -*τι*, a plur. 3. szem. -*ντι*, a plur. 1. szem. -*μες*: Att. *δίδωσι* = dór *δίδωτι* (a -*ti* az eredeti, vö. skr. *dadāti*), att. *φέρουσι* = dór *φέρωντι* (vö. skr. *bharanti*), att. coniunct. *φέρωσι* = dór *φέρωντι*, att. *φέρομεν, νικῶμεν* = dór *φέρομες, νικῶμες*. (vö. skr. *bharāmas*).

7. A pass. aor. tövéből képzett pass. imperf. futurumok személyragjai actívok, pedig medialisok várhatók: *ἀναγραφῆσεται* = kret. *ἀναγραφῆσει*, att. *ἐπιμεληθήσονται* = rhod. *ἐπιμεληθήσονται*.

8. Az ú. n. futurum imperf. doricum, amelyre Hom.-nál és az att.-ban csak néhány példa van, erősen elterjedt és contractióval is jár: *δείξω*-ból *δείξέω* és a *ποιέω*—*ποιῶ* analogiájára *δείξῶ* (l. 319. §).

9. A *δ*-tövé (-*άζω*, -*ίζω*) igék aor.-a -*άζαι*, -*ίζαι*: dór *σκευάζαι* = *σκευάσαι, κομίζαι* = *κομίσαι*.

10. A -*μι* végű igéknél *διδόμεν, δόμεν* inf.

11. A dór (Hom., lesb., thess.) *αἶ*, míg az ión-att.-ark. *εἰ*, épp így a *κα* = lesb. thess. *κᾶ*, ión-att. *ᾶν*, a *γα* = *γᾶ*.

12. Az *ἀνά* és a *παρά* apokopéja minden mássalhangzó előtt, a *κατά* és *ποτί*-é dentalis előtt.

13. Hangsúlykülönbségek (l. a hangsúlyt): dór *γά* = att. *γῆ* (az att. circumflexusszal szemben egytagú szavakon acutus), dór *Μῶσαι* = att. *Μοῦσαι, δοῦλοι* = att. *δοῦλοι* (a szónégi -*αι*, -*οι* tehát hosszú a dórban), dór *ἐλάβον* = att. *ἔλαβον* (præt. plur. 3. szem.-ben a hangsúly az utolsóelőtti szótagon).

A dór nyelvjárásokon belül is vannak eltérések. Mindenekelőtt az északnyugati abban különbözik a szűkebb értelemben vett dórtól, hogy — miként az ión-att.-ban — az *ε + ε = ει* (*ē*), az *ο + ο = ου* (*ū* vagy *ō*), míg a dór legnagyobb részében az előbbi *η*, az utóbbi *ω*: lesb. *τῆς* = *τρεῖς*, lesb. *αἰδώς* = *αἰδοῦς*. De maga a szűkebb értelemben vett dór sem egységes. Az *ῥ* = lak. *ṛ*. Arg., Aig., Kret.-ban megmarad a *ν* a *σ* + mássalhangzó előtt: *ᾗπανσαν* = att. *ᾗπᾶσαν*, kret. *πάνσαν* = *πάσας*. A *s*-ből lak., arg., aig. *h*: lak. *Ἀννητιάς*, arg. *δᾶμοητιάς*.

Az elisi és a pamphyliai nem dór, hanem keverék nyelvjárás.

Az elisiben, amely dór-aiol jellegű, az ϵ igen nyílt, = α : $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omega$ = $\varphi\acute{\alpha}\rho\omega$, $\mu\acute{\epsilon}\nu$ = $\mu\acute{\alpha}\nu$, $\gamma\acute{\nu}\omega\mu\epsilon\nu$ = $\gamma\acute{\nu}\omega\mu\alpha\nu$, s éppen így az η (idg. \bar{e} , gör. $\bar{\eta}$) = $\bar{\alpha}$: att. $\epsilon\dot{\eta}$ = $\epsilon\acute{\alpha}$, $\mu\acute{\eta}$ = $\mu\acute{\alpha}$. Az att. szónvégi s = r : $\tau\acute{\iota}\varsigma$ = $\tau\acute{\iota}r$ (ez a rhotacismus megvan a lak.-ban) és az att. δ = interdentalis spirans (\bar{d}), melynek jegye ζ : $\delta\acute{\epsilon}$ = $\zeta\acute{\epsilon}$, $\delta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\alpha$ = $\zeta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\alpha$. Későbbi feliratokon δ jegyet találunk, de ekkor már más nyelvjárásokban is spiranst ejtettek, tehát a δ is spirans jegye. A pamph.-nak a dórhoz tartozására utal a - $\tau\iota$ végzet (egyes 3. szem.) - $\sigma\iota$ helyett, s jellemzi az $\bar{\epsilon}$ (írva $\epsilon\iota$): $\text{Μεγάλεις} = \text{Μεγάλης}$. Középgörög sajátság benne az \bar{o} -nak u -hoz közeledése végszótagban (írva ou és v): $\Delta\bar{\alpha}\mu\alpha\tau\rho\iota\upsilon\varsigma = \Delta\eta\mu\acute{\eta}\tau\rho\iota\varsigma$.

A dór igen sok eredeti sajátságot őrzött meg a többi nyelvjárás-sal szemben.)

B) Fontosabb középgörög sajátságok: 1. Az $\alpha\rho$ és $\rho\alpha$ = $\sigma\rho$ és $\rho\sigma$: $\acute{\epsilon}\rho\alpha\tau\acute{o}\varsigma$ = thess. boiot. $\acute{\epsilon}\rho\sigma\tau\acute{o}\varsigma$, $\pi\acute{\alpha}\rho\nu\phi$ = lesb., boiot. $\pi\acute{o}\rho\nu\phi$, $\tau\acute{\epsilon}\tau\alpha\rho\tau\sigma$ = aiol., ark. $\tau\acute{\epsilon}\tau\sigma\tau\sigma$, att. $\beta\rho\alpha\chi\acute{o}\varsigma$ -szal szemben boiot. $\beta\rho\sigma\chi\acute{\alpha}\varsigma$. A kypr.-ban $\alpha\nu$ -ból is on : $\delta\nu\acute{\epsilon}\theta\epsilon\kappa\epsilon$ ($\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}$ prap.) és λ szomszédságában is $\alpha > o$: $\pi\lambda\acute{\alpha}\tau\epsilon\iota$ = $\pi\lambda\acute{o}\tau\epsilon\iota$.

2. Az \bar{o} ejtése közel áll az u -hoz, még pedig a) fedetlen végszótagban kypr. $\gamma\acute{\epsilon}\nu\sigma\iota\tau\upsilon$ (= $\gamma\acute{\epsilon}\nu\sigma\iota\tau\sigma$), $\acute{\alpha}\pi\acute{o}$ ($\acute{\alpha}\pi\acute{o}$), ark. $\acute{\alpha}\lambda\lambda\sigma$ (= $\acute{\alpha}\lambda\lambda\sigma$), b) szó kezdetben lesb. $\acute{\upsilon}\sigma\sigma\sigma$ (= $\acute{\upsilon}\zeta\sigma\varsigma$).

3. Az o még u a lesb., boiot., ark., kypr.-ban.

4. Az erős $\kappa\rho\epsilon\tau\sigma$ és $\theta\acute{\epsilon}\rho\sigma\sigma$ tövek megőrzése a dór-ión $\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\sigma$, $\theta\rho\acute{\alpha}\sigma\sigma$ -szal szemben (vö. még. thess. $\Theta\epsilon\rho\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\rho\epsilon\iota\sigma$, $\Theta\epsilon\rho\sigma\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$, $\Theta\epsilon\rho\sigma\acute{\iota}\tau\alpha\varsigma$ stb., lesb. $\acute{\epsilon}\pi\iota\kappa\rho\acute{\epsilon}\tau\epsilon\iota$, $\kappa\rho\acute{\epsilon}\tau\eta\sigma\alpha\iota$, Ἰκέρτης = athéni Ἰπικράτης).

5. Aiol. $\delta\acute{\epsilon}\chi\sigma\tau\sigma$, ark. $\delta\upsilon\acute{\omega}\delta\epsilon\chi\sigma$, $\delta\acute{\epsilon}\chi\sigma\tau\sigma$, $\acute{\epsilon}\chi\sigma\tau\sigma\acute{\nu}$ alakokban az idg. szótagképző η folytatása o a szabályos α helyett. Vö. fentebb $\acute{\epsilon}\rho\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ példát a liquida mellett levő α folytatására.

6. Az $\acute{\epsilon}\omega$, $\acute{\alpha}\omega$ és $\acute{\omicron}\omega$ igék - $\mu\iota$ végű ragozása: aiol. $\kappa\acute{\alpha}\lambda\eta\mu\iota$ ($\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$), lesb. $\varphi\acute{\iota}\lambda\eta\mu\iota$, boiot. $\varphi\acute{\iota}\lambda\epsilon\mu\iota$ ($\varphi\acute{\iota}\lambda\acute{\epsilon}\omega$), kypr. $\kappa\upsilon\mu\epsilon\rho\epsilon\nu\alpha\iota$.

7. $\sigma\iota < *ti$ (3. szem. sing.), vö. a dórt.

8. Dór $\kappa\acute{\alpha}$ (att. $\acute{\alpha}\nu$) = $\kappa\acute{\epsilon}$.

9. Az $-\eta\eta$ és $-\theta\eta\eta$ pass. aor. inf. a lesb.- és ark.-ban: $\acute{\epsilon}\pi\iota\mu\epsilon\lambda\acute{\eta}\theta\eta\eta$, $\acute{\epsilon}\nu\tau\acute{\alpha}\varphi\eta\eta$.

10. A $\pi\epsilon\delta$ -ből $\pi\epsilon\delta\acute{\alpha}$ praepositio $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}$ helyett a lesb., boiot.-ark.-ban; esb. $\pi\epsilon\delta\acute{\alpha}$ δ' $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega\eta$, boiot. $\pi\epsilon\delta\acute{\alpha}$ $\tau\omega\eta$ $\pi\sigma\lambda\epsilon\mu\acute{\alpha}\rho\chi\omega\eta$. A dórban is előfordul.

11. Gyakori az apokope praepositióknál: $\kappa\alpha\beta\beta\alpha\lambda\lambda\omega < \kappa\alpha\tau(\alpha)\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$, esb. $\pi\alpha\rho\kappa\acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota$, $\pi\alpha\rho\varphi\acute{\iota}\lambda\omega$. Vö. a dór sajátságoknál a 12-t.

12. A lesbosi hangsúlyvisszavonásra l. a 129. §-t.

Az arkadii-kyprosit jellemzi még: 1. Az ϵ -ből ι a ν előtt: $\acute{\epsilon}\nu$ = $\iota\nu$.

2. Az idg. labiovelaris (l. 164. §) q^h -ből palatalis magánhangzó előtt a másutt fellépő τ , ill. aiol π -vel (lat.-ban qu) szemben s hang: kypr. $\sigma\acute{\iota}s$, ark. $\sigma\acute{\iota}s = \tau\acute{\iota}s$ (lat. *quis*).

3. Az $-\epsilon\upsilon$ tövű nomeneknek ($\epsilon\sigma\epsilon\acute{\upsilon}s$) a sing. nom.-ban $-\etaς$ formái: $\epsilon\sigma\epsilon\acute{\eta}s$ (de att. edényen is $\Pi\eta\lambda\acute{\eta}s$). A masc. \bar{a} tövek gen.-a $-\bar{a}\nu$ (l. a közép-gör. 2. sajátságot): $\nu\alpha\tau\bar{a}\nu$, kypr. $\bar{\nu}\alpha\sigma\alpha\gamma\acute{o}\rho\alpha\nu$. Ugyanez $\bar{a}\nu$ helyett még a pamph.-ban is.

5. A pronom. demonstr. (\acute{o} , $\acute{\eta}$, $\tau\acute{o}$) bővített alakjai: ark. $\tau\acute{\alpha}\nu\upsilon$ ('hæc'), kypr. $\acute{o}\nu\upsilon$ ('hic'), $\tau\acute{o}\nu\upsilon$ ('hunc'). Ugyanez thess. $\acute{o}\nu\epsilon$, $\tau\acute{\alpha}\nu\epsilon$, $\tau\acute{o}\nu\epsilon$.

6. Inf. $\phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\nu$, de ez a dórban is megvan.

7. A hom.-i $\pi\rho\tau\acute{\iota}$, $\pi\rho\acute{o}s$, $\pi\acute{o}\tau\acute{\iota}$ a lesb.-ban csak $\pi\rho\acute{o}s$, az ark.-kypr. azonban $\pi\acute{o}s$.

8. A $\kappa\alpha\acute{\iota} = \kappa\acute{\alpha}s$ s ez a következő mássalhangzós kezdetű szóhoz assimilálódhatott: $\kappa\alpha\phi\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alphaς$ (' $\kappa\acute{\alpha}s$ $\phi\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alphaς$ ' a $\kappa\alpha\phi\phi\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alphaς$ alakon át).

Az **aiol** jellemző sajátságai: 1. Az idg. labiovelarisok (q^h , q^{*h} , g^h , g^{*h} , l. 164. és 170. §) palatalis magánhangzók előtt labialisok: att. $\tau\acute{\epsilon}\tau\tau\alpha\rho\epsilonς =$ lesb. $\pi\acute{\epsilon}\sigma\sigma\upsilon\rho\epsilonς$, boiot. $\pi\acute{\epsilon}\tau\tau\alpha\rho\epsilonς$ (lat. *quattuor*), att. $\delta\epsilon\lambda\phi\acute{\iota}\nu =$ lesb. $\beta\acute{\epsilon}\lambda\phi\acute{\iota}\nu$, boiot. $\beta\epsilon\lambda\phi\acute{\iota}\nu$. De kypr. is $\pi\acute{\epsilon}\iota\sigma\epsilon\iota$ (= $\tau\acute{\epsilon}\iota\sigma\epsilon\iota$).

2. A $-\sigma\mu-$, $-\mu\sigma-$, $-\nu\varsigma-$ és talán a $-\lambda\sigma-$, $-\rho\sigma-$ assimilatiója: lesb.-thess. $\acute{\epsilon}\mu\mu\acute{\iota} =$ ión-att. $\epsilon\acute{\iota}\mu\acute{\iota}$ (skr. *asmi*), lesb. $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\mu\mu\alpha =$ ión-att. $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\mu\alpha$, lesb. $\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu\alpha =$ ión-att. $\acute{\epsilon}\mu\epsilon\iota\nu\alpha$, lesb. $\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\lambda\lambda\alpha =$ att. $\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\iota\lambda\alpha$, lesb. $\acute{\epsilon}\phi\theta\epsilon\rho\rho\alpha =$ att. $\acute{\epsilon}\phi\theta\epsilon\iota\rho\alpha$.

3. A mássalhangzós tövek plur. dat.-a $-\epsilon\sigma\sigma\iota$: boiot. $\acute{\alpha}\nu\delta\rho\epsilon\sigma\sigma\iota$ (' $\acute{\alpha}\nu\delta\rho\acute{\alpha}\sigma\iota$ '). Ez a $-\sigma-$ tövű $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\sigma\iota$ -féle alakok analogiája. A lesb.-ban az $-\bar{a}$ - és $-o$ -tövek plur. dat.-a $-\sigma\iota$, de a névelőé nem: $\acute{\alpha}\mu\phi\omicron\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha\iota\sigma\iota$ $\tau\alpha\acute{\iota}s$ $\pi\omicron\lambda\acute{\iota}\epsilon\sigma\sigma\iota$, $\tau\omicron\acute{\iota}s$ $\pi\omicron\lambda\acute{\iota}\tau\alpha\iota\sigma\iota$.

4. Az act. part. perf. $-\omega\nu$, $-\omega\nu\tau\omicron\varsigma$ végződés $-\acute{\omega}s$, $-\acute{\omicron}\tau\omicron\varsigma$ helyett: lesb. $\pi\epsilon\pi\lambda\eta\rho\acute{\omega}\kappa\omicron\nu\tau\alpha =$ $\pi\epsilon\pi\lambda\eta\rho\omega\kappa\acute{\omicron}\tau\alpha$, lesb. $\gamma\epsilon\gamma\acute{\omicron}\nu\omicron\nu\tau\alpha$, boiot. $\phi\epsilon\phi\omicron\kappa\omicron\nu\omicron\mu\epsilon\acute{\iota}\nu\tau\omega\nu$ ($-\epsilon\acute{\iota}\omega\nu$).

5. A származásnak $-\iota\omicron\varsigma$ végű patronym adjectivummal, s nem az atyanév gen.-ával való kifejezése: boiot. $\Delta\iota\omicron\phi\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\omicron\varsigma$ ('Diophanes fia'), Ἡρακλειδαίος ('Heraklides fia').

Mind az ark.-kypr., mind az aiol nyelvjáráson belül vannak eltérések. Pl. kypr. ι epenthesis: att. $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma =$ kypr. $\alpha\acute{\iota}\lambda\omicron\varsigma$ (vö. lat. *alius*), Ἀπειλῶν ; az $\acute{\epsilon}$ és \acute{o} zárt hosszú hanggá lett a thess.-ban (nem H és Ω a jegye, hanem EI, OI): $\epsilon\acute{\iota}\beta\alpha\tau\acute{\alpha}$ ($\acute{\eta}\beta\alpha\tau\acute{\alpha}s$ -hoz), $\chi\omicron\acute{\upsilon}\rho\alpha\nu$ (ily korán csak a boiot.-ban EI, a lesb.-ban csak a III. sz.-ban; továbbá a kypr.-ban is OI, $\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon\alpha$, de magánhangzó előtt); a thess., miként a kretai, megőrizte a $-\nu\varsigma$ -t: $\pi\acute{\alpha}\nu\sigma\alpha$, a lesb. pedig elveszti v-jét s a megelőző magánhangzó-

jából *i* diphth.: παῖσα = att. *pāsa* < *παντῖα. Vannak még egyrészt thess.-lesb., másrészt thess.-boiot. közös vonások is.

C) Fontosabb ión-attikai sajátosságok: Legfeltűnőbb sajátosság, hogy az ősgör. *ā* = ión-att. *η*: dór μάτηρ = μήτηρ, φᾶμα = φήμη, ᾠμέες = ἡμεῖς. Jellemzik még:

1. Az *ũ* igen korán lett *õ*.

2. A quantitas átugrása, ha két egymásra következő magánhangzó közül az első hosszú: λᾱός > λήός > λεώς.

3. Legelőször itt tűnik el a *ſ* (Kr. e. 800 körül, míg a többi nyelvjárásban még századokig megvolt).

4. A πόλις paradigma ragozása: Hom. att. gen. πόληρος, ill. att. πόλεως quantitativ metathesisssel, dat. πόληρι, hom. plur. nom. πόληρες, acc. πόληρας. Eredetileg az att.-ban is -ιος volt, mint τριών, τρισί mutatják.

5. Plur. nom. ἡμεῖς, ὅμεῖς = dór ἄμέες ὀμέες.

6. Præteritum imperf. sing 3. szem. ἦν (= ἦς).

7. Inf. -ναι: τιθέναι, διδόναι. Ez a bizonyára *n* tövű sing. loc.-t hozó inf. megvan az ark.-kypr.-ban is.

8. A καὶ particula = ión ἄν.

Attikai-ión nyelvjárásbeli különbségek: 1. Az ión-att. *ē* visszaváltozott az att.-ban *ρ*, *ι*, *ε* és talán *υ* után *ā*-vá: ión πρήσω = att. πράττω, ión ἰήσομαι = att. ἰάσομαι, γενεή = att. γενεά, φλυηρέω = att. φλυᾶρῶ.

2. Eretria és Styra kivételével az ión σσ az att. ττ-vel szemben: πλήσω—πλήττω, τέσσαρες—τέτταρες.

3. Mikor *ν*, *λ* és *ρ* után eltűnik a *ſ*, az iónban pótlónyújtás áll be: ξένος—ión ξεινος (vö. kork. προξενφος).

4. Att.-ban *ρσ*-ból assimilatióval *ρρ*: θαρρέω < θαρσέω, ὄρρος (ófn. ars). De eub. is Ὀρριπος.

5. Az *ā*-tövé masculinumok sing. gen.-a az att.-ban ου: ión πολίτεω = att. πολίτου.

6. Att. μεῖζων és κρείττων comparativusok = ión μέζων, κρέσσων < *μέγζων κρέττων.

Attikai sajátosság még a magánhangzók összevonásának a gyakorisága (ἄκων < ἄέκων), eretria a rhotacismus (att. ὀπόσαι = ὀπόραι), kyklasi az eredeti és az *ā*-ból lett *ē* megkülönböztetése (ősg. *ē* = *ē*, *ā*-ból lett *ē* = *ē*), kisázsiai ión a spiritus aspernek a történetelőtti korban elveszése (ὅμεῖς, ἔκκιστος). Ez a psilosis az aiolból is kimutatható. MEISTER («Die Hom. Kunstsprache») azonban az ión és aiol psilosist a legrégebb írott emlékek orthographiai sajátságaira vezeti vissza, ami igen valószínűtlen.

Kr. e. az 5. században Athén óriási politikai befolyása következtében az att. nyelvjárás egész Görögországban elterjedt, a görög szabadság bukása után pedig, mikor irodalmi remekei folytán makedon udvari nyelvvé lett, az egész makedon birodalomban az irodalom és tudósok egységes nyelve. Az egységes irodalmi nyelv után kialakul a köznyelv is. Először az iónok teremtettek maguknak, még az irodalmi nyelv kialakulása előtt, köznyelvet, amely a hivatalos érintkezésben jutott szerepre, s volt dór, északnyugati stb. köznyelv is. Az attikai azután kiszorította az iónt, majd az aiót s végül a dórt. Ez a κοινή διάλεκτος vagy röviden κοινή alapján attikai ugyan, azonban — hang-, alak- s főleg mondatánát és szókincsét tekintve — számos sajátyságot tartalmaz abból a görög nyelvjárásból, amelynek a helyébe lépett, sőt, bár csak jelentéktelen mértékben, azoknak a lenézett barbár (főleg kisázsiai, egyiptomi) népeknek a nyelvéből is, amelyek beszélték.

A κοινή-t jellemzi az attikaihoz képest: 1. Az itacismus, azaz az η hang átmenése ι-be Kr. u. a III. sz.-tól.

2. A diphthongusok monophthongizálódása, még pedig ei-ből ē (Kr. e. III. sz.), ai-ből ē (Kr. u. II. sz.), oi-ből ű.

3. A mássalhangzók spiransszá válása. Krisztus születése táján a b-, d- és g-ből b, d, g, továbbá a ph, th, kh helyett f p, ch. Megjegyzendő azonban, hogy ez a spirantizálódás egyes nyelvjárásokban korábban bekövetkezett s éppen az att. és a κοινή őrizte meg legtovább az aspiratákat. Egyes területeken igen soká. A phrygiai κοινή felíratokon a IV. sz.-ig van tenuis az aspirata mellett, tehát nem lehet spirans: ἀδελοποιί.

4. A hosszú és a rövid hangok megkülönböztetésére már Kr. e. a III. sz. óta nem képesek, mi a quantitasnak a hangsúlyhoz alkalmazkodására vezet. A hangsúlyos szótag megnyúlik, a hosszú hangsúlytalan megrövidül. (Hasonló jelenség, de természetesen a κοινή-től függetlenül a késői latin népnyelvben). Egyiptomi papyrusokon már Kr. e. a III. sz. óta tapasztalható ingadozás: εἰ δὴ μὴ helyett εἰ δὲ μὴ, Δεμητριος (Δημήτριος), εδοχα (ἔδωκα), αναγορης (ἀναγωγῆς) s végül szabályosan ὀλιγόστις az ὀλιγόστις-ből.

5. A zenei hangsúly háttérbe szorulása.

6. A dualis számnak, a dativusnak, továbbá az optativusnak a kiveszése.

7. A 3., majd az 1. decl. acc.-a is -ες végződésű: τοὺς λέγοντες, ἡμέρας (= ἡμέρας).

8. A legrégebbi ó-testamentomi görög fordítás, az ú. n. 'septuaginta' (ἑβδομήκοντα) kézírataiban s még néhány más, a Krisztus előtti

korból származó adatban az -αν (1. decl.) acc. végződés kiterjedését látjuk: πατρίδαν ('πατρίδα'), γυναῖκαν ('γυναῖκα'). Ezzel voltaképpen megkezdődik a mássalhangzós tövek declinációjának az a, o tövűekbe olvadása, ami folytatódik a αἱ ἀκτῖναι ('ἀκτίνες'), ἀλεκτόρου ('ἀλέκτορος'), τῷ στομάτι ('στόματι'), τοῦ στέγου ('στέγου') alakokban.

9. Az act. praet. imperf., az erős és a s- aoristos végzések ki-egyenlítődése, úgy hogy a praet. imperf. és az erős aoristos is felvették a s- aoristos -α, -ας, -ε, -αμεν, -ατε, -αν végződéseit. Így praet. imperf. ἔλυσα (ἔλυνον helyett), erős aor. ἀπέθανα (ἀπέθανον helyett), miként a s-aor. ἔλυσα.

E felsorolt sajátságok idegen befolyástól menten fejlődtek ki. Az ión, dór, kisázsiai, egyiptomi és latin hatásokra nem terjeszkedünk ki, csak annyit említünk meg, hogy az att. ττ-t kiszorította az ión σσ, s éppen így a rr-t a rs, s pedig nemcsak ión területen, hanem a κοινή legnagyobb részében, továbbá az -ās végű himneműeknek és az -oūs végű nőneműeknek új declinációja keletkezett. A lat.-ból -ensis, -alis, -aris végű nevek, különösen -ius végű tulajdonnevek kerültek nagy számban a κοινήbe: Αἰγυυστάλιος és Αἰγυυστάλις, φαμελιάριος, καστρίσιος és καστρίσις ('castrensis'), Αἰθρήλιος és Αἰθρήλις.

A κοινή (Kr. u. 500-ig) egyenes folytatása a közép-görögön (Kr. u. 1500-ig) át az új-görög nyelv, amelynek nyelvjárásait északi és déli nyelvjárásosoporra szokás osztani.

A nyelvjárások e sajátságainak az ismertetése után hangsúlyoznunk kell, hogy a nyelvjárások nem alkotnak zárt egységet s így egymástól távolabb álló nyelvjárások közös sajátságokat mutathatnak fel. Így pl. az ark.-kypr. egy csomó tényben összefügg az ión-att.-val s ezek a közös sajátságok elválasztják az ark.-kypr.-t másoktól, még az aioltól is.

8. §. A nyelvjárásokat feliratokból, glossákból, irodalmi emlékekből, grammatikusokból és főleg a κοινή-t papyrusokból ismerjük. Leghíresebb feliratok a Damonon oszlopa (lak.), a herakleiai táblák, az andaniai (Messenia) felirat, az epidaurosi (Arg.) Asklepios-feliratok, a gortyni (Kreta) táblák.

Az irodalmi művek nem hozzák tisztán az egyes nyelvjárásokat, hanem keverék-nyelvűek. Már a **homerosi költemények** nyelve is az. Ión jellegű (pl. eredeti $\bar{\alpha}$ helyett η : σοφίη, ἀγορή, az ηο-ból metathesis quantitatis útján εω: Πηληιάδεω, Ἀτρεΐδεω, σσ az att. ττ-vel, ρσ az att. ρρ-rel szemben, az ι-töví névszók ragozása πόλῃος, πόλῃι), azonban számos régi formája van, amely nem ión, hanem aiol. Ebből azt következtette Fick (BB. 7., «Die hom. Od.» 1883., «Die hom. Il.» 1886.),

hogy eredetileg aiol nyelven készültek s csak később ültetettek át iónra. Fontosabb aiolismusok:

1. *ορ* és *ρο* az *αρ* és *ρα* helyett: *πόρδαλις*, *ῥμβροτον* (ἀμαρτάνω-hoz), *ῥρχαμος* (ἄρχω).

2. Az *ο*-ból *υ*: *ἄλλυδις* (ἄλλος).

3. A *δι*-ből *α* előtt *ζ*: *ζάθεος* (διαθεος), *ζάκοτος* (διάκοτος).

4. Idg. labiovelarisok (*q*^h, *g*^h l. 170. §.) folytatásai mindig labialisok, nem pedig dentalisok: *πίσυρες* (lesb. *πῆσσυρες*, de att. *τέτταρες*), *ἄφενυς* (vö. *εὐθενέω*).

5. A *-σμ-* és *-σν-*ből assimilációval *-μμ-* és *-νν-*: *ἔμμεναι*, *ἐρεβεννός* < **ερεβες-νος* vö. *ἔρεβος*, de még *κατὰ μμοῖραν* (a *sm-re* vö. *κάσμορος* < **κατ-σμορος*), *ἔ-ννεον* is.

6. Spiritus asper helyett spiritus lenis: *ἄμμες*, *ῥμμες* (= *ἡμεῖς*, *ὅμεις*). MEISTER K. («Die Hom. Kunstsprache», 1921.) bizonyára tévesen csak írásmódot lát benne s nem hehezet-elnémulást. WACKERNAGEL szerint az aspirált formákban Hom. a köznyelvvél közös, a lenis a specifikusan hom.-i és költői szóformákra szorítkozik.

7. Az *-a-* tövű névszónknál a hímn. sing. nom. végzet *a*: *νεφεληγερέτα*.

8. Plur. dat. *-εσσι* végződés kiterjedése a *s*-tövékről más tövekre: *πολίεσσι*, *κηρύκεσσι*, *πόδεςσι*, *Τρώεσσι*, *ἄνδρεςσι*, *κύνεσσι*, de mellettük *ποσσί* és *ποσί*, *Τρωσί* (ritkábban), *ἀνδράσι*, *κυσί*.

9. A *-φιν* casussuffixum: *στρατόφι*, *ἱφι*, *ναῦφι*.

10. A személyes névmásnak *τόνη* (sing. nom.), *ἄμμες* és *ῥμμες* plur. nom. alakjai a *ἡμεῖς* és *ὅμεις* mellett. MAGNIEN MSL. 22. szerint a *ἡμεῖς*, *ὅμεις* alakok a költő nyelvéhez tartoztak, az aiol formák pedig a régi poetikus nyelvhez, amelyet a költő az aiol alakok és az *-οιο-* gen. bizonyosága szerint utánzott (?).

11. A verba contracta *-μι* végű ragozása: *ἀπειλήτην* (ἀπειλέω act. praet. imperf. dual. 3. szem.), *καλήμεναι* (καλέω act. inf.).

12. A *-σθα* a praes. imperf. 2. szem.-ben is: *τίθησθα*, *κλαίεισθα*.

13. A *-σσα* aor.: *ὀμόσσαι*, *καλέσσαι*.

14. Az *-ων*, *-οντος* part. perf. az Iliasban gyakran előforduló *κεκλήγοντες* szóban.

15. A *-μεναι* inf.: *ἔμμεναι*, *φευγέμεναι*.

16. Az *ἕα* számnév *μία* helyett.

17. Az *αἰ* = *εἰ*.

18. A *κε(ν)* = *ἄν*.

19. A szókinés nagyszámú egyezést mutat az ark.-kypr.-val, tehát az aiol legközelebbi rokonával.

20. FICK ÁGOST, ki több tanulmányában foglalkozott a homerosi nyelvvel, a *ℱ* meglétében is aiolismust lát. Azonban a *ℱ* más nyelv-járásokban is megvolt a hagyományozás kezdetén s megílehetett még az iónban is a költemények átszármazása idején. De annak is nagy a valószínűsége, hogy a homerosi költemények nagy részében nem is volt élő a szókezdő *ℱ*, amelyet az alexandriai grammatikusoktól rendezett szövegek nem is hoznak. S így igazuk lehet azoknak, akik tagadják, hogy a metrika az élő *ℱ* mellett bizonyít, s azt tanítják, hogy az eredeti *ℱ* előtti hiatusokat a Homeros előtti korból származó tradícióval kell magyarázni. Épp így a lesbosi lírikusok is az archaikus nyelvből vették a *ℱ* kezdetű szavakat.

21. Az aiol hangsúly nyomai is megvannak Hom.-ban, s elfogadhatatlan HOEG («Spor af æolisk Betonning hos Homer.» Nordisk Tidskrift for. filologi 1919.) feltevése, hogy ezek az alexandriai grammatikusok önkénye folytán kerültek az eposzba.

Az epikus nyelvnek azok az aiolismusok teszik az alapját, amelyek közösek a lesb.-thess.-ban, de hiányoznak azok, amelyek Lesbosra és környékére korlátozódtak, milyenek *äis*, *ëis*, *öis* < *äns*, *ëns*, *öns*, a *πέμπε* ragozása (gen. *πέμπων*) stb.

A homerosi költemények az egész görögség tulajdona, s egyrészt ebből, másrészt a nyelvjárások kölesönös hatásának igen korai érvényesüléséből magyarázható, hogy az aiolon kívül még sok más nyelv-járási sajátság örözdött meg bennük. Mindenekfelett nagyszámú bennük az atticismus, amiből azt következtették, hogy a homerosi költeményeknek legrégibb hozzáférhető szövege olyan időből és vidékről való, ahol az attikai uralkodott, illetőleg, hogy e költemények attikai recensión mentek keresztül. Ilyen pl. *μείζων*, *κρείσσων* (= ión *μέζων*, *κρέσσων*), *ἐνταῦθα* (= ión *ἐνθαῦτα*, tenuis és aspirata metathesise az iónban), *χαμᾶς* (*χαμάς* helyett, hangsúlykülönbség). A kérdéssel igen alaposan foglalkozott WACKERNAGEL Gl. 7. 1916., ki feltűnően nagyszámú attikai sajátságot mutat ki Homerosnál. Csakhogy WILAMOWITZ «Die Ilias u. Homer» szerint nem ismerjük annyira az ázsiai iónt, hogy bizonyos jelenségeket, melyek idegeneknek látszanak az ióntól, elvitathassunk tőle.

Ami az ú. n. «epische Zerdehnung»-ot, azaz a verba contractának homerosi szétvont alakjait: *ὀρώ* (pedig *ὀράω*-ból *ὀρῶ* kellene), *ὀράς* (*ὀράς* helyett), *ὀρώμεν* (*ὀρῶμεν* helyett) illeti, ez WACKERNAGEL (Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen. Kiadta Bezzenberger A. 4., Berl. Philolog. Wochenschr. 1892., Gl. 7. 1916) szerint így magyarázható: A költő eredeti szövegében élt *χωράοντες* és a hagyományozott szöveg-

ben található *χορώντες* között egyáltalában nem, vagy legalábbis csak a legritkább esetben volt összevont *χοῶντες*, hanem a recitatorok ezt az ő nyelvükben élő összevont alakot, amikor bevitték a versbe, a metrum követelésére azonnal két szótaggá vonták szét. A *ὁρώ*, *ὁράας* tehát csak utólagosan került a régi epikus szöveg hiatus formáinak (*ὁράω*, *-άεις*) a helyére. Ellene HERMANN KZ. 46. főleg két okból: 1. Az *-εῖν* igéknél nincsenek szétvont formák, 2. *λάε*, *φάε*, *ἔχραε*, *ἐπέχραον* alakok, melyeknél az *α*-ra eredetileg *ε* következett, érintetlenek a contractiótól és az epikus szétvonástól, amiből az következik, hogy a *contracta* forma tarkasága nem a hagyományozásnak, hanem az alakok eredetének tulajdonítandó. KRETSCHMER («Die griech. Vaseninschriften» 1894., Wochenschr. f. Klass. Phil. 1895) szerint a contractióval keletkezett *α* és *ω* a homerosi korban kéttagúnak volt mérhető s talán kétesűcsű szótaghangsúllyal ejtetett (vö. rgvedai *gām*, olv. *gaam* = hom. dóρ βῶν). WACKERNAGEL véleményéhez SOLMSEN («Untersuchungen z. griech. Laut- u. Verslehre», 1901), HIRT és mások csatlakoztak, THUMB még nem látja megoldottnak a kérdést, s nem oldotta meg se WACKERNAGEL a HERMANN-féle érvek cáfolatával (Gl. 7), se MEISTER («Die hom. Kunstsprache» 1921), aki különbséget tesz a hom.-i korba visszanyúló archaikus (*χυδίων*, *κελευτίων*) és az archaizált alakok között, s élesen elválasztja ezektől a versmérték okozta elfajulásokat. Vö. még SOLMSEN KZ. 44., EHRLICH Rhein. Mus. 63.

A homerosi nyelvnek nagy volt ugyan a hatása, s pedig nemcsak a költészetre, hanem a prózára is, mindazonáltal egységes irodalmi nyelvvé nem lett. A dialektusok keveredése azonban jellemző sajátysága továbbra is a költészetnek, sőt valamennyire a prózának is. Pl. a plur. dat. lesbosi formája *-οισι* (csak a névelőnél *-οις*: *τοῖς*), mégis Sapphónál *δόμοις*, Alkaiosnál *λάοις* alakokkal találkozunk. Ugyanígy az ión nyelvű Tyrtaiosnál. 6. 1. (Bergk., Poetae lyr. Græc. Part. II. 10.) *τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα*, azonban u. o. 6. *παισὶ τε σὺν μικροῖς κουριδίῃ τ' ἀλόχῃ*.

A lírikusok nyelvében egy-egy nyelvjárás bélyegzővonásai uralkodók, úgy hogy a klasszikus korban ión, aiol, sőt boiotiai líráról is beszélhetünk, de dórról nem. Az *elégia* és a *iambikus-trochaeus* költészet ión, azonban egyik sem ment az epikus elemektől, továbbá az elégiában dórt (TYRTAIOS *ἐμβατήρια*) és attikait (SOLON) is találunk. ALKAIOS és SAPPHO nyelve lesbosi aiol. Megítélésénél azonban tekintetbe kell venni, hogy csupán e két költőből ismerjük a lesbosi irodalmi nyelvet, amennyiben bizonyára gazdag költészetéből nem maradt fenn semmi más, aiol próza pedig nincs. A boiotiai aiol

köznnyelvet KORINNA vitte bele a költészetbe. ANAKREONNál vannak aiol elemek, de az ő nyelve valójában ión. A **chorikus költészet** csak annyiban nevezhető dórnak, amennyiben a dór néplelekből és társadalmi életből eredt. Nyelve nem dór, hanem epikus. Költői nem is dór származásúak. ALKMANNál, STESICHOROSNál, IBYKOSNál, SIMONIDES-nél (keosi) és BACCHYLIDESNél találunk nagyobb számú dór elemet, PINDAROSNál nem szorosabb értelemben dórt, hanem északnyugatit (delphiit) s főleg aiolit. A dór így irodalmi nyelvvé csak az alexandriai korban, THEOKRITOSNál lett, aki a fennmaradottakból 25 költeményét írta dór nyelven, kettőt epikus s hármat aiol dialectusban.

ALKAIOS és SAPPHO nyelvének főbb sajátosságai: 1. Az ékezet hátrálása: ἐνάντιος (ἐναντίος helyett), ἄνδρων (ἀνδρῶν helyett).

2. Psilosis, azaz a spiritus asper átmenése spiritus lenisbe: ὅττι (= ὅτι), υἱός (= υἰός). Nem pusztán aiol sajátosság, mert megvan az elisiben, Kreta egy részében és az ión Ázsiában is. L. a homerosi sajátságokat is!

3. Az -ανσ-, -ενσ- és -ονσ-ból -αισ, -εις, -οις: κολίχλαις (= κολίχνας < *ανς), ἱεῖσι (< *ιενσι < *ιεντι), πασσάλοις (= πασσάλους < *ονς). A s valószínűleg i tartalmú volt, ez palatalizálta a megelőző n-t, s mikor a n elenyészett, az i a megelőző mássalhangzóval diphthongusba olvadt. Ez a jelenség pusztán lesbosi.

4. A nasalisok és liquidák geminatói: ἔμμι (= εἰμί), σελάννα (= σελήνη), ἡμέρρει (= ἡμέραι), ἀπέστελλαν (= ἀπέστειλαν). L. 7. §. B).

5. Az idg. labiovelarisok folytatásai π, φ. L. 7. §. B).

6. A ζ di helyett (ζά = διά) és σδ a ζ helyett (miként a lesb.-n kívül a régibb att.-ban (Ζδεός), továbbá az északnyugatiban, ὕσδος = ὄζος, ἰσδάνει = ἰζάνει).

7. Az -α-tövé nőneműek plur. gen.-a -ᾶν s nem -ῶν: χαλεπᾶν (= χαλεπῶν), a hímneműek sing. gen.-a -α, s nem -ου: Ἀῖδα (= Ἀίδου).

8. Az o-tövéek sing. gen.-a -ω s nem -ου: ἀμπέλω (= ἀμπέλου). Egyetlen esetben ALKAIOSNál -οιο: ἐρχομένοιο.

9. Az -εσσι plur. dat. L. 7. §. B).

10. Az első személyű személyes névmás ἔγων (Hom.-nál csak magánh. előtt, itt mássalhangzó előtt is), a 2. személyű τό, σέθεν, s a 3. személyű ῥέθεν, ᾗσφι, ᾗσφε alakjai.

11. Az act. inf. -ν végzete (-αι helyett): δίδων (διδόναι), τεθνάκην (= τεθνηκέναι).

PINDAROS nyelve epikus nyelv, de nem hoz -φι suffixumot, -μεναι inf.-t és hiányzik az «epische Zerdehnung». Az aiolból, még pedig a lesb.-ből gyakori az -αισ, -εις, -οις az -ανσ, -ενσ, -ονσ helyett

(1. Alkaios-Sappho 3.). Delphibeli sajátosságok a νάσος (= νήσους), ἰσλός (= ἐσθλός) accusativusok, az ἐν ᾠῇ? kérdésre való használata.

THEOKRITOS főbb dór sajátosságai: 1. Összevonások: $\alpha + o$ vagy $\omega = \bar{\alpha}$ (s nem ω), $\alpha + \varepsilon = \eta$ (s nem $\bar{\alpha}$), $\alpha + ou = \bar{\alpha}$ (s nem ω): γελᾶντι (= γελῶσι), Νυμφᾶν (= Νυμφῶν), γελᾶσα (= γελᾶουσα), az $\varepsilon + ou = eu$ (s nem ou): βομβεῦσα (= βομβοῦσα), $\varepsilon + o = eu$ (s nem ou): θέρευς (= θέρους < θέρεος), $\alpha + ει = \eta$ (s nem α): φοιτῆς (= φοιτᾶς < *φοιτάεις), $o + o = \omega$ (s nem ou): νῶν (= νοῦν), $o + \varepsilon = \omega$ (s nem ou): ὀπνῶν (ὀπνοῦν inf.).

2. Az -o- tövűek plur. acc.-a vagy -ως vagy -ος (-ους helyett): τῶς αὐλῶς, τὰς ἀμπέλος.

3. Személyes névmás 1. szem. dat. ἐμίν, 2. szem. gen. τεῷ, dat. τίν, acc. τέ, τό, 3. szem. encl. viv (Pind. és a trag. is).

4. Pronomen demonstrativum τῆνος (= ὅδε), οὗτος, ἐκείνος, τοσσῆνος.

5. -τι, -μες, -ντι személyragok.

6. Az act. és med. fut. imperf. és aor.-ban ξ (σ helyett), főleg a -ζω végű igéknel: ὀνομάζομαι (= ὀνομάσσομαι).

7. Inf. imperf. act. -εν (-ειν helyett): γάρων (= γηρύειν) és -μεν (-ναι helyett): εἶμεν (= εἶναι).

A tragédia nyelve attikai, de más dialectusi sajátosságok is mutatkoznak benne. Pl. a ρσ több nyelvjárásban (lesb., krétai, ión) megmaradt, de az att.-ban ρρ lett, a tragikusoknál mégis ρσ a ρρ mellett, továbbá az attikai sokáig szigorúan megőrizte a dualist [míg Hom.-nál feltűnő az ingadozás, mert egyes esetekben egészen visszaszorult, s MEILLET (*«Aperçu d'une histoire de la langue Grecque»*, 2. kiad. ném. ford. Meltzer, l. 5. §.) szerint olyan nyelvforma, amely irodalmi hagyomány alapján használtatott], a tragédiákban mégis többször pluralist találunk helyette. Az attikai infinitivusok mellett epikus reminiscentiák. A tragédiák lírai részeiben a chorikus líra nyelve hangzik felénk. De itt is iónismusok: particip. μεδέουσα (Eur. Hipp. 167.), μυθεῖσθαι (Iph. A. 789) stb. ARISTOPHANES nyelve is attikai, azonban a más nyelvjárású szereplők szájában a közönség szórakoztatására — bár nem egészen tisztán — a megfelelő dialectust adja (Lysistratében lak., Acharnesben meg.). Mindenesetre az ő művei hozzák legtisztábban az attikai dialectust. Hogy ez a nyelv mennyire közel áll a népieshez, mutatja szókincsének az új-testamentoméval egyezése.

A próza ión és attikai. A logographusok nyelve ión, HERODOTESÉ is az, de epikus és dór elemmel, THUKYDIDESÉ és XENOPHONÉ attikai, ugyanaz PLATONÉ és ARISTOTELESÉ, továbbá a szónokoké, köztük

DEMOSTHENESÉ. THUKYDIDESNél van dór nyelvjárás is, a lak. néphatározatban. A κοινή is irodalmi nyelv lett POLYBIOSNál, PLUTARCHOSNál és másoknál, s ez a nyelve az Újtestamentomnak is.

HERODOTOS a legjellemzőbb ión sajátságokkal van tele (λίην λίαν helyett, ugyanígy λάθρη s nem λάθρα, θέττρον s nem θέατρον, mindig σσ, sohasem ττ, gyakran elmarad a contractio: ποιέω, ποιέεις, ποίεις, az -α-tövű masc.-ok sing. gen.-a -εω: νεγνίεω s nem νεανίου, az act. praet. perf. végződése sing. 1. szem.-ben -εα = att. -η, -ειν, 3. szem.-ben -εε = att. -ει, plur. 2. szem.-ben -εατε = att. -ειτε, azonban hom.-i formákat is hoz: νοῦσος (mellette szabályosan νοσέω). οὐδός, αἰοδός, de ῥαψωδός, κιθαρωδός, οὐνοματα (metrikus nyujtás), νηός (ión νεώς), αἰεῖ (mellette att. αἰεί!).

HERODOTOSzal véget ér az ión irodalom uralma, hogy átadja helyét az athéni politikai hatalommal uralomra jutott attikainak. Ez a nyelv több grammatikai sajátságban eltér az irodalmi ión nyelvtől, egyben-másban őszerűbb nála. Ilyen eltérés a dualis használata, a πόλις ragozása: πόλεως = Herod. πόλιος, πόλει = πόλιι, (πόλιν, πόλι), πόλεις = Herod. πόλιες, πόλεων = πόλιων, πόλεσι = πόλισι, πόλεις = πόλιας, az οἶδα ragozása (οἶδα, οἶσθα, οἶδε, ἴσμεν, ἴστε, ἴσασι, míg az iónban ki-egyenlítőds: οἶδας, οἶδαμεν. οἶδατε), az ἔθηκα-nak ἔθεμεν, ἔθετε, ἔθεσαν többes száma (ión ἔθηκαμεν), a λαμβάνω-nak λήψομαι fut.-a (herod. λάμφομαι, fel. λάφομαι). Tiszta attikai nyelv DEMOSTHENESÉ és PLATONÉ, THUKYDIDESÉ már többé-kevésbé ión színezetű, XENOPHON több nyelvjárás hatása alatt áll.

Vö. Pecz Vilmos: «A görög nyelv dialektusai» (Egyet. Phil. Közl. XXXI., 1907, 273—369). Thumb: «Handbuch der griech. Dialekte» (Heidelberg, 1909). Meillet (ford. Meltzer): «Geschichte des Griechischen» (Heidelberg 1920). Bechtel: «Die griechischen Dialekte» (I. 1920, II. 1923, III. 1924, nem teljes). Hazai irodalmunkból még DARKÓ JENŐ «A κοινή viszonya az ó-gör. dialectusokhoz» EPhK. 26., 1902, KRAUSZ SÁMUEL «A hellenismus» EPhK. 27., 1903.

9. §. A Balkán-félszigetnek, a görög szigeteknek és Kis-Ázsiának nem csupán görög nyelvű lakosai voltak. Nem görög nyelvűek az **illyrek** a Balkán-félsziget északnyugati részén, a **makedonok** Makedoniában, a Kisázsiaába vándorolt **phrygek** és a velük rokon **thrákok**, akik Kis-Ázsiában is terjeszkedtek, a **lykiaiak**, **karok** és **lydek** Kis-Ázsiában. Az illyrek, makedonok, phrygek és thrákok nyelve indogermán, a többi hovátartozása kétséges. Találtak még Lemnosban, Kretában és Kyprosban olyan nem görög nyelvű felirato-kat, amely nyelvekről semmit sem tudunk. A lemnosi az etruszkra emlékeztet. A görögök tehát több idegen néppel álltak érintkezésben, de ezeknek a hatása nyelvükre főképpen csak szókinszben mutatkozik.

Mindenesetre számos sajáttságot őriz a gör. nyelv azoknak a népeknek a nyelvéből is, amelyeket a görögség történeti hazájában talált s leigázott. E sajátságoknak a kutatása folyamatban van, s fényt iparkodik vetni a Balkán-félsziget görögellőtti lakosságára s annak nyelvére.

Azoknál a befolyásoknál, amelyeket a görög nyelvre idegen népek gyakoroltak, sokkal jelentősebb a görög nyelv hatása nemcsak a környező népek, s nem is csak az európai népek nyelvére, hanem a távol keletiekére is. Eljutott Syriába, Armeniába, sőt Indiába is, és lakosaik nyelvében mindenütt hagyott valami nyomot, a legtöbbet Syriában, hol nemcsak a szókincsen, hanem ennek közvetítésével a szóképzés eszközein, továbbá a mondatszerkesztésen is megérzik a hatása. A görög nyelv európai jelentősége közismert. Itt csak arra utalunk, hogy a mai tudományos műnyelvünk alig tudná nélkülözni a görög szavakat, milyenek *ritmus*, *aitiologia*, *geotelézia*, sőt még az újabb képzésű *telefon*, *telepátia*-féléket sem.

Az itáliai ág.

10. §. Az itáliai ág tagjai: *a) latin-faliscus*, *b) oscus-umber*. *a)* Mikor a latin nyelv Róma legközelebbi környékén túl egész Latiumban elterjedt, nyelvjárásokra oszlott. Latiumban két nyelvjárást ismerünk, a *lanuviumit* és a *prænesteit*. Az előbbi Rómától délkeletre, a *mons Albanus* magaslatán épült Lanuvium városának, az utóbbi Rómától keletre, Præneste városának a nyelve. Latin nyelvjárás még Latium határán túl a *faliscus* s talán a *siculus* nyelv. Faliscus a Tiberis jobb partján, Etruriában fekvő Falerii és Capena városoknak, siculus a monda szerint Róma környékéről származó sziciliaiaknak a nyelve. *b)* Az oscus-umber nem latin nyelvjárás, hanem az itáliai ágnak a latinnal egyenlő rangú tagja. Nyelvtudományi szempontból legfontosabb közülük az oscus, mert ez a legőszerűbb itáliai nyelv. Voltaképen nem oscusok, hanem a samnitok nyelve, amelyet Közép- és Dél-Itáliában beszéltek. Az umber a Tiberis felső folyása és az Adriai-tenger közt fekvő terület nyelve. Igen közel áll hozzá a *volscus*, amelyet a Liris-völgyében és környékén beszéltek. *Sabelluson* nem a sabinok nyelvét értjük, hanem Umbria, Samnium és a latin nyelvterület közt lakó középitáliai törzseket (Marsi, Paeligni, Marrucini, Vestini, Hernici, Aequi vagy Aequiculi, Sabini, Prætutii és Picentes), ill. nyelvüket foglaljuk így össze.

11. §. Hogy az itáliai ág tagjai szorosabban fűggnnek össze, mint az idg. nyelvcsalád bármely más tagja az egész itáliaival, kétség-

telen. (Másként WALDE, l. 4. §.) Ezt természetesen úgy kell érteni, hogy a latin-faliscusi és oscus-umber számos közös sajátságot mutat fel, amely elválasztja őket más idg. nyelvektől, de nem zárja ki azt, hogy egy tagját, mint a latint, szorosabb kötelékek fűzzék egy másik ágnek, a keltának, egy bizonyos tagjához, az irhez.

Fontosabb közös sajátságok: 1. Idg. szótagképző *n, ŋ* = it. *en, em* (vö. 4., 53—55. §§): lat. *decem*, osc. *deketašiuí* < **dekentasiuí* ('decentario'), umb. *desen-duf* ('duodecim'), ellenben skr. *daša*, gör. δέκα; lat. *census*, osc. *an-censto*, ('incensa'), de skr. *śastas* ('beszélt, dicsért').

2. Idg. *r, l* = it. *or, ol* (vö. 56—57. §§): skr. *vr̥ttas* ('versus') idg. szótagképző *r*-t hoz, ennek a folytatása ó-ir *frith* ('versus'), ófn. *wurtum* ('wir wurden'), litv. *vĩrsti* ('elesik'), ószl. *vr̥btēti* ('vertit'), de lat. *vorsus*, osc.-umb. *vorsus*, umb. *trah-uorfi* ('transverse').

3. Az idg. *-tl-* = it. *-kl-*: lat. *piāclum, piāculum*, umb. *pihaklu* ('piaculorum'), osc. *sakaraklūm*, ellenben gör. ὄχελον, ófn. *stadal*.

4. Az idg. media aspiraták (*bh, dh, gh*) zöngétlen fűvő hangokként jelentkeznek, s pedig az osc.-umb.-ben minden helyzetben, a lat.-ban a *bh, dh* szókezdetben, a *gh* mindenütt, kivéve mássalhangzó előtt és után. Vö. 3. és 12. §.

5. Intervoc. *s* = it. *z*: lat. *erō* < **ezō* < **esō*, osc. *ezum*, umb. *erom* ('esse'); ellenben hom. ἔω < ἔσω, skr. *asati*.

6. A magánhangzós tövek sing. abl.-a az *-o-* tövekéhez igazodik: lat. *suā[d]*, *praidād*, osc. *súvad, toutad* ('civitate'), lat. *loucarīd*, osc. *slaagid* (*aa* = *ā*, 'regione') az *-o-* tövű lat. *Gnaivōd, poplicod*, osc. *sakaraklūd* ('sacello') után. Az *-ōd* az *-o-* töveknél szabályos idg. maradvány (skr. is *devāt* < **deiūōd* 'deo'), de a többi magánhangzós tónél más idg. nyelvekben más a képzés.

7. Az *-o-* tövek plur. dat.-abl.-ának (= idg. plur. instrumentalis vagy locativus: ólat. *oloēs* = *illis*, osc. *Nívlaníis*, pael. *suois cnatois* = *suis natis*) analógiájára az *-ā-* tövek dat.-abl.-a *-āis*: lat. *soveis* ('suis' fem.), *nuges* ('nugis'), *casis*, osc. *kerssnais* ('cenis'), umb. *tekuries* ('decuriis').

8. Az *i-* és mássalhangzós tövek keveredése: a) A sing. gen.-ban a lat.-ban a mássalhangzós töveknél szabályos *-is* (< *-es*) átment az *-i-* tövekre (*salutes, salutis* — *ovis*), az osc.-umb.-ben viszont a mássalhangzós tövek gen.-a az *-i-* tövekéhez igazodott (osc. *medikeis* 'meddicis', *aeteis* 'partis'); b) plur. dat.-abl. lat. *ovi-bus* és *rēg-i-bus*, osc. *luisarifs* (*-i* -tő, talán lat. 'lusoriis', vö. *lusus*) és assimilációval *ligis* (mássalh. *tō* < **lig-i-fos* 'legibus').

9. Nyomai annak, hogy az it.-ban a locativus önálló eset volt (az osc.-umb.-ban élő *casus*).

10. Az interrogativum, ill. indefinitum pronomennek relativumként való használata: lat. *quis, quid* és *quī, quae, quod*, osc. *pis, pīd* és *pui, paí, pūd*, umb.-ben is «*pafe... haburent, eaf...*» ('*quas... ceperint, eas...*'). Más nyelvekben az idg. vonatkozó vagy a mutatónévmás jelentkezik.

11. A lat. *sum*, osc. *súm* (olv. *som*, a lat.-ban is < **som*), ellenben skr. *asmi*, gör. *εἰμί* < **esmi*. Tehát az it. sing. 1. szem.-ben az **es*-basisből nullfokot hoz (l. ablaut), ellenben másutt teljesfokú magánhangzó.

12. Az indic. præt. imperf. új képzése: *amābam*, osc. *fufans* ('*erant*') < **bhuām*, ill. *-bhuānt*, ellenben skr. *a-bharam*, gör. *ἔφερον*. Tehát az it.-ban nincs augmentum, más nyelvekben pedig nem szerepel a *bhuā-* az összetétel második tagjaként, ill. suffixumként. L. azonban a 320. §.

13. Coniunct. præt. imperf. lat. *fo-ret*, osc. *fu-sīd* ('*foret*') < **fu-sēt*, tehát a suffixum *-sē-*, amely csak az it.-ban mutatható ki.

14. Az aoristos és a perfectum összeolvadt: lat. *fuit*, osc. *fuid* ('*fuert*') præs. perfectum, ellenben skr. *abhuvat* aoristos, lat. *dixi* præs. perfectum, de skr. *adikṣam* ('*mutattam*'), gör. *ἔδειξα* aoristos, azonban lat. *dedi*, osc.-umb. *dede* és skr. *dade* (med. sing. 1. szem.) idg. reduplikált præs. perfectum,

15. Nagyszámú még a mondattani és a szókincsbeli egyezés.

12. §. Vannak azonban jelentékeny eltérések is az itáliai ág két csoportja közt. Ilyenek: 1. A media aspirata az osc.-umb.-ben minden helyzetben spirans, a lat.-ban szó belsejében az idg. *bh*-nak *b*, a *dh*-nak *d* és *b* felel meg: umb. *alfu* ('*alba*'), osc. *Alafaternum*, pael. *Alafis*, de lat. *albus* (< *bh*), osc. *mefiai* = lat. *in media*, osc. *puf*, umb. *pufe* = lat. *ubi* (< *dh*), s épp így a gutturalis aspiratának (168., 175. §§) sem egyeznek a folytatásai.

2. Idg. labiovelaris *q** és *g** (170. §-tól). = lat. (de mars. æqu. hern., sab. is) *qu*, ill. *gv* és *v*, de osc.-umb. (volsc., marruc., vest. is) *p* és *b*: lat. *quis*, osc. volsc. *pis*, umb. *pisi*, marruc. *nipis*, lat. *vivus*, osc. plur. nom. *bivus*, lat. *vēnerint* = umb. *benurent*, lat. *convēnit* = osc. *kūmbened*.

3. A lat. *kt* = osc.-umb. *ht*, lat. *pt* = osc. *ft*, umb. *ht*: lat. *Octāvius* = osc. *Ūhtavis*, lat. *rēctē* = umb. *rehte*, lat. *scriptae* (idg. *bh—b*) osc. = *scristas*, lat. *scriptum* = umb. *screhto*.

4. A lat. *ks* = osc.-umb. *s*: lat. *dextra est* = osc. *destrst*, lat. *in dextram* = umb. *destram-e*.

5. Kevésbé fontos hangtani eltérések: a) A lat.-ban az *a* középszótagban *e*- és *i*-vé gyengül (hangsúly következménye), az osc.-umb.

ben megmarad: lat. *integer* < **entagros*, umb. *antakres*; b) szövégi *ā* az osc.-umb.-ben *ō* felé hajlik: lat. nom. *multā* > *multa* — osc. *molto*, umb. *muta* és *mutu*, lat. *via* — osc. *viū*, c) az osc.-umb.-ben szó belsejében és végszótágban gyakoribb a syncope, mint a lat.-ban: lat. *agitō* — osc. *actud*, lat. *facitō* — umb. *fiktu*, lat. *hortus* — osc. *hūrz*, lat. *piātus* — umb. *pihaz*; d) a lat. *nd* = osc.-umb. assimilált *nn*: lat. *operandam* = osc. *úpsannam*, lat. *piandī* = umb. *pihaner* < **pihanner*; e) a *s* nasalis és liquida előtt a lat.-ban elvész, az osc.-umb.-ben megmarad: osc. *físnam* ('templom'), umb. *fesnafe* = lat. *in fānum*, a pael. is *fesn*.

6. Sing. gen. az -o-töveknél lat. *-ī*, osc. umb. *-eis*: osc. *Pím-paiianeis* = lat. *Pompeianū*, umb. *katles*.

7. Plur. nom.-ban és sing. gen.-ban az *-ā*-töveknél az osc.-umb.-ben *-ās* végzet, míg a lat.-ban *-ai*: osc. *aasas* = lat. *arae*, umb. *urias* = lat. *ortae* (l. 3. §), az -o- töveknél is a plur. nom. *-ōs*, míg lat. *-ī*: osc. *Abellanús* = lat. *Abellānū*, umb. *Ikuvinus* = lat. *Īguvinū*. A plur. gen. *-ōm*, mint lat. *deum*: umb. *pihaklu*.

8. A mássalhangzós és -i- declinációban a sing. gen. *-eis*, a mássalhangzósban a sing. acc. *-om* osc. *medikeis* ('meddix'), *aeteis* ('partis'), *tanginom* ('sententiam').

9. Inf. imperf. act. osc. *ezum*, umb. *erom*, de lat. *esse*.

10. Az osc.-umb.-ben *s-* fut.: osc. *deiuast* ('iurabit'), umb. *ferest* ('feret'); a fut. perf. is, még pedig *-us* alak: osc. *dikust* = lat. *dixerit*, umb. *benust* = lat. *venerit*.

11. Az osc.-umb.-ben *f-* perf. (osc. *aikdafed* 'decrevit'), de nincs *-vī-* és *s-* perf., mint a lat.-ban.

Vö. Schmidt J. «Az itáliai nyelvcsalád helyzete az idg. nyelvek körében». (Akad. Ért. a nyelv- és széptud. kör. XX. 2. 1907). Buck (ford. Prokosch) «Elementarbuch der oskisch-umbrischen Dialekte», 1905., «Handbuch der oskisch-umbrischen Dialekte», 1914. A kérdéssel hazánkban először Szénássy L. foglalkozott: «A lat. nyelv és dialectusai» 1872.

13. §. Vannak különbségek egyrészt a latin, másrészt a faliscus - paraenestei-lanuviumi nyelvjáráások közt is.

1. A diphthongusok a faliscus-praenesteiben monophthongusok (a faliscus feliratokban lat. *ae* helyett *ei* és *e*, *ei* helyett *e*, *au* helyett *o* jegy, a praenesteiben is *ei* és *o*), azaz e nyelvjáráásokban a monophthongizálódás hamarabb és általánosabban következett be, mint a lat.-ban: fal. *Celio* = *Caelius*, *pretod* = *praetor*, praen. *losna* < **loucsna*, vö. ó-porosz *lauznos* 'csillagzat', lat. *lūna*.

2. Az aspiratából származott lat. *b*-vel szemben fal. praen. *f*, de lanuv. *b*: fal. *carefo* = lat. *carēbō*, *loferta* < **louferta* (osc. *Lúvfreis* =

Liberi) = lat. *liberta*. A *g^hhr* præn. fr. lan. br.: præn. *nefrones* = lan. *nebrundines* (idg. *g^hh*-ból, vö. gör. νεφρός), ólat. *nefrundines* szó belsejében szabálytalan *f* a *b* helyett. KIECKERS Acta Univ. Tart. B X. 2. a præn. *nefrones* alakot a lat. *rĕn* < **nrĕn* < **ngrĕn* < **ng^hh^rĕn* szóval egyezteteti, de ennek a *r*-n kívül az is ellene szól, hogy szókezdetben mássalhangzó előtt *n* > *ŋ* s ebből gutturalis előtt lat. *in*. REICHELT IF. 40. szerint nem *g^hh* van benne, hanem < **necsrn*-, (vö. ó-nord *nýra*, lit. *inkstas*).

3. Præn. *Atlia*, *Dcumius* ('Decumius'), *Diespitr*, *patr*, *Ptronio*, *Volntili* stb. magánhangzóeltűnéssel.

4. A faliscusban szóvégi *s* eltűnése: *cra* ('cras'), *carefo de senatuo sententiad*, viszont *plenes*, *petrunes*, *ceises*.

5. Præn. tenuisok mediák helyett: *Alixentrom*, *Casentera*, *Acme-meno*, *Maqolnia*, másrészt azonban *Mgólnia*, *Diespitr*.

14. §. A latin-faliscus és oscus-umber nyelvek közül a latint hatalmas költői és prózai irodalmán kívül rendkívül nagyszámú felirattól, a lanuviumit csupán két szóból (MACROBIUS THEODOSIUS Sat. I. 3. 13 «*mane Lanuvini pro bono dicunt*» és PAUL. FEST. 161. «*testiculos... Lanuvini appellant nebrundines*, Græci νεφρός, Prænestini *nefrones*»), a prænesteit glossákból és feliratokból, a faliscust glossák-ból és mintegy 300 felirattól, a siculust egy felirattól és néhány szóból, az oscust glossákból és feliratokból, az umbert feliratokból, a volscust glossákból és egy felirattól, a sabellust néhány glossából és főleg pæignus felirattól ismerjük.

Irodalmi nyelv tehát mindezek közül csak a latin lett. Történetében hat korszakot különböztethetünk meg: 1. **Irodalomelőtti kor.** A Kr. e. VI. (esetleg a VII.) század óta vannak feliratok. Legrégibbek: A **forum-felirat** (talán a VII. sz.-ból), mely igen csonka: *qoi* = *qui*, *sakros* = *sacer*, *iouxmenta* = *iumenta*, *iovestod* = *iusto*. **Manios-felirat:** *Manios med fhefhaked Numasioi* = *Manius me fecit Numerio*. **Duenos-felirat:** *Jouesat deiuos, qoi med mitat, nei ted endo cosmis virco sied, asted noisi opetoitesiai pakari uois: duenos med feced en manom einom duenoi, ne med malo statod* = *iurat deos, qui me mittat, ni in te comis virgo sit, ast... utens, ei pacari vis: bonus me fecit in bonum et bono, ne me malus stato* (azonban ennek többféle olvasása és értelmezése van, vö. még KENT Language 2, 1926, GOLDMANN E. «Die Duenos Inschrift.» 1926). A feliratokon kívül a **Carmina Saliaria**, a **Carmen Arvale** és a **Leges XII. tabularum** töredékei szolgálnak az irodalomelőtti kor nyelvének forrásaiul. A törvények stilisztikailag görög hatást mutatnak, mondattani tekintetben

(főleg mellőrendelés, kevés az alárendelt kötőszó) igen tanulságosak, hangalakjai azonban modernizáltak s így alaktani tekintetben is későbbi kor tükrői. 2. **Archaikus kor** az irodalom kezdetétől Cicero fellépéséig (240—81). Eleinte a népnyelv és az írott nyelv egy, még az első műköltők, LIVIUS ANDRONICUS és CN. NÆVIUS saturnius versei a nép nyelvén íródtak, később azonban a görög műveltség terjedésével elkülönült a népnyelvtől a műveltek nyelve, tehát az írott nyelv is. QU. ENNIUS hexamétereiben nemcsak új szavak, hanem a népnyelvtől elütő formák is jelennek meg, s míg az alacsony sorsból kiemelkedett T. MACCIUS PLAUTUS a keresetlen néphumort és komikai erőt, s vele együtt a nagyvárosnak idegenektől erősen befolyásolt nyelvén kívül a nép nyelvét (szókincs, mondatszerkesztés) is szinpadra vitte, azt a paraszt nyelvet, amely a legrégibb latin nyelvű szövegekben is megvan, mivel a város lakói is azon beszéltek, P. TERENTIUS AFER a kényesebb ízlésű közönség számára dolgozott, s a nála megjelenő élő nyelv már a műveltek nyelve, ugyanaz, mint amely CORNELIÁNAK C. GRACCHUSHOZ írott levéltöredékéből csendülhetett ki. A görög nyelv befolyása a szókincset illetőleg már PLAUTUS műveiben is érzik, s oda nemcsak görög forrásaiból, hanem a görög szavakkal főleg a kereskedelem folytán gazdagodott köznyelvből is került. Görög szavainak egy része délitáliai (*choragus*, *clātratus*, *zāmia*), de van att. és dór is. Ez a görög befolyás később növekedett s végre a műveltek körében valósággal görög-latin keverék-nyelv fejlődött ki (LUCILIUS). A görög hatás alól azonban, ami a nyelvtisztaságot illeti, az archaikus kori latin próza mestere, M. PORCIUS CATO egészen mentes. 3. **Aranykor** Cicero fellépésétől Augustus haláláig (Kr. u. 14-ig). A latin nyelv egész Itáliában az érintkezés nyelve. A «sermo urbanus» és «sermo plebeius» vagy «rusticus» élesen elkülönül. CICERO és CAESAR megteremtik a klasszikus latin prózai nyelvet. Nyelvtisztaságra törekszenek. Cæsar szerint kell «tamquam scopulum fugere inauditum aut insolens verbum» (Gell. Noct. Att. I. 10), ami azután a szókincs szegénységére vezetett. Ugyanígy CICERÓNÁL a «latine dicere» nemcsak grammatikai, hanem lexikális nyelvhelyességet, azaz a vocabula rustica, peregrina, még a görög szavaknak is, tehát annál inkább a provincialismusoknak a kerülését jelenti. Ezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy CICERÓNÁL egyáltalában nincsenek görög szavak. ROSE («The Greek of Cicero») a Journ. Hell. Studies 41-ben össze is állította CICERO görög szavait és azok forrásait, és kimutatta, hogy, jóllehet CICERO a rhodosi iskola tanítványa, hellenistikus, vulgaris görög szavak is találhatók nála. Az

idegen szavak kerülése történelmi, retorikai és filozófiai munkákban azután elkerülhetetlenné teszi új szavak alkotását, s így lesz nyelv-újítóvá SALLUSTIUS, LIVIUS, LUCRETIVS sőt maga CICERO is, aki egyébként a vocabula inusitata ellensége. A stílus rendkívül fejlett, hajlékonyságban és kifejező erőben magasra emelkedett. A prózáirók tanítványai az Augustus-kori költők, de az ő nyelvükben már számos archaismus, sőt vulgarismusok is találhatók. A rendkívül nagy hatású, még a későbbi próza kialakulásában is nagy jelentőségű VERGILIUST archaismusokra ENNIUS forgatása csábíthatta, vulgarismusait paraszti származása magyarázza. Az ugyan szabados családból származott, de igen gondos nevelésben részesült HORATIUS szatiráiban megcsendül a társadalmi érintkezés könnyed hangja. Új szavakban VERGILIUS és OVIDIUS nyelve gazdag, HORATIUSÉ kevésbbé. 4. **Ezüstkor** Traianus haláláig (117-ig). A klasszikus-kor rendkívül szigorú normákat teremtett, az ezüst-korban reakció támad a nyelvhasználat törvényszerűsége ellen, a művelt érintkezési nyelv nagyobb szerepre jut, s pedig nemcsak a prózában, hanem a költészetben is. TACITUS egyrészt CICERÓRA, másrészt SALLUSTIUSRA emlékeztető stílusával, komolyságával, méltóságával és rövidségével, tömörségével kiemelkedik a kor költői és prózáirói közül, kiknek nyelve a művelt társalgási nyelv uralomra jutásával mitsem nyert természetességben, amennyiben a költészetben sok a rhetori cicoma, a prózában túlteng a költői dictio, nagy a feszesség és érzik a ragyogásra törekvés. A műveltek nyelvére, de még a népire is igen tanulságos PETRONIUS ARBITER-nak nagy nyelvművészettel megírt Satiriconja. A nyelvújítás folytatódik SENECA és TACITUS műveiben. 5. **Archaizáló kor** Hadrianustól Marcus Aureliusig (180-ig). Visszatérés a Cicero előtti latinsághoz, nagyszámú archaismus felelevenítése főleg GELLIUSNÁL, FRONTO-NÁL és APULEIUSNÁL. A nyelvtörténet számára igen értékes anyagot, az archaikus kori emlékekben fenn nem maradt archaismusokat őriztek meg az utánzók és a gyűjtők. 6. **Vaskor** Kr. u. 180-tól. Jellemzi a sermo plebeius és rusticus, továbbá a provinciális nyelv nagy hatása az irodalomra. A grammatikusok hiába iparkodnak a latin nyelvet régi tisztaságában megőrizni, főleg az afrikai írók hatása alatt teljesen leromlik: a mondat szerkezet felbomlik, a flexiók alakok, praepositíók használata helytelen. A szókincs a nyelvtisztaság kárára nagyszámú idegen szóval gazdagul. Az irodalmi nyelvet e rohamos hanyatlásában egy időre, legalább a maguk területén, az egyházi írók tartották fel. Az eredetileg a klasszicizmussal szakító, vulgaris egyházi nyelv ugyanis az egyházatyák (TERTULLIANUS, CYPRIANUS,

AUGUSTINUS) theologiai műveiben a klasszikus művek hatása alá kerül s végül klasszikus magasságra is emelkedik. HIERONYMUS bibliafordítása óriási tekintélyének tulajdonítható, hogy még a VII.-VIII. században is írnak eredeti vallásos műveket és fordítanak görögből klasszikus, vagy legalábbis a klasszikust megközelítő latin nyelven. Az egyházi műveken kívül azonban e korban már mindenütt beállt a latin irodalmi nyelv haldoklása, s helyét a latin műveltség hanyatlásával fokozatosan a vulgaris latin nyelv foglalta el.

A rómaiaknál tehát az irodalom megindulásakor hamarosan mutatkozik törekvés az egységes irodalmi nyelvre s ez alig másfél század alatt ki is alakul. De az irodalmi nyelv tökéletesedése szakadatlan elhajlást jelent a népies, sőt még a művelt élő nyelvtől is. Az archaikus korban még közel áll az élő nyelvhez, minek bizonyossága, hogy számos nyelvi jelenség megvan e kor irodalmában, amely azután eltűnik és ismét megjelenik a későbbi leromlott irodalomban vagy a vulgaris nyelvben s a belőle fejlődött román vagy neo-latin nyelvekben, azaz a portugál, spanyol, francia, provençal, szard, olasz, rætoromán, oláh nyelvekben, a klasszikus korban azonban élesen elválik tőle, ha nem is olyan mértékben, mint a klasszikus ind (szanszkrit) az élő ind nyelvtől.

Vö. Stolz «Geschichte der lat. Sprache» (Göschel, 1910, 2. kiad. átdolgozta Debrunner, 1922). Schanz «Geschichte d. röm. Lit.» (Hb. d. Klass. Alt. VIII.). Martin «Volkslatein, Schriftlatein, Kirchenlatein» (Hist. Jahrbuch im Auftrage der Görres-Gesellschaft, 41 köt., 1922).

15. §. Itáliában maradtak fenn emlékek olyan népektől is, amelyek nem az itáliai ághoz tartozó nyelvet beszéltek. Ilyen népek: 1. a **görögök** a félsziget déli részében és Siciliában, 2. az **iapygek** (Dauni, Pœdiculi, Peucetii, Messapi, Sallentini) Apuliában és Calabriában, kik közül a messapusoknak vannak feliratai, 3. a **kelták** a Pó völgyében, 4. a **ligurok** a Genuai-öböl körül, 5. a **venetek** az Adriai-tenger partvidékén, a Pó torkolatától északra, 6. az **etruszkok** a Tyrrhen-tenger északi partvidékén, a Macra-folyótól Róma szomszédságáig. Nem itáliai nyelven íródtak a Picenum környékén és tőle délre talált ú. n. **ó-sabell** feliratok sem, de minden valószínűség szerint idg. nyelven, aminthogy nemcsak a görög és a kelta, hanem a messapiiai, a venetus és talán a ligur nyelv is idg., de az etruszk hovátartozása nagyon kétséges. Mindezek a nyelvek és a főleg szókincsében valamely nem idg. műveltség befolyását mutató latin (l. erről VENDRYES «La Place du latin parmi les langues indo-européennes», REL. 2) kölcsönösen hatottak egymásra. Közülük a gör.-ön

kívül, amelynek a lat.-ra gyakorolt hatása közismert, s amely nemcsak a délitáliai görögségtől és az irodalmi műveltségből ered, még az etruszk nyelv tanulmányozása rendkívül nagy fontosságú a latin nyelvtudomány szempontjából, mivel az etruszk műveltségnek a nyelvben is megnyilatkozó nagy befolyása volt az itáliai népekre.

A történeti nyelvtudomány forrásai.

16. §. A nyelvek folytonos változásnak vannak alávetve. E változások okainak kutatása, a nyelv fejlődésének, hang-, alak- és mondat-tani jelenségeinek a vizsgálata, ezeknek az alapnyelvig, a görög és a latin nyelvnek tehát az indogermán alapnyelvig való visszavezetése, annak eldöntése, hogy mi az alapnyelvi maradvány és mi a másodlagos, különnyelvi fejlemény, a nyelvtörténet feladata. A történeti nyelv-tan tehát hang-, alak- és mondattan. Ezek mellé mint a nyelv-tan negyedik része újabban a jelentéstan járul, amely azonban — jóllehet az első jelentéstani problémákat felölelő mű a latin nyelvtudomány területére szól (REISIG «Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft», 1839) — se a görög, se a latin nyelvre nincs még rendszeresen feldogozva.

A nyelvtörténet forrásai az irodalom, a feliratok, az egykorú grammatikusok, a metrika, a környékező népek nyelve, a kölcsönszavak, az átírások és a nyelvek késői kialakulásai: a görögre a közép- és új-görög, a latinra a korai középkori latin és a román nyelvek. Az **irodalom**, még ha annyira eltér is a nyelve a beszélt nyelvtől, mint a latiné, legfőbb forrása a nyelvtudománynak gazdagságánál, folytonosságánál és legnagyobbbrészt datálható voltánál fogva. A **feliratok** igen hosszú időn át és nagy területről lévén hagyományozva, a nyelv és az írás fejlődésének hű képét adják. A legrégebb nyelvallapotnak sokszor egyetlen forrásai, a hivatali és a magánérintkezés, továbbá a nép nyelvének tanulmányozásánál megbecsülhetetlenek, s a tökéletlen írásjelek által közvetített nyelvi jelenségeket a jól képzett fonetikus még az íráshibákból és az ingadozásokból is kiolvassa. [A görög feliratok gyűjteményei közül legfontosabbak: BOECKH (FRANZ, CURTIUS, KIRCHHOFF, RÖHL) «Corpus Inscriptionum Græcarum» 1828—1877, COLLITZ—BECHTEL «Sammlung der griechischen Dialektinschriften» 1884-től, «Inscriptiones Græcæ editæ consilio et auctoritate Academiæ Regiæ Borussiae», a latinokból «Corpus Inscriptionum Latinarum»³, DIEHL «Altlat. Inscr., Vulgärlat. Inscr., Pompeian. Wandinschr. Lietzmann Kleine Texte f. theol. u. philol. Vorles.»] A **grammatikusok** a görögre megbízhatók, a latinra

azonban, minthogy a latin grammatikusok elméleteiket és módszereiket a görögöktől vették át, csak nagy körültekintéssel használhatók, azonban a régi nyelvből megőrzött anyagukkal igen nagy szolgálatot tettek a tudománynak. A **metrika** a magánhangzók quantítására, az elisióra, a szótaghatárra és a hangsúlyra ad felvilágosítást. A **környező népek nyelve** és a **kölesönszavak** a kiejtésre és a hangtörvényekre tanulságosak. Mondattani és jelentéstani szempontból is igen értékes a szomszédos népek nyelve, sőt mint a latin hangsúly terén végzett kutatások mutatják, még a hangsúly kérdésében is számot kell vetni esetleges hatásukkal. A kiejtésre fontosak az **átírások** is. A **nyelv későbbi fázisaiból**, a közép-, valamint az új-görög és a román nyelvekből nyert tanulságok igen hasznosan érvényesíthetők az ó-görög és a latin nyelvre. Megismerhetjük belőlük az irodalmi és a népnyelv különbségét, visszakövetkeztethetünk az ókori beszélt nyelvekre. Az óvatosság azonban ajánlatos: a mai görög kiejtést ne azonosítsuk az ó-göröggel, a román nyelvekből más forrás hiányában csak a vulgaris latin nyelvre vonjunk következtetést.

A görög és a latin nyelvtudomány. Bibliográfia.

17. §. a) A görög és a latin nyelvtudomány az ó-korban. A nyelvtudomány bölcseje az ó-korban a filozófia. Megindul a fogalom és a szó közt levő kapcsolat keresésével, azaz azzal a kérdéssel, hogy a dolgok nevei természettől vannak-e, vagy hagyománynak és szokásnak vagy megállapodásnak köszönhetik-e létüket. A vita legrégibb emléke PLATON **Kratylosa**, az első európai nyelvfilozófiai és egyben etymologiai mű, amelyben a φύσις és a θεσις felfogás zseniálisan van összeegyeztetve. A kérdés ott él ARISTOTELES-nél, aki azt vallja, hogy a szavak szokás szerint vannak, ott a stoikusoknál és a skeptikusoknál, ezen fordul meg t. i. az analogisták és az anomalisták harca, átjut az arabokhoz és az ő közvetítésükkel a zsidókhöz, sőt a nyelv eredetének kérdésére átvive ott van a XVII.—XVIII. század európai filozófusainál, s még a WUNDT-féle elmélet is velejében a nyelvnek természet útján való keletkezését vallja. A görögök gyümölcstelen vitájából, amely az alexandriai korban az analogia (φύσις-elmélet, a szó és jelentésének van kapcsolata) győzelmével végződött, a grammatikának az a haszna volt, hogy kialakultak a grammatikai kategóriák. Már PLATON felismerte az ὄνομα ('nomen')

és ῥῆμα ('verbum') közt levő különbséget, ha mindjárt a szavakon inkább az alanyt és az állítmányt értette is, ARISTOTELES pedig kívülük a σύνδεσμος-t ('coniunctio', QUINTILIANUS szerint 'convinctio'). ARISTOTELESNél megtaláljuk a πῶσις ('casus') fogalmát, amelynek rendszerét a stoikusok, akik az aristotelesi három beszédrészhez negyedikül az ἄρθρον-t ('articulus' és 'pronomen') esatolták, felépítették úgy, ahogy rossz fordítású latin elnevezésekkel (pl. αἰτιατική = accusativus) ma is bírjuk a görög és a latin nyelvtanokban. A stoikusok megkülönböztetik már a *casus rectus* (ὀρθή vagy εὐθεῖα) az obliquusoktól (πλάγια), úgy hogy mikor a rómaiak átvették az alexandriaiaktól kibővített rendszerüket, az eseteket csak a *casus sextusszal* kellett kiegészíteniök, amelynek Cäsar adta az *ablativus* nevet. Az igenevek és az igeidők felosztása is a stoikusoktól való.

A nyelvfilozófia még nem nyelvtudomány, de a nyelvfilozófusok teremtették meg a grammatikai kategóriákat, amelyek segítségével meg lehetett szerkeszteni az első leíró görög nyelvtant. Ez el is készült az alexandriai korban, amikor a régi irodalmi művek már alig voltak érthetők s e miatt egészen természetesen következett be a nyelvi tények megfigyelése és megállapítása, hang-, alak- és mondat-tani kérdések megoldása. A művelt osztály fogékonnyá lévén a nyelvi kérdések iránt, szükségessé vált a hang-, alak- és mondat-tani ismeretek összefoglalása, amit el is végzett a Kr. e. a II. században ARISTARCHOSNAK, az ókor leghíresebb szövegkritikusának a tanítványa, DIONYSIOS THRAX τέχνη γραμματική-jében a hang- és alaktanra, Kr. u. a II. században APOLLONIOS DYSKOLOS περί σύντάξεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν ('De verborum structura') c. művében a mondat-tanra nézve. Dionysios a hangokkal (περί στοιχείου) és hangsúllyal (περί τόνου), a szótagokkal (περί συλλαβῆς) és a beszédrészekkel, helyesebben mondatrészekkel (περί λέξεως vagy μέρη τοῦ λόγου = partes orationis) egyaránt igen behatóan foglalkozik. A betűk (= 'hangok', de nemcsak itt, s nemcsak Cicerónál 'littera', hanem Európában még a XIX. sz. közepén is betűkről beszélnek) száma nála 24 (ξ és ψ-vel), a diphthongusoké, melyek a vocales (φωνήεντα) egy osztálya, 6 (αι, αυ, ει, ευ, οι, ου). A consonansok (σύμφωνα) semivocales (ἡμίφωνα) és mutæ (ἄφωνα). Rendszerük zavaros. A λ, μ, ν, ρ liquidá (ὕγρα) a χ, π, τ-féle hangokkal szemben. A hangsúllynál, melynek meghatározása a zenéből való (τόνος ἐστὶν ἀπίχτης φωνῆς ἐναρμονίου), megvan a háromféle hangsúly. A szótagban megkülönbözteti a *nātūrā* (φύσει) és *positiōne* (θέσει) hosszú szótagokat. A beszédrészek tanában a már említetteken kívül a πρόθεσις ('præpositio'), ἐπίρρημα ('adverbium'), ἄρθρον (csak 'articulus',

holott a stoikusoknál 'pronomen'-t is jelent), ἀντωνυμία ('pronomen') és μετοχή ('participium') talált helyet. E kategóriáknak alosztályai is vannak, amelyek száma nem mindenütt egyezik meg a rómaiakéval pl. a σύνδεσμος-nak Dionysiosnál 8, a rómaiaknál csak 5 alosztálya van), amint hogy ők a nyolc kategóriából is elejtették az ἄρθρον-t, s helyébe az 'interiectio'-t iktatták. Megvan nála a három szám, az öt eset és a három nem, de ez utóbbinál az ἄρσενικόν-θηλυκόν-οὐδέτερον csoportosításon kívül van κοινόν (oly szó, melynek masc. és fem. névelője lehet) és ἐπίκοινον (melynek egy névelője van, de két nemet jelöl). A szóképzés (ill. tőképzés) és ragozás szigorúan szétválík nála, de a ragozás alapja nem a tő (tő, gyökér, suffixum még ismeretlen fogalmak), hanem a nomennél a sing. nom., néha a gen., verbumnál a præs. imperf. act. sing. 1. szem. alak. A declinatiókat még nem foglalja csoportokba. Ez — minthogy se a nemek szerint való felosztás (Protagoras), se az utolsó hang szerint 56 declinatio felvétele (Theodosius Kr. u. 4. sz. és Choiboskos 6. sz.) ilyennek nem tekinthető — csak a rómaiaknál kezdődik, hol REMMIUS, Seneca kortársa még csak négy declinatiót ismer, melyhez az ötödik később a harmadikból vált ki. Az igealakok közül DIONYSIOS szerint az -ω végűek az eredetiek, a -μυ- végűek leszármazottak. DIONYSIOS nyelvtanának a jelentősége óriási. Nemcsak a római grammatikáknak az alapja, hanem kivonatokat készítettek belőle a bizanci grammatikusok, később a humanisták s még szír és örmény nyelvre is lefordították, a latin grammatikák közvetítésével pedig a tőle használt műszavak átmentek a legtöbb európai nyelvbe és ma is használatban vannak.

APOLLONIOS főleg az egyszerű mondattal és a mondatrészekkel foglalkozik. Tőle való a vonzat kifejezés, és ő veti meg az esettan alapját. Az összetett mondatot elhanyagolja, pedig a mellékmondatok kiépítésére alkalmas volt a Dionysios-féle kötőszó-rendszer, amelynek alapján fejlődött ki később a mellékmondatok tana.

A két nagy grammatikus mellett volt még több érdemes munkása a görög nyelvtudománynak: ZENODOTUS, a byzantiumi ARISTOPHANES, AELIUS HERODIANUS stb. Közülük HERODIANUSnak volt nagyobb hatása, amennyiben a byzantiumi korban DIONYSIOS THRAX és APOLLONIOS DYSKOLOS művei mellett az övét is feldolgozták iskolai kézikönyvekben, s ezeknek, minthogy ortografiai kérdésekkel behatóan foglalkozott, le nem becülhető szolgálatot tett.

18. §. A rómaiak nyelvtudományi munkássága értékre messze mögötte marad a görögökének. Ők egyszerűen átvették a görög nyelvtudomány eredményeit, a maguk nyelvére alkalmazták és folytatták az

analogia és anomalia áldatlan vitáját. Rómában a grammatika iránt való érdeklődést KRATES MALLOTES, a pergamoni grammatikus iskola feje, ARISTARCHOS ellenfele keltette fel, ki Kr. e. 159 táján Rómába jött s ott görög nyelvi és irodalmi előadásokat tartott. A grammatikai kérdések középpontjában természetesen itt is az analogia és az anomalia, továbbá az ezzel kapcsolatos szóetymologia állott. Első nyelvészük, LUCIUS AELIUS STILO, régi írók magyarázója. Az analogiáról CAESAR írt művet, de a kérdéssel CICERO is foglalkozott, ki az analogia mellett foglalt állást. A régi kor grammatikusainak a munkáiból csak egészen értéktelen töredékeket ismerünk. Nagyobb összefüggő rész csak M. TERENTIUS VARRO (Kr. e. 116—27) polyhistor *De lingua Latina*-jából maradt fenn, még pedig az 5.—10. könyv, amelyekből az analogiáról és az anomaliáról való felfogásukat megismerhetjük. Műve fontos forrás a latin nyelvtörténetre és némileg az ő korában még élő etruszk nyelvre, amelyre kivüle még FESTUS (II. század Kr. u.?) hivatkozik egyszer-másszor. Egészen értéktelen az etymologizálása, ami az ó-koriak hangtani ismereteinek teljes hiánya mellett természetes is. Döntő náluk az egybehangzás (pl. «cura quod cor urat»), mely azonban néha találó is («arma ab arcendo, quod his arcemus hostem», ha mindjárt az *arma*-nak az *arceo*-val összekapcsolása kifogás alá is eshetik, vö. PERSSON KZ. 47), az onomatopœia (a szó hangjainak és a jelentésnek az egyezése, mivel a szó hangjai a dolgot utánozzák), az «ab arte artifex dicitur» elv alkalmazása stb.

Augustus korának érdemes grammatikusa VERRIUS FLACCUS, kinek «de verborum significatu» c. művéből csak a SEXTUS POMPEIUS FESTUS készítette kivonatnak maradt meg mintegy fele (20 könyvből 9). A FESTUS-féle kivonatot Kr. u. a VIII.sz.-ban PAULUS DIACONUS kivonatolta. Ez a maga egészében fennmaradt. A Kr. u. I. sz.-ban M. VALERIUS PROBUS, PLINIUS, QUINTILIANUS és QU. REMMIUS PALAEMON a legismertebb nevek, kik közül az utolsónak «ars grammatica» c. műve a későbbi korra is nagy hatással volt. A Kr. u. II. sz. grammatikusai közül TERENTIANUS MAURUS a latin kiejtés egyik legértékesebb forrása. A középkorra gyakorolt hatása tette minden időkre ismertté DONATUS és PRISCIANUS nevét. AELIUS DONATUSnak, szent HIERONYMUS tanítójának, a kiváló TERENTIUS-magyarázónak «ars Donati grammatici urbis Romæ» c. műve kettős, még pedig egy nagyobb és egy kisebb kidolgozásban maradt ránk, melyek közül főleg a nyolc beszédrészt kérdésekben és feleletekben tárgyaló «ars minor» volt elterjedve. PRISCIANUSnak (Constantinopolis, 6. sz.) «institutionum grammaticarum libri XVIII» c. nyelvtana a legteljesebb latin nyelvtan. A régi latin grammatikusoknak,

köztük FLAVIUS CAPERnek az anyagára támaszkodva tizenhat könyvben az alaktant és kettőben a mondattant írta meg.

A grammatikusok kiadásai: *Grammatici Græci* (Schneider és Uhlig), *Grammatici Latini* (Keil). A grammatika történetére vö. STEINTHAL «Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern» (1863, 2. kiad. 1890), DELBRÜCK «Einleitung in das Studium d. idg. Sprachen (1880 s. azóta már a 6. kiadás).

19. §. b) A középkor és az újkor egészen a XVIII. sz. végéig úgyszólván semmivel sem vitte előbbre a görög-latin nyelvtudományt, sőt a középkor a görög nyelvet nagyon elhanyagolta egészen a renaissance koráig, amikor az Itáliában élő görög tudósok a görög nyelv tanulmányozását új életre keltvén a görög nyelv ismerete ismét elterjedt Európa legnagyobb részében. A nyelv elterjedése a görög nép kultúrájának feltámadásával, ez a remekírók magyarázásával és számos nyelvtan keletkezésével járt, de ezek a nyelvtanok a nyelvtudománynak szolgálatot alig tettek. A XIX. század elejétől azonban, amikor a szanszkrit irodalomnak és az indektől már Kr. e. több századévvel igen nagyra fejlesztett nyelvtudománynak a megismerése Európában az indogermán összehasonlító (BOPP l. később), a romanticismus történeti szellemének befolyása pedig a történeti nyelvtudomány (GRIMM JAKAB «Deutsche Grammatik» I. 1819, ²1822.)^{*} megalapozására, s velük új módszernek, az összehasonlító-történeti módszernek alkalmazására vezetett, a görög és a latin nyelvtudomány óriási lendületet vett.

Az új korszak legjelentősebb művei a következők:

20. §. c) Indogermán összehasonlító nyelvtudomány.

Megalapítója BOPP FERENC (1791—1867), de előtte már az angol JONES VILMOS hívta fel a figyelmet arra, hogy a szanszkrit nyelv több európai nyelvvel összefügg. BOPP első műve 1816-ban jelent meg: *Über das Coniugationssystem der Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt), 1833-ban pedig megindult és 1852-ben befejeződött *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gotischen und Deutschen* c. műve. Ez utóbbi, amely harmadik kiadásában már az ó-egyházi szlávra és az örményre is kiterjeszkedik (1868—1871), az első rendszeres összefoglalása az idg. nyelvtudománynak. Benne az összetételezés (agglutinatio) uralkodó elv, még pedig úgy, hogy nemcsak a személy-, hanem a névragokat is a személynévmásokból magyarázza.

^{*} Az összehas. és tört. nyelvtudomány terén hazai tudósaink egy s más tekintetben megelőzték a külföldieket, de ezekre itt nem terjeszkedhetünk ki.

Az agglutinatio-elmélet, jóllehet már SCHLEGEL VILMOS éles bírálatban részesítette, az egész XIX. sz.-ban uralkodó maradt, legújabbban azonban megillető helyet kezd kapni LUDWIG ALFRÉD adaptatio-elmélete is, amely szerint a ragoknak nem volt alapjelentésük, hanem a ragozott alakok eredetileg a nominalis és verbalis jelentést együtt hordozó szótövek, amelyek csak a mondatban való használatuk közben kaptak valami funkciót. Az idg. nyelvek szavai Bopp szerint is egytagú gyökökre vihetők vissza, melyek verbalisak (ige és főnév) és pronominalisak (névmás, praepositio, kötőszó és particula).

SCHLEICHER ÁGOST (1821—1868): *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1861, 4. kiad. 1876). Rövid, áttekinthető rendszerezése az indogermán nyelveknek, melyet hosszú paragrafusaival STREITBERG («Karl Brugmann», IF. VII. 1921.) találóan hasonlított törvénykönyvhöz. A Bopp-tól elhanyagolt hangtannak itt már nagyobb tér jut, mivel a POTT FRIGYES ÁGOST-tól megalapított összehasonlító hangtanra («Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen» 1833—1836, 2. kiad. 1859—76) támaszkodhatott. Míg BOPP csak az alakok eredetének a megmagyarázására törekszik, SCHLEICHER már az ősnyelvből származtatja őket és feladatának az idg. ősnyelv rekonstruálását tartja. Szerinte akkor, ha a különböző nyelvekben megegyező alakokból lefejtünk mindent, ami különnyelvi, marad az ősalak. Pl. ved. *ajras*, gör. *ἀγρός*, lat. *ager*, gót *akrs* megegyeznek egymással, s minthogy gót $k < g$ s ugyanott s előtt eltűnt az a , a gör. o pedig az ő korában uralkodó felfogás szerint a -ra megy vissza, az idg. alapalak *agras*. (Ennél a példánál attól eltekintve, hogy a gör. o az eredeti, történetesen igaza van.) Ha már most az így származtatott alakokat egybeállítjuk, megkapjuk az ősnyelvet. Szerinte ez az egységes ősnyelv először ázsiai-déleurópai és észak európai nyelvre, ez a kettő később az indogermánok szétválása folytán ismét kettő-kettőre bomlott s így tovább. Ez az ú. n. «törzsfaelmélet». Az elágazást SCHLEICHER fatörzs alakjában elő is állította.

A «törzsfaelmélet» ellenében 1872-ben SCHMIDT JÁNOS a «hullám-elmélet»-et állította fel. Ennek lényege, hogy az ősnyelv nem volt egységes, hanem nyelvjárásokra oszlott, melyek között sok átmeneti, közvetítő nyelvjárás volt, milyen az itáliai a görög és a kelta, a kelta az itáliai és a germán, a germán pedig a kelta és a balti-szláv között. Az indogermán nyelvek folytonos sort alkotnak, egy önmagába visszatérő lánc szemei, amelyek között a ránk maradt legrégebb állapotukban csak azért található éles határ, mivel a közbeeső tagok eltűntek és egyesek

politikai, kulturális vagy vallási okokból túlsúlyra jutottak. Minthogy ennek az elméletnek, amelynek ezidőszerint MEILLET ANTAL határozott követője, az a gyengéje, hogy nincs tekintettel a hirtelen elszakadásokra, LESKIEN ÁGOST a *Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen* (1876) előszavában egyesítette a törzsfaelmélettel, azaz szerinte vannak hirtelen szakadásból következő változások («törzsfaelmélet») s vannak békés együttélésben beálló változások («hullámelmélet»).

Mindezekkel szemben HIRT HERMANN IF. 4. az indogermán nyelveken belül mutatkozó nagy különbségeket a hódítók és legyőzöttek nyelvének a keveredésével magyarázza.

BRUGMANN KÁROLY és DELBRÜCK BERCHTOLD: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1886—1900) Öt kötetéből az első kettőt, amely «Lautlehre» és «Die Lehre von den Wortformen», BRUGMANN, a többi hármat, mely «Die idg. Syntax», DELBRÜCK írta. Nagy tudással és biztos kritikával világos, áttekinthető és a lehetőségig teljes rendszerbe foglalja az idg. nyelvtudomány terén végzett kutatásokat. Második kiadásában, melynek első kötete 1897-ben, második kötete három részben 1906 és 1916 között jelent meg (idézzve *Brugmann**), az alaktani kategóriák használata az alaktanba került. E kiadásban BRUGMANN szándékozott megírni a mondat-
tant is, de csak az egyszerű mondat-
tal (voltaképpen ezzel sem egészen) készült el, amely megjelent az IF. 43. kötetének (1925) pótkötetként. A kritikát, amely a hang- és az alaktani óriási értékét elismerte, ez a «Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen» nem elégitette ki. Kifogásolják, hogy BRUGMANN sem az UHLENBECK-féle hollandi, sem a MEILLET-féle francia iskolától nem vett át semmit. A mondat-
tan eredményeiben egyébként is messze mögötte maradt a hang- és alaktannak. Kisebb összehasonlító munkák (WACKERNAGEL I. «Vorlesungen über Syntax» 1920, 2. köt. 1924, 2. kiad. 1928, SOMMER F. «Vergleichende Syntax der Schulsprachen» 1921) sem ütik meg azt a mértéket, amelyet a szerzők hang- és alaktani művei. Ennek okát POKORNY GYULA abban látja, hogy az indogermánisták csak idg. nyelveket ismernek.

BRUGMANN a «Grundriss»-t még 1904-ben röviden összefoglalta és *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* címen kiadta. Ez a munka épen a rövidre szabott mondat-
tanával emelkedett

* Azokat a műveket, amelyeknél itt nincs megemlítve az idézés módja, teljes címmel vagy legalábbis a teljes cím érthető rövidítésével idézem.

a maga korában minden más nyelvtudományi munka felé. Anasztikus új nyomása 1922.

BOPP, SCHLEICHER és BRUGMANN—DELBRÜCK egy-egy korszakát jelentik az idg. összehasonlító nyelvtudománynak. Az első két korszak tisztán összehasonlító, a harmadikban az összehasonlító módszer lélektanivá mélyült. A harmadik korszakban a XIX. század kilencvenes éveitől a hang-, alak- és mondattani kutatások mellett nagy szerep jutott a szövizsgálatnak, még pedig úgy, hogy nem elégszenek meg a szavak etymológiájának a rokon nyelvek alapján való megállapításával, hanem az irodalomtörténetre, szövegmagyarázatra, régiségtanra támaszkodva a szónak későbbi sorsát, tehát történetét egy-egy nyelven belül is vizsgálják. Ezért KRETSCHMER («Die idg. Sprachwissenschaft», 1925) e korszak utolsó három évtizedét *filológiai*nak nevezi. E korszakot most készül felváltani a *művelődéstörténeti*. Ebben, minthogy a nyelvet az ember legrégebb és legfontosabb kultúrértékének fogják fel, a nyelvtörténet a művelődéstörténet egy részét fogja alkotni.

A legújabb korban nagyobbára a «Grundriss»-re támaszkodva több-kevesebb eredetiséggel készült vagy készülöben van néhány összehasonlító nyelvtan. Ezek közül igen nagy jelentőségű MEILLET ANTAL műve, az *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (1903, 5. kiad. 1922, idézve Meillet). Ez az alapos, világos, magas színvonalú mű a «Grundriss»-szal szemben, amely a különnyelvi változásokat is hozza, csak az egyes nyelvek egyezéseinek feltüntetésére szorítkozik. A nyelvtan PRINTZ fordításában németül is megjelent: *Einführung in die vergleichende Grammatik der idg. Sprachen* (1909).

HIRT HERMANN, aki a legeredetibb és a leggazdagabb fantáziájú az élő indogermánisták között, 1921. és 1929. között adott ki összehasonlító nyelvtant. Ennek először a második kötete jelent meg 1921-ben (*Indogermanische Grammatik II.*), mely a vocalismust, helyesebben az ablautot tárgyalja és voltaképen a szerző 1900-ban megjelent *Der idg. Ablaut c.* művének teljes átdolgozása. Ezt 1927-ben az első (bevezetés, etymologia, consonantismus) és harmadik (nomen), 1928-ban a negyedik (verbum) s 1929-ben a hangsúlyt tartalmazó ötödik kötet követte. (Idézve Hirt Idg. Gr.).

Kitűnő bevezető SCHRIJNEN JÓZSEF *Handleiding bij de Studie der Vergelijkende Indogermaansche Taalwetenschap* (Leiden, 1917. 2. kiad. 1924/25), FISCHER német fordításában *Einführung in das Studium der idg. Sprachwissenschaft* (Heidelberg, 1921) címen megjelent munkája. Tudománytörténeti áttekintést, általános elveket, a gör., lat. és germ.

különnyelvi fejlődésre is kitérő, rövidre szabott hangtant és bő bibliográfiát ad. Hiánya, hogy elhanyagolja az alaktani kérdéseket.

Rendkívül rövid, nem eredeti, de az elemi ismeretek megszerzésére alkalmas MERINGER RUDOLF nyelvtana, az *Indogermanische Sprachwissenschaft* (Sammlung Götschen, 1897, 3. kiad. 1903). Egyben-másban természetesen már elévült.

Különösen ajánlhatók még: *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft*. Festschrift für W. Streitberg. Heidelberg, 1924. Ebben JUNKER HENRIK: «Die indogermanische und die allgemeine Sprachwissenschaft», PORZIG WALTER: «Aufgaben der idg. Syntax», WALTER ADOLF: «Griechisch», HOFMANN JÁNOS: «Altitalische Dialekte» (idézve valamennyire a főcím, előtte a szerző neve).

KRETSCHMER PÁL: *Die indogermanische Sprachwissenschaft*. Eine Einführung für die Schule. 1925.

PEDERSEN HOLGER: *Le groupement des dialectes indoeuropéens*, 1925. (főleg a tokh. és heth.-ra fontos).

MEILLET ANTAL: *Les dialectes indoeuropéens*, 1922.

Az idg. nyelvek összehasonlító szótárát FICK ÁGOST indította meg, ki az 1868-ban megjelent *Wörterbuch der idg. Grundsprache*-t 1871-ben átdolgozva *Vergleichendes Wörterbuch der idg. Sprachen* címen adta ki. Negyedik kiadását Bezzenberger A. és Stock V. társaságában dolgozta át. I. Wortschatz der Grundsprache, der arischen und westeuropäischen Spracheinheit von A. Fick. 1890. II. Wortschatz der keltischen Spracheinheit von Wh. Stokes u. A. Bezzenberger, 1894. Élete végén WALDE ALAJOS készített idg. összehasonlító szótárt s nagyobb része halálakor már úgyszólván sajtó alá kész volt, úgy hogy VASMER, HOLTHAUSEN és SENN közreműködésével POKORNY GYULA szerkesztésében 1931-re megjelenhetett a teljes szótár. A második kötet minthogy ennek az anyaga szorult legkevesebb átdolgozásra, már 1927-ben megjelent. Címe *Vergleichendes Wörterbuch der idg. Sprachen*.

Folyóiratok, s pedig nemcsak az idg., hanem a gör. és a lat. nyelvtudományra vonatkozók is:

Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen, 1852-től Berlin. Megindította Kuhn Adalbert, az összehasonlító mythologia megalapítója (KZ. a rövidítése). 1906-ban egyesült vele *Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen*, melyet 1877-ben Bezzenberger Adalbert alapított (BB. a rövidítése) s azóta Göttingenben jelenik meg. Jelenlegi szerkesztői Schulze V. és OERTEL J.

Indogermanische Forschungen 1891-től, Strassburg (IF. a rövidítése). Megalapította Brugmann Károly és Streitberg Vilmos, 1927 óta az

«Idg. Gesellschaft» megbízásából Sommer Ferdinand és Debrunner Albert szerkesztik és Berlin—Lipcsében jelenik meg. Melléklete *Anzeiger für idg. Sprach- und Altertumskunde* (IF. Anz. a rövidítése).

Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, 1909-től. Göttingen. Szerkesztették Kretschmer Pál és Skutsch Ferenc, jelenleg Kretschmer Pál és Kroll Vilmos (Gl. a rövidítése). A klasszika filológia és a nyelvtudomány közt évtizedek óta fennálló ellentét elsimítására törekszik.

Archivum Romanicum (ARom. a rövidítése), Genf.

Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik, I—XV., 1884—1908, Lipcse.

Bulletin de correspondance hellénique (BCH. a rövidítése), 1877 óta, Párizs.

Bulletin de la Société de linguistique (BSL. a rövidítése), 1868 óta, Párizs.

Bollettino di filologia classica, Turin (BFCL. a rövidítése).

Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie. Berlin 1866-től.

Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft, begründet von C. Bursian, Lipcse (Burs Jb. a rövidítése). 1873 óta ez a folyóirat hozta az indogermán és a külön nyelvi nyelvtudomány terén évről évre megjelent művek bibliográfiáját, míg meg nem alakult az «Idg. Gesellschaft», amelynek évi közlönye, az

Indogermanisches Jahrbuch, Berlin—Lipcse (rövidítése IJ.), 1914 óta immár a 15. kötetben ad lehetőleg teljes bibliográfiát. Ad illet az IF. Anz. is 1891-től igen értékes részletes bírálatokkal, de se ez, se a *Glotta*, amely 1907 óta a klasszikus nyelvek terén megjelent nyelvtudományi munkákat ismerteti, nem törekszik teljességre.

Journal of Hellenic Studies, London (JHSt. a rövidítése).

Literarische Wochenschrift, Weimar (LW. a rövidítése).

Literarisches Zentralblatt, Lipcse (LZB. a rövidítése).

Mémoires de la Société de linguistique de Paris, 1868-től (MSL. a rövidítése).

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik, 1898-óta, *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung* 1925 óta, Lipcse (NJB. a rövidítése).

Philologische Wochenschrift, Lipcse (PhW. a rövidítése).

Philologus. Zeitschrift für das classische Altertum, Göttinga, Lipcse, 1846 óta.

Revue celtique, 1870-től, Párizs (RC. a rövidítése).

Revue des études anciennes, Párizs (REAnc. a rövidítése), 1898 óta.

Revue des études grecques, Párizs, 1887 óta (REGr. a rövidítése).
Revue des études latines, Párizs, 1923 óta (REL. a rövidítése).
Rivista di filologia e d' istruzione classica, Turin (RFCl. a rövidítése), 1872-től.

Rivista indo-greca-italica, Nápoly (RIGI. a rövidítése), 1917-től.
Rhienisches Museum, 1842-től, Frankfurt a. M. (RhM. a rövidítése).
Wiener Studien, Zeitschrift für classische Philologie, Bécs, 1879-től (WienSt. a rövidítése).

Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Heidelberg, 1909-től. (WuS. a rövidítése).

Zeitschrift für Ortsnamenforschung, München (ZONF. a rövidítése).

Magyarországon idg. összehasonlító nyelvtudományi folyóirat nem jelenik meg, de görög, latin és összehasonlító nyelvtudományi tanulmányokat, cikkeket találunk a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő *Nyelvtudományi Közleményekben* (Szerk. Szinnyi József, NyK. a rövidítése), nagyobb számban a Budapesti Philológiai Társaság folyóiratában, az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* (alapította P. Thewrewk Emil és Henrich Gusztáv, jelenlegi szerkesztői Kerényi Károly és Koszó János, EPhK. a rövidítése) és főleg a szintén akadémiai kiadású, de 1919-ben megszűnt *Nyelvtudományban* (Nyt. a rövidítése, szerkesztette Asbóth Oszkár). Jelentek meg idevágó értekezések az *Akadémiai Értesítőben* és a M. Tud. Akadémia *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* c. kiadványai közt. Sajnos, a magyar folyóiratokban megjelent dolgozatokról az *Indogermanisches Jahrbuch* nem tesz jelentést és így azok eredményeiről a külföld nem vesz tudomást.

21. §. d) Görög nyelv. A görög nyelvtudományt DONALDSON I. V. helyezte összehasonlító alapra (*The New Cratylus, or Contributions towards a more accurate knowledge of the Greek Language*, 1839). Első kiadásában még ez előtt jelent meg a ma is közkézen lévő KÜHNER RAPHAEL-féle *Ausführliche Grammatik der griech. Sprache*, 2 kötet, 1834—35, 2. kiadás 1869—70. A 3. kiadásban az első rész, «Elementar- und Formenlehre», BLASS F. (1890—92), a második rész, «Satzlehre» (1898—1905), GERTH B. átdolgozása. Értékes anyag, de nyelvtudományi feldolgozása értéktelen.

Tudományos alapon készült CURTIUS GYÖRGY iskolai görög nyelvtana («*Griech. Schulgramm.*», 1852). Számos nyelvre, köztük magyarra (Kiss Lajos, Abel Jenő stb.) is lefordították. A szerző, ki egész kötet magyarázatot (*Erläuterungen zu meiner griechischen Schulgrammatik*) írt nyelvtanához, különösen a görög szófejtés terén szerzett nagy érdemeket. Kitűnő etymologiai szótára, a *Grundzüge der griechischen*

Etymologie messze felülmúlja az első etymologiai szótárt, BENFEY TÓDOR *Griechisches Wurzellexicon*-ját, s POTT ÁGOST FRIGYES dolgozatai mellett legnagyobb szolgálatot tett a tudományos görög hangtannak.

MEYER GUSZTÁV: *Griechische Grammatik* (1880, 3. kiad. 1896). Nagy felirati anyagot ad, de tudományos megállapításai nem minde-
nütt helytállóak. Mondattana nines.

BRUGMANN KÁROLY: *Griechische Grammatik* (1885, 4. kiad. Thumb Albert átdolgozásában 1913). Megjelent a Müller-féle «Handbuch der klass. Altertumswissenschaft»-ban. Összehasonlító alapon készült, a lehetőségig teljes, a tudomány magaslatán álló és a nyelvjárásokra is kiterjeszkedő történeti nyelvtan. Mondattanának pszichologiai alapvetése igen szűkre szabott, összehasonlító anyaga is kevés. Oka e hiánynak abban rejlik, hogy a mondattan a hang- és alaktanhoz képest igen elmaradott, s a teljes mondattannak pszichologiai alapon való felépítésére csak a legújabb időben történtek kísérletek (idézve Brugmann—Thumb).

HIRT HERMANN: *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre* (1902, 2. kiad. 1912). A szerző 1900-ban megjelent s jórészt eredeti ablauteleméletére («Der idg. Ablaut») felépített hang- és alak-
tan (idézve Hirt).

KRETSCHMER PÁL: *Sprache* (Gercke és Norden «Einleitung in die Altertumswissenschaft» I. köt.-ben), 3. kiad. 1923. A gör. és a lat. nyelvtudományba bevezető, rövid, világos munka, mely nemcsak nyelvészek, hanem szoros értelemben vett filológusok érdeklődésére is számot tarthat.

KIECKERS E.: *Historische griechische Grammatik* (Samml. Göschen, 4 füzetben, 1905—1926.). Rövidre szabott hang-, alak- és mondattan.

SLOTTY F.: *Einführung ins Griechische*, 1922 (egyetemi tanfolyam céljait szolgáló s magántanulásra is alkalmas munkácska).

WALTER A.: *Griechische Sprachlehre*. 1926.

WRIGHT: *Comparative grammar of the Greek language* (1912).

KRETSCHMER PÁL: *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache* (1896).

WACKERNAGEL JAKAB: *Die griechische Sprache* (Kultur der Gegenwart, 1907).

MEILLET ANTAL: *Aperçu d'une histoire de la langue Grecque* (1913, 2. kiad. 1920), Meltzer fordításában: *Geschichte des Griechischen* (1920). Élvezetes előadásban alapos összefoglalása a görög népi és irodalmi nyelv történetének.

CARNOY A.: *Manuel de linguistique grecque* (1924).

HOFFMANN OTTÓ: *Geschichte der griechischen Sprache* I. Bis zum Ausgange der klass. Zeit (Sammlung Götschen, 1911, 2. kiad. 1916).

VON WILAMOWITZ—MOELLENDORFF U.: *Geschichte der griech. Sprache*. Vortrag, gehalten auf der Philologenversammlung in Göttingen 27. Sept. 1927.

SOLMSSEN FELIX: *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Verslehre*, 1901.

SOMMER FERDINÁND: *Sprachgeschichtliche Erläuterungen für den griechischen Unterricht* (1917, 3. kiad. 1927).

SOMMER F.: *Griechische Lautstudien* (1905).

DEBRUNNER A.: *Griechische Wortbildungslehre* (1917).

HERMANN EDE: *Silbenbildung im Griechischen und in den anderen idg. Sprachen* (1923). A legtöbb hangtani kérdésre kiterjeszkedő munka, s nemcsak a gör., hanem a lat. és a többi idg. nyelvi hang- s vele kapcsolatos alaktani jelenségeket is tárgyalja.

GILDERSLEEVE: *Syntax of classical Greek* (1901—1911).

HECHT R.: *Die griechische Bedeutungslehre* (1888).

A nyelvjárásokról először AHRENS LUDOLF: *De græcæ linguæ dialectis* (2 köt., 1834—43, részben átdolgozta Meister K. 1882—89). Kitűnőek: THUMB A. *Handbuch der griech. Dialekte* (1909), BUCK K.: *Introduction to the study of the Greek dialects* (1910, új kiadása 1928), PECZ V.: *A görög nyelv dialectusai* (Egyet. Phil. Közl. XXXI.), HOFFMANN: *Die griechischen Dialekte* (1890—98), BECHTEL F.: *Die griechischen Dialekte* (3 köt., nem teljes, 1921—24).

Etymológiai szótárak BENFEY és CURTIUS említett művein kívül: VANIČEK: *Griechisch-lateinisches etymologisches Wörterbuch* (2 köt., 1877, elavult), MEYER: *Handbuch der griech. Etymologie* (4 köt., 1901—2, már megjelenésekor elavult), PRELLWITZ: *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache* (2. kiad. 1905) és mindenek felett áll: BOISACQ E.: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* (1907—16, 2. kiad. 1923).

Görög-latin összehasonlító nyelvtanok:

MEYER LEÓ: *Vergleichende Grammatik der griechischen und lateinischen Sprache* (2 köt., 1861—65, az első kötet második kiadásban is megjelent, 1884). Elavult, de az anyaga nagyon értékes.

HENRY V.: *Précis de grammaire comparée du grec et du latin* (1888, 6. kiad. 1908). Rövid, világos, népszerűsítést célzó munka.

GILES P.: *A Short Manual of Comparative Philology* (2. kiad. 1901), németre ford. HERTEL: *Vergleichende Grammatik der klass. Sprachen* (1896). A nyelvtudományi alapelvek tárgyalása, bár minden eredeti-

séget nélkülöz s ma már nem is állja meg mindenben a helyét, sikerült, egyébként már megjelenésekor sem állt a tudomány magaslatán.

RIEMANN—GOELZER: *Grammaire comparée du grec et du latin* (2 köt., 1897—1901). A mondattanra is kiterjeszkedő, de nem önálló s nem is egészen kifogástalan módszerrel készült munka.

MEILLET A.—VENDRYES J.: *Traité de grammaire comparée des langues classiques* (1924, 2. kiad. 1927). Nem összehasonlító nyelvtan, mint címe után gondolná az ember, hanem összehasonlító alapon készült görög és latin nyelvtan, mely az alapnyelvi ismertetekből kiindulva külön tárgyalja a görög és külön a latin hang-, alak- és mondattant (idézzé Meillet—Vendryes).

22. §. e) Latin nyelv. A hangtannak a XIX. század harmincötvenes éveiben történt megalapozása a latin nyelvtudományban nem vezetett olyan kiváló eredményekre, mint a görögben. CURTIUS kortársa, CORSSEN VILMOS nagy etymologiai anyagot gyűjtött össze, de kevés volt a hangfiziológiai tudása és nem elég biztos a módszere ahhoz, hogy megkoszorúzott műve, az *Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache* megoldja a legfontosabb hangtani kérdéseket. Csak miután RITSCHL FRIGYES VILMOS kritikai *Plautus* kiadásával és *Priscæ latinitatis monumenta epigraphica*-jával megfelelő anyagot szolgáltatott, s miután a hangok keletkezésének és fejlődésének a kutatása terén, a hangfiziológiában a legnagyobb biztonságot érték el, s SEELMANN EMIL *Über Aussprache des Latein* (1885) c. művével megoldotta a latin kiejtés kérdését, készülhetett el az első latin történeti nyelvtan.

KÜHNER RAPHAEL: *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* (1877—1879). Első kötetét (Elementar-, Formen- und Wortlehre) Holzweissig (1912), a másodikat (Satzlehre) Stegmann (1912—14) dolgozta át. Első kötete nagy anyagot ad, de még második kiadásában is teljesen megbízhatatlan.

STOLZ—SCHMALZ: *Lateinische Grammatik* (Müller-féle «Handbuch der klass. Altertumswissenschaft», 1886, 5. kiad. 1926—1928). Hang-, alak-, mondattan és stilisztika. A Stolz írta hang- és alaktan összehasonlító alapon, kellő tudással és kritikával, de nem elég önállósággal készült, a Schmalz-féle mondattan csak az irodalmi nyelvet tárgyalja, a rokon nyelvek közül csak a görögre, s arra is keveset hivatkozik, de a felölelt anyag feldolgozása alapos és megbízható. Az ötödik kiadásnak az első része LEUMANN átdolgozásában a legszigorúbb kritikát is kiálló hang- és a szóképzést is magában foglaló alaktan, második része HOFMANN átdolgozásában a legújabb eredmé-

nyeket is felölelő és a vulgaris, valamint a társalgási nyelvre is bőven kiterjeszkedő mondattan és stilisztika (a hang- és alaktan idézése Leumann).

STOLZ F.: *Historische Grammatik der lat. Sprache* I. (1894). «Einleitung», «Lautlehre» és «Stammbildungslehre».

LINDSAY W. M.: *The Latin Language* (1894). Németül is megjelent NOHL fordításában: *Die lateinische Sprache* (1897). Kitűnő összefoglaló munka. *A short historical Latin Grammar* a 2. kiad. 1915.

SOMMER FERDINÁND: *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre* (1902, 2—3. kiad. 1914). A Stolz—Schmalz-féle nyelvtan 5. kiadásának megjelenése előtt minden más latin nyelvtan felett magasan kiemelkedett (idézve Sommer).

JURET A. C.: *Manuel de phonétique latine* (Párizs, 1921). A kiváló nyelvésznek lényegében nem sikerült munkája.

MEILLET A.: *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. Párizs, 1928.

NEUE *Formenlehre d. lat. Spr.* (3. kiadás WAGENER átdolgozásában 1897. 3. kötet.)

NIEDERMANN M.: *Historische Lautlehre des Lateinischen* (1907, 2—3. kiad. 1911, utánnomása 1925), továbbá ERNOUT A. (ford. Meltzer) *Historische Formenlehre des Lateinischen* (2—3. kiad. 1920; az előbbi «Précis de phonétique historique du latin», az utóbbi «Morphologie historique du latin» 2. jav. kiad. 1927. az eredetiben) az «Indogermanische Bibliothek Sprachwissenschaftliche Gymnasialbibliothek»-jában jelent meg. Idg. összehasonlító nyelvtudományi ismeretek közlése nélkül röviden, de ügyesen foglalják össze a latin történeti hang- és alaktant, Ernout művében akad azonban néhány tárgyi hiba is.

SOMMER F.: *Lateinische Schulgrammatik mit sprachwissenschaftlichen Ammerkungen*. 2. kiad. 1923.

HOFMANN J.: *Lateinische Umgangssprache* (1926). Psychologiai alapon készült kitűnő mondattan.

Néhány újabb szótár is ad rövid nyelvtudományi tájékoztatást bevezetésül. Valamennyi közül kiválik HEINICHEN *Lateinisches-deutsches Schulwörterbuch*-ja (9. kiad. 1917), melynek különösen a Hoffmantól írt szóképzése nagyon értékes.

STOLZ FRIGYES: *Geschichte der lateinischen Sprache* (Sammlung Götschen, 1910, 2. kiad. Debrunner átdolgozása, 1922). Az idg. alapsnyelvből kiindulva az itáliai ősnyelven keresztül egészen a román nyelvekig ismerteti a nyelvfejlődést.

LANDGRAF: *Historische Grammatik der lat. Sprache* (1913).

SKUTSCH F.: *Die lateinische Sprache* (Die Kultur der Gegenwart).

WEISE O.: *Charakteristik der lat. Sprache* (4. kiad. 1909).

SOLMSEN F.: *Studien zur lateinischen Lautgeschichte* (1894).

HEERDEGEN; *Lateinische Semasiologie* (1890).

DRÄGER: *Historische Syntax der lat. Sprache* (2. köt., 1878—81).

Nagy anyag.

BENNETT: *Syntax of Early Latin* (1910—14).

RIEMANN—LEJAY: *Syntaxe latine* (6. kiad. 1920).

GRANDGENT: *An Introduction to Vulgar Latin* (1908).

A latin nyelv etymologiai szótárát WALDE ALAJOS írta meg: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* (1906, 2 kiad. 1910). Új kiadása, HOFMANN J. B. átdolgozásában folyamatban van. Előtte VANIČEK: *Etymologisches Wörterbuch der lat. Sprache* (2. kiad. 1881). Újabb ZIMMERMANN: *Etymologisches Wörterbuch der lat. Sprache* (1915), nem ment tévedésektől s Walde szótárát nem pótolhatja. ERNOUT—MEILLET *Dictionnaire étymologique de la langue Latine*.

Itáliai nyelvek: PLANTA R.: *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte* (2 köt. 1892—97).

BUCK C. D.: *Grammar of Oscan and Umbrian* (1904), németül PROKOSCH fordításában *Elementarbuch der oskisch-umbrischen Dialekte* (1905), *Handbuch der oskisch-umbrischen Dialekte* (1914).

BUONAMICI: *Il dialetto falisco* (1913).

STOLTE: *Der faliskische Dialekt*, 1926. Kiegészítése Gl. 16—17.

Román nyelvtudomány: MEYER—LÜBKE: *Einführung in das Studium der rom. Sprachwissenschaft* (2. kiad. 1909), BOURCIEZ: *Éléments de linguistique romane* (2. kiad. 1923).

Az idg. és a görög—latin nyelvtudomány történetére vö. DELBRÜCK: *Einleitung in das Studium der idg. Sprachen* (1880, 6. kiad. 1919), STREITBERG: *Geschichte der idg. Sprachwissenschaft* (a gör.-re Thumb, az it.-ra Walde, a vulg. lat.-ra ETTMAYER) THOMSEN V. (ford. Pollak H.) *Geschichte d. Sprachwiss. bis zum Ausgang des XIX. Jahrhunderts*. Nagy vonásokban az összefoglaló és a bevezetésül szolgáló művek legtöbbje ad történeti áttekintést.

Hangtan.

Az írás.

* 23. §. A hangtan tárgya a hangok és a hangsúly. Minthogy azonban a beszéd és az írás kultúrnépeknél szoros kapcsolatban van és az ókori nyelvek legfőbb forrásai írott emlékek, szükséges az írás ismertetése is.

A görögök írni sémi néptől tanultak (ULLMANN szerint már Kr. e. a XIV. sz.-ban), aminthogy mindazoknak a népeknek, amelyek a

kultúr- és írástörténeti tekintetben élesen elváló két kör, a keletázsiai és a nyugatázsiai-európai kör közül az utóbbiba tartoznak, ős-semita alphabétára megy vissza az abejük. Erre megy vissza végeredményében az ó-ind ú. n. dēvanāgarī írás, a muhammedán népeknél elterjedt arab, és a görög írás is.

Hogy a sémi írás, amelynek legrégebb emléke Kr. e. XIII. századból való, milyen eredetű, kétes. Egyesek szerint krétai, mások szerint egyiptomi eredetű. Az utóbbi eredet mellett szólhat a nemrégiben talált, s körülbelül Kr. e. 1800-ból származó szinai lelet, amelynek hieroglyph jeleiben felismerni vélik egy sémi betűírás kísérletét, ULLMANN szerint azonban ettől függetlenül keletkezett a sémi alphabeta. Vö. STÜBE «Der Ursprung des Alphabetes und seine Entwicklung» 1921., ULLMANN B. L. American Journ. of Archeology 31. (1927). A szinai leletre vö. még SETHE Gött. Nachr. 1917., GRIMME «Althebräische Inschriften vom Sinai» 1923.

A görögök általános feltevés szerint közvetlenül sémi néptől vették át az írást, s pedig HERODOTOS V. 58 szerint a phoinikiaiktól. Ezt vallja NÖLDEKE is («Die semitischen Buchstabennamen»),* továbbá BUCK (Class. Phil. 21), aki a tizedik és ULLMANN (Americ. Journ. Arch. 31), aki a tizenkettedik századra teszi a phoinikiai írásnak Görögországba vitelét. Mindazonáltal a phoinikiai eredetet nem lehet bizonyítotttnak venni, s fennáll a lehetősége annak is, hogy a szírek vagy az aramæusok az átadók. GRIMMÉnek a szakemberek által meg nem okoltnak tartott feltevése szerint («Hethitisches im griech. Wortschatze», Glotta 14, 1925) azonban a görög írás egy hethitizált sémi alphabétára vezetendő vissza, bizonyára az aramæus írás egy sarjadékára, amely a hethita zónában a hethita hangrendszernek megfelelően alakult.

Hogy melyik görög törzs vette át a sémi abc-ét, nem tudjuk. A hagyomány szerint Kadmostól indult ki (Boiotia), CURTIUS szerint a kisázsiai görögök vették át. LARFELD («Griech. Epigraphik», Hb. d. klass. Altertumswiss.⁵) delphiinek tartja, HERMANN (Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1917) szerint ión vagy achai törzs az átvevője, de mindenesetre olyan, amelyik megkülönbözteti a nyílt ē-t a zárt ē-től. A betűk sémi eredetét mutatja a nevük: ἄλφα = *aleph* ('marha'), βῆτα = *bēth* ('ház'), γάμμα = *gimel* ('teve'), δέλτα = *daleth* ('ajtó'), *Faū* = *vāv* ('cövek'), ἥτα ἥτα = *h'eth*, θῆτα = *teth*, ἰῶτα = *jōd* ('kéz'), κάππα = *kaph* ('tenyér'), λάμβδα = *lamed*, μῶ Demokritosnál még μῶ = *mem* 'víz', aminthogy nála νῶ, másutt νῶ = *nūn* ('hal'), πῆ (ejtsd: *pē*; a πῆ, φῆ, ξῆ, χῆ, ψῆ név byzantiumi a πῆ, φῆ stb. helyett, s ugyancsak byzantiumi az ὁ μῆκρόν, ὁ μέγα, ἔ φιλόν, ὁ φιλόν elnevezés) = *pē* ('száj'), ῥόππα = *qoph*, ῥῶ = *res* ('fej'), σίγμα—

* Nevük is Φοινικήα.

σῆμα = *samech*—*simcha*, ταῦ = *tav* ('kereszt'). A sémi eredetet igazolja az írás iránya is. Ez a legrégebb feliratokon jobbról balra, majd egészen rövid ideig felváltva jobbról balra és balról jobbra (βουστροφηδόν), mint a sémiben. Görögországban azonban igen korán a balról jobbra írás lép a helyükbe. Ennek eredetét CURTIUS a vallásra vezeti vissza, de lehet, hogy idegen befolyásra tértek át erre a kényelmesebb írás-irányra. Másutt is vannak ugyanis jobbra haladó írások.

A sémi 22 betűs consonans betűsor a görögben nagy átalakuláson ment keresztül. Ezt magával hozta az írásiránynak a megváltozása is, de természetes következménye annak, hogy a sémi nyelvekben a szó jelentése a mássalhangzókhoz tapad és a magánhangzók csak jelentéktelen szerepük van. A görögben elő nem forduló mássalhangzók jegyeit a magánhangzók jegyeiül alkalmazták, s a szótagírást teljesen kifejlesztették betűírassá. Így lett a *he*-ből (Α Β) ε, a *jod*-ból (Ζ) α Z jelen át | = ι, a *vāv*-ból (Υ) υ. De egyéb változások is történtek. A *vāv*-nak az υ részére történt lefoglalása folytán a Ϝ az Ε-ből differenciálódott (azonban Axosban, Kretában Ϝ a jele, ez pedig egy ferde vonás + Υ) s a Γ-val való hasonlatossága miatt a «digamma» nevet kapta, a Ϙ a ϙ-ból lett, amelynek a sémiben ϕ alakja is van, az Υ-ból a függélyes meghosszabításával a Ϛ keletkezett.

De ha ezek a változtatások nagyjában meg is találhatók az egész görög nyelvterületen, a görög írás mégsem volt egységes. Az eredetileg 21 betűs abc: Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ϝ, Ι (= ζ), Η (= η), Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Ο, Π, ϙ, Ρ, Σ, Τ, Υ alakban és értékben változott. Pl. Athénben Α = *g*, Ι = *l*, Ϝ = *p*, de még ugyanabban a nyelvjárásban, sőt helységben is különböző jegyeket találunk egy-egy hangra, amelyek azonban ugyanarra az alapjegyre mennek vissza. Pl. korynth., kork. ϕ ϙ ϙ = meg. ① = eub. ϕ ① ① = boiot. ϕ ϕ ① ϕ ϕ.

A görög betűsort KIRCHHOFF után keletire és nyugatira szokás osztani. A kettő legjellemzőbb különbsége, hogy a Χ (eredetibb ⊕, sémi ⊞, ⊡) jel keleten = *kh*, nyugaton *ks*. Ez azután a következő különbséggel jár: keleten a *ks* jegye Ξ, a *ps*-é Ψ, nyugaton a *kh* lett Ψ, a *ps*-re nem alkottak új jegyet = πσ, Ϙσ. A Φ = mindenütt *ph*. Megjegyzendő, hogy a gortyni feliraton a *kh* = Κ, a *ph* = Π, az ó-att.-ban a *ks* = Χσ (*ps* a fentiek szerint is Ϙσ).

A jegyek alakjában és értékében a következő főbb változások álltak még be: A Η eredetileg spiritus asper, mikor pedig ez az ión Kisázsziában eltűnt, az ε jegye lett. De az ión abc-t átvették olyan nyelvű népek is, amelyeknek volt spiritus asperük s erre új jegyet kellett teremteniök. Lett pedig ez Tarentumban, Herakleióban | s

ebből \vdash , \vdash . A grammatikusoknál a spiritus lenis azután \vdash . Az E eredetileg diphthongust jelöl, de Kr. e. a VI. sz. óta az att.-ban \bar{e} is. A kisázsiai iónok Kr. e. a VI. sz. óta megkülönböztetik egymástól a két, mennyiségileg és minőségileg különböző (a hosszú nyílt, a rövid zárt) o hangot: $\Omega = \bar{o}$, $O = o$, viszont Melosban $O = \omega$, $C = o$, s több helyen $\Omega = o$. Az V, ill. $\Upsilon = \text{ión-att. } \ddot{u}$, de i és iu is. A P nagy területen (Assos, Akagras, Kykladok, Attika, Korinthos, Euboia, Boiotia, Phokis, Thessalia, Lakonika, Arkadia, Elis stb.) R lett. A F helyett v , o , β , φ és Hesychiosnál Γ , Υ jegyet találunk. A Δ Athenben, Argosban és a nyugati terület nagy részében Δ és D is, a Γ Megarában, Korkyrában és nyugaton több helyen C . A φ o előtt és ritkán mássalhangzó előtt áll. Attikában csak a legrégibb váza- és kőfeliratokon van meg, de korán kiment a használatból másutt is, mivel a csekély articulatio-különbség miatt a K mellett feleslegessé vált. A I (= ζ) Z is lett (KIRCHHOFF szerint a messapiaiból) s igen különböző értékű: régi ión-att., lesb., északnyug. gör. zd , att. Kr. e. a IV. sz.-ban z , s jelöl Kretában zöngétlen, másutt a mi z hangunktól különböző zöngés fúvóhangokat. A sémi W-ből származó Σ a M jeggyel váltakozik, sőt igen korán χ lett alsó vonáskája elhagyásával, melynek χ alakja átmenet a nyugati gömbölyű S jelhez. Zöngés fúvóhangot (z) is jelöl.

Valamennyi görög nyelvjárás írásától eltér az egészen külön fejlődő kyprosi szótagírás, amely Kr. e. a VI. sz. óta használt. Ennek a hazája Kisázsia lehet. KRETSCHMER Gl. 5. 1914 felveti azt a gondolatot, hogy a görögök a sziget bennlakó népességétől vették át, mert a kyprosi szótagírás csak olyan nyelvre illik, mint az ős-kyprosi, amelynek csak egy fajta zárhangja (tenuis vagy media) van, nincsenek, vagy legfeljebb csak igen kis számban vannak mássalhangó-csoportjai, s csak magánhangzóra végződhetnek a szavai.

24. §. Görögországból az írás Itáliába is eljutott. Egy évtized előtt még általában azt tartották, hogy a rómaiak az írást Chalkis euboiái város délitáliai gyarmatainak a lakóitól vették át, s hogy ez az írás eredetét tekintve teljesen független az etruszk-oscus-umber írástól, amennyiben ez utóbbi az etruszk ősalphabetára megy vissza. Újabban azonban ez a felfogás megváltozott. HAMMARSTRÖM («Beiträge zur Gesch. d. etrusk. lat. u. griech. Alphabets», 1920) és utána SOMMER JF. 42. ugyanis nagyon valószínűvé tette, hogy az írás a korinthusi öböl északi partjáról származott át Itáliába, s pedig az etruszkokhoz, akik a maguk nyelvének megfelelően átalakították a görög alphabetát. Így keletkezett az etruszk ősalphabeta, amelyre nem csak az oscus-umber, hanem a latin is visszamegy, ill. GRENIER *Mélanges d'arch. et d'hist. de*

l'École Franç. de Rome 1924. szerint csak a latin, mivel az oscusumber a tovább fejlődött etruszk alphabetából vette a magáét. Azt a körülményt, hogy a rómaiak a *g*-t is *c*-val, a *fal*-ban a *b*-t is *p*-vel jelölték, (a Carmen Arvale *advocapit*-ja nem bizonyíték), s hogy a betűnevek lényegükben etruszkok, csak az írás etruszk eredetével lehet megmagyarázni, úgy hogy HERBIG (Ebert-féle Reallexikon d. Vorgeschichte I.) kételyei a HAMMARSTRÖM-féle elméletet illetőleg nem látszanak megokoltaknak.

Az etruszk közvetítéssel kapott alphabetához, mely nélkülözte a mediákat, a rómaiak a B, D, X és az O jegyet minden valószínűség szerint később, secundär vették át a görögöktől, amikor aztán a felesleges görög jegyeket számjegyekül használták. Így a \odot -ból \odot -n keresztül C (= 100), a $\textcircled{1}$ -ből (*ph*) a \textcircled{m} -n keresztül M (= 100), a ∇ -ból (*kh*) Υ , azután L, L (= 50) lett. A $\textcircled{1}$ fele D = 500, a X pedig, amelynek értéke *ks*, a 10 jelölésére is szolgált.

A latin betűsor eredetileg 21 betűből állott: A, B, C, D, E, F, Z, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X. A F nem szolgált kezdettől a zöngétlen *f* jegyüül, hanem csak a F -val (= *h*) kapcsolatban. A Z zöngéshang, tehát magy. *z* Kr. e. a IV. századig, azután eltűnik a használatból, csak néhány III. századi pénzen (COZA, COZANO) jelenik meg, de Kr. e. az I. sz.-ban ismét feltűnik görög szavakban. A H, mint a régi görögségben mindenütt, = *h*. A C = *g* és *k*: FECED, LOVCI és RECEI (= regei), MACISTRATOS (= magistratus). A C mellett a *k* hangok jelölésére még két jegy volt, s pedig K, ha rá a következett (AFRIKANVS), Q , ha rá *o* vagy *u* következett (QOMES, OQVPATUM, EQO = ego). Tehát eredetileg a C csak *e* és *i* előtt állt és ugyanaz a jegy szolgált a media és a tenuis jelölésére. Azonban az írás nem következetes, azaz nem mindig a magánhangzó színének megfelelő gutturalis jegy áll: VIRCO (= *virgo*), KERI, COSMIS, FHEFHAKED, s a megkülönböztetés nem is volt hosszú életű, mivel az articulatio-különbség igen kicsiny volt a három gutturalisnál és ugyanabban a paradigmában mind a három előfordulhat (pl. *rūsticus, rūstica, rustici*). Fontosabb volt a media és a tenuis szétválasztása, ami a *k* hangoknál meg is történt a C jegynek egy vonáskával való ellátásával: Q , Q . Állítólag APPIUS CLAUDIUS CAECUS censor csinálta. Egyébként a C alakja C és C is, a K-é K , a Q-é Q mellett Q , a Q-é Q is. A L = L , a M eredetibb M (balra futó írásban) s van M alakja is, a P = P és P , a S = S és S . A V a consonans és sonans *u* jegye, miként az I is = *i* és I (l. a 25. §-t). Görög szavakban u értékben Augustus korában a Y is fellép, később azonban eredeti latin szavakban az *i* és *u* között álló hang jelölésére is szolgál: INCLYTUS (l. 76. §.).

A betűk nem voltak elégségesek a hangok jelölésére. Érezték ezt az írók, QUINTILIANUS (I. O. I. 4.) kifejezést is adott ennek, történetek kísérletek is új jegyek alkalmazására (maga Claudius császár is szaporítani akarta az akkor már 23 betűs abc-t három új jeggyel), de minden eredmény nélkül.

A magánhangzók hosszúságának a jelzése ACCIUS-tól kezdve kettőztetéssel történt: PAASTORES, IVVS, AARA, LEEGE, de csak egy századon keresztül. Lehet, hogy oscus hatásra kezdődött a kettőzés. A császárkorban e jelölést főleg az ū magánhangzóra felelevenítették. Az ī-t, miután az ei monophthongus lett, E l-vel jelölték: SEIGNVM, majd Sullától kezdve az ú. n. «i longa»-val: VIcus. Kr. e. az I. századtól gyakori az apex (∩) alkalmazása: DÉCRÉTÓ. A jelzés sokszor nem pontos: FRŌNT(em), ÁVG(ustus). Az «i longa» a császárkorban gyakori antevocalis helyzetben: FABIVS, sőt CONIVNX, és intervocalisan: EIVS EIVS.

A mássalhangzók kettőzése először Kr. e. 200 körül jelenik meg (addig csak FVISE, VELET), de csak a II. század végén válik általánossá. Egyszer-egyszer az ú. n. «siculicus» szolgál annak a jelzésére, hogy a mássalhangzó kettős. Ez a jel alakilag is hasonló az apexhez: SABELIO, OSA.

A írás iránya a legrégebb feliratokon jobbról balra, a Forum-feliraton felváltva jobbról balra és balról jobbra, az irodalmi korban csak balról jobbra.

Hazai irodalom: ÁBEL JENŐ «Adalékok a lat. orthographiához» EPhK. 2.
A lat. írás történetét kezdettől Kr. u. a IV. sz.-ig megírta SCHIAPARELLI «La scrittura latina nell'età Romana» 1921.

Az indogermán alapnyelv hangjai.

25. §. A gör. és a lat. nyelv hanganyaga idg. eredetű, azonban az idg. hangok a külön nyelvekben, s pedig jórészt még a történetelőtti korban változásokat szenvedtek. Az alapnyelvi hangok megállapítása és e hangok idg.-kori dialektikus változásának a vizsgálata az idg. összehasonlító nyelvtudomány feladata, a hangok további sorsát pedig a különnyelvi nyelvtörténet vizsgálja.

Az indogermán alapnyelv hangjai a következők:

1. Zöngehangok (sonores):

a) *Magánhangzók* (vocales): *a, ā, e, ē, i, ī, o, ō, u, ū*. Mind a hosszú, mind a rövid *a, e, o* hangok ablautban redukálódhatnak. Minden hosszú hang (*ā, ē, ō*) hangsúlytalansága esetén egységes mormogó hanggá redukálódik, melynek a neve «šva indogermanicum primum»

vagy «grave» s jele \grave{a} . Ez olyanféle hang, mint az angol *master* szó második szótagjának a magánhangzója (= *mas^ter*). A rövid hangok (*a, e, o*) reductiója a régi elmélet szerint háromféle színű gyöngé hang volt (jele *a, e, o*, fr. *petit*); az újabb nézetek szerint csak kétféle, t. i. világos és sötét (jele \acute{a} és \grave{a}), ill. GÜNTERT szerint csak egyféle, de a hosszú hangok reductiójából keletkező mormogó hangtól eltérő zöngétlen gyöngé hang («šva indogermanicum secundum» vagy «leve»). L. az idg. hangmegfeleléseket és az ablautot (37., 64. §). Az *i* és az *u* nemcsak sonans (szótagképző), hanem consonans is lehetett: *i, u* (lat. *ianua, vidēo*). Tautosyllabikus helyzetben a magánhangzók az *i* és *u* hanggal diphthongust alkotnak: *ai, āi, ei, ēi, oi, ōi, au, āu, eu, ēu, ou, ōu*. A diphthongus is lehet redukált: *ai, au, vi, zu*.

b) *Orrhangok* (nasales): Ajakhangú (labialis) *m*, foghangú (dentalis) *n*, [kemény] inyhangú (palatalis) \tilde{n} (magy. *anya*, ol. *montagna* = *montaña*), torokhangú (voltaképen lágy inyhangú, velaris) \tilde{n} (lat. *unguen* = *ungen*). Ezek nemcsak consonansok, hanem sonansok (szótagképzők) is lehetnek (vö. ném. *Atem* = *ām*, *anbieten* = *anbītn*): $\tilde{m}, \tilde{n}, \tilde{\eta}, \tilde{\nu}$. SAUSSURE és utána BRUGMANN szerint az alapnyelvben voltak hosszú nasalis sonansok is: $\tilde{m}, \tilde{n}, \tilde{\eta}, \tilde{\nu}$. Ezekre nézve l. az idg. hangmegfeleléseket és az ablautot (60., 61., 68. §).

c) *Folyékonyhangok* (liquidæ): *r, l*. Ezek is lehetnek sonansok: \tilde{r}, \tilde{l} (vö. ném. *Hader* = *Hādr*, *regelmässig* = *rēglmässig*), és pedig SAUSSURE—BRUGMANN szerint hosszúak is: \tilde{r}, \tilde{l} .

A magánhangzók voltaképen nemcsak az *i* és *u* hangokkal, hanem az orr- és a folyékonyhangokkal is alkothatnak diphthongust: *am, an, ar, al, em, en* stb.

2. Neszhangok:

a) *Zár- vagy pillanatnyi hangok* (explosivæ):

α) *Ajakhangok* (labiales): zöngétlen (tenuis) *p, ph* és zöngés (media) *b, bh*.

β) *Foghangok* (dentales): zöngétlen *t, th* és zöngés *d, dh*.

γ) *Torokhangok* (gutturales), helyesebben inyhangok három sora:

1. a kemény iny felé artikulált (palatalis) zöngétlen \tilde{k}, \tilde{kh} és zöngés \tilde{g}, \tilde{gh} (lat. *centum, genus*); 2. a lágy iny felé artikulált (velaris) zöngétlen *q, qh* és zöngés *g, gh* (lat. *cruor, glūten*); 3. ugyanez a sor ajakgömbölyítéssel (labiovelaris), zöngétlen $q^h, q^{h\tilde{h}}$ és zöngés $g^h, g^{h\tilde{h}}$ (a lat.-ban gutturalis + *u*: *quattuor, inguen*, a gör.-ben nagyobbbrészt labialis: $\pi\acute{\iota}\sigma\upsilon\pi\epsilon\varsigma, \beta\acute{\alpha}\iota\upsilon\omega$). Újabban kétségbevonják, hogy három gutturalis sora volt az alapnyelvnek (l. 164. §).

b) *Rés- vagy fűvőhangok* (spirantes):

α) Foghangú zöngétlen *s*, *sh* és zöngés *z*, *zh*.

β) Talán fogsorközi (interdentalis) zöngétlen *p*, *ph* és zöngés *d*, *dh*. Ezek a hangok csak gutturalisok mögött léptek fel. Az árja, itáliai, germán és baltiszláv nyelvekben egybeestek a *s* és *z* hangokkal, a gör.-ben és talán a keltában dentalis zárhangok. Minőségüket pontosan nem lehet megállapítani. A zöngétlen talán az angol *thing*, a zöngés a *then* szavak *th* hangja. Lehet, hogy nem is voltak az idg.-ban ilyen hangok (l. 189. §).

γ) Felteszik, hogy volt idg. fúvó *j* hang is; *v* semmiesetre sem volt. HIRT Idg. Gr. I-ben *h*-t vagy legalábbis valami zöngétlen gutturalis spirant is vesz fel (lat. *cheu*—skr. *aho*, gör. *ἄ ῥ*, lat. *hahaha*, ném. *haha* skr. *ha ha*). Felvettek még idg. zöngés palatalis spirant (*ʒ*) a lat. *ego* és skr. *aham* különbségének a megmagyarázására, de itt *media* és *media aspirata* váltakozásáról lehet szó.

Egyesek még *ċ* (magy. *cs*) és *c* (magy. *c*) hangot is tulajdonítanak az idg.-nak.

26. §. A hangok keletkezésével és akusztikai hatásával a fonetika, ill. hangfiziológia foglalkozik. Ezt a nyelv kutatás szolgálatába először RAUMER RUDOLF állította (1837), legmagasabb fokra pedig SIEVERS EDE emelte «Grundzüge der Lautphysiologie» c. munkájával. Ennek újabb címe «Grundzüge der Phonetik» (5. kiad. 1902). A fonetikában kísérleteket is alkalmaznak, s pedig legnagyobb sikerrel ROUSSELOT apát («Modifications phonétiques du langage» 1892). Hazai: BALASSA JÓZSEF: *A fonetika elemei* (1886), 2. kiad. *Magyar fonetika* (1904); HORGER ANTAL: *Általános fonetika*, 1929. Vö. GOMBOCZ ZOLTÁN: *Fonetikai kérdések* MNy. 25.

A fonetika a hangtan egyik ága. Másik ága a hangtörténet, mely a hangok fejlődését vizsgálja. A hangok a nyelvfejlődés folyamán törvényszerű változásoknak vannak alávetve. Vannak tehát *hangtörvények*, amelyek a mai általános felfogás szerint *kivételnélküliek*. A hangtörvények kivételnélküliségét SCHMIDT JÁNOS szerint SCHLEICHER ÁGOST is tanította élete végén, de egész határozottsággal SCHERER JÁNOS német nyelvésznel és irodalomtörténetirónál (1841—86) találjuk először. Utána LESKIEN ÁGOST, a kiváló szláv filológus, majd az új grammatikus iskola ('Junggrammatiker', 'junggrammatische Schule') is, melynek BRUGMANN KÁROLY és DELBRÜCK BERCHTOLD a legnagyobb tekintélyei, erre az álláspontra helyezkedtek. A hangtörvények empirikus pszichológiai törvények, mint DELBRÜCK hirdette, s nem természetiek, mint SCHLEICHER tanította. A nyelvészek legnagyobb része a hangtörvények kivételnélküliségét a következőképen értelmezi: Ha

valamely nyelvjárásban valamely korban egy hang bizonyos körülmények között megváltozott, akkor ez a hangváltozás ugyanott ugyanabban az időben mindazokban a szavakban kivétel nélkül bekövetkezett, amelyekben a változás feltételei megvoltak. Ha a hangtörvény nem érvényesül, lelki hatások keresztezik, amelyeknek az analogiás képzések az eredményei. A hangváltozások tehát vagy a kivételnélküliséggel vagy az analogiával magyarázandók. A hangtörvények kivételnélkülisége körül nagy harcok folytak a XIX. század utolsó évtizedeiben, amelyeket WECHSLER «Giebt es Lautgesetze?» c. művében ismertet (1900).

Hangtörvény pl. az idg. media aspiratáknak tenuis aspiratákká változása a gör.-ben (idg. **bhrāter* vö. skr. *bhrātar* = gör. φράτηρ), az *ei*—*ē*—*ī* hangváltozás a lat.-ban (*deicō*—*dīcō*). Ugyanaz a hangtörvény érvényesülhet több nyelvben a nélkül, hogy szorosabb összefüggés volna köztük. Pl. a gör.-ben és a skr.-ban érvényes a GRASSMANN-féle aspirata-törvény («Hauchdissimilationsgesetz»), mely szerint az idg. aspirata elveszti a szótag elején az aspiratiót, ha ugyanannak a szótagnak a végén vagy a rákövetkezőnek az elején aspirata van: skr. *dadhāmi* és gör. τίδημι első szótagja reduplicatio, tehát **dhadhāmi* és **θίδημι* helyett állanak. Hogy ez a hangváltozás nem idg. örökség, igazolja, hogy a gör.-ben nem **δίδημι* (idg. *d* = gör. *δ*, idg. *dh* = gör. *θ*, tehát a szókezdő *dh*-ből, ha idg.-kori volna az aspirata elveszés, gör. *δ* lett volna). Ugyanigy gör. πιδήμι és skr. *bōdhāmi* ('felébredek') különnyelvileg vesztették el az aspiratiót. A gót *anabiudan* ('tudat') tanulsága szerint ugyanis ezek **bhendh*- alapalakra mennek vissza. T. i. az idg. mediákból a gótban tenuisok lesznek, a media aspiratáknak ellenben a germánban zöngés spiransok a megfelelői, amelyeknek a gótban *b*, *d* és *g* a folytatásai. Ha már most az aspiratio az alapnyelvben veszett volna el, az ott létrejött **bendh*- alaknak a skr.-ban akkor is **bōdh*- volna a folytatása. a gótban azonban **piud*, a gör.-ben pedig **πειυθ*- volna a megfelelője. Megjegyzendő, hogy WALDE IF. 19. és MULLER IF. 39. a lat.-ra is meg akarták állapítani az asp. törvényt.

Az analogiás képzések képzettársuláson alapulnak, s nem pusztán hangváltozásokat eredményeznek. Így lett a gör. dualis gen. dat. δυοῖν-ból a sorban rákövetkező szabályos plur. dat. τρισί hatása alatt δυοί, a ἐπταχόσιοι hatására a lesb.-ban meg is levő ὀκτωχόσιοι-ból ὀκταχόσιοι, a gör. szabályos μεῖς helyett a μῆνός alak után a nom. is μῆν. ²A lat. *gravis*-ból a *levis* analogiájára vulgaris lat. *grevis* lett, az -o tövek plur. genitivusának eredeti s a régi nyelvben még meglevő -om végzete (*Romanom*) az -ā tövek analogiájára (*deārum*) lett -ōrum

(*deōrum*), a *paullisper* a gyakori ó-lat. *paucis*-nak [köszönheti létét (*paullumper* helyett)].

A hangváltozás lehet *független* (feltétlennak is nevezik), ha okát nem ismerjük, de mindig bekövetkezik, és lehet *függő* (feltételes), ha csak bizonyos feltételek mellett jön létre, milyen a hangsúly, a környező hangok hatása, a beszéd gyorsasága. Független a media aspirátáknak tenuis aspiratákká változása a gör.-ben (idg. *bh* — gör. *ph*). Függő a lat. **cōn-facio* > *cōnficiō*, **cōn-factus* > *cōnfectus* hangváltozás, mivel a hangsúly okozza. A környező hang hatására lesz gör. ἀρετή az att.-ban ἐρετή (*e* hatása) s a beszéd gyorsasága allegro formát hoz létre a változatlan lento forma mellett (lat. *anitis* mellett *anatis*). Megjegyzendő azonban, hogy az allegro- és lentoformával való magyarázat jogosságát, mivel a beszédnek nem két, hanem számtalan tempója van, egyes nyelvészek nem ismerik el.

Lehet továbbá a hangváltozás *lassú* vagy *fokozatos*, milyen a lat. *ou* — *ō* — *ū* hangváltozás (*Loucilius* — *Lūcilius*) és lehet *hirtelen* vagy *ugró* mikor egyik hang beugrik a másik helyére (lat. *bibō* < *pibō*). Hathatnak egymásra érintkező (gör. ζευκτός, lat. *iunctus* vö. gör. ζυγόν, lat. *iugum*) és egymástól távolálló (att. βόλυβδος < μόλυβδος, lat. *lilium* = gör. kölcsönszó λείριον) hangok. A hatás irányulhat előre (ez ritkább: boiot. Φεκάδᾱμος = thess. Φεκέδᾱμος), hátra (gör. Γλαύκων > Κλαύκων, lat. *coquō* < **pequō*) és lehet kölcsönös (lat. *vespa* < **μepsā* vö. lit. *vapsā* = bögöly, ófn. *wafsa* = darázs; gör. σκοπός, σκέπτομαι = lat. *speciō*; a lat. hangrend eredetiségét mutatja skr. *spašāmi* = látok skr., *ś* = idg. *k̑*, ófn. *sphēṇ* = fürkész).

A hangok egymásra hatása eredményezhet *hasonulást* (assimilatio), pl. lat. *centum* < **kemtom* < **k̑mtom* vö. lit. *szimtas*, de járhat *elhasznulással* (dissimilatio) is, pl. lat. *militāris* < *militālis*, a képző *-ālis* vö. *aequālis*, *vītālis*; *germen* < **genmen* vö. skr. *janman* = születés, eredet: gör. θηλητήρ = θηρητήρ.

Sonantismus.

Az indogermán alapnyelvi sonansok görög és latin nyelvű megfelelései.

27. §. Magánhangzók. Az idg. rövid és hosszú magánhangzók, ha csak feltételes hangváltozás nem állott be, a gör. és a lat. nyelvben megmaradtak.

Idg. *ǣ* = gör. *ā*, lat. *ā* (a többi idg. nyelvben is *ā*, csak ószl. *ö*):

skr. *ajāmi* ('üzök'), ír *agat* ('agant'), óizl. *aka* ('hajtani'), gör. ἄγω, lat. *agō*; gót *arjan* ('szánt'), ófn. *art* ('szántás'), ószl. *orjo, orati* ('szánt'), gör. ἀρόω, lat. *arō*. WALLESEK ('Zur Aussprache des Sanskrit u. Tibetischen') szerint a skr. *a* ejtésében az *e* és az *o* felé hajlik s ezt a karakterét idg. korból örökölte.

* **28. §.** Idg. *ē* = gör. *ē*, lat. *ē* (a többi nyelvben is *e*, csak a germ.-ban *i* is, az árjában pedig *ǣ*, aminthogy az árjában az *ǣ*, *ē* és *ō* az *ǣ*-ban, az *ā*, *ē* és *ō* pedig az *ā*-ban esett össze): skr. *bharāmi*, ír *berim*, gót *baíran*, ófn. *beran* ('vinni'), ószl. *berq* ('szedj'), gör. φέρω, umb. *fertu* ('ferő'), volsc. *ferom* ('ferre'), marr. *ferenter* ('feruntur'), lat. *ferō*; skr. *asti*, gót *ist* (az *e* a rákövetkező *i* hatására lett *i*), óizl. *em* ('vagyok'), lit. *ēsti*, gör. ἐστί, osc. *est, ist*, umb. *est*, lat. *est*.

* **29. §.** Idg. *ō* = gör. *ō*, lat. *ō* (másutt is *o*, de árja, lit., germ. *ā*): skr. *pati* ('úr'), gör. πούς, osc. *pútiad* ('possit'), lat. *potis*; skr. *aṣṭāu*, *aṣṭā*, ír *ocht*, gót *ahtau*, lit. *asztūni*, gör. ὀκτώ, osc. *Úhtavis* ('Octavius'), lat. *octō*.

* **30. §.** Idg. *ī* = gör. *ī*, lat. *ī* (másutt is *i*, de ószl. *o*, az osc.-ban *i* is, a germ.-ban *e* is): skr. *cid* (összetételben *kaścīt* 'valaki'), av. *čiš*, gör. τίς, osc.-umb. *pis*, lat. *quis*; skr. *aviḥ*, ír *oi*, lit. *avìs*, gör. ὄϊς, umb. *ovi*, lat. *ovis*.

HIRT szerint az *i* nem normális (tehát hangsúlyos helyzetben álló) alapnyelvi hang, hanem *ei* vagy *ai* reductiója, ill. null-foka. Hangsúlytalan helyzetben ugyanis a diphthongus *e, a* hangja vagy zöngétlen hanggá lett, amelyből *i* előtt bizonyára már az idg.-ban *i* lett, vagy egészen eltűnt, mely utóbbi esetben a megmaradt *i* vagy sonans vagy consonans *i*-ként jelentkezik. Vö. gör. λείπειν és λειπείν, gót *preis* (teljes diphth.), *þrijē* (redukált *e*-ből *i*), *þrim* (*e* eltűnt).

* **31. §.** Idg. *ū* = gör. *ū*, lat. *ū* (másutt is *u*, de az ószl.-ban *z* és a germ.-ban *o* is): skr. *nu*, ófn. *nu*, gör. *vó*, lat. *nu-diūs* < **nu-dīeūs* < **nu-dīeūs*; skr. *rudhirah* ('vörös'), lit. *rūdas* ('barnavörös'), ószl. *rðrðr* ('vörös'), gör. ῥοδρός, umb. *rufru* ('rubros'), osc. *Rufriis*, pael. *Rufries* ('Rubrius'), lat. *ruber*.

HIRT szerint az *u* sem volt normális alapnyelvi hang, hanem *eu* reductiója, ill. nullja. Itt az *e*-ből lett zöngétlen hang *u* előtt *u* lett, ha pedig az *e* egészen eltűnt, a megmaradt *u* sonans vagy consonans *u*-ként jelentkezik. Vö. gör. ῥευθος (teljes hang) és ῥευθρός (az *e* eltűnt), skr. *bhavitum* (teljes hang), aor. *abhuvat*, lat. *fuam* (= **fuvam*, vö. lit. *būvo*, redukált *e*-ből *u*).

* **32. §.** Idg. *ā* = gör. *ā*, lat. *ā* (másutt is *ā*, de lit. germ. *ō*, ófn. *uo*): skr. *mātar*, ír *máthir*, ószl. *mati*, lit. *motė*, gör. μάτηρ, osc.

maatreis (gen.), umb. *matrer* ('matris'), lat. *māter*; skr. *asthāt* (aor. *sthā*-töböl), gót *stop* (præt.), lit. *stóti* ('lép'), ószl. *stati* ('áll'), dór *ἕσταν*, lat. *stāre*.

33. §. Idg. *ē* = gör. *ē*, lat. *ē* (másutt is *ē*, de ír *í*, osc. *í* és *i*, ófn. árja *ā*): skr. *adhām* (aor. 'helyez'), gót *gadēps* ('tett'), ófn. *tāt*, lit. *dėti* ('helyez'), ószl. *dėti*, gör. *θήσω*, umb. *fetu* ('facito'), lat. *fēcī*; skr. *prānas* ('tele'), gör. *πλήρης*, umb. *plener* ('plenis'), lat. *plēnus*.

34. §. Idg. *ō* = gör. *ō*, lat. *ō* (árja, ír, ószl. *ā*, germ. *ō*, de ófn. *uo*, lit. *ō* mellett *ū* is, osc.-umb. *ō* és *ū*): skr. *dānam*, ír *dán* ('adomány'), gör. *δῶρον*, osc. *dínúm*, *dunum*, *duunated* ('donavit'), mars. *dunom*, umb. *dunu* ('donum'), lat. *dōnum*; skr. *ajnāsam*, gör. *γινώσκω*, lat. *nōscō*.

HIER (Idg. Gr. II.) valószínűnek tartja, hogy az *ō* nem volt eredeti hang, hanem ablautban keletkezett (*ē* — *ō*, l. 63. §, illetőleg nyújtással *ō* > *ō̄*), vagy diphthongusból (*ōi*, *ōu* > *ō*) származott. Ugyanő erről a különféle eredetű *ō* hangról a litván alapján feltételezi, hogy kétféle ejtésű volt már az idg.-ban.

35. §. Idg. *ī* = gör. *ī*, lat. *ī* (mindenütt *ī*): ír *fí* ('méreg'), gör. *ίός*, lat. *vīrus*; gör. *κλίνη*, lat. *inclīnō*.

HIER szerint az *ī* sem normális alapnyelvi hang, hanem vagy hosszú diphthongusnak vagy kéttagú nehéz basisnak (l. 66., 68. §) a reductiójára megy vissza. Tehát az *āi*-ről elmegy a hangsúly s az első componense mormogó hanggá lesz (*ə*), ez pedig az *i*-vel *ī*-be vonódik össze (skr. *dhāyas* 'tápláló' teljes fokú, *dhītas* lat. *filius* redukált), az *eiā*-nak pedig hangsúlytalanság esetén mindkét magánhangzója redukálódhatik (jele *viə*), amely szintén *ī*-vé vonódik össze (idg. **gheiā*-ból az első magánhangzót hozza ófn. *geinōn*, a másodikat lat. *hiāre*, mindkét szótag gyöngült hangját *ī*-be összevonva lat. *hīscō*). Végül *ī* áll elő akkor is, ha rövid diphthongus (*ei*) zöngétlen lesz (jele *vi*) s ez secundär hangsúlyt kap.

36. §. Idg. *ū* = gör. *ū*, lat. *ū* (másutt is *ū*, de ószl. és umb. *ī*): skr. *dhūmas* ('füst'), lit. *dūmai* (plur.), ószl. *dymz*, gör. *θῦμός*, lat. *fūmus*; skr. *mūṣ*, ófn. *mūs*, ószl. *myšv*, gör. *μῦς*, lat. *mūs*.

HIER szerint az *ū* sem normális idg. hang, hanem, miként az *ī* hosszú *i* diphthongus és *eiā* basis redukciójára, úgy ez hosszú *u* diphthongus (*ēu*) vagy *eūā* basis redukciójára (*zūā*) megy vissza: gör. *ῥίλιος* < *ῥέλιος*, dór *ῥέλιος* < **sāuel*, talán lat. *sōl* — skr. *sūryas* ('nap'), s idg. **kouā*-ból első tagon teljes hang lit. *kauti* ('kovácsol'), második tagon teljes hang ószl. *kovati*, mindkét tag redukált hangját *ū*-ba összevonva hozza lat. *cūdō*. Ha rövid *u* diphthongus (*eu*) elzöngétlenedik (*vu*) s ez secundär hangsúlyt kap, akkor is *ū* áll elő.

37. §. Gyöngye magánhangzók.

Az idg. alapnyelvben a magánhangzók mormogó, susogó, zöngétlen hangokká redukálódhatnak.

a) A hosszú hangok (\bar{a} , \bar{e} , \bar{o}) redukciója általános felfogás szerint egységes mormogó hang, «šva indogermanicum primum» vagy «grave» (jele \grave{a}), amelynek minden idg. nyelvben a a folytatása, csak az árjában i és az ószl.-ban o . PEDERSEN KZ. 36. szerint nem volt idg. \grave{a} , hanem az alapnyelvi a az árjában bizonyos feltételek mellett i lett. Felfogása nem talált követőkre.

Skr. *pitar*-ral szemben ír *athir*, gót *fadar*, gör. *πατήρ*, osc. *paterei*, umb. *patri*, lat. *pater*, tehát < idg. **pətēr*, s ennek első magánhangzója a nyelv egy régiebb korszakában hosszú volt; skr. *sthitas* (particip. 'áll'), gót *staps* ('hely'), ószl. *stoþ* ('áll'), gör. *στατός*, osc. *statús* (plur. nom.), lat. *status* < **statós*, ill. a skr. alapján **sthatós*, melynek teljes hangja \bar{a} : **stā-*, ill. **sthā-* (dór *ἑστᾶν*, lat. *stāre*).

A gör.-ben az \grave{a} -nek e és o is felel meg a várható a helyett: Skr. *hita* — gör. *ῥιτός* (s nem **ῥατός*), skr. *adita* (med. aor. sing. 3.) — gör. *ἔδοτο* (**εδατο* helyett). BRUGMANN szerint (Grundriss² I. 174) eredetileg a gör.-ben is a volt, de az \bar{e} (*τιθήμι*), ill. \bar{o} (*δίδωμι*) hatása alatt átszíneződött. Ez a magyarázat nem kielégítő, mert igen sok esetben nem magyarázza meg a \grave{a} folytatásaként jelentkező e , o hangot.

b) A rövid hangok (\bar{a} , \bar{e} , \bar{o}) redukciójára nincs egységes vélemény.

HIRT 1900-ban megjelent «Idg. Ablaut» c. munkájában az a , e , o redukciójául sorjában a , e , o hangokat vesz fel, amelyek legnagyobb-részt teljes hangokká lettek: gör. *ἔπακτός*, lat. *actus* (gyenge a folytatása): gör. *ἄγω* (teljes hang); gör. *πέδις*, lat. *pedis* (gyenge e folytatása): lat. *pēs* (< teljes hangú **pedes*, melynek első szótagja a második elveszése árán megnyúlt); gör. *ἑπτέων* (gyenge o folytatása): *ῥεφουαί* (teljes hang). HIRT e régi véleménye szerint az e folytatása gör. i és lat. a (hom. *πίσσυρες*, lat. *quattuor*), az o -nak a folytatása gör. u (gör. *νοκτός*, lat. *noctis*) is lehet. BRUGMANN tagadja (IF. 28), hogy az idg. \grave{a} -nek lat. a felel meg. KLUGE szerint (Philolog. Wochenschr. 1921) az o -val szembenálló gör. u -t velaris hang magyarázza, ROGE szerint (Philolog. Wochenschr. 1924) jelentésre rokon szavak analogikus befolyására keletkezett (pl. *γυνή* a *θυγατήρ* után), PETERSON szerint a *νόξ* < *νόξ* az idg. **nuk-* ('sötét', vö. lit *niuksoti*, lat. *nusco-*) hatására. Ezek a feltevések azonban csak néhány esetet magyaráznak meg.

GÜNTERT («Indogermanische Ablautprobleme» 1916) HIRT elméletével szemben azt tanítja, hogy a rövid hangoknak éppen úgy egységes hang a redukciója, mint a hosszú hangoknak, de ez a redukált

hang élesen elválík a hosszú hangokból redukálódott mormogó hangtól. Ezt az *a*, *e*, *o*-ból gyöngült hangot *a*-val jelöli és «šva indogermanicum» vagy «leve»-nek nevezi. Ez a jelzés azonban nem szerencsés, mivel a *a* jelet az idg. nyelvtudomány a hosszú magánhangzók redukált hangjára foglalta le (ennek GÜNTERTnél *v* a jele).

GÜNTERT szerint a rövid hangok redukeciójának a folytatása általában *a* (tehát mint a hosszú hangok redukeciójáé az árja és az ószl. kivételével), de a germánban *u*, a lit.-ban *i*, az ószl.-ban *u*. Pl. gör. *διδάσκω* (gyöngé hang): lat. *decet* és *doceō* (itt teljes hang); lat. *patēre*, *patulus*, osc. *patensins* ('aperirent'): gör. *πέτασαν* (a gör. *ε* teljes hang). Labialisok és labiovelarisok (szórványosan más gutturalisok?) mellett *u*: gör. *πορφύρω*, skr. (ved.) *jarbhurat* ('vergődik'); lat. *gurgulio* — litv. *gurklỹs* ('golyva'). A gör.-ben egyszerű mássalhangzó mellett, ha a következő szótagban *ĩ*, *ũ*, *ĩ* vagy *u* áll, a gyöngé hang folytatása *i*: *ἔσθι* (av.-ban eltűnt: *ēdi* 'légy'): *ἐστί* (*ε* a teljes hang); gör. *πιτυλέω*: lat. *petulantia* (*e* teljes hang); *χθιζός* (*ζ* = *di*): *χθές* (de miért *πίτημη*, *κίρημη*?).

Nasalisok vagy liquidák és labialisok, velarisok vagy labiovelarisok közt *u* lesz a gör.-ben, ha a rákövetkező szótagban *ĩ* vagy *ĩ* áll: gör. *μόλλω* (gyöngé hang): ószl. *meljo* ('öröl', teljes hang); gör. *φύλλον* (gyöngé hang): lat. *folium* (teljes hang; *φ* és *f* = idg. *bh.*); *κύβης* (gyöngé hang): ófn. *hwerban* ('fordul', teljes hang, idg. *q** és liquida közt). Ez elméletek nem magyarázzák meg a *vóē*, *ὄνομα*, *μόρμηξ*, stb.-féléket.

HIRT legújabb művében, az «Indogermanische Grammatik» II. kötetében (1921) szakít a régi elméletével, amelynek az «Idg. Ablaut» a képviselője, de nem helyezkedik GÜNTERT álláspontjára sem. Miután ő is hangoztatja, hogy a hosszú hangokból keletkezett mormogó hangnak, a šva indogermanicum primumnak a folytatása a rövid hangokból keletkezett zöngétlen hangoktól csaknem minden nyelvben élesen elkülöníthető (BARTHOLOMAE «Vokalsystem» BB 17 szerint ugyanis a rövid hang redukeciója is *a*), a rövid hangok redukeciójául egy világos (jele *u*) és egy sötétszínű (jele *ə*) gyöngé magánhangzót különböztet meg. Az *u* zöngétlen magánhangzó folytatása a gör.-ben *ε* és *ι* (tehát nem *α*, mint GÜNTERTnél), a lat.-ban *a*: gör. *ἐκτός* (gyöngé hang): *ἐχθιν*; hom. *πίσυρες*, lat. *quattuor* és mellettük gör. *τέτραρες*. Azonban a gör.-ben sokszor *u* jelentkezik, amikor redukált hangot várunk: *νοκτός* (lat. *nox*), *ὄνοξ* (ófn. *nagal*, úfn. *Nagel*). Ez szerinte nem a környező hangok különnyelvi hatásának, hanem annak tulajdonítandó, hogy az alapnyelvben ezekben sötétszínű volt a gyöngé magánhangzó. Tehát gör. *νοκτός*, < **noktos*.

Az egységes színezetű šva indogermanicum secundum ellen idg. o feltevésevel WALDE is állást foglal «O farbige Reduktionsvokale im Idg.» (Stand u. Aufgaben d. Sprachwissenschaft) c. munkájában. Az *o*, *o* megkülönböztetésnek a klaszikus nyelvek közül szerinte is csak a gör.-re nézve van jelentősége, mivel a lat.-ban az *e* és *o* folytatása egyaránt *a*. Ugyanígy az *o* és *z* megkülönböztetése WALTERNél (Stand u. Aufgaben d. Sprachwiss.).

38. §. Diphthongusok.

Az *ā*, *ē* és *ō* tautosyllabicus helyzetben az *i* és *u* hanggal, sőt voltaképen a nasalisokkal és a liquidákkal is diphthongust alkot. Tehát *ēi*, *ēu*, *ēr*, *ēm* stb. A másodrangú componensnek (*i*, *u*, *r*, *m*) nem kell második helyen állania, meg is előzheti az *a*, *e*, *o*-t.

a) Rövid diphthongusok.

A gör. és legrégibb hagyományában a lat. is megőrizte őket, csak az *eu* nem mutatható ki a lat.-ból.

α) *i* diphthongusok:

39. §. Idg. *ai* = gör. lat. *ai* (a gótban és a lit.-ban is *ai*, de a lit.-ban *ē* is; ószl., ófn. és umb. *ē*, de ófn. *ei* is; ír *ae*, osc. *aí*; a skr. és av.-ban a három *i* diphthongus egybeesett, tehát *ai*, *ei*, *oi* = skr. *ē*, av. *aē*, *ōi*): skr. *ēdhas* ('tüzifa'), ír *aed* ('tűz'), ófn. *eit* ('máglya'), gör. *αἶθω*, osc. *Aíufineis* ('Aedinius'), lat. *aestus*, fel. *aide[m]*; ószl. *lǣvz*, gör. *λαῖος*, lat. *laevus*.

40. §. Idg. *ei* = gör. lat. *ei* (ír *é*, *ia*, germ. *ī*, lit. *ei*, *ē*, ószl. *ī*, umb. mint az *ai* = *ē*, osc. *ei*, skr. av. mint az *ai*): gót *gateihan* ('jelent'), ófn. *zīhan* ('vádol'), gör. *δεῖκνμι*, osc. *deikum* ('dicere'), lat. fel. *deicerent*, *dīcere*; skr. *ēti*, lit. *eīti*, gör. *εἶσι*, lat. *īre*.

41. §. Idg. *oi* = gör. lat. *oi* (ír *oe*, de brit. *ū*, osc. *oi* ill. *uí*, umb. *ū*, a többi nyelvben mint az *ai*): skr. *ēka*, ír *óen* (kymr., corn., bret. *un*), gót *ains*, gör. *οἰνῆ*, lat. fel. *oino(m)*, *oenus*, *ūnus*; gör. *πέποιθα*, lat. *foedus* (Enn. *fīdus* is).

Van *ui* diphthongus is, de ez nem idg., hanem különnyelvi fejlődmény. (Másként BRUGMANN—THUMB, Gr. Gr.⁴)

β) *u* diphthongusok:

42. §. Idg. *au* = gör. lat. *au* (ír, gót és osc. is *au*, de ófn. *ou*, *ō* és az ír *ō* is; a skr. av. ószl. lit. és umb.-ben az *au*, *eu* és *ou* egybeesett: skr. *ō*, av. *ao*, *ēu*, ószl. *u*, lit. *au*, umb. *ō*): skr. *ōjas* ('erő'), av. *aojah*, gót *aukan* ('nő'), ír *óg* ('integer'), lit. *áugu* ('nő', 2. szem.), gör. *αὔω*, lat. *augeō*; ófn. *fō*, gör. *παῦρος*, lat. *paucus*, *pauper*.

43. §. Idg. *eu* = gör. *eu*, gót *iu*, ófn. *iu*, *io*. Csak a gör. és a germ. alapján állapítható meg, mivel a többi nyelvben egybeesett az

ou-val. Tehát a lat. *ou*, ír *ō*, *ua*, osc. *ou*. A többire l. *au*: gót *liuhab* ('fény'), gör. λευκός, lat. *lūcēre* < **loucēre* (vö. *loucom*) < **leucēre*; skr. *ōṣati* ('éget'), gör. εῶω, lat. *ūrō* < **ousō* < **eusō*.

44. §. Idg. *ou* = gör. lat. *ou*. A gót *au*, ófn. *ou*, *ō* (mint az *au*), a többi nyelvben egybeesett az *eu*-val: gót *hausjan* ('hall'), gör. ἀκούειν.

A nasalisál és liquidákkal kapcsolatos diphthongusokra l. 59. és 61. §§.

b) Hosszú diphthongusok.

45. §. A hosszú diphthongusok csak kevés esetben maradtak meg. Többnyire vagy megrövidültek, vagy elvesztették második komponensüket még az idg. alapnyelvben. Így részben a rövid diphthongusokkal, részben a hosszú magánhangzókkal estek egybe. A gör.-ben legnagyobbreszt még azok a hosszú diphthongusok is megrövidültek, amelyek hosszan kerültek át a külön nyelvbe, mivel a gör.-ben *i*, *u*, nasalis vagy liquida + mássalhangzó előtt a magánhangzó megrövidül: Ζεύς < Ζήρς vö. skr. *dyāuḥ*. Ugyanígy a lat.-ban is.

Még az árja nyujt legtöbb esetben bizonyítékot a hosszú diphthongusra. Ott ugyanis a hosszú diphthongus nem esik egybe a röviddel (skr.-ban a hosszú diphth. *āi*, *āu*, a rövid *ē*, *ō*).

46. §. Idg. *āi*: skr. *vāi*, gót *wai*, lat. *vae*;; skr. *āyus* ('élettartam'), gör. αἰ[*F*]ών, lat. *aevum*; ír *mnāi* ('asszonyinak'), gót *giba i* (dat. adomány), gör. χώρα, osc. *deivai* ('divæ'), lat. *dīvae*.

47. §. Idg. *ēi*: gör. πλειστός < **πληιστος* (vö. πλήρης), lat. *Fest. plīsima* < **plēismā*; skr. *arāikṣam* (aor. *ric* 'szabadonbocsát'), gör. ἔλειψα: skr. *dhāru* ('szopó'), gör. θήλος, lat. *fēmīna* (elveszett második komponenssel, vö. skr. *dhayati* 'szopik', *dhēnu* 'tehén').

48. §. Idg. *ōi*: skr. *tasmāi* (*ta* 'ez' sing. dat.-a), gör. ἱππῶ, osc. *Abellanūi* ('Abellano'), falisc. *tiroi colonioi*, lat. *numasioi*, *numerō*; gör. γνοῖμεν < **γνωῖμεν* vö. *ἔγνωμεν*.

49. §. Idg. *āu*: lit. *ausrà*, hom. ἦως, att. ἔως, lesb. αῶως < **ausōs*, lat. *aurōra*; skr. *nāuṣ*, gör. ναῦς, νη[*F*]ός, lat. *nāvis*, *naufragus* < *nāufragus*.

50. §. Idg. *ēu*: skr. *dyāuḥ* ('ég'), gör. Ζεύς < Ζήρς, lat. *nudiūs* (tehát *ou*-n át *ū*): skr. *aśrāuṣam* (*s* -aor. 'hall'), gör. ἐκλευσα; skr. *dyām*, gör. Ζῆν, lat. *diem* (második componense elvesztésével ugyanaz az idg. alapalak, mint skr. *dyāuḥ*, gör. Ζεύς).

51. §. Idg. *ōu*: skr. *gāuḥ* ('marha'), gör. βοῦς (lat. *bōs* nem tartozik ide, mivel umb.-samn. kölcsönszó; ha eredeti idg. **g^hōus*-t hozna, **vōs* volna az alakja); skr. *aṣṭāu*, ved. *aṣṭā* (második componense elvesztésével), gót *ahtau*, gör. ὀκτώ, lat. *octō* (elveszett a második com-

ponens); skr. *gām*, gör. βῶν (ugyanaz az idg. alapalak, mint *gāuh*, βῶς, de második componense elveszett).

Az idg. hosszú diphthongusok régebbi többtagú alapalakban egy szótag elveszésével is jöhettek létre. Pl. idg. **deīeuos*-ból a harmadik elveszése árán megnyúlt a második szótag: **d(e)iēus* s ebből skr. *dyāuh*, gör. Ζεύς < *Zhḗs*.

Gyönge diphthongusok.

52. §. A hosszú diphthongusból redukálódott gyönge diphthongusnál legtermészetesebbnek látszott, hogy úgy folytatódik, mint az *ai*, ill. *au*. Eszerint *ai*: skr. *sētuḥ* ('kötő'), ószl. *sēto*, lit. *saitas*, ófn. *seid* ('kötél'), lat. *saeta*, vö. skr. *sā* < **sāi*- ('köt'); gör. δαίς, δαυτός, vö. skr. *dā* < **dāi* ('oszt'); *au*: ószl. *turx* ('bölény'), gör. ταῦρος, osc. acc. ταυροϋ, umb. plur. acc. *toru*, lat. *taurus*; ószl. *staurr* ('cölöp'), gör. στανρός, lat. *restaurāre*. Ezzel szemben HIRT már a «Der idg. Ablaut»-ban, s hasonlóképen BRUGMANN a Kvgl. Gr.-ban kétféle megfelelést vesz fel, még pedig összevonással keletkezett *i*, *ū* monophthongust és *ai*, *au* diphthongust, melyek közül HIRT szerint mássalhangzó előtt nemcsak az *i*, *ū*, hanem néha a diphthongus is jelentkezik. SCHMIDT JÓZSEF Nyt. 3. 1910. tarthatatlannak mondja a kettős megfelelést, s az *i*, *ū* hangot a rövid diphthongus (*ei*, *eu*) redukeiójából (*i* *eu*), a diphthongust pedig a hosszú diphthongus (*ēi*, *ēu*) redukeiójából (*ai*, *au*) magyarázza azzal a megokolással, hogy az *a* nem lehetett *i*-, *u*-színű, tehát nem jöhetett létre összevonással az *ai*-, *au*-ból *i*, *ū*.

HIRT az Idg. Gr. II-ben módosítja régi elméletét. Itt azt tanítja, hogy az *ai* és *au* összevonódott *i*- ill. *ū*-ba, kivéve ha a második componens a következő szótaghoz tartozott, ezért ablautban a diphthongus második componensének az elveszésével lett *ā*, *ē*, *ō* hangokkal szemben *i* és *ū* áll: skr. *dhītaḥ* (part. perf. 'szopik'), lat. *filius* s e redukált alakokkal szemben teljesek skr. *adhāt* (aor.), gör. θήσατο, θήλος, lat. *fēlare* (s még eredetibb, azaz a második componens is hozó skr. *dhāyas* 'tápláló'). Ugyanígy skr. *pītas* (part. perf., 'iszik'), gör. πῖτι: skr. *apāt* (aor.), aiol πῶνω, lat. *pōtus* (még eredetibb skr. *pāyaman*). A gör. ἀπόμων alakhoz teljes-fok ῥώμος, s φῶλή-hez φωλεός. Ha az *ai* második componense a következő szótaghoz került, mint *ai* folytatódik: skr. *dhayati* < **dhāyeti* ('szopik').

b) A rövid diphthongusból származott gyönge (*i*, *u*, ill. új jelzése szerint *vi*, *vu*) diphthongusoknak HIRT szerint már az alapnyelvben *i*, ill. *u* lett az első componense, mivel minden különnyelvben *i*, ill. *u* a folytatása: gör. τριών, lat. *trium*, gót *þrijē* < *triōm*: skr. *trayas* < idg. **treies* (teljes diphthongus); skr. *śuvā*, gör. κύων: skr. *śavīras*,

(‘hatalmas’). Azonban ha ez a gyöngült diphthongus másodlagos hangsúlyt kapott, mint \bar{i} , ill. \bar{u} jelentkezik: gör. κλινῆ, lat. *clīnō* (gyöngült): lit. *szlėjū* (‘támaszt’), *szleīvas* (‘lőcslábú’); gör. vōv (másodlagos hangsúllyal) és vó, lat. *nu-diūs*: gör. νέφος. Ez az elmélet nem ad feleletet arra, hogy miért vonódik össze rövid hangba az \bar{v} s miért hosszúba az \bar{v} . Az \bar{v} és \bar{e} különbsége nem magyarázhatja meg, mert a másodrendű componenshez való alkalmazkodás után a kétféle \bar{v} -ból keletkezett hangok között se mennyiségileg, se minőségileg nem lehet lényeges különbség.

GÜNTERT szerint \bar{i} és \bar{u} mássalhangzó előtt és $i\bar{u}$ magánhangzó előtt a rövid diphthongus redukciójának a folytatása: κλινῆ de κεκλίνεσθαι; skr. *śušruvē* (‘hall’, med. perf.), gör. κλώω, de κλώθι: skr. *śravas* (‘hír’), gör. κλέος.¹

53. §. Sonans nasalisok és liquidák. A sonans nasalisok és liquidák *en*, *em*, *er*, *el*-ből keletkeztek hangsúlytalan helyzetben. A különnyelvekben ezek az \bar{n} , \bar{m} , \bar{r} , \bar{l} hangok nem maradtak meg, csak az ó-indben van \bar{r} , s ott az \bar{l} is \bar{r} -ré lett, továbbá az ószl.-ban *rz*, *lz* (= \bar{r} \bar{l}).

a) **Nasalisok.** A nasalisok a görögben és az árában *a*-vá lettek, a többi nyelvben egy magánhangzót fejlesztettek ki maguk előtt. Nem lehetetlen, hogy a gör.-ben és az árában is *an* > *a* a fejlődés útja.

54. §. Idg. \bar{n} = gör. *a*, lat. *en* (árja *a*, ír *é* és *in*, ill. *en*, germ. *un*, lit. *iñ*, ószl. *e*, osc.-umb. *en*, ill. *an* is): skr. *adṛṣṭa* (‘látatlan’), óp. *anāmaka* (‘névtelen’), gör. ἄδρητος, lat. *ignōtus* < **engnōtus* < **gnōtus*; skr. *mataḥ* (‘vélemény’), gót *ga-munds* (‘emlékezés’), lit. *atmintis* (‘emlékezet’), gör. -μᾶτο (ἀτόματος), lat. *mentis* (nom. *mēns*).

55. §. Idg. \bar{m} = gör. *a*, lat. *em* (árja *a*, a többi nyelvben az *m*-nek ugyanaz a kíséző magánhangzója, mint az \bar{n} -nél): skr. *abhra* (‘viharfelhő’), gör. ἄβρος, lat. *imber* < **ember* < **m̐bhros*; skr. *daśa*, gót *taihun*, lit. *dēsīmtis*, ószl. *deseti*, gör. δέξα, umb. *desen-duf* (‘tizenkettő’), lat. *decem*.

Az idg. alapnyelvben volt még velaris \bar{p} (erre lásd az 54. §-ban a lat. *ignōtus* példát) s a nyelvterület egy részén palatalis $\bar{ṛ}$, de ezeknek a folytatásai megegyeznek az \bar{n} különnyelvi megfeleléseivel.

56. §. b) Liquidák. A sonans liquidák az ind és az ószl. kivételével mindenütt egy magánhangzót fejlesztettek ki, amely HIRT szerint az uralkodó felfogással ellentétben (l. a megfeleléseket) mindenütt a liquida előtt áll, kivéve a gör.-t és a keltát, hol rákövetkezik. KRETSCHMER KZ 31. szerint a gör.-ben a \bar{r} > *ar* vagy *ra* különbsége

a hangsúlytól függ (r másodlagos hangsúllyal = ar). HIRT szerint az ar = er vagy metathesis.

57. §. Idg. r = gör. *ra*, ill. a közfelfogás szerint *ar* is, lat. *or*, *ur* (skr. r , av. er , ír *ri*, ill. a közfelfogás szerint *ir* is, germ. *ur*, ill. a közfelfogás szerint *ru* is (gót *aúr*), lit. *ir̃*, ószl. *rv*, *r̃z*, ejtsd r): skr. *mṛtiṣ* ('halál'), gót *maúrþr* ('gyilkosság'), ószl. *szmr̃z̃t̃v* ('halál'), lat. *mortuos*; ír *cr̃ide*, ószl. *sr̃z̃d̃ṽce*, lit. *sz̃ir̃d̃is*, gör. *χαῖδ̃ĩa*, lat. *cordis*.

58. §. Idg. l = skr. r , ószl. $l̃z$ (= l), másutt a l előtt ugyanaz a kíséző magánhangzó, mint az r -nél: skr. *mṛduh* ('lágý'), gör. *βλαδ̃αρ̃ός*, lat. *mollis* < **mold̃uis* idg. l -lel; skr. *mṛc* ('megkárosítás'), ószl. *um̃l̃s̃c̃iti* ('megszelidít'), osc. acc. *moltam*, lat. *moltai*, később *multa*.

59. §. Sonans és consonans nasalis és liquida kapcsolatok. SAUSSURE és utána BRUGMANN szerint vannak sonans és consonans nasalis és liquida, azaz nn , mm , rr , ll kapcsolatok. (Másként HIRT, l. 61. §).

Idg. nn = skr. av. gör. ír *an*, it. *en*, germ. *un*, ószl. *̃n*, lit. *in*: skr. *tanuḥ* ('vékony'), gör. *ταυ̃ṽ*, lat. *tenuis*.

Idg. mm = *m* ugyanazzal a magánhangzóval, mint az nn : ír *samail* ('hasonlóság'), gör. *̃μα*, ólat. *semol*.

Idg. rr = skr. *ir*, *ur*, av. gör. it. ír *ar*, germ. *ur* (gót *aúr*), ószl. *̃r*, lit. *ir*: ír *scaraim* ('elválaszt'), ófn. *giscoran* (part. a *sciru* 'lemetsz' igéhez), gör. *καρ̃ῆ̃ναι*, umb. *karu*, lat. *carō*.

Idg. ll = skr. *ir*, *ur*, de l -lel is, a többi nyelvben l az r kíséző magánhangzójával: lit. *pil̃ù* ('tölt'), gör. *παλ̃ώνω*, lat. *palea*.

60. §. Hosszú sonans nasalisok és liquidák. A SAUSSURE—BRUGMANN-féle elmélet hosszú sonans nasalisokat és liquidákat is ismer. (Másként HIRT, l. 61. §).

Idg. $ñ$ = skr. av. *ā*, gör., it., ír *nā*, germ. *un*, lit. *in*, ószl.?: skr. *jāta*, gall. *Cintugnātus*, pael. *cnatois*, gör. *γνητός*, lat. (*g*)*nātus*.

Idg. $m̃$ = skr. av. *ā* vagy *ām*? a többi nyelvben *m* az $ñ$ kíséző magánhangzójával: skr. *dāmyati* ('szelidít'), gör. *δμητός*, dór *δμ̃ατός*.

Idg. $r̃$ = gör. *rō*, it. ír *rā*, skr. *ir̃*, *ur̃*, av. *ar*, germ. *ur* [gót *aúr*], lit. *ir̃*, ószl. *rṽ*, *r̃z̃*: skr. *st̃ir̃nas* ('hintett'), gör. *στρωτός*, lat. *strātus*.

Idg. $l̃$ = skr. av. mint az $r̃$, a többi nyelvben l az $r̃$ megfelelő kíséző magánhangzójával: skr. *ūr̃na* ('gyapjú'), gót *wulla*, lit. *ṽil̃na*, lat. *lāna*; skr. *m̃urdhan* ('homlok'), gör. *βλωθ̃ρός*.

61. §. A sonans és consonans nasalis és liquida kapcsolatokat, továbbá a hosszú sonans nasalisokat és liquidákat SCHMIDT JÁNOS és HIRT HERMANN cáfolta meg. MEILLET ANTAL megfoghatatlanul a hosszú sonansok mellett foglalt állást, de a sonans és consonans

nasalis és liquida kapcsolatokot tagadta. A kérdésben ma már a legtöbb indogermanistának vannak kételyei, ha nem is fogadja el az alább ismertetett elméletet. Határozottan Hirthez csatlakozott legújabban, ha részletkérdésekben nem is mindig ért vele egyet, WALDE az «O farbige Reduktionsvocale im Indogermanischen» c. tanulmányában (Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, 1925), s KRETSCHMER már a KZ. 31.-ben *erə* alakot vett fel az *r̄* helyett. BRUGMANN a Grundr. 2. kiadásában azt tartja, hogy HIRT közelébe jutott az igazságnak, mindazonáltal nem szakított SAUSSURETŐL örökölt régi felfogásával.

HIRT elmélete: Idg. *nn*, *mm*, *rr* és *ll* helyett *vn*, *vm*, *vr* és *vl* veendő fel. A redukált hangnak a gör., lat. és keltában *a*, a germ.-ban *o* és *u*, a balti-szlávban *i*, az indben *r* előtt *i* és *u*, *n* előtt *a* a képviselője. Pl. skr. (ved.) *ganā*, boiot. *βανά*; gót *sums* ('valaki'), gör. *ζμα*; skr. *puras* ('elől'), gör. *πάρος*; lat. *scalpo*: gör. *σκόλοφ* (teljes hang); gör. *μάλα*, *μάλιστα*; *μέλει* (tejes hang); lat. *caro*, umb. *karu*, gör. *καρῆναι*: *κείρω* < **κεριω*.

Idg. hosszú sonansok helyett *vnə*, *vmə*, *vrə*, *vlə* alakokat, azaz kétagú nehéz basisoknak (*enā*, *emā*, *erā*, *elā*) mindkét szótagban való gyöngüléseit veszi fel HIRT. Ha ennek az első tagja másodlagosan hangsúlyt kap, a gör.-ben *ana*, *ama*, *ara*, *ala* lép fel, a lat.-ban azonban a második tag eltűnésével *an*, *am*, *ar*, *al*. Ha nines az első tagon másodlagos hangsúly, a gör.-ben, lat.-ban és a keltában eltűnik az első tag és megnyúlik a második, tehát *nā*, *mā*, *rā* és *lā* lesz, a többi nyelvben pedig eltűnik a második tag s lesz a skr.-ban *vmə*-ből *ām*, *ā*, *vnə*-ből *ā*, *vrə*- és *vlə*-ből *ūr*, *ūr*, a germ.-ban *un*, *um*, *ur*, *ul*, a lit.-ban *in*, *im*, *ir*, *il*.

Hangsúlyeltolódás nélkül tehát skr. *dhvātas* ('sötét'), görög *θυητός*; gör. *-κητός*, dór *-κατός*, skr. *śamitas*; skr. *stirna* ('elhintett'), lat. *strātus*, *strāmen*: skr. *ūr̥ṇa* ('gyapjú'), lit. *vīlna*, gót *wulla*, dór *λᾶνος*, lat. *lāna*. Elsőtagon való hangsúllyal gör. *θάνατος* (l. másodlagos hangsúly nélkül *θυητός*); gör. *κάματος*—*κητός* (lásd a hangsúlykülönbséget); skr. *gīrnas* ('összevont'), gör. *βάραθρον*; skr. *ūrmah*, lat. *armus*; at. *palma*, gör. *παλάμη* (másodlagos hangsúly nélkül lat. *plānus*).

WALDE előbb említett tanulmányában a HIRT-féle elméletet lényegében elfogadja és a *σρωτός*, *θρώσχω*, *βλώσχω* stb.-ben fellépő *ρω-t*, amely SAUSSURE szerint idg. *r̄*, úgy magyarázza, hogy az *orā* basisból gyöngült *vrə* első tagjában *o* színű gyöngé magánhangzó volt, tehát itt voltaképpen *orə* lép fel, amelyből azután progressiv assimilatióval *oro* s végül *ρo*.

Ablaut.

62. §. Az ablaut idg. alapnyelvi magánhangzóváltakozás származásra összetartozó szavakban és szódarabokban. Ilyen *werfen, warf, geworfen, Wurf*, *τρέπω, τραπείν, τέτροφα, τρόπος*. Nemcsak különböző színű, hanem különböző mennyiségű magánhangzók is váltakozhatnak, ezért az ablaut lehet *qualitativ* (minőségi), *quantitativ* (mennyiségi), s minthogy a hang színe és mennyisége is megváltozhat, *qualitativ-quantitativ*.

63. §. I. Qualitativ ablaut (Abtönung). Váltakozhatik egymással *ě* és *ō*, továbbá *ā* és *ō*, azaz az *ě* és ritkábban az *ā* magánhangzó *ō* színűvé lett.

a) *ě—ō*: gör. *τρέπω—τρόπος, φέρω—φορέω, λέγω—λόγος, πατέρα—εὐπάτορα, λείπω—λέλοιπε, γένει < *γενεσι, lat. generi—γένος, lat. genus < *genos; lat. decet—doceō, tegō—toga, necō—noceō, terra—extorris.*

b) *ē—ō*: gör. *τίθημι—θωμός, φρήν—ἄφρων, πατήρ—ἀπάτωρ*: lat. *facilumēd—facillumō, rēctē, falisc. rectēd—lat. rēctō, pūbēs* (szóvégi *-ēs*) — *honōs* (szóvégi *-ōs*).

c) *ā—ō*: gör. *ἄγω, lat. agō — gör. ὄγμος; gör. ἄκρις—ὄκρις, lat. ocris, marr. ocris; gör. ἀγκών, lat. ancus — gör. ὄγκος, lat. uncus < *oncos.*

d) *ā—ō*: dór. *φᾱμί—φωνή, ἔβᾱν—βωμός, θᾱῖω—τέθωπται*; lat. *nātēs — gör. νᾶτον, lat. rādere—rōdere, gnārus—gnōscere.*

Az *ā—ō* és *ā—ō* váltakozás idg. eredetére már HIERNEK is voltak kételyei, GÜNTERT (IF. 37) is ellene van. Az *ě—ō* váltakozás okát GÜNTERT az *ě* hangsúlyának a túlnyomóan zenei hangsúlyozás korában egy szótaggal a szó eleje vagy vége felé eltolódásában látja (*ě*, de *ē* és *ō* *ē*). Szerinte eredetileg csak *ě—ō* váltakozás volt s ez után az *ē—ō*, de mindenesetre még az utóbbi is az idg. korban.

KRETSCHMER Gl. 10. 231. rámutatott arra, hogy számos tény szól a GÜNTERT-féle elmélet ellen: 1. A *φέρω*: *φορά, τέμνω*: *τομή* szembenállása nem bizonyíték, mert nem mutatható ki, hogy ezt megelőzte **bhérā* gyökérhangsúllyal, ellenben igazolható a gör. *φυγή* lat. *fuga*, skr. *bhuḡā* alakokkal, hogy a hangsúlyos végszótagú *-ā* a quantitativ ablaut korára esik. 2) A gyökérszótag *ō—ō* ablautja a *δοτήρ*: *δῶτωρ, βοτήρ*: *βῶτωρ* esetében mindenesetre a quantitativ ablaut korába nyúlik vissza, tehát már akkor kellett a gyökérre hátrálnia a hangsúllynak. 3. A *μάτηρ* (ellenben *πατήρ < *patēr*) nem tulajdonítható — mint GÜNTERT teszi — a *μητηρ* voc. gyakori használatának, mivel ez a gyakori voc. semmiképen sem igazolt. Hom.-nál a 118 nomina-

tívusi $\mu\eta\tau\eta\rho$ alakkal szemben csak 13 vocativusi $\mu\eta\tau\epsilon\rho$ van (de 114 $\mu\alpha\tau\eta\rho$ nom. s 65 $\mu\alpha\tau\epsilon\rho$ voc.).

HIRT Idg. Gr. II. GÜNTERT álláspontjára helyezkedik, amennyiben hangsúlyeltolódásnak tulajdonítja a qualitativ ablautot, de idejét nem helyezi kifejezetten a túlnyomóan zenei hangsúlyozás korára.

MEYER («Slav. u. idg. Intonation», 1920) szerint a qualitativ ablaut oka is az expiratorius hangsúly váltakozása.

Megjegyzendő, hogy az idg. alapnyelvben volt eredeti, tehát nem e-ből hangsúlyeltolódással keletkezett o hang is.

Vesznek fel még egyes indogermanisták \bar{e} — \bar{a} qualitativ ablautot (így még legújabbban is PETERSSON Gl. XV, legalább is ha labialis áll közelében: lat. *nāpus* — őrm. *niv* < **nēp*, lat. *rāpa* — őszl. *rēpa*), — továbbá \bar{e} — \bar{i} qualitativ ablautot, de ez utóbbi esetben kétségtől kívül quantitativ ablauttal van dolgunk és az \bar{e} — \bar{a} változás sem nagyon valószínű.

64. §. II. Quantitativ ablaut (Abstufung). A magánhangzó quantitativ ablautban megnyúlhat, megrövidülhet és egészen el is tűnhet. Pl. gör. μέδων—μήδουμαι, ὄζω—ὄδωδα, lat. *pedem*—*pēs*, *vocō*—*vōx*, gör. πατέρα—πατήρ és πατρ-ων, lat. *dō*—*de-d-ī*, *stō*—*ste-t-ī*. E szerint quantitativ ablautban a magánhangzók és a diphthongusok négy fokon jelenhetnek meg: normális-, nyújtott-, gyöngült- és null-fokon.

1. Normális-fok (Vollstufe, jele V. vagy N.). Ilyen fokú lehet minden magánhangzó és diphthongus (magánhangzó + nasalis vagy liquida kapcsolat is), ha nem vezethető vissza más mennyiségű magánhangzóra vagy diphthongusra. Pl. skr. *dadhāmi*, gör. τίθημι, lat. *fēcī*; skr. *asti*. gör. ἔστι, l. *est*; skr. *bharanti*, dór φέποντι, lat. *ferunt* < -ont; gör. αἶθω, lat. *aestus*, *aedes*, ír *aed*, ófn. *eit*; skr. *vēda*, gör. οἶδα, gót *wait* ('tud'); gör. γέωω, gót *kiusan* ('megvizsgál'), ném. *kiesen*. Normális-fokúak lehetnek a hosszú diphthongusok is, de ezek igen sok esetben a rájuk következő magánhangzó eltűnése folytán előállott nyújtott-fokok, sokszor pedig összevonás útján keletkeztek. Redukált alakjuk sem bizonyít a mellett, hogy eredeti hosszú diphthongusok, mivel a nyújtott-fokú diphthongus is kerülhet redukecióba. HIRT szerint (s ez az általános felfogás) csak a hangsúlyos szótag lehet normális-fokú. Azonban l. a 68. §-t.

2. Nyújtott-fok (Dehnstufe, jele D.). A normális-fokú magánhangzó megnyúlik, ha hangsúlyos és utána egy magánhangzó teljesen eltűnik (STREITBERG-féle Dehnstufengesetz, JF. 3.). Elméletileg a hosszú magánhangzóknak is van nyújtott-fokuk, de ezek nem mutathatók ki: Pl. skr. *pād*, lat. *pēs*, gót *fōtus* nyújtott fokok < **ped[e]s*, **ped[o]s* a gör. πῆδον mellett. Ugyanígy gör. θήρ: lat. *ferus*, gör. γωνία:

γῶνο; skr. *avākṣam*, lat. *vēxī*: skr. *vahati*, lat. *vehit*; skr. *abhārṣam* (aor.), gör. φῶρ: φορός; πατήρ: πατέρα; lat. *tēxī*, *rēxī*: *tegō*, *regō*.

3. Gyöngült-fok (Reduktionsstufe, jele R.) és **4. null-fok** (Schwundstufe, jele S.) csak hangsúlytalan helyzetben jöhet létre. Hogy milyen feltételek mellett gyöngül meg és milyen feltételek mellett tűnik el ugyanaz a normális-fokú magánhangzó, nincs még minden kétséget kizáróan megállapítva. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy közvetlenül a hangsúlyos szótag előtt a rövid hang nullá redukálódik, a hosszú hang *a*-vá lesz, de ez utóbbi is eltűnik, ha rá magánhangzó következik. Ezért HIRT a hosszú hang gyöngülését a rövid hang eltűnésével egyenlőfokú redukciónak veszi, nála tehát az idg. *ā*-ból *a* a «Reduktionsstufe», az idg. *ǣ* eltűnése és *ā*-ból *a* «Schwundstufe». De mivel a *a* voltaképen mégis csak gyöngé magánhangzó, az alábbiakban az *a* és *o* megjelenését egyaránt gyöngült-foknak, mindkettő teljes eltűnését null-foknak fogjuk fel. Itt tehát csak a gyöngé magánhangzók tényleges megjelenésére vagyunk tekintettel, nem pedig a körülményekre, amelyek között létrejöttek.

Gyöngült-fok (a várható hangokra lásd a 37. §): skr. *sthitah*, gör. στατός, lat. *status*: gör. στήσω, lat. *stāre* (teljes fok); gör. τεταρών, lat. *tactus* (*tactus* csak egy latin hangtörvény érvényesülésével lett): gót *tēkan* ('érint'); gör. φάμεν, lat. *fateor*: gör. φημί, lat. *fāre*; gör. φαρεῖν: gör. φώγω (teljes hang). Az eddig felsorolt alakok tehát hosszú hang redukciói, azaz HIRT-nél «Schwundstufe»-nek vannak feltüntetve. A rövid hangokból való gyöngülés nála is «Reduktionsstufe»: lat. *saxum* (gyenge): *secāre* (teljes); lat. *frangō*, gót *gabruka* ('darabka'): gót *brikan* ('tör'); gör. διδάσκω (így GÜNTERT): lat. *decet*, *doceō*.

Null-fok: gör. γίγνομαι, lat. *gignō* (a *g* és *n* közt eltűnt a hang, vö. a teljesfokú gör. γένεσις, lat. *genuī* alakokkal); gör. πέτεσθαι: πέτεσθαι; skr. *smah* ('vagyunk'), gót *sind*, lat. *sumus* (szókezdő magánhangzó eltűnt): skr. *astī*, gót *ist*, lat. *est*; skr. *nāma*, lat. *nōmen* (a szókezdő magánhangzó eltűnt): gör. ὄνομα; skr. *vidma*, gör. ἴδμεν, gót *witum* (plur. 1.): skr. *vēda*, gör. οἶδα, gót *wait* (null-fokon tehát a diphthongus másodrangú componense marad meg); gör. φυγεῖν, lat. *fugiō*: gör. πέφυγα, lat. *fūgit*. A diphthongusok null-fokán a másodrangú componens jelentkezik akkor is, ha ez első helyen áll: skr. *svapiti* ('alszik') — gör. ὕπνος.

65. §. Qualitativ-quantitativ ablaut: * lat. *honestus*—*honōs*

* Az *e—ō* ablautnak mint külön ablautnemnek a tárgyalása, valamint az elnevezés SCHMIDT JÓZSEF egyetemi előadásaiából való.

(*ē-ō*), gör. *Γένος*—*vōx*, lat. *genu* — gör. *τρίγωνος*, gör. *βλέπω*—*βλώψ*, *λέπω*—*λώψ*. A qualitativ és quantitativ hangváltozás ezeknél nem egyszerre következett be.

66. §. Ablautsorok. Azok az idg. eredetű szavak vagy szódarabok, amelyek az ablaut szempontjából összetartoznak s csak magánhangzóiknak qualitativ vagy quantitativ ablautja tekintetében különböznek egymástól, ablautsört alkotnak. Ezek a szavak vagy szódarabok (ilyen lehet a suffixum is, pl. **pā—tero* vö. gör. *πατήρ*) egy alapalakra vezethetők vissza, amelyet *ablautbasis*nek neveznek. Pl. skr. *asthāt* (aor.), gör. *ἴστημι*, *στήσω*, *ἕστηκα*, lat. *stāre*, *stāmen*, gót. *stōls* ('szék'), teljesfokú magánhangzójú szavak, továbbá skr. *sthitas*, gör. *στατός*, lat. *status*, *stator*, gót *staps* ('hely') idg. *a*-val, és végre skr. perf. *ta-sth-ur*, lat *ste-t-i*, hol eltűnt a gyökérbeli magánhangzó, egy ablautsört alkotnak s valamennyien **sthā-* idg. alapalakra mennek vissza, tehát ez az ablautbasisuk. A basis egy-, két- és háromtagú, de egytagú aránylag kevés mutatható ki és ezeknek is egy része eredetibb kéttagúra mehet vissza. Lehetnek továbbá a basisok könnyűek, ha rövid hangra, és nehezek, ha hosszú magánhangzóra végződnek.

67. §. Egytagú ablautbasisok. A basis egy szótagú és tartalmazhat hosszú magánhangzót (*ā*-, *ē*-, *ō*-basis) vagy hosszú diphthongust (*āi*-, *āu*-, *ēi*-, *ēu*-, *ōi*-, *ōu*-basis), mikor nehéz, és tartalmazhat rövid magánhangzót (*ä*-, *ē*-, *ō*-basis), mikor könnyű basis. Lehet a könnyű basis rövid diphthongusos is (*ei*, 'megy'), de itt fennáll annak a lehetősége, hogy eredetibb kéttagú basisra megy vissza. Pl. idg. **sthā*: V. (teljes-fok) skr. *asthāt*, gör. *ἴστημι*, lat. *stāre*; R. (gyöngült-fok) skr. *sthitas*, gör. *στατός*, lat. *status*; S. (null-fok) skr. *ta-sth-ur*, lat. *ste-t-i*. Idg. **dhē*:- V. skr. *dadhāmi*, gör. *τίθημι*, lat. *fēcī*; R. skr. *hitas*, gör. *θετός* (a várható **θατος* helyett), lat. *factus*! S. skr. *da-dh-mas*. Idg. **dō*:- V. skr. *dadāmi*, gör. *δίδωμι*, lat. *dōnum*; R. skr. *adiṣi* (aor.), lat. *damus*; S. skr. *deva-t-tas* < **deva-d-tas* ('istenadta'), lat. *de-d-i*. Ez utóbbi lehet diphthongusos basis is, vö. skr. perf. *dadāu*, gör. *δοῦναι* és nullja skr. *duvas* ('adomány'), lat. *duim*. Egytagú könnyű basis lehet az **es*: V. skr. *asmi*, gör. *εἰμί* (a gör.-ben a *s* a *h*-n keresztül eltűnik s *m* előtt pótlónyujtás), lat. *est*; S. skr. *s-anti*, lat. *s-unt*, umb. *s-ent*, gót. *s ind*. Nem lehetetlen azonban, hogy ez is kéttagú **ese/-o-* basis.

68. §. Kéttagú ablautbasisok. Ezekben az egyik szótag erősödése a másik szótag gyöngülését vonja maga után. Csak a hangsúlyos szótag normális- vagy nyujtott-fokú (azonban l. alább), a többi gyöngült- vagy null-fokú. Ha tehát az első tag normális vagy nyujtott,

a második gyönge vagy null, viszont ha a második tag tartja meg eredeti fokát vagy megnyúlik, az első gyöngül meg vagy tűnik el.

E HIRT után általánosnak mondható feltevés ellen komoly megfontolásra érdemes tényeket hoz fel SIEVERS «Vedisches und Indogermanisches» c. tanulmányában (IF. 42—43). Ő rámutatott arra, hogy ha **podos*-ból okvetlenül D_1S_2 , tehát **pōds* lesz, akkor az **opos*-ból **ōps* várható, már pedig skr. *apas*, lat. *opus*. Továbbá a **bhere*-ből az imperativus gör. *φέψε*, skr. *bhara*, pedig az előbb ismertetett feltevés szerint idg. **bhēr* vagy **bhre*, tehát gör. **φῆρ* és skr. **bhār* vagy gör. **φῆς* és skr. **bhra* volna a szabályos alak. Végül a gör. *δεδόρκε* skr. *dadārśa* mind a három tagján teljesfokú magánhangzót hoz. Mint az igeragozásban látni fogjuk, HIRT-nek is feltűnt a perfectumi reduplikált alakok teljesfokú reduplikáló magánhangzója, de hogy az közvetlenül hangsúlyos szótag előtt miért nem tűnt el vagy legalábbis miért nem gyöngült meg *v*-vá, arra nem tud kielégítő feleletet adni (Idg. Gr. II. 222. §). SIEVERS után MEILLET-nek (BSL. 27. 1926) is támadtak kételyei az ablaut-kutatás eredményei iránt s alaptevédésnek mondja, hogy mindig a hangsúlyból indulnak ki. De az ő feltevése, hogy secundär suffixum hozzájárulása a kezdőszótag S-fokát vonja maga után, már homályossága miatt sem fog követőkre találni.

Nehéz basisok. Ezekben a második tag hosszú magánhangzó vagy hosszú diphthongus. Lehet **erā*-, **elā*-, **enā*-, **emā*-, **eīā*-, **euā*-, **etā*-, **etāi*- és **etāu*-basis (a *t* bármilyen zár- vagy fűvóhangot, az *e* bármilyen rövid, az *ā* bármilyen hosszú magánhangzót, de természetesen nem *i*- és *u*-t, jelöl). Az **etā*-basis különböző fokai: V_1R_2 . **etā*-, R_1V_2 . *etā*- S_1V_2 . **tā*-, R_1R_2 . (HIRT-nél R_1S_2) *etā*-, S_1R_2 . **tā*- (R_1R_2 -, S_1R_2 - esetében a hangsúly eltávozott a basisról). Pl. idg. *kerā*-*: V_1R_2 -(**kerā*) gör. *κέρας*, lat. *cerebrum* < **ceras*-rom; R_1R_2 -(**kērā*) skr. *śīrṣā* ('fej', az **vrā* folytatása skr. *īr*, l. 61. §), gör. *κεῖρας*, *κέρηνον* < **καρασνον* (az *vrā*-ból gör. *pā*, de másodlagos hangsúllyal *apa* lesz). Idg. *kelā*:- V_1R_2 . gör. *κέλαδος*, R_1V_2 . lat. *calāre*; R_1R_2 . lat. *clāmor* (*elā* folytatása lat. *lā*, azonban a *clā*- lehet S_1V_2 . is). Idg. *genē*:- V_1R_2 gör. *γενεσις*, *γενετήρ* (R_2 -ben az *e* = idg. *ə*); S_1V_2 . (qual.-ablauttal) gör. *γενός*; R_1R_2 . lat. *nātus*, skr. *jātas* (lat. *nā*, skr. *ā* = idg. *vnə*). Idg. **petā*:- V_1R_2 . skr. *patitum* (inf. 'repül', az *i* = idg. *ə*), gör. *πέταμα*; S_1V_2 . dór *ἐπτάν*-, vö. *ἐπτην*; S_1R_2 . skr. (ved.) *paptima* (redupl. perf.), gör. *ἐπτατο*. Talán hosszú diphthongust hoz második tagjában (**genēu/ou*?) gör. *γενώσω*, lat. *nōscō* (az *ou*-t mutatja HIRT szerint *ἀγνώσω* < **αγνώfēw*),

* A gutturalisok minőségét nem jelzem.

melyhez azonban lit. *pažinti*, lat. *gnārus* és esetleg gót *kunnan* (a germ.-ban az *n*, *vn* és *vnə* folytatásai egybeestek) a második componens elveszése után maradt **genō*-basis gyöngülését hozzák mindkét tagban.

Könnýű *basis*okban a második tag rövid magánhangzó vagy rövid diphthongus: **erek*, **elek*, **enek*, **emek*, **eiek*, **euek*, **etek* (természetesen szövégi mássalhangzó nélkül is), továbbá **etei* és **eteu* (*i*- és *u*-tövek). Az **etek* basis változásai: V_1S_2 . **etk*, S_1V_2 . **tek*, R_1S_2 . *etk*, S_1R_2 . *etk*, S_1S_2 . *tk* (**erek*-ből *rk* az S_1S_2). Idg. **ede*-: D_1S_2 . lit. *ėdmi*, V_1S_2 . skr. *admi*; S_1V_2 . skr. *dan* ('fog', gör. ὀδός szintén V_2): S_1S_2 . gör. ἄρι-στρον < **-dto-*. Idg. **pede*: D_1S_2 . skr. *pād*, gör. πούς, lat. *pēs*; V_1S_2 . gör. πόδα < **πόδm*; R_1V_2 . gör. πῆδον, lat. *oppidum* (egyesekek, így WALDE szerint is a lat. nem kapcsolandó a gör. πῆδον-nal; ami a magánhangzót illeti, a lat. *i* nem okvetlenül R_1); S_1S_2 . gör. ἐπιβδα. Idg. **bhere*-: D_1S_2 . skr. *abhārsam* (aor.), gör. φῶρ; V_1S_2 . lat. *fert*, gör. φέρτρον, S_1V_2 . gör. διτρος. Idg. **aueg*-: V_1S_2 . skr. *ōjas* ('erő'), lat. *augustus* (voltaképpen az alapszó **augus*, -*eris* neutr. = skr. *ōjas*, -*asas*, úgy hogy itt háromtagú basis, tehát **auege* lehet), S_1D_2 . skr. *vājas*, ('erő'); S_1V_2 . lat. *vegēre*; S_1S_2 . skr. *ugra* ('erős'). Idg. **ereudh*-: V_1S_2 . gör. ἐρυθρός; S_1V_2 . ófn. *rōt*, S_1S_2 . lat. *ruber* < **rubros* < *rudhros* (HIRT-nél V_2 , de ez téves), skr. *rudhīras* ('vörös'; azonban ez lehet háromtagú basis s akkor a lat. **rudhrós*, a gör. **rudhrós* és a skr. *rudhīras* < **rudhāros* abban különbözik, hogy a lat. $S_1S_2S_3$, a gör. $R_1S_2S_3$, a skr. $S_1S_2R_3$, s mindhárom a -*ro* suffixumot hangsúlyozza).

69. §. Háromtagú basisok. Idg. *deieuo*-alakot kapunk, ha összekapcsoljuk egymással mint V_1 -t a skr. *devas* ('isten'), lat. *deivos*, *divus*, mint V_2 -t a lat. *Iū-piter* (**dieu*), mint V_3 -t a skr. *divam* ('nap'), gör. Διός, lat. *trīduum* < **tri-diūom*, mint, D_2 -t a gör. Ζεός < Ζηός, skr. *dyāus*, lat. *diēs* alakokat. Ép így idg. **dereuo*-ra vezethető vissza skr. *dāru* ('fa' D_1), gör. δέρο (V_1), gót *triu* ('fa', V_2), gör. δρός (V_3).

Az ablautot már az ind grammatikusok felismerték Kr. e. 4–5 századdal. Ők három fokot különböztettek meg s alaponansokat vettek fel, amelyek contractio útján fokozódnak *gunāvā* (2. fok) és *vṛddhivē* (3. fok). A *vṛddhi* sokszor megfelel a nyújtott foknak. Ez az elmélet bejutott az újkori nyelvtudományba is s csak akkor tűnt el egészen, amikor az ind *a* hangban felismerték három idg. hangnak (*a*, *e*, *o*) az egybefutását.

Az eredeti ablautviszonyok a gör. és a lat. nyelv külön életében természetesen sok esetben megváltoztak, egyrészt a különnyelvi hangtörvények érvényesülése, másrészt kiegyenlítődések következtében. Lásd még a decl. és coni. ablautot.

Első rendszeres összefoglalása az idg. hangtan eredményeinek hazai irodalmunkban: PETZ GEDEON «Az idg. hangtan mai állásáról» Nyelvtud. Közl. 23, 1893.

SIEVERS («Vedisches u. Indogermanisches», IF. 42—43) részben ablattal illetőleg az ennek következtében beállott magánhangzóeltűnéssel magyarázza, hogy egyes mássalhangzóknál erősebb nyomaték mutatkozik, miközben a mássalhangzó valamennyire megnyúlik, a rákövetkező magánhangzó pedig magasságában eltoldódást szenved (a magasba vagy a mélybe szökik). Beáll az erősödés szókezdetben mindenféle mássalhangzónál, szóbelsejében pedig meg nem erősödött kezdő mássalhangzó vagy mássalhangzócsoport után főleg nasalisnál és liquidánál. Az erősödés oka lehet azonban nem ablaut következtében beállott magánhangzóeltűnés is, pl. az augmentum vagy a reduplikáló szótag elmaradása. Szókezdetben: lat. *d'ente sē nigrō fierēs vel unō* (Hor. Carm. II. 8. 3; a 'jelzi a mássalhangzónyúlást, ' az emelkedő, az eső hangsúlyt), a szókezdő magánhangzó eltűnésére vö. gör. *δοός*; továbbá lat. *nōmen*: gör. *ὄνομα*, lat. *s't'ella*: gör. *ἀστήρ*. Augmentum elmaradásánál: gör. *β'·ῆ* (de *ἔβην*), *σ'·τῆ* (de *ἔστησα*), *δ'·ῶκε* (de *ἔδωκε*), lat. *hausi*. Perfectumi reduplikáció nélkül lat. *v'·tī*, *f'·ugit* erősödéssel és emelkedő hangsúllyal, míg a reduplikáltaknál nincs erősödés és eső a tőszótag hangsúlya: *poposcit*, *dedere*, s a *-vī* és *-uī* perfectumoknál, minthogy új képzések, sines mássalhangzóerősödés: *nūdavit*, *potuit*. Épen így gör. imperativusoknál: *κ'·λ'·ῶσι* (aor. redupl. nélkül emelkedő hangsúllyal), *κ'·ελ'·ωσι* (eső hangsúly erősödés nélkül). A mássalhangzóerősödés járhat eső hangsúllyal is: *f'·ūdimus*, *v'·icit* (nasalis præsensekhez), *fecit*. Szóbelsejében: lat. *pr'ima quod ad Trōiam pr'ō cāris gesserat Argis* (Aen. I. 24), továbbá *cl'·am vō. celāre* nyújtott *e*-vel), (*gn'·ascetur* (vö. *genui*), gör. *πρ'ό, κρ'·ητήρ* (ellenben *κεράννυμι*), *πλ'·εῖον* (skr. *parinas*), *ἐν'·ητός* (*ἐνάτος*).

A magánhangzók változásai a görög és a latin nyelv különéletében.*

A magánhangzók és diphthongusok qualitativ változásai a görög nyelvben.

A) Független változások.

70. §. A gör. *ā*, valamint az *ā* az *e* és nem az *o* felé hajlik, mert csak így érthető meg az *ā*—*ē* hangváltozás.

A gör. *ē* nyílt *e*, ezért el. és lokr. feliratokon *ā*: γῶμαν = γῶμεν,

* A kiejtés kérdésével külön fejezetben nem foglalkozunk, de kiterjeszkedünk erre a kérdésre mind a magánhangzóknál, mind a mássalhangzóknál az egyes hangok történetének a tárgyalásánál. Hazai értekezések: SZEPESI IMRE «A görög hangzók egykori kiejtése» M. Tud. Akad. Ért. IV., KOHLBACH BERTALAN «A gör. nyelv kiejtésének történetéhez» EPhK. 13., 1889, TÉLFY IVÁN «A gör. kiejtésről» Nemzet 182. sz. 1891, «Különvélemény a gör. kiejtés tárgyában» Akad. Ért. 1891, «Chronologie u. Topographie d. griech. Aussprache» 1896. GOMPERCZ FÜLÖP «A gör. félhangzók és kettőshangzók a class. korban» 1903, BÓDISS JUSTIN «A gör. kettőshangzók kiejtéséről» Tan. egyl. Közl. 41, KRAUSZ SÁMUEL «A gör. és lat. hangok kiejtése az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint» EPhK. 18, 1894, GAÁL LÁSZLÓ «A lat. kiejtés kérdése» Orsz. reform. tanáregy. évkönyve 18, 1925

μάν = μέν. Nyíltságát mutatja, hogy az ε + ε = η (ē): dór φίλη < *φίλεε, lesb. τρης = τρέες. Az ión-att.-ban, az északnyug.-ban és az ú. n. Doris mitiorban (AHRENS nevezte el azt a dór területet, hol ε + ε zárt ē-t ad, 'mitior'-nak, a többit 'severior'-nak) azonban zárt lett. Ott ugyanis ε + ε = ει (ē): φιλεῖτε < *φιλέετε. Az att.-ban Kr. e. a IV. és a III. században gyakran ει a jegye az ē-nek magánhangzó előtt, ami szintén a zártságát mutatja: εἰάν, θεοῖν. A boiot.-ban erre az ē-re külön jegy is van az ε és ει mellett, t. i. |-: Πολυκλ|-εις = Πολυκλέης.

A gör. ō általában zárt, mivel az ō + ō és a pótlónyújtással keletkezett ō zárt. Ennek az ión-att.-ban és az északnyug.-ban ov a jegye (ejtése THUMB szerint ū, HIRT szerint azonban ō): ἵππου < *ἵπποο, dór. ἵππω, νόμους < *νόμονς, dór νόμως. Az ō zártságát mutatja, hogy igen sok esetben hajlott az u felé. Így eo-ból az iónban, a dór szigeteken és az északkeleti Peloponnesosban eo, att. ou: σεῦ < *σέο, Ἱπποκράτεος < Ἱπποκράτεος és att. σοῦ, Θουκλείδης, az āo-ból is āu: pamph. Πελώραυ, ark. Καλλίαυ (vö. Hom. Ἀτρεΐδᾱο), a boiotban ao-ból is au: Σαυγένες < Σαφο-. Ugyanígy a lesb.-ban is u felé hajlik az ao, eo o-ja: Θευγένης, Θεόδωρος, Σαυλάω (Eresos). A boiotban io > iu is: Διουςκορίδαν.

Az o helyett u-t találunk (ou-nak és u-nek írva) több nyelvjárásban, még pedig nemcsak végszótagban: pamph. Δίονους, kypr. γένοιτο, ark. ἄλλο, Epid. Δάμωνους, chalk. it. gyarm. ἠοπό (= ὅπό), hanem középszótagban: ἄλλοις és a lesb.-ban szókezdetben is: ὕσδος (= ὕζος). Ez az u, ill. u azonban lehet idg. redukált hang folytatása is: ὄνομα. KRETSCHMER (KZ. 31) szerint itt összetételekből indult ki (ἀνώνομος, εἰδώνομος, νώνομος) s onnan került az egyszerű szóba.

Az ī nyílt és változatlan. Az el.-ben e felé hajlik: βενέοι (= βινέοι).

Az ū és az ū pontosan meg nem állapítható időben ū lett. A boiot., lak., korinth., pamph., ark., kypr.-ban s bizonyára a lesb.-ban is a

(bírálata BENIGNY GYULA Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 59. s u. o. GAÁL felelete).

Az idézett magyar irodalom részben feleleveníti azt a vitát, amely a helyes görög kiejtést illetően a XVI. századi kiváló német humanista, REUCHLIN JÁNOS ('itacismus', az új görög kiejtéshez kell alkalmazkodni az ó-görög szöveg olvasásánál praktikus szempontból) és rotterdami DESIDERIUS ERASMUS (etacismus, az ó-görög szöveg ó-görög ejtés szerint) követői közt folyt, s akik közül az elsőt nálunk TÉLFI IVÁN követte. Azonban már ERASMUS «De recta latini græcique sermonis pronuntiatione dialogus» (1528) c. művének megjelenése előtt 1486 óta ANTONIUS NEBRISSENSIS küzdött a divatos görög kiejtés ellen, s pedig különösebben 1503-ban, amikor az itacismus, a diphthongusoknak monophthongus, valamint a β és φ hangnak spirans ejtése ellen foglalt állást, majd 1523-ban az «Introductiones Latinae» c. művében.

történeti kor elején még *u*. A boiot.-ban ősgör. *u* helyett még a IV. sz.-ban ου jegy: τούχα (= τύχη), γλουκού (= γλυκύ) és épen így εὔθουμος (= εὔθυμος). De másutt is így: lak. ζούγωνερ· βόες ἐργάται (= ζύγωνες), pamph. Μουρμᾶκῷ (vö. μύρμηξ), kypr. βρούχεται· βάρβαρος. A campaniai Cumæben és a délitáliai dórok nyelvében is *u*, mint a latin kölcsön-szavak bizonyítják: *turris* < τύρσις, *bucina* < βουκάνη, de a késői kölcsön-szavak már az *ü* ejtést mutatják: *lyra*, *gyrus*, *cycnus*. Az *u* ejtést mutatja az *o* írás is: boiot. Σομφόρω = Σομφόρου, kypr. μοχοί = μυχοί, lesb. ματροιάν = μητροιάν. Az írás ingadozása, mikor az eredeti *o*-ból lett *u*-nak is *o* a jegye, szintén az *u* ejtést igazolja.

Az att.-ban már a legrégibb feliratokon is *ü* az *o* értéke, ezért Κόλων és φόρει, azaz más gutturalis jegy az *o* és más az *o* előtt. Viszont ahol *o* előtt is *q* áll, ott ez az *u* ejtést igazolja: korinth. Αἰσχυλῖνος ἀναφει Ἀγχυλῖον. Ugyancsak az ión Kisázsiaiában is *ü* az V. században: óperzsa *Vištaspa* = Ὑστάσπης. De a phocæabelieknél még megvolt az *u* ejtés abban az időben, mikor Veliát megszállták, mert Velia nevét Ὑ-*nal* is írták a *f* mellett: Ὑελᾶτέων.

A boiot.-ban τ, θ, δ, σ, ν és λ után gyakran ιου van ου helyett: τιούχα, Εὐθιούμω, διοόο, Σιούνσεις, Διωνιούσιος, Πολιούθενος. Szó elején is egyszer: τῷ ιουῖῳ (= τοῦ υἱοῦ). Ennek a jegynek az értéke nem egyenlő az att. *o*-vel. Vele függhet össze az eredeti szókezdő *u* mellett fellépő spiritus asper: ὕπο = skr. *upa*, ὕδωρ = lat. *[unda]*. Tehát a szókezdő *u*-ból *i*u lett, ennek a *i*-je egyenlősorsú az eredeti szókezdő *i*-vel.

Az *o*-ból *e* lett magánhangzó előtt a kisázsiai iónban és sok κοινή szóban, pl. πτόν > πέον, Διόςθους — Διόςθεος, δέξη δέξα — δέξα δέξα. Vö. KALÉN TURE «Quæstiones gramm. græcæ» 1918, ki szerint a változás ión- és koiné. Azonban lehet, hogy nemesak erre a területre korlátozódott.

Nem lett az *u*-ból *ü* a diphthongusokban, tehát αῠ = *au*, εῠ = *eu*.

71. §. A gör. *ā* az ión-att.-ban η (*ē*) lett. Ez az η egy ideig különbözik az eredeti *ē*-től, mely zártabb: fel. ME ΕΣΤΗΣΕΝ, de idővel egybeesett vele (att. Kr. e. V. sz.): θύρη, κόρη, μήτηρ, ἡδύς (lat. *suāvis*). Az ősgör. *ā* megmaradt az ión-att.-ban közvetlenül η előtt prohibitív dissimilatióval: Hom., ión-att. ἄήρ és ἡέρος (később kiegyenlítődé: ión ἡήρ a gen., att. ἄέρος a nom. hatására), hom. δοσᾶής.

Az att.-ban az eredeti *ā*-ból lett *ē*, mielőtt az *ē* zárttá lett, először az ρ, majd az ι és ε (talán υ) után visszaváltozott *ā*-vá: ión πρήσω = att. πράττω, ión ιητρός = ἱατρός, ión νεηνίης = νεανίας. A két *ē* különbséget mutatja, hogy az eredeti *ē*-ből nem lett *ā*: ῥήτωρ, εἴην. A vissza-

változás ρ után kezdődött s csak később következett be ι és ϵ után. Némelyek szerint υ után is $\bar{\alpha}$ (de $\sigma\iota\upsilon\alpha$ mellett $\delta\acute{\epsilon}\upsilon\eta$).

Az attikai tragédiák trimetereiben és tetrametereiben elég gyakori az eredeti $\bar{\alpha}$ más helyzetben is: Ἀθάνᾱ, ἔκατι (= ión ἔκχῃτι), δάιος, stb.

A gör. eredeti \bar{e} mindenütt zártabb, mint az $\bar{\alpha}$ -ból lett \bar{e} . Legnyíltabb az el.-ben, ott az $\bar{\alpha}$ -hoz közeledik, mivel α írás is az η mellett: βασιλᾱς = βασιλῆς, Φράτρα = ῥήτρᾱ, de már a thess.-boiot.-ban $\epsilon\iota$ a jegye, tehát ott = \bar{e} : ἔθεικε (= ἔθηκε), thess. μεινός, boiot. μεινός = lesb. μῆννος. Az $\epsilon\iota$ eredetileg diphthongust jelöl, de Attikában a VI. század vége óta a pótlónyujtással és a contractio útján keletkezett \bar{e} jegye is: τιθείς < *τιθένς, φίλει (dór φίλη) < φίλες. Ez a másodlagos \bar{e} az iónban és az att.-ban ϵ és ι előtt η lesz: hom. τέλειος < *τέλεσφος, de τελῆεις.

Az ión-att.-ban az eredeti és az $\bar{\alpha}$ -ból lett \bar{e} az V. sz.-ban már egybeesett, azonban a keosi, naxosi, amorgosi és delosi feliratokon mégis meg vannak egymástól különböztetve az H és E jeggyel, azaz a két hang összeesése nem mindenütt egyszerre következett be: dór δᾱμος = ΔΗΜΟΣ, de dór μῆ = ME. Ugyanígy a therai arch. feliratokon eredeti \bar{e} , továbbá a nasalis és liquida geminata helyett pótlónyujtással lett \bar{e} jegye H, ellenben a \mathcal{F} eltűnése után és az $\epsilon + \epsilon$ -ből előállt \bar{e} jegye E és egyszer EI (tehát zárt).

A gör.-ben tehát az eredeti \bar{e} -n kívül $\bar{\alpha}$ -ból és contractióval, ill. pótlónyujtás útján keletkezett \bar{e} is volt, azonban ezek az articulatio különbség csekélyisége miatt előbb-utóbb az egész nyelvtérületen egybeestek az eredeti \bar{e} -vel. Lett még \bar{e} az $\epsilon\iota$ diphthongusból is.

A κοινήban az \bar{e} mindig zártabb, végül pedig $\bar{\imath}$ lett s pedig elszórtan már a III. sz.-tól kezdve: Λυκομήδης (Λυκομήδης helyett).

A gör. \bar{o} nyílt és változatlan. A thess.-ban $\upsilon\upsilon$ a jegye, tehát ott zárt lett: ἔδουκε = ἔδωκε, χούρᾱ = χώρα.

A gör. $\bar{\imath}$ változatlan, az \bar{u} sorsa egyezik az \bar{u} -ével.

72. §. Diphthongusok (kettős hangok). A gör. $\bar{a}\bar{i} = a + i$; általában megmaradt, de a boiot.-ban Kr. e. az V. sz.-ban $a\bar{e}$: Πραύχαι, majd η : ἱππότῃ s végül \bar{e} (írva $\epsilon\iota$): Ἀθᾱνείων = Ἀθηναίων. Az $a\bar{e}$ ejtés felé hajlott a korinth. is: ἈθανᾱἘᾱ. Az iónban is van nyoma a VI. sz.-ból: Αἰᾱχης (Samos). Attikában csak Kr. u. a II. sz.-ban megy át \bar{e} hangba (η , ϵ), Kisázsziában valamivel előbb, Egyiptomban pedig már akad ϵ az $\alpha\iota$ helyett papyrusokon Kr. e. 150 körül. Thess.-ban $\epsilon\iota$ -nek ejtik: εἴρουν (hom. αἴρων), γινύεται (-ται helyett).

A gör. $\bar{e}\bar{i}$ az ion-att.-ban igen korán, már Kr. e. a VI. sz. végén \bar{e} lett, mert ettől kezdve az eredeti, továbbá a contractióval ($\epsilon + \epsilon$) vagy pótlónyujtással keletkezett \bar{e} -nek is EI a jegye. De a legrégibb

att. feliratokon csak ez az eredeti *ei* = EI, a contractióval vagy pótló-nyújtással lett nem valódi *ei* = E: $\pi\rho\acute{\epsilon}\sigma\beta\epsilon\varsigma < \beta\rho\acute{\epsilon}\sigma\beta\epsilon\epsilon\varsigma$, $\acute{\epsilon}\nu\alpha\iota < *εσναι$. Mikor azután a valódi *ei* is \bar{e} lett, a megkülönböztetés megszűnt, mindkettő EI az írásban. Az írás ugyanis megmarad (pl. $\delta\epsilon\acute{\iota}\kappa\nu\omicron\mu\iota$), de az ejtés már \bar{e} ($\delta\acute{\epsilon}\kappa\nu\omicron\mu\iota$). Ebből az \bar{e} -ből az att. köznyelvben a III. sz.-ban Kr. e. \bar{i} lett, csak *o* és *a* előtt maradt meg a keresztény korig \bar{e} -nek.

Az *ei* Korinthosban is már a VI. sz.-ban lett \bar{e} (jele E): ΔFENÍAS, Lesbosban az V. sz.-ban: ΦEδῖσ, Boiotiában, Argolisban, pedig az V. sz.-ban \bar{i} : boiot. $\acute{\alpha}\dot{\iota}\delta\omicron\nu\tau\omicron\varsigma < \acute{\alpha}\epsilon\dot{\iota}\delta\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$, $\pi\acute{\iota}\theta\alpha\rho\chi\omicron\varsigma$, arg. $\acute{\alpha}\varphi\alpha\iota\rho\acute{\iota}\sigma\theta\alpha\iota$ s csak elvétele *ei*: $\pi\epsilon\dot{\iota}\theta\acute{o}\nu\delta\alpha\varsigma$. Ez az \bar{i} azonban nem volt még egészen zárt, mert a boiotban \vdash jegye is van: T|σιμένης = Τεισιμένης, míg az eredeti vagy nyújtás által keletkezett \bar{i} jegye I: πολυτιμίδας, Κρινόλαος.

Mikor az *ei*-ből \bar{e} -n keresztül \bar{i} lett, a jegy megmaradt, azaz az *ei* = \bar{i} értékű. Ettől kezdve azután az \bar{e} jegye részben ϵ (Attika, 4. sz.), részben η (Kr. sz. táján): $\acute{\iota}\epsilon\rho\epsilon\alpha$, $\pi\alpha\dot{\iota}\delta\eta\alpha$.

A kypr.-ban az *ei* nem lett monophthongus: $pe\cdot i\cdot se\cdot i$ (πείσει).

A gör. **öi** = *o* + *i*. Ez az *o* lehet \bar{o} színű, de ha nem az, minden-estre nyiltabb, mint a monophthongus. Hom., kypr., kor., gort.-ban ugyanis a *f* megmarad előtte, míg *o*, ω és $\omicron\omega$ előtt elvész: hom., kypr. $\phi\omicron\iota\kappa\omicron\varsigma$ (ion-att. $\omicron\iota\kappa\omicron\varsigma$).

A boiotban Kr. e. az V. sz.-ban $o\epsilon$: $\kappa\acute{o}\epsilon\rho\alpha\nu\omicron\varsigma$, az ión.-ban is nyoma a VI. sz.-ban $\epsilon\pi\omicron\epsilon\acute{\epsilon}\sigma\epsilon$ (Thasos). A boiotban a III. sz.-ban υ -vel jelölt hang is: $\phi\upsilon\kappa\acute{\iota}\alpha$ és végül Kr. e. II. sz. *ei* (= \bar{e} , vö. KRETSCHMER Gl. 11. 240): $\tau\epsilon\acute{\iota}$ és $\tau\acute{o}$ (= $\tau\omicron\iota$). Ez az *oi* — \bar{o} — \bar{e} s ebből \bar{i} hangváltozás idővel a többi nyelvjárásban is beállt, így a krétaiban a III. sz. végén ($\chi\omicron\rho\acute{\iota}\omega$ = $\chi\omicron\iota\rho\acute{\iota}\omega$), de egyesekben csak igen későn, úgy hogy az \bar{i} ejtés általánosnak csak Kr. u. a IX—X. században mondható.

A gör.-ben van **ui** diphthongus is, de ez másodlagos fejlődés. Lett pedig 1. contractio útján, pl. gort. $\acute{\alpha}\mu\varphi\alpha\nu\tau\acute{o}\iota$, 2. σ kiesése után, pl. $\dot{\iota}\delta\upsilon\acute{\iota}\alpha < *f\dot{\iota}\delta\upsilon\sigma\cdot\acute{\iota}\alpha$, 3. hogy az *ui* \bar{i} -je sonans előtt az ősgör.-ben a megelőző szótaghoz kerül s így áll elő egy *ui* + \bar{i} kapcsolat: $\varphi\upsilon\acute{\iota}\omega$, $\mu\epsilon\theta\upsilon\acute{\iota}\omega$.

Az **u**-diphthongusok megmaradtak, de már Kr. sz. után megindult a *u* spirantizálódása ($\alpha\delta\tau\acute{o}\varsigma$ = ma *aftós*). Azonban ez a spirantizálódás csak igen későn terjedt el az egész nyelvterületen. Még a IX. sz.-ban is van *ao* írás: $\Phi\alpha\omicron\sigma\tau\acute{\iota}\nu\eta\varsigma$, késői szír feliraton $\Sigma\alpha\upsilon\rho\omicron\varsigma$ és $\Sigma\alpha\upsilon\rho\omicron\varsigma$, továbbá $\text{Κλε}\acute{\upsilon}\nu\epsilon\iota\kappa\omicron\varsigma$ és $\text{Κλε}\acute{\upsilon}\nu\epsilon\iota\kappa\omicron\varsigma$, mi mutatja, hogy még nem spirans. A történeti kor elején az *ou* is diphthongus, de később \bar{o} -n keresztül \bar{u} lett. A diphthongusok második componense *u* s nem \bar{u} . Lásd fel. $\varphi\epsilon\gamma\epsilon\iota\nu$, $\alpha\delta\tau\acute{o}\varsigma$, továbbá kor. Ἀχιλλεύς , kret. $\acute{\alpha}\text{φ}\tau\acute{o}\varsigma$ stb.

Az *u*-diphthongus *s* és *si* eltűnése után antevocalicus helyzetbe kerülhet, s ilyenkor sokszor elveszti a második componensét. L. a quantitativ változásokat.

Az *au* és *eu* diphthongus mindenütt megmaradt, csak az utóbbi Kretában assimilatióval *ou* lett: $\phi\omicron\upsilon\delta\acute{\iota}\alpha$ ($\phi\upsilon\epsilon\upsilon\delta\acute{\eta}$ Hes.), fel. $\epsilon\pi\iota\tau\acute{\alpha}\delta\omicron\upsilon\rho\alpha$ (= $\epsilon\pi\iota\tau\acute{\eta}\delta\epsilon\upsilon\rho\alpha$), $\epsilon\lambda\omicron\upsilon\theta\epsilon\rho\omicron\nu$ (= $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\theta\epsilon\rho\omicron\nu$).

Az *ou* az ión-att.-ban Kr. e. az V. sz.-ban, sőt a kor., kork.-ban már a VI. sz.-ban is \bar{u} lett az \bar{o} fokon keresztül. Az írás azonban nem változott, ezért azután a contractióval vagy pótlónyujtással keletkezett monophthongus helyén is *ou*: $\nu\omicron\upsilon\varsigma$ = $\nu\omicron\omicron\varsigma$, $\tau\omicron\upsilon\varsigma$ = $\tau\omicron\nu\varsigma$. Kreta és Kypros tovább megtartja az *ou* diphthongus ejtését, mint a többi nyelvjárás: kret. $\pi\omicron\phi\delta\delta\acute{\alpha}\nu$, kypr. $\sigma\cdot\omicron\upsilon$ = $\omicron\delta$, $a\cdot ro\cdot u\cdot ra\cdot i$ = $\acute{\alpha}\rho\omicron\upsilon\rho\alpha i$.

73. §. Az idg. **hosszú diphthongusok**, amennyiben nem vesztették el az alapnyelvben a második componensüket, a gör.-ben csak abszolút szóvégben maradtak meg, mivel a *i*, *u*, *liquida*, *nasalis* + *consonans* kapcsolat előtt megrövidült a magánhangzó. A hosszú diphthongusok szó végén is megrövidültek mondat belsejében mássalhangzós szókezdet előtt, de a mondatvégi és a magánhangzós szókezdet előtti egy ideig megmaradt.

Keletkezett sok új hosszú diphthongus contractio útján: $\acute{\alpha}\delta\omega < \acute{\alpha}\sigma\iota\delta\omega$, $\acute{\omega}\delta\eta < \acute{\alpha}\omicron\iota\delta\acute{\eta}$.

A gör. *i*-diphthongusok közül az *ai* és az *oi* megmaradt, legalább Attikában, a II. sz.-ig, az *ei*-nek azonban már a IV. sz.-ban ϵi a jegye. Az *ai* és *oi* megmaradását mutatja, hogy régi latin átvételekben diphthongus: *Thraex* ($\Theta\rho\acute{\alpha}\xi$), *tragoedus* ($\tau\rho\alpha\gamma\phi\delta\acute{\omicron}\varsigma$), újabban monophthongus: *Thrāx*, *rapsōdus* ($\rho\alpha\psi\phi\delta\acute{\omicron}\varsigma$). Amikor a hosszú diphthongusok második componensük elvesztésével hosszú magánhangzókká lettek, az írás nem változott, aminek azután az lett a következménye, hogy ott is kitették az *i* subscriptumot, ahol semmi helye nem volt: dual. nom. $\tau\phi\ \theta\epsilon\acute{\omega}$.

Az *ei* Attikában a IV. sz. óta igen gyakran ϵi (= \bar{e}). Így $\kappa\lambda\epsilon\iota\varsigma$ (= $\kappa\lambda\acute{\eta}\varsigma$), $\lambda\epsilon\iota\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ (= $\lambda\eta\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$). Az η sorsa tehát egyenlő az ϵi -ével. A II. sz.-tól azonban újra fellép az η , de ez csak analógia. $\chi\acute{\omega}\rho\alpha$: $\beta\omicron\upsilon\lambda\acute{\eta}$ = $\chi\acute{\omega}\rho\bar{\alpha}$: $\beta\omicron\upsilon\lambda\eta$, ha ugyan nem helyesírási jelenség, vagyis a már *néma* ι subscriptumos $\bar{\alpha}$ és ϕ után kapott az η is ι subscriptumot.

A hosszú *u*-diphthongus ritka. Mig az idg. hosszú *i*-diphthongusok közül legalább néhány szóvégi megmaradt ($\chi\acute{\omega}\rho\bar{\alpha}$, $\phi\acute{\iota}\lambda\phi$), az *u*-diphthongusok mind megrövidültek (Zeús) vagy elvesztették második componensüket ($\pi\lambda\omega\tau\acute{\omicron}\varsigma$). A másodlagos hosszú *u*-diphthongusok megmaradtak: $\acute{\epsilon}\alpha\nu\tau\phi$, ión $\acute{\epsilon}\omega\nu\tau\phi < \acute{\epsilon}\omicron[\text{z}]\alpha\nu\tau\phi$, att. $\tau\acute{\alpha}\nu\tau\acute{\omicron}$, ión $\tau\omega\nu\tau\acute{\omicron} < \tau\acute{\omicron}$

αὐτό, att. ἡύρεθην, csak az αὐ valamivel Kr. sz. előtt elvesztette a κοινή-ben második componensét: ἑατοῦ, ἀτοῦ, ἐματόν.

B) Függő változások.

74. §. 1. Változás szomszédos mássalhangzó hatására.

a) A lesb.-, thess.-, boiot.-, ark.-ban az *a* a *ρ* szomszédságában *ο* lett: boiot. στροτός, lesb. στρότος (= στρατός), thess. Ἐροτοκλίας (vö. másutt ἐρατός), ark. βρόχυσ). Ugyanígy talán λ szomszédságában is: lesb. χόλαισι (= att. χαλώσι). A *ν* hatására ἀνά-ból ὀνά: lesb., kypr. ὀνέθηκε, thess. ὀνέθεικε, (att. ἀνέθηκε), ark. ὀνδικα.

b) Az *ε* a lokr.- és el.-ben, ahol különben más esetben is van *ε* helyett *α* jegy (l. 70. §), továbbá a phok.-ban főleg *ρ* előtt *α* vagy legalább is igen nyíltan ejtett *ε*: lokr. πατάρα, phok. φάρεν, el. φάρην (att. φέρειν). Az el.-ben *ρ* után is *α*, ill. ου-ból αυ: κατ-ιαραύσεις (= att. καθ-ιαρεύσεις).

Az *ε*-ből előbb-utóbb *ι* lett *ν* előtt több nyelvjárásban: ark., kypr., kret. ἰν < ἐν, ark. ἀπεχομένος < ἀπεχομένου.

c) A lesb.-ban *ο* > *υ* labialis előtt: ὁμολογίας (fel.), ὕμοι (Sappho), ὀπίσω (Sappho), ark. is ὁμοίσις (de *n* előtt is: ὀνέθυσε < *ὀνέθυσε, < ἀνέθυσε, az *α* > *ο* változást l. a) alatt).

d) Az *ι* *ρ* mögött az aiolban *ε*, vagy legalább is oly nyílt hang, hogy *ε* a jegye: thess. Ἰβρέστας, lesb. Δάμοκρέτω, boiot. τρέπεδδα. Az el.-ben *ρ* előtt is: πόλερ (att. πόλις), l. még 70. §. Ugyanígy az ου-ból *ο* a *ρ* mögött: lesb. ματροίαν (= μητρειάν).

e) A gör. *α* > *η* hangváltozást lásd 71. §.

f) Az *u*-diphthongusok megelőző *f* után, ennek dissimiláló hatására, *i*-diphthongusok lettek: ἔφειπον < ἔφευπον vö. skr. avocam < *auaucam (vac 'beszél' redupl. aor.-a, tehát idg. eueuq*om), αἰίδω < ἀφεύδω, vö. αὐδή.

75. §. 2. Változás magánhangzó hatására. Lehet assimilatio és dissimilatio.* Mindkettő lehet teljes (pl. λακάνη < λεκάνη assim.) és részleges (γόργυρα < γέργυρα assim.). Lehet továbbá regressiv (visszaható) és progressiv (előreható). Assimilálódhatnak és dissimilálódhatnak érintkező és egymástól távol álló hangok. Az assimilatio az articulatio kiegyenlítődesét idézi elő főleg olyan hangoknál, amelyek hasonló vagy egyenlő hangkörnyezetben vannak és articulációs rokonságban állanak.

* Assimilatio és dissimilatio magán- és mássalhangzóknál egyaránt bekövetkezhetik, de mássalhangzóknál sokkal gyakoribb. Amiket a továbbiakban az assimilatióról és dissimilatióról általában mondunk, mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók változására vonatkoznak.

Magánhangzóknál könnyebben következik be hangsúlytalan helyzetben és nyílt szótagban. A dissimilatio, ha távolsági, ugyanannak az articulatio mozgásnak kétszer egymásután foganasítását, ha contact (érintkező), ugyanannak az articulatio állásnak a megtartását kerülteti el. A dissimilatio gyakran hangtörvény érvényesülését akadályozza meg (prohibitív dissimilatio).

Az assimilatio és dissimilatio okai nincsenek pontosan megállapítva, de valószínű, hogy érintkező hangoknál hangfiziológiai, távolságban lévőknél pedig pszichológiai okoknak van nagyobb szerepük. WERNER és LAGERCRANZ Zeitschr. f. Psych. 94. 1924. szerint a gyöngén tagozódott szavakban assimilatio, az élesen tagozódottakban dissimilatio áll be könnyebben, mert azokban megvan a hajlam az egyenlő minőségre, ezekben a tagok minőségének a kidomborítására. BRUGMANN Abh. d. K. Sächs. Ges. phil.-hist. Kl. 27. a «horror æqui»-ben látja a dissimilatio okát. Vö. még «Gleichklangvermeidung in der lautgesetzlichen Entwicklung u. in der Wortbildung» IF. 38. SCHOPF «Die konsonantischen Fernwirkungen» (Forschungen z. griech. u. lat. Grammatik, Göttingen) 1919. annak a homályos érzésnek tulajdonítja a dissimilatiót, hogy az illető hang már megvan s ezért nem kell többé artikulálni, a hátraható assimilatióban pedig — mint mások is — anticipátiót lát (későbbi hang articulatioja korábbi helyett). KRETSCHMER Gl. 3. és 9. PAUL «Prinzipien d. Sprachgesch.²» hatására a nyelvbtlás egy nemét látja a dissimilatióban. Gyors egymásutánban nehéz ugyanazt a hangot, különösen mássalhangzót ismételni, s az ismétlésük nehézsége zavarólag hatván minden hang articulatiójára, könnyen okoz kisiklásokat. Nyelvbtlás tehát a távolsági dissimilatio s ugyanez a távolsági assimilatio és a metathesis is.

a) **Érintkező hangok hatása.** α) **Assimilatio:** 1. Az ión.-att. egy részében ι és υ után az α-ból ε lett, azért egymás mellett ψιαθος és ψιεθος, ὕαλος és ὕελος. 2. Az ευ diphthongus palatalis ε-je a kret.-ban az υ (= u)-hoz assimilálódott (ευ > ου): ἐλεύθερον > ἐλούθερον.

β) **Dissimilatio:** 1. Az ősgör.-ben részleges dissimilatióval az α-ból ε lett, ha közvetlenül rá o következett: οὔδας — de gen. οὔδεος (a dat.-ban is ε: οὔδει, de ez a gen. analogiája), μαινινάα — de μαινίνεον, Her. κέρασ — κέρεος (de dat. κέραι). 2. Az ősgör. α-ból ε, ha rá a következik: κτάομαι — de κτέανον. 3. Az ā megmarad, ill. ē-ből ā az ión.-att.-ban dissimilatorikusan η előtt: hom., att. ἄήρ (de gen. ἡέρος), hom. δυσαής, ζαής (ú. n. prohibitív dissimilatio). 4. Az ión.-att. ē-ből az att.-ban ā az ι, ε és talán υ után: καρδίᾱ, γενεᾱ, σικυᾱ. (l. előbb 70. §). Az ión.-att.-ban az olyan ē (irva et), amely összevonásból (ε + ε)

vagy pótlónyujtással keletkezett, ha rá ϵ vagy ι következett, nyílt $\bar{\epsilon}$ (irva η) lett: τέλειος < *τελεσφος, de τελήεις.

γ) **Egyéb változások:** 1. Az ϵ -ből ι lett magánhangzó előtt, kivéve ϵ és ι előtt a lak., herakl., argol., kret.-ban s ritkán a thess., kypr., pamph.-ban, de sohasem a lesb.-ban: kret. ἵοντες, πλίονα, thess. Κλιόμαχος (= Κλεόμαχος), lak., argol., kret. θιός, herakl. ἀγγελιοντι. E hangváltozás nincs meg a lesb.-ban, s így feltűnő, hogy Alk. βορίαις (= βορέας). Felteszik, hogy itt az i a r -rel függ össze, úgy hogy $\rho\epsilon > \rho\iota > \rho\epsilon > \rho\rho$ a hangváltozás menete. Megmaradt azonban az ϵ a fentebb említett nyelvjárásokban a f előtt, ami azt mutatja, hogy az ϵ — ι hangváltozás az intervoc. f eltűnése előtt ment végbe: kret. υἱέος < *υἱέφος (nom. υἱός). 2. Az ión-att.-ban α -ból (mely különböző eredetű, < αf , $\alpha i f$, $\alpha \iota$) $\bar{\alpha}$ lesz magánhangzó előtt: δᾱήρ < *δαιφῆρ (vö. skr. *dēvaram*), ᾱεὶ < αἰφεὶ (vö. lat. *aevum*), Ἀθῆνᾱ < Ἀθῆνᾱᾱ < Ἀθῆναίᾱ, Ἀθηνάων, Θηβαίος fem.-a Θηβᾶίς, ἀρχαῖος—ἀρχαῖικός. Ez a hangváltozás általános felfogás szerint \bar{o} előtt nem következik be, mert κλαίω, κλαίμεν, de κλάεις. A mellettük előforduló κλάω, κλάομεν és κλαίεις alakokat analogikus kiegyenlítődésként tartják. Azonban ha a jelenségnek az a magyarázata, hogy az α ι -je mint intervoc. \bar{i} kiesik, nem érthető meg, miért nem történik ez meg az \bar{o} előtt. Különben vö. még Ἀθηνάων. Az α $\iota > \bar{\alpha}$ változásokat l. még a quantitativ változásoknál, 92. §.

b) **Távolságban álló hangok hatása.** α) **Assimilatio.** *Regressiv:* 1. Az α a rákövetkező $\bar{\epsilon}$ -hez és \bar{o} -hoz hasonul quantitása megtartásával, υ és $f\bar{o}$ előtt pedig \bar{o} : att., del. ἐρετή < ἄρετή, ἔτερος, lesb. ἔτερος = dór ἄτερος (analógia is lehet εἷς, ἐνός után), ἔλεγος < ἄλεγος (vö. ἀλεγεινός), ión τῆτεραι, her. ἐβδεμήκοντα < ἐβδαμήκοντα, (lehet eredetibb ἐβδμη-), továbbá ὁμός, ὁμοῦ (vö. ἄμα), ark. ἐκοτόν > ἐκατόν, att. ὀρρωδεῖν = ión ἄρρωδεῖν (Kuzmicz «Etymologica» Nastavni Vjesnik 24, 1915—16. szerint azonban ὀρρωδέω < *ὀρσ-ωδ-εω, hol ὀρσ- az *ores-hez tartozik, vö. ὀρσό-θριξ, ὀρσοθύρη és *ωδ- < *ωφαδ- az ous-hoz), végül ὀξύς — lat. *acus*, ὀρθός — lat. *arduus*, ión οἰλαί, att. οἰαί < ὀλφαί vö. ἄλέω, ἄλευρον. 2. Az ϵ a rákövetkező szótag α , \bar{o} , ι hangjához hasonul quantitása megtartásával, υ előtt pedig \bar{o} -vá, lehet: Μαγαρικός < Μεγαρικός, ión ἀππαλάζειν, de lak. ἀπελλάδδω, att. Σάραπις < Σέραπις; Ὀρχομενός < Ἐρχομενός, ὀδόντες = aiol. ἔδοντες, Τροφώνιος = Τρεφώνιος; del. φιλίον = φελίον, att. Ὠφιλίων < Ωφελίων; ión γόργυρα = Alkmannál γέργυρα, Κόρκυρα = Κέρκυρα. 3. Az \bar{o} a rákövetkező α -hoz hasonul: στραγγάλη, de στρογγύλος, ἀστακός = ὀστακός. 4. Az ι az υ -höz: ἡμυσον — gen. ἡμίσεος, (papyruson) δυδύμων, viszont az υ az ι -hez hasonul: βιβλίον < βυβλίον, vö. βύβλος.

A *progressiv* igen ritka: *ῥεκέδαμος* = boiot. *ῥεκεῖαδᾶμος*, ión *Ἑρμώνοσσα* = *Ἑρμώνασσα*, att. *Σίβιλλα* = *Σίβυλλα*, del. *κυνθυκῶ* = *κυνθυκῶ*, ión *ὀβολός*, ellenben ark. és nyug. gör. *ὀδελός*.

β) **Dissimilatio**: 1. α—α egymásután helyett ε—α: korinth. *Κεσσάνδρα*, *Ψεμάθη* = *Ψαμάθη*, *αία* > *εια* herakl. *Πηρώϊδεια*, lak. *Μαλεᾶτεια*, mess. (Andania) *αἰλῆια*, achai *Δουσιᾶδα* (*Δουσιᾶς* mellett). 2. υ—υ egymásután helyett α) ι—υ: *τανίφυλλος* és *τανίσφυρος* NIERDMANN Berl. Phil. Wochenschr. 1907, 1911 szerint < *τανυ-*, azonban BRUGMANN már 1909-ben s újabban 1920-ban (IF. 38) nem lát benne dissimilatiót, hanem szerinte az összetétel első tagja *τανι-*, β) υ—ο: gort. *οὔς* — hom. *οἴος*, γ) *γλυκαίνω* a *γλυκύς*-höz, pedig *βαθύνω*, *ήδύνω*.

γ) **Metathesis** (hangátvetés): *Μιτολήγη* = *Μοιτλήγη*, delph. *ἐνδοδισκόμενος* = *ἐνδιδοσκόμενος*, *ὀκερός* < *ἐκυρός*. A metathesis quantitativ l. a quantitativ változásoknál.

A magánhangzók és diphthongusok qualitativ változásai a latin nyelvben.

A) Független változások.

76. §. Magánhangzók. A lat. *ǣ* zárt és néhány szórványos, meg nem fejtett esettől eltekintve (pl. későlat. *sertrīx* < *sartrīx*) változatlan.

A lat. *ē* nyílt hang s pedig nemcsak a grammatikusok adatai, hanem a román nyelvi folytatások szerint is: lat. *fel* = ol. *fiel*, sp. *hiel*, lat. *ferus* = ol. *firo*. (Ellenben *ē*: lat. *fēcīt* = ol. *fece*, lat. *mē* = ol. sp. *me*. A germ.-ba és a kymr.-ba átment szavakban sem egyezik az *ē* és *ē* folytatása: lat. *regula* = ófn. *regula*, de lat. *sēta* = ófn. *sīda*, lat. *medicus* = kymr. *meddyg*, de lat. *cēra* = kymr. *cwyr*). Az *e*-ből *i* lett egyes esetekben analogiával: *vigeo* (vö. *vegeō*) a *vigil* után, mely *i*-jét a rákövetkező *i*-nek köszönheti, *simul* (vö. régi lat. *semol*) a *similis* (< **semilis*) után, továbbá nyelvjárás hatására: *fiber* és *feber* egymás mellett (lit. *bēbrus* = hód), *vitulus* (vö. *vetus*) az umber *vitlaf* ('vitulos') hatása.

A lat. *ō* nyílt hang. Igazolják ezt a grammatikusokon kívül a román nyelvek: lat. *rota* = ol. *ruota*, sp. *rueda*, lat. *novus* = ol. *nuovo*. (Ellenben *ō*: lat. *nōmen* = ol. *nome*, ófr. *nom*. Épen így lat. *porta* = ófn. *pforta*, de lat. *hōra* = ófn. *ūr*, lat. *nota* = kymr. *nod*, de lat. *forma* = kymr. *ffurf*).

A lat. *ī* nyílt hang. Az *e* felé közeledését mutatják régi *tempes-tatēbus*, *latronebos*, és késői *beatessema* feliratok, továbbá a gör. átvé-

telek: Τεβέριος, κομέτιον s végül a román nyelvek. Lat. *videt* = ol. rom. *vede*, lat. *bibit* = ol. *beve*, sp. *bebe*. (Ellenben *i*: lat. *nūdus* = ol. sp. *nido*, lat. *fīnis* = ol. *fine*. Ugyanigy lat *discus* = ófn. *tisc*, de lat. *pīlum* = ófn. *pīl*, lat. *fides* = kymr. *ffydd*, de *coquīna* = kymr. *cegin*).

Az *ū* nyílt hang. Többször *o* jegy áll helyette: fel. *erodita*, *colomnas*. Liv. Andr.-nál Festus szerint *sortus* < **surtus* vö. *surgō*. Gör. papyruson is *o*-val van visszaadva: κοστωδία, ογκία (*custōdia*, *uncia*). L. még a román nyelveket: lat. *ubi* = ol. *ove*, *iūvenis* = ófr. *jovne*, sp. *joven*. (Ellenben *ū*: lat. *nūdus* = ol. sp. *nudo*, lat. *ūsus* = ol. sp. *uso*. Vö. még lat. *mustum* = angsz. *must*, lat. *mūrus* = angsz. *mūr*, lat. *furnus* = kymr. *ffwrn*, lat. *cūpa* = kymr. *cib*.) Feliratokon egyes esetekben *y* a jegye az *ū*-nak, a nélkül, hogy ez kiejtésváltozást jelentene: *mylieres*, *Salystiae*.

A latin nyelv külön életében az *u*-ból kifejlődött egy új hang: ⁱ/_u, amelyről Quint. I. 4, 8 azt mondja, hogy «*medius est quidam U et I literæ sonus; non enim sic optimum dicimus, ut opimum*». Ez a középhang a gör. *υ*-féle hang, de valamennyire különböznie kellett tőle, mivel írták ugyan *y*-nal is (*clypeus*), azonban Claudius a *|-* jegyet ennek a jelölésére akarta használtatni. Megjegyzendő, hogy feliraton a *|-* jegy csak a gör. *υ* jelölésére szolgál: N|-MPHIVS. Ez a középhang csak függő hangváltozással jött létre. Élete nem lehetett hosszú s csak átmenetet alkotott az *u* és az *i* között.

A lat. hosszú hangok mind zártak és alig változtak. Az *ā*-ból *ē* lett hangsúlytalan helyzetben néhány megmagyarázhatatlan esetben a háromszótagú hangsúly idején: *iēūnus*, vulg. *Iēnuārius*. Az *ō* néhány szóban *ū* lett ismeretlen okokból: *fūr* = gör. *φῶρ*, *cūr* < régebbi *quōr*, *sūra* = gör. *ῶρη* (talán függő hangváltozás az *r* miatt).

CAMILLI Class. e. Neol. 1911. azt hiszi, hogy már Plautus korában nyíltak a rövid, és zártak a hosszú magánhangzók.

77. §. Diphthongusok. A diphthongusok a lat.-ban az idők folyamán monophthongusokká lettek. Ez a monophthongizálódás nem Rómában, hanem annak határán túl indult meg (HERMANN E. Nachr. Gött. Ges. 1919).

Az *ai* a legrégebb feliratokon még megvan: *Gnaivod*, *aide(m)*, *aidilis*. Kr. e. a II. sz.-ban *ae*: *Aetolia*, *aedem*, de akkor még mellette *haice*, *aiquom*, sőt ugyanazon a feliraton *quairatis* és *aetatem*. Kr. e. az I. sz.-ban már csak *ae*-nek ejtik, s ahol a császár-korban ismét *ai*-t találunk (*Caisare*), ott archaizált. A diphthongikus ejtés azonban sokáig megmarad, vö. *Caesar* neve gót *kaisar*, ófn. *keisur*, gör. is *καῖσαρ*. Monophthongizálódása STURTEVANT Trans. and Proceed. Am.

Phil. Ass. 47 szerint Dél-Itáliából indult ki. Egyes nyelvjárásokban mindenesetre igen korán lett \bar{e} . Így már Kr. e. 184 körül fel. *cesula* ('Cæsulla'), *cedito* ('cædito'). Varro megütközik azon, hogy a parasztok *Maesius* helyett *Mesius*-t mondanak, s hogy «in Latio rure *edus*, qui in urbe, ut in multis, a addito *ædus*». Végre azonban a városi nyelvbe is bejutott a monophthongikus ejtés, s az írásban ingadozás állt be, t. i. az eredeti *e* helyére is *ae* került: *maeae* ('meæ'), *æques* ('eques'), *scaena* (gör. $\sigma\kappa\eta\eta\acute{\nu}\eta$) s ugyanakkor *ae* helyére *e*: *cesare*, *questus*. Általánossá a monophthongikus ejtés STURTEVANT szerint Kr. u. a II. sz.-tól kezdett lenni, de kétségtől a IV. sz. előtt.

Kr. e. a II. sz. végén van néhány helyen *aei* is *ai* helyett: *Caecilius*, *conquaeisivei*, de ez nem jelent más kiejtést, csak az *ae* és *ai* írásban való contaminációját.

Az *ai*-ből lett \bar{e} nyílt hang, tehát nem egyenlő az eredeti \bar{e} -vel; ez ugyanis zárt. Ennek az a következménye, hogy amikor a császárság végén a magánhangzók közt quantitas tekintetében megszűnik a különbség, az *ae* egybeesik az \bar{e} -vel, de nem az \bar{e} -vel: lat. *caelum* = ol. sp. *cielo* fr. *ciel*, lat. *caecus* = ol. *cieco*, sp. *ciego*. Hogy feliratokon mégis előfordul *ae* eredeti \bar{e} helyén (*faecit* = *fecit*), annak az articulatio-ingadozás lehet az oka, ha ugyan nem helyesírási hiba.

Az *ei* a történeti kor elején még diphthongus: *deivos*, *deicerent*. Később az \bar{e} fokon át \bar{i} lett, de csak igen lassan szorította ki az egész nyelvterületen a monophthongus a diphthongust, úgy hogy már Kr. e. a III. sz.-ban indult meg a monophthongizálódás (az első adatok szövégen, tehát hangsúlytalan helyzetben), s még Kr. e. 186-ban is van *deicerent*, sőt ugyanazon a feliraton mind a három fok: *Jūnōnē seispitei mātrī*, ami természetesen nem jelent háromféle ejtést. Az \bar{i} a második század folyamán általánosult: *pūrgātī* (160 körül), *cētērī* (117 körül), de az írás sok esetben még *ei*, mert az írás sohasem követi nyomon a hangváltozást. Amikor az *ei*-ből már \bar{e} lett, eredeti \bar{e} -ket is írtak *ei*-nek (*decreivit*, *leigibus*), mikor pedig \bar{i} -vé lett, eredeti és pótlónyújtásos \bar{i} helyén is találjuk (*faxeis*, *preimus* = *primus* < *prismos*), sőt *i* helyett is előfordul (*seine*, *seibi*).

Az *ei* és az \bar{e} fok meg is maradt (l. a függő hangváltozásokat).

Az *oi* a legrégebb emlékeken még megvan: *oino(m)*, *comoine(m)* Kr. e. 186-ból, *moicipiom*, *foideratos*, *oitilis*, de hamarosan *oe* s végül \bar{u} lett. Az \bar{u} Kr. e. a II. sz. közepén már sok feliraton megvan: *utier* (*o* + *ei*, ill. *o* + \bar{i} vö. *oitier*), *usura*, de még 112/111-ből is *coeraverunt*, Cæsar után is *coeravit*, Cicero korában *moiros* stb. Ezeket az *oe*, *oi* diphthongusokat már nem ejtették, ezek az \bar{u} jegyei, aminthogy bizo-

nyára ezt jelöli az *ou* is a fel. *couraverunt* alakban. Az írás megmaradását a kiejtés változásával szemben mutatja, hogy ugyanazon a feliraton *«mūrum faciundum coiraverunt»*. Egy római sírfeliraton *cuuraverunt* és *coeravit*.

Megmaradt az írással együtt a kiejtés is összetételekben: *coetus* = *coitus*, *coepere* = **co-ipere*, *coepī* = *co-epī* (*apiō*-hoz, vö. *apīscor*), *oboediō* < **obuādiō* < **obauiādiō* (vö. *audiō*), de *ūtor*, mert régi, elhomályosult összetétel.

Ami a hangfejlődést illeti az *oi*-ből *ū* az *oe*—*ō*, *ū* vagy az *oe*—*oō*—*oo*—*ou* (ezt hozhatja a præn. *coraveron* alak, mely < **couraveron*, amennyiben ott *ou* > *ō*) fokon át. A népnyelvben az *oe*-ből mindenestre *ō* lett, mert csak ebből lehetett *ē*: császárkori *Phebus*, *ceperint*, *pena(m)*, *Mesiaca*. Hogy az *oi*-ből lett *ē* zárt, arra vö. lat. *coena*, *poena* = ol. *cena*, *pena*, sp. *cena*, *pena*, ellenben az *ai*-ből lett *ē* nyílt (l. előbb).

Különnnyelvi *ui* diphthongus az egyszótagúnak is ejtett *cui*, *huic* dativusokban.

Az *au* a történeti korig változatlan, azonban a nyelvterület egy részén korán *ō* lett (SKALA K. Listy filol. 47, 1920 szerint azonban nyelvjárásokban is csak ritkán), s ez idővel eljutott a városi és az irodalmi nyelvbe is, úgy hogy még Cicerónál is van *pōllulum*, *ōricula* (leveleiben), *cōtēs* (Tusc.). Az utolsó Vergiliusnál is. Feliraton Kr. e. 184-ben *Pola* (= *Paulla*), 114-ben *Fostilus* és a császár-korban *Aulus* mellett *Olo*. Így az *au* (előkelő ejtés) és az *ō* egymás mellett élt, minek az lett a következménye, hogy eredeti *ō* helyett nemcsak írtak, hanem ejtettek is *au*-t: *plōdō* helyett *plaudō*, pedig hogy *ō* volt, mutatja lit. *plōti* s a lat. összetételek: *explōdō*, *displōdō* (ha *au* volna, *ū*-vá lenne az összetételben). ERNOUT szerint azonban itt is eredeti a diphthongus.

Az *au* ejtésnek a nyelvterület egy részén fennmaradását igazolják a román nyelvek is: lat. *audit* = rom. *aude*, de ol. sp. *ode*, *laudat* = rom. *lauda*, prov. *lauza*, de ol. *loda*, *pauper* = prov. *paubre*, ol. *povero*, *taurus* = rom. prov. *taur*, ol. *toro*. ROCHER (Gl. 16., 1927) szerint az *au* > *o* nem is vulg. lat., hanem különnyelvi a román nyelvekben. Ha a lat.-ban van *ōstium*, *austium* és *ūstium*, ezek különböző ablautfokok, s épen így magyarázandó *cauda*—*cōda*, *haurire*—*hōriri*. Viszont MEILLET BSL. 27. szerint az *au* csak Itálián kívül maradt meg, hova a gyarmatosok magukkal vitték, mielőtt bekövetkezett Itáliában a monophthongizálás.

A császár-korban az *au* diphthongus hangsúlyos helyzetben megnyúlt: *āuspīcēs*, *āurum* (de *Aurīncī*), s azután elvesztette második

componensét: *fāstī* ('fausti'), *Clādius* ('Claudius'), de nem az egész nyelvterületen (vö. az *au* megmaradását a román nyelvek egy részében).

BIRT Bphw. 1919 szerint az *au* második componensének az elve-
szésekor a rákövetkező mássalhangzó megkettőződten is jelentkezik.

Az *eu* csak a gör. és a germ. alapján választható szét az *ou*-tól, mivel már a közös itáliai korban egybeestek (mindkettő osc. *ou*, umb. *ō*), tehát már a történeti kor elején az *eu* is mint *ou* jelenik meg s együtt lettek *ū* hanggá. Különben is igen sok idg. *ou* az *eu* qualitativ ablautja. Fel. *Loucilius*, *loucom*, class. *lūcus* a gör. λευκός ablautja. Hogy a lat. *ou* ebben a szóban nem okvetlenül it. *eu*-ból lett, mutatja ófn. *lōh* (*eu*-ból *iu* volna, 'benőtt tisztás') és gör. λοῦσον. Ellenben *lūx* vö. gör. λευκός, gót *liuhtjān*, újfn. *leuchten*.

Az eredeti és az *eu*-ból lett *ou* a régi feliratokon még megvan, de Kr. e. a III. sz.-ban már *ō*-n keresztül *ū* lett. Prænestében *ō*: *lōsna* < **louxnā* < **leuxnā* = lat. *lūna*. A nyelvjárásokból átment az *ō* az irodalmi nyelvbe is: *rōbus*, *rōbīgō* < **roudhos* < **reudhos* vö. gör. ῥεῦθος.

Amint az idg. *eu* folytatása egyezik az *ou*-éval: *dūcō* = gót *tiuha*, *iūgera* = gör. ζεύγη, úgy a másodlagos *eu*-ból is *ou*—*ū*: *brūma* < **brey(i)mā*, sőt a gör. átvétel is *Polouces* = Πολυδεύκης. Ahol *eu*-t találunk, késői fejlődés: *seu* < **seiue*, *neu* < *nēue*, kivéve az *eheu* indulatszót (skr. *aho*, ném. *ach*).

Az *u*-diphthongusok egy része a latin nyelv külön életében synco-
pével keletkezett. Pl. *audiō* < *auizdiō*, *nūper* < *nouiper*. L. még fent *neu*, *seu*.

Van még különnyelvi alkalmilag keletkezett *iū* diphthongus is: *ūniūs* (Ter. Heaut. 205).

A hosszú diphthongusok mássalhangzók előtt megrövidültek, akár eredetiek, akár másodlagosak, s így sorsuk a rövid diphthongusokétól nem különbözik. Sorsukat szóvégen l. 115. §.

B) Függő változások.

78. §. 1. Hangsúlytól függő változások.

Szó belsejében. A történetelőtti korban a latinban a szó első szótagja volt hangsúlyos s e miatt a szó belsejében (középszótagban) és a szó végén a magánhangzók változást szenvedtek. Itt csak a szó belsejében beállott változásokról lesz szó, mivel a szóvégi változásokat külön fogjuk tárgyalni. Megjegyzendő, hogy a francia nyelvészek a közép- és vég szótagban beállott változásokat nem a szókezdő hang-
súllyal magyarázzák (l. a hangsúlyt).

Középszótagban másképp változik a magánhangzó, ha a szótag

nyílt, tehát vele végződik, s másképen, ha zárt, azaz mássalhangzós végződésű. Nyílt szótagban a rövid magánhangzók általában *e*-n keresztül (vö. ólat. *coneciant*) *i*-vé lettek, csak az *u* lett előbb ¹/_u középhang, zárt szótagban az *a*-ból *e*, az *o*-ból *u* lett, az *e*, *i* és *u* pedig megmaradt. A hosszú hangok nem változtak (*dēlātus*, *cōnfēcī*, *perfōdī*, *fīnītus*, *impūrus*), csak az *ē* lett *i* előtt assimilatióval *ī*: *dēlīniō*, *suspīciō* < *sub-spēcio*, melynek utótagja *spec-iō* nyújtottja. Továbbá *-ōv-* > *-āv-*: *Octāvus* < *octōyos* (osc. is *Uhtavis*), de bizonyosan ez sem a hangsúly hatása.

79. §. Rövid magánhangzók változásai nyílt szótagban: *faciō*—*cōnfeciō*, *cadō*—*cecidī*, *fateor*—*cōnfiteor*, *dedī*—*reddidī*, *sedeō*—*obsideō*, *legō*—*colligō*, *medius*—*dimidius*, *minuō*—*comminuō*, *videō*—*prōvidus*, *cupiditās* < **cupido-tāts*, *novitās* < **novo-tāts*, *armiger* < **armogeros*. Ugyanigy kölesönszavakban: lat. *māchina* < gör. *μᾶχανᾶ*, lat. *Numidae* < gör. *Νομᾶδες*. Az *u* az ¹/_u középhangon át lett *i*: *inclutus*—*inclitus* (gör. *κλυτός*), *lacruma*—*lacrima* (gör. *δάκρυ*). Analogikusan természetesen megmaradhat a hang: *corporis* a *corpus* < **corpos* után, *invocō*, *appetō*, *perfacilis*, *dēdecus*, *impudēcus*, *sēdecim*. Vannak megmagyarázhatatlan esetek: *dēpeciscor*, *illecebrae* stb. (*e* a várható *i* helyett).

80. §. Rövid magánhangzók változásai zárt szótagban: *canō*—*accentus*, *barba*—*imberbis*, gör. *τάλαντον*—*talentum*, *faciō*—*cōnfectus*, *arceō*—*coerceō*, *scandō*—*ascendō*, gör. *τάραντα* (acc.) — lat. *Tarentum* (tehát *a*-ból *e*); *onustus* < **onostos* (*onus* < **onos*), gör. *ὄντος* — lat. *evntis* (tehát *o*-ból *u*); megmarad *sentiō*—*consentiō*, *servus*—*cōnservus*, *discō*—*dēdiscō*, *fundō*—*transfundō*. A *tenebrae*-félék *e*-jét HERMANN KZ. 48 azzal magyarázza, hogy a szókezdő hangsúly idején még zárt szótag volt. Analogikusan *retractō* a *retrectō* mellett, *bipartitus*—*bipertitus*, továbbá *adoptō*, *illacrimor*.

81. §. Diphthongusok változásai. Az *ai* és *ei* mint *ī* jelentkezik, tehát az *ai* is *ei* lett (*caedō*—fel. *inceideretis*), azután *ē*-n keresztül *ī*: *aestimō*—*existimō*, *quaerō*—*inquirō*, *dīcō* (osc. *deicum*, fel. *deicerent*)—fel. *exdeicendum*, *ēdīcō*, *fīdō* (gör. *πίθω*)—fel. *d[if]eids*, *diffīdō*, gör. *Ἀχίλῃ*—lat. *Achivī*. Analogikusan megmaradhat az *ai*, ill. *ae*: fel. *conquaeri*, *conquaesiverit*. Az *oi* sorsa középszótagban talán a szókezdetivel egyezik: fel. *comoine(m)* — később *communis*.

Az *u*-diphthongusok középszótagban *ū*-vá lettek: *causa* (Cic., Verg., fel. *caussa*)—*excūsō*, < **excaussō*, *claudō*—*conclūdō*, *dūcō*—fel. *abdoucīt*, class. *abdūcīt*. Az *au* analogikusan meg is maradhatott: *adaugeō*, *exaugurāre*. Késői összetételek *e* változásokat természetszerűleg nem szenvedték.

A diphthongusok változása abból az időből is kimutatható, mikor már nem hatott a szókezdő hangsúly.

82. §. A történeti hangsúly okozta változások. 1. A történeti korban a hangsúly a három utolsó szótagra korlátozódott. Ez a hangsúly is okozott változásokat, de ezeket csak a szomszédos hangokkal együtt hozta létre. 1. A hangsúlyos szótag előtt álló *o*, ha rá *u* következett, *a* lett: gör. *λοέω* — lat. *lavāre*, *lavācrum* (nem qualitativ ablaut), gör. *χοέω* — lat. *cavēre*, lat. *ovis* — *avillus*, még ólat. *fove*, (= fave) — *favēre*. 2. Az *o* a *u* + hangsúlyos magánhangzó előtt mint $\frac{1}{2}u$ jelentkezik, ha másodlagosan került a hangsúlyos szótag elé: *noém*(brēs) és *nuém*(brēs). 3. Hangsúlyos szótag előtt a *u*-re következő *a*-ból *o*: *vacuus* — fel. *vocātiō*, Plaut. Ter. *vociōs*. 4. A hangsúlyost követő szótagban a vulgaris nyelvben *e*-ből magánhangzó előtt *i*: *vinias* ('vineas'), *árium* ('aream'), *casium* ('caseum').

83. §. 2. Változás szomszédos mássalhangzó hatására. Kezdő szótagban.

Magánhangzók. *a)* Az *e* vagy *i*-vé vagy *o*-vá lett. 1. *i* lett *a)* gutturalis nasalis előtt: *tinguō* vö. gör. *τέγγω*, *dignus* (í-je a *gn* előtt nyúlt meg) vö. *decet*, *pinguis* < **penguis* < **pŋghu-is*, vö. gör. *παχός* (tehát a másodlagos *e* sorsa egyezik az eredetivel), *b)* *m* + *b* előtt: *imber* < **embhros* < **mbhros*, skr. *abhra* ('viharfelhő'), *nimbus* < **nembhos*, baluci *namb* ('köd'). Ellenben nasalis + más mássalhangzó előtt megmarad az *e*: *cēnseō* (*ns* előtt másodlagosan lett hosszú), *centum*, *tempus*. HIRT Idg. Gr. V. szerint *imber*, mert az idg.-ban a végszótag volt hangsúlyos (skr. *abhrám*), de *membrum* < **mémsrom*. HIRT-nek ugyanis kételyei vannak a szókezdő expiratorius hangsúllyal szemben.

Az *in* praepositio és tagadó *in* < **en* proklitikus helyzetből általánosult.

2. Az *e*-ből *o* lett: *a)* Velaris *t* előtt (l. 145. §): *holus* < régi *helus*, *volō* < **uelō* (vö. *velim*), *volam*, *voluē* (azonban *volēbam* is < **uelēbam*, minek oka kétséges, ha csak nem csatlakozunk a MEILLET- és utána STOLZ-féle felfogáshoz, amely szerint *ē* előtt is velaris a *l*), továbbá *vult*, mivel a mássalhangzó előtt álló *t* hatására az *o*-ból *u* lett, ép így *ulcus* — gör. *ἔλκος*, *pulmentum* — umb. *pelmner*. HERMANN szerint az *e*—*o* (*t* + magánhangzó előtt) és az *e*—*u* (*t* + mássalhangzó előtt) hangváltozás egyszerre állt be, tehát az *e*-ből nem *o*-n keresztül lett *u*. Felfogása mellett szól Plaut. *ulcus*, ellene fel. *voltis*, továbbá Plaut. *volturius* is, mert ha *e*-ből azonnal *u* lett, várható, hogy ugyanakkor az *o*-ból is *u*; *b)* Heterosyllabicus (a következő szótaghoz tartozó) *u* előtt:

novos < **neuos* vö. gör. νέ[*F*]ος, *novem* < **neun*, vö. gör. ἐννέ[*F*]α. Ez a változás ósitáliai. Vö. ólat. *sovus*, később *suus*, osc. *súvad* ('suā'), gör. έός, ólat. *tor[am]*, umb. *touer* (= *tui*), gör. τέός. 3. *qu* után, ha rá is *qu* vagy *c* következik, mely esetben a szókezdő *qu*-ból *c* lesz: *coquō* < **quequō*, gör. πέσσω, *coxim* és *cossim* < **quex*- vö. *conquēxi*. d) Szókezdő *sue*-ből mássalhangzó előtt *so*·: *soror* < **suesor*, vö. skr. *svasar*, gót *swistar*, *somnus* < **suepnos*, vö. skr. *svapnas*, agsz. *swefn*, *sonō* < **sueno*, vö. skr. *svanati* ('hangzik'), ófn. *swan* ('Schwan'), agsz. *swin* ('ének'), *sodālis* < **suedhālis*, vö. skr. *svadha* ('sajátság'), gör. έθος. e) Némelyek ide sorozzák az *m*, *n* + *o* vagy *u* előtt beállott hangváltozást, de ez assimilatio: *homō* < *hemō*, *vomō* < **uemō* (gör. έμέω), *bonus* = ólat. *dvenos*.

β) Az *o*-ból *u* lett a) *t* + mássalhangzó előtt (*ll* előtt nem), mint az *e*-ből is *u*: *sulcus* — gör. όλκός, *multa* — ólat. *moltai*, osc. *moltam*, umb. *motar* ('multae'), *culpa* — ólat. *colpa* (Prisc.), *culmen* — de *columen*, *stultus* — de *stolidus*, ellenben *collis*, *mollis*, (PERSSON IF. 26. szerint *oli*-ből is *uli*: *fulica*, csakhogy *folium*, *solium*), b) *n* előtt: *uncus* — gör. όγκος, *uncō* — gör. όγκάομαι (azonban *tongeō*, *longus* megtartotta *o*-ját, LEUMANN szerint azért, mivel csak *ne* és *ng*² előtt állt be a hangváltozás), c) *mb* előtt: *umbō*, *umbilicus* — gör. όμφαλός, d) magánhangzó előtt *om* > *um*: *numerus* — gör. νόμος, de *nummus* is (gör. kölesönszó? νόμμος), *umerus* — gör. ώμος (azonban *domus*, *domāre*, *dominus*), e) sok esetben *r* + mássalhangzó előtt: *ursus* < **orcsos* vö. skr. *rkšah* (*r* = lat. *or*), ellenben *porcus*, *cornu* stb. (lehet az *u* a nyelvjárásból, de GÜNTERT Ablautpr. szerint redukált hang), f) régi lat. *funtēs*, *frundēs* (*fontēs*, *frondēs* helyett) lehet a *fōns*, *frōns* sing. nom. hatása, tehát *fōntes*, *frōndes*-ből.

Elmarad minden *o*—*u* hangváltozás *u* után: *volnus*, *volgus* még Kr. e. az I. sz.-ban is. Csak a köztársaság végén és a császár-kor elején tűnnek fel *u*-s alakok, s pedig először *n* vagy *l* + mássalhangzó előtt: *vulnus*, *vulgus*. MEILLET (Mélanges Chatelain) NIEDERMANNHOZ (Mélanges Saussure) csatlakozva s VARRÓRA támaszkodva azt véli, hogy a *vu* ejtés már megvolt Kr. e. az I. sz.-ban, csak az írás maradt sokáig *vo*.

Szókezdetben az *o*-ból *e* is lett Kr. e. a II. sz.-ban, még pedig *u* és *r*, *s* vagy *t* között: ólat. *vorsus*-ből *versus*, *voster*-ből *vesier*, *votō*-ból *vetō*.

γ) Az *i* a grammatikusok adatai szerint *u* után a gör. *υ*-höz hasonló labialis szint kap: *Byrginio* = *virginio*, *unibyrīae* = *univirīae* (késői adatok).

A *r* vagy legalább is a *z*-ból lett *r* előtt az *i*-ből *e*, s pedig közép-

szótagban is: *serō* < **sisō*, *cinis* — *cineris*, *Faliscī* — *Faleriū*. Azonban *viridis*, *vireō*, *virectum* (ófn. *wisa* 'rét'), *virga* (óizl. *visk* 'szalma-köteg').

Az antecons. *i* az uralkodó felfogás szerint eltűnik *r* után s lesz *ri-r—er* hangváltozás: gör. *ῥίς*, de lat. *ter* < **terr* < **ters* < **trs* < **tris*, osc. *trīstaamentud* — lat. *testāmentō* és osc. plur. nom. *trstus* = lat. *testēs*. Itt tehát az *i* eltűnése után sonans *r* fejlődött ki, amely azonban nem lett *or*, mint az idg. *r*, hanem *er*. HERMANN Gött. Nachr. 1919 szerint azonban itt első szótagban nem volt *r*, hanem *ri* > *er* metathesis, s ez szókezdő hangsúlynál valószínű is.

δ) Az *u* *o*-vá változott *s*-ből lett *r* előtt: *forem* < **fusēm*, osc. *fusid* = *foret*. SOMMER e feltevés ellen felhossa Hb²-ben, hogy *nurus* = skr. *snuṣa* ('menny') és *furvus* < **fusus* vö. *fuscus*, esakhogy az első lehet assimilatio, *furvus* pedig GÜNTERT Ablautpr. szerint < **dhurg^uós* az angasz. *deorc* 'sötét', középir *derg* 'vörös' szavakhoz. Az *u* *l* és labialis közt *i*-ként is jelentkezik: *libet* — *lubet* (l. 76. §).

ε) A hosszú hangok nem változtak, azonban az idg. *ēu* mint lat. *āv* lép fel, kivéve *i* előtt: *rāvus* < **ghrē-uos*, ófn. *grāo* (*ē—ā* qualitativ ablautot is keresnek benne).

Diphthongusok. α) Az *ei* változását megakadályozta a rákövetkező *i*: *eius* = *eīius*, fel. *eiivs*. Azonban Diocletianus korában van *qus*. Az *ei*-ből lett *ē* nem lett *i*-vé, 1. ha utána a *u* tautosyllabicussá válik: *seu* < **sēue* < **seiue*, ellenben *sive*, 2. *l* és *u* között: *lēvis* ('sima') < **leiuis* vö. gör. *λεῖος*, 3. ha a rákövetkező *u* eltűnése után antevo-calis lesz: *deus* < **dēos* < *deiuos*. Minthogy szabályosan csak az *o* előtt tűnik el a *u*, **deiui*-ből nem *deī*, hanem *dīvi* várható. Ez meg is van, de nem *deus* genitivusaként, hanem a *deus* — *dīvi* alakokból két paradigma keletkezett: *deus* — *deī* és *dīvus* — *dīvi*.

β) Az *oi* megmarad *i* előtt (mint az *ei* is). Ebből csak Kr. u. lett hangsúlytalan helyzetben *cuius*, amikor egy új diphthongus (*ui*) keletkezett. Így még *huius* < **hoīios*, fel. *hoiusce*, *cui* (*cui* analogikus fejlődés) < régebbi *quoi*, *quoei*, *quoiei*, *huic* < régebbi *hoic*, *hoice*. Ilyen *ui* diphthongus alkalmilag is jött létre, s pedig nem *oi*-ből: *fluūtāre* és *fluūtāns* (Lucr.).

Az *oe* megmarad szókezdő *p* és *f* után, ha a rákövetkező szótagban nincs *i*: *poena*, gör. *πῶνῃ* — de *pūniō*, *Poenī* — de *Pūnicus*, *foedus* ('rút') és *foedus* ('szövetség'), továbbá *moenia* — de *mūrus*, *mūnīre*. A nem abszolút szókezdő *p* után *ū*: *spūma* < **spoimā*, ill. **sphoimā*, ófn. *feim*, angasz. *fām* ('hab'). Hogy az idetartozó *pūmex* *ū*-val van, a *pūmicis* gen. az oka.

Láttnivaló, hogy a szomszédos mássalhangzó megakadályozhatja a szabályos hangváltozás bekövetkezését.

Az *oi*-ből nemcsak *ū*, hanem *ī* is lett, még pedig *a*) *u* után: *vīs* 'akarsz' < *vois* (Duenos-fel.), *vīcus*—gör. *φοῖκος*, *vīdī*—gör. *οἶδα*, *vīnum*—gör. *οἶνος*, *b*) *l* és labialis, ill. labiovelaris (idg. *q^h*, *g^h*) közt: *clīvus*—ófn. *hlēo* 'sírhalom', gót *hlaiw* 'sír', *līquī* és *relīquī*—gör. *λέλοιπα* (gör. *π* = idg. *q^h*). Az *oi*-ből az *ei*—*ē* fokon át lett *ī*.

Az *ou*-ból is *ī* lett *l* és labialis közt: *līber* < **louber* vö. osc. *Lūfreīs* ('Liberi'), pæl. *loufir*, fal. *loferta* ('liberta'), gör. *ἐλευθερος*, tehát < **leudh*-. A fejlődés útja *ou*—*oi* (vö. ólat. *loebertatem*, *loebe-sum*)—*ei*—*ē* (fel. *lebro*)—*ī*.

84. §. Változás szomszédos mássalhangzó hatására középszótagban. 1. Labialis előtt hangsúlytalan középszótagban mindegyik magánhangzó egyes esetekben mint *u*, máskor mint *ⁱ/_u* jelentkezik: *capio*—*occupo*, *taberna*—*contubernālis*, gör. *Ἑκὰβη*—lat. *Hecuba*, gör. *λατομῖαι*—*lautumiae*, gör. *σησίμη*—*sēsima* és *sēsuma*, *vituperō* < **vitiparō* vö. *vitium*, *crassupēs* és *crassipēs* < *crasso-pēs*, *aurifex* és *aurifex* < **aurofex*, *sacrificō* és ólat. *sacruficō*. A felsőfokban mutatkozó *ⁱ/_u* idg. *o* folytatása: *optumus*, *optimus*.

A régi feliratok és kéziratok nem ismernek *ⁱ/_u* középhangot. Feliratokon Kr. e. a II. sz.-ig csak *u* jelentkezik: *optumō*, *facilumēd*, s hogy *u*-nak is ejtették, mutatja az ólat. *Hecoba* és a gör. átírás *Δέχομος* ('Decumus'). Az *i* Kr. e. 117-ből mutatható ki először: *īnfimō*, de még akkor *īnfumum* is. Lassan kiszorult az *u*, és az *i* lett az uralkodó írás. Kéziratokban is eleinte csak *u*, később azonban az *o* és *u* után *u*, az *a* és *i* után pedig *i* áll, tehát *volumus*, *optumus*, de *legimus*, *minimus* és *anima*. Idővel azután kiegyenlítődés állt be, s egymás mellett állt *optumus*, *tegumentum* és *optimus*, *tegimentum*. Található később is *u* (*maxumorum* Kr. u. 176/180), de ez archaismus, mivel az egykori *u*-ból fejlődött *ⁱ/_u* középhang mindig világosabb lett s végül egyenlő az *i*-vel, úgy hogy akárhányszor *e* a jele: *maxemu(s)*, *prin-cepibus*.

2. Egyszerű velaris *t* előtt a középszótagi *i* helyett *o*-n keresztül *u* lesz: *spatula*—gör. *σπατάλη*, *Siculus*—gör. *Σικελός* (de *Sicilia* palatalis *l*-je miatt), *famulus*—pæl., osc. *famel* (de *família*), *epistula*—gör. *ἐπιστολή*, *scopulus*—gör. *σχόπελος*. Azonban *filiolus*, *capreolus*, hol HERMANN KZ. 48 szerint a mellékhangsúly tartotta meg az *o*-t. Valószínűbb, hogy nem ez az oka, hanem magánhangzó és *v* után (*parvolus*) megmarad az *ol*.

3. Heterosyllabikus (a következő szótaghoz tartozó) *u* előtt a

rövid magánhangzó = *u*, a rákövetkező *u*-t azonban csak *i* előtt írják: *paviō*—*dēpuviō*, *lavō* < **louō*—*diluvium*, ellenben *uv* helyett csak *u*, ha nem *i* következik rá: *dēnuō* < **dēnuō*, skr. *divam* (nap) — *triduum* < **tridiuom*.

4. Egyszerű *r* előtt a magánhangzó csak *e*-vé (s nem *i*-vé) gyengül sőt a *s*-ból lett *r* előtt az eredeti középszótagbeli *i*-ből is *e* lesz: *pariō*—*peperi*, *dare*—*reddere*, *generis* és *sceleris* (megmarad tehát az *e*), gör. *φάλαρα*—*phalerae*, és eredeti *i*-ből is: *cinis*—*cineris*, *Falisci*—*Faleri*. PERSSON IF. 26. szerint hangsúlytalan nyílt szótagban az *u* is *e* lesz *r* előtt: *socer* < **suekuros* (gör. *ἐκπρός*), *veteris* < **uetuses* (lit. *vetuszas*), régi lat. *auger* az *augur* mellett, *deiero* < -*iuso*. SKUTSCH Gl. 3. ellene többek között azért. mert *socer*-ben syncope van, a *vetus*—*veteris* pedig = gör. *ῥέτος*—*ῥέτασος*. PERSSON Gl. 6. a maga igaza mellett hoz fel érveket, s ezek közt megfontolást érdemel, hogy ha **suekuros*-ban syncope volna, *socer*—*socrī* ragozás volna várható. A kérdést vitájuk nem döntötte el.

5. A zárt szótagban várható *e* helyett *i* jelenik meg gutturalis *n* + mássalhangzó előtt: *cōnfringō* < **cōnfrangō*, *attīngō* < **attangō*, *septīngenti* < **septemcenti*. Ez kezdőszótagban, tehát a hangsúlytól függetlenül is bekövetkezett (l. 78. §). Ugyanez az *e* velaris *t* + mássalhangzó előtt *o*-n keresztül *u* lett: *salsus*—*īnsulsus*, *saltō*—*exsultō*, *percellō*—*perculsus*, gör. *καταπέλτης*—*catapulta*.

6. Az *ai* középszótagban *ei*-n át *ī* lett, de az *ei* fok megmaradt *i* előtt: *Ponpeiānus* ejtsd *Pompeiiānus* < **Pompaīīanos*, vö. osc. *Pūmpaiians*.

85. §. 3. Változás magánhangzó hatására. Assimilatio.

1. *Regressiv assimilatio* (visszaható hasonulás).

a) A hangsúlytalan *e* a rákövetkező *i*-hez, *o*-hoz és *u*-hoz hasonulhat: α) *quisquiliae* < **quesquiliae*, β) *socordem* < *secordem*, γ) *tugūrium*, < **tegurium*, de *tegimentum*. A vulgaris nyelvben *e* az *a*-hoz (*Sabastiānus*) hasonulhat.

A hangsúlyos *e* is hasonul, még pedig a rákövetkező *ī*- és *ō*-hoz nyílt szótagban, ha a két magánhangzó között *l*, *m*, *n* vagy *h* áll: α) *siliqua* < **sceliquā* (vö. a vele ablautoló ószl. *skolbka* = *ostreum*), *similis* < **semilis* (vö. *semol*), *nihil* < **nehilom*, β) *bonus* < *duenos* (fel. *DVENOS*), *homō* < ólat. *hemō*.

Ha két magánhangzó között *m* áll, az *e*—*o* assimilatio már ősit.: umb. *homonus* ('hominibus'), osc. *humuns* (*homons* = *homines*). Az ólat. *hemō* az obliquus casusokból való, hol nem *o* következett rá.

A reduplikált szótag *e*-jének assimilatiója késői, még Cicerónál, Cæsarnál is *memordī*.

Az *e—i* assimilatiót megakadályozza az *e—i* között álló *u*: *levis, brevis*, továbbá az assimiláló *i*-re következő magánhangzó: *melior, veniō*. Az *e* nem assimilálódik se az *i*-hez, se az *o*-hoz, ha a közbeeső hang *r*: *heri, merus, ferus*.

b) Az *ē*-ből *ī* lehet a rákövetkező *i* előtt: fel. *vīxillō* < *vēxillō* vö. *vēlum*, középszótagban is: *dēlīnio* < *dēlēnio*.

c) Az *o* a következő szótag *Ń*-jához hasonul: fel. *rutundam* < *rotundam*, *furtūnātō* < *fortūnātō*.

d) Az *i*-ből *u* a következő szótag *Ń*-ja előtt: *butūmen* < *bitūmen*.

e) Az assimilatio megőrzi az *u*-t az *Ń*/*u* hangváltozástól: *lupus* s nem **lŃpŃs*.

86. §. 2. *Progressiv assimilatio* (előreható hasonulás).

a) Megőrzi az eredeti hangszint a törvényes változástól: *alacer*, pedig szabályosan **alicer* volna (vö. *faciō—conficiō*), *intellegō* intelligō helyett (vö. *colligō*). Gyakori eset, hogy assimilált és szabályos alakok egymás mellett vannak: *anatis* (assimilált) — *anites* (szabályos), *farfarus* (assimilált) — *farferus* (szabályos). DEVOTO Riv fil. 4. az *alacer* és *anas* szavakban a magánhangzógyöngülés elmaradását szükségtelenül etruszk nyelvszokással magyarázza.

b) Az *e* (α) a vulgaris nyelvben a megelőző szótag *ā*-jához hasonul: *ānsar* < *ānser*, *passar* < *passer*, β) *i* után *i*: *cicindēla*, *cicindēlum* — *cicendula* (*candēō* reduplikált alakja lévén *cicendula* az eredeti), γ) *o* után *o*: *oportet* < **oportet*.

c) Az *o* a megelőző *u*-hoz hasonul: *sulpuris, fulguris* < *-oris*, vö. *temporis*.

d) Az *Ń*/*u* középhang egy időben a megelőző szótag magánhangzó-jához igazodott: *volumus* — de *legimus*, bár kiegyenlítőds beállt. L. a hangsúly okozta változásokat.

87. §. *Dissimilatio*. α) A nyílt középszótagban az *e*-ből szabályosan *i* lesz. Ez a hangváltozás dissimilatióval elmarad *i* után egyszerű mássalhangzó előtt. Tehát szabályosan *sedeō—obsidio*, de *conieciant, parietem* (a *pariēs* nom. nyújtott fok), *abietis* (s nem **abiitis*), *pietās* (s nem **piütās*) < *piotās*. Azonban mellettük feltűnik *tībīcen, anxietūdō* (de *ānxietās*). Az *io* kétféle folytatásának a megfejtésével többen kísérleteztek, de sikertelenül. Így SCHULZE «Zur Gesch. d. lat. Eigennamen» 1904, BRUGMANN IF. 38., JURET MSL. 20., MEISTER «Lat.-griech. Eigenn.» JURET a *īīīīī* elkerülésében látja az okot, de ez ellen LEUMANN rámutatott a *tibia* — *īīīīī* egymásutánjára. MEISTER a kétféle hangsúlyhelyben keresi magyarázatát. Szerinte ott, ahol a történeti korban az *Ń*/*io* első tagjára esik a hangsúly, *ie* jelentkezik (*pietās*,

ānxiētās), ahol hangsúlytalan, ott az *i* felé hajló zárt *e* egybeolvadhatott a megelőző *ö*-vel (*ānxiūtūdō* < **ānxiētūdō*). Azonban e feltevés ellen szól a *tībicen*, továbbá, hogy az $\frac{u}{io}$ összetételben mint rövid *ī* jelentkezik: *medi-terrāneus*. HERMANN KZ. 48 azt hiszi, hogy a *parietem*, *mulierem*, *filiolum e-*, ill. *o*-ja mellékhangsúlyt kapott s így maradt meg.

Viszont a nyílt középszótagbeli *i* helyett *e* áll magánhangzó előtt is: *maneō*, *aureus*, *vīnea*.

Kivételesen *i* után zárt szótagban is jelentkezik *i*: Cic. *piissimus*, Gellius *ēgregiissimē*.

b) *aliēnus*, *laniēna* az **aliūnus*, **laniūna* helyett (vö. *pistrīna*).

c) Az *o* megmaradása *u* és *y* után a köztársaság végéig szintén prohibitív dissimilatio: *mortuos*, *cōnfluunt*, *sequuntur*. L. még 83. § β.

d) Az *au*-ból dissimilatióval elveszhet a második componens, tehát *au*—*ú* egymásutánból *a*—*ú*, ha az *u* hangsúlyos: *Agústus* ('Augustus'), ol. sp. *agosto*, *asculta* ('ausculta') = rom. *ascoltá*, ol. *ascoltare*. Késői, csak Kr. u. a II. sz.-tól gyakori. Vergilius-kéziratokban *Aruncī* = *Auruncī*.

e) Dissimilatiót látnak némelyek a *clāmitāre*, *imperitāre* (— *ātāre* helyett) igealakokban, de valószínűbb, hogy analogia *crepitāre*, *domitāre* után. Még kevésbé valószínű, hogy az *-āiō*-tövek *-ē* coniunctivusa *a* helyett dissimilatio: lat. *hiem*, *plantem*, *hiēs*, *plantēs*.

88. §. Metathesis főleg görög kölcsönszavakban: gör. *τραπεζίτης* — lat. *tarpessita*, gör. *κορκωτός* — lat. *corcōtus*, de pusztán magánhangzók átvétele se átvételekben, se eredeti lat. szavakban nines.

A magánhangzók és diphthongusok quantitativ változásai a görög nyelvben.

89. §. Magánhangzók megnyúlása. Mássalhangzók (*s, i, u,*) eltűnése után gyakori a megelőző szótag magánhangzójának megnyúlása (pótlónyújtás):

1. *-su* előtt mindenütt a lesb.-ázs. aiol. kivételével: *ῖος* < **iosfos* (skr. *iṣuṣ* 'nyíl', Sappho *ῖσος*), *τελήςεις* < **τελεσμενεις* (vö. *τέλος*), ión. *τέλειος*, *εἶωθα*, *ἔωθα* < **σεσφωθα* (vö. skr. *svadhā*).

2. *-sm* és *-sn*, továbbá *-ms*, és *-ns* előtt a lesb.-thess. kivételével: *σελήνη* < **σελασνᾶ* (vö. *σέλας*), ión-att. *εἶμι*, dór. *ἡμι*, phok., ait. *εἶμεν*, de lesb. thess. *ἐμμι* (skr. *asmi*), ión *φασινός*, dór. *Φάηρος* < **φαφεσινός* (vö. *φάος*), ellenben lesb. *φάεννος* és Hom.-nál is aiolismus *φαεννός*, hom. *Διώνσος*, att. *ὦνή*, (lesb. *ὄννᾶ*) < **fosnᾶ*. Ugyanígy az ión-att.-

ban ἔνειμα, dór. ἔνημα, de lesb. ἔνεμμα < *ἐνεμμα (vö. νέμω), χῖν, gen. χηνός, dór χᾶν — lat. *anser* (a lat.-ban is másodlagos nyújtás), ófn. *gans*.

3. -sr, -sl előtt, kivéve a lesb.-t s talán a thess.-t, ahol *ll* megelőző rövid magánhangzóval: Hom. τρήρων, dór τῤῥῥόν < *τρασρων, ión-att. χεῖλοι, lak. χήλαιοι, de lesb. χέλλαιοι, ión-att. βούλομαι, dór βώλομαι (thess. βέλλομαι) < *βολσομαι (HIRT és MEILLET szerint, vö. azonban KRETSCHMER Gl. 3).

4. Talán -rsu előtt: οὐρά < *ὄρσα (vö. skr. ṛṣva, 'magas'), ellenben Hom. ὀρσοδύρη, att. ὄρρος (WACKERNAGEL s utána HIRT szerint a megelőző szótag hangsúlytalansága esetén mássalhangzóeltűnés és pótlónyújtás).

5. Az iónban és a dór egy részében -nu, -ru és -lu előtt: ξείνος, rhod. Ξεῖνι[ος], de att. ξένος (vö. kor. πρόξενφος), ión γοῖνα, att. γόνατα (vö. γόνυ), hom. φθίνω, att. φθίνω (vö. φθινύθω), ión κούρη, att. κόρη, mess. κόρφα, ión κᾶλός, att. κᾶλός = boiot. καλφός, ión οὔλος, att. ὄλος = skr. *śarva*.

6. -du előtt Hom.-nál: οὐδός = att. ὀδός, < *ὀδφός θεουδής < *θεοδφής, hom. δείδιμεν = att. δέδιμεν vö. korinth. ΔφΕνίας, εἶδαρ < *εδφαρ (skr. -advan).

7. Az -vi ri- előtt az ε, ι, υ megnyúlik: ión-att. κτείνω (ει = ē), de lesb. κτένω < *κτενιω, κλίνω < *κλινιω, ark. φθήρω, ión-att. φθειρώ < *φθεριω, στείρα — lat. *sterilis*, ὀτρύνω < *οτρυνιω.

8. A gn előtt: hom. γίνομαι, γινώσκω.

A nyújtott hang *ā*-ból dór *ā*, ión-att. η, ha az *ā*—η hangváltozásnál régiebb a nyújtás, *ā*, ha újabb. Az ε-ből ión-att., boiot, lokr, phok. ει, dór, el., ark., kypr. η. Az ο-ból ión-att., lokr., phok: ου, dór. boiot. ω, lesb. ellenben οι diphthongus.

90. §. Magánhangzók megrövidülése.

A) Hosszú magánhangzók megrövidülése. a) *Magánhangzók előtt* a nyelvjárások egy részében megmaradtak a hosszú magánhangzók, s pedig mind az eredeti, mind a mássalhangzó eltűnése folytán keletkezett hosszú magánhangzók: hom. θῆω, thess. πρεσβεῖον. Rövidülés állt be azonban a dórban és az északnyugatiban az η hangnál sötétszinű (a, o) magánhangzó előtt: βασιλέος, βασιλέων, βασιλέα, korinth. χρέομαι, ἀναγραφώντι. Előfordul a lesb.-ban is: θέω (Sappho) — hom. θῆω, egy esetben a thess.-ban is: Ὀμολοῖον (Ὀμολώτος). Az att.-ban is van rövidülés, de csak akkor, ha hosszú a sötét magánhangzó; βασιλέων = hom. βασιλῆων, ἔως = hom. ἥως, míg rövid magánhangzó előtt a hosszú magánhangzó átad a magáéból egy morát a

rövidnek, azaz *metathesis quantitatis* áll be: ηο- és ηα-ból εω és εā lesz. Pl. ἱλεως (lak. ἱληφος), βασιλέως, πόλεως (Hom. πόληος), φρέατος < *φρηφατος. Erre emlékeztet a lak., herakl. εο > ιω változás: lak. ἀδικιώμες, herakl. ἐμετρίωμες, tarent. ἐμῖω, τίω, φῖω. Hom.-nál általában változatlanok az alakok, mindazonáltal találunk rövidülést (νεῶν) és metathesist (τῆος és τέως) is. Az iónban is megvan a *metathesis quantitatis* és a rövidülés is sötétszínű magánhangzó előtt: ἐώμεν < ἥομεν, στέατος, πόλεως, χρέωσα (η + ω), Λεᾶρέτη (η + α, az εā egy szótagnak mért), ἱλεως, az -ā- tövek plur. gen. egytagúnak mért -έων. Az η csak az ἡώς, λῆός, νῆός, (att, ἔως... νεώς) szavakban maradt meg.

Az iónban későbbi időből világos magánhangzó (ε, η, ι) előtt is kimutatható rövidülés: πετρέεντος < πετρήφεντος, θέημα — hom. θεητήρ, ἱερή < ἱερηφα, Δειφάνης (η + ι, szabályos, l. b alatt) — de Δητάλκος. Ahol az etymologia világos, ott a φ eltűnése után állott be a rövidülés.

Az ω is megrövidülhetett magánhangzó előtt: lesb. Ἡροῖδα, korinth. ζός, Eretriában Ζόανδρος, de ugyanott Ζωάνδρου is, ugyanígy ión διδοῖ, ἀλοῖ (ο + ει, ill. ηι), ζοεῖν (de mellette ζώεις ω + ε), Ζόη, Ζοῆς (ω + η, de Halikarnassosban Ζωῆς), πατροῖς — de πατρώος is, ζοοῖ (ω + ο). Ezek a rövidülések későbbi koriak.

b) *Mássalhangzók előtt.* A hosszú magánhangzó *i, u, nasalis* vagy *liquida* + mássalhangzó előtt megrövidült (voltaképen hosszú diphthongus rövidülése). Ζεός = skr. *dyāuṣ*, ναός = skr. *nāuṣ* (vö. att. νῆες), ἔπποις = skr. *aśvāiṣ*, γνόντες < *γνωντες (vö. ἔγνωμεν), πτέρνα (lat. is *perna*) < πτηρσνα (vö. skr. *pārṣṇi*, av. *pāšna* 'sarok'). Hosszú hangot azonban mégis találunk az említett mássalhangzók előtt: att. ὀρώντες < ὀράοντες, att. δημιουργός, hom. πλῆντο (*πλαντο helyett), de ezek akkor keletkeztek valamely hangtörvény vagy analogia folytán, amikor a *i, u* nasalis, *liquida* + mássalhangzócsoporthoz rövidítő hatása megszűnt. Ezek az újonnan keletkezett hosszú hangok egyes dialektusokban ismét megrövidülhettek. Pl. Lesbosban a contractióval vagy epenthessisszel keletkezett *ai-, oi-*ből *αι, οι*: θναίσκω < *θναῖσκω (vö. att. θνήσκω).

Késői, de még az ókorba nyúlik vissza a hangsúlyos magánhangzó megnyúlása és a hangsúlytalan megrövidülése.

91. §. B) Rövid magánhangzók quantitas rövidülése.

Az *ι, ε* és *ο* már az ősgör. óta mássalhangzóvá lett magánhangzó előtt, tehát *ι, ε, ο* lett. Hom. πόλιος, Hes. Ἡλεκτρώνης, Pind. αἰτέω, hom. θεοί, Αἰγυπτίων. Gyakran el is marad a consonanssá lett magánhangzó (csak írásban?): hom. δῆμον = δῆμιον, Pind. δια-σωπάσσομαι = δια-σώπω-.

A consonanssá lett ι , ε a megelőző mássalhangzót geminatává teheti: thess. $\pi\acute{o}\lambda\lambda\iota\omicron\varsigma$, vagy assimilálódhatik hozzá: $\acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\rho\rho\omicron\nu < * \acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\rho\iota\omicron\nu$. A lesb.-ban $\rho\iota > \epsilon\rho\rho$: $\Pi\epsilon\rho\rho\acute{\alpha}\mu\omega$ (Alk.), $\Pi\epsilon\rho\acute{\alpha}\mu\omicron\iota\omicron$ (Sappho) = att. $\Pi\rho\acute{\iota}\alpha\mu\omicron\varsigma$. Nemcsak r -hez van assimilatio: thess. $\acute{\Lambda}\gamma\acute{\alpha}\varsigma\varsigma\alpha\varsigma = \acute{\Lambda}\gamma\alpha\varsigma\acute{\iota}\alpha\varsigma$, $\text{Μν}\acute{\alpha}\varsigma\varsigma\alpha = \text{Μν}\alpha\varsigma\acute{\iota}\alpha$, $\gamma\epsilon\nu\acute{\alpha}\nu < * \gamma\epsilon\nu\epsilon\alpha\nu$.

92. §. C) Diphthongusok változásai. 1. Az ión-att.-ban az ai -ből ($< \alpha\iota\varsigma$, $\alpha\iota\iota$ és $\alpha\iota\iota$ l. 75. § a) magánhangzó előtt (hosszú előtt is, de talán δ előtt nem) $\bar{\alpha}$ lett: $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\alpha}\bar{\alpha} < \acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\bar{\alpha}$ (lat. *oliva*), $\delta\acute{\alpha}\eta\rho < * \delta\alpha\iota\bar{\eta}\rho$ (skr. *dēvar* 'sógor', lat. *lēvir*), ión $\acute{\Lambda}\delta\eta\varsigma < \text{Α}\acute{\iota}\delta\iota\delta-$, $\acute{\alpha}\epsilon\iota < \alpha\iota\bar{\epsilon}\iota$ (ellenben megmarad $\alpha\acute{\iota}\omega\nu$ és ennek hatása $\alpha\acute{\iota}\epsilon\iota$), $\acute{\Lambda}\theta\eta\nu\acute{\alpha}\alpha$ — de $\acute{\Lambda}\theta\eta\nu\alpha\acute{\iota}\omicron\varsigma$ s csak ennek hatása $\acute{\Lambda}\theta\eta\nu\alpha\acute{\iota}\bar{\alpha}$. Ugyanígy oi -ből: $\pi\omicron\epsilon\iota$, $\pi\omicron\eta\varsigma$ a diphthongikus alakok mellett (azonban $\pi\omicron\iota\omega\nu$, $\pi\omicron\iota\omicron\varsigma$). Az $\epsilon\iota$ -ből o előtt is: $\pi\acute{\lambda}\epsilon\omicron\nu\omicron\varsigma$ (Keos), $\Pi\omicron\sigma\iota\delta\epsilon\omega\nu\omicron\varsigma$ (Paros); $\eta\iota$ -ből $\acute{\iota}\epsilon\rho\eta\alpha$ (Milet.), sőt $\upsilon\iota$ -ből is: $\acute{\Lambda}\gamma\upsilon\alpha\acute{\iota}\omicron\varsigma$ (Chios).

2. Az u diphthongus s és si eltűnése után antevocalis helyzetbe kerülhet. Ilyenkor SOLMSEN JF. Anz. 6. és utána HIRT szerint, ha hangsúlyos, megtartja, ha hangsúlytalan, elveszti a második componensét. Ezért $\alpha\upsilon\omicron\varsigma$, $\pi\acute{\alpha}\upsilon\omega$ — de $\acute{\eta}\omega\varsigma$ (lat. *aurōra*), továbbá $\nu\acute{\epsilon}\omega$, $\chi\acute{\epsilon}\omega$, de $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\alpha < * \acute{\epsilon}\chi\epsilon\upsilon\sigma\alpha$ és $\acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\omega$ — de $\acute{\alpha}\kappa\omicron\eta$. THUMB nem tartja igazoltnak a törvényt, aminthogy ellene is szólhat hom. $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\upsilon\alpha\nu$. Szerinte a si eltűnésekor minden valószínűség szerint megmarad a második componens, s eltűnésekor az att.-ban sohasem marad meg, de Hom.-nál sokszor megmarad: $\acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\omega < * \acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\sigma\iota\omega$ (tehát megmarad), ellenben att. $\acute{\alpha}\kappa\omicron\eta$ (nem marad meg) — hom. $\acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\eta$ (megmarad) $< * \acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\sigma\alpha$. Ha az att.-ban $\epsilon\upsilon$ vagy $\alpha\upsilon$ van ($\nu\acute{\epsilon}\omega$, $\alpha\acute{\upsilon}\omega$), ezekben más idők analogiáját ($\nu\acute{\epsilon}\omega\sigma\omicron\mu\alpha\iota$), s nem a hangsúly hatását látja.

93. §. Magánhangzó-eltűnés. A lat.-ban igen gyakori, de a gör.-ben csak kevés esetben fordul elő: Így 1. $* \delta\acute{\alpha}\mu\iota\omicron\phi\epsilon\rho\omicron\varsigma$ -ből a ϕ eltűnése után $\delta\eta\mu\iota\omicron\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ (Samos), meg., kret., argol., tel., ther., kosi., knid., phok. $\delta\acute{\alpha}\mu\iota\omicron\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ (az ϵ eltűnt zárt szótagban), Nisyros és Astypalaiaban $\delta\alpha\mu\iota\epsilon\rho\gamma\acute{o}\varsigma$ (az o tűnt el). Hom.-nál nincs elisio: $\delta\eta\mu\iota\omicron\epsilon\rho\gamma\acute{o}\varsigma$, az att.-ban az $o + \epsilon$ összevonódott: $\delta\eta\mu\iota\omicron\upsilon\rho\gamma\acute{o}\varsigma$.

2. A kelet-krétaiban $\acute{\epsilon}\pi\iota\omicron\rho\kappa\acute{o}\nu\tau\iota < \acute{\epsilon}\pi\iota\omicron\rho\kappa\epsilon\iota\omicron\nu\tau\iota$, tehát az $-\epsilon\iota\omicron-$ első magánhangzója eltűnt (ellenben att. $\acute{\epsilon}\pi\iota\omicron\rho\kappa\omicron\upsilon\nu\tau\iota$, hol $\epsilon + o = ou$); ép így part. plur. nom. $\sigma\upsilon\mu\pi\omicron\lambda\epsilon\mu\acute{o}\nu\tau\epsilon\varsigma$ ($\sigma\upsilon\mu\pi\omicron\lambda\epsilon\mu\acute{\epsilon}\omega$ -ból) = att. $\sigma\upsilon\mu\pi\omicron\lambda\epsilon\mu\omicron\upsilon\nu\tau\epsilon\varsigma$, továbbá praet. imperf. plur. 3. szem. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\nu$ ($\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\alpha\tau\acute{\epsilon}\omega$) = att. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon\nu$.

3. Az ión-ban a tulajdonnevekben a hangsúlyos szótag előtti $\epsilon\omicron$ -ból o : Ἔτοκλέες (Styra) = att. Ἔτοκλής . Ugyanígy meg. Θοκρίνεος , nyug. lokr. Θοκλής . De eltűnik az $\epsilon\omicron$ ból az o is: meg. Θερίτου , korinth.

Τερψίλον. Természetesen számot kell vetni azzal is, hogy az ε consonansszá is lehetett s úgy is eltűnhetett. Az ión -έης, -ίης, -ύης-végű személynevek gen.-ban -εω, -εω, -υω-n keresztül -έω, -ίω, -ύω: Ἑρμέω, Χαιρίω, Παναμύω. Ugyancsak az iónban az -ā- tövek plur. gen.-ban ηω > εω, s ez elveszti az ε-jét, ha magánhangzóra következik: θυῶν ἐκαστέων. Épen így -ᾱων (nom.) > -ηων > -εων, s ebből magánhangzó után -ων: Παίων, Παιωνίζεται (megvan a régi Πατήων alak is). Az -έαι, -έο igevégzetekből -έαι, -έο: δινέαι, ήγέο.

4. A -κλέ(ς)ης végzetű tulajdonnevekben az iónban, az egész nyugati gör.-ben, a thess.-ban és az ark.-ban -κλε(ς)εις gen.-ból -κλέος a második ε eltűnésével: thess. Φίλοκλέος, ark. Ἀριστοκλέος, lokr. Ἀρχικλέος, ión Βοληκλέος.

5. A hellenistikus korban (= κοινή) hangsúlytalan magánhangzó, ha az előtte álló szótagban ugyanaz a magánhangzó állt, nasalis és liquida után is eltűnhetett: σκόρδον < σκόροδον, Βερνείκη < Βερενίκη. Lehet, hogy régebben is, mivel Sapphónál a δόλοφος = (Hesych.) δόλος-μήτρα.

A pamph. Πρεῖως (ill. előfordulása szerint Πρεΐας) alakot Περγία-ra vezették vissza. BECHTEL (Die griech. Dial.) περγαῖος-ból magyarázza. S pedig ερ > metathesisszel ρε, s a γ spirantizálódik, úgy hogy Περαιῖως alakot kapunk. Ebből a ῖ eltűnése s az α-nak elisióval való eltűntetése után lesz Πρεῖως, ill. fem.-a Πρεΐα.

A szókezdő magánhangzó is eltűnt némely esetben: Θαναδώρου, (pamph.) = Ἀθηνόδωρος, Φορδισία = Ἀφροδισία. Ez az aphæresis idegenektől indult ki, s nem a görögöktől.

94. §. Epikus szétvonás, metrikus nyújtás és rövidítés. Az epikus szétvonás, továbbá a metrikus nyújtás és rövidítés az epikus nyelv sajátosságai. *Epikus szétvonás:* ὀράσθαι = att. ὀρᾶσθαι (ὀράω), part. præs. sing. dat. λαμπετόωντι = att. λαμπετῶντι (λαμπετάω-ból). Ezt egyesek úgy magyarázzák, hogy az eredetileg összevonatlan alakokat (ὀράεσθαι) az ó-att. leírók a maguk nyelvének megfelelően összevontaknak (ὀρᾶσθαι) írták s ezeket a metrum követelésére szétvonták. Mások szerint az ú. n. szétvont alak közbeeső fok az összevonatlan ὀράεσθαι és az összevont ὀρᾶσθαι között. L. részletesebben 8. §.

A *metrikus nyújtás* metrikus szükségből vagy kényelemből oly szavakban áll be, amelyek alkalmatlanok voltak a hexameterre. Thesisben csak ritkán, s pedig csak olyankor fordul elő, ha a rövid két hosszú között állt, arsisban gyakori. A három és a háromnál többtagú szavakban rendszeren az első nyúlik meg: ἄθᾶνατος, διογενής, ἀνερὶ, μεῖλανι (μέλας), οἶνομα (ὄνομα), de négy rövidnél a második: ὑπείροχος,

öt rövidnél a harmadik: $\mu\epsilon\tau\epsilon\kappa\acute{\iota}\alpha\theta\epsilon$, az $\cup - - \cup$ egymásutánban pedig a két hosszút megelőző hang: $\epsilon\acute{\iota}\lambda\acute{\iota}\lambda\omicron\upsilon\theta\alpha$ (* $\epsilon\lambda\acute{\iota}\lambda\omicron\upsilon\theta\alpha$ helyett) is megnyúlhatik. Nyújtás prokliticus præpositióban is beállhat: $\epsilon\acute{\iota}\nu$ 'Ιθάκη. A nyújtás metrikus kényszeren kívül bizonyos példák analogiájára is bekövetkezhetik (vö SCHULZE «Quæstiones epicae», 1923).

A metrikus rövidítésre csak legújabbán mutattak rá (DEBRUNNER *Αντίδωρον*, Festschr. f. Wackernagel). Mindenesetre igen ritka s nem oly feltűnő, mint a nyújtás: $\sigma\kappa\acute{\iota}\omicron\epsilon\nu\tau\alpha$ ($\sigma\acute{\kappa}\iota\acute{\eta}$), $\Pi\eta\lambda\epsilon\acute{\iota}\omega\nu$ (- $\eta\acute{\tau}\omega\nu$ helyett) Ἀτρεΐδης (patronym. - $\epsilon\acute{\iota}\delta\eta\varsigma$ az - $\eta\acute{\iota}\delta\eta\varsigma$ helyett). Ezek épen úgy metrikusok, mint az $\eta\delta\epsilon$ $\Sigma\acute{\kappa}\alpha\mu\alpha\nu\delta\rho\omicron\varsigma$ — $\cup \cup - -$ mérése. KRETSCHMER Gl. 15. 175. l. ismertetésében metri causa bekövetkezett analogikus képzést lát a $\sigma\kappa\iota\omicron\epsilon\iota\varsigma$ -ben (mint $\chi\alpha\lambda\chi\epsilon\acute{o}\phi\omega\nu\omicron\varsigma$ $\chi\alpha\lambda\chi\acute{o}\phi\omega\nu\omicron\varsigma$ helyett), mivel a rövidített alak * $\sigma\kappa\iota\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ volna. A patronymikánál szerinte feltehető, hogy itt eredeti e volt, s ez csak olyan formákban maradt meg, ahol a metrum miatt nélkülözhetetlen volt.

MARX szerint molossus (— — —)-verslábú szavak a vers belsejéből a végére helyezve bacchius ($\cup - -$)-méretűek lesznek. DEBRUNNER IF. 45. a törvény ellen foglal állást.

A magánhangzók és diphthongusok quantitativ változásai a latin nyelvben.

95. §. Magánhangzók megnyúlása. 1. Egyes mássalhangzók (s -é a d , m , n , l előtt) és mássalhangzócsoportok (ks -é a d , m , n , l stb. előtt) eltűnése pótlónyújtással jár: $\bar{a}la$ * < $axl\bar{a}$ (vö. $axilla$ < * $axlola$), $\bar{n}idus$ < * $nizdos$ (vö. ófn. *nest*), $\bar{m}ala$ < * $smaksl\bar{a}$ (vö. lit. *smakrà* 'áll'), $\bar{r}emus$ < $r\bar{e}tsmos$ (vö. gör. $\epsilon\rho\epsilon\tau\mu\acute{o}\varsigma$).

2. Az $-ns$ és $-nf$ előtt megnyúlik a magánhangzó, a n pedig redukálódik: fel. *consénsum*, *cónsules*, *Infra*, CICERO Oratora szerint *īnsānus*, *īnfēlīx*. Az osc.-ban is *keenzstur* = *cēnsor*. Gör. papyruson is: $\kappa\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\varsigma$ (vö. lat. fel. *castresis* = *castrēnsis* redukált n -nel.)

3. Nyújtás van ne + mássalhangzó előtt is: fel. *coniūnx*, *sāncta*, [Q]ueinctius ($ei = i$), Gellius szerint *ūnctus*.

4. PRISCIANUS szerint $-gnus$, $-gna$ $-gnum$ előtt nyújtás: *stāgnum*, *benīgnus*, *privīgnus*. Fel. is *dīgne*, *seīgnus* és *sīgnus*. Ellene $\sigma\epsilon\gamma\nu\alpha\iota$ (= *sīgnavi*) átírás és a román nyelvek is: *sīgnus* = ol. *segno*, *dīgnus* = ol. *degno*, továbbá *cōgnitus* = prov. *cuende*.

5. Nyújt a r + mássalhangzó is a vulgaris nyelvben: fel. *fōrtunata*, *ārvāli*, *fīrmī*. Ellene szól ol. *fermo*, *fōrte*, mellette kymr. *urdd* = *ōrdō*, viszont azonban kymr. *ffwrn* = *fūrnus*. A 4. és az 5. pontban említett hely- és időbeli határa nem állapítható meg. Az 5.-re vö. 96. §.

6. LACHMANN szerint a mediára következő *-to* part. perf. képző megnyújtja a megelőző magánhangzót. Fel. *redáctá, lēctus*, Gell. *lēctor*, ol. *ritto* = *rēctus*, továbbá *vīsus* (*videō*), *ēsus* (*edō*), *cāsus* (*cado*). Bizonyít még, hogy összetételben nem változik: *attāctus* (*attingō*), *compāctus* (*compingō*). Ellenben *tenuis* + *-to* nem nyújt: ol. *rispetto* = *respectus*, összetételben *confēctus* (*faciō*). Vö. még Gell. Noct. Att. IX. 6., XII. 3. PEDERSEN (Nord. Tidsk. f. fil. 3.) tétele, hogy a *media* + *t* minden esetben nyújt (tehát nemcsak a *-to* participium suffixum esetében), nincs bizonyítva. KENT (Language 4., 1928) ellenemond a Lachmann-féle törvénynek. Szerinte *lēctus, rēctus, vīsus* a perfectumból (*lēgī, rēxī, vīdī*) hozza a hosszú hangot, *āctus* a régi **āgī* perf. után s ennek hatása *frāctus, pāctus*, továbbá ezekután *tāctus*; *lēctor* nem *lēgo*-ból, hanem egy **lēgo* igéből; *cāsus* másodlagos nyújtás (eredetileg *cassus*), mivel összetételben összeesett a *cēdo* part.-ával: *-cessus*. MEILLET BSL 27. szerint *cāsus ā*-ja ablaut a supinumban, *vīsus ī*-je analogikus, mivel az *i*-tőhangzós és *ss* (< *dt*, vö. *cad-to-s*) mássalhangzócsoporthú participiumokra nem érvényes a Lachmann-féle törvény.

7. Talán *media* + *s* másodlagos találkozása is nyújt: fel. *māx(imo)*, *adāxim* (*adigō*). KENT Language 4. ellene: a *maximus ā*-ja nem hosszú, *adāxim* az *adāctus* után.

8. HAVET (Études romanes dédiées à G. Paris) szerint egytagú hangsúlyos szó rövid szótagja megnyúlik: *dā* < *dā*. Ellene KIEKERS IF. 37. Szerinte *dā* nem < *dā*, hanem közvetlenül *dō* imperativus alakból *stā* után.

Hazai irodalom: SZIDAROVSKY J. «A rejtett quantitas jelzése az újabb külföldi lat. szótárakban». EPhK. 49.

96. §. Magánhangzók megrövidülése. 1. Vocalis ante vocalem corripitur: *fleō* < **fleō* < **fleō* vö. *flēre*; *reī*: *rēs* vö. skr. *rās* (voltaképen nehéz diphthongus, tehát < *rēi-s*); *deus* < **dēus* vö. ólat. *deīnos*. Azonban elmarad a rövidülés, ha a hosszú hangot magánhangzó előzi meg: *diēī, faciēī*. Az archaikus korban az *ū* és az *ī* még megvan magánhangzó előtt: *fūit* (Plaut.), *adnūit* (Enn.), *cōstitūit* (Titin. Kr. e. II. sz.), *pīus* (Enn.), *Dīāna* (Plaut.), *fīere* (Enn.). A hosszú hangot azzal magyarázzák, hogy az *ī*, ill. az *ū* és a következő szótag magánhangzója között átmeneti *ī, u* van.

2. Nasalis vagy liquida + zárhang előtt is rövidülés áll be: *legēbānt, amēnt, flēntis, amāndus*. Vö. gör. átírásban Βαλεντινος = *Valentīnus*, ol. *perna* = *perna* < **pērsna* (skr. *pārśnih*). Ez voltaképen diphthongus rövidülés. Másodlagosnál is így: *prīnceps* (Servius szerint,

azonban ol. *principe*) < **prīm(o)*-caps. Ugyanígy *u* + mássalhangzó előtt: *gaudium* < **gāudium* < **gāuidium* (vö. *gāvīsus*).

3. Ha a hosszú magánhangzó után a mássalhangzó megkettőződik, a hosszú magánhangzó megrövidül: *littera* < *lītera* < **leitesa* (fr. *lettre*), *Jūpiter* < *Jūpiter*. Nasalis és liquida előtt valószínűleg megmarad a hosszú hang: fel. *nārrem* (vö. *gnārus*), *strēnna* = tosc. *strēnna* (vö. *strēna*).

4. Ha a történeti hangsúly rövid magánhangzón van, a megelőző szótág talán megrövidül: *mōlēs* — de *mōléstus*, *ācer* — de *ācérbus*, Ov. *diūtūrnus* — régi *diūtūrnus*.

5. A hangsúlytalan magánhangzók a késői népnyelvben megrövidültek, a hangsúlyosak megnyúltak: *ōrātor* (class. *ōrātor*), *pīper* (class. *pīper*, gör. *πέπερι*).

97. §. A rövid magánhangzók is veszhetnek a quantitasukból, még pedig consonansokká lehetnek magánhangzó előtt: 1. Az *l*, *r* után a hangsúlytalan *u*: Plaut. *lārūa*, Plaut. Ov. *mīlūs*, de már Hor. *lārva*, Ov. *mīlvī*. A consonantizálódás nem a klassz. korban kezdődött. Vö. Enn. *volvō*, Lucil. *solvō*. 2. Közvetlenül hangsúlyos magánhangzó előtt *cu*-ból *qu*-. *Sanquālis* < *Sancu-ālis* (vö. *Sancus*). Az *u* consonanssá létele egyes esetekben kétségtelen, de a törvény alig igazolható. Lehet allegro-alak általánosulása.

Egyébként az *u*, valamint az *i* mássalhangzó után is megmarad magánhangzónak, sőt a *i* és *u* is gyakran magánhangzó lesz, csak a vulgaris lat.-ban válik nagyobb terjedelemben mássalhangzóvá: *pretium* = ol. *prezzo*, *tenūis* = fr. *tenve*. A vulgaris nyelvben az *o* is consonantizálódik: fel. *qvaglator* = *coaglator*, *inqvata* = *incoata*. Az *e* consonantizálódására is vannak példák: *putēus* = ol. *pozzo*, *platēa* = *piazza*, azonban itt voltaképen nem az *e*, hanem *i* consonantizálódott, amennyiben a hangsúlyos szótág után álló *e* *i*-vé gyöngült (vö. *vīniās* = *vīneas*). A mondottak természetesen nem jelentik azt, hogy a költőknél alkalmaslag nincsenek consonans *u*, *i*, sőt *e* hangok: *genūa*, *abiēte*, *aurēa*.

Megjegyzendő, hogy *Gāius*, tehát vocalis *i*-vel a klassz. ejtés, s csak később analogikusan (*Pompeius* után) lett consonans az *i*-je: Priscian. *Gaiius*.

98. §. Magánhangzók eltűnése. Említettük már a 83. §-ban, hogy az *i* hang anteconsonans helyzetben *r* után — legalább látszatra — eltűnik: **tris* > **trs* > **ters* > **terr* > *ter*. Egyébként csak hangsúlytalan helyzetben a szókezdő hangsúly hatására fordul elő magánhangzóeltűnés, illetőleg a francia nyelvészek, mindenekelőtt NIEDERMANN, a nyelvrhythmust teszik felelőssé a synkopéért. JURET MSL.

21. szerint zártabb kiejtésre való hajlammal magyarázható szó belsejében az átmenet az *i*-, *u*-hangba, s ugyanabból a synkope is, mert erre vezethet bizonyos körülmények között a szűkülés. Azonban JURET és a feltevéseit támogató MEILLET MSL. 21. érvelése nem meggyőző. JURET hatására LENCHANTIN DE GUBERNATIS RIGI. 6—7 (1922—23) is azt tanítja, hogy az amúgyis igen zárt (?) *i*, *u* (< *ä*, *ë*, *ö*) nagyon könnyen eltűnhetett.

A synkopénak az a következménye, hogy egymás mellé kerülhetnek eredetileg egymástól elválasztott mássalhangzók.

Lat. *surgō* < **subregō*, *sūmo* < **subsemō*, *quīndecim* < **quīnquedecem*, *pōnō* < **po-sinō* (vö. ἀπό), *hortor* < *horitor* (Enn.-nál megvan), *cupressus* — gör. κυπάρισσος. Vannak kettős synkopék is: *dexter* = gör. δεξιτερος, *alter* < **altŕs* < **altros* < **alitros* < **aliteros*, *hospes* < **hostipotis*, *pauper* < **paucoparos*, de ez lehet haplológiával < **paue(ro)paros*.

A synkope GIARDI—DUPRÉ BB. 26. szerint különösen liquida és nasalis közelében áll be. OSTHOFF Archiv für lat. Lexikographie u. Gramm. 4. szerint a synkopált alakok általánosult allegroformák. Azonban ma már több és több hang hallatszik a hangjelenségeknek allegro és lento-formával való magyarázata ellen.

Újabban GOETZE IF. 41. iparkodott pontosan megállapítani a synkope feltételeit. Kísérlete nem minden tekintetben sikerült, mivel bizonytalan példákkal is dolgozott, mindazonáltal igen lényeges eredményeket köszönhetünk neki.

Négyszótagú szavakban többnyire a harmadik szótag synkopált, ha rövid: *vesperna* = gör. ἐσπερινός, *gemellus* < **gemenelos*. Nem következik azonban be a synkope, ha ezzel *m* foghang mellé kerülne: *finitimus*, *lēgitimus*. Második szótag eltűnése is gyakori, de GOETZE szerint csak akkor, ha összetett szóban az első tag kéttagú: *nūperos* < **noviparos*, *vindēmia* < *vinidēmia*, *quīndecim* < **quīnquedecem*, *officina*—*opificina*, azonban e feltevés ellen szól, hogy a második szótag eltűnésével *contulī* < **con-tetulī*, *repperī* < **re-peperi*, *gaudeō* < **gāvideō*. A második szótag eltűnésének a feltételei azonosaknak látszanak a háromtagú szavakban beállott synkope feltételeivel.

Háromszótagú szavakban a második magánhangzó synkopált, s pedig 1. egyenlő zárhangok között: *cette* < **cedate*, 2. nem egyenlők között is: *propter* < *propiter*, *postus* < *positus*, 3. sonor, azaz olyan mássalhangzók között, amelyek szótagképzők lehetnek (*m*, *n*, *r*, *l*, *i*, *u*): *brūma* < **breuma* < **breūima*, *pulmo* < **pel(u)mō* vö. gör. πλεμῶν (lehet metathesis is), *nōnus* < **nouenos*, de *n* és *r* (*generis*, *veneror*), *m* és sonorhang (*fēmina*), továbbá *n* és *m* között (*minimus*, *animus*)

megmarad a magánhangzó, 4. sonor- és zárhang közt: *ardor*—*āridus*, *valdē*—*validus*, *caldus*—*calidus*, 5. zárhang és sonorhang között: *suprā*—*superus*, *extrā*—*exterī*, 6. spirans- és sonorhang közt: *īnfrā*—*īnferī*, *pōnō* < **posinō*.

GOETZE kísérletén kívül JURETÉ és BOTTIGLIONIÉ érdemelnek említést. JURET «Manuel» szerint beáll a synkope 1. hosszú magánhangzó + egyszerű sonorhang után (*ūsūrpo* **ūsū-rapos*-ból, ez pedig *ūsū-rapere*-hez), 2. rövid hang + sonorhang + mássalhangzó esetében (*porgo* < *porrigo*), 3. *u* és labialis, továbbá *u* és *d* között (*gaudeo* < *gāuideō*), 4. három rövid elkerülése végett a *catellus* < **katelelos*-ban.

BOTTIGLIONI «Il dileguo delle brevi atone interne nella lingua lat.» 1923 a synkope törvényeit így állítja fel: Rövid hangsúlytalan magánhangzó szó belsejében eltűnik, 1. ha első vagy hosszú szótag után áll s rá két szótag következik, melyeknek legalább az egyike rövid, 2. liquidák, nasalisok vagy félhangok között. Továbbá, ha *u* van két olyan magánhangzó között, melyek másodika rövid, akkor ha az első magánhangzó a *u*-vel diphthongust alkothat, a második magánhangzó eltűnik, ha pedig az első helyen diphthongus áll, a *u* tűnik el s contractio áll be: *aetas* < **aiuitāts*.

Látni való, hogy a synkope törvényei még nem tisztáztak.

A synkopével tehát a szó egy szótagot veszít, azonban ha hangsúlytalan rövid magánhangzó mássalhangzó után álló *i*- vagy *u*-re következik, akkor az eltűnő magánhangzó helyett ezek lesznek szótagképzők. Ennek a jelenségnek ind műszóval *samprasāraṇa* ('szét-húzás, kinyújtás', azután 'egy fél magánhangzónak magánhangzová létele s maga ez az új magánhangzó') a neve: *amicīō* < **amb-īaciō*, *percutīō* < **perquatiō*. A *samprasāraṇa* bekövetkezik nasalis és liquida után is, de ilyenkor anaptyxis útján új magánhangzó keletkezik: *sacerdōs* < **sacr[o]dōts* < **sacrodhōts*, *agellus* < **agrolos*, *facultās* < **fac[l]i]-tāts*; *tigillum* < **tign[o]lom*.

Nem ritkán synkopált és synkopálatlan alakok vannak egymás mellett: *caldus*—*calidus*, *ardus*—*aridus*, *tegmen*—*tegimen*, *integumentum*, *iūrgo*—(Plaut.) *iūrigō*, vagy legalább ugyanabban az etymologiai csoportban: *iūnior* < **iūvenior* (a császár-korban *iūvenior* restituált alak)—*iūvenis*, *sūmō* < **subsemō*—*coemō*.

A synkope nem a lat. külön életében indult meg, hanem már az ősitáliaiban, sőt az osc.-umb.-ben gyakoribb, mint a lat.-ban: osc. *actud* = *agito(d)*, *embratur* = *imperator*, pael. *empratois* = *imperātis*, osc. *destrst* (**destrust*) = *dextra est*, umb. *destrame* = *in dextram*.

A történeti hangsúly korában is állhatott elő synkope, még pedig

közvetlenül a hangsúlyos szótag előtt: *disciplīna* < *discipulīna* (Plaut., fel.) s figyelemre méltó, hogy a késői népnyelvben gyakoribb a synkope, mint a klasszikus nyelvben: *dominus*—*domnus* (Augustin., Greg., fel.), továbbá rom. ol. *verde*, fr. *vert* = *vir(i)dis*, ol. *soldo*, sp. *sueldo* = *sol(i)dus* stb. A synkope tehát az it. kortól a román nyelvekig jellemző jelenség, de ez a körülmény a latin hangsúlytörténeti kutatásoknál kellő figyelemben nem részesült.

Prothetikus magánhangzó, anaptyxis és epenthesis.

99. §. Prothetikus magánhangzó a görög nyelvben.

A gör.-ben általános felfogás szerint szókezdő liquida, nasalis és *u* előtt prothetikus magánhangzó keletkezhett: *ἐρυθρός* — lat. *ruber*, *ἐλεύθερος* — lat. *liber*, *ἀμέλω* — lat. *mulgeō*, *ῥομα* — lat. *ῥōmen*, gör. *ἔξοσι* < *ἐfixοσι* — dór. *fixατι*. Némelyek szerint még *s* előtt is: *ἴσθι*. PISANI (Reale Accad. Naz. dei Lincei. Rendiconti III. 1927) szerint az *ἰπνός* *i*-je is az. HIRT (Hb. d. griech. Laut- und Fomenlehre²) rámutatott arra, hogy ezt a szabályt korlátozni kell. Sok esetben az idg. alapnyelvből ered a prothetikusnak nevezett magánhangzó, úgy hogy a gör. nyelvi alak az idg. basis szókezdő magánhangzóját hozza (*ἐλεύθερος*), máskor praefixum (*ἐ-θελω*). Az *s* előtt mutatkozó *i* (*ἴσθι*) semmiesetre sem prothetikus magánhangzó, egyes esetekben azonban az *α*, *ε*, *ο* lehet az. WALTER szerint (Stand u. Aufgaben der Sprachwiss. 326) úgy látszik, szókezdő *r* előtt fejlődött prothetikus magánhangzó, de ellene mond *ῥέζω* (skr. *rajyati*).

A prothetikus magánhangzó felvételének a jogosságát MEILLET BSL. 17. örmény példákkal iparkodik igazolni. Nem idegen ez még a phrygben és a heth.-ban sem, azonban a gör.-ben olyan nagy mértékben, mint MEILLET gondolja, aligha volt meg (pl. *ἄστίη*, de ez akkád *istar* átvétele, *ὠλάει* = skr. *rāyati*, lat. *lātrāre*, csakhogy az *o* másutt nem mutatkozik prothetikus magánhangzóként, stb.).

100. §. Anaptyxis a görög nyelvben. Szó belsejében más-salhangzó és liquida vagy liquida és mássalhangzó, ritkábban mássalhangzó és nasalis egymásutánjában anaptyktikus magánhangzót fejleszthet ki a liquida vagy nasalis. Ez a idg. nyelvekben szokásos, de a gör.-ben aránylag ritka: att. *ῥαζαφελ*. *Ἐρεμῆς* = *Ἐρμηῆς*, papyr. *τεροπη* = *τροπη*, *τόρωνος* = *τόρνος*, *ἐθινῶν* = *ἐθνῶν*, lakon. *ἀδεληφῆρ* (= *ἀδεληφός*). Az ősgör.-ben aligha volt anaptyxis (CIARDI DUPRÉ szerint azonban a *ἐβδομήκοντα* < **ἐβδομη* - < **septmekonta*), az irodalmi nyelv-

ből fennmaradt példákat HIRT régi ablattal magyarázza. Főleg váza-
feliratok és papyrusok az őrzői az anaptyxisnek.

101. §. Epenthesis a görög nyelvben. Ha az *a* és *o* után *ni*, *ri* következik, epenthesis útján az *v*, *p* előtt *ai*, *oi* diphthongus keletkezik: φαίνω < *φανιω, παίρω < *παριω, ἄγκοινα < *ἄγκονια, boiot. κοίρανος < *κοριζανος, aiol. fel. Μαινολίω, thess. Χαίρουνος, el. φαίναται. Ha *ε-re*, *ι-re* vagy *υ-re* következik a *ni*, *ri*, pótlónyújtás áll be: ión.-att., korinth., rhod. τείνω < τενιω (lat. *tendō*), κλίνω < *κλινιω, ὀτρύνω < *ὀτρυνιω, δια-φθείρω < *φθειρω, οἰκτιρῶ < *οικτιριω, ὀλοφύρομαι < *ὀλοφύριω. A lesb.- és thess.-ban nincs epenthesis. Az *li* csak a kypr.- és el.-ben: kypr. αἰλῶν, el. αἰλότρια.

Ugyancsak epenthesisszel az $\alpha\phi\iota$ -, $\sigma\phi\iota$ -ből $\alpha\iota$, $\sigma\iota$: $\kappa\lambda\alpha\iota\omega < \kappa\lambda\alpha\phi\iota\omega$ ($\kappa\lambda\alpha\upsilon\mu\alpha$), att. $\kappa\lambda\acute{\alpha}\omega$, hom. $\tau\epsilon\sigma\sigma\alpha\rho\alpha\beta\omicron\iota\sigma < * \beta\omicron\sigma\phi\iota\omicron\varsigma$. Valóságos diphthongus lesz $\epsilon\phi\iota$ -ből is: $\epsilon\theta\rho\epsilon\iota\alpha < \epsilon\theta\rho\epsilon\phi\iota\alpha$ ($\epsilon\theta\rho\acute{\upsilon}\varsigma$).

Az $\alpha\sigma\iota$ -, $\sigma\sigma\iota$ -, $\varepsilon\sigma\iota$ -, $\upsilon\sigma\iota$ -ből a s kiesése után $\alpha\iota$, $\omicron\iota$, $\varepsilon\iota$, $\upsilon\iota$, tehát aligha epenthesis: $\tau\omicron\iota\tau\omicron < * \tau\sigma\iota\tau\omicron$, $\lambda\alpha\iota\omega < * \nu\alpha\sigma\iota\omega$ (vö. $\nu\acute{\alpha}\sigma\sigma\alpha\iota$), $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\epsilon\iota\alpha < * \acute{\alpha}\lambda\bar{\alpha}\theta\epsilon\sigma\iota\alpha$, $\varepsilon\iota\delta\upsilon\iota\alpha < * \varepsilon\iota\delta\upsilon\sigma\iota\alpha$.

102. §. Prothetikus magánhangzó a latin nyelvben.
Kr. u. a II. század közepe óta feliratokon hagyományozva *sc-*, *sp-*, *st-* előtt: *iscolasticus*, *iscripta*, *ispeculator*, *espiritum*, *explendido*, *istercorius*, *isposa*, ('sponsa') vö. fr. *epouse*, ófr. *espouse*. A prothetikus magánhangzó *sc*, *sp* és *st* előtt *i*, de ritkán *e* is. A román nyelvekben is megvan: sp. *escrito*, fr. *écrit*, de ol. *scritto*, ami a jelenségnek bizonyos nyelvjárásokra szorítkozását mutatja. HERMANN Silbenbild. 216 szerint mondat belsejében (főleg *s* végzetű szó után) támadt a következő szó prothetikus magánhangzója.

103. §. Anaptyxis a latin nyelvben. Mássalhangzóknak és consonansnak vagy liquidáknak az érintkezésekor a nasalis vagy liquida előtt anaptyktikus magánhangzó keletkezhet. Ez velaris *t* előtt *u*, palatalis *l* és *n* előtt *i*, *r* előtt többnyire *o*: *pōculum* < *pōchum*, *Herculēs* = gör. Ἡρακλῆς (*hercle* Ter., Cic.), *Aesculapius* = Ἀἰσχυλαπιός *iugulāns* < *iuglāns*, *baculum* < **baclom*, *facilis* < **facilis*, *stabulum* és *stabilis* < **stablom* és **stabilis* (umb. *staflarem* 'stabularem'), *albuginis* < *-gnis*, < **-cnis* vö. *albūcus*. Az *r* mellett az irodalmi nyelvben nincs anaptyxis, de fel. *Terebonio* = *Trebonius*, *mac(i)sternatus* = *magistrātus*. Kölesönszavakban *m* mellett is: ólat. *drachuma*, *Alcumēna*. A későbbi népnyelvben gyakoribb az anaptyxis, mint az irodalmi nyelvben: Pl. *Dafine*, *nutirices* stb. De ugyancsak ott el is tűntek régi anaptyktikus magánhangzók: *Catli*, *Avonclo*. Nagyobb számmal vannak egymás mellett hosszabb és rövidebb alakok az

irodalmi nyelvben is: *periculum* — *periculum*, *vinculum* — *vinculum*. Az anaptyxis nemcsak lat., hanem itáliai jelenség: osc. *aragetod* = *argento*, *kulupu* = *culpa*.

Elvétve zárhangok közt (*Ocetari*, *opituma*), is fordul elő anaptyktikus magánhangzó. W. DE GROOT «Die Anaptyxe im Lat.» 1921. ezért elfogadhatatlannak tartja BRUGMANN és SIEVERS magyarázatát, amely az anaptyktikus magánhangzót a nasalis vagy liquida sonantizálódásának tulajdonítja. Szerinte ez független a hangsúlytól s az okot a zárhang energikus kiejtésében kell keresni. Csakhogy legnagyobb-részt mégis olyan mássalhangzók mellett fordul elő, amelyek hajlandók sonanszá lenni, s a hangsúly jelentőségét mutatja, hogy legtöbbször hangsúlyos szótag előtt vagy után áll be anaptyxis. Szerzőnek az az érve sem állja meg a helyét, hogy legtöbbször zöngétlen mássalhangzó mellett lép fel, mert akárhányszor zöngéssé lesz a zöngétlen mássalhangzó az anapt. magánhangzó mellett (*Procne* > *Progina*.) Vö. Gl. 12.

Kivételesen *s* + zárhang között (*συνιπτος*), sőt ami feltűnő, *gn* között (felirati *digina*) is találunk magánhangzót, de az utóbbi lehet íráshiba is.

104. §. Epenthesis a lat.-ban nem mutatható ki, ill. az eddig ilyeneknek vettek tévedésen alapultak. Pl. PLANTA Gramm. d. osc.-umbr. Dialect. I. 169 szerint *rivus* < **reivos* < **sreivos*, ez pedig epenthesis-szel < **sreivos*, mert gör. *ῥέ[ϛ]*ω. Azonban itt *via* basis van: skr. *rīyate* 'szabadon bocsát', *rītis* 'áradat' — *riṇāti* 'áraszt'.

Összevonás.

105. §. A hiatust (hangrés) igen kevés nyelv tűri, azért az érintkező magánhangzókat — hacsak az egyiket el nem tünteti — egy szótaghangsúly alá vonja és hosszú magánhangzóvá vagy diphthongussá vonja össze. Az összevonások egy része idg. eredetű, de a nyelvek külön életében a magánhangzók másodlagosan találkozhatnak össze (pl. mássalhangzó kiesésével) s a támadt hiatust a nyelv összevonással szünteti meg. Legkönnyebben természetesen egyenlő minőségű magánhangzók olvadnak össze. Összevont és összevonatlan alakok egymás mellett is lépnek fel, s pedig az egyenlő minőségű hangoknál is: *coetus* — *coitus*, *mili* — *mī*, *dēmō* < **dē-emō* és *deerrō*, att. Ἀθηνα — Ἀθηναῖα, ión-att. ἀλιᾶ < ἀλιᾶ. BRUGMANN Berichte d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss., phil.-hist. Klasse 65. szerint főleg egytagú szavak mögött volt megtűrt a hiatus már az idg.-ban.

Idg. korból származó összevonások: skr. *āsam*, gör. ἦα < **ēs̥m* < **e-esm* ('voltam'), ὤμησής, skr. *āmād-* ('nyershústevő') < **ōmēd-* < **ōmo-ed*, lat. *fortunai*, osc. *deivai*, gör. χῶρᾱ, gót. *gibai* < -*ā-ai*.

Összevonás a görög nyelvben.

106. §. Az ősgör.-ben és az egyes nyelvjárásokban egyaránt állt elő hiatus, s pedig az ősgör.-ben a *s* és *i*, a nyelvjárásokban a *u* eltűnése folytán. De nemcsak ilyenkor keletkezett összevonás, hanem a magánhangzóknak mondatban (τάλλα = τὰ ἄλλα) vagy összetételben (προῤπεμφε = προέπεμφε) találkozásakor is.

Az összevonás szabályai: 1. Egyenlő minőségű hangok ugyanolyan minőségű hosszú hanggá vonódnak össze. 2. Ha a második hang *i* vagy *u*, a megelőző más minőségű magánhangzóval diphthongussá olvad. 3. Ha a második hang *ā*, *ē* vagy *ō*, a megelőző más minőségű hanggal vagy progressiv vagy regressiv kiegyenlítődés áll be. Az att.-ban *ē* + *ō* vagy *ō* + *ē* találkozásakor mindig *ō* az összevonás eredménye. 4. Ha az első helyen hosszú hang állt, az összevonás előtt vagy metathesis quantitatis következett be, vagy megrövidült az első hang.

Nem ritka eset, hogy ugyanazoknak a magánhangzóknak az érintkezésekor egyszer van, máskor elmarad az összevonás. Ennek feltételei nem minden esetben tisztázottak. Az epikus nyelvben metrikus okai is vannak. 1. SCHULZE, SOLMSEN és THUMB szerint az att.-ban a *s*, *i* eltűnése után egymás mellé kerülő *eo*, *ew*, *eou* és *ea* kétszótagú szavakban megmaradt, többtagú szavakban összevonódott. WACKER-NAGEL és HIRT szerint az ok nem a szavak két- vagy többtagúságában rejlik, hanem a hangsúlyban. Tehát *πέος* < **πεσος* skr. *pasah*, *θεός*, azonban *Θουτιμίδης*, *Θουφάνης*, de nem a két- vagy többtagúság miatt, mert *Θεόσημος*, *Θεόδωρος* stb. THUMB az utóbbiakat analogikus (*θεός* után) új képzéseknek tartja. 2. Rövid palatalis magánhangzó után az *ew*, *ea* összevonódik, míg más hang után megmarad: att. *iāsi* — de *τιδέασι*, *Πειραιῶς* < *Πειραιέως* (vö. *Πειραιεύς*), *Πειραιᾶ*. Talán az *eo*i is összevonódik: *teosi* *ποιοῖ* az *ἀναθεοίη* mellett, el. *ποιοῖτο* a *δοκῶι* mellet, lett. 3. Proklisis és enklisis elősegíti az összevonást: att. *σοῦ* < *σέο* de *δέος*, *πέος*.

Az összevonás eredménye nyelvjárások szerint sokszor különböző.

107. §. Egyenlő minőségű hangok összevonása. 1. *a* + *a* = *ā*: ión *ἄτη* < **āātē*, Hom. *dēpā* < **dēpaā*. Ugyanígy *ā* + *ā*: att. *Ἀθηνᾶ* < *Ἀθηνᾶᾶ*, *ā* + *ā*: att. *ἰστάσι* < **ἰσταᾶσι* s bizonyára *ā* + *a* is: lesb. *Λᾶριχος* < **Λᾶριχας*.

2. $\varepsilon + \varepsilon$ ión-att.-ban, északnyug. gör.-ben és a dór egy részében (az ú. n. mitiorban) εi ($= \bar{\varepsilon}$), a lesb., ark., el., lak., kyrenei-, kretai- és részben a boiot.-ban η : att. $\tau\rho\epsilon\iota\varsigma$, lesb. $\tau\rho\eta\varsigma < \tau\rho\epsilon\epsilon\varsigma$, att. $\varphi\acute{\iota}\lambda\epsilon\iota$, dór $\varphi\acute{\iota}\lambda\eta < * \varphi\acute{\iota}\lambda\epsilon\epsilon$. Az $\varepsilon + \eta = \eta$: coniunct. $\varphi\acute{\iota}\lambda\eta\tau\epsilon$, $\Pi\epsilon\rho\iota\kappa\lambda\eta\varsigma < \varphi\acute{\iota}\lambda\epsilon\eta\tau\epsilon$, $\Pi\epsilon\rho\iota\kappa\lambda\acute{\epsilon}\eta\varsigma$. Az $\varepsilon + \varepsilon i$ ($\bar{\varepsilon}$) $= \varepsilon i$ ($\bar{\varepsilon}$): $\kappa\lambda\epsilon\iota\nu\acute{o}\varsigma < * \kappa\lambda\epsilon\epsilon\iota\nu\acute{o}\varsigma < * \kappa\lambda\epsilon\varsigma\epsilon\nu\omicron\varsigma$. Az $\eta + \eta = \eta$: coniunct. $\zeta\eta\tau\epsilon < * \zeta\eta\eta\tau\epsilon$. Az $\eta + \varepsilon = \eta$: $\chi\rho\eta\theta\alpha\iota < * \chi\rho\eta\epsilon\theta\alpha\iota$, $\pi\rho\omicron\theta\eta\tau\alpha\iota$ (Halikarn.) és az $\eta + \varepsilon i$ ($\bar{\varepsilon}$) $\text{is} = \eta$: $\tau\iota\mu\eta\varsigma < \tau\iota\mu\eta\epsilon\iota\varsigma$.

3. Az $o + o$ az ión-att.-ban, északnyug. gör.-ben és a dór egy részében (mitior) $\omicron\upsilon$, másutt ω : ión-att. $\acute{\iota}\pi\omicron\upsilon$, boiot. $\acute{\iota}\pi\omega < * \acute{\iota}\pi\omicron\upsilon[\iota]o$, ión-att. $\nu\omicron\delta\varsigma < \nu\acute{o}\delta\varsigma$. Ugyanígy $o + \omicron\upsilon$ (\bar{o}) $=$ ión-att. $\omicron\upsilon$: $\mu\iota\sigma\theta\omicron\upsilon\varsigma < \mu\iota\sigma\theta\acute{o}\omicron\upsilon\varsigma$. Az $o + \omega = \omega$: ión-att. $\mu\iota\sigma\theta\bar{\omega} < \mu\iota\sigma\theta\acute{o}\omega$, s $\omega + o$ $\text{is} = \omega$: ión-att. $\rho\acute{\iota}\gamma\omega\nu\tau\epsilon\varsigma < \rho\acute{\iota}\gamma\acute{o}\nu\omega\nu\tau\epsilon\varsigma$; meg. $\omega + \omicron\upsilon$ (\bar{o}) $\text{is} = \omega$: $\rho\acute{\iota}\gamma\omega\varsigma\alpha < \rho\acute{\iota}\gamma\acute{o}\nu\varsigma\alpha$.

4. Az $\iota + \iota = \bar{\iota}$: $\pi\acute{o}\lambda\iota < * \pi\omicron\lambda\iota$, $\beta\acute{\alpha}\sigma\iota$, $\Delta\acute{\iota} < \Delta\acute{\iota}$ (így az att.-ban $\Delta\acute{\iota}\acute{o}\varsigma$ után).

5. Az $\upsilon + \upsilon = \bar{\upsilon}$ az att. fel. $\bar{\upsilon}\varsigma < \acute{\upsilon}\acute{o}\varsigma < \nu\acute{\iota}\acute{o}\varsigma$.

6. A második tag diphthongus: a) dór $\gamma\bar{\alpha} = * \gamma\acute{\alpha}\alpha$, b) $\varepsilon + \varepsilon i =$ ión-att. εi : $\varphi\acute{\iota}\lambda\epsilon\iota < \varphi\acute{\iota}\lambda\epsilon\iota$, $\eta + \varepsilon i = \eta i$: $\zeta\eta < * \zeta\eta\epsilon i$, c) $o + \omicron i =$ att. $\omicron i$: $\delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\iota\mu\epsilon\nu < \delta\omicron\upsilon\lambda\acute{o}\iota\mu\epsilon\nu$, $\omega + \omicron i = \varphi$: att. $\rho\acute{\iota}\gamma\omega\nu < * \rho\acute{\iota}\gamma\acute{o}\iota\epsilon\nu$.

108. §. Különböző minőségű magánhangzók összevonása. Az att.-ban a két magánhangzó között álló f sokszor megakadályozza az összevonást, tehát az összevonások egy része (pl. $\alpha + \varepsilon$) a f eltűnését követő időre esik, más része korábbi ($\nu\acute{\epsilon}\acute{o}\varsigma < \nu\acute{\epsilon}f\omicron\varsigma$ összevonás nélkül).

Progressiv: 1. $\alpha + \varepsilon =$ ión-att., lesb., thess., ark., kypr. $\bar{\alpha}$ (de dór η , l. regressiv): $\tau\acute{\iota}\mu\bar{\alpha}\tau\epsilon < \tau\acute{\iota}\mu\acute{\alpha}\tau\epsilon$, $\acute{\alpha}\kappa\omega\nu < \acute{\alpha}f\acute{\epsilon}\kappa\omega\nu$. Az $\alpha + \varepsilon i$ ($\bar{\alpha}$) $= \bar{\alpha}$: $\varphi\bar{\alpha}\nu\acute{o}\varsigma$ (dór $\varphi\eta\eta\acute{o}\varsigma$) $< * \varphi\alpha\epsilon\iota\nu\acute{o}\varsigma < * \varphi\alpha f\epsilon\sigma\nu\acute{o}\varsigma$. Az $\alpha + \eta = \bar{\alpha}$ (de dór η , l. regr.): ión $\acute{\alpha}\delta\eta\varsigma < * \acute{\alpha}\eta\delta\eta\varsigma$, att. $\nu\acute{\iota}\kappa\bar{\alpha}\tau\epsilon < * \nu\acute{\iota}\kappa\acute{\alpha}\eta\tau\epsilon$. Az $\alpha + \iota = \alpha i$: $\alpha\acute{\iota}\sigma\theta\acute{\alpha}\nu\omicron\mu\alpha\iota < * \acute{\alpha}f\iota\sigma\theta$. Az $\bar{\alpha} + \varepsilon =$ dór, aiol $\bar{\alpha}$: dór $\acute{\alpha}\lambda\iota\omicron\varsigma$, lesb. $\acute{\alpha}\lambda\iota\omicron\varsigma < \acute{\alpha}\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\varsigma$ (att. $\acute{\eta}\lambda\iota\omicron\varsigma$ regressiv). Az $\bar{\alpha} + o$ vagy $\omega =$ dór, északnyug., el., aiol $\bar{\alpha}$: herakl., boiot. $\acute{\alpha}\varsigma < \acute{\alpha}\acute{o}\varsigma$, herakl. $\gamma\bar{\alpha}\mu\acute{\epsilon}\tau\rho\bar{\alpha}\varsigma < * \gamma\alpha\sigma$ -, lesb. $\Sigma\mu\iota\theta\iota\nu\acute{\alpha}$ ($\bar{\alpha}$ -tönvű himn. gen.-a), dór, északnyug. stb. $\tau\bar{\alpha}\nu < \tau\acute{\alpha}\omega\nu$ (az ión-att.-ra l. regressiv).

2. $\varepsilon + \alpha = \eta$: att. acc. $\Delta\iota\omicron\mu\eta\delta\eta < -\mu\eta\delta\epsilon\alpha$, $\eta\bar{\rho}\omicron\varsigma < \acute{\epsilon}\alpha\rho\omicron\varsigma$. Összevonatlan att. $\acute{\epsilon}\nu\eta\acute{\epsilon}\alpha$, vö. lat. *novem*. Közbeeső s -nál: $\beta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\alpha < * \beta\epsilon\lambda\epsilon\sigma\alpha$ vö. $\beta\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$. L. regressiv.

3. $o + \alpha =$ ión-att., kypr., ark., thess., lesb. ω : $\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma < \acute{o}f\alpha\tau\acute{o}\varsigma$, att. $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\alpha}\tau\tau\omega < * \acute{\epsilon}\lambda\alpha\tau\tau\omicron\alpha$, ión, lesb. $\pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma$. L. regr. is. Összevonatlan att. $\chi\acute{o}\alpha\nu\omicron\varsigma$. Az $o + \varepsilon = \omicron\upsilon$: imperat. 2. szem. $\delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon$, $\mu\iota\sigma\theta\omicron\upsilon\tau\epsilon$, azonban dór (sev.) $\mu\iota\sigma\theta\acute{o}\omega\tau\epsilon$. Az $o + \eta$ HIRT szerint $= \eta$, mert $\mu\iota\sigma\theta\acute{o}\omega\tau\omicron\nu < \mu\iota\sigma$

θόγητον analogikus. Összevonatlan att. κακοίθης. Az $\sigma + \epsilon$ ($\bar{\epsilon}$) = $\iota\acute{o}\nu$ -att. οὐ: οἶνοϋς < οἶνόεις. Az $\omega + \alpha$ = ω : ἤρω < ἤρωα, az $\omega + \epsilon$ is = ω : att. ῥιγῶτε < ῥιγώετε és az $\omega + \eta$ is = ω : att. coniunct. ῥιγῶτε < *ῥιγώητε. Az $\omega + \iota$ = φ , az $\sigma + \iota$ = $\sigma\iota$: dat. ἤρωφ, οἴγνουμι. < *οφιγνῶμι (vagy *οφιγνῶμι?).

4. Diphthongus a második tag: a) $\alpha + \epsilon$ = att. $\bar{\alpha}$: ἄδω < ἀεῖδω l. regr.; b) $\epsilon + \alpha$ = η : att. sing. 2. med. λείπη; $\eta + \alpha$ = η : φέρη < *φέρηαι; c) $\sigma + \epsilon$ = $\sigma\iota$: μισθοῖ < μισθόεις; $\sigma + \eta$ = $\sigma\iota$: coniunct. μισθοῖ < μισθόη. Az $\omega + \epsilon$ = φ : att. ῥιγῶ < ῥιγώεις; $\omega + \eta$ = φ : coniunct. ῥιγῶ < ῥιγώη.

Regressiv: 1. $\alpha + \epsilon$ vagy η = dór, északnyug., boiot. η ($\iota\acute{o}\nu$ -att. $\bar{\alpha}$): ὄρη < ὄραε, ὀρήτε < ὀράητε. Ugyanigy $\alpha + \epsilon$ ($\bar{\epsilon}$) = η : νικῆν < νικάειν. Az $\alpha + \sigma$ vagy ω = $\iota\acute{o}\nu$ -att. ω : ὀρῶντες < ὀράοντες, ὀρῶ < ὀρώω. Thess. is ἰωλκός < ἰ-αφολκός ($\alpha + \sigma$), σουτεῖρας, és Σάωνος ($\alpha + \omega$), boiot. νικῶντεσσι ($\alpha + \sigma$), phok. κλεοφῶν.

2. Az $\epsilon + \alpha$ = $\bar{\alpha}$: $\iota\acute{o}\nu$ -att. ἀλιᾶ < ἀλιέα (progr.-ben η). Az $\epsilon + \bar{\alpha}$ összevonatlan az att.-ban közbeeső \mathcal{F} -nál: νεᾶνίας. Az $\epsilon + \sigma$ = att. ου, dór ω : att. γένους < γένεος (hom.), dór εὐχαριστώμες < εὐχαριστέομες, de $\iota\acute{o}\nu$ s részben dór is ου: ῥίγευς < ῥίγεος. Nincs összevonás: att. νέος < νέφος (lat. novus). Az $\epsilon + \omega$ = att. ω : φιλέω > att. φιλῶ. Összevonatlan att. ἔως < ἔφος, skr. yāvant ('quantus'). Az $\epsilon + \sigma\upsilon$ ($\bar{\rho}$) = ου: χρυσοῦς < χρυσέους. Összevonatlan att. πλέουσι, mert πλέω < πλέφω (skr. plavatē 'úszik').

3. Az $\sigma + \bar{\alpha}$ = $\bar{\alpha}$: dór Τιμᾶναξ < Τιμό-αναξ, lesb. βᾶθόντι < βοᾶθ- (att. βοηθόντι). Phok., boiot., ait. πᾶτος. L. progress. is.

4. Diphthongusok: a) $\alpha + \epsilon$ és $\alpha + \eta$ = dór. északnyug. η : indic. ὀρη < ὀράει (a coniunct. ὀράη), l. progr.; b) $\alpha + \sigma\iota$ = φ : opt. sing. 3. ὀράει > ὀρῶ, $\iota\acute{o}\nu$ ἀοιδή = att. φῶδῃ; $\epsilon + \sigma\iota$ = att. $\sigma\iota$: φιλοῖμεν < φιλέομεν. Elmarad az összevonás ταχέειν < ταχέφειν vö. ταχύς.

Három magánhangzó összetalálkozásakor vagy az első kettő vagy a második kettő vonódik össze. Az összevonás szabályai és feltételei nincsenek megállapítva. Att. gen. Ἡρακλέους, ellenben hom. Ἡρακλῆος < Ἡρακλέ[\mathcal{F}][ϵ][σ][ος] (az att.-ban a második kettő, a hom.-ban az első kettő vonódott össze), indic. praes. 2. szem. τιμᾶ < τιμάει, ugyanigy φιλᾶ < φιλέη, de hom. μῦθεῖαι < *μῦθε[ι][ϵ][σ][αι].

Összevonás a latin nyelvben.

109. §. A latin nyelvben az összevonások legnagyobbbrészt még a történetelőtti korban mentek végbe. Mindazonáltal az összevonás

folyamata a történeti kor elején sem ért véget, ha mindjárt igen kicsiny is azoknak az adatoknak a száma, amelyek a történeti korban való összevonást igazolják. Az összevonás időbeli határát azonban nem tudjuk megállapítani. A késői népnyelvben már elmaradt, mivel az egyenlőtlen magánhangzók a közbeeső *v* eltűnése után nem vonódtak össze. *Faentiae* = *Faventiae*.

Az összevonás szabályai: 1. Miként a gör.-ben, a lat.-ban is ugyanolyan minőségű hosszú hanggá vonódnak össze az egyenlő minőségű hangok. 2. Az *i* a megelőző *e*- és *o*-val, az *u* a megelőző *e*-vel diphthongusba olvad, Az *o* + *ē* *oe*-t ad. 3. A hosszú hang mindig győz a rövid felett, kivéve az *o*—*ē* esetében. Hogy *sōl* < *sāuol*, tehát hogy itt a rövid *o* győzedelmeskedett az *ā* felett, nem bizonyos (vö. skr. *svar* 'ég'). 4. BRUGMANN Grundriss I² szerint elmarad az összevonás, ha a különböző minőségű magánhangzók közül a második hosszú és a történeti hangsúly hordozója: *coēgī*, de *cogo* < **coago*. Ő tehát azt tartja, hogy itt az összevonás a történeti hangsúly korában ment végbe. De miért mutatkozik a történeti hangsúly hatása *coipio* esetében? L. 111. §. 3. SOMMER szerint *cōgō* < *coagō* a prähistorikus hangsúly hatása előtti korból való, mivel az *a* nem gyöngült meg. (A *coipio* e szerint későbbi.) Szerinte *aēnus* és *laudēs* < **lāudāiēs* különbségének az az oka, hogy ha a második hang hosszú, csak a szóvégen történt összevonás.

110. §. Egyenlő minőségű hangok összevonása.

1. *ā* + *ā* = *ā*: *lātrīna* < *lauātrīna*, *lābrum*. < *lavābrum*. 2. Az *ē* + *ē* = *ē*: *trēs* < **treiēs* (skr. *trayaś*), *mēmō* < **nehemō*, *dēmō* < *dēmō*. 3. Az *ō* + *ō* = *ō*: *prōlēs* < **pro-olēs*, *cōpia*, < **coopia*, *cōrs* < *cohors*. 4. *ī* + *ī* = *ī*: *bīmus* < **bi-himos*, vö. *hiems*, *nīl* < *nihil*, *sīs* < *sī vīs*, *vīta* < **vīta* < **g*ivota*, vö. lit. *gyvatà*, 'élet'. 5. *ū* + *ū* = *ū* elméletileg, de nincs igazolva: *tūs* = gör. *θύς*. 6. Diphthongus az első tag: *prae-mium* < **praeemium*, *praeda* < **prae-heda* vö. *prae-hendō*, *praes* < **prae-ues*, azonban *praeēō*; *praebeō* < *prae-hibeō*, *praetor* < **prae-itor*.

111. §. Különböző minőségű magánhangzók összevonása. Progressiv. 1. *ā* + *e* = *ā*: *laudās* < *laudāiēs*; *ā* + *o* = *ā*: *mālō* < *māvolō*.

2. *ē* + *a* = *ē*: *dēgō* < **dē-ago*, *dēbeō* < *dē-habeō*, Plaut. *dēhibuistī*. Az *e* + *i* = *ei*: *dēinde* és *de-inde*, *e* + *u* = *eu*: *nēuter*.

3. *ō* + *e* = *ō*: *cōmō* < *coemō*, *cōntrō* < *co(v)entiō*, *prōmō* < *pro-emō*. Azonban *coeō*, *coerceo*, s pedig BRUGMANN (l. 109. §) szerint azért, mert késői képzések. Az *o* + *ē* = *oe*: *coepī* < *coēpī* (præs. *coepiō* < arch. *coipio* < **co-apio*), *o* + *i* = *oi*, majd *oe*: *coetus* < *coitus*. Az *ō* + *a* = *ō*: *cōgō* < **coagō*, *cōgitō* < **coagitō*, de lásd előbb *coepiō*.

Regressiv: 1. $\check{a} + \bar{e} = \bar{e}$: *laudēs* < **laudāiēs*. 2. $\check{a} + \bar{o} = \bar{o}$: *laudō* < **laudāiō*.

A latin nyelvben kevesebb alkalom nyílt az összevonásra, mint a görögben, mivel kevesebb esetben tűnt el az intervocalis mássalhangzó.

Az analogia érvényesülése *dēsse* (*dēsse*), *dēāmō*, *coālēsco*.

A hiatust nemcsak az összevonás és magánhangzó eltűnése útján, hanem intervocalis mássalhangzó közbeiktatásával is el lehet kerülni; lat. *Quirenarice* = *Cyrenaicae*, ὀκτισσούμ: τὴν θύραν, bár ez lapsus calaminak is vehető, amely műveletlen, az idegen nyelv szavát nem értő embereknel fordul elő (HOFMANN, IF. 42). Nem lapsus calamiból származnak azonban az átmeneti *i*, *u* hangok.

Változások végszótagban.

112. §. A mondat vagy legalábbis annak több szóból álló része phonetikus egységet alkot, s így a mondat belsejében, ill. ez egységen belül a szó végén változások állottak be. Ezek az ú. n. 'sandhi'-jelenségek. (Skr. *sandhi* = összeköttetés, mondatfűzés). A gör.-ben a szóvégi változások mind sandhi-jelenségek, a latinban a változások nagy részét a szóhangsúly magyarázza.

Végszótagbeli magánhangzók változása a görög nyelvben.

113. §. 1. A rövid magánhangzók magánhangzós szókezdet előtt abszolút szóvégen elisiót szenvednek: ἀπ' αὐτῶν, κατ' ἄλλο, μ' ἀνέθηκε. Összetételben is: ἀπ-αγωγῆ, ὀπ-απιδίος. Sohasem szenved elisiót πρό és τό. Az apokope nem mindig gör. eredetű. A rokon nyelvek arra mutatnak, hogy az ὄν (ὄν), παρ, περ már gör. előtti mellékformák lehetnek az ἀνά, παρά, περί mellett. Apokope voltaképpen csak magánhangzó előtt várható, a gör.-ben azonban az ἀνά, κατά, παρά, ποί az ión-att. nyelvjáráson kívül mássalhangzó előtt is elveszti végső magánhangzóját: lak. πὸτ τόν, thess. κατ τόν καπ παντός. Ez lehet synkope, de inkább a magánhangzós szókezdet előtti elisio analógiája.

SCHMIDT JÁNOS KZ. 38 az apokopét a proklisis következtében beálló hangsúlytalanságnak tulajdonítja. KRETSCHMER Gl. 1. szerint az ἄν, παρ (az ión-ban csak ez a kettő fordul elő) egy dissimilatio-törvény folytán vesztette el -a-ját, mely szerint két egyforma magánhangzó közül a hangsúlytalan eltűnik nasalis vagy liquida közelségében.

A $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}$ > előbb $\pi\epsilon\rho\acute{\epsilon}$ (liquida mellett) s csak aztán áll be a dissimilatio. (HERMANN IF. 43. ellene az elméletnek.) KRETSCHMER kimutatja, hogy a három nyelvjáráscsoportban, a nyugati gör.-ben, az achájban és az ión-att.-ban nem egységes az apokope. Az ión-att.-ban nincs apokope (szerinte a $\pi\rho\acute{o}\varsigma$ sem az, mert rokon ugyan a $\pi\rho\acute{o}\tau\iota$ -val, de nem azonos vele, az $\acute{\alpha}\nu$ - és $\pi\alpha\rho$ -ra nézve pedig l. előbb), a nyugatiban és az achájban van, de e kettőben sem viselkedik egységesen. Így a nyugati gör.-ben a $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ és $\pi\omicron\tau\acute{\iota}$ csak dentalis explosivák (τ , θ , δ) előtt, az achájban a $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ más mássalhangzók előtt is ($\kappa\acute{\alpha}\lambda\lambda\iota\pi\epsilon\nu$, $\kappa\acute{\alpha}\pi$ $\pi\alpha\nu\tau\acute{o}\varsigma$) apokopét szenved.

Sokszor a végső magánhangzó eltűnése helyett összevonódik a szóvégi és szókezdő magánhangzó. Ez az ú. n. **krasis**. Szabályosan csak proklitikus szavaknál van krasis, s Homerosnál csakugyan nem is fordul elő másutt, csak egytagú proklitikus szavaknál, milyen \acute{o} , $\tau\acute{\alpha}$, $\kappa\alpha\acute{\iota}$, $\pi\rho\acute{o}$. Pl. $\omicron\upsilon\nu\epsilon\kappa\alpha$, $\tau\omicron\upsilon\nu\epsilon\kappa\alpha$. Másutt att. $\acute{\alpha}\nu\eta\rho$ — ión, dór $\acute{\omega}\nu\eta\rho$ = \acute{o} $\acute{\alpha}\nu\eta\rho$, att. $\tau\acute{\alpha}\delta\tau\acute{o}$ — ión, dór $\tau\acute{\omega}\delta\tau\acute{o}$ = $\tau\acute{o}$ $\acute{\alpha}\delta\tau\acute{o}$. Minthogy az iónban $\alpha + \epsilon = \bar{\alpha}$, krasisban is ez várható: $\tau\acute{\alpha}\nu$, $\kappa\alpha\acute{\iota}\tau\iota\varsigma$ ($\kappa\alpha\acute{\iota}$ $\epsilon\acute{\iota}$ $\tau\iota\varsigma$), $\kappa\acute{\alpha}\pi\iota$. Ezzel szemben azonban $\kappa\eta\mu\upsilon\rho[\acute{\kappa}\acute{\iota}\nu\omega\iota]$ < $\kappa\alpha\acute{\iota}$ $\epsilon\mu$ $\mu\upsilon\rho\acute{\kappa}\acute{\iota}\nu\omega\iota$ (Paros), $\kappa\eta\tau\acute{\epsilon}\rho\omega\iota$ (Herondas). Ugyanígy $\acute{\alpha}\rho\alpha$ (Archil.) < η $\acute{\alpha}\rho\alpha$, ellenben $\eta\rho\alpha$ (Her., Sappho). Kéttagúnál: $\epsilon\gamma\acute{\omega}$ $\omicron\acute{\iota}\mu\alpha\iota$ = $\epsilon\gamma\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$, ark. $\kappa\alpha\tau\omicron\rho\rho\rho\epsilon\nu\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ < $\kappa\alpha\tau\omicron$ $\acute{\alpha}\rho\rho\epsilon\nu\tau\epsilon\rho\omicron\nu$ (mint $\pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma$), de az egytagú $\tau\epsilon\pi\acute{\iota}\omicron\nu\tau\alpha$.

2. A hosszú magánhangzók mondat belsejében, szóvégen, magánhangzós szókezdet előtt megrövidülnek: kret. $\mu\acute{\epsilon}$ (= $\mu\eta$) $\acute{\epsilon}\nu\delta\iota\kappa\omicron\nu$, $\mu\acute{\epsilon}$ $\acute{\epsilon}\chi\eta$, meg. fel. $\epsilon\pi\epsilon\tau\acute{\iota}\delta\epsilon$ $\acute{\iota}\chi\acute{\epsilon}\sigma\iota\omicron\varsigma$.

3. Szóvégen is consonantizálódott az ι és υ magánhangzó előtt, ezért $\pi\rho\acute{o}\varsigma$, ark. $\pi\acute{o}\varsigma$ < $\ast\pi\rho\omicron\tau\iota$, $\pi\omicron\tau\iota$ (azonban l. előbb KRETSCHMER véleményét az ión-att. apokopénál).

4. A szóvégi hosszú diphthongusok mássalhangzós szókezdet előtt bizonyára ép úgy megrövidültek, mint szóbelsejében, azonban ez nem igazolható (boiot. dat. $\tau\omicron\iota$ $\kappa\omicron\iota\nu\omega\iota$ lehet < $\kappa\omicron\iota\nu\omega\iota$, de általában locativust látnak benne), a hosszú i -diphthongusok pedig átmentek magánhangzós szókezdet előtt monophthongusba. A monophthongizálódás idővel általánosult, de nem egyszerre az egyes nyelvjárásokban. A lesb.-ban az $\bar{\alpha}\iota$, $\eta\iota$, $\omega\iota$ még a IV. sz. elején kimutatható: $\tau\acute{\omega}\iota$ $\mu\epsilon\nu'$ $\epsilon\mu$ $\mu\upsilon\tau\iota\lambda\acute{\eta}\nu\alpha\iota$ $\kappa\alpha\tau\alpha\gamma\rho\acute{\epsilon}\theta\eta\iota$, $\theta\alpha\nu\acute{\alpha}\tau\omega\iota$, másrészt azonban $\acute{\epsilon}\nu$ $\tau\acute{\alpha}$ $\beta\acute{o}\lambda\lambda\alpha$, $\tau\acute{\omega}$ $\nu\acute{o}\mu(\omega)$. A kypr.-ban is igazolható a dat.-ban az $\bar{\alpha}\iota$ -, $\bar{\omicron}\iota$ -ejtés. A thess.-ban az $\bar{\alpha}\iota$, $\omega\iota$ kimutatható, de az $\eta\iota$ nem: $\tau\acute{\alpha}\iota$ $\Theta\acute{\epsilon}\tau\iota\delta\iota$ (Pharsalos), $\Sigma\omicron\tau\alpha\acute{\iota}\rho\omega\iota$ $\tau\omicron\iota$ $\text{Κορινθίοι καὶ τοὶ καὶ γένει}$. Az ión Kis-Ázsiában a szóvégi $\eta\iota$ olyan korán elvesztette a második componensét, hogy már a Kr. e. 400 előtti feliratokon is elhagyták az ι írását: Ἐρμῆ, Μανῆ ἔδωκε , de $\tau\eta$

ἑερῆι, Ἡρηι, Ἀνθέηι, τῇ Ἀφροδίτῃ. Chalk.- és Eretr.-ban az V. sz.-ban ηι, ωι helyett ει-, οι-t írnak: Chalk. αὐτοῖ, eretr. τοῖ βουλεῖ καὶ τοῖ δῆμοι.

Vég szótagbeli magánhangzók változása a latin nyelvben.

114. §. A latin vég szótagbeli változásoknak nagy része független a sandhitól, nagyobb részük a szóvégi mássalhangzó s főleg a szóhangsúly hatására, tehát in pausa is bekövetkezhetett. A szóhangsúly ugyanis nemcsak középszótagban, hanem szóvégen is éreztette hatását. Sok esetben azonban nehéz megállapítani, vajjon a változás pusztán a szóhangsúly hatására következett-e be, vagy pedig mondatfonetikai okokból. A változások lehetnek qualitativok és quantitativok, az utóbbiak egészen a szótag eltűnéséig. Továbbá másként mutatkoznak a magánhangzók szóvégi nyílt, mint zárt szótagban.

115. §. Sandhi-változások. Kétségtelenül ide csak quantitativ változások tartoznak. 1. A hosszú diphthongusok abszolút szóvégen mássalhangzós szókezdet előtt megrövidültek, magánhangzó előtt és mondatvégen megmaradtak. A történeti korban azonban már kiegyenlítődés állt be, úgy hogy mondat belsejében és végén egyformán mutatkoznak: *mēnsae* (rövidülés), *lupō* < **lupoī* (második componens eltűnése), *noctū* < **nocteu* < **noctēu*. Hogy az *ai* (*mēnsae*) nem lehet rövid diphthongus, nemcsak abból következik, hogy -ā tő, hanem abból is, hogy *ai* > ī. (Plaut.-nál meg *āi* is, sőt Verg.-nál is előfordul így: Aen. III. 354 *aulāi*, VII. 464 *aquāi*).

2. Apokope. Lehet elisio (magánhangzós szókezdet előtt) és synkope (mássalhangzós szókezdet előtt). Synkope bizonyosan *ac* < *atque*, *nec* < *neque*, *ab* < **ap* < **apo* (gör. ἀπό, skr. *apa*), *per* < **peri* (lehet, hogy még a lát. külön élete előtt apokopáltatott). Elisio: *dīc*, *dūc* — régi *dīce*, *dūce*, *tribūnal*, *calcar* — *tribūnāle*, *calcāre* (régembi **tribūnālī*, **calcārī*), *quīn* < **quīne*, *sīn* < **seīne*, *viden* (*vidēs-ne*), *ain* (*ais-ne*), *mēn* (*mē-ne*), *tot*, *quot* (még itáliai lehet), *est* < **esti*, *sunt* < **sonti* stb. De lásd 116. § HIRT feltevését. JACOBSON Gnomon 2 szerint rövid magánhangzós egyszótagú szavak csak enklisisben vagy proklisisben maradtak meg: *ne-fās*, *ne-scio*, *ne-hemō*, *co-/cum*, *prō-/prō*.

A késői grammatikusok szerint a szóvégi magánhangzót teljesen elnyomja a következő szó kezdő magánhangzója.

Hazai irodalom: BRASSAI S. «Az 'elisio' mythosa». EPHK. 17.

3. Mássalhangzóval fedett magánhangzó is eltűnhet magánhangzós szókezdet előtt: *animadvertō* = *anim[um]advertō*.

116. §. Hangsúly okozta változások. A) Qualitativ vál-

tozások abszolút szóvégen. Az *a* talán megmaradt: *ita* (skr. *iti* arra mutat, hogy *a*, s ennek *a* a lat. folytatása). Az *i* és *o* valószínűleg *e*: *mare* (vö. *mari-a*, ófn. *meri*), *ante* (vö. *antistes*, gör. *ἀντί*), *sequere* < **sequeso* (vö. gör. *ἔπειο*, *ἔπou*). Az *e* megmarad a voc.-ban és imperat.-ban: *lupe*, *age*. HIRT Idg. Gr. V. szerint a szóvégi magánhangzó az indogermán (tehát nem a szókezdő) hangsúly nyomait mutatja: *quot* = skr. *káti*, de *ante* = gör. *ἀντί*. Nem valószínű, hogy a lat.-ban még hathatott az idg. szóhangsúly.

Az *u*-diphthongusok sorsa kétséges, az *i*-diphthongusok *ei*-n keresztül *ē*—*ī*-vé lettek: *tutudī* < **tutudai* (skr. *tutudē*), *sibī* (fel. *sibei*, osc. *sifei*), *lupī* (gör. *λύποι*). Az *oi* szóvég fejlődését mutatja *foideratei* (Kr. e. 186), *III vire* (Kr. e. 130/129), *ceterī* (Kr. e. 117), azonban már Kr. e. a III. sz.-ban *plourume* is és 160 körül *purgatī*.

117. §. B) Qualitativ változások mássalhangzóval végződő szavakban. Az *a* sorsa kétséges. Látszólag *i* lett egyszerű és *e* több mássalhangzó előtt: *prodit* < **prodati* < **dati*, *rēmex* < *rēmags*.

Az *e* megmaradt: *flūmen*, *nōmen*, *senex*, *inter*, azonban *t* és *s* előtt *i*: *agit* < **aget*, *agis* < **ages*, ólat. fel. még *Veneres*, *Salutes*, *deded*.

Az *i* megmaradt: *salix*, *ovis*, *capis*, *capit*, *turrim*, de *iūdex* < **iouz-dik-s* és *comes* < **comits* analogikusan a *-fex* (*aurifex*), *-spex* (*auspex*), *-stes* (*superstes*) után.

Az *o* Kr. e. a III. sz.-ban *u* lett a sing. nom.-ban (*novios*, *Plautios* — *novius*, *Plautius*), a sing. acc.-ban (*Lūciom*, *sacrom* — *Lūcium*, *sacrum*), a s-tövű semlegesnél (*genus*, *maius*), a plur. 3. szem.-ben (*consentiont*, *dederont* — *consentiunt*, *dederunt*) és *aliud*, *istud*, de megmaradt az *o*, *u* és *y* után a köztársaság végéig (*mortuos*, *servom*, *confluont*, de l. 83. §. 2 β). Talán megmarad abszolút szóvégi *r* előtt is: *memor*, *marmor*, de *iecur* (< **iecor*?, skr. *yakrt*), *femur* (< **femort* < **bhemrt*?).

Az *i*-diphthongusok valamennyien *ei*-n át *ē*—*ī* változást szenvedtek: *mēnsīs* < **mēnsais* (osc. *deivinais* 'divinis'), *abīs* < **abeis* (*abeō* sing. 2. szem.), *nātīs* < **gnatois* (vö. pael. *enatois*, Paul. Fest. *oloes* = *ollois*, fel. *castreis* Kr. e. 189, *mentouines* Kr. e. 117, de *rostrīs* már Kr. e. 123/22).

Az *u*-diphthongusok közül *ou*-ból *ū*: *fructūs*, arch. *senatous*, osc. *castrous* ('fundī'), gót *sunaus* ('filiī').

118. §. Végzótagbeli magánhangzók quantitativ változásai. A) Változás a történeti hangsúly hatására. 1. Ha egy iambikus egymásutánban a hangsúly a rövid szótagon van (◡—), a iambus hosszú szótagja megrövidül: *amā* (Plaut.), *tacē* (de Ter. *tacē*), ellenben *laudā*, *mandā*. Ugyanígy helyzetüknél fogva hosszú szótagok

is a drámairóknál: *vēlnt, ādēst*. Hasonlóképen rövidülés áll be a iambusban nem szóvégen is, ha a iambust követő szótagon van a hangsúly: *verēbāminā* (Ter.), *pūdicītiām, vōlūptātēs, vidēbāntur*. A törvény mondatösszefüggésben is hatott. Önállóan *māchīnās*, de Plaut. Pers. 785. «quia ei fidem non habui argenti, eo mihi eas *māchīnās mōlitust*.» JACHMANN «Studia prosodiaca ad veteres poetas scaenicos latinos spectantia» 1912. erősen korlátozni óhajtja a iambikus rövidülés törvényének az érvényét.

JURET «Manuel de phonétique latine» szerint a iambikus rövidülés költői szabadságon alapul, tehát csak metrikus, úgy hogy sem a szóhangsúly, sem a versictus nem tehető érte felelőssé. Ugyancsak a iambikus rövidülés törvénye ellen LENCHANTIN DE GUBERNATIS Rivista di fil. e d'istruzione class. 51 (1923), mivel a skenikusoknál a iambikus rövidülés másutt is jelentkezik, mint ahol a törvény szerint várható. Csakhogy ezzel szemben rámutattak arra, hogy ezeket a helyeket megmagyarázza az ictus, amely itt egyenlő értékűnek vehető a szóhangsúllyal. Ő a iambikus rövidülést egy szintre helyezi a magánhangzóreductióval és a synkopéval, s szerinte mindezek különböző következményei a quantitas pusztulásának és egy sajátos latin hangsúly jelentkezésének. BURGER Ét. phonétique et de morphologie lat. szerint a lat.-ban törekvés volt olyan szóalakokra, amelyek ritmusukat tekintve két egyenlő értékű részből állanak: *pūtā—laudā, capis—sōpis*.

A iambikus-törvény mindenesetre hatott az élő nyelvben, de aránylag rövid életű volt, úgy hogy a klasszikus-korban nem hatott. Hogy a skenikusok nagyobb terjedelemben terjesztették ki, mint az élő nyelvszokás, az kétségtelen.

Többtagú szavak abszolút szóvégeben álló hosszú magánhangzója tehát a iambikus rövidülés törvényétől függött: *duō, ambō, mihī, illī*. Az analogia következtében azonban az eredeti állapot megzavarodott és kiegyelítődés állt be: Rövid az 1. decl. sing. nom.-a és a neutr. plur. nom.-acc.-a (*togā, mēnsā, iugā* és *crūstā*, de megmaradt *trīgintā, quadrāgintā* stb.), hosszú az imperativus (*amā, laudā, monē, augē, venī, sentī*, de természetesen *age*), az ablativus (*equā, mēnsā, lupō, campō, sitī, omnī, acū, fructū, diē*, de *honorē* és *hiemē*, s ahol *ē* van 3. decl. szavaknál, ott az abl. az 5. decl. szerint analogikusan a nom. -és végzete miatt: *famē* Plaut. Verg., *pūbē* Plaut.), az adverbiumok (*rēctē, vērē, ferē*, de *bene, male*). Az első személy -ō végzete a régi nyelvben csak iambikus szavakban rövid, de a császáρ-korban mindig nagyobb terjedelemben rövidült nem iambikusokban is, a Kr. u. IV. sz.-ban már csak egytagú szavakban hosszú. Éppen így rövidül a sing. nom. is.: Lucr. *homō*, de Ov.-nál már *nēmō* is, továbbá az *ergō* adv. (vö. HARTENBERGER «De o finali apud poetas lat. ab. Ennio usque ad Iuv. 1911). A végszótagi *ei*-ből lett monophthongus is megrövidült s mint $\frac{1}{4}$ jelentkezik: *sibi* és *sibe*, *ubi* és *ube*, *heri* és

here. Az $\frac{e}{i}$ -re Plaut.-tól (here) a Kr. u. II. sz. közepéig (ube) vannak példák. L. még 119. §. 2.

A *māter*, *frāter* \bar{e} -je lehet a **pātēr* > *pātēr* után analogikus, de SKUTSCH Gl. 2. szerint ezek a *pater*-rel együtt vocativusok.

2. Egységes szócsoporthoz egy hangsúly alá vonása következtében is megrövidülhet a hosszú magánhangzó: *tū quidem, sū quidem, nūm-quis, ēquis quidquid* (vö. VOLLMER: «Kürzung durch Tonanschluss im alten Latein». S. Ber., d. bayr. Akad. 1917).

119. §. B) Rövidülés szóvégi mássalhangzó hatására.

1. Egytagú szavak hosszú magánhangzója megrövidült a) *m* előtt: *quam* (*quārum*, osc. *paam*), *rem*: *rēs* (skr. *rās*: *rām*), *sim* (arch. *siem*) — de *sīs*, b) *t* előtt: *sit* (de *sīs*), *det* (de *dēs*), azonban még Plaut. *sīt*, *dēt* s fel.-on is *seīt* (*ei* = \bar{i}).

2. A klasszikus korban többtagú szavak végszótagjának hosszú magánhangzója a *s* kivételével minden mássalhangzó előtt rövid. A szóvégi *m* már a történetelőtti korban megrövidítette az előtte álló magánhangzót (*equām*, *equārūm*), más esetekben azonban a iambikus rövidülés törvényének a következménye a rövidülés. Az archaikus korban még gyakori a hosszú magánhangzó (*fateōr*, *rapiōr*, *habēt*), azután hatott a iambikus rövidülés törvénye (*ferōr*), majd beállt Kr. e. a II. sz.-ban a végszótag rövidülése analogikusan a nem iambikus végződésű szavakban (*mandēbāt*, *frūniscōr*, sőt egy magában álló alak már Ter.-nál *audīret*), s végül a rövid szóvég általánosult a *r*, *l* és *t* végű szavakban, míg a *s* végűekben megmaradt az eredeti hosszú: *amōr* és *laudōr*, *animāl* és *tribūnāl*, *habēt* és *splendēt*, de *equōs* és *mūrōs*. A *s* előtt álló magánhangzó rövidsége Plaut.-, Ter.-, Enn.-nál is igen ritka: *nōvōs* (Plaut. plur. acc.), *lōcēs* (Plaut. sing. 2.). A klasszikus korban a nem *s* végű szavak közül csak a véghangsúlyos pronominalis adverbiumoknál van hosszú hang: *illīc* < **illīce*.

120. §. Magánhangzó eltűnése végszótagban. Synkope kéttagú szavakban csak hosszú szótag után van: *mors* < **mortis* (skr. *mṛtiḥ*), *pars* < **partis* (vö. *portio*), *sors* < *sortis* (mint nom. Plaut.-nál), *mēns* < *mentis* (Enn.; skr. *matih*, tehát < **mṛtis*), továbbá *cōs*, *dōs*, *glūs*, de *sītis*, *pēdis* ('tetű'). Samprasāraṇa a *-ros* végből (> **rs* > *er*), ha rövid a megelőző magánhangzó: *forumfel*. SAK-ROS = *sacer*, *ager*, *macer*, *caper*, de *clārus*, *dīrus*, *vērūs*. Samprasāraṇa nélkül *vir* < **uiros*, ellenben synkope nélkül *merus*, *ferus*. Ezért PERSSON Gl. 6. úgy állítja fel a törvényt, hogy az *-ero* kéttagúakban nem szenvedett syncopét, csak a háromtagúakban (ezért *vesper*).

Ugyanezt tartja érvényesnek a 3. declinációba tartozó *oo* méretű szavakra is: *sitis*, *cutis*, de összetételben, hol már több mint kéttagú, *intercus*.

Három- és többtagú szavakban eltűnik az *o* az *-eros* végből: *liber* < **leudheros* (gör. ἐλευθερος), *dexter*, továbbá *socer*, *puer*, *miser*. Egy része ezeknek is lehet szó belsejében beállott synkope: *(e)ros*. L. 84. §.

Az *i* is eltűnhetett: *vigil* < **uigilis*, továbbá *nostrās* < *nostrātis*, *cuiās* < ólat. *quoiās*, *Arpīnās*, *Samnīs*.

Előfordulnak egymásmellett synkopált és synkopálatlan alakok: *prosper*—*prosperus*, *exter*—*exterus*. Vannak csak összetételben synkopált szavak: *intercus* (vö. *cutis*, l. előbb), *sīgnifer*.

A szóvégi magánhangzó a lat.-ban bizonyára abszolút szóvégen is eltűnhetik. Lat. *est* = skr. *asti*, *sunt* = skr. *santi*, *tot* = skr. *tati*, *mel* = gör. μέλι. Azonban *ante* = gör. ἀντί, loc. *pede* = gör. ποδί (vö. 116. §).

Hangsúly.

Az indogermán alapnyelvi hangsúlyozás.

121. §. A hangsúly névvel a hang magasságának és erősségének változásait jelöljük. A hangmagasság változása *zenei* (*muzikális*, *tonikus*), a hangerősség változása *erősségi* (*nyomaték*, *expiratorius*, *dynamikus*) hangsúly. A zenei hangsúly emelkedés és süllyedés (magas, közép és mély), a nyomaték erősödés és gyöngülés (erős, közép és gyenge). A kétféle hangsúly megvan minden nyelvben, tehát nem különböztethetők meg zenei és erősségi hangsúlyú nyelvek, azonban általános felfogás szerint az egyik túlsúlyra juthat a másik felett. Így az idg. alapnyelv hangsúlya a szótag és a szó hangsúlyát illetőleg abban az időben, amelyre a quantitativ ablautjelenségek esnek, túlnyomóan expiratorius volt, mivel ezzel magyarázható meg a magánhangzógyöngülés, eltűnés és nyúlás (ablaut), azonban idővel, legalább is a nyelvterület keleti részén (Hirt Idg. Gr. V. szerint a szétválás előtt mindenütt) túlnyomóan zeneivé lett.

MEYER K. H. «Slavische und indogermanische Intonation» (1920) c. tanulmányában az élő nyelvekből szerzett tapasztalatok alapján a nyelvek régebbi állapotára és a kihalt nyelvekre nézve is elhízázottan tartja, hogy hangsúlyukat túlnyomóan zeneinek vagy túlnyomóan erősséginek mondjuk. Szerinte vannak nyelvek, amelyekben igen csekély az ingadozása mind a zenei, mind az expiratorius hangsúlynak, másokban pedig — mint pl. az újfelnémetben — mind a kettő egyformán erős. A hangmagasság és a hangerősség nem is mérhetők össze. Különben is a zenei hangsúly szótesten belül,

hacsak nem áll a szó izolált helyzetben, változó, s csak az erősségi állandó. Az indogermán alapnyelvre a nyelvtudomány szempontjából nem azért van csekély jelentősége a zenei hangsúlynak, mivel az erősségi felettle túlsúlyra jutott, hanem mivel minden hangváltozás, a kvalitatív ablaut is (l. a 63. § más feltevést) az utóbbiból magyarázandó. MEYER feltevése, hogy a zenei és erősségi hangsúly egymással szorosan összefügg s vagy mindkettő erősen kidomborodik, vagy mindkettő egyszerre gyenge, több oldalról elismerésben részesült, de megfontolásra érdemes érvek is hangzottak ellene. Elméletét SCHMITT ALFRÉD («Untersuchungen z. allg. Akzentlehre», 1924) továbbépítette, s a gör. és a lat. hangsúly kérdésének új világításba helyezésére is tett kísérletet, azonban ezt a továbbépítő kísérletet a kritika nem minősítette sikerültnak. SCHMITT új műszóval is él: «erősen és gyengén centralizáló hangsúly». Az «erősen centralizáló» a hangsúlyos szótagot erősen kiemelő expiratorius hangsúly, amelynél a hangsúlytalan szótagok teljesen háttérbe szorulnak. A zenei hangsúly szerinte sem hiányzik egy nyelvből sem, hanem az erősen centralizáló hangsúlyú nyelvekben a mondat hangsúlyától függ. GÜNTERT HERMANN («Grundfragen der Sprachwissenschaft», 1925) az «erősen és gyengén centralizáló» helyett a «mellé- és alárendelő» hangsúly-nemet ajánlja. Az alárendelő hangsúlynál a nem hangsúlyozott közép- és végszótagok meggyengülnek, a mellérendelőnél nincsenek kitéve ilyen széttagoló hatásnak, mert itt nem lép előtérbe meredek csúcsként a hangsúlyos szótag, nem koncentrálna az articulációnak úgyyszólván egész erejét magára, s így a szótagoknak az egyenlősége jár vele. KRETSCHMER Gl. 16. GÜNTERT-hez csatlakozik, csak az «alá- és «mellérendelő» helyett «erősen» és «gyengén alárendelő» hangsúlyt különböztet meg, mivel a «mellérendelő» annyit jelentene, hogy hangsúlytalan.

A zenei és erősségi hangsúly kvalitatív hangsúly. A hangsúllyal azonban összefügg a hangok, ill. szótagok időmennyisége is (rövid, közepes, hosszú, túlrövid, túlhosszú). Ez a hangsúly a kvantitatív hangsúly.

A hangsúly szótag-, szó- és mondathangsúly. A szótaghangsúly a legerősebb hangon van (a sonanson, tehát magánhangzón, nasalison, vagy liquidán, de ha ilyen nincs a szótagban, más, a sonanst helyettesítő hangon: *pész*), a többtagú szó hangsúlya a legerősebben hangsúlyozott szótagon, a mondathangsúly egy vagy több szón.

A hangsúlyt már a görög és az ind. grammatikusok felismerték az ó-korban. Görög neve *προσῳδια* és ennek latin fordítása az *accentus* < **ad-cantus*.

122. §. Az indogermán szótaghangsúly. Ismeretes, hogy a görög szótag hangsúlya kétféle lehet: *éles* és *hajtott*. Ugyanez a kétféle hangsúly megvan a litvánban is (bár ez MEYER szerint szembehelyezkedik végszótagban a gör.-gel, amennyiben az éles itt emelkedő, a lit.-ban eső), s minthogy ezek a hangsúlyok kapcsolatba hozhatók a germán végszótagjelenségekkel (az idg. kétmorás szóvégi éles hangsúlyú hosszú magánhangzó egymorás rövid magánhangzóvá, a hárommorás hajtott hangsúlyú pedig kétmorás hosszú magánhangzóvá lett az ősgermánban) és a kétszótagúnak mért szanszkrit hosszú magánhangzóval (skr. *gām* = *gaam*, gör. *βῶν*), megállapítható, hogy az idg. alapnyelvben is kétféle szótaghangsúly volt: *éles* és *hajtott* (német

elnevezése *Stosston* és *Schleifton*). Az éles hosszú és rövid magánhangzón egyaránt állhatott, a hajtott csak hosszú magánhangzón, de nem a rövid magánhangzójú zárt hosszú szótagon, amelyet záró mássalhangzójának megnyúltan ejtése tesz hosszúvá. Hogy a hosszú magánhangzó éles és hajtott hangsúlyú lehetett, annak a mora különbség az oka. Az éles hangsúlyú két morás, a hajtott hangsúlyú többnyire három morás. *Mora* az az egység, amellyel az időmennyiséget mérjük, s jelenti azt az időt, amennyi egy rövid hang kiejtésére kell. Minthogy pedig a hosszú hang abszolút véve rövidebb hosszú szóban, mint rövidben, s a hallgató előtt más mennyiségűnek tűnhetik fel valamely hang, mint a beszélő előtt, a morán a rövid szótagnak a szó terjedelmétől független normális ejtésére szükséges időmennyiséget értjük.

Az éles és hajtott megkülönböztetése a zenei hangsúlyon alapul. Exspiratorius tekintetben általában többnyire kétesúcsúnak tartják a hajtottat s egycúcsúnak az élest. Azaz e szerint a hajtott hangsúlyú szótagban a hang erőssége nem egyenletesen gyarapodik vagy csökken (tehát olyan ejtésű, mint a ném. *kam*), az éles hangsúlyúban egyenletesen gyarapodó vagy csökkenő (*lā* gyarapodó, *al* csökkenő). Lényegesebb azonban, hogy milyen volt a szótaghangsúly zenei tekintetben. A gör. állapotról támaszkodó általános feltevés szerint az idg.-ban az éles emelkedő, a hajtott eső volt, ill. némelyek szerint ez is emelkedő, csak hogy ennél az egész emelkedő mozgás az első morán volt (tehát $\cup\cup$, holott az éles $\cup\cup$). Ezzel magyarázzák helyesen a gör.-ben a $\varphi\lambda\omega < \varphi\lambda\acute{\epsilon}\omega$ és $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\omega}\varsigma < \acute{\epsilon}\sigma\tau\alpha\omega\varsigma$ hangsúly különbségét. Csak-hogy mióta a gör. és litv. intonatio különbségére rámutattak, kétségesse vált, vajjon csakugyan a gör. hangsúlyminőség felel-e meg az idg.-nak. HIRT (Idg. Gr. V.) azon az alapon indulva ki, hogy éles hangsúly esetén a hosszú diphthongusok elvesztették második componentsüket, míg a hajtott hangsúlyúak megtartották, arra az eredményre jut, hogy a litv. őrzi az eredeti hangsúlyminőséget, tehát az idg.-ban az éles hangsúly eső, a hajtott emelkedő volt. Kétmorás eső hangsúlyúak voltak szerinte az egyszerű magánhangzók és diphthongusok, hárommorásak az összevontak.

Az emelkedő és az eső hangsúly mellett van egyenletes hangsúly is, de ez az idg.-ból nem mutatható ki. SIEVERS szerint ilyen a gondolkodva elnyújtottan kiejtett ném. *ja, so* (*ja, wenn das so gemeint ist*) szavakban van.

123. §. Az indogermán szóhangsúly szabad volt, azaz a szó bármelyik szótagján állhatott, s nem függött sem a szótagok számától, sem mennyiségüktől. Legjobban az ó-ind őrízte meg, és hatá-

rozott nyomai vannak az ősgerm. tenuisokban (skr. *ántaras*, gót *anþar* hangsúly után, skr. *pitā* — gót *fadar* hangsúly előtt, ill. nem közvetlenül a hangsúlyos szótag után), de őrzi valamennyire a gör. és a litv. is. A skr. *pitā* — gör. *πατήρ*, skr. *bhārāmas* — gör. *φέρωμεν* hozza az eredetit, de már skr. *bódhamānas* az eredeti a gör. *πενθήμενος*-szal szemben. A szóhangsúly változatlan lehet az egész paradigmán, de változhat is a tőn és a végzetén.

A szóhangsúly helye szerint HIRT (Idg. Gr. V.) három korszakot különböztet meg az idg. alapnyelvben. Volt idő, mikor a szóhoz legtöbb járuló elem volt hangsúlyozott. Ezt megelőzőleg ez az elem elvesztette magánhangzóját (így a *-so* a *pēds* < **pede-so*-ban), a rákövetkezőben pedig hangsúlytalanul megmaradt (**péd-es*, **pénqʷe*).

A főhangsúlyon kívül volt az alapnyelvben is mellékhangsúly.

124. §. Az indogermán mondathangsúly. A mondathangsúly a mondatfajok szerint különböző, de mindig zenei. Lehet eső (a kijentő, ohajtó), emelkedő (a nyomatékos felszólító mondatban) és egyenletes (a nem nyomatékos felszólításban). A kérdő mondat hangsúlya emelkedő és eső, aszerint, hogy eldöntendő kérdés-e vagy nem. Bizonyára ilyen volt az idg.-ban is a különböző mondatok hangsúlyozása.

Minthogy a mondatot egységgé nemesak a benne kifejezett gondolat, hanem hangsúlya is teszi, következik, hogy a szó eredeti hangsúlyát a mondatban elvesztheti, enklisisbe vagy proklisisbe kerülhet s abba kerülhetett már az idg. alapnyelvben is. Odakerülhettek a praepositiók, pronomenek (a határozatlanok), particulák, sőt a névszók (a vocativus mondat belsejében) és az igék (pl. tagadószó után) is. A mondatrészek egymáshoz való viszonyát (enklisis, proklisis) illetőleg nem a zenei, hanem az expiratorius hangsúlynak van nagyobb szerepe.

A mondatban is van fő- és mellékhangsúly. A kettő a mondat különböző szócsoportjain oszlik meg.

A görög hangsúly.

125. §. A görög hangsúly általános felfogás szerint Krisztus születése koráig túlnyomóan zenei volt, de kevéssel Krisztus születése után az expiratorius hangsúly túlsúlyra jutott felette. EHRlich «Untersuch. ü. d. Natur d. gr. Betonung» 1912. szerint Kr. e. a IV. sz. közepéig semmi nyoma az expiratorius hangsúly hatásának. De ha a hangsúlytalan szótag, különösen a hangsúlyos szótag után (δόλος > δόλος), s pedig nem consonansszá létel útján eltűnik, ha az

att.-ban πόλεων hangsúlyozás lehetséges (ez feltételezi a végszótag rövidülését), akkor már mindenesetre az expiratorius hangsúly is érvényesült. SOLMSEN JF. Anz. 6. szerint az αῖος — ἥως különbsége is expiratorius hangsúlyra vall (vö. 92. §). Vö. még WACKERNAGEL Beiträge z. Lehre d. griech. Akzent. 1893, KRETSCHMER Wochenschr. f. klass. Phil. 1899. és Gl. 1., HIRT Idg. Gr. V. A szóhangsúly és versictus egybeesése (ez az expiratorius hangsúly túlnyomó voltát mutatja) először Babriusnál Kr. e. a III. sz.-ban mutatható ki.

A zenei hangsúly túlnyomóságának a bizonyítására felhozható a προσφῶδια elnevezés, a ἀρμονία kifejezés, továbbá a gör. metrika, mely a zenei elem uralkodó voltát mutatja. WALTER Stand u. Aufgab. d. Sprachwiss. szerint a hangsúly minősége egyes nyelvjárások szerint különböző volt.

MEYER — fentebb ismertetett elméletéből következőleg — azt a nézetet, hogy az ó-gör.-ben túlnyomóan zenei, majd túlnyomóan expiratorius volt a hangsúly, tarthatatlannak mondja. Ha kevés a gör.-ben az expiratorius hangsúly jelentősége, kevés a zeneié is, s hogy mindkettőnek csekély volt az ingadozása, mutatja az ó-görög hanganyag nagy konzervatizmusa. A csekély ingadozás az oka annak is, hogy a szótaghangsúly különbsége, minősége, az «intonatio» oly tisztán tükröződik vissza. A MEYER-féle álláspont felé hajlik KRETSCHMER (Gl. 12.) is, aki a szerb-horvát és a szlovén hangsúllyal tartja egyminőségűnek az ó-gör. hangsúlyt.

126. §. A görög szótaghangsúly éles és hajtott. Az éles és hajtott minősége az uralkodó felfogás szerint olyan, mint az alapnyelvben, de l. 122. §-t. Hajtott hangsúlyúak: ἀλφῆς (gót gen. is *gibōs*, tehát az idg.-ban is hajtott), θεῶν (gót *tuggōnō* 'nyelv'), élesek: ἀλφῆ (gót *giba*), ἀλφῆν (ófn. *geba*) stb. Az éles hangsúllynál Halicarnassosi Dionysios egy megjegyzése szerint az intervallum körülbelül egy quint volt. Felteszik azonban, hogy a klasszikus korban sokkal kisebb volt az intervallum, ami természetesen a MEYER-féle elmélet álláspontját igazolná.

Az utolsó és utolsóelőtti szótag gyakran kapott hajtott hangsúlyt különnyelvi összevonásnál: τρεῖς < τρέες, φιλεῖτε < *φιλέετε. Az idg. rövid diphthongusok, akár éles, akár hajtott volt a hangsúlyuk, a gör.-ben a háromszótagos törvény életbelépése után, amely a hangsúlyt a három utolsó szótagra korlátozta, egy morát vesztek.

A tompa ékezetet azelőtt a hangsúlytalanság jelének tartották, tehát nem harmadik hangsúlynem jelét látták benne az éles és hajtott mellett. Ez a fellevés arra támaszkodott, hogy a tompaékezet a főhangsúlyt kivéve a szónak minden szótagján állhatott: Θέοδωρος. Bár ma is vannak nagyobb számban olyan nyelvészek, akik a tompaékezetet a hangsúlytalanság jelének vallják (pl. VENDRYES is), s tagad-

hatalatlan, hogy egy időben arra használták, hogy vele a szóhangsúlyt nem hordozó szótagokat jelöljék, mindazonáltal mindjobban szaporodnak azok, akik csakugyan azt tartják, hogy hangsúly-nem jelölésére is szolgált. A kérdés még nem tisztázott. Mindenesetre feltűnő, hogy nagyszámú papyruson közvetlenül az éles hangsúlyú szótag előtt áll a gravis: αὐτός, πῆξος, hol THUMB szerint átmenetet jelölt a mélyből a magas hangsúlyba,* s a végszótagon éles helyett állva sem jelenthet teljes hangsúlytalanságot, hanem itt mondatösszefüggésben a magas hangsúlynak mélybe vagy legalább is középbe sülyyedését. EHRLICH «Untersuch. über d. griech. Betonung» 1912 szerint is zenei középhangsúly volt. HIRT Idg. Gr. V. 1929 az éles hangsúly egyik válfajának mondja, mivel csak az élessel váltakozhat.

127. §. Szóhangsúly. Az idg. szabad szóhangsúly az ösgörben a három utolsó szótagra korlátozódott. Lehet végéles (oxytonon), másodéles (paroxytonon), harmadéles (proparoxytonon), véghajtott (perispomenon), másodhajtott (properispomenon). A háromszótagú törvény szerint a szóvégen legfeljebb két, a trochaikus végűeknél három mora lehet hangsúlytalan. Ezért ἔρεβος, de gen. ἐρέβους, δῆμος (dór δᾶμος), de δῆμου (= δαίμου), továbbá γένεσι és γένων < *γένεσων (skr. *jánasām*), φερόμενος pedig skr. *bhāramanas*, φερομένον — skr. *bhāramānasya*. Ahol eltérés van a gör. és a skr. közt, legtöbbször a skr. őrzi az eredetit, de természetesen ott is történhetett hangsúlyeltolódás analógia folytán: *sáp̄ta* < **saptā* (gör. ἑπτά) a *náva*, *dása* után, a *katarás* újítás, a *πότερος* eredeti, mivel a gót is *kaþar* (ha véghangsúlyos volna az idg.-ban, *þ* helyett *d* jelennék meg).

Az idg. szóhangsúly, ha a háromszótagú törvény megengedte, megmaradhatott. Megmaradt 1. az utolsó szótagon: πούς — skr. *pāt*, ποδός — skr. *padās*, ποδῶν — skr. *padām*, πατήρ — skr. *pītā*, παῖς — skr. *garūh*, κλυτός — skr. *śrutāh*, γυνή — skr. *gnā*, ('istenasszony'), δυσμενής — skr. *durmanāh*, εἰδώς — skr. *vidān*, 2. ritkábban az utolsóelőtti s az azt megelőző szótagon: γένος — skr. *jānaḥ*, φῶμα — skr. *bhūma*, δῶτωρ — skr. *dātā*, φέρομεν — skr. *bhārāmāh*.

A hangsúly lehet a tőn az egész paradigmán: ποιμήν — skr. *ātmā* ('lélek'), ποιμένος — skr. *ātmānaḥ*, de átmehet a töről a végzetre: ποῖς — skr. *pāt*, ποδός — skr. *padāh*. Ezek is idg. folytatások. Azonban a gör.-

* Hasonló jelenség van más idg. nyelvekben is. A skr. *svarita* a megelőző hangsúlyos szótag magasságával kezdődő eső hangsúly, tehát átmenet a mélybe. Ilyen a másodlagos szerb *glāva*, hol szintén két szótag vesz részt a hangsúlyozásban.

ben a hangsúly, s ez meg is felelhet az idg.-nak, vissza is tér a töre: *ποδας* — skr. *padáh*.

A szóhangsúly helyének törvényei a gör.-ben a három utolsó szótagon: 1. Kéttagú szavakban, továbbá ha nem dactylicus végződésűek, a három- vagy ennél többtagú szavakban, mindig megmarad a végéles hangsúly, de a háromszótagúakban, ha daktylikus végződésűek, egy morával a szó eleje felé megy vissza a hangsúly (WHEELER *Der griech. Nominalaccent*). Tehát *ποδος*, *ποσί* (skr. *padáh*, *patsú*) és *γενετήρ* (skr. *janitá*), de *ἀγκύλος* (skr. *ankuráh*), *ποικίλος* (skr. *pēṣaláh*). E törvény alól azonban sok a kivétel: *ὀρφανός* (dactyl. végéles, skr. *ár̥bhas* 'kicsiny, gyenge'), *ἀδελφεός*. Egy része a kivételeknek analogiával magyarázható, pl. *ἀριστερός* a *δεξιτερός*, *αἰρετός* a *μενετός* után.

2. A véghajtott általában megmaradt: *θεῖας*, *ἱσθμοί*. Azonban vannak kivételek: *πάντων* (*παντων* helyett), *κράτων* (*κρᾶτων* helyett).

3. Másodéles megmarad, ha a végszótag hosszu: *δώτωρ* — skr. *dātā*, *φράτωρ* — skr. *bhrātā*.

4. Másodéles rövid szótagon is megmarad, ha a végszótag is rövid magánhangzójú: *πέρι* — skr. *pári*, *πατέρες* — skr. *pitárah*. Azonban a *ι υ* egymásután esetében a hangsúly egy morával a szó eleje felé megy vissza: *ἦμα* a **ἦμα* helyett. Ugyanígy *ι υ ι*-nél *χάριτες* = skr. *haritas* ('fakó'), *ἀνδρόμεος* — skr. *gómáya*- ('marhából álló'). Ez az ú. n. *ἦμα*-törvény (vö. HERMANN «Die böotische Betonung» Gött. Nachr. 1918.) csak az ión-att.-ra terjed ki, továbbá az achaira, de nem a dórra. POSTGATE (mint előbb már HIRT is) «On ancient Greek accentuation» a *ἦμα*-törvény ellen. Tagadja, hogy metrikus szótag egymásutántól függ a hangsúly szóeleje felé menetele. Mint HIRT, ő is azt tartja, hogy a gör.-ben törekvés van egy morával visszamenetelre. Tehát *τιθεῖσα* (*τιθείς* után **τιθείσα* várható), *ἐστῶτες* (**ἐσταότες* helyett vö. *ἐστώτων* < **ἐσταότων* és *ἐστώς* < *ἐσταώς*) nem a metrikus szótag egymásután következménye, s ahol a látszat ez, ott analógiával van dolgunk.

5. Harmadéles magmarad, ha a végszótag rövid: *θύγατερ* — skr. *dūhitar*, *ἵσπερος* — skr. *ūt̥aras*.

WACKERNAGEL szerint a gör.-ben (és a skr.-ban) hajlam volt arra, hogy a hangsúlytalan suffixumok magukra vonják a hangsúlyt, ha olyan tőhöz járulnak, amelyek hangsúlyos *i*, *u*, *η* vagy *r*-re végződnek (vö. Nachr. Gött. Gelehrt. phil.-hist. Kl. 1909 és 1914). Ennek nyoma lehet a gör. *ἐπέβησαν*, *βίηφι* — *λικριφίς* (eredetileg a *rī* hangsúlyos, vö. skr. *subhrī*-) hangsúly különbségében.

A jelentés szerint különböző hangsúly talán idg. (WHEELER «Der griech. Nominalakzent», s POSTGATE előbb említett műve): *θάνατος*

(‘halál’) -θνητός (‘holt’), τόμος (‘metszet’) -τομός (‘vágó’). A nomina actionis az első, a nomina agentis az utolsó szóttagot hangsúlyozzák (WHEELER-féle törvény, mely ellen azonban többen megfontolásra méltó érveket hoztak fel).

128. §. Mondathangsúly. A gör. mondathangsúly az idg. folytatása, de a háromszótagú törvény és az analógia eltulajdításokat okozott.

Az **ige** az idg.-ban orthoton és enklitikus lehetett. Mindenesetre orthoton volt a mondat élén. Ez van meg εἰπέ, ἐλθέ, εὔρε, ἰδέ, φηγέ és att. λαβοῦ, λιποῦ (ellenben ión λάβου, πίθου) hangsúlyában. Tagadószó és más adverbiumok (ε-augmentum) után részben hangsúlyos, részben enklitikus volt. Bizonyára szabályos volt a mondat élén οὐ φημι, ἔλαβον és hangsúlytalan adverbium után συμπρόες, παρέσχον. A gör. ige, kivéve a participiumokat és az infinitivusokat, előrevonja a hangsúlyt, amennyire a háromszótagú törvény engedi (harmadéles). Oka az ige eredeti enklitikus volta. Ahogy ἄνθρωποι τινες-ből ἄνθρωποι τινες, úgy ἄνθρωποι λεγουσι-ból ἄνθρωποι λέγουσι lett. Ez a másodlagos hangsúly azután általánosult a legtöbb igealakban, mivel a legtöbb háromszótagú volt. Az εἰμι és φημι indic. præs. imperf.-ban megtartotta azonban eredeti enklitikus voltát.

A **névszók** is lehetnek enklitikusok. Bizonyára idg. örökség, hogy a nomen enklitikussá válik, ha egy másik nomen vagy adverbium meghatározza: Διός-κούροι, Διός-δοτος. Ugyanigy ófn. *gótes-boto* (‘Gottes Bote’). L. még a lat.-t. A **vocativus** lehet hangsúlyos és enklitikus. A gör.-ben a vocativus hangsúlya általában a nominativus hangsúlyát vette fel, de vannak szócsoporthok, amelyek megőrizték a kezdőhangsúlyt, csak a háromszótagú törvény érvényesült: Σώκρατες, Ἀγάμεμνον, Θύγατερ (de θυγατέρα), ἄνερ (ἀνίρ), Ἀπολλων. Az a körülmény, hogy többnyire nem a mondat élén áll, arra vall, hogy eredetileg enklitikus volt a gör.-ben. Ugyanezt igazolja az ὦ particula gyakori alkalmazása is. (A kérdésről igen behatóan Loewe «Die idg. Vokativbetonung», KZ. 51).

A **pronomenek** is gyakran enklitikusak: μοι, με (skr. is *mē, mā*), ellenben ἐμοί, ἐμέ (skr. *mām*). A kérdők orthotonok, de határozatlanul használva hangsúlytalanok: τίς (lat. *quis*, skr. *kāh*), ellenben εἷ τις (lat. *sī quis*).

Enklitikusak a **particulák** is: τε (lat. *que*, skr. *ca*), ἐμέ-γε (gót *mi-k*).

A **præpositiók** hangsúlyhordozók is voltak: πρὸς με, εἰς με, ἔν-δον, mikor a nomen vagy pronomen enklisisbe került velük, de igen gyakran proklitikusok: ἐξ ἐμοῦ, περὶ τούτων.

A háromszótagú törvény a hangsúlyban eltolódásokat okozott. Pl. λίπον valamikor a thematikus magánhangzón hordta a hangsúlyt (*λιπόν), mint a vocalismusa mutatja, azoban enklisisbe került, majd a háromszótagú törvény folytán másodéles lett. Ugyanigy δεδορκε másodéles volt (skr. *dadárša*) s *δεδορκε hangsúlytalan alakon át harmadéles. Ha az enklitikon így a háromszótagú törvény folytán hangsúlyt kapott, a megelőző szó hangsúlyozása úgy alkalmazkodik hozzá, mint az eredeti orthoton szavakhoz: αὐτὸς πότερον, πατήρ ἤμεων. Vannak esetek, mikor nem lehet megállapítani, eredeti-e a hangsúly vagy másodlagos. Pl. λείπομεν eredeti is lehet, meg *λείπομεν alakon át is azzá lehet. A végéles szavak in pausa megmaradtak, mondat belsejében proklitikusak: ἀνδρὶ τοῦτο.

LAUM Rhein. Mus. 73. 1920 szerint a többtagú oxytona mondat belsejében mind megőrizték végéles hangsúlyukat, csak az egytagú változtatja a hangsúlyát gravisszá a rákövetkező szó előtt. A praepositióknál ugyanigy áll a dolog, csak a többtagú végéles praepositiók lesznek ἐν παραθέσει barytonok, ha a következő szó az első szótagon hangsúlyozott. Azt tartja, hogy a jelenleg szokásban levő hangsúlyozás az alexandriai Theodosiusra megy vissza, aki Kr. u. 400 körül új rendszerével véget vetett annak az elvadult hangsúlyozásnak, mely a kéziratokban elharapódzott. Felteszi, hogy az alexandriai Aristarchos korában már nem ismerték az acutus és circumflexus különbségét, s ezt a megkülönböztetést a régiektől vették át. De KRETSCHMER szerint akkor az egész hangsúlyozást a pra-alexandrin korból kellett kapniok, mert másképp honnan tudhatták volna minden egyes esetben, hogy acutus vagy circumflexus ékezetet kell-e feltenniök?

WACKERNAGEL szerint az alexandriaiak a homerosi eposzok eredeti hangsúlyozását őrizték meg számunkra.

Az analógia hatása a háromszótagú törvény ellenében is mutatkozik: ἤκουσά τινων, παῖδες τινων, pedig *ἤκουσα τίνων és *παῖδες τίνων várható. Itt tehát ἤκουσά τινος hatott.

129. §. Nyelvjárási sajátosságok. 1. A lesbosi, amennyire a háromszótagú törvény megengedi, mindenütt visszavonja a hangsúlyt (az ú. n. aiol barytonesis): πόταμος, θῦμος, σόφος. Kivételt alkotnak a praepositiók és a coniunctiók. A ἤμα-törvény is érvényesült. WACKERNAGEL Nachr. v. d. Ges. der Wiss. z. Göttingen 1914 szerint Hom.-nál is kimutatható a lesbosi (aiol) barytonesis. LAUM és MEISTER kétségbevonják ennek a véleménynek a helyességét, BECHTEL GN. 1919—20. ellenben segítségére siet, amennyiben az Ἄρρος, Ἀρηι, Ἀρηα (Ἄρεος-ból) és δύστηνος alakokban további bizonyítékait látja a homerosi szavak lesbosi barytonesisének. 2. A dórban az att.-hoz képest egy, sőt két morával a szó vége felé van a hangsúly: ἐλάβον = att. ἔλαβον, ἐστάσαν — att. ἔστησαν (itt két morával, minthogy egy mora különbségnél másodhajtott volna), ἀμῶναι — att. ἀμῶναι (tehát ∪ ∪ helyett ∪ ∪), παντών — att. πάντων. Ebben általában

azt látják, hogy a dórban eltolódott a hangsúly a szó vége felé. E fel-fogással szemben HERMANNnak (IF. 38) az az álláspontja, hogy a három-szótagú törvény a dórban is érvényes, csak a ῥμα-törvény nem hatott. Ezért αἴψες, γυναικες az αἴψες, γυναικες helyett. A többi esetben rész-ben az eredeti megőrzését látja: φράτῃρ (az att. φράττηρ tehát újabb a φράτωρ, μήτηρ után), plur. gen. κωανῶν, ἀμφοταρῶν (att. ἀμφοτέρων analogikus). Tehát szerinte a dór őrzi az eredetit s inkább az att. sajátsága, hogy szívesen távolodik a szóvégtől a hangsúly. Ahol a dórban a szó vége felé tolódik a hangsúly, ott analogikusnak veszi: γλαῦξ a γλαῦκες után, mert éppen elenkezőleg egyes esetekben éppen a szó eleje felé megy vissza a hangsúly az att.-hoz képest: Φάλῃς = att. Φαλῃς. 3. Az attikaiban a properispomena proparoxytona lettek, ha a szó végétől számított harmadik szótag rövid: ἔωθεν < *ἔωθεν (Vendryes törvénye). 4. A boiot. hangsúly WILAMOWITZ szerint a dór-hoz hasonlít, azonban HERMANN E. (Gött. Nachrichten 1918) kimu-tatta, hogy az attikaival egyezik, csak analogiás hatások okoztak vele szemben változásokat. A ῥμα-törvény, mely éppen a dórban nem volt meg, a boiot.-ban hatott.

KRETSCHMER Gl. 11. szerint a háromszótagú- s a vele szorosan összefüggő ῥμα-törvény centruma az aiol vagy az egész achai. Az ión-att.-ban és a boiotiai-ióban érvényes a ῥμα-törvény, de a három-szótagú törvénynek ellenálltak az utolsó és az utolsóelőtti szótagon hangsúlyozott szavak. A dórban nem hatott a ῥμα-törvény és a három-szótagú törvény érvényesülését többszörösen megakadályozta a rend-szer kényszerítő ereje.

A mondathangsúly körébe tartozik a kijelentő, kérdő, óhajtó és felszólító mondat hangsúlya. Ez a kihalt nyelvekben nehezen állapítható meg. Az enkli-sisen és a proklisisen kívül csak a szórend tanulságai állnak rendelkezé-sünkre. Eredmények elérése csak alapos mondatritmus- és mondatdallam-kutatások után várható. Amit a 124. §-ban feltételeztünk az idg.-ra, a gör. és lat.-ra is áll.

A latin hangsúly.

✱ 130. §. A latin hangsúly kérdése nem tisztázott. A német iskola hatására általánosabban elterjedt az a nézet, hogy a hangsúlyviszo-nyok az idg. eredetihez képest az ósitáliaiban megváltoztak, amennyi-ben a szótaghangsúly teljesen eltűnt, az idg. szabad szóhangsúly az első szótaghoz kötött túlnyomóan expiratorius hangsúly lett. (SCHMITT Untersuchungen zur allg. Akzentlehre szerint erősen centralizáló lett az első szótagon az ólat. irodalomelőtti korban).

E nézet legfőbbképpen azon alapul, hogy magánhangzó meg-

gyöngült és el is tűnt olyan szótagban, amelyre a történeti hangsúly esett: *faciō* — de *cōnficiō*, *cōnfectus*, *quīndecim* < **quīnquedecem*. Ugyanígy az osc.-umb.-ben, hol a hangzógyöngülés ugyan csekély, de a synkope gyakoribb, mint a lat.-ban: osc. *actud* = *agito*, *embratur* = *imperator*. Ennek a hangsúlynak a minősége más, mint a gör.-é, mivel a gör.-ben a szókezdő hangsúly nem jár magánhangzógyöngüléssel és eltűnéssel. Ezért mondja BRUGMANN, hogy a gör.-gel szemben a hangsúly túlnyomóan expiratorius lett az ósitáliaiban.

Ami a szókezdő expiratorius hangsúly eredetét illeti, erre nézve a német iskolában két felfogás áll egymással szemben. Az egyik BRUGMANNÉ, aki szerint az első szótagon mellékhangsúly volt s ez elnyomta a főhangsúlyt, a másik SKUTSCHÉ (Gl. 4) és újabban HERBIGÉ (IF. Anz. 37), akik etruszk hatásnak tulajdonítják a szókezdő expiratorius hangsúlyt. T. i. az etruszkban is van synkope: *Clutmsta* < **Cludumusda* < *Κλωταμνήστρα*. Az it.-kelta nyelvegység vallói italo-keltának tartják.

SCHRIJNEN J. MSL. 23. 1927, minthogy az expiratorius hangsúly az itáliain és az iren kívül a germánban is megvan, alarod* eredetét keres benne, még pedig úgy, hogy a germán csak az expiratorius hangsúlyt vette át, a latin ellenben a szókezdőt is általánosította. RIBEZZO RIGI 12 szerint sem közvetlenül az etruszkoktól vették át a rómaiak a kezdő hangsúlyt, hanem a földközi tengeri néptől, melyhez az etruszk is tartozott. Ellenük van DEVOTO I. 4. §.

A szókezdő expiratorius hangsúly nem szűnt meg a lat. külön életében: 1. falisc. *cuncaptum* (nines gyöngülés) = lat. *conceptum* (gyöngülés), umb. *antakres* (nines gyöngülés) = lat. *integris* (gyöngülés). 2. LINDSAY Am. Journ. of. phil. 14. és utána DRAHEIM Woch. f. kl. Phil. 1917. szerint a saturnius is szókezdő hangsúllyal bírt: *Córnelius Lúcius Scípío bárbatús* | *Gnaínod pàtre prógnàtus fórtis vīr sápiènsque*. 3. A színműíróknál oly négyszótagú szavakban, amelyeknek egymásutánja *o o o u*, az ictus gyakran az első tagra esett, pedig a szóhangsúly és a versictus egybeesésére vigyáztak: *fācīlīūs, sēquīmīnī* (de *vīgīntī* és *vīgintī*). JACHMANN Rh.M. 71 szerint ez nem okvetlenül a szókezdő hangsúly bizonyítéka, mert *fācīlius* és *puérítia* ellentéte négyszótagos törvény mellett szólhat. Ez a feltevés azonban az anyag kevés volta miatt nem bizonyítható, a versictus és szóhangsúly egybeesése pedig az expiratorius hangsúly mellett szól, bár tagadhatatlan, hogy itt is

* Alarod SCHRIJNEN szerint az egész idg. előtti európai nyelvyterület az északeleti kivételével, hol a finn-ugor és az idg. uralkodott, továbbá ide sorolja SCHRIJNEN ELŐ-Ázsia nyelveit és az északafrikai hamitát. SCHRIJNEN tanulmánya jórészt OŠTIR K.-ra támaszkodik, ki legmeggyőződőbb kutatója az ez időszertint még csak kétes eredményekkel járó alarod-kérdésnek.

sok az eltérés, s ezeket a legutolsó kísérletnek (FRAENKEL Iktus u. Akzent im lat. Sprechvers) sem sikerült megmagyaráznia. Nem látja legújabbán HIRT (Idg. Gr. V. 1929) sem igazoltnak, hogy a történet-előtti korban a hangsúly **minden esetben** az első szótagra esett (pedig IF. 9-ben még lehetségesnek tartotta, hogy a szókezdő expiratorius hangsúly általános nyugateurópai, tehát az itáliai, kelta és germán együtt magyarázható), sőt valószínűnek tartja, hogy csak egyes idg.-ból öröklött kategóriáknál volt ez az eset.

A hangsúlyozás a történeti korban már nem szókezdő expiratorius, hanem az utolsóelőtti szótag quantitásához igazodott. HERMANN E. («Zur lat. u. rom. Betonung», KZ. 48, 1917) szerint az utolsóelőtti szótagon mellékhangsúly volt, de ez az irodalmi és a művelt társalgási nyelvben a háromszótagos törvény életbelépése előtt eltűnt, a népnyelvben megmaradt. Azonban e felfogás ellen szól, hogy a négyszótagú szavakban a pænultima is synkopáltatott, s pedig nemcsak az előtte álló szótag hosszúsága esetén. Hogy mi idézte elő a pænultima hangsúlyt, nem lehet megállapítani (HIRT Idg. Gr. V. kísérletet tesz rá, hogy az ajiollal hasonló fejlődését kimutassa, azonban feltevéseit maga is csak lehetőségnek tartja), de tény, hogy az irodalmi korban nincs szókezdő hangsúly s hatni kezd a iambikus rövidülés törvénye.

A történeti hangsúly minősége sincs eldöntve. BRUGMANN szerint az expiratorius elem hihetőleg az egész ó-korban felülmúlta a zeneit. Ezen az állásponton van majdnem az egész német iskola (SEELMANN, SKUTSCH, SOMMER, WALDE, THURNEISEN), de LEUMANN (Stolz-Schmalz Lat. Gr.⁵) már kételkedik a német felfogás helyességében, s még előtte BERGFELD (Gl. 7.) szerint a hangsúly a hagyományozás előtt etruszk hatásra expiratorius, Kr. e. az V. vagy IV. sz.-ban görög hatásra zenei, majd Kr. u. a IV.—V. sz.-ban ismét idegen (provinciális) hatásra expiratorius lett. Ez állandóan idegen befolyást kereső felfogás képzelenségére helyesen mondja MÜLLER, hogy így a késői lat. expiratorius hangsúlyban germán hatást is lehetne látni. SCHMITT (l. előbb) szerint a klasszikus korban a hangsúly gyengén centralizáló, ha nem is olyan mértékben, mint a gör.-ben, különösen nem a társalgási és a népnyelvben, de a késő lat.-ban a centralizáló karaktere növekszik mindig nagyobb mértékben egészen a román nyelvek kifejlődéséig.

A német iskola többségével szemben PEDERSEN KZ. 39. s vele a francia iskola legtöbb tekintélye: HAVET, ERNOUT, VENDRYES, NIEDERMANN, JURET, MEILLET a történeti hangsúly zenei voltát hirdeti. Felfogásukat támogatják a római grammatikusok (bár ezek megbízhatat-

lanok, és elméleteiket, valamint műszavaikat a görögöktől vették át), akik mindig magasságról és mélységről beszélnek Kr. u. az V. sz.-ig, sohasem erős és gyenge hangsúlyról, valamint QUINTILIANUS (Inst. Or. IX. 4., 61.) és CICERO (De orat. III. 177. és Orat. 190. «sit igitur cognitum in solutis etiam verbis inesse numeros eodemque esse oratoris, qui sint poetici»), továbbá a magánhangzó quantitásának megmaradása, a rómaiak quantitáló költészete, amely a túlnyomóan zenei hangsúlyú nyelvek sajátja. Ha ezek gondolkodóba ejthetik is az embert, a iambikus törvény viszont alig egyeztethető össze a zenei hangsúllyal, s így a zenei hangsúly bizonyára csak akkor jutott túlsúlyra, amikor a iambikus törvény már nem hatott.

A kétféle felfogást ABBOTT F. F. kapcsolta össze («The accent in Vulgar and Formal Latin» Classic. Philol. 2.), ki szerint a népnyelv hangsúlya expiratorius, az irodalmilag művelt körök nyelvée görög hatásra zenei. Követői SCHRIJNEN, SCHMITT, KENT REL. 3. A legerősebben ellene van a történetelőtti expiratorius hangsúly felvételének is, JURET A. C. «Influence de la position sur l'évolution du timbre des voyelles brèves en latin» (MSL. 21, 1919) és «Manuel d. phon. lat.» Szerinte az idg. zenei hangsúly közvetlenül folytatódik a latinban. A rövid hangok minden változása nyíltságuk változása, ennek oka pedig a szűkebb kiejtésre hajlamos lat.-ban nem első, tehát kevésbé pontosan artikulált szótagban, a belső szótag pozíciója s nem a kezdő hangsúly. Nyílt szótagban nagyobb, zárt szótagban kisebb mértékben áll be keskenyedés, tehát a hangok zártabbak lesznek: *e, i, u*. (Csakhogy az *e, i* és *u* nem zártak.) A támogatására jövő MEILLET A. (MSL. 21) szerint is nyíltságuk foka szerint változnak hangsúlytalan helyzetben a gyöngén expiratorius hangsúlyú nyelvekben a magánhangzók, de expiratorius hangsúlyú nyelvekben nem jön tekintetbe a nyíltság foka. LENCHANTIN DE GUBERNATIS (RIGI. 6) is az őslat. szókezdő hangsúly ellen, de elutasítja JURETnek azt az elméletét, hogy synkope csak natura vagy positione hosszú szótag után következhetik be, mert sok az adat ellene.

131. §. A pænultima törvény szerint minden hangsúlyos szó hangsúlyát a pænultima hordozza, ha természeténél vagy helyzeténél fogva hosszú, az antepænultima, ha a pænultima rövid. Kivételek:

1. A hosszú végszótag hangsúlyozott, ha a pænultima törvény életbelépése után másodlagosan lett végszótag: a) *illíc* < *illíce*, *istúc* (az ' hangsúly helyének a jele s nem a minőségéé), b) *díc*, *dúc* összetétele: *addíc* < *addíce*, *addúc*, c) *tantón'* < *tantóne*, *dīxín'*, d) az -ās nom.-végzet < *átis*: *nostrás*, *Arpīnás* < *Arpīnátis*, e) összevont perf.

alakok: *fūmāt* (Verg.-nál meghatározatlan quantitasszal) = *fūmāvit*, *disturbāt* (Lucr.) = *disturbāvit*, f) *calefīs* a laza összetétel folytán (lazaságát mutatja, hogy *calefāciō* is).

2. Néhány grammatikus szerint *éxinde*, *déinde*, pedig a pænultima helyzeténél fogva hosszú. Talán az *éxin*, *déin* analógiája. Hasonlóképen *viginti*, *trīginta*. Oka megfejtetlen. Természeténél fogva hosszú pænultimánál is előfordul a hangsúly az antepænultimán: *Céthēgus* (etruszk?).

3. Szintén grammatikus adat, hogy hasonló hangzású, de különböző jelentésű vagy funkciójú szavak hangsúlyban különböznek. NIGIDIUS FIGULUS (Cicero kora) szerint *Valērī* gen. és *Vālerī* voc., *ādeō* ige és *adēō* adverb., DIOMEDES szerint (Kr. u. IV. sz.) *pōne* ige és *pōné* adverb. Grammatikus alkotás, amely csak véletlenül emlékeztet a gör.- és a skr.-ban található sajátságra, hogy a névszóknál jelentéskülönbség más hangsúllyal járhat: gör. *τροχός* = *cursus*, *τροχός* = *rota*, skr. *kāmas* = kívánság, *kāmās* = kívánó.

4. A rövid pænultima hangsúlyos a grammatikusok szerint az egytagú simuló szó előtt is: *itāque*, *armāque*, *scelerāque*, *alterāve*, *omniāne*. Ezek bizonyára a *bellūmque*, *altérne*-félék analógiája, nem pedig a régi mellékhangsúly hordozói, mint BRUGMANN állította.

5. A késői népnyelvben több eltérés van a klasszikus lat. hangsúlytól: a) Ha az antepænultima és pænultima *iē*, *iō*, *eō*, akkor a pænultima hangsúlyos: *pariētem*, *mulierem*, *filiodum*, *Puteolis*. HERMANN E KZ. 48 szerint ez régi mellékhangsúly, mások szerint az *i* consonans lett, s hangsúlyát átadta a rákövetkező magánhangzónak, ill. CAMILLI Z. f. rom. Phil. 43 (1923) szerint *pariete* > *parēte* > *parēte*, tehát nincs hangsúlyeltolódás, sőt az *ē* az *e*-t abszorbeálta az obliquus casusokban (a nom. ellenben *pār[ē]es*. b) Ha a rövid pænultima muta + *r* előtt áll, magára vonja a hangsúlyt a vulgaris nyelvben, pedig *a* muta cum liquida előtt a rövid pænultima nyílt szótagú, tehát hangsúlytalan: *tenēbrae* = sp. *tinieblas*, *intēgrum* = port. *enteiro*. Kr. u. az I. sz.-tól van bizonytalanság, s pedig a költői használattól függetlenül: *pēragrō* — *perágrō*, *vōlucres* — *volūcres* (vö. LENCHANTIN DE GUBERNATIS RIGI. 3., 1920). c) Összetett igékben átment a hangsúly a gyökére a prapositionról: *recipit* = fr. *reçoit*, *dēmórat*, fr. *demeure*.

A gör. és a lat. hangsúlytörvényeket kapcsolatba hozták, sőt a görög-latin nyelvegység egyik bizonyítékát látták benne. Azonban a kettő között lényeges különbség van, amennyiben a gör.-ben az utolsó, a lat.-ban az utolsóelőtti szótag az irányadó. Az egyezés látszatát több körülmény segítette elő: 1. A lat. műköltészet átvette a gör.

versformákat. 2. A gör.-ből átvett szavak a lehetőségig megtartották eredeti hangsúlyukat. 3. A római grammatikusok átvették a gör. elméleteket és műszavakat, s különböző minőségű szótaghangsúlyokat különböztettek meg. A *προσῳδία ὀξεῖα, βαρεῖα* és *περισπωμένη* náluk szószerint *accentus acutus, gravis* és *circumflexus*. Szabályaik: a) Az *acutus* rövid és hosszú magánhangzón állhatott. α) Rövid magánhangzón mindig: *fāx, népos, ténebrae*. β) Hosszú magánhangzón, ha pænultima vagy antepænultima. De míg a hangsúlyos hosszú antepænultima mindig *acutus* (*Hostīlius, lūculus*), a hosszú pænultima csak akkor, ha a végszótag is hosszú (*légēs, Rōmae, ārsi*). b) A *circumflexus*, amely «ex acuto et gravi constat», ultimán és pænultimán lehet, de természetesen csak hosszú magánhangzón. A hosszú hangsúlyos ultima mindig *circumflexus*: *rēs, dōs, illīc, istūc*, a hosszú hangsúlyos antepænultima csak akkor, ha az utolsó szótag rövid: *Rōmā* (de *Rōmā*), *āra* (de *ārae*). Hesychios it. glossáiban is *Ῥῶμα, ῥάνα*. De ennek bizonyító ereje ellen *σερφοί* (cervi). c) A *gravis* minden hangsúlytalan szótagon állhatott: *Hostīlius*. d) Volt még *prosodia media* is az *acutus* és a *gravis* közt. Ez az összetétel első tagján állott: *miseri-córdia*, továbbá többtagú szavak tőszótagján *lōngitūdō*.

A szabályok mesterségesek, a gör. hangsúlytörvényekkel egyeznek, a római hangsúlyra való alkalmazásuk tehát grammatikus találmány. De ha így áll is a dolog, Krisztus születése táján már nem volt olyan űr a gör. és a lat. hangsúly között, mint még a lat. három szótagú törvény uralomrajutása idején is. Mindkét hangsúlyban változás állt be. Ez a BRUGMANN-féle elméletnek megfelelően azt jelenti, hogy a gör.-ben az *expiratorius*, a lat.-ban a zenei elem nagyobb szerephez jutott.

132. §. Mondathangsúly. A különböző fajta mondatok hangsúlya még nincs felderítve. Enklisis és proklisis a lat.-ban is volt. Ezek részben idg. maradványok, részben különnyelvűek. Ilyenek: 1. Particulák: *-que, -ve, -ne, -ce* (*eōsque, plūrēve, omniāne, videōn, audīn, huiūse*) és *coniunctiōk*: *at, iam*. 2. Névmasok, de a kérdők (nem: *sīquis, propterea, propter mē, aliquis*). 3. *Praepositīōk*. a) Összetételben: *extēplō, imprīmīs*, b) személynévmás után álló *cum*: *mēcum, nobīscum*, c) ha a substantivum és a hozzátartozó genitívus között áll: *virtūtem propter imperatōris, rīpam ad Arāxis*. 4. A *nomen*, ha egy másik *nomen* vagy főnév meghatározza: *decēmvīri, trīdium* < **trīdiom* (skr. *divam* 'nap'), *postrīdiē, hōspes* < **hōsti-potis, ilīcō* < **īnzdlōcōd*, < **īnstlōcōd*, *dēnuō* < **dēnovō*. Vö. még *interea loci*. 5. Az ige tagadószo vagy más adverbium után lehet hangsúlytalan: *nēsciō, nēqueō, mālo* < **māgis volō, nōlo* < **nē volō*. A *copula* gyakran hangsúlytalan.

133. §. A lat. nyelv vocalismusában a történetelőtti és a történeti hangsúly egyaránt okozott változásokat. L. a magánhangzók történetét. MEYER szerint a hangváltozások minden nyelvben, tehát a lat.-ban is, az expiratorius hangsúly számlájára irandók, tehát ha az expiratorius és zenei hangsúly együtt is jár, a hangsúlyváltozás oka mindig az expiratorius hangsúly és sohasem a zenei. Ebben tehát ő is egyetért a BRUGMANN—SOMMER-féle német felfogással.

A lat. hangsúly kérdésével foglalkozó hazai értekezések közül Benigny Gyula «Fejezetek a lat. hangsúly történetéből» (Nyelvtudomány IV) c. tanulmánya érdemel említést.

Consonantismus.

Az idg. mássalhangzók a gör. és a lat. nyelvben már a hagyományozás kezdete előtt nagyrészt változást szenvedtek. A lat.-ban mutatkozó változások egy része még a lat. külön élete előtt, az itáliai korban következett be.

Consonans *i* és *u*.

134. §. Az indogermán alapnyelvi *i* és *u* görög-latin megfelelői. Az idg. alapnyelvben volt consonans *i* és *u* hang. Ezek nem egyeznek meg a fúvó *j* és *v* hangokkal, amennyiben kiejtésüknél tágabb rés támad a nyelvhát és a szájpadlás között. Fúvó *v* semmiesetre sem volt az alapnyelvben, fúvó *j*-t szokás felvenni, de csak a gör. alapján.

135. §. Idg. *i* mindenütt megmaradt, csak az írben tűnt el, a gör.-ben pedig szókezdetben spiritus asper lett, postconsonans helyzetben a mássalhangzóval különböző módon összeolvadt, intervocalis helyzetben pedig a gör.-ben is, lat.-ban is kiesett. Skr. *ya*, phryg. *ως*, gör. *Ϝς*; skr. *yuvan*, gót *juggs*, umb. *iouies* ('iuvenibus?'), lat. *iuenis*, *iuuenus*; skr. *yakrt*, gör. *ῥπαρ*, lat. *iecur*.

136. §. Az idg. *u* általában megmaradt, a gör.-ben is mint *f* (a keltában azonban nem egységesen lép fel): skr. *vēda*, gör. *οἶδα* (*Foída*), lat. *videō*, gót *wait*; skr. *vatsara* ('év'), tarent. *ῑετος*, lat. *vetus*; skr. *vastē* ('öltözködik'), tokh. *vastsi*, gör. *ἔσθος*, *ἐσθός*, lat. *vestis*.

137. §. A consonans *i* és *u* a görögben. A *i* szókezdetben spiritus asper: *ῑος*, hom. *ῑος* = skr. *yāvat*, 'ameddig'. Ez a spiritus asper el is tűnik az aspirata-törvény szerint, ha a rákövetkező szótag aspiratával kezdődik: *ῑφρα* < *ῑφφα*, vö. *ῑς* — skr. *yas*.

Az intervocalis *i*, mint a lat.-ban is, kiesik: gort. *τρῆες*, att. *τρῆες* (olv. *trēs*) < **τρειες* = skr. *trayas* (lat. is *trēs*), *φθόη* < **φθοιᾶ* (vö. *φθίσις*, tehát *i*-diphth.). Az *ui* azonban magánhangzó előtt is megmarad, még pedig úgy, hogy a szótaghatár a *i*-re tolódik át. Volt **suia*-s — ebből *uíos* — *uíos*. A lesb. *φύω*, *μεθύω* már nem ösgör., hanem új képzés. Feliratokon *i* + magánhangzó is: kypr. *ἰατήραν*, *Ραφίας*, pamph. *Δαμάτριως*, teosi *Τήϊος*. Ez az átmeneti *i* HIRT szerint új, BRUGMANN—THUMB szerint idg. örökség is lehet, milyen a *πάτριος* = *πάτριος* (< **pātrios*) esetében.

A történeti korban megismétlődött a *i* kiesése: att. *ὄς*, *ποιεῖ* > *ποιεῖ*, *ἐποίησεν* — *ἐπόησεν* (de *ποιῶ*), lesb. *ἀλάθεα* = att. *ἀλήθεια*.

A papyrusokon *γ* írás spirans ejtésre vall: *Μνήγριος* = *Μνηίος*. Az állítólagos idg. fűvő *j*-t lásd a fűvő hangok közt.

138. §. A *u* megmaradt mint *f*: meg. *φέτος*, kret. arg. *φέργον*, kypr. *φέπος*, arg. *Διφός*. Jele még *υ*, *ο*, *β*, pamph. *φ*, sőt Hesych. *γ*. Kr. e. IV—III. sz. knossosi fel. *υέργον*, kret. *Ὀάξιοι* = *φάξιοι*, *διαβεπάμε[νος]*, lak. *Εὐββάλης*, pamph. *φίκατι* (*φίκατι*), Hesych. *γέτορ* *ἔτος*, óit. glossái közt *σεργοί* = *cervi*, att. *Λειβία* = lat. *Livia*. A *f* HERMANN Gött. Nachrichten 1918. szerint eleinte a *u* és *o* közötti, ill. az *o* felé hajló hang volt, ezért *Ὀάξιος*; mások az ang. *w* ejtésűnek tartják. Hogy consonans félhang volt a nyelvjárások egy részében, mutatja, hogy *υ*-val, *ο*-val jelölik (lesb. *εἰς ἀνάταν ἄγων* Alk. OP X. 74, Fr. 2. col. I., *ἀύρηκτος* = *ἄφρηκτος*, kypr. *υές(τ)ιστολή*, *Πάφιοι*, thess. *Ἀλεύας* Pind. Pyth. 10 < *Ἀλέφας*). De a nyelvjárások egy részében bizonyos helyzetekben spirans lett. Nemcsak a *β*, *γ* jegy szól e mellett, hanem az a körülmény is, hogy a lat. *FH* (FHEFHAKED) zöngétlen spiranst jelöl. Természetesen a *β*, *γ* jegy csak akkor vall spirans ejtésre, ha a labialis és gutturalis media is azzá lett. Tehát a lesb. *βρόδα* (Sappho), minthogy itt nincs nyoma a labialis media spirantizálódásának, nem igazolja a *f* spirans voltát.

A *f* előbb szó belsejében, majd szókezdetben is eltűnt, s pedig a nyelvjárások közül először az ión-att.-ban. A többi nyelvjárásban általában Kr. e. 400 az eltűnés időbeli határa, Kretában és Boiotiában Kr. e. a II. sz.-ig élt. A hom. nyelvben található *f* MEILLET MSL. 16. szerint kezdetben még valódi mássalhangzónak hatott s annak is ejteték, mikor a hom.-i szöveg főtömege keletkezett. KRETSCHMER *Ἀντιδιωρον* kimutatott hom. vázafeliratokon is *f* nyomot, s ebből PAGLIARO Riv. d. fil. e d. instr. class. 1925 azt következteti, hogy a *f* a költői műnyelvben tovább is élt, mint a francia néma *e*. Sokan aiolismust látnak a hom.-i *f* ban, de valószínűbb, hogy az ión nyelvjárásban is megvolt még, amikor az epikus költemények odajutottak és kialakultak.

Azonban DANIELSSON (IF. 25), majd MEISTER («Die hom. Kunstspr.» 1921) megtagadják az élő *f*-t a homerosi költemények nagy részében és HERMANN (Gött. Nachrichten 1918 és Silbenbild.) is szókezdetben magánhangzó előtt, legfeljebb *oi* előtt engedi meg, mivel ennek az *o* ja zártabb, mint a monophthongus *o*. Hom. csak ὄχος, ὀχέομαι (lat. *veho*), ὀνέομαι (lat. *venum dare*), de el. *φέτος*, korinth. *φοῖκείειν*, kypr. *φοῖκος*, boiot., el., dór *φίκατι* (lat. *vīginti*), argiv. *φέρων* (újfn. *Werk*), tarent. *φέτος* (lat. *vetus*).

A zöngés *f*-n kívül van még egy *f*, amely *h* olyan nyelvjárások feliratain is, amelyek ismernek *f*-t. Ez a *h*-vá lett *f* zöngétlen és *su*-re megy vissza: boiot. *φαιδιού-λογος*, att. *ἡδύς* = skr. *svāduṣ*, gall. *Svadu-rix*.

Az intervoc. *f* bár kevesebb esetben, de megtalálható különböző nyelvjárásokban: arg. *Διφί*, pamph. *Διφιδωρος* (hom. *Δίος*, skr. *divas* 'ég'), kypr. *Τιμοκλέφης* (hom. *κλέος*, skr. *śravas*), kypr. *βασιλῆφος*, (hom. *βασιλῆος*, nom. *βασιλέως*).

A *f* eltűnését sokszor ugyanabban a paradigmában fellépő diphthongus vagy ennek *u* reductiója, máskor csak a rokonyelvek mutatják: ión *νεῆς*—*ναῶς*, lat. *nāvis*, skr. acc. *nāvam*, βοός—βοῦς, skr. instrum. *gavā*, att. οἶς, lat. *ovis*, umb. *uvef* (plur. acc.), skr. *aviḥ*, ὄγδοος, lat. *octāvus*.

Van átmeneti *f* is: chalk. *Γαρυφόνης*, ark. *Εὐφαινῶ*, kypr. *Γέρφος*, *Εὐφαγρόω*, boiot. *Εὐφάγορος*, továbbá phrygiai fel. *αῖωρος* az *ἄωρος* helyett (de *ἄωρος* is átmenetként az újjör. *ἄγορος*-hoz, ami már spiransra vall). Másként ZINGERLE Gl. 16.

Hazai irodalom; WEISS REZSŐ «De digammo in hymnis Homericis» EPhK. 1. pótkötet.

139. §. Consonans *i* és *u* a latinban. Az *i* szókezdetben megmaradt: *iūvenis*, intervocalis helyzetben elveszett: *aenus* (*ahēnus* és umb. *ahesnes* 'aēnīs' *h*-ja grafikus annak jeléül, hogy az *ae* nem egy szótag) < **aīenos* vö. skr. *ayas* ('ére'), *trēs* < **treiēs*, vö. skr. *trayas*, *laudō* < **laudāiō*. Az intervoc. *i* eltűnése tehát összevonással jár.

Ahol intervoc. *i*-t találunk, ott SOMMER szerint mindig = *ii*. Vö. Quint. IO. I. 4. 11 «Sciat etiam Ciceroni placuisse aīio Maiiamque geminata I scribere». Fel. is POMPEIIVS, EIIVS, MAIIOREM, azonban a köztársaságkori hivatalos írás egyszerű *i*: MAIOREM. SOMMER tehát ezek alapján a *peiior*, *Pompeiīus*, *plēbeiīus* ejtést tartja helyesnek. E felfogás ellen először MAURENBRECHER («Parerga z. lat. Sprachgeschichte» 1916), ki szerint *plēbēius* (*plēbēs*-ből), *Pompēius* (gör. át-

írás *πομπήιος*, osc. *pompe* = quinque), de *āiio*, *pēiior* (*gi*, *dī* > *iī*) és *Troiia* (gör. átvétel, mivel szerinte a gör. ejtés *Troiia*), *Maīia*. Hasonlóképpen HERBIG IF. Anz. 37. Itt tehát egyrészt intervoc. *iī*-vel, másrészt két különböző korú intervoc. *i*-vel van dolgunk. Ahogy összetételnél *bīgae* < **bīiūgae* < **bīiūgae* az intervoc. *i* kiesésével régi, ellenben *biūgis* és *biūgus* újabb.

A *iī* eltűnik, ha *i* következik rá: *ais* < *aiiis* < **agies*, *ait* < **aiiit* < **agiet*. Ezt egyrészt feliratok, másrészt a metrum igazolják.

A *i* a vele nem hasonló mássalhangzó után sonans *i* lesz: *medius* < **mediōs* < **medhiōs* (skr. *madhyas*), *etiam* = *et-iam*, *alius* < **aliōs* (gót *aljis*).

A *i* a lat.-ban consonans *i*, de a császárkorban nyelvjárási spirans lett, melynek *s*, *z*, *dī* és *gi* a jegye: *svstvs* ('iustus'), *zanvario* ('Ianuario'), *codivgi* ('coniugi'), *magias* ('Maias'). Fr. *dé-jà*, ol. *gia* = *iam*, fr. *janvier* < *ianuarius*.

140. §. A szókezdő *u* megmarad: *videō*, *vir*, de csak magánhangzó előtt. A szó belsejében sokszor eltűnik:

1. Egyenlő színű magánhangzók között: *lātrīna* < *lavātrīna*, *dītis* < *divitis*, *sīs* < *sī vīs*. A *divitior* > *dītior* THURNEISEN IF. 39. szerint azonban nem a *u*, hanem a második *i* eltűnésével magyarázandó (?). A *u* sorsára a hangsúly is befolyással van: *oblīvīscor*, de *oblītus* < **oblīvītus*.

2. Intervocalisan és postconsonans helyzetben az *o* előtt: *deus* < *deiuos*, *deorsum* < **deuorsum*. E szerint **rios* és **flaos* volna szabályos nom. és *rīvī* (azonban l. 1. alatt), *flāvī* a gen., de az utóbbi után a nom. is *rīvus*, *flāvus*. A császárkorban azonban ismét eltűnik a *u*, mikor a végszótagi *o* = *u*: *boum* ('bovum'), fel. *aeum* ('aevum'), *vīus* ('vīvus'). Postconsonans helyzetben, sőt az idg. *q*^h-ből is eltűnik a *u* az *o* előtt, úgy hogy **ecos*, **cocont*, **cod* volnának a szabályos alakok, de más alakok után *equos*, *coquont*, *quod* jelentkezik. A császárkorban azonban ezek is *ecus*, *relicum*, de az irodalmi nyelvben a visszaállított alakok az uralkodók. L. a mássalhangzócsoportokat.

3. A későbbi népnyelvben különböző minőségű magánhangzók közt is: *Faentiae* < *Faventiae*, *moēre* < *movēre*.

141. §. Ha az intervocalis *u* mögött egy magánhangzó eltűnik, akkor a *u* a megelőző magánhangzóval diphthongust alkot: *audio* < **aiizdiō* (gör. αἰσθάνομαι < ἄφισθάνομαι), *neu* < *nēue*, *seu* < **seiue*. Ez várható az *ōue*, *ōui*, és *ōuo* hangcsoportnál, hol azután az *ou* szabályosan *ū* lesz: *prūdēns* < **proū(i)dēns*, *nūper* < **noū(i)per*, *rūrsus* < **rou[o]rsus* < **reu[o]rsus*, *iūstus* < **iou[e]stos* (Duenos-fel. *iouesat*,

forum-fel. *iouestod*). Csakhogy nemcsak *ū*, hanem *ō* is jelentkezik: *nōnus* < **nou[e]nos*, *mōtus* < **mou[i]tos* (vö. *moveō*). Ugyanígy *nōram* < *nōveram* és *nōsti* < *nōvistī*. Adatok időrendben: Kr. e. 186 *noundinum* < *nouendinum*, (vö. sab. *Novensides*) és 125. *nondin(um)*, Marius Victorinus (Kr. u. IV. sz.) szerint régi *nountios*, fel. Kr. e. 160. *nontiata* és 49. *nuntiationem*.

A hagyományozott alakok nem magyarázzák meg az *ō* és *ū* egymásmellettségét. LEUMANN szerint az *ū* a szabályos (*prūdēns*), az *ō* analogikus (*mōtus* — mert *moveō*, *vōtus*—*roveō*, *nōnus*—*novem*). SOLMSEN («Stud. zur lat. Lautgeschichte», 1894 és IF. 31) szerint synkopálatlan lentoformából az *ō* az eredeti, azaz *ove*—*oo*—*ō* a fejlődés. SOMMER is az *ō*-ban lát eredetit (*ōmen*, *tōtus*, *nōnus*) s a *prūdēns*-féléket úgy magyarázza, hogy elkerülték az összevonást és később (!) synkopét szenvedtek.

A kérdés tehát eldöntetlen; vagy az *ō* vagy az *ū* analogikus. Az *oue*—*ou*—*ō*—*ū* fejlődés lehetséges, de a két különböző fok egy időben csak különböző nyelvjárásban élhetett, *oue*—*oo*—*ō* is lehetséges, azonban az *oue*-ből a második szótagban gyöngüléssel *oui*-nak kell lennie, s az *o*—*i* > *o*—*o* assimilatio igen kétséges, ha mindjárt van is rá népnyelvi adat (*oppodum* < *oppidum*, *tonotrū* < *tonitrū*).

Az *-nt*, *-nd* előtt az *ove*-ből lett hosszú magánhangzó rövidülésének kell beállania, mivel az *nt*, *nd* még rövidített, mikor az *ou*-ból *ō* lett. SOMMER szerint *nuntius* és *nundinum* *u*-ja csakugyan rövid, s a kevés román nyelvi adat a rövidség mellett is szól: velencei *nóntsolo* a *nūntius* továbbképzése, a fr. is *annoncer*. Az *o*-t hozza *contio* < *ólat. co-ventio*, de ennek *o*-ját az magyarázza, hogy etymologiailag érthető maradt, mint a fel. *coventionid* abl. mutatja.

Vannak *oue*, *oui* alakok is, de *ouo* nincs: *fovea*, *novem*, *ovis*, de *rūs* < **rouos* (av. *ravah* 'tér'). A *fovea* esetében a rákövetkező magánhangzó (mint *aureus*, *moneō*, *vīnea* esetében), a többiben a végszótag-törvény tartotta meg a második tagot (az *e* megmarad nasalis előtt, pl. *nōmen*, az *i* mindig).

142. §. Mássalhangzó után a *u*-ből *u* is lett. Így *t* után: *quattuor* (skr. *catvāri*), *mortuos* (ószl. *mrztvz*), néha *s* után: Lucr. *sūādent*, Hor. *sūetae*, s ol. *soāve* = lat. *suāve*, sőt *n* után is: *genua*, vö. gör. *γοῦνα* < **γoufa*. Ellentéte a *lārua*—*lārva*, *pēluis*—*pēlvīs*, *mīluos*—*mīlvūs*.

A *u* a Kr. u. I. sz.-ban, HERMANN Gött. Nach. 1918 szerint már előbb, spirantizálódott, s ettől kezdve gyakran *b* a jegye: *baliat* (Pompeii), *iubentutis* (155), *Bictorino* (184), *Silbano*, *Berecundus*, ol. *berbice* = 'vervece' és megfordítva *iuvente* = *iubente*), a kereszténykor kezdetén att.

Λειβία ('Livia'), s hogy igen késői adatot is hozzunk: *bisset* (= vixit, Kr. u. 508.). A fr. is *corbeau* ('corvus'). A b-n kívül még γ-val Hesych. it. glossáin: σερβοί ('cervi'). Hogy eredetileg nem volt spirans, vö. *Ves-tīnī* = gör. Ουρηστίνου.

143. §. Az ólat.-ban az *u* és *ū* egymásmellett nem vv-vel, hanem egyszerű v-vel írott: *IVENIS* ('iuvenis'), *FLVIO* ('fluvio'). Minthogy ezek félreértésre vezethettek (*iuenis* lehet = *iuvenis* és *ivenis*), a köztársaság kora végén már írják a *ū* t: *iuuenis*, *fluuius*. Ettől kezdve alkalmmilag az átmeneti *ū*-t is irták: *mortuua*, *posuuit*, de elmaradt a *ū* ott, ahol nem lehetett kétség: *suo*, *perpetuo* bár idővel ezek is *pauer*, *perpetuuo*, s ennek megfelelően *ipsiuis* (Kr. u. 60.).

A liquidák.

144. §. Az indogermán liquidák görög és latin nyelvi megfelelői. Idg. *r* = gör., lat. *r* = (másutt is *r*): skr. *rudhīras*, ószl. *rædrz*, gót *rauþs*, gör. ῥοδρός, umb. *rufru* ('rubros'), osc. *Rufriis*, pael. *Rufries* ('Rubrius'), lat. *ruber*; skr. *bharāmi*, ir *berim*, gót *baīra*, gör. φέρω, umb. *fertu* ('ferto'), volsc. *ferom* ('ferre'), mar. *ferenter* ('feruntur'), lat. *fero*.

A gör. és a lat. *r* a nyelv hegyével a foghúson képeztetett. Igazolják ezt a grammatikusok (Dionys., Terent. Maur.). Lehetett zöngétlen is. Így a gör.-ben: szókezdő ῥάπος, ῥάφος, kork. ροφαῖσι, de szóbelsejében is ἀφρός, ῥόνος, ῥόνος, s hogy ez zöngétlen, mutatja, hogy a cakoniban az ῥ szókezdetben *š*: *šinda* = πίττα. Bizonyára minden megelőző zöngétlen hanghoz hasonult. A lat.-ban is feltehető zöngétlen *r*: A gör. átvételek erre vallhatnak, ha mindjárt késői, s csak a gör. műveltség befolyására kezdődik is a *rh* írás: *rhapsōdia* (gör. ῥάψωδία), *rhetor* (ῥήτωρ) továbbá *Crhysippus*, *Trhepto*. Vö. még gör. ὄρρα = lat. *utris*, *taetra* (MÜLLER IF. 39 szerint azonban a szókezdő *t*-hez asszimilált a *t*) — *taedet*. Viszont *fūnebris* < **fūnesris* (vö. *fūnestus*), továbbá *posco* < **por(c)sco* (tehát zöngétlen *s* + mássalhangzó előtt eltűnik), de *perna* < **perznā* (zöngés *z* + mássalhangzó esetében megmarad, s a *z* asszimilálódik hozzá).

A *r* eredetibb *d* helyett is áll (HIRT szerint mivel rokonhangok): lat. *arbiter* < **ad—biter*.

145. §. Idg. *l* = gör., lat. *l* (másutt is *l*, de az irániban mindig, a skr.-ban nagyobbára *r*): skr. *rōcatē* ('világít'), de *lōcana* is, óp. *rauča* ('nap'), gót *liuhap*, újf. *Licht*, gör. λευκός, osc. *Lūvkis* ('Lucius'), pael. *Loucies*, lat. *lūx*, *lūceo*; skr. *śrayati* ('támaszt'), gör.

κλίνω, lat. *clīnō*; ófn., úfn. *halm*, ószl. *slama*, gör. κάλαμος, lat. *culmus*.

A *l* lehet zöngétlen: λαβεῖν, aigin. ληβών, att. Ληάβετος. Latin átvétel *Clhoe*. Van továbbá palatalis és velaris *l*. Ez a lat.-ban igazolt. PLINIUS, Priscianus szerint, háromféle *l*-t ismert («exilis», ha geminata, «plenus» szó- és szótagvégen vagy tautosyllabikus mássalhangzó után, «medius» a többi esetben); a mai nyelvtudomány palatalist (világost) és velarist (gutturalist, sötétet) különböztet meg. Palatalis az *l* világos magánhangzó (*e*, *ɨ*) előtt és geminátában, velaris az *l* sötét magánhangzó (*a*, *o*, *u*) és mássalhangzó előtt, továbbá szóvégen. Ezért *volō* < **uelō*, *vult* — de *velim*, *velle*, *Siculus* — de *Sicilia*, *exsul* — *exsiliūm*, *simul* — de *similis* (az *l* előtt álló magánhangzó mutaja a *l* minőségét), csak *semel* és *vel* kivétel. A késői népnyelvben is velaris volt mássalhangzó előtt: *cauculus* = *calculus*, fr. *autre* = *atter*, de toscan. *aitro* (palatalis *l*). Kétes az *ē* előtt álló *l*. Minthogy világos az *ē*, palatalis *l* várható, azonban *Herculēs*, *adulēscēns* a mellett szólnak, hogy velaris, s MEILLET, STOLZ annak is veszik.

Az olasz *fiume*, *chiaro* ('flumen', 'clarus'), valamint a francia *cuiller* ('cuclear') a *fl*, *cl* hangkapcsolat *l*-jét jésítettnek mutatja. Azonban a szardíniaiban, amely a vulg. lat.-t a legrégebbi alakjában tükrözi vissza, *flumen*, *klarū*. Ebből LINDSAY arra következtet, hogy a *l* átváltozása Kr. u. 200 előtt nem következhetett be. De *pl* > *pi* már Kr. u. 101-ből: *placet* > fel. *piacet*.

A gör.-ben kevésbbé mutatható ki a kétféle *l*, de azért ott is kretai αὐκάν ('αλκάν'), αὐγείν ('ἀλγείν'), θεύγεσθαι ('θέλγεσθαι'). A grammatikusok is említik ezt a kretai sajátságot. Ugyanott gort. μαῖτρο = μάρτρο. KRETSCHMER KZ. 31. szerint a *r* közvetlenül *i* dissimilációval, tehát < *μαρτρο. HIRT IF. 37. szerint μάρτρο > μάλτρο (dissimilatio) > *μαντρο > μαυτρο (újabb dissimilatio). BRAUSE «Lautlehre d. kret. Dialekte» 1909. szerint az *p* — *i* változás összefügg a második *p* jelenlétével azokban az esetekben, amelyek magánhangzó előtt *p*-t mutatnak fel (ezért Ἀρτεμιν, σαρτός, ἀρούεα a *p* változása nélkül), úgy hogy a paradigmában μάρτρος, μάρτροι: μαῖτρος volt egymás mellett.

A palatalis *l* jelét keresik a knidosi Σιλωνίας, kosi ναυτίλεφ (λε) alakokban.

A *l* is áll a *d*-helyett: lat. *lacrima* < *dacruma*, gör. δάκρυ.

146. §. A *l* és *r* már az idg.-ban felcserélődött. Ezért gör. βορά, lat. *vorāre* és *gula*, ófn. *kela*, továbbá skr. *girati* és *gilati* ('elnyel') — litv. *geriū*, *gérti* ('iszik').

A különnyelvekben gyakori a dissimilatio: gör. Κέρβελος < Κέρ-

βερρος, Τήλεκρος < Τήλεκλος, θηλητήρ < θηρητήρ, Κλίταρχος < Κρίταρχος. Dissimilatióval el is tűnhet: δρύφακτος < δρύφρακτος, θερμαστis < θερμαστis, φᾱτρία < φρατρία, ἔκπαγλος < *ἔκπλαγλος (vö. ἐκπλαγήναι). Metathesis is előfordul: kret. πορτι < προτι, pamph. περτ-έδωκε — aiol. πρές. Áthelyezés is: att. κάτροπτον = κάτοπτρον, herakl. τράφος = τάφος, ión. fel. τράφη.

A lat.-ban is dissimilatio: *militāris* < **militālis*, *pelegrīnus* < *pereg-rīnus*, *caerul(e)us* < *caelul(e)us* (vö. *caelum*). Eltűnés dissimilatióval: *cereālis* < **cererālis* (vö. *Cereris*), *praestīgia* = régebbi *praestrigia*. Metathesis: *perlum* < *prēlum*, *reilquum* < *reliquum*. Áthelyezés: *cocodrillus* — *crocodillus*, *interpetratiōnem* — *interpretatiōnem*. Ilyenek természetesen bekövetkezhetnek csak írásban is a leíró hibájából.

A liquidák egyébként a különnyelvekben változást nem szenvedtek.

147. §. Különnelvi *r*, *l* a latinban. A lat.-ban első, valamint közép- és végszótagban egyaránt *er* mutatkozik a várható *ri*, *re*, *ro* helyett és *il*, *ul* közép és végszótagban a várható *le*, *li* helyett: *ter* < *tris* (vö. gör. τρίς), *testis* < **terstis* < **tristis* (= *tri* + *stā*), *ager* < **agros* (vö. gör. ἀγρός), *agellus* < **agerlos* < **agrolos*, *facultās* < **facilitās*, *bacillum* < **baclolom*. Ezeket az alakokat kivétel nélkül úgy magyarázták, hogy synkopéval sonans *l r* lett a latin külön életében, s ez egy magánhangzót fejlesztett ki magából. De míg ez a magánhangzó az idg. eredetű *l r* hangnál *o*, addig a különnyelvinél a *r* mellett *e*, az *l* mellett *o*—*u*, ill. ha a *l*-ra *l* következik, *i*. Újabban azonban HERMANN (Gött. Nachr. 1919) a szókezdő vagy egyszótagú *ter* < *tris* esetében nem < *trs* közbeeső fokot keres, hanem egyszerűen *ri* > *er* metathesist, PERSSON «Beiträge z. idg. Wortforsch.» pedig a hangsúlyos *tri* > *ter* fejlődést megtagadva mind a *ter*, mind a *tri* alakban idg. maradványt lát. A többinél bizonyára *r*-, *l*-lel van dolgunk: *ager* < **agers* < **agrs* < **agros*, *agellus* < **agerlos* < **agrlos* < **agrolos*, *facultās* < **faciltās* < **facilitās*, legfeljebb a *pocillum* lehet < **pocllom* < **poclolom* helyett *pocillum* < **poclulom* metathesissel, de nem valószínű, hogy a -*lo* előtt hasonló feltételek mellett egyszer syncope (**agrlos*), máskor csak gyöngülés (**poclulom*) következze be.

A gör.-ben is van szótagképző *r* < *ri*: lesb. Τερτίω — ark. Τρίτιος (az *ερ* = *r*).

Nasalisok.

148. §. Az idg. alapnyelvben négyféle nasalis volt: labialis *m*, dentalis *n*, palatalis *ñ* és velaris *ŋ*. A palatalis és a velaris nasalisok csak a megfelelő zárhangok előtt állanak.

149. §. Az indogermán nasalisok görög és latin nyelvi megfelelései. Idg. *m* = gör., lat. *m* (másutt is *m*): skr. *mātā*, av. *mātar*, ír *mathir*, ófn. *muoter*, ószl. *matī*, gör. μήτηρ, osc. *maatreis*, umb. *matrer* ('matris'), lat. *māter*; skr. *bharāmas*, gör. (dór) φέρμες, lat. *ferimus*; skr. *aśvam*, av. *aspəm*, gör. ἵππον (abszolút szóvégen *m*-ből *n* a gör., germ., baltiszl.-ban), osc. *hūrtūm* ('hortum'), umb. *poplom* ('populum'), lat. *equum*. A szóvégi *m* a lat.-ban gyöngén ejtett hang volt.

150. §. Idg. *n* = gör., lat. *n* (másutt is *n*): skr. *nāman*, gót *namō*, gör. ὄνομα, umb. *nome*, *numem*, lat. *nōmen*; skr. *navas*, ír *nūe*, gót *niujis*, ószl. *novr*, gör. νέος, lat. *novus*; skr. *bharantam*, gót *giband* ('datorem'), lit. *vēzanti* ('vehentem'), gör. φέρωντα, (a lat. *ferentem* bizonyára az egész paradigmában általánosult *n*-t hoz, lásd a participumokat).

151. §. Az idg. *ñ* és *n* csak helyzethang. A dentalis *n*-ből palatalis, ill. velaris zárhang előtt keletkezett. A nyugati idg. nyelvterületen nem volt palatalis gutturalis hang, tehát ott nem volt palatalis nasalis sem, a keleti nyelvterületen pedig volt palatalis gutturalis, tehát ott volt palatalis nasalis is. Ugyanez az állapot a különnyelvekben is, azaz a feltett idg. nasalisnak különféle minőségű nasalisok felelnek meg az egyes nyelvekben. Pl. skr. *aḥaḥ* ('szorultság'), ószl. *aḥḥa* ('szoros'), ha ugyan az egész idg. nyelvterületen volt palatalis gutturalis (lásd a gutturalisokat), idg. palatalis nasalisra (*ñ*) megy vissza, ellenben a gót *aggwus* ('szoros'), ófn. *angust*, úfn. *Angst*, gör. ἄγχω, lat. *angō* nasalisa nem palatalis, mivel a rákövetkező zárhang sem az. Viszont ír *coic* < **quonque* < **penqʰe*, örm. *hing*, lit. *penkè* és lat. *quīnque* is idg. velaris nasalisra (*n*) mutatnak, ellenben kymr. *pimp*, gót *fimf*, aiol πέμπε, hom. stb. πέντε, osc. Πομπτιες ('Quinctius'), umb. *pumperias* ('quintiliæ') labialis, ill. a gör. részben dentalis nasalis hangot hoznak, a skr. *pañca* pedig palatalist, a szerint, hogy a nasalisra következő idg. gutturalisnak mi a külön nyelvi megfeleléje.

A gör. nyelvjárások közül a kypr. és a pamph. zárhang előtt nem írja a nasalist, de bizonyára nem veszett el, csak redukált hang lett.

Az *n* helyett *l* előfordul a gör.-ben is, lat.-ban is: gör. νίτρον — λίτρον, lat. *neptis* — *leptis*. Ez lehet a rákövetkező *t* dissimilatiója. Vö. SOLMSEN Gl. 3.

Az idg.-ban gyakori a nasalis eltünése, ezért nagyszámban vannak egymás mellett nasalisos és nasalis nélküli alakok: gör. ἀήτης — lat. *ventus*, lat. *mētiar* — *mēnsus*.

152. §. A νθ ἐφελκυστικόν (mozgó *n*) a gör.-ben. Ión-att.

jelenség, s hiányzik másutt a régebbi időben. Eredetileg nem a hiatus elkerülésére szolgált, mint az iskolai nyelvtanok tanítják, hanem mondat végen, pausában jelent meg a kétféle végződésű flexiók alak (-φι és -φιν) közül a ν-s és onnan került mondat belsejébe magánhangzó elé. Ez a ν nem mindig új képzés.

Ahogy a lat. mozgó *s, m, n, b, p* sem mindig az szó elején, milyen ZIMMERMANN KZ. 51. szerint *meō — eō, comb-ūrō — ūrō, p-enitus — ab-intus, sub, super — gót uf, ufar* stb.

Már az idg. alapnyelvben voltak szabályos nasalis végek (MEILLET «Le rôle de la nasale finale en indoeuropéen» MSL. 20., 1916), amilyen a gör. λόξον, ἔφερον alakokban, s voltak facultativok, amilyen a ved. 1. és 2. személyű *mahya(m), tubhya(m)* dat., gör. οὔτος-ι(ν), a dual. 3. szem. skr. -tām, gör. -τάν — de lit.-szl. -ta végzet.

153. §. Különnyelvi *n* a latinban. A -no, -ni magánhangzójának synkopálása után különnyelvi *n* keletkezett interconsonans helyzetben (vö. 147. §), s ez maga előtt *i*-t fejlesztett ki: *pastillus* < **pastinlos* < **pastilos* < **pastnilos* (*pānis* < **past-nis*), *tigillum* < **tignlom* < **tignolom* (vö. *tignum*). Kifejlesztett *e*-t is: *Sabelli* < **Sab-noloi*. Miért lép fel az *i* mellett *e*, nincs megfejtve. Egyes esetekben analogikus lehet (*columella* az *agellus*-félék után), máskor nem *n*-nel, hanem syncope után assimilatióval van, dolgunk: *gemellus* < **gemen(e)los*.

Zárhangok.

154. §. Az idg. alapnyelv zárhangjai az articulatio módja szerint tenuisok, tenuis aspiraták, mediák és media aspiraták, az articulatio helye szerint labialisok, dentalisok és (helytelen műszóval) gutturalisok (voltaképen ín्यhangok).

Az articulatio módjában már az idg. alapnyelvben is álltak be változások, de ezek közül legnagyobbbrészt csak a hangok helyzetéből következő változások mutathatók ki (pl. a media zöngétlen neszhang előtt tenuis lett), a különnyelvekben pedig újabb eltolódások történtek.

155. §. Az indogermán media aspiraták a görög és a latin nyelvben. A gör.-ben a media aspiraták tenuis aspiraták lettek, tehát ott a kétféle aspirata összeesett, s idővel mindkettőből spirans lett. (*bh* > *ph*, *dh* > *th*, *gh* > *kh*).

Az ősitáliban a media aspiraták általános felfogás szerint először tenuis aspiraták, majd zöngétlen spiransok lettek. Tehát *bh, dh, gh — ph, th, kh — f, þ, χ* (h), s ezek folytatásai a lat.-ban a szóban való helyzetük szerint különbözök. Ez a feltevés nehezen bizonyít-

ható, mivel az idg. tenuis aspiraták sorsa kétséges, s így a kétféle articulációjú aspirata összeesésével, egyforma folytatásával nem lehet igazolni a media aspiraták elzöngétlenedését. S minthogy a media aspiraták a lat.-ban szó belsejében legnagyobbbrészt mint mediák jelentkeznek, újabban hódít az a feltevés is (vö. MEILLET «À propos de linguistique». Rev. ét. anciennes 20, 1918 és MSL. 20, NIEDERMANN «Essais d'etymol. et de critique verbale lat.» 1918. legalábbis a $dh > th$ ellen), hogy az ősitáliaiban zöngés spiransok lettek (\tilde{b} , \tilde{d} , \tilde{g}), amelyek a többi itáliai nyelvben minden helyzetben, a lat.-ban főleg szókezdetben elzöngétlenedtek. A kérdés vitás, mivel a bh , dh , gh — \tilde{b} — \tilde{d} — \tilde{g} feltevésénél nincs megmagyarázva, miért *stablom* < **stædh-* *lom*, továbbá megfejtetlen a *vehō* (< χ , nem pedig \tilde{g}), és *mihi* stb. L. még később is.

Az idg. media aspiraták csak a skr.-ban vannak meg. A legtöbb nyelvben mediák jelentkeznek helyettük, a germánban media spiransok (\tilde{b} , \tilde{d} , \tilde{g}), a gör.-ben — mint láttuk — tenuis aspiraták, az itáliai-ban spiransok. Így természetesen felvetődött az a gondolat, hogy a media aspiraták nem tartoztak az idg. alapnyelv hangállományába. WALDE KZ. 34 zöngés spiransokat tételez fel helyettük (amilyenek a germánban vannak), PROKOSCH Modern Philology 15. (1918) zöngétlen spiransokból magyarázza őket, MATTEO BARTOLI «Die una legge affine alla legge Verner» (Rivista della Soc. filol. Friaul 1925) és «Di una metatonia antichissima dell'ario-europeo» (Archivio Glottolog It. 21) pedig földrajzi (ind., gör., it.) változásoknak látja őket hangsúlyos szótag előtt zöngés pillanatnyi mássalhangzókból. El kísérletek közül azonban egyik sem ad kielégítő magyarázatot, úgy hogy a tudomány mai állása mellett még mindig leghelyesebb a media aspiratákból kiindulni.

Az idg. alapnyelvre visszavezethető tenuis aspirata aránylag kisszámú a különnyelvekben. Minthogy csak az ó-ind miatt kell felvenni őket, több joggal tekinthetők különnyelveieknek, mint a media aspiraták.

Az indogermán zárhangok görög és latin megfelelései.

A) Labialisok.

✱ 156. §. Idg. *p* = gör., lat. *p*, (másutt is *p*, de germ. *f*, *p*, *b*, az írben helyzete szerint különböző s el is vész): skr. óp. *pitar*, toch. *pādar*, ír *athir*, gót. *fadar*, gör. *πατήρ*, osc. *patír*, umb. *Ju-pater*, marr. *patres* ('patris'), lat. *pater*; skr. *pra-*, óp. *fra-* (az irániban

mássalhangzó előtt *f*), ír *ro-*, gót *fra-*, lit. *pra-*, gör. *πρό*, osc. *pru* ('*pro*'), umb. *Propartie* ('*Propertii*'), lat. *prō* és *pro-*; skr. *sapta*, av. *hapta*, gót *sibun*, ír *secht* (*pt* > *cht*), gör. *ἐπτά*, lat. *septem*.

157. §. Idg. *ph* csak a skr.-ban és a gör.-ben van meg, de idővel a gör.-ben is *f* lett: skr. *sphurati* ('ellök'), gör. *σφύρον*, lat. *spernit* (*s* után a tenuis aspiraták tenuisként jelentkeznek s pedig a germ.-ban is: skr. *sphyas*, 'forgács', gör. *σφήν*, ófn. *spān*). Abszolút helyzetben a lat.-ban kétes a folytatása. Felteszik, hogy az ősitáliaiban *f* lett, s ebben az esetben a skr. *phēnah* ('hab'), ófn. *feim* szavakkal egyező lat. *pūmex* kisiklott a *spūma* után.

158. §. Idg. *b* = gör., lat. *b* (másutt is, de germ. *p*): skr. *buk-kārah* ('oroszlánordítás'), kfn. *pfūchen* ('trüszköl'), ószl. *bučati* ('ordít'), gör. *βύκτης* (lat. *būcina*); ófn. *slīfan* ('csúszik'), gör. *λείβω*, lat. *libō*; ófn. *dorf*, ír *trebim* ('lakni'), lit. *trobà* ('ház'), osc. acc. *trūbūm* ('ház'), umb. *trebeit* ('versatur'), lat. *trabs*.

159. §. Az idg. *bh* csak a skr.-ban maradt meg, a gör.-ben *ph* lett, másutt általában *b*, a lat.-ban szó elején s pedig mássalhangzó előtt is *f*, szóbelsejében *b* (a többi itáliai nyelvben minden helyzetben *f*): Szókezdet: skr. *bharāmi*, av. *barāmi*, örm. *berem*, ír *berim*, gót *baíra*, ószl. *berq*, gör. *φέρω*, umb. *fertu*, volsc. *ferom* ('*ferre*'), marr. *ferenter* ('*feruntur*'), lat. *ferō*; skr. *bhrātar*, av. *brātar*, gót *broþar*, ír *bráthir*, gör. *φράτηρ*, umb. *frater* ('*fratres*'), osc. *fratrúm*, lat. *frāter*. Szóbelsejében: skr. *nabhas* ('köd'), ószl. *nebo* ('ég'), ófn. *nebul*, gör. *νέφος*, *νεφέλη*, lat. *nebula*; ír *imblíu*, gör. *ὀμφαλός*, lat. *umbilicus*; ófn. *elbiz* ('hattyú'), gör. *ἄλφος*, umb. *alfu* ('*alba*'), lat. *albus*. Ahol a lat.-ban szóbelsejében *f* van, ott dialectismus: *būfō*.

Az idg. *bh* > ősit. *ph* > *f* > őslat. *þ* s ebből szóelején *f*, szóbelsejében *b* fejlődés hangtanilag lehetséges, azonban a *bh* > ősit. *þ* s ebből más it. *f*, lat. szókezdő *f*, szóbelsejében *b* nem kevésbbé valószínű, sőt ezt a feltevést egyszerűsége és a germán nyelvi megfelelék ajánlják. A baj, hogy a többi media aspiratának közvetlenül media spiranssá változása ellen még eddig meg nem cáfolt érvek hangzottak el, már pedig a fejlődés valamennyi media aspiratánál egyészes volt.

B) Dentalisok.

160. §. Idg. *t* = gör., lat. *t* (másutt is, de germ. *p*, *d*, *t*, ír *th* is): skr. *tanōti* ('nyújt'), gót *uf-þanjan* ('kinyújt'), gör. *τάνω*, *τείνω*, osc. *antentu*, *ententu* ('*intendito*'), lat. *tendō*, *tenuis*; skr. *trayas*, ír *trī*, gót *þreis*, lit. *trỹs*, ószl. *traje*, gör. *τρεῖς*, osc. *trīs*, umb. *trif* (acc.), lat. *trēs*; skr. av. *asti*, gót *ist*, gör. *ἐστί*, osc. *est*, *ist*, umb., lat. *est*.

* **161. §.** Idg. *th* csak az indben és a gör.-ben maradt meg: skr. *vettha* — gör. οἶθα; skr. *pr̥thu* ('széles') — gör. πλαθανον és πλατός. Itáliai folytatása kétes: skr. *ratha* ('kocsi') — lat. *rota*, viszont skr. *manthati* ('habar') — osc. *mamphur* (olv. *manfar*!). Az idg. *sth* a gör.-ben is, lat.-ban is *st*: gör. superl. -ιστος — skr. -iṣṭhas; skr. *sthā* (præs. *tiṣṭhati*) — gör. dór ἵσταμι, lat. *stāre*; skr. *dadātha* és *daditha* — lat. *dedisti* (a lat. -is- a -ti előtt az aor.-ból).

* **162. §.** Idg. *d* = gör., lat. *d* (másutt is *d*, de germ. *t*): skr. *daśa*, ír *deich*, gót *taihun*, lit. *dēszimt*, ószl. *desętę*, gör. δέκα, umb. *desen-duf* ('duodecim' acc.), lat. *decem*; skr. *vēda*, gót *wait*, ószl. *vēdēti*, gör. οἶδα, lat. *videō*; ír *críde*, lit. *szirdis*, gör. καρδία, lat. *cordis*.

* **163. §.** Idg. *dh* csak a skr.-ban maradt meg, a gör.-ben *th*, másutt általában *d*, ill. zöngés spirans (*ḍ* a germ.-ban s mássalhangzó után az írben). Az ősitálieiban állítólag *p* s ennek az osc.-umb.-ban minden helyzetben *f* a folytatása. A lat.-ban szókezdetben *f*, szó belsejében *d*, de *r* és *l* előtt, továbbá *r* és *u* után *b*: skr. *dhūmas*, lit. *dūmai* (plur.), ószl. *dymę*, gör. θυμός, lat. *fūmus*; skr. *dhā* ('helyez', præs. *dadhāti*), gót *ga-dēps* = ófn. *tāt*, ószl. *dēti*, gör. θήσω, osc. *fakiiad*, umb. *fakurent* ('fecerint'), lat. *fēcī*. Szóbelsejében: 1. skr. *vidhavā*, gót *widuwo*, ófn. *wituwa*, gör. ἰδίθεος, lat. *viduus*, *vidua* (tehát lat. *d*); 2. skr. *rudhira* ('vörös'), ír *ruad*, lit. *raūdas*, gör. ἐρυθρός, umb. *rufriu* ('rubros'), osc. *Rufriis*, pæl. *Rufries* ('Rubrius'), lat. *rubra*, *ruber* < **rubros* (tehát *r* előtt *b*); ófn. *stal* (gen. *stalles* < **stadlo*), osc. *staflatas* ('statutae'), lat. *stabulum* < **stablom* (tehát *l* előtt *b*); gót *waúrd*, ófn. *wort*, lit. *vārdas* ('név'), lat. *verbum* (tehát *r* után *b*); skr. *udhar*, ófn. *ūtar*, gör. οὐθαρ, volsc. *Oufens*, *Ufens*, lat. *über* (tehát *u* után *b*).

MULLER IF. 39. kellően meg nem okolva a lat.-ban szóbelsejében mindig *b-t* keres az idg. *dh* folytatásául, csak *i* előtt *d-t*: *aedis*, *conditus*, *rādix*.

Az idg. *dh* > ősit. *th* > *p* s ebből más it. *f*, lat. szókezdő *f*, szóbelseji *d* és *b* mellett felhozzák 1), hogy a sicíliai görögök λίτρα kölcsönszava, amely azonos a lat. *libra*-val, csak it. *lipra*-ra mehet vissza, 2), hogy a *z* + media aspirata *s* + tenuist ad (tehát úgy folytatódik, mint a *s* + tenuis aspirata) a *vastus*-ban, 3), hogy a *dhl* > *dl* > *tl* > *bl* igen valószínűtlen, a *dhl* > *thl* > *pl* > *fl* > *tl* — *bl* pedig fonetikailag érthető. Az 1. alatt felhozott érv azonban könnyen elesik, mert NIEDERMANN rámutatott arra, hogy kérdés, vajjon mind a *libra*, mind a λίτρα valamely középtengeri nyelvből kölcsönzött-e, vagy a λίτρα egy *pr*-t tartalmazó osc.-umb. szóból származott-e, vagy végül nem élt-e egymás mellett *libra* és *litra* mint *palpebra* a *palpetra* (Varro)

mellett. A 2. érv *vastus*-ra kétségtelenül megáll, de nem vet számot azzal, hogy *nōbis* < **noz-bheis*.

C) Gutturalisok (ínyhangok).

164. §. Az idg. alapnyelvben OSTHOFF és BEZZENBERGER után a gutturalisoknak általában három sorát különböztetik meg, t. i. palatalist, velarist és labiovelarist. Palatalisok: \hat{k} , $\hat{k}h$, \hat{g} , $\hat{g}h$, velarisok: q , qh , g , gh , labiovelarisok q^u , q^uh , g^u , g^uh . Azonban nincs egyetlenegy idg. nyelv sem, amelyben mind a három sor kimutatható. (PEDERSEN KZ. 36 kísérlete, hogy az albánban kimutassa mind a hármat, nem sikerült.) A nyugati nyelvekben (gör., lat., kelta, germ.) a palatalis és a velaris soroknak, a keletiekben (örmény, albán, baltiszláv, árja) a velarisoknak és a labiovelarisoknak ugyanazok a folytatásai. Ezért sokan kétségbevonják, hogy három gutturalis sor volt az alapnyelvben. Így HIRT kísérletet tett annak az igazolására, hogy csak velaris és labiovelaris sor volt, amelyeknek elseje keleten két sorra oszlott. MEILLET is két sort vett fel, még pedig præ- és postpalatalist. SCHMIDT JÓZSEF «Kísérlet az idg. gutt. probléma megoldására» (Akad. Érték. a nyelv- és széptud. köréből XXII. 5. 1912, kivonata Akad. Értesítő 1912) szerint a labiovelarisok is sajátos és részleges jelenségek, nyugati-idg. újítások. Majd REICHELT IF. 40. 1922 rámutatott arra, hogy a labiovelarisok az u kivételével minden magánhangzó előtt egybeestek a $q + u$ és $\hat{k} + u$ folytatásaival a centum-nyelvekben. Végül RIBEZZO, ki már 1903-ban a három sor ellen hozott fel érveket, most legújabbán RIGI 6—7., 1922—23 a leghatározottabban az egy gutturalis sor mellett foglalt állást.

Látnivaló tehát, hogy a három gutturalis sor elmélete inog, ha az indogermanisták nagy része ragaszkodik is még a három sor felvételéhez, másrészt tény, hogy a nyugati nyelvek k hangjával szemben a keleti nyelvekben egységesen fellépő s hangot is találunk, s pedig a rákövetkező magánhangzó színétől függetlenül, tehát nemcsak világos magánhangzó előtt, viszont a keleti nyelvek k hangjával szemben a nyugati nyelvekben labialisokat is. Tehát

1. a gör., lat., kelta k (germ. h és g) hanggal szemben keleten \hat{s} (skr. lit.) és s (av. ószl. örm.) hang, a gör., lat., kelta g (germ. k) hanggal szemben z (ószl.), $ž$ (lit.), j (skr.) és c (örm.) hang is áll (állítólagos palatalis \hat{k} és \hat{g}) a k , ill. g (velaris q és g) mellett, viszont

2. a keleti k és g hanggal szemben a velaris k és g hangon kívül gör. π , τ , χ — β , δ , γ , lat. qu — v , gv , kelta $[c]$ *— b , ősgerm.

* A [] zárójel azt jelenti, hogy a bennelévő hang nemesak labiovelaris, hanem palatalis- vagy velaris folytatása is.

h, [h], *ʒ*^{*} (ez a szokásos jegy *g*^{*} helyett) [ʒ], *u* — *ku* [k] (gót *h*, *w* [h, g] — *q* [k], ófn. *k*, *w* [h, g] — *qu* [k, keh]) lép fel (állítólagos labiovelaris).

Ebből következtetni lehet három gutturalis sorra, de arra is, hogy az eredetileg egységes és nyugaton-keleten egyaránt megjelenő velaris hang keleten bizonyos körülmények folytán spiranssá is lett (PISANI Archivio Glottologico It. 21 szerint 2000—1000 közt a különnyelvekben, de ez valószínűtlen, mivel világosszínű magánhangzó előtt az árában már a második évezredben *c* lett a *k*-ből, tehát a *k* > *s* hangváltozás régebbi), nyugaton pedig más feltételek mellett labialissá.

Gutturalis tenuis aspirata csak a gör.-ben (χ az állítólagos palatalis és velaris, φ a labiovelaris) és a skr.-ban (ch az állítólagos palatalis, kh a velaris és labiovelaris) mutatható ki.

Gutturalis media aspirata gör. χ, lat. *h*, *g*, kelta *g*, ősgerm. *ʒ* (gót *g*, ófn. *g*, *k*) *s* ezzel szemben egyrészt skr. *h*, ószl. av. *z*, lit. *ž*, örm. *j*, *z* (palatalis), másrészt skr. *gh*, *h*, av. lit.-szl. *g*, örm. *k* (velaris), viszont a keleti nyelvek második csoportjával (skr. *gh*, *h* stb.) szemben gör. φ, θ, [χ], lat. *f*, *gu*, *v*, [g], kelta [g], ősgerm. *ʒu*, [ʒ], *u* (gót *gu*, *w* [g], ófn. *w*, [g, k] labiovelaris) is.

Megjegyzendő, hogy a keleti nyelvek velaris hangjai az árában és az ószl.-ban különnyelvileg ismét palatálizálódhattak. L. előbb.

A) A palatalis és velaris sorok a görög és a latin nyelvben.

165. §. Palatalis *ĥ* és velaris *q*: gör. ἐξάτον, lat. *centum*, gót *hund*, ír *cét* megfelelője a keleti nyelvekben spirans hang: skr. *śatam*, av. *satəm*, lit. *szimtas*. Ugyanígy gör. κλέ[φ]ος, osc. *Klucatiis* ('Cluatius'), umb. *Kluviier* ('Cluviî'), lat. *clucō*, ír *clū* ('hír'), gót *hliuma* ('hallás') = skr. *śru-* (præs. *śṛnōti* 'hall'), av. *surunaoiti*, ószl. *slovo* ('szó'). Viszont gör. κρέας, osc. *krustatar* ('cruentator'), lat. *cruor*, ír *crū*, óizl. *hrār* ('nyers') a keleti nyelvekben is velaris: skr. *kraviḥ* ('nyers hús'), ószl. *kræv*, lit. *kraūjas* ('vér'). Ugyanígy gör. ὄζον, lat. *uncus* = skr. *anakah* ('horog').

166. §. Palatalis *ĥh* és velaris *qh*: gör. σκίζω = skr. *chinatti* (= *s* + *kh*, lat. *scindere*), viszont gör. καχάζω (lat. *cachinnō* idg. eredete kétes) = skr. *kakhati* ('nevet'). Igen kevés az adat, s a feltételezett palatalis aspirata csak *s* mögött lép fel.

167. §. Palatalis *ĝ* és velaris *g*: gör. γόνυ, lat. *genu*, gót, ófn. *kniu* = keleten skr. *jānu*, av. *žnu*. Ugyanígy gör. ἀγρός, umb., lat. *ager*, gót *akrs* = skr. *ajras* ('mező'). Viszont gör. αὔξω, lat. *augeo*, gót *aukan* = keleten is velaris: lit. *augu* ('nő'), av. *aogah* (skr. *ojas* 'erő',

különnyelvi palatálizálódással). Ugyanigy gör. στεῖγω, lat. *tegō*, ír *teg* ('ház') — skr. *sthaḡāmi* ('betakar'), ószl. *o-stegz* ('fedezet', 'ruha').

▼ **168. §.** Palatalis *gh* és velaris *gh* a gör.-ben tenuis lett (*χ*), a lat.-ban *h*, de mássalhangzó előtt és után *g*: gör. χειμών, lat. *hiems*, ír *gem-red* = keleten palatalis: skr. *hima* (ez lehetne velaris is), de av. *zima*, ószl. *zima*, lit. *žema*. Ugyanigy gör. ὄχος, lat. *vehō*, gót *gawigan* ('mozgat') = skr. *vahati*, av. *vaza'ti*, lit. *vēžū*. Továbbá gör. χλιω, lat. *gliscō* (mássalhangzó előtt), ír *glē* ('ragyogó'), ófn. *gleimo* ('Szent János bogárka') = lit. *žlējà* ('szürkület'); gör. ἄγχω, lat. *angō* (mássalhangzó után) = skr. *aḡaḥ*, av. *aḡaḥ-* ('szükség'). BUCK szerint a palatalis *gh* a lat.-ban *u* előtt *f*: gör. χέ[*f*]ω, lat. *futis*, *fundō*, gót *giuta* = skr. *hu-* ('áldoz'), av. *zaopra-* ('áldozati ajándék'), HOLTHAUSEN azonban a *fundō-fusus*-t a *fustis*-szal kapcsolja (**bhūd-*), s a palatalis folytatása nem különbözhet a velarisétól. A keleti nyelvekben is velaris: lat. *hostis*, gör. ἕνος < **gzhen-* (az aspiratio átment a második mássalhangzóra), gót *gasts* = ószl. *gostb*; gör. χανδάνω, lat. *prehendō*, gót *bigitan* ('elér') = ószl. *gadaġo* ('eltalál'). Továbbá lat. *gradior* (mássalhangzó előtt), gót *grīps* ('lépés') = skr. *gr̥dhyati* < **ghr̥dhyati* ('tör vmire'); lat. *longus* (mássalhangzó után), gót *laggs* = skr. *dīrghaḥ*, óp. *darga*, av. *daraga* (az iráni nyelvek elvesztették az aspiratiót).

A gör. ἐγώ, lat. *egō*, gót *ik* szembehelyezkednek a skr. *aham* alakkal, amennyiben nem aspiráltak. Az idg. alapnyelvben váltakozhatott egymással az aspirált és aspirálatlan, ezért megmagyarázására nem szükséges idg. zöngés palatalis spiranst felvenni, mint FIERLINGER KZ. 27. tette.

169. §. A gör. és skr. nyelvben van aspirata-törvény, amely szerint az első szótag kezdő mássalhangzója elveszti az aspiratiót, ha a következő szótag is aspiratával kezdődik. WALDE IF. 19. szerint az itáliaiban is volt aspirata-törvény, mások szerint csak *ghr* és *ghl* > lat. *gr*, *gl*, ha a következő szótagban aspirata van: *gradior* (skr. *gr̥dhyati* szabályosan szintén aspirata nélkül az első szótagban, de gót *grīd* 'lépés'), *glaber* (ófn. *glat*, ószl. *gladiti* 'simit'), de ha a következő szótagban nincs aspirata, a *ghr*-ből *hr* s azután a *h* elvész; *ruō* < **hruo* (*con-gruō*), *lūridus* < **hlūridus* (gör. γολή, ófn. *galla*).

B) A labiovelarisok a görög és a latin nyelvben.

170. §. Mig a keleti nyelvekben a velarisok és labiovelarisok közt nincs különbség, a nyugati nyelvekben (ide számítva a tokhárt és a hethitát is) élesen elválik a két sor. Nemcsak arra nézve térnek el e hangokat illetőleg a vélemények, hogy a nyugati nyelvek az idg. alapnyelvi állapotok folytatásait hozzák-e vagy a labialisatio

újítás-e, hanem mivoltukra nézve is. Általában ajakgömbölyítéssel ejtett velaris hangokat látnak bennük (BRUGMANN Grundr.² I. 77. §.: « q^u , g^u sind nicht q , g mit *nachgeschlagenem* u , sondern Verschlusslaute, bei denen *gleichzeitig mit* der velaren Zungentätigkeit eine der akustischen Eindruck modifizierende Lippenrundung stattfand»), SKÖDL KZ. 52. szerint olyan hangoknak kellett lenniök, amelyeknek két articulatio helyük van, még pedig egyik a velumnál, másik az ajaknál (PANCONCELLI—CALZIA szerint egyes szudán nyelvekben képeznek úgy hangot, hogy a nyelvhát a k vagy g , az ajak pedig egyidejűleg a p vagy b állását veszi fel, mert az ilyen hangból lehet velaris az ajakzár, ajakhang az inyzár megszűnésekor), HIRT azonban k hangot lát bennük rákövetkező u -val, milyen a lat. qu .

171. §. A gör.-ben a labiovelarisok folytatásaiul labialis, dentalis és gutturalis hangokat találunk, azaz mind a három zárhang megjelenik helyettük. Az u kivételével minden sötétszínű magánhangzó előtt, tehát az α , $\bar{\alpha}$ (ión.-att. η), α , $\bar{\alpha}$ (ión.-att. η), σ , σ , ω , φ előtt labialis mássalhangzó áll: $\pi < q^u$, $\varphi < q^uh$ és g^uh , $\beta < g^u$. Világosszínű magánhangzó, tehát ϵ , ι , ϵ , az ion.-att.-ban is régi η , η előtt dentalisok, azaz τ , θ , δ jelentkeznek, kivéve az aiolt, ahol nagyobbbrészt itt is labialisokat, de általános vélemény szerint csak labialisokat találunk. Az u előtt és után a labiovelaris elveszti labialisatióját, tehát κ , γ . MEILLET MSL. 21. 1920 szerint voltaképen e előtt is elveszett a q^u hang u eleme, mielőtt a labiovelarisok labialisokká lettek, ezért $*q^ueo > *k^ueo > \tau eo$. Szerinte a labiovelaris u -je hajlamos az eltűnésre. Azonban a $\theta \acute{\eta} \rho$ — aiol $\varphi \acute{\eta} \rho$ = litv. *žveris*, tehát itt is eltűnt a u , s pedig nem a labiovelaris u elemeként, ezért KRETSCHMER azt gondolja, hogy az inyanghang articulatiójával függ össze valamiképen a hangeltűnés.

MANSION «Les gutturales grecques» és utána HIRT tagadják, hogy a gör.-ben u előtt elvész a labialisatio, tehát, hogy ilyenkor κ jelenik meg. Azonban már PERSSON rámutatott arra, hogy az u előtti gör.—osc.—umb. p formák analogikusak: kret. $\theta \rho \iota$, syrak. $\pi \bar{\omega} \varsigma$, rhod. $\theta \rho \omega \varsigma$. osc. *puf*, umb. *pufe* ('ubi') a gör. $\pi \omega$ -, sab. $\pi \omega$ - (= $q^u o$) után kaptak labialist. MANSIONT és HIRTET igazolhatná korinth. $\pi \rho \epsilon \sigma \beta \acute{\upsilon} \tau \epsilon \rho \omega \nu$, de mellette el. $\pi \rho \acute{\epsilon} \sigma \gamma \omega \varsigma$, kret. $\pi \rho \epsilon \iota \gamma \omega \varsigma$ (boiot. $\pi \rho \iota \sigma \gamma \epsilon \iota \varsigma$).

A lat.-ban u előtt, továbbá mássalhangzó előtt eltűnik a labialisatio.

MEILLET a közfelfogással szemben azt tanítja, hogy az aiolban is labialis és dentalis (tehát nemcsak labialis) a labiovelaris megfelelője, s pedig szókezdetben p , b , szóbelsejében t , d : $\acute{\alpha} \delta \epsilon \lambda \varphi \acute{\iota} \omega \varsigma$ — de $\beta \acute{\epsilon} \lambda \varphi \omega \iota$. A $\pi \acute{\epsilon} \mu \pi \epsilon$ nem bizonyít szerinte e feltevés ellen, mivel assimilatio, azonban $\Theta \acute{\iota} \omega \varphi \epsilon \sigma \tau \omega \varsigma$ és $\Theta \epsilon \acute{\omicron} \theta \epsilon \sigma \tau \omega \varsigma$, $\Phi \epsilon \sigma \tau \acute{\iota} \alpha \varsigma$ és Pind. $\theta \acute{\epsilon} \sigma \sigma \alpha \sigma \theta \alpha \iota$.

Az aiolra nézve az uralkodó elmélet csakugyan revízióra szorul. A lesb.-ban τ áll ι előtt (Sappho τίς = lat. *quis*, Alk. τίμιος — skr. *cayate*), továbbá a -τε zároszótagban. Ugyanígy thess. τίς, boiot. τιμά. A thess.-ban azonban a τίς mellett κίς is, továbbá βέλλομαι és δειλομαι, aminek azonban az az oka, hogy ez a nyelvjárás nem egységes.

Az ark.-ban a spirans σ-hez közelálló hang jelenik meg a labio-velaris helyett: σις, σινα, ὀσέαι (= ὀτέαι), εἴσε (= εἴτε), de mellette a szabályos τ is: ᾗ τε, továbbá τετόρταυ, ἐσδελλοντες. BECHTEL egyebek között STRABONRA támaszkodva, ki szerint «τῶν βερέθρων, ᾗ καλοῦσιν οἱ Ἀρκάδες ζέρεθρα», azt hiszi, hogy az ark.-ban nem dentalis tenuis, hanem spiranst vagy affricatát ejtettek. A kypr. is σις. A ι előtt a három gutturalis sor folytatásai ugyanazok a gör.-ben.

* 172. §. Idg. *qu* csak a lat.-ban, az osc.-umb.-ban is *p*, gör. π, τ, κ*: skr. *catvāras*, ószl. *cētyre*, lit. *keturī*, ír *cethir*, gör. lesb. πέσσυρες, hom. πίσυρες, de dór τέτορες, att. τέσσαρες, ión τέσσερες, (ε előtt), lat. *quattuor*, osc. *petora*; skr. *kas*, lit. *kàs*, gót *has*, ír *cia*, kymr. *puŷ* (olv. *pui*), gör. πόθεν, dór. πᾶ, ión πῆ, hom. τίς (thess. κίς labialisatio nélkül), gort. ὀτειᾶ, osc. *pis*, volsc. *pīs*, lat. *quis*, *quid*; skr. *sacatē*, av. *hacati*, gör. ἔπομαι, lat. *sequor*; skr. *pāñca* és av. *panca* (*c* < *k*), ír *coic*, gör. πεμπάς, πεμπάζω, πέμπτος és πέντε, de aiol πέμπε, thess. δεκάπεμπε, lat. *quīnque* < **penque*; skr. *vṛkas*, gör. λύκος (lat. *lupus* átvétel, mivel *qu* várható; általában sabinnak tartják, azonban újabban a sabin eredet ellen SCHRIJNEN, ki idg. *ulq^uo-* és *ulpo-* alakot vesz fel egymás mellett); βοῦκόλος (*u* után) — αἰπόλος (más helyzetben); norv. *skvaldra* ('szüntelenül ugat') — gör. σκύλαξ.

A labialis elem nemesak a gör.-ben tűnhetett el. A lat.-ban is eltűnt, még pedig *u* előtt (*reliquus* < *relicu-os* vö. *relinquō*, képzése mint *perpetuus*, *ali-cubi*), *o* előtt (*secundus* < **secondos* < *sequondos*, vö. *o* előtt *u* *sopor* < **suopor*), zöngétlen mássalhangzó előtt (*coc-tus* — de *coquō*), idg. *i* előtt (*socius* — *sequi*, de ez talán nem különnyelvi, hanem már idg.). Szó elején *u* előtt az egész hang eltűnik: *ubi* = osc. *puf*, umb. *pufe*, gav. *kudā* ('hová?'), gör. πόδι (vö. előbb *ali-cubi*), de HERMANN GÖTT. Nachr. 1919 tagadja ily esetben a labio-velaris hangtörvényes eltűnését, s azt tartja, hogy a *necubi*, *sicubi*-félék helytelen szétválasztásából származik az *ubi*, *uter*. Tehát szabályos *cuius* < *q^uoius*, de analogikus *quod* (**cod* helyett), *quorum*, *quot*, szabályos *sequitur*, de analogikus *sequor* (**secor* helyett).

* KRETSCHMER IF. 45. a kisázsiai nyelvekben is kimutatott egymással szemben *p*—*q^u* nyelvesoportot: heth. *kuis*, lyd *pis*.

173. §. Idg. *q^h* csak kevés esetben mutatható ki: skr. *skhalatē* ('botorkál') — gör. σφάλωμαι; av. *skarəna* ('kerék') — gör. σφαῖρα.

174. §. Idg. *g^h* a gör.-ben a *q^h* = π, τ, κ-nak megfelelően β, δ, γ, az osc.-umb.-ben is *b*, a lat.-ban *u*, de *n* után *gu*: skr. *gacchati* ('megy'), középir *bēim* ('lépés'), gót *qiman* ('jön'), gör. βαίνω, umb. *benust* ('veneerit'), osc. *kūmbened* ('convenit'), lat. *venio*; skr. *girati* ('elnyel'), gör. βιβρώσκω, βορά, de ark. δέρεθρον (βάραθρον; az ark.-kypr.-ban szintén τ, δ hangok, mint az ión-att.-ban, kypr. Τηλε-φάνω, τῖ, ark. τῖς, ἐσδῆλλοντες, de mellettük kypr. σῖς, mantineai σῖς εἶσε), lat. *vorō* (SPECHT KZ. 55. szerint *g + u*, tehát nem labiovelaris a lat. *vorō*, de LEUMANN Gl. 18. 1930 274 a *g^h* mellett, mert *carni-vorū*, gör. θυμοβόρος, av. *nərə-gara* labiovelaris); skr. *tarjati* ('fenyeget', másodlagos *j < g*), gör. τάρβος, ταρβέω, lat. *torvus*; svéd *ink* ('vérkelés'), gör. ἀδῆν, lat. *inguen* (*n* után); skr. *gāuh*, ír *bō*, gör. βοῦς, umb. *bove* (a lat. *bōs* itáliai kölesönszó, szabályosan **vōs* volna); ném. *quälen*, gör. βάλλω, ark. δέλλω, lokr., delph. δειλωμαι, dór δήλωμαι, thess. βέλλειται (coniunct.), boiot. βειλόμενος, ark. βόλωμαι, att. βούλωμαι; skr. *gnā-* ('istenasszony'), gót *qēns*, ír *ben*, boiot. βανά, kypr. βονά, μνάομαι < **βνā-* és γονή; skr. *jivas* ('eleven', *j < g*), gót *qius*, gör. βίος és ὄνις (*u* után), osc. *bivus* (plur. nom.), lat. *vīvus*. (A gör. βίος nem szabályos, mivel *g^hi* = ζ vö. ζῆ, ζῶω, boiot., gort. δῶω, továbbá a βία vö. lat. *vīs* mellett szabályos ζάει: βινει Hesych., att. οἰζός, Ἀντί-διος. REICHELT IF. 40. szerint ezeket nem kell különösképen értékelni. Itt aiol és nem aiol hangalakulás jön tekintetbe: βία és Ἀντίδιος nem származhatnak ugyanazon helyzetben ugyanarról a nyelvjárásterületről.)

A lat.-ban is eltűnt a labialis elem, még pedig *u* előtt: *legūmen* < **leg^hūmen*, gör. λέβινθοι, továbbá *r*, *l*, *n* előtt: *glāns* — lit. *gūlia*, gör. βάλανος, *gravis* — gör. βαρός, skr. *gurus*, *agnus* — gör. ἀμνός < **ἀβνος*, *grātus* (de *se-vērus* < **se-g^hēros*) vö. skr. *gūrta* 'kellemes', gót *qairrus* 'barátságos', BRUGMANN IF. 39.

175. §. Idg. *g^h* a gör.-ben φ, θ, χ, osc.-umb. *f*, a lat.-ban szókezdetben *f* (ill. összetétel második tagja elején: *dēfendō*, *offendō*), szóbelsejében *u*, de *n* után *gu*: ír *gonim* ('megsebesíték'), gör. φόνος, φατός, πεφάται és θείνω, lat. *offendō*; gót *snaiws*, ószl. *snēgθ*, gör. νίφα, lat. *nivem* (magánhangzók közt) és *ninguit* (*n* után); skr. *gharmas* ('parázs'), gör. θερμός, lat. *formus*; skr. ved. *vāghat-* ('imádkozó'), gör. εἰχομαι (*u* után), lat. *voveo*; skr. *laghuṣ* ('könnyű, gyors'), gör. ἐλαχός (*u* előtt, vö. ἐλαφρός), lat. *levis*; skr. *ahiṣ* av. *ažiš* ('kigyó'), gör. ὄφις (nem szabályos), lat. *anguis* (*n* után).

A lat.-ban eltűnt a labialis elem mássalhangzó előtt: *nix* (= *nic-s* vö. *ninguit*), *r* és *o* között: lat. *tergus* — gör. στέρφος, τέρφος.

176. §. A közfelfogás szerint az idg. gutturalis media aspiraták ős-italiai tenuis aspiratákon keresztül fejlődtek azokká a mássalhangzókká, amilyeneknek már a történeti kor elején találjuk őket. Elvitathatatlan, hogy vannak olyan adatok, amelyek e felfogás mellett szólhatnak. Ilyen pl. a gör. ὄχος — gót *gawigan* — lat. *veho* megfelelés, hol a gót media aspiratára, a lat. ebből elzöngétlenedett aspiratára utal, továbbá az idg. *kh*-val szemben álló *g congius* (gör. κόγχος, skr. *śankhas*) esetében, de ezek döntő bizonyítékoknak nem mondhatók.

177. §. A lat.-ban a *c* értéke világos magánhangzó előtt is *k* Kr. u. az V. sz.-ig. A fel. KERI, DEKEM(bris), MVKIANVS, a gör. szövegekben előforduló κήσωρ, Κικέπων, a gótba átment *akeits* ('acētum'), a ném. *keller* ('cellarium'), bajor *Kelsbach* < *Celeusum*, a kymr. *cwyr* (olv. *kuir*, a lat. *cēra* átvétele) mind ezt bizonyítják. A lat. grammatikusok sem tudnak a kiejtés különbségéről. Kr. u. az V. sz.-tól már van jele, hogy világosszínű magánhangzó előtt megváltozott a *k*: INTOITAMENTO, EVTISI ('Eutychi'), DISSESI ('discessit', *ss* = *sc*). Hesych. it. gloss.-n σεργοί = *cervi*.

A logudorok Szardiniában ma is *k*-t ejtenek: *centu* (olv. *kentu*). Szardinia tehát nemcsak az ó-római primitív gazdasági kultúrát őrítze meg (vö. WAGNER M. L. «Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache», 1921), hanem nyelvében is bizonyos őszerűséget tartott meg.

A lat. *qu*-t a gör. átvételekben *ko*-, *kov*- és *ku*-vel adják vissza: Κοῦντιος, Κόντος (*qui* = *ku*).

A zárhangok változásai.

A) Indogermán alapnyelvi változások.

178. §. Az idg. alapnyelvben megváltozhatott az articulatio módja. Ennek oka legtöbb esetben a szomszédos mássalhangzó, s akkor tárgyalása a mássalhangzócsoportokban beálló hangváltozások közé tartozik, de megváltozhatott más, többnyire ki nem mutatható okokból is. Így váltakozhatik egymással 1. tenuis és media: gör. πήγνῃμι, πήγος, πάγη, lat. *pangō*, *pāgus* és gör. πάσσαλος < *πακίαλος, lat. *pācem* (a media állítólag nasalis mellett, de vö. lat. *scabō* — gör. σκαπάνη, litv. *scapoti*), 2. tenuis aspirata és tenuis: skr. *panthās* (út), gör. πόντος, lat. (*pons*) *pontis*, 3. media aspirata és media: skr. *māhān* = gör. μέγας, lat. *magnus*. PETERSON «Studien über die idg. Heteroklisie» 1921 szerint az idg. ősnyelv igen korai állapotában a szóvégi zárhang aspirált lett, ha a szótag hangsúlyos volt.

B) A zárhangok a görög nyelvben.

179. §. Az idg. tenuisok, tenuis aspiraták és mediák általában megmaradtak. A media aspiraták azonban tenuis aspiraták lettek már az ősgör.-ben, tehát egybeestek a tenuis aspiratákkal, még pedig előbb, mint amikor az aspirata-törvény (l. 193. §) hatott, mivel πέφυκα (< *φέφυκα), nem pedig *βέφυκα, s τίθημι (< *θίθημι), nem pedig *δίθημι. A kétféle eredetű tenuis aspirata azután megmaradt, s csak idővel spirantizálódott. Mutatja ezt 1., hogy a legrégebb therai feliratokon és Kretában π, κ, ill. ϑ van φ és χ helyett, 2. hogy ugyancsak Therában és Melosban πh és κh, sőt Therában θh is van θ mellett. Idővel azután zöngétlen spiransok lettek a tenuis aspiraták, s pedig valószínűleg az affricata fokon (pf, tp, kh) keresztül. Ezt a fokot a πφ, τθ, κχ írás mutatja. A spirantizálódás azonban nem egyszerre következett be az egész nyelvterületen. Legtovább tartották fenn magukat a zárhangok az att.-ban és a κοινή-ben. Mutatják ezt 1. a θηθίς < τηθίς assimilatio (az aspirata törvény már nem hatott e hangváltozáskor), 2. a lat.-ba átment kölcsönszók: *Aciles*, *Nicepor*, *Pilemo* (a tenuis zárhang nem lehet spirans helyett), 3. a tenuis aspiraták t', p', k' jegye az örmény gör. elemeiben, 4. a th, ph, kh a gör.-ind. érméken. Csak Kr. u. az I. sz.-ban van lat. f a gör. φ helyén. A gör. szavak gót átírásában azonban már f = φ, p = θ, de még κ a χ mellett (*Filippus* = Φίλιππος, *pomas* = Θομάς, *arkaggilus* = ἀρχάγγελος, de mindig *Xristus*). Viszont phrygiai κοινή-feliratokon a IV. sz.-ig van π, τ, κ az aspirata helyén: ἀδελποί, s megfordítva φρεσβύτερος.

Egyes nyelvjárásokban a spirantizálódás korán beállt. Így a lak.-ban már több századdal Kr. e. s lett a th-ból: σιφóρος, Σήριππος, μουσιδδεῖ (= μῦθίζει).

180. §. A mediák egyes nyelvjárásokban különböző időben zöngés spiransokká lettek. Így már a római érintkezés előtt a lak., kret. és el.-ben β van az eredeti μ helyett (kret. Βακινθίω = φακινθεος), ami a b spirans voltát igazolja, de természetesen egészen hitelesen csak akkor, ha viszont a β helyén is találunk u jegyet, mint boiot. 3. sz. εῦδομος (= ἔβδομος) esetében, hol felteszik, hogy az v abból a spiransból lett (vagy annak a spiransnak a jegye?), amelybe a β átment. Az att.-ban csak Kr. sz. táján lett spirans, mert csak ekkor van β a lat. v helyett: Λειβία = *Livia*. Ugyanekkor lehetett ott spiranssá ζ θ is, melynek helyére az el.-ben már Kr. e. a VI.—V. sz. feliratokon a lép: ζέ, ζειζός. A rhod.-ban is τόζε (egy esetben), s felteszik ugyanezt a hangváltozást a középkrétaί πῆριζ = πέριζι, *Fήρω* = *Fέρδω*

szavakban. A ζ a spirans jegye lehet az el. és rhod. feliraton, azonban a későbbi el. feliratokon ismét δ s nem ζ áll. A γ spirantizálódását az mutatja, hogy p amph. feliratokon nem írják: Πρεΐας = Πρεγίας, Μθειάλη, Μεαλίνα, Μιαλίνα = Μεγάλης stb.

A τ az ión-att.-ban, s éppen így az ark., kypr.- és lesb.-ban bizonyos szavakra és szófajokra szorítkozva ι és ϵ előtt szóbeliséjében, ha rájuk még egy magánhangzó következett, továbbá szóvégen σ lett: πλούσιος (πλούτος), πεσέομαι (dór aor. ἔπετον), lesb., ión εἶκοσι (kret. Fixati), τίθησι, de εἰσίν is, azonban a nyugati gör.-ben τ : nyug. lokr. ἔοντι, Ὀποντίσις, ait. τίθητι, δίδοντι. KRETSCHMER KZ. 30 tétele, hogy nem áll be a $ti > si$ hangváltozás, ha szó belsejében az i hangsúlyos vagy ha a végszótagbeli ti előtt van közvetlenül a hangsúly, nem igazolt. PEDERSEN Ἀντιδωρον szerint a $\tau\omega$ is közvetlenül $\sigma\omega$ lett. Mások azt tanítják, hogy a nem szókezdő $\tau\omega$, kivéve ha mássalhangzóra következik, $\tau\upsilon$ -, ill. BRUGMANN szerint $\tau\upsilon$ -, ENDZELIN Gl. 3. 1912. szerint pedig tuw - közbeeső fokon át változott $\sigma\upsilon$ -vé.

A zárhangok legtovább az egyiptomi és kisázsiai nyelvjárásokban maradhattak meg. A papyrusokon ugyanis tenuis és media gyakran váltakozik: ἰτών = ἰδών, ἄρχυρον = ἄργυρον, κάνωπος = κάνωβος és viszont δάξιν = τάξου, φαρμάγων = φαρμάκων.

C) A zárhangok a latin nyelvben.

181. §. Egyes szavakban az idg. d helyett l mutatkozik: lat. *lēvir* = skr. *devar*, gör. *δαίρ* < **δαίφίρ*, *mālus* < **mādos* < **mazdos*, ófn. *mast*, újf. *Mast* ('árboe'). Egyes esetekben az ólat. még hozza a d -t. *lingua* — *dingua* (gót *tuggō*), *lacruma* — *dacruma* (gör. *δάκρυ*), *lautia* — *dautia*. Máskor ugyanabból a gyökből d és l alakok: *solium* — *sedere* (gör. *ἔδος*), lat. *olēre* — *odor* (gör. *ὀδμή*). Lehet, hogy a l -alakok dialektikusak (sabin). Népetymologia is játszhat közre: *lingua* — *lingere* (a *linguere* grammatikus alkotás). SCHRIJNEN KZ. 46. $d > l$ hangváltozás helyett dl t vesz fel (*lacruma* — ófn. *trahan*), *olēre*-ben az *oleum*, *uligo* (vö. *ūdus*, *ūvidus*)-ban *caligo* analógiáját látja, *lautia*-t vagy *lavo*-hoz kívánja kapcsolni, vagy a *loca*-val való szoros kapcsolatával magyarázza l -jét.*

Az *Ulixēs* = Ὀδυσσεύς már a gör.-ből jött l -lel: Ὀλοσσεύς, Ὀυλίξης.

* Hasonló jelenség másutt is tapasztalható: heth. *Tabarnas* és *Labarnas*. Ezeket tl középhangra vitték vissza, de KRETSCHMER Gl. 19, 1931 $t-n > l > n$ dissimiliót keres benne.

Vulgaris ejtés *impelimentum, praesilium*.

A vulgaris nyelvben *r* is áll *d* helyett: *perēs* (Consentiusnál = *pedes*), *maredus* (= *madidus*). Labialis előtt az *ad* = *ar* is: fel. *arfuise*, *arvorsum* (Kr. e. 186), *arvorsario* (Kr. e. 123/2). Prisc. II. 35, 2: «antiquissimi pro ad frequentissime ar ponebant; arvenas, arventores, ... arfines ... dicentes pro adventus etc.» Dissimilatio is okozhatta: *merīdiē* < **medidiē* < **medeidiē* < **medieidiē*. A class. nyelvben is: *arbiter* = *ad* + *baetere*, *arcessere* = *ad*-*facessere*; esetleg *advocessere*, de egyes nyelvészek kétségbevonják ezek ilyen származását L. a *l* és *r* hangot 144. és 145. §§.

182. §. A tenuisok és mediák általában megmaradtak, de egyes esetekben a tenuisok helyett mediák jelentkeznek. Így gör. kölesönszavakban szókezdetben: *gubernāre* = κυβερνᾶν, = *gōbius* = κυβίος, *buxus* = πύθος, *balāena* = βάλαινα. Ezt azzal magyarázzák, hogy a gör. tenuis olyan volt, hogy a lat. csak mediával adhatta vissza. Csakhogy megfordítva lat. tenuis is van gör. media helyett: *amurca* = ἀμύργη, *spēlunca* = σπῆλυγξ, — γρος. Lehet, hogy az etruszk volt a közvetítő, hol csak egyféle articulatiós módú gutturalis volt. Ezzel szemben FOHALLÉ Mélanges Vendryes a κυβερνᾶν — *gubernare* és γόγγρος — *congrus* *conger*-féle hangkülönbségeket azzal magyarázza, hogy a gör. is, a lat. is e szavakat egy a középtengeri területen lakó praeidg. néptől vette át, amely a zárhangokat csak egy módon artikulálta. Ez a feltevés azonban semmiképen nem igazolható, mivel nem ismerjük annak a népnek a nyelvét, amelyre az idg. itáliai ág Itáliában rátelepedett.

A *c* a várható *g* helyett egyes esetekben csak ortográfiai s nem kiejtésbeli is (*acetat* = *agitāt*), mivel eredetileg nem volt különbség a két hang jegye közt s később is csak egy vonáskával különböztették meg őket egymástól (*c c*). Ugyanígyen elírás a *scripit* (*p a b* helyett), míg *publicae* szókezdő *b*-jét a rákövetkezőnek köszönhette. A media felé hajlást a román nyelvek mutatják, ol., sp., port. *padre* = *pater*, ol. *strada*, sp., port. *estrada* = *strāta*, sp. *miga* = *mīca*, de ezek csak dialektikusak lehettek, vö. rom. *mica*, lat. *putāre* = ol. *potare*, vegl. *potuor*, logudor. *pudare*, port. *podar*.

Egyes esetekben csak látszólag áll media tenuis helyett: *glōria* nem a gör. κλέος, hanem inkább az ószl. *glasitz* ('famosus'), *glasz* ('hang') szóval egyeztetendő; *negotium* nem = *nec-otium*, hanem *neg*-< **negi*, lit. *negì*, *negu* 'nem'. *Pūblicus* és *poplicus* nem közös eredetű, hanem az első talán *pūbēs*-, a második *populus*-ra vezethető vissza.

183. §. Kr. u. az I. sz.-ban a *b* a népnyelvben spirantizálódott

s az akkor már spiranssá lett *u*-val egybeesett. Ezért írásban a *b* és *v* felcserélődik: *ivvente* = *iubente*, s éppen így *incomparavili*, *vene* ('bene'), *acervissimam* ('acerbissimam'). L. még a *u* helyett *b* írást 142. §. A *g* is spirantizálódott a késő lat.-ban. Igazolja ezt 1. elmaradása az írásban: *trienta* (olv. *trijenta* = *trīgintā*), *vīnti* = *vīgintī*, *eo* = *egō* s ebből a román nyelvekben ol. *io*, szard. *eo*, rom. *eu*, port. *eu*, 2. *septuazinta* (566. Kr. u.).

184. §. A régi lat.-ban nem volt aspirata. A gör. kölcsönszavak tenuis aspiratái helyén egyszerű tenuis áll: *tūs* = *θύος*, *purpura* = *πορφύρα*, *calx* = *χάλιξ*, fel. *Pilemo* = *Φιλήμων*. Csak a gör. műveltség elterjedése után kezdték az aspiratiót a tenuis mellé írt *h*-val megjelölni. Feliratokon Kr. e a II. sz. közepén van először *Achaia*, de ugyanazon a feliraton még *Corinto*. Kevéssel azután már eredeti lat. szavakban is: *pulcher* (Kr. e. 104), *sepulchrum*. Hogy az aspiratát nemcsak írták, hanem ejtették is, igazolja CÍCERO (Or. 160), ki a *pulcher*, *Cethēgus*, *triumphus* és *Carthāgo* ejtést elfogadja, de kifogásolja az aspiratiót az *Orchivius*, *Mathō*, *Othō*, *sepulchrum*, *chorōna*, *lachrima* szavakban. Továbbá Quintilianus (Inst. I. 5, 20) a *chorōna*, *chenturio*, *praechō* elharapódzásáról szól. Az aspiratio nem terjedt el azonban az egész nyelvterületen s a román nyelvek tanúsága szerint idővel ismét eltűnt. Ezért ingadoznak a grammatikusok, vajjon *pulcher* vagy *pulcer* (Ter. Scaur.), *orchus* vagy *orcus*, *Vulchānus* vagy *Vulcānus* (Mar. Vict.) ejtendő-e. A román nyelvek nem igazolják az aspiratát (lat. *chrisma* — gör. *χρίσμα* = ol. *cresima*, fr. *crème*, *phalanx* — gör. *φάλαγξ* = rom. *palanga*, ol. *palanca*), legfeljebb dialectice (*sulphur* = óprov. *solpre*, de ol. *zolfo*). Gör. átírások azonban vannak aspiratával: Πόλχερ, Πούλχερ.

Az aspiratában sokan gör. hatást, előkelősködő kiejtést látnak. E szerint először gör. szavakban ejtették (*thēsauros* = gör. *θησαυρός*), azután lat. szavakban is (*Gracchus*, Ov.-nál *Thybris*) s végül gör. kölcsönszavakban a tenuist is aspiráltan ejtették (*anchora* = *ἄγκυρα*). SEELMANN szerint a liquida, SOMMER szerint a nasalis szomszédsága is oka az aspiratának: *lachrymis*, *Volchano*, *virthus*, *exerchitator*, *centhurio*. Etruszk hatás is lehet: *Velthuriae* vö. etruszk *velthuri*, *Volchaci* vö. etruszk *velxa*.

Az indogermán spiransok.

185. §. Az indogermán spiransoknak három csoportját különböztetjük meg: 1. *s* hangok (*s*, *sh*, *z*, *zh*), 2. *þ* hangok (*þ*, *ph* *d*, *dh*), 3. *j*.

1. Az *s* hangok közül csak a *s* lép fel önállóan, a többi belőle

fejlődött. A *z* a media előtt keletkezett, a *sh* és *zh* a megelőző aspiratától kapta aspiratióját. Pl. *ths* > *tsh*, *dhz* > *dzh*.

2. A *p* hangok csak *k* hangok mögött léptek fel. A gör.-ben és néha a keltában *t* hangok, másutt *s* hangok. Lehet, hogy nem is voltak külön hangok. Legújabbban az a gondolat vetődött fel, hogy a gutturalis + dentalis kapcsolatból még fel nem derített feltételek mellett a gör. kivételével mindenütt *s* hang lehetett a *t* hangból (OSTEN—SACKEN IF. 42). WALTER (Stand u. Aufgab. d. Spr. wiss. 330—331) a *κτ*-t a *πτόλεμος* — *πόλεμος*-féllel kívánja összekapcsolni s leghelyesebbnek idg. *kti* és *pti* felvételét tartja. L. még 189. §.

3. A *j* hang szintén kétséges. Felvétele arra támaszkodik, hogy a gör.-ben a többi nyelv consonans *i*-jével szemben szókezdetben a a spiritus asperen kívül *ζ* is található. Minthogy a spirans *j*-nek a gör.-ön kívül sehol nincs nyoma, valószínű, hogy csak a gör. különéletében fejlődött ki a *i*-ből mondatfonetikai okokból. A lat.-ban szintén fejlődött spirans *j* a *i*-ből, de csak a császárság korában (vö. *Zanuario, magias* stb.), RIBEZZO Riv. indo-græco-ital. 5. a gör. *ζ* és spiritus asper közös eredetét *ζεστός* — *έστια* (de ez *Vesta*-val kapcsolódhatik !), idg. *i*-ből származását a gör. *ζαλος* és skr. *yāti* ('megy'), egymásmellé állításával próbálja igazolni. ŠMIESZEK (Symbolæ grammaticæ I. 1927) szerint a *ζ*- a görögöktől legyőzött bennszülött népség ajkán < *i* (innen származik *ζεύγνυμι*, *ζωστήρ*, *ζειά*, *ζύμη*), míg az uralkodó faj ajkán *h*- (innen a vallásra, családra vonatkozó szavak: *ἄγιος*, *ἡμί*, *ῥα*, *ὁμίλη*). Feltevése arra támaszkodik, hogy a dél-Kaukázusban van *i* > *c*, *č*, *z* hangváltozás. Azonban ebben az esetben kellene nyomának lennie, hogy ugyanazt a szót egyik népréteg *ζ*-vel, a másik *h*-val ejtette.

Feltételezhető HIRT Idg. Gr. I. szerint az eddig tárgyalt indogermán mássalhangzókon kívül még legalább egyes interiectionokra *h* is: lat. *heu* — skr. *aho*, lat. *hem*, *chem*, skr. *hūm*, ném. *hm*, azonban a gör. *καχάω* s ha nem kölcsönzés, a lat. *cachinus* nem szól a mellett, hogy a gör. *ἂ*, *἗*, lat. *hahaha*, ném. *haha*, skr. *ha ha* idg. *h* folytatása. STURTEVANT (Language 4., 1928) a hethita alapján is feltételez idg. *h* hangot, amely csak a heth.-ban maradt meg, azonban a feltevés ellen van FRIEDRICH, a hethita-kérdés legalaposabb ismerője (Gesch. d. idg. Sprachwiss. II. rész, 5. köt. 1. 1931.).

Végül SCHULZE (Aufsätze zur Kultur u. Sprachgeschichte, E. Kuhn, 1916) a lett *tšu*, lit. *ču*, úfn. *zu* kutyacsalogató szavakban idg.-t lát s ezért HIRT a *č*, *c*-t is felteszi az idg.-ra.

Az indogermán spiransok görög és latin megfelelői.

186. §. Idg. *s* = gör., lat. *s* (másutt is *s*, de skr. *ś* is, av. *h* és *ś* is, ószl. *ch* és *s* is): skr. *sthitas* ('áll', part. perf.), ószl. *stajō*, lit. *stojūs*, gör. *στατός*, osc. *statūs* ('stati'), u. *stahu* ('sto') lat. *stāre*, *status*; skr. *sapta*, ószl. *sedmъ*, lit. *septyni*, gót *sibun*, ír *secht*, gör. *ἐπτά*, lat. *septem*; skr. *vrkas*, lit. *vitkas*, gót *wulfs*, gör. *λύκος*, lat. *lupus*.

A gör.-ben spiritus asper lett szókezdetben magánhangzó előtt, szóbelsejében pedig el is tűnt (l. 191. §), a lat.-ban magánhangzók között *r* lett (l. 192. §).

A *s* mindig zöngétlen, tehát a lat.-ban magánhangzók között is az (*causa s* nem *cauza*). A lat.-ban ezek az intervocalis *s*-ek későiek (Kr. e. a IV. sz.-ig *s*—*z*—*r* hangváltozás, rhotacismus), legtöbbnyire a *ss* egyszerűsödései: fel. *caussa*, *quaessō*, *accussasse* Verg. is.

A *s* egyes hangcsoportokban (*sp*, *st*, *sc*) már az idg. alapnyelvben eltűnhetett szókezdetben mondat belsejében: lat. *tegō*, *toga* — ófn. *dah* — gör. *στέγω* és *τέγος* — lit. *stēgti* ('befed tetőt'); lat. *tundō*, skr. *tudati* ('lök'), ófn. — *stōzan*.

187. §. Idg. *z*: skr. *nīdas* < *nīḍas* < **nīzdos*, örm. *nist*, ófn. *nest*, lat. *nīdus*; skr. *mīḍha* ('pályadij') < **mīḍāha* < **mīzdhō*, gót. *mīzdō*, gör. *μισθός*; av. *zdī* (első tagjában null-fok), gör. *ἴσθι*.

188. §. Idg. *sh* a gör. és lat.-ban nem mutatható ki; *zh*: gör. *φωω* < **bzhō*— < **bhsō*—vö. skr. *babhasti*; ófn. *bar* — gör. *φίλος* < **bzhī*— < **bhsī*—; gót *gasts* — lat. *hostis* — gör. *ἑσθός* < **gzhen*— < **ghsen*—; skr. *avākṣīt* = lat. *vēxit* < **uegzh*— < **ueghs*—.

189. §. A négyféle *p* hang, minthogy igen kétséges, hogy megvolt-e az idg. alapnyelvben, csak elméletileg tehető fel, de ki nem mutatható. A különnyelvekben élt a *p* és *d*, de ezek egyike sem idg. örökség, s nem is az idg. spiransok folytatásai.

A gutturalisok után feltételezett *p* hangok különnyelvi megfelelői:

1. *p*: skr. *kṣītiṣ*, av. *šitiṣ* ('lakóhely'), de gör. *κτίσις*, azaz a többi nyelv *s* hangjával szemben *t*; skr. *ṛkṣas*, lat. *ursus*, de ír *art*, gör. *ἄρκτος*. Tehát ír és gör. *t*. Ellenben az idg. *ks* megmaradt a gör.-ben: skr. *akṣas*, lat. *axis*, gör. *ἄξων*.

2. *ph*: skr. *kṣīṇati* ('megsemmisít'), lat. *situs* ('elporlás'), gör. *φθίω*, *φθίσις* (skr. *kṣ* és gör. *φθ* = *q^hph* < *q^hhph*).

3. A *d*-re nincs példa: *dh*: skr. *kṣam*—, gör. *χθών* (*ḡdh* < *ḡhd*), vö. lit. *žemė* ('föld').

A *p* hangban részben mozgó *i* vagy *u* folytatását is keresik, s pedig nemcsak gutturalis után: **pele*- basishoz **pⁱ/uele*- > **ppele*-, s ezzel a gör. πόλις: πτόλις, πόλεμος, valamint χθής: skr. *hyas*: lat. *heri*, gör. πείσω: lat. *pīnsō* stb. különbségét is magyarázzák (!).

190. §. A spirans *j*, amennyiben illet az alapnyelvben felteszünk, palatalis: skr. *yugam*, gót *juk*, lat. *iugum*, gör. ζυγόν, boiot. δογόν; skr. *yūśam*, lat. *iūs* ('mártás'), gör. ζῦμη. SOMMER («Griech. Lautstudien» 1905) iparkodott megdönteni a jogosultságát az idg.-ra nézve. L. még 185. §. Továbbá HIRT Idg. Gr. I. rámutatott arra, hogy mint Ζεύς esetében, máskor is lehet *dj*: lat. *adiungere* — gör. ζεύγνυμι (hol *ad* nullfoka lehet).

A gör. ζ ejtésére, s pedig bármilyen eredetű is (< *dj*, *gj*), különbözök a vélemények. A legtöbb nyelvész *zd*-t lát benne (Dionysius Thrax: «ἐκ τοῦ σ καὶ δ»), VASMER (1914) még a *dj*, *gj* folytatásában is. LAGERKRANTZ («Zur griech. Lautgesch.» 1898) szerint eredetileg ž. Kr. e. 340 óta σ és ζ gyakran váltakozik, ami *z* ejtésre vall. Valószínű, hogy hely és idő szerint különböző volt az értéke. Volt *zd*, mint a σζ írás (arg. δικάζοιτο), att. vázán Ζδεύς, továbbá az ó-perzsa *Ahura-mazdāh* Ὠρομάζης megfelelője mutatja (északnyug., arg., lesb., régebbi ión-att.), *z* vö. Σεύς = Ζεύς s ekkor a *zd* = σδ: Μασδωρανοί (későbbi attikai), zöngétlen spirans: kret. δάζαθαι = hom. δάσσασθαι.

A s hangok a görög és a latin nyelvben.

A) Görög nyelvi s hangok.

191. §. A *s* megmaradt zöngétlen zárhang szomszédságában (στάσις — lat. *stātiō*) és szóvégén (ἵππος — lat. *equus*). Megmaradt a *ss* is, de az att.-ban és a későbbi ión-ban *s*: hom. ἔπεσ-σι — att. ἔπεσι, lesb. ἔσσονται — att. ἔσονται.

A *s*-ból *h* lett *s* azután részben a történetelőtti, részben a történeti korban eltűnt: 1. szókezdetben magánhangzó előtt: ἑπτά — skr. *sapta*, lat. *septem*, ἱστημι — lat. *sistō*, ἄλς — ófn. *salz*, umb. *salu* (acc.), lat. *sāl*, ἔρπω — skr. *sarpati*, lat. *serpō*, 2. szóbelsejében magánhangzók között: arg. Ἀρκηίλας (V. sz.), att. ἑρός, thess., boiot. ἱαρός < **ihepo* — vö. skr. *iśiras* ('fürge'), ἡται < ἡται — skr. *āsātē*. Szóbelsejében a magánhangzók közt fellépő *s* tehát nem lehet eredeti *s*, csak vagy más hangból keletkezett vagy analogikus (grammatikai formákban, továbbá ἄρυσάνη: ἄρυστήρ), szóelején pedig hangutánzás esetében jelentkezik (σὺς és ὄς, σιγάιν).

KRETSCHMER (Ἀντιδωρον) feliraton kimutat att. σ > σσ hangvál-

tozást magánhangzó előtt Kr. e. V. sz.-ból: Ἰάσσος = Ἰάσιος. Ugyanígy thess. Ἀγασσας = Ἀγασίας.

A gör.-ben néhány szóban mozgó *s* is van magánhangzó előtt: οὔτως (magánhangzó előtt), οὔτω (mássalhangzó előtt).

Van rhotacismus is Eretriában és Oroposban: ἔχουρι (ἔχουσι), ὀπόραι (ὀπόσαι), ὄπωρ ἄν (ὄπως), Μίργος (Μίσγος). El. szónévi *s* > *r*, bizonyára zöngés hang előtt: τῖρ (τίς), τοῖρ (τοῖς), πόλερ (πόλις).

B) Latin nyelvi *s* hangok.

192. §. A lat. *s* általában megmaradt, de magánhangzók között a *z* fokón át *r* lett (rhotacismus): *aurōra* < **ausōsā*, lesb. αὔως < **āusōs*, skr. *uṣas*; *cūra*, ólat. *coiravit*, umb. *kuraia* ('curet'), *kuratu* ('curato') < **koiśā* vö. pael. *coisatens* ('curaverunt'); *erō* = hom. ἔω, skr. *asati*, osc. *ezum*, umb. *erom* ('esse'), ólat. *esed*. Vö. még *gerō*—*gestus*, *queror*—*questus*, *nefārius*—*nefās*, *dir-imō*—*dis-tineō*, *aes*—*aeris*, *istā-rum*—umb. *hapina-ru* ('agnorum')—osc. *egma-zum* ('rerum')—skr. *tā-sām*. A rhotacismus, mint az előbbi példákbl látható, az umb.-ban is megvolt, az osc.-ban azonban csak a *z* fok. A lat. tehát az itáliai nyelvegység korából csak a *z*-fokot hozta magával. A rhotacismus Kr. e. a IV. sz. közepére befejeződött. CICERO Ad fam. IX. 21, 2 szerint L. Papirius Crassus dictator (339) volt az első, ki nevét nem Papīsiusnak ejtette. POMPONIUS digest. I. 2, 2, 36. szerint Appius Claudius censor (312) «R litteram invenit, ut pro Valesiis Valerii essent et pro Fusiis Furii». A magánhangzók közt álló *s-t* (= *z*) hozzák grammatikusok (*meliosem*, *foedesum*, *asena* Varro, *lasēs* Terent. Scaur., *fēsiae* Fest., Vel. Long.) és feliratok (*esed* = *erit* Kr. e. 500, *Lases*, *Numasioi* Kr. e. 600 táján). A *r* a szó végén is megjelenik vagy a gen. analógiájára vagy mondat belsejében magánhangzó előtt: *labōs*—*labor*, *vapōs*—*vapor*. A *s* megmaradhatott dissimilatio folytán: *miser* (*maestus*), *caesariēs*. Ahol még *s-t* találunk, ott eredetileg *geminata* volt, amely magánhangzó és diphthongus után egyszerűsödött: *mīs(s)it*, *caus(s)a*, *dīvīs(s)iō* vagy analógia: *nīsī* (*sī*), *positus* (*situs*), *dēsiliō*, vagy késői kölesönszó: *rosa*, *asinus*, *Asia*, *Nīsus*, *siser*, vagy talán dialektikus: *casa*, *amāsius* (Plaut.). Mindezekben azonban *s*, *s* nem *z* ejtendő.

Különnyelvi mássalhangzók.

Különnyelvi mássalhangzók a hehezet és a lat. *f*.

193. §. A gör. spiritus asper = *h*, jele H. Minthogy azonban több nyelvjárásban, még pedig az el.-ben, Kreta egy részében (Gortyn), az ázsiai iónban és talán a lesb.-ban is még a történetelőtti kor-

ban,* a lokrisiben az V. sz.-ban, a kypr.-ban a szótagírás felvétele előtt eltűnt a hehezet, a H, mely több nyelvjárásban, így az V. sz. att. feliratokon (HEKATON, ΗΙΕΡΟΣ), a legrégibb ark. fel.-on (ἡεκατόν), a thess.-ban az ión alphabeta átvétele előtt (Ἡερῶν) a *h* jele, mindenütt az *ē* jelévé lett. Ennek azután az volt a következménye, hogy a spiritus asper nem tudták jelölni az olyan nyelvjárások (att., nyugati-ión) sem, amelyek ejtették. Pedig hogy pl. az att.-ban ejtették ekkor is, mutatja αφ'οῦ, ὅφ' ἐνός (ejtsd ἄπ' οὔ, ὅπ' ἐνός). Tarentumban és Herakleióban úgy segítettek magukon, hogy fél H-t írtak: |-, melyet Athenæban a magánhangzó fölé tettek. Ezt a jegyet átvették az alexandriai grammatikusok is: |, L.

A spiritus asper mellett a spiritus lenist is jelölték, még pedig megfordított spiritus asper-jellel: |, J.

A spiritus asper szó elején idg. *i*, *s* és *u* (*si*, *su*) folytatása: ἦπαρ = lat. *iecur*, ἐπτὰ = lat. *septem*, ἑσπερος = lat. *vesper*. A spiritus asper szókezdő *u* előtt is kifejlődött, s pedig valószínűleg *i*-n keresztül: ὕπο — skr. *upa*, ὕδωρ — umb. *utur*, lat. *unda*, skr. *udan*-. Spiritus asper mutatkozik, ha a szókezdő magánhangzóra *rm* következik: ἀρμός — de ἀραπίσχω.

A gör. *h* szóelején eltűnt az aspirata-törvény folytán. A gör.-ben (és a skr.-ban, némelyek szerint a lat.-ban is) a szókezdő aspirata elvesztette az aspiratióját, ha a rákövetkező két szótag valamelyike aspiratával kezdődött. Épen így elvesz a szókezdő *h* is. Tehát nemcsak ταχύς — θάσσων, ἐτάφην — θάπτω, πέ-φενγα, τί-θημι (redupl.), hanem ἔχω < *ἔχω (vö. ἔξω), ἴσχω < *ἴσχω (vö. ἴστημι), ἀμόθεν — ἀμῶς (vö. skr. *sama* 'mindenki'). Ez a törvény később hatott, mint a *s* > *h* hangváltozás (ezért ἔθος — gót. *sidus*, újf. *Sitte*), később, mint a *kh* > *ki* (ezért θάσσων < θάχων s nem *τάσσων), később, mint a *bzh*, *gzh*, *dzh* > *ps*, *ks*, *ts* (θριξί — τριχός) hangváltozás, s természetesen később, mint a media aspirata tenuis aspiratává lett (ἄσχωμαι s nem γέχωμαι).

Intervocalis *h* elvesz. Nyomai azonban megvannak: 1. Ha a *s*-ból lett *h* a második szótag kezdő mássalhangzója volt, átugrott a szókezdő mássalhangzó elé: att. ἥως — lat. *aurōra*, tehát gör. < *ἔῥως, ἔῶ — lat. *ūrō* < **eusō*. Ugyanígy átugrott talán a *hn*, *hm* kapcsolatból: ἦμαι < *ῥῥμαι (skr. *astē*), ἦμερος < *ῥῥμερος (skr. *iṣmas* 'szerelemisten'). 3. A szókezdő tenuis + *r* hangcsoportra is átugrik: φροσρά

* Hogy Alkaios és Sappho korában ejtettek-e *h*-t, nem lehet megállapítani. Az ázsiai ión vidéken KRETSCHMER Gl. 10, 222 szerint még ejthették az ión eposz kifejlődése idején.

< *προφορά (vö. ὁράω), προῦδος < *προ-hodos (vö. ὁδός). A 2. és 3. alatti csak részleges jelenség.

A késői κοινή-ben mindenütt eltűnt a spiritus asper.

194. §. Az aspiratio átugrik más hangra: 1. *Aspirata* + *s* + zárhang találkozásakor az aspiratio átugrik a zárhangra; πᾶσχω < *παθ-σχω (vö. ἔπαθον). Ugyanígy az *aspirata* + *s* hangsoportban a spiransra, ami a *sh* aspiratúra vezet. Ezek részben még idg. eredetűek. 2. Ha két szótag, mely egymásra következik vagy legfeljebb egy szótaggal van egymástól elválasztva, tenuist és tenuis aspiratát tartalmaz, akkor több nyelvjárásban aspiratiót kap a tenuis is: att. Ἀνθίλοχος = Ἀντίλοχος, Φάνφαιος = Πάμφαιος. Ilyenkor az eredeti aspirata el is vesztheti az aspiratiót: ión ἄχαντος = ἄκανθος, att. χιτών = ión. κιδών, χαλκός és kret. κανχός.

195. §. A lat. *f* a grammatikusok szerint labiodentalis volt. Lehetséges azonban, hogy a köztársaság korában még bilabialisan ejtették, mivel feliratokon *m* is áll előtte: *lapis imfosos* (Kr. e. III. sz.), *im fronte*, *eimferis*. De ez nem feltétlen bizonyíték, mivel a gótban és az ófn.-ben is van hasonló helyesírási jelenség: gót. *fimf*, ófn. *fimf* (labiodentalis).

196. §. A *h* a lat.-ban ritka és igen gyenge ejtésű hang volt, sőt bizonyos jelek arra vallanak, hogy el is enyészhetett, és pedig először mássalhangzó előtt: *brevis* < **brehvis*, *levis* < **lehvis*, majd magánhangzók között is, de ott is igen korán, még a rhotacismus előtt, mert ezt nem akadályozta meg: *diribeō* < **dis(h)ibeō*. Az összevonásnak sem állt útjában: *bīmus* < **bi-himos* < **dui-himos*, *nēmō* < *nehēmō*. Ugyanígy *nūl*, *mī* (dat.), de mellettük *nihil*, *mihi*, továbbá *vēmēns* < *vehēmēns*, *cōrs* < *cohors*, *prendō* < *prehendō*. Talán gyorsabb beszédben tűnt el, lassúban pedig gyöngén ejtődött. Hasonlóképpen a «vocalis ante vocalem corripitur» törvény is érvényesül, ha *h* áll a hosszú magánhangzó és a következő szótag magánhangzója között: *dēhortor*, *dēhinc* (s ebből *dēinc* is egy szótagban Verg. Aen. I. 131, 256, Ov. Fast. VI. 788). Kivétel csak *ēheu*, ez ritkán *ēheu*. S hogy a késői vulgaris nyelvben az egész nyelvterületen és minden helyzetben eltűnt, mutatják a román nyelvek: *homines* = oláh *oamini*, olasz *uomini*, *hodie* = olasz *oggi*, *hordeum* = fr. *orge*, *habeo* = fr. *avoir*.

Nem okvetlenül az eltűnését, de mindenesetre igen gyenge ejtését mutatja a *h*-nak, hogy a szóvégi magánhangzó a versben olyan elbánásban részesül előtte, mint a magánhangzós szókezdet előtt: *tollere humō* (olv. *toller' umō*), *quī mē ūnum atque ūnicum amicum habuit*; *ecum*, *eccam* = *ecce hunc*, *ecce hanc* (miként *eccillum* = *ecce*

illum), Teljes eltűnésre mutat, hogy nem alkotott positiót. A lat. grammatikusok ugyan Verg. Aen. IX. 610 «terga fatigamus hasta» — ◡ ◡ | — — | — — | — — méretéből azt következtették, hogy alkothatott positiót, azonban LINDSAY Class. Quart. 10. s utána mások szerint az ilyenek nem a kiejtésre támaszkodtak.

Helyesírási tények is a *h* ejtése ellen szólnak. Az etymologiai-lag várható *h*-t nem írják, máskor meg kiteszik ott, ahol semmi helye: *lien* < **splihen* (skr. *plīhan*, gör. *πλήν*, s ebből a lat. *splēn* kölesönzés), *anser* < **hānsēr*, skr. *haṣaḥ* 'lúd', fel. *hanc ostiam* 'hanc hostiam', *Oratia* 'Horatia', másrészt *havet* 'avet', *hīre* 'ire', *habeat* 'abeat', míg pomp. fel. *abeto* 'habeto', kéziratban *humerus* 'umerus'. Etymologiailag látszólag helytelen *h* azonban lehet szókeveredés eredménye: *hauriō* = **auriō* (gör. *αῦρ*, ószl. *ausa* 'merít') és **hōriō* (szard. *orire*, skr. *ghasati* 'elfogyaszt'). Lehetséges, hogy egyes esetekben írásban szótagelválasztónak is használták, mint az umberben, hogy a két egymásra következő magánhangzót egy szótagnak, diphthongusnak ne olvassák. Ilyen lehet *vehit* és *trahit* esetében (ahol azonban etymologiailag van helye), s innen mehetett át az első személyű *vehō* és *trahō* alakokra is. GELLIIUS II. 3. szerint a régi írók egyes szók betűi közé szúrták nyomatékosítás és erősítés kedvéért. Ugyanő mondja, hogy a legjobb Vergilius-kiadásokban «aut foliis undam trepidi despumat aheni» («*æni*» helyett) áll.

De ha a számos tény, hogy a *h*-t nem ejtették, még az is támogatja, hogy a grammatikusok nem tartják betűnek ('nota aspirationis'), a műveltek nyelvében bizonyosan volt *h*, s ez bizonyára nem utolsó sorban attikai műveltségüknek is tulajdonítható, annak a gör. befolyásnak, amely Cicero és Cæsar klasszikus nyelvét nagyrészt megteremtette. Amikor tehát Vergilius fentebb idézett helyén «aheni» van, ebben a *h* nem okvetlenül szótagelválasztó, hanem az urbanitást jellemző ejtés is lehet.

197. §. A lat.-ban a szókezdő *f* és *h* sokszor felcserélődik. Az idg. *bh*, *dh*, *g^h* folytatásául *f*, a *ǵh* és *gh* folytatásául *h* várható. Azonban a tényleges állapot nem mindig ez, s még ugyanabban a szóban is váltakozik a *f* és *h*: 1. *haedus* mellett nemcsak *ēdus* (Varro, fel.), *aedus* (Varro. Quint.), hanem *fēdus* (Paul. ex Fest.) és *faedus* (Vel. Long.), *hostis* mellett *foctis* (Paul. ex Fest.). A *f* a szabályos *h* helyett dialectismus (fal., sab., praen., tusc.): *harēna*, *arēna*, *asēna*, (sabin) *fasēna*, *hircus*, *ircus* és *fircus* (Varro szerint sabin). Több esetben csak *f* a szabályos *h* helyett: *fel* (gör. *χόλος*, ófn. *galla*, újfn. *Galle*, ószl. *žlǣto*), *fauz* (gör. *χόος*, ófn. *gou-mo*, újfn. *Gaumen*). 2. Eredeti *f* helyett

viszont *h*: *fordus* és *hordus* (Varro, vö. *ferō*), *Faunus* és *Haunius* ('*dī agrestēs*', umb. *fons* = *favens*, ószl. *govēti* = *venerari*). Ez is dialectismus (fal., sab.): *faba* és falisc. *haba* (ószl. *bobz*).

A *h* vagy *f* jelentkezése szerint SCHRIJNEN (Neophil. 7) az it. nyelvekben dialektusi tagozódást állapít meg, s azt tartja, hogy a hangok felcserélődése a fal.-ból indult ki, oda pedig az etr.-ból jutott.

A szókezdő lat. *f* és *h* felcserélődését IRSEN 'Der alte Orient u. die Idg.-en' (Stand u. Aufgaben d. Sprachw.) c. művében kapcsolatba hozza örmény (**p* > **f* > *h*), kelta (*p* eltűnt), lyd (nem ismer *p*-t), etruszk (*Fercle*: *Hercle*), iher (nincs eredeti szavaiban *v*, *f* és *p*), sőt spanyol és gascognei (Kr. u. VI. sz. *f* > *h*) hangjelenségekkel, s ezeknek a nyelveknek hasonló hangjelenségeit bizonyára merész következtetéssel egy praëidg. ægei-tengeri népeség articulációs basisára vezeti vissza.

Mássalhangzó-geminaták.

198. §. Indogermán geminaták (ikerhangok). A mássalhangzó-geminaták egy része idg. korból származhatik. Ilyen lehet 1. a hangutánzó szavakban: lat. *bucca* — skr. *bukkati* ('ugat'), lat. *garriō* és *garrulus* — gör. γαρρώμεθα — norv. *karra* ('gágog'), gör. πιπίλω — skr. *pippakā* egy madár) — ó-porosz *pippalins* (madár) — lat. *pīpilō* (egyszerű *p*), gör. κακάβη, κακάζω, κακαβίζω — ófn. *gackizōn*, újfn. *gackern* — lat. *cacabō*, 2. a gyermekszavakban: gót. *atta* — ófn. *atto* ('*atya*') — skr. *attā* ('*anya*') — gör. ἄττα — lat. *atta*, skr. *akkā* ('*anya*') — gör. Ἀκκώ — lat. *Acca*, gör. μάμη — lat. *mamma* ('*anya*'), gör. πάπα — lat. *pappa* és *pāpa*. Megjegyzendő, hogy a hangutánzó szavakban nem idg. nyelvekben is gyakori a geminata (magy. *pattan*, *röffen*, *pukkan*, *zörren*, a *kakuk* = lap *kiekka*, japán *kakko*), s mind ezek, mind a gyermekszavak a különnyelvekben is létre jöhettek, tehát egyezésük nem okvetlenül a közös eredetnek tulajdonítandó (lat. stb. *atta*, magy. *atya*, török *atta*, bask *aita*), azonban ezek mindenesetre a primitív nyelvállapot maradványai.

Nem igazolt, hogy a becéző és gúnyszavak geminatája idg. eredetű: gör. Σιγάρις, Φίλλιος, Κλέομμis, lat. *Appius*, *Varrō*, ófn. *Sicco* ('*Sigerich*'), *Itta* ('*Itaberga*'), gör. ῥώνις (ῥωνή), lat. *lippus* (gör. λίπος), továbbá, hogy az eredetileg vocativus, de nominativusi functiót nyert felhívásoké: boiot. Μένναι, Θάλλαι, Βουκάτται, lat. *Juppiter* < *Jūpiter*. Egészen kétséges, hogy a lat. *vacca* az állatnevek idg. geminatáját hozza. MEILLET BSL. 26. pathosban használt formáknak tartja geminatájukkal a gör. γέννα, γενναῖος, λεκχώ, ὄκχον (Hesych.), βλέννα, δέννος, ὀπφίς (= ὀφίς) alakokat.

A geminatak egy része természetesen már az idg.-ban assimilatio eredménye lehetett s ebből magyarázható igen sok esetben a különnyelvi geminata is. MEILLET szerint az idg. nyelvekben több volt a geminata, mint a különnyelvekben írták. Pl. gör. $\delta\alpha\sigma\acute{\upsilon}\varsigma < \delta\alpha\tau\acute{\upsilon}\varsigma < *\delta\alpha\tau\acute{\upsilon}\varsigma$ — gót *daddjan*.

199. §. Görög nyelvi geminatak. 1. Mássalhangzó előtt: gort. $\alpha\lambda\lambda\acute{o}\tau\tau\rho\iota\omicron\varsigma$ — el. $\alpha\lambda\lambda\acute{o}\tau\rho\iota\alpha$, lak. $\epsilon\kappa\chi\tau\omega\omicron\nu$, kret. $\delta\iota\pi\lambda\epsilon\iota$. Leggyakoribb, főleg Közép- és Észak-Görögországban, $\sigma\sigma$ + zárhang: lak. $\Sigma\sigma\beta\alpha\sigma\sigma\tau\omicron\delta$, ther. Κάλλιστος , aitol. Ἀρισστωνος , boiot. Ἀρισστίων , thess. Κολύσσαιος (gazdag adattár HERMANN Silbenbild.). A $\sigma\sigma$ + zárhang találkozásakor a szótaghatár az első megnyújtott mássalhangzóban van. A mássalhangzó után lak. $\Delta\acute{\epsilon}\xi\sigma\tau\rho\omicron\nu$, kos. $\Sigma\acute{\epsilon}\xi\sigma\tau\omega$ -féle írások nem geminata s-t jelölnek, hanem a két hangot ($k + s$) két jeggyel jelölik meg. 2. Magánhangzók között: att. $\nu\alpha\tilde{\upsilon}\lambda\lambda\omicron\nu$, $\alpha\tilde{\iota}\mu\mu\omicron\iota$, teosi $\theta\alpha\lambda\lambda\alpha\sigma\sigma\alpha\nu$ — boiot. $\theta\alpha\lambda\lambda\alpha\tau\tau\alpha\nu$, aiol. Χέρρων (Xíρων), thess. Δαμμάτρειος (dór Δαμάτηρ), összetételben att. $\xi\omicron\nu\nu\acute{o}\nu\tau\iota$, gort. $\sigma\omicron\nu\nu\eta$.

A thess.-ban és a lesb.-ban megfigyelhető, hogy a consonansszá lett *i* előtt megnyúlik a mássalhangzó: thess. $\pi\acute{o}\lambda\lambda\iota\omicron\varsigma$, $\pi\alpha\nu\sigma\acute{\alpha}\nu\eta\iota\omicron\varsigma$, s az *i* elhagyásával az írásban $\alpha\rho\gamma\rho\rho\omicron\nu < \alpha\rho\gamma\rho\rho\iota\omicron\nu$, lesb. $\acute{\epsilon}\tau\tau\omega < \acute{\delta}\tau\iota\omega$ (Sappho).

Media helyett tenuis jelentkezik zárhang-geminatánál (voltaképen nem geminatánál, mivel itt nem geminátával van dolgunk, hanem hosszú mássalhangzóval, azaz a zár felpattanása előtt meghosszabbodó pauzával, s ezáltal a szótaghatárnak a zárhangba való eltolódásával) a következőkben: cyzie. $\text{Ποσιττης} < \text{Ποσιδης}$, larissai Ἐμπετδιουν (τδ-vel írva) az Ἐμπεδδει , Λεβαδεός mellett, továbbá Κοπιδδας Κραννούιος (πβ-írás) Μέκκαο , Μεκήω (κγ-írás). Vö. KRETSCHMER Gl. 14.

200. §. Latin nyelvi geminatak. 1. Mássalhangzó előtt: fel. *aggro*, *frattre*, *nupptum*, *seppite*, *supprema*, *obblegate*, *magisster*, *casstrese*. A szokásos írás *acclamō*, *agglutinō*, *succrescō*, *effringō*, de csak *aspiciō*, *distinguō* (dis-stinguō), *transcribō* és *acquirō*. Oka ennek HERMANN nem meggyőző feltevése szerint, hogy a muta vagy *f* + liquida, valamint a *qu* a következő szótaghoz tartoznak a kiejtésben, ellenben *sc*, *sp*, *st* mindkét szótaghoz. A geminatak a román nyelvekben is folytatódnak: ol. *fabbro*, *febbre* (de fr. *fièvre*). 2. Magánhangzók között gyakoribb: *nārrō* (*gnārus*), *quattuor* (*quater* skr. *catvaras*), KENT (Language 3., 1927) szerint $< *quattuor$ (\bar{a} -ja a *quārtus* és a szomszédos *trēs*, *quīnque* hatására, de ez egészen valószínűtlen). Ilyenkor a megelőző hosszú magánhangzó megrövidül: *littera* $< \bar{l}itera$, *cippus* $< \bar{f}el$. *ceip(om)*, ha pedig nem rövidül meg, akkor az első szótag zárt ugyan,

de záró mássalhangzójának az időtartama rövidebb, mint rövid magánhangzónál. Épen így a gör.-ben *μῆννος* és *ἄμμε* esetében. A népnyelvben vannak geminaták az irodalmi nyelv egyszerű hangjával szemben: *valle* ('vale'), *acqua* ('aqua'), *calligo* ('caligo'), *possuit*. A geminata ezek közül is folytatódik a román nyelvekben: fr. *lettre*, ol. *coppa*, *ceppo*, *quattro*.

A geminatio oka az assimilatio eseteitől eltekintve alig állapítható meg. SOMMER szerint csak hangsúlyos szótag után következik be. Ez a görögre nem áll, csak a latinra s ott is csak az intervocalisra. THURNEISEN szerint a szótagszám is szerepet játszott (*lītus*—*littoris*, *quattuor*—*quater*).

LENCHANTIN DE GUBERNATIS Rivista di filologia e d'istruzione classica 50 (1922) kétségbevonja, hogy a *lītera* > *littera* típusú magánhangzórövidülés egyidejű a mássalhangzó megkettőzésével, mivel a geminatio *habbebis*, *possuit*-féle esetekben is előfordul, s pedig a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban.

Geminaták egyszerűsödése.

201. §. A) Görög nyelvi egyszerűsödés. A geminata egyszerű lesz: 1. Mássalhangzó előtt. Ezek egy része még a gör. külön élet előtti időből származhatik: *δύστηνος*, dór *δύςτᾱνος* (vö. *δύσ-μενής*, második tagján skr. *sthānam*, lit. *stōnas*), *δύτχιστος*, ἔσχε = lat. *escit* (*esse*-hez *sko* képző). Ösgör. *πάσχω*, *κάσμορος*; hom. *κάκτανε* < **κακ-κτανε* vö. *κακκείοντες*, Pind. *ἀμνάσειεν* < *ἀμ-μνάσειεν* vö. *ἀμμένω*. 2. Mássalhangzó mögött: krét. *μηνσί*, att. *μησί* < **μῆνσ-σι*, *τέρσασθαι* < **τερσ-σασθαι*, *πάνσα*, hom.-att. *πάσα*, lesb. *παῖσα* < **πανσσα* < **παντια* (τι < σσ). 3. Magánhangzók között: Az att.-ban és a késői iónban a σσ-ből σ: *ἐτέλεσα* (lesb. *τέλεσσα*), att. *δάσασθαι* < *δάσσασθαι* (hom. vö. *δατέομαι*), ión-att. *τόσος* = hom. lesb. *τόσος* < **τοτιος* (vö. lat. *totidem*), ión-att. *μέσος* = lesb. hom. *μέσος*, att. *νεμεσάω* = hom. *νεμεσάω*. A geminata egyszerűsödése a megelőző magánhangzó megnyúlásával járhat: ión-att. *χεῖλιοι* = lesb. *χέλλιοι* (aiol *χέλιοι* és *χέλλιοι*, mint *πέραμος* és *πέρραμος*), ión-att. *κτείνω* = lesb. *κτέννω*, ión-att. *φθειρώ* = lesb. *φθέρρω*.

202. §. B) Latin nyelvi egyszerűsödés. 1. Mássalhangzó előtt: *pergō* < *per-r(e)gō*, *dispiciō* < *dis-spiciō*, *distō* < *dis-stō*. 2. Mássalhangzó után: *versus*, *vorsus* < **uorssos* (idg. **ur̥t̥tos*, *arsī* < **arssī* < **ardsī*, *pēnsus* < **pēnsus* < **pent̥-tos* < **pend-tos* (*pendō*). 3. Hosszú magánhangzó és diphthongus után, de csak a köztársaság végén. Quint. (I. 7. 20) szerint Cicero és Vergilius korában még geminaták: *cāssus* = *cāsus*, *caussa*. Fel-on is *caussa*, *accussasse* (Kr. e. 45). Legelőször a ss egyszerűsödik: *ausus*, *fūsus*, *odiōsus*, s pedig a köztársaság végén min-

den esetben az összevont infinitivusok kivételével, amelyek geminátájukat állítólag az összevonatlan alakoknak köszönhetik (*errāvisse* és *audīvisse* miatt *errāsse*, *audīsse*). Ugyanígy egyszerűsödtek hosszú magánhangzó és diphthongus után az explosiva gemináták is: *praecō* < **praecō* < **praed(i)cō*, *sēcēdō*, *sēcernō*, *sēpōnō* < *sēd-cēdō* stb. Ellenben *quippe*, *siccus*. A *ll* csak *i* és *ī* között (*mīlia*, de *mīlle*, *vīlicus*, de *vīlla*, egyébként csak hangsúlyos szótag előtt, lásd 4.), továbbá diphthongus után (*caelum* < **caellum* < **caidlom* vö. *caedere*, *aula* < régebbi *aulla* < **aulā* vö. *auxilla* demin.) egyszerű. Kivétel csak *paullum* (ellene Paul. Long.) a *pullus*, *pusillus* után. 4. Hangsúlyos szótag előtt: *rr* > *r*, *ll* > *l*, *mm* > *m*, *nn* > *n*, *ff* > *f*: *farīna* < **farrīnā* < **fars-*, (vö. umb. *farsio* = *farreum*), *curūlis* — de *currus*, *Argilētum* — de *argilla*, *ofēlla* — de *offa*, *canālis* — de *canna*, *mamīlla* — de *mamma*, *dūmētum* (Liv. Andr. *dūsmō*), *omītto* < **ops-mittō* (ú. n. *mamilla-törvény*).

Megjegyzendő, hogy a geminátákat a régi időben nem írták (gör. ben a Kr. e. IV. sz. előtt alig, lat. ban Kr. e. 200 előtt nem).

Távolsági assimilatio (hasonulás) és dissimilatio (elhasonulás).

203. §. Assimilatio a görög nyelvben. 1. Progressiv assimilatio. *a)* Tenuis mediából: Τυ(ν)τάρεως = Τυνδάρεως, *b)* tenuisből tenuis aspirata: att. Θέτις = Θέτις, Θεμιστοκλῆς = Θεμιστοκλῆς, *c)* mediából tenuis aspirata: Θυφειδίδης = Τυφειδίδης, *c)* media tenuisből: krét. Ἀγαλῶτω = Ἀγαλῶτω. Nemcsak a zárhangok, hanem nasalisok (att. Μημόφιλος < Μηνόφιλος) és liquidák (hellen. ναυκλήλου = ναυκλήρου), továbbá *f* a *μ*-hez (μόρμηξ < *μυρφαξ) hasonultak.

2. Regressiv assimilatio. *a)* Mediából tenuis: Κλάκων = Γλάκων, κνάμπω — γνάμπω, *b)* mediából tenuis aspirata: Θωρόθεος — Δωρόθεος, *c)* tenuisből tenuis aspirata: Ἀνθίλοχος = Ἀντίλοχος, *d)* *m*—*b*-ből *b*—*b*: att. βόλυβδος < μόλυβδος.

204. §. Dissimilatio a görög nyelvben. 1. Mássalhangzóeltűnés dissimilatióval. *a)* Progressiv: Liquidák: δρύφακτος < δρύφρακτος, zárhangok: βόλιτος = βόλβιτος, Κερών = Κερκών. *b)* Regressiv: Liquidák: φατρίᾱ = φρατρίᾱ, γαστήρ < *γραστήρ (γράω, skr. *grastar*), ἔκπαγλος < *ἐκπλᾱγλος (ἐκπλᾱγῆναι), zárhangok: πῦτίζω < *πῦτιζω (πῦω), εἶσκω < **φε-φικ-σκω, ἐγεῖρω < *γεγεῖρω (skr. *jāgarti* 'ébred'). Reduplicatióban eltűnik a *s* is: κο-σκυλμάτια, κα-σκάνδιξ. Lásd még az aspirata-törvényt (πεύθομαι < *γευθομαι).

2. Mássalhangzóváltozás dissimilatio következtében. *a)* Pro-

gressiv. Liquidák: μορμολύττω — vö. μόρμωρος, κεφαλαργιᾶ — κεφαλαλγία (κεφαλή). b) *Regressiv*: Liquidák: θηλητήρ — θηρητήρ, ἀργαλέος < *αλγιάλεος (ἄλγος), liquida > nasalis: γαγγαλίζω < *γαλγαλίζω s viszont λ < ν: λάρναξ = νάρναξ, μ — ν > β — ν: Γερβανικός, Ἀδραβυτηνός = Ἀδραμυτηνός, nasalisok és zárhangok: δ — ν > λ — ν: Hesych. λάφνη · δάφνη, ν — τ > λ — τ: νίτρον — λίτρον, zárhangok egymás közt: Καρχηδών < Karthādōn (l. lat. dissimilatio).

3. **Haplogia**. Dissimilatio folytán egész szótag eltűnhet. Ugyanazzal vagy hasonló mássalhangzóval kezdődő két egymásra következő szótag közül az első tűnik el: att. ἀμφορεύς = hom. ἀμφιφορεύς, ἡμέδιμνον = ἡμι-μέδιμνον, κωμωιδιδάσκαλος = κωμωδο-διδάσκαλος, ἐπαίτης = ἐπαυτήτης, πέρθαι < πέρθασθαι (II. II. 708., vö. MEILLET MSL. 22.), Γλαυκλής < *Γλαυκοκλής (tehát olyankor is, mikor a következő szótag mássalhangzócsoporttal kezdődik), ión Βλέπῆρος < Βλεπέπυρος (tehát hangsúlyos szótag is eltűnhet), ναυκράτωρ < ναυκρατήτωρ. Akkor is lehetséges haplogia, ha a mássalhangzók ugyanabba a szótagba tartoznak, azaz egy szótag ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik és végződik: Μελάνθιος < *Μελ[αν]άνθιος. Továbbá, ha a két szótag nem közvetlenül következik egymásra: ὀλέκῃανον < *ολε[νο]κῃανον.

Haplogia mondatösszefüggésben is lehet: Hom. II. Z. 395: Ἀνδρομάχη, θυγάτηρ μεγάλῃτορος Ἡετίωνος, Ἡετίων, ὅς ἔναιεν ὅπῳ Πλάκῃ ὀλήεσση. Itt Ἡετίων < Ἡετίωνος a rákövetkező ὅς miatt. Vö. SCHMID «Haplogie im Satzsandhi», Philol. 76.

205. §. Assimilatio a latin nyelvben. 1. **Progressiv assimilatio**. Liquidák: *lilium* < gör. λείριον, nasalisok: fel. *Memelavos*. Vulgarisan liquida került media helyére: *prōret* = *prōdit*, *marcerat* = *marcidat* (de *arbiter* < *adbiter* is, l. a liquidákat, hol nem regr. assim.), tenuis a media helyére: fel. *propom* = *probrom*. Ugyanott tenuis tenuishoz: késői *quiesquit* s talán régi *prope* < **proque* (*proximus*). Hiatus eltüntetésére assimilatiós mássalhangzószaporodás: *Quirenarice* = *Cyrenaice*, *Nicolali* = *Nicolai*.

2. **Regressiv assimilatio**. A lat.-ban, miként az írben a szókezdő *p* a következő szótag *qu*-jéhez hasonul: *quīnque* < **penque* < **penq^e* (gör. πέντε, skr. *pañca*). Ugyanígy szókezdő *p* és *f* a következő szótagkezdő *b*-hez: *bibō* < **pibō* (skr. *pibāmi*), *barba* < **farbā* < **bhardhā* (ófn. *bart*); késői lat. *beber* = *feber*, *fiber*.

206. §. Dissimilatio a latin nyelvben. 1. **Mássalhangzóeltűnés dissimilatióval**. a) *Progressiv*: *cereālis* < **cererālis* (*ceres*, *cereris*), *praestīgia* < régebbi *praestrīgia*, *propius* — *proprius*, *agrestis* < **agrestris* (vö. *campestris*), zárhangok: *protervos* < *proptervos* (Plaut,

gör. προ-πετ-ής), s: *spo-pondī*. b) *Regressiv*: *cavilla* < **calvilla* (*calvor*), *fistula* < **flistula* (óizl. *blāstra* 'fűtűl'), fel. *ministorum* < *ministrōrum*, zárhangok: *siliqua* < **sceliquā*, *segestre* = gör. στεγαστρον, vulg. *obstetrix* < *obstetrix*, *Resutus* < *Restutus*, s is: *recisiō* < *rescissio*, talán *quisquiliae* (az első szótag reduplikált).

2. **Mássalhangzóváltozás dissimilatio következtében.** a) *Pro-gressiv*. Talán *u—u*-ból *u—l*: *vinolentus* < **uinouentos*, liquidák: *militāris*, *cōsulāris* < **militālis* (vö. *aequālis*), *lucrum*, *sepulcrum* < **lu-clom* vö. *piac[u]lum*, zárhangok: *Carthāgō* < **Karthādon* (pun *Qart-hadašat*), vulg. *ipiclo* — gör. ἐπίπλοον. b) *Regressiv*. Liquidák: Késői *pelegrinus* (ol. *pellegrino*) < *peregrīnus*, *caeruleus* < **caeluleus* (*caelum*), liquida és nasalis: *menestris* < *meretrīx*, *cuntellum* < *cultellum*, *carmen* < **can-men* (*canō*, COCCHIA E. RIGI. 3, 1920 a skr. *karman*-nal 'varázs' egyezteteti, tehát szerinte nem dissimilatio;?), fel. *mclementum* < *monimentum*, nasalis: *tenebrae* < **temebrae* (skr. *tamisrā* 'sötétség'), zárhangok: *gracilis* < **cracilis* (vö. skr. *krśaḥ* 'nyurga')?, késői *sartophagu(m)* = *sarcophagum*, mediából liquida: *merīdiēs* < **medi-diēs* (*medius*). A népnyelvben gyakori a dissimilatio s ez a román nyelvekben is folytatódik. Már a császárkorban *cinque*, *cinquaginta* s ez = ol. *cinque*, fr. *cing*, ol. *cinquanta*, fr. *cinquante*.

3. **Haploglogia** a lat.-ban is van: *sēmimodius* > *sēmōdius*, *antēstor* lehet < **antetestor*, *mediālis* < **medidiālis*, *venēficus* < **venēnificus*. Szótag elején és végén ugyanaz a mássalhangzó: *vēndō* < *vēnumdō*. Nem közvetlenül egymásra következő két szótagban: *latrōcinium* < **latro-nicinium*.

A nyelvtudományban ma megkülönböztetnek assimilatiós hangváltozást (*quinque* < **penque*) és assimilatiós hangszaporodást (fel *Octoberes* < *Octobres*), mely utóbbi megfelel a dissimilatiós hangeltűnésnek.

Metathesis (hangátvetés).

207. §. **Görög nyelvi metathesis.** a) **Érintkező hangok metathesise.** 1. Két egymásra következő mássalhangzó felcserélődése leggyakoribb, ha az egyik hang *s*. Így vulg. att.-ban *ks*, *ps*-ből σχ, σφ: εσχάμενος = εσχήμενος, σφυχή, = ψυχή, aiol-dór σίφος = ξίφος. Zárhangok felcserélődése már ritkább: δάκτυλος < *δατ-κ-υλος (óizl. *tindr*, újfn. *zinke*), τίκτω redupl. alak ετεκον-hoz, tehát < *τι-κω. 2. Magánhangzó és mássalhangzó felcserélődése: Ἀφορδίτη = Ἀφροδίτη, (pap.) πόρσωπον = πρόσωπον. A ρα, λα egyes nyelvjárásokban αρ, αλ: krét. σάρτοι = στρατός, Hom.-nál gyakori a metrum miatt: θρασυκάρδιος, Θρασυρήδης

mellett θαρσαλέος, θάρσυνος, gort. Ἀσκαπιός = Ἀσκληπίος; krét. πορτί = πρότι. Azonban csak látszólagos metathesis a HIRT-féle sonans elmélet szerint καρδία és καρδίη, mivel az előbbi idg. *ur*, az utóbbi idg. *r*.

b) **Távolsági metathesis.** 1. *Egyoldalú:* Regressiv κάτροπτον = κάτοπτρον, θυροκλιγίδες = θυροκικλίδες, syrak. δρίφος = δίφρος. Progressiv ἐγκότραφος = ἐγκρόταφος, καριθαίος = Χαριταίος, thess. πετθαλός = boiot. Φετταλός. 2. *Kölcsönös:* σκέπτομαι, σκοπός — lat. *speciō*, gör. μορφή = lat. *fōrma*, epidaur. βόλιμος = μόλιβος, ión ἀμιθρεῖν = ἀριθμεῖν, papyr. φαλόρον = λαφόρον, ἤχακε = ἤκαχε, Ἀδλήριος = Ἀδρήλιος.

208. §. Latin nyelvi metathesis. a) **Érintkező hangok felcserélődése.** 1. Mássalhangzó + mássalhangzó: *vespa* < **uepsā* (ófn. *wafsa*, 'darázs'), *ascia* < **acsiā* (gör. ἄξινη), *viscum* < **uicsum* (gör. ἰξός). 2. Mássalhangzó + magánhangzó: Plaut. *tarpezūta* és *trapezūta*, *corcodillus* (Phædr., Mart.) = *crocodillus*, *intrepella* = *interpella* (Julian. in Don.).

b) **Távolsági metathesis.** 1. *Egyoldalú.* Regressiv *pristinum* = *pistrinum*, fel. *Prancatius* = *Pancratius*. Progressiv *coācla* = *cloāca* (Consentius), *cocodrillus* = *crocodillus*. 2. *Kölcsönös:* *columus* < **corulus* (*corulus*), fel. *lerinquas* = *relinquas*, *tanpister* = *tantisper*. Ezek általában későiek.

Vö. SCHOPF «Die konsonantischen Fernwirkungen», 1919. (Távolsági assimilatio és dissimilatio, metathesis, gör., újjör., lat., román nyelvi példák.)

Változások mássalhangzócsoporthoz.

Indogermán alapnyelvi változások.

209. §. Érintkező hangok hasonulása. A zöngés hang zöngétlen neszhang előtt zöngétlen, a zöngétlen zöngés neszhang előtt zöngés lett: skr. *yugam*, gör. ζυγόν, lat. *iugum* — de skr. *yuktas*, gör. ζευκτός, lat. *iunctus*; skr. *upabda* ('dörömbölés'), gör. ἐπίβδαι (null fok a **pede*-basishoz) — skr. *padas*, gör. ποδός, lat. *pedis* (sing. gen.) — de skr. *patsu* (plur. loc.) és teljes hasonulással hom. ποσσί. Az alkalmazkodás rendszeren az articulatio módjára terjed ki (idegen szóval homogén assim.), de kiterjedhet az articulatio helyére (homorgán assim.) is.

Dentalisok találkozásakor is hasonulás állt be, azonban a hasonulás után az első dentalis affricatává lett: $t + t = t^*t$, $t + th = t^*th$, $d + d = d^*d$, $d + dh = d^*dh$, $d + t = t^*t$. Ezek az affricata + dentalis hangcsoportok azután a különnyelvekben más-másképen folytatódnak; skr. *vettha*, gatha av. (= 17 régi hymnus) *vōistā*, gör. οἶσθα

< **uoid-tha*, gör. ἴσθι < **uid-dhi*; skr. *vrttas*, lat. *vorsus* < **urt-tos*, *sessus* — skr. *sattas*. PIERI RIGI. 8. tagadja, hogy a lat. *ss* < *tt*. Szerinte a *sessus*-félék a -s-perf. hatására keletkeztek, s innen harapódtak el.

A *ttr* és *ttl* > *tr*, *tl* gör. μέτρον < **med-trom* (μέδιμνος, lat. *modius*). Valószínű, hogy *ttm*, *ttn*, is > *tm*, *tn*.

210. §. Aspiraták. Aspirata az aspirata előtt elvesztette az aspiratiót: πέισθι < **bhebhidz-dhi* < **bhebhid-dhi* < **bhebhidh-dhi* (vö. πείθω). Ugyanígy a skr.-ban: *yudbhiḥ* (instr. plur.) < *yudh-bhiḥ* ('harcos'). Az aspiraták más nyelvekben nem maradtak meg.

Ha az aspirata után álló neszhang vagy neszhangok nem aspiráltak, akkor az aspiratio átmegy a neszhangra, ill. a mássalhangzócsoport utolsó tagjára. Ha e csoport aspiratája zöngés, az egész hangcsoport zöngés lesz: πάσχω < **πατσχω* < **q^hnthskō* (παθεῖν), αἶσχος < **aig^hhsqos* (gót *aiwiski* 'szégyen', de RIBEZZO szerint < **aið[ε]σχος* vö. αἰδέσθαι, tehát a *d* eltűnt a *sk* előtt). Ugyanígy skr. *buddha* < **budhta* ('fel-eszmélt', praes. *bōdhati*).

Görög nyelvi mássalhangzóváltozások hangcsoportokban.

211. §. A változások nagyobb része hasonulás. Azonban a várható hasonulás helyett vagy más nyelvjárásokban mellette sokszor egyszerű mássalhangzó lép fel. Ilyenkor a mássalhangzócsoportban beállott változás a megelőző magánhangzóban legtöbbször pótlónyújtást eredményez, azonban akárhány esetben eltűnik nyomtalanul az egyik mássalhangzó, tehát a nélkül, hogy a megelőző magánhangzó mennyiségét érintené. A három vagy négy hangból álló mássalhangzócsoportok igen sokszor kevesebb hangra csökkennek két hangjuk teljes hasonulásával s az így keletkezett geminata egyszerűsödésével, vagy hangok kiesésével.

Ha a mássalhangzócsoport utolsó tagja *i*, ez epenthesis okozhat. Azaz a *i* nemcsak a megelőző mássalhangzót, hanem az ez előtt álló magánhangzót is palatalizálja. Tehát φαίνω < **φαινιω* úgy magyarázandó, hogy először **φά'νιω*, ebből **φά'ν'νιω* s végre **φαιν'ω* a *v* első részének az *α*-val egy szótagba kerülésével.

Ha két egymás mellé kerülő mássalhangzó kiejtése nehézséggel jár, a kiejtése megkönnyebbülhet úgy is, hogy a két mássalhangzó közé még egy mássalhangzó ékelődik. Így nasalis és liquida közé: ἄμβροτος < **αμπροτος* (lat. *mortuos*). A közbeékelődő mássalhangzó ki is szorítja az első mássalhangzót: βροτός, l. 214 §. 3.

212. §. A mássalhangzócsoporth *i*-vel végződik. 1. A

gutturalis tenuis, továbbá a gutturalis tenuis aspirata vagy gutturalis media aspirata + *i* abban az időben, mikor már elzöngétlenedett a media aspirata, mint geminata jelentkezik, mely a legtöbb nyelv-járásban *σσ*, az att.- eub.- és boiot.-ban *ττ*, a krétaiban *θθ*, szó elején pedig egyszerűsödve *σ*, ill. *τ*: *πάσσαλος* (lat. *pangō*, *pāx*), ión *πλήσσω*, att. *πλήττω* < **πλᾱκίω* (vö. *πληγή*, mely a media és tenuis idg.-kori váltakozására mutat), ión *ῥίσσω*, att. *ῥιττων* (*ῥίσιος*, lat. *sēgnis* < **sēc-nis*), ión *πίσσα*, att. *πίττα* (lat. *pīx*), ión *μάσσω* (*μακρός*); ión *πέσσω*, att. *πέττω* (lat. *coquō*), tehát labiovelaris + *i*-ből is, és e hangváltozás korábbi, mint a labialisatio, mert vele szemben *πέφω*, *πεπτός* áll, s a *p* + *i* minden valószínűség szerint *pt* lett a gör.-ben; *ὄσσε*, att. *τριοττίς* (lat. *oculus*, vö. még *ὄψωπα*), *ᾄσσω* (*ἄγχι*), ión *ἐλάσσω*, phok. *ἔλασσω*, att. *ἐλάττω* (*ἐλαχός*, skr. *laghuṣ*), ión *ταράσσω*, att. *ταράττω* (*ταραχή*), ión *γλώσσα*, att. *γλώττα*, krét. *ἐγλῶθ(θ)ιοι* (*γλῶχες*); boiot. *θάλατταν*, krét. *θάλαθθαν*; lokr. *φυλάσσω*nti s mellette régi *θαλάσας* (vö. *θαλάτταν* · *θαλάσσαν* Hes.). Szó elején hom. *σεύω*, att. *τευμῶμαι*, *τευτάζω* (skr. *cyatāṭe* 'mozdul'), ión *σήμερον*, dór *σᾶμερον*, att. *τήμερον* (vö. *καῖνος*). Enklitikusan *σσα*, *ττα*, *ᾄσσα*, *ᾄττα*. Hom. *ὅτε σεσέαιτο* mondat belsejében.

2. A dentalis tenuis, továbbá a dentalis tenuis aspirata vagy media aspirata + *i* a media aspiratának elzöngétlenedése után, tehát a *dt* > *th* hangváltozás beállta után, egy kettős hanggá lett, melynek a jegye a legrégibb középkrétaiban **I**, az ejtése pedig *ts* lehetett. Ebből a kettős hangból idővel ikerhang (geminata) lett, s pedig a közép-krétaiban és boiot.-ban *ττ* (ez azonban a közép-krétaiban egy időben a *θθ*-val váltakozik), másutt — Kelet-Krétában is — *σσ*, de az ión-att.-ban és az ark.-ban legtöbbször egyszerű *σ*. Az ión-att.-ban az *-ω* præs.-, *-ια* fem.-, *-ιο*- adi.- és az *-ίων* comp.-ban jelenik meg a geminata. Itt THURNEYSSEN IF. 39. szerint *τσ* mögött újra fellépett a *i*, azaz *τόσος*, *μέσος* a hangtörvényes, ellenben az **ἐρετιω*-ból és **μελιτια* ból előbb **ερετσω* és **μελιτσα* lett, azután a *i* visszaállításával **ερετσιω*, **μελιτσιω*, s végül *ἐρέττω*, *μέλιττα*. Nem lehetetlen, de nem is igazolható feltevés. PEDERSEN 'Αντίδωρον szerint a különbség időbeli: az *ἐρέττω*, *μέλιττα*, *κρείττω* analogikus új képzés vagy átalakítás, s későbbi, mint *μέσος*, *τόσος*. Példák: közép-krétai *ὄζοι*, *ἀνδάζαθαι* (Gort.), *ὀπίτται* és *Ἀρχάθθαι* (Gort.), de Kelet-Krétában *ῥσσα* (Dzeros). Hom. lak. *τόσος*, *πόσος*, att. *τόσος*, *πόσος*, boiot. *ὀπίττος* < **τοπιό*-, **ποτιό*, **οτιό*- (lat. *totidem*, skr. *tati*), lesb., arg., hom. *μέσος*, ión-att. *μέσος*, boiot., krét. *μέττος* (lat. *medius*, skr. *madhyas*), arg. *περισόν*, phok. *ῥσσου*, *Μέλιτσα*; ión *ὀπίσω*, *πρόσω* — de

λίσσονται (vö. λιτέσθαι), χαρίεσσα, κρέσσω, Νόσσου (<-τιο); thess., krét. πάνσα, hom., att., boiot. πᾶσα, lesb. παῖσα < *παντια, τετραξός < *τετραχθιος (τετραχθά), δόξα < *δοκτια. Szó elején σέβονται, boiot. σε[β]άσμιον vö. skr. *tyajati* 'elhagy'. Az eretriaiban a τι kapcsolatból lett σ is ρ lett: ὀπώραι, tehát a τι > σ hangváltozás korábbi, mint a rhotacismus.

3. A media gutturalis, valamint a media dentalis + i Krétában I jeggyel írt hang, de ennek az értéke nem ugyanaz, mint a ti folytatásául jelentkező I-é, hanem az ennek megfelelő mediát, a dz-t jelöli. Ez a ζ jelentkezik a legtöbb nyelvjárásban, csak a lesb.-ban lett σδ, a thess.-ban pedig δ-vel váltakozik. A lak.-ban, elisiben, továbbá Kréta egy részében még δδ és ττ is lép fel a ζ-n kívül, de természetesen nem ugyanabban az időben. A boiot.-ban csak δδ a folytatása. Szóelején a δδ egyszerűsödik, azaz δ: ἄζομαι < ἄχομαι (ἀχνός), μέζων, att. μεῖζων < μεγζων (μέγας), νίζω (νίπτρον a neig^he-basis-hoz); ζῆ, ζώω, boiot., gort. δῶω, krét. τόα is = ζῶα (*g^hiē-/ō-, vö. βίος); πεζός < *πεδῖος (πεδά, ποδός), ait. πεζοῖς, lesb. πέσδων, boiot. τρεπέδδας; ἀρπάζω < *ἀρπαζιω, μιγάζω < *μιγαδῖω (ἀρπαξ, μιγάδος), lesb. φροντίσδω, boiot. δοκιμάδδω; krét. αἰτάμιον (= ἄλῆμιον) és φέρραζε, gort. δικάδδω, el. δικάδω, lokr. δικάζεται; phok. δοκιμάζετω, ζῶη, de mellette (mint a boiot., thess.) δυγοῖ. A lak.-ban δδ, de egyszer ττ (l. a krétait is): μικχιδδόμενος Kr. u. I. sz. és μικκιχίτ[τομένων] Kr. u. 200 körül. Ugyanígy Lysistratében ψιάδδοντι és egyszer βλιμάττομες. Tarentumban és Herakleíában ezzel szemben ζ: τερμάζοντι (di), Ζωπόρω (gi). A thess.-ben ἐξέθανακάδεν (Thetonion) s mellette Ζούπυρος (Pelasgiotis). Mássalhangzó után általában δ: ἔρδω < *φερζω < *μεργῖο (vö. ἔργον), ἀμέρδω < *ἀμερζω < *amerg^hiō (ó-szász *mirki* 'sötét'). Szóelején Ζεός, lesb. Σδεός, boiot., lak. Δεός, gort. Ζεví és δοός (skr. *dyāuh*) és egy krétai szerződésen Τῆνα, egy másikon Ττήνα.

Az északnyugatiban és a dórban a δδ-t spirans-ajtésűnek fogták fel. Ellene mond azonban ennek a lakonikai Parnon-hegységen beszélt és a lakonikai nyelvjárásra visszamenő cakoni *serindu* = *θερίζω*, a krét., el. ττ, τ. Szóelején rövid, szó belsejében nyújtott zárhang lehetett.

4. Nem hasonul a πι és φι, hanem valószínűleg πτ: πύσσω, πτοχή (skr. *pyukṣha*-), πτώω (lit. *spiauju*), χαλέπτω (χαλεπός), θάπτω (ταφή).

5. A s + i szóelején talán h: ὀμήν (skr. *syūman* 'lánc'). Magánhangzók között a közfelfogás szerint si > hi, HERMANN Silbenbild. szerint hasonulva i i, s ez a megelőző magánhangzóval diphthongussá lesz, ill. a megelőző i-vel ī-be olvad: hom. ναίω (νάσσαι) < *νασιω,

λ. λ. α. ι. ο. μ. α. (λάσθη, lat. *lascivus*) < *λ. ι. α. σ. ι. ο. μ. α. ι, εἴην (skr. *syām*) < *ε. σ. ι. η. ν, hom. τελεῖω (τέλος) < *τελε. σ. ι. ω, δ. ι. ο. μ. α. ι (aor. δ. ι. α. τ. ο) < *ο. ι. σ. ι. ο. μ. α. ι, εἰδυῖα, hom. ἰδυῖα < *εἰ. δ. υ. σ. ι. α (skr. *viduṣī* part. perf. fem.). Ugyanígy a magánhangzók közt álló *i* *i*: οἰκ. εἶος < *οικ. εἰ-ιος, δ. ι. κ. α. ι. ο. s < *δ. ι. κ. α. ι-ιος.

LACÔTE F. (Τελεῖω-τελέω, τοῦ-*τοο Melanges Vendryes 1925.) szerint a *si* helyett *s i i* veendő fel, tehát az εἴην opt. < εἰ. η. ν és a fem. suffixum *ia*: ἀληθεύ. ι. α, s ahol Hom.-nál nincs *i*, ott analogikus: ἐμέο.

6. Nasalis vagy liquida + *i*. Ha a nasalis + *i* vagy a *r* + *i* az *ε*, *ι*, *υ* után következik, akkor pótlónyújtás áll be, ha pedig *a*- vagy *o*-ra következik, akkor epenthesis, azonban az aiolban és a thess.-ban pótlónyújtás és epenthesis helyett hasonulás van: lesb. κ. τέ. ν. ν. ω, ión-att. κ. τέ. ι. ω (εἰ = ē) < *κ. τέ. ν. ι. ω (ἐκ. τέ. ν. ο), thess. κ. ρ. ε. ν. ν. έ. μ. ε. ν, lesb. κ. λ. ί. ν. ν. ω, ión-att. κ. λ. ί. ν. ω < *κ. λ. ι. ν. ι. ω, δ. τ. ρ. ώ. ν. ω < *δ. τ. ρ. υ. ν. ι. ω, lesb. φ. θ. έ. ρ. ρ. ω, ión-att. φ. θ. έ. ι. ρ. ω < *φ. θ. ε. ρ. ι. ω (ἐφ. θ. ο. ρ. α), boiot. Ἐ. γ. ε. ι. ρ. ί. χ. α — lesb. ἐ. γ. έ. ρ. ρ. η. ν, lesb. οἰ. κ. τέ. ι. ρ. ω, ión-att. οἰ. κ. τέ. ι. ρ. ω < *οἰ. κ. τέ. ι. ρ. ι. ω, thess. π. έ. ρ. ρ. α. τ. εἰ, att. π. εἰ. ρ. ᾶ. τ. αἰ, lesb. ὀ. λ. ο. φ. ὀ. ρ. ρ. ω, ión-att. ὀ. λ. ο. φ. ὀ. ρ. ο. μ. α. ι < *ὀ. λ. ο. φ. ὀ. ρ. ι. ο. μ. α. ι. Azonban *a* és *o* után a *ni* és *ri* más nyelvjárásokban is epenthesis-szel jár: μέ. λ. α. ι. ν. α < *μ. έ. λ. α. ν. ι. α, φ. αἰ. ν. ω < *φ. α. ν. ι. ω, φ. οἰ. ν. ό. s < *φ. οἰ. ν. ι. ο. s (μέ. λ. α. ν. ο. s, ἐ. φ. ᾶ. ν. θ. η. ν, φ. ὀ. ν. ο. s), σ. π. αἰ. ρ. ω < *σ. π. α. ρ. ι. ω (lit. *spiriū* 'rűg'), μ. οἰ. τ. ρ. α < *μ. ο. ρ. ι. α (μ. ὀ. ρ. ο. s).

A *l* + *i* minden magánhangzó után hasonul: ᾗ. λ. λ. ο. s — lat. *alius*, gót *alja*, φύ. λ. λ. ο. ν — lat. *folium*, kivéve a kypr.-t és el.-t, hol *i*-diphthongus jelentkezik előtte: kypr. ᾗ. λ. λ. ω. ν = ᾗ. λ. λ. ω. ν, el. αἰ. λ. ὀ. τ. ρ. ι. α.

A *m* + *i* > *ni*: β. αἰ. ν. ω < *β. α. μ. ι. ω (gót *qiman* 'jön'). Ha előtte mássalhangzó állt, a *i* eltűnt: θ. έ. ρ. μ. ω < *θ. ε. ρ. μ. ι. ω. Ugyanígy *av* után: ἐ. λ. α. ὀ. ν. ω < *ἐ. λ. α. υ. ν. ι. ω.

7. A *u* + *i* az *ā* és *ō* után epenthesis-szel jár (mint a *ni*, *ri*): κ. λ. αἰ. ω < *κ. λ. α. ι. ω (fut. κ. λ. α. ὀ. σ. ο. μ. α. ι), τε. σ. σ. α. ρ. ᾶ-β. οἰ. ο. s < *-β. ο. ι. ο. s. THUMB szerint ugyanez következett be *e* és *i*, azaz a palatalis magánhangzók után is, tehát ε. ὀ. ρ. εἰ. α < *ε. ὀ. ρ. εἰ. ι. α < *ε. ὀ. ρ. ε. ι. α (ε. ὀ. ρ. ὀ. s), δ. ὀ. ὀ. s < *δ. ὀ. ι. ε. ο. s < *δ. ὀ. ι. ε. ο. s (Δ. ι. ε. ὀ. s). Ezzel szemben HERMANN Silbenbild. azt hiszi, hogy *ε* és *ι* után a *u* tovább palatalizálódott *i*-vé, tehát *eu*, *iui* > *eui*, *iui* > *iui* s ebből *eui*, *iui*, s azután az *eui* elvesztvén második *i*-jét diphthongus lett, az *iui*-ben pedig a *ii* első része a megelőző *i*-vel *i*-vé egyesült. Ha a *ui* előtt *e* volt, kiesett az intercons. *u*: π. έ. λ. λ. α < *π. έ. λ. ι. α < *π. η. λ. ι. α (lat. *pēlvīs*).

213. §. A mássalhangzócsoporthoz *u*-val végződik. 1. Gut-turalis tenuis (bármilyen tenuis, tehát *k̂*, *q*, *qʰ*) + *u* = *π*: ἔ. π. π. ο. s (REICHELT IF. 40. nem látja bizonyítottnak, hogy a *ku* = *π*, mivel a ἔ. π. π. ο. s nem tisztázott *i*-je és spiritus asperre miatt, vö. azonban a tokh. *yuk* és B dial. *yakve* megfelelőket a spiritus asperre), boiot. Γ. υ. ν. ὀ. π. α. σ. τ. ο. s,

Θρόπαστος (skr. *śvātras* 'üdvös', tehát $\hat{k} + u$), aiol. ὄππατα (állítólag $q^u u$), szóelején τίτανος, az aiol. Πιτάνη város (gót *weits*, ném. *weiss*, skr. *svitnas* tehát $\hat{k} + u$).

A $\pi\pi$ mellett $\chi\chi$ is: ἄχχος, ὄχχον. Meggyőző magyarázata nincs. A szókezdetben fellépő és gutturalis + u -re visszamenő χ (χαπνός — lat. *vapor*, lit. *kvāpas*) lehet $q + u$.

A mássalhangzó + u kapcsolat különnyelvi megfeleléseivel újabban igen részletesen Wood „Post-consonantal u in Indo-european” (1926) c. tanulmányában foglalkozott, de erre nagyszámú tévedése miatt nem terjeszkedünk ki.

2. Gutturalis media és media aspirata + u . A $\hat{g}hu$ (miként a g^h) = φ , világos hang előtt θ , csak aiolban itt is φ , a $g^u + u = \beta$: hom. $\pi\alpha\iota\text{-}\varphi\acute{\alpha}\sigma\omega$, $\delta\iota\alpha\text{-}\varphi\acute{\alpha}\sigma\sigma\epsilon\iota\nu$, Hes. $\varphi\acute{\omega}\varphi\text{'}\varphi\acute{\alpha}\sigma$ (lat. *fax*, *faciēs*, lit. *žvākė*, 'világosság'), $\theta\acute{\eta}\rho$, lesb. $\varphi\acute{\eta}\rho$ (lat. *ferus*, lit. *žvėris*); $\acute{\epsilon}\chi\alpha\tau\acute{o}\mu\beta\eta$ (állítólag $g^u u$). Szóbelsejében magánhangzó után bizonyára geminata volt, de ez a geminata nem mutatható ki.

3. Dentalis tenuis + u = magánhangzó előtt szóbelsejében $\sigma\sigma$, szóelején σ , kivéve az att.-boiot.-t, hol szóbelsejében $\tau\tau$, szóelején σ , s a közép-krét.-t, hol $\theta\theta$ (mint a $t\tilde{t}$): att. $\tau\acute{\epsilon}\tau\tau\alpha\rho\epsilon\varsigma$, boiot. $\pi\acute{\epsilon}\tau\tau\alpha\rho\epsilon\varsigma$, hom. $\tau\acute{\epsilon}\sigma\sigma\alpha\rho\epsilon\varsigma$, ión $\tau\acute{\epsilon}\sigma\sigma\epsilon\rho\epsilon\varsigma$ (skr. *catvaras*, lat. *quattuor*), az aiolban $\pi\acute{\epsilon}\tau\tau\upsilon\rho\epsilon\varsigma$, de ez analogikus az eredetibb $\pi\acute{\epsilon}\sigma\upsilon\rho\epsilon\varsigma$ helyett, mint hom. $\pi\acute{\iota}\sigma\upsilon\rho\epsilon\varsigma$ (egyszerű σ -val), mert itt $\tau\upsilon > \sigma\upsilon$ (u nélkül) változás van; meg. $\acute{\eta}\mu\iota\sigma\sigma\omega\nu$, phok. $\acute{\eta}\mu\iota\sigma\sigma\omega\nu$, krát. $\acute{\eta}\mu\iota\tau\theta\omega\nu$ ($\tau\theta$ a $\theta\theta$ helyett, gort.). Szóelején $\sigma\acute{\epsilon}$, $\sigma\acute{o}\varsigma$ (skr. *tvam*, *tvas*), $\sigma\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$ és $\varphi\epsilon\rho\epsilon\sigma\sigma\alpha\chi\acute{\eta}\varsigma$ (skr. *tvac-*, 'bőr'), $\Sigma\omega\text{-}$, $\Sigma\omega\sigma\iota\text{-}$ (gót *ƿrastīpa*, 'szilárdság'), BRUGMANN szerint $\sigma\omega\rho\acute{o}\varsigma < *tuog^h\omicron\varsigma$ (vö. lat. *tuor* < **tug^hō*), $\sigma\acute{\iota}\tau\omicron\varsigma$, $\sigma\acute{\iota}\tau\acute{\iota}\omega\nu$ (óizl. *ƿveita*).

4. Dentalis media + u is hasonult Hom.-nál: $\acute{\epsilon}\delta\delta\epsilon\iota\sigma\epsilon\nu$, $\acute{\omicron}\pi\omicron\delta\delta\epsilon\iota\sigma\acute{\alpha}\varsigma$. Máskor ugyanott pótlónyújtás: $\delta\epsilon\acute{\iota}\delta\iota\mu\epsilon\nu < *δεδ\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu$, $\theta\epsilon\sigma\upsilon\delta\acute{\eta}\varsigma < *θ\epsilon\sigma\upsilon\delta\acute{\epsilon}\eta\varsigma$, $\omicron\delta\delta\acute{o}\varsigma = \text{att. } \delta\delta\acute{o}\varsigma$, vagy — mint az ión-att.-ban — a f nyomtalan eltűnése: $\acute{\omicron}\pi\omicron\delta\epsilon\iota\sigma\alpha\tau\epsilon$ (Hom. β 66). A pótlónyújtásos lassúbb, a nyomtalan eltűnésű gyorsabb beszédből általánosulhatott. A homerosi ejtés ugyan bizonytalan, azonban a szóeleji f hatása a du -ból kimutatható, amennyiben a megelőző szónévi magánhangzó is megnyúlt arsisban: $\acute{\epsilon}\nu\acute{\iota}$ $\delta\epsilon\iota\nu\acute{o}\iota\sigma\iota\nu$ (K 254), $\mu\acute{\epsilon}$ $\delta\acute{\epsilon}\omicron\varsigma$ (E 817), $\acute{\epsilon}\tau\acute{\iota}$ $\delta\acute{\eta}\eta\nu$ (Z 139).

5. $dhu > \theta u$ s ebből a f nyomtalanul eltűnt: $\theta\alpha\iota\rho\acute{o}\varsigma < *θ\acute{\epsilon}\varphi\alpha\rho\acute{o}\varsigma$ (ószl. *doerō* 'ajtó') és $\theta\acute{\omega}\rho\alpha\acute{\varsigma} < *dhu\acute{\omega}\rho\text{-}aq\text{-}s$ (vö. $\theta\acute{\omega}\rho\alpha$), $\theta\nu\eta\tau\acute{o}\varsigma$, $\delta\acute{o}\rho$ $\theta\nu\acute{\alpha}\tau\acute{o}\varsigma < *θ\acute{\epsilon}\varphi\nu\acute{\alpha}\tau\acute{o}\varsigma$ (skr. *a-dhvanīt*), $\acute{\omicron}\rho\theta\acute{o}\varsigma$ — skr. *ūrdhvas*. Feltehető, hogy magánhangzók között itt is volt geminata.

6. A $pu = \pi$. (Ellene HERMANN Silbenbild. 33. §, mert szerinte itt is hasonulásnak kell bekövetkeznie.) $\nu\acute{\eta}\pi\iota\omicron\varsigma < *ν\eta\pi\acute{\epsilon}\iota\omicron\varsigma$ (vö. $\nu\eta\pi\acute{o}\tau\iota\omicron\varsigma$).

Ép így *bhu* > φ: ὑπερφίαλος < *φφιαλος (lat. *superbus* < *-bhmos). A gemináták nem mutathatók ki.

7. A *s* + *u* szókezdetben zöngétlen *f* (irva *Fh* is) s ebből az ión-att. *spiritus asper*, de HIRT SCHMIDT JÁNOS hatására, ki az *Fh*-nak a *h*-jában a gör. előtti *s* folytatását látja, itt is, más *s* + mássalhangzó-nál is, *s* > *h* változást tanít. Pamph. *Fhé*, gort. *φός*, kypr. *φοι*, lesb. *φέθεν*, *φοι*, boiot. *φρεκαδάμος* (dat.), thess. *φρεκάμος* (skr. *sva-*, lat. *suus*), boiot. *φᾶδιού-λογος*, s att. ἡδός, ión ἀνδάνω skr. *svādus*), ἐκυρός (skr. *śvaśuras*). Szóbelsejében magánhangzók között eltűnik pótlónyujtással: ión. ἰός 'nyíl' < *isμος vö. skr. *iṣus*, hom. τελέεις < *telesuents. A lesb.-ban nincs pótlónyujtás. THUMB szerint itt hasonulás következett be, mint a *sz* kapcsolatban, BECHTEL Griech. Dial. I. szerint azonban nem volt hasonulás, hanem a lyrikusok korában nyomtalanul eltűnőben volt a *su* *u* hangja. THUMB a lesb. fel.-on és Alk.-nál található *ναός* alakra hivatkozik s ezt *νάφφος*-nak olvassa, de ez BECHTEL szerint diphthongust tartalmaz, s nem is *nasuos, hanem *nausos alakra vezethető vissza, úgy hogy a THUMB-tól felhozott ión *νηός*, ill. ión-att. *νῶς* alakban sem idg. *su* folytatását látja. THUMB a hom. εὔαδε alakot is *ff*-vel (= *ἔffaδε*) olvassa s aiolismusnak tartja, de ez ellen HERMANN Silbenbild. is állást foglal. THUMB szerint a *su* más nyelvjárásokban is hasonulhat, s pedig ha *τ*-re következik: att. ἴσος,krét. *ῖσος* < *ῖσος* < *ῖσος* (másként MEILLET BSL 26., nála ἴσος < *uituo- < *dwi-tuo-), továbbá szóelején mondat belsejében magánhangzó után: hom. πατέρι *ff*φ. Azonban HERMANN ellene van ez utóbbinak, mivel Hom. mint ión nem ismert *f*-t (de l. a 8. § 20). Szerinte itt vagy metrikus nyujtás, vagy — mint szóbelsejében — pótlónyujtás van, tehát nem positio (Silbenbild. 66. §).

A *rsu* mint *r* jelentkezik pótlónyujtással: οὐρά < *όρσφα (skr. *rśva* 'magas').

8. Nasalis vagy liquida + *u*. Egyes nyelvjárásokban megmaradt a *nu*, *ru*, *lu* a történeti korig, de idővel mindenütt eltűnt a *u*: korkyr. *πρόξενφος*, el. *Ἐνφάρσος*, korinth. *Ἐνφων* = att. *ξένος*, korkyr. *ῥρος* = att. *ῥρος*, boiot. *καλφος* = ión *καλός*, att. *καλός*, kypr. *ἄλφ* (vö. hom. *ἀλώη*), ark. *εὐθνορφίαν* = att. *εὐθνορρία*. A *f* az iónban és egyes dór nyelvjárásokban pótlónyujtással (ión *ξίνος*, kyren. *Φιλόξηνος*, rhod. gen. *Ξείν[ος]*, ión *εἰνατος*, kyren. *ἡνατος*, ión *κούρη*,krét. *κώρᾱ*, ión *οῖλος* = skr. *sarvas*), az att.-ban, északnyug.-ban, lak.-, herakl.-, korinth.-, kork.-, arg.-, el.-, ark.-ban nyomtalanul (att. *ξένος*, *ῖλος*, *κόρη*, *ῥρος*, *ἐνεκα*, aitol. *πρόξενος*, *ῥρος*, phok. *Σώξενον*, *κοράσιον*, lokr. *Φιλόξενος*, lak. *πρόξενᾱ*, korinth. *Ἐνοκλῆς*, herakl. *ῥρος*, kork. *ὀρίζω*, kork., arg., meg.,

ark. *πρόξενος*, el. *ξένος*) eltűnt. Geminata van a thess. *γόννος* alakban, a késői aiol feliratokon (*ἔννεχα*) és kéziratokban (*ξέννος*, *κέννος*, *στέννος*, *γόννα*, *δέρρα*). A lesb. költőknél a vers többnyire rövidet kíván (*κόραι*), a régebbi feliratok csak egyszerű mássalhangzót ismernek, s így lehet, hogy a geminata a késői grammatikusoktól ered.

9. Az *i*-diphthongus + *u* néhány esetben van meg: kypr. *αἶφος* = órp. *aiva*, kypr., phok., lokr., *αἶφει* (lat. *aerum*).

214. §. A mássalhangzócsoport liquidával végződik.

1. Zárhang + liquida találkozásokor ritkán áll be hasonulás, csak *δλ* > *λλ* az egész görögységben: *ἐλλά* vö. *ἔδος*, gót *sitls*, Aisch. *πέλλω-τρον* < **πεδλωτρον*. A *κλ* > *λλ* a pamph. *Μεγαλλέους* < *Μεγακλέους* alakban. Szókezdetben *δλ* > *γλ*: *γλυκός* < **δλωκω* — lat. *dulcis*. Ha a *thl* előtt *s* van, a *th* kiesik egyes nyelvjárásokban: dór, ión *ἑσλός*, lesb. *ἑσλος*, ark. *ἑσλός* = *ἑσθλός*. Dissimilatióval eltűnhet a *r*: *θρέπτα* = *θρέπτρα*. A krét.-ban és a pamph.-ban a *thr* > *tr*: gort. *ἄντροπον*, pamph. *ἄτρόποισι* (mi Kréta és Pamph. szorosabb összefüggésére mutat). A gort.-ban *thn*-ből is *tn* (*τετναχός*).

2. Spirans + liquida. A *s* hasonult a *l*-hoz a thess.-lesb.-ban, másutt pótlónyújtás: lesb. *χέλλιοι*, thess. *χέλληστος*, de ión-att. *χείλιοι*, lak. *χήλιοι*, boiot. *χειλιάς*, (skr. *sahasra*), lesb. *ἤλαος*, ark. *ἴλαος* < **σισλα*-. A *sr* hasonulására szóbelsejében nincs adat: hom. *τρήρων* < **τρασρων* (skr. *trasati* 'reszket'). Szókezdetben hom. *ὅτε λλήξειεν*, *περι δὲ ῥρός*, *βέλεα ῥρέον*, *ἔ-ρρεον*, *κατα-ρρέω*, ill. nem sandhi-alak zöngétlen liquida: *ῥέω*, kork. *ρφοφαῖσι* (skr. *sravati*, 'folyik'), *λαβεῖν*, aig. *λθαβών*, att. *Λθάβετος* (nom.) — att. *εἴληφα* < **σεσλαφα*. Ha a *sr* vagy *sl* előtt *k* van, a *s* kiesik és a *k* aspirált lesz: *μυκλός* < **μυκσλος* (lat. *mūlus* < **mukslos*, alb. *mušk* 'öszvér'), *λέχριος* < **λεκσριος* (*λοξός*).

3. Nasalis + liquida. A *m* és liquida közt β átmeneti hang: -*μβρ*-, -*μβλ*- és ebből szókezdetben *βρ*, *βλ* (vagy talán átmeneti hang nélkül *mr*, *ml* > *br*, *bl* hangváltozás áll be): *ἄμβροτος* — de *βροτός* (lat. *mortuos*), *μεσημβρίᾱ* (ἡμέρα-hoz), perf. *μέμβλωκα* (praes. *βλώσχω*, aor. *ἔμολον*), *βραχύς*, (lat. *brevis* — gót *gamaúrigan*). Ugyanígy *ν* és *ρ* közt δ: *ἀνδρός* — *ἀνήρ* (skr. *nar*), *σινδρός* és *σιναρός*. Hasonulás csak mondatösszefüggésben (sandhiban) szó-elején: *ἐλ Λακαδαίμονι*, *ὄρρα* (*ὄνρα*), *συλλέγω*, *συρρέω* (összetétel).

4. A *u* + *r*, ahol *s* amig a *f* megvolt, megmaradt: kypr. *φρήτᾱ* (a második *r* dissimil. eltűnésével), el. *φράτᾱ* (vö. hom. *φερέω*, lat. *verbum*) = att. *ρήτᾱ*, *ρήτωρ*, lesb. *φρήεις* — att. *ρήγνῳμι*. Szóbelsejébe kerülve is: arg. *φεφρημένα*, kypr. *ευφρετάστω*. A lesb.-ban a megelőző magánhangzóval diphthongussá lett a *f* > *u*: *αῦρηκτος* < **ἀφρηκτος*.

Hom.-i aiolismus ἀπούρας < *αποφράς, ταλαύρινος < *ταλαφρινος. A φρ azután szókezdetben ρ lett, mondat belsejében magánhangzó után hasonulva ρρ: ρήξαι, τεῖχος τε ρρήξειν (Π. M. 198), ἐπὶ ρροπῆς· ἐπὶ μικροῦ (Hesych.). Szóbelsejében att. ἐρρήθην, ἄρρηκτος, πολύρρην, delph. ἡμύρρηνιον, azután ρ: ἰσόριπος, ὄξυρεπής. Ha a *ur-t t* előzi meg, a *u* eltűnik: Hom. Pind. τέτρασι, hom. τέτρατος < *τετφρατος, vö. lit. *ketviřtas*.

A *u + l* sorsa kétséges: λάσιος < *φλατιος (óizl. *lundr* 'liget', lat. *vellus*). Szóbelsejében, miként a lesb.-ban a *ur*-nél, a *u* diphthongust alkotott a megelőző magánhangzóval: εῦληρα, dór αῦληρον (mellette Hesych. ἄβληρα·ήνία).

215. §. A mássalhangzócsoport nasalissszal végződik. 1. Zárhang + nasalis. A labialis hasonult a következő nasalis-hoz: ὄμμα < *ὄπμα vö. ὄπωπα, λείπειμαι — λείπω, γέγραμμαι — γράφω, ψάμμος — ψαφαρός, τέτριμμαι — τρίβω, μνάομαι (részleges hasonulással) < *βναομαι — boiot. βανᾶ. A δν is előfordul teljesen hasonulva: att. νάζαν Ἀριάνην < Ἀριάδνη, továbbá részleges hasonulással és hangátvetéssel: μεσόμνη — μεσόδμη (δμ > νμ > μν), Ἀγαμέμνων < *Αγαμέδμων, vö. μέδομαι, a τμ > τν késő gör. Πάτνος < Πάτμος. Mondatösszefüggésben a τ és nasalis is hasonul a κατ præp.-nál: hom. κάμ μέσον, κὰν νόμον, lesb. κάμ μέν.

A gutturalis + nasalis hangesoportban a gutturalis bizonyára *n* lett s azután teljes hasonulás következett be: γίγνομαι — gort. γιννόμενον, σίγμα — egy VIII. sz.-i lat. kéziratban *simma*, új-gör. πᾶμα < πᾶγμα. Egy V. sz.-i gort. fel-on χμ > χν: δαρχνάν s ugyanígy kosi Ἀρίσταρχος (császárkorból), melyben SCHULZE KZ 33 előfutárját látja a τμ, φμ, χμ > új-gör. τν, φν hangváltozásnak.

A π és γ + μ-ből és a β + ν-ből a zárhang kiesett, ha előtte nasalis volt, tehát μμυ > μμ, μβν > μν, νγμ > νμ: κέκαμμαι < *κεκαμμαι (κέκαμψαι), ἀμνίον < *ἄμβνιον < *σαμβνιον (?) < *sangⁿniom (lat. *sanguis*), φθέγμα (ejtsd φθέγμα), ἔφθεγμα (φθέγγομαι, ἔφθεγξαι).

2. Spirans + nasalis. A *sn* és *sm* = *nn*, *mm* a thess.- és lesb.-ban (hol a *sl*-ből is *geminata*), másutt pótlónyujtással *n*, *m*. Szóelején mondatkezdetben *n*, *m*: νίφα, νείφει — gót *snaiws* (lat. is *nix*), νόος — skr. *snuśā* ('meny', lat. is *nurus*), μέριμνα, hom. μέρμερος — skr. *smarati* 'emlékezik', μειδῆσαι — hom. φιλο-μμειδής — skr. *smayatē* 'nevet', rhod. Φάεννος, ión φαεινός, boiot. Φάεινος, att. φᾶνός, dór Φάηνος, ark. Φαηνά (φᾶος), lesb. σελάννα, att. σελήνη (σελάς) lesb., thess. ἐμμί, ión-att. εἰμί, dór ἡμί boiot. ἑμί (skr. *asmī*), lesb. ἄμμε, thess. ἄμμέ, ión-att. ἡμεῖς, dór ἄμές (skr. *asmat* plur. abl. az 1. szem. *aham* név-

másból). A *sm* szókezdetben meg is maradt: *σμικρός* és *μικρός*, dór *μικρός* — ófn. *smāhi*, *σμερδαλέος* — ófn. *smērzo*, újfn. *Schmerz*.

Ahol később szóbeliséjében *sn*, *sm* van, nem idg., hanem *tsm*, *nsm*, *tsn* hangesoportból vagy analogikusan lett: *κάσμορος* < **κατσμορος*, *κόσμος* < **κονσμος* (lat. *cēnseō*), ill. BRUGMANN IF. 28 szerint < **corpsmos* (lat. *corpus*). Az *ἔζωσαι* új képzés *ἔζωμαι* helyére az *ἔζωσαι* alapján.

Hom.-nál összetételben és mondat belsejében magánhangzó után szóelején gyakran *μν*: *φιλο-μμειδής*, *κατὰ μμοῖραν*, viszont ez a *geminata* oda is átvive, hol nincs helye: *δόρυ μμέγα*.

A közép-krét.-ban *sm* > *rm* Kr. e. IV. sz.-tól: *κόρμοι* (*κόσμοι*).

A *ksn*-ből eltűnik a *s* és a *k* aspirált lesz: *λύχνος* < **λυκσνο*- (lat. *lūna* < **loucsnā*, av. *raoasna* 'ragyogó'), *πάχνη* < **πακσνā* (lat. *paciscor*).

A *tsn* (mely *dhsn*-re is mehet vissza) = *νν*: *πύννος* 'ó πρωκτός' (Hesych.) < *πυτσνο*- (skr. *putāu* 'két farpofa'), *βλέννος* — skr. *mṛtsna* 'agyag', *δέννος* < **δετσνος* < *g^hedhsno* (lit. *gėda* 'kár'). A *tsm*-ből és *nsm*-ből (?) az első tag elvesztésével *sm*: *κάσμορος* < **κατσμορος*, *κόσμος* (lásd fentebb).

A *r* vagy *l* + *sn* vagy *sm* hangesoportból a *s* vész el: *ἄρμενος* < **αρσμενος* (*ἄρσας*), *πτέρνη* — lat. *perna*, gót *faīrznā*.

3. Nasalis + nasalis: A *mn* lehetséges: *μνήμη* (még szó elején is), de vázafeliratokon hasonulás is: *Ἀγαμέμνων* és *Ἀγαμένων*. A *nm* > *mm*: hom. *ῥσχυρμαι* < **ῥσχυρμαι*.

4. A *ln* > *ll*, ill. *l* pótlónyujtással: lesb. *ἀπέλλω*, dór *ῥήλω*, hom. *εἶλωμαι* < **ῥελνο*- (nasalis praesens), thess. *βελλόμενος*, boiot. *βειλόμενος*, dór *δήλωμαι*, locr. delph. *δείλωμαι* < **g^helno*-. A *rn* > *nn* is: *ὄννιθα* = *ὄρνιθα*.

216. §. A mássalhangzócsoport zárhanggal végződik. 1. Zárhang + zárhang. Miként az alapnyelvben, a gör.-ben is hasonulás: *ὀββάλλω* < *ὀπ(ο)βάλλω*, *καββάλλω* < *κατ(α)βάλλω*, *καδδῶσαι* < *κατ(α)δῶσαι*, *εὐκτός* < **εὐκθος* < **eugdhos*, *στεπτός* < **στεπθος* < **stebdhos* (idg. *dh* > gör. *th* s ehhez assimilálódott a megelőző media), *καπαδοκία* < **κατπαδοκία* — óp. *katpatuka*, krét. *νοτί* = *νοκτί* stb. A *r* előtt hasonulás nélkül *λέκτρον*, *νίπτρον*, azonban a foghang teljes hasonulásával *μέτρον* < **μεττρον* < **μεδτρον* (*μέδομαι*).

A *πτ* szóelején *π*: hom. Paus. (ark.), krét. kypr. *πτόλις* — később *πόλις*. Szóbeliséjében *ττ* is: krét. *ἐττά* = *ἐπτά*, (a krét.-ban a legerősebb a hajlam a hasonulásra).

Mondatösszefüggésben *ατ τάν*, *καπ παντός*, *κακ κεφάλας* s lásd előbb az igazi összetételeket.

A $\delta\beta >$ talán $\sigma\beta$: $\phi\lambda\delta\iota\sigma\beta\omicron\varsigma$ ($\phi\lambda\omicron\iota\delta\omicron\omega$).

A $t + t$ vagy th , valamint a $d + d$ vagy dh hangesoport első tagja már az idg.-ban affricata (t^s , d^s) lett s ennek folytatása a gör.-ben $s + dentalis$. Ugyanígy $s + dentalis$ lép fel dentalisok különnyelvi találkozása esetén is: $\zeta\sigma\omega\rho + \mu\iota\tau^*tor$ $\omicron\iota\sigma\theta\alpha < *mu\iota\tau^*tha$, $\mu\alpha\zeta\acute{o}\varsigma < *ma\delta^s\acute{o}\varsigma$ (skr. $m\acute{e}d\acute{a}s$ 'zsir'), $\zeta\sigma\theta\iota < *mu\iota\delta^s\acute{d}hi$. Továbbá $\acute{\alpha}\sigma\pi\iota\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ (vö. $\acute{\alpha}\sigma\pi\iota\delta\acute{o}\varsigma$) $\acute{\alpha}\pi\alpha\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ (vö. $\pi\alpha\tau\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$). A tst tehát $> st$, s egészen kivételes a megmaradása: arg. (Sicyon) $\kappa\alpha\tau\sigma\tau\acute{\alpha}\alpha\iota$. Azonban ha a tt -re r következik = tr , tl $\mu\acute{\epsilon}\tau\rho\omicron\nu < *mu\acute{\epsilon}\delta\rho\omicron\nu$ (skr. $m\acute{a}tra$, gör. $\mu\acute{\epsilon}\delta\iota\mu\omicron\nu\varsigma$).

2. Spirans + zárhang. Teljes hasonulás csak kevés nyelvjárásban (el., boiot., lak., krét., talán rhod., argiv.), de a s media előtt z lett (jele σ , később ζ is: $\pi\rho\epsilon\zeta\beta\epsilon\upsilon\tau\acute{\eta}\varsigma$). Boiot. $\zeta\tau\omega = \zeta\tau\omega$, $\zeta\tau\tau\epsilon = \zeta\sigma\tau\epsilon$, el. $\pi\acute{o}\eta\alpha\sigma\sigma\alpha\iota$ ($\sigma\theta$ -ból). A zd összeesett az ösgör.-ben a di , gi -vel. A várható $\delta\delta$ megvan az $\acute{\alpha}\delta\delta\alpha\nu\omicron\nu\cdot\acute{\epsilon}\eta\rho\acute{o}\nu\cdot\Lambda\acute{\alpha}\kappa\omega\nu\epsilon\varsigma$ (Hes.) adatban. A zg krét. $\gamma\gamma$ a $\pi\rho\epsilon\gamma\gamma\epsilon\upsilon\tau\alpha\iota = \pi\rho\epsilon\sigma\gamma\epsilon\upsilon\tau\alpha\iota$, $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\omicron\nu\omicron\varsigma =$ boiot. $\acute{\epsilon}\sigma\gamma\omicron\nu\omicron\varsigma$ alakokban, de mellette $\pi\rho\epsilon\iota\gamma\upsilon\varsigma$ is a gort.-ban és még néhány helyén Krétának, mint ark. is $\pi\rho\epsilon\iota\gamma\epsilon\upsilon\tau\alpha\iota\varsigma$.

Feltűnő, hogy egyes nyelvjárásokban régi adatokban s után az aspirata helyett tenuis áll: lokr. $\chi\rho\acute{\epsilon}\sigma\tau\omicron$, $\chi\rho\acute{\epsilon}\sigma\tau\alpha\iota$, el. $\chi\rho\acute{\epsilon}\epsilon\sigma\tau\alpha\iota$, $\lambda\upsilon\sigma\acute{\alpha}\sigma\tau\omicron$, de itt $\pi\acute{o}\eta\alpha\sigma\sigma\alpha\iota$, $\acute{\alpha}\pi\omicron\delta\acute{o}\sigma\sigma\alpha\iota$ is (hol a második σ a spiransszá lett θ -ból), továbbá thess. $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\iota\nu$ és mellette $\pi\epsilon\pi\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\iota\nu$ $\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha$ $\tau\epsilon$ $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}$ $\tau\omicron\upsilon\nu$ $\chi\rho\epsilon\iota\sigma\iota\mu\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\sigma\sigma\epsilon\sigma\theta\epsilon\iota\nu$, Orchomenos (boiot.) $\acute{\alpha}\pi\omicron\lambda\omicron\gamma\iota\tau\tau\alpha\sigma\tau\eta$ és $\acute{\epsilon}\pi\iota\mu\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\sigma\theta\eta$, phok. $\pi\rho\acute{o}\sigma\tau\alpha$ (= $\pi\rho\acute{o}\sigma\theta\epsilon$) és $\lambda\epsilon\lambda\acute{u}\sigma\theta\omega$, ait. $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota\sigma\theta\omega\nu$, $\pi\omicron\iota\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$ és $\gamma\iota\nu\acute{\epsilon}\sigma\tau\omega$, $\pi\alpha\rho\alpha\gamma\epsilon\nu\acute{\epsilon}\sigma\tau\alpha\iota$. A jelenségnak nincs kielégítő magyarázata (l. BRUGMANN-THUMB 125, BECHTEL Gr. Dial. II. 18).

Előfordul n után is t a th helyett az epir. $\acute{\alpha}\tau\iota\nu\tau\acute{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$ (Hes. $\tau\iota\nu\tau\acute{o}\nu$ $\acute{\epsilon}\varphi\theta\acute{o}\nu$, s ez alapon FICK Beitr. 26. szerint oly emberek, kik $\acute{\omega}\mu\omicron\varphi\acute{\alpha}\gamma\omicron\iota$), arg. $\acute{\epsilon}\nu\tau\acute{\alpha}\delta\epsilon$, atheni $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\eta\rho$ alakokban.

A $\kappa\sigma\kappa$, $\kappa\sigma\chi$, $\pi\sigma\pi$, $\pi\sigma\varphi$ és $\gamma\gamma$ hangesoportokból elhasonulással eltűnt az első hang: $\acute{\epsilon}\zeta\kappa\omega < *f\epsilon\phi\iota\kappa\omega$ ($\acute{\epsilon}\zeta\iota\kappa\alpha$), $\lambda\acute{\alpha}\kappa\omega < *la\kappa\kappa\omega$ ($\lambda\alpha\kappa\acute{\epsilon}\iota\nu$), $\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\varsigma < \acute{\epsilon}\acute{\epsilon}$ -, $\beta\lambda\acute{\alpha}\sigma\varphi\eta\mu\omicron\varsigma < *β\lambda\alpha\pi\sigma\text{-}\varphi\acute{\alpha}\mu\omicron$, boiot. $\acute{\epsilon}\sigma\gamma\omicron\nu\omicron\varsigma < *ε\gamma\gamma$ -, $\alpha\iota\sigma\chi\omicron\varsigma < aig^*hsg\omicron\varsigma$ (? l. 210. §).

SOLMSSEN (Beiträge zur. griech. Wortforschung I., 1909) szerint, ha a $s +$ zöngétlen mássalhangzócsoporthoz r előzi meg, ez elvész: ión, delph. $\pi\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\varsigma < *παρστας$ (mellette $\piαρασ\tau\acute{\alpha}\varsigma$), $\acute{\alpha}\gamma\omicron\sigma\tau\acute{o}\varsigma < *αγορστος$ ($\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota\rho\omega$). Ellene HIRT. Szerinte a s mássalhangzók között mindig eltűnik, kivéve ha az első tag nasalis, vagy ha a harmadik az elsővel egyenlő zárhang ($\kappa\sigma\kappa$ $\pi\sigma\pi$ stb.), mely utóbbi esetben az első hang elhasonulással tűnt el.

3. Liquida + zárhang. A pelepon. dórban, és ennek sicil. és

italiai gyarmataiban, de az ark.-ban, s egy esetben az akhaiban is a *lt* helyett *nt*: φίντατος = φιλτατος, Φιντιάς = Φιλτιάς. Ugyanígy *lth* > *nth*: korinth. ἐνθόν, lak. ἐνθοῖσα, ark. παρένθη. A gort.-ban a *λ* zárhang előtt *u* lett s ebből diphthongus második eleme: ἀόκᾶ = ἀλκή, καυχῶ = χαλκῶ. Az új-gör. *λ* > *ρ* hangváltozás mássalhangzó előtt már Kr. e. a II. sz.-ban egy papyruson: Σα]λφηδόν[α] = Σαρπηδόνα.

4. Nasalis + zárhang. A nasalis zárhang előtt a megfelelő nasalis lett. Ezért ἐμπύπλημι (εν-), ἐγκλίνω (fel. és papyruson mondat belsejében τῆμ πόλιν), βροντή < *βρομτη (βρέμω), γέντο (ὄγγεμος· συλλαβή Hesych.). Talán a *md* > *nd*: τένδω < *τεμδω (τέμνω)?

A nasalisok zárhangok előtt egyes nyelvjárásokban meggyöngültek, sőt el is tűntek: πέμπω olv. πέ"πω, ἀντί olv. α'τί. Mondat belsejében szóvégen is, ha a rákövetkező szó mássalhangzóval kezdődött: ἐν δῆμω = ἐ" δῆμω. Ezt mutatja, hogy feliratokon gyakran elmarad a nasalis: att. Ἀταλά(ν)τη, νό(μ)φη, Ἐ(γ)κέλαδος, μεγάλη(ν) τε, ἰόν Νίκα(ν)δρος, Νο(μ)φέων. A kypr.- és pamph.-ban csaknem kivétel nélküli az elmaradása: *a'pi* (ἀμφί), pamph. πέ(ν)δε = att. πέντε. Ez utóbbi mutatja a pamph. ντ > νδ hangváltozást. Vö. még γένωδαί = γένωνται.

A *μπ* > *ππ* krét. περιαππετίς és περιαππετίξ.

217. §. A mássalhangzócsoport spiransszal végződik.

1. Zárhang + spirans. Leggyakoribb hasonulás a dentalis + *s*. A *t* + *s* = (mint a *tī*, *thī*) σσ, boiot. ττ, krét. ζζ, ττ, θθ; szó végén és szó elején σ várható, s ugyanez az egyszerű hang jelentkezik szóbelsejében is az ión-ban, att.-ban. A *dz* és *dzh* a *ts* sorsában osztozik: hom. δάσσασθαι (aor.), att. (egyszerűsödve) δάσσασθαι, krét. δάττασθαι, δάζασθαι (δατέσθαι), lesb. ἐδίκασσα, att. (egyszerű) ἐδίκασα, krét. ἐδίκαζε (δικάζω < *δικαδιω), boiot., κομιττάμενος, att. κομίσαι (κορίζω < *κομιδιω), hom. ποσσί—ión-att. ποσί (πόδες), φωσί < *φωτσι, Pind. θέσσασθαι < *g^hhedzh-, att. πείσαι < *bheidzh. Az att., ión és ark.-ban megrövidült a geminata. Szóvégen νεότης < -τάτς, κόρυς (gen. -υθος), γομνής, ἐλπής.

Labialis (idg. labiovelarisből) + *s* van HERMANN Silbenbild. szerint ark. πέσσεσαι: ἀπτήσσει-ben (HOFFMANN Griech. Dial. I. szerint < ξ), ellenben idg. *bzh*-ből > *psh* > *ps*: ψώω < *bzhō- vö. skr. babhasti 'szétrág'.

A gutturalis + *s* att. vázafeliraton hasonulva: Τόσσις, Φιλόσσις[νος]. A *gzh* > *ksh* > *ks*: ξένος < *g^hzenos, vö. lat. hostis.

Mondatösszefüggésben boiot. ἐσσ ἀρχᾶς, ἐσσ ἐφῆβων, de nagyobb-részt megmarad a zárhang + *s* magánhangzó előtt: hom. ἐξ ού, mássalhangzó előtt pedig eltűnik a *s*: ἐκ Διός.

Ha *ts* előtt mássalhangzó állt, már az ősgör.-ben eltűnt a *t*, ill. bizonyára *ts* > *ss* > *s*: νοξί < *νοχτσι, ἀμέρσαι < ἀμερτσαι, krét. ἔσπενσα

< *ἐσπεντσα, att. βάλλουσι, krét. βάλλονσι < *βαλλόντσι, att. πείσομαι < *πεντσο- (*q^henth-), ἡμερσα < *ᾠμερτσα < *ᾠμερδσα (ᾠμέρδω-hoz, hol eredetibb a^hi van). Épen így, ha mássalhangzó következett rá: ὀσφραίνονται < *ὀτςφραίνονται (vö. ὄζω, ὄδωδα, lat. odor), πάσχω (vö. παθεῖν).

2. Nasalis + spirans. A *ns* kapcsolat az ősgör.-ben még megvolt, s pedig szobelsejében is, de főleg szónégen magánhangzós szókezdett előtt. A krétai, ark. és arg. még részben őrzi az ősgör. állapotot: krét. τὰνς ἀπλόονς, τιμάνς, τόνς ἐλευθέρονς (magánhangzós szókezdett előtt) és τὸς καδεστάνς, gort. (krét.) τὰς τε καταξιάνς χάριτάνς s mellette τὸς κόσμος (plur. acc.), arg. ἐνς Ἀθαναίαν és ἐς Τεγέαν, Δουμάνς (-n-tō nom.-a), τὸνς κολοσσόνς, továbbá ἀγώναι (-n-tō), ποιγραψάνσθ (med. imperat. plur. 3.) és mellette φερόσθ, ark. ποίενσι. A lesb.-ban és a thess.-ban szobelsejében a *ns* hasonulva *nn*, másutt *n* pótlónyujtással. Hasonlóképen a *ms* is, s pedig ez oly nyelvjárásokban is, ahol a *ns* megmaradt: lesb. ἔμεινα, ión-att. ἔμεινα, dór. ἔμηνα (μένω), thess. συμμεινάντων (aor. part. plur. gen.), μειννός (hosszú hang mögött is, de ily helyzetben a 3. sz. óta egyszerűsödéssel Νυμεινίοι, mint lesb. μῆννος és μῆννος), ión-att. ἔφηνα, ὄφηνα (φαίνω, ὄφαινω); lesb. ἔνεμμεα, ión-att. ἔνειμα, dór. ἔνημα (νέμω), ὦμος (lat. umerus, gót. am), Theokr. ἐπομμάδιος, lesb. [ἀπνέ]μμαντος. A *ms* szónégen már az ősgör.-ben *ns* lett: gort. ἔν(ς), att. εἷς, dór. ἦς < *sem-s (lat. sem-el, gót sim-lē).

Ahol megmaradhatott a *ns* az ősgör.-ben (szónégi magánhangzó előtt) vagy ahol *nti* és *nts* kapcsolatból lett *ns*, ott ebből a *n* enyészett el pótlónyujtással: πᾶσα, φέρουσι, χώρας, ὁδοῦς, γίγας, εἷς < ἐνς, ill. a lesb.-ban és az el.-ben *i-* diphthongus kifejesztésével: παῖσα, ἔχοισι, Sappho παῖς (att. πᾶς) -nt-tőből, plur. acc. τοῖς, ταῖς, el. ζέκα μαῖς κα ἀποτίνοι... καθυταῖς τοῖ Ζί, ταῖρ δὲ γενεαῖρ, τοῖρ, ἄλλοιρ, de itt -ας is és az -o-tőveknél a legrégebb adatokon csak -os. Nyújtás nélkül is: ther. ἔσπλον, ἐς ὃ κα, kosi ἐς ἀγοράν.

Ha a *ms-* vagy *ns-*re mássalhangzó következett, már az ősgör.-ben elveszett a nasalis: σύστασις, συσκευάζω < συν-, δικασπῶλος < *δικανσ-πολος, δεσπότης < *δεμς- (hol *δεμς- a δεμ- régi gen.-a).

3. Liquida + spirans. A *rs* a nyelvjárások egy részében megmaradt, másutt hasonulva *rr*. Egyesekben *rs* és *rr* egymás mellett lép fel (az egyik alak más nyelvjárás hatása): Hom. θάρσος, lesb. θέρσος, ait. Θαρσύα, lokr. Θάρσιπος, de szabályos a nyugati lokr. Θάρρος; phok. Θαρσύα és Θάρρανδρον, ión, krét. epid. ἔρσην, hom. ἄρσην, Pind. ἔερτα, rhod. Ἀρσιπόλιος és γέρρα, meg. θάρσος és Ὀρρίπω. Vö. még a -s-aor.-okat: hom. ἔκερσα (κείρω), ὦρσα (ὄρνυμι). Az att.-ban *rs* > *rr*: θάρρος, ἄρρηγ, ὄρρος. Ez a hasonulás más nyelvjárásokban is megtalálható:

eub. Ὀρριππος, therai Θαρ(ρ)ύμαχος, ark. ἄρρέντερον, l. feljebb is. Az irodalmi nyelvi *rs* nem att. A κοινή-ben *rs* és *rr* alakok keveredtek.

WACKERNAGEL KZ. 29. szerint a *rs* megmaradásának a feltétele, hogy közvetlenül előtte legyen a hangsúly, míg ha utána áll, akkor *rz* > *rr*, majd az ión-att. stb.-ban *r* pótlónyujtással. Ugyanez áll Solmsen szerint a *ls*-re is, amelyre azonban kevés példa van, s az is bizonytalan. Hasonult lesb. ἐπαγγελόμενον, ἐπιστέλλαντος, thess. ἀποστέλλαντος. Nem hasonultak: hom. τέλσον (aligha τέλος-hoz, inkább egyezik a skr. *karṣṣ* 'barázda', < **quolsu*-szóval), ἄλσος (igen kétes, hogy az ószl. *lész*, 'erdő' szóhoz tartozik-e), a hom. ἔλσαι, ἐέλσαι, κέλσαι aor.-ok nem hangtörvényesek, azonban pótlónyujtással ión-att.-phok. ἔσσεια < *ἔστελσα, gen. sing. part. aor. fem. att. ἀποστειλάσης, krét. ἀποστηλάνσας. WACKERNAGEL feltevését sokan magukévá tették, de többen, így BRUGMANN is, ellene vannak.

Latin nyelvi mássalhangzóváltozások hangesoportokban.

218. §. A mássalhangzócsoport *i*-vel végződik. 1. Zárhang + *i*. A *g*, valamint a *d* + *i* szóbelsejében (az előbbi talán csak rövid hang után vagy hosszú hang előtt) > *ii*: maior < **magiōs*, (ol. maggiore), aiō < **agiō* (ad-ag-iō), peior < **pediōs*, ol. peggiore (skr. *padyatē*), de *vestīgium* (gót *steigan*, újfn. *steigen*), *fastīgium* (hosszú és rövid hang között hasonulás nélkül a *i* magánhangzó lett). Szóelején a *di* > *i*: Iovis < **dīōnes* (skr. *dyāuh*), s ép így osc. Iúvīa ('Ioviam') a Diúvī mellett, pæl. Iouiois.

Ha nincs hasonulás, a mássalhangzóra következő *i* magánhangzó lett: *medius* (skr. *madhyas*).

A népnyelvben az antevoc. *i* a megelőző mássalhangzóra is hatott. Így a *ti* a klassz. korban még *ti* ejtésű (újgör. παλάτι = *palātium*), de Kr. u. a II. sz. közepe táján egyes nyelvjárásokban már megváltozott a kiejtés: Vincentsus, talán szintén a II. sz.-ból Ansio ('Antio'). A *ci* ejtés a IV.—V. sz.-ban az egész nyelvterületen általánosulhatott: fel. pretzios(a), Marsias, tersiu, s egyszerűen *s* a *ti* helyett: Terensus, Marsalis. Hasonló sorsra jutott később a *di* is: fel. oze ('hodie'), Kalenzonis ('Calendionis'), valamint a *c* + *i* is, de ez bizonyára csak a V. sz.-ban: fel. prinse ('provinciae', 509-ből). A *ti* megmarad *s* után, valamint *i* előtt: ostium, otiū.

A *p* + *i* kapcsolatban sem áll be hasonulás: capiō, rapiō. A spuō < **spīu*- (gör. πτώ, ófn. spūwan), tehát itt elveszett a *i*.

2. Spirans + *i*. Sokat vitatott a folytatása. SOMMER és LEUMANN szerint *ii*, mert szerintük *quuius* < **quosios* (skr. *kasya*). HERBIG (IF. Anz. 37) helytelennek tartja e feltevést, mivel *basium*, *viāsūs* (miként umb. *plenasier*, 'plenariis', *urnasier*, 'urnariis') a csoport *si*-ként való megmaradását mutatja. HERMANN (Silbenbild.) viszont a *si* intervoc. megmaradása ellen a rhotacismussal érvel. Ő az *amasius*, *basium*-féleket más itáliai nyelvjárásokból magyarázhatóknak tartja, a *viāsūs* s-ében pedig a *r* jelét keresi. HERMANN cáfolata helytálló, azonban a *si* folytatását se ő, se más kétséget kizáróan nem magyarázta meg.

Későiek az olyanok, hol a *s* pótlónyújtással eltűnt: *dūiungō*, *ēicio*, *trāiectus* < *dis-*, *ex-*, *trans-*.

3. A *m* + *i* talán *nī* > *nī*: *veniō* < **g^hemiō* (gót *qiman*), *quoniam* < **quom-iam*.

4. A *u* + *i* megmarad, ill. a *i*-ből *i*: *Iovios*, *Novios*. Azonban ha *k* előzi meg, a *u* elvész: *inciēns* < *enkuīēns* (gör. ἐγ-κύω, skr. *švayati* 'dagad').

219. §. A mássalhangzócsoporthatár u-vel végződik. 1. Zárhang + *u*. Az idg. *k̑* + *u* összeesett az idg. *qu*-vel: *queror* — skr. *śvasiti* ('lélezkzik'), *equus* — skr. *aśvas* (ép úgy mint *quattuor* — skr. *catvaras*, lit. *keturi*, hol idg. labiovelaris). A *vapor* — lit. *kvāpas* 'lehellet', *invītare* — lit. *kvēsti* alapján felteszi WALDE és SOMMER, hogy a velaris *q* + *u* folytatása lat. *u*. Csakhogy a nyugati nyelvekben, tehát a latban is összeestek a palatalis és a velaris *k*-hangok, s így a *kū* és *qu* folytatása nem különbözhet. Épen azért mások a *vapor*-t az óizl. *vafra*, kfn. *wabern* szavakkal, az *invitus*-t a skr. *abhivītas* 'óhajtott' szóval kapesolták, tehát idg. *u*-t kerestek benne. LEUMANN védi a *vapor* — lit. *kvāpas* összefüggését.

Hogy a *k* + *u* hangok összeestek az idg. *q^h*-vel, arranézve vö. lat. *quatiō* — gör. πάσσω, lit. *kutu* 'rázz fel' (idg. *qu*), *combrētum* < **quombrētum* — lit. *svečndrai* ('Typha latifolia', idg. *kū*), ólat. *arquū* (arcus mellett) — gót *arkazna*, 'nyíl', orosz *rakíta*, szerb *rokita* (< **arqūta*), *sequor* — gör. ἔπομαι, skr. *sacatē* (idg. *q^h*). Épp így a *g* + *u* hangok a *g^h*-vel: lat. *vola* < **guola* — gör. γόλον, av. *gava* ('mindkét kéz'), lat. *languēō* — gör. λήγω, ófn. *slah*, skr. *langas* (tehát szintén nem labiovelaris). A *gh* + *u* hangok lat. folytatásai szókezdetben *f* (Wood «Post-consonantal *w* in Indo-european» 1926. szerint *v*), szóbelsejében *v*, ill. *n* után *gu*, mint az idg. *g^hh*-é: lat. *fistula* — ószl. *zvizdati*, lat. *brevis* < *mreghui* — gör. βραχύς, *levis* < **leghuis* — gör. ἐλαχύς, skr. *laghus*.

A *du* szókezdetben a legrégibb feliratokon még megvan, de Kr. e. a III. sz.-ban már *b*: ólat. *dis* — *bis* (skr. *divi*), ólat. *Duenos*, *duonus* — *bonus*, *bellus* (skr. *divas* 'adomány'), ólat. *duellum*, *Duelonai*, később *bellum*, *Bellonae* (hom. *δαί, δῆιος*). A *duō* bizonyára *duu*-ra megy vissza. Szóbelsejében *u*: *suavis* < **suaduis* (skr. *svāduh*, fem. *svādvī*). Ha *l* van előtte, hasonálással *ll*: *mollis* < **molduis* (gör. *μαλδώνω*, skr. *mṛduh*, fem. *mṛdvī* 'lágý'), ha *r* áll előtte, akkor talán *rb*: *morbus*, bár ez lehet *morodhos*. RUDNICKI Eos 1912. a *Bellius Dellius* különbségét is azzal magyarázza, hogy az előbbi *r*-re, az utóbbi *l*-re következik.

A *tu* szókezdetben talán *p* (PERSSON «Beiträge zur idg. Wortforschung» és GIARDI—DUPRÉ Gl. 5. szerint *t*): *pānus* < **tuank-nos* — lit. *tvīnkti* 'megduzzaszt', de PERSSON szerint < **pankno-* (vö. skr. *puñjas*), PETERSON szerint pedig < **pā(v)nos* (vö. lett *pauns*), szó-belsejében a *u* magánhangzóként jelentkezik: *mortuos*, *quattuor*. (WOOD szerint korábbi *tt*, későbbi *pp*!).

A *dhū* szókezdetben *f*: *foris* < **dhūoris* vö. ószl. *dvrrb*, gör. *θύρα*, szó-belsejében talán *b*: *lumbus* < **londhūos* vö. ószl. *lǣdviþa* (MULLER IF. 39. szerint < **londho-*, ellenben *arduus* < **ardhūo-*, tehát *dhū* nem > *b*).

A *pū* = *p*: *aperiō*, *operiō* < **ap-*, **op-ueriō* (osc. *veru* 'portam', lit. *atveriu* 'keritsd be', de MEILLET BSL. 28 szerint itt *pty* van, < **ap-tueriō*), talán szókezdetben is: *pūs* — umb. *pihatu* vö. *pūrus*, tehát < **puīios*. (WOOD szerint intervocalisan *geminata*.)

2. A *lū* > talán *ll*: *sollers*, *sollemnīs*, *sollus* (Lucil. Fest.-nál) — skr. *sarva*, gör. *ῥλος*, de *solvō* < **se-luō*.

3. A *sū* szóelején megmaradt: *suavis* — skr. *svāduh*, *suas(s)um* < **suardtom*, gót *swarts*. Másrészt lat. *sīdus* — lit. *svid-ėti*, minek oka abban rejlik, hogy az idg.-ban szókezdő *sū* és *s* volt egymás mellett. LEUMANN szerint mondatfonetikai kettős forma van a lat. *sē*, *sibi* (mellette idg. **sue* is) esetében, SCHRIJNEN (Symbolae Grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski I.). kevésbé valószínű feltevése szerint hol a *sū* és *s*, továbbá a *du* és *d*, *tu* és *t* stb. váltakozik szókezdetben, ott a *u* 'informans' közbeiktatott. HIRT Idg. Gr. I. szerint ellenben már az idg.-ban sok esetben eltűnt a mássalhangzó után álló *u*. A *sue-*, *suo-*, folytatását lásd 78. §. Szóbelsejében, miként a *sl*, *sm*, *sn* és *sd*-nél is, eltűnik a *s* pótlónyújtással: *pruīna* = *pruvinā* < **prūvinā* < **prusūinā*, *dividō* < *disvidō*. Ép így *nsu*-nél: *trāversus* < *trānsversus*, továbbá *avellō* < **absuellō*, *sēvirī* < **sexūiroi*.

220. §. A mássalhangzócsoport liquidával végződik.

1. Zárhang + liquida. Szóelején részben megmaradt: *plētō*, *pretium*, *glomus*, *glōs* (azonban *lac* — gör. γάλακτος), de *tl* (*lātus* — gör. τητός) és *dl* (*lōngus* — gör. δόλιχος) elvesztette dentalisát. Szóbelsejében a *dr* > *tr*: *taeter* (*taedet*), *uter* (ὕδρια), de összetételben hasonlóan *rr*: *arripio*, *arrepō* (*ad*-). A *tl*-ből *cl*: *peric(u)lum*, *pōc(u)lum* — skr. *pātram*, 'ivóedény', a *dl* hasonlóan: *sella* < **sedlā*, gót *sitls*, *grallae* < **gradlāe* (*gradior*) és összetételben is: *allātus* < *adlātus*, miként összetételben a *dr* is (l. előbb *arripio*). Ez a *ll* diphthongus után egyszerű lett: *caelum* < **caidlom* (*caedere*). A *tl* > *cl* ösít. lehetett: umb. *piachu* ('piaculo'), osc. *sakaraklām* ('sacraculum'). A *pl* (*plētō*, *extemplō*), *cl* (*cluō*, *facilis*), *gl* (*glūma*, *iuglāns*) megmaradt, de szóbeliséjében zárhang és *l* között gyakori az anapt. magánhangzó. Vö. még *stabulum* (*dh* > *b*), *crēdibilis*, *singulus*, *manipulus*. Összetételben a *br*-ből is *rr*: *surripio* = *sub-rapio*, egyébként *lubricus*.

Ha a *pl*, *tl* előtt *s* áll, szó elején az egész hangsoport megmarad: *splendeō* (azonban ez a skr.-ban *sphl*: *sphulingah* 'szikra'), *stlocus*, (Paul. Fest., Quint.), *stlīs* (Paul. Fest.), de a *stl* hamarosan *l* lett: *locus*, *līs*, szó beliséjében *ilicō* < **instlocōd* (pótlónyujtással), *pāla* < **pastlā* (*pastinum*).

2. Spirans + liquida. A *s* + *r* szókezdetben *fr*: *frīgus* < **srīgus*, szlovén *srēž* ('fagy'), szóbeliséjében *br*: *fūnebris* < *fūnesris* (vö. *fūnestus*), *umbra* < **un(k)brā* < **unksrā*, (lit. *unksna*), ellenben összetételben pótlónyujtással *dīruō* < **disruō*, *dīrumpō*. A *s* + *l* szóelején *l*: *lubricus* < **slub*-, gót *sliupan* ('csúszik'), szóbeliséjében összetételben pótlónyujtással *diligō*, *dilātō*, de egyszerű szavakban is, ha a *sl* előtt mássalhangzó állt: *tsl* > (*s*)*sl* > *l*: *quātus* (Verg. Georg. 2, 241 *quallus*) < **quatslos* (vö. *quasillus* és *quatiō*), *scālae* < **scandzlā*, *ksl* > *l*: *ālā* < **axlā* (*axilla*), *vēlum* < **vexlom* (*vexillum*), *rksl* > *rsl* > *l*: *mantēle* < **man-terg-sli* (*tergere*), *ghsl* > *ll* és *l*: *mille*, *mīlia* < **smī-ghslī* (skr. *sahasram*).

3. Nasalis + liquida. Szókezdetben a *m* + *r* = *fr*: *fremō* (gör. βρέμω, lat. *murmurō*), *fracēs* (*marceō*), de *br* is: *brevis* — gót *gamaúr-gjan* av. *mərəzu*, tehát < **mreghui*; szóbeliséjében talán *br*: *hibernus* — gör. χειμερινός. A *m* + *l* szókezdetben talán *fl*: *flaccus* < **mlākos* (gör. μάλακος), szóbeliséjében pedig *p* közbeékelődésével *mpl*: *exemplum* < **exemlom* (*eximō*). Megjegyzendő, hogy JURET a lat. *flaccus*-t az újfn. *welc*-kel kapcsolja, tehát szerinte *g^hh* + *l* folytatása, továbbá *plectere* < **mlectere* (vö. *multa*), *plācāre* < **mlācāre* (vö. *mulcēre*), tehát itt *pl* < *ml*, végül *blandus* < **mlandus* vö. *mollis*. REICHELT KZ. 46. kétségbe is vonja a szókezdő *mr*, *ml* > *fr*, *fl* hangváltozást, s *brevis*-,

blandus-t tartja szabályosnak, de érvei nem meggyőzőek, új etymologiái elfogadhatatlanok.

A *nl* = *ll*: *pastillus* < **pastinlos*, *malluviae* < **manluviae* (*manus*), *collātus* < *conlātus*, a *nr* > *rr*: *irritus* < *inritus*.

4. Liquida + liquida. A *rl* > *ll*: *stēlla* < **stērlā* (ἀστὴρ), *pellūceō*, *pellicio* < *perlūceō*, *perlicio*.

5. A *u* + liquida kapcsolatból szó elején eltűnik a *u*: *rādix* = gót *waúrts*, tehát < **urād-*, *lāna* – lit. *vīna*, tehát < **ulāna*, egyébként állítólag már az idg.-ban a *ur* és *ul* hangátvetéssel *ru*, *lu*: lat. *alvos* – gör. ἀλός, *nervos* – gör. νεῦρον.

A *tur* > *dr* lehet *quadrāgintā*-ban.

221. §. A mássalhangzóesoport nasalisszal végződik.

1. Zárhang + nasalis. Ha *m* az utolsó hang, gyakori a hasonulás szóbel-sejében. Így *pm* > *mm*: *summus* < **supmos* (*super*, skr. *upamas*), ugyan-így a *bm* és *dm*: *summittō* < *submittō*, *ammovēō* < *admovēō*, továbbá a *gm*: *flamma* < **flagmā* (*flagrō*), de analogikusan vissza is került a zárhang: *admoveō*, *submoveō*. A *gm* is megmarad másodlagos találkozásnál: *tegmen* < *tegimen*. A várható *mm* helyett egyszerű *m* is jelentkezik: *stimulus* vö. gör. στίγμα, *omittō* < *obmittō*, főleg hosszú magánhangzó és dipht-hongus után: *rumentum* < **rūpmentom* < **roupmentom*, *aemidus* < *aīd-midos* vö. gör. οἶδμα. A *c* + *m* > *gm*: *segmentum* < **sec-mentom* (*secāre*), *aspirata* + *m* találkozásánál pedig talán elvész az *aspirata*: *glūma* < **glūbmā* vö. gör. γλῶφω és lat. *glūbō*, *trāma* < **traghmā* vö. *trahō*.

Ha a zárhang + *m* kapcsolat előtt mássalhangzó áll, a középen álló zárhang eltűnik: *sarmentum* < **sarpmntom* (*sarpō*), *pulmentum* < **pulpmentom* (*pulpa*), *turma* < **turbmā* (*turba*), *tormentum* < **torc-mentom* (*torqueō*), *fulmentum* < **fulcmentom* (*fulcio*), *fulmen* < **fulg-men* (*fulgur*). A *stm*-ből a középső hang eltűnése után *sm* és ebből pótlónyujtással *m*: *pōmērium* < **postmoiriom*.

A *dentalis* + *n* hasonul: *vannus* < **uatnos* (*vatillum*), *mercēnnārius* (*mercēdis*), *annotō* < *adnotō*. A *pn* és *bn* (*bhn*-ből is) = *mn*: *somnus* < **suēpnos* – gör. ὕπνος, skr. *svapnas*, *scamnum* < **scabnom* < **skabhnom* – skr. *skabhnati* 'támaszt', lat. *scabellum*, *Samnium* – osc. *Safinim*, *abnuō* > *amnuō* (gloss.).

A *kn* > *gn* s ebből szóelején *n*: *ilignus* < **ilicnos* (*ilicis*), *dignus* (*deccet*), *nixus* = régi *gnixus* (gót *hneiwan* 'hajlik'), *nidor* – gör. νῖσος. A *g* + *n* megmarad, de ez egymásutánban a *g* ejtése *n* (természetesen akkor is, ha eredetibb *kn*): *lignum* < **legnom* (*legō*), ejtése *linnum*, szóelején *gn* majd *n*: *gnātus* és *nātus* (pael. *enatois* 'nātis', gör. γίνωμαί, *gnōscō* és *nōscō* (gör. γινώσκω, epir. γνώσκω).

A *gn*-nek szóbelsejében *nn* ejtését mutatja, hogy az előtte álló *e*-ből *i* lesz (*lignum*, mint *quīnque* = gör. πέντε), továbbá az előtte álló *n* eltűnése: *ignōscere*, *cōgnātus*, végül fel. *sinnu* = *sīgnum*. Mindazonáltal vö. fel. *digina* ('digna').

Analogikusan visszakerülhet a zárhang: *abnuō*, *abnegō*, *adnotō*.

Ha a zárhang + *n* előtt liquida áll, a zárhang eltűnik: *ornō* < **ordnō* (*ordō*), *quernus* < **quercnos* (*quercus*), *urna* < **urnā* (*urceus*). A *stn* > *n* pótlónyujtással: *pōne* < **postne*, a *nen* is így: *ānus* < **ancnos* (*ancus*), *cōniveō* < **con-cniveō*, a *ngn* azonban *nn* (írva *gn*): *ignōscere* < **in-gnōscere*, *cōgnātus* < **congnātus*.

2. Spirans + nasalis. A *s* + *m* = *m*, a *s* + *n* = *n*, de szóbelsejében pótlónyujtással: *merda* — lit. *smirdėti* 'bűzlik', *mica* — gör. μίκρος és μικρός, ófn. *smāhi*, de *prīmus* — pael. *prismu* ('prima'), *cōmis* — *cosmis* (Duenos-fel.); vö. még *dusmo in loco* (Paul. Fest.). Továbbá *nurus* — skr. *snūšā*, *nix* — gót. *snaiws*, *cānus* — pael. *casnar* ('senex'), *fānum* — osc. *fiisnam* ('templum'), *egēnus* — *egestas*.

Ha a *sm* előtt mássalhangzó áll, ez eltűnik és a *sm*-ből *m*: *sūmō* < **supsemō*, *trāmeō* < **trānsmeō*, *rēmus* < **retsmos* (fel. *triresmos*, gör. ἑρπετός), *iūmentum* = fel. *ioumenta*. Ép így, ha a *sn* előtt *k* áll, ennek eltűnése után *sn* > *n* pótlónyujtással: *lūna* < **louksnā* (præn. *losna*, óporosz *lauznos* 'csillagzat'), *sēnī* < **secsnoi*. A *tsn* = *nn* a *penna* — Fest. *pesnās*, gör. πέτομα: esetében, de bizonyára a *pīnus* < **pītsnos* szabályos. A *ntsn* is > *n*: *frēmum* < **frentsnom* (*frēndō*), ép így a *rtsn* is: *cēna* < **qertsna* (osc. *kerssnāis* 'cenis', ólat. *cesna*, skr. *kart-* 'vág').

Ha a *sn* előtt liquida van, a *s* tűnik el: *perna* < **pērsnā* (gót. *fairzna*, újfn. *Ferse*).

3. A *l* + *n* = *ll*: *collis* < *colnis* (lit. *kálnas* 'hegy'), a *rn* megmaradt: *hernia* (*haruspex*).

4. A *m* + *n* megmaradt: *contemnō* (gör. τέμνω), *alumnus*, de egyszerű *m* is hosszú magánhangzó után: *sublimis* (*līmen*), *rūmō* < **rūmnō* (*rūminō*), vulgarisan *nn* is: *alumnus* és *mm* is: *sollemmo* (fel.). Szóelején csak kölcsönszavakban lép fel.

222. §. A mássalhangzócsoport zárhanggal végződik.

1. Zárhang + zárhang. Teljesen hasonul *d* + *p*: *quippe* < *quid-pe*, *apportō* < *adportō*, *t* és *d* + *c*: *siccus* < **sitcos* (*sitis*), *hoc* = *hocc* < *hod-ce*, *accurrō* < *adcurrō*, a *d* és *b* + *g*: *aggerō* < *adgerō*, *aggredior* < *adgredior*, *oggerō* = *oggerō*, de hosszú magánhangzó után egyszerű hang: *sēpōnō* < **sēdpōnō*, *sēcubō* < **sēdcubō* s épen így diphthongus után *praecō* < **praed(i)cō*. A *pt*, *kt* szóbelsejében megmarad (azonban a vulgaris nyelvben *settem* 'septem', *otto* 'octo', *lattucae* 'lactucae'

és *autor* 'auctor'), szókezdetben pedig *t*: *tília* — gör. *πιτλέα*, *tunica* — *aram. kithuna*.

Szövégen a *ct* > *c*: *lac* < **glact*.

Ha a két zárhang előtt liquida áll, a középső hang rendszerint eltűnik: *fortis* — ólat. *fortis*, *fortus*, *tortus* < **toretos* (*torqueō*), *Mārcus* < **Mārtcos* (vö. *Martis*), *ultus* < **ulctos* (*ulciscor*), *fultus* < **fulctus*. Megmarad azonban a *rpt*: *carptus* és a *lpt*; *īnsculptus*. Ha nasalisra következik két zárhang, szintén a középső hang tűnik el: *lanterna* < **lampterna* vö. gör. *λαμπτήρ*, *quīntus* < **quinctos*, *quīndecim* < **quīngdecim* < **quīnqu(e)decim*, *quīngentī* < **quīnggentī* < **quīnqu(e)gentī*, *anculus* < **ampeolos* < **amb(i)quolos*. A *ūunctus*, *ūunctus*, *quīunctus* stb. analogikusan visszakapta *c*-ját a *ūingō*, *ūnguō*, *quīnque* stb. után. Ahol synkopével támadt a *net* hangesoport, megmaradhatott: *cūnctārī* < *concitārī*.

Két egymásra következő foghang közül az első már az alapnyelvben affricata lett. A lat.-ban a *tt* > *tʰt* és *dt* > *tʰt* folytatása *ss* (ugyanígy a keltában és a germ.-ban), kivéve *r* előtt, ahol *st*: *messus* < **metʰtos* (*metō*), *passus* (*patior*), *quassus* (*quatior*), *sessus* < **setʰ-tos* (*sedeō*). Az így keletkezett *so*-analogikusan *mānsus*, *pulsus*, *lapsus* stb.-ben (de vö. 358. § d). Hosszú magánhangzó, diphthongus és mássalhangzó után egyszerű *s* van az írásban: *ūsus* < **oitʰtos* (*ūtor*), *caesus* < **caitʰ-tos* (*caedō*), *pēnsus* < **pentʰ-tos* (*pendō*). Quintilianus korában már az ejtés is egyszerű *s*. *R* előtt *rāstrum* < **rad-trom* (vö. *arātrum*), *claustra* (*claudō*), *equestris* < **equetʰtris*. Itt a lat. együtt jár más idg. nyelvekkel (a skr. kivételével), de szembehelyezkedik a régi idg. hangváltozásokkal, mert az idg.-ban *ttr*, *tʰt*, > *tr*, *tl*.

A *dh* + *t* > idg. *dʰdh* folytatása *ss* és *st*: *iussus* (*īubeō* — skr. *yodhati* 'felbuzog'), *gressus* (skr. *grdhyati* 'nekimegy') és *custōs* (gót *huzd*, ófn. *hort*). A kétféle folytatás oka kétséges.

Ha különnyelvben találkoznak össze a dentalisok, hasonulnak: *attineō* < **ad-tineō*, *attrectō*, *attentō*.

2. Spirans + zárhang. Szókezdetben megmarad; szóbelsejében a *s* a zöngés hang előtt *z*, *s* ez a *z* *d* előtt pótlónyujtással eltűnik: *nīdus* < **nizdos* (ófn. *nest*), *īdem* < *izdem*, *īūdex* < **iouzdix*, *trēdecim* < **trēzdecim*, *g* előtt pedig *r*: *mergō* < **mezgō* (lit. *mazgōti* 'mos'), de későbbi találkozásnál itt is eltűnik pótlónyujtással: *dīgerō* < **dis*.

A *s* + tenuis aspirata kapcsolatban az *āspirata* elveszti aspiratióját, a *s* + media aspirata második tagja pedig talán szintén tenuis lett tenuis aspiratán keresztül: *spernere* — skr. *sphurati*, *scindere* — gör. *σχίζω*, *vidistī* — gör. *οἶσθα*, *vastus* < **uazdhos*.

Ha a *zd* előtt *r* áll, a *z* látszólag eltűnik, de lehetséges, hogy a *r*-hez hasonult *s* az így támadt *geminata* egyszerűsödött: *turdus* < **turzdos*, ellenben ha *s* + tenuis előtt van liquida, eltűnik a liquida: *Māspiter* < **Marspater*, *Tuscus* < **Turscos* (umb. *Turscum*), *tostus* < **tors(i)tos* (*torreō* < **torseiō*). Ha nasalisra következik a *st*, a hangcsoport megmarad, csak a nasalis igen gyengén ejtődik *s* a megelőző magánhangzó megnyúlik: *mōnstrum* ejtsd *mōⁿstrum*, ellenben ha a nasalisra *s* + gutturalis tenuis következik, a *s* eltűnik: *inquit* < **ensquet* (vö. *inseque*).

Ha a *s* + tenuis hangcsoportot zárhang előzi meg, az első zárhang eltűnik, ill. ha foghangú, hasonulás áll be: *asportō* < **apsportō* < **absportō*, *asper* < **ap(o)sparos* (skr. *apasphuras* 'visszataszító'), *sōspes* < **sod(e)spets* < **suedhespets* (vö. *peto* és gör. *ῥῥος*), *illūstris* < **enloucs-tris* (*lūx*), *Oscus* < **opscus* (Fest. *Ὀπτικοί*), *ēscā* < **ētscā* < **ēdscā* (*edō*), *sescenti* < **sexcenti*, *ascendō*, *aspiciō*, *sustineō* stb., sőt *discō* < **di(tc)scō* < **di-dc-scō* (*doceō*, *decet*), *poscō* < **po(re)scō* < **pr̥kskō* (*precor*).

A mássalhangzó + *z* + mediából is gyakran eltűnik az első hang, azután a *s* is pótlónyujtással: *sēdecim* < **sexdecim*.

Nasalis + zárhang. A nasalis a rákövetkező zárhanghoz alkalmazkodik. A *m* foghang előtt *n*, gutturalis előtt *ŋ*, a *n* ajakhang előtt *m*, gutturalis előtt *ɲ*: *centum* < **k̑ntom* (lit. *szim̃tas*), *eundem* = *eumdem*, *septendecim* = *septemdecim*, *contexō* -- de *componō*, *concēnātiō* olv. *concēnātiō*, *anceps* ejtsd *anceps* < **amceps* (*amb-*), *princeps* < **pr̥m(o)-ceps*, *improbus*, *imbuō*, *imbellis*, de *indūrō*, *intactus*, *rumpō* — *findō* és *linquō* (ejtsd *linquō*). Analogikusan vissza is kerülhet az eredeti orrhang: *quamdū*, *tamquam*, de lehet, hogy csak írásban. A népnyelvben a *nd* teljesen hasonulva is: *dispennite*, < *dispendite*, *distennite* < *distendite*.

Miként a *m* és *l* közé, úgy a *m* és *t* közé is ékelődött *p*: *ēemptus* (*emō*), *cōmptus*, *dēemptus*, *sumptus*, ez azonban késői lehet, mivel *tantus* < **tamtos*.

A *l* + *d* hasonul: *Pollūcēs* = *Πολυδεύκης*, *sallō* < **saldō*, gót. *saltan* ('sóz').

Szövégen *rt* > *r* a *iecur* — skr. *yakṛt* szerint, de itt nem bizonyos, hogy a *rt* idg., a *rd*-ből *rr* > *r*: *cor* — vö. *cordis*.

223. §. A mássalhangzócsoporthoz spiransszal végződik. 1. Zárhang + spirans. A zöngéshang *s* előtt zöngétlen: *rēxī*, *adāxint*, *ūnxi*, *atrōx*, *vēxi*, *lāpsus*, *nūpsi*, *scripsi*, (tehát *bhs* > *ps*). A *plēbs*, *trabs* írás nem bizonyít ellene, ahogy *obtinuit* ejtése is *optinuit* Quint. IO. I. 7, 7 szerint. Különben fel-on is van *opsides*, *plēps*.

A *ps* és *ks* szóbelsejében és szóvégen megmarad (*capsa*, *daps*, *dīxi*, *nex*, az *abs*, ill. *aps* szókezdő *u*, *l* és nasalis előtt *ā*, de ez azután kiterjeszkedett más mássalhangzók elé), azonban szóelején *s*: *sabulum* — gör. *ψάμμος*, *situs* — skr. *kṣēti* ('lakik'). Szóbelsejében a *x* helyett *xs* és *cx* írás is: *cxstrad* (Kr. e. 186.), *iuncxit* és *ucxor*.

A dentalis (*t*, *d*, *dh*) + *s* = *ss* és ebből hosszú szótag után *s*: *concussī* (*concutiō*), *iussī* (*iubeō* < *īeudh-* vö. skr. *yōdhati*), *assequor* < *ad-sequor*, de *sēnsī*, *clausī* (*claudō*), *divīsī*. Szóvégen a *ss* idővel egyszerű lett: *mīles* < **mīlets*, *pēs* < **pēds*, de a metrika szerint Plaut.nál *mīless*.

Ha a zárhang + *s* kapcsolat előtt liquida áll, a zárhang eltűnik: *torsī* < *toresī* (*torqueō*), *farsī* < **faresī*, *mulsi* < **mulesī* (*mulceo*) *fulsi* < *fulcsī*. A *nts*-ből *nss*-en keresztül *ns*: *sēnsī* < **sēnssī* < **sentsī* (mivel *ts* > *ss*, lásd előbb). Ha a *ts* előtt *c* van, a *t* eltűnik: *nox* < **nocts*, a *sps*-ből a *s*: *ipse* < **is-pse* (vö. *eapse*).

A *p*, *d* és *b* + *f* = *ff*: *officīna* < **op(i)facinā*, *afferō* (*ad-*), *offerō* (*ob-*).

2. Spirans + spirans. Ha összetételben az *ex* praepositóra *f* következett, a *kxf*-ből a *s* kiesett, majd a *cf*-ből hasonulással *ff*: Plaut. *ecferrī*, *ecflāvit*, *ecfārī*, később csak *efferre*, *efflāvit* stb., de azért Sall. is *ecferēns*. A *sf* > *ff*: *difficilis*, *diffundō*.

3. Nasalis + spirans. A *m* + *s* > *ns* lett talán az *ānsa* szóban (vö. *ampla* < **am-la*). Ahol a *m* megmaradt analogikusan, ott *p* ékelődött közbe: *sūmpsī* (*sumō*), *cōmpsī*, *dēmpsī*, *prōmpsī* (lásd *m* + *t*). De *hiems* is analogikusan a *hiemis* után, pedig mellette *hiemps* is.

A *n* + *s* szóbelsejében eleinte megmaradt, de a *n* gyöngé ejtésű volt s a megelőző magánhangzó megnyúlt: fel. *cosol*, *cesor* a *consol*, *censor* mellett. Később is *cesendi* ('cēnsendi', Kr. e. 45.), *mensses* és *messes*, gör. átírás is Ὠρήσιος és κήνσιος. A gyöngé nasalis idővel eltűnt egészen s ezt az állapotot hozzák a román nyelvek is: ol. *mese* = *mē(n)sis*, fr. *mois* = *mē(n)sem*. A hivatalos írás sokáig megtartotta a *ns*-t, de már Cicero sem ejtette s Quint. IO. I. 7, 29 szerint «*consules exempta n littera legimus*». Ekkor aztán már ott is írtak *n*-t, ahol semmi helye: *occansio*, *thensaurus* (gör. Θησαυρός). Analogikusan meg is maradhatott a *ns*: *mōns* a *montis* után, *ferēns* a *ferentis* után. Az *in* és a *con* *s* (és *f*) előtt visszakerült: fr. *conseil* = *cōnsilium*, *ensemble* = *insimul*.

Szóvégen a *ns* a plur. acc.-ban már a hagyományozás kezdetén sem volt meg: *equās*, *lupōs*, *manūs* (vö. krét. τράνς, gót *dagans*). Természetesen feltételezhető, hogy mondatösszefüggésben már az idg.-ban voltak egymás mellett *-ns* és *-s* szóvégek.

A *nf* sorsa egyezik a *ns*-ével: *īnfēlīx* = *īnfēlīx*, fel. *īferos*, *cofeci*, de *confice* is. Analogikusan visszakerült a *nf*: fr. *enfant* = *īnfantem*.

4. Liquida + spirans. A *r* + *s* hasonulva *rr*: *torreō* < **torsejō* (gör. *τέρσομαι*), a *ls* > *ll*: *collus* < **q^holsos* (gót. *hals*), *velle* < **uelse* (vö. *es-se*). Ahol *rs* vagy *ls* van, ott *rss* és *lss* folytatásai, de visszamehetnek *rcs* és *les-re* is, s végül lehetnek analogikus új képzések: *ārsī*, *versus*, *farsī* < **farcsī*, *mulsi* < **mulcsī*, *pulsus* (analogikus). Szóvégén *rs* > *rr* > *r*: *ter* < **ters* (gör. *τρίς*), *ager* < **agers* (gör. *ἀγρός*). Talán a *ls* is *l*: *sāl* — gör. *ῥαλς*, *vel* < **uell* < **uels* ?.

Ha a liquidára *ss* következik, az egész hangesoportból *ss* lesz: *pessum* < **perssum* < **perdtom* (*perdō*). Azonban *prōrsus* < **provorrssos*, továbbá *dorsum* és *dossum* egymás mellett, de ez utóbbiak eredete kétes.

Vö. a rendszeres nyelvtanokon kívül Hermann «Silbenbildung im Griechischen» 1923.

Szóvégi mássalhangzók.

224. §. Szóvégi mássalhangzók a görög nyelvben.

Szóvégén szabályosan csak *r*, *n* és *s* állhat: ὤπερ, ποιμήν, ἡδύς, φύλαξ, illetőleg a *s* helyett zöngés mássalhangzó előtt *z*: Ἀθήναζε = Ἀθήναζε-δε, Διόζωτος = Διός ζωτος. A *m*-ből *n*: πόλιν, ἐτίμων. A zárhangok eltűnnek: ἔφῃ — skr. *abhūt*, ἔφερε — skr. *abharat*, παιδεύων < **παιδεύοντ*, ἔστω — lat. *estōd*, τί — lat. *quid*. ἦς — skr. is *ās* < **ēst*, ἔφερον — skr. *abharan* < **ebheront*, κῆρ < **κηρδ* — καρδία, γύναι — γυναικός, γάλα — γάλακ-τος. A szóvégi zárhang abban az időben tűnt el, amikor már nem hatott az aspirata-törvény. Ezért κρῖ < **κριθ* vö. κριθαί — lat. *hordeum*. Továbbá valószínűleg megvolt még akkor is, mikor rövidített a *i*, *u*, nasalis vagy liquida + mássalhangzócsoporthoz, mert ἔγνων < **εγνωντ*, τράφην < **τράφηντ*, bár ezek a rövidülések mondatösszefüggésben mássalhangzós szókezdet előtt is bekövetkezhettek s onnan is általánosulhattak.

Sandhi-ban (ind. műszó 'mondatfűzés') kerültek zárhangok, továbbá *m* és *l* is szóvégre: Hom. ἐκ Διός, ἐκ χειρῶν, ἐκ τοῦ < **ἐκς τοῦ* (a boiot-, ark.- és krét.-ban ἐξ magánhangzó előtt, és mássalhangzó előtt: thess. ἐς τοῦν, ἐς Βελφαίῳ, a többi nyelvjárásban ἐκ jelenik meg mássalhangzó előtt), οὐκ αὐτός < ουκί, καὶ δέ, καὶ κεφαλῆς, thess. καπ παντός χρόνοι, ἐτ (= ἐπὶ) τοῖ παρεόντος, ἀτ (= ἀπό) τῶν κοινῶν ποθόδουν, boiot. κατ θάλατταν, gort. πατρὸς δόντος, ἀνῆδ ὀωι (ἀνῆρ ὀφ), υἱέεδ δέ (υἱέες δέ), τὰθ θυγατέρας < τὰς θυγατέρας, ἀφ οὔ < ἀπ'οὔ (tenuis > tenuis aspirata *h* előtt), att. fel. οὐδοί (= οὐδ' οἱ, media + *h* > tenuis

aspirata), továbbá τῆμ πόλιν, ἐμ μέτρῳ, τὸλ λίθον < τὸν λίθον, καμ μέν (Sappho), καμ μέσσον (Hom.).

225. §. Szóvégi mássalhangzók a latin nyelvben.

Szóvégen állhatnak liquidák és nasalisok: *pater, söl, equum, flāmen* (de *homō, mentiō*), továbbá a zárhangok közül *d*: *quod, istud, aliud, sententiā, Gnaiuod*, *b*: *ab, ob, sub* (valamennyi *p* helyett: gör. ἄπο, ἔπι, σθε, ὅπο), *c*: *lac* < *lacte, hoc* < **hod-ce, ac* < **acque* < *atque, t*: *amat, fert* (nem eredeti szóvégi *t*, hanem < *ti*, mert az eredeti mint *d* jelentkezik: *feced, vhevhaked* s csak később *fēcit*, legfeljebb *attat, caput* eredeti), végül *s*: *dolus, genus, magis, siēs, pīnceps, trabs* (ejtsd *traps*), *rēx, vōx*.

Mondatösszefüggésben *im balneum, im fronte* (fel.), *im flammam* (Verg. Aen. XII. 214), *suptemplo, apur finem* (labialis előtt *d* > *r*), *pos missione, fecerun viva*.

A szóvégi *m* a grammatikusok adatai, a feliratok, a román nyelvek és a metrika szerint igen gyenge ejtésű volt, sőt el is némult. Fel. *oino(m), viro(m), moriundust* ('*moriundum est*', tehát *est-aphæresis*nél is, ugyanígy *scriptust*, de Plaut. többnyire *-umst*, néha *-unst*), ol. *armento, editto*, (fr. is *édit*), *cento* (fr. *cent*). De csak magánhangzó előtt lett igen gyenge (*animadvertō* < *animum advertō*, vö. még Quint. IO. IX. 4, 40.), mássalhangzó előtt, ha feliratokon sokszor el is marad (*donoro optumo fuisse viro Luciom Scipione bonorum optimum fuisse virum Lucium Scipionem*), a megelőző magánhangzóban helyzeti hosszúságot idéz elő.

A *s* is elmarad szóvégen, de hosszú hang előtt csak igen ritkán. A rövid hangok közül *o* után tűnik el gyakran: *Cornelio(s), ovio(s)*, *i* és *u* után csak egynéhány esetben nincs írva: *lectu(s), militare* (-*is* helyett néha *e*). Cic. Or. 48, 161 szerint hexameter végén *omnibu' princeps, dignu' looque*, de csak mássalhangzó előtt. A vers is mássalhangzó előtt való elmaradása mellett bizonyít: Enn. «*Tum laterali[s] dolor, certissimu[s] nuntius mortis | Appius indixit Karthaginiensibu[s] bellum*», Lucr. «*Arboribus veteres decerpere falcibu[s] ramos*». Catull. «*At fixus nostris tu dabi[s] supplicium.*», Verg. «*Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum*».

A II. sz.-ban a *s* általánosult s a versben positiót alkotott szókezdő mássalhangzó előtt. Megjegyzendő, hogy *est*-nél van *aphæresis*: *qualist, malust*.

A szóvégi mássalhangzócsoportokat l. a mássalhangzócsoportok tárgyalásánál.

Szótagtan.

226. §. A hangsúly nemcsak a beszédet osztja mondatokra, a mondatokat szócsoporthoz és szavakra, hanem a szavakat is kisebb részekre, szótagokra.

A szó annyi szótagból áll, ahány sonanst foglal magában. Lehet tehát egytagú (gör. ἄλς, lat. *sāl*) és többtagú (gör. ἄ-γω, ἔν-δρο-σος, lat. *a-gō, fa-ci-lis*).

A szótaghatár, ha két magánhangzó következik egymásra, a két magánhangzó között van: gör. δι-ά, ἐ-ο-λέ-ω, λέ-ων, νέ-η, lat. *de-ō, au-de-ō, li-ne-a*. Ha két magánhangzó között egy mássalhangzó áll, a szótaghatár a mássalhangzó előtt van: gör. ἴ-δος, φέ-ρω, λέ-γω, λαό-ρα, lat. *me-tus, o-dor, fe-rō, se-mel*. Azonban összetételben a mássalhangzó után is állhat: gör. εἰς-αγγελία (de írva van εἰ-σαγγελία is), εἰς-ἐρῶ, προσ-άγω, lat. *ab-eō, in-eō, per-odiōsus* (épen így szónégén).

Ha két magánhangzó között geminata áll, a szótaghatár a geminátában van: gör. θά-λασ-σαν, de HIRT szerint πέ-τω is, lat. *il-lō, mis-sus*.

Ha két magánhangzó között több mássalhangzó áll, a szótaghatárra nézve eltérők a vélemények. Meglehetősen elterjedt az a felfogás, hogy azok a mássalhangzócsoporthoz tartoznak, amelyek szókezdők lehetnek, a második szótaghoz tartoznak, tehát előttük van a szótaghatár: gör. ἀ-σθενής, ἄ-στρον, ὀ-σφύς, νο-κτερινός, δε-ξίτερος, δεῖ-κνυμι, γί-γνομαι, τό-πω, δέ-φω stb., lat. *pote-stās, clau-strum, fa stīdium, fa-scis, mā-gnus, nū-triō*. Szabályos e vélemény szerint δῆ-γ-μα (γμ szókezdet nincsen), ἡδ-μάριον, ὄχ-μα, lat. *fluc-tus, sen-tiō, par-cus* és **vic-sit* (fel. *vic-xit, uxorī*), azonban Herodianusnál mégis λα-κπάτης, λά-γβατος (pedig κπ, γβ szókezdet nincsen) s a latin grammatikusok szerint *a-mnis, ca-ptō* (pedig *mn, pt* szókezdet csak a gör.-ben van s a gör. szavak nem lehetnek irányadók a szótagolásra még a lat.-ba való átvétel esetén sem). A gör.-ben és a lat.-ban nasalis vagy liquida és neszhang, továbbá liquida + *m, r* + *n* (a lat.-ban még *m* vagy *l* + *n*, liquida + *u*) találkozásánál az első helyen álló nasalis vagy liquida után van a szótaghatár: gör. ἔμ-πας, κέν-τωρ, ἄν-θος, ἄλ-σος, ἄρ-σην, lesb. κάρ-ζα (bizonyára διόρ-νυμι is), lat. *cen-tum, im-ber, vin-ciō, sal-sus, car-pō, ar-ma, sol-vō, am-nis*.

A gör. és a lat. szótaghatárok között e szerint lényeges különbség nincs. SOMMER azonban a Hb²-ben a lat.-ra nézve nem fogadja el a latin grammatikusokra s mindenesetre a görög grammatikusokra is támaszkodó eme szótagolási szabályokat. Szerinte mindig a mással-

hangzók közé, kettőnél több mássalhangzóból álló csoportnál az utolsó elé esik a szótaghatár, kivéve «muta cum liquida» esetében.

A szótaghatárt újabban igen alaposan HERMANN E. vizsgálta «Silbenbildung im Griechischen u. in den andern idg. Sprachen» (1923) c. munkájában. Szerinte a kéttagú mássalhangzócsoporthoz rövid magánhangzó után szóbeliséjében egykor mind a két szótaghoz tartozott és positiót alkotott. Minthogy ez így volt a gör.-ben, az itáliai-ban, a keltában, a germ.-ban és az indben, az alapnyelvből kell származnia. Hosszú idő telt el, míg a szótaghatár eltolódott, azaz ily esetben az első magánhangzó után esett. De idővel bekövetkezett, s pedig először muta + liquida (HIRT Idg. Gr. V. szerint már az idg.-ban, úgyhogy szerinte Hom.-nál újítás, mikor arsisban positiót alkot)* és muta + nasalis egymásutánnál lett az e hangcsoport előtt álló magánhangzó nyílt szótaggá. Azzá lett lassan egyes zárhangok, továbbá zárhang + spirans, s + zárhang, és s + nasalis (lat.-ban zárhang + *y*, a gör.-ben *m + n*) találkozásakor is, de hogy mikor, bajos megállapítani. A gör.-ben talán már az alexandriai-korban, a lat.-ban bizonyára később. A román nyelvek közül csak a franciában mutatkozik az eltolódás a maga teljességében. Szókezdő mássalhangzók nem alkotnak positiót.

De ha arra a kérdésre nem is lehet határozott feleletet adni, hogy mikor történt a szótaghatár-eltolódás két mássalhangzóból álló csoportnál, bizonyos, hogy előbb hosszú magánhangzó után következett be és csak azután rövid után, s a dolog természetében rejlik, hogy a sonor hang, ha utána mássalhangzó állt, csak a megelőző magánhangzóval alkotott szótagot. Három mássalhangzó megoszlása még kétségesebb, de feltehető, hogy az első két mássalhangzó zárta a szótagot, kivéve azt az esetet, ha a magánhangzók két utolsója szótagkezdő lehetett.

Hazai irodalom: HELLE F. HUGÓ «A lat. szóelválasztás problémája» EPhK. 39. Megjelent németül is a Gl. 11.-ben.

Alaktan.

Előismeretek.

227. §. Az embernek már az első hangos megnyilatkozása is mondat volt, ma is mondatokban beszélünk. A szó tehát a mondat-

* Hogy még a lat. külön életében sem volt előtte a szótaghatár, erre vö. *integrum, consecro (sacer)*, mint *confec-tus — confi-cio*. HIRT viszont felhossa, hogy a *-tlom > -klom* közösítáliei, tehát a latin külön élete előtti korból való (*osc. sakara-klóm, umb. piha-clu, lat. pō-clom*). Ez kisebb erejű bizonyíték.

hoz képest másodlagos. A beszélő öntudatában először a mondat különült el s csak azután a szó. Sőt az utóbbi bizonyára viszonylagosan későn, mivel a mondat voltaképpen nem szavakból, hanem szócsoportokból áll, amelyek között karakterisztikus szünetek vannak. E felfogással szemben a nyelvészeknek csak jelentéktelen része keresi a beszédbeli megnyilatkozás alapját a szóban s nem a mondatban.

228. §. A szavak fajai a névszók, az ige, a kötőszó és az indulatszó. Névszó a főnév, a melléknév, a számnév, a névmás, a névelő és a határozószó. E szófajok minden idg. nyelvben, tehát a gör. és a lat. nyelvben is megtalálhatók, de ebből nem következik, hogy az idg. alapnyelvben is megvoltak. Ugyanazon a módon, ahogy egyes szavak más, már meglevő szófajba kerülhetnek, pl. a lat. *pol* ('Pollux'), *malum* (Cic. Off. II. 15, 53., *quae te — malum — ratio in istam spem induxit?*) indulatszóvá lehetett, új szófajok is keletkeztek, s pedig mind az alap-, mind a különnyelvekben. Így a különnyelvekben fejlődött ki a mutató névmásból a névelő, mégpedig egyes nyelvekben, a lat.-ban is, meglehetősen későn, s nem egyik napról a másikra. MULLERnek az IF. 42 kötetében megjelent «Zur Geschichte des Artikels... in den italischen Sprachen» c. tanulmánya szerint az *ille* névmás már Plaut. és Ter. néhány helyén a névelővé válás útján halad, Cicerónál két helyen névelő szerepe van (Or. 164: «*illa ipsa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed...*» Brut. 30. «*Thueydides autem res gestas et bella narrat, ... sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum: ipsae illae contiones multas habent obscuras abditasque sententias, vix ut intellegantur*»), s csak a *hic*, *ipse* és *is* névmásokban támadt versenytársai legyőzése után a késő latinban vált valóban névelővé.* A gör.-ben is kimutatható, hogy ment át az idg. *so-/to-* mutató névmás névelőbe, és ez a folyamat az Odysseában előrehaladottab, mint az Iliasban. A nyelvtudósok többsége szerint a többi szófaj mind megvolt az idg. alapnyelvben, azonban a kötőszónak, főleg a mellékmondatok kapcsolására szolgáló kötőszónak idg. eredete nincs minden kétséget kizáróan bebizonyítva.

HERMANN EDUARD a KZ. XXXIII. kötetében («Gab es im Indogermanischen Nebensätze») még azt is tagadja, hogy volt az idg. alapnyelvben mellékmondat. Ha ezt a felfogást, amelyben némelyek még ma is osztoznak, nem is tesszük magunkévá, nem látjuk bebizonyítotttnak, hogy a mellékmondatok kapcsolására szolgáló vonatkozó névmás már az alapnyelvben kötőszóvá merevedett, tehát hogy ott lett a **io-* vonatkozó névmás (skr. *yas*, *yad*, *yā*, gör. *ὅς*, *ἥ*, *ὅ*) semlegesnemű *iōd* alakja és abl.-a kötőszó, azaz,

* De HOFMANN (Stolz—Schmalz Lat. Gr.⁵) szerint «die volle Herausbildung der Kategorie des Artikels erst einzel-romanisch.»

hogy a skr. *yad*, gör. % (Hom. Θ 362: «οὐδέ τι τῶν μέμνηται, ὃ οἱ μάλα πολλάκις ὄντι τειρόμενον σώεσθον») és ὅς, lak. ὁ kötszavak idg. kötszavak folytatásai, s nem a különnyelvekben lettek kötőszóvá a vonatkozó névmásból. Vö. EPHK. 49.

228. §. A szavak alkotórészeik szerint egyszerűek és összetettek. Egyszerű szavak: *δῶμος*, *πῶς* (att. *πούς*), *πέντε*,* *τίς*, *φέρω*, lat. *domus*, *pēs*, *quīnque*,* *quis*, *ferō*. Összetett szavak: gör. *ὑπό-δεσις*, *ὑπό-θετος*, *ἀφ-ίστημι*, *τρί-πους*, *ἀγρο-νόμος*, *νουν-ερχής*, *ἀερσί-πους*, *ἀ-κριτό-φυλλος*, *ἄλλο-πρός-ἄλλος*, lat. *sub-ditus*, *sub-ditiō*, *ab-sistō*, *tri-pēs*, *aquae-ductus*, *agri-cola*, *su-ove-taurilia*.

Az egyszerű szó lehet olyan, amely tovább nem elemezhető: gör. *ἐγώ*, lat. *ego*, gör. *τε*, lat. *-que*, de lehet olyan is, amely további elemekre bontható, mégpedig az egy szócsaládhoz tartozó valamennyi szóban közös hangsorra, az alapjelentést hordozó *gyökérre* és a jelentést módosító elemre, az *affixumra* (Brugmannál «formans»): gör. *στα-τό-ς*, *στά-σι-ς*, lat. *sta-tu-s*, *sta-ti-m*, gör. *ἄγ-ω*, *ἄκ-τωρ*, *ἄγ-ρός*, lat. *ag-ō*, *ac-tor*, *ag-er*. Az egy nyelv alapján tovább nem elemezhető hangsora a szónak azonban nem okvetlenül az alapalak. Pl. lat. *lac*, mely Plaut-, Petron.-nál *lacte*, a gör. *γάλακτος* (eredetibb **γαλκτός* vö. *γαλκτοφαγός*) tanúsága szerint < **glact-*, s ebből az első mássalhangzó (a gutturalis) elhasonulással eltűnt. A gyökér csak grammatikai abstractio, úgy hogy gyökök nemcsak a mai élőnyelvben ninesenek, hanem nem voltak a gör. és a lat. nyelvben sem, sőt az idg. alapnyelvben sem. (ADELUNG KRISTÓF tanítása tehát, hogy a nyelvek eredetileg egytagú gyökerekből állottak, amit a germanisták a német nyelvre már a XVI. sz. óta hittek, ma már elavult). Azonban a nyelvtudomány él ezzel mint műszóval, s érti rajta azt az alakot, amely alapja az egymással rokon névszói és igei alakoknak.

Az affixum lehet praefixum, suffixum és infixum. A gör. *ἔ-φερον* első tagja praefixum, a *γενε-τήρ* és lat. *geni-tor* második tagja suffixum, a lat. *scindo n*-je (vö. gör. *σχίζω*, lat. perf. *scidī*, Enn. *scicidī*) infixum. A praefixum önálló szó volt. A gör. *ἔ-φερον* alakban adverbium lehetett, talán ugyanaz, mint amely a lat. *e-quidem*, osc. *e-tanta* ('tanta') szavakban van meg. (WACKERNAGEL szerint ugyan a lat. *e-quidem* előtagja *ē*-ből rövidült, SKUTSCH és JACOBSONH szerint viszont az egész szó **ego quidem*-ből állt elő.) A praefixum lehetett összetett is: gör. *ἀν-ά-εδνος*, *ἀν-ά-γνωστος*. (Hogy *αν* + *α* a praefixum, s nem hom. *ἀν-άδων*, mu-

* A gör. *πέντε*, lat. *quīnque* = idg. *penq̑e*, némelyek szerint nem egyszerű szó, hanem a **q̑e* particula rejlik benne. PEDERSEN KZ. 32. szerint a 4 + 1-ből (*q̑etwores pen q̑e*) származik. E feltevés ellen PISANI IF. 47., de szerinte is particula a **q̑e*, azonban a *pen* = 5.

tatja, hogy a pāliban is *ana-bhāva*.) Az infixumok eredetéről semmit sem tudunk, illetőleg van róluk több feltevés (l. az igetöveknél), de egyik sem meggyőző. A suffixumok lehetnek töképzősek (gör. *θῆ-μός*, lat. *fū-mu-s*) és flexiósak (gör. *ποδ-ών*, umb. *fratr-om* lat. *frātr-um*). Voltaképen azonban szóképzés és ragozás között nincs különbség. PERSSON (Beiträge z. idg. Wortforschung, 1912) hatására s az ő szellemében HIRT (Idg. Gr. III) megkülönbözteti a *suffixum*októl a *determinativum*okat. A suffixumhoz (*civi-tāt-*) új jelentés tapad, a determinativumhoz (*nunc < num-ce*, gör. *νῦν*) nem. Nincs sok értelme az elsősleges ('primär', gyökérhez járul: *δο-τήρ*) és másodlagos ('secundär', kész tőhöz: *rēg-ālis*) suffixumok megkülönböztetésének, mivel gyökér nem volt az idg. alapnyelvben sem.

A suffixumok eredetüket illetőleg részben összetett szavak utolsó tagjai voltak, melyek jelentés- és alakváltozás folytán elszigetelődtek az önálló szótól, kis részük particula is lehetett (talán lat. *i-pse*, de l. a névmásoknál), részben ugyanazzal a hanggal vagy hangsoporttal végződő szavak szóvégeiből adaptatio (ráértés, tapadás) folytán keletkeztek. BOPP FERENC és az ő hatására a nyelvtudósok évtizedeken át azt tanították (PAUL még 1909-ben is), hogy a suffixumok mind önálló szavak voltak. Ez az összetételezés gondolata a Franciaországban a XII. században keletkezett zsidó nyelvészeti iskolában született meg, de Boppig csak az ige személyragjaiban láttak névmásokat. Bopp a germanisták és a nyelvfilozófusok egytagú gyökereivel átvette ezt a gondolatot, tovább fejlesztette és egyedül ebből akart magyarázni minden suffixumot. Ezzel az összetételezés elvével, agglutinatio-elmélettel szemben LUDWIG ALFRED (1867 és 1901 között megjelent műveiben) az adaptatio-elméletét állította fel. Az igazság a két elmélet között van. Hogy a suffixumok önálló szavak lehettek, a nyelvtörténet igazolja, de ebből nem következik, hogy valamennyi az volt. Az ófn.-ben még önálló szó volt több ma már megmerevült suffixum. A gör. és a lat. nyelvnek nem egy olyan suffixuma van, amelyről a nyelvhasználat segítségével megállapíthatjuk, hogy önálló szó volt. Ki tagadhatná a Halotti Beszéd *vilagbele*, *uruzagbele* alakjai után ugyanezt a magy. *-be* ragról? Kevésbé állíthatjuk azonban egész határozottsággal, hogy a lat. *gelidus* egy **gela-* (a második szótag *i* hangja szabályos a hangsúlytalan nyílt szótagban *a* helyett) basis összetéve ugyanazzal a szóval, mint amely a skr. *nāma-dhā-s* ('névadó') összetett szó második tagját alkotja. S egészen elvetendő pl., hogy — mint Bopp tanította — az ablativus a *ta* (gör. *τό*) névmást hozza. Igazat kell tehát adnunk LUDWIGnak, hogy a suffixumok, legalább nagy részük,

nem bírtak alapjelentéssel, hogy azok pusztá szóvégek voltak (illetőleg szerinte a legrégebbi időben önálló elemek, amelyek idővel összenőttek a szóval, de jelentésüket azután elvesztették), amelyek úgy lettek suffixumokká, hogy — egyrészt mivel több hasonló jelentésű szóban megvoltak, másrészt mondatbeli használatuk folytán — a beszélő öntudatában elkülönültek s valami functióhoz jutottak. Ezzel a feltevessel megérthető, hogy néhány nőnemű lényt jelentő szóból, milyen gör. $\mu\acute{\alpha}\mu\mu\eta$, lat. *mamma* (a lat.-ban is szóvégi *-ā* volt, de a kéttagú iambikus végű szavakban, milyen *fuga*, a iambikus törvény folytán megrövidült s innen általánosult a rövid hang), skr. *gnā*, gör. $\gamma\upsilon\eta$, $\beta\alpha\upsilon\acute{\alpha}$, az *ā* szóvég elkülönülhetett, suffixummá lehetett (*equa* $\tilde{\epsilon}\pi\pi\eta$), és nem látszik lehetetlennek, hogy ugyanez a szóvég egyes számú collectivumokról (HIRT szerint nem collectivumokról, SCHRIJNEN Neophilologus 6. szerint nőnemű elvont főnevekről) a semleges többesszámú nominativus-accusativus suffixumává fejlődött (skr. *yugā* = lat. *iuga* formailag = a skr. *gnā*, lat. *mamma*, továbbá a lat. *opera* sing. nom. fem. és plur. nom. acc. neutr.). Vö. az agglutinatio és az adaptatio mivoltára SCHMIDT JÓZSEF nagyértékű tanulmányát, «Az idg. flexio genesisének problémája» (Nyelvtudomány III-VI. köt.), hol kísérlet történik a flexiós suffixumok eredetének a megoldására is, s pedig az adaptációs elmélet következetes keresztülvitelével sokkal nagyobb sikerrel, mint a külföldi indogermanisták bármelyikének.

Az ige névszói eredetéből folyik, hogy az igei és a névszói tövek közt nincs különbség, továbbá hogy ugyanazok a suffixumok névszói és igei functiójúak lehetnek. A gör. $\tau\iota\mu\acute{\alpha}$ - névszótő és igető: $\tau\iota\mu\acute{\eta}$ és $\tau\iota\mu\acute{\alpha}\omega$, s a *-iē-* névszói suffixum, amely megvan a lat. *speciēs*, *faciēs* szavakban, eredetét illetőleg ugyanaz lehet, mint amely az ólat. *siēs* < **siēs* és gör. $\epsilon\tilde{\iota}\eta\nu$ < **esiēm* optativusokban található, továbbá a lat. mediopass. plur. 2. szem. *legiminī* névszói alak (vö. gör. $\varphi\epsilon\rho\acute{\omicron}\mu\epsilon\nu\omicron\iota$ vagy $-\mu\epsilon\nu\omicron\iota$). Mindazonáltal már az idg. alapnyelvben elkülönültek a nominalis-pronominalis suffixumok a verbalisoktól, sőt még a nominalisak is a pronominalisoktól.

229. §. A szó különböző mondattani functióit kifejező alakjait magában foglaló paradigmán, ill. grammatikai rendszeren belül a tő igen gyakran különböző alakú főleg vocalismusát tekintve. Ez legnagyobb részt idg. örökség, amennyiben az ablauton alapul, de különnyelvi fejlődés is lehet. Ablauton alapul pl. a gör. $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ — $\pi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha$ — $\pi\alpha\tau\rho\acute{\alpha}\varsigma$ — $\pi\alpha\tau\rho\acute{\rho}\varsigma$, $\epsilon\tilde{\iota}\mu\iota$ — $\tilde{\iota}\mu\epsilon\nu$, lat. *manus*—*manūs*, *es-t*—*s-unt*, továbbá gör. $\eta\lambda\upsilon\theta\omicron\nu$ — $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\theta\omicron\sigma\mu\alpha\iota$, $\gamma\acute{\iota}\gamma\mu\omicron\mu\alpha\iota$ — $\epsilon\gamma\epsilon\nu\acute{\omicron}\mu\eta\nu$, $\mu\acute{\epsilon}\mu\omicron\nu\alpha$ — $\mu\acute{\epsilon}\mu\alpha\mu\epsilon\nu$, lat. *gignō*—*genuī*, *damus*—*de-d-ī* különbsége. Vannak alakok, amelyek csak ablaut-

ban különböznek, gör. ἔλειπον—ἔλιπον. Az ablaut név- és igealakokban egyaránt előfordulván, megkülönböztetünk declinatio- és coniugatio-ablautot. Azokat az alakokat, amelyekben nyújtott- vagy teljes-fok van, erős, amelyekben gyöngült- vagy null-fok van, tehát ahol a végzetten volt a hangsúly, gyöngéalakoknak nevezik. A legtöbb idg. nyelvben, így a gör.-ben is, a névragozásban erős a sing. nom., acc., voc., néha a loc. is, továbbá a dual. nom., acc. és a plur. nom., acc., a többi gyöngő. Az ige területén az ú. n. athematikus igéknél az activum egyes száma erős, a dualisa, többese és az egész medium gyöngő. Tehát gör. πατήρ, πατέρα, πάτερ, πατέρι, πατέρς, πατέρες, πατέρας, de πατρός, πατρῶν, πατράσι, továbbá τίθημι, ἐτίθην, ἔθηκα, de τίθεμεν, ἐτίθεμεν, ἔθεμεν, τίθεμαι, ἐτιθέμην, ἐθέμην stb. A lat.-ban nem válnak szét az erős és a gyöngő alakok: *pater, patrem, patres, patris*, ill. a szétválásnak csak gyér nyoma van: *es-t, s-unt*.

Az idg. viszonyok a különnyelvekben sokszor megzavarodtak, különösen analogikus kiegyenlítődés folytán. Így οἶδα—ἴστε a szabályos, de az utóbbi mellett οἶδατε analogikus képzés, a szabályos Ζεύς—Διός mellett a Ζηνός analogikus, lásd továbbá a hom. πατέρος (gyöngő helyett), θύγατρα (erős helyett), att. πατέρων (gyöngő helyett) stb. alakokat. Vannak esetek, mikor nehéz eldönteni, analogikus új képzésről van-e szó vagy pedig idg. örökséget hoz-e a különnyelv. Pl. gör. πατέρι, αὐχένι idg., de nem kell gör. újításoknak lenniök a gör. πατρί, ἀρνί alakoknak sem.

A paradigmán, ill. grammatikai rendszeren belül mutatkozó magánhangzó-különbség lehet különnyelvi is, tehát nem ablauton alapuló. Pl. gör. γένος, γένους < *γένεσος, γένη < γένεα az intervoc. s eltűnése után összevonással keletkeztek, lat. *volō* < *uelō a velaris *l* hatására.

230. §. Többnyire különnyelvi a suppletio, azaz a legtöbb esetben ott egészültek ki egy grammatikai rendszerre egy gyökből való alakok más gyökér alakjaival, de megtörtént ez a kiegészülés már az idg. alapnyelvben is. Indogermán, ha mindjárt a 2. személy analógiájára történt is, az elsőszemélyű személyes névmás *eġom és *eġhom (gör. ἐγώ, lat. *ego*, gót *ik*, lit. *esz*, *asz*, skr. *aham*) nominativus alakjainak a *me gyökérrel (gör. ἐμέ, μέ, ἐμοῖ, lat. *mē, mei*, gót acc. *mik*, gen. *meina*, lit. *manē*, skr. *mama*) kiegészülése. Viszont mindenesetre különnyelvi kiegészülés a lat. *bonus, melior, optimus*. Suffixalisnak nevezik az ilyen kiegészülést: gör. ἡπαρ—ἡπατος < *ἡπυτος, lat. *femur, feminis*, pedig itt is tőkiegészülés esete forog fenn.

Vö. PETZ GEDEON *A nyelvbéli kiegészülésről. Nyt. Közl. 32. 1901.

I. Névszók.

Nem, szám, eset.

231. §. A görög és a latin névszók három **neme** (γένος, *genus*) idg. örökség. A gör. és a lat. nyelv e tekintetben sem tükrözi mindig híven vissza az idg. állapotot, de sok tekintetben (pl. az -o-tövű nőneműeknél) hívebben, mint a rokon nyelvek. A *hím-* (ἄρρην, *masculinum*) és *nőnem* (θῆλος, *femininum*) lehet természetes (*pater, māter*) és grammatikai, azaz alaki (*fūmus, mēnsa*), a *semlegesnem* (οὐδέτερον, Aristotelesnél τὸ μεταξύ, Protagorasnál σκεῦος, *neutrum*) csak grammatikai nem (*iugum, nomen*).

A természetes nem eredetileg nem fűződött határozott végzetekhez: ó és ἡ θεός, θύλεια θεός, ó és ἡ βοῦς, ó és ἡ ἄρκτος, ἡ νόος, *lupus fēmina*, *indigena, nauta, πολίτης, pater* és *māter* az idg. állapotot tükrözik vissza, mert a főnév magában nem fejezte ki alakilag a férfi és nő ellentétét, s a gör., lat.- és ír nyelvben a középfokú *ies* formák szintén nem különböztetik meg a *hím-* és *nőnemet*. Vö. MEILLET 'Sur la forme du féminin des adjectifs dans les dialectes indo-européens' Acad. des inscriptions e. belles-lettres 1927.

A nemek keletkezésének a kérdésével DUNS SCOTUS JÁNOS (1274—1308) óta napjainkig számos nyelvész és filozófus foglalkozott, de minden tekintetben kielégítő magyarázatot senkinek sem sikerült adnia. A középkorban DUNS SCOTUS nyomán az a felfogás uralkodott, hogy a nemi különbség a férfit jellemző activitason (a hímnemet a cselekvés jellemzi) és a nőt illető passivitason alapszik. Ezt a felfogást HERDER-nél a mythológiai megismerés követte (az erős, nagy, rettenetes hímnemű, a gyenge, kicsiny, kellemes nőnemű). Hasonlóképen vélekedik ADELUNG, majd HUMBOLDT is, de az utóbbi a képzeletnek is nagy szerepet ad a nemek kialakulásában. GRIMM egyesíti a HERDER—HUMBOLDT féle feltevést a középkorival. Szerinte vannak valóságos megismerések (*die Sonne*) s vannak metaphorikusak (a nagyobb, erősebb, tevékenyebb hímnemű, a kisebb, gyengébb, szenvedőbb nőnemű, a készített, anyagszerű, collectiv semlegesnemű). BRUGMANN szerint nem kényszerülünk arra, hogy a grammatikai nem eredetét élettelen nominalis fogalmak megelevenítésében és valamely nemhez sorolásában keressük. Először csak az alak hatott. Véletlenül voltak -o-tövű férfit és -ā-tövű nőt jelentő főnevek, de később e végzetekkel a *hím-* és *nőnemű* főnévnek a képzete társult s mint formások működni kezdtek. ROETHE a GRIMM-féle «Deutsche Grammatik» III.-ban valószínűtlennek tartja, hogy az analógiának ilyen nagy szerepe volt s inkább lélektani motívumokat keres, a *semlegesnem* pedig abból a korból származtatja, amikor még nem volt nemi megkülönböztetés. WUNDER a legrimitívebb népek nyelve alapján arra a következtetésre jut, hogy eredetileg nem a természetes nem, hanem egyszerű érték-különbség volt a mértékadó, t. i. a magasabb és alacsonyabb osztály, melyek elsőjébe tartoznak hamarosan az élőlények az élettelenekkel szemben, majd a felnőtt férfiak a nőkkel és a gyermekekkel szemben. Ő reális és formális associációban látja a nem-jelölés alapját. Az előbbi a képzetek értéktartalmából, a szó alapelemeiből indul ki s onnan hat bizonyos viszony-elemekre (*genus—suffixum*), a formális associatio megfordítva, a viszony-

elemekből kiindulva hat a melléknév suffixumára, a névmásra, névelőre. WILMANNs nem fogadja el az érték-különbség elméletet, de egyebekben WUNDT alapján áll. Szerinte a hímnemű alakokból származtatták le a nőneműeket úgy, hogy a hímnemű főnevekhez *-ā* suffixummal képeztek nőneműeket (motio, vö. BRUGMANN-t is). LOMMEL «Studien über idg. Femininbildungen» 1912 JACOBI-hoz csatlakozva az *-ā* nőnemet a névmásból (**so*, *sā* = gör. *ó*, *ή*) származtatja. GÜNTERT az alaperőt a megszemélyesítésben látja, de e mellett szerepet tulajdonít egyes mértékadó szavaknak is, amelyeknek a jelen-tése lassanként bizonyos suffixumokkal asszociálódott. HIRT — HENNING KZ. 33 s mások után (l. feljebb) — azt tartja, hogy a nem-jelölés a névmásból indult ki, a semlegesben pedig — mint ROETHE — annak az időnek a maradványát látja, mikor még nem jelölték meg a nemet.

Jelentésük szerint, tehát a természetes nem érvényesülésével a gör. és a lat. nyelvben hímneműek a férfit, népet, folyót, szelet, hónapot (a lat.-ban a hegyet), nőneműek a nőt, élőfát, várost, tartományt és szigetet jelentő főnevek. Azonban *ὁ ἐρινός*, *ὁ* és *ἡ κόμπος* (fa), *τὰ Ἀθήνη* (város), *τὸ Ἀχέρων* (folyó), továbbá *τὸ πατριδίων* (paterculus), azaz az iskolai nyelvtanok fentebbi szabálya nem állja meg kivétel nélkül mindenesetben a helyét, s pedig főleg ott nem, ahol a grammatikai nem érvényesült a természetes nem rovására. A természetes nemnek a klasszikus nyelvekben található kiterjedése csak részben idg. örökség (férfi-, nő-, folyó-, szél-névnél), hiszen pl. az évnek 12 hónapra beosztása alig lehet régebb a homerosi kornál. S amit természetes nemnek veszünk, ha egyrészt a mythológiában élettelen tárgyakként a képzelet által történt megelevenítésében nyerheti is magyarázatát, eredetileg lehetett grammatikai nem is (hónapok nevei).

Semlegesneműek általános felfogás szerint eredetileg a nemmel nem bíró dolgok, tárgyak nevei. HIRT (Idg. Gr. III.) szerint ez a felfogás téves, mivel a neutrum nem jelöli az élettelen, hanem egyszerűen annak a kornak a maradványa, mikor még nem jelölték meg a nemeket (ezért casus indefinitus a nom.: *ius*, *mare*, ἰδωρ). Ragozása nemcsak a gör. és a lat. nyelvben, hanem a többi idg. nyelvben is, csak a nominativusban és az accusativusban (a vocativus nem mondatbeli viszony kifejezésére szolgáló valódi eset, s nincs végzete, ill. ha van, a nominativus végzetét veszi fel) különbözik a hímnemű szavak ragozásától. Végződik pedig egyes számban leggyakrabban suffixum nélkül (gör. *ἔαρ*, *ὄνομα*, *γένος*, *γλοχό*, lat. *fel*, *nōmen*, *ōs*, *cornu*), ill. az *-o*-tövéknél *m*-mel, mely általános felfogás szerint = a hímneműek accusativus végzetével, de HIRT szerint (Idg. Gramm. III.) = *om* particula, a többes számban pedig az *-o*-tövéknél *-ā*-ra, mely végzet megégyezik az *-ā*-tövék (collectivumok?) egyes számú nominativus végződésével, más tövéknél idg. *-ə* = gör., lat. *a*-val, mely lehet *-ā* gyöngülése.

Vannak még közös nemű szavak is (*communia*): gör. *ὁ* és *ἡ*

θεός, ó és ἡ ἄγγελος, lat. *sacerdōs summus* és *sacerdōs Veneria*. L. a § elejét.

A melléknevek és névmások többneműsége idg. örökség, s természetesen a főnévvel való egyeztetésük is az, hiszen a nemi megkülönböztetésnek a lényege, hogy a melléknév és a névmás a hozzátartozó főnevek neme szerint különböző alakot vesz fel.

232. §. Az idg. alapnyelvben három **szám** volt: *egyes (singularis)*, *kettős (dualis)* és *többes szám (pluralis)*. Ezt a három számot a gör. megőrizte, de a dualis idővel a gör.-ben is kiveszett (MEILLET MSL. 22. szerint már Hom. korában is igen kevésbé volt használatban, s egyes szavak sohasem állnak dualisban: ἑμματα, νόκτες), a lat.-ban pedig csak némi maradványai vannak: *duo, ambō, octō, viginti*, s talán néhány feliraton: *M. C. Pomplio No. f. dedron Hercole*, hol a *Pomplio* lehet dualis (Marcus és Gaius P.) plur. 3. szem. állitmánnyal egyeztetve (*dedron* szóvégi *t*-je hiányzik).

A pluralis nemcsak a többséget fejezi ki (pluralis iterativus), hanem a szóhoz tapadó érzethangulat fokozásának, emelkedésének a kifejezésére is szolgál (pluralis intensivus). Ez utóbbinak köszönheti létét többek között a pluralis maiestatis, ez jelentkezik az elvont főnevekben (lat. *irae*, gör. *αῖραι*, lat. *dīrae*, gör. *λιταί*), idő- és hely megjelölésekben (gör. *ἀχταί*, lat. *litora*) stb. Vö. HAVERS «Zur Bedeutung des Plurals», Festschrift—Kretschmer.

233. §. Az idg. alapnyelvben a névszónak közvetlenül a szétválás előtt több **esete** volt, mint bármelyik különnyelvben, azonban az ó-ind alapján nyolc esetet szokás felvenni, *nominativust, accusativust, genitivust, dativust, ablativust, locativust, instrumentalist* és *vocativust*. A gör. és a lat. nyelvben nincs meg e nyolc eset, ahogy a centum-nyelvek egyikében sincs meg. A centum-nyelvek ugyanis, mint JACOBSON H. (Ἀντιδόρον) rámutatott, az eseteket a szorosan grammatikai esetekre korlátozták (nom. acc., gen. dat.; az abl. idővel a lat.-ból is kiszorult), míg a satəm-nyelvek a többi esetet, tehát a térszemléleti-eket (abl., loc.- és instr.-t) is megőrizték. A gör.-ben öt eset van, legfeljebb az *-o*-tövéknél mutatható ki némi ablativusi maradvány: delph. *φοίω* < **φοίωδ* ('hazulról'), továbbá az *-o*- és az *-a*-tövéknél némi locativusi: *οἶχοι* ('otthon'), el. *Ὀλυμπίαι* ('Olymposban'), a lat. pedig a locativusi nyomokon kívül (*belli, Brundisiū*) hat esetet ismer. Vagyis a gör.-ben egybeolvadt egyrészt a genitivus és az ablativus (a sing.-ban az *-o*-tövek kivételével már az idg. alapnyelvben is így), másrészt a dativus, a locativus és az instrumentalis, a lat.-ban pedig az ablativus és az instrumentalis, sőt nagyrészt a locativus is.

Az esetek közül már a stoikusok szembeállították a nominativust a többi esettel s elnevezték a nominativust casus rectus-nak a többivel, a casus obliquivel szemben. A casus rectus és obliquus mint műszó ma is használatos, s pedig azoknál is, akik a nominativust és az accusativust tartják a legrégibb casusoknak. UHLENBECK IF. 12 szerint az ősidg.-ban nem volt nom. és acc., hanem casus activus és passivus. Ugyanígy SCHMIDT JÓZSEF (Nyelvtud. IV.) szerint az acc.-i *om* végzet az -os végzettel szemben eredetileg a nominalis fogalom energianélküli, passiv magatartását fejezi ki. HIRT (Idg. Gr. III.) GAEDICKE (Der Acc. im Veda) után azt tartja, hogy az idg.-ban nem különbözött a nom. és acc., azaz hogy e különbség késői fejlődés.

A vocativus mint felhívás, felszólítás, mondatfaj, s az volt az idg. alapnyelvben is. A többi esetnek, amennyiben nominalis vagy pronominalis fogalomnak az igefogalomhoz való viszonyát fejezik ki, adverbális (gör. *καίμηλια δόμονδε ἄγω*, lat. *ignem ex lignis viridibus facio*), és amennyiben valamely nominalis vagy pronominalis fogalomtól való függés kifejezésére szolgálnak, adnominalis használata (ó φόβος τῶν πολεμίων, *metus hostium*) idg. örökség. Az adnominalis és adverbális használat szerint nem válnak szét a casusok a különnyelvekben s nem váltak szét az alapnyelvben sem, azaz már ott is lehetett ugyanaz az eset adverbális és adnominalis használatú.

A **nominativus** a grammatikai alany esete, megjelöli a névszói fogalmat, amely az igei folyamat hordozója: lat. *Caesar vēnit*, gör. *τέθνηκε Φίλιππος*. Lehetett már állítmány igével és ige nélkül az alapnyelvben is: *Κῶρος βασιλεὺς ἦν* = *Cyrus rex erat*, *ὅκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη*, *omnia praeclara rāra*. Értelmezői, tehát adnominalis használata talán különnyelvi: *τὸ καπηλεῖον Ὀλουμπος*, *oppidum Coriolī*.

A **vocativus** nem eset, hanem mondat. Ebből fakad, hogy Hom-nál gyakran első helyen áll (*Ἦφαιστε, σοὶ δὲ χρὴ μέλειν*), de már az idg.-ban enklisibe is került.

Az **accusativus** a direkt tárgy esete, jelöli a névszói fogalmat, amelyre az igei folyamat a legközelebből és rendszerint kihat. Idg. a külső (a cselekvés kezdetekor megvolt fogalmat jelölő) és a belső (a cselekvés folyamán létrejött fogalmat jelölő) tárgy: *ταῖνειν τόξον*, *agere capellās*, *θάνατον φεύγω*, *labōrem fugiō*, *φοβέομαι τινα*, *timeō Danaōs*, *δρῶσαι τάφρον*, *fossam fodere*, *ζῶει ἀγαθὸν βίον*, *vītam dūram vīvere*, *βουλάς βουλεύειν*, *ὄρκον ἑμύναι*, *iūrāvi vērissimum iūs iūrandum*, *διαβαίνειν τὸν ποταμόν*, *flūmen trānsire*. Látnivaló, hogy intransitív ige mellett is állhat.

Idg. eredetű az accusativus helyhatározói jelentése is: *θάλαμον*

κατεβήσεται, domum ire (irány acc.-a, gör.-ben költői, de idg. eredetét más nyelvek valószínűvé teszik), κοινήν ὁδὸν ἕλθομεν, trīduā iter processit, continuās hās trēs noctēs pervigilāvi (Plaut.), ἓνα μῆνα μένων, τριάκοντα ἔτη γεγωνώς, trīgintā annōs nātus (térbeli és időbeli kiterjedés).

Kérdésem, mennyire terjedt ki az idg.-ban az accusativus respectivus: κάμνω τὴν κεφαλὴν, induor vestem.

Idg. az állítmányi kiegészítő és a tárgy kettős accusativusa: τίθημι τινὰ ἱέρειαν, aliquem regem creāre, a passivum mellett álló kettős nominativus azonban különnyelvi: Κῦρος στρατηγὸς ἤρθε, Pompēius imperātor lectus est. A tárgy és véghatározó kettős accusativusa is idg.: διδάσκω δμῶς τι (igy is δμῶας ἔργα ἐργάζεσθαι), docēre aliquem aliquid, ὅμᾳς βασιλεὺς τὰ ὄπλα ἀπαιτεῖ, aliquem sententiam rogāre, Διογείτων τὴν θυγατέρα ἔκρυπτε τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός, sapienter nōs dīvina prōvidentia futura celāvit.

A felkiáltás accusativusa: οὐ μὰ γὰρ Ἀπόλλωνα, quam tu mi uxōrem, mē miserum.

Az adnominalis használatú accusativus ritka: ποταμὸς κῦδνος ὄνομα, πόδας ὠκὺς, quindecim pedēs lātus, litterae cubitum longae.

Accusativusok már az idg.-ban megmerevültek határozóvá. Ugyan-
csak idg. a praepositíós accusativus is.

A **genitivus** eredetileg adverbális volt, s mint ilyen azt jelenti, hogy az igei folyamat nem terjed ki a névszói fogalomnak a teljességére, hanem csak mint egy érinti ezt, azaz részleges körére vonatkozik. Némelyek szerint (igy MEILLET—VENDRYES Gramm. is) az adverbális genitivus elsősorban partitivus volt, tehát az egészet jelentette, amelyből egy részt elveszünk, s mint ilyen abban különbözött a többi esettől, hogy a mondatban bármilyen grammatikai szerepet játszhatott. Partitivusi jelentését mutatja pl. πλεῖν τοῦ οἴνου (mellette acc.-szal is: πλεῖν τὸν οἶνον), azonban ha a genitivus partitivusi jelentésben nagy szerephez jutott is, hogy ez volt az alapjelentése, nincs bizonyítva.

Az adnominalis, azaz a névszó közelebbi meghatározására szolgáló genitivus, az adverbálisból, még pedig a partitivusi színezetű possessivusból eredt, s kifejlődését az a nagyszámú eset segítette elő, amelyben a genitivus és az ablativus alakban nem különbözött. WACKERNAGEL Mélanges Saussure szerint az idg.-ban igen szűk területre szorult.

Adverbális genitivus: τούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, domus regis fuit, οἰκονόμου ἀγαθοῦ ἐστὶν εὖ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, temeritās est flōrentis aetātis, prūdētia senēscētis (possessivus); Σόλων τῶν

ἐπὶ σοφιστῶν ἐκλήθη, *ut semper optimarum partium et esset et existimatur*, ἐλάβετο τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ψάω ἐπισώτρου, οὐδεὶς ποτοῦ ἐπιθυμεῖ, *quae cupiunt tuī, quamquam domī cupiō* (Plaut. Trin. 841.), μνησκομαι πολέμοιο, *evēdōrum meminī, nec tamen Epicūrī licet oblivēscē*, βασιλεύειν Πύλου, *πίμπλημι πῆρην σίτου, aliquem flāgitū et formīdinis complēre*, ἀνθρώπου ψυχῇ τοῦ θεοῦ μετέχει, μνησκειν τινί τινος, Οἱ Πέρσαι δικάζουσι καὶ ἀχαριστίας, *damnārī māiestātis* (partitivus); ἦν ἀσθενέστατον τῶν ἐθνέων τὸ Ἰωνικὸν καὶ λόγου ἐλαχίστου, *īnstrūmentī nē magnī siet, nōn est nauci* (qualitatis); ἐγὼ ταύτην πωλέω οὐδενὸς χρήματος, *plūris vendidit* (pretii).

Adnominalis genitivus: ὁ φόβος τῶν πολεμίων, *metus hostium*, ὁ θεῶν πόλεμος, *bellum deōrum*, μνήμων τινός, *memor officiū* (subiectivus és obiectivus); Ἐκτορος γυνή, *Marcī puer*, πατρός κλέος, *sevērītās cēnsōrum* és Περικλῆς ὁ Ξανθίππου, *Caecilia Metellī* (fia, ill. leánya), ἱερός θεοῦ, *ānserēs sacri Jūnōnis* (possessivus); ἐν τῷ ὄρει Ἰστώνης, *nōmen amicitiae* (explicativus); πέντε ἡμερῶν σιτία, *λευκῆς χιόνος πτέρυξ*, *fōns aquae dulcis* (qualitatis): τάδρων ἑκατόμβη, *multitūdō hominum*, τὸ ἡμῖς τοῦ στρατοῦ, *mediū campī*, τριακάδες δέκα ναῶν, τὸ πλῆθος χρυσοῦ, *paucī equitum*, ποῦ γῆς, *ubi terrārum* (partitivus és quantitatis); τεῖχος λίθου, *lactis imber deflūxit* (materiae). A genitivus adverbiummá is lett: νοκτός — *nox* (< *noctis* 'éjjel', újfn. *nachts*). Ebben azonban HMT (Idg. Gr. III.) nem minden alap nélkül régi locativusi maradványt lát.

Új a gör. genitivus exclamativus: φεῶ τοῦ ἀνδρός. Lat is: *ō mercis malae, ō mihi nūntiū beātī*.

A dativus a távolabbi vonatkozását fejezi ki valamely személynek vagy dolognak az alany cselekvéséhez, vagyis azt a névszói fogalmat (személyt vagy ritkábban dolgot) jelöli, amelyre való tekintettel, amelynek a részére és érdekében megy végbe az igei folyamat. Egyes nyelvek felteszik, hogy az alapnyelvben helyhatározói jelentése is volt.

Adverbialis dativus: Transitiv ige mellett: δίδωμι (τεύχεα Ἑρευθαλίῳ φερεῖναι, θεοῖσι ἑκατόμβας), *dō (frūmentum plēbī, pōcula poscentī)*, intransitiv mellett: πείθομαι μύθῳ, νοκτί, *invideō Miltiadis glōriae*, φθονεῖν τινι, *comoedia sermōnī differt*, ἔοικε Μαχάονι πάντα és adnom. κῶμαι χαρίτεσσιν ὁμοῖαι, *Dēmocritus huic similis*; ἐνταῦθα Κύρῳ βασιλεια ἦν, *hominibus similitūdō est cum deō* (possessivus); Μενέλαος, ᾧ δὴ τόνδε πλοῦν ἐστείλαμεν, *Roscius praedia coluit aliis nōn sibi* (commodi, incommodi); πολὺ μοι μᾶλλον ἢ τῶν κορυβαντιώντων ἡ καρδιά πηδᾷ, *mihi versātur ante oculōs, nunc tibi amplectimur genua* Plaut. (sympatheticus, a gör.-ben a gen. ill. a possessiv adiectivum háttérbe szorí-

totta, a lat.-ban a vulgaris nyelvben jutott erősebben érvényre); ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἄμεινονες εὐχόμεθ' εἶναι, *tū mihi istius audāciam defēdis* (ethicus, csak 1. és 2. szem. névmás); οὐ μὲν γάρ τι θεοῖς ἀλιτήμενός ἐστι, *omnēs formōsī fortēs tibi* (relationis vagy iudicantis); ποιητέον ἐμοί, *hoc tibi faciendum est* (auctoris); *receptū canere, remediō adhibere*, a gör.-ben infinitivus: ἐγὼ δέ κέ τοι χαρίτων μίαν ὀπλοτεράων δώσω ὀποιέμεναι (finalis).

Adnominalis dativus: τὴν τοῦ θεοῦ δόσιν ὑμῖν, *insidiae cōsulī*, Λαέρτη ἡρώϊ ταφῆιον, *pābulum ovibus*, οὐκ ἔστιν οὐδείς ὅστις οὐχ αὐτῷ φίλος, *canis hominibus amīcus est*.

Az **ablativus** a kiindulópontot jelöli. A gör.-ben genitivus, a lat.-ban ablativus. Adverbális ablativus: γῆς ὅποιās ἦλθον Soph., *Aegyptō adveniō domum* (helyhat. abl., a lat.-ban többnyire prap.-val); στερῶ τινά τινος, διώκετο οἷο δόμοιο, *cēdit patriā, movet locō* (separatiōnis); χατίζω ἔργοιο, *careō culpā* (inopiæ) és χρημάτων εὐπόρει, *aurō abundāre* (copiæ); οἱ Διὸς ἐξεγένοντο, *nāsci patre certō* (originis); διόσδοτος, *Graecia hoc ūnō malō concidit* (auctoris, rei efficientis); σοφίας φθονῆσαι, *dēlictō dolēre* (causæ); περιγίγνομαι τινός τινι, χρυσός δὲ κρείσσων μυρίων λόγων βροτοῖς, *nisi sīs stultior stultissimō* (comparatiōnis, főleg adnominalis a középfok mellett).

Adnominalis ablativus: ἔρημος τινος, σκέπας ἀνέμοιο, *Āfricus erēber procellīs, tē māior, μᾶλλον ἐτέρων*. Az ablativus megmerevült adverbium is: ὥς, οὕτω, *forīs*.

A **locativus** eredetileg az igei folyamat helyét megjelölő névszó esete. A latinban locativus és ablativus, a görögben locativus és dativus. Locativus ἐκεῖ, οἴκοι, Ἰσθμοῖ, *domī, bellī domīque, domī militiaeque, Romae, Corinthī*. Gör. dat., lat. abl.: αἰθέρι ναίων, εὐδὲ मुखῷ κλισίης, θυμῷ, att. Αθήναις, Δελφοῖς, Σαλαμῖνι, *hoc locō, suō locō, totā Italiā, terrā marīque, quis potest fortunae stabilitate cōnfidere*, πεσεῖν πεδίῳ. Időfogalmak: loc. αἰεῖ, αἰέν, ἡρι, dat. τῆδε τῇ νυκτί, loc. *vesperi*, abl. *initiō, aestāte, hoc annō*.

Az **instrumentalis** jelöli a névszói fogalmat, amelynek kíséretében vagy segítségével megy végbe az igei folyamat. A gör.-ben dativus, a lat.-ban ablativus. Az adverbális kivül adnominalis használatú is: τὴν ἄρ' ὃ γ' ἔνθ' ἵπποισι καὶ ἄρμασι πέμπε νέεσθαι, μείγνومي κρητῆρι οἶνον, προμάχοισιν ἐμείχθη, ἐξελαύνει τῷ στρατεύματι παντί, στρατῷ εἰσβάλλειν Πελοποννησίῳ, *miscere aquās nectare* (gyakran cum prap.-val, továbbá dat.-szal), *Caesar omnibus copiīs proficiscitur, decem nāvibus Rōmam rediit* (sociativus vagy comitativus): *statūra fuit humilī*, eredetibb adverbális használat, hol instrumentalis volta

szembeszökő, még Enn.-nál: *unde oritur imber sonitu saevō et spīritū* (qualitatis); οἱ βάρβαροι οὐ κραυγῇ, ἀλλὰ σιγῇ καὶ ἡσυχῇ προσῆσαν, τούτῳ τῷ τρόπῳ, *incrēdibilī* (cum) *celeritātē volāre, nullō pactō*, (modi); ἐπορεύετο τῇ ὁδῷ, ἣν πρότερον αὐτὸς ἐποιήσατο, *rēctā portā invādām extēplō*, *īre pūblicā viā*, περιέσται τῷ χρόνῳ τῶν πολιορκουμένων, *trīgintā ferē annīs errāns ā patriā āfuit* (tér- és időbeli fogalmaknál, mint a sociat. instrum. alosztálya, prosecutivus); ὁφθαλμοῖς ὁρᾶν, *satīn' egō oculīs cernō*, χρῆσθαι τῷ καιρῷ, *occāsione ūtī*, ἔμασεν μάστιγι, χρῆσθαι τινι φίλῳ, *ūtī aliquō amīcō* (tulajdonképeni instrumentalis); τήν ποτε Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσι, *Abdalonymus exiguā stipe hortum colēbat* (pretii); λιμῷ ἀποθνήσκειν, *fame perīre*, οὐχ ὕβρει, ἀλλ' ἀνάγκῃ λαμβάνομεν τὰ ἐπιτρίδεια, *nostrī māiōrēs Collātīnum innocentem suspīcione cōgnātīōnis expulērunt* (causæ); ἰσχύειν τοῖς σώμασι, *nēmīnem Thrasybūlō praeferō fidē, cōstantiā, māgnitūdine animī, in patriam amōre* (limitationis). Van belső instrumentalis is: ὧς θάνον οἰκτίστῳ θανάτῳ, *inhonestā morte morī, īnsignē triumphō tūmphāre* (gyakoribb acc.-szal).

Adnominalis instrumentalis: κοινόν τι χαρᾶ καὶ λύπῃ δάκρυά ἐστίν, *aliēnis virīs comitāta* (sociativus), εὐρότερος ὤμοισιν, *altero pedē claudus* (limitationis), πολλῷ μείζων, *Pompēius bienniō māior fuit quam Cicerō* (mensuræ, adverbalian nostrī parvō spatiō distant ab hoste).

Görög különnyelvi a dativus sociativus αὐτός-szal: μίαν ναῦν λαμβάνουσιν αὐτοῖς ἀνδράσι (-val együtt), ἀλλ' αὐτοῖς ἵπποισι καὶ ἄρμασιν ἄσσον ἰόντες.

Az esetek használata tehát, igen csekély különbséget leszámítva, megegyezik a gör.-ben és a lat.-ban. De megegyezik más idg. nyelvekben is, ami azt mutatja, hogy az idg. kor végén teljesen kifejlett casusrendszer volt, minden casus pontos alapjelentésével.

A nominalis főosztályok az indogermán alapnyelvben, továbbá a görög és a latin nyelvben.

234. §. Az abszolút tövégződés szerint az idg. alapnyelv nominalis tövei magánhangzós és mássalhangzós tövek.

1. Magánhangzós tövek:

- a) -ā-tövek (gör. és lat. -ā-declinatio: gör. θεᾶ, lat. dea),
- b) -īā-tő, mely -īē-vel váltakozik (gör. és lat. -ā-, továbbá lat. -ē-declinatio: gör. σοφία, māteriēs és māteria). E mellett van gör. -ιά, melynek skr. -ī felel meg: gör. πότινιά, τέκταινιά < *τεκτανια, skr. patnī. Ez az -ī megvan a lat. victrīx szóban. Az -u-, -ter-, -nt- stb. tövekhez is gör. -ιά és skr. -ī áll egymással szemben a sing. nom.-

ban: gör. ἡδεῖα — skr. *svādvī*. Hirt szerint itt az \bar{i} = idg. *uə*, a gör. \bar{a} = idg. *iə*. Az $\bar{e}i$ -tövekből (l. e alatt) tehát abban különbözik, hogy itt *eiā*-, az $\bar{e}i$ -töveknél *eiā*-basisszal van dolgunk. A lat.-ban talán *Maia* hozza a *iə*- gyöngülést, s ennek megfelel skr. *mahī* (RR).

c) -o-tövek (gör., lat. -o-declinatio: gör. λύκος lat. *lupus*).

d) -u- és -ū-tövek. Az utóbbival *uy* váltakozik (gör. lat. -u- és -ū-tövek: gör. πίτος, ἡδός és ὄς, lat. *fructus* és *sūs*). Az -u-tövek voltaképen -u-diphthongikus tövek (ἡδός, ἡδεῖς < *ἡδεῖf-ες, *fructus*, *fructūs* < **fructou-es*) különböző ablautfokkal, egyes esetekben azonban az egész paradigmában változatlan -u-val (πίτος, πίτοος), úgy hogy idevalók a nominativusban eredetileg nyújtott fokú hosszú diphthongikus -ēu-tövek is (Ζεύς < **dēus*, skr. *dyāuh*, lat. *Iovis* teljes fok qual. ablauttal) < **euo*- a második tag eltűnésével.

e) -i- és -ī-tövek. Az utóbbival *iī* váltakozik (gör. lat. -i- és -ī-declinatio: gör. οἶς, κῆς, lat. *ovīs*, *vīs*). Az -i-tövek nom.-ban mindenestre *ei-/oi*- null fokát hozzák (mint az -u-tövek *eu-/ou* nullját), melyhez vannak $\bar{e}i/\bar{o}i$ fokok is (lat. -ē-declinatio: *rēs*, -ī-declinatio: *sēdēs*, gör. ἡχώ) < **eio* a második tag eltűnésével. Az -i- és -u-tövek -i- és -u-jában Hirt (Idg. Gr. III.) particulát lát. Hogy lehet tőképző suffixum is, ahhoz kétség sem férhet.

2. Mássalhangzós tövek:

a) liquida-tövek (gör. ἄλς, lat. *sāl*),

b) nasalis-tövek (gör. ποιμέν-ος, lat. *homin-is*),

c) zárhangú tövek (gör. ποδ-ός, lat. *ped-is*),

d) spirans-tövek (gör. γένος, lat. *genus*).

Mindezek a tövek, ha egészükben s nem csak abszolút végződésükben nézzük őket, gyökér- és származékszavak, s jelentkezhetnek mint egyszerű szavak vagy mint összetétel utótagjai.

A főnevek és mellékevek alkotórészeik szerint.

Gyökérszavak.

235. §. Gyökérszavakon általában csak egytagú szavakat értenek, azonban az indogermán alapnyelv szókincse feljogosít arra, hogy ilyeneknek többtagú szavakat is vegyünk. Gyökérszavak tehát azok a szavak, amelyekről nem választható le suffixum. Ablaut szempontjából nemcsak egy-, hanem többtagú basisok is. Ugyanaz a fő lehet névszó- és igető is. Az idg. basis nem mutatkozik mindig a maga teljességében, s az utolsó szótag null-foka következtében gyakori az eltolódás a magánhangzós tövektől a mássalhangzós tövekbe. Pl.

gör. πούς—ποδός, lat. *pēs*—*pedis* az első szótag qualitativ ablautjában is különböző *pede-/o-* basisra megy vissza, tehát eredetileg magánhangzós tő volt. A gyökérszó egész kategóriája is átesaphat más tőbe, a nélkül hogy voltaképeni tőképzésről volna szó. Így a lat.-ban az *-u*-tővű melléknévek az *i*-tőbe: gör. βαρύς — lat. *gravis*.

Az egyszerű gyökérszó akárhányszor nincs meg egyszerű szóként a gör. és a lat. nyelvben, hanem csak mint az összetétel utótagja.

Idg. egyszerű gyökérszavak: gör. λύκος — lat. *lupus* (**luquos* helyett), gör. πέδον — lat. *oppidum*, gör. ζυγόν — lat. *iugum*, gör. ὄλκος — lat. *sulcus* (ige is, de a főnév *o-*, az ige *e-* fokon: ἔλκω), lat. *rogu*s (*regere*, egyedi nevek)), gör. δόλος — lat. *dolus*, gör. νομός (νέμω), τροπός (τρέπω, elvont főnevek), gör. ὄις — lat. *ovis*, *avis* (egyedi nevek), gör. κίς, [F]ίς — lat. *vīs* (elvont főnév), gör. γόνυ — lat. *genu* (egyedi név), lat. *pecu* (gyűjtő név), gör. ὄξυς (mn.), gör. σῦς és ὄς — lat. *sūs*, gör. μῦς — lat. *mūs*, gör. βοῦς — lat. *bōs* (**vōs* helyett), gör. ναῦς, ἰόν νηῦς (lat.-ban átesapott az *-i*-tőbe: *nāvis*), gör. χθών (lat. *humus* átsiklott *-o*-tőbe), gör. χήρ — lat. *ēr*, gör. ἄλς — lat. *sāl*, gör. κήρ — lat. *cor* (*cordis*, gör. καρδία mutatja a *-d*-tőt, egyedi nevek), gör. [F]όψ — lat. *vox* (igető is, *vocāre*, skr. *vāk* fn., *vakti* ige), gör. στῴς (στωγός—ἔστωγον), φρίξ (φρικός, elvont főnevek), θρίξ (τριχός, egyedi), lat. *nex* (*necis*—*necāre*), *ops* (*opis*, elvont főnév), *rōs* (*rōris* egyedi), *rēs*, *spēs* stb. E gyökérszavak egy része csak egy nyelvben jelentkezik mint gyökérszó, s a felsoroltak egy részében (főleg az *-o*-tövekben) sokan nem gyökér-, hanem származékszavakat látnak.

Összetétel második tagjában jelentkezik a gyökérszó: gör. ἀπορρώξ, πρόσφυξ, ἐπίτεξ, σύζυξ, χέρνιψ, ψευσίτυξ, ἔπηλος, νέηλος, ὤμοβρως, οἰνόφυξ, lat. *rēmex*, *auceps*, *iūdex*, *index*, *tibicen*, *praeses*, *dēses*, *redux*, *incūs*.

A gyökérszavak egy részében infigált nasalis is mutatkozik: gör. λόγξ (λογγάνομαι után), lat. *coniūnx* (*iungō* után, régebbi *coniux*).

Származékszavak.

236. §. Az *-ā* suffixum a nőnemű lények kategóriájánál lép fel: gör. θεά (masc. θεός), κόρη, ἰόν κούρη, dór κώρα (masc. κóρος, κοῦρος, dór κωρος), δούλη (masc. δοῦλος), lat. *serva* (*servus*), *dea* (*deus*), melléknévnél gör. νέ[F]ā — lat. *nova*. Idg. eredetű mint gyűjtőnévképző is: lat. *ōra* (*ōs*-hoz), *opera* (*opus*-hoz), gör. φράτρα. Származékszavak, de idg. eredetűek, az ú. n. gyökérabstractumok: gör. δίκη (lat. *dicere*), φυγή — lat. *fuga* (*fugere*).

Az *-ā* sok *-o*-képző mellett nőnemet képez, de tőle függetlenül is fellép. Idg. a *-tā* elvont főnév-képző: gör. γενητή, τελευτή, lat. *molta*, *multa* (*mulcta*), *vīta* < **vivitā*. A gör.-ben himnemű nomen agentis

képző is: δέκτης, κλέπτης, a lat.-ban pedig gyűjtőnevet is képez: *iuvēnta* (gót *junda*), ha ugyan nem < *iuvēntās*. Gör. különnyelveiek a különböző δ elemű képzőbokok (patronymica): Τανταλίδης, Ἀγαμέμνονίδης, Λαερτιάδης, Αἰνείαδης, Ἰπποτάδης, Ἐπαμεινώνδας.

Az -iā, ill. -iā suffixumokkal képzett tövek részben összefüggtek az -io-, ill. -iō- tövekkel. A lat.-ban különösen elterjedtek: gör. ξενία (vö. ξένιος), σωτηρία (σωτήριος), lat. *patria* (*patrius*), *noxia* (*noxius*). A -io-tövektől független -iā-tövek nagy része is elvont főnév: gör. σοφία (σοφός), ἀριστεία (ἀριστεύς) s ezek után νεανίας, lat. *īnsānia*, *audācia*, *īrācundia*, *eloquentia*, *custodia*, *venia*, *glōria*. A lat.-ban bizonyára idg. örökségképen -iā- és -iē- egymás mellett: *māteria*—*māteriēs*, de az -iē- az -iā-tól függetlenül is: *maciēs* (*macer*), *aciēs* (gör. ἄκρος), denominativ *caesariēs*. A gör.-ben -ia képzővel országnevek is: Λυδία (Λύδιος, Λυδός), Φρυγία (Φρύγιος, Φρύξ) s személyneveknél: Νικίας, Ἀρχίας. A lat.-ban *Gallia*, *Graecia*, *Umbria* bizonyára gör. minták után.

A lat.-ban az -iā más képzőkkel gyakori mint képzőbokor: *milit-ia* után *avar-itia*, *amīcitia*, *pueritia* és *dūritia*—*dūritiēs*, *cānitiēs*, továbbá a gör. μων képzővel (δηλήμων) szemben *queri-mōnia*, *alimōnia* és névszóból *falsimonia*, *castimonia*. Ez abstractumképzők -itium és -monium képzőkkel váltakoznak: *servitium*, *gaudimōnium*, *testimōnium*.

A gör. -iā (idg. iā gyöngülése) a főnévhez és melléknévhez nőnemet képez: τέκταινα < *τέκτανια (τέκτων), φέρουσα < *φεροντια, δότειρα < *δοτερια (eredetere vö. WACKERNAGEL IF. 43., KRETSCHMER Gl. 16. 188. l.), εἰδυία < *εἰδοσια, βασιλεία < *βασιλεψια (a klassz. korban βασιλῆς s ép így Ἀντιοχίς az Ἀντιοχεύς-hoz). Ez a -ia nem maradhat meg, hanem a megelőző hangokban változást okoz. Ennek következtében hamis elvonással új képzők keletkeztek: θείαινα (θεός), λύκαινα (λύκος, tehát személy- és állatneveknél), továbbá κίλις—κίλισσα után βασίλισσα (a lat.-ba is átment *duc-issa*). Megjegyzendő, hogy az -ισσα suffixumban az -is és -σσα suffixumok keveredését is keresik, sőt kizsiai befolyást is a βασιλίσση alapján (KRETSCHMER Einleitung).

237. §. Az -o igen sokszor a könnyű basis végső magánhangzója. Azonban a basisvégről kiindulva suffixummá is lett, s pedig már az idg.-ban is. Pl. gör. γόνος (**genē-*), δόμος (δέμω: δέδμηται), lat. *procus* (*precārī*), *nōdus*, bizonyára *cervus* is.

1. Idg. a -iō, s mellette -iō < -vīo suffixum (különböző eredetű, de egy részük HIRT Idg. Gr. III. szerint az εἶμι, eo igével függ össze): πεζός < **ped-iōs*, μέσος — lat. *medius*, gör. ἄλλος — lat. *alius* (iō tövek), gör. πάτριος (< **pātrios*) — lat. *patrius*, gör. ἱππιος (skr. *aśvīyas*), ὑμβριος, ἐσπέριος, Τελαμώνιος, δίκαιος, ἀστεῖος (ἄστυ, tehát < **αστεψιος*),

ἔτειος (ἔτος, tehát < *ἔτεσιος), γεραιός (γέρας, tehát < *γερασσιος), lat. *varius*, *serius*, *saucius*, *pluvius*, *rēgius*, *Tullius*. Főnévként ἐνόνπιον (ἐν ὕπνῳ—ἐνόνπιος), σφάριον (eredetileg elvont jelentésű, azután 'aldozati barom'), Ἀπολλώνιον, Ἀρτεμίσιον (szentély), εὐαγγέλιον ('követdíj'), παιδίον, ὀρνίθιον ('kicsinyítők'), összetételben τριπόδιον, nőneműek σωτήρια ('megmentés', de σώτειρα 'megmentő'), Θεοδοφρία, Προμηθία (vö. Ἀπολλώνιον), θρεπτήρια ('nutritionis prēmia'), lat. *arbitrium*, *artificium*, *gaudium*, *odium*, *studium*, igéből *dēsiderium*, *latrōcinium*, összetételben *rēgijugium*, *homicidiūm* (abstractumok). A lat.-ban az -ios > -ius mint fn. is: *genius*, *fluvius*, *socius*.

Az -io suffixum alapszava természetesen maga is lehet származékszó: gör. δατήριος, σωτήριος, ψαλτήριον, ἀκροα-τήριον, továbbá δεσμω-τήριον (δεσμώτης), lat. *auditorium* (*auditor*), *dēversorium* (*dēversor*) s ezek után *conditorium* (*condō*, jelentése mutatja, hogy nem *conditor*-ból), *repositorium* (*reponō*), *sūdātorius* és *sūdātorium*, *deambulātorium*, úgy hogy a gör. -τήριος és lat. -tōrius önálló képzővé lett.

Helytelen elvonással ἀσπίδ-ιον után ἀδελφίδιον, βασιλειδιον; ταλάριον (τάλαρος) után κηπάριον (κηπος); χωρά-φιον után ξυράφιον (ξύρον) s bizonyára így jöttek létre az -ύφιον (δενδρύφιον), -ύλλιον (ἐπούλλιον), -ύδριον (τεχydύριον) és -ίσκιον (ἀσπιδίσκιον) suffixumok is.

A lat.-ban az -io mellett a már említett -itia, -itium, -mōnia, -mōnium, -tōrius suffixumokon kívül az itáliai eredetű -ārius és a csak latin -icius: *argentārius* (mn.), *tignārius* (fn. is), *pigmentārius*, *māteriārius* (iparos és kereskedő), *sacrārium*, *cinerārium* (vmi tartója); *patrīcius*, *aedilīcius* (hivatalnoknevekből); *novīcius*, *emptīcius* (főleg part. perf. pass.-ból), *caementīcius*, *laterīcius* (anyagnevekből).

Idg. -eios (nem tévesztendő össze a gör. ἔτειος < *ἔτεσιος-ἰο-s félékkel) anyagjelentésű mellékneveket képez: gör. χρύσεος—χρυσός, ἀργύρεος, λίνθος, λίθος lat. *aureus*, *argenteus*, *lapideus*, *ligneus*. Különnelvitel jelentő mellékneveket: a gör. πορφύρεος után lat. *purpureus*, azután *roseus*, *niveus*. A gör. Ταντάλειος, Ταρτάρειος-félék után (ezek nem idg. -eios képzésűek) lat. *Tantaleus*, *Tartareus*, *Caesareus* (tulajdonnevekből). Ugyancsak a lat.-ban képzőbokrokban: *farrāgineus* (*farrāgo*) s ez után *abiēgineus* az *abiēgnus* (ez *ilīg-nus* < **ilic-nos* után) és *abiēgneus* (*abiēs*) mellett, *gallināceus*, *violāceus* (*viola*) stb.

A gör. -aios melléknév-suffixum a fem. gyökérnomen gyöngé tőalakja + -io: βίαιος (βίᾱ), ἀγαίος (ἄγη), δικάιος (de δικά, az eredetére vonatkozó feltevéseket l. SANDSJOE «Die Adjectiva auf -aios», továbbá Gl. 11.)

2. Idg. -uo kevés van: gör. λαί[F]ός — lat. *laevus*, gör. σκαι[F]ός —

lat. *scaevus*, gör. ὀρθός < *ὀρθφος, ὄλος < *ὄλφος (skr. *sárvas*), ξένος — kork. πρόξενφος, lat. *gnāvus*, *flāvus*, *rāvūs*, fn. gör. ποία < *ποιῖα, κόρος, κοῦρος, κόρη, κοῦρη, lat. *servus*, *clīvus*, *silva*, *stīva*, -εῖος-ból -uus: *continuus*, *exiguus*. Jelentésük többféle. A melléknevek egy része szint s van néhány balt és jobbot (gót *taihsua*) jelentő is.

3. Idg. -ro és -lo: gör. ἀγρός — lat. *ager* < **agros*, gör. κάπρος — lat. *caper*, gör. ἑσπερος — lat. *vesper*, gör. δῶρον, lat. *vir*, *labrum*, ('ajak'), *tenebrae*, *membrum* < **mems-rom*, gör. ἔδρᾱ, mn.-ként gör. ἐρυθρός — lat. *ruber*, (vö. ἔρευθος), gör. μακρός — lat. *macer* (vö. μῆκος), gör. πειρός, φαιδρός, lat. *niger*, *piger*. Gör. κίλος (κί-σις), δειλός, παχύλος, χθαμαλός, lat. *lapillus* < **lapidlos*, *pastillus* < **pastnilos*, *homullus* < **hemonlos*, *agellus* < **agrolos*, *porcellus* < **pork-el-los*, gör. ἑλλά — lat. *sella* < *sedlā*, gör. φῶλή, lat. *grallae* < **gradlae*, *puella*. Kiesinyítő jelentése idg. a -lo suffixumnak.

A -ro és -lo helytelen analisisszel a basisvégről elvont magánhangzóval új képzővé is lett: gör. πονηρός (πόνος, mint ἄση—ἀσηρός), ἐλπωρή (ἐλπεσθαι) dissimilatióval az ἐλπωλή helyett, ἀτέλη (vö. νεφέλη melynek talán megfelelője a lat. *nebula*), εἵκελος, καμπύλος (καμπή, vö. ἀγκύλος, ἄγκυρα), μικκύλος (μικρός), Χοιρύλος (Χοῖρος), ῥιγγλός (ῥίγος, vö. σιγᾶλός, σιγγλός—σιγή), νοσηλός (νόσος), ἁμαρτωλός és ἁμαρτωλή (ἁμαρτεῖν), lat. sok -ulus, de ezek egy része voltaképen -lo-képző (*tumulus* < **tumelos*), s az előtte levő u < alapszóbeli o: *Poenulus*, *tantulus*, *bibulus*, *garrulus*, *lūmula*, *ancillula*, azután *loquēla* (vö. *svadē-la*), *tutēla*, *cōnfugēla* (a lat.-ban -ilos helyett -ilis: *civīlis*). A lat.-ban *fīcēdula* (*fīcus* és *ēdulus* az *edo*-ból) és *monēdula* (*monet-ēdula*), azután *querquēdula*, *nitēdula*, *acrēdula*.

A lat.-ban van idg. -go suffixum -lo suffixummal továbbképezve: *aedicula*, *ēnsiculus*, *pauperculus*, *avunculus*, *virguncula*. Továbbá *nātūra*, *ūsūra*-félékből kiindulva *praetūra*, *dictatūra* és *litterā-tūra*. Az -ellus, -illus, -ullus synkopének s utána hasonulásnak köszönheti létét: *bellus* < **duenelos* (vö. *bonus* — ólat. *duonus*), *tigillum* < **tignelom*, *homullus* < **hemonlos*, *ocellus*, *catellus*, *agnellus*, *locellus*, *haedillus*.

Az -ero és -tero idg. eredetű suffixum. Az -ero se a latinban se a gör.-ben nem élő képző: gör. ὑπερος, ὑπέρᾱ a ὑπὲρ mellett, lat. *superus* a *super* mellett. A -tero a gör.-ben középfokképző. Néhány esetben ellentétekben mutatkozik: gör. δεξιτερός, lat. *dexter* — gör. ἀριστερός, lat. *sinister*; gör. ἡμέτερος, lat. *noster* — gör. ὀμέτερος, lat. *vester*: a lat.-ban *magister*, *minister*. Gör. ὀρέστερος, lat. *paluster*, *campester*, *silvestris* (átcsaptak a 3. decl.-ba). A *tero* a protoidg.-ban kiterjedtebb volt, mivel összefügg vele a -tēr suffixum: gör. πατήρ < **pātér(o)*. Hirt

(előtte BOPP, SCHERER) szerint a *-tero* eredetileg önálló szó volt s pedig a skr. *tar-* (præs: *tarati, tirati* 'áthatol') igével függ össze. BOPP szerint jelentése 'előrelép'.

Idg. *-ro* és *-lo* suffixum még a *-tro* (összefügg a *-tero-val*), *-tlo*, *-dhro*, *-dhlo*: gör. ἄροτρον — lat. *arātrum* (vö. gör. ἀροτήρ, lat. *arātor*), gör. φέρτρον, φέρετρον, φαρέτρα, μέτρον, lat. *claustrum, mulctrum, mulctra, rāstrum, rāster* (a dentalis töveknél a lat.-ban *ttr dtr > str* a különnyelvi találkozásokor), gör. ἄντρον, ἄντλη, lat. *tl > cl*: *ferculum* (anaptyxisssel), *pōculum, vehiculum* és *l* után elhasonulással *-crum* = *lavācrum, simulācrum, sepulcrum*. A *-dhro-*, *-dhlo* a hangtörvényeknek megfelelően gör. -θρο, -θλο, lat. *-blo* és *-bro* (*l* után *a-* *blo* is *-bro*), hol a *dh* az alapszóhoz is tartozhat: ἄρθρον, κόρηθρον, βάθρον (βαθμός, βη-, βᾶ), γενέθλη, γένεθλον, ἱμάσθλη (ἱμάσαι), lat. *crībrium* < **crei-dhrom* (*cernō* < **crinō*), *latebra, pollūbrum* (gör. λούθρη), *stabulum* < **stādhlom, fābula*.

4. Idg. *-mo* főleg abstractum, de dolognévvé is lett: gör. φήμη — lat. *fāma*, gör. τιμή, γνῶμη, θερμός, lat. *formus*, gör. θυμός — lat. *fūmus*. Idevalók bizonyosan tövégről kiindulva a *-smo*, *-tmo*, gör. *-thmo* suffixumok: gör. δασμός < **δατοςμος* (δατέομαι), σχισμός, κνύζηθμός (vö. κνύζημα, κνύζω) a θεθμός után, amely reduplikált θε-θ-μός, γευθμός βαθμός, ἐρετιμός (ἐρέ-της), lat. *rēmum* (fel. *triresmos*) < **retsmos*, a *dūmus* Liv. Andr.-nál *dusmo in loco*, ófn. -zūsōn ('zausen'). A gör.-ben még -(σ)ιμο-: κάλλιμος (καλός), θηράσιμος (θηρᾶν). A lat.-ban *-timo*, lásd a felső foknál. Eredete különböző. Egyrészükből HIRT (Idg. Gr.) a *mē* gyökérnömet látja, más részük helytelen analizissel keletkezett (rendszámnev), egyesek állítólag < **-mno*(?).

5. Idg. *-no*: lat. *cānus* < **casnos*, gör. ὕπνος, lat. *somnus*, gör. κράνος, lat. *cornus*, gör. ὄνος, lat. *vēnum*, gör. κλίνη, gör. χελώνη, κορώνη, lat. *matrōna, κοίρανος*, lat. *dominus*, gör. στεγνός, lat. *dignus*. A gör.-ben *-ανός*: πιθανός és δρεπάνον, δρεπάνη (δρέπειν), *-εινός* (ἄλγος — ἀλγεινός < **άλγεσ-νος* után): σκοτεινός, *-ινός* (ἥρι—ἥρινός után, időt kifejező) és *-ινος* (anyagot jelentő melléknév): σημερινός (σήμερον), ταχινός (τάχα) és ἰχθυίνος, λάτινος, valamint *-ίνος*: ἐρυθρινός, végül *-συνος*: εὐφροσύνη (δοῦλος—δουλόσυνος), a lat.-ban *-inus* (*i-*je többféle hang lehet): *fuscina, angina* (gör. ἀγχόνη), *fāginus* (gör. φήγιος), *-ānus* (tövégről kiindulva: *silvānus*): *urbānus, Pompeiānus* (helynévből), *Octaviānus, Ciceroniānus* (személynévből), *-īnus*: *divīnus, vīcīnus, fibrīnus, libertīnus, Palatīnus, agnīnus, agnīna, rāpīna, lātrīna*, *-tinus*: *diūtīnus, crāstinus, pristīnus* (idg. *-tōno*, vö. skr. *divā-tanas* 'diurnus'), *-rnus* (*hībernus* — χειμερινός): *hodiernus, nocturnus* (*hodiē, noctū*), *diurnus, tacit-urnus diūturnus* a

nocturnus és *diurnus* után *diūtius*-hoz, *sempi-ternus* (*semper*), *caverna* (*cavus*).

Az idg. *genā*- basis még összetétel az *indi-gena* szóban, de már suffixumnak érzik *benī-gnus*, *malīgnus*, *prīvīgnus* esetében.

Idg. a *-meno* part. imperf. med. suffixum: gör. *φερόμενος*, a lat.-ban csak gyér maradványai: *alumnus*, *damnum*, *columna*. L. még a *-minī* személyragot.

6. Idg. *-bhō*: gör. *ἔλαφος* (*ἐλλός*), *κόραφος*, *ἀλφός* — Hes. *ἄλωφος*, lat. *albus*, továbbá *galbus* (vö. *gilvos*) 'fakósárga', lat. *columba* (állatnév).

7. Idg. *-to* adiectivum verbalét képzett: gör. *κλυτός*, lat. *inclutus*, gör. *βατός*, lat. *ventus*, számneveknél gör. *ἕκτος*, lat. *sextus*, más névszótöből gör. *ἀγέραςτος* (*γέρας*), lat. *barbatus*, *dent-atus*, *mell-itus* (vö. *pellī-tus*), fn. igéből: gör. *κοίτος*, (*κει-*), *πλοῦτος* (*πλευ-*), *ἀρετή* (*ἀρέ-σκειν*), lat. névszótöből *virgultum* (*vīrgulae*), *salictum*, *aescul-ētum* stb. A *-mentum* = *men* nullja + *to*: *strāmenta* (gör. *στρώμα*), *argūmentum*, *impedimentem*, *mūnīmentum*.

Idg. *-dho* és *-do* a lat.-ban egyaránt *d*: *calidus* lehet *dh*, mivel osc. *Callifae*, viszont az umb. *kaleruf* (*ř < d*) a *d* mellett szól. A latinban *-idus*: *fervidus*, *frigidus*, *candidus*, *placidus*, *-ndus* gerundivum-képző: *amandus*, aztán *mori-bundus*, *fā-cundus* (*sequ-undus*), *īrācundus*. A gör.-ben a *dh > th*: *κάλαθος*, földrajzi nevekben *-νθος*: *Κόρινθος* (nem gör. eredetű).

A lat. *-osus* suffixum is *t* tartalmú, bizonyára *< *od-to-*, **odso-*, de nem *-oient-to*: *vinosus*, *hircōsus* ('vmi szaga van'), s azután *annōsus*, *formōsus*. Az *-od* ugyanaz, mint a gör. *εὐώδης*, *δυσώδης* alakokban.

8. Idg. *kō* és *qo* (a lat. és gör.-ben nem különbözik), továbbá *-q^uo* az *-q^uo*-ban (gör. *ποδαπός*, a *q^u* = gör. *p*, lat. *propinquus*): gör. *πρόκα* (plur. neutr.), lat. *reciprocus*, gör. *ὁστακός*, lat. *cīvicus*, gör. *θηλυκός*, lat. *ūnicus* *< *oīno-qos*, gör. *ἀποθή-κη* (a lat.-ban mássalh.-tő: *artifex*).

Már az *-iqo* is idg.: gör. *νομφικός*, lat. *bellicus*, gör. *γραμματική*, lat. *fabrica*, gör. *Πελασγικός*, *ὄρφανικός*, *μουσικά*, lat. *Āfricus*, *bellicus*, *vīlicus*, *manica*. Hosszú magánhangzóval a *-ko* előtt gör. *ἰεράκος*, lat. *verbenāca*, *posticus*, *cadūcus*. A lat.-ban még *-ticus*: *rūsticus*, *silvāticus*, *pluvi-āticus*.

Idg. a *-sko*: gör. *βοσκή*, *δίσκος* *< *δικσκος* (lat. *discus* kölesön-szó), lat. *ēscā* *< *ēd-scā*, sőt talán az *-isko* is: *παιδίσκος*, *ὀβελίσκος*, *χορίσκη*, *μελίσκον*, *πηχίσκος*, *Ἀνδρίσκος*, a lat. *lentiscus* nem idg.

Idg. *-g^uo*: gör. *κολοβός* (*κόλος*), lat. *calva* *< kaleg^uā*?

238. §. Az *-o*, *-ā* tövek mellett vagy helyett sok az *-i* tő, mégpedig

összetételekben: gör. ἄναλκις, lat. *imberbis*, *extorris*, továbbá egyszerűekben is: talán gör. πόλις — skr. *pur*, a -ro helyett gör. ἄκρις, ὄκρις, lat. *ācris*, *imber*, a lat.-ban *lo-* helyett és mellett: *humilis* (gör. χαμαλός és χαμηλός, *stabilis* (*stabulum*). A lat.-ban a -lis elterjedt mint -ilis: *ficilis* (*figo*, *fictus*), *flexilis*, azután *herbilis*, *aquā-tilis*, továbbá *aequālis* *mortālis*, *capitālis*, *civīlis* s utána *fabrīlis*, *fidēlis* s utána *patruēlis*, végül -bilis (mellette -bris a *l* tartalmú töveknél): *exorā-bilis*, *placābilis*, *flēbilis*, *salubris*.

Idg. a -ti elvont főnévképző: gör. τίσις, δόσις, δῶτις, πόσις, πᾶσις, s csak később denom.-igéből ἀτίρωσις, lat. *cohors*, (-tis), *vestis*, *messis*, *mors* (-tis, de egyébként *ratiōnis*), *Arpīnātēs*, *Samnītēs*. Csak lat. a -stis, -stris, -ēnsis: *agrestis*, *caelestis*, *campestris*, *palūstris*, *circēnsis*, *forēnsis*.

Idg. a -ni: gör. κλόνις, lat. *clūnis*, *inclūnis*, továbbá a -mi: gör. ἔλμις, lat. *vermis*.

Volt *ī* suffixum is. Ezt őrizi gör. ὄρνις, s ennek nyoma a gör. πολίτης, lat. *gallīna* szavakban.

A nőneműek végzete a mássalhangzós tövekhez az idg. nyelvekben -ī, az -o-tövekhez -ā, azonban HIRT IF. 31. kimutatta, hogy nemcsak az indben, hanem az európai nyelvekben is van -ī nőnemű az -o-tövű hímnemhez. Ez az -ī képző fem. és dualis. Szerinte a valamihez tartozást fejezi ki s tovább képezve a lat. *fēstivus*, *stativus*, *vocivus*, *pruīna*, *gallīna*, *dīvīnus*, *puerilis*, *formīca*, *cornū* névszókben és *blandīrī* igében jelenik meg. Az -ā szerinte is gyűjtőnév jelentésű.

239. §. Az -u idg. melléknévképző: gör. ἡδός (skr. *svāduh*, lat. *suādere*), gör. πλατύς (skr. *pṛtuh*), fn. is: gör. πῆχυς, δάκρυ, πῶν, lat. *cornu*. A lat.-ban az -u tövű melléknevek -i tövekké lettek. HIRT Idg. Gr. III. szerint az -u, valamint az -o tövek helyett fellépő lat. -i tövű melléknevek idg. sajátástgot őriztek meg, de a lat.-ban analogikusan elterjedtek. A gör.-ben a fem. az -u tövű melléknevekhez -ια suffixummal képzett (skr. *ī*: ἡδεῖα — *svādvī*). Gör. -eu: ἱππεύς (*ἵππος*), ἄγρευς (*ἄγρα*), γραμματεύς (*γράμμα*), συγγραφεύς (praep. összetételből), Εὐβοεύς (*Εὐβοία*), továbbá νομεύς, πομπεύς és tőlük különbözve a gen.-ban nem-ῆος < -ηφος végzettel, hanem már Hom.-nál -έος-szal: Ἀτρεύς, Τυδεύς. HIRT szerint idg. eredetű (-ēu), BRUGMANN' -εμο-bol indul ki, WIJKS IF. 17 a skr. -āus végzettel egyezteteti, de sokan (így DEBRUNNER Göttingische Gelehrte Anzeigen 1916) kétségbe vonják idg. eredetét. WACKERNAGEL (Gött. rectori beszéd 1913) a βασιλεύς-t kölesönszónak gondolja. WALTER (Stand u. Aufg. d. Sprachw.) a Πηλεύς-, Ἀχιλλεύς-féle neveket is idegeneknek véli. Vö. még KRETSCHMER Zeitschr. f. d. öst. Gymn. 53. és Gl. 10.

Idg. *-tu* adiectivum verbalét képez: gör. (Hom.-nál csak egyszerűből) γραπτός, κλειτός, ἀσπαοτός, lat. *exitus, habitus, sūmptus, cantus*, de dolognév is már az idg.-ban: gör. ἴτις — lat. *vitus*. A gör.-ben számfőnév is: τριτικός — att. τριτικός, πεντηκοστός, a latinban *magister — magisterāre — magistrātus* után denominativ *-ātus*: *sen-ātus* (*senēs*, vö. azonban litv. *senātvė*), *equitātus, pontificātus*.

240. §. A *r* suffixumok közül a *-tēr/-tōr* igen elterjedt (vö. *tero*): gör. πατήρ — lat. *pater*, gör. μήτηρ — lat. *māter*; a gör.-ben a nomen agentis suffixuma a legrégibb hagyományban csak egyszerű szónál *-τηρ/-τωρ*, összetettnél *-της*: ἡγήτωρ — κυνηγέτης, βοτήρ — σὺβώτης, kivéve a praeverbiummal összetett szavakat, hol mindkettő lehet: ἐπιβήτωρ — παραβάτης, a lat.-ban így *sta-tor* és *anti-stes, superstes, dator — sacerdos* (tehát összetételben *t* suffixum); gör. ἱστωρ, δώτωρ, δωτήρ, γενέτωρ, lat. *genitor, āctor, praedātor, port-itor* és *k* töveknél *āctrīx* (l. ott).

Egyéb *r* képzők: gör. ὕδ-ωρ (skr. *udā* instr.), ἄλκαρ (loc. ἀλκή) ἄλκιφαρ (ἀλκοιφή), lat. *it-er* (*t*-vel toldott *i-* [vö. *eo*] *tō + er*), *femur* (loc. *femine*).

Idg. *l* csak *sō-l* (skr. *svar*, gör. ἥλ-ιος).

241. §. Idg. *-n* suffixum a *-men*. BRUGMANN szerint eredetileg nomen agentis képző, PORZIG IF. 42. szerint kezdetben dolognevet képez s csak későiek az igéből képzettek. Nullfokú a semlegesneműek *-μη*, gör. *-μα*, lat. *-men* suffixuma: gör. νεῦμα — lat. *nūmen*, gör. ὄνομα — lat. *nōmen*, gör. τέρμα — lat. *termen*, gör. στρώμα — lat. *strāmen*, gör. ζῶμα, οἶμα, κτῆμα, χρῆμα, ἔρσιμα, ὕφασμα, ἔρυμα; a gör.-ben az *-ίσειν, -άζειν* és más dentalis töveknél *-σμα*: νόμισμα, ἄσπασμα, ψεῦσμα, sőt *n*-tónél: μίαςμα (*μιαίνειν*); a lat.-ban *-to*-val tovább képezve: *strāmen, strāmentum*. A hímneműeknél nyújtott fokú gör. *-μην, -μων*: χεῖμων (mellette χεῖμα), λειμών, ἡγεμών, λιμήν, lat. *-mo*: *termo* (*termonis* Enn.), *Sēmo*.

HIRT a semlegesneműek *-men* suffixumában *-t*-vel toldott *-mēt*-suffixumot keres s utal a lat. *-mentum-ra* (*cognōmentum*, l. 237. § 7), melyhez a gör. szerinte úgy viszonylik, mint ἀροτήρ: ἀροτρον.

Idg. eredetű az *ēn/-ōn, -en/-on* is, s pedig oly lények megjelölésére, amelyeket jellemez az, amit az alapszó kifejez; főleg gúnynévképző: gör. γάστρων, κύφων, Στράβων (*-o-* tőhöz: στραβός), lat. *Capito, Cato, Rufo* (*catus, rufus*), *praedo* (*praeda*). A lat.-ban igéből is: *bibo, erro*. A gör.-ben az *-ιος* melléknevekhez *-ίων*: οὐρανίων, πορφυρίων. A lat.-ban az *-i-* tövektől kiindulva általánosult az *-iōn*: *ventrio, restio*, azután *pūmilio, senecio, pāpilio, pernio*, s fem. abstractum verbalét képezve más idg. nyelvek *-īn* alakú képzőjével áll szemben: *adagio, re-ligio, obsidio* s főleg igen elterjedve *-tiōn*: *reditio, cūratiō, auctio*,

occāsio stb. A gör.-ben helyneveknél -ών (ión -εών): *παρθενών* — *παρθενεών*, *ἀνδρών* — *ἀνδρεών*. Idg. a -*dōn*: gör. *σπαδών* (igéből), *κοτυληδών* (*κοτύλη*) s azután -*εδών*, -*ηδών*: *σηπεδών*, *ἀληγηδών*, lat. *cupī-do* (vö. *cupī-tum*), *dulcēdo* (*dulcēscō*), *gravēdo*, azután lat. -*tūdo* (részben -*tās* mellett): *fortitūdo*, *pulchritūdo*, *aegritūdo*, végül -*āgo*, -*īgo*, -*ūgo* (idg. -*gō* az -*n* formansszal tovább képezve): *vorāgo* (*vorā-re*), *orīgo* (*orīre*), *albūgo* (az *albūmen* mellett), *vir-āgo*, *farrāgo*, *ulīgo*, *robīgo*, *aerūgo*, *ferrūgo*.

Az idg. -*men* a lat.-ban nincs meg: gör. αἰ[F]ών (lat. *aevum*).

242. §. Zárhangú suffixumok. Idg. dentalis 1. a többnyire particip. jelentésű -*t*: gör. *ἀγνώς* (lat. *ignōtus* -o-tő), *ἀργής* — vö. *ἀργι-όδους* (ehhez különnyelvi a gör. -*ητ*: *Φέρης*, *γυμνής*), lat. *antistes* < **antista-t-s*, *sacerdōs* < **sacerdō-t-s*, továbbá *pedes*, *comes*, gör. *νοκτός*, lat. *noctis* (vö. Hes. *νόχα*, *νόκτωρ* ἔννοχος), gör. *γάλακ-τος*, lat. *lac-t-is* (vö. gör. *γάλας*, *γλακτοφάγος*), 2. a -*nt*: gör. *δοδούς* — lat. *dēns* (*edo*), gör. *έκών*, *φέρων*, *διδοός*, lat. *ferēns*, *īnfāns*, 3. a valamivel ellátottságot jelentő -*ment*: gör. *δολόεις*, *ήμερόεις*, *οινόεις* (némelyek szerint ilyen képzésű lat. *vīnosus*) s ezek után gör. -*α-*, -*ι-*, -*υ-* és mássalhangzós többől is -*όεις*: *σκιόεις* (*σκιά*), *οκριόεις* (*οκρις*), *ιχθυόεις*, *αστερόεις*, összevonva főleg helyneveknél *Ἰοπούς* (ellenben vö. *οπίοεις*), *Σελινόος*, az -*α-* töveknél -*ήεις* is: *τιμήεις*, *ὀλήεις* és ezek után *μεσήεις* (-*ήςεις* a *s* többől is: *τελήεις* < **τελεσ-φεντ-ς*), 4. az eredetileg tulajdonság-abstractumot jelentő -*tāt*: gör. (Hom.-nál még ritka) *νεότης*, *σεμνότης*, *ἀπλότης*, *θεότης* (mássalhangzós többől -*οτης*: *παντότης*, *μελανότης*), lat. *fidēlitās*, *nōbilitās*, *civī-tās*, *novitās* < **novotās*, *pietās* (az *ie* szabályos, lásd a hangtant) s mássalhangzós többől *auctor-itās*, *hereditās* a *paupertās*, *ūbertās* mellett, 5. -*tūt* vagy -*tūti* (minthogy a -*t* után a *u* elveszhet, némelyek szerint közös származású a -*tat* suffixummal, mindkettő **teuā* basis = erős vagyok, vö. skr. *taviti*, s a *tūt*: *tāt* = *sthū*: *sthā*): *īuventūs*, *senectūs* (gör. nincs), 6. -*d*: lat. *pecus* — *pecudis* (vö. *pecu*), gör. *παραστάς* (*στα-*), főleg -*αδ*, -*ιδ*: *λαμπάς* (*λάμπειν*), *ἐλπής* (*ἐλπεσθαι*), lat. *glāns* (gör. *βάλανος*). A gör.-ben analogikusan elterjedtek a -*d* tövek az *i* < *via*, ill. tovább redukált -*i* tövekből: *μερίς*, *ήμερίς*.

Idg. gutturalis suffixum a -*q*. Ez részben különnyelvileg mint -*āk*, -*īk*, -*ūk* is jelentkezik: gör. *κῆρῶς* (skr. *karu* 'énekes'), *βῶλας* (*βῶλος*), *λίθας* (*λίθος*), *véαξ* (*véος*), lat. *fugāx*, *pugnāx*, *mināx* (-*ā*-tövek -*k*-val tovább képezve), *līmāx* (*līmus*), *forṇāx* (*forṇus*), *da-trī-x*, *vīctrīx*, *genetrīx*, *append-īx*, továbbá *dent-ēx*, *mūrēx* és az eredetileg összetétel *atr-ōx*, *ferōx* (gör. *βο-ῶπι-ς*). A -*g* az idg.-ban is ritka, a gör.-ben is kevés példa van rá: *λάλας*, *σπῆλυγς* (-*ng*), *πτέρυς*, a lat.-ban csak tovább képezve (*vorāgo*) jelenik meg.

A gör. -χο és -θο suffixum (ὄρνι-χος és ὄρνι-θος) viszonya egymáshoz nem tisztázott. A -χο természetesen media gutt. asp., azonban a θ bizonyára idg. dh.

243. §. Idg. -s, -ēs, -ōs: semlegesnemű gör. γένος — lat. *genus*, gör. τέρυος — lat. *tergus* < *terg^hhos, gör. νέμος (hom. ἐν οὐρεσι ἐν νέμει σκιερῷ) — lat. *nemus* (νέμω), gör. ἔθνος, γλῆ-νος, lat. *opus*, *sīdus*, *pīgnus*, nem semleges -os gör. ἡώς, att. ἕως < *āusos, αἰδώς, lat. *honos*, *arbos*. Idg. -as folytatásaiban az -a a basishoz tartozott: gör. κρέας (skr. *kraviś*), γῆρας (skr. *jariman* 'életkor, halál'), ép így basisvég + s gör. κόνις, lat. *cinis*, *fās*, *flōs*. A gör. végéles melléknevek megfelelői a skr.-ban: δυσμενής — skr. *durmanās*, gör. ἀκλεής. Ezek az -ής-melléknevek igen sok esetben az -ῆναι inf. mellett állanak: γυναιμανής — μανῆναι, τηλεφανής — φανῆναι. Vö. Mc KENZIE Class. Quarterly XIII. 1919. és KRETSCHMER Gl. 12.

Reduplikált névszók.

244. §. Jelentésükre nézve elvont főnevek, állat- és gúnynevek, gyermekszavak. Egy részük csak származék- vagy gyökérszóként, egyesek pedig gyökér- és származékszavakként jelentkeznek: gör. γάρ-γαρα, γογγύλος, παιπάλη, μόρμωρος, ὄλωρος, τέτανος, διδαχή, lat. *cincinnus*, *farfarus*, *furfur*, *murmur*, gör. ἔποψ, lat. *upupa*, *turtur*, gör. βάρβαρος, βέβηλος, lat. *babulus*, *baburrus*, gör. τήθη, τηθίς, μάμμα, τάτα, τέττα, νέννα, νάννη, νέννος, νάννος, πάππα, πάππος, lat. *mamma*, *tata*, *nonna*, *nonnus*, *pāpa*.

A kettőzés sokkal gyakoribb az igéknél, de természetesen az indulatszóknál (ἄσ, ὦ ὦ) sem ritka, sokszor előfordul a névmásoknál (gör. ἄλλήλων, lat. *quisquis*), számneveknél (gör. μία μία, lat. *duo duo*).

Összetett névszók.

245. §. Az összetételek nem valódiak («Zusammenrückungen») és valódiak («Zusammensetzungen»). Az előbbieket grammatikailag felbonthatók s bármikor keletkezhetnek mondatbeli összefüggés folytán, az utóbbiak grammatikailag fel nem bontható összetételek, s részben öröklött minták szerint készültek, részben nem valódi összetételből — sokszor legalább az egyik tag kiveszésével vagy jelentésének elhomályosulásával s hangtani változásokkal elősegítve — lettek valódi összetételekké. Nem valódiak: gör. Διόσκουροι, δωδеча, τρεισκαίδεχα, lat. *decem-virī*, *duodecim*, talán *cordolium* is (*cor dolet*-ből származva), valódiak:

gör. ἀγρόνομος, ἰππόβοτος, νήποινος (a *ne* tagadószó, a gör.-ben nem maradt meg önálló szónak), ὀδοιπόρος (e *ὀδοι locativus csak összetételben), δεσπότης (az első tagról nem érzik hogy genitivus), θεόδοτος és a belőle διόςδοτος hatására keletkezett θεόςδοτος, lat. *agricola*, *auspex*, *particeps būcētum*, *astus* < **ad-stus*, *rēmex* (*rēmus* + *ago*). Mindkét fajta összetételben a tagok jelentésegységet alkotnak, egy fogalmat jelölnek s egymás mellett állva egy főhangsúly alá kerülnek. Lényeges tehát hogy a tagok összetétel folytán új fogalmat jelölnek, s az összetétel jelentése elszigetelődik a tagok jelentésétől. A gör. ἡ νεὰ πόλις nem összetétel, de Νεάπολις már az, s ἐκπλήσσω még két tagjának a mondatban való elválása esetén is összetétel: Hom. ἐκ γὰρ πλήρη φρένας, lat. *per mihī grātum fēcēris*, *nē tū quidem*.

A kétféle összetétel között jelentésre és a tagok mondattani viszonyára nézve nincs különbség. Lehetnek a tagok logikai szempontból egymásmellé rendelve s lehetnek legnagyobbbrészt az utolsó tag alá rendelve. Mellérendelve: copulativ gör. δώδεκα, lat. *duodecim*, gör. ἀρτό-κρεας, iterativ lat. *quisquis*, alárendelve: gör. ἱατρόμαντις, πατρά-δελφος, αἰείχλωρος, ἄπλοος, σύρυξ, lat. *māgnanimus*, *vēriloquium*, *armicūstōs*, *nefās*, *simplex*, *coniūnx*. Lehet az összetétel elhomályosult: gör. νήπιος = *ne* + ἔπος, ἔνδον második tagjában δόμος, lat. *hospes* = *hostis* + *potis*, *rūrsus* = *re* + *vorsus*.

Az alárendelő összetétel utótagja a főnéven, melléknéven, és számnéven kívül lehet névmás, határozószó és ige is (gör. Ζεὺς πατήρ, lat. *iūsiūrandum*, gör. Πολοιγενής, lat. *aquaeductus*, gör. ὠκύπους, lat. *acupediūs*, *pater familiās*; gör. ὅστις, lat. *aliquis*; gör. ἀνα-μῖξ, lat. *semper*; gör. ἀφίστημι, lat. *absisto*), az előtag főnév, melléknév, számnév (gör. ὀπλοφόλος, lat. *armicūstōs*, gör. Διὸς κοῦροι, lat. *sacrōsānctus*, gör. τρίπους, lat. *tripēs*), névmás (gör. ὅστις, lat. *aliquis*), határozószó (gör. σύ-ρυξ, lat. *coniūnx*, gör. ἐπιδέκτωρ, lat. *aduncus*) és ige (gör. ἀρχέκλακος, lat. *vincipēs* — vö. *vincire*). Akár az első, akár a második, sőt mindkét tag lehet ragozhatatlan (gör. ἄ-βατος, lat. *ignōtus*, gör. ὁ-δε, lat. *quisque*, gör. οὐ-χί, lat. *nūn-c*), továbbá az előtag igen gyakran nominalis tő (gör. ἰππόδαμος, νικήφορος, ἀστυνόμος, lat. *particeps*, *īgnifer*, *māgnificus* < **māgno-facus*, *silvicola*, *lūc-i-fer*, tehát a lat.-ban *i* jelenik meg gyöngülés folytán, sőt ott is, ahol nem várható gyöngülés és mássalhangzós töveknél).

A tagok mondattani viszonya szerint az alárendelő összetételek 1. ú. n. igei rectiók összetételek («vonzatösszetételek»), amelyekben vagy az elő- vagy az utótagban álló ige (vagy igenév) «vonzza» a névszót: gör. ἀρχέκλακος, φερέδειπνος, φυγοπότλεμος, lat. *Verticordia*

(*vertens corda*), *iūdex* < **ioudix*, 2. *præpositiōs rectiōs* összetételek: gör. ἐνώπα, lat. *admodum*, *dēnuō* < **dē-novō*, 3. *determinativ* összetételek, melyekben névszó határozza meg közelebből a névszót: gör. ἀκρόπολις, μητροπάτωρ, ἀρπυγής, lat. *perenniservus*, *plebisscītum*. Igék-nél *præverbalis* *præpositiō*val: gör. ὑποτίθημι, lat. *subdō* s innen névszónál: gör. ὑπόθετος, lat. *subditio*.

Az összetételek lehetnek *esocentricus*ak és *exocentricus*ak. *Esocentricus*ak, ha a jelentéstartalmat az összetétel tagjainak kölcsönös vonatkozása adja meg: gör. δουρίκτητος, παλαίφατος, lat. *postmodo*, *duodecim* (névmási: *quisquis*, ige: *præferō*, *nesciō*). *Exocentricus*ak a *nominalis* összetételek, ha az összetétel fogalmi tartalma egy kívül álló főnévi fogalomnak tulajdonságát fejezi ki: gör. ῥοδοδάκτυλος = «rózsaujj, rózsaujjú, rózsaujjat bíró», lat. *māgnanimus* = «nemes lélek, nemeslelkű, nemes lelket bíró», gör. χρυσόχομος = «qui auream comam habet» s ez után lat. *auricomus*. Ilyenek még gör. ἀνδρόγυνος, lat. *capricornus* stb. Az *esocentricus*okat «non mutata»-nak, az *exocentricus*okat «mutata»-nak is nevezik, de ezek az elnevezések nem helyesek, mivel az *exocentricus*ok non az *esocentricus*okból keletkeztek, hanem ezekkel egyidősek. Az *exocentricus*ok skr. műszava «bahuvrihi» ('sok rizst bíró', *possessiv* összetétel), s ez mint műszó átment a modern nyelvtudományba is. A bahuvrihi hangsúlyozása a skr.-ban eltér az *esocentricus*étól: *rāja putras* ('kinek fia király') és *rāja putrás* ('király fia'), ugyanígy a gör.-ben is θηρό-τροφος ('feris vescens') és θηροτρόφος ('feras alens'). A skr.-ban ugyan *nem mindig* az első tagján hangsúlyozott a bahuvrihi (WACKERNAGEL «Altindische Grammatik» II. 293—302), mindazonáltal valószínű, hogy a bahuvrihi összetétel az idg.-ban is az első tagon volt hangsúlyozott.

Az összetétel keletkezésével többek közt DARMESTETER «Traité de la formations des mots composés dans la langue française» 1894, PAUL JF. 14., WUNDT «Völkerpsychologie» I., BRUGMANN «Grundriss» és JF. 18. foglalkoztak.

Vö. a gör.-re DEBRUNNER «Griech. Wortbildungslehre», Heidelberg 1917, továbbá a gör.- és lat.-ra a rendszeres nyelvtanokat. Hazai irodalom: SZILÁSI M. «A verbalis előtagú összetett szavak Hom.-nál» EPhK. 5.

A nominalis esetvégződések az indogermán alapnyelvben.

A gör. és a lat. nyelv az idg. nominalis esetvégződéseket nagyrészt megőrizte.

246. §. Singularis.

A *nominativus* 1. a tövégzettel egyenlő (u. n. *casus indefinitus*): gör. ῥοπά, lat. *rosa*, gör. πατήρ, lat. *pater*, gör. θυσμενής, lat. *pūbes*.

2. -s végzetű: gör. οἶκος, lat. *humus*, gör. ὄφις, lat. *ovis*, gör. τιθείς, lat. *ferēns*, gör. ὄψ, lat. *vōx*.

A *vocativus* rendszerint a tövégzetet hozza, az idg.-ban kezdő szóhangsúllyal s csak kivételesen (az -i- és -u- töveknél) véghangsúllyal: gör. λύκε, lat. *lupe*, gör. θεοποτα, lat. *dea*, (ez lehet nom. végzet is), gör. Ζεὺ πάτερ, lat. *Jū-piter*. A *vocativus* helyett *nominativusi* alak; gör. πλεῖς, lat. *plēbs*, gör. ἄλωπηξ, lat. *rēx*.

Az *accusativus* végzete -m, ill. mássalhangzó után -m. Gör. λύκον (a gör.-ben a szóvégi idg. *m* = *n*), lat. *lupum*, gör. θεάν, lat. *deam*, gör. πῆχυν, lat. *manum*, gör. Ζῆν, lat. *diem*, gör. μητέρα, lat. *matrem*, gör. φέροντα, lat. *ferentem* (idg. *m* = gör. α, lat. *em*).

A *semlegesnemű nominativus* és *accusativus* = 1. a tövégzettel: gör. ἔδρι, lat. *mare*, (szóvégi *i* > *e*), gör. μέθυ, οὐδαρ, lat. *ūber*, gör. κῆρ (< *κῆρδ, de a gör.-ben zárhang in pausa nem állhat szóvégen), lat. *cor* (szóvégen *rd* > *rr* > *r*), gör. γένος, lat. *genus*, gör. ὄνομα, lat. *nōmen*, (idg. *n* = gör. α, lat. *en*),

2. az -o-töveknél -m végzetű: gör. ζυγόν, lat. *iugum*.

A *genitivus* végzete 1. -es, -os, -s (= idg. gen. és abl.): lat. *Apolones*, *Veneres*, *hominis*, *patris*, gör. κυνός, πατρός, lat. fel. *Diosos*, *Venerus*, *Salutus*, gör. θεσ-πότης < *δεμσ-ποτᾱ (*δεμς *genitivusa* a δεμ- 'ház' szónak), lat. *senātus*, *tribūs*. A tulajdonképeni *suffixum* itt *s*, az *o*, *e* a basisból vonódott el.

2. Az -ā-töveknél -ās: gör. χώρᾱς, ólat. *viās*, umb. *tutas*, ('civitatís'), gót *gibōs* ('adományé'). A *suffixum* voltaképen itt is -s.

3. Az -o-töveknél állítólag a névmási többől átkerülve -sjo, -so: gör. Hom. λύκοιο, thess. πολέμοιο. A -sjo *suffixum* megvan a skr.-ban is: *vrkasya*. A ión λύκοιο lehet -so *suffixumú*. A -so megvan a germánban: gót *wulfis*, ófn. *wulfes* < *ulq*eso. A lat.-ban nincs se -sjo, se -so *suffixum*.

4. A lat. -o-tövek *genitivusi* -i végzete mint *genitivus* végzet nem idg., hanem itáliai, kelta, venetus, (l. az -o-tövek ragozását): lat. *virī* = ír *fir* < *uirī, ogamfelirati* *magi* ('fili'). Az -o-tövektől a végzet átment más tövekre is: *fortunai*—*fortunae*, *faciēi*.

Az *ablativus* *suffixuma* az idg.-ban csak az -o-töveknél különbözött a *genitivus* végzetétől: -ēd/-ōd. Az -ēd a lat.-ban csak határozószóknál: ólat. *facilumēd*, *Gnaivōd*, *meritōd*. Ugyanígy osc. *sakaraklūd* ('sacello'), skr. *vrkād* ('farkastól'), a gör.-ben csak *δοίω* ('domo'). Az itáliaiban (és az av.-ban) az -o-tövektől kiindulva más töveknél is: *sententiād*, *loucarīd*, *magistrātūd*, osc. *toutad*, *slaagīd* stb.

* Az Ogam-írás csupa egyenes vonalból álló rúna-írás a gél népeknél.

A *dativus* végzete *-ai* vagy *-ei*, esetleg mind a kettő. Az *-ei*-re mutat kypr. Διφεί-φίλος. Az *-ai*-t a gör. δόμεν-αι és az adverb. χαμαί alakkal igazolják, de Porzig (IF. 42) kétségbevonja az idg. *ai* végzetet, aminthogy az igazolására felhozott alakok locativusok is lehetnek (vö. Hirt Idg. Gr. III.). A suffixum az *-ā*- és *-o*-töveknél már az idg.-ban összevonódott a tövéggel: gör. θεᾶ, ólat. *Menervai*, *Minervae*, gör. θεῶ, ólat. *Numasioi*, *equo*. A gör.-ben az *-i*- végzetű *dativus* a a mássalhangzós stb. töveknél = locativusi suffixumú. A lat.-ra l. a III. decl.-on kívül a 3. §.-t is.

A *locativus* 1. *-i*-végzetű; ez a *dativusi* végzet ablautja: gör. οἱ, ἱσμοί, lat. *bellū*, *Beneventi*, gör. ἐλ. Ὀλομπίαι, lat. *Romae*, gör. βί, lat. *sue* (szóvégi *i* > *e*), gör. κονί, lat. *homine*, gör. φέροντι, lat. *ferente*. Lehetséges, hogy az *-ai* is locativus-végzet volt.

2. végzetnélküli (*casus indefinitus*) nyújtott fokú és normalis fokú basisszal: lat. *noctū*, *diū* határozószók, ugyanilyen gör. αἰών, krét. inf. δόμην, αἰές, lat. *penes*. Bizonyára ilyen lat. *diūs*, *interdiūs*, melyek Hirt szerint nem genitivusok, mert Plaut. *neque noctū*, *neque diūs*.

Az *instrumentalis* 1. *-bhi*, *-mi*-végzetű: gör. θεόφι, ναῦφι, ἐρέβεσφι. Ez lehet a gör.-ben loc., abl., sőt gen., dat. is, s nemcsak az egyesben, hanem a többesben is, aminthogy bizonyára már az idg.-ban sem volt számhoz kötött. A *-mi*-végzet csak a balti-szlávban s néhány germán nyomban van meg.

2. Magánhangzós végződésű, de gör.-ben és a lat.-ban csak megmerevülve: gör. ἐπισχερώ, lak. πή-ποχα, lat. *sacro-sāctus* (Rouzeaud Rev. études lat. 4. szerint *sakros sanktos*, vö. ἱερὸς καὶ ἅγιος), adv. *quō* (lehet abl. is), gör. λάθρα, a lat. *quā*, *aciē* lehet ablativus is.

247. §. Dualis. A képzése singularis. A gör.-ben két esetalakja van (nom.-acc. és gen.-dat.), a keleti idg. nyelvekben három.

Nominativus-accusativus. Az *-o*-töveknél *-ou* és *-ō* jelentkezik: gör. λόω, δώω, lat. *duo*, *ambō*, *octō*. Az *-ou* más nyelvekben: ved. *vrkāu*, gót *ahtau*. Az *-ā*-töveknél *-ai* s ez Schmidt József (Nyt. V) szerint *-ai* (l. az *-ā*-töveket): lat. *duae*, gör. Ἀτρείδᾱ, Φιδάλᾱ (ezekre l. a gör. *-ā*-tövek ragozását), egyébként gör. *-e*, s pedig nem csak a him- és nőneműeknél, hanem a semlegesneműeknél is: ποιμένα, μητέρα, βόε, σός (l. a mássalhangzós, *-i*-, *-u*-tövek ragozását). A gör.-ben ez új képzés az *-i*- és *-u*-töveknél, mert ott az idg.-ban *-ī*, *-ū* volt. A semlegesneműeknél az *-o*-tövéknél *-oi* a végzet, de a gör.-ben a him-neműek után *-ω*: ζῳώ, a lat.-ban ellenben *vī-gintī*. A semlegesnemű *-i*- és *-u*-töveknél az idg.-ban *-ī*, *-ū* volt a végzet, a mássalhangzós töveknél *-ī*.

Az idg.-ban gyakori az elliptikus dualis, két összetartozó dolog közül csak az egyiknek említése dualisban: gör. Αἴαντε ('Aias és Teukros'), Κάστορε ('Kastor és Polydeukes'), a lat.-ban plur. *Castorēs*. Ilyenek más idg. nyelvekből is kimutathatók. Az Rg-vedában a szülők neve *pitarā(u)* vagy *mātarāu*. Vö. a KZ. 48. köt.-ben a magyar BENIGNY GYULA tanulmányát, továbbá WACKERNAGELét KZ. 23. A dualis használatáról még DEBRUNNER Gl. 15, 1926.

A *dativus-ablativus-instrumentalis* -*bh* és -*m* suffixumot hoz, de ezek se a gör., se a lat. nyelvből nem mutathatók ki: skr. *agni-bhyām*, lit. *vilkam̃*.

A *genitivus-locativus* végzete -*ous* (skr. *namnōs*), de ezt a gör. nem őrizte meg: ἵπποι, ποδοῖν δοῖν s ez után κόραιν. Hom.-nál ἵπποιιν, ποδοῖιν.

248. §. Pluralis. A pluralis a genitivus kivételével minden esetben s-t hoz.

A *nominativus* végzete -*es*, mely a tővégi magánhangzóval összeolvadt: Lat. *faciēs*, gör. ὄψεις, τρεῖς — gort. τρέες, lat. *ovēs*, *trēs*, gör. κίς, ὄς, ποιμένες, φέροντες. Az -*o*-tővéknél gör. ἵπποι, lat. *equi*, az -*ā*-tővéknél gör. χοῖραι, lat. *tabellai*, *tabellae* a nominativus a skr. *vr̥kāś* ('farkasok'), *asvās* ('kancák') alakokkal szemben. Azonban osc. *scriptas* ('scriptae'), *Núvlanūs* ('Nolani'), tehát ezekben az idg. alak jelenik meg. Az -*o*- és -*a*-tövekre l. a gör. és a lat. ragozást.

A *vocativus* megegyezik a nominativusszal.

Az *accusativus* végzete -*ns*, illetőleg mássalhangzó után -*ns*: kret. λόχους, att. λόχους, lat. *lupōs*, kret. πόλινς, lat. *turrīs*, krét. οἶνς, hom. γένος, lat. *manūs*, kret. τῆμάς, att. τῆμάς, lat. *viās* (tehát itt -*āns* > -*ās*, ami már az idg.-ban is végbemehetett, azonban az osc. *viass*, umb. *vitlaf* = 'vitulas' -*āns*-ra mutat). A *ns* folytatása gör. πόδας, hom. νῆψ-ας s bizonyára lat. *ped-ēs*, *nāv-ēs* (< *ens* < *ns*).

A *semlegesnemű nominativus és accusativus* végzetei:

1. Az -*o*-tőveknél -*ā*, mely megegyezik az -*ā*-tővű nőneműek egyesszámú nominativus végzetével: lat. *iuga*. A lat. -*ā* megrövidült, mint az -*ā*- tövek egyesszámú nom.-ában is a iambikus törvény folytán. A gör. -*ā* végzet (ζυγά) azonban vagy a mássalhangzós tövekből került át, vagy -*ā* volt, de megrövidült sonans kezdet előtt s ez a rövid alak általánosult.

2. A mássalhangzós töveknél idg. -*ə*, s ennek a gör.-ben és a lat.-ban -*a*, az árjában -*i* a folytatása: gör. φέροντα, μνήματα, a lat.-ban is -*ā*, de erre l. a mássalhangzós tövek ragozását, skr. *bharant-i*.

3. Az -*i*- és -*u*-tőveknél -*ī*, ill. -*ū*: lat. *trī-gintā* (ved. *trī* = lat.

tria), ved. *purū* ('multa'), de a gör.-ben és a lat.-ban e tövekbe is behatolt az *-a*: gör. ῥῆμα, δάκρυα, lat. *maria*, *cornua*.

A *genitivus* az egyetlen többesszámú eset, amelyben nincs *s*. Végzete *-ōm*: gör. πατρῶν, osc. *fratrūm*, lat. *fratrum* (a történetelőtti korban a lat. szónévi *m* előtt rövidülés *s* később *-ōm* > *-ūm*), gör. δεικνῶν, lat. *lapidum*, gör. κίων, ὀφρύων, lat. *socruum*, gör. βούων, lat. *boum*, gör. τριῶν, lat. *hostium*, gör. θεῶν, lat. *Romano(m)*, *pro deum fidem*, de azután *deorum* az *-ā*-tövek analogiájára, hol a névmások ragozásából **-āsōm* a végzet: *deārum*, osc. *egmazum* ('rerum') s a gör.-ben is hom. θεῶων, att. φημῶν < *-ᾶων* < **-āsōm*. A lat. *diērum* szintén az *-ā* tövek analogiája.

A *dativus-ablativus* suffixuma *bh* és *m* tartalmú. Ezeket nem lehet elválasztani az *instrumentalistól*, mivel ott is *bh* és *m* tartalmú suffixum lép fel, úgy hogy a többes számban a *dativus-ablativus* suffixumai szorosan összekapcsolódnak az *instrumentalis* suffixumaival.

A *dativus-ablativusban* *m* suffixum mutatkozik a balti-szlávban s részben a germánban, *bh* az árjában, a lat.-ban és a gallban: skr. *mātrbhyas*, gall *ματρεβο*, lat. *mātribus*, *ovibus*, *sūbus*, *rēbus*. A gör.- lat.-ban *-ais*, *-ois* az *-ā* és *-o*-töveknél (l. az *instrumentalis* végzetet s az *-o*-tövek ragozását).

Az *instrumentalisban* 1. *bh* és *m* tartalmú suffixumok; ezek a gör. és lat. szempontjából jelentéktelenek, csak a gör. *φ*-vel vethetők össze (skr. *padbhiḥ*, lit. *rañkomis*), 2. az *-o*-töveknél *-ois*, a gör.-ben és lat.-ban megrövidülve: skr. *vrkaiṣ*, gör. *λόκοις*, osc. *nesimois* ('proximis'), pael. *suois* *cnatois*, lat. Fest. *prīvicl[i]oes* ('privis'), *lupīs* s ennek analogiájára gör. *χώραιοις*, lat. *soveis* ('suis') *terrīs*. De l. a gör. és lat. ragozást.

A *locativus* végzete az árjában és a baltiszlávban *-su*, a gör.-ben *-si*. Az *-o*-töveknél a suffixum előtt *-oi* áll: gör. *λόκοισι*, ión *δίκησι*, *τρισί*, *βουσί*, *μητράσι*, krét. *φέρουσι*, att. *φέρουσι*, *γένεσι*, Pind. *φρασί*. Hogy a lat. *lupīs*, osc. *nesimois*, gör. *λόκοις* milyen eredetű lehet, l. az *instrumentalist* és az *-o*-tövek ragozását.

A *locativus*-végzet magánhangzója eltér a skr.-ban (*-u*) és a gör.-ben (*-i*). Ezeket egyrészt úgy magyarázták, hogy mind a *-su*, mind a *-si* idg. maradvány, másrészt hogy a gör. *-σι* új képzés a sing. loc. hatására (tehát csak a *-su* idg.), végül, hogy a gör. *-σι* < *-συ* s ez < idg. *-su*. WALTER (Stand u. Aufgaben der Sprachwissenschaft) azt hiszi, hogy a gör. *-σι*-nek nincs semmi kapcsolata a *-su*-val, mivel ez inkább az *αὐτοῖ*, *ποῖ*, *ὁμοῖ*, *τηλοῦ*-félékben mutatkozik, ezek pedig szerinte nem *genitivusok*, hanem valóságos *locativusok*.

A többes szám nemcsak többséget fejez ki (pluralis iterativus), hanem a szóban levő érzethangulat fokozását is (plur. intensivus). Vö. HAVERS (Festschrift Kretschmer).

Az idg. esetvégződések hosszú fejlődés eredményei, úgy hogy a casus-flexio az idg.-ban nem lehet régi (vö. MEILLET MSL. 23, 1927). Bennük BOPP óta névmásokat kerestek s nekik alapjelentést tulajdonítottak. LUDWIG a BOPP-féle agglutinációs elmélettel szemben az adaptációs elméletet állította fel, s ezzel megmutatta azt az esetek nagy részében célra vezető utat, amelyen haladva a legnagyobb valószínűséggel eljuthatunk a különnyelvekből kikövetkeztethető idg. nominalis casussuffixumok proto-idg. eredetéhez, mívoltához. Ezt az utat azonban csak SCHMIDT JÓZSEF a «Nyelvtudomány IV—V. kötetében (1914—1915) megjelent «Az idg. flexio genesisének problémája» c. tanulmányában járta következetesen végig. Ő mutatta meg egyedül, hogy a nominalis ragozás suffixumai — mint LUDWIG hirdette — nem bírtak alapjelentéssel, hanem tőképzőkkel és basisroncsokkal hozhatók kapcsolatba. Egyes részletekben ugyan a dolog természeténél fogva nem teljesen meggyőző, azonban a legtöbb casussuffixumnál sikerült bebizonyítania a nominalis tőképzőt. Ha tanulmánya nem is teszi kétségtelenné, hogy kivétel nélkül minden casussuffixum adaptációval keletkezett, feltevései HIRTÉVEL szemben, aki még az «Indogermanische Grammatik» III. kötetében (1927) is jelentéssel bíró elemek (particulák) hozzájárulásával magyarázza a nominalis flexiót, nagy lépésekkel vitték előre ezt a kérdést.

Az egyes casus-suffixumok eredete.

Singularis.

A *nominativus* -s végzet HIRT (Idg. Gr. III.)* szerint ugyanaz a *se*, *so* particula, mint amely névmássá lett. Már BOPP óta ezt az elemet keresték benne, de BOPP magával a *se*, *so* névmással egyezteteti. SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV.) rámutat ennek a képtelenségére, mivel az idg.-ban nem volt névelő, tehát nem lehet -s a *so* névmásnak, mint névelőnek, a maradványa. Szerinte a gör. ῥόνος és ῥένος ugyanaz a típus, tehát a -s nominativus végzet tőképző, nem pedig particula vagy névmás.

Az *accusativus* -m végzetben a *me* névmást keresték, HIRT (IF. 17.) a -mo (ill. -mno) tőképző suffixumot, de az Idg. Gr. III.-ban felteszi, hogy a *me* névmás vagy particula is lehetett. SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV.) is tőképzőt, ill. basis-végződést lát benne, s így szerinte a him- és nőnemű sing. acc. valamikor szintén casus indefinitus volt.

MEILLET (MSL. 22, 1920) szerint az *accusativus* (a sing. és plur.) régi locativus.

A *semlegesnemű nominativus*—*accusativus* -m végzetét a himn. acc. végzettel egyeztetik. HIRT szerint ez az egyeztetés nem helyes, mivel az -om a semlegesben sohasem -m. Ezért particulát, még pedig -om particulát keres benne. Ez a particula az idg. nyelvekben igen gyakori, de hogy a semlegesben is ez van, igen kétséges. Hogy -m nines soha, nem bizonyíték, mivel az -o tövek az -o-n hangsúlyozottak, s semmi ok sincs annak a feltevésére, hogy itt mássalhangzós tőhöz járult az -om (pl. ἰούον, lat. *iugum* lehet **ieuge*-o- első tagon nulla, második tagján teljes fok, s nem kell benne ugyanazt az ablaut-fokot keresni, mint ὀύ-*z*ű, *coniu*x, skr. inf. *yuj-ē* alakokban). MEILLET (Le rôle de la nasale finale en indo-européen, MSL. 20, 1926) szerint is csak látszólagos az egyezés a sing. acc. masc. és neutr. közt.

A -s-végzetű *genitivus*-ról már WILK (Der nominale Gen. sing. im Idg., 1902) megmutatta, hogy ugyanolyon képzésű, mint a nominativus. A genitivus < proto-idg. **pád*ós, a nominativus < **péd*(o)s. Ugyanígy SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV.), azaz szerinte a -s genitivus is casus-suffixum nélküli

* A fejezet hátralévő részében HIRT, ha utána nem említjük meg, hol található a feltevése, az Idg. Gr. III.-t jelenti.

casus indefinitus. A genitivus (és az -o-tövek kivételével az ablativus) tehát csak hangsúlyban különbözik a nominativustól.

Az -ā-tövek -ās végzete szintén s-tőképzős, azonban a circumflexusos *āē* miatt -so suffixumot keresnek benne. Csakhogy SCHMIDT JÓZSEF szerint a -s a so nullfoka lévén, nincs ok rá, hogy mást keressünk benne, mint a *pēs* gen.-ában: **ekuas* < **ekuaso* (gen.) és **dusmenēs* < **dusmeneso* (nom.). HIRT szerint ez a tövégi -ā és a mássalhangzós (de eredetileg magánhangzós) tövekből elvont -es összevonása. Megjegyzendő, hogy a -so az -o töveknél is megvan.

Az -o-tövek -sio gen. suffixuma HIRT szerint a névmás-tövektől indult ki s eredetileg particula. SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV.) szerint ez nem névmási eredetű, hanem flexio nélküli melléknév-képzés < **ekuosio*. Tehát az idg. nyelvtudatban valamikor -s-töként szereplő, de idővel nominativusszá lett **ekuos* + -io melléknévképző.

Az -o-tövek ablativusi -d végzete homályos eredetű. SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV.) szerint ez is tőképző lehet. HIRT szerint circumflexusa miatt -e + -ed vagy -et.

A dativus -ei végzetében is tőképzőt keres SCHMIDT JÓZSEF. Ugyanígy az -i locativusban, mivel a lat. *ponte* < *ponti*, skr. *pathi* locativus, de lat. *ponti-um*, skr. *pathi-bhih* tő. HIRT a locativusi -i végzetben is particulát lát. Az -i tőképző volta mellett szól, hogy az idg.-ban voltak kétségbevonhatatlan casus-suffixum nélküli locativusok (gör. *alē*, lat. *penes*).

Az instrumentalisi -bhi HIRT (IF. 17.) szerint a casus indefinitushoz járuló postpositio, SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV.) szerint -bho volt az eredeti s ebből másodlagos a -bhi valamely -i végű casus (pl. locativus) befolyására.

A magánhangzós végzet az instrumentálisban állítólag particula (HIRT így még az Idg. Gr. III.-ban is), SCHMIDT JÓZSEF szerint az -ē/-ō végű nehéz basisok végzete.

Dualis.

A nominativus—accusativus SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. V.) szerint tőforma, s pedig valamennyi tőnél, tehát még a mássalhangzós töveknél fellépő -e is thematicus tőhangzó. MEILLET szerint (MSL. 22, 1920) az -o-, -i- és -u-töveknél jelenik meg a tőforma.

Az -o-tövek -ou végzete < proto-idg. -oue, s benne a -ue SCHMIDT JÓZSEF szerint tőképző suffixum, HIRT kevésbé valószínű feltevése szerint ugyanaz az elem, mint a gót *weis*, skr. *vayam* ('mi') alakokban van meg.

A magánhangzós tövek -i-, -ū végzete tövégtel (HIRT szerint az -ū új képzés az -i-tövek után), a mássalhangzós tövek -i-je sing. képzés (vö. SCHMIDT Nyt. V.).

A gör. -ov szövégi n-je = idg. m, s ez SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. V.) szerint ugyanaz az elem, mint a dat.-abl. -m-je (lit. *vilkaĩ*), az -oi- pedig azonos a dual. nom.-acc. neutr. -oi végzetével.

Pluralis.

A proto-idg.-ban nem volt a -s a pluralis jele, mert ha az lett volna, a gen.-ból sem hiányozhatnék.

A nominativus végzete SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. V.) szerint csak -s, nem pedig -es volt. Ez a -s tőképző, még pedig ugyanaz, mint amely a sing. nom.-ban jelenik meg, úgy hogy e plur. valamikor collectiv értelmű singularis volt. Ez elfogadhatóbb magyarázat (vö. az -o-tövek semlegesével), mint HIRTé, ki -es particulát vesz fel.

Az accusativusi -ns az egyszámú accusativus pluralizálása lehet. HIRT is lehetőnek tartja, hogy a -ms átment -ns-be, de szerinte a *nēs*—*nos* névmás is rejthet benne. SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. IV—V.) pedig feltételezi, hogy a sing. acc. végzete a proto-idg. ban nemcsak -m, hanem -n tőképző is volt.

A semlegesnemű nominativus—accusativus -ā végzetét az -ā-töví gyűjtőnevek sing. nominativusával azonosítják. HIRT is -ā-tövet lát benne, de kétségbevonja, hogy volt -ā-töví gyűjtőnév. Szerinte csak véletlen, hogy egyes -ā végű szavakat collectivnek vagy pluralisnak éreztek. Azonban sing. voltát azzal is igazolja, hogy a semleges plur. nom.-t a gör.-ben sokáig egyszámú állítmánnal kötötték össze.

A mássalhangzós tövek *-ə* végzete bizonyára az *-ā* reductiója. HIRT felteszi, hogy a mássalhangzós tövekhez is járult *-ā* képző. Ez nem lehetetlen, de annál valószínűtlenebb az a feltevése, hogy a mássalhangzós töveknél nem *ə*-vel van dolgunk, hanem a skr.-ban mutatkozó *-i* = idg. *-i* determinativum.

Az *-i* és *-u* töveknél megjelenő *-i*, *-ū* az idg.-ban szintén casussuffixum nélküli tőképzés (vö. SCHMIDT Nyt. V.).

Voltak még az idg.-ban a *-n*, *-r* és *-s*-töveknél is végzetnélküli plur. nom.-acc. neutr.-ok, amelyek természetesen szintén collectiv jelentésű singularisok. Talán ilyen a lat. *quattuor*, de ez is lehetett *-a* < *-ə* végzetű, csak hogy apokopét szenvedett.

SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. V.) a *genitivus* végzetben ugyanazt a *-m* tőképzőt keresi, amelyet a sing. accusativusban, tehát szerinte ez is casussuffixum nélküli tőképzés. HIRT szerint **pbdom* < **pbdō-om* s az *-om* particula. Ez már régi feltevése (IF. 17).

A *dativus*—*ablativus*—*instrumentalis* a singularisok pluralizálásai, úgy hogy ezeknek a suffixumai későiek, mivel a *-s* már a plur. jele. Azonban a különböző suffixumok összekapcsolása igen nehéz. Először is a *bh* és *m* okvetlenül külön eredetű, bár régebben feltették, hogy az idg. *bh*-ből a baltiszlávban és a germ.-ban *m* lett. A skr.-ban mutatkozó **-bhios* és a lat. *-bos* a skr. *i* miatt nem kapcsolható össze. HIRT régebben feltette, hogy a lat. *-bhos* a **-bhios* átalakítása, azonban újabb elvetette ezt a feltevést. SCHMIDT JÓZSEF (Nyt. V.) feltesz a singularisra *-bho* instrumentalis végzetet, s akkor a lat. *bhos* ennek a pluralizálása.

Az *-o*-tővű instr. *-ois* végzete SCHMIDT JÓZSEF szerint a sing. dat. pluralizálása, HIRT szerint ez a végzet a locativusból indulhatott ki, tehát = *-o* tővégzet + *-ai* loc. végzet + *s* determinativum (!). Ebből azonban nem következik, hogy a gör. és lat. plur. dat.—abl.-ok okvetlenül az idg. *-ois* instrumentalis végzetet hozzák. L. az *-o*-tövek ragozását.

A *locativusi* *-su/si* suffixum mindenesetre két elemből áll. A *s* a pluralis jele (HIRT Hb², valamint Idg. Gr. III. és SCHMIDT JÓZSEF is így), tehát a plur. loc. végzet magánhangzójától eltekintve casussuffixum nélküli *-s*-tő. A magánhangzó tehát későbbi járulék, s csak az kétséges, mind a két magánhangzó idg. eredetű-e, vagy az *-i* gör. újítás. SCHMIDT JÓZSEF szerint mind az *-i*, mind az *-u* idg., mivel mind a kettő idg. loc. suffixum (vö. gör. *αἰς*, lat. *penes* casussuffixum nélkül és gör. *αἰεῖ* < **αἰFεσ*, lat. *plenor-e* locativusi *-i* suffixummal megtoldott locativus, az *-u*-t hozza a skr. *muhu* 'rögtön' határozószó). HIRT is idg.-nak tartja az *-u*-t, de benne particulát lát. MEILLET a plur. *-u* loc. végzetet azonosítja a skr. *ku-tra* (hova) határozószó *-u*-jával (MSL. 22, 1920).

A görög és latin declinációk.

A görög nomennek az obliquus casusok végzetei szerint három declinációba sorozása csak a XVII. sz.-ban történt, tehát nem a gör. grammatikusoktól származik. A latin 5 declinatio római eredetű.

A görög és a latin *-ā* declinatio.

249. §. Az *-ā* declinációba tartoznak a gör. nő- és hímnemű *-ā*-tövek, a gör. *-tā*-tövek és a lat. *-ā*-tövek. Voltaképpen szorosan ide csatlakozik a lat. *-ē*- (*-īē*-) tövek egy része is, de ezeket már a rómaiak óta fennálló gyakorlat szerint külön tárgyaljuk. A gör. *-ā*-

tövekben idg. -*īā*-tövek gyöngülései vannak. Ezek rövidek a sing. nom.- és acc.-ban. Tehát γέφυρᾱ < *γεφυρ-*īā*, φέρουσᾱ — dór. φέρωσᾱ — lesb. φέροισᾱ < *φεροντ-*īα*, acc. γέφυρᾱν. Az -*ā* az iónban η, az att.-ban ρ, ι és ε után *ā*.

250 §. Az -*ā* tövek eredetileg az *ā*-n hangsúlyozottak, de a gör. -*ā* tövek, minthogy gyöngült fokúak, természetesen hangsúlytalan *īā* folytatásai.

	Görög	Latin	Idg.
Sing. nom.	χώρα } fem. - <i>ā</i> tő πόντιᾱ fem. - <i>īā</i> tő τιμή } νεανίασ masc. - <i>ā</i> tő.	<i>mēnsa</i>	- <i>ā</i>
gen.	χώρας νεανίου	<i>mēnsae</i>	- <i>ās</i>
dat.	χώρα	<i>mēnsae</i>	- <i>ai</i>
acc.	χώραν	<i>mēnsam</i>	- <i>ām</i>
voc.	hom. νόμφᾱ, νεανία	<i>mēnsa</i>	- <i>a</i> vagy - <i>ā</i>
abl.	—	<i>mēnsā</i>	- <i>ās</i>
Dual. {	nom. —	—	- <i>ai</i> ?
acc.	χώρα	—	—
voc.	—	—	—
gen.	χώραν	—	—
dat.	—	—	—
Plur. nom.	χώραι	<i>mēnsae</i>	- <i>ās</i>
gen.	χωρων	<i>mēnsārum</i> ,	- <i>ōm</i>
dat.	χωραις	<i>mēnsīs</i>	dat. - <i>bh</i> és loc. - <i>āsu</i> - <i>āsi</i>
acc.	χώρας	<i>mēnsās</i>	- <i>ās</i>
voc.	χώραι	<i>mēnsae</i>	= nom.
abl.	—	<i>mēnsīs</i>	= dat.

251. §. Magyarázat a görög ragozáshoz.

Singularis:

A *nominativus*nak nincs végzete a nőnemben (θεᾱ, ἀλφῆ), de sigmatikus új képzésű a hímnemű (δεσπότης, aiol. δεσπότηας). Ez a -s az -o-tövek hatása. Hom.-nál még gyakori az asigmatikus -*ā*: νεφεληγερέτα, αἰχμητά, εὐρύοπα, továbbá boiot. Ἑοριτονίδα. Ezek BRUGMANN szerint *vocativusok*, de lehetnek egyenesen idg. -*a*-*nominativusok* is. Összevont -*ā*-tövek Ἀθηνᾱ, γῆ, dór γᾱ, Ἑρμῆς.

A *genitivus* végzete $-ās$: οἰκίας, μάχης, σφαίρας. A hímnemű $-ā$ -tövek genitivusa az $-o$ -tövek (λόκοιο) után: Hom. Ἀτρείδᾱο, Αἰολίδαο, boiot. Τελέστᾱο, thess. Ὀρέστᾱο (mellette előfordul σ -val bővülve $-āos$ is: -κλέαςος Ἀσπονοσίου), ión Ἀναξίλειο (és Ζεφυριδέας, Ἀπελλεύς). Az iónban ebből szabályszerűen $-ηο$: fel. Δεινοδίηο, azután her. δεσπότηω (quant. metathesisszel), de Hom.-nál is van quant. metathesisszel. Az att.-ban $-ου$: Πολίτου az $-o$ -tővű ἵππου után. Az ark., kypr., pamph. és boiot.-ban $-āo$, de részben tovább $āu$: kypr. Ὀνασαγόραυ. A rhod.-ban van $-āfo$: Πασιάδαφο, kork. Θασιάφο. Az $-au$ az ark.-ban a nőneműre is átment: ἀμέραυ, ζαμόαυ. Viszont a fem. $-ās$ a meg-, thess.-ban a hímneműre is: Νικίας.

A *dativus* lehet $-ā + -ai$ (vagy inkább $-ei$) összevonása, mint Διφιήφιλος (s talán χαμαί, δόμεναι) mutatja, de a ποδ-í bizonyossága szerint locativus is rejlik benne, tehát $-ā + i$. Mindenesetre hosszú diphthongus volt a dat. és loc. is (nem úgy mint az $-o$ -töveknél, hol $-oi =$ idg dat., $-oi =$ idg. loc.), de mondat belsejében mássalhangzó előtt megrövidült, s így $-āi$ és $-āi$ végződésű alakok álltak elő. További fejlődésben az ión-att.-ban az α győzött az $-āi$ felett, másutt pedig, mint pl. Boiótiában, az $-ai$ lett uralkodó: ταμίη ($\alpha i > \eta$). Loc. alak és jelentés Θηβαγενής, el. Ὀλυμπία.

Az *accusativus*ban $-ām$ helyett szabályosan $-ān$: οἰκίαν, νίκην. Mint új képzés Hom. Od. X. 114 masc. Ἀντιφατήα.

A *vocativus* megegyezik a nominativusszal, de idg. $-ə$ is: hom. νόμφᾱ — nom. νόμφη. A hímnemű $-ā$ -tövek vocativusa asigmatikus: ὦ Πέρσα (nom. ὁ Πέρσης), ión Ἐρμη̄ és Λυκάμβα.

Dualis:

A *nominativus* végzete idg. $-ai$ (lat. *duae*?, HIRT Idg. Gr. III. szerint $\bar{a} + i$ particula, SCHMIDT JÓZSEF Nyelvtud. V. szerint $-ai$, de ez a gyenge diphthongusokról ma fennálló feltevések szerint nem valószínű), ha egyáltalában volt az $-ā$ -töveknek dualisa. A gör.-ben ez a végzet nincs meg, hanem helyette \bar{a} . Azonban Hom.-nál az $-ā$ végzet csak hímneműeknél: Ἀτρείδᾱ, később φιλάᾱ. Ez az $-ā$ nem idg., s nem is ősgör., mivel ez esetben az ión-att.-ban $-η$ volna. Tehát csak analogikus újítás lehet az $-o$ -tővűek után. Plur. nom. (az $-o$ -töveknél) $-oi$: dual. nom. $-ω =$ plur. nom. (az $-ā$ -töveknél) $-αι$: dual. nom. \bar{a} .

A *genitivus* és *dativus* $-αιν$ végzete kétségtelenül az $-o$ -tövek $-ων$ végzetének az analógiája.

Pluralis:

A *nominativus* nem hozza az idg. -ās végzetet, hanem az -o-tövek analogiájára -αι.

A *genitivus* -ām helyett állítólag a névmások ragozásából -āsōm végzetű, a -s pedig magánhangzók közt elvész: hom. θεᾶων, boiot. δραχμᾶων. Az -ᾶων-ból ión-att. -ηων s ebből szabályosan -έων: βουλέων, att. -ῶν, lesb., thess., dór -ᾶν: att. πυλῶν, dór δραχμᾶν, thess. κοινᾶν, πολιτᾶν (de πολιτάουν is). Az -āsōm = ā-s-ōm s benne a -s-tőképző, ill. Hirt (Idg. Gr. III.) szerint -ā-so-om s ebből a -so particula.

A *dativus* végzete -αις a hímnemű -o-tövek -αις végzete után. Az -αις új képzés, azelőtt -ᾶσι (locativus) volt, amely megvan az ión fel. δεσπότησιν (de kívülē Nόμφησιν és τῆς συνθήκης is), ó-att. (Kr. e. 420 előtt) μυρίασι, továbbá az adverbialis θύρασι, ὥρασι, Ἀθήνησι alakokban. Az -ᾶσι végső magánhangzójától eltekintve a skr. *aśvāsu* locativussal egyeztethető, azonban a gör.-ben el kell vesznie a magánhangzók közt álló -s-nek. S minthogy megvan, nem lehet régi folytatása, hanem analogikus új képzés a mássalhangzós tövek hatására. A plur. dat. -αισι is: lesb. ἀμφοτέραισι, kork. ροφαῖσι, pamph. [ἀργυρῶ]ταισι.

Az *accusativus* végzete -ās és -ανς < -ᾶνς: krét. τιμάνς. Minthogy a skr. *aśvās* ('equas'), a gót *gibōs* ('Gaben'), felteszik, hogy a gör. -ανς, amelyből dór, boiot., ión-att. -ᾶς, lesb. -αις lett, új képzés a többi magánhangzós tő után: ión-att., dór θύρας, lesb. θύραις. Hirt szerint az idg.-ban volt -āns s ebből magánhangzós szókezdet előtt ās. Ezek közül szerinte a gör. és az it.-ban az -āns általánosult, majd belőle gör. -ᾶνς s tovább att. -ᾶς, lesb. -αις.

252. §. Megjegyzések a latin ragozáshoz.

Singularis:

A *nominativus* asigmatikus, a hím- és nőnem között különbség nincs. Rövid -a-ját a iambikus törvénynek köszönheti. Ahol kimutatható az -ā, vagy græcismus (ENN. *agēā*) vagy metrikai okból: *et densis aquilā* || *pinnis obnixā volēbat* (cæsura előtt). A gör. nevek nom.-a gör. átvétel: *Aenēās*, *Persēs*, *Alcmēnē*.

Az eredeti *genitivusi* -ās végzet Enniusnál: *dux ipse viās*, Livius Andronicusnál: *Lātōnās*, *ēscās*, Næviusnál *terrās*, *fortūnās*. Fennmaradt továbbá *pater*, *māter familiās*. Az -ai végzet (fel. *fortūnai*, *duelonai*) az -o-tövek analogiája, s pedig -āi > -ai > ae. Az -āi két-szótagúnak nemcsak Plaut.-nál (Pænulus 50—51: *nōmen dare vōbīs*

volō | *Comoēdiāi*) mért, hanem még Vergiliusnál is (Aen. IX. 26: *dīves equom, dīves pictāi vestis et aurī*) de az utóbbinál természetesen mint archaismus.

Plebeius feliratokon *-aes* végzet is: fel. *Aquilliaes, Liciniaes, bonaes, feminaes*. Ez SOMMER szerint græcismus (*-aes* = *ēs*, gör. *ης*), PLANTA R. (Gramm. d. osk.-umbr. Dialekte, II. 1897) szerint dialectismus, LEUMANN szerint — s ez még a legvalószínűbb — az *ae* továbbképzése *-s*-szel az osc. *-ās* vagy gör. *-ās*, *-ης* után. (De miért ne lehetne a lat. régi *-ās*-ból az *-ae* contaminatiójával?)

A genitivusszal alakilag egyezik a locativus: fel. *Rōmai*, később *Rōmae, militiae, domī meae*, végül ROME.

A *dativus* végzete *-āi* > *-ai* > *ae*: fel. *Menervai, fortūnai, poplicai*, majd *Minervae, fortūnae*, sőt *fortūnē*. Archaismusként később is *Antōniai, Augustai*. Vulgarisan van *-ā* is < *-āi*: *Dianā, Flacā, Loucinā*. Ezek SOLMSEN KZ. 44. szerint pausa-formák.

Az *accusativus* végzete *-ām* > *-ām* (*-m* előtt rövidülés).

A *vocativus* lehet idg. *vocativus*, de lehet, hogy egyenlő a *nominativusszal*.

Az *ablativus* analogikusan *-ād* az *-o*-tövek *-ōd*-ja után. Már az itáliaiban is így: osc. *toutad* ('civitate'), lat. fel. *praidād, sententiād*, Næv. *Trōiād*. A *-d* Kr. e. a II. század elején már elnémult.

Dualis a lat.-ban nines, legfeljebb *duae* lehet az. BRUGMANN a plur. nom.-ban *dualis* végzetet keresett (skr. *aśvē* = 'mindkét kanca' < **ekvāi*), de ez valószínűtlen.

Pluralis:

A *nominativusban* az idg. *-ās* végzetet megőrizte az umb. (*urtas* 'ortae') és az osc. (*scriptas* 'scriptae'), sőt némi nyoma a lat.-ban is: fel. *mātrōnā Pisaurēsē* ('Pisaurenses'), *dono dedro mātrōnā*. Egyébként *-āi* > *-ai* > *-ae*, s ez új képzés *-o*-tövek után: fel. *tabelai datai*.

A *genitivus* az idg. *-ōm* helyett állítólag a névmási ragozás hatására *-āsōm* végzetű. Ez a végzet már itáliai: osc. *egmazum* ('rerum'), umb. *urnasiaru* ('urnariarum'). A latin *-ā*-töveknél *-um* < *-om* < *-ōm* nem az idg. eredeti maradványa, hanem görög hatás: Varro *drachmum*, Cic. *tot mīlia amphorum*, a gör. neveknél: Lucr. *Aeneadum*, Verg. *Dardanidum*, végül a *-cola, -gena* összetételekben: *agricolum, Gravigenum*.

A *dativus-ablativusban*, miként a gör.-ben is, az idg. *bh* suffixummal szemben az *-o*-tövek analogiájára *-āis*, ill. *-āis* > *-eis* (*soveis*, 'suīs'), > *-ēs* (*nugēs*) > *-īs* (*rosīs*) a végzet. Ahol *-ābus* van, jöllehet megfelel

a skr. *aśvābhyas*, gall. *vapavsa-xa-βo* ('Nemausensibus') alakoknak, nem az idg. eredeti maradványa, hanem a 3—5. decl. analogiája a nőneműek megkülönböztetésére: *dīs deābusque, filiīs filiābusque*, Plaut. *gnātābus*, fel. *liberīs libertābus*, a későbbi irodalomban is *equābus* s végül a természetes nőnemnél is: *Nymphābus, māttronābus*, sőt késői *collēgibus* is. Charisiusnál Gellius idézete szerint *portabus oleabus*. Ez TOLKIEHN Phil. Woch. 1927 szerint az -o-tövé masc.-hoz úgy viszonylik, mint *deābus*: *dēs*. Csakhogy -o-tövé *portus* és *olea* — *oleorum* nincs igazolva.

Az *accusativus* végzete csak -ās. Ez lehetne ugyan idg. -ās, azonban az osc. *viass* és umb. *vitlaf* ('vitulas') alakok csak -ans-ra mehetnek vissza, tehát a mellett szólnak, hogy az itáliaiban más tövek után -ans lett a végzet s ebből lat. -ās. HIRT felfogását lásd a 251. §-ban a gör. ragozásnál.

253. §. Az -ā-tövé szavak általában nőneműek, azonban mind a lat., mind a gör. nyelvben vannak hímneműek is. Ugyanígy a balti slávban. A hímnemű -ā-tövek részben idg. eredetűek, részben különnyelviek, BRUGMANN—DELBRÜCK szerint azonban csak különnyelviek. Ami a hímneműek eredetét illeti, ezek lehetnek olyan kori maradványok, mikor még a nemi különbség végzetekben nem nyilvánult meg, lehetnek továbbá eredetileg tulajdonság-abstractumok, gyűjtőnevek és abstractum verbalék. Lehet, hogy a gör. *veāviāz* = 'ifjúság', azután 'ifjú', a lat. *agricola* = 'földművelés' (SAUSSURE «Mélanges Havet» ellene), azután 'földműves', *scriba* = 'írás', azután 'írnok'. A lat.-ban legnagyobbbrészt alacsonyrendű embereket, ill. foglalkozásukat, továbbá testi vagy lelki fogyatékossgot jelölnek (vö. VENDRYES MSL. 22., ki szerint az etruszk gentiliában kell keresni a kiindulópontjukat). Másrészt l. MEILLET feltevését a 231. §-ban.

A görög és a latin -o declinatio.

254. §. A görög és a latin -o-tövek idg. -o-tövek. A hangsúly eredetileg a kéttagú basis második tagján volt, ezért nem lettek e tövek mássalhangzós tövekké.

	Görög	Latin	Idg.
Sing. nom.	οἶκος m.	servus m.	-os m.
	δῶρον n.	dōnum n.	-om n.
	gen. hom. οἶκοιο		
	οἴκου	servī	-osio, -oso, -eso
	οἴκῳ		
	dat. dial. οἴκοι	servō	-oi
	οἶκον m.	servum m.	-om
	δῶρον n.	dōnum n.	
	οἶκε m.	serve m.	-e m.
	δῶρον n.	dōnum n.	a neutr. mint a nom.
Dual.	abl. —	servō	-ōd, -ēd
	nom. οἶκω m.		-ou, -ō m.
	acc. δῶρῳ n.	—	-oi n.
	voc. —		
	gen. hom. οἶκοιν		
	dat. οἴκοιν	—	—
	οἴκοι m.	servī m.	-ōs m.
	δῶρα n.	dōna n.	-ā n.
	gen. οἴκων	servōrum	-ōm
	dat. οἴκοις	servīs	instr. -ōis, loc. -ōisu
Plur. nom.	οἴκους m.	servōs m.	-ons m.
	δῶρα n.	dōna n.	-ā n.
	voc. mint a nom.	mint a nom.	mint a nom.
	abl. —	mint a dat.	mint a dat.

255. §. Megjegyzések a görög ragozáshoz.

Singularis:

A *nominativus* végzete a masc.-ban mindig -s. Vannak összevont tövek: ἀπλοῦς < ἀπλοος, πλοῦς. Itt a hangsúly a nom.-ról átment a gen.-, dat.-ra: περίπλους nom. után περίπλου a gen.

Az ú. n. att. decl.-ban quantitativ metathesis: hom. νᾶός, att. νεώς, hom. λᾶός, att. λεώς.

A *genitivus* végzete -οιο és ου. Az előbbi nagy számban van — s pedig főleg emelkedésnél — Hom.-nál (pl. ἱπποιο), egy esetben Alkaiosnál is (ἐρχομένοι), továbbá a thess.-ban (πολέμοιο), az -ου már Hom.-nál is gyakori, (WITTE Gl. 5. 1914 szerint vagy verskényszerből volt használatos ott, ahol az -οιο gen. creticust okozott, vagy bizonyos példák hatására: Od. ι 275 οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν a Θ

287 Ζεός τ' αἰγίοχος καὶ Ἀθήνη mintájára; hasonlóképen verselési okot lát a használatában MAGNIEN MSL 22.) azután tovább él az ión.-att.-ban, a boiot.-lesb.-ban pedig összevonva mint -ω. A hom. ἵπποιο megfelel a skr. *aśvasya* alaknak, miből következik, hogy az általános felfogás szerint eredetileg névmási -sjo suffixum már az idg.-ban is járult -o-tövekhez. Ami az -ou-t illeti, helyébe Hom.-nál az esetek nagy számában -oo tehető (de azért MAGNIEN MSL 22, 1921 szerint Hom.-nál már nem élő az oo). Eredetét tekintve aligha az idg. -osjo folytatása, hanem nagyobb valószínűséggel az -oso suffixumé, amely a germ.-ból mutatható ki. (A gót *wulfis*. ófn. *wolfes* suffixuma -so).

Az att. ragozásban νεώ < *νεώο < *νηόο a nom. hangsúlyával.

A thess. -οι végzet (Καλλίποι) magánhangzó előtt volt szabályos.

Megfejtetlen a kypr. μιθῶν = att. μιθοῶ.

A dativusban az -ei (vagy -ai) suffixum az -o-val összevonva már az idg.-ban -oi-t adott. Ez a hosszú van meg az av. *vəhrkāi*, talán a lat. *Numasioi* s természetesen a gör. ἀνθρώπων alakokban. Az -oi mellett van -οι is, így a boiot. (δᾶμν < -oi), thess. (Ἀσκαλαπιοῖ, de ezelőtt οἱ: Σοταίρωι τοῖ Κορινθίοι καὶ τοῖ ἐς -οι: τοῦ κοινοῦ, Ἑρμάου Χρονίου) elisi, ark. északnyug. nyelvjárásokban. Ezek lehetnek mássalhangzó előtt rövidült alakok is, de lehetnek locativusiak is: -o + -i. Az ión.-att. az -oi loc-i alakot csak megmerevülten hozza: οἴχοι, Ἰσθμοῖ (határozószó). Az -oi mellett van -εἰ is: οἴκει, de csak mint loc. Az oxytona (nom. θεός) circumflexusa (θεῶ) öröklött.

Az accusativus o + m ill. a gör.-ben -ον.

A vocativusban a tiszta tö várható, tehát az -o töveknél -o és -e, azonban már az idg.-ban az -e általánosult. Helyette nom. alak is: ἴθι σύ, ὁ πρεσβύτατος (appositio), hom. φίλος. Megjegyzendő, hogy a régi nyelvben a θεός-nak nem fordul elő a vocativusi alakja, csak θεός (Soph.), de a Septuaginta-fordításokban megvan a θεέ.

A semlegesneműek nominativusa és accusativusa egyenlő az -o tövek accusativusával.

Dualis:

A himnemű nominativus—accusativus és vocativus csak az -ō-végzetet hozza (az -ou-t nem), sőt ez a semlegesnemben is kiszorította az eredeti -oi-t (skr. *yugē* < **jugoi*).

A genitivus—dativus végzet hom. -οιν (ἵπποιιν), att. -οιν (ἵπποιιν). Ez más idg. nyelvből nem mutatható ki. Bizonyára két elemből áll: -οι + -ιν. Az első elem megvan a skr. gen.-loc. *dvay-os* < *dvai-os*, ószl. *divoju* alakokban s a dual. nom. neutr.-ban. Az -ιν talán összefügg a hom. νόιν,

σφῶν végzetével, amelyek -ιν végzete a ἡμῖν, ὑμῖν-re vezethető vissza. Vö. még τοῖν. L. még SCHMIDT JÓZSEF feltevését a *n*-re az idg. végzeteknél.

Az elisiben van -οιοις dualis: δυοίοις. Ez BLASS szerint az -ο-τὸν plur. dat. analogiája -οῖν helyett. SCHWYZER Gl. 12. a skr. *dayas*, ved. *d(u)vayos* gen. loc. alakkal veti egybe.

Az ark.-ban van -οῖν végzetű dualis: τοῖς Διδόμοιων, τοῖς κράναϊων (Bechtel Griech. Dialekte szerint < κранаίοιων). Ez a névelőjével eredetibb pluralis alakra mutat, s ennek alapján feltehető, hogy az -οῖν, -οῖν dualis végzet eredetileg pluralis alak. Vö. KRETSCHMER Gl. 10. BECHTEL Gött. Nachr. 1919-20. és Griech. Dialekte I. az ark. alakot a hom. -οῖν végzettel úgy akarja egyesíteni, hogy -οῖν alakra viszi vissza mindkettőt s feltételez az ark.-kypr.-ra hangsúlytalan *fi* > *u* hangváltozást. KRETSCHMER ellene van.

Pluralis:

A himnemű *nominativus*ban várható -ös < *-o -es (vagy *-o-so?) végzetet (vö. skr. *aśvās* 'lovak', gót *dagōs* 'napok'), mint a lat.-ban, a gör.-ben is kiszorította az -οῖ, amely általános feltevés szerint névmási eredetű (vö. τοῖ). SCHMIDT JÓZSEF (Nyelvtud. V.) szerint azonban az -οῖ ősrégi nominalis suffixum, amely az *ei/i*-tövek suffixum nélküli V. vocalismusú formatiójával (vö. Λητοῖ) függ össze. Tehát ez is tővégződés. Hogy az -i nem jobbbs jel, HIRT Idg. Gr. III. is igazolja a plur. gör. τοῖ, lat. *istī* és a sing. lat. *quōi, quī* szembeállításával.

Az att. ragozásban νεώ, a boiot.-ban Βοιωτώ.

A *genitivus* végzete idg. -ōm < -o-ōm s eredetileg circumflexus volt: Θεῶν. Az összevont töveknél a hangsúly περίπλων < περιπλώων a *nominativus* analogiájára (περίπλοι). Ép így a dat.-acc. is (περίπλοις, περίπλους).

A *dativus* nem idg. *dativus*, hanem idg. *locativus* vagy *instrumentalis*, esetleg mind a kettő. A hom., ión-att. λόχοις loc., s megfelel utolsó magánhangzója kivételével a skr. *vrkēṣu*-nak, a nagyobb mértékben elterjedt λόχοις pedig megegyezik a skr. *vrkāṣ* instrumentaliszal. A *dativus* tehát egyrészt *locativus*nak, másrészt *instrumentalis*nak látszik. Lehet hogy mindkettő -οῖς végzetű volt, de az utóbbiban elveszett a szónévi *i* először vagy magánhangzó előtt (így WITTE Gl. 5., ki szerint a főleg magánhangzós szókezdet előtt fellépő -οῖς legkorábban amphibrachys méretű szavakban található, legkésőbbben olyanoknál, amelyek choriambust alkotnak), vagy a proklitikus névelőben haplologiával (lesb. ΤΟΙΣ ΘΕΟΙΣΙ, lak. is Θεοῖσι, σοφοῖσιν,

KRETSCHMER Gl. 1.),* de lehet mindkettő idg. instrumentalis (-ois) s csak a mássalhangzós töveknél fellépő locativus hatására nyerte az eredetibb λύκοις a λύκοισι alakot. Az a körülmény, hogy a gör.-ben van -φι instrumentalis végzet, nem meggyőző érv az ellen, hogy a plur. dat. is lehet idg. instrumentalis.

Ha a λύκοισι alakot eredetinek vesszük, intervocalis s-ja szorul magyarázatra. Ez természetesen csak mássalhangzós tövek hatása lehet, s pedig vagy úgy, hogy itt analogikusan megmaradt, vagy úgy, hogy analogikusan visszakerült a s.

Az att. ragozásban νεός.

Az accusativus végzet -ons = o + ns: kret. καρτερῶνς, νόμωνς, amely megfelel a gót dagans ('napokat') ace.-nak. Az -ons-ból dór, boiot. -ως (νόμως), ión-att. -ους (νόμους), lesb. -οις (νόμοις), thess. -ος (ἀξίος). HIRT szerint itt is kétféle alak volt az ősgör.-ben, s pedig magánhangzós szókezdet előtt -ους, mássalhangzós előtt -ος, csak hogy az előbbi (-ους) általánosult. Az att. ragozásban νεός.

Lehet, hogy a -ns előtt hosszú volt az idg.-ban az o: *ēkuōns; ez lehet SCHMIDT JÓZSEF (Nyelvtud. V.) szerint < *ēkuono-s (-ēkuo + no) tőképző, mely eredetileg a sing.-ban is megvolt, + s). HIRT Idg. Gr. III. szerint lehet < *ēkuom-es (nála -es a többes jele), de lehet, hogy a -ns-ben a nes, nos 'mi' névmás rejlik.

A semlegesnemű nominativus és accusativus végzete -ā, tehát nem az idg. -ā folytatása (ved. yugā, gót juka, lat. iuga < *iugā). Magyarázatát lásd a 248. §-ban az idg. alapnyelvi esetvégződéseknél. Az összevont töveknél ὄστᾱ, ἀπᾱ, s nem -οᾱ > -ω (tehát nem hangtörvényes).

256. §. Megjegyzések a latin ragozáshoz.

Singularis.

A nominativus végzete -os: fel. Manios, Novios, Plautios, deivos, de Kr. e. a II. sz.-ban -us, csak u és ū után marad meg az -os a klasszikus korig. Cicerónál tehát még bizonyára equos, servos, de l. az o hang történetét. A -ro-tövek synkopálták -o-jukat, ha a -ro- előtt mássalhangzó vagy kettőnél több tagú szavakban rövid magánhangzó állott: ager < *agers < *agrs < *agros, vö. gör. ἀγρός, vesper < *vesperos, vö. gör. ἑσπερος. Kivételesen synkopált vir < *uiros. Ellenben ferus, merus. PERSSON Gl. 6. szerint ezek azért nem vesztették el a szóvéget, mivel hajlam volt az egyszótagúság elkerülésére. A vir nem az egyszerű szó rövi-

* Ugyanígy lehet az -ā-tónél is ταῖς τιμαῖσι > ταῖς τιμαῖσι.

dülése, hanem a *decemvir*-nek köszönheti létét. A *vir* UHLENBECK, majd MERINGER WuS. 7. szerint a *uei*-basis továbbképzése *-ro* suffixummal, tehát a basisa ugyanaz, mint *vis*-é. Synkopálatlan a fel. (s)akros, továbbá *superus*. *socerus*. Nincs synkope *s*-ből lett *r* után: *umerus* < **omesos*. A *-los* nem synkopálódik, azonban Enniusnál és Lucretiusnál mégis *famul*.

A *genitivus* végzete *-ī*. Ahol feliratokon Kr. e. a II. század közepétől *-ei* van, ott ez az *ī* jegye: *cogendei*, *dissolvendei*. Az *-io* tövek gen.-a is *-ī*, nem pedig *-iū*: fel. *Aisclāpī* (præn. vázán), *Pompōnī*, még HORATIUS-nál is: *dicatur Afrānī toga convēnisse Menandrō* (Ep. II. 157). Az összevonatlan *-iū* alak először melléknevekben mutatkozik (LUCRETIVUS óta) s csak később főnevekben (PROPERTIVUS óta).

A felirati *stipites aedis humus* BRUGMANN IF. 39. szerint adverbiumként megmerevedett gen. loci-t hoz mássalhangzós töből = *hom-os*.

A genitivusszal alakilag megegyező *locativus* *-ei*-re megy vissza = *-e* tövég + *-i* suffixum. Ezt hozza *hei-ce* ('hic'), *Delei* s erre mutat falisc. *hei* ('hic'), osc. *lúvkei* ('in luco') s gör. *οἶκος* is az *οἶκος* mellett. Az *-io* tövek loc.-a a genitivusszal szemben összevonatlan: ENNIUS *Brundisiū*, TERENTIUS *Sūnī* s csak LUCRETIVUS *Aegī*. A lat. gen. tehát nem a loc.-ból származott, azonban e régi feltevés, melynek EHRlich volt a felelevenítője (1912.), egy ideig századunkban is tartotta magát. Alapos cáfolata SCHMIDT JÓZSEFNél Ak. Értesítő 1913. Bizonyára itáliai- és kelta eredetű. WACKERNAGEL (*Mélanges F. de Saussure*) és utána PEDERSEN (*Le groupement des dialectes indo-européens*, 1925) a skr. adverb. *-ī* végzettel egyeztetni az it.-kelta *-ī*-t, tehát szerintük idg. magva van (lat. *multī facio*, *tantī esse*, skr. *saṃī karōmī* 'egyenget' *kr̥cchrī babbhūva* 'zavarba jött'). Ez a suffixum nem gen. suffixum volt, hanem a hovátartozást kifejező tőképző. SCHMIDT JÓZSEF Ak. Értesítő 1913. a korabeli uralkodó álláspont mellett foglal állást, hogy az *-ī* gen. *-iio* féle (gör. *ἰπιος*) melléknévtő, olyan formatio, mint az idg. *ulqūi*-féle (skr. *vr̥kī*) fem. nom. typus. Tehát az *iio* tövekből indult ki s innen jutott az *-o* tövekhez.

A *dativus* végzete idg. *-ōi*: *Manios med fhefhaked Numasioi* ('Numerio'), továbbá MARIUS VICTORINUS-nál *populoi*, *Romanoi*, falisc. *Zextoi*, *tiroi colonioi*, egyébként pausában fellépő alakból általánosult *-o amīcō*.

Az *accusativus* idg. *-om* végzetű: fel. *Lūciom* és ebből *Lūcium* Kr. e. a II. században.

A *vocativus* *-e* végzetű, a syncopált *-ro* tövek pedig elvesztik *-e*-jüket: *amīce*, de *faber* (azonban Plaut. *puere*). Az *-io* töveknél várható

-ie lehet a Liv. Andr.-i *filie* alakban, de egyébként helyette -ī van: *filī, Publī, Cornēlī, Gāī*. A vocativus helyett nominativusi alak: Plaut. *oculus meus*, Liv. *populus Albānus*. LOEWE KZ. 55, 1927 szerint a nominativusi alak vocativus helyett idg. is (pl. ünnepélyes, megtisztelő megszólításokban a *populus*), *deus meus*, de ez valószínűtlen. A *deus* mint vocativus csak Krisztus utáni keresztény íróknál jelenik meg, s WACKERNAGEL „Über einige antike Anredeformen“ szerint a *dee* helyére zsidó-görög hatásra került.

Az -eus végű görög szavak vocativusa -eu-ra végződik: *Orpheu*.

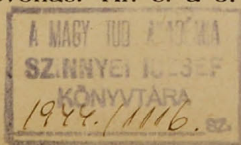
Az *ablativus* csak látszólag egyezik meg a *dativusszal*, = idg. *ōd*: *ólat*. *Gnaiuōd, Beneventōd*, mint osc. *sakaraklūd* („sacraculo”), skr. *ašvāt*. Az -*ōd* mellett van -*ēd* végzet is, de csak határozószóknál: fel. *facilumēd, altēd*, falisc. is *rected*. Ehhez qualitativ ablaut lehet a sokkal gyakoribb -*ōd*. A -*d* Kr. e. a 2. sz.-ban némult el. A iambikus rövidülés törvényének érvényesülésével egyes határozószókban *ō/ē* a végzet: *citō, modō* (Luciliusnál *modō* is), *benē, malē*.

A *semlegesneműek nominativusa és accusativusa* egyenlő a himnemű szavak *accusativusával*. Kivétel *vīrus* (állítólag *venēnum* után lett seml., de lehet, hogy az idg.-ban is az volt, mivel a skr. megfelelője, *višam* neutr.), *volgus* (mellette *volgum* is, Varrónál pedig hímn.: *volgus secutus est*), *pelagus* (gör. kölcsönszó, *πέλαγος*). Feltételezhető, hogy az idg.-ban nagyobb elterjedtségben volt -*s* végzetű az -*o*-tövű *semleges*.

Dualis a *duo* (iamb. rövidüléssel), *ambō, octō*. A *duo* és *ambō* acc. is, de ritkábban *duōs* és *ambōs* is, azonban az utóbbi Cicerónál sohasem fordul elő. *Semleges* némben még *dua* is. Némelyek szerint *dualis* a fel. *Pomplio* (lásd 232. §) és a *duōbus* is (lásd 256. §).

Pluralis:

A *nominativusi -i-végzet -ős* helyett (vö. skr. *ašvās*, gót *wulfōs*) áll. Az idg. -*ős* megvan az osc.-umb.-ben is (osc. *Núvlanūs* „Nolani”, umb. *Ikuvinūs* „Iguvini”). A lat. végzet -*oi* (l. a gör. -*o*-tövek ragozását) s ebből szabályszerűen -*ei* > -*ē* > -*ī*. A Festustól idézett *pīluminoe poploe* („pilati populi”) eltorzítva az -*oi* végzetet hozza, további fejlődés pedig fel. *foideratei* (Kr. e. 186), de már a 3. sz.-ban is van *plourumē*, és Kr. e. 160 körül *purgāti*, 130/129. III *virī*. Az -*io*-töveknél még Plaut., Ter. összevonatlan alakokkal (*ī*) él (az összevont sing. gen.-szal szemben), sőt a későbbi irodalomban is ritka az összevonás. Kr. e. a 3. sz.-tól Kr. u. az 1. sz.-ig

feliratokon *-eis*, *-ēs*, *-īs* végzet is van. Ezek a *s-t*-bizonyára más tövektől kapták: *M. P. Vertuleieis*, *leibereis*, *coques*, *duomvires*, *ministris*. A *deus* plur. nominativusa **deiuoi*, *deī* > *dēi* > *dī*. Feliratokon a *dī* igen ritka, úgyszintén a *deī* is. A görög szavak nominativus végzete a vigjátékíróknál *-oe*: *Adelphoe*.

A *genitivus* *-ōm* végzete szabályosan megrövidülve *-ōm*: fel. *Romānom*, azután *-um*: *socium*. Az *-um* végzet az irodalmi nyelvben sem ritka: Plaut. *inimicum*, *verbum*, sőt *meum*, *tuom* is, Ter. *amicum*, s elterjedt a hivatalos nyelvben. Különösen a *-ro*-töveknél volt használatos (Lucr. *horriferum*, Cic. *liberum*), továbbá megmerevült kifejezésekben (*pro deum fidem*), költőknél hosszabb, négy-öt szótagú szavakban (Lucr. *consanguineum*, Verg. *magnaninum*), idegen nevekben (Verg. *Aetolum*, *Danaum*), továbbá *nummum*, *sestertium*, *talentum*, *denarium*, *liberum*, *triumvirum* (de *decemviro*rum gyakori Liv.-nál). A történeti kor elejétől az *-ā*-tövek analogiájára az *-ōrom* végzet általánosul: fel. *dvonoro(m)*, s ebből *-ōrum*.

A *dativus-ablativus* végzete az idg. *-bh* tartalmú suffixummal szemben már az itáliaiban *-ois*: osc. *ligatūis* *Nūvlanūis* (legatis Nolanis'), pael. *suois* *cnatois*, az umberben ugyanerre visszamenő *-ēs*: *Atiēries* (Atiediis'). A lat.-ban az *-ois* csak egy névmásban fordul elő s pedig *-oes*-nek írva: *ab oloes* (ab illis'), azután *-eis*: *castreis*, ebből *-ēs*: Kr. e. 117. arch. *mentouines*, végül *-īs*: *rōstris* (már 123/122. Kr. e.). Az *-io* töveknél *-ieis*: fel. *iudicieis*, azután *-iis*: Vergilius *sociis*, Kr. u., 107-ben is *stipendiis*, de már 46-ban is *filis*. Plaut.- és Ter.-nál még sohasem összevont, Verg.-nál is csak akkor, ha a vers kívánja (Aen. III. 136. *cōnūbis*).

Az *-ois* vagy megrövidült magánhangzójú idg. *instrumentalis* (skr. *aśvāih*), vagy végső magánhangzóját elvesztő *locativus* (skr. *aśveṣu*). Alkalmilag van helyette *-bus*: Acciusnál *generibus* (= *generis*), fel. *filibus* (fiainak').

Az *accusativus* *-ōs* végzete = idg. *-ons* (l. a görög *-o*-tövek ragozását). Az osc. *feihúss* (muros'), umb. *vitluf* (vitulos') is *-ons*-ra mutat.

A *semlegesnemű* szavak *nominativus-accusativusi* *-ā* végzete < *-ā*, ez pedig az *-ā* tövű névszók nominativusával egyezik. Tehát a plur. nom. eredetét illetőleg singularisa valamely gyűjtőnévnek (de l. a 228. és a 248. §-t). Hogy a végzet hosszú volt, mutatja *trigintā*. A gyűjtőnév jelentésre vö. *loca* (sing. nom. *locus*), mellette *loci communēs*. Plur. *-ī* és *-a* végzetű még *iocī*, *ioca*, viszont

frēnum : *frēnī*, *frēnōs* (költői *frēna*), *rāstrum* : *rāstrī*, *rāstrōs* (költői és késői *rāstra*). L. még *balneum* : *balneae*, *epulum* : *epulae*.

257. §. Az -o tövű szavak általában *hím-* és *semlegesneműek*, de vannak *nőneműek* is. Ez utóbbiak részben idg.-ok, de legnagyobbbrészt különnyelveiek. A régebbi feltevés szerint a nőnemű tövek csak gör. és lat. különnyelveiek, azonban a nőnemű *νός* nem lehet új képzés, s újabban MEILLET (MSL 21, 1919) kimutatta, hogy a gör. *μισθός*, ved. *mīdham*, gót *mizdo*, ószl. *mizda*, idg. nőnemű *mizdho*-alakra mutatnak. Más bizonyítékok még HIRT Idg. Gr. III.-ben, s ezek közül meggyőző, hogy a nőnemű -o-tővel szemben nőnemű -ā-tő van más nyelvekben : gör. *φηγός*, lat. *fāgus* — gót *bōka* f., már pedig itt csak a nőnemű -ā-tő lehet új. Hasonló képen már régebben MEILLET MSL 13—14., továbbá LOMMEL „Studien über idg. Femininbildungen“ 1912. is azon az állásponton voltak, hogy az idg. -o-töveknél a *hím-* és *nőnem* nem különbözött.

Az -o-tövű nőnemű szó elsősorban jelentésénél fogva nőnemű : gör. *ἡ θεός*, *ἡ ἄγγελος*, lat. *lupus fēmina*, tehát nőnemű élőlényt jelentő, azután amelyek élő fát (*φηγός*, *fāgus*), várost (de a többes számú nem : *Delphī* és *Ἀελφοί* masc., a lat.-ban pedig az egyes számú -os végű városnév mind a gör.-ből származik), szigetet (*Ἀήλος*, a lat. *Dēlus*, mint a többi -us végű szigetnév is gör. eredetű) jelentenek. A gör.-ben vannak melléknévből lett nőnemű főnevek. Ezek mellől elmaradt a nőnemű főnév : *ἡ διάλεκτος* (*φωνή*), *ἡ σύγκλητος* (*βουλή*). Ugyanott nőneműek az út (*ἡ ὁδός*, *κέλευθος*, *τρίβος*) és a kő jelentésű (*ἡ λίθος*, de *ὁ λίθος* is, *ἡ ψήφος*, *πλίνθος*) -o-tövű szavak. A lat.-ban a gör.-ből átvett nőnemű tulajdon- és köznevek megtartották nemüket : *Aegyptus* = *ἡ Αἰγυπτος*, *dialectus*, de hím-nemű az *Isthmus*, mert a gör. *Ἰσθμός* is az. Nőnemű az *alvus*, *vannus*, *colus* és *humus*. Az utolsó bizonyára mássalhangzós tő volt, s csak a locativusi alak (*humi*) után lett -o-tő. Voltaképpen ide való *domus* is (gör. *δόμος*). Ez csak Kr. e. az 1. sz.-ban jelenik meg -u tőként (*domūs*, *domuī*, abl. *domū*, plur. *domūs*, *domibus*), de addig loc.-gen. *domī*, dat.-abl. *domō*. Még Lucr., Verg. is *domōrum* s később is *domō*, *domōs*. Az -u-tővel egyetlen régi adat Plautusnál *ex hāc domū*. Idg. szempontból ez is mássalhangzós tövű.

A görög és latin mássalhangzós, *-i-* és *-u-*tövek ragozása.

(A görög harmadik és a latin harmadik-negyedik *declinatio*.)

258. §. Az *-i-* és *-u-*tövek idg. szempontból diphthongikus tövek. Ragozásuk közt lényeges különbség nincs, ennél fogva a latin harmadik és negyedik *declinatio* szétválasztása nyelvtudományi szempontból nem okvetlenül szükséges. Ép így együtt maradhatnak az *-i-* és *-u-*tövekkel a mássalhangzós tövek is, mivel ezeknek a ragozása sem különbözik lényegesen a görög és a latin nyelvben. Ide tartoznak tehát

1. a mássalhangzós tövek, még pedig

a) a zárhangú tövek; ezek lehetnek ajakhangúak: gör. *γύψ*, lat. *ops*, foghangúak: gör. *γυμνής*, lat. *nepōs*, inyangúak: gör. *γύλαξ*, lat. *vōx*,

b) liquida-tövek: gör. *πατήρ*, lat. *pater* (ide kerültek a lat.-ban *-s*-tövek is rhotacizmus folytán: Varrónál még *meliōsem*), gör. *ἄλς*, lat. *sāl*,

c) nasalis-tövek: gör. *ποιμήν*, lat. *homo*, *hiems* (gör.-ben *m*-tő: *χρῶν*, de a szóvégi *m*-ből a gör.-ben *n* lett és ez analogikusan a többi esetalakba is belekerült),

d) *-s*-tövek: gör. *γένος*, lat. *genus*,

2. diphthongikus-tövek: gör. *βοῦς*, lat. *bōs*, gör. *Ζεύς*, *βασιλεύς* (v. ö. a 239. §-ban az *-eu*-tövekkel; az utolsó kettő HIRT szerint nyújtott fokú *-ēu*-tő: a *Ζεύς* = skr. *dyāuś* idg. **deieuo*-basisből, a *βασιλεύς* végzete pedig összefügg a germ. *Batavi* alakban fellépő *-uo*-suffixummal),

3. magánhangzós (idg. szempontból szintén diphthongikus) tövek, s pedig

a) *-ī*-tövek: gör. *πόλις*, lat. *hostis*, gör. *κλῶνις*, lat. *clūnis*, gör. *πόσις*, lat. *po!is* (*-ei*-tövek a nom.-ban nullfokon), lat. *sēdēs* (nyújtott fokú *-ēi*-tő, tulajdonképen idetartozik a gör. *φάσις* is, v.ö. lat. *fatēri*), gör. *πειθῶ*, lat. *Jūnō* (nyújtott fokú *-ōi*-tő). Az *-ēs* végzetű névszókban sokan nem látnak *-ēi*-tövet, hanem ablautoló *-ē*-tövet, milyen szerintük a skr. *panthās* (*-ē* + *s*), azonban *pathibhyas* (vö. *sēdibus*) = **pṝ̥thi-*, s a kettő együtt mégis csak *-ēi*-re mutat. Bizonyára vannak köztüs *-ē*-tövek is (*caedēs*), sőt *-s*-tövek (*mōlēs*, vö. *molestus*).

b) *-u*-tövek: gör. *πῆχys*, lat. *frūctus*, gör. *πῖνys*, lat. *sinus* (*-eu*-tő a nom.-ban nullfokon), gör. *πάτως* (nyújtott fokú *-ōu*-tő).

c) *-ī*-tövek: gör. *ī*s, lat. *ūs* (diphthongikus *tő*, de bizonyára még az idg.-ban lett *-ī*),

d) *-ū*-tövek: gör. *ūs*, lat. *sūs*, gör. *χέλυσ* (mellette *χελώνη* és Hesych.-nál *χελεύς*. *κιδάρα*, tehát eredetileg diphthongikus *tő*, s az *-ū* másodlagosan lépett az *-ēu* helyére, de bizonyára még az idg.-ban, l. H_{IRT} Jdg. Gr. II—III. és Hb².)

A mássalhangzós tövek egy részénél kimutatható, hogy magánhangzós *tő* volt: gör. *πούς*, lat. *pēs* (vö. gör. *πεδόν*), lat. *rēx* (vö. *regere*), gör. *φάω* (vö. skr. *bhāra-h*, gör. *φέρε-τρον*), gör. *φής* (vö. lat. *fero-s*).

Magánhangzós és mássalhangzós tövek az idg. eredetihez képest tövet változtathatnak. Így külön nyelvileg is átléphet a magánhangzós *tő* mássalhangzósba: lesb. *κίνδυνι*, és megfordítva mássalhangzós *tő* átmehet magánhangzós *tő*be: thess. *προύνους* · *βουνούς* és *τριβουνος* · *ἐμπειρος* (Hesych.) = eredetibb *πρων-*, *τριβων-*, lesb. *ἄγωνος* (Alk.), hom. *πέλωρον* és *πέλωρ*. Az *-u*-töví melléknevek a lat.-ban *-i*-tövek lettek: lat. *brevis*, — gör. *βραχύς*, az *-ī*-tőből lett *-ī*-*tő* is: lat. *neptis* (skr. *naptīh*), mássalhangzós *tő* is: gör. *κημίς* (gen. *κημίδος*), lat. *ūs* (*vīrēs*), az *-ī*-tőből mássalhangzós *tő* is: gör. *ἔρις* (gen. *ἐριδος*, H_{IRT} szerint *-d* *tő*, s acc, csak az *-i* tövek analógiájára *ἔριν*, azonban skr. *ari-ṣ* „ellenség”), az *-ū*-tőből *-ū*-*tő* is: lat. *socrus* (skr. *śvaśrū-s*), a diphthongikus *tő*ből *-i* *tő*: lat. *nāvis* — gör. *ναῦς*, a mássalhangzós *tő*ből *-i* *tő*: lat. *dēns*—*dentis* (gör. *ὀδούς*, *-nt-*), lat. *unguis* (gör. *ὄνυξ*), sőt *-o*-tőből is lett *-i* *tő*: lat. *caulis* — de gör. *καυλός*, lat. *similis* — de gör. *ὁμαλός*, a lat. *sequester* Plaut.-nál még *-o*-*tő*.

259. §. A mássalhangzós töveknél kimutatható a H_{IRT} elnevezte *praesens-typus*. Ez azt jelenti, hogy ezeknél a töveknél a nom.- és acc.-ban (és a loc.-ban) az első szótagon, a többi obliquus casusban a végzeten van a hangsúly (nom. **pēds*, gen. **pēdós*). Ennek természetesen megvannak az ablautfoki következményei is. Így sing. nom. skr. *pitā*, gör. *πατήρ*, a lat.-ban talán a iambikus törvény folytán megrövidülten *pater*, acc. skr. *pitāram*, gör. *πατέρα*, loc. skr. *pitāri*, gör. *πατέρι*, plur. nom. skr. *pitāras*, gör. *πατέρες*, de sing. dat. skr. *pitṛé*, gen. gör. *πατρός*, plur. gen. skr. *pitṛṇām*, gör. *πατρῶν*, lat. *patrum* az idg. **pa-tero* alakból. A sing. nom. nyújtott fokú, de az eredetileg magánhangzós *tő* végső magánhangzója eltűnt. Ugyanígy lett hosszú a sing. nom.-ban gör. Hesych. *πός*, lat. *pēs* az idg. **pede*-basisból. A *πός* *-o*-fokát azzal lehet magyarázni, hogy összetételben volt szabályos s onnan került az egyszerű szóba. A helyette általánosabban fellépő *πούς* hangalak-

ját talán *ὁδοῦς*-nak köszönheti, de lehetséges, hogy szintén összetételben kapta s pedig PETERSEN Class. Phil. 21. szerint az *-ovs* végű összetett melléknevek (pl. *διπλοῦς*) analogiájára. A *-n*-töveknél indogermán *ēn/ōn*, *en/on*, *ъn*, *n/n*, tehát ablautoló suffixummal van dolgunk.

Ablaut szempontjából feltűnő, hogy az *-i*- és *-u*-töveknél a singularis nominativus- és accusativusban null-fok van, de a singularis vocativusban, locativusban, a pluralis nominativusban és ismét szabálytalanul a singularis genitivusban teljes vagy nyújtott fok: *πόλις*, *πῆχυς*, *πόλιν*, *πῆχυν*, de gen. *πόληος*, *γλυκέος*, loc. *πόλιν*, *πῆχει* (a vocativusi teljes fok inkább más nyelvekből mutatható ki, azonban gör. is *Ἀτρεῦ*). HIRT Idg. Gr. III. szerint ennek az a magyarázata, hogy itt két főformával van dolgunk, egy a nominativusban fellépő mássalhangzós s egy a genitivusban fellépő magánhangzós tövel (mint **pede* esetében, hol **pēds* és **pēds* áll egymás mellett), tehát **ogn-*, **sūn-* és **ogno-*, *suno-*tövel, s mind a két fő meg van toldva *-i*, *-u* particulával, úgy hogy a nom. **ogn-i-s* (lat. *ignis*), **sūn-u-s*, a gen. **ogno-is*, **suno-us*. Ennek a magyarázatnak az a gyengéje, hogy a névszótő és a casusvégzet közé ékelődő particulával dolgozik, amire csak névmásnál van példa az idg.-ban, továbbá hogy a singularis nominativusban nincs nyújtott fok.

Ezekről a tövekről függetlenek azok a diphthongikus tövek, amelyek nyújtott-fokon jelennek meg. Ezek HIRT szerint szintén *-o* tövek, de *-io*, *-uo* suffixummal vannak továbbképezve. A nyújtott-fok náluk a nominativusban: *-ē(i)s*, *-ō(i)s*, *-ē(u)s*, *-ō(u)s* és a locativusban: *-ē(i)*, *-ō(i)*, *-ē(u)*, *-ō(u)*, a teljes-fok az accusativusban és a vocativusban jelenik meg, míg a végszótagon hangsúlyozott esetekben az *ei*, *eu* null-fokon szabályos, úgy hogy ezekben az esetekben összeesik az *-i*- és *e-io*, illetőleg *-u*- és *e-uo*-tő, ami természetesen igen könnyen vezethet tövek és ragozásuk keveredésére.

Az eredeti ablautviszonyok megzavarodtak már részben az idg. alapnyelvben is, még inkább a külön nyelvekben kiegyenlítődésként. Pl. gör. poet. *θύγατρα*, *θύγατρες* alakokban null-fok van a *-τερ*-ből teljes-fok helyett, viszont *πατέρος*-ban teljes-fokú *-τέρ*-null-fok helyett s *ἀνδράσι* null-foka után végig null-fok.

Az *-en*-tövéknél az obliquus casusokban is végig megmaradt a teljes-fokú rövid magánhangzó: gör. *ποιμένος*, *ποιμένων*, *ποιέον* (ami még idg. kiegyenlítődésként lehet), sőt különnyelvileg a hosszú is: *λειμῶνος*, *λειμῶνι*. A szabályost csak néhány alak hozza: Pind.

φρασί, továbbá *ἀγρός, κίων, κινός* (azonban az acc. *κίνα*, a skr. *śvānam* acc. a szabályos), lat. *canī*, de ezeken kívül még csak a gótból mutatható ki néhány szabályos alak. A lat. *canis* nominativusa régi *-ī* fem., tehát < **kuanīs* a **kuō* — gör. *κίων* masc.-mal szemben, a *canis* gen. (= **kuanēs*) analogikus a **kunes* helyett, vö. LEUMANN, továbbá KENT Language 2. 1927. Bizonyára csak gör. kiegyenlítődés eredménye *ἑλλην, ἑλληγος, -r-tónél δοτήρ—δοτήρος, ζωστήρ—ζωστήρος* nyújtott foka, *δόρξ—δορκός* teljes foka és *σινύς—σινυός* null foka. Ha ugyanaz a kiegyenlítődés több nyelvben mutatkozik, még nem következik, hogy a kiegyenlítődés az idg.-ban állt be (gör. *φώρ—φωρός*, lat. *fūr—fūris*, gör. *χῆρ—χηρός*, lat. *ēr—ēris*, gör. *νίφα* — lat. *nix—nivis*, gör. *σῦζυξ*, lat. *coniux*).

A lat.-ban még teljesebb a kiegyenlítődés, mint a gör.-ben: *pater* (e-je lehet a iambikus törvény hatására, de lehet, hogy vocativusi alak), *patris, patrēs, auctōr* (class. *auctor*), *auctōris, nātīō, nātīōnis* (hasonlóképen gör. *λειμώνος*, s a gótban *tuggō, tuggons* gen. ‚Zunge‘), *homō, hominem, hominis, hominēs* (-in < -en vagy -on, de az *i* lehet anaptyktikus magánhangzó is), *vōx, vōcis* (gör. *ὄπός*, de skr. is *vāk, vācas*), **voquis* helyett a nom. hatására *lūx, lūcis, pāx, pācis*.

A semlegesnemű -s-tövek a végéles melléknévi -es-tövekkel szemben (*εὐγενής*) a sing. nom.-ban -o-, a többi esetben -e-fokot mutatnak (csak qualitativ ablaut): nom. gör. *γένος*—lat. *genus*, gen. gör. *γένους* < **γένεσος*—lat. *generis*. Vannak még nyújtott-fokú -o hangúak a nem semlegesnemű főneveknél: gör. *ῥώς, ἔρωσ*, lat. (a többi esetben is nyújtott-fokkal) *honōs*. A lat.-ban az -ō is általánosult a legtöbb szóban: *tempus—temporis, corpus—corporis*.

A diphthongikus töveknél szabályos a gör. *Ζεύς* (gör. nyelvi törvényes rövidüléssel), gen. *Διός* (de *Ζηνός* és *Ζῆνα* is, sőt Ephesosban Kr. e. az V. sz.-ból *Ζανός*, Euripidesnél *Ζάνα*), de *βοῦς* genitivusa *βοός* s ez HIRT szerint új képzés **βύος* helyett, míg a lat. *grūs* genitivusa a szabályos genitivist hozza: *gruis*. Az -i-tövek a gör.-ben nagyobbára egészen a mássalhangzós tövek analogiájára ragozódnak, és végig megtartják az -i-t, de a hom., att. *πόλις* -ei teljes fokot is hoz: plur. nom. att. *πόλεις* < **πολει-ες*. Az -ēi-töveket a lat., az -ōi-töveket a gör. őrizte meg: lat. *sēdēs—sēdis—sēdibus, caedēs—caedis—caedibus*, gör. *ῥήχ—ῥήχοϋς, ῥήχός* < **ῥήχοιος, Ἀητώ—Ἀητώ—voc. Ἀητοῖ* (teljes fokkal). Az -u-töveknél a gör.-ben részben végig -u van (*πίνυς—πίνυος*), részben -eu ablautfok is (*ῥιδύς—ῥιδέφος*), a lat.-ban csak ablautfoki váltakozás (*frūctus*, gen. *frūctūs* < **frūctous*). L. még a ragozást.

260. §. A) Mássalhangzós tövek.

	Görög	Latin	ldg.
Sing. nom.	γῆν, πούς, φύλαξ, πατήρ, ποιμήν, δαίμων, γένος (seml.), ὄνομα (seml.), Σωκράτης	princeps, pēs, dux, pater, homo, nūmen, genus, mōs	a tő v. a tő + s
gen.	γῆπος, ποδός, φύλακος, πατρός, ποιμένος, δαίμονος, γένους < *γένεσος, ὀνόματος (-μη), Σωκράτους	principis, pedis, du-cis, patris, hominis, numinis, generis, mōris	-os
dat.	γῆνι γένει, Σωκράτει (hangsúly a gen.-nak megfelelően)	principī, pedī	dat. -ei loc. -i
acc.	γῆπα, πόδα, φύλακα, πατέρα, ποιμένα, δαίμονα, γένος, ὄνομα, Σωκράτη(ν)	principem, pedem nūmen, genus	-m seml.=nom.
voc.	mint a nom., de πάτερ, δαίμον, Σώκρατες	mint a nom.	a nom v. a tő
abl.	—	principe, pede	= gen.
Dual. nom.	γῆτε, πόδε, φύλακε, πατέρε,	—	—
acc.	ποιμένε, δαίμονε, γένει, ὀνόματε, σαφεῖ	—	-e ?
voc.	—	—	—
gen.	γῆτοιῦν, ποδοῖν, φυλάκοιν, πατέροιν, ποιμένοιν, δαιμόνοιν, γενοῖν	—	?
dat.	—	—	—
Plur. nom.	γῆτες, πόδες, φύλακες, πατέρες, ποιμένες, δαίμονες, γένη < *γένεα, ὀνόματα, σαφεῖς	principēs, pedēs, . . . nūmina, genera	masc. -es neutr. -a
gen.	γῆτων, ποδῶν, φυλάκων, πατῶν, ποιμένων, δαιμόνων, γενῶν	principum, pedum	-ōm
dat.	γῆνι, ποσί, φύλαξι, πατράσι, ποιμέσι, δαίμοσι, γένεσι < *γενεσσι	principibus, pedi-bus	dat.-bhos loc. -si
acc.	γῆτας, πόδας, φύλακας, πατέρας, ποιμένας, δαίμονας, γένη, ὀνόματα, σαφεῖς	mint a nom.	-ης
voc.	mint a nom.	mint a nom.	= nom.
abl.	—	mint a nom.	= dat.

261. §. Heteroklisis. Egyes névszóknál különböző tövek egy paradigmába egyesültek. Ezek a heteroklita. Ilyenek a semleges-nemű *-r/-n*-tövek: gör. ἥπαρ, ἥπατος (az *α* = idg. *η*), lat. *iecur*, *iecinoris* (az idg. eredetű **iecinis* és a nominativus analogiájára készült **iecoris* pszichológiai keveredése), gör. ὕδωρ, ὕδατος — gót *wa-tins* (tehát *-n*-tő is és a gör. *α* itt is idg. *η*). A gör. gen.-ban megjelenő *-t-* különnyelvi újítás. Ez a *-t-* a gör.-ben a *-men*-tövek obliquus casusaiban is megjelenik ὄνομα—ὀνόματος, ellenben lat. *nōmen* — *nōminis*, skr. *nāma* — *nāmnas*, továbbá οἶς - ὠτός (lat. *auris*, gót *auso*) s az *-u*-töveknél is: γόνυ—γόνυτος, de Hom. γυνυός. Minthogy a skr.-ban a *-r/-n*-tő nominativus végzete *-rt* is (nom. *yakrt* — gen. *yaknas*, hasonlóképpen *śakrt* — *śaknas*, lat. *stercus* és heth. *zakkar* ?) az *-r* mellett (*ūdhar*, *ūdhan* — lat. *uber*, *uberis*, de volsc. *Oufens* és Verg. is *Ūtēns*, *Ufentis*), általánosabban felteszik, hogy az indogermánban a nominativus végzete *-rt* volt s innen került a *-t-* a gör. genitivusba. De vö. EPhK. 1931. THURNEYSSEN IF. 39. szerint a semleges *-n*-töveknél mutatkozó *-t-* a ἥμαρ-ἡματος paradigmában lépett fel először, hol a gen. *-t*-jét a *νυκτός*-nak követheti. KIEKERS IF. 41a μέλι-μέλιτος paradigmából indul ki. Szerinte ennek az analogiája αἶμα, -τος s aztán σῶμα, -τος, s végül bejutott a *-t-* a *-r/n-* tövekbe is. L. még 241, 263. §.

Csak lat. *iter*—*itineris* (az *i* „megy” ige továbbképzése *-t*-vel *+-er*, a gen. **itinis* < **itenes* helyett) s ebből a gen.-ból Plaut. nom. *itiner*.

Az *-en* tőnek (egyes esetekben az *-es*-nek) nagy szerepe volt az idg.-ban az obliquus casusokban a nominativusi *-i*, *-u*, *-r*, *-ā*, *-s*, *-g*, *-d*, *-t*-vel szemben. HIRT Idg. Gr. III. szerint ennek az a magyarázata, hogy volt *-en* locativusi suffixum (eredetileg végzetnélküli locativushoz postpositio) s innen indult ki az obliquus casusok ragozása.

A *Juppiter*—*Jovis* nem heteroklisis. *Juppiter* régebben *Jūpiter* = gör. Ζεύς πατήρ, tehát vocativus.

A *vīs*—*vīrēs* eredetileg *-ī*-tő, a többese analogikus *mūs*—*mūrēs* után.

A *senex* nominativus szabályos *-k* suffixummal (skr. *sanakas*, gót *sineigs*), a *senis* gen. a *iūvenis* analogiája lehet, (azonban fel-tűnő, hogy a skr.-ban is *sana-*, tehát *k* nélkül áll a gen.).

A már Plaut.-nál található *pecu*—*pecūs*, azután *pecus*—*pecoris* és *pecudis* nem idg. heteroklisis. A *pecu* (skr. *pašu*) idg. *-u*-tő, a *pecudis* ebből való *d* suffixummal, a *pecus* (*-oris*) = gör.

πέκος, s-suffixummal. A *pecus* -oris idővel elnyomta a *pecus* tövet.

Az idg. heteroclisistól s ennek okairól a külön nyelvekben igen alaposan PETERSSON „Studien über die idg. Heteroklisie” 1921.

262. § B) Magánhangzós tövek. (I. mellékletet.)

263. §. Megjegyzések a görög iagozáshoz.

Singularis.

A *him-* és *nőneműek nominativusa*: A -n, -r, és -s töveknek a nominativusa nyujtott-fokú *-ē* vagy *-ō* hanggal jelenik meg casussuffixum nélkül: ποιμήν, τέκτων, δοτήρ, δότωρ, δνσμενής, ῥός. De azoknál a -n és -r töveknél, amelyeknek nem nyujtott fokú a nominativusuk, találunk -s nom. végződést: μέλᾱς < *μελᾱς, τάλᾱς < *ταλᾱς, att. μάρις -krét. μαῖτις, μαῖτις. Ezek mellett új képzés a *μάρις*. A -n-töveknél egymás mellett álltak -ēn, -ōn (acutus) és a hosszú nasalisos diphthongus második tagjának az elvesztésével -ē, -ō (circumflexus) végzetek (lat. homo, ófn. gumo < -ō) aminek némi nyoma a gör.-ben is: Πνθώ (acc. Πνθῶνα), ἀηδῶ (az ἀηδῶν mellett). Az -ēn/-ōn és ē/ō végzetek nem váltak szét élesen, mert skr. takša — gör. τέκτων, skr. aśmā ,kő” — gör. ἄκμων. Az egytagú -ns tövek végig megtartják a -ns-t: ión μεις, dór μής, gen. lesb. μῆννος, thess. μειννός, att. μῆνός s ezekhez att. új nominativus a *μήν*. Az el.-ben μεύς lett a Ζεύς után.

A zárhangú névszó tövek végzete -s (azonban γυνή): ἄραψ (-b-tő), γυνής (-t-tő), αἰξ (-g-tő), σάλπιγξ (-ng-tő), θριξ (-kh-tő), ὄρνις (-lh-tő). Nyujtott-fok itt is van: ἀλώπηξ (gen. ἀλώπεκος). Az att. πούς új képzés a Hesych.-nál dór alakként szereplő πώς helyett. L. 259. §.

A -nt-tövek nominativusa -s-végzetű: γήᾱς, παιδεύᾱς, χαρίεις, τιθείς, dór τιθής (Krétában a -n- nyomtalan eltűnésével νινᾱθής), de az -ont-suffixumú participium-tövek asigmatikusak: φέρων, παιδεύων. Hosszú magánhangzójuk a -n-töví melléknevek analogiája lehet: a seml. πῖον mellett πίων a himn., s így a tiszta tövet hozó παιδεύον (< *παιδεονν) seml. mellé analogikusan himn. παιδεύων lépett. SOLMSEN (Beitr. z. Kunde d. idg. Sprachen, hg. v. Ad. Bezenberger, 17.) kevésbbé valószínű feltevése szerint ez a régi nyujtott fokú *bherōnt alak, azonban e feltevés ellen szól a skr. bharān.

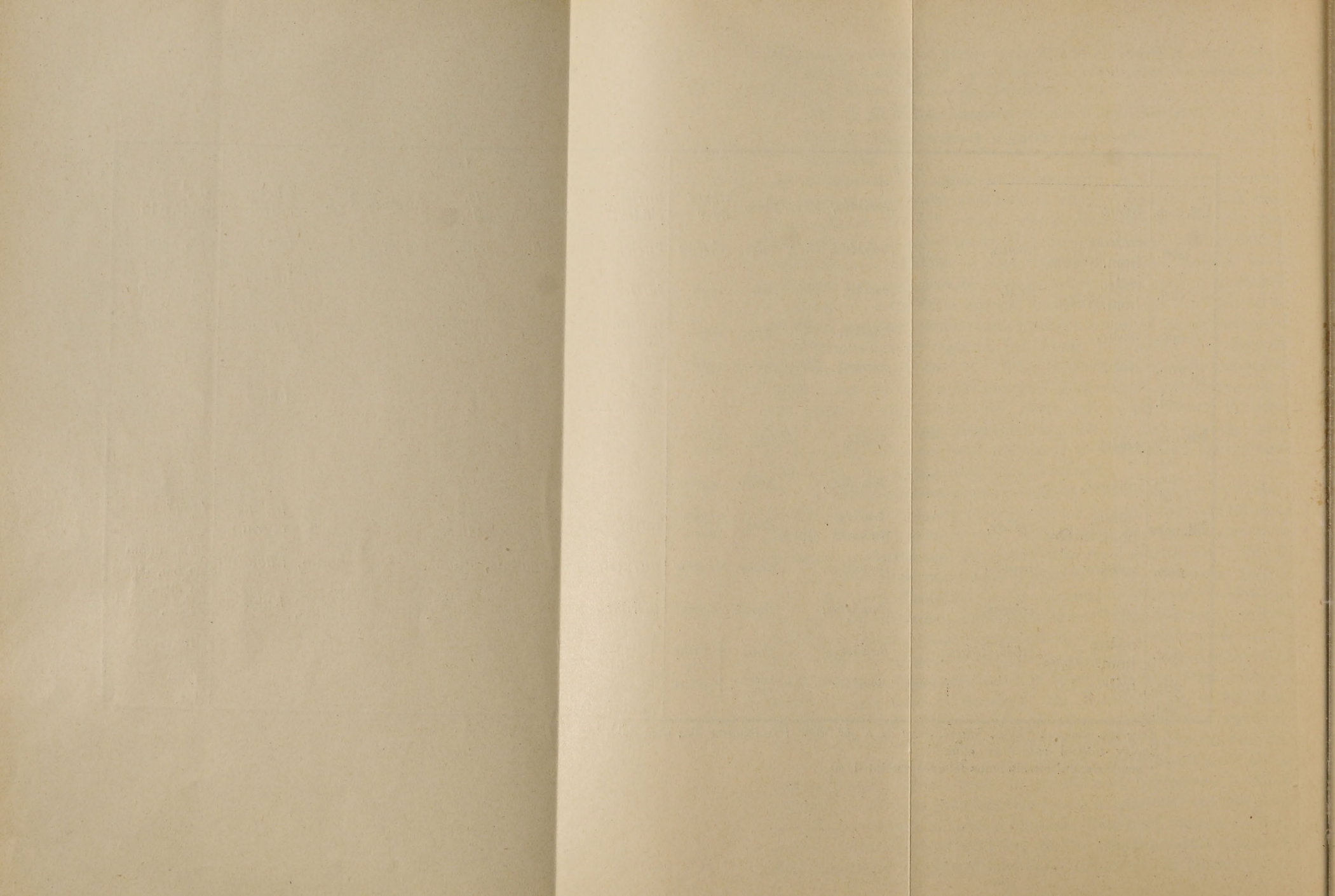
A diphthongikus, ill. magánhangzós tövek közül az -ōi tövek asigmatikusak: Αἰτώ, Αἰτωί, boiot. Φιλοκκό, Ἀνδροκκό, a többi sigmatikus: αἰσθησις (null-fok), κῆς (végig megtartott -ī-vel, ellenben skr. dhiyas, 'észnek az') πῆχς (null-fok, mint a lat. manus, -eu-ból), βασιλεύς (mássalhangzó előtt -ev, de a magánhangzós végzetek előtt megmarad a nyujtott fokú -ηf-), ἱερεύς (ark. új képzés ἱερής),

	Görög							Latin				Idg.	
Sing. nom.	πόλις,		κῆς, σῆς,	βασιλεύς,	Ζεύς, βοῦς,	πήχυν ἄστυ	turris, clādes,	animal,	vīs, sūs,	Juppiter, bōs,	fructus cornū	-is, ¹ -us neutr. a tō	
gen.	πόλεως, hom. πόλῃος,	πόσιος,	κός, σός,	βασιλέως,	Διός, βοός,	πήχεως	turris,	animālis,	suis,	Jovis,	bovis,	fructūs	-eis, -eus
dat.	πόλει, hom. πόλῃ,	πόλῃ,	κί, σί,	βασιλεῖ,	Δί, βοί,	πήχει	turrī,		suī,			fructuī fructū	-eiei, -eiaī loc. -ēi, -ēu ²
acc.	πόλιν,		κῖν, σῖν,	βασιλέα,	Δία, Ζῆν,	βοῦν, πήχυν	turrim, turrem,	animal,	suem, vīm,			fructum	-im, -um
voc.	πόλι,		σῖ,	βασιλεῦ,	Ζεῦ, βοῦ,	πήχυν	mint a nom.						= tō
abl.							turrī, turre, clāde,		sue, vī,			fructū	= gen.
Dual. nom. acc. voc.	πόλει,		κῆε, σῆε,	βασιλῆ,		βόε, πήχει ἄστυ							-e ?
gen. dat.	πολέων,		κιοῖν, σποῖν,	βασιλέων,		βοοῖν, πηχέων							
Plur. nom.	πόλεις, hom. πόλῃες,	πόλιες,	κῆς, σῆς,	βασιλῆς, βασιλεῖς,		βόες, πήχεις ἄστυ	turrēs,	animālia,	suēs, vīrēs,			fructūs cornua	-eies ³ -eues
gen.	πόλεων,	στασιων,	κιοῖν, σποῖν,	βασιλέων,		βοῶν, πήχεων	turrium,	animālibus, suum,			boum,	fractuum	-iōm, -uōm < vīōm, -zuōm
dat.	πόλεσι,	πίσισι,	κισί, σποσί,	βασιλεῦσι,		βουσί, πήχεσι	turribus,		sūbus, suibus,		bōbus, būbus,	fractibus	dat. -ibhos -ubhos loc. -isu, -usu
acc.	πόλεις, hom. πόλῃας,	πόλῃς πόλῃας,	κῆς, σῆς,	βασιλέας,		βοῦς, } mint a	} mint a nōm.						-ins, -uns
voc.	πόλεις,		σῆς,	βασιλεῖς,		mint a nom. } nom.							
abl.							mint a dat.						dat.

¹ Zeus idg. alakjai: *diēus, *diuos, diuei de a gör. aiak -i suffixumos loc., nem dat.), *diēm (gör. Ζῆν), dieu.

² Éppigy -u-tōbōl -euei vagy -euai.

³ A semlegesnemen általános feltéves szerint -ī, -ū.

Ζεύς (skr. *dyāuḥ*, a ther. *Ζηús* nem eredeti hosszú diphthongusú, hanem *Ζηρός* után), accusativusa *Ζῆν* s ezután *Ζῆς* (Pherekydes), *βούς* (skr. *gāuḥ*, tehát **g^hōu-s*), korinth., gort. *βῶς*, *ναῦς* skr. *nāuḥ*, tehát *<*nāus*, de az ión *νηῦς* sem az eredeti idg. hosszú diphthongust hozza, mivel -s előtt meg kellett rövidülnie s így hosszúsága csak az obliquus casusokból eredhet), *σῦς* (-*uu*-val váltakozva: skr. *bhrūś* 'szemöldök' gen.-a *bhruvās*).

A genitivus -os végzetének az -o-ja kéttagú könnyű basisok végső hangzója: *ποδός* (idg. **p^hodós*), tehát voltaképpen csak a más-salhangzós töveknél jogosult (mivel ezek között vannak eredeti -o-tövek). Mássalhangzós tövek: *πατρός*, *γέροντος*, *ποιμένος* (teljes fokkal), sőt *ἑλληνος* (végig nyújtott fokkal). A -*men*-tövek genitivusában -*t* van: *ὀνόματος* *< *m^hntos*, s HIRT szerint lehetséges, hogy itt a nominativusban -*m(e)nt* tövek keveredtek -*t*-jük elvesztése után a -*men*-tövekkel. A -*s*-töveknél a magánhangzók közt álló s szabályszerűen eltűnik, s utána összevonás áll be: *γένους* *< *γενεσος* (skr. *janasas*, lat. *generis*), *δυσμενέος*—*δυσμενεός* (skr. *durmanas-as*). Új képzés az -*ā*-tövek után att. *Σωκράτου*, eretr. *Εὐκράτω*. A *ἔω*-genitivusa *ἔω*.

Diphthongikus, ill. magánhangzós tövek: Az -*i*-töveknél -*ei* teljes fok van: Hom., ión *πόλεος*, de Hom. Alkaios *πόληος* s ebből quantitativ metathesissel ión, att. *πόλεως*, de ión *πόλεος* is. Az *η* a loc.-ból ered: *πολήι* (gör. dat.), tehát az ión-att. *πόλεως* *< πόληφος*, s ezért nincs összevonás (l. a dativust). Az -*ei* megmarad az att.-ban, másutt *πράξιος*, *λύσιος*, *πρωτάνιος*, sokszor az iónban is *πρωτάνιος*, *πράξιος* (a többi esetben is végigvitt -*i*-vel), aminthogy bizonyára ez az eredeti az -*i*-tőnél az att.-ban is, csak a gyakori *πόληι* loc. hatására lett -*ηος* *> -εως*. Az *ιος* bizonyára *ῖος* *> ῑος*. Hom.-nál is gyakori az -*ιος*: *πόσιος*, *πιόλιος*. A kypr.-ban -*ιφος* van: *Τιμοχάριφος* (nom. *Τιμόχαρις*). Erre a *F*-ra lásd a dat.-t. Null-fok van az *oīs*-gen.-ában: *οἶος* *< *ouios* (ved. *avyas*). Az -*i*-töveknél végig -*i* van: *κῖος* (szabályos skr. *ḍhiy-as*). Az -*oi*-töveknél *ῆχους* *< *ῆχοιος*, lesb. *Πείθως*, boiot. *Ἀπολλῶς*. Az -*u*-(-*eu*-)tövek végzete *oūs* az idg.-ban, de *πόλεως* után analógiás új képzések Herod. *πήχεος*, att. *πήχεως*. Van null-fok is: hom. *γονός* *< *γονφος* (nom. *γόνυ*), és -**uu*-os is: *πήχυος* *< *πήχυφος*, de ezek valószínűleg éppen úgy új képzések, mint a lat. *senatuos*, bár a skr. *madhvas* (*μέδν*) szerint már idg. újítások is lehetnek. A nominativusban *ū* végzetűek (*ὄφρῶς*, HIRT szerint voltaképpen nem más tő, mint a *βούς*) a többi esetekben -*uu*-val váltakoznak: *ὄφρως* (skr. *bhruvās*). A βασιλεύς-félék nyújtott-foka

megjelenhet a többi esetben, tehát a gen.-ban is: kypr. βασιλῆφος, hom. βασιλῆος, Alk. βασιλῆος, boiot., thess. βασιλεῖος, att. βασιλέως, hom. Ἀρηος s. újítás a lesb. Ἀρενος.

Az egytagú gyökérszavaknál (ezek természetesen többtagú idg. basisra mehetnek vissza) a genitivus Διός (idg. diuos, tehát nullfok) s mellette új képzésű Ζηρός (Thera, Kreta), H₁KT szerint új képzésű βοός (*βνος helyett, mert ez felelne meg idg. *guuos alaknak), hom. νῆος, att. νεός (skr. nāvas, a lat. -i-tőbe átsapva nāvis, tehát a nyújtott-fok más nyelvekben is).

Az idg. -es genitivus végzet fennmaradt az ión fel. Διεσχοριάδης, Διεσχοριδής első tagjában.

Asigmatikus genitivus is van -ū-tőnél: ark. Δερκετῦ.

A dativus nyomai lehetnek χθών-hoz a χαμαί alakban, ha ugyan ez nem olyan loc., mint a lat. humī (tulajdonképpen más-salh. töből) és domī (szintén mássalh. töből), s talán a korinth., dodonai Διεί, kypr., korinth. Διφει-φίλος alakokban, bár ez utóbbiak is lehetnek locativusok. Egyébként a gör.-ben a locativusi -i suffixum jelenik meg: ποδ-ί = skr. pad-i (loc.), αὐχένι, ποιμένι, τέκτονι a loc.-ban jogosult teljes fokkal. A -s-töveknél γένει < *γενεο-ι, ἔως-ból ἔω, hom. ἦοι.

Az -i- és -u-töveknél teljes fokkal -ei-i, ill. -eu-i várható: hom. πτολεῖ, πόσει, att. πόλει, hom. s másutt πόλι is (Brugmann—Thumb szerint -ii-ből összevonva) hom. ἡδέι, πήχεϊ, att. ἡδεῖ, πήχει. A hom. πόληϊ, att. πόλῃ dat. SCHMIDT JÁNOS KZ. 27. szerint a skr. agnā (igne) locativusszal függ össze s látszólag a második componens elvesztésével az -ēi nyújtott fokot (*πολη suffixum nélküli loc.) + másodlagosan az -i locativusi suffixumot hozza. Csakhogy WACKERNAGEL („Vermischte Beiträge zur griech. Sprachkunde“, 1897), rámutatott arra, hogy a πόληϊ háromszótagú, tehát az η és ι között F áll (mint a kypr.-ban i hanggal πτόλιφι). Tehát itt πόληF+ι van, s ha ezt összevetjük a skr. agnāu loc.-szal, kapunk idg. ēu + másodlagos -i végzetet. Innen az -eu-tő más esetekbe is átment, s pedig a πόλις útján, mivel ennek a locativusa gyakran fordult elő (MEILLET MSL. 22). A βασιλεῖ ε-je lehet a βασιλέως-ból az η helyett. Az egytagú diphthongikus tövek dativusa argol. Διφί (skr. divi) s analogikus új képzéssel krétai, kosi stb. Ζηρί. A βοί a hangsúlytól eltekintve = skr. gāvi (*g^uoui), a νηί = skr. loc. nāvi. Az -ōi töveknél Αητοῖ, ἦχοῖ, boiot. Κλιῶι a dativus.

Az accusativus suffixuma -m, ill. -m̐: πόδα = *podm̐, ποιμένα, δώτορα, φέροντα, φνγάδα. A nom.-ban -is, -vs végződésű barytonon

foghangú tövek accusativus végzete *-ν, -νν* (analogikus az *-ι, -υ*-tövek után): *κόρυν* (Hom.-nál még *κόρυθα*), épen így *τρίπουν* a *τρίποδα* helyett s Hirt szerint az *ἔριν*, (Hom. *ἔριδα*). A *-s*-tövek közül az *-ης* mellékneveknél *-εᾶ* a végzet: *εὐκλεᾶ* (sing. nom. *εὐκλεης*), a *ἔως*, hom. *ῆώς* acc.-a *ἔω* < *ῆῶ, ῆῶα*. *Σωκράτης* acc.-a *Σωκράτην* is, s ugyanígy lesb. *δαμωτέλην* kypr. *ἀτελήν*, boiot. *Διογένειν* az *-ᾶ*-tövek hatására. A magánhangzós tövek analogiájára elharapózik a *κοινή*-ban *-α* helyett az *-αν* acc. végzet. Már kypr. *ἰγατῆραν*, thess. *κίοναν* (Kr. e. II. sz.), azután nagy számmal a *κοινή*-ban: *θυγατέραν, ἄνδραν, μῆραν* stb.

A magánhangzós tövek végzete *-ν* (szabályosan *-μ* helyett: *πόλιν, κῆν, πῆχυν, σῦν*. Van *ἰχθία, ὄφρῶα* is a plur. acc.-i *-ας* hatására, a *θεός* accusativusa *θεᾶ*, lesb. *θεᾶ*. Az *-οῖ*-töveknél *ῆχῶ* < *ῆχῶα*, de bizonyára az *-ᾶ* tövek analogiájára, mert egész ragozásuk ezekhez igazodik, boiot. *Νικῶν*, lesb. *Ἡρών*, ión *Λητοῦν* (azonban *Μνησῶ* is), krét. *Λατοῦν*. Az *-eus* végzetűeknél *-m*-mel att. *βασιλέᾶ* < *βασιλῆα* (így Homerosnál, lesb. *βασιλῆα*) < *-ηφα* quantitativ metathesis-szel, s ugyanígy a többi *-eus* végűnél, de ahol a nom. *-ης* lett: ark. *ἱερής*, ott az acc. is *-ην*: *ἱερήν*. Az egytagú diphthongikus töveknél att. *Δία* = **diuṃ*, azonban *Ζῆν* is < **diēm* (skr. *dyām*), sőt ez a mássalhangzós tövek hatására még *-a*-t is kapott: *Ζῆνα* (s ez után *Ζηρός, Ζηνί*), Krétában *Δῆνα, Τῆνα* is; βῶν < **gṽom* (skr. *gām*), továbbá pamph. *βόφα*, az athéni Pherekydesnél *βόα*, és a nom. hatására, mint új képzés *βοῦν*: hom. *νῆα* < **nāuṃ* (skr. *nāvam*, lat. *nāvem*) és új képzés a nom. után *ναῦν*.

Vocativusként már az idg. alapnyelvben is állt a nominativus a mássalhangzós töveknél. A gör. foghangú töveknél *Ἀρτεμι, ἄνα, παῖ* (Hom.-nál két szótagú *παῖ*, mint a nom. is *παῖς*, de a gen.-ban egyszótagú *παιδός*, plur. is *παῖδες*, ép úgy lesb. *παῖς, παῖ*), a torokhangúaknál *γῆναι* a szóvégi mássalhangzó elvesztésével a tiszta tövet hozzák, ha ugyan részben nem a magánhangzós tövek analogiájára keletkeztek. A magánhangzós töveknél ugyanis a tiszta tő van: *πόλι, μάντι, Ἱοι, πῆχυν, ἱδύ* (null-fok, a teljes fok skr. *agnē*, gör. is *Ποσει-δάς* első tagjában a null-fokú *πόσις* nominativusszal szemben, *Ποτει-δάων*), σῦ, *ῆχῶι* (*-οῖ*-tő), *βασιλεῦ, Ζεῦ, βοῦ, ναῦ, Ἀτρεῦ*). A himnemű *-nt*-töveknél az *-ων* (*-οντος*), *-εις* (*-εντος*), *-ᾶς* (*-αντος*) nom.-hoz *-ον* (< *-οντ*), *-εν* (< *-εντ*), *-αν* (< *-αντ*) a végződés: *γέρον, χαρίεν* (de *χαρίεις* is), *Αἴαν* (de *Αἴας* is), azonban Hom. *Πουλυδαμᾶ* < **-αντ*, továbbá a nominativusi alak *ὀδούς, παιδεύων*. Tiszta tő van az *-ων* (*-ονος*), *-ᾶς* (*-ανος*), *-ωρ* (*-ορος*) végűeknél:

δαῖμον, μέλαν, ῥήτορ. Az -ηρ végűek vocativusa a nominativussal egyezik, azonban πάτερ, ἄνερ, δᾶερ, μήτερ, θύγατερ, γάστερ. A hímnemű -s-tőnél Σάκρατες, de Ἡράκλεις, Περικλεις.

A semlegesnemű nominativus-accusativus egyenlő a tiszta tövvel: μέλι < *μελιτ, γάλα < *γαλακτ, σῶμα < -μν, ἴδρι, μέθυ (nullfokkal), θυσιμενές, κρέας (gyöngült-fokkal < *greuas), γένος. A -η-, -ητ-töví mellékneveknél a paradigmában általánosult főforma jelenik meg: γλύκιον, φέρον, τιθέν, πᾶν (ión pān).

Dualis.

A nominativus-accusativus végzete mind a három nemben -ε: πόδε, σώματε, ποιμένε, πατέρε. A -s-töveknél γένει, κρεᾶ egészen szabályos a s kiesése után összevonással. A magánhangzós töveknél πόλει < *πόλει-ε, κτε, σύε, ἰχθύε, hom. πηχέφε, πήχει (szabályos), ἄστει, βόε, βασιλῆ, πρεσβῆ < *πρεσβῆε. Az -ε suffixum a más-salhangzóstövű hímnemű- és nőneműeknél talán idg. (gör. κύνε, ir coin < idg. *kune), legalább is a kelta arra mutat. SCHMIDT JÓZSEF Nyt. V. az egykori thematikus főhangzónak tartja, HIRT szerint <-ue, s a u még az idg.-ban eltűnt. A semlegesnemű szavak -ε suffixuma azonban mindenesetre gör. átvitel a hímneműekről. Az eredeti végzet megmaradt φέλατι utótagjában. A magánhangzós tövek -ε végzete alighanem szintén gör. újítás a mássalhangzós tövek után. Vö. skr. matī < idg. *mātī, patī, sunū (,két fia'), agnī (,két tűz'), dhēnū (,két tehén'), dhiyāu (dhī = ,gondolat'), nadyāu (nadī = ,folyó'), bhuvāu (bhū = ,föld'), navāu (,két hajó), tehát az -ī- és -ū-töveknél -ī, -ū volt a végzet, a többinél (a mássalhangzósoknál is) az -o-tövek végzete jelenik meg.

A genitivus-dativus -οιν végzete az -o-tövektől való: γυποῖν, γενοῖν, πολέοιν < *πολειοιν.

Pluralis.

A nominativus végzete -ες: πόδες, ἄκμονες, πατέρες, φέροντες, σαφεῖς < *σαφες. Összevonás nélküli -s-tő a hom., íón ὀμμηγερέες. A πρεσβευτής nominativusa πρέσβεις, ahogy egész többesébe a πρέσβους hatolt be (πρέσβεων, πρέσβεσι). Magánhangzós tövek: πόλεις < *πόλει-ες, de βάσεις, Her. πόλεις, s hom. πόλεις (lásd sing. dat.), egytagú -i-tő τρεῖς < *τρεῖς, -u-tő rhod. πρέσβεες, Epicharmos τραχέες, νίees, íón ἡδέες, att. ἡδεῖς (< *suādeues), s ezután (vagy a gen. után βασιλέες alakon át) βασιλεῖς (Kr. e. 378. óta hagyományozva). Az eredeti alak βασιλῆφες, ez a lesb.-ban βασιλῆς, att. fel.-on βασιλέης s βασιλῆς, az el.-ben βασιλᾶς (η-ből igen nyílt hang), a krét.-ban δρομέες. Az egytagú diphthongikus töveknél βόες < *gʷoues, νῆες < *nāu-es (skr. nāvas).

A genitivus végzete idg. $-\bar{o}m$, gör. $-\omega\eta$: $\mu\omicron\delta\omega\eta$, $\kappa\upsilon\eta\omega\eta$, $\mu\alpha\tau\rho\omega\eta$. Az egytagúak az eredeti véghajtott hangsúlyt hozzák, de kivételek $\mu\acute{\alpha}\nu\tau\omega\eta$, $\acute{\alpha}\tau\omega\eta$, $\tau\rho\acute{\omega}\omega\eta$, $\mu\alpha\acute{\iota}\delta\omega\eta$, $\delta\acute{\alpha}\delta\omega\eta$. A $-s$ -tő Xenophonnál összevonás nélkül áll : $\delta\rho\acute{\epsilon}\omega\eta$. Ez nem att., hanem ión, mert att. $\gamma\epsilon\eta\omega\eta$ < $*\gamma\epsilon\eta\epsilon\sigma\omega\eta$ (az ión $\gamma\epsilon\eta\acute{\epsilon}\omega\eta$). A $-\tau\epsilon\rho$ rokonsági nevek genitivusa Hom.-nál $\mu\alpha\tau\rho\omega\eta$, $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\rho\omega\eta$, majd $\mu\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\omega\eta$, $\theta\upsilon\gamma\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\omega\eta$ analogikusan a nominativusi alak után. Az $-i$ -tőveknél gyöngé alakot találunk : $\mu\alpha\sigma\acute{\iota}\omega\eta$, $\tau\rho\acute{\iota}\omega\eta$, de teljes-fokú az att. $\mu\acute{\omicron}\lambda\epsilon\omega\eta$ (másutt $\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\omega\eta$) a plur. nom. után, azonban a sing. gen. hangsúlyával ; az $-u$ -tőveknél teljes-fok : $\mu\acute{\eta}\chi\epsilon\omega\eta$ a sing. gen. hangsúlyával. A diphthongikus tőveknél att., ión, dór, ark. $\mu\alpha\sigma\acute{\iota}\lambda\epsilon\omega\eta$, hom. $\mu\alpha\sigma\acute{\iota}\lambda\acute{\eta}\omega\eta$, egytagúaknál $\mu\acute{\omicron}\delta\omega\eta$ < $*g^h\omicron\upsilon\bar{o}m$ (skr. $g\acute{a}u\bar{a}m$), lesb. $\mu\acute{\omicron}\delta\omega\eta$, boiot. $\mu\omicron\upsilon\delta\omega\eta$, hom. $\mu\eta\delta\omega\eta$, hom., ión-att. $\mu\epsilon\omega\eta$ (skr. $n\bar{a}u\bar{a}m$).

A dativus $-si$ (skr. $-su$) végzete a tövégi mássalhangzók közül az ajak- és ínyhangúaknál a mediát hasonulással elzöngétleníti : $\alpha\acute{\iota}\chi\acute{\iota}$ (az egytagúak véghangsúlyával), $\mathcal{A}\rho\alpha\psi\iota$, a foghangúaknál teljes hasonulást, azután egyszerűsödést idéz elő : att. $\mu\omicron\sigma\acute{\iota}$ < (hom.) $\mu\omicron\sigma\sigma\acute{\iota}$ < $*potsi$ < $*podsi$ (a ts már idg., vö. skr. $patsu$), $\sigma\acute{\omicron}\mu\alpha\sigma\iota$, sőt a $-nt$ -tőveknél is, de itt már pótlónyujtással : $\gamma\acute{\iota}\gamma\alpha\sigma\iota$, $\delta\omicron\delta\omega\sigma\iota$. Azonban a part. dat.-a herakl. $\acute{\epsilon}\nu\tau\alpha\sigma\sigma\iota$, $\mu\upsilon\alpha\sigma\sigma\acute{\omicron}\nu\tau\alpha\sigma\sigma\iota$ (új képzés). A $-n$ -tővek eredetileg null-fokot hoztak, mint a Pindaroszi $\mu\upsilon\alpha\sigma\iota$ ($\mu\upsilon\alpha\sigma\eta$) < $*\mu\upsilon\alpha\sigma\iota$ is mutatja, de azután behatolt az $-e/-o-$ más esetekből : $\mu\omicron\mu\epsilon\sigma\iota$, $\delta\alpha\acute{\iota}\mu\omega\sigma\iota$. A $-s$ -nek itt magánhangzók közt el kellett tűnnie, de mint a $-ter$ végűeknél is ($\mu\alpha\tau\rho\acute{\alpha}\sigma\iota$), analogikusan visszatért.

A $-s$ -tőveknél a dativus $-\epsilon\sigma + \sigma\iota$, hom. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\sigma\iota$ és egyszerűsödve $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\iota$, hom. att. $\delta\upsilon\sigma\mu\epsilon\eta\epsilon\sigma\iota$. Az $-\epsilon\sigma\sigma\iota$, $-\epsilon\sigma\iota$ végzet innen átment más tővekre is a lesb., thess., boiot., phok., lokr., el.-ben : lesb. $\chi\rho\eta\mu\acute{\alpha}\tau\epsilon\sigma\sigma\iota$ (= $\chi\rho\eta\mu\alpha\sigma\iota$), $\mu\alpha\chi\epsilon\delta\acute{\omicron}\nu\epsilon\sigma\sigma\iota$, sőt $\mu\alpha\sigma\acute{\iota}\lambda\acute{\eta}\epsilon\sigma\sigma\iota$, $\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\epsilon\sigma\sigma\iota$, thess. $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\epsilon\eta\tau\epsilon\sigma\sigma\iota$, boiot. $\acute{\alpha}\nu\delta\rho\epsilon\sigma\sigma\iota$, sicil. $\mu\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\sigma\sigma\iota$ és $\mu\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\sigma\iota$ (az eredetit hozza $\mu\alpha\iota\sigma\iota\kappa\acute{\epsilon}\rho\omicron\upsilon\eta\tau\epsilon\varsigma$), hom. is $\mu\acute{\omicron}\delta\epsilon\sigma\sigma\iota$, $\mu\eta\acute{\epsilon}\sigma\sigma\iota$ stb. WACKERNAGEL JF. 14. azt hiszi, hogy a plur. nom. $\mu\acute{\omicron}\delta\epsilon\varsigma$ hozta magával a $\mu\acute{\omicron}\delta\epsilon\sigma\sigma\iota$ formát. KRETSCHMER Gl. 3. 327. pedig ugyanígy lehetségesnek tartja, hogy az $-nt$ tövű herakl. $\mu\upsilon\alpha\sigma\sigma\acute{\omicron}\nu\tau\alpha\sigma\sigma\iota$ $\acute{\epsilon}\nu\tau\alpha\sigma\sigma\iota$ stb. a plur. acc. $\mu\upsilon\alpha\sigma\sigma\acute{\omicron}\nu\tau\alpha\varsigma$ $\acute{\epsilon}\nu\tau\alpha\varsigma$ alakokból indult ki. A $\mu\acute{\alpha}\rho\tau\upsilon\rho$ dativusa elhasonulással $\mu\acute{\alpha}\rho\tau\upsilon\sigma\iota$.

A magánhangzós tőveknél a dativus $\tau\rho\acute{\iota}\sigma\iota$, att. $\omicron\iota\sigma\acute{\iota}$, hom. $\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\epsilon\sigma\sigma\iota$, $\delta\acute{\iota}\epsilon\sigma\sigma\iota$ (lásd előbb), $\mathcal{T}\rho\acute{\iota}\sigma\sigma\iota$, Her. $\mu\acute{\iota}\sigma\tau\iota\sigma\iota$, att. $\mu\acute{\omicron}\lambda\epsilon\sigma\iota$ (az ϵ , mi után az ϵi fok a gen.-ba is behatolt, hol semmi helye, bejutott a dat.-ba is), $\eta\delta\acute{\epsilon}\sigma\iota$, $\mu\acute{\eta}\chi\epsilon\sigma\iota$ (az ϵ analogikus, vö. skr. $sunu\acute{s}u$), $\mu\omicron\upsilon\sigma\acute{\iota}$ < $*g^h\omicron\upsilon\sigma\iota$ (skr. $g\acute{o}\acute{s}u$ < $g^h\omicron\upsilon\sigma\upsilon$), $\mu\epsilon\upsilon\sigma\acute{\iota}$ (skr. $n\bar{a}u\bar{s}u$, a hom. $\mu\eta\upsilon\sigma\acute{\iota}$ azon-

ban mégis új képzés). Az *-ī* és *-ū*-tövek főmagánhangzója rövid: *κ'αί, σὺσί*.

A *πῦρ* többese az *-o*-tövek szerint ragozódik, tehát *πυροῖς*. De az *-οις* dat. fellép az északnyugatiban, mindenekelőtt az elisiben és a nyugati locrisiben más szavakban is: el. *χορημαίοις, ἀγρόνιοι*. SOMMER JF. 25 szerint az északnyugatiban általában csak azok a szavak őrizték meg a *-σι* végzetet, amelyeknek singularis nominativusa sigmatikus: *πᾶς, πᾶσι*, egyébként *ἄρχων—ἀρχόντοισ*. Megjegyzendő azonban, hogy locr. *πάντοισ*. KRETSCHMER már az Einl. in d. klass. Altertumsk.¹-ben azzal magyarázza az *-οις*, valamint az *-εσσι* dat. végzetnek az eredeti *-σι* helyére lépését, hogy a plur. dat. hangtani változások következtében a többi esettől eltérő alakoi vett fel. Minthogy *ἄρχοντες* mellett *ἄρχονσι, ἀγῶνες—ἀγῶσι*, ez elősegítette új végzet fellépését, míg a *πᾶς—πᾶσι* alakok megmaradtak.

Az *accusativus suffixuma* idg. *-ns*, mássalhangzós töveknél *-ης* —gör. *-ας*: *πόδας* = **podης* (gót *fōtuns* < *-ης*), *τέκτονας, πατέρας*. A *-s*-töveknél *σαφεῖς* = a nominativusi alakkal. A nominativusi *-ες* több nyelvjárásban más tövek *accusativusába* is behatolt: el. *πλείονεο* (*ρ* = *s*), ach. *τοὺς ἐλάσσονες*, mess. *πάντες*. Krétában az *-ā*-tövek után *-ανς* lett a végzet: *θυγατέρανς, στατήρανς*. A *-τηρ* rokonsági nevek Hom.-nál null-fokon is előfordulnak: *θυγάτρας*.

A magánhangzós töveknél *-ns* várható: krét. *πόλινς* (gót *gas-tins*), herakl. *τρίς* (= **τριws*, egyébként kiszorította a nominativusi alak: *τριῖς*), *οῖς* < **ouins*, argol. *ὄτws*, hom. *ὄς*, kret. *νῦνς*, azonban *κῖς, σῦς*. A *κῖς* lehet < **κῖνς*, a *σῦς* < **σῦνς*, de a *κίας*, hom. *ἰχθύας* alakok megfelelnek a skr. *dhiyas*, *bhrivas* alakoknak s idg. *-iins-*, *-uuns-*ra mutatnak, tehát a *κῖς* és *σῦς* a sing. analogiájára keletkezettek.

Az *-i*-töveknél att. *πόλεις* aligha nominativusi alak, valószínűbb, hogy < **πόλενς* (WACKERNAGEL IF. 14., MEILLET MSL. 13), tehát a többi esetből behatoló *-e*-vel. A hom. *πόληας* *-η*-ja ugyanaz, mint a nom.-ban. Az *-u*-töveknél *-νς*, *-ῦς* a szabályos, de új képzéssel Hom. *γλυκέας*, herod. *πήχεας* a nominativusból behatoló *ε*-vel, az att. pedig *πήχεις, ἡδεῖς* < **σῆδενς*, mert *πήχεων*. Diphthongikus tövek: att. *βασιλέας* quantitativ metathesis-szel. Egytagúaknál hom. *νῆας*, ión *νέας*, dór *νᾶας*. Ezek összevetve a skr. *nāvas* alakkal idg. *nāu-ns* alakot adnak s mellettük a *ναῦς* új képzés a sing. *ναῦν* után. Épen így új képzés a ión-att. *βοῦς* a sing. acc. *βοῦν* után s talán a Theokr. *βός* is az, jöllehet skr. *gās*, mert a *βός* lehet a hom. *βῶν* hatása, s éppen így a skr. *gās* plur. *accusativust* a sing. *accu-*

sativusi *gām* hozta magával, míg hom. *βόας* — skr. *gavas* = idg. **g^houns*. Lásd a latint.

Å krét. *δρομέας, παρῳας* stb. új képzés.

A *semlegesnemű nominativus-accusativus suffixuma* a más-salhangzós töveknél idg. *a*: gör. *φέρonta* = skr. *bharanti* = idg. **bherontā, σώματα, γένη* < **γεγεῶ* A *κῆᾱ* kétséges származású rövid magánhangzóval. Vagy a többi *tō* semlegese után rövidült meg vagy eredetileg is rövid volt, s = suffixum nélkül való idg. **qreuā*. Az *-ης* végű melléknemeknél *-eū* a végzet: *ἐὺκλεᾱ, ἀκλεᾱ* (mint a sing. acc. masc.).

Az *-i* és *-u*-tövek a rokonnyelvekben *-ī*-re (ved. *trī*, lat. *trī-gintā*) és *-ū*-ra (skr. *purū* 'sok') végződnek, de a gör.-ben *τρία, ἴδρια, δάκρυα*. A gör.-ben lehet a mássalhangzós tövek analogiája, HIRT azonban a skr. *patnī* és gör. *πότνια* egymásmellé állításával idg. *ī*: *iā* (lásd az *-a*-ragozást) különbségét keresi benne. A gör. *ἄστυ*-ből *ἄστυ* bizonyára a *γένη* < *γέγεα* analogiájára keletkezett.

264. §. Megjegyzések a latin ragozáshoz. Jellemző az *-i* és mássalhangzós tövek keveredése, egyöntetű ragozás kifejlődése. Ezt elősegíthette egyrészt, hogy az *-i*-töví névszó nominativusi alakja synkopéval mássalhangzós *tō* benyomását tette (*ars* < **artis*, *mors* < **mortis*, *mēns* < **mentis*), másrészt hogy a kétféle *tō* a dativusban egyenlő végzetű (*-ei*, az *-i* töveknél talán haplologiával < **-eiei*) volt. Különben lehetséges, hogy már az indogermánból átöröklődtek *-i*- és mássalhangzós töví tőpárok (*-lāt*, *-lāti*).

Singularis :

A *him és nőneműek nominativusa* sigmatikus és asigmatikus. Sigmatikusak: a) A zárhangú tövek: *plēbs*, *ops*, *pēs*, *iuventūs*, *rēx*, *vōx* (a *bs* = *ps*, a *x* mindig *ks* ejtésű). Amint a *-t*-töveknél a *ts* > *ss* > *-s* (*mīles*), úgy az *-nts* és *-nds*-ből > *-ns*: *dēns*, *frōns* (eredetileg foghangú tövek voltak, de átsiklottak az *-i*-tövekhez), b) a nasalis töveknél *hiems* az egyetlen *-m*-töví névszó, továbbá *sanguīs*, de ez az ólatinban *sanguen* volt s csak a *sanguinīs* < **sanguenis* gen. hatására lett **sanguins* > *sanguīs* s végül az *-ī*-töveket követve *sanguīs*, c) talán a *-s*-tövek: *mūs* < **mūss*, de itt a *s* a többi esetben rhotacismus folytán szabályosan *r* lett magánhangzók között, s ez az *r* az obliquus casusokból több szóban a nominativusba is bejutott: *maior*, *honor*, *mulier* (?), *vōmer*, (régi *vōmis*), *lār*, d) magánhangzós és diphthongikus tövek: *ovīs*, *ignīs*, *mors* < **mortis*, *fructus*, *vīs*, *sūs*, *bōs*.

Asigmatikusak: a) A liquida-tövek: *pater*, *māter*, *sāl*, *cōsul*,

b) a nasalis-tövek: *lĕnō* (Plaut.), *homo*, *liĕn* (Plaut. *liĕn*), honnan a sing. nom.-ban az -i-tövekhez siklott át *canis*, *iuvēnis*, amint a -s-tövek közül *mōlēs* (vö. *moles-tus*) egész ragozásában szakított a -s-tövekkel, c) *ācer*, *silvester*.

Ami a tövek vocalismusát illeti, a nom.-ban különböző ablaut-fokokat találunk. Nyujtott-fok *pēs* < *pēds* < **pēdes*, *vōx* — vö. gör. *ἔπος*, *liĕn* (a grammatikusoknál hosszú hanggal), *pūbēs*, *honōs*, *tepōs*, *Cerēs*, *fūr* < **fōr* (null-fok *fors* < **bhr̥tis*), *sēdēs*; teljes-fok *superstēs* (gyöngült *superstitem* < **stāt-*), *sacerdōs* < **sakrodhōts*, *cōs*, *dōs* (gyöngült *datus* < **dātos*), null-fok *ovis*, *fructus*. Az idg. nyujtott-fokú hosszú magánhangzóval szemben számos esetben rövid hang lép fel: *pater* (lehet a iambikus törvény hatása, de lehet = a voc.) s ennek analogiájára *māter*, *frāter*, továbbá *victor*, *homo* (eredetileg nyujtott fokú -ō a hosszú -ō^h diphthongus második componensének az elvesztésével). A szóvégi magánhangzó nemcsak a iambikus törvény következtében változott meg, mint az előbbi esetben, hanem más hangtörvények és hangsúly hatására is: *rēmex*, *artifex* < **-ax*, **-fax*, *auceps* < **avi-caps*, *ācer* < **ācrs* < *ācris* (*ācri-* mellett gör. *ἄρκος* és *ἄρκις*, a lat. *ā-ra* vö. gör. *ἄρκη* < *ārkā*), *equester* < **equet(t)ros* (tehát eredetileg -o-tő), *campester* (de csak *silvestris*). Analogikus: *hospes* < **hos(i)pot(i)s*, tehát **hospus* várható, (ő zárt szótagban ű), azonban *hospitem* (ez szabályos < **hospotem*) után és az *artificem*: *hospitem* = *artifex* befolyására: *hospes*. Épen így *eques* < **equots* a *praestes* után. Várható -i helyett -e-t találunk: *comes* < **comits* (vagy eredetileg *comēs* < **comē(i)ts* ?), *index*, *iūdex* (vö. *dīcere*, tehát nullfokú *i* kellene) talán *auspex*, *artifex* után. Az *i* el is tűnt a nom.-ban: *urb(i)s*, *ment(i)s*, *Arpīnāt(i)s* > *Arpīnās*, *Samnīl(i)s* > *Samnīs*. Lásd még fentebb *ācer*, s ide való *uter* < **udris* (vö. gör. *ὕδρια*, *ὕδωρ*), talán *venter*, de *imber* utólag lett -i-tő. *I*-vel bővült a *nāv-is*, *mēns-is*.

A *genitivus* végzete a mássalhangzós töveknél -os-szal ablautoló -es, a klasszikus korban -is. Ez a végzet átment már a hagyományozás kezdete előtt az -i-tövekhez is, viszont az osc.-ban az -i-tövékről az eis a mássalhangzós tövekre) s egy-két kivétel esetében az -u-tövekhez is. Az -os végzet megvan a régi *Diovos*, *Cererus*, *Salutus*, *nominus*, *regus*, *patrus* alakokban, sőt -i-tőnél *partus* (,partis') és -u-tőnél *senatuos*, falisc. *de zenatuo(s) sententiad* (új képzés, mint a gör. *πῆχθος*). Ez az -os végzet a mássalhangzós töveknél idg. örökség, a basis végső tagja, de a magánhangzós töveknél, jóllehet más idg. nyelvekben is megtalálható,

nem jogosult. Vö. skr. *agnēh* 'ignis' = *ei* + *s*, *šatrōh* 'ellenség' = *-ou* + *-s*, de mellette *avy-aḥ* 'ovis', *madhu-aḥ* 'μέθυ' Az *-es* végzetet hozza Apolones, Venerēs, Salutes s ebből *-is*: *hominis*, *cordis*, *bovis*, *Iovis*, *gruis*, *ovis* (mássalhangzós *tő* után, mert idg. **oueis*), de az *-u*-töveknél szabályosan *fructūs* < *-eus/-ous* (vö. osc. *castrous* 'fundus'), sőt archaizálva diphthongusszal *senatous*, s csak elvértve (ERNOUT IF. 26. szerint a *senātui* után mint analogikus képzés) *senātuis* (Varro), *anuis* (Ter.). Az utolsó kettő lehet az *-ū*-tövek analogiája (lat. *suis* < **suues*), de lehetnek idg. újítások maradványai is (lásd fentebb a skr. *madhu-aḥ* genitívust és gör. ragozást). A *-tu* képzős névszók genitívusa az ólat.-ban *-ī*: fel. *senati*, Plaut. *quaestī*.

Ami az ablautviszonyokat illeti, az *-u*-tövek teljes-fokot hoznak, de az *-i*-tövek nem. A mássalhangzós tövek ablautfoka a genitívustól végig ugyanaz (a *-ter* rokonságneveknél *-tr*) a latin hangtörvények érvényesülésével: *lēgis*, *rēgis* (nyujtott-fok), *pontis*, *lūcis* (teljes-fok), *pedis* (gyengült-fok), *ducis*, *nucis* (null-fok). A *hominis* genitívusszal szemben eredetileg nyujtott-fokú nominativus állott, azonban a iambikus törvény folytán ez is megrövidült.

A gör. szavak genitívusa részben az *-i*-tövekével esett egybe: *Achillis*, *Socratis*, részben a mássalhangzósakéval: *poēmātis*, *Dīdōnis* és *Dīdūs*, *crātēros* és *crātēris*.

A datívus végzet *-ei*, *-ē*, *-ī*: *Apolonei*, *recei* (= *regei*), *Hercolei*, *salutei*, *Iovei*, *senatuei* — *Apolone*, *Diove*, *aere* (Cic. lev.) — *patrī*, *nōminī*, *fructūi*. Az *-ei* megvan az osc. *patereī* ('patrī'), *Diúveī* ('Iovī') alakokban. A lat. dat. tehát valószínűleg idg. datívus, de az *-i*-töveknél lehet loc. is.

A datívus-végzet kétséges. A gör. *χαμαί*, *παράι*, lat. *prae* *-ai* végzetre mutat, azonban ezek lehetnek locativusok, úgy hogy az itáliai nyelvek hozhatják az idg. datívust *-ei* végzetükkel, s lehet a gör. *Διφέλ-φιλος* is datívus. Az *-i*-tövek datívusa nagy valószínűséggel *-ei* (*tő*) + *-ei* (dat. végzet) s ez MEILLET De quelques innovations de la déclinaison latine 1906. szerint *-eei*, *-ēi*, ill. MSL. 18. szerint haplológiával *-ei*, az *-u*-tövéknél *-eu-ei*, *-ou-ei*. Az *-u*-tövéknél van *-ū* dat. is: *quaestū*, *cultū*, fel. *sochrū*. Ezekben, mivel az umb. *trifo* ('tribū') is datívus, SOMMER végzetnélküli locativust lát, HERMANN Nachrichten v. d. kgl. Gesellschaft d. Wiss. zu Gött. 1919. szerint azonban a lat. *quaestū* és umb. *trifo* egyaránt az abl.-ból jött, viszont ERNOUT IF. 26 a *senātūs* genitívusa után, LEUMANN az *-i*-tövek után analogikus képzésnek tartja.

Görög neveknél lásd a gen.-t, továbbá *Dīdōnī* és *Dīdō*.

A *hím-* és *nőneműek accusativus* végzete *-m*, ill. mássalhangzó után idg. *-m* = lat. *-em*: *pedem* (gör. *πόδα*), *vōcem*, *patrem*, *mōrem*, *bovem*, *lovem* (velük szemben skr. *gām*, *dyām*, de lehet, hogy mind a kettő idg. alak folytatása), *vīm*, de *suem a suis* után, hacsak nem = **suum*, *tussim*, fel. *piscim*, de az *-i-töveknél* a mássalhangzós tövek után az *-em* általánosult. DANIELSSON és MEILLET „De quelques innovations de la déclinaison latine“, 1906 szerint azonban a lat. *-em* < idg. *-im* hangtörvényes fejlődés, az *-im* fem. pedig az *-ī-tövektől* ered: *piscem*, *finem*, *ovem*, s az *-u-tő fructum*. Az *-i-tövéknél* fel. *piscim*, *Tiberim* kivételével csak a nőneműeknél van *-im*: *sitim*, *tussim*. Van *-im* és *-em* egymás mellett: *febrim*, *-em*, *nāvim*, *-em*, *cutim*, *-em*, *clavim*, *-em*, *crālim*, *-em*, *neptim*, *-em*, *pēlvim*, *-em*, *puppm*, *-em*, *restim*, *-em*, *secūrim*, *-em*, *sēmentim*, *-em*, *strigilim*, *-em*, *turrim*, *-em*.

A *vocativus* helyébe a tiszta *tő* helyére a *nominativusi* alak lépett, csak a *nom.-szá* is lett *Jūpiter* (gör. *Ζεύς* *πατήρ*) maradt meg. Görög tulajdonnévben *Prōtogenē* = *Πρωτογένη*. A *herculē* rövid *-e-je* régi közös itáliai kölcsönzés a 2. decl.-ba való átsiklással (vö. osc. *Hereclūi*, vest. *Herclo*), míg az *-ē* voc. a késői élő nyelvszokásnak felel meg (l. SCHULZE *Ἀντίδορον*).

Az *ablativus* végzete az *-o-tövek* kivételével az idg.-ban minden tőnél a *gen.-szal* volt egyenlő, tehát a lat.-ban is meg kellene egyeznie alakilag a *genitivusszal*. Azonban az itáliai ágban (és az avestában) a *-d* formans igen elterjedt az *-o-tövekről* más tövekre is, így a lat.-ban az *-i-* és *-u-* tövekre is: ólat. *loucarid* (osc. *slaagid* „fine“), *castud*, *magistratuo* (elírás *-ūd* helyett), azután hosszú magánhangzó után a *-d* eltűnésével *calcārī*, *animālī*, *marī* (*-i-töví* neutr.) *ācrī*, *facilī* (mellékn.), *cīvī*, *nāvī*, *īgnī*, *febrī*, *clāvī*, *crālī*, *culī*, *neptī*, *pēlvī*, *puppī*, *restī*, *secūrī*, *sēmentī*, *strigilī*, *turrī*, *amnī*, *avī*, *classī*, *collī*, *finī*, *fuslī*, *imbrī*, *orbī*, *unguī*, (nem neutr. nomina),* *frūctū*. Az *-i-tőről* átment a mássalhangzós tőre is, l. lejjebb.

A felsorolt nem neutr. *-i-töví* névszók *ablativusa* *-e* végzetű is, a többi *-i-töví*, a mássalhangzós, *-ū-* és *diphthongikus* töveké csak *-e-re* (*hoste*, *mōre*, *sue*, *bove*, *love*) végződik, csupán még az *-ī-tő* *-ī-re*: *vī*. Elvértve azonban a mássalhangzós és *diphthongikus* töví főneveknél is akad *-ī* végzet: fel. *conventionid*, *airid*, *opid*, *bovid*, *sanctioni*, *corpori* (mindenütt *-ī-vel*), Plaut. *operī*,

* A felsorolt *-ī* abl.-ok az iskolai nyelvtanokból ismert példák kéziratok és grammatikusok alapján, de nem egészen megbízhatók.

uxōrī, a mássalhangzós tövű melléknevek pedig a magánhangzós tövek analogiájára általánosságban *-ī* suffixumot kaptak: *ferōcī*, *duplicī*, elvértve azonban *-e*-re is végződnek: *īnfēlice*, (Catull.) *paupere* (Verg.), sőt a középfokúaknál a klasszikus korban csak *-e* a végzet: *maiōre*. A *columna rostrata* Duilius feliratán van *-ēd* is: *dictatorēd*, de e feliratról WACKERNAGEL (Jber. d. Ver. schweizer Gymn. schullehrer 46) megállapította, hogy grammatikus hamisítvány.

Az *-e* végzet nem az abl.-i *-ī*-ből lett, hanem bizonyára a locativusi *-i*, s ebből szó végén szabályosan *-e* lett (mint a seml. *mare* nom. < **mari*, ante < **anti*).

A semlegesneműek *nominativus-accusativusa* a tiszta tő: *caput*, lac < **lact* (azonban *lacte* és az acc-ban *lactem* is), *cor* < *cord*, *marmor*, *far*, *mel* < *mell* < *mell(i)d* (*melit-*), *nomen* < **nōmŋ* (null-fok) *genus*, *ōs*, *os*, *vās*, *aequor* (töve *aequus*, tehát a seml. **aequus*, *aequōris* volt, azonban az obliquus casusok hatására s a *marmor*-ral elősegítve a *nominativus* is *aequor* lett), *rōbur* (töve *robos-*, vö. *robustus*), *iecur* < **iecor* v. *iecor*? *mare*, *grave* < **mari*, *gravi*, fel. *Bacanal* < *-āle*, *lupānar*, *exemplar* (Lucr. *exemplāre*), de az *-u*-töveknél a várható *-ū* helyett *genū*, *cornū* Priscianus szerint, s ezt a *metrum* is igazolja. Verg. Aen. I. 320. *genū*. SCHMIDT JÁNOS „Die Plurabildungen der idg. Neutra“ 1889 szerint az *-ū*-t magyarázza, hogy az idg. **pekū* (egy drb. barom') mellett volt **pekū* (pecora') gyűjtőnév plur., s ez sing. alkalmazást nyert. DANIELSSON „Altīt. Stud.“ szerint a *genū*, *cornū* dualis (páros testrészt). Az *-ū*- mellett van az *-us* és *-um* is: *cornū*, *cornus* (Cic.), *cornum* (acc., Ov.), *gelū* mellett *gelum* (Lucr., *gelō* abl. Varro), *gelus* (Afranius). A zárhangú mellékneveknél a hím- és nőneműek hatására *-s* végzet lép fel: *audāx*, *duplex*. A *ferēns* kétséges (*-nt* > szóvégen *-ns*? lásd a hangtant).

Pluralis:

A hím- és nőneműek *nominativus* végzete az *-i*-töveknél szabályosan *-ēs*: *ovēs* < **oueies*, az *-u*-töveknél *-ūs*: *tribūs* s ez SOMMER szerint < **tribhou-es* az *ē* synkopéjével, de BRUGMANN Gr. szerint az *-ūs* az *accusativusból* került a *nominativusba*. Az *-i*-töveknél akad *-īs*: *finīs* (fel.), *puppīs*, sőt mássalh. tónél is: (*prai*)*toris* (fel.), *conductoris* (Thugga Észak-Afrikában). Az *-i*-tövekről átment az *-ēs* a 3. decl.-ba tartozó többi töre: *pedēs*, *ducēs*, *mōrēs*, *sorōrēs*, *hominēs*, *suēs*, *bovēs*. Ahol *fores*, *pedēs* (Plaut.) van, ott sem az eredeti *-ēs* jelenik meg, hanem a iambikus törvény hatott.

A *genitivus* -*ōm* végzete szabályosan megrövidült, azután -*um* lett. Praen. *poumilionom*, *duom* (vir), *bovom*, *pedum*, *hostium*, *suum*, *fructuum*, de *passum* (Plaut.), *currum* (Verg.). Az -*i*-tövekről az -*ium* végzet átment a mássalhangzós tövekre is: *civilātium* (Cic.), de ez -*lāti*-tő is lehet, azonban Plaut.-nál még csak -*lātum*. A -*nt* végzetű mellékneveké és a *participiumoké* -*ium*: *ferentium* (de Plaut. *amantum* is), s épen így más mellékneveknél is: *audācium* (Cic.), *atrōcium* (Cic.), azonban *adolēscantum* (Plaut.) és *adolēscantium* (Ter.), *parentum* és *parentium* (Cic.), s csak *pauperum*. A középfokúaknál -*um* (*maiōrum*), de *plūrium* is (Cic.). Viszont az -*i*-töveknél is van -*um*: *apium* mellett *apum*, *vātium* és *vātum*, *volucrium* és *volucrum* (*canum*, *iuvenum* nem -*i*-tő). Egészen kivételes *fratrorum* (Bulgária).

A *dativus-ablativus* végzete -*bus*, régebbi -*bos* < idg. *-*bhos*. Ez *i*-jétől eltekintve a skr. -*bhyas* végzettel vethető össze s így idg. dat.-abl. A gallban is *matrebo* ('matribus'). A lat.-ban *turribus*, *clādibus*, *maribus*, *sūbus* (suibus az -*i*-tövek hatására), *būbus* < **g^hou-bhos* -*ū*-ja szabályos, *bōbus* *ō*-ját a nom.-tól kapta. A mássalhangzós töveknél az -*i*-tövek után -*ibus*: *rēgibus*, *nōminibus*. Az -*u*-töveknél -*ibus* és -*ubus* (lásd a hangtanban az *i/u* középhanogot): fel. *trebibus*, *porticibus*, *idubus*, *lacubus*, Verg. *specubus*. A grammatikusok megkülönböztetik az *artubus* (*artus*) és *artibus* (*ars*) *dativus-ablativust*.

Az *accusativus* végzet -*ns*, tehát a magánhangzós töveknél -*ins*, -*uns*, a mássalhangzósoknál -*ns* > lat. -*ens* s a *n* eltűnése után pótlónyújtással -*īs*, -*ūs*, -*ēs*. Mássalhangzós tövek *hostīs*, fel. *finis*, *omnīs*, fel. *tris*, *fineis*, *calleis* (*ei* = *i*), *fructūs*, diphthongikus *nāvēs*. A *bovēs* LEUMANN szerint (Stolz-Schmalz Lat. Gr.⁶) analogikus új képzés, mivel szerinte **g^hōs* az idg. alapalak, tehát skr. *gās*, gör. *βῶς* hozza az idg. eredetét (lásd a gör. plur. acc.-t). Csakhogy a *bovēs* (dialekt. *b*-jével) és a skr. *gavas* lehet idg. **g^houns*, azaz lehet szabályos, a gör. *βῶς* és skr. *gās* pedig lehetett új képzés a sing. acc. után, s nem okvetlenül alapnyelvi maradvány. Mássalhangzós tövek *pedēs*, *mōrēs*, de az -*i*-tövek után -*īs* is: fel. *agentīs*, *optantīs*, másrészt az -*i*-tövekhez (a nom. alakkal elősegítve) behatolt az *ēs*: *finēs*, *omnēs*, de itt az első adat csak Kr. e. 105-ből. A *rhetoras*, *Macedonas* gör. acc. mellett *Lingonas*, *Allobrogas* (Caesar) kelta lehet.

A *semlegesnemű nominativus-accusativus* végzete a mássalhangzós töveknél *a*, s ennek itáliai *ā* felel meg. Azonban ez az

-ā az -o-tövek analogiájára valószínűleg már az itáliaiban megnyúlt: *trīgintā*, s csak az -o-tövűekkel együtt rövidült meg: *pectorā*, *capitā*. A magánhangzós töveknél az idg. -ī nyoma megvan *trī-gintā* első tagjában, az -ū-ra semmi sem mutat (lásd azonban az egyes számú nom.-acc.-nál SCHMIDT JÁNOS feltevését). A történeti korban már -iā és -uā jelenik meg: *maria*, *cornua* (HIRT szerint ez is idg., lásd a gör. ragozást) s innen a mássalhangzós tövű mellékneveknél is -ia: *atrōcia*, *ingentia*, *horrentia* (az -ium gen. után), aminthogy a melléknevek nagy része az -i-tövek szerint ragozódik. De nincs -ia a középfokban: *maiōra*, *plūra* s nem várható az -i-tövűekhez át nem siklott melléknevekben sem: *vetera* (fn.-ként), de mindazonáltal ezek között is *dītia*, pedig *divite*, *divitum*, *quadrupedia*, pedig *quadrupedum* (de ez utóbbinak sing. abl.-a is -ī és -e).

265. §. A fentebbiekben összefoglalt tövek hím-, nő és semlegesneműek. E nemek részben idg. örökségek, de természetesen sok a gör.-lat. újítás. Újítás pl. a lat. *flāmen* hímneve, a gör. δάμναρ lat. *Venus* nőneve az eredeti semlegesnemmél szemben, a lat. *vetus* hímneműként használata, pedig a gör. *ῥέτος* semlegesnemű.

A nemváltozás oka lehet jelentés változás, grammatikai nemmel ellátott főnévnek élőlényre alkalmazása (lat. *flāmen* semleges nemben bizonyára = „papság”, de „pap” jelentésben hímnemű lett), rokon jelentésű szó befolyása (gör. *λᾶας*, att. *λᾶς*, gen. *λᾶος*, acc. *λᾶαν*, plur. dat. *λάεσσι* masc. a neutr. helyett, mivel *ὁ λίθος*) és pusztán alaki hasonlóság (lat. *cinis* < **cenis* masc. és fem., a vele ablautoló gör. *κόμης* fem. az -i-s végzet folytán, pedig eredetileg neutrum volt, azonban visszakapta az eredeti nemet Itala Iudith 9, 1, mikor *cinus* az alakja, továbbá suffixumának köszönheti semleges nemét *τὸ κοράσιον* „leányzó”).

Tövek szerint az -ī- és -ū-tövek már az idg.-ban legnagyobb-részt nőneműek: gör. *ῖς*, lat. *ūis*, gör. *πληθὺς*, lat. *sūs*. (fem. és masc.) A többi tőnél nagyobbára csak semleges és nem semleges áll egymással szemben, úgy hogy sokszor nem válik szét a hím- és nőnemű szavak ragozása, mindazonáltal az idetartozó nem élő lényt jelentő főnevek, még pedig az elvont főnevek közt, már az idg. korban is voltak nőneműek. Így gyökérabstractumok: gör. *σπίς*, lat. *vicis* (*vicem*, *vice*), továbbá a -ti- (gör. *τίς*, lat. *mēns*), -tu- (lat. *adventus*), -den- -don- (gör. *μεληδών*, lat. *cupīdo*), -iōn-, -īn-, -(i)ōn-. -tīn- (gör. *ὠδὴς* lat. *commūnio*), -t- (lat. *dōs* „adás”, az eredetileg -t-tövű gör. *δεκάς* vö. skr. *daśat-*), -tāt-, -tūt- (gör. *δλότης*, lat. *cīvītās*) képzős elvont főnevek, az -en-—on- (gör. *αὐχίς*) képzős

testrészt jelentő főnevek. A semleges és nem semleges neműek idg.-kori szétválása kétségtelen: lat. *pecu* — skr. *pašu*, gót *faíhu* ('vagyon') neutr. — gör. *ῥόγς*, skr. *svāduh*, gör. *πῆχυσ*, skr. *bāhuh* ('kar') masc.

Ami a különnyelvi nemeket illeti, a gör. és lat. nyelvben az *-i*-tövék kevés kivétellel nőneműek, az *-u*-tövék általában hímneműek, de a lat. megőrzött *-i*-töví, mind a gör., mind a lat. *-u*-töví semlegeseket is. Az *-ēi*-, *-ōi*-, valamint az *-ēu*-, *-ōu*-tövek hímneműek, az *-ī*-tövek és nagyobbbrészt az *-ū*-tövek is nőneműek. A zárhangú tövek általában nőneműek, de a gör.-ben a *-κ*-, *-π*- s részben a *-χ*-, továbbá a *-ντ*- (a lat.-ban *-i*-tő lett) és az *-ωτ*- tövek hímneműek. A lat.-ban a *-t*-, *-d*- tövek közt, a gör.-ben a más tövekből lett *-t*-tövek közt semlegesek is vannak. A liquida és nasalis tövek általában hímneműek (de nagyobb számú kivétel is van: gör. *ῥεῖκόν*, τὸ ἔαρ lat. *origo clāra*, *vēr longum*), azonban a *-men*-tövek nyújtott-fokú nom.-szal hímneműek, null-fokú nom.-szal semlegesek (*ποιμήν*, *ὄνομα*, *nōmen*). A *-s*-tövek legnagyobb része semlegesnemű verbale abstractum volt, de a gör.-ben és a lat.-ban van nőnemű (*αἰδώς*, *ῥώς* *arbōs*, *venus*), a lat.-ban hímnemű (*honōs*, a gör.-ben *t*-ragozásban *ἰδώς*, *-ῶτος*, de hom. *ἰδρῶ* < *ἰδρόα*) *-s*-tő. Miként a *-men*- és *-nt*- (*φείρων* masc. *φείρον* neutr.) töveknél, a *-s* töveknél is lassú fejlődés a nem-különbség különböző ablautfokkal való jelölése: *εὐγενής* masc., *εὐγενής* neutr.

A latin *-ē*-tövek ragozása.

266. §. A lat. *-ē*-tövek osztályában több tő folyt össze. Vanak köztük régi diphthongikus tövek, milyen a *rēs* < **rēis* (vö. skr. plur. nom. *rāyas*) és *diēs* < *diēus* < **dieuos*, de a nom.-ban nem kapjuk meg a diphthongusokat, csak a *nu-diūs tertius*-ban, azonban itt is szabályszerűen megrövidülve. A tövek legnagyobb része azonban *-iē*-tő. Tőképzőjük HIRT Hb. d. Gr. Gr.² 280. §. és SCHMIDT JÓZSEF Nyt. IV. 128. szerint megegyezik az optativus módjegyével: gör. *εἶην*, ólat. *siēs* — *aciēs*, *speciēs*. Ezek az *-iē*-tövek némelyek szerint már az idg. korban *-iā*-tővel váltakozhattak: *māleriēs* és *māteria*, *luxuriēs* és *luxuria*, de THURNEYSSEN IF. 39. szerint itt itáliai és kelta eredetű *iā* > *iē* változással van dolgunk. Nincs tisztázva a *spēs* és *fidēs*. SOMMER és MEILLET-VENDRYES szerint *-s*-tövek, mert Enniusnál *spērēs* s az ige is *spērāre*, továbbá *fidus*-tus. PEDERSEN „La

cinquième décl. lat.' 1926 szerint ezek is minden valószínűség szerint idg. *-ē* gyökérnevek (vö. ószl. *spě-ti*). A *spēs* azonban csakugyan lehet *-s-tō*, s kapcsolható (vö. BREAL *Memoires de la société de linguistique* 15.) a *spīrāre* igével, azaz lehet olyan, mint *flōs*, csakhogy a *reī*, *rem* analogiájára *speī*, *spem* lett a ragozása, míg a pluralisa még a *-s-tō*-vek szerint *spērēs* < **spēsēs*, *spēribus*. Természetesen nem cáfolható meg az ellenkező feltevés sem, hogy *-ē-tō*, tehát olyan, mint a *χρῆ*, s ebben az esetben a *spēr-ēs* alak a *spēro* igének köszönheti létét. Kevésbbé lehet *-s-tō* a *fidēs*. Ez a gör. *πιστός* tanúsága szerint *-ē*, illetőleg a *πιστός*-val összevetve *-ēi-tō*. MEILLET szerint az összetett *crēdēs-* (idg. **kred-dhē*) helyére lépett. A ragozásra vö. *rēs* és *reus* (THURNEYSSEN szerint *rēs* gen.-a) *fidēs* és *fidius* (*Dius fidius*-ban *fidēs* gen.-a).

PEDERSEN (l. előbb) régi *-ē*-tövet lát a *sēdēs*, *vātēs*, *plēbēs* (< **plēdhuēs*), *mōlēs*, *clādēs*, *famēs* stb.-ben, továbbá a **genē* basisból minden esetében gyöngült *indigena* alakban.

267. §.

Singularis			Pluralis	
nom.	<i>diēs</i> , <i>rēs</i>	idg. <i>-s</i>	<i>diēs</i> , <i>rēs</i>	idg. <i>-es</i>
gen.	<i>diēi</i> , <i>reī</i>	<i>-es</i> , <i>-os</i>	<i>diērum</i> , <i>rērum</i>	<i>-ōm</i>
dat.	mint a gen.	<i>-ei</i>	<i>diēbus</i> , <i>rēbus</i>	<i>-bhos</i>
acc.	<i>diem</i> , <i>rem</i>	<i>-m</i>	} mint a nom.	<i>-ns</i>
voc.	mint a nom.	= <i>tō</i>		= nom.
abl.	<i>diē</i> , <i>rē</i>	= gen.		= dat.

268. §. Megjegyzések az egyes esetekhez.

A *nominativus* sigmatikus. A *rēs* és *diēs* másodrangú componens nélkül, állítólag az *accusativusi rem* és *diem* alak hatása. De szembetűnő a skr. *rās* (idg. **rēs*) *nominativusszal* való egyezése.

A *genitivus* szabályosan **rēies* > **rēs* volna, de ez nincs hagyományozva. A **rēios* lehet az önállósult *reus* szóban, aminthogy *fidius* is lehet a *fidēs* gen.-a (lásd fent). A *genitivus* igen ritkán fordult elő s ezért nem volt kiképezve (Quint I. 6, 26.). Fennmaradt alakok *diēs*? (Enn.), *rabiēs* (Lucr.), *perniciēs*, *māleriēs* (mind *-iē-tō*), egyébként Plaut. *reī*. *fidēi*, *diēi* s már vele egyidőben *reī*, később *fidei* (*diēi* marad) s Plaut.-nál *reī* is. Van továbbá fel. *diē* (Verg. is), *rē*, *plēbei* és *plēbē* (*-ē-tō* is), sőt *plēbī*-(*scītum*), Sall. *aciē*, továbbá *prōgeniū*, *luxuriū*, *perniciū* és *famī*.

Ami az *-ēi* (*-ēi-tō*) és *-iēi* (*-iē-tō*) végződés eredetét illeti, csak analogikus új képzés lehet az *-ā*-tövek után. Minthogy az *-ā*-tövel

egyezett a ragozásuk a sing. accusativusban és a plur. genitivusban, a sing. genitivusból is kiszorult az eredeti végzet és elfoglalta a helyét analogikusan az *-ēi*. Az *-ēi* > *-ēī* szabályos. Ugyanígy szabályosnak értelmezhető egytagú tónél az *ēī* iambikus rövidüléssel, bár az *-a-* tövek analogiája is lehet. Az *-ei* szóvégéből, ha egy szótaggá, azaz diphthongussá lett, szintén szabályos az *-ē* > *-ī*. EXON szerint az *ei*-ből származott hosszú hang *i* után *e* lett dissimilációval, úgy hogy szabályos az *aciē*, *diē*, más esetben, tehát nem *i* után pedig a *fidī*, *plēbī*, míg a *fidē*, *dū* keveredései a két típusnak (SOMMER Hb.²) LEUMANN Stolz-Schmalz Lat. Gr.⁵ szerint a *fidē* lehet genitivusként alkalmazott dativus. E magyarázatok nem állanak egymással ellentétben. A Verg.-i *diē* koránál fogva nem az *-ei*—*-ē*—*-ī* fejlődés középső foka, hanem elhasonulással őrződött meg, a szabályos *fidī* helyett *fidē* a dat. alkalmazása is lehet.

A dativus végzet *-ēi* és *-ē*. Az *-ēi* a drámaíróknál egytagú: *diēi*, *reī* (Hor. *reī*, de lehet metrikus okokból), fel. *rei*, *speī* (I longával is), *fidei*, később *fidī*. Manilius (Kr. u. 1. sz.) szerint *diēi* és *fidēi*. Az *-ē*-t hozza fel. *die*, Hor. *fidē*. A *rei* lehetne < *rēi* (így Lucr.-nál, de bizonyára nem az eredeti megőrzése) < **rē-ei* < *rēi-ei* (skr. *rāy-ē*), de minthogy a *rēi* későn lép fel, feltehető, hogy ez is analogikus alak az *-ā*-tövek hatására. Az *-ē* végzet (*rē*) lehet vulgáris újítás, azonban egyesek a marr. *Cerie*, umb. *avie* (augurio'), *ri* (rei') alakokkal egyeztetik s régi maradványnak tekintik, de természetesen ezt is eredetibb *-ēi* végzetből. GELLIIUS szerint a puristáknál *faciē* a használatos.

Az accusativus végzete *-m*: *diem rem* < **diēm* **rēm* (az *-m* rövidít) < **diēm* **rēm* (*m* előtt a *i*, *u*, tehát a hosszú diphthongus második tagja az idg.-ban eltűnt).

Megjegyzendő, hogy a ved.-ban is *rām* az acc., továbbá *dyām*, de THURNEYSSEN IF. 39. szerint ezek nem közös eredetűek a lat. *rem* és *diem* acc.-szal, jöllehet lehetnek eredeti nyújtott fokok mind a ved., mind a lat. alakok.

A vocativus megegyezik a nominativusszal.

Az ablativus az *-o*-tövek után *-ē(d)*: *rē*, *diē*, *hodiē* (falisc. *foied*).

Pluralis (csak néhány alak fordul elő):

A nominativus végzete *-es*: *rēs* < **rēi*-es (skr. *rāyas*). Plaut. *diēs*, *spēs*, Lucr., Cic. óta *faciēs*, *speciēs*.

A genitivus végzete *-ērum* az *-ā*-tövek után: *rērum* (Plaut.) *diērum* (Cato). Cicero kifogásolja a *speciērum* (és *speciēbus*) alakot.

A *dativus-ablativus* szabályosan megvan a *diēbus* és *rēbus* alakokban.

Az *accusativus rēs* (ved. *rās*, de skr. *rāyas*) s ennek analógiájára *diēs*, *spēs*. SOMMER szerint a *rēs* lehet < **rēins* (**rēiens* — **rēens* alakokon át).

269. §. Az *-ē-töví* szavak mind *nőneműek*, de *diēs* eredetileg hímnemű, csak a „nap” jelentéssel is bíró *tempestās* befolyására lett nőnemű is (KRETSCHMER Gl. 1).

A melléknevek és fokozásuk.

270. §. A melléknevek ragozásáról és tőképzéséről már volt szó, mivel ragozásukat és tőképzésüket illetőleg a főnevekhez csatlakoznak. Hangsúlyuk az idg.-ban általában a végszótagon volt. Két főosztályuk a következő:

1. A hí- és semlegesnemű az *-o-tövek*, a nőnemű az *-ā-tövek* szerint ragozódik. Ez idg. örökség: *novus, nova, novum*, gör. *νέος, νέᾱ, νέον*, skr. *navas, navā, navam*, ószl. *novr, nova, novo*.

Görög: <i>ἀγαθός, ἀγαθή, ἀγαθόν</i> . . .	<i>ἀργυροῦς, ἀργυρά, ἀργυροῦν</i>
<i>ἀγαθοῦ, ἀγαθῆς, ἀγαθοῦ</i> . . .	<i>ἀργυροῦ, ἀργυρᾶς, ἀργυροῦ</i> . . .
Dual. <i>ἀγαθῶ, ἀγαθᾶ, ἀγαθῶ</i> . . .	<i>ἀργυρῶ, ἀργυρᾶ, ἀργυρῶ</i> . . .
Plur. <i>ἀγαθοί, ἀγαθαί, ἀγαθά</i> . . .	<i>ἀργυροί, ἀργυραί, ἀργυρά</i> . . .

Vannak olyan melléknevek, amelyek két végződésűek: *ἡσυχος* (masc. fem.)—*ἡσυχον, εὖνους* (masc. fem.)—*εὖνονν* és att. *ἤλεως—ἤλεων*.

Latin: <i>cārus, cāra, carum</i>	<i>pulcher, pulchra, pulchrum</i>
<i>cārī, cārae, cārī</i> . . .	<i>pulchrī, pulchrae, pulchrī</i> . . .
Plur. <i>cārī, cārae, cāra</i> . . .	<i>pulchrī, pulchrae, pulchra</i> . . .

liber, libera, liberum

liberī, liberae, liberī . . .

liberī, liberae, libera . . .

Megjegyzés: A lat. *inermus* mellett *inermis* is (*-o-* és *-i-tő*), *sequester* a klasszikus korban már a 3. decl. szerint ragozódik. *Dexter, dextera, dexterum* és *dextra, dextrum* (*e-t* vesztve), de *sinister* csak *sinistra, sinistrum*.

2. Mássalhangzós, továbbá a görben *-v-*, a lat.-ban *-i-töví* melléknevek. A gör. háromvégződésűek a nőnemben *-ā-* és *-ia-töví*ek. Megjegyzendő, hogy a gör. *-v-tövek* idg. maradványok, a lat.-ban pedig a mássalhangzós tövek legnagyobb része *-i-töví* lett.

III. HIRT Idg. Gr. III. szerint -i-tövű melléknevek az idg.-ben is voltak más tövek mellett, azonban a lat.-ban e tövek analogikusan elterjedtek.

Görög: ἡδύς, ἡδεῖα, ἡδύ
ἡδέος, ἡδεῖας, ἡδέος

Dual. ἡδεῖ, ἡδεῖα, ἡδεῖ . . .
Plur. ἡδεῖς, ἡδεῖαι, ἡδέα . . .

Mássalhangzós tövek:

μέλας, μέλαινα, μέλαν
μέλανος, μελαίνης, μέλανος . . .

πᾶς, πᾶσα < *παντια, πᾶν
παντός, πάσης, παντός . . .

ἄκων, ἄκουσα, ἄκων
ἄκοντος, ἀκούσης, ἄκοντος . . .

τιμῶν < τιμάων, τιμῶσα, τι-
μῶν < τιμάων

τιμῶντος, τιμώσης, τιμῶντος . . .

λιπῶν, λιποῦσα, λιπὼν

λιπόντος, λιποῦσης, λιπόντος . . .

σιᾶς, σιᾶσα, σιάν
σιάντος, σιᾶσης, σιάντος . . .

τιθείς, τιθεῖσα, τιθέν
τιθέντος, τιθείσης, τιθέντος

χαρίεις, χαρίεσσα (*χαρίεσα he-
lyett), χαρίεν

χαρίεντος, χαριέσσης, χαρίεντος . . .

δεικνύς, δεικνύσα, δεικνύν
δεικνύντος, δεικνύσης, δεικνύντος . . .

U. n. rendhagyó melléknevek:

μέγας, μεγάλη, μέγα
μεγάλον, μεγάλης, μέγαλον . . .

acc. μέγαν, μεγάλην, μέγα . . .

πολύς, πολλή, πολύ
πολλοῦ, πολλῆς, πολλοῦ . . .

πολύν, πολλήν, πολύ . . .

A *πολύς* melléknévnek vannak Hom.-nál más alakjai is: *πολέος* (gen. -u-tō), *πολέες* (plur. nom.), *πολέων* (plur. gen.). *πολέαι* és *πολέεσαι*, *πολέας*, továbbá *πολλός*, *πολλόν* is, de a fem. csak *πολλή* < *πολφιᾶ. A *πολλή* tehát szabályos s ez után a *πολλο-*. A *μέγας* a skr. *mahi* (i = idg. ə) vagy a lat. *magnus*-szal kapcsolható (vö. még örm. *mec*), a *μεγαλο-* ugyanez -lo- suffixummal továbbképezve.

Kétvégződésű (tehát eredetileg csak az élő és élettelen megkülönböztető) melléknevek: *ἄχαρις*—*ἄχαρι* (gen. *ἀχάριτος*), *εὐδαιμων*—*εὐδαιμων*, *εὐγενής*—*εὐγενές*. Egyvégződésűek: *πένης* (gen. *πένητος*), *φυγᾶς* (*φυγάδος*), *μάκαρ* (*μάκαρος*).

Latin: *acer*—*acris*—*acre*, kétvégű *rudis*—*rude*, *dulcis*—*dulce* (-u-tō, vö. gör. *γλυκός* < *δλνκός) *levis*—*leve* (gör. *ελαχός*), *lēvis*—*lēve* (gör. *λεῖφος*), egyvégűek *supplex* (*supplicis*), *ātrōx* (*ātrōcis*), *iners* (*inertis*), *concors* (*concordis*), *anceps* (< *ambcipit-, gen. *ancipitis*), *āmēns* (*āmentis*), *ferēns* (*ferentis*).

Mássalhangzós tövek maradtak a lat.-ban is a középfokú melléknevek (*melior*—*melius*), továbbá *dīves* (*divitis*), *particeps* (*participis*), *prīnceps* (*prīncipis*), *superstes* (-*stilis*), *caeles* (-*itis*),

sospes (itis), *compos* (-otis), *velus* (-eris), *pauper* (-eris, eredetileg -o-tő).

A több végzetű melléknevek ragozása eltekintve a nominativustól és az accusativustól egyforma mind a három nemben, kivéve azokat a mellékneveket, amelyekhez a nőnemű *-ā*-val (gör. *α*-val) képzett. Vannak ingadozások is a ragozásban: *memor*—*memorī*, de *memorum*, *vigil*—*vigile* és *vigilī*—*vigilum* és egyszer *vigilium*.

Melléknevek már az idg. alapnyelvben is válhattak főnevekké, nemcsak a különnyelvekben. Pl. gör. *δέν* — lat. *dēns* eredetileg az **ede-* vagy **ed-*tő participiuma.

Fokozás.

271. §. A közép fok, *comparativus*, eredetileg főnév. Vö. MEILLET MSL. 23, 1923. Idg. eredetű suffixumai *-ies/ios* és *-ero, -tero*.

A) A *-ies/-ios* nyújtott fokon *-iōs*, null-fokon *-is*. A lat.-ban a hím- és nőnemben a történeti korban az obliquus casusokból a sing. nom.-ban is *-ior*, a semlegesekben *-ios*, ill. *-ius*. Van azonban még ólat. *maiōsibus*, *meliōsibus*, *meliōsem*, egy praen. fel.-on *Maio(s)* mint tulajdonnév (mellette *Mino* is ugyanígy), de azután csak *maiōrēs* s ebből sing. nom. *maior* < **magiōs*. Seml. *maius* < **magios* (a-ja gyöngült, vö. gör. *μέγας*), *peior* < **pedios* (OTREBSKI Etym. Beiträge 1926. szerint a gör. *πεδά*, *μετά* határozószóhoz tartozik) s null-fokon *mag-is* (tovább képezve *magis-ter*), de MEILLET BSL. 27, szerint a *magis* ezt az alakját a *magnus* melléknévnek köszönheti, eredeti alakja, mint az osc. és gót *mais* tanúsítja, **mais* volt. A *-ies* qualitativ ablaut csak továbbképezve fordul elő: *maiestās* < **mog-ies-tāls*.

HIRT Idg. Gr. III. a közép fokokban összetételt keres s pedig a *-ies* suffixumban feltételezhetőnek tartja az *ei* „megy” igét. A közép fok tehát szerinte nem melléknév, s ez magyarázza, hogy az idg.-ban a gyökéren van a hangsúly, nem pedig a végszótagon. Összetett főnév, bár alig bizonyítható, lehet a közép fok, de hogy utótagjában az *ei* igét tartalmazza, legalább is nagyon kétséges.

A *senior* a skr. *sanyas*, óír *sinu* tanúsága szerint régi, mindazonáltal a régi lat. nyelvből nem mutatható ki.

A *plūs* alapalakja kétes. Ólat. *plous* és *pleores* (vö. még

plorume és Fest. *pl̄isima* felsőfok). Mindenesetre a **pelē*-basis-szal függ össze, de a **plē* mellett ennek egyébként ki nem mutatható **plō*-fokát is hozza, úgy hogy ugyanabban a középfokban *ē/ō* ablaut jelenik meg. Lehet < **plē*-is és **plō*-is (null-fok), ill. a *pleores* miatt **plē*-iős. A **plōis* azután *minus* hatására **plous* > *plūs* (MEILLET BSL. 27). Némelyek szerint a **plēos* alakból kell kiindulni s ebből lett a *minus* hatására **pleus* — **plous*. Ezt a magyarázatot nem ajánlja, hogy a *plurimus* < **plō-is*mos. A gör.-ben a hom., lesb. *πλέες* (lesb. *πλέας τῶν αἰμυσέων*), a gort. *πλίες, πλίανς, πλίλα*, továbbá az ark. *πλός* való ugyanebből a tőből.

A *minor*—*minus* jelentése a **mei*-basisban van. Eredetileg semlegesnemű főnév s pedig -s-tő, (mint *genus*), < **mi-nu-os* (vö. *minuo*, gör. *μινύθω*, gót *minniza* = ősgerm. **minu-izan*) s ezután a *maius*—*maior* alapján *minor*.

A *prior*, *posterior* Prisc. szerint semlegesnemű is: *bellum prior* és *posterior*. Bizonyára a *plus* hatása alatt *prius*.

A *prīmōrēs* a *prīmus*ból. *Priōrum*: *priōres* = *prīmōrum*: *prīmōrēs*.

A *iunior* < *iuvenior*. A *dīvitior* mellett *dītior*, Cicerónál csak *dīvitior* és *dīvitissimus*.

A *diutius* -t-je *sētius* után.

A *frūgālīor* voltaképen nem a *frūgī* középfoka, hanem a csak késői íróknál előforduló *frūgālīs*-é, mely helyett a régieknél csak *frūgī* fordul elő. Bizonyára volt *frūgālīs* (vö. Cic. *frūgālītās*, Plaut. Cic. *frūgālīter*), de kiszorította a *frūgī* s később a középfok után újra teremtették a *frūgālīs* alapfokot.

A *nēquior* bizonyára *nēquiter* után.

A -*dicus*, -*ficus*, -*volus* középfoka -*dicentior*, -*ficentior*, -*volentior*. A -*dicus* -*volus* végűeké előbb lett -*entior*, (*volēns*, *dīcēns* középfoka) s csak utánuk készült a -*ficentior*. Festus szerint Catonál még *magnificius*, *mūnificior*.

A *dēterior* a **dē*-ter középfoka.

A *potior* alapfoka *potis*. Plaut. *potis es*, *potis sunt*, Cicero *quantum pote*.

Az *ōcior*-nak nincs meg az alapfoka, de vö. gör. *ὠκύς*.

A *melior*-ra vö. gör. *μᾶλα*, *μᾶλλον* (régí **μέλλον* helyett): Ugyanez a lat. *multus* < *molto*s.

A gör.-ben a -*ios* suffixum helyett -*ίων* és -*ιων* mutatkozik: *βελτίων*, *ἡδίων* és *ἐλάττων* < **ἐλαχίων*, *ἥττων* < **ἥκιων*. Az -*ίων*, < **ιων* Az -*i*- bizonyára a tőhöz tartozott (tehát *ἡδύ-ιων*) s eredeti-

leg hosszú volt (esetleg már az idg.-ban váltakozott a hosszú és rövid \tilde{i}), de a gör.-ben általában röviden jelenik meg. Az att.-ban hosszú és rövid -i-vel találjuk. Eredeti hosszúságra vall a skr. : *svādīyas*, *alpīyas* (*alpa* 'kevé, kicsiny').

A -ies/-ios suffixumnak is van nyoma s pedig nemcsak a lat. *plūs* középfoknál említett *πλέες*, *πλίες* alakokban: att. *μεῖζω* (nem diphthongus, hanem nyújtott magánhangzó van az att.-ban), ión *μέζω* (sing acc.) < **μεγῖοσα* < **megiosm*, att. *μεῖζους* ión. *μέζους* < **μεγῖοσες*. Az att.-ban a nyújtás másodlagos (ép így att. *κρείττων* a *κρατύς*-hoz, de ión *κρέσσω* és krét. *κάρτων*, továbbá att. *θάττω*—*τᾶχύς* < **θαχύς*, *ἐλάττων*—*ἐλᾶχύς*), s nagyobbára analogikus főleg oly esetek után, hol a nasalis s előtt pótlónyújtással eltűnt: hom. *ἄσσω* < **ἀγχιον* (*ἄγχι*). Lehet az -ei diphthongus is, mint az att.-fel. *ὀλεῖζων* (*ὀλίγος*, vö. *λοιγός*), továbbá az *ἀμείνων* alakban is, tehát ez utóbbi nem < **ἀμενιον*, hanem -o-tövé pozitívus neutr.-ból (**αμει-vo* vö. lat. *amoenus*) indult ki.

A *βελτίων* a skr. *balīyas* ('erősebb', lat. *dē-bilis*) alakkal egyeztethető.

A *λωίων*, att. *λόφων* a *λώϊος* melléknévből való, még pedig úgy, hogy a *λώϊον*-t semleges középfoknak vették s ez után képezték a *λωίων* hímnemű alakot.

A *χείρων* lehet **χερσο*-hoz (skr. *hrasva* 'rövid, gyöngé'), de lehet < **χερσιων* (skr. *hrāsīyas* középfok). Az ep.-ban *χερείων*.

A *μείων* ugyanahhoz a basishoz tartozik, mint a lat. *minor*, gör. *μινύω*.

A *πλείων* a **plē*-basisből való. A felsőfoka *πλείστος* < **πλήιστος* s ez után kaphatta *ει*-jét a középfok. De vannak szabályos, tehát intervoc. *i*-t vesztő *πλε*-formák is: *πλέον* < **πλειον*, továbbá a már említett *πλέες*, hom. lesb. *πλέας*, *πλέα* (krét. *πλίες*, *πλίανς*).

Ami a gör. suffixum -n-jét illeti, ez a -n kimutatható a germ.-ből is. A gót. *sutiza* ('édesebb') genitivusa *sutizins*. Ezt THURNEYSEN KZ. 33. a *ἰδίονος* < **ἰδισονος* < **svādisonos*-szal egyeztette és ezzel null-fokú -is + *en/on* képzőbökrot mutatott ki. A *ἰδίονα* után azután behatolt az *n* oda is, ahol nem volt helye: *μέζονα*, *μεῖζονα* (l. előbb *μεῖζω* < **μεγῖοσα*).

B) A -tero- (skr. *tara* l. 237. §.) a gör.-ben élő képző: *δικαιότερος*, *εὐρύτερος* (tehát a tövégi magánhangzó megmarad, nem úgy, mint az -*ων*-nál), *σαφέστερος*, *μελάντερος*. Az -o-tövek o-ja a -tero előtt megnyúlik, ha a megelőző szótag rövid: *σοφώτερος*, de *ωμότερος*, *σεμνότερος*. Ez bizonyára régi rythmikus nyújtás, HIRT szerint azonban itt

nincs nyújtás, hanem a σοφω-nak ugyanolyan casusalakja, mint σοφῶ-s-ban. Az ες-tövek után -εστερο suffixum lép fel. A σαφέστερος ugyanis -ες tövű, s ez után készült εὐδαιμον-έστερος, ἀκρατέστερος, sőt az összevont -οος végzetű mellékneveknél ἀπλούστερος (ἀπλοῦς). A χαριέστερος < *χαριφενττερος szabályos régi alak. Van továbbá -ιστερος az ἀρχίστερος (ἀρχιτ-)félek után: λαλίστερος.

A παλαιτερος nem παλαιός középfoka, hanem πάλαι határozószóból van képezve. Ép így μεσαιτερος — vö. μεσαι-πόλιος, s most már ez után γεραιτερος (itt a tövégi magánhangzónak meg kellett volna maradnia, ha ugyan ez is nem γέραϊ loc. + τερος), σχολαίτερος, sőt ἰσαίτερος, ὀψιαίτερος.

A φιλιτερος HOFFMANN szerint < *φιλιτο-τερος haplologiával, de ez igen kétséges.

A -tero suffixum nemcsak középfokú jelentésű, aminthogy nem is ez az eredeti jelentése. Gör. πότερος (skr. katara, lat. uter < *cuter (vö. necuter) < *qʷoteros, dór ἄτερος, att. ἔτερος, ἡμέτερος, ὑμέτερος, lat. noster, vester, alter < *aliteros (vö. aliquis), gör. δεξιτερός (vö. δεξιός), lat. dexter. Sőt idevaló lat. magister s ez után minister, azután sin-ister (ófn. win-istar 'balra'), pedes-ter.

A -tero- mellett van -ero- suffixum is, de ez már sem a gör.-ben, sem a lat.-ban nem élő: lat. inferus, skr. adhara (újfn. unter = ófn. unt-ar, gót und-ar), superus, gör. ὑπερος.

Hazai irodalom: GERECS SZAL. F. „A primär középfokképzőről a gör.-ben.” EPhK. 29.

272. §. Felsőfok (superlativus, újabban elativus is, mivel igen magas fok). Idg. suffixumai eredetileg sorszámképzők voltak: gör. δέκατος < *dek̑m-to-s, gör. ἑκτος, lat. sextus, decimus < *dek̑mos (skr. dašamas). E suffixumok azonban magukban csak kevés esetben felsőfok-képzők, többnyire más képzőkkel összetéve szerepelnek ilyenekül. Idg. -mo- (magában), -is-to- (a középfokú suffixum null-fokával összetéve), -to-mo-. Itáliai és kelta -samo-, -isamo- (a = idg. ʷ), különnyelvi gör. -τατο-, lat. -issimo- és -ēmo-.

A) Idg. -mo-: lat. minimus < *minu-mo-s, summus < *sup-mos s ez után a *dēmus (dē praep.-ból), mely a dēmum határozószóiban maradt fenn. Idevaló prīmus (pacl. prīsmu fem.) < *prīs-mos < *pri-is-mo-s vagy prīs-amo-s? (vö. prīs-cus), sőt aemulus < *aimo-, gör. πρόμος. Továbbá īnfinus (īmus kétes) = skr. adh-amas 'legalsó', tehát a töve egyezik az īnferus-ével. Az -imo- < *amo- < idg. -ʷmo-.

B) Idg. -isto- (a skr. -iṣṭha alapja -*iṣtho) a lat.-ban nem élő képző. Talán *iuxtā* < **iug-is-tā*. Gör. ἵδιος, τάχιος, ἐλάχιστος, κάκιος (tehát itt is, mint a középfokú -ίων-nál a tövégi magánhangzó eltűnésével), ἄριστος, βέλτιστος, κράτιστος, λῦστος, χείριστος, πλεῖστος. A κράτιστος a κράτος neutr.-hoz való, a χείριστος < *χέρσιος (χείρων után), πλεῖστος < *πλησιος, az ἄριστος basisa megegyezik ἀρετή-jével, φέριστος OSTHOFF Morpholog. Untersuch. szerint = av. bairišto (vö. φέρω).

A képzőre vö. skr. *svādiṣṭhas*, gót *sūtists* 'legédesebb'. H_{IRT} Idg. Gr. III. szerint nem kell összefüggnie a középfokképzővel, úgy hogy lehet -i-tő + *-stho, s ez utóbbi a *sthā-ige (?). Az idg.-ban a suffixum H_{IRT} szerint véghangsúlyos, de MEILLET MSL. 11. szerint a tőn volt a hangsúly.

C) Az idg. -tmo- néhány lat. felsőfokban maradt meg: *citimus*, *in-timus*, *ul-timus*, *extimus*, *pos-tumus*, *dex-timus*, *optumus* (ob praepositio, SOMMER szerint az ops fn.-hez). Az *extimus* után *finitimus* és ezt követi *maritimus* (*aeditumus* bizonyára *aedituus*-ból). *Quotumus* ('quotus') lehet *quot*-hoz a *septumus*, *decumus* után, azonban hangtanilag (de nem jelentésre) = skr. *ka-tamas* 'melyik a sok közül'.

Vö. idg. voltára gót *aftuma* ('utolsó'), skr. *ut-tamas* (legjobb). H_{IRT} Idg. III. önálló szónak tartja, BRUGMANN IF. 14. szerint egymás mellett volt -eros és -mos s így a -teros után képezték a -tmos suffixumot. Természetesen -to és -mo összetétele is lehet.

D) Itáliai és kelta -samo- (a = idg. ʷ) és -isamo-. Az ó-ir. *nessam* ('proximus'), kymr. *nessaf* ('proximus'), osc. *nessimas* (plur. nom. 'proximae'), umb. *nesime* ('proxime') **nedh-smo*-s alapalakra vihető vissza. A gall *Oṽξ-ισάμη* városnév is itáliai és kelta eredetét mutatja. Idevaló lat. *plūrimus* < **plō-ismo*- (vö. fel. *plorume*), ill. Fest. *plīsima* < **plē-ismo*-, A *pigerrimus*, *ācerrimus*, *facillimus* < **pigr(i)samos*, **akr(i)samos*, **fakl(i)samos* (a magánhangzó eltűnése után lat. *r*, *l* > *er*, -*il* s azután *ers*, *ils* > *err*, *ill*). Ilyenek még *miserrimus*, *gracillimus*, *humillimus*, *simillimus*, *pauperrimus*, sőt *veterrimus* (Enn.-nál van *veter* nom.)

Ahogy a *celerrimus* mellett *celerissimus* (Enn.), úgy megfordítva *mātūriissimus* mellett *mātūrrimē*.

A -samo- először *i* után (**pigri*-, **ākri*-, **fakli-samos*) lépett fel s csak később került át más végzetűekre. Fellépett mássalhangzó után is: *māximus*, *pessimus* < **ped-smos*, THURNESEN KZ. 32. kevésbé valószínű feltevése szerint < **ped-tmos*, *proximus* a *prope*

határozószóhoz, ez pedig egyesek szerint $< *proq^ue$, mások szerint $= pro-pe$. A $*proq^ue$ alakból való származtatás a felsőfokból indul ki, csak hogy ez a *maximus* hatására is keletkezhett, a *prope* eredetiségét a *propinquus* támogathatja. SOMMER szerint a *proximus* alapszava a skr. (*upala*)-*prakṣ-in* melléknévvel egyeztethető, azaz itt az ínyhangon kívül még a *s* is az alapszóhoz tartozott, úgy hogy csak *-mo* a suffixum. Ugyanígy *oximē* a gör. ὀξύς melléknévvel vethető össze, s SOMMER azt tartja, hogy ezekből vonódott el a *-s-mo* felsőfok-képző.

E) A gör. *-τατο-* a várható $*-ταμο-$ helyett bizonyára az *-ισ-το-* és a *-το-* rendszámnévképző hatására keletkezett: *δικαιοτατος*, *εὐρύτατος*, *σαφέστατος*, *μελάντατος*, *εὐδαιμονέστατος*, *ἁπλοῦστατος*, *ἐρρωμενέστατος*. Az *-αμο-* (idg. *-mo-*) helyett is van *-ατος*: *πρώτος* $< *πρό-ατος$, *ἔσχατος*.

F) A lat. *-issimus* nincs megmagyarázva: *-is* + *-mo-* nem lehet, mivel ennek a folytatása van a *plūrimus* felsőfokban. Ahhoz kétség nem férhet, hogy az *-is* és a *-mo* van benne, de egyébként nem világos. Talán *-is-samo*. HOFFMANN O. szerint *-isto-samo*, tehát kettős képző, mint a *κοινή*-beli *ἐλαχ-ιστό-τατος*. Ilyenek a lat. *altissimus*, *fortissimus*, *prudentissimus*, *maledicentissimus* stb.

G) A lat. *-ēmus* a *suprēmus*-ból indul ki, azután *postrēmus*, *extrēmus*. A képző lehet *-mo* az *-ē*-képzős határozószóhoz, de lehet *dēmus* után analogikus képzés.

Többször fokozás: gör. *ἄρ-ισ-τερός*, lat. *plūriora*, *minimissimus*.

Körülírt fokozás lat. *magis* és *māximē* határozószókkal: *magis* és *māximē idoneus*, *dubius*, *arduus*. Van azonban *industrior*, *assiduior*, *egregissima* stb. is. Vö. még Enn.: *plūs miser sim*.

Határozószók.

273. §. A határozószók részben megmerevült casus-formák, részben suffixummal vannak képezve. Képezhetők névszókból, s pedig névmásokból is. Leggyakrabban az ablativus, locativus, instrumentalis és accusativus merevült meg, de előfordul más eset is. Természetesen lehetséges, hogy azok között a határozószók között, amelyeket ma megmerevült casusformáknak tartunk, akárhány még a flexio előtti időből való, tehát csak látszólag casusforma. Vö. HIRT Idg. Gr. III.

Megmerevült casusok:

Nominativus: gör. ἀναμῆξ, εὐθύς, ἰόν ἰθύς, χωρίς, lat.-ban talán az élő -ter: *inter* < *-teros, *subter*, *breviter*, *fortiter*, *ācriter*, talán *trāns* (partic.), továbbá *com-minus*, *rursus* < **reuorsos*, *prorsus*, Plaut.-nál *provorsus* is. A lat.-ban a -ter élő határozószóképző, s nem lehetetlen, hogy már az idg.-ben is az volt (skr. *antar* = *inter*), úgy hogy az *inter*, *subter* nem okvetlenül megmerevült *casus*.

Genitivus: gör. ἀγχοῦ, πανταχοῦ, ποῦ (HIRT szerint azonban ezek nem genitivusok, hanem -u elemmel bővült -o-tövek), lat. *nox* < *noctis*, vö. gör. νυκτός, ujn. *nachts*, Plaut. *nox si volēs manēbō*, *interdiūs* s ilyen lehet a gör. -τος: ἐντός, ἐκτός, lat. -tus: *intus*, *coelitus*, s *penitus*, *funditus*, de HIRT szerint -tos elemükkel ezek sem *casusok*.

Megjegyzendő, hogy HIRT Idg. Gr. III. a -s suffixumában (*nox*, *interdiūs*) régi locativusi maradványt keres. Bizonyára nem minden alap nélkül, mivel a -s töképzősuffixumhoz, mint a szanszkrit mutatja, locativusi jelentés is tapadt, úgy hogy ezek csak a későbbi nyelvtudatban genitivusok.

Dativus általános feltevés szerint a gör. χαμαί, παρὰί, lat. *prae*, gör. πῆ. HIRT Idg. Gr. III. szerint ezek locativusok, amint a lat. *humī* alakban mások is loc.-t látnak.

Ablativus: gör. delph. φοίω, dór τῶδε, τουτῶ, lat. *suprā* (Cic. nat. deor. *subter superāque*), *extrā*, *intrā*. Az ablativus-forma a gör.- és lat.-ban élő képzés, csakhogy a gör.-ben az -ω mellett főleg -ως lép fel s ez az -o-tövekről átment más tövekre is. A görög -s végzet eredete kétes. BRUGMANN szerint más -s végzetű határozószóktól származik. Azonban ezeknél is csak megállapítható a suffixum (πρός, πρὸς), de nem magyarázható. A lat.-ban mint itáliai örökség él az -ō(d) s mellette nagyobb számmal qualitativ ablautja, az -ē(d): gör. οὔτω, οὔτως, καλῶς, ἀπλῶς, πάντως, σαφῶς, lat. *meritōd*, *meritō*, *rārō*, *tūtō* és *tūtē*, *facilumēd*, *facillimē*, *valdē*, *altē*, *ferē* s a iambikus törvény folytán *benē*, *malē*, *modō*, *citō*.

Locativus gör. οἶκοι, θύραι, ποῖ, att. ἐκεῖ, dór τεῖδε, πεῖ, lat. *domī*, *bellī*, *rūre*, suffixum nélküli locativus a lat. *penes*, gör. αἰές.

Instrumentalis a gör. οὔπω, ἢ az ἐν locativusszal szemben, tant. αἰή (loc. αἰεί). A lat.-ban igen kétes. MEILLET MSL. 20 az -ē képzős határozószót is instrumentalisnak véli.

Accusativus gör. δηρόν, πληρόν, σήμερον (HIRT szerint ugyan csak látszólag accusativus, valóban az accusativus-suffixummá is lett -om particulát tartalmazza), μακρόν πέρην, lat. *perperam* (HIRT szerint itt is -ām particula van), πολλά (HIRT szerint *πολυ-α, tehát

particulával), főleg -δον, -δην: ἀμφοδόν, σχεδόν, σιάδην, lat. *rursum*, *deorsum*, *tum* < **tom*, *statim* (gör. *στάσιν* acc.), *partim*, *passim* < **pad-tim*, s ezek után *disertim*, *incīsim*, *submissim*, *cursim*, *sēparātīm*, *nōminātīm*, majd *cūriātīm*, s ezek befolyására *paul-ātīm*, *generātīm*, *pāgātīm*, azaz -*tim* és -*ātīm* suffixum. Semleges acc. gör. *ταχύ*, *μικρόν*, *πολύ*, lat. *multum*, *paulum*, *facile*, középfokú gör. *σαφέστερον*, *ἥδιον*, lat. *rēctius*, *melius*, felsőfokú gör. (plur. acc.) *σαφέστατα*, *ἥδιωτα*, lat. *plūrimum*.

A közép- és felsőfok a gör. -ω végzetű helyhatározószóknál nem acc.: ἄνω — ἀνωτέρω — ἀνωτάτω.

2. A határozószókat képző suffixumok fog-, ínyhangú és -s suffixumok. Gör. epikus *οἶκον-δε* (irányt jelölő acc. mellett *δε*), másutt *οἶκαδε*, Ἀθήναζε, névmásnál -σε is: πόσε, αὐτόσε, δὲ τεῖδε, ὅτε, πό-τε, εἰ-τα, ἔπει-τα, lat. *i-ta*, *i-ti-dem* (skr. *iti*), *pos-t* (gör. *πός*), ólat. *pos-te*, gör. *οὐρανό-θι*, *πό-θι*, lat. *i-bī*, *u-bī*, ólat. *u-bei* < **q^uu-bei* < **q^uudhei* (bár a heth. -*bh-ra* mutat), *ali-cubī*, *nē-cubī*, *sī-cubī*, gör. *πό-θεν*, *ἄλλο-θεν*, *ἐν-θα* H_{IRT} Idg. Gr. III. szerint *ἐν-θα*, *ὑπερ-θεν*; gör. *αὐτί-κα*, *πηνί-κα*, *ἐκάς*, *ἀνδοα-κάς*; gör. *ἄψ*, *ἀμφί-s*, lat. *ab-s*. A -s lehet ugyanaz a loc.-i casus-suffixummá lett tőképző, mint amelyet H_{IRT} a *diūs*-félékben keres. Van még -r- is: gör. *νύκτωρ*, lat. *cūr*, ólat. *quōr* (vö. gót *hvar*, *wo*’).

Számnevek.

Az idg. alapnyelvben tízes számrendszer volt s ezt megőrizte a gör. és lat. nyelv is. A tizenkettes számrendszer befolyását keresik a tizenegy és tizenkettő számnévben, de ennek a lat.-ban semmi nyoma sincs, a gör.-ben is igen kétséges. Azonban mindegyik centum-nyelvre jellemző, hogy 5×12-n, azaz hatvanon felül van szakadék a tízes számnevek képzésében, míg a satəm-nyelvekben ez a szakadék ötven után következik be.

274. §. Cardinalia (tőszámnevek.)

Az idg. alapnyelvben egytől négyig ragozódtak a tőszámnevek, de a lat.-ban a négy már ragozatlan.

Egy: lat. *oinos*, *ūnus*, gót *ains* < idg. **oinos*. A gör. *ión-att*. εἷς, dór ἦς, krét. *ēvs* < **sem-s* (vö. lat. *sem-el*), a semleges *ἐν* < **sem* és ezután a gen. *ἐνός* a várható *ἐμός* helyett. A **sem* nullfoka *sm* = gör. *ᾶ* (ἄ-παξ), lat. *singuli* < **smgloi*, *sim-plex*. A gör. *μία* < *μη-ία*, Hom.-nál, továbbá thess. boiot. krétai *ἴα*, lesb. *ἴαν*. A gör. és lat. nyelv-

ben tehát két különböző fő szerepel az „egy” számnévül. Van még kypr. *oĩfos*, *oĩos*. Ennek megfelel óperzsa *aiva*, av. *aēva* (‘egy’).

Kettő: gör. hom. *δύω*, att. *δυό*, ión (Eretria) lak. *δυε* is, továbbá **δφο-δεκα* > *δω-δεκα* = skr. *dvā-daśa*. A lat.-ban *duo*. Idg. alapalak **duuōu*, ill. eredetileg *dsuōu* és *duō(u)*. A lat. *duō* meg rövidülhetett a iambikus törvény folytán, de lehet, hogy már az idg.-ban is rövid volt. Ugyanis a gör.-ben is van *δυό*, azonban itt is lehet különnyelvi, mert megrövidülhetett magánhangzós szókezdet előtt. Más nyelvi megfelelői skr. ved. *dvā* és *du(v)ā*, ószl. *dvā* és *dva*. A lat. csak a kétszótagú alakot őrizte meg (**duō*-ból **bō* lenne).

Összetételben a lat.-ban mint **dui* > *bi* jelenik meg: *bi-dēns* *bi-pēs* (skr. is *dvi-pād*), *bifāriam* — de *dfāriam* is, a gör.-ben *δι-πονς*, *δι-πλοϋς*. Ez az idg. **dui*- már az idg.-ban analogikus a **tri*- után.

Van *du-* is: lat. *du-plex*, *du-centi*, ez azonban aligha idg., de mindenesetre itáliai: umb. *tu-plak* (‘duplex’), *du-pursus* (‘bipedibus’).

A gör. *δυό* gen.- és dat.-a *δυοῖν* (a hellenizmusban *δυεῖν*, azonban kevés kivétellel csak gen.-ként), de a dat.-ban *τρισι* hatására analogikusan *δυσι* is. A lesb.-ban *δυεσιν*. A lak. és ión (Eretria) *δυε* bizonyára a *πόδ-ε* félek után készült. Att. *δυεῖν* is a *δυοῖν* helyett. Van még kret. ión *δυνων*, kret. *δυοῖς*, ión *δυοῖσι*, thess. *δύας* is. Mind a nép-, mind ez irodalmi nyelvben ragozatlan is.

A lat. *duo* nőneműje *duae*. Ez aligha lehet < **dsuai* (skr. *dvē*, ószl. *dsvē*), mert szóvégi *-ai* > *-ī*, hanem inkább pluralis, mint a gen. is *duārum*, *duōrum* s az acc. is *duōs*, *duās*, bár a himn. acc. eredetileg *duo* (Plaut., Cic.) volt. A neutr.-ban *dua* is. A *duō-bus* összevetve a skr. *dvābhyām* alakkal átalakított dualis is lehet, de természetesen pluralis is.

Végül lat. *ambō*—gör. *ἀμφω*. A lat.-ban *-ō* végzetű, mivel nem iambikus, később *duō* hatására meg is rövidült: *ambō*. A gör.-ben a ragozása dualis, a lat.-ban a himn. acc. *ambō* és *ambōs*, a dat.-abl. késői *ambīs*.

Három: gör. *τρις*, gort. *τρέες*, dór *τρις*, lat. *trēs*, gót *preis*, skr. *trayas*, tehát idg. **treies*. A gen. *τριων*, lat. *trium* < idg. *tr̥iōm*, dat. *τρισι[v]*. Az acc. is *τρις*, viszont megfordítva az accusatívusi *τρις* < **τρινς* (gort. *τρίνς* új képzés) alak a herakl.-boiot.-delph.-ben nominativus is. A lat.-ban acc. *trīs*, umb.-ben *trif*, a seml. *tria*, gör. *τρία*. A *trī* seml. megvan a lat. *trī-gintā*-ban.

Összetételben *tri-*: lat. *triplex*, *triceps*, gör. *τρίπλαξ*, *τρίκαρπος*, de *τρισέγμος*. A lat.-ban még hasonulással *trecentum*.

Négy: gör. att. *τέτταρες*, boiot. *πέτταρες*, hom. *τέσσαρες*, ión. *τέσσερες*, dór *τέτορες* (phok. *δεκατέτορες*), hom. *πίονρες*, lesb. *πέσσυρες*, lat. *quattuor*, vulg. *quattor*, skr. *catvaras*. A lat. *quattuor* és a gör. *πίονρες* első szótagja *υ* a többi alak teljes magánhangzójával szemben. Az alapalak **q^uetuor*. A latinra keresnek benne neutr. < **q^utvōrə* (vö. skr. *catvāri*) alakot, de himn. plur. nominativust is, azonban ez utóbbi kevésbbé valószínű. A *tu* > *ttu* változásra kielégítő magyarázat nincs.

A gör. szókezdő *τ* és *π* hangok szabályosan állanak idg. labiovelaris helyén, szabályos a *tu* > att., boiot. *ττ*, ill. másutt *σσ* is. A dór *τέτορες* *τ*-jét a Pind. *τέτρασι* alaknak köszönheti, a lesb. *πέσσυρες* geminata *σσ*-ja a *τέσσαρες*-ből magyarázható. A *πέσσυρες*, *πίονρες* ugyanis nullfokú második tagjában, tehát **q^uetur-*, **q^uetur* alakok. A *πέονρες* alakot mutatja lesb. fel. [*πες*] *υρες* *καδέκτορος*. Van *q^utur-* is a *τρά-πεζα* (‘négy lábú = szék’) összetételben.

Ami már most a gör. ragozást illeti, gen. *τεττάρων*, dat. *τέτρασι* (Pind.) < **tur-si* s ebből összetételben *τετρά-πους*, *τετρα-κόσιοι*, *τέτρα-ρος*. Az acc. hom. *πίονρας* — skr. *caturas*, de a dór seml. *τέτορα*-t új képzésnek veszik, mivel a skr.-ban *catvāri* áll, tehát hosszú magánhangzóval. W_{ALDE} (Stand und Aufgab. d. Sprw.) az osc. *petora* alapján réGINEK tartja. Nála *q^uetur_o*.

A lat. összetételben *quadru-* < idg. *q^utru-* s első tagján nullfokú gör. *τρυ-φάλεια* < **πιν-* < **q^utru-*.

Öt: gör. *πέντε*, aiol-thess. *πέμπε*, lat. *quīnque* (vulg. *cinque* elhasonulással), skr. *pañca* < idg. **penque*. A lat. *quīnque* < **quēnque*, miként az ir. *cóic* < *q^uonq^ue*, a szókezdetben távolsági hasonulással *q^u-t* kapott. A *quīnque* hosszú *i*-jét *quīnctus*-nak köszönheti. A gör.-ben *πέντε* előfordul összetételben is: *πεντέπους*, de általában *πεντα-* van helyette: *πεντακόσιοι*, *πεντάκτις* a *τετρα-*, *επτα-* hatására. Gen. lesb. *πέμπων*.

Hat: gör. *ἕξ*, kret., delph., herakl. *ἑξ* < **sueks*, de a lat. *sex*, gót *saihs*, újfn. *sechs* < idg. **seks*.

Hét: gör. *ἑπτά*, lat. *septem*, skr. *sapta* < idg. *septm*. Vö. még lat. *settembris*.

Nyolc: gör. *ὀκτώ*, boiot. *ὀκτώ* (mint *ὄνο*), lesb. *ὀκτοκαδέκτορος*, herakl. *ὀκτώ* (spiritus aspere *ἐπτά*-tól); el. *ὀπνώ* (*π*-je *ἐπτά*-tól), lat. *octō*, skr. ved. *aṣṭā* és *aṣṭāu*, gót *ahtau* < idg. **oktōu*. Vö. lat. *otobres*. Az **oktōu* jelentése állítólag ‘két kézfej’, vagy ‘két szem’. Összetételben gör. *ὀκτα-κόσιοι* a *ἐπτά* után.

Kilenc: lat. *novem* < **nouen* szóvégi *m*-mel a *decem* hatá-

sára (n-jére v.ö. *nōnāgintā*), skr. *nava* < **neun*. A gör. miatt HIRT idg. **eneuen* alakot vesz fel, s ebből V_1 *enuñ* = gör. **ενφα*. Ezt hozza az *ἐνατος*, ión *ἐίνατος*, *ἐινατόιοι*. Van **enuen* is: *ἐννήκοντα*, de két normalis hang nem valószínű s így feltehető, hogy a második *e* = idg. *u*, tehát **enuuñ*. Az *ἐννέα* és Hesiodosi *ἐννέατες*, *ἐνναέτηρος* WACKERNAGEL KZ. 28. szerint < **εσνεφα* (mint *ἐσδέξα*), mások szerint *ενφα* és *νέα* keveredése.

Tíz: gör. *δέκα* lat. *decem*, skr. *daśa* < idg. *dek̑m*, de HIRT Idg. Gr. III. szerint **dekmt*, mivel a litv. *dėszimt*, s a lat. *decem* a *septem* hatása. STURTEVANT E. Amer. Journ. of Phil. 48. 1927. szerint ősidg. *dek̑m* és *dek̑mt* állt egymásmellett s jelentése „két kéz”. Az ark. *δέχο* a *δυώδεχο*-ban, ark., lesb. *δέχοτος*. A lesbosiban genitivusa is van: *δέκων*.

Tizenegy-től tizenkilencig összetett számnevek (13-tól csak lazán összefüggő két taggal) s pedig idg. örökségképen az egyes-sel az első helyen: gör. *ἐνδεκα* — lat. *undecim* — skr. *ekādaśa*, gör. *δωδεκα* — lat. *duodecim* — skr. *dvādaśa*. A lat.-ban tovább is így: *tridecim* < **tresdecem* (skr. is *trayōdaśa*), de a gör.-ben *καὶ* kapcsolja össze a két tagot: *τρεῖς καὶ δέκα*, *τέτταρες καὶ δέκα*. A gör.-ben és a lat.-ban mint külön nyelvi jelenség az egyes második helyre is került: delph. *δέκα εἰς*, herakl. *δέκα ἥν*, *δέκα δύο*, *δέκα τρία*, *δέκα τετόρων*, att., therai *δέκα πέντε*, késői lat. *decem et ūna*, *decem et octō* stb. A gör.-ben a 11–14 számnévben az egyes az első helyen ragozódott, de már Hom.-nál is megvan ragozatlanul *δνοκαῖδεκα*, később *τρεῖςκαῖδεκα*. Emellett van *τριςκαῖδεκα* (Hom. és klassz. att.), hol *τρις* = *τρίς* < **triv̑s* (acc.) vagy ennek mássalhangzó előtti *τρίς* alakja. A *ἐκαῖδεκα* szabálytalan < **ἐξκαῖδεκα* állítólag olyan esetek után, amikor a *s* szabályosan kiesik két mássalhangzó között. Szabályos a boiot *ἐσκηδέκατος*, mivel a *κα* > *σ*.

A lat *undecim* < **ūnumdecim* (haplológiával) vagy **oin(o)s-decim*, *tridecim* < **trēsdecim*, *quīndecim* = *quīnquedecim* (synopével), *sēdecim* < **sexdecim*. A második tag *-decim*, mindkét szótagjában szabálytalan magánhangzóval (**dicem* kellene). Az első szótag *e*-je lehet a *decem* hatása. A 18–19 = *duo-*, *un-dē-vīgintī*, mint a gör. is *ἐπὶ δυοῖν δέοντα εἶκοσι*, de így is *ἐνός δέοντες τριάκοντα* (a lat.-ban is *undētrīgintū* a *vīgintī* novem mellett, azonban késői fel.-on *dece et octo*, *decemnovem*).

Húsz-tól kilencvenig. Húsz = dór, boiot *ῥίκατι*, a herakl.-ban *ῥέκατι* SOLMSEN szerint az att. *εἴκοσι* hatására, azonban ez a feltevés — jöllehet BRUGMANN-THUMB is elfogadja — nem valószínű. Ha

a *ḥīḥan* alakot összevetjük az av. *vīsaṭi* számnévvvel és végső *i*-jétől eltekintve a lat. *vīginti*-vel, idg. *uī-kmt*-i alakra vihetjük vissza. A *vī*- régi dualis neutr. (< *duī*?, HIRT Idg. Gr. III. szerint ugyanaz, mint a gót *weis*, skr. *wayam*, 'mi'). Megtalálható a tokh. B-ben (*wī*) és A-ban (*we*), az ó-gallban pedig *Vocorii* van a *Tri*- és *Petrucorii* mellett. A *kmt* < **d(e)kmt*-, a szóvégi *i* semlegesnemű dualis végzete a mássalhangzós töveknek. A lat. szóvégi *i* az *ī* helyett kétes, talán a *vī*- hatásának tulajdonítható.

A lat. középszótagbeli *i* a zárt szótagban várható *e* helyett hasonulással jött létre, a *g* a *k* helyett analogikus. A *nōngentum* (l. később) után lett *nōnāgintā* s innen került a *g* a többi tizes számnévbe. PIERI Riv. di filol. e d'istruzione classica ezzel szemben azt vallja, hogy a *g* a szomszédos magánhangzó hatása, mint *negotium*-ban. Csakhogy a *neg*- itt bizonyára nem *nec*, hanem a litv. *negi*-vel azonos. A *vinti* vulgaris, a *vīgenti* késői, a *veiganti* ei-je = *ī*.

A hom., att., ión *εἴκοσι* SOLMSEN Untersuch. z. gr. Laut- u. Verslehre 1901. szerint < **εφίκοσι* prothetikus magánhangzóval. Ugyanígy BRUGMANN-THUMB. Némelyek azonban a hom. *φείκοσι* alapján az *εἴκοσι*-ban ablautot látnak a *φ*-hez. Hom.-nál van még *ἐείκοσι*, de *e* helyett *εἴκοσι*-t kell olvasni. Az *o* (*a* helyett) teljes fokú magánhangzó (mint *τεσσαράκοντα*), azonban ez nem idg. örökség, hanem a következő tizesek hatása. A *σι* < *τι*.

Harminctől a második tag a gör.-ben *κοντα*. Ez *S₁V₂*-vel **dekomtə* a mássalhangzós tövek plur. nominativus-végzetével. Amikor ezt még semlegesnek érezték, lett az ősgör.-ben *τετταράκοντα*, ión *τεσσαράκοντα*, boiot. *πετταράκοντα*, viszont *τριακοντα*-ετής, *τεσσαράκοντά πηχυς* a *-κοντα* ragozhatatlan voltából magyarázható. A *τριάκοντα* (ión *τρίηκοντα*) *ā*-ja állítólag az 50-től (*πεντήκοντα*) való, de feltűnő, hogy plur. nom. neutr. *τεσσαράκοντα*-ra nem hatott az 50. A dór, delph., ión *τετρώκοντα* és a lat. *quadrāgintā* BRUGMANN szerint = idg. *q^hetuṛ*, BAUNACH után HIRT a gör. alakot *ογδώκοντα* analogiájának tartja. WALDE (Stand u. Aufg. d. Sprwiss.) ezt sem tartja kielégítő magyarázatnak, hanem a *rō*-t eredetibb kéttagú *ορα* alakra viszi vissza, tehát a számnevet **q^hetu_orəkomtə*-ből magyarázza.

A gör.-ben 50-től hosszú az első tag végső magánhangzója: *πεντήκοντα*, *εξήκοντα*, *ἐβδομήκοντα*, *ογδωήκοντα*, *ἐνενήκοντα*. Ezek közül *πεντήκοντα* hosszú magánhangzója talán idg. örökség: skr. *pañcāśat*, lat. *quīnquāgintā* (*ē* helyett analogikusan *ā* az első tagban). Innen mehetett át a többi tizesre. Vö. még herakl., delph.

ἐβδομήκοντα, hom. ὀγδώκοντα, hom. ἐννήκοντα. Hetventől az első tag rendszámnév s JACOBSOHN H. KZ. 54. kimutatta, hogy 70-től felfelé a tizes számok képzésében az egész centum-nyelvcsoport szembehelyezkedik a satəm-nyelvekkel.

CIARDI DUPRÉ Riv. indo-graeco-italica 1 szerint ἐβδομήκοντα < *septmēkontā, tehát az o anaptyxiszel keletkezett, a hom. ὀγδώκοντα az ὀγδοήκοντα és ὀκτώκοντα keveredése. Az ἐννήκοντα-nak a hom. ἐννήκοντα-hoz és az ἐννέα-hoz való viszonya nem tisztázott.

A lat.-ban 30-tól -gintā a második tag, tehát mint 20-nál, csakhogy -ā szóvéggel. Ez az -ā a várható -ā helyett az -o-töví semlegesek plur. nom.-ának az analógiája, de a számnév pluralis nominativusi jelentését elvesztette, mielőtt a lat. seml. plur. nominativus-végzet megrövidült. A trīgintā első tagja az -i-tövek seml. plur. nominativusát őrizte meg, quadrāgintā-tól kezdve az első tag -ā-val végződik. Állítólag a quadrāgintā hosszú -ā-ja alapja a többinek s az ión τετρώκοντα-val idg. q^zetu^r-ra megy vissza. Ez a HIRT féle ablautelemélet alapján természetesen lehetetlen. Szerinte a quadrā = gör. τέτταρα. Lehet azonban analogikusan hosszú az első tag végső magánhangzója a „negyven“-ben is s pedig azoktól a számevektől, amelyekben rendszámnév az első tag (EPhK. 51.) ilyen nōnāgintā < *nouenā-, ez a megmerevült seml. plur. nominativus. Bizonyos, hogy quīnquāgintā-tól sem indulhatott ki, mivel ennek -ā-ja nem egyeztethető az idg. -ē-hangú gör. πεντήκοντα-val, tehát csak analogikus lehet. A septuāgintā lehet < *septumāginta (PIERI szerint magánhangzó előtt kiesett m-mel, mint circueo). LEUMANN szerint azonban az octōgintā-t okvetlenül megelőző *octuāgintā (gör. ὀγδο[F]ήκοντα) analógiája. Az octāgintā késői, sőt későn előfordul az octuāgintā is az akkor élt septuāgintā hatására. WALDE (Stand u. Aufgab. d. Sprachw.) is a gör. τετρώκοντα-val hozza kapcsolatba a lat. quadrāgintā-t. Szerinte ez is q^zetu^rā-komtā, csakhogy a quattuor hatására az első szótagban -a-t kapott. Vulgaris alakok trienta, quarranta, cinquaginta, nonanta.

Száz : gör. ἑκατόν, lat. centum, skr. śatam = idg. *k̑mto-m < *d(e)k̑mto-m. A gör. ἑ = ,egy'. BRUGMANN IF. 21 szerint *ἐν κατόν és *ἀ κατόν keveredése. SCHWYZER Gl. 5. szerint dissimilatióval < *ἐν κατόν. A lat. centum megvan összetételben is: centumgeminus, centumvīri, de van helyette centi is: centiceps, centifolius stb.

Kétszáztól kilencszázig a gör.-ben -κόσιοι a második tag, ill. a dór, boiot. -κάτιοι. A κόσιοι -κοντα után kaphatta -o-ját, az -io pedig melléknévképző, mint a πάτριοις melléknévben. Az összetétel

első tagja tőszámnév szabályos *a*-val a τετρα-, ἑπτα- és ἑνα-κόσιοι-ban s innen behatolt az *-a* a többibe is. A τριακόσιοι (ión τριηκόσιοι) a τριακοντα után kapta első tagjában az *ā*-t s a τριακόσιοι után lett διακόσιοι (ión διηκόσιοι) a *δικόσιοι helyett.

A lat.-ban a második tag *-centī*. Csak Plaut. óta melléknév pluralisa, addig *ducentum*, *quingentum*, *sescentum*. A *c* helyett *g* (*quadringentī*, *quingentī*, *septingentī*, *octingentī*, *nōngentī*) THURNEISEN KZ. 26. szerint a *nōngentī* és *septingentī* alakokból indult ki, hol a *c* közvetlenül két orrhang közé került: *septingentī* < *septm̃k̃m̃tom, *nōngentī* < *neuñk̃m̃tom. A *septin-* és *quingenti* analogiájára lett az első tag *quadrīn-*, *octīn-*, azonban feltűnő, hogy a skr.-ban 20-tól 40-ig szintén szerepel egy megmagyarázhatatlan nasalis: *viṣati*, *triṣat*, *catvāriṣat*. A *sescentī* < *sex-centum, *ducentī* első tagja itáliai (lásd „kettő”), a *trecentī* hasonulással < *tri-*.

Ezer: gör. íon χεῖλιοι, lak. χήλιοι, boiot. χεῖλιοι, lesb. thess. χέλλιοι (att. χῖλιοι) < *χέσλιοι s ez megfelel a skr. *sa-hasriya*-nak (‘ezerszeres’, *sahasra* = ‘ezer’). Az att χῖλιοι < *χισλιοι bizonyára a gyöngült fok folytatása.

A lat. *mille* (szabálytalan *-ī*-vel a *mīlia* után) eredetileg semleges főnév s mellette genitivus állt (*mille hominum*), a klass. korban azonban melléknév. Az egyesben az abl. *millī* maradt fenn Plaut- és Lucr.-nál, a többes *mīlia* (*mīlibus*) ragozott. Ami az eredetét illeti FAY NyK. 23. és Am. Journ. of Phil. 13 χίλια-val egyezettette s *sm(h)īlia alapalakra vitte vissza. Helyesebben magyarázza SOMMER, ki szerint csak másodlagosan lett semleges a *ducentum*, *trecentum* után, eredetileg nőnemű, < *smī ġhzlī (‘egy ezer’), hol *smī nőnemű alak az idg. *sem-hez (vö. *semel*, mint gör. μία < *σμία), *ġhzlī első tagjában null-fok a *gheslo-hoz. Ugyanez a skr. *sahasram* < *sm-gheslom, de semlegesben, míg a gör. ugyanolyan továbbképzés, mint a skr. *sa-hasriya*, azonban előtag nélkül, tehát csupán a *gheslo-ból. A lat. *-e* végzete természetesen másodlagos, s csak a számnév semleges nembe való átmenetével magyarázható, nőnemben legfeljebb *millis (vö. *neptis* — skr. *napī*) lehetne. A *mille* jelentése ‘igen sok’ is: *mille variōs colōrēs* (Hor.).

A többezer előtagja a gör.-ben a *δύς*, *τρίς* stb. számhatározó: *δισχίλιοι*, *τετρακσχίλιοι* stb. A hom. *ἐννεάχριοι*, *δεκάχριοι* nem mutatnak *io* suffixumot, (mint skr. *sa-hasram* sem), de mindazonáltal nem lehetetlen, hogy = *ἐννεαχῖλιοι. A lat.-ban *bis mille* Lucr.-nél és Horatiusnál is, azonban általában *duo*, *tria mīlia* (*hominum*).

Tizezer: gör. *μύριοι* (voltaképpen 'számtalan', vö. Hom. *μῦρος*), azután *δισμύριοι*, *τρισμύριοι*. A lat.-ban *decem milia*, *centum milia*, *ducenta decem quattuor milia hominum* (Liv.), *deciēs centum milia* (Liv.), *deciēs centēna milia* (Cic.), HS. (= sestertium) *centiēns* (értsd *centēna milia* 'tiz millió sest.')

A gör.-ben vannak még számfőnevek: *μὴάς* és *ἐνάς*, *δύάς* és *διχάς*, *διχθάς*, *τριάς*, *τετράς*, . . . *δεκάς* (e számnévek *δ*-ja HIRT szerint innen van, mivel a foghang a ,10' tőszámnévhez tartozott), de *ἐπιάς*, *ὀκτάς* mellett *ἐβδομάς*, *ὀγδοάς*; *εἰκάς* (,20'), *τριῶνάς*, *τετταρακοντάς*, *ἐκατοντάς*, *χίλιás*. Továbbá *τριχῦς*, *τετραχῦς*. A lat.-ban *ūnio*, *binio*.

275. §. Ordinalia (sorszámnevek). Idg. suffixumai *-mo-* és *-to-*. Ebből a *-m-* a tőszámnévhez tartozott s onnan vonták el, tehát az eredeti suffixum csak *-o-* s nem *-mo-*. Ha feltesszük, hogy a ,10' = idg. **dekm̥t* is volt, nemcsak **dekm̥*, akkor a *-to-* suffixum *-t*-je szintén a tőszámnévről vonódott el, tehát itt is csak *-o-* volt a suffixum.

Első és második alapszava nem a tőszámnév: gör. *πρῶτος*, dór, boiot. *πρᾶτος* rokon a *πρότερος*-szal, s HIRT szerint lehet < **πρό-ατος*, (ill. *πρᾶτος* talán **pr̥atos*, mert skr. *pūrvyas* 'előbbi'), BRUGMANN szerint < **πρω-ατος*. Felső fokban is előfordul: Theokrit., kosi *πρᾶνιστος*. Lat. *prīmus* vö. pael. *prismu* (,prima') < **prismos* < **pr̥is-mos* vagy *pr̥is-amos* (gyökere *pr̥*, s ez megvan a *prior*, *prīdem* *prīscus* stb.-ben s rokon a *prae*-vel). A fel. *preimus* = *prīmus*.

Gör. *δεύτερος* a hom. *δέδομαι* att. *δέδομαι* igéhez tartozik (vö. skr. *davīyas* 'távolabb', tehát **deu* középfoka).

LA TERZA RIGI. 7. szerint *δύω* < **d(e)uōu* és így < **duau-teros*.

A lat. *secundus* < **seq̣ondos*, vö. *sequor*; *alter* < **ali-teros* (középfok); *iterum* — skr. *itaras* (,másik').

Harmadik. Az idg. nyelvekben általában *-io* suffixummal van képezve: lat. *tertius* < **tritios*, av. *θritiya-*, gót *þridja*, ószl. *tretviþ*, de a gör.-ben *τρίτος* (**τρίστος* helyett, mert ez volna < **τριντος*) a rákövetkező rendszámnevek hatására. A lesb. *τέριτος* a *τρίτος*-ból lett, a hom. *τρίτατος* a *τέτρατος*, *ἐννατος* után készült.

Negyedik: hom., att. *τέταρτος*, hom. *τέτρατος*, boiot. *πέτρατος*. A hom. *τέτρατος* második szótagjában nullfokú, = idg. *q̣^uturtos* (litv. *ketviřtas*) vagy esetleg *q̣^uturtos*. A lat. *quartus* = idg. *q̣^uturtos*, s pedig SOMMER szerint ebből **turtos* majd **tvortos* s végül a *quattuor* hatására *quortus* (praeu. *Quorta*) — *quartus* — *quārtus* (fel. *quārtus*, *r* + mássalh. előtt nyújtással). Megjegyzendő,

hogy SOMMER IF. 14. **q^utuortos*-ból a -*t*-elhasonulással bekövetkezett eltűnésével magyarázta, de ezt a feltevését később elejtette. BRUGMANN IF. 28. szintén dissimilációs eltűnést tett fel. Szerinte *quetuortos* vagy **quatortos* > *quavortos* > **quaortos*. HORN *qua(ttu)rtos*-ból származtatja. (Vö. IF. 41).

A gör.-ben első és második szótagban nullfokon is előfordul, tehát *q^uturtos* is: *Τυρταῖος*.

Ötödik: gör. *πέμπτος*, ebből ark. *πέμπτοιος* és gort. *πέντος* = ***penq^utos*, s ugyanez a lat.-ban szabályosan **q^uīntus* > *quīntus*.

Hatodik: gör. *ἕκτος* < **suektos*, lat. *sextus* < **sekstos*.

Hetediktől tizedikig csak -*o*-suffixum van: gör. *ἑβδομος* < *ἑβδμος*, l. 274. §. 70-nél. HIRT szerint hasonulással *ἑβδαμος*-ból, ez pedig = *septimos*, de a media szerint is arra mutat, hogy a mediának a nasalis-szal közvetlenül kellett érintkeznie, s ezt támogatja az ószl. *sedm̃*. MEILLET BSL. 29. szerint a *bd* idg. eredetű. A lat. *septimus* < **septimos* (skr. *saptamas*) középszótagbeli gyöngüléssel.

A gör. *ὀγδοος* = *ὀγδοφος*, s lehet a **ἑβδομος* hatására keletkezett **ὄγδμος* és **ὄκτοφος* keveredése. A lat. *octāvus* < **oktōuos* (idg. **oktōu*), az itáliaiban beállott -*ōu*- > -*āu*-hangváltozással, vö. osc. *Ūhtavis* 'Octavius'. MEILLET BSL. 29 szerint az alapalak **ogduuos* lehet, de az *octō* hatott.

Gör. *ἐνατος*, hom. *εἵνατος*, kret. *ἦνατος* < **ενφατος*. A -*to*-képző talán a *δέκατος* után. Lat. *nōnus* < idg. **nou̯mnos*, tehát ez az idg. typos (vö. MEILLET BSL. 29).

Gör. *δέκατος*, < **dekmtos*, lat. *decimus* < **deķ̃mos* (az itáliai, keltában és az indo-irániban ilyen a képzés, skr. *daśamas*). A gör. *δέκατος*, ha nem új képzés -*tos* suffixummal, támogathatja HIRT feltevését, hogy az idg.-ban a 'tiz' = **dekmt*.

Tizenegyedikről gör. *ἐνδέκατος*, *δωδέκατος*, *τρίτος καὶ δέκατος* stb., lat. *undecimus*, *duodecimus*, *tertius decimus* stb. Vö. még Hesiod., Herod. *δυωδέκατος*, boiot. *δωδέκατος*, lat. fel. *sestum decimus*, *dodecimu*.

Huszdiktól a gör.-ben -*to*- a suffixum, tehát **-χοντ-τος* > **-χονστος* > -*chos*tos: *τριακοστός*, *τετρακοστός* és *τετραρακοστός* (iónban még *Τετρακοστή*), *πεντηκοστός* stb. Boiot. *φικαστός*, att. *εἰκοστός*. A lesb. *εἴκοιστος*, *τριάκοιστος* igazolja, hogy az összetétel második tagja **-χονστος*. A tizesekről átkerült az -*os*tos a százasokra, ezresekre: *ἑκατοστός*, *διακοσιοστός*, *χίλιοστός*, *μυριοστός*.

A lat.-ban -*ēs*imus a suffixum: *vīcēs*imus, *trīcēs*imus (skr. *vīm-*

satitamas, trimšattamas) < *uikmt-t_umos, *trikmt-t_umos (felsőfok-képző). A tt = tst-n át lat. ss, az ɔ = labiális előtt középszótagban i/u, tehát vicenssimus (fel. vicensumam Kr. e. 117.) a szabályos alak s ebből vicesimus. Ép így tricēsimus. PIERI RIGI. 8. szerint azonban a tt nem lesz ss, ezért *uī-kmt-s-emos alapalakot vesz fel. Negyvenedikről kilencvenedikig -gēsimus az utótag: quadrāgēsimus, quīnquāgēsimus (vö. quadrāgintā). A tizesekről azután cent-ēsimus, mill-ēsimus, sőt Lucr. mult-ēsimus, quot-ēsimus. A Priscianusi ducēsimus, quingēsimus analogikus képzés. A ducēti-hez ducēsimus, mivel centēnī: centēsimus.

276. §. Multiplicativa (szorzószámnevek).

A) Határozószók. Gör. ἀπαξ < *s_m + παξ (πήγνυμι-hez, tehát idg. *pāg-, *pāg-), hol a παξ megmervült nominativusi alak. Lat. semel lehet < *semels (vö. gót sim-lē ,egykor') < *sem(a)li-s, ez pedig a bis, *tris után kaphatta -s-ját.

Gör. δίς, lat. bis < *duis (skr. dviḥ, ólat. duis), gör. τρίς, lat. ter < *tris.

A gör.-ben a négyszer s a következő számnevek suffixuma -αις. Ez α-ját τετρα-αις, ἑπτά-αις és δεκά-αις-nek köszönheti, a -αις pedig -αι-ς, s ebből a -αι- bizonyára q^uid, a -s pedig vagy határozószóképző vagy a δίς, τρίς után járult a magasabb számnevekhez is. A suffixum -k-ja nem szabályos, hanem t helyett k-ját οὐκ után kapta. Megvan a -τι- képző is: tarent. ἀμίας (kret. ἀμίας a ἀμο-hoz).

Lat. quater < *quatrus < *quetrus (av. čaθruš). A továbbiakban -iēs, régi -iēns a suffixum: quīquīēns, sexiēs, septiēs, deciēs, vīciēs (vīc-ēsimus), centiēs (cent-ēsimus), undeciēs, terdecīēs stb. Az -iēns megvan a totiēns, quotiēns s ezek után complūriēns, pauciēns alakokban. Bizonyára totiēns- és quotiēns-től ered, hol az i a tőhöz tartozott. THURNEISEN R. (Archiv f. lat. Lexikographie u. Grammatik 5.) a skr. iyant ,ennyi', kiyant ,mennyi' szavakkal veti össze, tehát szerinte < *q^uiēnt, de ez a *q^uoti hatására *quotient lett. Azonban kérdéses, hogy a lat. -ēns csakugyan idg. -nt-re megy-e vissza.

B) Melléknevek. Gör. ἀ-πλός, δι-πλός s az ezt háttérbe szorító ἀπλόος (ἀπλοῦς), διπλόος (διπλοῦς), továbbá δι-πάλτος, τριπάλτος, δι-πλάσιος, ἰόν διπλήσιος, azután δι-φάσιος. A -πλοος rokon a lat. simplex, du-plus alakokkal (*pelā-basis), hol quadruplus után quincuplus (s ez után sescuplus), septuplus. A gör.-ben ugyanez a basis t suffixummal továbbképezve adja a δι-πλάσιος (< *πλασιος) mel-

léknevet. A *διφάσιος, δίφατος* a *γαίνομαι* igéhez tartozik. A lat. *simplex, duplex* < *-*plax*. Itt *q*-val van továbbképezve (vö. gör. *δίπλαξ*). A nyugat-gör. *δισός, τρισός*, att. *διτός, τριτός* < **διχιος, *τριχιος* (vö. *δίχα, τρίχα*) vagy **δι-χιος*, ión *διξός* < **διχθ-ος* (*διχθά*). A *δίχα, τρίχα, τέτραχα* suffixuma (-*χα*) eredetibb *gh*-t tartalmaz, vö. lit. *dveigīs* (kétéves').

277. §. Distributiva és collectiva. A gör.-ben a distributivát *ἀνά, κατά* praepositióval fejezik ki: *κατά* vagy *ἀνὰ δύο* (bini') *καθ' ἓνα* (singuli'), *ἀνὰ πέντε* (quini').

Lat. *singulī* < **sem-gloi* < **sm-gloi* elhasonulással < **smgnoi* (Paul. Fest. *bignae*), olyan képzés, mint *prīvi-gnus*. *Bīnī* < **duis-noi*, *ternī* és *trīnī* < **trisnoi*. A *trīnī* *ternī* helyett bizonyára *bīnī* után készült s épen így a *quadrīnī*, de e mellett megvan *quaternī* is. A *quīnī* < **q^uenq^u-noi*, *sēnī* < **seks-noi*; *octōnī*. A *sēnī* analógiájára *dēnī* (*sexiēs* : *sēnī* = *deciēs* : *dēnī*) s az innen elvont -*ēnī* képző jelenik meg a *septēnī*, *novēnī* számnevekben. Mivel *septiēs* : *septēnī*, lett *vīciēs*-hez *vīcēnī*, *centēnī*, továbbá *vīginti* : *vīcēnī* alapján *ducentī* : *ducēnī* (**ducentēnī* helyett) s épp így *trīcēnī*, *quadrāgēnī*, *quīnquagēnī* . . . *millēnī*. A képző tehát -*no*, azonban BRUGMANN „Die distr. u. die koll. Num. d. idg. Spr.“ szerint -*snoi* > -*snī*, s pedig a **bis-nī*, *tris-nī* számnevekből kiindulva. Szerinte tehát *dēnī* < **decsnī*. Jelentésére nézve collectivum-képző lehetett, de distributivum használatúvá lett a lat.-ban (így BRUGMANN). A genitívus végzete -*um* : *bīnum*.

A distributiva legrégebben ismétléssel fordul elő : skr. *ēka-ēkah* (singuli'), *dvā-dvā* (bini'), gör. *μία μία* (Soph.). Azonban késői is : gör. újtestam. *δύο δύο*, egyh. lat. *duo duo*, de *bīnī bīnī* is.

Névmások.

278. §. A névmásoknak két csoportja van. 1. Személyhelyettesítők : személy- és birtokos névmások (pronomina personalia és possessiva), 2. fogalomhelyettesítők : mutató és kérdőnévmások (demonstrativa és interrogativa) a vonatkozó és határozatlan névmással (relativa és indefinita). E két csoport nem mindig válik szét élesen. Így a harmadik személyű személyesnévmás a mutatónévmással fogalmilag gyakran egybeesik : franc. *il* < lat. *ille*, gót is (újfn. *er*) = lat. *is*. Jellemzi a névmásokat a) a kiegészülés (suppletivismus) a casus rendszerben : gör. nom. *ἐγώ*, acc. *με*, b) a

nominalis ragozástól eltérő suffixumok : lat. semleges *istud* — *iugum*, c) a casus-alakokhoz csatlakozó elemek : lat : *hi-c*, Plaut. *hīs-ce*, *hōrun-c*, d) egyes casusokban idegen elem a gyökér és suffixum között : skr.-ban a *ta* mutató névmáshoz az acc. *ta-m*, de az abl. *ta-sm-āt*.

A névmások között nemmel nem birnak a személyes névmások, a többiek nemmel bírók. A nemmel bíró névmások, azaz a mutató, a kérdő-határozatlan és a vonatkozó névmások HIRT Idg. Gr. III. szerint nagy valószínűséggel ragozott particulák. Köztük a kérdőnévmások voltaképpen nem háromneműek, hanem csak az élő és az élettelen különböztetik meg.

279. §. Személyes névmások.

A személyes névmások ragozása nem mindenütt válik szét szigorúan az egyes, kettős és a többes számban, úgy hogy e számok a töben különböznek egymástól. Pl. skr. abl. egyes számban *mat* (1. szem.), *tvat* (2. szem.), többes számban *asmat* (1. szem.), *yušmat* (2. szem.), gör. dór *ἐμίν*, *τείν* és *ἀμίν*, *ὑμίν*, *νοῖν*, *σφεῖν*, tehát ugyanazok a suffixumok vannak az egyes és többes, valamint a kettős számban. A suffixumok egyezésének az a magyarázata, hogy itt voltaképpen nincs is dualis és pluralis. A lat. *nōs*, gör. *ἡμεῖς* nem az első személyek sokasága, hanem *ego* + *tu* + *is* stb. Vö. HIRT Idg. Gr. III.

Görög				Latin			
		Első személy :	Második személy	Harmadik személy	Első személy	Második személy	Harmadik személy
Sing. nom.	ἐγώ	σύ	—	ego	tū	—	az egyszám használatos
	gen. ἐμοῦ, μου	σοῦ, σου	οὗ	meī	tuī	suī	
	dat. ἐμοί, μοι	σοί, σοι	οἱ	mihĩ	tibi	sibi	
	acc. ἐμέ, με	σέ, σε	ἐ	mē	tē	sē	
	abl. —	—	—	mē	tē	sē	
Dual. nom. ac.	νό	σφó	—	—	—	—	
	gen. dat. νόν	σφόν	—	—	—	—	
Plur. nom.	ἡμεῖς	ὑμεῖς	σφεῖς	nōs	vōs	az egyszám használatos	
	gen. ἡμῶν	ὑμῶν	σφῶν	nostrī	vestrī		
	dat. ἡμῖν	ὑμῖν	σφίσι	nostrum	vestrum		
	acc. ἡμᾶς	ὑμᾶς	σφᾶς	nōbīs	vōbīs		
	abl. —	—	—	mint a nom. mint a dat.			

280. §. Első személy. Gör. *ἐγώ*, lat. *ego*, Plaut.-nál még *egō* is < idg. **egō*, azonban a skr. *aham* idg. **eghom* alapalakra mutat. Az *-ō* és *-om* végzet az ige első személyének hatása (idg. **bherō* és **ebherom*), de HIRT Idg. Gr. III. szerint particula is lehet. Hom. *ἐγών*, lesb. *ἔγων* és *ἔγω*, dór *ἐγών* és *ἐγώ*. A szóvégi *n* lehet a praeteritum és aoristos *-ν*-je után, de HIRT szerint régi sandhi maradvány is, mint *δαίμων* és *homo*. Boiot. *ἰώ* (mint thess. *κλιόμαχος* = *κλεόμαχος*). Nyomosítva: *ἔγωγε* (*ἔμοιγε*, *ἐμοῦγε*), boiot. *ἰώγα*, lak. meg. *ἐγώργα*.

A lat. *egō* rövid *o*-val a iambikus törvény folytán. Van fel. eo. Nyomosítva *egomet* (mint *mēmet*, *nōbismet*, *vōsmet*, *mēpte*) s ez KICKERS E. Sprachwiss. Miscellen III—IV. 1926. szerint < *egom-et(i)* „én is“. Szerinte az *egom* csak itt fennmaradt magánhangzó előtti alak, míg az *ego* mássalhangzó előtti alak.

Genitivus: att. *ἐμοῦ*, *μοῦ*, ión *ἐμέο*, *ἐμοῦ*, *μεῦ*, hom. *ἐμεῖο*, *ἐμέο*, dór *ἐμέος*, *ἐμοῦς*, *ἐμεῦ(ς)*, boiot. *ἐμοῦς*, lat. *meī*, ólat. *mīs*. A *tō* tehát itt más, mint a nominativusban, s pedig a gör. **me-* és **eme-* mutat. Bizonyára a *me-* az eredeti (skr. *mā* acc.) s a szókezdő *e* az *ἐγώ*-tól ered. Ez a *me-tō* az egyes szám obliquus casusaiban végig megmarad. MEILLET MSL. 23. 1927. az *ego* és *me* különbségéből arra következtet, hogy az ősidg. a személyes névmásnál nem különböztetett meg casusformákat, hanem csak egy alakot az alany és egyet a tárgy számára.

A névmás genitivusi végzete *-sio*, s ez megvan a hom. *ἐμεῖο*, *ἐμέο* (itt LACÔTE Melanges Vendryes szerint *-so*), att. *ἐμοῦ* stb. alakokban. A dór *ἐμέος*, *ἐμεῦς* az *ἐμέο*-ból alakult. A hom., dór *ἐμέθεν*, lesb. *ἐμεθεν* határozószói abl. suffixummal vannak ellátva (vö. *οὐρανό-θεν*). A lat. *meī* a *meus* birtokos névmás genitivusa, a *mīs* az enklitikus idg. **moi*, ill. **mei* + *s* (HERMANN Siebenbild. im Griech. 1923. szerint *-so*) suffixum.

Dativus: ión, hom. *ἐμοί*, *μοί*, lesb. *ἐμοί*, *μοί*, boiot. *ἐμοί*, *ἐμύ*, dór *ἐμίν*, *μοί*, phok. *ἐμίνγα*, Hom.-nál *ἐμέθεν* is (l. a genitivust). Lat. *mihi* és összevonva *mī*, ólat. fel. *mihei* és *mihe*, umb. *mehe*. A *mī* helyett Plautusnál egy szótagú *mei* is. Van *mihipte* (vö. *ut-pote*, gör. *τί-ποτε*, *τί-πτε*).

A gör. *μοί* stb. a skr. *mē*-vel egyezik, tehát enklitikus, < idg. **moi* s ebben az *-i* állítólag determinativum. A lat. *mihi* < idg. **mebh(e)i* (KZ. 48, 98) első szótagjában enklitikus helyzetben kapott *i*-vel s a skr. *mahyam*-mial egyeztethető. A labialisa SCHULZE valószínű feltevése szerint a lat.-ban s a skr.-ban is szókezdő *m*-je

miatt elhasonult. A dat. *mī* tehát nem egyeztethető a gör. *μοι*-val, a voc. azonban egyezik vele. SOMMER a *mihi*-t idg. **meg̃hei*-ből magyarázza, PISANI RIGI 9, 1925. és HIRT Idg. Gr. III. benne *ghi* particulát lát, mint a gör. *οὐ-χί*-ban.

A dór *ἐμίν* a *ἀμίν* után.

Accusativus: gör. *ἐμέ, μέ* (kypr. *μεν*, fel. papyr. *ἐμέν* nominalis accusativus-végzettel), tehát a tiszta *tő*. A lat.-ban a legrégibb feliraton, sőt még Plautusnál is *mēd*, később *mē*. Ha a *-d*-től eltekintünk, a lat. *mēd* a skr. *mā*-val egyeztethető, tehát idg. **mē* (a gör. röviddel szemben nem feltűnő, mivel egytagú szavakban különböző idg. nyelvekben gyakori a végszótagnyújtás, de oka nem állapítható meg). Azonban a legrégibb lat. adatok mind *d*-vel (*mēd*, *tēd*, *sēd*, vö. Manios *med fhefhaked* Numasioi) találhatók, úgy hogy a *d*-je nem lehet analogikus az abl. után (így OSTHOFF). MEILLET MSL. 20. szerint a skr. *mām* (acc.): lat. *mēd* = lat. *iu-gum*: *istud*. Másként magyarázta előtte BRUGMANN IF. 23., ki szerint = *mē* + *ed* particula, s ez a particula ugyanaz, mint az *ecce* előtagjában. FAY Class. Phil. 4. OSTHOFF után ablativusnak tartja, s olyan szerkezetből magyarázza, amelyekben az abl. acc.-nak volt értelmezhető: „Manios *med fhefhaked* Numasioi” = szerinte „Manios velem Numasios istennek áldozott.”

Ablativus lat. *mēd*, azután *mē*. Végszótagnyújtás a skr. *mat*-tal szemben, vagy megfelel a nominalis *ēd/ōd* abl.-végzetnek.

Dualis: gör. *ῥώ* = skr. *nāu* < idg. *nōu*. A *ῥῶν* megfelel a *ῥῶν, ποδοῖν* nominalis dativusoknak. A *ῥῶν* (hom., dór) nominativusnak nincs megfelelője más idg. nyelvekben. SOMMER JF. 30. és BRUGMANN szerint < **ῥῶFu*, s ez HIRT Idg. Gr. III. szerint = *nōu* + *i* determinativum. SOMMER szerint a *Fu* = gót *wi-t* s ez volt az eredeti nominativus *ui* alakban, míg a *ῥώ* accusativus. BRUGMANN Ber. Sächs. Ges. Phil.-Hist. Kl. 60. a *Fu*-t a *ῥίξαν*, lat. *vīginti* első tagjával egyeztetni, tehát szerinte *ῥῶ* = „mi ketten”, *σῶῶ* = „ti ketten”.

Pluralis. A nominativus skr. *vayam*, gót *weis*, ófn. *wir* alakokkal szemben att., ión., hom. *ἡμεῖς*, (SOLMSEN KZ. 44. Hom.-nál *ἡμέε*, a második személyben *ἡμέε* alakkal akarja pótoltatni), hom. lesb. *ἄμμεε*, boiot., dór *ᾠμέε*, lat. *nōs*. Ezek közül a lat. *nōs* (végszótag nyújtással mint az av.-ban is *nā*) = skr. *nas* „minket”, idg. **nos* (tehát. enkl. accusativus). A rövid magánhangzó megvan a lat.-ban is: *nos-ter*. A gör.-ben ugyanez a basis, de nullfokon (mint a gót *uns* acc.) és particulával megtoldva: **ns-sme* (az utótagra vö. *sma[d]* „épen”) s ebből gör. **as-sme* > **asme* (a

skr.-ban is *a* az idg. *η*, ezért *asmat* abl.) s tovább hom. lesb. *ἄμμε*, s e ragozatlan alakból ragozva *ἄμμες*. Az **ἄσμε* többől pótló-nyújtással ión-att. *ἡμε* (spiritus asperrel a plur. 2. szem. hatására) s a mássalhangzós tövek után az acc. hom. *ἡμέας*, att. *ἡμᾶς*, a nom. pedig **ἡμέ-ες* > *ἡμεῖς* lett.

A genitivus att. *ἡμῶν*, *ἡμῶν*, ión, hom. *ἡμέων*, hom. *ἡμείων*, lesb. *ἄμμέων*, boiot. *ἄμίων*, dór. *ἄμέων*, *ἄμῶν*, lat. *nostrum*, *nostrī*.

A gör. genitivus eredetileg egyesszámú volt: **ασμε-οιο* (az ősnelvben nem mutatható ki a genitivusa a személyes névmásnak, s könnyen lehet, hogy nem is volt ilyen), de már Hom.-nál is pluralizált: *ἡμείων* s tovább ión *ἡμέων*, att. *ἡμῶν*, lesb. *ἄμμέων* stb. A lat. *nostrum* Plaut. korában még *nostrōrum* (tehát a birtokos névmás genitivusa), a *nostrī* Plautusnál még nincs meg, először Terentiusnál fordul elő a *meī* analogiájára.

Dativus és lat. *ablativus*. A gör. végzet *-smi*, *-smin*, s ez a többi esetben is mutakozó *-sm-+in* locativusi suffixum, ill. *HIRT* szerint particula (skr. *asmin*, *kasmin* a mutató ill. kérdőnévmás egyes loc.-a, av. *ahmi*, *kahmi*): lesb. hom. *ἄμιν*, *ἄμιν*, a dór. *ἄμιν*, *ἄμιν*, ión-att. *ἡμιν*, *ἡμιν*. A dór. egyesszámú *ἐμίν* a *ἄμιν* analogiája. Az *-ιν* (*ἡμιν*) végzet (Hom.-nál még csak *-ιν*) kétes eredetű (*ἡμέων*, *ἡμῶν* hosszú végződése után?). A lat. *nōbis* < **nōbeis* (vö. fel. *vobeis*). Végzete az egyesben fellépő *-bei* végzet (*sibei*) pluralizálása, tehát < **nōzbeis* < **nōzbheis*.

Az *accusativus* gör. att. *ἡμᾶς*, *ἡμας*, ión. hom. *ἡμέας*, hom. lesb. *ἄμμε*, dór. *ἄμέ*. Az utolsók ragozatlan alakok, de látszólag *-e* suffixumúak (l. a nom.-t). A lat. *nōs* idg. *accusativus*, de *nominativus* használatú is lett.

281. §. Második személy. Az idg. basis **teue-/o-*. Ebből való egyrészt a lat. av. *tū*, másrészt ión-att.-lesb.-ark. *σὺ*, boiot. és nyug. gör. *τύ*, lit. *tū*. Az *ū* a gör.-ben is megvan: hom., dór. *τύνη* = lak. *τοῦνη*. Vö. még. boiot. *τοῦ*, *τοῦ-γα* s ugyanevvel a particulával arg. *τύγα*. A lat.-ban még *tūte*, sőt *tūtemet* (Lucr.). Az obliquus casusokban *tue-*, ill. a *u* kiesésével *te-* a basis.

Á *genitivus* gör. att. *σοῦ*, hom., ión *σέο*, *σεῦ*, hom. *σεῖο*, dór. *τέος*, *τεῦς*, *τεῦ*, *τεοῦ*, *τέο*, *τίος*, *τέορ*, dór. *τεοῦς*, boiot. *τιοῦς*, *τεῦς*, *τεοῦς*. A hom. *σεῖο*, < **tuesio*, s mint az első személynél *σέο*, att. *σοῦ*; *τέος* s a többi s végű megfelel az első személyűnek, épen így *σέθεν* olyan, mint *ἐμέθεν*. A lat. *tuī* ugyanolyan, mint a *meī* (a birtokosnévmás genitivusa), a *tīs*, mint a *mīs* < **tei-s* (**toi* helyett).

A *dativus* gör. att., ión, hom., lesb. σοί, ión, hom., dór τοί, lesb. enklitikus τοι, hom., dór., boiot. τέιν, dór τίν, τίνη. Az idg.-t a τοί őrizi, a σοί lehet < *tuoi, de eredhet a többi esettől. A τέιν < *τείν. Az -w-re l. az első személyt. A lat. tibi < *tíbei < *tebhei, umb. tefe, l. az első személyt (skr. tubhyam, ószl. tebé).

Az *accusativus* gör. σέ, boiot. dór. τίν, dór τέ, τύ, τφέ, tehát < *tue, *te. A dór τύ accusativusként használt nominativus. A lat.-ban tēd (Plaut.), azután tē, mint a mēd—mē.

Az *ablativus* az első személynek megfelelően lat. tēd (Plaut.), tē.

A *dualis* egészen magában áll a gör.-ben: att., hom. σφώ, hom. σφῶι (l. ρῶι), gen.-dat. σφῶν, σφῶιν. HIRT Idg. Gr. III. szerint lehet s—phō, ebből a s- ugyanaz, mint a gót izwis (2. szem. plur. dat. acc.) első szótagja, a -pho pedig összefügghet a lat. (am)-bo-val. Egészen valószínűtlen HIRT-nek az a gondolata, hogy a s, gót iz- összefügghet a nominalis plur. -es (πόθ-ες) végzettel.

A *pluralis*nak két töve van: nom. *iū- (skr. yūyam), az obliquus casusokbnn *ues-/uos-. A gör. nominativus ión-att., hom. ὡς, hom. lesb. ὡς, boiot., dór ὡς, boiot. οὖς. Ezek első tagjukban a ues- nullfokát hozzák (us-), tehát az obliquus casusokból új képzések. Ebből a null-fokú többől a nominativus a sme particulával úgy alakult ki, mint az első személy. A nominativus spiritus aspere állítólag a régi nom. tő (iu) maradványa, azonban valószínűbb, hogy a ὑπό-félékkel együtt kapta hehezetét (vö. EPhK. 51.).

A lat. vōs: skr. vas, mint lat. nōs: skr. nas, tehát acc. (l. 1. szem.)

A gör. obliquus casusok: *genitivus* hom. ὡς, ión ὡς, hom., dór ὡς, att. dór ὡς, lesb. ὡς, boiot. οὖς, *dativus* att. hom. ὡς, ión ὡς, hom., lesb. ὡς, dór ὡς, boiot. οὖς, *accusativus* att. ὡς, hom. ὡς, ión ὡς, hom., lesb. ὡς, dór ὡς, boiot. οὖς, *accusativus* att. ὡς, hom. ὡς, ión ὡς, hom., lesb. ὡς, dór ὡς, boiot. οὖς. Ragozásuk olyan, mint az első személyé.

A lat. *vestrum*, *vostrum* (*vostrorum*, *vostrarum* is), *vestrī*, *vostrī* olyan, mint az első személy. Épen így vōbis < vōbeis, s ez fel-on meg is van.

A vōs a -pte-vel összetéve vōpte, a tu met-tel összetéve tūtemet, tūtimet (Ter.), tibimet (Plaut.).

282. §. Harmadik személy. Eredetileg mind a három számban ugyanazt a tövet használták, úgy hogy a gör. dualis és pluralis új képzés. A tő idg. seye-/o- volt, de a lat. személyes-visszaható névmás u nélküli alakot hoz, ellenben a birtokos névmás sovo-s.

Nominativusa nincs. Genitivus att. dór $\sigma\tilde{\iota}o$, ión, hom. $\epsilon\tilde{\iota}o$, hom. $\epsilon\tilde{\iota}o$, $\tilde{\epsilon}o$, dór $\epsilon\sigma\tilde{\iota}o$, $\sigma\tilde{\iota}o$, Hesych. $\tilde{\epsilon}\iota o \alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$, dór, boiot. $\epsilon\sigma\tilde{\iota}o$, hom., dór $\epsilon\theta\epsilon\nu$, lesb. $\tilde{\epsilon}\theta\epsilon\nu$, lat. $su\tilde{i}$. A gör $\epsilon\tilde{\iota}o < *sue-s\tilde{i}o$, ebből $\tilde{\epsilon}o$, att. $\sigma\tilde{\iota}o$, a lat. $su\tilde{i}$ a birtokos névmás genitivusa.

Dativus att., ión, hom., dór $\sigma\tilde{\iota}i$, hom. $\epsilon\sigma\tilde{\iota}i$, $\tilde{i}i$, lesb. $\tilde{\epsilon}\sigma\tilde{\iota}i$, boiot. $\tilde{\iota}i$, $\tilde{\epsilon}\tilde{\iota}i$, dór $\tilde{\epsilon}\tilde{\iota}i$, $\tilde{\epsilon}\sigma\tilde{\iota}i$, $\sigma\tilde{\iota}i$, lat. $sibi$, ólat. $sibi$. A lesb. $\tilde{\epsilon}\sigma\tilde{\iota}i < *s\sigma\tilde{\epsilon}\sigma\tilde{\iota}i$, de a $\epsilon\sigma\tilde{\iota}i < *s\sigma\tilde{\epsilon}\sigma\tilde{\iota}i$. Lehet, hogy a $\sigma\tilde{\iota}i$ u nélküli alakra megy vissza, mint a lat. $sibi < *sebhei$, osc. $sifei$. A lat.-ban *-met* erősítő particulával *sibimet*, s ugyanígy *sēmet*.

Az accusativus gör. $\tilde{\epsilon}$, hom. $\tilde{\epsilon}\tilde{\epsilon}$ is, lesb. $\tilde{\epsilon}\tilde{\epsilon}$, tehát $< *sue$, ill. a $\tilde{\epsilon}\tilde{\epsilon} < *seue$, míg a lat. $sēd$, azután $sē < *sē-d$ végszótagnyújtással.

Az ablativus $sēd-sē$, mint $mēd-mē$.

A gör. dualis és pluralis töve magában áll. Dualis dat. hom. $\sigma\phi\omega\tilde{i}n$, acc. $\sigma\phi\omega\tilde{s}$.

A pluralis nominativus gör. $\sigma\phi\epsilon\tilde{\iota}s$, sőt att. neutr. $\sigma\phi\epsilon\tilde{\epsilon}a$. A genitivus hom., lesb., dór $\sigma\phi\epsilon\tilde{\iota}o\tilde{n}$, hom., ión $\sigma\phi\epsilon\tilde{\iota}o\tilde{n}$, att., hom. $\sigma\phi\omega\tilde{n}$, dór $\psi\epsilon\tilde{\iota}o\tilde{n}$. A dativus ión, att., hom., dór $\sigma\phi\tilde{\iota}o\tilde{n}$, hom., ión, lesb., dór $\sigma\phi\tilde{\iota}o\tilde{n}$, dór $\phi\tilde{\iota}i$, $\psi\tilde{\iota}i$. Az accusativus hom., ión $\sigma\phi\epsilon\tilde{\epsilon}s$, ión-att., hom. $\sigma\phi\tilde{\epsilon}s$ (hom. $\sigma\phi\tilde{\epsilon}s$ is), hom., lesb., dór $\sigma\phi\tilde{\epsilon}$, $\sigma\phi\tilde{\epsilon}$, dór $\psi\tilde{\epsilon}$.

A tő $\sigma\phi$. Valószínűleg a $*se$ -null-fokon + $*\phi i$ (mint $\tilde{i}-\phi i$ 'erővel'), tehát $\sigma\phi i$ -ből indulhatunk ki s ez az $\tilde{\alpha}\mu\mu\tilde{\iota}n$ névmás-alakkal asszociálódhatott. A $\sigma\phi\tilde{\iota}i$ lehetett lehát az eredetibb dativus, s ezt a nyelvjárások nagyobb részében még a dat. suffixummal megtoldották s így lett $\sigma\phi\tilde{\iota}o\tilde{n}$. Másrészt $\sigma\phi\tilde{\iota}i$ -ből $\sigma\phi\tilde{\epsilon}$ lett a $\tilde{\epsilon}$ után s ez az első és második személy szerint ragozódott.

283. §. A gör.-ben a személyes névmás az $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{s}$ névmással együtt visszaható névmás. Nominativusa nincs. A többes számban a személyes névmás külön ragozódik. Genitivus $\epsilon\mu\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$, $\epsilon\mu\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\eta}s$, $\sigma\epsilon\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$, $\sigma\epsilon\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\eta}s$, $\tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$, $\tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\eta}s$, a dativus $\epsilon\mu\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\eta}$, $\epsilon\mu\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\eta}$ stb., de a többes genitivus $\tilde{\eta}\mu\omega\tilde{n}$ $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$, $\tilde{\iota}\mu\omega\tilde{n}$ $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$, $\tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$ vagy $\sigma\phi\omega\tilde{n}$ $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$, dativus $\tilde{\eta}\mu\tilde{\iota}n$ $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\iota}s$, $-a\tilde{\iota}s$, . . . $\tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\iota}s$, $-a\tilde{\iota}s$ vagy $\sigma\phi\tilde{\iota}o\tilde{n}$ $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\iota}s$, $-a\tilde{\iota}s$ stb. A $\sigma\epsilon\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$ helyett $\sigma\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$ stb. is, $\tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$ helyett $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$.

Hom.-nál az $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{s}$ néha visszaható névmásként szerepel, phok. $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon} = \epsilon\mu\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$, lak. $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon} = \tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{\upsilon}$, el. $\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\alpha}o = \tilde{\epsilon}\alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\eta}s$. Továbbá van $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{s}$ $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$, kret. $\alpha\tilde{\iota} \tau o\sigma\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$, boiot. $\alpha\tilde{\iota} \sigma\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$ (a második szótag eltűnésével), delph. $\alpha\tilde{\iota} \sigma\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{n}$, herakl. $\alpha\tilde{\iota} \tau \alpha\tilde{\iota} \tau \tilde{\alpha}s$.

Az $\alpha\tilde{\iota} \tau o\tilde{s}$ BRUGMANN szerint eredetileg határozószó (mint a skr. *am-utas* 'onnan') s később ragoztatott, HIRT szerint lehet $\alpha\tilde{\iota}$ particula + τo névmás.

284. §. Birtokos névmások. Gör. *ἐμός, ἐμή, ἐμόν, σός, σή, σόν,* *ἡμέτερος, ἡμετέρα. ἡμέτερον,* lesb. *ἄμμετερος* és *ἄμμος*, nyug. gör. *boiot. ἄμός* (av. *ahma-*), *ὑμέτερος, ὑμετέρα, ὑμέτερον,* nyug. gör. *ὑμός*, 3. szem. *boiot. ἑφός*, Korinnánál hagyományozva: *τριπόδων ἑς ἰών* (magánhangzó előtt *e > i*), továbbá a költői használatú *ὄς, ἦ, ὄν* és a visszaható jelentésű *σφέτερος*. A lat.-ban *meus, mea, meum, tuus, tua, tuum*, fel. *tov[am]*, *suus, sua, suum*, fel. abl. *soveis, noster, nostra nostrum, voster (vester), vostra, vostrum*. Plur. gen.-a *meum, tuom* is Plautusnál.

A gör. első személyű *ἐμός* ez av. *ma*-val egyeztethető, de a személyes névmás első személyétől kapott szókezdő *ε*-vel (az őrm.-ben is *im*, nasalis előtt az *e*-ből szabályos *i*-vel). A lat. *meus* < **meios* (ószl. *mojb*) s ez HIRT Idg. Gr. III. szerint **mei*-os, tehát a **moî* (l. az első szem. névmást) továbbképzése.

A második személy gör. *σός* < **tuos* (skr. *tvas*), de lesb., hom., dór *τεός* < **teuos*. Ennek megfelel ólat. *tovos* s belőle hangsúlytalan helyzetben *tuus*.

A harmadik személy gör. *ὄς* < **suos* (skr. *sua*-s 'saját'), a hom. *ἐός* és *boiot. ἑφός* < **seuos*. Ennek megfelelőleg lat. *sovos* (fel. *soveis*) s ebből hangsúlytalan helyzetben *suus*. A **suos* alaknak lat. *so-* felel meg s ezt hozhatja Enn. *sīs oculīs*, Paul. *Fest. sam.*

A többesszámú névmást a gör. is, lat. is *-tero* suffixummal képezi: gör. *ἡμέτερος, ὑμέ-, σφέ-*, dualis is *νωϊ-, σφωϊ-τερος*, lat. *noster, voster—vester*. A második személy itáliai **ves-tero* (umb. *vestra*), s ebből az ólat. *voster* analogikus a *noster* után. A tő rövid magánhangzója mutatja, hogy nem *nōs, vōs* továbbképzéséről van szó, hanem az alapszó *nos-, ves-*, s ennek meg is felel a skr. *nas, vas* ('minket, titeket'). Nem *-tero* suffixummal képzett a lesb. *ἄμμος*, dór *ἄμός* (av. *ahma* 'noster'), lesb. *ῥμμος*, dór *ῥμός*.

A lat. birtokos névmások *-pte* és *-met* particulával összetéve is lépnek fel: *suomet* (Sall.), *suīsmet* (Liv.), *suompte, tuōpte* (Plaut.), *meāpte* (Plaut.), *suapte* (Varro, Cic.), *suōpte* (Liv., Cic.), *nostrāpte* (Ter.).

A lat. *mī* vocativus nem *meus*-ból való, mint LOEWE KZ. 51. tartja, hanem a gör. *μοί*-val egyezik (*mi ocelle* — gör. *τέκνον μοι*).

285. §. Kölcsönös névmás az idg. alapnyelvben nem volt. A gör. *ἀλλήλων* (*ἄλλος, ἄλλη. ἄλλο*-ból) mindenesetre az *ἄλλοσ-ἄλλον* nőnemű, ill. többes semlegesnemű alakjából származik: **ἀλλᾶ-ἄλλᾶν*, a seml. *ἄλλα-ἄλλα* összevonva **ἀλλᾶλλ-* s ez csak a végén ragozó-dott, még pedig dualisban és pluralisban. Az így keletkezett

ἀλλᾶλλο-ból ἀλλᾶλο- s att. ἀλλήλο- lett. Lat.-ban csak *alius alium*, *alis alium*, *alter alterum*, *alter alium* stb.

286. §. Mutató névmások. Az idg. alapnyelvben több mutató-névmás volt. Nagyrészüik particulából lett.

1. *so, *sā, *to = gör. *ὅ, ὅ, τό* (skr. *sas, sā, tad*), *ὅδε, ὅδε, τόδε, ὅδεῖνα*, thess. *ὅ-νε, τόνε. τάνε, οὔτος, αὐτή, τοῦτο*, talán *αὐτός, αὐτή, αὐτό*. A lat.-ban csak maradványai vannak az Enn. *sā-psa*, Plaut. *sum-pse*, Paul-Fest. *sam, sōs, sās* névmásban, a loc. *sīc* határozószó-ban, esetleg az *ipse* (l. később) névmásban s ugyanez az ólat. *topper* < **tod-per, tum* (MEILLET MSL. 15. av. *təm* 'akkor' alakkal egyezteteti; bizonyára accusativus-alak, de láttak benne loc.-t és instr.-t is), *tam, is-tud* (gör. *τό[δ]*), továbbá *tot, tālis*. Vö. még gót *sa, sō, þata*, skr. *sas, sā, tad*. A so- tő csak nom., a to- a többi eseté és a semlegesé. MEILLET MSL. 23. 1927. ebből azt következteti, hogy a mutatónévmás casusformái is későiek az idg.-ban.

2. *ke*: gör. *κεῖνος*, dór, lesb. *κηρος* < **κε-ἔρος* (vö. *ἐ-κεῖ*), a lat. *ce-do* ('add ide') első, *ec-ce* < **ed-ce* második tagja, Plaut. Ter. plur. nom. masc. *his-ce*, tehát *hi-c, haec, hoc*. A lit. és ószl.-ban mutató névmás: lit. *szis*, ószl. *si*.

3. Lat. *is, ea, id* régi *i-tő*, gót *is, ita*, skr. *idam*, lit. *jis*, s mellette *ei- is* (skr. *ayam*), de l. később. Az *idem* < **is-dem, ipse*, talán < **is-pse, is-te*, gör. Hesych. *ἴν' αὐτή, αὐτήν, αὐτόν*. MEILLET. MSL. 15. a gort. *ioi*-nak BUCK-kal mutató értelmet tulajdonít s a lat. *is* mellé állítja.

4. -n-tövek: gör. *κεῖνος* második tagja, tehát < **κε-ενος, τῆρος* < **te-enos* (*τεῖ-δε* adv.). A lat. *enim* is ugyanebből a basisból *i-tővű* accusativus, de HIRT Idg. Gr. III. itt is *im* particulát lát.

A lat. *hic, haec, hoc* névmásban WALDE Lat. Etym. Wb. és HIRT Idg. Gr. III. szerint a skr. *gha, ha, hi* particula rejlik, tehát idg. **gho, ghe*, ill. **ghi + ke*. A *ghi* megvan a gör. *ὀψί* második tagjában is, sőt HIRT még a lat. *mihi*-t is vele magyarázza. THURNEYSSEN IF. 39. mutató határozószónak tartja. HERBIG IF. Anz. 37. szerint **hoi* a lat. tő, aminthogy az *is* is **ei* (vö. skr. *ay-am*). Csakhogy az *i* szabályos az idg. *quis*-ben s innen is juthatott a *ho-tőbe*. A lat. *ille, ólat. ollus, olle* (Plaut.-tól kezdve *ille*), ugyanaz a tő, mint *olim, ulter* < **ol-teros*.

E névmásoknak, valamint a többi nemmel bíró névmásoknak a ragozása egyben-másban különbözik a nominalis ragozástól. Már a nominalis ragozásnál említettük, hogy a gör. *hom* *λόχοιο* végzete, a -sio, az *οἴχοι* és a lat. *equi* plur. nom. végzete, az -oi, a gör.

θεῶν a lat. *deārum* suffixuma, a *-sōm*, általános felfogás szerint a pronominalis ragozásból való. A személyes névmás *mēd* accusativusa a nemmel bíró semlegesnemű névmások *d* suffixumát hozhatja. Egyebekben l. az egyes névmások ragozását.

287. §. A görög *ὁ, ἡ, τό* mutatónévmás egyrészt névelővé fejlődött, másrészt megmaradt névmásnak (*αὐτὰρ ὁ βοῦν ἐρευνᾶν, ἀναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων*), főleg particulával: *ὅδε, ἦδε, τόδε* (vö. *í-dé*, lat. *quan-de*), thess. *ὅ-νε, τό-νε, τά-νε* (gen. *τοῖ-νεος*, plur. gen. *τοῦν-νεονν* is), ark. *τωνί* (huius'), *τῶν-νί* ark. *τά-νν* (haec'), dat. *τῶνν* és *τῶν-νί*, kypr. *ὅ-νν, τόνν* (hunc'). Továbbá *ὁ δεῖνα, ὁδεῖνα*, s ez bizonyára a *ταδεῖνα* = **τάδε ἔνα*-ból (*ἔνα* = **eno*-névmástő) indult ki.

A *οὗτος, αὕτη, τοῦτο* HIRT szerint = *ὁ-ῦτος, ἄ-ῦτη, το-ῦτο*, de az *-ντο* is *v+το*. Az *u*-ban mutató particulát lát, mint az óp. *hauv* (idg. *so-u*), av. *hāu* (idg. *sā-u*) névmásokban is, a *το* pedig megvan az ószl. *kā-to* (ki') alakban, úgy, hogy az eredeti névmás *οὔτο* (masc.), **αὔτο* (fem.), *τοὔτο* (neutr., **τοῖ-ντο* helyett) lehetett s KRETSCHMER ki is mutatott dór vázán *οὔτο* alakot. A hímnemben tehát -s végzetet kapott, a nőnemben ezután *αὐτῶ*, att. *αὔτη* lett, s végül a *ὁ:τό* alapján *ὅ*-hoz semleges *τοῦ* készült, tehát *τοῦτο* alakot nyert. A többes nom.-ban a *οὔτοι, αὔται* a sing. nom. kiképzése után keletkezett, a semleges *ταῦτα* lett a *τοῦτο*-hoz, mivel *τά:τό*. Az obliquus casusokban a tő megmerevült első taggal *τόντο*-, a nőnemben pedig *ταύτη*- van a *αὔτη*-helyett, mivel a névelő hatására szókezdő *τ*-t kapott. A többes gen. nőnemben is *τούτων*, tehát egyforma a három nem többes gen.-a. A dórban azonban a plur. nom. masc. és fem. *τοῦτοι, ταῦται* és a nőnemű plur. gen. *ταντῶν*. A boiot.-ban végig *οὔ*- a tő: acc *οὔτον*, neutr. *οὔτο*, gen. *οὔτω*, plur. acc. *οὔτως*, neutr. *οὔτα*, gen. *οὔτων*, eretr. *τοῦτα* = *ταῦτα*, el. gen. *ταύτων*, phok. plur. nom. *τοῦτοι*, neutr. *τοῦτα*, plur. acc. fem. *τοῦτας*. Egyébként a ragozását l. fent a *ὁ, ἡ, τό* névmásnál.

A fenti lehetőségen kívül feltehető, hogy a névmás a seml. *τοῦτο*-tól indult ki. Ez = *το-ντο*, s benne a második *το* állítmány, majd megmerevült mint adverbium s így ment át a hímn- és nőneműre. Másrészt a KRETSCHMERTől felfedezett att. *τοτο* a *τό* névmás kettőződésére mutat.

A *οὗτος* alapjául szolgáló *ὁ, ἡ, τό* névmás nőnemű *nom-nativusa* dór *ἄ*, a semleges *τό* a gör. végszótag törvények szerint elvesztette -d-jét (vö. skr. *tad*, lat. *is-tud*). Ez a -d megfejtetlen eredetű; talán tőképző suffixum (SCHMIDT Nyt. IV.), HIRT Idg.

Gr. III. határozószóból magyarázza a semleges alakot. A hom. *τοῖο* (s ebből thess. *τοῖ*) *genitivus* megfelel a skr. *tasya*-nak, tehát a suffixuma -sio, s ez HIRT Idg. Gr. III. szerint eredetileg particula(!). Az ión-att. *τοῦ*, dór. *τῷ* tartalmazhat szintén *sio* suffixumot, de lehet < **to-so* (így LACÔTE F, *Mélanges Vendryes*), a *τῆς*, dór. *τῆς* gen. azonban nominalis ragozású. A *dativus* *τοῦ*, *τῇ*, dór. *τῇ*. A boiot. *τοῖ* = locativus, s ebből *τοῖ*, *τεῖ*, *τῷ*, a fem. *ερετρ. τεῖ*, lesb. thess. *τῇ* > *τᾶ*, kisázsiai ión *τῇ* a *τῇ* helyett. Az *accusativus* *τόν*, *τήν* dór. *τᾶν*, mint a nomennél. A *dualis* *τό* a nőnemben is, pedig a skr.-ban hímn. *tāu*, nőnemű *tē* (idg. **tai*), a gen.-dat. *τοῖν*, mint a nomennél. A *pluralis nominativus* a hímnemben idg. **toi* (benne HIRT Idg. Gr. III. *i* determinativumot keres), skr. *tē*, lat. *is-tī*, s ebből boiot, dór, lokr., hom. *τοί*, boiot. *τό*, viszont az ión-att., achaiban, sőt hom.-nál is *οἱ*, a nőnemben *αἱ* a *οἱ*, *ἡ* sing. nom. után. A *ταί* nominativus analogikus a *τοί* után, a skr. hozza a szabályos *tās* alakot. A *genitivus* nőnemben Hom.-nál még *τᾶων* < **tāsōm* (skr. *tāsām*), s ez s-ját HERMANN E. *Ἀντίδορον* szerint a *tāsu* loc.-tól kapta az idg.-ban. Ebből dór, lesb., boiot, ark. *τᾶν*, ión-att. *τῶν* < **τέων* < **τηων*. A hímnemű *τῶν* lehet nominalis képzésű **tōm*. A *dativus* *τοῖς*, hom. *τοῖσι*, tehát = locativus a nominativusi -oi-val (skr. *tēṣu* < **toi-su*), fem. att. fel. *τῇσι*, s ebből a *τοῖσι* – *τοῖς* hatására *ταῖς*. A boiot. *τῷς* dat. = *τοῖς*. Az *accusativus* ión, att. lokr., phok. *τούς*, dór, boiot. *τός*, lesb. *τοῖς* < **tons*, krét. *τόνς*, nőnemű *τάνς*, ión-att. *τᾶς*, lesb. *ταῖς*. A semleges *τᾶ* (ellenben skr. *tā*, l. a nominalis ragozást).

A *ὁ*, *ἡ*, *τό* összetételei ugyanígy ragozódnak.

288. §. Gör. *ἐκεῖνος*, dór *κῆνος*, ión *κεῖνος* < **κε-ενος* (l. fent). Az *ε-* ugyanaz lehet, mint az osc. *e-tanto*, lat. *e-quidem* (l. 228. §.) alakokban. Ragozása melléknévi, csakhogy az egyes semleges = -o végzetű, tehát *ἐκεῖνος*, *ἐκεῖνη*, *ἐκεῖνο*. Mellette dór, phok. *τῆμος* < **τενος* (vö. *τεῖ-δε* határozószóval, mint *κεῖνος*-hoz *ἐ-κεῖ*).

289. §. A *ὁ δεῖνα*, *ἡ δεῖνα*, *τὸ δεῖνα* névmásban a *ὁ*, *ἡ*, *τό* ragozódik, a *δεῖνα* nem. A *δεῖνα* helyett van ragozódó (*δεῖνος*, *δεῖνη*) *δεῖν-* mássalhangzós tő is. Ez nem mutató, hanem határozatlan (‘aliquis’) névmás lett. Eredete kétes. Talán **τάδε ἕνα* > **ταδεῖνα* s ezt **τὰ δεῖνα*-nak értelmezték.

Thess. *ὄνε*, *τόνε*, *τάνε*, *τοῖνεος* (sing. gen.), *τοῖν νεουν* (plur. gen.). A -*νε* itt particula, mint a lat. *super-ne* határozószóban, de névmástő is volt (**no-*), s ennek accusativusa a lat. *nam*, teljesebb alakjában (**eno-*) *enim*. Ugyanez a particula van *ī*-vel toldva az ark. *τωνί* (‘huius’), *τᾶννί* (‘hanc’) névmásokban.

290. §. A latinban az idg. *so, ill. *to csak néhány adatban maradt fenn (l. előbb), továbbá az *iste* és a némelyek szerint szintén ide való *ipse* < *i-p(e)-so névmásokban.

Is, ea, id, osc. iz-ic (is'), gót is, lat. idem < *is-dem, *ipse, iste, ólat. acc. im* (skr. *im-am*), neutr. *id, osc. id-ik, gót it-a, idem* (skr. *idam*).

Az idg. tö mindenestre *ei-* s ebből SOMMER Gl. 5., majd LEU-MANN *i-* és ősitáliei *eo-*, HERBIG IF. Anz. 37. *ei* és mellette *e, ī, i*-tövet vesz fel a latin számára. Az *eo*-ra nézve BRUGMANN *Berichte d. sächs. Akad.* 60. az **eiā*, skr. *ayā* instrumentalisból indul ki, s szerinte innen ered az *ea, eam, eae* ragozás, ezt pedig nyomon követte az *eum, eō, eōrum*. SOMMER azzal érvelve, hogy BRUGMANN feltevése az itáliei nyelvekből ki nem mutatható alakból indul ki, az accusativusi *eum*-ból származtatja az *eo*-tövet. A skr.-ban ugyanis van nominativusi *ayam*, ez idg. **eiom*, ebből lat. *eom* > *eum*, s ez az accusativusnak vélt nominativusi alak az alapja az *eo*-tőnek. Az így kapott idg. alakban a *-m* tehát nem accusativus-végzet, hanem *-om* particulával megtoldott *-ei* névmással van dolgunk. Az *eum* accusativus után a nőnemű *eam*, majd a többes számú accusativusi alakok keletkeztek. Az *ei*-tőből a plur. gen. szabályosan **ei-sōm*. Ez megvan az osc. *eisun-k* alakban. A fem. *iā*-tő nem maradt fenn, csak a határozószóvá lett lat. *iam* accusativusban. MEILLET MSL. 19. szerint is **ei-om* az *eum*, azonban első tagjában olyan particulát lát, mely egytagú mutatószó elé járul, mint a skr.-ban az *im*: *im-a-m*. Csakhogy a skr. accusativus lehet az idg. *i*-tő accusativusa + *om* particula.

Az *ei*-tő nominativusa is s mellette *eis* (az *eius* gen.-ból ?), *ea, id. Genitivusa eius*, fel. *EIVS* (egyszótagú *eis* is). SOMMER és WACKERNAGEL IF. 31. szerint = **eiio* < **e-sio* (skr. *asya*) genitivus s-szel bővülve a nominalis -os genitivus végzet hatására. Tehát itt idg. *e* tövet vesznek fel. HERBIG IF. Anz. 37. ezt a magyarázatot valószínűtlennek tartja, mivel *-si-* > *-ii-* nem mutatható ki (vö. *basium*, l. 218. §.) s helyette **eiios*-ból indul ki. Sokan a *quoius* analogiáját látják benne, ez pedig lehet melléknév sing. nominativusa (l. 298. §.). Természetesen feltehető, hogy ha volt *quoius* melléknév, lehetett *eius* is, tehát az utóbbinak nem kell okvetlenül analogikusnak lennie. Mérése Plautusnál *~* és *~*. A *dativusa ei*, fel. *eiei* is, a nőnemű elvétele *eae* az ólat.-ban, majd mint új képzés Kr. u. 162-ből. SOMMER *-ei* locativusi végzetet keres benne (milyen *ēēē*, osc. *lúvkei* és *-io*-tőnél *Brundisiū*) és *-ii*-jét a genitivusból ma-

gyarázza, SKUTSCH Gl. 1. szerint az *-i*-tövek dativusa, LEUMANN-nál *eius* : *eiei* = *Venerus* : *Veneri* (dat.). Az *eiei* > *eiū* s minthogy *-ī* előtt eltűnik a *ii*, > *eī*. Plaut. Ter. Lucr. *eī* is, de már Plaut.-nál s a klasszikus írónál egyszótagú *ēi* is, úgy hogy egészen egy időben háromféle *eī*, *ēī* és *ēi* méretű. Az *accusativus* ólat. *im* s mellette *em* is a nomen után (*hostem*), a semleges *id*. Az *eum* *eam* alakot l. fent. Az *ablativus* fel. *eōd*, *eād* > *eō*, *eā*.

Pluralis nominativa *ī* < *ei* < *eī* (Plaut.) < *eei* < **ei-oi* (l. az *-o*-tő ragozását). A klasszikus latinból nem mutatható ki kétszótagúnak. Fel. *eis*, *ieis* -s nominativusi továbbképzéssel, továbbá *eis* (lehet *eīs* és *īs*), *īs* (123/2. Kr. e.). Az *ei* > *ī* összevonást mutatja *īdem* (Lucr., Verg., Hor.), fel. I. A nőnemű *-ai*—*ae*, a semleges *-a* végzetű, mint a nomennél: *eae*, *ea*. A *genitivus*, *dativus*—*ablativus* és az *accusativus* a nomen szerint ragozódik: *eārum* < **eā-sōm* (állítólag a névmásnál eredeti s onnan ment át a nomenhez), az *eōrum* az *eārum* befolyására (vö. skr. *tēṣām* < **toi-sōm*) keletkezett; a himnemű *genitivus* *eum* Paul. Fest.-nél. A dat.-abl. az ólat.-ban kétszótagú *eīs*, azután összevonással *īs*, mint a nominativusban is. Plaut. és más drámaíróknál van *ibus* is, de ez új képzés s nem a skr. *ēbhyas* megfelelője. A nőnemű *eābus* szintén új képzés a nőnem megkülönböztetésére (vö. *tilīs*—*filīābus*). Az *accusativus* *eōs*, *eās*, *ea*.

Az *īdem*, *eadem*, *idem* = *is*, *ea*, *id* + *em*, ill. eredetibb *om* (skr. *is id-am*), de a semlegesnemű alaktól *-d*-t kapott a hím- és nőnemű alak is. Az innen elvont *-dem* van *ibī-dem*, *prī-dem* stb.-ben is. Ragozása egyezik az *is*-ével. A nominativusban van fel. *eidem* (*ei* = *ī*) és *eisdem*, *eisdim*, a nőnemű sing. dativusban *eaedem* *is*, az acc. *eundem*, *eandem* (az *md* > *nd*), a plur. nom. *īdem*, de fel. *īsdem* és *eisdem* is.

291. §. A *hic*, *haec*, *hoc* régi alakjai Plaut. Ter. *hīsc(e)*, *hōrunc*, Plaut. *hārunc*, Ter. *hōsce*, Cic.-nál kérdő *hici-ne*, fel. *hoiusce*, *hoice* (dat.), *honce* (acc.), *heisce* (plur. nom.), *haice* (plur. neutr.), tehát *hi-*, *hae-*, *ho-* + *ce* particula és a *ce* ugyanaz, mint az *ecce*, *ce-do* alakokban. A klasszikus korban a *c* csak az egyes számú *hic*, *haec*, *hoc*, *huic*, *hunc*, *hanc*, *hōc*, *hāc* és a többes számú semleges *haec* alakokban maradt meg, de előfordul *c* nélkül a sing. dativusban is: *hae* (nőnemű Catonál). A *hisc(e)*, *hosc(e)* Plaut.-, Ter.-nál csak magánhangzó előtt állanak, a *hīs* mássalhangzó előtt. A többesszámú dativus-ablativus Plaut.-nál *hibus* is.

Töve *ho-*, ill. HERBIG IF, Anz. 37. szerint **hoi*. A *hic nominativus*

eredetileg rövid (fel. *hec*) s nincs casus-suffixuma (akik *ho-* tövet vesznek fel, hangsúlytalan **ho-ce* alakból magyarázzák), a klaszszikus korban azonban nagyobbára hosszúnak mért, de ekkor sem *hīc*, hanem *hicc* (fel. *hicc est*) analogikusan a semleges *hocc* < **hod-ce* után). TOLKIEHN Sokr. 5. azonban a *hicc*, *hocc* ejtés ellen foglal állást. A *hoc* geminatája mássalhangzó előtt rövidült meg, tehát a *hoc* o-ja is rövid, mire nézve vö. *ὅς ἔρε* (Plutarch. Numa 14.). A nőnemű tő nominativus-accusativusban **hā-*, de a nominativusbae *i*-vel bővült: *hae-c(e)*. Ebben az *i*-ben sokan mutató particulát látnak. A *genitivus huius*, mérése Plaut.-nál — *u* és *uu*. Eredete olyan, mint *eius*-é, tehát az egyik felfogás szerint megmerevült singularis nominativus a *quouis* hatására, a másik szerint *-sio* suffixummal (l. *eius*) van ellátva. A **hoiios*-ból a *huius* hangsúlytalan helyzetben lett. A *dativus hoice* (fel. *hōice*) > *hoic* (fel.) > hangsúlytalan helyzetben *huic*. SOMMER szerint < **hoiieice* a genitivusból kapott *ii*-vel, de l. az *ei* dat.-ra vonatkozó felfogásokat. Mérése Plaut.-nál — — is, azután egyszótagúnak mért, de kétszótagú *uu* is. A fem. *hae* alak a nominalis ragozásból való. Az *accusativus hunc* < **hom-ce*, s ebből *hunc*, mivel *-onc* > *unc*. Az *ablativus hōc* < **hōd-ce*, *hāc* < *hād-ce*.

Pluralis nominativus *hī* < **hoi* a **hei-n* keresztül (fel. *hei*). Előfordul *-s* továbbképzéssel is: *heis*, *heisce*, *hīsce* (Plaut., Ter.). A nőnemű alak olyan, mint a nomennél. A semleges állítólag *-i* mutató particulával bővült, mint az egyesben a nőnemű *haec* nom. A *genitivus hōrunc*, *hārunc*, Plaut. után csak *hōrum*, *hārum* (l. *is*). A *dativus hīs* < **hois*, **hais* (Plaut.-nál *hībus* is), az *accusativus hōs*, *hās* a nominalis ragozás szerint. Van praefigált *ecce*- is: *ec-cum* = **ecce hum* (*ecce hunc* helyett), *eccam* (*ecce hanc*) s ebből lett plur. nominativus *ecca* Plaut.-nál.

292. §. *Iste, ista, istud* első tagja mind a három nemben általánosult s megmerevült *is* (de MEILLET MSL. 22. 1921. szerint *i-ste*), második tagja a **to* névmás (**so*, **sa*, **tod*). BRUGMANN szerint azonban utótagja a *te* particula, mint *tūte*-ben, THURNEYSSEN IF. 39. szerint pedig az *iste* mutató határozószó. LEUMANN úgy magyarázza, hogy az *is* a particulaként használt semleges **tod*-dal bővült s a hímnemű **is-tod* semlegesnek éreztetvén hozzá a hímnemű accusativusi *istum* készült (*im-tod* helyett) az *illum*: *illud* analógiájára. Bővíülhet *-ce* particulával is: *istuc*, *istaec* (sing. és plur. neutr.), *istunc*, *istōc*, *istaec*, azután *-ne* kérdő particulával *isticine* < **iste-ce-ne*, *istacine* és praefixumként indulatszóval: *ec-cistum* (*ecce*).

A *nominativus iste* asigmatikus. Az *e* lehet < *o*, feltéve, hogy *sequere* lehet < **sequeso*. A *genitivus istius* eredetileg bizonyára **istī* (nominalis végzetű) és az *ei*os után lett **istīos*—*istius*, majd a klasszikus lat.-ban *istius* (vocalis ante vocalem). Van még egy-szótagú *ius* is: *istī(u)s modī*, s ebből a -s eltűnésével mássalhangzó előtt *istīmodī*. A *dativus istī*, a nőnemű Plautusnál *istae* is, a hím- és semlegesnemű Apuleiusnál *istō*. Eredete megegyezik az *ei* névmáséval, tehát BRUGMANN, SOMMER és mások szerint locativusi -*ei*, SKUTSCH Gl. 1. az -*i*-tövek dativusát (vö. *hostī*, *marī*) keresi benne (az -*ei* suff.-ra vö. osc. dat. *altrei*), de azzal, hogy ez nem -*i*-tő, hanem csak az -*i*-tövek analogiája, tehát mint *ei*us: *istius* = *eī*: *istī*. A többi alak az -*o*-, -*ā*-tövű nomenek szerint ragozódik, csak az egyesszámú semleges *istud*.

293. §. *Ille, illa, illud*, arch. nominativus *ollus* (Varro), *olle* (Fest.), plur. abl. *ab oloes* (Fest.), *olleis* (fel.), sing. dat. *ollī*, plur. nom. *ollī*, dat.-abl. *ollīs* mint archaismus Cicerónál és Vergiliusnál. Ide való, mint -*i*-tövű acc. *ōlim* (HIRT Idg. Gr. III. szerint *im* particulával), továbbá *ulter* < **ol-teros*, umb. *ulo* ,oda'. Az *ollus* lehet < **ol-nos* s talán *iste* hatására *olle*, majd az *is, iste, ipse* névmások befolyására *ille* (Plautusnál s attól kezdve az élő nyelvben egyedül él). HIRT Idg. Gr. III. az *ille* névmást így választja el: **is-le* s benne ugyanazt a *le* particulát látja, mint a *tā-lis*-ban. Az ő feltevése elválasztja az *ille* és az *ollus* névmást.

A *ce* particula az *ille*-hez is járulhatott: *illaec* (Lucr.), *illiusce* (Cato), *illōsce, illāsce* (Varro), *illic* (Terentiusnál nom.), *illuc* (seml.). *Ecce*-vel *eccillum* Plaut.-nál s ugyanott még *ellum*, Terentiusnál *ellam*.

Nominativusa, mint az *iste* névmásé, a vígjátékiróknál *ill'* is. A *genitivus illius* (vö. *istius*), és pedig Plaut.-nál gyakori -*ius*, Ter.-tól -*ius* (vö. Marx 'Plautus Rudens', 1928), a *dativus illī* (vö. *istī*). A nőnemű is így, de mellette a *genitivus* a késői népnyelvben -*aeius* (-*ēius*): *illeius, illaeus, ilaius* az *illae* és *illius* keveredéséből és a *dativus illae* is (Plautus, Cato). A hím-nemű dat. *illō* is (Apul.) és vulgaris *illui*. Az acc. *illum* és *illam* mellett *illunc* és *illanc*. Többesszámban az -*o*/-*ā* tövű mellénevek szerint ragozódik. Van még sigmatikus nominativus is: *illisc(e)* Plaut., továbbá *illibus* dativus.

294. §. Az *ipse, ipsa, ipsum* *is+pse* particulára mutat, a második tag pedig HIRT Idg. Gr. III. szerint *pe+se* particula összetétele. Fest., Plaut. *eapse*, Plaut. *eampse, eāpse, eaepse, eumpse, eopse*. A *pse*

utótagra vö. Enn. *sa-psa*, Plaut. *sum-pse*, Cic. *sē-pse*. KRETSCHMER (Deutsche Literaturzeitung 1894) a *pse*-t a sicil. dór $\psi\epsilon$ (= $\sigma\phi\epsilon$) accusativusszal kapcsolja, s szerinte az *is-pse*, *eum-pse* az eredeti ragozás s csak *ille*, *iste* megfelelő alakjai után lett *ipsum* stb. SOMMER szerint itt nincs *pse* particula, hanem a *so* névmás kettőzésével van dolgunk: **som-som* (hímn.) és **sam-sam* (nőn.)-ból **sumpsum*, **sampsam*, ez utóbbi után *sapsa* (fem.), ebből *eapsa* s tovább *is-pse*, *ipse*. Tetszetős magyarázat, azonban a legrégibb adatok ragozatlan *pse* alakra vallanak, MEILLET MSL. 22. 1921. szerint *i-pse* (s nélkül az első tag).

Ragozása olyan, mint az *ille*, *iste* névmásoké. A nominativus *ipse* mellett *ipsus* is, főleg a vígjátékiróknál. A genitivus *ipsius* < **ipsīos*, a dativus *ipsī* (vö. *istīus*, *istī*). A genitivus fel. *ipseius*, *ipsaius* is, (vö. *illeius*, *illaius*. A dativus nominalis képzésű *ipsō* is. A többi eset olyan, mint a nominalis *o/ā* töveknél, de van *ipsibus* és *ipsābus* is. A semleges egyesszámú nominativusa a nominalis ragozásból *ipsum* s csak késői az *ipsud*.

295. §. A vonatkozó névmás idg. **ios*, **iā*, **iod*. Vö. skr. *yas*, *yā*, *yad* = gör. $\delta\varsigma$, $\eta\iota$, $\delta\acute{o}$, dór nőnemű $\acute{\alpha}$. Genitivusa $\delta\acute{o}\varsigma$, $\eta\iota\varsigma$, mint a δ , $\eta\iota$, $\tau\acute{o}$ névmásé, csakhogy szőkezdő τ nélkül, mivel idg. töve nem **to-*, hanem **io-*. A homerosi $\delta\omicron\nu$ a $\delta\omicron$ helyére lépett. Erősítve $\pi\epsilon\rho$ -rel: $\delta\sigma\pi\epsilon\rho$, $\eta\iota\pi\epsilon\rho$, $\delta\pi\epsilon\rho$. A $\pi\epsilon\rho$ összefügg a $\pi\epsilon\rho\iota$ - ($\pi\epsilon\rho\iota\pi\lambda\eta\theta\eta\varsigma$ „nagyon teli”) és lat. *per* (*per-magnus*) szócskákkal. Idevaló $\delta\iota\omicron\varsigma$, $\delta\sigma\sigma\varsigma$, gort. $\delta\tau\epsilon\rho\sigma\varsigma$, $\delta\varsigma$, $\xi\omega\varsigma$, phok. $\delta\tau\iota\nu\sigma$.

Az összetett vonatkozó névmásnak mindkét tagja is ragozható (így szabályos az iónban): $\delta\sigma\tau\iota\varsigma$, $\delta\tau\iota$, $\delta\tau\iota\nu\epsilon\varsigma$, $\alpha\tau\tau\iota\nu\epsilon\varsigma$.

A lat.-ban nem maradt fenn az idg. **ios*, hanem helyette a *quī*, *quae*, *quod* kérdő-határozatlan névmás vette fel a vonatkozó névmás szerepét is.

296. §. Kérdő és határozatlan névmás. A kérdő és határozatlan névmás közt nincs különbség, csakhogy a kérdőnévmás hangsúlyos, a határozatlan enklitikus, vagyis a kérdőnévmások hangsúlytalan helyzetben lettek határozatlanok. Az idg. tő $q^u\iota$ -, $q^u\omicron$ -, talán $q^u\iota$ -, ill. *quoi*- (l. 298. §.). Ez az egyetlen nemmel bíró névmástő, amely minden idg. nyelvben megvan. Kérdő: gör. $\tau\iota\varsigma$ $\theta\epsilon\acute{o}\nu$, lat. *quis id fēcit?*, határozatlan: gör. $\tau\iota\varsigma$ $\pi\omicron\tau\alpha\mu\acute{o}\varsigma$, $\tau\iota\varsigma$ $\nu\eta\sigma\sigma\varsigma$, $\epsilon\iota$ $\tau\iota\varsigma$, lat. *magis in aliis cernimus, sī quid delinquitur*.

A gör. kérdő és határozatlan névmás $\tau\iota\varsigma$, $\tau\acute{\iota}$, gort. $\delta\tau\iota\mu\iota$ < * $\delta\tau\iota\text{-}\sigma\mu\iota$ (? loc.?), meg. $\sigma\acute{\alpha}$, ión $\sigma\acute{\alpha}$, att. $\tau\tau\acute{\alpha}$ (plur. nom. neutr.), a lat. *quis*, *quid*, *quī* (instr.), *quisquam*, *cēterōquī*, *aliōquī*, *atquī*, *quīn*

< *quī-ne*, osc. *pis*, av. *cis* = idg. $*q^u_i$ -tő, illetőleg a *σα* = $q^u_{i\sigma}$. A semleges -d-vel toldott, lásd lat. *quid*, gör. *τί* (elnémult a d-je), skr. *cid* (particula). A gör. *πόθεν*, *ποι*, *ποῦ*, *πῶς*, *πότερος*, *ποῖος*, *πόσος*, *πῆλλος*, *ποδαπός*, továbbá hom. *τέο*, att. *τοῦ*, kret. *τεῖον ποῖον* (Hesych.) gort. *δ-τεία* és végül *πῆ*, dór *πᾶ*, lat. *quo-*, *quā-* = idg. q^u_o -, q^u_e , $q^u_{\tilde{a}}$ -tő, lat. *ecquī*, *aliquī*, *quīdam*, *quī* < $*q^u_{oi}$ és a *quae* < $q^u_{\tilde{a}-i}$. Vö. még osc. *pui*, umb. *poi* ,quī', osc. *púd*, *pod* ,quod', osc. *paí*, *pai* ,quae'. A gör. kret. *δ-πι*, syrak. *πῦς*, rhod. *δ-πῦς*, továbbá lat. *nē-cubi*, *sī-cubi*, *nē-cunde* lehet idg. $*q^u_u$ -tő. Vö. még osc. *puf*, umb. *pufe* ,ubi', skr. av. *kū* ,hol?'.

297. §. A görög *τίς*, *τί*, az obliquus casusokban az accusativusból kiindulva a -n-tövek szerint ragozódik. Az accusativus ugyanis *τίνα*, eredetileg *τίν* (av. *čim* = idg. $*q^u_{im}$), de *εἶνα* után lett *τίνα* s most már a *εἶνα*: *ἐνός* alapján lett a *τίνα* mellé *τίνος*. A *τίς*-szel szemben thess. *κίς*, ark. *σίς*, kypr. *σίς*, neutr. *σί*. A homerosi *τέο*, att. *τοῦ* < $*q^u_e$ -so. A *τεό* után *τε*-tőből ión *τέον τέωι* (att. *τῶι*), *τέων*, *τέοισι*, Homerosnál a *τίνι* csak kétszer fordul elő. A plur. gen. *τέων*. Az att.-ban a *τιν*-tő a többesben is megvan: *τίνες*—*τίνα*, *τίνας*, *τίνων*, *τίσιν* (dat. = loc.). Soph. *τοῖσι*, de hom. is *τοῖσι*, her. *τέοισι*. A lesb.-ban *τιο*-tő is: *τίωι*, *τίοισι* (vö. osc. *piei*, *pieisum*).

A *τίς* mint összetétel második tagja is szerepel a *δους*, *ήις*, *δου* névmásokban. Az első tag a vonatkozó névmás, s mindkét tagja ragozódott: gen. *οὔτινος*, *ήστινος*, *οὔτινος*, dat. *ῥτινι*, *ήτινι*, acc. *δντινα*, *ήντινα*, *δτι* stb. De vannak csak a második tagban ragozott alakok is. Hom. acc. *δτινα* (= *δντινα*), *δτιον* (= *οὔτινος*), *δτιω* (= *ῥτινι*), néha *δτιων* (= *δν τινων*), *δτοις* (= *οἷς τισι*), ark. dat. *δτινι* és *δσέοι*, phok. gen. *δτινος*, dat. *δτινι*, krét. dat. (= loc. ?, l. fent) *δτιμι*, sőt csak első tagjában ragozva: krét. gen. *δτι*, seml. plur. acc. *δτι*.

Határozatlan névmás a *ὁ δεῖνα* (l. a mutató névmások közt). Továbbá *ἐκαστος*; ez *ἐκάς*, illetőleg *ἐ* (< $*sue$ reflexivum) + *κας* (skr. -šas, pl. *ēka*-šas, egyes') és -τος (a *τίς* átalakítása) összetétele. Az *ἀμός*, *ἀμός*-ra vö. a gót *sums*, lat. *sem-el* alakokat.

298. §. A latinban a q^u_i stb. névmástő a vonatkozó névmás helyét is elfoglalta. Ez a szerepe a kérdőnévmásnak már itáliai s bizonyára a nem egyenes kérdőmondatokból indult ki. A kérdőnévmás *quis*, *quid*, a vonatkozó *quī*, *quae*, *quod*.

Töve q^u_i -, q^u_o - és q^u_u -, illetőleg HERBIG IF. Anz. 37. szerint q^u_{oi} - s belőle q^u_o -. HIRT Idg. Gr. III. a névmást q^u_o - és -i- elemre osztja, s az utóbbiban determinativumot lát.

A lat.-ban a q^u_o -tő elé kerülhet *ec*: *ecquis* < $*etquis$ vagy

edquis, mint *ecce* < **ed-ce*, *ali-* („ott“): *aliquis* (mint *ali-quandō*, *ali-cunde*), a tő után *-que* particula: *quisque* (vö. hom. *τίς τε*, *ὅς τε*, skr. *kaś-ca*), *-cunque* (régembi *quonque*): *quicumque* = *quī-quom* (kötőszó) *-que* („ki és mikor“, Ter.-nál *cum quibus erat cumque*), *-quam*: *quisquam*, *-dam*: *quīdam*, *-piam*: *quispiam* (talán ugyanaz a *-pe* particula van benne, mint *quippe*-ben), *vīs*: *quīvīs* (dat. *quoivīs*, az ólat. abl. *quīvis* eredetileg instr.), *-libet*: *quīlibet* (ólat. *quīlibet*).

A *nominativus* kérdő-határozatlan *quis* = idg. **q^uis*, vonatkozó *quī* = idg. **q^uoi* (fel. *Qoi*) a *quei*-en keresztül. De a kérdő *quis* mellett már az ólat.-ban *quī* is van. Ez bizonyára nem a vonatkozó *quī* alkalmazása, hanem minthogy nagyobbára mássalhangzó előtt jelentkezik < *quis*: tehát *quis vocat* > pótlónyújtással *quī vocat*, mint *disvello* > *dīvello*. Azonban ez nem következetesen van így, mert nem csak a szabályos *quis id fecit* (magánhangzó előtt *quis*), hanem *quis tu* is előfordul. Ennek az oka talán a két tő lassú összekeveredése. Tehát így *quī cantus*? mellett van *quis rex id audēbit*?, *quī locus*? és *ecquī metus* mellett *aliquis deus* (Cic.) *aliquis dē tuīs*, *dīcet aliquis forte*, pedig csak *aliquis error* (Verg.) és *aliquī casus* (Cic.) volna szabályos, másrészt *aliquī ex nostrīs* (Caes.) is, azaz magánhangzó előtt is előfordul a *quī*.

A *quis* nem volt vonatkozó névmás. A kérdőnévmás nőnemű alakja is *quis*, de már Plaut.-nál a vonatkozó névmás határsára *quae* is. A *quis* nem mutatható ki határozatlan névmásként, a szabályos alak *qua* (*aliqua*) s csak ritkán *quae* (*aliquae* Lucr., *ecquae* Plaut. Cic.). A kérdőnévmás semlegesnemű alakja *quid*, (mint a gör. *τί* < **tiδ*, oc. *pid*), a vonatkozó névmásé *quod*. De mikor a *quī*-t már melléknévként használták (részben < *quis*, részben a **q^uoi* határozatlan névmásul való használata folytán), ez magával hozta, hogy a *quod* semlegesnemű határozatlan és kérdő melléknévi névmássá is lett. Tehát *quid mulieris*? (Plaut.) és *quid est tibi nōmen*? (Plaut.), *aliquid mōnstrī* (Ter.) a főnévi használat, a *quod* csak melléknévi: *Quī cantus dulcior invenīrī potest, quod carmen aptius*? (kérdő) és *nōmen aliquod beluae* (Enn. határozatlan), azonban mint határozatlan névmás a *quod* is (*aliquod*) előfordul főnévi használatban.

A *genitivus* WACKERNAGEL és SOMMER szerint *quoīios* < *q^uo-sio-s* (skr. *kasya*), azaz idg. *sio* suffixum megtoldva nōmīnalis gen. végzettel. Ugyanígy PISANI Archivio Glottologico It. 21 is *sio* suffixu-

mot lát benne s a Duenos-felirat *tesiai* alakját (*noisiopetoitesiai*) a skr. *tasyāi* nőnemű dat.-szal egyezteteti, de ennek mondattanilag mindenesetre van akadályja. HERBIG IF. Anz. 37. természetesen ellene van az ilyen származtatásnak, mert szerinte a *quoius* egy vonalon áll a gör. *ποῖος*-szal (l. még az is stb. genitivusát). Még előtte AUFRECHT, BRUGMANN, SOLMSSEN az ó-latin possessivum adiectivum (*quoius*, *quoia*, *quoiū*, később *cuius*, *cuia*, *cuium*) megmerevült egyesszámú nominativusi alakját látják benne, tehát nem a *q^o-tő* *q^o-sio*-genitivusát. L. még 218. §. HERMANN érvelését. E felfogás szeriní, miután a *quoius* genitivus lett, követte *hoius* > *huius*, *eius* stb. A *quoius* > *cuius* (olv. *cuiius*) hangsúlytalan helyzetből magyarázható. A vulgaris nyelvben van nőnemű *quaeius*, *queius* is (vö. *ille*, *ipse*). A *quoius* Plaut.-nál — *o* és *uo* méretű, sőt *quōius* *modi* (Plaut. Most. 640.) együtt három szótagú, azaz *quoius* > *quois*. Vö. még Plaut. *quoiusquam* és *quoiūs modi*, de ez utóbbi mellett a *quoiūs* dat. is, amint hogy a *quoiquam* is az.

A *dativus* SOMMER szerint = **q^ooiiei* (-ei locativusi végzettel és a genitivustól kapott *i* geminátával), ebből fel. *quoei*, majd *quōi* > *cūi* (fel. *Qui*), *cui*. HERBIG a *q^ooi* régi dativusát látja benne, SOUTSCH Gl. 1. szerint -i-tövű dativus, LEUMANN-nál a *Venerus* (gen.) *Venerei* (dat.) analógiája. Vö. az is dativust. Fel. *quoei*, *quoi*, *cui* (Augustus óta). Plaut.-nál *quōiūquam* is, de általában egytagúnak lép fel nála is, s csak a császárkorban lett kéttagú *cūi* (azonban Iuvenalisnál *cūi*) a diphthongus elemeire bomlásával. Van feliraton nőnemű *quai* és hímnemű *quō*, Apuleiusnál *quōvis* is.

Az *accusativus* az -i-töből *quem* < *q^uim* (DANIELSSON és MEILLET szerint törvényes hangváltozással), a nőnemű *quam* (osc. *paam*).

Az *ablativus* *quō(d)*, *quā(d)*, az *instrumentalis* *qui*, *quī fit?* *quicun*, *cēterōquī*).

A *pluralis nominativus* *quī* < **quoi*, *quae* < *quai*. Az ólatinban a kérdő és határozatlan névmás nominativusa *quēs*, de Varro korában már nem: Catónál *quēscunque*, Acciusnál *quēsdam*. Egy Kr. e. 186-i feliraton élesen szétválik a határozatlan és a vonatkozó névmás: *sei ques* (határozatlan) *esent*, *quei* (vonatkozó) ...*deicerent* „*sī quī essent*, *quī... dicerent*“. A semlegesnemű fel. *quai* (osc. *pai*) > *quae* s hozzá *sī qua*, *aliqua*. A *genitivus* *quōrum*, *quārum*, de Catónál Servius szerint *quium*, Plautusnál a *quoius* után analogikusan *quoiū*. A *dativus-ablativus* -i-töből *quibus*, de az ólat.-ban az -o-töből is előfordul: *quīs* (épp így *aliquīs* Kr. u. 1—2. sz. feliraton). Az *accusativus* -o, ill. -ā-tő: *quōs*, *quās*.

299. §. **Melléknévi névmások.** Lat. *ūnus, ūllus* < *oin(o)los, *nūllus* < ne-oin(o)los, *sōlus* kérdéses eredettel, W_{ALDE}-nál *s(u)ōlos vagy *seueslos, *tōtus* < *touetos (osc. *toutam*, lit. *tauta* 'nép'), *uter* < *q^uutêros (skr. *ku* 'hol?'), *alteruter* (talán népies *alterulterum alakból a második *l* dissimilatiós eltűnésével, tehát ez esetben nem az *alter* és *uter* névmásokat tartalmazza, hanem = *alter* + *ulter* < *ol(i)teros, vö. *ulterior*, *ultrā*, l. W_{ACKERNAGEL} IF. 31.), *alter* < *al(i)teros (W_{OOD} Class. Phil. szerint *alteros, mivel a skr.-ban is *anyas* : *antaras*), *alius* < *alios (gör. *ἄλλος*, gót *aljis*). Ezek ragozása genitívusban -*ius*, a dátívusban -*ī*, de Terentiusnál van *ūnīus modī*. Az *alius* genitívusa helyett az *alterius* volt használatban.

Előfordulnak e névmások nominalis ragozásban is: *ūnae* és *ūnō* (dat.), *ūllae* és *ūllī* (gen.), *ūllae* (dat.), *nūllī* (gen.) és *nūllae* (dat.), *sōlī* (gen.), *sōlae* és *sōlō* (dat.), *tōtae* (dat.), *utrīque* és *neutrī* (gen.), *utrōque* (dat.), *alterae* és *alterō* (dat.), *aliae* és *aliī* (gen.), *aliae* és *aliō*, továbbá összevont *alī* (dat.). Az *alius* névmásnak *alis* és *alid* nominatívusa Kr. e. az 1. sz. óta jelentkezik.

II. Az ige.

Igenemek, idők és módok.

300. §. Az igerendszert voltaképen csak a személyragos igealakok (verba finita) alkotják, azonban idesorolják az igeneveket (verba infinita) is, mivel néhány olyan sajátosságuk van, amely az igét jellemzi, t. i. kifejezik az actiót, az időt (természetesen nem kezdettől fogva), az igenemet, sőt összetételben a praepositiótól elválhatnak (tmesis).

301. §. **Igenemek.** Az activum és a medium alapnyelvi örökség, a passivum különnyelvi fejlődés. Illetőleg szabatosabban azt mondhatjuk, hogy az activumi és mediumi igealakok idg. eredetűek, a medialis alakoknak szenvedő értelemben való használata pedig különnyelvi, bár már az alapnyelvben is átcsaphattak medialis alakok passivumi jelentésbe. Az activum és a medium a személyvégzetekben különbözik, azonban e végzetek közös eredetűek, köztük lényeges különbség nincs és az idg. alapnyelvben aligha váltak el élesen egymástól. A gör. activumi *εἶ* < *ἔσι (hom., dór *ἔσι*), *ἐστί*, dór *ἐντί*, att. *εἰστί* és mediumi hom. *φέρεαι*, att. *φέρῃ* < *φέρεσαι, *τίθεται*, *φέρονται* alakok mutatják, hogy az activumi és

mediumi alakok között csak ablautfoki különbség van. Hogy a kétféle személy-jel nem válhatott el élesen egymástól, mutatja az a körülmény, hogy a gör.-ben a -s-futurum medialis alakjai activumi jelentésben is állanak, hogy a lat. act. praesens perfectum első személyében idg. medialis személy-jel van, végül hogy lényeges jelentéskülönbség nélkül állhatnak egymás mellett act. és med. alakok: gör. *ἀλέομαι* és *ἀλέω*, lat. *cūctor* (skr. *śankatē* med.) mellett Enn. Plaut. *cūctō*.

Ami a medialis alakok jelentését illeti, ezek azt fejezik ki, hogy a cselekvés az alanyra vagy az alany körére vonatkozik. Pl. gör. *λόομαι* lat. *lavor* (a lat.-ban med. helyett pass. alak), gör. *λόομαι τὰς χεῖρας* (itt közelebből meg van határozva az alany körének az a része, amelyre a cselekvés vonatkozik), *ἐγκαλύπτομαι* és *ἐγκαλύπτω τὴν κεφαλὴν* lat. *velor caput*. Kifejezheti azonban a medium a cselekvés kölcsönösségét is, pl. gör. *μάχονται*, lat. *luctantur* (t. i. egymással), *ōsculantur* (*inter sē*). Az activum és a medium jelentéskülönbsége — mint a fentebbiekből is következik — az idg. korban késői fejlődés, eredetileg az activumi és mediumi alakok jelentése egy volt (vö. MEILLET Bull. Soc. Ling. 23.) s csak a gyökér jelentéséből keletkezett a jelentés-különbség: gör. *κεῖται*—skr. *śēlē* 'fekszik'. Vö. még BRUGMANN IF. 39.

Vannak már idg. activa tantum és media tantum. Pl. gör. *βίβημι*, *βάσχω*, *βαίνω*—lat. *veniō*, gör. *τρέμω*—lat. *tremō*, gör. *ἔδω*—lat. *edō*, gör. *πίνω*—lat. *bibō*, gör. *εἰμί*—lat. *sum*, gör. *ἔρπω*—lat. *serpō* és gör. *ἔπομαι*—lat. *sequor*, gör. *μητιόμαι*—lat. *mētior*. Különyelvileg azonban az eredeti activa tantum lehetnek medialis ragozásúak is. Így gör. *δίδωμι* skr. *dadāti* eredetileg csak activumi, de a gör.-ben *ἀποδίδωμαι* is, a csak activumi gör. *ἄημι* skr. *vāti* mellett gör. *ἄημαι* is. A medialis imperfectum mellett előfordul act. perfectum: gör. *δέχομαι*—*δέδοχα*, *μαίνομαι*—*μέμνηνα*, *γίγνομαι*—*γέγονα*, lat. *remīniscor*—*meminī*, *revertor*—*reverit*. Ugyanez megtalálható más idg. nyelvekben is: skr. *vartate* (med.)—*vavarta* (act.). Másrészt a gör.-ben activ ige mellett med. -s- fut. áll: *φεύγω*—*φεύξομαι*, *βαίνω*—*βήσομαι*. Ez a medialis futurum igen sokszor erős aoristos mellett áll.

A passiv jelentés a medialis visszaható jelentésből fejlődött, tehát a medialis alakok szolgáltak először szenvedő jelentés kifejezésére s csak a külön nyelvekben jöttek létre a passivumi alakok. A latinban külön jelek, az ir, tokhár és hethita nyelvekben is megtalálható r tartalmú személy-jelek szolgálnak a szenvedő

jelentés kifejezésére. A gör.-ben csak az aoristosoknak és a futurumnak van passivuma, s pedig az első aoristos -θη-vel (l. az aor.-t 318. §.), a második aoristos -η-vel képzett. A passivumban mind az első, mind a második aoristos activumi személy-jeleket vesz fel, de a futurum — tövét az első és második aoristos-tóból -s-szel képezve — úgy ragozódik, mint a med. futurum imperfectum. (L. a ragozási táblákat a 325. §-ban.)

Vannak mediumi, ill. passivumi alakú, de cselekvő jelentésű gör. és lat. deponens igék. A gör.-ben lehetnek deponentia media és passiva, aszerint hogy az aoristosuk medium vagy passivum: med. αἰτιάομαι—ἡττασάμην, pass. ἡδόμεαι—ἡσθην. A deponentia mediánál a pass. aor. szenvedő jelentésű: ἡττασάμην 'vádoltam', ἡττάσθην 'vádoltattam'. Lat. sequor—secutus sum medialis helyett passivumi, illetőleg medio-passivumi végzetekkel. Vö. ir sechethar, tokh. aikemar, de med. végzettel skr. sacatē, gör. ἐπομαι, morior—skr. maratē (med.). Vannak semi-deponens (neutropassiva) igék is. A semi-deponens igéknek eredetileg activumi perfectumuk volt, de ezt kiszorította a körülírt perfectum-alak: audeō—ausus sum, de Catónál ausī és még Vergiliusnál, Cicerónál is ausim coni., gaudeo—gavisus sum, de Livius Andronicusnál gavisī (Augustinusnál viszont gaudeor), soleo—solitus sum, de Enniusnál s másutt is solui, fido—fusus sum, de Priscianusnál fīsi és Commodiusnál a 3. sz.-ban fīderis, az Itala-fordításban (biblia) med. imperat. fīdere, végül fio—factus sum és fierī, de mellette Catónál fītur, fiebantur, az Itálában fierētur. A vulgaris nyelvben még mozgást jelentő igék közt találunk semi-deponenseket: curro—cursus sum, cēdo—cessus sum.

Hazai irodalom: BODISS JUSZTIN De forma et natura verborum deponentium 1891.

302. §. Actiók és idők. Az actio és idő a nyelvtudománynak egyik sokat vitatott s ma sem tisztázott kérdése. Számos vonatkozásában mondattani kérdés, ezért e helyen csak utalunk a rá vonatkozó irodalom leglényegesebb termékeire. Mindenek előtt hazaiak: BODISS JUSZTIN Magy. Paed., 1901. s főleg GYOMLAY GYULA „Az ú. n. igeidők elméletéhez” NyK. 37—42., KOMONCZY GÁSPÁR „Idők, actiók” 1912., GYOMLAY és KOMONCZY vitája EphK. 37., külföldiek: HERBIG IF. 6., PEDERSEN KZ. 37., DELBRÜCK Grundriss IV., MELTZER IF. 17., 25., HARTMANN KZ. 48., NJahrb. 43., KUNST Zeitschr. f. öst. Gymn. 60., MEYER Ber. d. sächs. Ges. d. Wiss. 69., PISANI Rendiconti d. Reale Academia Naz. dei Lincei, Cl. di sc. mor. Ser. 6., 1920.

Actio a cselekvés lefolyásának, a történésnek a minősége. Voltaképen a transitivum (*δίδωμι, dō*), intransitivum (*εἶμι, eo*), causativum (*φοβέω* a *φέβομαι*-hoz, *moneo* a *meminī*-hez), desiderativum (*ῥίσο*) is actiót jelöl, azonban szűkebb értelemben csak be nem fejezett (imperfectiv) és befejezett (perfectiv) actióról beszélünk. Az imperfectiv actio a cselekvés kifejlődését, ill. fejlődésben létét, be nem fejezettségét, továbbá tartósságát, huzamosságát fejezi ki, ezért durativnak és cursivnak is nevezik: gör. *ἔζομαι*—lat. *sedeo*, gör. *καθεύδω*—lat. *dormio*. A perfectiv actio minőség azt jelenti, hogy a cselekvés befejezett. Nevezik aoristicusnak is, mivel az aoristos ilyen jelentésű az idg. tövek közt. Sokan a történés koncentrálását, egy pontba gyűjtését tartják az aoristos főfunktiónak, s ezért egyszerűen punctualis vagy momentán actiónak nevezik. (Igy DELBRÜCK és BRUGMANN, de másként GYOMLAY.) Mindenesetre kifejezheti a cselekvés kezdő- vagy végpontját: *ἔβαλον* (eldobtam' = kezdőpont, 'megdobtam, meglőttem, eltaláltam' = végpont). Természetesen nem minden ige fejezheti ki mind a kezdő-, mind a végpontot: lat. *abiicio*—*abiēci* csak a kezdő-, *tango*—*tetigī* (*fulmine v. de caelo tactus*) csak a végpontot, de *iēcī* (el- és megdobtam') mindkettőt kifejezheti. De ha a kezdőpontot fejezi is ki, minthogy a perfectiv actiónak lényege a cselekvés befejezettsége, a kezdő, ingressiv cselekvésnek a befejezettségét jelenti.

Az imperfectiv actiót kifejező igék praepositívóval perfectiv actiót kifejezőkké lehetnek. Így a gör.-ben *συν-, κατ-, δια-, ἀπο-*, a lat.-ban *ab-, ex-, cum-, per-* praepositívóval: *καθορᾶν, συνορᾶν* perfectiv, *ορᾶν* imperfectiv, lat. *cōnferere, efficere, perficere* perfectiv, *facere* imperfectiv. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyes nyelvészek (így KROLL „Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrh.“ 1905. és GYOMLAY) tagadják, hogy a praepositívók az actió-minőséget megváltoztatják.

Az imperfectiv és perfectiv actión kívül megkülönböztetnek még iteratív és perfecticus actiót. Az iteratív a cselekvésnek ismétlődését, a perfecticus a megelőző cselekvésen alapuló állapotot fejezi ki. Iteratív Hom. *ἐβίβασκεν*, lat. *facit*, perfecticus gör. *τέθνηκα* (halva vagyok') *γέγραφα* (megírtam' úgy hogy megvan az írás). A perfecticus actiót kifejezik az ú. n. praeteritopraesentia: gör. *οἶδα, μέμνημαι*, lat. *meminī*, a lat. perfectum logicumok *vixī* (éltem', azaz már nem élek) *fuimus Trōēs, fuit Ilium* (csak voltunk'). A perfecticus actio imperfectiv alakokkal is kifejezhető: gör. *νικῶ* (győztem, győző vagyok'), lat. *Cicero scribit* (egy meglevő

műben). A felsorolt actiókat nem minden igető fejezheti ki. Sok esetben az igető csak imperfectiv vagy aoristicus lehet, mert nem minden cursiv értelmű fő alkalmas arra, hogy a nyelv punctualis értelmű igető módjára bányájk el vele s megfordítva az aoristicus jelentésű fő nem fejezheti ki a cselekvés be nem fejezettségét. Pl. az idg. *es- (gör. εἰμί, lat. sum), *bhere- (gör. φέρω, lat. fero) imperfectiv, ellenben a *bheuā-, bheu- (gör. ἔφω) aoristicus. Az ige-rendszerben tehát már az actiók is különböző igetövekből egészülhettek ki (suppletivismus). Ugyanigy kiegészültek az időfokok is. Gör. φέρω, aor. ἔνεγκον, perf. ἐνήνοχα, fut. οἴσω, lat. ferō, perf. tulī.

303. §. Az időfok (igebeli idő, χρόνος, tempus). GYOMLAY „Az ú. n. igeidők elméletéhez“ NyK. 37. szerint abban áll, hogy a beszélő a maga álláspontjához (tehát szerinte nem a beszélés időpontjához) mérten előbb történőnek (vagy történtnek vagy történendőnek), akkor történőnek (vagy történtnek vagy történendőnek), avagy majd történőnek (történtnek vagy történendőnek) jelzi az igében kifejezett cselekvést. Lehet jelen, múlt és jövő. Az idg. alapszavakban az időfok kifejezésére szolgáló jel egyedül az augmentum volt. Tehát az idg. -s-aoristos, a reduplikált perfectum, a -skō praesens stb. actiókat s nem időfokokat jelölnek. Idg. eredetű bizonyára mind a három időfok, de a gör.-ben nagy valószínűséggel a desiderativum, esetleg az aoristos coniunctivi (vö. 319. §.), a lat.-ban a coniunctivus jelentésből és alakból fejlődött ki a jövő, tehát egyik nyelv sem őrzi az idg. jövő időt. Aminthogy a gör. és lat. időkben, valamint az actiókban egyébként sem szabad az idg.-nak változatlan maradványait látnunk.

Az augmentum, mint előbb mondtuk, idg. maradvány, ha nem is volt meg az egész nyelvterületen, s a gör. ε-, örm. e-, phryg. e-, idg. e- voltát mutatja (a skr., iráni a- csak a rövidség mellett szól): gör. ἔ-λεπον, ἔλπιον, skr. a-bhavat(imperf.), a-bhūt(aor.) av. abavať, örm. e-lik (ἔ-λπιε). A lat.-ban nem él az augmentum. A gör.-ben praefixum esetén az augmentum a praefixum és az ige közé kerül: συν-έ-λεγον (συνλέγω), ἐν-έ-βαλλον (ἐμβάλλω), ἀπ-έ-βαλλον (ἀποβάλλω), παρ-έ-βαλλον (παράβάλλω).

Tehát a magánhangzóval végződő praefixum magánhangzója eltűnik, kivéve περί és πρό esetében, ezért περι-έ-βαλλον és προ-έ-βαλλον v. krasisszal προῦβαλον. Azonban, ha nem éreznék az ige összetettnek, a praepositio elé került az augmentum: ἐ-κάθ-ευδον (dór καθήυδον) a καθ-εύδω-ból, ἐκαθεζόμην a καθ-έζομαι-ból.

Ritkábban más esetekben is: lesb. *ἐσύννηκεν*. Nominalis összetételből származó igékben a szó elején áll az augmentum: *ἐμῦθολόγησα* (*μῦθολογέω* a *μῦθo-λόγoς*-ból), de praepositíós összetételekben itt is a praepositio után kerülhetett: *ἀπεδήμησα* (*ἀπoδῆμoς*).

Mássalhangzó előtt az *e*- változatlan s neve augmentum syllabicum. Kettős mássalhangzóval kezdődő igék a kettős mássalhangzót az augmentum után megtartották. Tehát *sr*, *ur* = *rr* az augmentum után, jöllehet szó elején *r*: *ῥορεον* < **e-sréuom* (skr. *sraṇati*, hom. *ῥέω*), *ῥοραπιον* < **εφραπιον* (litv. *verpiù* 'fonok', hom. *ῥάπτω*), *ῥορηξα* (*ῥήγνυμι*, ném. *Wrack*). Ép így *ἔλλαβον* (att. *ἔλαβον*, aig. *λθαβών*), *ἔννεον* < **εσνεον* (óir. *snāthe* 'fonal'). A *s*-, *i*-, ill. *si*-kezdetű igéknél a magánhangzók közt álló *-s*, *-si*, eltűnése után az *-e* összevonódik a magánhangzóval: *ión*-att. *εἶχον* dór. *ἦχον* < **εσεχον*, tehát *ε(σ)ε* > *ει*, dór. *η*; ép így *ión*-att. *εἶροπον*, dór. *ἦροπον* < **εσεροπον* (lat. *serpō*), att. her. *εἶμεν* < **ειμεν*.

De **εἶζον* < **σειζον* helyett *ἱζον* s ép így *καθ-ῖσα*, **οὔριμα* helyett *ὄριμα*, *ὑγίανα* < **εσυγιᾶνα*, *ἦνυσεν* < **εσαννυσεν*, *ἦβησα* < **εξηβησα*, *ὑμεναῖον* < **εσυμεναιον*. Ezek bizonyára analogikusak a magánhangzós kezdetű igék után.

Az *u* kezdetű igék augmentuma *η* is (mint a skr.-ban is *ā*): hom. *ῆειδη*, att. *ἦδεν*, att. *ἑώρων* (metathesis quantitatis) < **ηφοραον*, de azért mind a *u*-, mind a *su*- kezdetűeknél *ε*- is: hom. *ἑ-έσσατο*, *ἔειπον*, *ἑάγην* arg. *εφεργάσατο*, kyp. *ἔφερχα*, Solon *ἔερον*, s összevonással hom. *εἶδον* < *ἑφιδον*, att. *εἶθιζον*, *εἶλκον* (*ἔλκω*, litv. *velkù*). Amikor azonban *εβουλόμην* mellett *ἡβουλόμην*, *ἔμελλον* mellett *ἡμελλον* alakot találunk, ott már nincs régi *ē*-augmentum, mint a *u*-kezdetűeknél, hanem csak analogikusan lépett fel az *η* az *ἡθελον* (*ἑθέλω*-ból) után, miután ezt a *θέλω*-val is vonatkozásba hozták.

A magánhangzós kezdetű igéknél az augmentum mar az alapnyelvben összevonódott az *a*-, *e*-, *o*-val: dór *ᾗρον*, att. *ἦρον* skr. *ājam*, gör. *ἦα*- skr. *āsam* < *ēsṃ*, azonban minden kétségen felül csak az áll, hogy az idg.-ban *e* + *e* = *ē*, s már kétes, vajjon az *e* + *a* csakugyan *ā*-t, az *e* + *o* pedig *ō*-t adott-e. A gör.-ből erre lehet következtetni, mert *ᾧζον* (*ὄζω*-hoz), *ᾧφελον* (*ὀφείλω*-hoz). Ez az ú. n. augmentum temporale az *ión*-ban már igen régi ephesosi fel.-on is előfordul: *ἡνείχθησαν* és kiterjeszkedett a gör.-ben az *i*-, *u*- kezdetű igékre is: *ἰδρον*, *ἰαχον*, *ὑβριζον*. Az *ai*-ból att. *η* (*ἡσχῆνον* *αἰσχῆνω*-ból, aor. *ἡδέσθη* *αἰδέομαι*-ból) az *α*-ból is *η* (*ἦδον* *ᾗδω*-ból), az *au*-ból *η* (*ἦξανον*—*αὔξανω*, de *ión* parosi epigramma

fel.-on $\alpha\upsilon\chi\sigma^{\circ}\epsilon\nu\ \alpha\pi\eta\mu\sigma\acute{o}\sigma\eta\eta\iota$), $\epsilon\iota$ -ból η ($\eta\kappa\alpha\acute{\iota}\zeta\omicron\nu$ — $\epsilon\iota\kappa\acute{\alpha}\zeta\omega$), $\epsilon\nu$ -ból $\eta\nu$ ($\eta\upsilon\chi\acute{o}\mu\eta\nu$ — $\epsilon\upsilon\chi\omicron\mu\alpha\iota$), de $\iota\acute{o}\nu$ -fel. $\epsilon\delta\omicron\epsilon$, azaz változatlan $\epsilon\nu$ -, $\omicron\iota$ -ból \omicron ($\omicron\pi\tau\iota\omicron\rho\omicron\nu$ — $\omicron\iota\kappa\tau\iota\omicron\rho\omega$, aor. $\omicron\pi\acute{\eta}\theta\eta\nu$ — $\omicron\theta\acute{o}\mu\alpha\iota$) lesz, az η marad változatlanul ($\eta\kappa\omicron\nu$ — $\eta\kappa\omega$ aor. $\eta\kappa\theta\eta\sigma\alpha$ — $\eta\beta\acute{\alpha}\omega$), valamint az $\omicron\nu$ is $\omicron\nu$ ($\omicron\upsilon\tau\alpha\acute{\iota}\zeta\omicron\nu$ — $\omicron\upsilon\tau\acute{\alpha}\zeta\omega$).

Az augmentum tudvalevőleg az indicativusi praeteritum imperfectumot, aoristost és praeteritum perfectumot jellemzi, de a latinban, hol az idg. praeteritum imperfectum alakja eltűnt, az aoristos pedig összekeveredett a perfectummal, nincs meg s Homerosnál még hiányozhat, azonban már a legrégebb prózában is megvan, kivéve a praeteritum perfectumot, ahol ingadozás tapasztalható. Az att. feliratokon sohasem hiányzik, az $\iota\acute{o}\nu$ -ban a \mathcal{F} -val kezdődő szavakban el-elmarad: $\epsilon\rho\gamma\acute{\alpha}\sigma\alpha\nu\tau\omicron$ (att.-ban azonban $\eta\rho\gamma\acute{\alpha}\sigma\alpha\nu\tau\omicron$), a lesb.-ban pedig más szókezdetnél is hiányozhat: $\theta\eta\kappa\alpha\nu$ (= $\xi\theta\eta\kappa\alpha\nu$).

304. §. A reduplicatio eredetileg intenzitást fejezett ki, de már a hagyományozás kezdetén időfokot jelöl a reduplikált igék többsége. A teljes gyökért megismétlő gör. $\pi\omicron\rho\text{-}\phi\acute{\upsilon}\rho\omega$ — skr. $\text{jar-bhur}\acute{\iota}$ ti (rán-gatódzik'), gör. $\gamma\alpha\gamma\alpha\lambda\omega$, $\mu\omicron\omicron\mu\acute{\upsilon}\rho\omega$, lat. $\text{murmur}\acute{o}$ világosan szólnak az intenzív jelentés mellett, úgy hogy VENDRYES MSL. 20. alaptalanul tagadja meg az intenzív jelentést a reduplikált tematikus igéktől. Mássalhangzós szókezdetnél a reduplikáló magánhangzó az imperfectumban i , a perfectumban e : gör. $\iota\sigma\tau\eta\mu\iota$ < $*\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\mu\iota$, lat. $\text{sist}\acute{o}$, skr. $\text{ti}\check{\text{ṣ}}\text{h}\acute{\text{ā}}\text{mi}$. Másrészt azonban gör. $\delta\acute{\iota}\delta\omicron\mu\iota$ (i -vel), de skr. $\text{dad}\acute{\text{ā}}\text{mi}$ (itt az a = idg. e); gör. $\gamma\acute{\iota}\gamma\upsilon\mu\alpha\iota$ — lat. $\text{gign}\acute{o}$, gör. $\delta\acute{\iota}\delta\alpha\sigma\omega$, lat. $\text{disc}\acute{o}$ < $*\text{di-dc-sco}$. A perfectumban gör. $\delta\acute{\epsilon}\delta\omicron\kappa\epsilon$ —skr. $\text{dadar}\acute{\text{ṣ}}\text{a}$, gör. $\xi\text{-}\sigma\tau\alpha\mu\epsilon\nu$ — lat. ste-timus , gör. $\pi\acute{\epsilon}\text{-}\pi\acute{\alpha}\gamma\epsilon$ — lat. $\text{pepig}\acute{\text{ī}}$. Ez a perfectumi redupl. magánhangzó voltaképen idg. υ volt, azonban helyette e mutatkozik (l. a perfectumot). Az aoristosban szintén e : gör. $\pi\epsilon\phi\rho\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu$, $\tau\epsilon\tau\alpha\gamma\acute{o}\nu$ — lat. tetigit . Az e és i mellett, mint az árja igazolja, idg. \bar{e} is volt: skr. $\text{d}\acute{\text{ā}}\text{-dh}\acute{\text{ā}}\text{ra}$ perf. és $\text{d}\acute{\text{ā}}\text{-dh}\text{ārti}$ intenzívum (dhar , 'tart'). Ezt őrizi a gör.-ben hom. augmentum nélküli praeteritum perfectum $\delta\acute{\eta}\text{-}\delta\epsilon\chi\tau\omicron$ ($\delta\acute{\epsilon}\chi\omicron\mu\alpha\iota$), talán a krét. $\eta\gamma\gamma\alpha\tau\tau\alpha\iota$ < $*\gamma\eta\text{-}\gamma\gamma\alpha\pi\text{-}\tau\alpha\iota$. HIRT Idg. Gr. IV. szerint ezek nyújtott fokok, s plur. 3. szem.-ben állottak elő, hol \omicron -a tő és a végzet (skr.-ban $-\text{ur-}$) hangsúlytalan volt.

PISANI (Sul radoppiamento in indoeuropeo, Rendiconti d. Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Cl. di sc. mor. Ser. 6. 1926) szerint a perfectum ismertető jegye a reduplicatio, mivel ez mint modus affirmativus az obiectív aoristossal és imperfectummal szemben nyomatékosan fejezi ki a cselekvést és következményeit a jelenig. A reduplicatio tehát a perfectumban rejlő nyomatékoságnak, szenvedélyes kifejezésnek köszönheti a létrejövetelét s pedig így: $*\text{t}\acute{\text{ē}}\text{uda}$, $\text{tud}\acute{\text{ā}}$

— *tléuda, *tludái — *tltéuda, *tltudái s végül *tetéuda, *tutudái. A lat. *sistō* és *steti* különbsége a mássalhangzókat illetőleg abból magyarázható, hogy a perfectumban a mássalhangzó csoport végén állt be erősödés (*stt* > *stbt* > *stet*) míg az imperfectumban a kezdő mássalhangzón (*sst* > *svst* > *sest*). Az i-imperfectumi reduplicatio (*γίγνομαι*) szerinte azonos a perf. reduplicatioval, s ezek úgy lettek imperfectumok, hogy az idevágó igék nagy számának olyan volt a jelentése, hogy az előidézte az átmenetet a régi perfectumból az imperfectum funkcióba. A *γίγνομαι*-ban tehát praes. perfectumot, az *ἐγινόμην* alakban pedig praet. perf.-ot lát. Az i- és e-reduplicatio különbsége nem az imperfectum és perfectumban rejlik, hanem a gyökérben. Mikor aztán az i-reduplicatióknak a perfectummal való kapcsolatát nem érezték, imperfectumnak használták s mintájára imperfectum osztályok keletkeztek.

Magánhangzós szókezdet: *ἀγ-αγεῖν* (*ǣγω*), *ἀλ-αλκεῖν* (*ǣλέξω*). Mellette összevonással gör. *ἦχα*, lat. *ēgi* (l. a perfectumot). A szókezdő magánhangzót és a rákövetkező mássalhangzót ismétlő attikai reduplicatióban sokan idg. maradványt látnak, de ez igen kétséges. A gör. perfectumban ilyenkor a tőmagánhangzó megnyúlik: *ἄρ-ᾱρα*, *ῥδ-ωδα*, *ἄκ-ήκοα* (*ἄκούω*-hoz) < **ακ-ακοφα*. Az att. reduplicatio az iónban is megtalálható: *ἀκίχουνκας* (Her.), *ὀρώ-ορχα* (u. ott).

A lat. reduplikáló magánhangzó hasonulással megváltozott. Enn. Plaut. még *memordī*, Valer. Antias (Kr. e. 1. sz.) *peposcī*, azután *momordī*, *poposcī*, továbbá *cecinī*, de *bibī*, *didicī*, *tutudī*, *pupugī* stb. l. 338. §. Összetételben a szókezdő hangsúly következtében a reduplikáló szótag synkopéval eltűnt: *respondī* vö. *spo-pondī*, *repperī* vö. *pe-perī*.

A reduplikáló szótagban az egy mássalhangzóval kezdődő igék mássalhangzója természetesen ismétlődik: gör. *δέ-δομαι*, lat. *de-dī*, gör. *ἔωσμαι* < **φέφωσμαι*, *ἐόρᾱκα* < **φεφόρᾱκα*. Azonban a gör.-ben van analogikus újítás: *πέφασται* < **τεφασται* (az *g^h* folytatása *φ*, de *e* előtt *θ* s ebből az aspirata törvény folytán *τ* kellene), *βέβαμεν* < **δέ-βαμεν*. Az aspirata törvény folytán *πέφευγα*, *τίθημι*. Mássalhangzócsoporttal kezdődő igék az első mássalhangzót ismételték: gör. *κέ-κλυτε*, *κέ-κλυται*, *πέ-πληγα*, *τέτροφα*, *μέμνημαι*. Ez az állapot különnyelvileg megzavarodott. Így a gör.-ben dissimilatorikus eltűnéssel *ἔγνωκα* < **γεγνωκα*, ión *ἐκτῆμαι* = att. *κέ-κτῆμαι*. Szabályos az *ε* mint reduplikáló szótag a két mássalhangzóval kezdődő igenél, ha első mássalhangzója *h*-n keresztül eltűnt. Szabályos *ἐροῖμμαι* (*ῥίπτω*), mert < **φε-φρῖπ-μαι* (Pind.-nál azonban (*ῥε-ρῖφθαι*), de analogikus *ἐκτικα* (*κίζω*), *ἐψανκα* (*ψαύω*), *ἐζήτηκα* (*ζητέω*). A gör.-ben az eredeti állapot az első mássalhangzó ismétlése főleg a muta cum liquidá-val kezdődő töveknél: *κέ-κλυτε*, *πέπληγα*.

A *s+* zárhangzós szókezdet az idg.-ban egészben ismétlődött, legalább erre mutat a gör. ἰστημι, lat. sistō, gör. ἑστηκα alakokban a zárhang dissimilatorius eltűnése, ill. a *s* ismétlése *s* vele szemben a lat. *ste-tī* < **ste-stai* (gót is *stai-stald*), és a skr. *ti-ṣṭhati*. (MEILLET Mélanges Havet szerint azonban sisto a *sīdo* = **sisdo* hatása). Vö. még lat. *spo-pondi*, ólat. *sci-cidī*. A *s+* nasalis, liquida vagy *u* hangcsoportnál az analogia és a különnyelvi hangtörvények egyaránt érvényesültek: lesb. μέμορθαι, ellenben hom. ἐμμορται < **σεμορται* (a μελομαι < **μερ-igé*hez, vö. skr. *smarati* 'emlékszik'), νένευκα (de nincs **είνευκα*) < **σε-σνευκα* (νέω 'úszik', vö. ἔννευεν, skr. *snāuti* 'szívárogo'), lokr. *φε-φαδγκότα* (ösgör. **he-FFhad-* < **σε-σφαδ-* helyett), εἰωθα < **σεσ-*, ἐρρήνηκα < **σεσρνηκα*, εἴ-ληφα (pass. εἴ-λημμαι) < **σε-ολαφα*. A lat.-ban *me-mordī* a **smerd-* (gör. σμερδνός) tőhöz.

305. §. A különnyelvek igeidői a praesens imperfectum és perfectum, a praeteritum imperfectum és perfectum, a futurum imperfectum és perfectum, valamint az aoristos (a lat.-ban a praes. perfectumok egy része). Ez igeidők részben idg. actiók, részben idg. igeidők folytatásai, azonban a külön nyelvekben új jelentéseket is vettek fel. Így a gör.-ben és a lat.-ban a *praeteritum imperfectum* az imperfectiv actio folytatásaként az elmúlt cselekvést mint folyamatot fejezi ki, azonban jelentheti a cselekvés megkezdését (gör. *ἔφηνον* 'el-, megfutottam', míg vele szemben az *ἔφηνον* 'megmenekültem futással' aor. a cselekvést a maga egészében fejezi ki*, lat. Plaut. Mer. 1116 *tunc dentēs mihi cadēbant primulum*) és ismétlését is (gör. Σωκράτης δ' ὥσπερ ἐγίνωσκεν οὕτως ἔλεγε 'szokott így beszélni'). Új a gör. és lat. praeteritum imperfectum de conatu is (gör. καί... ἕκαστος ἔπειθεν αὐτὸν ὑποστῆναι τὴν ἀρχήν 'iparkodott rábeszélni', lat. *pallam ad phrygiōnem cum corōnā ēbrius ferēbat* 'akarta vinni'), valamint az a praeteritum imperfectum-nak egy elmúlt cselekvéshez, az egyidejűség kifejezésére való használata.

Az aoristos a gör.-ben nemcsak a cselekvés tartamának befejezettségét jelentő historicus és az ingressiv cselekvés befejezését jelentő ingressivus, hanem gnomicus is (praesens imperf. helyett sententiákban: *ῥεχθὲν δέ τε νήπιος ἔγνω*), a lat. praes. perfectum gnomicum pedig a gör. aor. gnom, utánzata.

A *praeteritum perfectum* bizonyára nem idg. eredetű s külön nyelvi újítás a futurum perfectum is. A gör. és lat. praet. per-

* HARTMANN KZ. 48. szerint idg., hogy az aor. a cselekvést a maga egészében fejezi ki, míg a praet. imperfect. a kezdet, a tartam, ismétlés kifejezője.

fectum alakilag nem függ össze, jelentés tekintetében is csak gör. *τέθνηκε* (perf.): *έτεθνήκει* és lat. *meminī*: *memineram* viszonya mutathat közös eredetre, már a lat. *mē, qui liber fueram, servom fecit* (Plaut. Capt. 305) gör. párja nem található fel. A *futurum perfectum* a lat.-ban eredetileg perfectiv actiót fejezett ki, a *futurum imperfectum* durativ actiójával szemben, de éles különbséget már Plaut. sem érzett közöttük, mivel *hūc concēdam* (Bach. 610) jelentése egyezik a *hūc concessero*-éval (Trin. 1007). Mellékmondatokban kapta az egy jövőben bekövetkező cselekvéshez mértén múlt jelentését („végzett jövő”); *postea aspiciō meum, quando ego tuum inspectāvero*. A gör.-ben a fut. perf. Hom.-nál csak medio-passivumi, később activumi is. Jelentése (*κεκλήσομαι* „neveztetni fogok”, *τεθνήξει* „halott lesz”) a jövőben bekövetkező cselekvésen alapuló állapot.

A *futurum imperfectum* valószínűleg a desiderativumból ill. a coniunctivusból fejlődött (l. 303. §). Akarást, kívánságot kifejező jelentése nem okvetlenül idg. maradvány: gör. *κεῖ τὸ μηδὲν ἔξερῶ, φράσω δ' ὁμῶς* „tudtul akarom adni”, lat. *dīcam* „akarom mondani”, gör. *ὥς οὖν ποιήσετε καὶ πελθεσθῆ* (imperat.) *μοι*, lat. *cavēbis* („óvakodjál”), *nē mē attingas, sī sapis*. A gör.-ben is, lat.-ban is előbb durativum, punctuale s tisztán időt kifejező prospectivum: lat. *manēbit domus tua munda*, gnosticum: gör. *οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτείσει*, lat. *pulchra mulier nūda erit quam purpurata pulchrior*, historicum: *quid facis? ex istīs Rōmulus alter erit*, esküforma: *ita mē dī amābunt*. Lehet a *futurum* megengedő, potentiale s helye van fontolgató kérdésekben is.

A *praesens imperfectum* lehet actuale: *quis hīc loquitur? ἐγὼ μὲν, ὃ ἄνδρες, ἤδη ὑμᾶς ἐπαινῶ. ὅπως δὲ καὶ ὑμεῖς ἐμὲ ἐπαινέσετε ἐμοὶ μελήσει*, generale v. gnosticum: *omnia vincit amor, ἃ χεῖρ τὰν χεῖρα νίξει*, lehet resultativ v. perfecticum (*ὥς ἐγὼ πυνθάνομαι* „amint én megtudtam”, *vēra dīcō* „igazat mondtam”) és historicum is (*Δαρεῖον καὶ Παρυσάειδος γίγνονται παῖδες δύο*, Cicero imperat, ut *dēprehendant* Sall. Cat. 45), továbbá állhat *futurum imperf.* helyett (*εἴμι, νέομαι*, revertor). A *praesens perfectum* a lat.-ban az aoristost is magában foglalja, ezért nemcsak *praesens perf.* (gör. *μέμνημαι* lat. *meminī*, gör. *οἶδα*, lat. *nōvī*, s ennek válfaja a perf. log., l. actio), hanem aoristicus is (*oppida cēpit, abiēci* — *ἐβαλον βέλος* = ingressivus). A gör. perf. intensivum-iterativum idg. maradvány lehet: hom. *γέγηθα* mellett att. *κέκραγα* a *κράζω*-hoz.

Hazai irodalom: GYOMLAY Gy. „A lat. és magy. imperfectum.” Akad. Értesítő 1912).

306. §. Igemódok. A gör.-ben négy igemód van : indicativus coniunctivus, optativus és imperativus, a lat.-ban három : indicativus, coniunctivus és imperativus. A lat.-ban ugyanis a coniunctivus és az optativus egybeesett a coniugatio-rendszerben. Az *indicativus* a kívánnal vagy lehetséggel szemben valóságot, az *imperativus* a parancson kívül kívánságot, kérést, serkentést, megengedést, az *optativus* az óhajon kívül lehetőséget (a gör.-lat.-ban megengedést is), rendelkezést, irrealitást fejez ki. A *coniunctivus* azonkívül, hogy voluntativus, prohibitivus és deliberativus, futurumi jelentésű is. A gör.-ben WALTER Die Grundbedeutung des Konjunktivs im Griech. szerint az alapjelentése futurumi.

A lat.-ban a coniunctivus jelentésére nézve is magában foglalja az optativust.

KROLL Glotta. 7. azt tartja, hogy a lat. coniunctivus nem optativus, vagy potentialis, hanem csak futurumi, (ez a jelentés lehet idg., de épen a lat.-ból hiányzik, mivel az *ero*, *dixi*, *videro* valóságos futurumok lettek.) voluntativus, azonban ez a feltevés elfogadhatatlan.

Diomedes Charisiusszal és *Probuszal* szemben a lat. imperat. fut.-ot a coni. praes. imperf.-mal használatára nézve egy vonalra állítja, s ezt Σ. ΒΑΣΗΣ „De imperat. tertia persona“ Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς Z' 1910—11. Cic. de leg.-ból vett példákkal igazolja a plur. 3. szem.-re nézve.

A különnyelvi igemódok, főleg mellékmondati használatban, jelentésmódosulást is szenvedtek.

307. §. A négy módon kívül az idg. alapnyelvre még *iniunctivust* különböztetnek meg. Ez alakjára nézve augmentum nélküli praeteritum (praeteritum imperfectum v. aoristos, HIRT szerint erős aoristos), jelentésére nézve pedig coniunctivusi-futurumi vagy imperativusi lehetett. HIRT Idg. Gr. IV. szerint tulajdonképpen nem mód. Ilyen a gör. ἐπί-σχες, ἄγες·ἄγε, φέρε (Hesych.), lat. es, gör. φέρετε skr. bharata (imperf. ἔ-φέρετε, skr. a-bharata), lat. legite, gör. ἔσθε, lat. este, skr. sta, gör. ἔσθε, talán a lat. sequere, gör. aor. λιποῦ < *λιπτεσο, hom. lesb. ἔσσο, hom. φάο, att. τίθεσο. Iniunctivus a kéttagú nehéz basisok második szótagjából eredő s az itáliaiban, valamint a keltában coniunctivusszá lett (vö. BRUGMANN Windisch-Festschrift) ā coniunctivus, ólat. *tulam*, *fuam*, *advenam*, azután *duās*, *duat* (,dēs, det') *crēduam*, *tagam*, *habeās*, *legās*. Azonban TRUBETZKOY N. (Festschrift Kretschmer 1926.) szerint ez optativus, mert ott jelenik meg, ahol a nyugati idg. nyelvekben thematikus -oi optativus (φέροις) van. Iniunctivus szerinte nem lehet, mivel ez csak az idg. coniunctivust

válthatja fel, nem pedig az optativust. Minthogy a *tulat, venat, tagat* alakok e feltevés útjában állanak, ezeket analogikusaknak tartja *fuat: fuit* hatására (?). HERMANN Phil. Woch. 1927. szerint a tokhárban is van *-ā-* coniunctivus az optativus mellett.

Az iniunctivust mondattanilag kizsoríthatja a coniunctivus: *μὴ ποιήσης*.

308. §. A *coniunctivus* nincs meg minden idg. nyelvben. A gör.-ben és az ó-indben szétválík a coniunctivus és az optativus, a balti-szláv nem ismer coniunctivust, ill. a szlávban csak némi nyoma van meg a coniunctivusnak. A coniunctivusnak két osztálya van az idg. kor óta, még pedig 1. rövid magánhangzós coniunctivus, az *-e/-o* thematikus magánhangzóval jellemezve az a-thematikus indicativushoz, 2. hosszú *-ē/-ō* magánhangzós coniunctivus (a lat. *ā*-coniunctivus lehet iniunctivus, l. fentebb) a thematikus indicativushoz.

1. Rövid magánhangzós : ión. *ἔω*, lat. fut. *erō, erit*, skr. *asat(i)* = idg. **eseti* a praes. imperf. indic. **esti*-hez. Ilyen a hom. *ῥομεν, φθίεται* (*φθίνω*), att. fut. imperf. *ἔδομαι, πίομαι* (*πίνω*), a s aor. hom. *τείσομεν* (*ἔτεισα*), kret. *δέλξει*, praes. perf. hom. *εἶδομεν, πεπαύσομεν*, az athem. coniugatio hosszú magánhangzós töveinél a hosszú magánhangzóhoz csatlakozva hom. *θήρομαι, στήρομεν, δάρομεν, βήρομεν, κυχήρομεν, τραπήρομεν*, aor. *βήσομεν* (de mellettük *θήρης, στήρης δάη* is¹, továbbá hom., att. s drámaírói összevont alakok *τιθῶ, διδῶσι, θῶμαι, σιῶ, συνθῶμεν*, lat. fut. imperf.-ként álló *dīxō* (*dīxī*). A gör. drámaíróknál megnyúlt magánhangzóval *ῥομεν*.

2. Hosszú magánhangzós : gör. *λέγομεν, λέγητε, φέρομεν, φέριτε*, lat. fut. imperf. *ferēs, ferēmus*, skr. *bharāt(i)*, talán lat. *amārēs, amāvissēs*, s régi coniunctivus nyomait találjuk a praes. imperf. sing. 1. szem. *eo-ne, quid ago, iam fores ferio* (Plaut.) féle deliberativ vagy konzultatív kérdésekben. Az indicativusi tőhangzó megnyúlása a coniunctivusban tehát régi örökség, azonban e képzésmód a gör. nyelvjárásokban nagyobb mértékben elterjedt: *παρθύσεται, ποιήσει, βονλεύσονται* (a *-s* aor.-ban nem szabályos a hosszú *ā*).

A gör.-ben az ablautoló hosszú magánhangzós töveknél lehet 1. végig hosszan az indicativus magánhangzója: mess. *προτίθηντι*, kret. *ῥθθάντι, δύνᾱμαι*, ark. *δέᾱτοι*, 2. rövid magánhangzó a hosszú magánhangzó után: *θήρομαι* (l. előbb), 3. az ión-att. med.-ban az *η:ω* coniunctivusi magánhangzó a tőhangzó helyén: *ἐπιστωμαι, ἐπιστηται* (*ἐπιστᾶται*), *κρέωμαι* (*κρέμᾶται*). A nem

ablautoló hosszú magánhangzós töveknél csak kétféle képzés van 1. mess. γράφῃν, herakl. οἰκοδομῇται, kret. πέπαται, (l. az ablautoló tövek 1. csoportját), 2. a hosszú tőmagánhangzó után rövid coniunctivusi magánhangzó: hom. τραπήομεν, δαμήετε, de mellette δαμήης, γνώη is (l. az ablautoló tövek 2. csoportját).

A hosszú magánhangzós coniunctivus már az idg. korban áterjedt egyes athematikus igékre, s pedig onnan indulva ki, ahol ugyanaz az ige athematikus és thematikus ragozású volt. Amikor az act. coni. sing. 1. személye mindkét osztályban \bar{o} -végzetű volt (athem. lat. *erō*, skr. *bravā* 'dicam', av. *anhā* 'sim', them. skr. *arcā*, gör. *ἄγω*), már különben is adott volt a kiegyenlítődézés mindkét osztály többi személyére. Amikor azonban a gör.-ben a thematikus igék-nél rövid magánhangzós coniunctivust találunk (mess., herakl. *λάβει*, herakl. *ρέμει*), ez már gör. nyelvjárási újítás.

A lat. \bar{a} -tövű igék coniunctivusa lehet eredeti hosszú magánhangzós coniunctivus: *laudētis* < **laudā-iētes* az indic. *laudātis* < **laudā-iē-tes* alakkal szemben. Ha ez volt, akkor az \bar{o} -t kiszorította az \bar{e} , azaz ez utóbbi általánosult. Lehet azonban, hogy = idg. athem. optativus, tehát ugyanazt a módjegyet tartalmazza, mint *s-iē-m*, skr. *s-yā-m* (l. optativus). A *dēs* tehát lehet < *dā-iē-s*, vö. gör. *δοίης* és a skr.-ban reduplikáltan nullfokkal *da-d-yās*. Ez utóbbi esetben pedig a \bar{i} -ē általánosult, tehát a többesben sem várható \bar{i} (l. opt.). Végül feltehető, hogy az \bar{e} az \bar{a} helyére elhasonulással lépett az $\bar{a}i\bar{o}$ töveknél. (BRUGMANN IF. 38.).

A coniunctivus praeteritum imperfectum képzője a lat.-ban $\bar{r}\bar{e}$ < $\bar{s}\bar{e}$, s ez ósitáliai eredetű (vö. osc. *fusíd*). Lat. *foret* < **fusēl*, *es-sem*, *ferrem* < **fer-sem*, *vellem* < **vel-sem*. Eredete kétes. HIRT IF. 35 szerint -s aor. optativusa, mint a gör. aiol. *στήσεια*, -ειας, *ειε*, úgy hogy a lat. *amāret* < **amāseiet* = gör. *τιμήσειε*. Azonban mi sem bizonyítja, hogy volt idg. aor. opt., mert a gör. aiol. opt. nem bizonyíték, hisz ez új képzés lehet. BRUGMANN IF. 30 szerint infinitivus + az *ei* ige, tehát *agerem* < **ages(i)-ēm* < *agesi-eiem* < idg. praet. imperf. ind. **-eīm*. Az összetétel infinitivusi előtaggal lehetséges, azonban méltán tartják valószínűtlennek, hogy a nyelv az *ei* ige **ēm* praeteritum imperfectumát módhasználatra foglalta le. míg főfunctiójában az *ibam* alak lépett a helyére. THURNEYSSEN (Beiträge z. Kunde d. idg. Sprachen, hg. v. Ad. Bezzenberger 8.) az -is-aoristos \bar{e} coniunctivusát látja benne. Csakhogy a -s- aor.-hoz athem. coniunctivus tartozik, milyen a lat. *faxō*. LEUMANN ezt a feltevést úgy látja módosíthatónak, hogy a *foret*, osc. *fusíd* < **fu-sē-t*

thematikus \bar{e} coniunctivus az osc. indic. *fust* < **fu-sē-ti* mellett, amely formailag rövid magánhangzós -s- aor. lehet.

309. §. Az *optativus* csak a gör.-ben és a skr.-ban külön mód, de maradványa megvan a lat. coniunctivusban, továbbá a germ.-ban és a balti szlávban. Mődjegye az athem. igéknél $\bar{i}\bar{e}$ és $\bar{i}\bar{i}\bar{e}$ -, (H_{IRT} szerint természetesen eredetibb $\bar{i}\bar{i}\bar{e}$), a többes számban pedig ennek ablautja \bar{i} -, (H_{IRT} szerint $\bar{i}\bar{i}$), tehát az egyesben az \bar{e} -, a többesben a végzet hangsúlyos. Ilyen az ólat. *siēm* > *siem* (Plaut.) *siēs*, *siet* (Ter.), *sīmus*, *sītis*, *sient*, s ennek megfelel a szókezdő e -től eltekintve gör. *εἶην* < **esiēm* (LACÔTE F. *Mélanges Vendryes* szerint *esiēm*), *εἶης*, *εἶη*, *εἴμεν* (mellette *εἴμεν* is) < **esīmen*, *εἴτε* (és *εἴητε*), *εἴεν*. A hosszú magánhangzós töveknél gör. *φαίην*, *φαῖμεν* *τιθαίην*, *τιθαιμεν*. Ezek H_{IRT} Idg. Gr. IV. 1928 szerint gyöngült fokú - \bar{a} -tövek + $\bar{i}\bar{i}\bar{e}$ -m. Az *η* az ión-att.-ban egyes esetekben a többesbe is átment: *θείητε*, *γνοίητε*. A -*vv*-igéknél hom. *δαινῦτο* < -*ννιτο* a várható -*vfῦτο* helyett, ép így *ἐκδῦμεν*. A lat. *velim* (az *i* a többesből jött át, de szóvégi *m* előtt megrövidült), *velimus*, továbbá *edim*, *edīs* (Plaut.) *edit* (Plaut., Cato, Verg., Hor.), *edīmus* (Plaut.), *editis* (Varro), *edint* (Plaut., Varro). Ugyanez a lat. coni. praes. perfectumban, mire nézve l. a coni. praes. perf. és ind. fut. perf. különbségét.

A gör.-ben van -s- aor. opt. is. Ez aiol opt., de Hom.-nál is előfordul: *ψαύσειας*, *πέμψειας* (azonban *ἐπακούσειας* is), *νομίσειε*, *δείξειαν*. *τίσειαν* stb. Ezt az aiol optativust BRUGMANN -sis aoristosnak, WACKERNAGEL -sei optativusnak magyarázta, GÜNTHER IF. 33. szerint elhasonulással jött létre *δείξειαν* < **δείξαιαν*), H_{IRT} IF. 35. régiségnek tartja -*e* tövel. A gör.-ben a thematikus igéknél -*oi*-a módjegy: *φέροις*. Ha ezt összevetjük a skr. *bharē-ś* (a skr. \bar{e} = diphth., tehát lehet *oi*), gót *baúrais*, ófn. *berēs* alakokkal, kétségtelen, hogy idg. örökségről van szó, alapalakja tehát **bheroi-s*. Az -*oi*- *-o*-ja a thematikus ige végső hangzója, az *i* < \bar{i} , ez pedig ugyanaz a hang, mint amely a $\bar{i}\bar{e}$ - módjeggyel szemben a többesben található (*s-ī-mus*). A gör. *σχοῖμεν* (*ἔσχομεν*) és *δοῖμεν* (*ἔδομεν*) egyezése hozta életre a *σχοίην* egyesszámot. Ép így *φιλοίην*, *μισθοίην*, főleg az ión-att.-ban.

310. §. Az *imperativus*ról igen helyesen mondják, hogy ugyanaz az igénél, mint a vocativus a névszónál. Ilyenként szerepel maga a tiszta igető, de hozzá particulák is járultak. Tiszta igető: 1) athematikus gör: *ἔξ-ει*, lat. *ei*, \bar{i} , *ex-ī*, gör. lesb., epir. *πῶ*, ión-att. *ῖστη*, *πίμπρη*, lesb. *φίλη*, *μύρω*, lat. *ce-do*, *es* (*esse* és *edere*-hez), *stā*, *amā*, *monē*, stb. 2) thematikus *φέρε*, *βάσκε*, *τιμᾶ*, *δούλον*, *ἰδέ*,

λαβέ, ἐλθέ, εὐρέ (a véghangsúly régi), λῆτε, lat. *lege, vehe* és apokopéval *dīc, dūc, fac, fer*, de mellette Plaut. *dīce, dūce* és verssor végén *face*, továbbá *misc(e), em(e)*.

A tiszta tőhöz már az idg. korban járultak particulák. Ilyenek: 1. Idg. *-dhi*, skr. *dhi*, gör. *θι* az athematikus töveknél: gör. *ἴθι* — skr. *i-hi*, gör. *ἴθι* — skr. *viddhi*, *πιθι*, *ἴλαθι* < **σισλαθι*, *δίδωθι* (gyökér imperativus reduplicatióval és *θι*-vel, vö. lat. *ce-do*), aor. *πέκλυθι*, lesb. *ἔλλαθι*, perf. *ἔσταθι*. A *-dhi* — gör. *-θι* a gyökérszótag után áll, *-vv* után igen ritka: *ῥύννυθι*, *ῥορννυθι*, *-vā* után sohasem áll. A második személyű imperativusban van meg, de a lat. nem hozza. 2. Idg. *tōd* (eredetileg a **tō*- névmás ablativusa lehet) bármely szám második és harmadik személyű imperativusában szerepel, azonban a gör.-ben az egyesszám harmadik, a lat.-ban az egyesszám második és harmadik személyére korlátozódott: gör. *ἴτω* — skr. *vittād*, gör. *δότω* — lat. *datō*, gör. *μμενάτω* — lat. *mementō*, gör. *γνώτω*, *δαῖνω*, lat. *flātō*. A lat. a régebbi feliratokon még hozza *-tōd* alakjában: *statod*, *licitod*.

A valódi imperativus alakokon kívül imperativusként állanak még iniunctivusok (gör. *φέρετε*), coniunctivusok, optativusok, sőt infinitivusok (talán lat. *legiminī*, gör. *δεῖξαι*).

Az imperativus pozitív parancsot fejezett ki az idg.-ban, a tiltásra iniunctivust használtak (az Rg-vedában a tiltó *mā* szócska csak egyszer fordul elő imperativusszal).

Az ige- és tempustövek.

311. §. Az *igető* tempustőül is szolgálhat, de sok esetben csak úgy kapjuk meg az igetövet, ha a tempustőről eltávolítunk affixumokat, milyenek a már eddig említett augmentumon és reduplikáló szótagon kívül a különféle tőképzők. Az idg. nyelvekben ugyanaz a tő nemcsak ige- és tempustőül, hanem ige- és névszótőül is szolgálhatott: gör. *ἄγω* és *ἀγός*, lat. *plecto* és gör. *πλεκτός*. Ennek az az oka, hogy az idg. igetövek névszótövek voltak. Így állván a dolog, nincs nagy jelentősége a nem denominatív (primär, elsődleges, gör. *ἐσ-τι*, lat. *es-t*) és denominatív (secundär, másodlagos, hom. *τελέω τελείω*, att. *τελῶ* < **τελεσ-ω* vö. *τέλος*, lat. *plantō* vö. *planta*) igék megkülönböztetésének, főleg mikor a) egyáltalában nem fejezik ki azt, hogy a secundär végzetek a primärekből keletkeztek, sőt az ellenkezője is lehetséges, t. i., hogy

a primárek másodlagosak a secundärekből, b) a tőképzés mind a két osztálynál egyformán történik: lat. *stō* < **stāiō*, *plantō* < **plantāiō*. A primär igékkal szembeállítanak még deverbálisokat is, milyenek a causativa, intensiva, iterativa, desiderativa.

A *tempustövek*nek két osztálya van, még pedig imperfectum-aoristos osztály, vagyis tágabb értelemben vett imperfectum-osztály (tudományos nyelvtanokban nagyobbrészt mint praesens-osztály szerepel, MEILLET-nél infectum) és perfectum-osztály. Mindkét osztály lehet könnyű és nehéz basisú. Pl. könnyű basisok gör. praes. imperf. *λείπω*, aor. *ἔλιπον*, és praes. perf. *λέλοιπα*, praes. imperf. *πείθωμαι* (lat. *līdō*), aor. *ἐπιθόμην* és praes. perf. *πέποιθα*, praes. imperf. *τρέφω*, aor. *ἔτραφον*, praes. perf. *τέτροφα*, a lat.-ban *findō*-hoz lehet ugyan aor. is a *fīdī*, de valószínűbb, hogy nem az, hanem praes. perf. s az összetett *diffidō*-ból lett; a *fīdō*-hoz igen későn, Commodianusnál Kr. u. a 3. sz.-ban van *fideris* fut. perf., de ez koránál fogva aligha aor., *lego* praes. imperf. — *lēgī* paes. perf. Nehéz basisok: gör. praes. imperf. *γινώσκω*, aor. *ἔγνων*, praes. perf. *ἔγνωκα* (végig *V₂*), praes. imperf. *χαίρω* (RS.), aor. *ἔχαρην* (*V₂*), praes. perf. *καχάρηκα*, praes. imperf. *ἵστημι*, praes. perf. *ἔστηκα*, de *ἔσταμεν* (a = idg. *a*, R), lat. *dō*, praes. perf. *de-d-i* (S.), *stō*, praes. perf. *ste-l-i*.

Az imperfectum-osztályban megkülönböztetünk thematikus (gör. -ω) és athematikus (gör. -μι coniugatio). A thematikusban -e/-o van az imperfectumi személyragok előtt s pedig -e a sing. dual., plur. 2 és sing., dual. 3. személyben, egyebütt, tehát véletlenül a nasalisok előtt -o. Pl. *φέρει* < **φερει*, **φέρει* nincs ugyan, de van *φέρετε*, *ἔφερες*, *ἔφέρετον*, *φέρει* < *φέρει* stb., azután *φέρουμεν*, *φέροντι*, *φερόντων* stb. A thematikus igéknél a sing. 1. szem. végzete a praes. imperf.-ban *ō*: gör. *φέρω*, lat. *ferō* (gót is *baíra*), az athematikus igéknél -*mi*: gör. *εἰμί*, lat. *sum* (apokopéval). A lat.-ban a sing. 1. és plur. 3. személyben, továbbá a mássalhangzós végűeknél a többes 1. személyben is csak thematikus ragozás van azaz ezekben a személyekben az athematikus igék is thematikusán ragozódnak.

A thematikus és athematikus coniugatio megkülönböztetése régi nyelvészektől ered és azon alapszik, hogy a *φέρω*-, idg. **bherō*-félékben a mai felfogással ellentétben eredeti mássalhangzós töveket láttak, tehát a személyvégzetek előtt fellépő *e/o* hangot kötőhangzónak tartották.

Az imperfectum-aoristos osztályban HIRT a Hb.² és az Idg.

Gr. II. (1921)-ben is ablautjuk szerint, imperfectum (ill. nála ,praesens') és aoristos típusúakat különböztetett meg. Azt tartotta ugyanis, hogy a gyökéraoristost a basis, kéttagúaknál a második tag hangsúlyozásával képezték, úgy hogy ez változatlan hangsúlyú, míg a praesensben (ill. imperfectumban), hova az athematikus imperfectumalakokat s a -s aoristost sorolja, s amellyel hangsúly tekintetében a perfectum is egyezik, az act. sing kivételével a végzetlen van a hangsúly. Tehát szabályos a skr. *ási*, lat. *es*, skr. *asti*, lat. *est* s a többesben skr. *smás* (S. a basis), lat. *sumus*, skr. *sánti*, lat. *sunt* s ugyanilyennek kell lennie a -s-aoristosnak is, csakhogy ott egy fokot vittek végig (*ἐπλήσα*), mint ahogy általában kiegyenlítődés történt, s aoristos típus a hom. *πλήτο* (*πελάζω* és *πίμπλημι* hez), skr. *aprāt*, gör. *ἔβη*, skr. *agāt*, gör. *ἔγρω*, lat. *nōvit* és épen így egytagú hosszú magánhangzójú tónél a gör. *ἔθικα*, lat. *fēcit*, de a többes ablautja szabálytalan.

E felfogás ellen legutóbb WALTER (Stand u. Aufgaben d. Sprachwiss.) foglalt állást. Szerinte nem szabad a V- és S-fokok egymásmellettiségében imperfectum- és aoristos-típus egymásmellettiségét látni, s az Idg. Gr. IV-ben (1928) ezt a megkülönböztetést már HIRT is csak részben tartja helytállónak, mivel az erős aoristos tényleg a basison hangsúlyozott, de ez aoristos-típusnak nevezett képzés az indben mint a praesens egyik osztálya szerepel s megvan az imperfectumban más nyelvekben is, úgy hogy az imperfectumban tényleg teljes és gyöngült (null)-fokú alakok állnak egymás mellett (gör. *ρείπει* — ir. *snigid* ,csepeg').

Indogermán és görög-latin imperfectum-osztályok.

312. §. Az imperfectum-osztályok száma igen nagy, mivel az egy- és kéttagú basisok nem kettőzött és kettőzött alakjain kívül számos formansszal képzett imperfectum-tő van. Legegyszerűbb csoportosításuk: 1. Kettőzetlen és kettőzött gyökérigék (a tő a basis). 2. Nasalis tövek. 3. Neszhangú tövek. 4. -jo-tövek. Az indogermán imperfectum-töveket az ó-ind mellett a görög örizte meg legjobban, s ablaut szempontjából is itt találjuk meg legkevesebb eltolódással az indogermán állapotot.

1. Az igék új felosztása WALTER-nél (Stand u. Aufgaben d. Sprachwiss., Griechisch). Ez voltaképen csak a gör. igerendszerre vonatkozik, de csak azért, mivel a szerzőnek a Streitberg tiszteletére kiadott emlékkönyvben a gör. nyelv-

tudomány mai állásáról és feladatairól kellett írnia. Az igéket a következőképpen csoportosítja: A primär igék 1. verba perfectiva, melyeknél az imperfectum képezhető a) úgy, hogy egy aoristos-alak imperfectum functiójú (λείπω, ἔλιπον), b) új képzéssel, minden lehetséges formansszal (λάζομαι, λαμβάνω, εδρίσκω), 2. verba durativa, s pedig a) tiszta durativa (εἰμί, φέρω), b) perfectiv-képes durativa -s-aor.-szal (gör. μένω : ἔμεινα, lat. maneo : mānsi). Ezekkel szemben mint második főcsoport állanak a verba derivata, különösen a denominativa.

2. BRUGMANN a Grundriss²-ben a következő imperfectum (ill. nála prae-sens)-osztályokat különbözteti meg: I. Athematikus fő, legrégibb alakjában könyvnyű vagy egytagú nehéz basis, még pedig a) kettőzetlen εἰμι-typus, b) kettőzött τί-θη-μι-typus (egytagú í kettőzéssel), c) kettőzött skr. dadhāti — gör. κέ-κλυθι typus (-e-kettőzéssel), d) teljesen kettőzött skr. jan-ghanti typus (csak árja). II. Thematikus fő ugyanígy, tehát a) kettőzetlen φέρω-typus, b) kettőzött γί-γνομαι-typus (i kettőzéssel), c) kettőzött ἔ-πε-φρον-typus (-e-kettőzéssel), d) teljesen kettőzött ἤρ-αρον-typus. III. Athematikus fő, kéttagú nehéz (etē- és etēi-) basis, még pedig a) második tagján gyöngült α) kettőzetlen skr. vamīti < *uemati typus (*etā-), β) kettőzetlen és kettőzött skr. bravīti typus (*etēi-ből gyöngült etī-, ezt megelőzte *etai-, HIRT azonban nem látja bizonyított-nak a nehéz diphth.-t), γ) kettőzetlen gör. ἔρῳ-το skr. tarū-te typus (*eteu-ből etu-), b) első tagján gyöngült α) kettőzetlen gör. ἔ-δρᾶν typus (derā-ból drā-), β) kettőzött βίβημι typus (vö. ἔ-βην és praes. imperf. βαίνω < *βαν-ω). IV. -i-: -(i)io-, továbbá -ie-, -io- és -eie-, -eio- tövek, még pedig a) -i-: -(i)io-tő, lat. farcis — farciō typus, hol i s mellette részben, sőt teljesen is thematikus -io- és -iio-tő is, b) -ie-, -io-tő (primär és denominatív) s pedig α) kettőzetlen s mássalhangzóval végződő gyökerekből gör. λεύσσω < *leuqō typus, β) kettőzött s mássalhangzóval végződő gyökerekből gör. γαρ-γαίρω < *γαρ-γαρ-ω typus, γ) egytagú nehéz basisokból lat. stō < *stā-iō typus, δ) kettőzetlen és kettőzött kéttagú nehéz basisokból lat. arō < *arā-iō typus, ε) denominatív gör. τελέω < *τελοσ-ω typus, c) iteratív és causatív gör. φορέω (-ēio-) typus. V. -uo- tövek skr. tūrva-ti (taru-te mellett), lat. vivō < gūi-uo typusa. VI. Nasális tövek s pedig a) athematikus skr. gunak-ti typus csak az árjában, b) thematikus lat. linguō (gör. λείπω közbeékelődő n nélkül) typus, c) a -nā-imperfectumok δάμναμι typusa (eta-basis közbeékelődő n-nel), d) ne-/no-imperfectum δάμνω typusa (thematikus az athematikus δάμνημι mellett), e) -neu-imperfectum ὄρνυμι typusa (eteu-basis n infixummal), f) -nue-, -nuo-imperfectum τίνω < *τιν-ω typusa (a-ννυμι helyére -ν-ω lépett, tehát thematikus lett). VII. -s és -so tövek, még pedig a) kettőzetlen gör. κλάω < *κλα-σώ és lat. gerō < *g-esō (?) * typus, b) i-kettőzésű skr. di-drk-ša-te (-so suffixummal) typus, a gör.- és lat.-ban nincs képviselve. VIII. -skō-tövek kettőzetlen skr. gacchati gör. βάσσω < gūm-ske-ti és kettőzött gör. δι-δάσσω < *δι-δακ-σσω typusa. IX. -to-tövek lat. plectō typusa. X. -dho- és -do-tövek gör. πύθω és μέλδομαι typusa. XI. -io- továbbképzései a már képzett töveknek (πίττω < *πιτισσω, κλυζω < *κλυδιω stb.)

* Ez az *age- továbbképzése, de BRUGMANN *ag- tövet vesz fel s ezért -eso a képző -so helyett.

I. Gyökérigék. Az imperfectum-tő maga a basis. Lehet kettőzetlen és kettőzött, s mindkettő athematikus és thematikus.

A) *Kettőzetlen impertectum-tövek.* a) Athematikus tövek. Alat-ban csak gyérmaradványa, mert ott a sing. 1. és plur. 3. személyben, a mássalhangzós töveknél a plur. 1.-ben is thematikus a különben athematikus igéknél. Egytagú basisok (HIRT egy részüket kéttagúnak tartja): gör. *εἴμι*, lat. *eō*, skr. *ēmi*, többesben gör. *ἔμιν*, skr. *imas*. Tehát idg. **ei*-basis, a többesben szabályos nullfokkal (**i*-). HIRT szerint lehet kéttagú basis, amelyhez SV₂ **iom* talán a -*io*-suffixumban jelenik meg (valószínűtlen). Összetétele a gör. *ἄπειμι*, *abeō* félekén kívül lat. *nequeō*, s ez valószínűleg a személytelen *neque it*-nek köszönheti létét. A *nequeō*-t a *ne-sciō* után *ne-queō* összetételnek érezték s így keletkezett a *queō* ige. — Gör. *ἐφθι-το*, *φθι-μενος* = idg. **q^upei-* (ill. **q^utei-* v. *q^usei-* ?), de mellette *φθί-νω*. — Gör. *κλύ-μενος* = idg. **k^leu-*, HIRT szerint azonban **keleu-*. — Gör. *ἐφῶ*, lat. *fuat*, -*bam* (praet. imperf. suffixum lett), skr. *a-bhūt*, de praes. imperf. *bhavatī* = idg. **bhū-*, illetőleg BRUGMANN és HIRT-nél helyesebben **bheuā-*, tehát kéttagú nehéz basis. Összefügg vele lat. *fiō* < idg. **bhuiō* (továbbképezve), gör. *φί-τω* < idg. **bhui-tu* (seml.) — Gör. *κεῖται*, skr. *śētē* = idg. **kei-*. — Gör. aor. *ἔπα-μεν*, *πά-μενος*, skr. *a-kṣa-ta* = idg. **q^pen-* (ill. *qten-* v. *qsen-*). — Gör. *φημί*, dór *qāmi*, többes *qāmén*, lat. *fā-rī* = idg. **bhā-*. — Gör. aor. *ἔστη-ν*, dór *ἔσταν* (mellette kettőzött *ἴστημι*), med. *ἐτί-σθαι-ται*, skr. *a-sthā-t* (lat. *stō* < **stā-iō* legalább is az 1. szem.-ben tovább képezve; BRUGMANN Berichte d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss., phil.-hist. Klasse 65. szerint lehetséges, hogy a *stō*, *stās*, *stat* az aoristozhoz, amilyen a gör. *ἔστην*, csatlakozott) = idg. **sthā-*. — Lat. 2. szem. *nā-s*, skr. *snā-si* = idg. **s(e)nā-*. — Gör. aor. *ἔθε-μεν*, skr. *a-dhā-t* (mellette redupl. *τίθημι*), lat. *con-dō*, *con-di-mus* < **con-dā-mus* (*ā* = *a*, ép így *ab-dō*, *crē-dō*, *per-dō*). — Gör. *ἔδο-μεν*, *ἔδο-το*, skr. *a-dā-t* és *a-di-ta* (*i* = *a*), lat. *dō*, de ez bizonyára szintén kettőzött volt, mint a gör. *δί-δω-μι*, s az összetétel (*addō* < **ad-di-dō*) synkopált alakjából lett *dō-*. Idg. alapalakja **dō-* s ennek athematikus gyöngült alakját a lat. *dāmus* < **dā-mos* is hozza. A **dō* imperativus van meg talán a *ce-do*, plur. *cette* (vö. gör. *δί-δω* és *πῶ* a *πῶθι* mellett) alakokban, de lehet, hogy a *cedo* határozószós összetétel, mint a gör. *ἐν-δω*, ólat. *en-do* (= *in*), ószász *hīr-tō*, s hozzá új képzésű többes a *cette*, mint gör. *τῆτε* a *τῆ-*hez, nem pedig < **cedāte*. A **dō-* mellett van **dōu-* is, falisc. *doviad* 'det', umb. *purdovitu* 'porrocito', lat. *duim* (összetételben *ou*-ból *u*), LEUMANN szerint < **dou-īm* < **dou-iēm*

(optativus). Vö. még skr. inf. *davané*, gör. *δοῦναι*; ezekben szintén diphthongus van. — Gör. *εἶμι*, dór *ἦμι*, lesb. thess. *ἐμι* < **εομι*, skr. *asmi*, lat. *es, est*, többesben nullfokkal *sumus*, skr. *smas* = idg. **es*. H_{IRT} kéttagú basist keres benne, úgy hogy a *sumus* < **s₁mos S₁R₂*. Athematikus a lat.-ban még *es-sem*. Összetételei közül a *possum a potis*, gör. *πόσις*, skr. *patis* szót rejtí magában. Ennek azonban volt *pote* alakja is, amely hím- és nőnemű helyett is állt, úgy hogy Plaut. *potis es, potis est* mellett van Ter. *pote fuisset*. Már most a *possum* lehet < **potis-sum* és **pote-sum* is. Az előbbi esetben a várható **potist* helyére az *est* analogiájára lépett *potest*. — Gör. *ἦ* 'szólt' < **ἦχ-τ*, idg. **ēg*-. Ehhez SOLMSEN szerint qualitativ ablaut *ἄνωγα* s *ə*-t hoznak a lat. *axō, aiō* (**ag-iō*) alakok. — Gör. *ῥοι*, skr. *āstē* = idg. **ēs*-. H_{IRT} IF- 37. szerint itt **sed*-basis van s az *ē* praeverbium, tehát *ῥοι* < **ē-sd-tai*. A gör. *spiritus asper* *ἔζομαι*-ból.

A *ῥμαι* < **ῥομαι* alakból elvont *ῥ*-tő után képezték a *καθ-ῥται* (κατ-
ból καθ-) összetételt.

Hom. *ἔδ-μεναι*, skr. *ad-mi* = idg. **ed*-, de mellette thematikus gör. *ἔδω*, lat. *edō*. A lat.-ban az *edō, edimus* és *edunt* thematikus alakok mit sem mondanak eredetére nézve, azonban *ēs, ēst, ēstis, ēstō, ēssem, ēsse* athematikusak. Mindazonáltal kéttagú basisnak is felfogható.

Eszerint a *dentis* < **d-ent-es* (-ent part. suffixum < *nt*, mint skr. *datas* gen. is < **d-ni-os*) lehet egytagú basis S₁-je, de lehet kéttagú basis S₁S₂-je is. V₂-jére vö. gör. *ὀδών, -όντος*.

Lat. *volt* < **uel-ti*, *voltis* < **ul-tes*, de thematikus a *volō* < **uelo*, *volumus, volunt*, azonban ezek mit sem bizonyítanak a litv. *pā-vel-mi* athematikus alakkal szemben. Összetétele is *nōlō* < *ne-volō* (H_{IRT} szerint *velim* : *nōlim*, agsz. *nelle* < **ne-uol* qualitativ ablaut?), mint *ne-sciō*, vö. *ne vīs, ne volt* (Plaut.) a későbbi *nōn vīs, nōn volt* mellett. Lehet < **noolō* < **novolō* < **ne-volō*, de lehet < **neolō* < **ne volō*. b) *mālō* < **māolō* < **māvolō* < *māgis*- (vagy kevésbé valószínűen *mage*-) *volō*.

Hazai irodalom : KERTÉSZ ÁRMEN „A lat. volo alakjai és összetételei“ Nyt. 3.

Kéttagú basisok : gör. *κρέμαται* kéttagú **kremā* basisból. Gör. *ῥομαι*, vö. *ῥως* V₂ *ῥως* helyett. — Gör. *ἄγα-μαι*, de mellette thematikus *ἀγάομαι* is. — Hom. *δέεται*, idg. *deiā* basisból *deiā*-fok. — Gör. *πέταται* és *πιῖται*. — Megjegyzendő, hogy egy részük thematikus lett: lat. *vomāre, vomō* (part. *vomi-tus*) < **uemō* gör. *ἐμέω* < **φεμέω* (*ἔμε-τος*) de skr. *vamiti* (V₁ R₂, part. *vān-tas*), lat. *domāre*, gör. *δαμάω* aor. *ἐδάμασα* (vö. *δάμνημι* közbeékelődő *n*-nel és V₂-

vel), gör. *ἐράω* az *ἐραμαι* mellett, *ἐλάω* és **ἐλαμι* az arg. *ἐπ-ελάτω*, *ποι-ελάτω*, kor. *ἐλάντω* alakokban, *καλέω* vö. *κέλαδος*, *ἀρώω* : *ἤρσοα* lat. *arāre*.

Vannak aoristosok V_2 -vel imperfectum nélkül : gör. *ἔδραν* vö. skr. *drāti* 'fut' praes imperf., hom. *πλήτω* vö. skr. *aprāt*, idg. **pelē-*, vö. lat. *plēvi*, praes. imperf. *implētur* (BRUGMANN Berichte d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. phil.-hist. klasse 65. szerint lehetséges, hogy a *plēs*, *plet* ragozásában a *πλήτω*, skr. *aprāt*-féle aoristoshoz csatlakozott), de gör. *πίμπλημι*; — gör. *ἐβλην* av. *ni-γῤā're*, idg. *g^helē*; — gör. *ἔβρων* vö. litv. *gér̃ti*, *iszik'*, idg. *g^herē-* (praes. imperf. *βιβρώσκω*, de lat. *vorāre*); gör. *ἔγνω*, lat. *nōvit*, idg. *ḡenē-* (praes. imperf. *γινώσκω* de lat. *nōscō*). L. még az -*ην* aoristosokat, melyek *etei*-basisok s ablautjuk az imperfectumban **eti-*, az aoristosban nyújtott fokkal **etē(i)-*: *βλαβῆναι* és *βλάπτω* (-*το* de HIRT szerint -*i* imperf.); — *χαρῆναι* és *χαίρω*, umb. *heris* 'vis' osc. *heriad* 'velit'; — *φανῆναι* és *φαίνομαι*; — *καῆναι* és *καίω*; — *τεροῆναι*, lat. *torrēre* és gör. *τέρσομαι*. A lat.-ban a 2. coni. igéi valók ide : *olēre* vö. gör. *ὄζω*; — *sedēre* vö. *ἔζομαι*; — *lucēre* vö. gör. *λεύσσω*.

b) *Thematikus tövek* : Kéttagú könnyű basisokból indultak ki, úgyhogy a thematikus magánhangzó a basis második tagja volt, azonban thematikus lett sok eredetileg athematikus tőalak is. Gör. *ἄγω* lat. *agō*, idg. *agē-*. — Gör. *ἄγω*, lat. *angō*. — Gör. *τέγω*, lat. *tinguō*. — Gör. *φέρω*, lat. *ferō*, azonban gör. *φέρ-τε*, skr. *bhar-ti*, lat. *fer-s*, *fer-t* stb., bár ez utóbbiak lehetnek < **fere-s*, **fere-t*. — Gör. *εὔω* < **eḡhō*, lat. *ūrō*. — Gör. *φεύγω*, de lat. *fūgiō*, gör. aor. *ἔφυγον*. — Gör. *βρέμω*, lat. *fremō*. — Gör. *ἔρπω*, lat. *serpō*. — Gör. *τρέμω* lat. *tremō*. — Gör. *φλέγω*, de lat. RS. *fulgeō* és SR. *flagrō*. — Lat. *alō*, gót *ala*. — Lat. *coquō*, de gör. *πέσσω* < *peq^h-iō*. — Gör. *πείθω* aor. *ἐπυθό-μην*. — Gör. *γράφω*. ném. *kerben*. — Gör. *ῥεῖνγομαι*, lat. *ērūgō*. Az ide tartozó töveknek voltaképpen két osztálya van, még pedig az első szótagon hangsúlyozottak és a második szótagon hangsúlyozottak osztálya. A második osztályba tartoznak a gör.-ben túlnyomólag a második aoristosok : *ἔλιπον* (*λείπω*), *ἔστιχον* (*στείχω*), *ἔκνθον* (*κεύθω*), *ἐπνυθόμην* (*πεύθομαι*, att. *πνυνθάνομαι*), *ἔτραπον* (*τρέπω*).

B) *Kettőzött imperfectum-tövek*. a) *Athematikus tövek* : gör. *τίθημι* s ablautja *τίθεμεν*, *τίθεμαι*. — Gör. *ἵστανμι*, ión.-att. *ἵστημι* s ablautja *ἵσταμεν*, *ἵσταμαι* (ellenben lat. *sistō* thematikus). — Gör. *δίδωμι* s ablautja *δίδομεν*, *δίδομαι* (lat. *dō*). — Gör. *ἵημι* < **σισημι* s ablautja *ἵεμεν*, *ἵεμαι* (a lat. *serō* < **sisō* thematikus). — Gör. *πίμ-*

πλημι és πίμπλαμεν, πίμπλαμαι. Gör. πίμπρομι és πίμπρομεν. Gör. κίχοριμι és κίχοῦμαι. Ami az ablautot illeti, a skr.-ban *da-d-mas* áll a gör. *δί-δο-μεν* és *πί-pr-mas* a gör. *πιμ-πλά-μεν* alakkal szemben. A skr. *da-d-mas* mindenesetre null-fok, a gör. *δί-δο-μεν* pedig 3 folytatása. A *πί-pr-mas* és *πιμ-πλά-μεν* azonban csak látszólag nem ugyanaz a fok, amennyiben a *pelā*-basisból *plā*-ablautfokot hoznak mindketten (idg. *lā* és *l* folytatása egyaránt *r* a skr.-ben és *λα* a gör.-ben), azonban itt meg az egyes szám a skr.-ban *πί-par-mi*.

Vannak nem ablautoló tövek is: *δί-ξη-μαι* < *di-diā-mai* (*ā*-jára vö. lesb. *ζᾶτημι*, dór. *ζᾶτεύω*). — Gör. *ἴληθι* < **σι-σλη-θι*, vö. *ἴληφος*.

A kettőző szótag magánhangzója lehet *e* is: aor. *κέ-κλυ-θι* lesb. *ἔλλαθι* < **σεσλαθι*, sőt *ē* is: hom. *θη-δέχ-αται*.

Előfordulnak fenti igékhez thematikus alakok is: *τίθει*, *δίδου*, *πιμπλάω* ión *πιμπλέω*, *πιμπράω*.

b) Thematikus tövek: a) gör. *γί-γνο-μαι*, lat. *gī-gnō* (a kettőző szótag magánhangzója *i*, de a lat.-ban *gn* előtt megnyúlik a magánhangzó). — Gör. *νίσομαι* < **νι-νσο-μαι*, vö. *νέ[σ]ομαι*. — Gör. *μίσγω* WACKERNAGEL szerint < **mi-mzgō*, KRETSCHMER szerint < **μυγ-σχω*, tehát nem kettőződött *-σχο-* praesens (vö. *μέγ-νυμι*, *μυγ-ῆραι*. — Gör. *ἴσχω* < **σι-σχω* (*ἔχω*). Lat. *si-stō* (gör. *ἴστημι*). — Lat. *sīdō* < **si-zdō*, vö. *sedere*. — Lat. *serō* < **si-sō* (vö. gör. *ἴμμι*).

β) *e* kettőző magánhangzóval gör. *ἔ-πε-φρον* és *πε-φνέ-μεν* *ἔσ-πε-το* vö. skr. *sa-šca-ti*, gör. *τε-ταγών* és lat. *te-tigit*, gör. *πε-παγοίην* és lat. *pe-pigit*, gör. *πε-παλών* és lat. *pe-pulit*, hom. *κε-καδών* és lat. *ce-cidit* (a lat.-ban perfectumok, de eredetileg reduplikált thematikus aoristosok).

γ) teljes kettőzéssel gör. *ἦρ-αρον*, *ἦγ-αγον*, *ἄλ-αλχον*, *ᾠρ-ορον*.

II. Nasalis imperfectum-tövek. Az **eta-*, **eteu-* és **etek-*basis mellett *n* tartalmúak is vannak, azaz idg. **nā-*, **neu-* és **ne-*, *-n*-imperfectum-tövek.

a) Idg. *etā-*: gör. *δάμνᾱμι* és gyöngült foka a többes *δάμνᾱμεν* vö. *n* nélkül gör. *δέ-δμη-μαι*, *δαμά-ζω*, lat. *domā-re*. — Gör. *μάρνᾱμαι* (*ā*-ja szabályos, mivel medium), kork. att. *βαρνάμενος* (*mr*-ből szókezdetben *br-*, tehát **βρανᾱμαι* volt). — Att. *πέυνημι* az első szótagban *ε*-vel *ἐπέρασσα* után, thess. *πορνάμεν* < **παρναμεν*. — Gör. *κίρνημι* vö. *ἐκέρασσα*. — Gör. *πίννᾱμαι* vö. *ἐπέλασσα*, *πελάζω*. — Gör. *σκήδνᾱμαι* vö. *ἐσκέδασα*.

A lat.-ban thematikusok: *linō*, többesben *linimus* < **linā-mos*.

(gör. *ἀλίνω* < **ā-linw*, skr. *vi-linā-ti*; *sterno* (vö. *strātus*), skr. *str̥nāti* (lat. V₁, skr. S.)*; *tollō* < *tl̥nō* (**tl̥nāmi* helyett) vö. óír. *tlenaid* s lat. *sublātus* < *sub-tlā-tos*; *spernō* vö. *sprētus*; talán *pellō* < *pelnō*, de lehet < **peldō* is, s talán a gör. *πάλλω* rokon vele s akkor ez is lehet thematikus átalakítása -*nā* imperfectumnak. A gör.-ben is átmentek ugyanis thematikus ragozásba *δαμνάω*, *πυλνάω*, *πυννάω*.

HIRT a -*nā* imperfectumok átalakításait látja igen helyesen a -*no/-ne-* imperfectumok egy részében is, de vannak köztük más basisból való nasalis imperfectumok is. Így -*nā*-imperfectumokból *κάμνω*, eredetileg **κάμναμι* vö. *κάματος*, *ἐκαμ-ον* és *κέ-κη-κα*; *τέμνω* (att. *τέμνω* nem szabályos) **τέμνāμι* helyett, vö. *τέμαχος*, *τέμνηκα*; *πίνω* vö. *πίνημι*; Hes. *δάμνω* vö. *δάμνημι*. De *πίνω* egytagú diphthongikus basis, vö. *πέπωκα* és *ἐπι-ον*, s így ez már nem -*nā*-imperfectum átalakítása (másutt nem -*n-* imperf., lat. *bibō*, skr. *pibati*), *δάμνω* pedig könnyű basis (*deñk-* vagy *deñkē-*? ófn. *zanga*). — HIRT valószínűnek tartja, hogy idevalók a gör. hosszú gyökérszótag után álló -*άνω* imperfectum-tövek is, BRUGMANN-THUMB azonban az -*ανο* nominalis suffixummal egyeztetni őket: *δλισθάνω* és *δλισθανος* áll egymás mellett, másrészt azonban -*η* tő is az *δλισθήσω*-ban, s HIRT erre alapítja ezzel ugyan kellőképpen meg nem alapozott feltevését, hogy az -*άνω* mellett még egy -*η*-tő is fellép. Vö. BRUGMANN-THUMB felfogására *θηγάνω*—*θήγανος*, HIRT-ére *ἀμαρτάνω*—fut. *ἀμαρτήσομαι*, *αἰσθάνομαι*—*αἰσθήσομαι*. Az -*άνω* néha az imperfectum nyomatékosítására szolgál: *αὔξω*—*αὔξανω*, *ἴξω*—*ἴξανω*, máskor nasalisos tövek továbbképzésére: *λα-μ-β-άνω* vö. *ἐλαβον*, *λα-ν-θ-άνω* vö. *ἐλαθον*. Ez utóbbiak THURNEISEN IF. 4. szerint olyan alakokból indultak ki, amelyekben a -*n-* a tőhöz tartozott (pl. *λαγχάνω*, hol a *n* szerinte gyökérbeli), BRUGMANN szerint azonban ezek épen úgy álltak elő, hogy a lat. *linguō* skr. *rinak-ti*, lat. *rumpō* skr. *lump-ati* féle nasalisos imperfectumokat, amelyek a gör.-ből kivesztek (l. c. alatt), ugyanolyan módon képezték tovább -*ανω*-val, mint az *ἴχω*-

* MARSTRANDER *Symbolae Osloenses* II. a lat. *sternere*, *spernere* és *sternuo* (l. b. alatt) igéket együtt magyarázza s a ved. *str̥nōti*, gör. *στρόρνυμι* (l. b. alatt) igékkel kapcsolja. A gör. és a skr. -*neu-ra* mutat, tehát e kapcsolással a lat. nem lehet eredetibb athematikus **sterə-nā*. MARSTRANDER ezért abból indulva ki, hogy a coniunctivusi tő a lat.-ban (és a keltában) eltérhet az indicativusi tőtől, egymás mellé állít ind. **stornit* és con. **sterat* alakot, s ezek kiegyenlítéséből állt elő szerinte a *sternit*. Másrészt *tollere* van a **tellere* helyett, mivel egy **tela*-tőből a lat.-ban úgyis *tol-* lesz. Azonban a skr.-ban nem csak -*neu-* (*str̥nōmi*, hanem a lat.-nak megfelelő -*nā*-tő (*str̥nāti*) is van.

ból az *ισχάνω*-t. Az *-άνω* előfordul *-io* val továbbképezve is: *δλισθάνω* mellett *δλισθαίνω* < *δλισθαίνω*. Előfordul *-σχω*-val váltakozva is: *πάσχω*: *πανθάνω*, sőt a kettő egyesülve is: *οφλισκάνω*. Továbbá a punctualitást kifejező *-αινω*-val is váltakozik: *ἀλδαινω*: *ἀλδάνω*.

b) Idg. *eteu-*: gör. *ῥονῦμι*, *στορνῦμι*, skr. *strñhōmi*. Mellette előfordul *etā-* basis is: skr. *strñā-mi* (lat. *strā-vī*). Gyakran athem. imperf. helyére lépett: *ζώννυμι*: **ζωσ-μι* (*ζούσθω*, *ζωννύσθω* Hes.) vö. MEILLET BSL. 20. A gör.-ben az act. indic. praes. imperf. egyes számában meg kellett volna maradnia a diphthongusnak (*-neu-*), azonban helyére *-νῦ-* lépett: gör. *ὀμόργνυμι* (vö. *ἀμέργω*), hom. *τάννυται*, skr. *tanu-tē*, gör. *πιάρ-νυμαι*, lat. *sternuo* < **psternuo* idg. **pstrneu-mi*. A tematikus gör. *μνύω* lat. *minuō* szintén *-neu-* imperfectum, de nem kéttagú *-eu-*, hanem egytagú **mei-* basisból való, vö. gör. *μείων*, *μικρός* lat. *mīca*, ófn. *smahi* 'kicsiny'. Thematikussá lett a gör.-ben még sok más ide való ige is: *δμνύω* (*δμνυμι*), *δεικνύω*, *zeugnύω*, *πηγνύω*. A *-s*-tövekből elvonva lép fel a gör. *ννυμι* imperfectum. Az aiol. hom. *ἔννυμι* az iónban szabályosan *εἴννυμι* < **ἔσννυμι*, azonban a *ἐοθῆναι*-félék után az att.-ban a *-s*- újólág fellépett s az így keletkezett **εσννυμι* alakból abban a korban, amelyben a *sn* > nem *hn*, hanem *nn* lett *ἔννυμι*. Épen így *-s*-tő *σβέννυμι* (dór. pass. *ἐσβέσθην*), de már nem az *κεράννυμι* (vö. *κηρήρ*, **kerā*), *πειτάννυμι* stb. — A *ννυμι* helyére *-νῦω* > *-νω* is lépett: *ἴνω* < *τινῦω* (med. *τείννυμαι*, kret. fel. *τεινύτω*), *φθίνω* vö. *φθινύθω*, *ἄνω* vö. athem. *ἔρνυτο*.

A legtöbb *-ννυμι* ige eltűnt a hellenisztikus korban: *κορεννύναι* helyett *χορτάζειν*, *ἀνοιγνύναι* helyett *ἀνοίγειν*, *ὀηγνύναι* helyett *ὀήσσειν*.

c) Idg. **etek-*: skr. *yu-n-ajmi* < **iu-n-egmi*, *yu-n-jmas* < **iu-n-gmes*. Ennek a típusnak a gör.-ben csak némi maradványa van.

Talán ilyen *κυνέω* < **κυνεσσω* (aor. *ἔκυσσα*), ilyenek a továbbképzett *πίσσω* < **πιννισσω*, *σχινδ-αλμός* (vö. lat. *scindō*, skr. *chinad-mi*) alakok.

A lat.-ban gyakori e típus: *scindō* vö. aor. *scidit*, a gör.-ben *n* nélkül *σχίζω* < **σχιδ-ω*; lat. *plangō*, a gör.-ben *πλάζω*, de aor. *ἐπλάξα*, fut. med. *πλάγξομαι*, tehát *-n*-tő továbbképezve; lat. *iungō* de gör. *ζεύγ-νυμι*; lat. *clangō* a gör.-ben *κλάζω*, aor. *ἐκλαξα* és *κλαγγή* is; lat. *stringō* < **strengō* vö. gör. *στραγγός*, *στραγγάλη*, de ófn. *stric*, kfn. *stricken*, tehát itt a gör. szerint nemcsak az igetőben van nasalis. A *-n-*, *-ne-* csak az imperfectumban jogosult, de onnan átment más igealakokba is: lat. *iunxī*, *iūnctus* (skr. *yuktas*), *strīnxi*, *pandī*, *pānsus* (és *passus*), *fūnctus*.

Látnivaló, hogy e nasalisos imperfectum-tövekben a nasalis

mint infixum jelentkezik. Eredete nincs megfejtve. BRUGMANN suffixumot látott benne, de később feladta ezt a feltevést. PEDERSEN (IF. 2.) szerint voltak nasalis tartalmú basisok s azokból indultak ki az infigált nasalis ige-tövek. SCHMIDT JÓZSEF (egyet. előadás) szerint két különböző elemmel (pl. *n* és *g*) bővült basisok (**iue-ne* és **iue-go*) keveredésével (**iue-ne-go*) keletkezett képzőbokokkal magyarázható. HIRT még az Idg. Gr. II-ben (1921) is azt mondja, hogy erre a nehéz glottogonikus kérdésre nem lehet feleletet adni, az I-ben (1927) pedig rámutat arra, hogy nasalisos és nem nasalisos alakok nagy számban voltak egymásmellett az idg.-ban (névszónál is, pl. gör. *ἄνεμος* — lat. *ventus*, gót *winds*, gör. *ὄφις* — lat. *anguis*) s ezek közül néhány nasalis átugrás lehet ugyan, de a legtöbb esetben nasalis eltűnéssel van dolgunk, a IV-ben (1928) végül felteszi, hogy az idg.-ban bizonyos basisokhoz nasalis járult s e mögé később determinativum lépett (**iu-ne-g-mi*).

III. Neszhangú tövek. A) *-sko*-tövek. A gör.- és lat.-ban igen gyakori. A hangsúly eredetileg az *-o/-e-n* van, tehát a basis hangsúlytalanok és gyengültnék várható: gör. *φάσκω*, teljes fok *φημί*; *βιάσκω* — skr. *gacchati* < idg. **g^u[e]m-sko* előtagján nullfokkal, tehát *m*-mal, vö. lat. *venio*, gör. *βαίνω* < *βαινω*, másrészt *ἔβην*; *βόσκω* — vö. *βότωρ*; *λάσκω* < **λακ-sko* — vö. *ἔλακον*; *μίσκω* < **μυγ-sko* (WACKERNAGEL szerint **mi-mzgō*, de vö. *μειγνυμι*, *ἐμειξα*), lat. *misceō* továbbképezve; gör. *ἔσχε*, ólat. *escit* (es ,vagyok'); lat. *crēscō* vö. ablautban gör. *κόρος*; lat. *poscō* < *prk-sko*, vö. *precō*, ófn. *fragēn*; gör. *θνήσκω*, dór. *θνάσκω* (*nā* < **nh-*, míg ennek a gyöngült alaknak első tagján másodlagos hangsúllyal lesz *θάνατος*, ha ugyan nem *S₁V₂*-t hoz szabálytalanul, mint esetleg *θρώσκω*, *βλώσκω*, epir. *γνώσκω*, lat. *gnōscō*, de ezek WALDE feltevése szerint lehetnek szintén gyöngültek: *orā* l. ablaut). Járulhat a *sco* kettőzött tőhöz is: *βιβάσκω*, (vö. *βιάσκω*), *γυγνώσκω*, *μυμνήσκω* vö. *μνήσκομαι*, *διδράσκω* vö. *ἔδραν*, *πιπράσκω*, *τιτρώσκω* és a lat.-ban is *discō* < **di-dc-scō* — gör. *διδάσκω* < **di-dak-sko*. A lat.-ban *discō*-n kívül nincs kettőzött *-sko*-imperfectum. THURNEYSSEN IF. 39. szerint ez sem az, hanem < *di-dk-o* s csak inchoativ jelentése miatt *disco*. A gör.-ben kevés, a lat.-ban nagyszámú kezdőige is: gör. *γηράσκω*, *ῥβιάσκω*, lat. *crēscō*, *hiāscō*, *senēscō*, *durēscō* (tehát névszóhoz is). VENDRYES Festschrift-Thomsen szerint az inchoativ jelentés, jöllehet a germ.-ban és az írániban is megtalálható, nem idg.

A gör. *-ισκω* igeik hosszú diphthongusú basisokból valók:

στερίσκω vö. ἀπεστέρησα, εἰρίσκω vö. εἴρηκα, ἀλλοσκομαι vö. ἐάλων kettőzve ἀραρίσκω, ἀπαρίσκω. Az -ισκω fellép a -σκω mellett is: lesb. δόρ. θινᾶισκω att. θινῆσκω (vö. θινήσκω), lesb. μιμναίισκω, att. μιμνήσκω, ἰόν κληρίσκω, att. θρόφισκω (vö. θρώσκω). A lat.-ban is van perdoliscō a dolēre, conticiscō a tacēre mellett, de ezek az -iscere alakok későiek. — A lat.-ban az -iscō mellett -ēscō is: conticēscō, delitēscō.

Az -ēssere, -āssere, -issere: capessō, facessō, amāssō, ambissit (Plaut.) nem -sko- imperfectum alakításai, hanem talán mint quaeso (vö. quaero) fel. quaessō és esetleg vīsō < *veid-sō is -s- aoristosok coniunctivusai.

Az íonban vannak praeteritum imperfectum és aoristos iterativ sko- alakok augmentum nélkül és pedig az imperfectum- és aoristos többől képezve: φεύγεσκειν és φύγεσκειν, ἴστασκει és σιάσκει, δόσκειν, δύσκειν, φάνεσκει. Ezek a -σκω imperfectumokkal azonosak lehetnek. BRUGMANN szerint azonban a verbum infinitum és segédige (ἔσχον—σκον) egybeolvadásából indulnak ki, tehát φάσκον < *φανο σκον.

B) Dentalis tövek. Idg. -to- képző van több nyelvben jelentésre rokon szavakban: gör. πέκτω, lat. pectō, ófn. fihtu 'küzdök', A -to- képzősekkel szemben vannak -t- nélküli alakok: gör. ἀνύτω mellett ἀνύω, lat. plecto és amplector, de plectō is és gör. πλέκω, lat. flectō, nectō. A gör.-ben vannak labialis többől képzett -το- tövek, amelyek -io- tövek lehetnek: χαλέπτω < *χαλεπτω χαλεπός), ἀστράπτω < *ασταρπω (ἀστραπή). HIRT szerint nem voltak a többiek sem -to- tövűek, hanem vagy a töben volt a -t-, (pecto—pecten), vagy analogikusan került oda, vagy — s ez a két gör. magánhangzós töre t. i. ἀνύτω és ἀρύτω-ra vonatkozik — a dualis imperfectumot (ἦρντον, ἦρντον) pluralisnak fogták fel s ebből vonták el.

A gör. -θω- képzős igék, mint πύθω, βρῖθω, πελάθω, ἐμέθω, πλῆθω, αἰθθω, olyan alakokból nőhettek ki, amelyek -θ- személyvégződésűek. Pl. WACKERNAGEL KZ. 33. szerint βέβρωθοις úgy állhatott elő, hogy a sing. 2. βέβρωθα átalakult βέβρωθας-ra s ehhez az 1. szem. βέβρωθα, a 3. szem. pedig βέβρωθε. Itt azonban az a baj, s ezt jölehet e felfogás felé hajlik, HIRT is megjegyzi, hogy -th- suffixum a gör.-ben csak a perfectumban van, s így ez a magyarázat az imperfectum-aoristos alakokra kevésbé meggyőző. Mások egyes esetekben a θη- (idg. *dhē- összetételét keresik benne. Így γηθέω, γήθουμαι, dór. γάθουμαι (vö. γαίω) és lat. gaudeō < *gāvideō < *gāue-dhē-īō. E magyarázattal idevaló lat. crē-dō vö. ir cretid, skr. śrad dadhāti 'bizik', tehát lat. cor, cordis alapján is

< **kred-dhō*. Azonban a lat.-ban a szó belsejében idg *d* folytatása is lehet a *d* és ha az ólat. *crēduam* (coni. praes. imperf.), *crēduīs* alakokat tekintetbe vesszük, arra kell gondolnunk, hogy itt nem **dhē*- van, mint *ab-d-ō*, *con-d-ō* alakokban, hanem **do*-, vö. *duās*, *duim*. Bár ez utóbbiak után lehet analogikus is a *crēduam*. A gör.-ben -*d*-imperfectum a *τένδω* vö. *τέμνω*, a lat.-ban *cūdō*, *tendō*, *frendō* s főleg több -*l*-lel végződő gyökér, hol -*llō* < **ldō*: *sallō*, *fallō*, *pellō* (a partic. *salsus*, *falsus*, *pulsus* s-ja a -*d*-imperfectum suffixum + -*to*- találkozásából állt elő).

IV. Idg. -io- tövek. Csak az imperfectumban fordulnak elő s lehetnek primárek és denominativumok. Két osztályuk van, thematikus és athematikus. A gör.-ben és az árijában csak thematikusak: gör. *χαίρω*, *τείνω* < **χαρ-ιω*, **τεν-ιω*, a lat.-ban thematikus *fulciō*, *capīō*, *fulciunt*, *capiunt* (tehát az egyes első és többes harmadik személyben) és athematikus *capis*, *capit*, *capimus*, *capitis*, *fulcīs*, *fulcit*, *fulcīmus*, *fulcītis* (tehát a többi személyben). A gör.-ben az egyes első személyből általánosult a thematikus ragozás. Az első személy ugyanis az idg.-ban is thematikus volt mind a két osztályban. Ezért nemcsak a lat.-ban, hanem a balti-szlávban is csak thematikus, pedig ott a többi személyben szétválik a kétféle ragozás (óegyh. szl. *мѣнѣю*, *мѣниши* az athematikus, *борѣю*, *борѣши* a thematikus ragozás). A két osztály abban különbözik, hogy a thematikus osztályban minden személyben -*iel*-*io*- van (valódi -*io*-tövek), az athematikusban a -*io*- váltakozik *ī*-vel. Ez az *i* a lat.-ban rövid is (*capis*), hosszú is (*venīs*), a litv.-ban rövid (*mýl-i*, *mýl*, *mýl-ime*, *mýl-ite*), az óegyh. szl.-ban hosszú *мѣниши*, *мѣнитѣ*, *мѣнимѣ*, *мѣните*) hangra megy vissza (idg. *ī* = óegyh. szl. ѣ, litv. *i*, idg. *ī* = óegyh. szl. *i*, litv. *y*). A lat.-ban *ī* hosszú tőszótag vagy két rövid szótag után áll, egyébként rövid (*audīs*, *farcīs*, *reperīs*, de *cūpis*, *fācis*), kivéve, ha nasalisra, liquidára vagy *u*-ra következik. A különbséget a iambikus törvény hatásában keresik s a nasalis, liquida és *u* után az *ī*-t analogikusnak veszik. Ez nem lehetetlen, de hangsúlyoznunk kell, hogy a különbség idg. örökség is lehet. A iambikus törvény mellett szólhatnak a kettősségek: *iācīs*, de *āmicis*, *pārīs*, de *rēparīs*. Viszont *potītur* és *potīri*. Enn. Plaut. *parīre* stb.

A -*io*- tövek mellett kéttagú -*ē*- basisokat is találunk. Pl. gör. *χαίρω* és *χαρή-vai*, *γαίνομαι* és *γαρή-vai*, *τέρσομαι* < *τερο-ιομαι* és *τεροή-vai*, lat. *torrē-re*, gör. *ῥέω* és lat. *olēre*, gör. *ῥέομαι* és lat. *sedēre*. Ezek voltaképpen nem -*ē*-, hanem nyújtott fokú diphthon-

gikus alakok. Volt *sede- nominalis jelentésű basis, ez tovább képezve *sede-io, s ebből V_1 gör. $\xi\zeta\omicron\mu\alpha\iota < *ē\delta\text{-io-}\mu\alpha\iota$, D_2 lat. *sedē(i)-re*.

A gör.-ben és a lat.-ban külön kell választani a mássalhangzós és a magánhangzós töből képzett -io- töveket, mivel a *i* másképpen mutatkozik mássalhangzó és másképpen magánhangzó után. A lat.-ban mássalhangzó után tudvalevőleg sonans lesz a *i*, tehát *rapiō* (gör. $\epsilon\rho\epsilon\pi\tau\omicron\mu\alpha\iota$), *capiō* (gót *hafja*), *speciō* (skr. *paśyati*), hosszú *i*-vel *sāgio* (gót *sōkja*), *sepeliō* (skr. *saparyati*), *saliō* ($\alpha\lambda\lambda\omicron\mu\alpha\iota < *sal\text{-io-}mai$), *veniō* (gör. $\beta\alpha\iota\omega$), *paviō* (aligha való ide gör. $\pi\alpha\iota\omega$, mivel az aor. $\epsilon\pi\alpha\iota\sigma\alpha$ s nem $*\epsilon\pi\alpha\nu\sigma\alpha$, de skr. *paviḥ* 'keréksínvas'). A gör.-ben a hangtanból ismert hangváltozások beállanak: $\alpha\lambda\lambda\omicron\mu\alpha\iota$ (lat. *saliō*, $li > ll$), $\chi\alpha\iota\omega < *χα\iota\omega$, $\mu\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota < \mu\alpha\text{-}\nu\omicron\mu\alpha\iota$ (skr. *manye*), $\beta\alpha\iota\omega < *β\alpha\iota\omega$ (lat. *venio*); nasalis imperfectumból továbbképezve $\kappa\acute{\omicron}\iota\omega$ (lat. *cernō*), $\omicron\tau\acute{\omicron}\nu\omega < *ο\tau\omicron\nu\iota\omega$, $\kappa\acute{\lambda}\alpha\zeta\omega < *κ\lambda\alpha\gamma\gamma\text{-}\iota\omega$ ($\epsilon\kappa\lambda\alpha\gamma\zeta\alpha$), $\lambda\epsilon\upsilon\sigma\sigma\omega$ (lity. *lāukiu*), $\lambda\iota\sigma\sigma\omicron\mu\alpha\iota$ (aor. $\lambda\iota\tau\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$), $\alpha\zeta\omicron\mu\alpha\iota$ ($\alpha\zeta\iota\omicron\varsigma$), $\sigma\chi\acute{\iota}\zeta\omega$ (lat. *scindō*), $\chi\alpha\lambda\acute{\epsilon}\pi\tau\omega < *χα\lambda\epsilon\pi\iota\omega$, $\tau\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\omega < *τε\lambda\epsilon\sigma\text{-}\iota\omega$, $\gamma\alpha\iota\omega < *γα\iota\omega$ (lat. *gaudeō*). Kettőzéssel $\gamma\alpha\rho\gamma\alpha\iota\omega < *γα\rho\text{-}\gamma\alpha\rho\text{-}\iota\omega$, $\mu\alpha\rho\mu\alpha\iota\omega$, $\lambda\iota\lambda\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota < \lambda\iota\lambda\alpha\sigma\iota\omicron\mu\alpha\iota$.

Magánhangzós töveknél a lat.-ban eltűnik a magánhangzók közt álló *i* és lesz *stō* < *staiō*, *fleō* < **fleiō*, *fiō* < *bhuiiō*, denominatívánál *cūrō* < **cūraiō*, *lēniō* < **lēniū*, *clāreō* < **clāreiō*, *metuō* < **metuiō*. A gör.-ben is eltűnik magánhangzók közt a *i* s így keletkeztek az -αω, -εω igék s mellettük az -οω gör. új képzés lehet: $\delta\rho\acute{\alpha}\omega$, $\delta\rho\acute{\omega} < *δ\rho\alpha\iota\omega$, $\upsilon\lambda\acute{\alpha}\omega$, $\upsilon\lambda\acute{\omega} < *υ\lambda\alpha\iota\omega$, denominatív $\tau\iota\mu\acute{\alpha}\omega$, att. $\tau\iota\mu\acute{\omega}$ s οω-val $\delta\omicron\upsilon\lambda\acute{\omicron}\omega$ ($\delta\omicron\upsilon\text{-}\lambda\omicron\varsigma$), $\nu\epsilon\acute{\omicron}\omega$ (lat. *nōvare*). Az -εω végűek -o-tővű denominativa az -e-fokból: $\phi\iota\lambda\acute{\epsilon}\omega < *φ\iota\lambda\epsilon\iota\omega$ vö. $\phi\iota\lambda\omicron\varsigma$, miként a lat.-ban is *albeō* az *albus*-hoz (l. még fentebb az iteratív, vagy causatív jelentésű deverbativát: $\tau\rho\omicron\mu\acute{\epsilon}\omega$, $\sigma\omicron\beta\acute{\epsilon}\omega$ mint lat. *monēō*), de analogikusan α helyett is: $\lambda\upsilon\pi\acute{\epsilon}\omega$ ($\lambda\upsilon\pi\eta$), továbbá mássalhangzós tövekből: hom. $\tau\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\omega$ és $\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\omega$, att. $\tau\epsilon\lambda\acute{\omega}$, s analogikusan $\eta\gamma\epsilon\mu\omicron\mu\acute{\epsilon}\omega$.

Az -o-tövekből van denominatív -ā ige is: gör. $\phi\omicron\iota\beta\acute{\alpha}\omega$ vö. $\phi\omicron\iota\beta\omicron\varsigma$, lat. *nouāre* vö. *novos*, ófn. *niuuiōn*, sőt van ilyen mássalhangzós töből is: gör. $\kappa\alpha\kappa\omicron\delta\alpha\iota\mu\omicron\mu\acute{\alpha}\omega$ ($\kappa\alpha\kappa\omicron\delta\alpha\iota\mu\omicron\nu$), $\omicron\iota\delta\acute{\alpha}\omega$ ($\omicron\iota\delta\omicron\varsigma$ neutr.) lat. *laudāre* (*laus*, *laudis*).

Az -o tövég el is veszhet: $\lambda\iota\alpha\iota\omega$ ($\lambda\iota\alpha\nu\omicron\varsigma$), $\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ ($\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$).

Az -i- és -u- tő a gör.-ben szabályosan $\mu\eta\tau\iota\omicron\mu\alpha\iota$ (lat. *mētor*), $\phi\tau\iota\upsilon\omega$ (mint lat. *statuō*), de az -εϋς végű névszók-ból -εiω (< $*\text{-}\epsilon\text{F}\text{-}\iota\omega$) helyett -ευω lép fel: $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\omega$, $\epsilon\pi\iota\pi\epsilon\upsilon\omega$, de azért el. $\phi\upsilon\gamma\alpha\delta\epsilon\iota\omega$, $\lambda\alpha\text{-}$

τρειώ. Az -εω élővé lett a gör.-ben : οἰνοχοεύω (οἰνοχόος), μαρτεύομαι (μάντις), τιτεύω (τίθη), ταμιεύω (ταμίης α-төвű masc. Jelentésére lásd θηρεύω, ὀρνιθεύω, továbbá βασιλεύω, ἀρχεύω.

A gör. verba contractához olyan igék is tartoznak, amelyek eredetileg athematikusak voltak : δαμνάω, καλέω. Ezeknek -ιο- tö volt a kétséges. Viszont az achaiban az -αω, -εω, -οω athematikus: lesb. φίλημι, φίλης, φίλη, ἐφίλεν, φιλείην, boiot. φίλειμι. Hogy a denominativ i imperfectum төвű összevont igék aiol ragozása (*τίμα-μι, φίλημι, δοκίμωμι) csakugyan nyelvjárási újítás-e, vagy az indogermánra vezethető-e vissza (lat. plantā-mus), nem lehet eldönteni.

A -ιο- tövekhez tartoznak a causativ és iterativ (intensiv) -είο- igék. Ezek a gör.-ben egybeestek a denominalis -εω igékkel, csak-hogy a gyökérben o fok van : gör. φοβέω de φέβομαι, δέχομαι de lat. vehō, σοβέω de σέβομαι, lat. doceō de decet, noceō de necāre, moneō de meminī, mēns. BRUGMANN szerint ezek a causativ -είο- igék tulajdonképpen denominativa -i töből, HIRT Idg. Gr. II. 225 ellenben az athematikus ragozásból a thematikus ragozásba átmént *eimi összetételét (*nos-eimi) látja bennük.

313. §. Hamis analízis következtében analogikusan új képzők keletkeztek a gör. és lat. nyelvben. A) Görög : 1. Mivel az ὀφθαλμία-ból képzett ὀφθαλμιάω az ὀφθαλμός-szal kapcsolható, más — nem -ια végű főnevekhez is képeztek -ιάω-val betegséget jelentő igéket ἰλλυγιάω (ἰλλυγος, de nincs *ἰλλυγία), ψωριάω (ψώρα). Megjegyzendő, hogy a klassz. korban az -άω igék között is sok a betegséget, kedélyizgalmat jelentő : κορυζάω, μελαγχολάω, κισσάω. 2. -τάω -ετάω : ναιετάω, εὐχετάομαι aligha ναέτης és εὐχέτης-ből vannak képezve, mivel az előbbi késői, az utóbbi pedig csak antik etymologusoknál fordul elő, viszont a latin gyakorító jelentés ellene szólhat annak, hogy a lat. -tāre (dictāre : dīcere) képzős igékkel közös eredetűeknek vegyük. 3. A régi denominativa -ο- töből -εἶν, az -οῦν (praes. imperf. 1. -όω) bizonyára új képzés (l. előbb !): ὀρθόω (ὀρθός), χολόω (χόλος és χολή), πιστόω (πιστός), κακώω (κακόν), s pedig mivel az -ᾱ- төвű főnévhez volt -ᾱσαι, lett az -ο/ω-hoz -ῶσαι. Az ὡω könnyen kiterjedhetett azután az -ᾱ-төвűekre is. Az -ο- төвű melléknév femininumából, az -ᾱ- végű elvont főnévből ugyanis -άω denominativumot képeztek, s a nyelvérzék ezt az -άω-igét az -ο- төвű melléknévhez kapcsolván, az -ο- tö mellett -αω (a fem.-ból) és -οω (a masc. és neutr.-ból) igét érzett. Már most könnyen képeződhetett az -ᾱ- főnévhez is -οω ige : γερνυρόω — γέρνυρα, ζίζάω — ζίζα. Sőt ugyanez mássalhangzós töből is : πυρόω, ἀπύρωτος (πῦρ).

ὕψω (ὑψος). Jelentésükre lásd χολώω, θανατώω, κακώω; separativ γυίωω, σημειώω, γυψόω. 4. A μέλαν-hoz, szabályosan μέλαινω az ige, ez után a jelentés folytán analogikusan λευκαίνω igét képeztek a λευκός-hoz, majd innen elvonva élő -αίνω keletkezett: ἀργαίνω (ἀργός), ἀσβολαίνω (ἄσβολος vagy ἀσβόλη). Továbbá mivel bizonyára *θέρμα hoz képezték a θερμαίνω igét, ennek analogiájára a nem -n tövű ψυχρός-hoz ψυχραίνω készült. Végül jelentése alapján az ἀφραίνω: ἄφρον-*t* követte ἀμαθαίνω: ἀμαθής s ez után δυσμεναίνω: δυσμενής. Jelentésre lásd μαργαίνω, δυσμεναίνω, ἱλλαίνω, λευκαίνω, ἀλεαίνω. 5. A βαθύς: βαθύνω szabályos, azonban ez utóbbit βάθος-szal asszociálták, s így az -ős végű neutrumokhoz élő lett az -ύνω suffixum: μακύνω (μαῖκος). Innen jutott el az -o-tövű melléknevekhez: ἐλαφρύνω (ἐλαφρός), λεπτύνω (λεπτός), mivel az -υ-tövű melléknevekből képzett igék (βαρύνω: βαρύς, παχύνω: παχύς) is oda segíthettek. Az -o- tövű melléknevektől csak egy lépés az -o-tövű főnévből való képzés, de ez ritka s csak olyan esetekben fordult elő, mikor jelentésüknél fogva a -υ- tövű melléknévből képzett igék is elősegíthették: ἀμαθύνω—ἄμαθος, de mellette ἀμαλδύνω: βλαδύς, továbbá μωσχύνω—μόσχος, mert παχύνω: παχύς. Jelentésre lásd a) ἐλαφρύνω, b) ἀβρύνω, c) μεγαλύνω, d) ἀπαλύνω. 6. Mivel φυλακ-ból φυλάσσω és κορνθ-ból κορύσσω lett szabályosan, a -σσω, att. boiot. -τιω más tövekhez is átmehetett. Azonban csak -ωσσω maradt fenn. Ez MEILLET szerint az ἀμβλυνόσσω, ἀμβλυνότιω és τυφλώσσω szavakból indult ki, hol a „szem“ jelentés (vö. τὸ ὄσσε, ὄσσε, ὄψομαι, lat. oculus) elhomályosult s így az -ώσσω élő lett más betegséget, vagy egészségtelen testi állapotot jelentő szavaknál: καρδιώσσω, καρδιώντιω—καρδία, ὑπινώσσω—ὑπνός. E magyarázat hiányos, mert nem felel meg arra, hogy az *oq^u- folytatása ebben az esetben miért ok- s miért nem oti- (σσ, τι ugyanis < κ_i s nem < π_i, az idg. q^u pedig csak u után κ a gör.-ben. — 7. Nagybárára denominativ -ζω < *-diō vagy *-giō, tehát dentalis vagy gutturalis tő +-io- (vö. φράζω: ἀρι-φραδ-ής, σφάζω: σφαγή), de helytelen analízis folytán élővé lett és igen elterjedt a -ζω főleg -α és -ι, de egy kevés esetben -υ után is, úgy hogy további analízisszel -άζω, -ίζω és -ύζω igék keletkeztek. a) -άζω: αἰχμαάζω: αἰχμή, ἀγοράζω: ἀγορά, ezt megelőzte νομαάζω, hol νομάς (-άδος) és νομή állt egymás mellett. Kiindult tehát az egész osztály ὀνομαάζω, θαναμαάζω-félékből, hol volt -δ -τ tő. Főleg -ᾱ- tövekből gyakori, de vannak nagyobb számmal -ο (θεννάζω: δέννος), továbbá -ι (στασιαάζω: στάσις), -υ (ἱχθνάζω: ἱχθός, γλυκάζω: γλυκύς) és mássalhangzós (πλεονάζω: πλεόν)

tövekből is. Jelentésükre lásd α) *κηράζω* (*κηράς*), *λαλάζω* (*λάλας*) hangutánzók β) *δεννάζω*, *κνδάζω*, *ἀπιμάζω*, γ) *κομπάζω*, *στομφάζω*, δ) *κραυγάζω*, ε) intransitiv *υποπελιάζω* a causativ *πελαινώ*-val szemben, s viszont causativ *υγιάζω* az intransitiv *υγιαίνω*-val szemben, ζ) *πεμπιάζεσθαι* : *πεμπιάς*, *δνάζειν*, *τριάζειν* : *δνάς*, *τριάς* s ehhez analogikusan *δισιάζω*. Vannak igékből képzettek is : *μυινάζω*, *στενάζω*, *ὀπάζω* (*ἐπεσθαι*-hoz o fok) és *-τάζω* : *ῥυστάζω* (*ἐρύειν*), *ἐλκυστάζω* (*ἐλκειν*, *ἐλκύσαι*), *ῥιπιάζω* (*ῥίπτειν*). b) *-ίζω*. Ez a suffixum az *-ιδ-* tövekből indult ki : *ἐρίζω* (*ἔρις*, *-ιδος*), azután *χαρίζομαι* (*χάρις*, *-ιτος*), végül más tövekből, legnagyobbbrészt *-ο-* tövekből s csak kevés esetben *-α-* többől : *δειπνίζω* (*δειπνιον*), *καναχίζω* (*καναχή*), *τυμπανίζω* (*τύμπανον*), *ὕίζω* (*ὕς*), *ἄφθρωίζω* (*ἡρώς*), *κερματίζω* (*κέρμα*), *θωρακίζω* (*θώραξ*), *ἀνδριζω* (*ἀνής*, *ἀνδρός*) stb. A *-s-* tövű főnevekből először *-εῖζω* lett a *-σ* kiesése után : *δια(ν)θείζω* (Kyp. fel. Kr. e. 6. sz.), de már Hom.-nál is csak *ίζω* : *ὄνειδίζω* (*ὄνειδος*, *-εος*). A *-s* tövű melléknevekből *-ίζω* : *ἀεικίζω* (*ἀεικής*). Az *-αῖος*, *-εῖος* melléknevekből *-αῖίζω*, *-εῖίζω* : *ἰουδαῖίζω* (*Ἰουδαῖος*), *ἄστειζομαι* (*ἄστειος*) és összevonva (*αῖ > ε*) att. *ματάζω* (*μάταιος*). Jelentésükre lásd α) *κοναβίζω* (*κόνabas*), *τραυλιζω* (*τραυλός*) hangutánzók s idesorolhatók *ἱερακίζω* (*ἱέραξ*), *κακκαβίζω* (*κακκάβη*), β) *κιδαρίζω* (*κιδαρῖς*), *μαγαδίζω* γ) *τίζω* („saepius interrogo τί”), *χελιδονίζω* („cantilenam canere de adventu hirundinis”), továbbá *πατερίζω* („patrem appello”), *θυγατριζω*, *κακοδαμονίζω* („infelicem appello v. iudico”), δ) causativ és instrumentativ *δροσίζω* (*δρόσος*), *σοφίζω*, *χρυσίζω* s mellettük *-ω*-val hasonló (*δροσώω*, *σοφώω*) vagy eltérő (*χρυσώω*) jelentéssel, ε) *ἀτρεμίζω* (állapot), *ὑστερίζω* s lényeges jelentés különbség nélkül *ἀτρεμέω*, *ὑστερέω*, azonban jelentés különbséggel *δειπνίζω*—*δειπνέω*, ζ) separativ *κοκκίζω* (*κοκκός*), η) *παννυχίζω* (*παννυχίς*), *σαββατίζω* (*σάββατον*), θ) tulajdonnevekből *λακωνίζω*, *δωριζω*, *μηδίζω*. Vannak deverbativa is ; *βαπτίζω* (*βάπτειν*, *βαπτός*), *πληκτίζεσθαι* (*πλήσσειν*), *ἐρατίζω* (*ἐρασθαι*, *ἐρατός*), *ἀλεγίζω* (*ἀλέγειν*). C) *-ύζω* : *κοκκύζω* (*κόκκνξ*), azután *βαϋζω* (*βαῦ*), *γούζω* (*γού*), *βαμβαλύζω* (*βάμβαλα*).

Vö. a görög újképzésekre Debrunner : „Griechische Wortbildungslehre“ (Heidelberg, 1917, Indogermanische Bibliothek II. Abt. Sprachwissenschaftliche Gymnasialbibliothek VIII.), továbbá a rendszeres idg. és gör. nyelvtanok.

314. §. B. Latin. 1. Nagyszámú névszóból képzett ige *-ā(re)* *-ē(re)* és *-ī(re)* végzettel *curā-re*, *albē-re*, *vestī-re*-ből kiindulva. Eredetileg tárgyaz az *-ā(re)*, tárgyatlan az *-ē(re)*, azután az előbbieket között tárgyatlanok is lettek : *donāre* (*donum*), *rēgnāre* (*rēgnum*), *spoliāre* (*spolium*), *glaciāre* (*glaciēs*), *levāre* (*levis*), *piscāre* (*piscis*)

fluctuāre (*fluctus*), *de metuere*, *tribuere*, továbbá *hiemāre* (*hiems*), *iūrāre* (*iūs*), *fraudāre* (*fraus*), *frigerāre* (*frīgus*); *frondēre*, *flōrēre* (*frōns*, *flōs*), *herbēre* (*herba*); *largīrī* (*largus*), *servīre* (*servus*), *gestīre* (*gestus*), *blandīrī* (*blandus*), *dentīre* (*dēns*), *saevīre* (*saevus*). Késői latinságban gör. szóból is: *anathemāre* (*ἀνάθημα*). Az *-ā(re)* végzetű ige igen gyakran van összetételben a 3. coni.-ba tartozó egyszerű ige mellett, részben ablautkülönbséggel: *aspernārī*, holott *spernere*, *compellāre*; *pellere*, *dīcare*, *ē-dūcāre*, *occupāre* (*capere*). Ezek között vannak athematikus *-nā* imperfectumok, mint *aspernārī*, *dēstināre*, *cōnsternārī*, vannak itáliai, kelta, sőt indogermán *-ā* iterativa, mint *occupāre* s vannak denominativa, mint *aucupāre* (*capere*): *auceps*, *participāre*; *particeps*. 2. A *-tā(re)* és *-itā(re)* végzet a *-tos* (*-sos*) és *-itos* participium perfecti-ből indult ki: *captāre*: *captus*, *potāre*: *potus*, *pēnsāre*: *pēnsus*, *quassāre*: *quassus*, *vēnditāre*: *vēnditus*, *exercitāre*: *exercitus*. Eredetileg lényeges jelentés-különbség nem is volt az alapszó és származéka közt (*op-tāre*, *pu-tāre*), azonban idővel iteratív vagy frequentatív és intensív jelentést vettek fel: *ductāre*, *fugitāre*, *clamitāre*. Az *-itā(re)* végzet intensív jelentésű igék erősítésére is szolgált s így lett *-titāre*, *-sitāre*: *iactitāre* (*iactāre*), *pēnsitāre* (*pēnsāre*). Egynehány esetben melléknévből is: *nōbilitāre*, *dēbilitāre*. Járulhat a 3. coni.-ba tartozó igéhez is: *ag-itāre*, *nōscitāre*. 3. Analogikusan keletkeztek *-igā(re)* igék: *pūr(i)gāre*, *clārigāre* a *remigāre* *rēmex*, *rēmex* + *ago*) és *iūr(i)gāre* (**iūr-igus*) után. 4. Megfejtetlen az *-icā(re)* eredete: *vellicandō*, *morticandōque* (Paul. Fest.), *claudicāre*, *duplicāre*; *albicāre*, *candicāre*. 5. A *-lo-* deminutívából mint *modulus*, *scintilla*, eredtek az *-ulā(re)*, *illā(re)*, mint *modulārī*, *scintillāre* képzésű igék: *pandiculans* (Plaut.), *violāre* (*vīs*), *pullulāre*, *cōnscribillāre* (Catull.). 6. A *sēmin-āre*, *domin-āre* félékből elvonva *-ināre*: *coquinātum ire* (Plaut.). 7. Kétes a *cinā(ri)* eredete: *latrōcinārī*, *lēnōcinārī*. 8. *-erā(re)*: *recuperāre* (*recipere*), *tolerāre*. Egyébként *generāre*, *venerārī* (-es tőből) és *liberāre*, *superāre* (-ero képzős melléznevekből). 9. A kezdő igék erősen kiterjedtek, különösen az *-ē-tővű* tárgyatlan igék mellett: *hio*: *hiāscō*, *hīscō*, *labo*: *labāscō*, *hebeo*: *hebēscō*, *dormio*: *condormīscō*. Névszótőből is: *vespera*: *vesperāscō* (*vesperor* késői) és *invesperascit*, de ez *vesperel* is kapcsolható, s ennek alapján *-āscō*, *-ēscō* végzet névszótövekből: *puer-āscō*, *senēscō*, *iuvenēscō* (*adolēscō* is elősegíthette), *durēscō* (nem *dureo*-ból, mint Prisc. 8, 30. mondja, hanem *durus*-ból), *dulcēscō*, *dītēscō*, *īgnēscō*. Sok ige *-ēscō*-ból *-īscō* lett (*inlucēscit* > *inlucīscit* Act. lud. saec. Aug. 41) és az olasz

finisco, finiscono, punisco, francia je finis, nous finissons-félék mutatják, hogy az *-iscō* a vulgaris nyelvben mennyire elterjedt. Az *-asse(re), -esse(re)*, mint *reconciliassere, petessere* nem az *-āscō, -ēscō* átalakításai. Talán fut.-hoz készült infinitivus (*impetrasso, impetrassere*) s ebből alakult ki ez az osztály. Úgy hogy eredetüket tekintve *faxō*-val egyeztethetők, azaz *-s-* aor. coniunctivusai. MEILLET — V_{ENDRYES} különválasztja a *vīso, quaeso, capesso, petesso* desiderativumokat és a *faxo, amasso* „subiunctivus”-okat, (*feram, ferrem* náluk subiunctivus). Nem tartozik az *-isce(re)*-hez a késő lat. *atticisso* sem, amely a gör. ἀττικίζω (*ισσω* a délit. gör.-ben is) átvétele, amint az *apophlegmatizō, anathematizō*-félék is gör. átvételek. 10. A desiderativ *-turio, -surio* igék (*ēsurio, empturio, parturio, cēnāturio*) eredete kétes. THURNEYSSEN a *tōr, -sōr* nomina agentisből származtatta (*cantur-io, -tur* < *tr*, s ez a *-tor* nullfoka), KRETSCHMER KZ. 31. partic. fut.-ból, JURET „Manuel de phonétique latine” 1921, MEILLET-V_{ENDRYES} supinumból.

Vö. a rendszéres kézikönyveken kívül Heinichens Lat.-deutsches Schulwörterbuch“, 1917

315. §. Összetett igék. Az igék az idg.-ban praepositíóval voltak összetéve: gör. ἀμφίσταμαι, ἀμψεύω, lat. *ambūro*, gör. ἀμφιπλέκω, lat. *amplector*, gör. ἀφίσταμαι, lat. *absisto*, gör. ἀπάγω, lat. *abigo*, gör. ἀπειμι, lat. *abeo*, gör. διαφέρειν, lat. *differo*, gör. ἐνέζομαι, lat. *insideo*, gör. ἔξεμι, lat. *exeo*, gör. ἐπιφέρω, lat. *offero*, gör. περιάγω, lat. *perago*, gör. προβαίνω, lat. *provenio*, gör. ὑπειμι, lat. *subeo*, gör. ὑπερβαίνω, lat. *supervenio*. Ez összetételek azonban az idg.-ban nem forrtak úgy egybe, mint a nominalis összetételek. Más határozószóval lat. *benedīco, nescio*. Csak ritkán névszó az első tag: lat. *crēdo* vö. skr. *śraddhā*, tehát idg. *kred-dhē, anim(un)advertere*, késői gör. καλογνωρίζω. A lat.-ban az *-ēscō* inchoativa mellett *calefacio, -fio* (*calēscit*).

Reduplikált igék gör. γοργύρω, γαργαίρω, καρκαίρω, βαμβαίνω, lat. *gurgulio, tintinno*. Vannak köztük természetesen olyanok, amelyek reduplikált névszókból képzettek.

Az aoristos.

316. §. Az imperfectum-tövekkal ablautban és hangsúlyban megegyezik a *-s-aoristos*-tő is. A *-s-aoristos* idg. eredetű s a görögön kívül az árjában, a baltiszlávban, a keltában (*-s-* coniunctivus)

a latinban (a perfectumban), némi maradványban az albánban és talán az örményben van meg. Teljesen kiveszett a germánból. Ismertető jele a -s. Képzése szerint athematikus. Szabályosan a singularisban gyökérhangsúllyal teljes fok (a skr. alapján nyújtott fok is, (vö. *arāutsam*), a többesben végzethangsúllyal gyöngült fok várható, azonban egyetlen fok általánosult az egész paradigmában: *ἔδειξα*, *ἔδειξας*, *ἔδειξε*, *ἔδειξαμεν*, *ἔδειξατε* *ἔδειξαν*. Vö. lat. *dixī*. Gör. *ἔξενξα* és lat. *iūnxī*, gör. *εῖσα*, de lat. *ussī*. Nullfokkal gör. és lat. *ἔστιξα* és *distīnxi* (-nx előtt külön nyelvi nyújtás a lat.-ban), *ἀπέμνξα* és *ēmūnxī*. Vö. még a nyújtott fokú lat. *-lēxi* (de gör. *ἐλέξαμεν*), lat. *vēxit* és skr. *avāksīt*. Nehéz basisokból gör. *τελάσσαι*, *ἐκρέμασα*, *ἐπέτασα*, *ἐπέρασα*, *ἐγέλασα*, *ἐκορεσάμην* ($V_2 \varepsilon = \alpha$ helyén), mindkét tagjában gyöngült gör. *ἐδάμασα*, az elsőtag eltűnésével *φλάσσαι*, *θλάσσαι*. Feltűnő, hogy a -s- magánhangzók között is megjelenik. Ez csak analogikus lehet a mássalhangzós tövek hatására. Van azonban megőrzött s nélküli alak is: *ἔχενα* < **ἔχενσα*, att. *ἔχεα*, *ἔκηα* < **ἔκηνσα*. El kell tűnnie a s-nak mássalhangzók közt is. Az idg. többes 1. szem. *elbghsme* (gh-jára vö. *ἔλοχα*, de egyébként lat. *legō* gör. *λόγος*) gör. folytatásának tehát szintén s nélkülinek kellene lennie, a valóságban azonban *ἐλέξαμεν* a többi személybe is bejutott a-
val. Meg van azonban a s nélküli alak is: hom. *ἐλέγμην λέκτο* és *ἔλεκτο* < *λεκστο* alakokban.

A hangtörvények, főleg a korai hagyományban, érvényesülnek: *ἔφρηνα* < **ἔφρανσα*, *ἔγρημα* < **ἔγαμσα* (pótlónyújtás nasalis-tőnél), hom. *ἐπύρσεν*, *ἔλσαν* (r, l után s, ha a megelőző szótag hangsúlyos), de *ἡγείρα*, *ἔστειλα* (ha nem ott a hangsúly), *τελέσ-σαι* (-s-tő). Nagyon gyakori azonban az analogikus kiegyenlítődé. Szabályos a foghangú töveknél ss > att. s: hom. *ἐδίκασσα*, att. *εδίκασα* < **εδι-καδ-σα*, *ἐγύμνασα* (*γυμνάζω*), az ínyhangú töveknél š: *ἐφύλαξα* (*φύλακος*), *ἔταξα* (*τάττω* < **ταγ-*), de már Hom. *ἐρξα* (*ἔρδω* és *ἔργω*), *ἡρπασε* és *ἡρπαξε* (*ἄρπάζω*). Az ajakhangú töveknél természetesen ψ: *ἔκρηψα* (*κρῖννω*).

Ami a s eredetét illeti, valószínűleg ragozott névszói -s-tövek az aoristosok. CURTIUS „Das verbum der griech. Spr.“ (1880) az es ige összetételét látja benne, s ezt HIRT Idg. Gr. IV. — bár elismeri az e feltevés ellen felmerülő nehézségeket — mégis csalogatónak tartja.

317. §. A gyökér-aoristos. A 311. §. végén említettük, hogy HIRT az erős aoristost régebben hangsúlyával és ablautfokával állította szembe az imperfectummal, de újabb megfontolások alap-

ján ezt az álláspontját feladta. Ez az álláspont-feladás csak azt jelenti, hogy basison való változatlan hangsúly imperfectum alakokban is fellelhető, tehát nem csak az aoristos sajátja, de nem cáfolja meg azt a tényt, hogy a gyökéraoristos általában a basison hangsúlyozott, még pedig kéttagú basisokban a második tagon, míg az imperfectum az esetek nagy részében az egyszámban a basis elsőtagján, a többesszámban pedig a végzetten hordja a hangsúlyt. Pl. praes. imperf. *λείπω*, praet. imperf. *ἔλειπον*, de az aor. *ἔλιπον*, továbbá praes. imperf. coni. *λείπω*, de aor. *λίπω*, opt. *λείποιμι* és *λίποιμι*, imperat. *λείπε* és *λίπε* stb., megőrzött hangsúlylyal inf. *λείπειν* és *λίπειν* < **λιπέεν*, *λείπεσθαι* és *λίπέσθαι*. Hasonlóképpen ablautkülönbség: *δέχομαι* és *ἔδρακον*, *δρακεῖν* (ρα = idg. r, skr. plur. 1. *adṛśma*), *τρέπω* (lat. *trepit*) és *ἔτραπον*, *στείχω* és *ἔστιχον*, *πέτομαι* és *ἐπιτόμην* (S₁-vel), *ἔπομαι* és *ἐσπτόμην*. A lat.-ból aor. lehet *fidit*, *scidit* (skr. *abhīdat*, *acchīdat*), de SUMMER és LEUMANN szerint ezek az összetételekből valók s nem aoristosok (vö. *scididi* is), azonban mindenesetre aor. *inquit* a gör. *σπών*, *ἐνί-σπες*-hez. Nehéz basisokból *βαίνω*: *ἔβην*, *πί(μ)πλημι*: *ἔπλησα*, *βιβρώσκω*: *ἔβρων*, *γυγνώσκω*: *ἔγνων* (lat. *nōvī*?). Itt is mindenütt V₂. Ablaut nélkül, mert ahol van, tulajdonképpen praeteritum imperfectum: *βάνην* (dual. 2.) vagy analogikus: *ἔπιατο*. Egytagú basisból *ἔστην* és ú. n. *k* determinativummal *ἔθηκα*, *ἦκα* (*ἦμι*), *ἔδωκα*, de ezek közül az első kettő a lat. *fēcit* és *iēcit* perfectumokkal, az *ἔδωκα* a skr. *adāṣat*-tal egyeztethető. HIRT, minthogy a *κ* névszóban is előfordul (*θῆκη* *artifex*), azt tartja, hogy itt valamely *-ke* suffixumú névszó casus indefinitusa hatolt be az igeragozásba. SCHMIDT JÓZSEF (Nyelvtud. II.) szintén rámutat arra, hogy az itt szereplő *κ* névszói formans is, tehát ez a determinativum a formativumok kategóriájába tartozik. BRUGMANN-THUMB szerint *ἦκα* *κ*-ja a perfectumból való. A többesükben nincs *k*-juk s szembehelyezkednek a fentiekkel azzal, hogy van ablaut: *ἔθεμεν*, *εἴμεν*, *ἔδομεν*, tehát aoristosok, s mégsem aoristos-typusúak. HIRT az ablautot azzal magyarázza, hogy ezek praeteritumoknak felelnek meg (*ἐτίθεμεν*—*ἔθεμεν* csak a reduplicációban különböznek). Hogy miért nincs a többesben *κ*, megfejtetlen. A fentebbi feltevések egyike sem felel meg rá.

A lat.-ban és a germ.-ban az athem. típusú egytagú gyöke-
rek perfectiv praesensek (*dō*, *condō*), míg a gör. és árjában aoris-
tosok (MEILLET BSL. 23, 1922).

Reduplikált aoristosok: gör. *τεταγών* és lat. *tetigī*, gör. *ἀμ-
πεπαλών* és lat. *pepulī*, gör. *κεκάθοnton* és lat. *cecidī*, gör. *πεπιθεῖν*,
ἐπέφραδε (*φράζω*), *τεταρπώμεσθα* (*τέρπομαι*).

318. §. A gör. passiv *-ην aoristos* a nyújtott fokú *etei*-basis-ból való, mint a lat. 2. coniugatio igéi is: *ἐχάρην, ἐφάνην, ἐδάρην, ἐβλάβην*, hol az *ēi* nyújtott fokú diphthongus második componense eltűnt. Az *ēi* basis null-fokát(i) megtaláljuk a *io imperfectumok*ban: *χαίρω, φαίνομαι, δείρω, βλάπτω*; gör. *ἐτέρωην*, lat. *torrere*: *τέρομαι* < *τεροισμαι*. Voltaképen ugyanezt a nyújtott fokot hozza a lat. *lucēre*, a gör. *λέωσσω*-val szemben, s ugyanezt lat. *sedēre* (*ἕζομαι*). *olēre* (*ὄζω*). Az első tagon gyöngült: *ἐτράφην* (*τρέφω*), *ἐστράφην* (*στρέφω*). Ragozása aktivumi, de jelentése passivumi. Ezt a jelentést azonban másodlagosan kapta, eredetileg intransitivum—reflexivum volt. Az intransitiv jelentést mutatja a lat. *iacēre* a *iacēre* igével szemben.

A *-ην aoristos* egészen új képzés. WACKERNAGEL KZ. 30. szerint, s ezt a feltevést sokan elfogadták, nálunk BENIGNY EPhK. 39. érvekkel is támogatta a praet. med. sing. 2. személyű gör. *-θης*, skr. *thās* végzetből indult ki. Volt gör. *ἐδόθης* és skr. *adithās* = idg. **e-da-thēs*, s mellette gör. *ἔδοτο*, skr. *adita* = idg. **e-da-to*. Épen így állt a gör. *ἐτέθης* és skr. *adhithās*, a gör. *ἔθeto* és skr. *adhita* mellett, gör. *ἐφθίθης* az *ἐφθιτο*, *ἐστάθης* az *ἔστατο* stb. mellett, továbbá s- aor.-ban *εἰσάτο* és *εἰσάθης*, végül a s elveszésével mássalhangzós tónél: *ἐμείχθης* < **ἐ-μεικ-σ-θης* és *ἔμεικτο* < **ἐ-μεικ-σ-το*. Ezeket az *-ην aor.* formákkal egy vonalra állították s így képezték ki az *ἐμάνης* alapján az 1. passiv aoristost. További új képzés azután hozzá a *θήσομαι* passiv fut. a med. *-σομαι* alapján. HIRT ezt a magyarázatot nem tartja meggyőzőnek. Szerinte a gör. *ἐτιμήθην, ἐτιμήθης, ἐτιμήθη* megfelel a gót. *salbōda, salbōdēs, salbōda*, a gör. *ἐφιλήθη* a gót *habaida* alaknak, már pedig a gót alakok összetételek (*tun, τίθημι*) s ezt kell látni a gör. alakokban is. Ugyanígy a *τίθημι*, ill. (*ἔ*)*θην aor.*-nak összetételét látja benne GÜNTERT Zur Herkunft u. Bildung des it. Imperfects és MEISTER Hom. Kunstsprache, 1921.

A futurum.

319. §. A görög futurum *-so-* elemmel van képezve, ellenben a skr.-ban és a litv.-ban *-sio-* lép fel: gör. fut. imperf. *δώσω*, skr. *dasyāmi*, lit. *dūsiu*. Ezeket régebben egyeztették, s valamenynyit idg. *-sio-*suffixumravitték vissza. Ez ellen a feltevés ellen szól azonban, hogy a gör. magánhangzók közt álló *-si-* > *-i-* (*λιαίσομαι* < **λιαισομαι*).

Ezért a gör. és skr.-litv. suffixum egyeztetésével felhagyva, a görben aor. coni.-t kerestek, a coni. aor. ugyanis eredetileg -se, -so. A fut. imperf. $\delta\epsilon\lambda\acute{\omega}$ < * $\delta\epsilon\iota\kappa\omega$ tehát megfelel a lat. fut. perf. $dix\acute{o}$ (dixero) alaknak. De mivel a fut. imperf. igen gyakran más tőből van, mint az aor. ($\delta\theta\omicron\mu\alpha\iota$: $\epsilon\acute{\iota}\delta\omicron\nu$, $\epsilon\rho\acute{\omega}$: $\epsilon\acute{\iota}\pi\omicron\nu$), HIRT ezt a feltevést sem fogadja el, hanem amellett foglal állást, hogy a gör. futurum se/so elemmel imperfectum képzés. Szerinte tehát van -so gör. és -sio litv. skr. fut., de ezenkívül a -s- aor. coni. is részt vett a gör. fut. képzésben. BRUGMANN-THUMB szerint, ha nem magánhangzós, hanem mássalhangzós tövekből indulnak ki, nem áll semmi útjában annak, hogy az első feltevéshez, a gör. és skr.-litv. alakok egyeztetéséhez térjünk vissza. Gör. fut. imperf. $\delta\epsilon\lambda\acute{\omega}$ < * $deiks\acute{o}$ < * $deiksio$ vö. skr. $d\acute{e}k\ddot{s}y\acute{a}mi$. Szerinte a -s- fut. keverékidő, amelyben -sio formák a coniunctivusi -so formákkal egybeestek egyrészt hangbeli összeesés, másrészt rokon jelentés folytán. MAGNIEN, de Futur. graec. 1912. egyszerű -s- desiderativumból indul ki, WALTER Die Grundbedeutung des Koni. szerint a coni. alapjelentése fut., azaz a fut. -s- aor. coni.-a. THURNEYSSEN IF. 38. még WALTER előtt abból indult ki, hogy a keleti és a nyugati idg.-ban egyaránt volt desiderativ futurum -i- kettőzéssel és -se/-so-suffixummal, de mellette volt a keletiben nem kettőzött -sie/-sio-suffixummal, a nyugatiban pedig ugyancsak nem kettőzött -se/-so-suffixummal. A gör.-ben ez utóbbi lett az uralkodó, az indoirániiban pedig a -sio- (skr. -sya) fut. mellett megvan a desiderativum kettőzéssel és -so- (skr. -sa-; $vividis\acute{a}mi$) suffixummal. A gör. fut. imperf. gyakori medialis flexiója gör. fejlődés s egyes igékből indult ki. THURNEYSSEN e feltevése nem zárja ki azt, hogy a gör. -s- futurumok között vannak -s- aor. coni.-k is, azonban a kétféle képzés és az érvelése ellen van KRETSCHMER Gl. 12., továbbá WALTER (Stand u. Aufgaben d. Sprachwiss.).

A gör. futurum három típusú, -s-szel, -s- nélkül képzett és futurum doricum. 1. -s-szel: $\delta\epsilon\lambda\acute{\omega}$, $\lambda\epsilon\acute{\iota}\phi\omega$, $\delta\theta\omicron\mu\alpha\iota$, $\gamma\upsilon\mu\nu\acute{\alpha}\sigma\omega$ ($\gamma\upsilon\mu\nu\acute{\alpha}\zeta\omega$) s ezek után $\sigma\acute{\iota}\eta\sigma\omega$, $\pi\lambda\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\omega$; $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\zeta\omega$; $\kappa\lambda\acute{\alpha}\gamma\zeta\omega$ ($\kappa\lambda\acute{\alpha}\zeta\omega$); perfectumból hom. $\kappa\epsilon\chi\alpha\rho\acute{\eta}\sigma\omega$, $\kappa\epsilon\chi\alpha\rho\eta\sigma\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu$, $\kappa\epsilon\chi\alpha\rho\eta\sigma\omicron\mu\alpha\iota$. A fut. imperf.-ban gyakori az -η-tő, amely legtöbbsnyire másutt is fellép: $\acute{\alpha}\mu\alpha\rho\eta\tau\eta\sigma\omicron\mu\alpha\iota$ ($\acute{\alpha}\mu\alpha\rho\eta\tau\eta\chi\alpha$), $\sigma\chi\acute{\eta}\sigma\omega$ ($\xi\sigma\chi\eta\chi\alpha$), $\delta\zeta\acute{\eta}\sigma\omega$ (lat. $ol\acute{e}re$). 2. -s- nélkül főleg nasalis és liquida után (u. n. 'futurum atticum'): hom., ión $\beta\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$, att. $\beta\alpha\lambda\acute{\omega}$ < * $\beta\alpha\lambda\epsilon\sigma\omega$, $\varphi\theta\epsilon\rho\acute{\epsilon}\omega$, $\gamma\alpha\mu\acute{\epsilon}\omega$, $\tau\epsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$, $\acute{\alpha}\pi\omicron\lambda\acute{\epsilon}\omega$ és $\acute{\alpha}\pi\omicron\lambda\acute{\omega}$. Itt kéttagú gyenge basisoknál a -s magánhangzók közt szabályosan eltűnt. A képzés a kéttagú tövekről áterjedt máshova is: $\varphi\alpha\nu\acute{\epsilon}\omega$

(φαίνω < *φαν^ω), δλισθανέω (δλίσθαινω), ὀνομανέω (ὀνομαίνω). Az -εω végzet helyett fellép -αω és -οω is. Ezeknél az α, ill. ο más alakokban is megjelenik: ἐλάω mellett ἤλασα, ἐλατέος, ἔλαμι; ὁμύομαι mellett ὤμοσα. Az ὤλεσα és ὀλέω-félék egymásmellettségének a hatására τελέω a *τελεσω helyett, vö. ἐτέλεσα, ἀμφιέω *ἀμφιέσω helyett, vö. ἡμφίεσα. A képzés az ión.-att.-ban áttért az -ῥω igékre is, úgy hogy ott -ιῶ, -ιούμαι van: κομιῶ, κομιούμαι (κομίζω), ἐλπιῶ. Ezek WACKERNAGEL és BRUGMANN szerint κομίσω > κομίω helyett úgy jöttek létre, hogy ἀγγελεῖς, ἀγγελεῖ mintájára κομιεῖς, κομιεῖ s tovább κομειτον, κομιούμεν, κομιῶ alakokat képeztek. 3. A -σω és -εω futurum keveredéséből keletkezett OSTHOFF Verbum in der Nominalcomposition, 1878 szerint a -σεω fut. Ez a dór területen terjedt el s az ión.-att.-ban csak néhány igére szorítkozott, ezért 'futurum doricum' a neve: phok. βλαψέω, κλεψέω, ὀρκιζέω. Theokr. sing. 2. λαψῆ, herakl. sing. 3. προᾶζει, ποιουσι, kret. δεῖξει, Aristoph. plur. 2. ἡσεῖτε πειρασειῶθε, kret. inf. καθεξῆν, herakl. οικοδομησῆται, kret. βοαθηρίοντι (ι < ε, βοηθήσουσι). Ión.-att.-ban: att. φευξοῦμαι (mellette φεύξομαι), κλανσοῦμεθα πενσεῖσθαι. Az att.-ban főleg u-tőből találjuk. A hom. ἔσσεται-t nem fejt meg az Osthoff-féle feltevés. Ezért WACKERNAGEL KZ. 30 ἔσσεται (tulajdonképeni fut.) és *εσεται > *εἶται (lat. erit, coniunctivus) keveredését látja a fut. doricumban.

Az inyangú tövekből általánosulva a -ζω töveknek a futurum imperfectuma és az aoristosa is ξ az északnyugatiban, dórban, elisiben, thess.-ban, nagyrészt a boiot.-ban és részben az ark.-ban is. Ez a -ξω a dórban részben -ξέω lett: herakl. ἐργάζονται, δοκιμάζοντι, Pind. ὀνυμάξομαι (Platon ὀνυμάσω) és -ξέω: herakl. ἐργαζῆται, πρακσῆται (=πραξεται, tehát η = εε). Az aor.-ban ugyancsak ξ, vö. thess. ψαφισαμένους (=ψηφισαμένους, acc. plur. part.). boiot. ἐκομζάμεθα.

Az activumi ige mellett gyakori a fut. imperf. medialis alakja: ἀκούω, ἀκούσω és ἀκούσομαι, βοάω: βοήσομαι, διώκω: διώξομαι, γελάω < *γελασιω: γελάσομαι < γελασσομαι. Egyes igéknél az ión.-att.-ban passivumi jelentésű a medialis fut. imperf.: ἀξιῶω ('becsül'): ἀξιῶσομαι ('becsültetni fogok'), ép így βλέπω: βλέψομαι, ἄγω: ἄξομαι. Ebben természetesen nincsen meglepő, mivel a szenvedő jelentés a med.-ból fejlődött ki. Ahogy egyes igék szenvedő jelentést kaptak mind a medialis, mind a pass. aor.-ból képzett pass. futurumi alakban: τιμάω: τιμήσομαι és τιμηθήσομαι.

320. §. A latin futurum és praeteritum imperfectum. A lat.-ban két futurum imperfectum van. Az első és második coniugatióban -b-, a harmadik és negyedik coniugatióban -ē-futurum. 1)

-b futurum : *amābō, monēbō*. Megvan a falisc.-ban is : *carefo* (ca-rebo'), *pipafo* (bibam'). Eredete összefügg a -b-paeteritummal : *amābam, monēbam, agēbam, audiēbam* és *audibam, ibam*. Ez mind a futurum-, mind a praeteritum imperfectumban új képzés az idg.-nal szemben. Az idg. praeteritum **e-bherom* s ennek folytatásai a gör.-ben *ἐφερον*, a skr.-ban *abharam*. A lat.-nal egyező praeteritum képzés van az osc.-ban is : *fufans* (erant'). A *fufans* praet. imperf. mellett van coni. *fusíd*, s ez a kettő úgy aránylik egymáshoz, mint a lat. *dabam* : *darem*.

A -b- futurum imperfectum nincs meg a többi itáliai nyelvben, csak a latin—faliscusban, de megvan az ír-ban is, tehát az ír—latin—faliscust jellemzi, a -b- praeteritum viszont nincs meg az ír-ban, de megvan az itáliai nyelvekben. A futurum és a praeteritum a lat.-ban mégis közös eredetű, csak az a kérdés, vajjon a praeteritum-e a régibb, s ehhez készült-e a futurum, vagy megfordítva a futurum-e a régibb, s hozzá újabb képzés a praeteritum. A felfogások erre nézve megoszlottak s voltak, akik italo-kelta képzést láttak a futurumban, tehát ezt tartották régibbnek, viszont mások ősitáliai praeteritumot vettek fel, úgy hogy szerintük ennek az ír futurumhoz semmi köze sincs. THURNEYSSEN s utána VENDRYES (Mélanges Havet), SOMMER, SKUTSCH (Kleine Schriften, 1914), GÜNTERT (Zur Herkunft u. Bildung des italischen Imperfekts, 1917) és ERNOUT szerint a praeteritum az eredetibb, tehát *laudābam*-hoz készült *laudābō* az *erō* : *eram* alapján, WALDE pedig a futurumot veszi eredetibbnek, s benne az ír—latin nyelvegység egyik bizonyítékát látja (L. 4. §.), úgyhogy az *ibō*-hoz készült *ibam* az *erō* : *eram* alapján. LEUMANN IF. 42 nem tartja WALDE bizonyítását sikerültnek, mindazonáltal ő is a b futurumban (s nem a praeteritumban) látja az eredetibbet. Ugyanígy KRETSCHMER Gl. 17, 1929 a fut. eredetisége mellett. Azonban akár a praeteritum, akár a futurum az eredetibb, mindenesetre összetétel, s második tagjában a *bheuā*-basis ragozott alakját tartalmazza. Tehát a futurum eredetisége esetén — s ez a valószínűbb — a második tag *-bh(u)ō*, úgy hogy a fut. imperf. *-bhuō*, *-bhues(i)*, *-bhuet(i)*, a praet. imperf. *-bhuām*, *-bhuās*, *-bhuāt*. L. azonban LEUMANN IF. 42, ahol a szerző az itátiai f és b idők eredetét illetőleg több lehetőségre mutat rá.

Megjegyzendő, hogy a litv.-ban *eram* helyett ugyanez a gyökér szerepel: *būvo* (erat') < **bhuuāt*.

Az előtagban kerestek infinitívust, instrumentalist, végzet nélküli locativust, casus indefinitust, participiumot (*laudāns*), régi ne-

héz basisú gyökéraoristosok átalakításait, igetővet. Az igető feltételezése ellen szólnak azonban az idg. nyelvtörvények. Vö. KRETSCHMER Gl. 17. 1929. Legtöbb híve van a participumnak (S_{UTSCH} STOWASSER, KRETSCHMER, H_{JORN} „Sprachkörper u. Sprachfunktion”), az infinitivus mellett HOFFMANN Rheinisches Museum 73.

PETERSEN Language 3. 1927. szerint a praeteritum imperfectum kiindulhat 1) a régi *scribh-ā-m imperfectum-alakból. Ezt így választották szét: scri-bam s ez után scī-bam, ī-bam, majd amā-bam, monē-bam 2) *bhu-bhu-ānt < *bhe-bhu-ānt régi praet. perf.-ból. Ennek megfelel oszl. fu-fans, lat. *fu-bant, s ezt követte helytelen analysis folytán, úgyhogy a bā (illetőleg nála fā) igetővet suffixumnak fogták fel, stā-bant, flē-bant, -bant stb.

A -b-futurum imperfectum a lat. dābō-n kívül csak a hosszú magánhangzós töveknél lépett az eredetibb s fut. (parāsō, *delēsō, *eisō) helyére, tehát az 1. és 2., s részben a 4. igeragozásba tartozó töveknél jelenik meg: amābō, monēbō, ībō. Hogy az -ā- és -ē- coniugatióban -b- futurum imperfectum van, köztudomású, azért álljanak itt a két coniugatio körén kívül eső példák: audībō Enn., audībis Enn. Plaut., dormībō Plaut., dormībit Cato, cūstōdībitur Plaut., cūstōdībō—cūstōdībūt—cūstōdībunt Itala, expedībō Enn. Pacuv. Plaut., ēsurībō Pomponius Novius (Kr. e. 1. sz.), lēnībunt Prop., mollībūt Hor., stb. A klasszikus íróknál a 3. és 4. coniugatióba tartozó igéknél csak egy-két esetben van -b fut. imperfectum, de klasszikus és nem klasszikus íróknál egyaránt mindig -ībō és sohasem īebō a futurum. Viszont a praeteritum imperfectum, jóllehet Plaut.-nál még -ībam az uralkodó alak (Vö. HOFFMANN O. Rhein. Mus. 73), a klasszikusban és később audībā s csak kivételes audībat, audībant Ov., Catull., gestībat Gell., mōlibar, mōlibat Ov., stb. Ugyanígy -ē- jelenik meg a praeteritumban a 3. coniugatio igéinél is, s pedig nemcsak a thema magánhangzós gyökérigéknél (legēbam), hanem a neszhangú (noscēbam), nasalis (iungēbam) és -io- tövű (capiēbam) igéknél, a denominatívánál (metuēbam), sőt az athematikus kettőzött töveknél (sistēbam) is. Ez az -ē- lehet a delēbam hatása, de igazodhatott az -ē- fut. imperfectumi agēs, capiēs, audiēs alakokhoz is.

Láttuk fentebb, hogy a -bam praeteritum imperfectum létrejöttét nagy valószínűséggel annak köszönhetette, hogy az erō, ill. *esō fut. mellett eram, ill. *esām praeteritum imperfectum élt. Ez az *esām gyökéraoristos volt. A 2. szem. erūs alakját FICK (BB. 7.) a skr. āsīs praet. imperfectummal egyeztette, BARTHOLOMAE (Studien f. idg. Sprachgeschichte 1891) és utána HIRT pedig végzetükben nehéz diphthongust (*esāis > *esūs > l. erūs) és annak gyengülését

(**ēsīs* > s. *āsīs*) kereste. BARTHOLOMAE a lat. *erās* és a gör. ión fel. *ēḡs* egyezését is feltette, azonban mind e feltevések alig bizonyítottak és BRUGMANN szerint az *ēḡ* tő az *ēḡν*-hez a *ēḡα*: *ēḡα* analógiájára készült.

* 321. §. b) A latin *ē* futurum imperfectum voltaképen hosszú magánhangzós coniunctivus. Az *erō* < **esō* egyeztethető a hom. ión coni. *ēω* alakon kívül az imperativusszá lett skr. *asā-ni* alakkal, melyben a *-ni* árja új képzés. Az *erit* = skr. *asat(i)*, óperzsa *ahatiy* < idg. **eseti*. Ezekkel szemben az indicativus skr. *as-mi*, tehát idg. **es-mi*, lat. *est*, gör. *ἐστί*, skr. *asti* < idg. **esti*. Itt tehát az athematikus indicativushoz *-e/-o*-val képzett a coniunctivus, úgy hogy formálisan thematikus ragozású indicativusnak látszik. Ez a coniunctivus a lat.-ban futurum imperfectum lett. Épen így lett futurummá a thematikus coniunctivus is, amelynél hosszú magánhangzó mutatkozik. Vö. gör. coni. *λέγητε* az indic. *λέγετε* mellett, lat. fut. imperf. *legēs*: praes. imperf. *legis*, fut. imperf. *legētis*: praes. imperf. *legitis*. A gör. alapján a plur. 1. és 3. személyben *-ō* várható, azonban a lat.-ban végig *ē* terjedt el: *legēmus*, *legent*. Az első személyben a gör. *λέγω* megfelelője **legō* volna, azonban helyette *legam*, *legar* alakot találunk. Itt tehát a coniunctivusszá lett iniunctivus lépett az eredeti coniunctivus helyére. Egészen kivételesen előfordul Plaut.-nál *accipiem*, *sinem*, *experier*, *faciem*. Az utolsó Cicerónál is Legg. III. 20. 49.

* 322. §. Az ó-latinban van még egy *-s-* futurum is. Ez teljesen megegyezik az *-erō* futurummal: *faxō*, *dīxō*, *amāssō*, *capsō*, *liberāssō*, *invitāssis*, *dēfexit*, *rapsit*, *ulsit*, *ussit*, *faxitis*, de mint a fut. perf.-ban is *-unt* helyett *-int* a végzet, itt is *cūrāssint*, *dēlapidāssint*. Mellette van *faxim*, *dīxim*, *ausim*, *spōnsīs*, *respexīs*, *occupāssit*, *noxit*, *adaxint*. Világos, hogy itt coniunctivusi és optativusi alakok vannak egymás mellett. Ami eredetét illeti, lehet *s*-aoristos, de vocalismusát tekintve az imperfectum tőhöz csatlakozott (*capso*—*capiō*, de *cēpi*). Némelyek *-se/-so-* desiderativum képzésnek tartják.

BENVENISTE BSL. 23. különbséget tesz a *faxo* és *amasso* között. Szerinte amaz az *-ā* coniunctivus mellett álló régi *-s-* coniunctivus *s* nem aoristos a *ss* pedig latin új képzés. A *faxo* futurum imperfectum. az *amasso* futurum perfectum lett.

Vannak a coniunctivusinak passiv alakjai is: *faxitur*, *iussitur*, *turbāssitur* és Plaut.-nál egy infinitivus is: *impetrāssere*.

Az előforduló alakok legnagyobb része *-ā* tőből való *-ss-szel*

és mássalhangzós többől -s-szel, s csak néhány esetben találunk más többől: *licēssit*, *prohibēssis*, *ambissit*. A magánhangzós tő után -r- volna várható, tehát a rhotacismus beálltakor már -ss- volt. Ennek eredete kétes. Legnagyobb valószínűséggel az *amāssem*, *amāsse*-féle alakok befolyására foglalta el a -ss- a -s- helyét.

Eredetére nézve bizonyára -s-aor. coniunctivi, tehát az előbbiektől el nem választható, az ú. n. -so desiderativum: *vīsō* < *ueid-sō*, *incessō* < *in-cēd-sō* (v.ö. *incēdō*, mely igen kétes származtatás szerint < **in-cezdō* < **in-ce-zd-ō*, hol *zd* a **sed*-*nullja).

Az imperfectum aoristos-tövek ragozása.

323. §. Az idg. alapnyelvben három szám, egyes szám, kettős szám és többes szám, és mindegyik számban három személy volt. A három számot a görögön kívül az árja, a gót és a baltiszláv őrizte meg. A kettős szám a lat.-ban már hagyományozás kezdetén sem mutatható ki az igénél. A gör.-ben is kihalt idővel. Legtovább az att.-ban élt, egészen Kr. e. a 4. század közepéig.

Ami a személyragok idg. eredetét illeti, nincs egységes álláspont, mivel az ó-ind és a görög személyragok egyben-másban eltérnek egymástól, s más idg. nyelvek személyragjainak az egybevetésével is bajos néhányuk idg. alakjának a megállapítása.

A személyragok activumiak és mediumiak, de a latin imperfectum-rendszerben az utóbbinak nincs nyoma. Mind az activumiak, mind a passivumiak primárek és secundárek. Primär pl. sing. 3. -*ti* és -*tai*, secundär -*t* és -*to*. Primär végzetek vannak a gör.-ben az indic. praes. és fut. imperf., továbbá a coni. minden idejében, bár az utóbbiban némi ingadozás is megállapítható (hom. *φέροισι*, ark. *φέρη*), secundär végzetek az augmentált alakokban, az optativusban és az iniunctivusban. Primär a medii praes. perf. végzete is, de az activi praes. perf.-ban különleges végzetek vannak. Egyes személyekben nincs különbség a primär és secundär végzet közt, így a dualis második (*τιμᾶτον*, *εἰτιμᾶτον*, *τιμᾶσθον*, *εἰτιμᾶσθον*), valamint a többesszámú első (*τιμῶμεν*, *εἰτιμῶμεν*, *τιμώμεθα*, *εἰτιμώμεθα*) és második (*τιμᾶτε*, *εἰτιμᾶτε*, *τιμᾶσθε*, *εἰτιμᾶσθε*) személyben. A latinban is megkülönböztethetők primär és secundär végzetek, de ott nagy számban vannak eltérések, elmosódottságok.

Az idg.-ban a primär és secundär végzetek jelentéskülönbsége későbbi fejlődés (MEILLET, Bull. Soc. Ling. 23 és MSL. 23. 1929).

324. §. A görög és a latin coniugatiók. A görög nyelvben az imperfectum-töveknek két coniugatióját szokás megkülönböztetni, a thematikus vagy $-\omega$ és athematikus vagy $-\mu$ coniugatiót. A latin nyelvben négy coniugatio van, de egyes grammatikusok csak hármat ismernek, a negyedik (*audiō*) náluk a harmadiknak az alosztálya. E coniugatiók megkülönböztetése nem a szerint történik, hogy eredetileg thematikus vagy athematikus a ragozásuk, tehát a négy coniugatio nem személyragokban, hanem az oda tartozó igék imperfectum-tővégeiben különbözik egymástól. Így az I. coniugatióba az $-\bar{a}$ -, a II.-ba az $-\bar{e}$ -, a III.-ba a mássalhangzós, $-\bar{i}$ és $-\bar{u}$ -, a IV.-be az $-\bar{i}$ -tövek tartoznak. A tövek természetesen a latin nyelv szempontjából vannak megkülönböztetve, mivel megkülönböztetésük abból az időből ered, amikor még az összehasonlító-történeti módszer ismeretlen volt. Idg. szempontból az 1. coni.-ba $-\bar{a}$ -végű nehéz basisok és denominativa, a 2.-ba $-\bar{e}$ -végű nehéz basisok, $-\bar{e}io$ - causativa-intensiva, továbbá denominativa, a 3.-ba primär thematikus (könnyű basisú) igék, $-sco$ -, nasalis és kettőzött, végül $-io$ -, a 4.-be (hosszú tőszótaggal) io -tövek, egytagú $-\bar{i}$ -tövek, denominativa és egy idg. causativum (*sōpiō*) tartoznak.

Görög igeragozás.

325. §. A) Az *ō*-ragozás.

Indicativi praesens imperfectum		A c t i v u m			
		verba contracta* :			
Indicativi praesens imperfectum	Sing. 1.	τρέπω	τιμῶ < τιμάω	φιλῶ < φιλέω	δουλῶ < δουλόω
	" 2.	τρέπεις	τιμᾶς < τιμάεις	φιλεῖς < φιλέεις	δουλοῖς < δουλόεις
	" 3.	τρέπει	τιμᾷ < τιμάει	φιλεῖ	δουλοῖ
	Dual. 2.	τρέπετον	τιμᾶτον < τιμάετον	φιλεῖτον	δουλοῦτον
	" 3.	τρέπετον	τιμᾶτον	φιλεῖτον	δουλοῦτον
	Plur. 1.	δοτ τρέπομεσ ión-att. τρέπομεν	τιμῶμεν < τιμάομεν	φιλοῦμεν	δουλοῦμεν
	" 2.	τρέπετε	τιμᾶτε < τιμάετε	φιλεῖτε	δουλοῦτε
	" 3.	δοτ τρέποντι ión-att. τρέπονσι	τιμῶσι < τιμάουσι	φιλοῦσι	δουλοῦσι
Indicativi praesens imperfectum	Sing. 1.	ἔτρεπον	ἐτίμων < ἐτίμαον	ἐφίλων < ἐφίλεον	ἐδούλων < ἐδούλοον
	" 2.	ἔτρεπες	ἐτίμᾱς < ἐτίμαες	ἐφίλεις < ἐφίλεες	ἐδούλωνς < ἐδούλοες
	" 3.	ἔτρεπε	ἐτίμᾱ < ἐτίμαε	ἐφίλει < ἐφίλεε	ἐδούλον < ἐδούλοε
	Dual. 2.	ἔτρεπετον	ἐτιμᾶτον < ἐτιμάετον	ἐφιλεῖτον < ἐφίλέετον	ἐδουλοῦτον < ἐδουλόετον

* Az összevont alakokat a hangtanban található gör. összevonási szabályok magyarázzák.

Megjegyzések : Az íonban az *a* az *o* előtt *ε*, *ς* így az *-αω* igék mint *-εω* igék jelentkeznek : *ἐρέω* < *ἐράω*, *ἀμφιτιμῆτε* < **ἀμφιτιμέητε*. A lesb.-ban az *-άω*, *-έω*, *-όω* megmaradhatnak *τίμα* (= *τιμᾶ*), de követhetik *τίθημι* ragozását : *φίλημι*, *φίλῃς*, *φίλη*, *φίλητον*, *ἐφίλην*, *φιλεῖν*. Ép így az aiol többi tagjában és az ark. kypr.-ban is : thess. *βοιότ*, *φίλειμι*. A tónégi magánhangzó meg is nyúlt, tehát *-αω*, *-ήω*, *-ώω* más idők hatására : lesb. *ἐδικήει*, *βοιότ*, *κατοικεῖοντι* (*ει* = *η*, *ον* = *ω*).

Indicativi prael. imperfectum	„ 3.	ἐτρεπέτην	ἐτιμάτην < ἐτιμαέτην	ἐφιλείτην < ἐφιλεέτην	ἐδουλούτην < ἐδουλοέτην
	Plur. 1.	δὲ ἐτρέπομεν ión-att. ἐτρέπομεν	ἐτιμῶμεν < ἐτιμάομεν	ἐφιλοῦμεν < ἐφιλέομεν	ἐδουλοῦμεν < ἐδουλόομεν
	„ 2.	ἐτρέπετε	ἐτιμᾶτε < ἐτιμάετε	ἐφιλέετε < ἐφιλέετε	ἐδουλοῦτε < ἐδουλόετε
	„ 3.	ἔτρεπον	ἐτίμων < ἐτίμαον	ἐφίλων < ἐφίλεον	ἐδούλων < ἐδούλοον
Ind. futurum imperf.	Sing. 1.	τρέψω	τιμήσω	φιλήσω	δουλώσω
	„ 2.	τρέψεις	τιμήσεις	φιλήσεις	δουλώσεις
	„ 3.	τρέψει	stb.	stb.	stb.
	Dual. 2.	τρέψετον			
	„ 3.	τρέψετον			
	Plur. 1.	τρέψομεν			
	„ 2.	τρέψετε			
	„ 3.	τρέψουσι			
Indicativi -s-aoristos	Sing. 1.	ἔτρεψα	ἐτίμησα	ἐφίλησα	ἐδούλωσα
	„ 2.	ἔτρεψας	ἐτίμησας	ἐφίλησας	ἐδούλωσας
	„ 3.	ἔτρεψε	stb.	stb.	stb.
	Dual. 1.	ἐτρέψατον			
	„ 3.	ἐτρεψάτην			
	Plur. 1.	ἐτρέψαμεν			
	„ 2.	ἐτρέψατε			
	„ 3.	ἔτρεψαν			
Indic. 2 aor	Sing. 1.	ἔτραπον*	mint a praeteritum imperfectumban		
	„ 2.	ἔτραπες			

* τρέπω-ból act.-ban ritka.

		A c t i v u m			
		verba contracta :			
Coniunctivi praesens imperf.	Sing. 1.	τρέπω*	τιμῶ < τιμάω	φιλῶ < φιλέω	δουλῶ < δουλόω
	" 2.	τρέπῃς	τιμᾶς < τιμάῃς	φιλῇς < φιλέῃς	δουλοῖς < δουλόῃς
	" 3.	τρέπῃ	τιμᾶ < τιμάῃ	φιλῇ < φιλέῃ	δουλοῖ < δουλόῃ
	Dual. 2.	τρέπητον	τιμᾶτον < τιμάητον	φιλήτον < φιλέητον	δουλῶτον < δουλόητον
	" 3.	τρέπητον	τιμᾶτον < τιμάητον	φιλήτον < φιλέητον	δουλῶτον < δουλόητον
	Plur. 1.	τρέπωμεν	τιμῶμεν < τιμάωμεν	φιλῶμεν < φιλέωμεν	δουλῶμεν < δουλόωμεν
	" 2.	τρέπητε	τιμᾶτε < τιμάητε	φιλήτε < φιλέητε	δουλῶτε < δουλόητε
	" 3.	τρέπωσι	τιμῶσι < τιμάωσι	φιλῶσι < φιλέωσι	δουλῶσι < δουλόωσι
Coniunctivi -s aoristos	Sing. 1.	τρέψω	τιμήσω	φιλήσω	δουλῶσω
	" 2.	τρέψῃς	τιμήσῃς	φιλήσῃς	δουλῶσῃς
	" 3.	τρέψῃ	stb.	stb.	stb.
	Dual. 2.	τρέψητον			
	" 3.	τρέψητον			
	Plur. 1.	τρέψωμεν			
	" 2.	τρέψητε			
	" 3.	τρέψωσι			
Coni. 2 aor.	Sing. 1	*τρέπω, λίπω	mint a coniunctivus praesens imperfectum		
	" 2.	λίπῃς			
Opt. praes. imperf.	Sing. 1.	τρέποιμι	τιμῶμι < τιμάοιμι	φιλοῖμι < φιλέοιμι	δουλοῖμι < δουλόοιμι
	" 2.	τρέποις	τιμῶς < τιμάοις	φιλοῖς < φιλέοις	δουλοῖς < δουλόοις

* Ark. ἀψευδήων (az ω-hoz a sec. -ν végzet). — ** Ebből a dualis és pluralis használatosabb.

Optativi praesens imperfectum	"	3.	τρέποι	τιμῶ < τιμάοι	φιλοῖ	δουλοῖ < δουλόοι
	Dual.	2.	τρέποιτον	τιμῶτον < τιμάοιτον	φιλοῖτον	δουλοῖτον
	"	3.	τρέποιτην	τιμῶτην < τιμαοίτην	φιλοῖτην	δουλοῖτην
	Plur.	1.	τρέπομεν	τιμῶμεν < τιμάοιμεν	φιλοῖμεν	δουλοῖμεν
	"	2.	τρέποιτε	τιμῶτε < τιμάοιτε	φιλοῖτε	δουλοῖτε
	"	3.	τρέποιεν*	τιμῶεν < τιμάοιεν	φιλοῖεν	δουλοῖεν
Attikai optativi praesens imperfectum**	Sing.	1.		τιμῶην < τιμαοίην	φιλοῖην < φιλεοίην	δουλοῖην < δουλοοίην
	"	2.		τιμῶης < τιμαοίης	φιλοῖης < φιλεοίης	δουλοῖης < δουλοοίης
	"	3.		τιμῶη < τιμαοίη	φιλοῖη < φιλεοίη	δουλοῖη < δουλοοίη
	Dual.	2.		τιμῶητον < τιμαοίητον	φιλοῖητον < φιλεοῖητον	δουλοῖητον < δουλοοῖητον
	"	3.		τιμῶήτην < τιμαοῖήτην	φιλοῖήτην < φιλεοῖήτην	δουλοῖήτην < δουλοοῖήτην
	Plur.	1.		τιμῶημεν < τιμαοῖημεν	φιλοῖημεν < φιλεοῖημεν	δουλοῖημεν < δουλοοῖημεν
	"	2.		τιμῶητε < τιμαοῖητε	φιλοῖητε < φιλεοῖητε	δουλοῖητε < δουλοοῖητε
	"	3.		τιμῶεν < τιμάοιεν	φιλοῖεν < φιλέοιεν	δουλοῖεν < δουλόοιεν
Optativi fut. imperf.	Sing.	1.	τρέψοιμι	τιμήσοιμι	φιλήσοιμι	δουλώσοιμι
	"	2.	τρέψοις	τιμήσοις	φιλήσοις	δουλώσοις
mint a praes. imperf. opt.				stb.	stb.	stb.
Optativi -s aor.	Sing.	1.	τρέψαιμι	τιμήσαιμι	φιλήσαιμι	δουλώσαιμι
	"	2.	τρέψαις τρέψαις	τιμήσαις	φιλήσαις	δουλώσαις
	"	3.	τρέψαι τρέψειε	stb.	stb.	stb.
	Dual.	2.	τρέψαιτον			

* El. ἀποτίνοιαν, lokr. aitol. phok. παρέχουν. — ** Ebből a singularis használatosabb.

		A c t i v u m			
		verba contracta :			
Optativi -s aoristos	Dual. 3.	τρέψαίτην			
	Plur. 1.	τρέψαιμεν			
	" 2.	τρέψαιτε			
	" 3.	τρέψαιεν τρέψειαν			
Optativ 2. aoristos	Sing. 1.	*τρέποιμι λίποιμι			
	" 2.	λίποις			
	" 3.	λίποι			
	stb.				
Imperativi praesens imperfectum	Sing. 2.	τρέπε	τίμα < τίμαε	φίλει < φίλεε	δούλον < δούλοε
	" 3.	τρέπέτω	τιμάτω < τιμαέτω	φιλείτω < φιλεέτω	δουλούτω < δουλοέτω
	Dual. 2.	τρέπετον	τιμάτον < τιμαέτον	φιλείτον < φιλεέτον	δουλοῦτον < δουλοέτον
	" 3.	τρέπέτων	τιμάτων < τιμαέτων	φιλείτων < φιλεέτων	δουλούτων < δουλοέτων
	Plur. 2.	τρέπετε	τιμάτε < τιμαέτε	φιλείτε < φιλεέτε	δουλούτε < δουλοέτε
	" 3.	τρέπόντων	τιμώντων < τιμαόντων	φιλούντων < φιλεόντων	δουλούντων < δουλοόντων
Imperativi -s aoristos	Sing. 2.	τρέψον	τίμησον	φίλησον	δούλωσον
	" 3.	τρέψάτω	τιμησάτω	φιλησάτω	δουλωσάτω
	Dual. 2.	τρέψατον	stb.	stb.	stb.
	" 3.	τρέψάτων			
	Plur. 2.	τρέψατε			
	" 3.	τρέψάντων			

Imperativi 2 aoristos		*τράπε λίπε λιπέτω stb.	mint a praesens imperfect. imperat.			
			M e d i u m			
Indicativi praesens imperf.			verba contracta :			
	Sing. 1.	τρέπομαι	τιμᾶμαι < τιμάομαι	φιλοῦμαι < φιλέομαι	δουλοῦμαι < δονλόομαι	
	" 2.	τρέπῃ	τιμᾷ < τιμάῃ	φιλεῖ < φιλέῃ	δουλοῖ < δονλόῃ	
	" 3.	τρέπεται	τιμᾶται < τιμάεται	φιλεῖται < φιλέεται	δουλοῦται < δονλόεται	
	Dual. 2.	τρέπεσθον	τιμᾶσθον < τιμάεσθον	φιλεῖσθον < φιλέεσθον	δουλοῦσθον < δονλόεσθον	
	" 3.	τρέπεσθον	τιμᾶσθον < τιμάεσθον	φιλεῖσθον < φιλέεσθον	δουλοῦσθον < δονλόεσθον	
	Plur. 1.	τρέπομεθα	τιμῶμεθα < τιμάόμεθα	φιλούμεθα < φιλεόμεθα	δουλούμεθα < δονλόόμεθα	
	" 2.	τρέπεσθε	τιμᾶσθε < τιμάεσθε	φιλεῖσθε < φιλέεσθε	δουλοῦσθε < δονλόεσθε	
	" 3.	τρέπονται	τιμῶνται < τιμάονται	φιλοῦνται < φιλέονται	δουλοῦνται < δονλόονται	
Ind. praeteritum imperf.	Sing. 1.	ἐτρέπομην	ἐτιμῶμην < ἐτιμαόμην	ἐφιλούμην < ἐφιλεόμην	ἐδουλούμην < ἐδονλόόμην	
	" 2.	ἐτρέπον	ἐτιμῶ < ἐτιμάον	ἐφιλοῦ < ἐφιλέον	ἐδουλοῦ < ἐδονλόον	
	" 3.	ἐτρέπετο	ἐτιμᾶτο < ἐτιμάετο	ἐφιλεῖτο < ἐφιλέετο	ἐδουλοῦτο < ἐδονλόετο	
	Dual. 2.	ἐτρέπεσθον	ἐτιμᾶσθον < ἐτιμάεσθον	ἐφιλεῖσθον < ἐφιλέεσθον	ἐδουλοῦσθον < ἐδονλόεσθον	
	" 3.	ἐτρεπέσθην	ἐτιμάσθην < ἐτιμαέσθην	ἐφιλείσθην < ἐφιλέεσθην	ἐδουλούσθην < ἐδονλόεσθην	
	Plur. 1.	ἐτρεπόμεθα	ἐτιμῶμεθα < ἐτιμαόμεθα	ἐφιλούμεθα < ἐφιλεόμεθα	ἐδουλούμεθα < ἐδονλόόμεθα	
	" 2.	ἐτρέπεσθε	ἐτιμᾶσθε < ἐτιμάεσθε	ἐφιλεῖσθε < ἐφιλέεσθε	ἐδουλοῦσθε < ἐδονλόεσθε	
	" 3.	ἐτρέποντο	ἐτιμῶντο < ἐτιμάοντο	ἐφιλοῦντο < ἐφιλέοντο	ἐδουλοῦντο < ἐδονλόοντο	
Ind. fut. imperfectum	Sing. 1.	τρέψομαι	τιμήσομαι	φιλήσομαι	δουλώσομαι	
	" 2.	τρέψῃ	τιμήσῃ	φιλήσῃ	δουλώσῃ	
	" 3.	τρέψεται	stb.	stb.	stb.	

		M e d i u m			
Indicativi fut. imperf.			verba contracta :		
	Dual. 2.	τρέψεσθον			
	" 3.	τρέψεσθον			
	Plur. 1.	τρέψόμεθα			
	" 2.	τρέψεσθε			
	" 3.	τρέπονται			
Indicativi -s aoristos	Sing. 1.	έτρεψάμην	έτιμησάμην	έφιλησάμην	έδουλωσάμην
	" 2.	έτρέψω	έτιμήσω	έφιλήσω	έδουλώσω
	" 3.	έτρέψατο	stb.	stb.	stb.
	Dual. 2.	έτρέψασθον			
	" 3.	έτρεψάσθην			
	Plur. 1.	έτρεψάμεθα			
	" 2.	έτρέψασθε			
	" 3.	έτρέψαντο			
Indicativi 2 aoristos	Sing. 1.	έτραπόμην			
	" 2.	έτράπον			
mint a praet. imperf.					
Coni. praes. imp.	Sing. 1.	τρέπωμαι	τιμῶμαι < τιμάωμαι	φιλῶμαι < φιλέωμαι	δουλῶμαι < δουλῶμαι
	" 2.	τρέπῃ	τιμᾶ < τιμάη	φιλῇ < φιλέη	δουλοῖ < δουλῶη
	" 3.	τρέπῃται	τιμᾶται < τιμάηται	φιλῇται < φιλέηται	δουλῶται < δουλῶηται
	Dual. 2.	τρέπησθον	τιμᾶσθον < τιμάησθον	φιλῇσθον < φιλέησθον	δουλῶσθον < δουλῶησθον
	" 3.	τρέπησθον	τιμᾶσθον < τιμάησθον	φιλῇσθον < φιλέησθον	δουλῶσθον < δουλῶησθον
	Plur. 1.	τρέπόμεθα	τιμῶμεθα < τιμαῖόμεθα	φιλῶμεθα < φιλέωμεθα	δουλῶμεθα < δουλῶόμεθα

Coniunctivi -s aoristos	(coni. pr. imp.)	Plur. 2.	τρέπησθε	τιμάσθε < τιμάησθε	φιλήσθε < φιλέησθε	δουλώσθε < δουλόησθε
		„ 3.	τρέπονται	τιμώνται < τιμάωνται	φιλώνται < φιλέωνται	δουλώνται < δουλόωνται
	Sing. 1.	τρέψωμαι	τιμήσωμαι	φιλήσωμαι	δουλώσωμαι	
	„ 2.	τρέψη	τιμήση	φιλήση	δουλώση	
	„ 3.	τρέψηται	stb.	stb.	stb.	
	Dual. 2.	τρέψησθον				
	„ 3.	τρέψησθον				
	Plur. 1.	τρεψώμεθα				
	„ 2.	τρέψησθε				
„ 3.	τρέψονται					
Coni. nctivi 2. aoristos	Sing. 1.	*τρέπωμαι λπωμαι	mint a coni. praes. imperf.			
	„ 2.	λπη				
Optativi praes. imperf.	Sing. 1.	τρεποίμην	τιμῶμην < τιμαοίμην	φιλοίμην < φιλεοίμην	δουλοίμην < δουλοοίμην	
	„ 2.	τρέποιο	τιμῶ < τιμάοιο	φιλοῖο < φιλέοιο	δουλοῖο < δουλόοιο	
	„ 3.	τρέποιτο	τιμῶτο < τιμάοιτο	φιλοῖτο < φιλέοιτο	δουλοῖτο < δουλόοιτο	
	Dual. 2.	τρέποισθον	τιμῶσθον < τιμαοίσθον	φιλοῖσθον < φιλεοίσθον	δουλοῖσθον < δουλοοίσθον	
	„ 3.	τρεποίσθην	τιμῶσθην < τιμαοίσθην	φιλοίσθην < φιλεοίσθην	δουλοίσθην < δουλοοίσθην	
	Plur. 1.	τρεποίμεθα	τιμῶμεθα < τιμαοίμεθα	φιλοίμεθα < φιλεοίμεθα	δουλοίμεθα < δουλοοίμεθα	
	„ 2.	τρέποισθε	τιμῶσθε < τιμαοίσθε	φιλοῖσθε < φιλεοίσθε	δουλοῖσθε < δουλόοισθε	
	„ 3.	τρέποιντο	τιμῶντο < τιμάοιντο	φιλοῖντο < φιλέοιντο	δουλοῖντο < δουλόοιντο	
	Optativi fut. imperfectum	Sing. 1.	τρεψοίμην	τιμησοίμην	φιλησοίμην	δουλωσοίμην
„ 2.		τρέψοιο	τιμήσοιο	φιλήσοιο	δουλώσοιο	
mint a praes. opt.		stb.	stb.	stb.		

		M e d i u m			
			verba contracta :		
Optativi -s- aoristos	Sing. 1.	τρεψαίμην	τιμῃσαίμην	φιλησαίμην	δουλωσαίμην
	„ 2.	τρέψαιο	τιμήσαιο	φιλήσαιο	δουλώσαιο
	„ 3.	τρέψαιτο	stb.	stb.	stb.
	Dual. 2.	τρέψαισθον			
	„ 3.	τρεψάισθην			
	Plur. 1.	τρεψαίμεθα			
	„ 2.	τρέψαισθε			
	„ 3.	τρέψαιντο			
Opt. 2. aor.	Sing. 1.	*τραποίμην λιποίμην			
	„ 2.	λίποιο			
	„ 3.	λίποιτο			
		mint az opt. praes.			
Imp. praes. imperf.	Sing. 2.	τρέπον	τιμῶ < τιμάον	φιλοῦ < φιλεόν	δουλοῦ < δουλόον
	„ 3.	τρεπέσθω	τιμάσθω < τιμαέσθω	φιλείσθω < φιλέεσθω	δουλούσθω < δουλοέσθω
	Dual. 2.	τρέπεσθον	τιμᾶσθον < τιμάεσθον	φιλεῖσθον < φιλέεσθον	δουλοῦσθον < δουλόεσθον
	„ 3.	τρεπέσθων	τιμάσθων < τιμαέσθων	φιλείσθων < φιλέεσθων	δουλούσθων < δουλοέσθων
	Plur. 2.	τρέπεσθε	τιμᾶσθε < τιμάεσθε	φιλεῖσθε < φιλέεσθε	δουλούσθε < δουλόεσθε
	„ 3.	τρεπέσθων	τιμάσθων < τιμαέσθων	φιλείσθων < φιλέεσθων	δουλούσθων < δουλοέσθων
Imperativi -s- aoristo.	Sing. 2.	τρέψαι	τίμησαι	φίλησαι	δούλωσαι
	„ 3.	τρεψάσθω	τιμησάσθω	φιλησάσθω	δουλωσάσθω
	Dual. 2.	τρέψασθον	τιμήσασθον	φιλήσασθον	δουλώσασθον

Imperativi -s- aoristos	Dual. 3.	τρεψάσθων	τιμησάσθων	φιλησάσθων	δουλώσασθων			
	Plur. 2.	τρέψασθε	τιμήσασθε	φιλήσασθε	δουλώσασθε			
	„ 3.	τρεψάσθων	τιμησάσθων	φιλησάσθων	δουλωσάσθων			
Imperativi 2. aoristos	Sing. 2.	*τραποῦ λιποῦ	mint az imperat. praes. imperf.					
	„ 3.	λιπέσθω						
P a s s i v u m								
Indicativi 1. aoristos	Sing. 1.	ἐτρέφθην*	Coniunctivi 1. aoristos	τρέφθῶ	Optativi 1. aoristos	τρέφθείην	Imperativi 1. aoristos	—
	„ 2.	ἐτρέφθῃς		τρέφθῇς		τρέφθείῃς		τρέφθῃτι
	„ 3.	ἐτρέφθῃ		τρέφθῃ		τρέφθείῃ		τρέφθῇτω
	Dual. 2.	ἐτρέφθητον		τρέφθῆτον		τρέφθείητον		τρέφθῇτον
	„ 3.	ἐτρέφθῆτην		τρέφθῆτον		τρέφθείτην		τρέφθῇτων
	Plur. 1.	ἐτρέφθῃμεν		τρέφθῶμεν		τρέφθείμεν		—
	„ 2.	ἐτρέφθῃτε		τρέφθῆτε		τρέφθείτε		τρέφθῃτε
„ 3.	ἐτρέφθῃσαν**	τρέφθῶσι	τρέφθείσαν	τρέφθῇτωνσαν	τρέφθέντων			

* A verba contracta ragozása nem tér el : ἐτιμήθην, ἐφιλήθην, ἐδουλώθην. Ἐπίγυ a -μι végű igéké sem.

** A többes 3. szem.-ben van -θεν és -εν is : lesb. ἐξέπεμφθεν, krét. ἐτιμάθεν, hom. τράφεν. Ἐπ így a -μι igéknel phok. ἐδόθεν, hom. δάμεν (δάμνημι).

P a s s i v u m

Indicativi fut. imperf.	Sing. 1.	τρεφθήσομαι	Optativi fut. imperf.	τρεφθῆσοιμην	Indicativi 2. aoristos	ἐτράπην	Coniunctivi 2. aoristos	τραπίω*
	" 2.	τρεφθήσῃ		τρεφθῆσοιο		ἐτράπης		τραπήs
	" 3.	τρεφθήσεται		τρεφθῆσοιτο		ἐτράπη		τραπήῃ
	mint a med. fut. imperf.-ban			mint a med. fut. imperf.-ban		mint az 1. aor. pass -ban		
Optativi 2. aoristos	Sing. 1.	τραπέην	Imperativi 2. aoristos	—	Indicativi 2. futurum	τραπήσομαι	Optativi futurum 2.	τραπησόμεν
	" 2.	τραπέης		τράπηθι		τραπήsῃ		τραπήsοιο
	" 3.	τραπέη		τραπήθω		τραπήsεται		τραπήsοιτο
	mint az 1. aor. pass.-ban			mint az 1. aor. pass.-ban		mint a med. fut. imperf.-ban		

* A coni.-ban eredetileg rövid magánh. (τραπήμεν), de analogikusan a praes. imperf.-ból hosszú magánh.-val: δαμήης.

326. §. B) A -μι ragozás.

A c t i v u m

Ind. praesens imperf.	Sing. 1.	τίθημι	ἵημι	δίδωμι	ἵστημι	Ind. praeteritum imperf.	ἐτίθην	ἵειν	ἐδίδουν	ἵστην
			εἵμι	εἵμι	φημί			ἦ ἐς ἦν,	ἦα ἐς ἦειν	ἔφην
	" 2.	τίθης	ἵης	δίδως	ἵστης		ἐτίθης	ἵεις	ἐδίδους	ἵστης
			εἶ	εἶ	φῆς φῆς		ἐτίθεις	ἦσθα	ἦεισθα ἦεις	ἔφησθα
	" 3.	τίθησι ¹	ἵησι	δίδωσι	ἵστησι		ἐτίθῃ	ἵει	ἐδίδου	ἵστη
			ἔσσι(ν)	εἴσι(ν)	φησί(ν)		ἐτίθει	ἦν	ἦειν	ἔφῃ
	Dual. 2.	τίθετον	ἵετον	δίδοτον	ἵστατον		ἐτίθετον	ἵετον	ἐδίδοτον	ἵστατον
			ἔστόν	ἔτον	φατόν			ἦστον	ἦτον	ἔφατον
	" 3.	τίθετον	ἵετον	δίδοτον	ἵστατον		ἐτίθετον	ἵετην	ἐδιδότην	ἵστάτην
			ἔστόν	ἔτον	φατόν			ἦστην	ἦτην	ἔφάτην

¹ A verba contracta szerint van τιθεῖ, ἵμεῖ, δίδοι az íonban.

Indicativi praesens imperfectum	Plur.	1.	τίθεμεν	ἴεμεν ἐσμέν	δίδομεν	ἴσταμεν φαμέν	Indicativi praet. imperfectum	ἐτίθεμεν	ἴεμεν ῆμεν	ἐδίδομεν	ἴσταμεν ἐφαμεν
	"	2.	τίθετε	ἴετε ἐστέ	δίδοτε	ἴστατε φατέ		ἐτίθετε	ἴετε ῆτε ἐς ῆσθε	ἐδίδοτε	ἴστατε ἐφατε
	"	3.	τιθέασι ¹	ἱᾶσι εἰσίν(ν)	διδόασι	ἴστασι φᾶσί(ν)		ἐτίθεσαν	ἴεσαν ῆσαν	ἐδίδοσαν	ἴστασαν ἐφασαν
Indicativi futurum imperfectum	Sing.	1.	θήσω	ῆσω	δώσω	στήσω ²	Indicativi aoristos	θήκα	ῆκα	έδωκα	έστην ³
	"	2.	θήσεις	ῆσεις	δώσεις	στήσεις		θήκας	ῆκας	έδωκας	έστης
	"	3.	θήσει	ῆσει	δώσει	στήσει		θήκε	ῆκε	έδωκε	έστη
	Dual.	2.	stb.	stb.	stb.	stb.		θήετον	έιτον	έδοτον	έστητον
	"	3.						θήετην	έιτην	έδότην	έστητην
	Plur.	1.						θήμεν	έίμεν	έδομεν	έστημεν
	"	2.						θήετε	έίτε	έδοτε	έστητε
	"	3.						θήεσαν	έίσαν	έδοσαν	έστησαν ⁴
Coniunctivi praesens imperfectum	Sing.	1.	τιθῶ	ἰθῶ ῶ	διδῶ	ιστιῶ φῶ	Coniunctivi aoristos	θῶ ⁵	ῶ	δῶ	στιῶ ⁶
	"	2.	τιθήης	ἰθήης ῆης	διδῶς	ιστιῶς φῶς		θήης	ῆης	δῶς	στιῶς
	"	3.	τιθήῃ	ἰθήῃ ῆῃ	διδῶ	ιστιῇ		θήῃ	ῆῃ	δῶ	στιῇ ⁷
	Dual.	2.	τιθήητον	ἰθήητον ῆητον	διδῶτον	ιστιῇτον		θήητον	ῆητον	δῶτον	στιῇτον

¹ Hom. ὅτα ἰόν τιθεῖσι, ἱεῖσι, διδοῦσι, mess. τίθεντι. — ² εἰμί-böl ἔσομαι — ³ A -s- aor. ἔστησα, 'állitottam', mig ἔστην 'odaálltam'. — ⁴ Hom. ἔσταν < *εσάντι. — ⁵ Lesb. θέω < θήω. — ⁶ < *στήω, mellette στήσω, στήσης stb. is. — ⁷ Mellette δῶσι hom. στήη.

A c t i v u m									
Coniunctivi praesens imperfectum	Dual. 3.	τιθητον ῆτον	διδωτον ῆτον	ιστιητον	Coniunctivi aoristos	θητον ῆτον	δωτον	στιητον	
	Plur. 1.	τιθωμεν ῶμεν	διδωμεν ῶμεν	ιστιωμεν		θωμεν ² ῶμεν	δωμεν	στιωμεν	
	„ 2.	τιθητε ῆτε	διδωτε	ιστιητε		θητε ῆτε	δωτε	στιητε	
	„ 3.	τιθωσι ¹ ῶσι(ν)	διδωσι	ιστιωσι		θωσι ῶσι	δωσι ³	στιωσι	
Opt. praesens imperfectum	Sing. 1.	τιθειην εῖην	διδούην ῖοιμι	ισταίην φαίην	Optativi aoristos	θειην εῖην	δούην	σταίην ⁴	
	„ 2.	τιθειης εῖης	διδούης ῖοις	ισταίης		θειης εῖης	δούης	σταίης	
	„ 3.	τιθειη εῖη	διδούη	ισταίη		θειη εῖη	δούη	σταίη	
	Dual. 2.	τιθειήτον εῖήτον	διδούήτον εῖήτον, εἶτον	ισταίήτον ισταῖήτον		θειήτον εῖήτον	δούήτον δοῖήτον	σταίήτον σταῖήτον	
	„ 3.	τιθειήτην εῖήτην	διδούήτην διδούητην	ισταίήτην ισταῖήτην		θειήτην εῖήτην	δούήτην δούητην	σταίήτην σταῖήτην	
	Plur. 1.	τιθειήμεν εἶμεν	διδούήμεν διδούημεν	ισταίήμεν ισταῖήμεν		θειήμεν εἶμεν	δούήμεν δοῖήμεν	σταίήμεν σταῖήμεν	

φαῖμεν st. φαίημεν

¹ A messenban προτίθηρντί. — ² Hom. ἰόν θέωμεν < *θήωμεν. — ³ Hom. δάωσι. — ⁴ Mellette στήσαιμι, στήσαις ἐς στήσας stb. is. A plur. 1. volt *σταῖμεν, ebbōl *σταῖμεν, σταῖμεν.

Opt. præs. imperf.	Plur. 2.	τιθεῖτε	εἶτε	διδούτε	ισταῖτε	Optativi aoristos	θείτε	εἴτε	δοῖτε	σταῖτε
	" 3.	τιθεῖσαν	εἶσαν	διδούσαν	ισταῖσαν		θείσαν	εἶσαν	δοῖσαν	σταῖσαν
		τιθεῖεν	εἶεν	διδούεν	ισταῖεν		θείεν	εἶεν	δοῖεν	σταῖεν
		εἶσαν ἐς εἶεν								
Imperativi præsens imperfectum	Sing. 2.	τίθει	ἔει	δίδου	ἵστη	Imperativi aoristos	θές	ἔς	δός	στήσον
	" 3.	τιθέτω	ἔειτω	διδότω	ιστάτω		θέτω	ἔτω	δότω	στήθι
	Dual. 2.	τίθειτον	ἔειτον	δίδοτον	ἵστατον		θέτον	ἔτον	δότον	στήσάτω
	" 3.	τιθέτων	ἔειτων	διδότων	ιστάτων		θέτων	ἔτων	δότων	στήτω
	Dual. 2.	τίθειτον	ἔειτον	δίδοτον	ἵστατον		θέτον	ἔτον	δότον	στήσατον
	" 3.	τιθέτων	ἔειτων	διδότων	ιστάτων		θέτων	ἔτων	δότων	στήτον
	Plur. 2.	τίθετε	ἔειτε	δίδοτε	ἵστατε		θέτε	ἔτε	δότε	στήσάτων
	" 3.	τιθέντων	ἔειντων	διδόντων	ιστάντων		θέντων	έντων	δόντων	στήτων
	" 3.	τιθέντων	ἔστων v. ὄντων	λόντων	φάντων					στήσαντων
	" 3.	τιθέντων	ἔστων v. ὄντων	λόντων	φάντων					σάντων
	" 3.	τιθέντων	ἔστων v. ὄντων	λόντων	φάντων					σάντων
	" 3.	τιθέντων	ἔστων v. ὄντων	λόντων	φάντων					σάντων

Medium

Indicativi præsens imperfectum	Sing. 1.	τίθεμαι	ἔμαι	δίδομαι	ἵσταμαι	Indicativi praeteritum imperfectum	ἐπιθέμην	ἔιμην	ἐδιδόμην	ἵσταίμην
		τίθειςαι	ἔσαι	δίδοσαι	ἵστασαι		ἐπίθεσο	ἔεσο	ἐδίδοσο	ἵστασο
		τίθεται	ἔται	δίδοται	ἵσταται		ἐπίθετο	ἔετο	ἐδίδοτο	ἵστατο
	Dual. 2.	τίθεσθον	ἔσθον	δίδοσθον	ἵστασθον		ἐπίθεσθον	ἔεσθον	ἐδίδοσθον	ἵστασθον
		τίθειςθον	ἔσθον	δίδοσθον	ἵστασθον		ἐπιθέσθην	ἔεσθην	ἐδιδόσθην	ἵστασθην
	Plur. 1.	τιθέμεθα	ἔμεθα	διδόμεθα	ιστάμεθα		ἐπιθέμεθα	ἔμεθα	ἐδιδόμεθα	ἵστάμεθα

M e d i u m										
Ind. praes. imperf.	Plur. 2.	τίθεσθε	ἔεσθε	δίδοσθε	ἵστασθε	Ind. praes. imperf.	τίθεσθε	ἔεσθε	ἐδίδοσθε	ἵστασθε
	„ 3.	τίθενται	ἔνται	δίδονται	ἵστανται		τίθεντο	ἔεντο	ἐδίδοντο	ἵσταντο
Indicativi fut. imperf.	Sing. 1.	θήσομαι	ἥσομαι	δώσομαι	στήσομαι	Indicativi aoristos	θήξην	εἴην	ἐδόμην	ἐστηράμην*
	„ 2.	stb.					θήσῃ	εἶσῃ	ἐδόσῃ	ἐστήσῃ
	„ 3.						θήσεται	εἴσεται	ἐδοῖτο	ἐστήσεται
	Dual. 2.						θήσεσθον	εἴσεσθον	ἐδοσεσθον	ἐστήσεσθον
	„ 3.						θήσεσθην	εἴσεσθην	ἐδόσεσθην	ἐστησάσθην
	Plur. 1.						θήμεθα	εἴμεθα	ἐδόμεθα	ἐστησάμεθα
	„ 2.						θήσεθε	εἴσεθε	ἐδοσεθε	ἐστήσεσθε
	„ 3.						θήεντο	εἴεντο	ἐδοντο	ἐστήσαντο
Coniunct. praes. imperf.	Sing. 1.	τιθῶμαι	ἔῶμαι	διδῶμαι	ιστῶμαι	Coniunctivi aoristos	θήωμαι	ἔῶμαι	δῶμαι	στησῶμαι
	„ 2.	τιθήῃ	ἔῃ	διδῷ	ιστῇ		θήῃ	ἔῃ	δῷ	στησῇ
	„ 3.	τιθήται	ἔῃται	διδῶται	ιστῇται		θήται	ἔῃται	δῶται	στησῇται
	Dual. 2.	τιθήσθον	ἔσθον	διδῶσθον	ιστῇσθον		θήσθον	ἔσθον	δῶσθον	στησῇσθον
	„ 3.	τιθήσθον	ἔσθον	διδῶσθον	ιστῇσθον		θήσθον	ἔσθον	δῶσθον	στησῇσθον
	Plur. 1.	τιθώμεθα	ἔώμεθα	διδώμεθα	ιστώμεθα		θήώμεθα	ἔώμεθα	δῶμεθα	στησώμεθα
	„ 2.	τιθήσθε	ἔσθε	διδῶσθε	ιστῇσθε		θήσθε	ἔσθε	δῶσθε	στησῇσθε
	„ 3.	τιθῶνται	ἔωνται	διδῶνται	ιστῶνται		θήνται	ἔνται	δῶνται	στησῶνται
Opt. praes. imperf.	Sing. 1.	τιθείμην	εἰμην	διδοίμην	ισταίμην	Opt. praes. imperf.	θείμην	εἰμην	δοίμην	στησαίμην
	„ 2.	τιθεῖο**	εἶο	διδοῖο	ισταῖο		θείο	εἶο	δοῖο	στήσαιο
	„ 3.	τιθεῖτο**	εἶτο	διδοῖτο	ισταῖτο		θείτο	εἶτο	δοῖτο	στήσαιτο
	Dual. 2.	τιθεῖσθον	εἶσθον	διδοῖσθον	ισταῖσθον		θείσθον	εἶσθον	δοῖσθον	στήσαισθον

* ἵστημι-nek nincs med erős aor.-a. — ** A 2. és 3. sing. opt. ión τιθεῖο, τιθεῖτο is a verba contracta szerint (vö. φιλοῖο).

Op. praes. imperf.	Dual. 3.	τιθεῖσθην	ἰεῖσθην	διδόισθην	ἰσταίσθην	Opt. praes. imperf.	θελῖσθην	εἴσθην	δοίσθην	στησαίσθην
	Plur. 1.	τιθείμεθα	ἰείμεθα	διδόίμεθα	ἰσταίμεθα		θείμεθα	εἴμεθα	δοίμεθα	στησαίμεθα
	„ 2.	τιθεῖσθε	ἰεῖσθε	διδόισθε	ἰσταῖσθε		θεῖσθε	εἶσθε	δοῖσθε	στήσαισθε
	„ 3.	τιθεῖντο	ἰεῖντο	διδόιντο	ἰσταῖντο		θεῖντο	εἴντο	δοῖντο	στήσαιντο
Imperativi praes. imper eum	Sing. 2.	τίθεσο	ἴεσο	δίδοσο	ἴσταῶσο	Imperativi aoristos	θου	οῦ	δοῦ	στήσαι
	„ 3.	τιθέσθω	ἰεσθω	διδόσθω	ἰσταῶσθω		θέσθω	ἔσθω	δόσθω	στησάσθω
	Dual. 2.	τίθεσθον	ἴεσθον	δίδοσθον	ἴσταῶσθον		θέσθον	ἔσθον	δόσθον	στήσασθον
	„ 3.	τιθέσθων	ἰεσθων	διδόσθων	ἰσταῶσθων		θέσθων	ἔσθων	δόσθων	στήσασθων
	Plur. 2.	τίθεσθε	ἴεσθε	δίδοσθε	ἴσταῶσθε		θέσθε	ἔσθε	δόσθε	στήσασθε
	„ 3.	τιθέσθων	ἰεσθων	διδόσθων	ἰσταῶσθων		θέσθων	ἔσθων	δόσθων	στήσασθων
P a s s i v u m										
Indicativi 1. aor.	Sing. 1.	ἐτέθην	ἐλθην	ἐδόθην	ἐστάθην	nd. fut. imperf.	τεθήσομαι	ἐθήσομαι	δοθήσομαι	σταθήσομαι
	„ 2.	ἐτέθης	ἐλθης	ἐδόθης	ἐστάθης		τεθήσῃ	ἐθήσῃ	δοθήσῃ	σταθήσῃ
		stb.				stb.				

L. az -ω coniugatio passivumát.

✱ 327. §. Latin igeragozás.

		A c t i v u m				
		1. coni.	2. coni.	3. coni.		4. coni.
Indicativi praesens imperf.	Sing. 1.	<i>amō</i>	<i>moneō</i>	<i>legō</i> <i>fero</i>	<i>capīō</i> <i>volo</i>	<i>audiō, eo</i>
	„ 2.	<i>amās</i>	<i>monēs</i>	<i>legīs</i> <i>fers</i>	<i>capīs</i> <i>vīs</i>	<i>audīs īs</i>
	„ 3.	<i>amat</i>	<i>monet</i>	<i>legīt</i> <i>fert</i>	<i>capīt</i> <i>vult</i>	<i>audīt it</i>
	Plur. 1.	<i>amāmus</i>	<i>monēmus</i>	<i>legīmus</i> <i>ferimus</i>	<i>capīmus</i> <i>volumus</i>	<i>audīmus</i> <i>īmus</i>
	„ 2.	<i>amātis</i>	<i>monētis</i>	<i>legītis</i>	<i>capītis</i>	<i>auditis itis</i>
	„ 3.	<i>amant</i>	<i>monent</i>	<i>legunt</i>	<i>capīunt</i>	<i>audiunt eunt</i>
Indicativi prael. imperfectum	Sing. 1.	<i>amābam</i>	<i>monēbam</i>	<i>legēbam</i> <i>ferēbam</i>	<i>capīēbam</i> <i>volēbam</i>	<i>audiēbam</i> <i>ībam</i>
	„ 2.	<i>amābās</i>	<i>monēbās</i>	<i>legēbās</i>	<i>capīēbās</i>	<i>audiēbās</i>
	„ 3.	<i>amābat</i>	<i>monēbat</i>	stb.		
	Plur. 1.	<i>amābāmus</i>	<i>monēbāmus</i>			
Indicativi fut. imperf.	Sing. 1.	<i>amābō</i>	<i>monēbō</i>	<i>legam</i> <i>feram</i>	<i>capīam</i> <i>volam</i>	<i>audiām</i> <i>ībam</i>
	„ 2.	<i>amabis</i>	<i>monēbis</i>	<i>legēs</i> <i>ferēs</i>	<i>capīēs</i> <i>volēs</i>	<i>audiēs</i>
	„ 3.	<i>amābit</i>	<i>monēbit</i>	<i>leget</i>	<i>capiet</i>	<i>audiet</i>
	Plur. 1.	<i>amābimus</i>	<i>monēbimus</i>	<i>legēmus</i>	<i>capīēmus</i>	<i>audiēmus</i>
	„ 2.	<i>amābitis</i>	<i>monēbitis</i>	<i>legētis</i>	<i>capīētis</i>	<i>audiētis</i>
	„ 3.	<i>amābunt</i>	<i>monēbunt</i>	<i>legent</i>	<i>capient</i>	<i>audient</i>
Coni. praes. imperf.	Sing. 1.	<i>amēm</i>	<i>monēam</i>	<i>legam</i> <i>feram</i>	<i>capīam</i> <i>velim</i>	<i>audiām</i> <i>eam</i>
	„ 2.	<i>amēs</i>	<i>moneās</i>	<i>legās</i> <i>ferās</i>	<i>capīās</i> <i>velis</i>	<i>audiās</i>
	„ 3.	<i>amet</i>	<i>moneat</i>	stb.		
	Plur. 1.	<i>amēmus</i>	<i>moneāmus</i>			
	„ 2.	<i>amētis</i>	<i>moneātis</i>			
	„ 3.	<i>ament</i>	<i>moneant</i>			
Coniunctivi prael. imperf.	Sing. 1.	<i>amārem</i>	<i>monērem</i>	<i>legerem</i> <i>ferrem</i>	<i>caperem</i> <i>vellem</i>	<i>audīrem</i> <i>īrem</i>
	„ 2.	<i>amārēs</i>	<i>monērēs</i>	<i>legerēs</i>	<i>caperēs</i>	<i>audīres</i>
	„ 3.	<i>amāret</i>		stb.		
	Plur. 1.	<i>amārēmus</i>				

		A c t i v u m			
Coni. praet. impet.		1. coni.	2. coni.	3. coni.	4. coni.
	Plur. 2.	<i>amārētis</i>			
	„ 3.	<i>amarent</i>			
Imperativus	Sing. 2.	<i>amā</i>	<i>monē</i>	<i>lege</i> <i>cape</i>	<i>audī</i>
		<i>amātō</i>	<i>monētō</i>	<i>legitō</i> <i>capitō</i>	<i>audītō</i>
	„ 3.	<i>amātō</i>	<i>monētō</i>	<i>legitō</i> <i>capitō</i>	<i>audītō</i>
	Dual. 2.	<i>amāte</i>	<i>monēte</i>	<i>legite</i> <i>capite</i>	<i>audite</i>
		<i>amātōte</i>	<i>monētōte</i>	<i>legitōte</i> <i>capitōte</i>	<i>audītōte</i>
	„ 3.	<i>amantō</i>	<i>monentō</i>	<i>leguntō</i> <i>capiuntō</i>	<i>audiuntō</i>

Sum ragozása : sum, es, est, sumus, estis sunt. Eram, ero, sim, essem, es, sunto. Edo ragozása : edo, edis és ěs, edit és ěst, editis és ěstis, derem és ěssem, ede és ěs, edite és ěste, edito és ěsto, editōte és ěstōte. Volo és összetételei : volō, vīs, volt, velim, vellem ; nōlō, nōn vīs, nōn vult, nolumus, nōn voltis, nōlunt, nōlim, nōllem, nōlī ; mālō, māvis, māvult, māvolumus, māvultis, mālunt, mālim, māllem.

		P a s s i v u m			
Indicativ. praesens imperfectum		1. coni.	2. coni.	3. coni.	4. coni.
	Sing. 1.	<i>amor</i>	<i>moneor</i>	<i>legor</i> <i>capior</i>	<i>audior</i>
	„ 2.	<i>amāris</i>	<i>monēris</i>	<i>legeris</i> <i>caperis</i>	<i>audīris</i>
	„ 3.	<i>amātur</i>	<i>monētur</i>	<i>legitur</i> <i>capitur</i>	<i>audītur</i>
Indicativ. praesens perfectum	Plur. 1.	<i>amāmur</i>	<i>monēmur</i>	<i>legimur</i> <i>capimur</i>	<i>audīmur</i>
	„ 2.	<i>amāminī</i>	<i>monēminī</i>	<i>legimini</i> <i>capimini</i>	<i>audīminī</i>
	„ 3.	<i>amantur</i>	<i>monentur</i>	<i>leguntur</i> <i>capiuntur</i>	<i>audiuntur</i>
Ind. praet. imperi.	Sing. 1.	<i>amābar</i>	<i>monēbar</i>	<i>legēbar</i> <i>capīēbar</i>	<i>audiēbar</i>
	„ 2.	<i>amābāris</i>	<i>monēbāris</i>	<i>ferēbar</i>	
	„ 3.	<i>amābātur</i>		<i>legēbāris</i> <i>capīēbāris</i>	<i>audiēbāris</i>
	Plur. 1.	<i>amābāmur</i>		stb.	
	„ 2.	<i>amābāminī</i>			
	„ 3.	<i>amābantur</i>			

		P a s s i v u m				
		1. coni.	2. coni.	3. coni.	4. coni.	
Indicativi futurum imperf.	Sing. 1.	<i>amābor</i>	<i>monēbor</i>	<i>legar</i> <i>ferar</i>	<i>capiar</i>	<i>audiar</i>
	„ 2.	<i>amāberis</i>	<i>monēberis</i>	<i>legēris</i> <i>ferēris</i>	<i>capiēris</i>	<i>audiēris</i>
	„ 3.	<i>amābitur</i>	<i>monēbitur</i>	<i>legētur</i>	<i>capiētur</i>	<i>audiētur</i>
	Plur. 1.	<i>amābimur</i>	<i>monēbimur</i>	<i>legēmur</i>	<i>capiēmur</i>	<i>audiēmur</i>
	„ 2.	<i>amābiminī</i>	<i>monēbiminī</i>	<i>legēminī</i>	<i>capiēminī</i>	<i>audiēminī</i>
	„ 3.	<i>amābuntur</i>	<i>monēbuntur</i>	<i>legentur</i>	<i>capiuntur</i>	<i>audientur</i>
Coni. praesens imperf.	Sing. 1.	<i>amer</i>	<i>monear</i>	<i>legar</i> <i>ferar</i>	<i>capiar</i>	<i>audiar</i>
	„ 2.	<i>amēris</i>	<i>moneāris</i>	<i>legāris</i> <i>ferāris</i>	<i>capiāris</i>	<i>audiāris</i>
	„ 3.	<i>amētur</i>	<i>moneātur</i>	<i>legātur</i>	<i>capiātur</i>	<i>audiātur eātur</i>
	Plur. 1.	<i>amēmur</i>	<i>moneāmur</i>	<i>legāmur</i>	<i>capiāmur</i>	<i>audiāmur</i>
	„ 2.	<i>amēminī</i>	<i>moneāminī</i>	<i>legāminī</i>	<i>capiāminī</i>	<i>audiāminī</i>
	„ 3.	<i>amentur</i>	<i>moneantur</i>	<i>legantur</i>	<i>capiantur</i>	<i>audiantur</i>
Coni. praet. imperf.	Sing. 1.	<i>amārer</i>	<i>monērer</i>	<i>legerer</i> <i>ferrer</i>	<i>caperer</i>	<i>audirer</i>
	„ 2.	<i>amārēris</i>	<i>monērēris</i>	<i>legerēris</i> <i>ferrēris</i>	<i>caperēris</i>	<i>audirēris</i>
	„ 3.	<i>amārētur</i>	stb.		stb.	stb.
	Plur. 1.	<i>amārēmur</i>				
	„ 2.	<i>amārēminī</i>				
	„ 3.	<i>amarentur</i>				
Imperativus	Sing. 2.	<i>amāre*</i> <i>amātor</i>	<i>monēre</i> <i>monētor</i>	<i>legere</i> <i>ferre</i> <i>legitor</i> <i>fertor</i>	<i>capere</i> <i>capitor</i>	<i>audire</i> <i>auditor</i>
	„ 3.	<i>amātor</i>	<i>monētor</i>	<i>legitor</i>	<i>capitor</i>	<i>auditor</i>
	Plur. 2.	<i>amāminī</i>	<i>monēminī</i>	<i>legiminī</i>	<i>capiminī</i>	<i>audiminī</i>
	„ 3.	<i>amantor</i>	<i>monentor</i>	<i>leguntor</i>	<i>capuntor</i>	<i>audiuntor</i>

Edo-ból editur v. estur, ederētur v. essētur,

* SOMMER szerint *laudāre* 2. szem. nem volt passiv értelemben, csak a depon.-med. jelentésben. KIECKERS IF. 40 Propert. IV. 11, 24 „fallax Tantaleo corripere ore liquor” alapján cáfolja ez állítást. NEHRING Gl. 14. 251 utal arra, hogy az irányadó kiadásokban „corripere liquor” áll.

Az imperfectum-aoristos rendszer személyragjai.

A glottogonikus kérdések hosszú ideig tapasztalt érdeklődés-hiány után, az újabb időben nemcsak külföldön, hanem nálunk is (SCHMIDT JÓZSEF „Az idg. flexio genesisének problémája“ Nyt. III—IV.) ismét megérdemelt helyet kaptak a nyelvtudományban. A személyragokat illetőleg egyes részletkérdésekkel többen foglalkoztak (MEILLET, KIECKERS), az egész kérdés complexust pedig LUDWIG ALFRÉD adaptatiós elméletének a felállítása óta először HIRT (IF. 17.), majd SCHMIDT JÓZSEF s legutóljára ismét HIRT (Idg. Gr. IV., 1928) tárgyalta rendszeresen. SCHMIDT JÓZSEF az adaptatiós elmélet legmeggyőződöttebb híve, HIRT is elismeri ennek jogosultságát, de nem szakít az agglutinatiós elmélettel sem. Az Idg. Gr. IV. szerint a személyragok jórésze minden valószínűség szerint mutató particula (ez valószínűbb, mint a nōminalis casus suffixumoknak particulákkal magyarázata), de igealak lett a casus indefinitus is (az imperativusban), továbbá a verbale adiectivum, valamint participiumok és infinitivusok is bekerültek az igerendszerbe. 1. Particulák szerinte: *-tōd* (φερέτω, lat. *fertō*, vö. skr. *tāt* abl.), *-dhi* (gör. *ἔθι*, *κλῖθι*, vö. gör. *πόθι*, lat. *ubī* teljes fokkal), *-om* (gör. *ἔφερον*, lat. *sum* = osc. inf. *ezum*, umb. *erom*, gör. *δείξον*), *-ām* (a gör. *φερόντων* állhat **φερόντων* helyett a *φέρέτω* hatására), *-tha* (gör. *οἶθα*, vö. *ἔνθα*), *-te* (gör. *ἴτε*, lat. *ite*, mely IF. 17. szerint még a *-to* verbale adiectivumának casus indefinitusa s azonos a med. sing. 3. *ἔδοτο*-val, de az Idg. Gr. IV. szerint particula is lehet, *r* (*sequuntur*, de nem veti el az IF. 17.-ben feltételezett lehetőséget, hogy ez *ἔδοτο*-féle képzés*), 2. verbale adiectivum és participium: med.-sing. 3. *-to* (*ἔφατο* vö. *φατός*), act. sing. 3. *-t* (mint *sacerdō[t]s* a *θεός* mellett), plur. 3. *-nt* (*ἔδιδον*—*διδόν*), 3. infinitivusok (lat. *egī* perf. és *agī* inf., *φέρη* < **φερεσαι* = skr. inf. *bharasē*, továbbá *τι*: *δίδωσι* — lit. inf.). Nominalis alakok is belekerültek az igerendszerbe, s HIRT nem tartja lehetetlennek, hogy a *-ti* 3. szem.-ragban *-ti* nominalis alak rejlik.

✱ 328. §. **Activumi személyragok.** A) Egyes szám: a) Első személy: Primär végzet az athematicus töveknél *-mi* (HIRT Idg. Gr. IV. szerint *i*-je a 3. szem.-ből), a thematikusoknál *-ō* (SCHEFTELOWITZ J. IF. 46, 1928 szerint itt is *-mi* volt, s az *-ō* a coniunctivusból

* ODE „De uitgangen met R van het deponens en het pass. in de indoeur. talen“ azt véli, hogy az *-r*-formák a heterocl. *-r/-n* nominalis tövekkel rokonok.

ered). Gör. $\epsilon\lambda\mu$ (a lat. azonban $e\bar{o}$) < idg. * $eimi$, a lat.-ban nincs -mi végzet, csak a sum lehet < -mi, ha ugyan nem analogikus az egész alak; gör. $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega$, lat. $fer\bar{o}$ < idg. * $bher\bar{o}$, fut. $\tau\rho\acute{\epsilon}\psi\omega$, $\theta\acute{\eta}\sigma\omega$, conl. gör. $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega$, $\tau\iota\theta\bar{\omega}$, de Hom.-nál $\epsilon\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega\mu$ is a - μ indic. végzet hatására. A lat.-ban az \bar{o} a iambikus törvény hatására megrövidült: Plaut. $fer\bar{o}$, Catull. $vol\bar{o}$, de Plaut. Catull. $d\bar{i}c\bar{o}$ (nem iambikus). A rövidülés kiterjedt a nem iambikus végű igékre és pedig Kr. u. 4. a században már az egytagú kivételével minden igére. A lat.-ban -mi végű igék nincsenek, tehát gör. $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu$, ellenben lat. $redd\bar{o}$ < * $re-di-d\bar{o}$. A secundär végzet - m (ez H_{IRT} szerint olyan viszonyban lehet az - \bar{o} -val, mint az - om acc. az \bar{o} instr.-szal: $\acute{\epsilon}\phi\epsilon\rho\omega\gamma\gamma\iota$: $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega = \phi\acute{o}\rho\omega\gamma\gamma\iota$: ófn. tagu), ebből a gör.-ben szabályosan - n : gör. $\acute{\epsilon}\phi\epsilon\rho\omega\gamma\gamma\iota$, $\epsilon\tilde{\eta}\gamma\gamma\iota$, $\epsilon\tau\acute{\iota}\theta\gamma\gamma\iota$, $\epsilon\delta\acute{\iota}\delta\omega\gamma\gamma\iota$, $\iota\epsilon\gamma\gamma\iota$, ólat. $siem$, $am\bar{a}bam$. A lat.-ban a coniunctivusi és az optativusi formák egybeolvadtak, tehát $feram$ secundär végzetű. Épen így $ferrem$. Mássalhangzós végű tövekben a - m sonans lesz (m) s ennek gör. folytatása - α : $\eta\alpha$ (skr. $\bar{a}sam$), aor. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\psi\alpha$. Az optativusban feltehető m -et hozza ark. $\acute{\epsilon}\xi\epsilon\lambda\alpha\upsilon\gamma\gamma\iota\alpha$ (ugyanott régi conl. 1. szem. $\acute{\alpha}\psi\epsilon\nu\theta\acute{\eta}\omega\gamma\gamma\iota$, s ennek végzetét a szláv fut. jelentésű ind. 1. szem. - q és szkr. - $\bar{a}ni$ végzettel hozzák kapcsolatba), általában azonban - μ végzetű: $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega\mu$. A lat.-ban a sing. 1. szem.-ben megfelelő alak nincs.

b) Második személy. A primär végzet - si (eredetije lehet inf., azonban lehet az - i a 3. szem.-ből), de ennek a gör.-ben is csak kevés maradványa van, amennyiben * $\delta\acute{\iota}\delta\omega\sigma\iota$ > * $\delta\acute{\iota}\delta\omega\iota$ helyett $\delta\acute{\iota}\delta\omega\varsigma$, tehát a secundär végzet jelentkezik. Primär hom. dór $\acute{\epsilon}\sigma\sigma\acute{\iota}$, $\epsilon\acute{\iota}$ < $\epsilon\acute{\iota}\sigma\iota$, skr. $\bar{e}\acute{s}i$ ($\epsilon\acute{\iota}\mu$ -hez), $\epsilon\acute{\iota}$ Archil. és Hesod.-nál $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ is van, tehát s-val megtoldva, skr. asi < idg. * esi (tehát talán már az idg.-ben is egyszerű s-val).

A thematikus ragozású $\phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\upsilon\varsigma$ a skr. $bharasi$ alakokkal egyeztetve -s-val megtoldott idg. * $bhere-si$ (> gör. * $\phi\epsilon\rho\epsilon\iota$) alakra mutat. A -s úgy kerülhetett oda, hogy a * $bheresi$ -ből lett * $\phi\epsilon\rho\epsilon\iota$ a * $\phi\epsilon\rho\epsilon\varsigma$ -szel keveredett. H_{IRT} szerint azonban - ei , nem pedig - si a thematikus igék második személyű végzete (litv.-ban 1. szem. $suk\bar{u}$, 2. szem. $suk\bar{i}$ és ezek közül az első a gör. $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega$, a második * $\phi\epsilon\rho\epsilon\iota$ megfelelője) s ez bővült -s-val a gör.-ben (l. az imperativusi - $\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$ alakot). A thematikus igék végzete jelenik meg az athematikusok coniunctivusában is: $\tau\iota\theta\eta\varsigma$, $\theta\acute{\eta}\eta\varsigma$, $\delta\acute{\iota}\delta\phi\varsigma$, $\delta\phi\varsigma$.

A secundär végzet - s : gör. $\acute{\epsilon}\phi\epsilon\rho\epsilon\varsigma$, skr. $abharas$, $\iota\sigma\tau\eta\varsigma$, $\epsilon\eta\varsigma$, lat. $si\acute{e}s$, gör. iniunct. $\epsilon\pi\acute{\iota}-\sigma\chi\epsilon\varsigma$. Ez a végzet jelenik meg a gör. - μ végű igék 2. személyében is: $\tau\iota\theta\eta\varsigma$, $\delta\acute{\iota}\delta\omega\varsigma$, $\iota\sigma\tau\eta\varsigma$. A praet. imperf.-

ban *ἐτίθης* mellett *ἐτίθεις* < **ἐτιθε-εs*, *ἐτίδους* < **εδίδοεs*, *ἔεις* < **ίεεs*. A lat.-ban nem lehet eldönteni, hogy a végzet primär vagy secundär-e. Az *es*, *ess* bizonyára < **es-si*, az *erās* < **esā-s*, *siēs* < **siē-s* (vagy **siīēs*), de az *eris*, *amās*, *amābis* lehet secundär végzetű is és lehet szóvégi -i-t vesztő -si is, bár ennek ellene szól, hogy a *legere* inf. < **leges*i.

Előfordulnak a gör.-ben a perf.-ból átvett 2. szem. ragok is: hom. *τίθησθα*, aor. opt. *βάλοισθα*, coni. *ἐθέλῃσθα*, *ἐπτήσθα*.

c) Harmadik személy: Eredetileg nomen agentis, tehát itt is, a többesben is nominalis képzés várható. A primär végzet -ti: gör. *ἔσσι* és *ἐσσί*, skr. *asti*. A dór, északnyugati és boiot.-ban a -ti megmaradt: dór. *δίδωσι*, *τίθησι*, boiot. *δίδωσι*, *τίθεισι*, phok. *τίθησι*, *ἀφίθησι*, az ión-att.-ban -σι < -σι: *δίδωσι*, *τίθησι*, *ἔθισι*. A praes. imperf. és aor. coni. *τιθηῖ*, *θῇ* thematikus, de van *δῶσι* is.

Az i HIRT szerint lehet particula (épen így az -ai is a med.-ban), de -ti nominalis alak is (ez valószínűbb).

A gör. thematikus *φέρεσι* nem < **φερεσι* < **φερει*, hanem analogikus a második személy után: *φέρουσ*: *φεροι* = *φέρεις*: *φέρει*. BRUGMANN IF. 14. és SOLMSEN KZ. 40. szerint imperativusi -ei (*πίει*) végzet van benne. A coniunctivusban **φεροῖσι* helyett hom. *φέρουσι*. Az ark., kypr., el., boiot. *φέρη* = skr. *bharā-t* (secundär végzettel). Az ión-att. *φέρη* a *φέρει*-t követi.

A secundär -t végzet ugyanaz a suffixum lehet, mint a lat. *sacer-dot-is*-ben, de MEILLET MSL. 23. 1929. szerint a -to medialis suffixum null-foka, ezért van előtte teljes fok, míg a mediumban gyöngülés (*φάτο*). A gör.-ben szóvégén szabályosan elvész a *t*, tehát *ἔφερε*, *ἐτίθη* és *ἐτίθει* < **ἐτίθεε* (l. 2. szem.), de lat. *siēt*, ill. fel. *siēd*, osc. *kumbened* („convēnit”), *fakiiad* („faciat”). Az osc. *d* a secundär -t végzetnek felel meg, míg a -t az osc.-umb. *est*, *fust*, („erit”), osc. *faamat* alakokban a primär -ti végzet folytatása. A lat.-ban ugyanez várható, s így a fel. *feced*, *fecid*, *sied* secundär végzetűek. Az irodalmi korban azonban már *fecit*, *siet*, tehát a hatályos -d helyett -t van, úgy hogy a primär és secundär végzetek nem választhatók el: *est*, *erat*, *erit*, *sit*, *agit*, *agebat*.

329. §. B) Kettősszám. Az első személy nem maradt meg a gör.-ben sem. Az skr.-ban *bharā-vas* és *abharā-va*. Ezek BRUGMANN IF. 39. s HIRT Id. Gr. IV. szerint a dualis személynévmással függnek össze. A második személy primär végzete skr. -*thas*: *bharathas*, ez nincs meg a gör.-ben, hanem helyette -*τον*: *φέρετον* (a secundär végzet) lép fel; a secundär végzete skr. -*tam*: *abhara-*

tam, ennek megfelel gör. *-τον* : *ἐφέρε-τον*, tehát idg. *-tom*. A *harmadik személy* primär végzete a skr.-ban *-tas* : *bhara-tas*, a gör.-ben *-τον* : *τίθε-τον*, a secundär végzete skr. *-tām* : *abhara-tām*, gör. *-την* : *ἐτίθε-την*, tehát idg. *-tām*. A gör. tehát a 2. és 3. személy secundär végzetében megegyezik a skr.-tal s így lehet az idg. folytatása. HIRT szerint mindkét személy verbale adiectivum (nom. és acc.) A primär végzetek helyett a gör.-ben újítások vannak, még pedig úgy, hogy mind a második, mind a harmad személyű végzet helyére a második személyű secundär végzet lépett. A dualis kihalófélben lévén, a végzetek használatában nincs meg a kellő biztosság, úgy hogy *ἐφερέτην* második személyben (*ἐφερετιον* helyett) és *ἐφερετον* harmadik személyben (*ἐφερέτην* helyett) is előfordul. MEILLET (Rev. de phil. 1., 1927) ennek alapján a *-την* < **-tām* végzetben keresi az eredeti secundär végzetet a második személyben. Soph. *εἰχέτην*, Platon *εἰπέτην*.

330. §. C) Többszám. a) *Első személy*. Idg. végzete *-mes/-mos*. HIRT lehetségesnek tartja, hogy ez pluralizált singularis első személy : *φέρομες* : *ἔφερον*. A *-mos* végzet megmaradt a nyugati görög nyelvjárásokban : dór *γινώ-μες*, delph. *καλέο-μες*, s ugyanez a lat. *legi-mus*, skr. *bharā-mas*. A gör.-ben egyebüttl fellépő *-μεν* végzetben secundär végzetet keresnek egyes nyelvészek, mert ez lehet teljes foka a skr.-ban null-fokon megjelenő *-ma* < **-mṇ* (*abharā-ma*) végzetnek, azonban ez a feltevés nincs bizonyítva. — WALTER (I. Stand u. Aufg. d. Sprachwiss.) az adhortativus használatú *-μεν* végzetű inf. (*ἵμεν*) hatását látja benne. A gör.-ben a *-μεν*, a lat.-ban a *-mos* < *-mus* primär is, secundär is : gör. *λύω-μεν*, *λύω-μεν*, *λύοι-μεν*, *ἐλύο-μεν*, lat. *amā-mus*, *amabā-mus* stb. Előfordul a lat.-ban látszólag hosszan is : Verg. Aen. IX. 609 : *terga fatigamūs hasta, nec tarda senectus*, de itt szabálytalan pozícióval, s nem természeténél fogva hosszú magánhangzóval van dolgunk.

b) *Második személy*. A skr.-ban primär *-tha* : *bhara-tha* (ugyanígy av. *bara-ṭa*), secundär *-ta* : *abhū-ta* (av. opt. *bharaē-ta*). A két-féle végzet csak az árjában válik szét, másutt mindenütt egy a végzet, még pedig a skr.-ban secundärként jelentkező *-ta*-nak megfelelő idg. *-te* jelenik meg primär és secundär végzetként : gör. *τιμάτε*, *φιλεῖτε*, *φέρετε*, *ἐτιμάτε*, *ἐφιλεῖτε*, *ἐφέρετε* (óegyh. szl. *bere-te* és aor. *nese-te*, gót *baírīþ* és opt. *baíraīþ*). A lat.-ban a *-te* csak az imperativusban van meg : *legi-te*, *amā-te*, egyebüttl *-tis* < **-tes*, s ez bizonyára a következő aránylat szerint keletkezett : *lege* : *legite* = *legis x* : (*legitis*).

c) *Harmadik személy.* A végzet primär -énti és secundär -ént. Bizonyosan összefügg a participiumi -nt suffixummal (KIECKERS Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis B. III. 1., BRUGMANN IF. 39.) Az -i és (a med.-ban) -ai HIRT szerint lehet particula, de lehet a singularis 3. szem. hatása. Az *é* hangsúlyának csak kevés nyoma maradt meg: skr. *sánti*, dór *ἐντί*, att. *εἰσί* (< -nsi < -nti, s az -nsi nasalisa eltűnése után pótló nyújtás), gót *sind*, osc.-umb. *sent* (az osc.-umb.-ben eltűnt a szóvégi -i és maradt -nt, az eredeti szóvégi -nt pedig mint -ns jelentkezik, vö. umb. *sins* ,sint') < idg. **sénti*. Secundär végzettel hom. *ῆεν* (innen thess. aor. *ἐδοῦκα-εν*, *ἀνεδείκα-εν*), *ῆν*, dór *ῆν* (a -t szabályosan eltűnt) = skr. *āsan* (itt sem maradhatott meg a -t), de csak a nyug.-gör.-ben szerepel pluralis harmadik személyként, az ión-att.-ban egyes számú harmadik személy lett s kiszorította az *ῆς* alakot; gör. opt. *εἴεν*, ólat. *si-ent*, gör. pass. 2. aor. opt. *τραπέειν*. A gör.-ben az ablautoló -ā töveknél az -ενti és -εν helyére -ανti és -αν lépett: *δαμναῖσι* (**δαμν-ενti* helyett), dór *φαντί*, ión *φασί* (**φ-ενti* helyett), *φάν* (**φ-εν* helyett). MEILLET MSL 15 idg. -onti és -ont végzetet lát a lat. *sunt*, hom. *ῶμνον*, *ῶρνον*, *ζεύγνον* plur. 3. szem. alakokban.

Az *e* eltűnése után marad primär -nti és secundär -nt végzet, ill. mássalhangzó után -ῆti és -ῆt. A lat.-ban nincs -ῆti és -ῆt folytatás, mivel ott a többes 3. sz.-ben mindig thematikus a mássalhangzós tő. Az -nti a maga teljességében csak egy kétes alakban maradt meg: *tremonti* (Carm. Saliare = ,tremunt'), egyébként mindenütt, tehát primär és secundär végzetű alakokban egyaránt -nt: *ama-nt*, *amāba-nt*, fel. *consentiont*, *veivont*, vulg. *quiescun*, *sun*. Ez alakokat mind primär -nti végzetűeknek fogják fel, úgy hogy a lat.-ban a primär végzet általánosult, de -i-jét, mint az osc.-umb.-ben is, elvesztette. Ez valószínű, de teljes bizonyossággal csak akkor állítható, ha a szóvégi -nt latin folytatását minden kétséget kizáróan megállapítják. Az ólat.-ban van -nunt végzet is, de ennek keletkezése nincs megfejtve: *danunt* (Plaut., Pacuv. s másutt, fel. is, = ,dant'), *explēnunt* (Paul. Fest.), *prōdīnunt* stb. KIECKERS E. (Acta et Comment. Univ. Tartuensis B. XVII.) szerint a *dant* átalakulás 1. *donant*, 2. *sinunt*, *cernunt*, *canunt* alapján. Kevésbé valószínű MARSTRANDER Symbolae Osloenses II. magyarázata: *plēnt* > *plēnt*, de egyes esetekben analogikusan ismét hosszú hanggal *plēnt*. De ez idegen volt a rómainak s lett *plēn*, majd a thematikus igék hatására *plēnunt*.

A gör.-ben primär -nti: dór *φῆροντι*, att. *φῆρονσι*, dór *φῆροντι*,

att. φέρωσι, secundär -nt > ν : ἔφερον, ἔδραν < *ἔδρᾱντι, ἔγνον < *ε-
γνοντι, ark. ἀνέθεν. A dór τίθεντι, δίδοντι, ἴσταντι, phok. ἀφίεντι ala-
kok BRUGMANN-THUMB szerint új képzések -nti és -nt helyett. A skr.-
ban ugyanis a megfelelő alakok a basis null-fokát hozzák, da-dh-ati
< *dhe-dh-nti és da-d-ati < *de-d-nti, ezeknek pedig a gör.-ben
-e- helyett -i- reduplicatiós szótaggal *ιθαυι és *διδαυι, *ισταυι volna
a megfelelőjük. Helyüket azonban elfoglalta az eredeti hosszú
hangnak megfelelő rövid hang és a -nti végzet. Épen így magya-
rázzák a secundär végzetű ἔδιδον alakot *ε-δι-δ-αν (-αν gör. újítás,
mivel -nt = gör. αι s ennek a ι-je szabály szerint elvész) helyett.
HIRT e feltevessel szemben itt nem lát gör. újítást. Szerinte a pri-
mär δίδοντι < δίδο-ντι, a secundär ἔδιδον < ἔ-δι-δο-ν, azaz a végze-
tek nem -nti és -nt, hanem magánhangzó után szabályosan -nti
és -nt. A végzet előtti -o- szerinte az ο folytatása, de ez a skr.-
ban eltűnt, úgy hogy a többes 3. szem. skr. da-d-ati és gör. δι-δο-ντι
épen úgy aránylanak egymáshoz, mint a többes 1. szem. skr.
da-d-mas és gör. δι-δο-μεν. A mássalhangzós végzet után várható
-*nti > gör. -αι csak néhány perfectumi alakban maradt meg :
hóm. λελόγχασι (λαγχάνω), dór ἐδώκατι · εἰώθασι (Hesych.), a secun-
där *-nt > -α pedig csak -ν-nel bővülve van meg : ἔδειξαν, ἤνευαν,
ἔχεναν. Az -οι opt.-ban is -α(ν) várható, de ott kiszorította a -ιῆ-
optativus -εν végzete : φέροι-εν (ez csak látszólag -εντι végzet).

Az -αι a φέροντι alak -ντι végzete után -αντι lett s belőle
szabályosan *-ανσι > ᾱσι. Ez a perfectumban lép fel : λελοῖπασι,
azonkívül a praesens imperfectumban is, hol a -nti helyére is ke-
rülhetett, úgyhogy megléte nem bizonyít amellett, hogy ott erede-
tileg -nti > αι volt : διδῶσι < τιθέᾱσι, összevonva ἰᾱσι < *ἰεᾱσι,
ἰσιᾱσι < *ἰσιᾱᾱσι, ellenben az íónban τιθεῖσι < τιθεντι (így a dór-
ban), διδοῦσι < δίδοντι (l. előbb). A secundär -nt (vagy -nt ?) vég-
zet az att.-ban és másutt is kiszorult az aor.-ból eredő -σαν el-
terjedése folytán : ἐτίθε-σαν, ἐδίδοσαν, ἔστησαν, ἔθεσαν, ἔδοσαν, ἐδι-
κάσθησαν stb.

331. §. Mediumi személyragok. A lat.-ban medium nincs,
de med. személyrag részben ott is fennmaradt. A) Egyesszám. a) Első személy. A gör.-ben a primär végzet -μαι : φέρομαι, de vele
szemben a skr.-ban -ē (idg. ai) : bharē. Lehet, hogy az skr. őrzi
az idg. eredetű, s a gör.-be a -m act. alakból (-μι) került, honnan
a mediumba a harmadik személyű -ται : τι egymásmellettisége is
segíthette. Ezt a feltevést támogatja az óegyh. szl. věd-ě alakon
kívül a lat. perf. is, t. i. ez is a medialis alakot őrzi : tutudī < -ai.

Eredetére nézve lehet infinitivus. De meg kell jegyezni, hogy az óporoszban is van *-mai* (*asmai* 'vagyok'), s a medialis alakok egy része arra ösztökél, hogy az act. alakokban a mediumiak null-fokát keressük, bár nem valószínűtlen, hogy a teljes- és null-fok ellentéte eredetileg csak a 3. személyben állt fenn s onnan terjedt más személyekre. A secundär végzet dór.-aiol *-μῦν*, egyébként *-μην*: *ἐφερόμην*, *ἐδιδόμην*, *τιθέμην*, *προφοίμην* (tehát az opt. 1. szem.-ben is sec., nem úgy mint az act.-ban). Más nyelvekben nincs megfelelője: skr. *advīṣi* ('gyűlöltem'), *abharē* < **a-bhara-i*, av. *abarē*. A gör.-ben HIRT Idg. Gr. IV. kétséges feltevése szerint *-ām* particula van, tehát < *-mām*, úgy hogy összefügg a lat. *feram* alakkal.

b) Második személy. A primär végzet *-sai*: skr. *bharase*, gör. *φέρσαι*, ebből att. *φέρῃ*, conl. hom. *φέρηαι* és att. *φέρῃ*, idg. **bherē-sai* (a magánhangzók közt álló *-s* eltűnt). Az indic. att. feliraton a 4. sz.-tól *φέρει*, de akkor már az *ει* és az *η* egyaránt *ē*, úgyhogy az íráskülönbség az indicativus és a coniunctivus megkülönböztetésére szolgál. A secundär végzet gör. *-σο*: hom. *ἐφέρο*, att. *ἐφέρου*, athem. *ἔφεο*, *ἔφον*, s iniunctivusban is: *φεο*, *φον*, *ἐδείξαι* (*ἐδείξω*, dór. *ἐδείξᾱ*). Ez megegyezik az av. *bara-nha* (*-nha* = ősrja *-sa*) s talán a lat. *sequere* < **seque-se* (ablaut?) alakokkal. A skr.-ban nincs megfelelője, ott *-thās* (idg. *-thēs*) a végzet: *abhara-thās*, *adithās*. Ez utóbbi a gör. *ἐδόθη*-szel egyeztethető s WACKER-NAGEL és BEHAGHEL (KZ. 30.) szerint ezen alapul az egész gör. *-θην* aor. (l. ott).

HIRT feltételezi, hogy a gör. *-σο* a skr. imperativusi *-sua* végzettel egyezik s *-u*-ja már az idg.-ban eltűnt, tehát idg. **-suo*, **-so* egymás mellett.

A *-s*- magánhangzó után a gör.-ben eltűnt (aor. *ἔφον* < *ἔφε-σο*, *ἔφον* < *ἔδεσο*) mássalhangzó után azonban meg kellett maradnia a *-sai* és *-σο* suffixumnak: *ἦσαι* < **ḥs-sai*, *λέλειψαι*, *ἐκάθησο* (*-ēs* tő, tehát < **ἐκαθησο*). A mássalhangzó utáni helyzetből azután átjutott a *-s*- magánhangzó után is: *δί-δο-σαι*, *ἐ-δί-δο-σο*. Már Hom.-nál is *παρίστα-σαι*, *δύνασαι*, imperat. *παρίστα-σο*, az att. prózában pedig a praesens- és praeteritum imperfectumban szabályos a *-σαι* és a *-σο*, a tragédiairóknál vegyesen *ἐπίστα*, *ἐπίστω*, *ἠρίστω* és *ἐπίστασαι*, *ἐπίστασο*, *ἠρίστασο*. Eredetüket illetőleg a 2. szem. ragok a 3. szem.-t követhették. Harmadik szem. *to*, *tai*, *ti*, *t*: második szem. *so*, *sai*, *si*, *s* (l. 3. szem.) BRUGMANN-THUMB szerint valószínű, hogy a **so* az idg. thematikus, a **thēs* az athematikus ragozásból maradt fenn.

c) *Harmadik személy* : Primär *-ται*, boiot. *-τη*, thess. *-τει*, ark. kypr. *-τοι* (bizonyára a secundär után), skr. *tē*, tehát idg. *-tai*, de HIRT Idg. Gr. IV. szerint lehet *-ai* (a Vedában gyakori így) s a *-tai* az act. *-ti* után kapta. *t*-jét. Azonban az *-ai* végzetre is feltűnő, hogy csak az árjában medium, ellenben activumi az ószl. *vēdē*, lat. *vīdī*, óízl. *heite*, úgyhogy az idg. viszonyok nem állanak tisztán (MEILLET MSL. 23. 1929): *φέρεται*, skr. *bharatē*, *τίθεται*, kypr. *κείντι*, thess. *γινύειται* (ei-je a *-σθιν* infinitivustól), ark. *ἐπισυνίστατοι*, coni. *λυμαίνητοι*, *δέατοι*, krét. *νύνᾱται*, lesb. *ποιᾶται*. A secundär végzet *-to* (egyezhethet a verbale adiectivum casus indefinitusával: *ἔφατο* : *φατός*): gör. *ἔδοτο* = skr. *adi-ta*, gör. *ἐφάετο*, *φάροιο*, a lat.-ban is Fest. *nanci-to-r* (később *-tur*). Az *ai* és *o* HIRT szerint lehet eredetileg particula (mint az activumban az *-i*) s jelentése „itt, ekkor”. MEILLET MSL. 23. szerint is hozzáfüggesztett elem az *-ai* és az *-i*.

332. §. B) Kettős szám. A gör.-ben az első személy végzete, a *-μεθον* (Hom.-nál és Soph.-nél három adat) új képzés a plur. 1. szem. *-μεθα-*ból a 2. és 3. sz. *-σθον* után: *περιδω-μεθον* (coni. aor.). A grammatikusok szerint aiol *-μεθεν*. Az idg.-ban aligha volt meg az első személyű alak (a skr. *bharā-vahē*, *abharā-vahi* megfelel a plur. *-mahē*, *-mahī*-nak). A második személy végzete *-σθον* a harmadiké az indicativus praeteritum imperfectumában és aoristosában, valamint az optativusokban *-σθην*, dór *-σθᾶν*, egyebütt *-σθον* (mint a második személyé). Megfelelnek tehát az activumi *-τον* és *-την* végzeteknek. A *-σθον* a *σ*-jától eltekintve a skr. többes 2. személyű secundär *-dhvam* (*abharadhvam*) végzettel egyeztethető s így feltehető, hogy a gör.-ben is többes volt, de az act. *-τον* hatására dualis jelentést, a *-την* hatására pedig az indicativus praet. imperf.-ában és aor.-ában továbbá az optativusokban a dualis 3. személyben *-σθην* alakot nyert: *τιμᾶσθον* (act. *τιμᾶτον*), secundär *ἐτιμᾶσθον* (act. *ἐτιμᾶτον*) a második, *ἐτιμᾶσθην*, dór. *ἐτιμᾶσθᾶν* (act. *ἐτιμᾶτην*) a harmadik személyben. A *-σ* eredetét l. a pluralis 2. szem.-nél.

Megjegyzendő, hogy HILDEBRANDT a *-σθην* végzetet a skr. secundär dual. 2. szem. *-thām* végzettel kapcsolja össze (*abharēthām*), úgy hogy szerinte gör. földön kapott harmadik személyű jelentést. Azonban a suffixum a skr.-ban nem *-thām*, hanem *-āthām*, a thematikus pedig *-ēthām* (skr. *ē* = idg. *ai*).

333. §. C) Többes szám. a) Első személy. Az árjában a primär **-madhai* (skr. *bharāmahē*), a secundär **-madhi* (skr. *abharā-mahi*). A gör.-ben a primär helyén is az árja secundärnek meg-

felelő suffixum jelenik meg: $-\mu\epsilon\theta\alpha$ (az árja i , gör. α = idg. ə), tehát az idg. alak $-\text{medh}\text{ə}$. Pl. $\varphi\epsilon\rho\acute{o}\mu\epsilon\theta\alpha$, $\epsilon\varphi\epsilon\rho\acute{o}\mu\epsilon\theta\alpha$. H_{IRT} nem tartja együtt a skr. és gör. suffixumot, mivel kétségesnek véli, hogy a szóvégi ə = skr. i . Szerinte a skr. $*\text{me-dhi}$, a gör. me-tha . A $-\sigma\theta\epsilon$ hatására van még hom. $-\mu\epsilon\sigma\theta\alpha$ (H_{IRT} szerint nem kell újításnak lennie): $\gamma\epsilon\nu\acute{o}\mu\epsilon\sigma\theta\alpha$, $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\alpha\iota\mu\epsilon\sigma\theta\alpha$, s pedig főleg ott, ahol a vers kívánja. Az aiol.-ban $-\mu\acute{\epsilon}\theta\epsilon\nu$.

b) Második személy. A gör.-ben csak $-\sigma\theta\epsilon$ a végzet: $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\sigma\theta\epsilon$, $\epsilon\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\sigma\theta\epsilon$, $\tau\iota\mu\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$, $\epsilon\tau\iota\mu\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$. Ezzel szemben a skr.-ban a primär $-\text{dhv}\bar{e}$ (ill. $-\text{dhuv}\bar{e}$ is), a secundär $-\text{dhvam}$: $\text{bharadhv}\bar{e}$ és abharadhvam . Ha közös eredetűek, akkor a gör.-ben a primär kiszorította a secundär végzetet. A $\text{dhu} >$ gör. ῥ szabályos, azonban a gör. és skr. között quantitas-különbség van, ill. a skr.-ban diphthongust, a gör.-ben rövid magánhangzót találunk. Ez nem áll útjában az alakok egyeztetésének, mivel analogikus változással magyarázható. Ha a gör. az eredeti, akkor a skr.-ban a plur. 2. szem. végzetének a quantitása a többi személyhez igazodott ($\text{bhar}\bar{e}$, $\text{bharas}\bar{e}$, $\text{bharat}\bar{e}$, $\text{bhar}\bar{a}\text{mah}\bar{e}$, $\text{bharadhv}\bar{e}$, $\text{bharant}\bar{e}$), viszont ha a skr. őrzi az eredetit, akkor a gör. ϵ az act. $-\tau\epsilon$ hatása. Azonban ha a skr. és gör. végzetet közös eredetűnek vesszük, nincs kielégítő magyarázata a $-s$ -nak. Épen ezért BARTHOLOMAE Rh. Mus. 45. függetlenítette a gör. suffixumot a skr.-tól s a görögöt a $-\sigma\theta\alpha\iota$ infinitivusból magyarázta. Ez pedig szerintem semlegesnemű nominalis $-s$ tő ($\epsilon\dot{\iota}\delta\epsilon\sigma\text{-}\sigma\theta\alpha\iota$, de így értelmezhető $\epsilon\dot{\iota}\delta\epsilon\text{-}\sigma\theta\alpha\iota$) összetéve a $*\text{dh}\bar{e}$ -basis dativusi (helyesebben talán locativusi) infinitivusával. Ez a $-\sigma\theta\alpha\iota$ (vele összefügghet esetleg a lat. $-\text{st}\bar{i}$, azonban l. 352. §), mint imperativus bejutott az igerendszerbe s azután az act. alakok hatására lett $-\sigma\theta\omega$, $-\sigma\theta\omicron\nu$ és $-\sigma\theta\epsilon$. Ebben az esetben természetesen a skr. és a gör. nyelvben csak az infinitivus közös, amelyből a gör. személysuffixum származnék.

c) Harmadik személy. A primär suffixum $-\text{ntai}$, a secundär $-\text{nto}$, ill. mássalhangzó után $-\eta\text{ntai}$ és $-\eta\text{nto}$, s ez utóbbiaknak gör. folytatásai szabályosan $-\alpha\text{tai}$ és $-\alpha\text{to}$: $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omicron\nu\text{ntai}$ (skr. $\text{bharant}\bar{e}$), $\epsilon\varphi\acute{\epsilon}\rho\omicron\nu\text{nto}$ (skr. abharanta), $\eta\text{-}\alpha\text{tai}$ (skr. $\bar{a}\text{s-at}\bar{e}$), $\eta\text{-}\alpha\text{to}$ (skr. $\bar{a}\text{s-ata}$). Főleg az att.-ban s részben Hom.-nál és másutt is az $-i$ -, $-u$ -, valamint a diphthongikus töveknél $-\nu\text{tai}$ és $-\nu\text{to}$ a végzet: $\acute{\alpha}\gamma\text{νν}\nu\text{tai}$, $\lambda\acute{\upsilon}\nu\text{to}$, $\kappa\epsilon\acute{\iota}\nu\text{tai}$, sőt $-s$ -töveknél is: $\eta\gamma\text{ν}\nu\text{tai}$ és $\eta\gamma\text{ν}\text{to}$ (l. előbb $\eta\gamma\text{α}\text{tai}$ és $\eta\gamma\text{α}\text{to}$). A boiot.-thess.-ban az 1. és 2. személy után itt is ῥ van a τ helyett: boiot. $\epsilon\sigma\text{τροτε}\acute{\upsilon}\alpha\theta\eta$ (ión $\epsilon\sigma\text{τρατε}\acute{\upsilon}\alpha\text{ται}$), $\epsilon\beta\acute{\alpha}\lambda\omicron\nu\theta\omicron$, thess. $\epsilon\gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu\theta\omicron$.

324. §. A latin passiv és deponens személyragok. Jellem-

zójuk az egyes és többes első és harmadik személyében a *r*: *legor*, *legitur*, *legimur*, *leguntur*. A sing. második személy végzete, a *-re* és *-ris*, szintén *r* tartalmú, de ez a *r* általános felfogás szerint más eredetű, mint a többi személy *r*-je. Míg a többié eredeti *r*, ez magánhangzók közt álló *-s*-ból származik, tehát a *-re* < *se*, úgy hogy a lat. *seque-re* összekapcsolható a gör. *ἔπειο* < **ἔπειο* alakkal. Eredeti tehát az imperativus volt s ebből a *lege*: *legis* analogiájára lett *sequeris*. Azonban HIRT Idg. Gr. IV. szerint ez is *-r* forma és PEDERSEN H. Kelt. Gr. szerint az italo-kelta *r* a többi személyben is < *s*, l. e. §. végét.

Az ólat.-ban a *-re* indicativusban is gyakoribb, mint a *-ris* (Ter.-nál nincs is így, Plaut.-nál is ritka a *-ris*), s ugyanott van *-rus* is: *utarus*, *spatiarus*, *experirus*. Amint a *-re* < **-se*, ép így lehet a *-rus* ennek **-so* ablautja +*s*, még pedig amint *sequere*: *sequeris*, úgy lett **sequeso* > **sequero*: **sequeros* > *sequerus*, illetőleg mivel ez hagyományozva nincs, **spatiāso* > **spatiāro*: **spatiāros* > *spatiārus*.

Megjegyzendő, hogy a *sequere* alak nominalis is lehet. Hangtanilag nem volna semmi akadálya, hogy a gör. *ἔπειο* és a lat. *spatiarius* alakoktól elválasz-szuk a *sequere*-t s benne locativusi infinitivust (< **sequesi*) keressünk. HIRT Idg. Gr. V. merész feltevése szerint lehet < *-sai* (med.).

A többes második személy suffixuma *-minī*. Ebben már BOPP is participiumot látott s SOMMER kivételével az indicativusi alakra ezt a feltevést minden összefoglaló történeti nyelvtan elfogadja (MEILLET-VENDRYES sem foglal állást). A lat. *legiminī* e szerint a gör. *λεγόμενοι* alakkal egyeztethető. Az imperativusi alak PORZIG IF. 42. szerint szintén participium, WACKERNAGEL azonban infinitivusnak tartja (= gör. *λεγέμεναι*). LEUMANN szerint is lehetséges, hogy az imperativusi alak infinitivus volt, de megjegyzi, hogy a *-μεναι* a gör.-ben eredetileg csak az athematikus igéknél volt meg, viszont a gör. *δόμεναι* = lat. *daminī* egyeztetésének az áll útjában, hogy a *daminī* mint passivum nem lehet régi. SOMMER szerint az indicativusi forma is infinitivus.

Ami az egyes és többes számú első és harmadik személyű *-r* suffixumok rokon nyelvi megfelelőit illeti, találhatók ilyenek mindenekelőtt más itáliai nyelvekben. Még pedig az egyes számú harmadik személyben *-ter* suffixum: osc. *sakarater* ('sacratur'), *vincter* ('convincitur'), umb. *herter* ('oportet'), a többes számú harmadik szem.-ben *-nter*: osc. *karanter* ('vescuntur'), marr. *ferenter* ('feruntur'), s mellette az umb.-ben coniunctivusi *-ntur*: *emantur*,

végül az egyes számú harmadik személyben, mint személytelen pass. végzet, egyszerűen *r*: umb. *ferar* (‘feratur’), osc. *sakrafir* (‘sacrato’). Az itáliai nyelveken túl mindenekelőtt az ír és a tokhár nyelvben vannak med.-pass. *r* végzetek, de vannak az örm.-ben, a heth.-ban és a phryg.-ban is, s pedig az írben épen úgy, mint az itáliaiiban, ill. a lat.-ban, nemcsak első és harmadik személyű medio-passiv személyvégzetként jelenik meg, hanem személytelen passivumként is: sing. 1. szem. lat. *sequor*: ír *-sechar*, tokh. opt. *yamīmar* (‘yam ,csinál’), sing. 3. szem. lat. *sequitur*: ír *-sechedar*, tokh. *yāmtr*, plur. 1. szem. lat. *sequimur*: ír *sechemmar*, plur. 3. szem. lat. *sequuntur*: ír *sechetar*, tokh. *yamantr*. Vö. még heth. sing. 1. *-hari* és sing. és plur. 3. *kišari*, *kijaantari*, phryg. *αδδακετορ* (etymologiailag lényegileg = lat. *afficitur*, de mellette van *αδδακεται* is), továbbá örm. *beriur*. Az utolsót HERMANN Silbenbild. 330. *-tro* végzethől magyarázza és az ír és tokhár alakokkal hozza összefüggésbe.

A kelta (t.i. a kymr.-ben is van *r*: *gwyr*) és latin-oscus-umber *-r* alakok közös származását régen feltették s bennük az italo-kelta nyelvegység egyik bizonyítékát látták, újabban pedig a tokhár alakokat is egyeztették velük. Azonban ez a feltevés erős kritikában is részesült. CHARPENTIER „Die verbalen *-r*-Endungen d. idg. Spr.“ az első, ki tagadja a latin-kelta közös eredetet, mivel szerinte a lat.-ban az *-r* suffixum, a keltában pedig infixum. Így a lat.-ban *sequuntur* < **sequonto-r*, az ír *sechetar* < **sequo-nt-r-o*. HERMANN szerint *-tro* (tehát infixum) van az ír, örm., tokh.-ban és legfeljebb még az osc.-umb.-ben, de nincs a lat.-ban. Úgy hogy az italo-kelta-tokhár *-r* suffixum közös eredete ellen legújabbán több és több hang hallatszott.

De akár közös itáliai-kelta, akár külön fejlődés a *-r*, tény, hogy a lat.-ban és a keltában egyformán az első és harmadik személyű medio-passivum személyragokban jelenik meg. Tény továbbá, hogy már az idg.-ban is volt *-r* suffixum, de csak a plur. 3. szem.-ben (CHARPENTIER szerint már az idg.-ban egy flexio nélküli *-r* forma) és ebből alakult ki az itáliai és a kelta med.-pass. ragozás. Tény, hogy a lat.-ban és a keltában csak a med.-pass.-ban van *-r* (legfeljebb a lat. perfectumi *-ērunt* végzetben lehet még), az idg.-ban pedig nemcsak a mediumra korlátozódott. Vö. skr. opt. plur. 3. *syur*, av. *hyār^e* (‘asmi vagyok’), skr. perf. *āsur*, av. *ānhar^e*, skr. med. praes. perf. *duduhrē* (‘fejni’), praet. imperf. *aduhra*, praes. imperf. *šērē* av. *sōire* (‘feküsznek’), sőt tokh. act. praet. plur.

3. *weñare* („mond”). A plur. harmadik személyű activumi és passivumi *-r* végzet idg. eredetű. Ebből kiindulva keveredés útján keletkeztek a med.-pass. *-r* alakok. De a lat. alakok hangtanilag nem világosak. A plur. 3. szem. *sequuntur* < **sequontor*, ez pedig kétes eredetű, < **sequontr*? vö. skrt. *-ur* < *r*, de ebben az esetben az irrel nem egyeztethető, mert az ir és az osc.-umb. is < *-ntro*, vö. CHARPENTIER (l. előbb) és HERMANN Silbenbild. 330. A plur. 3. szem.-t követte a sing. 3. szem. **dator* > *datur*, majd átment a *-r* a sing. 1. szem.-re (*rapiōr*, de a iambikus törvény folytán általánosulva *-or*), s végül a *rapiō* : *rapior* analogiájára a *rapimus* alakhoz *rapimur*. Gondolni lehet természetesen arra is, hogy a *-to*, *-nto* medialis végzetek továbbképzéseivel van dolgunk, de hogy az egész ragozás részben a személytelen passivumból indult is ki, nemcsak a régi mediumból (így ZIMMER), valószínűtlen, mert a tokhárban (és a hethitában) semmi nyoma nincs a személytelen használatnak. Vö. CLAFLIN EDIT American Journ. of Philol. 48, 1927.

Még régebben LLOYD-JONES „The development of the verbal *r*-forms” Miscell. presented to Kuno Meyer 1912. azt tartja, hogy a *-r* suffixum először igetövekhez járult, s innen indult ki az egész ragozás a medialis alakok hatására. Volt 1. **bherer* (tő + *-r*) s mellette med. **bheretai* és *bhereto*, 2. a med. végzetek végmagánhangzójának a hatására **bherrai*, **bherro* a **bheretai* és **bhereto* mellett, 3. az *-r* és med. alakok egybeolvadásával **bheretrai*, **bheretro*. A *-tro* végzet vezetett az osc. *vincer* alakhoz, a lat. *-tur* pedig < **-toro* (= med. *-to* + *-ro*). Vö. Gl. 6. 323.

PEDERSEN H. Kelt. Gr. II. szerint az italo-kelta *-r* < *s*, s benne a *se* reflexivum rejlik. HIRT Idg. Gr. IV. szerint a *-r* particula lehetett, tehát eredetileg nem volt személyhez, számhoz és igenemhez kötött. Az IF. 17.-ben még olyan nominalis képzést látott benne, mint *ῥδωρ*.

335. §. Az *-s*- aoristos személyragjai az idg.-ban athematikus secundär végzetek voltak. Tehát act. *-m*, *-s*, *-t*, *-me*, *-te*, *-ent* (így HIRT, mások szerint *-nt*), a med.-ban pedig kétesek (l. előbb a személyragoknál), csak a sing. 3. személyre a *-to* és plur. 3. személyre a *-nto* végzetek állapíthatók meg minden kétséget kizáróan. A gör.-ben a szabályos alakot csak az act. sing 1. személy hozza: *ἔδειξα*, mert itt a *-s* után közvetlenül áll a *-m*, a többi alakban az act. egyes 3. szem. kivételével a *-s* és a végzet közé *-α*-ékelődött, úgyhogy a második szem.-ben *-as*, a többes 1. szem.-ben *-αμεν*, a 2. szem.-ben *-ατε*, a 3. szem.-ben *-αν* a végzet, a med.-ban *-αμην*, *-α(σ)ο*, *-ατο*, *-αμεθα*, *-ασθε*, *-ατο* (vö. az imperfectumtövek személyragjaival). A *-σαν* végzet a hom. *σαν* alakból ki-

indulva igen elterjedt: ἔθρεσαν, ἔθησαν, ἔτισωσαν, hell. ἐλάβοσαν, ἐνίκωσαν. Az -α- bizonyára az egyes 1. szem.-ből került a többi személybe, azonban az act. többes 3. szem.-ben -η(t) folytatása is lehet. Az act. egyes 3. szem. -ε végzete (ἔδειξε) talán az οἶδε alaknak köszönheti létét, azonban H_{IRT} Idg. Gr. 216. szerint lehet -s + thematikus magánhangzó, tehát ú. n. -sa aoristos, milyen a skr. adhukṣat (,fejt').

A gör.-ben van -s- aor. opt. is. Végzetei secundárek: παιδευσαίμην, παιδευέσαις stb. Mellette van azonban az ú. n. aiol optativus. Ennek a végzetei a gör. grammatikusok szerint -εια, -ειας, -εις, -ειμεν, -ειτε, -ειαν (αιμι, αἰς, -αι stb. helyett). Eredete kétes az -ει- nek. Az ι mindenesetre az opt. módjegye, de honnan való az ε? GÜNTHER RIHÁRD IF. 33. τύψεια, τύψειας, τύψει, τύψιμεν, τύψειαν aiol optativust (-αιμι, -αἰς, -αι, -αιμεν, -αιεν helyett) a WACKERNAGEL-től felvett αἰα > εἰα (*Πηραιεύς—*Πήρεια) elhasonulással magyarázza. Tehát δεῖξειαν < *δείξαιαν (δείξα[ι]α helyett), hol az ai más formából újra fellépett. A többes 3. szem. után keletkezett a többi alak. Előtte WACKERNAGEL Vermischte Beiträge z. griech. Sprachkunde 1897 feltételez eredetibb *τύψιμεν optativust, s azt tartja, hogy ennek helyére, minthogy az optativusképzés általában magánhangzós tőhöz csatlakozott (φέροιμεν, ἰστιάμεν, és -s- aoristosból új képzésű παιδευέσαιμι), az aor. coniunctiviben fellépő -e (τίσσειτε) alapján egy -ei forma lépett (τίσσειτε), s ebből a sing. 1.-ben -η végzettel *τύψιμη > τύψεια lett, majd ennek hatására τύψειας, τύψειαν, míg a τύψει az ἔδειξε végzetéhez igazodott. Ezt a magyarázatot H_{IRT} IF. 35. GÜNTHER-rel szemben védelmébe vette.

336. §. Az imperativus személyragjai. Az imperativus idg. alakjairól, a tiszta töről és a hozzá kapcsolódó particulákról már a 310. §-ban volt szó. A gör. és a lat. nyelvben a következőképpen alakultak ki az imperativusi alakok:

a) A görög nyelvben. Activum. Egyes második személy:
α) A tiszta tő: λέγε = lat. lege, ἄγε = lat. age, ἔξ-ει = lat. ī, ex-ī, ἴστω = lat. stā, de thematikus magánhangzóval τίθει < τῖθει, ἔει < ἔει, δίδω < δίδω, β) particulával: idg. -dhi, gör. -θι: ἴθι = skr. ihi, ἴσθι = skr. viddhi.

A végzet nélküli imperativushoz i deiktikus particula járulhatott: dór. ἄγει < ἄγε-ι, πίνω-ból att. πίει (mellette -s-val megtoldva πίεις). Ez alakok összefüggnek az ólitv. vedi alakkal, de ott indicativus is, ezért felteszik, hogy az idg.-ban indic. és adhortativ használatú volt. A boiot, korinthosi és Pindarosnál elő-

forduló *δίδου* WACKERNAGEL KZ. 33. szerint a *δίδουτε* után készült singularis.

A -s-aor.-ban -ον végzet van: *λύσον, δείξον*, sőt Theokr. *ἔλπον* és Syracusaeben a thematikus aor.-ból *λάβον, θίγον*. A -σον helyett később σε (első adat Kr. e. 162.-ből *γράφε*). KRETSCHMER Gl. 10. szerint a -σον az att. (drámai) οἶσθ' ὃ δοῦσον gerundivumból (scisne, quid faciendum est) magyarázható (-τέος- nullfoka *-τεος, -τεον), mely -s-jával a -s-aor.-hoz csatlakozott. A gerundivumi jelentés azután átment imperativusi jelentésbe. HERMANN Silbenbild. e feltevés ellen van, mivel a *τέσσαρες* szerint *tuom* > *son* nem lehet magánhangzó után, de KRETSCHMER Gl. 15-ben azzal védekezik, hogy diphthongus és mássalhangzó után *tu* > *s*, tehát a *γράφον, παίδευσον*-félék analogiájára léphet fel *ποιήσον*. Régebbi magyarázata THURNEYSSEN-nél KZ. 27. (-ον particula) és BRÜGMANN-nál (Grundr. 2., 1414. imperativusként használt infinitivus, umb. *er-om*, osc. *ez-um*).

Az imperativus második személye helyett vannak iniunctivusi alakok is: *ἐπίστεε, σχέε* és hatásukra -s végzettel *θέε, ἔε* (ἵημι), *δόε*.

Egyes harmadik személy. Ragja gör. -τω, idg. -tōd. Már az idg.-ban végzetnélküli imperativushoz járult, s eredetileg lehetett a *to névmás ablativusa. A skr.-ban 2. és 3. szem., és az idg.-ban minden szám 2. és 3. személyét jelölhette. Ilyenek gör. *ἴστω*: skr. *vit-tād*, gör. *δύτω*, lat. *datō* és skr. *dattād*, gör. *ἀγέτω*: lat. *agitō* és skr. *ajatād*, gör. *μυμνάτω*: lat. *mementō*. Az athematikus tempustöveknél eredetileg a végzeten volt a hangsúly. Tehát *ἴστω*: skr. *vittād*, ellenben *φερέτω*: skr. *váhatād*. Eredetileg a gör.-ben is lehetett 2. szem. Erre vall kypr. *ἐλθειῶς* (tō + s) a másutt felépő 2. szem. -s végzetből).

Többes második személy. Végzete -τε: gör. *ἄγετε* és lat. *agite* < *aġe-te. Eredetileg bizonyára iniunctivus, tehát augmentum nélküli praeteritum.

HIRT szerint a -τος (lat. -tus) casus indefinitusa: *ἵτε: ἵτός, στήτε: στατός*, de Idg. Gr. IV. szerint lehet a -te particula is.

A többes harmadik személy végzete -ντω: *φερόντω* (lat.-ban is véletlen találkozással *feruntō*). Görög új képzés az egyes harmadik személyhez az indicativus analogiájára: **φερει: φερέτω* = *φέρουν: φερόντω*. A végzet megvan a dóriban Kréta kivételével, a későbbi delph.-ben, a boiot.-ban és ark.-ban. Az ión-att.-ban, Hom.-nál, a krétaiban, a régebbi delph.-ben és a későbbi dóriban, el.-ben pedig -ντων lép fel: *φερόντων*, kret. *ἔντων*, delph. *ἐόντων*,

el. *κρινέντων*. Itt lehetséges, hogy a *-ντων* végzethez a *-ν* személyvégzet járult, H_{IRT} azonban a skr. med. plur. 3. szem. *bharantām* alakkal egyezteteti, tehát szerinte nem új képzés s nem a *φερόντω* továbbképzése, hanem *-om* particula van benne. A *φερόντων* mellett az att.-ban Kr. e. a 4. sz.-tól *-ντωσαν* végzet is van: *καθελόντωσαν*. Ugyanígy delph. *ἐόντωσαν*, meg. *ποιούντωσαν*.

Az egyes 3. szem. *-τω* végzethez még több. 3. szem. *-των* is keletkezett: *ἔσιων* (hom., ión, att., delph.) és ehhez csatlakozik feliratilag Kr. e. a 3. sz.-ban az att.-ban, továbbá a késői dóriban és az északnyug.-ban, irodalmilag Thuk. óta *-τωσαν*: *ἔστωσαν*.

A lesb.-ban van *-ντον*: *στειχόντον* (bizonyára a praeteritum imperfectum plur. 3. *-ον* végzet után az *-όντω*-ból).

A kettős számú 3. szem. *φερέτων* talán az egyesszámú 3. szem. után a **φερετῶν* (skr. *bharatām*) alakot szorította ki.

Medium. Az egyes második személyben secundär végzetű, tehát *-σο*: hom. *φέρε-ο*, att. *φέρειν*. A *-μι* végzetű igéknél, mint az indicativusban, itt is megvan a mássalhangzós tövek praesens és praeteritum perfectumának a befolyására a *-s*: *τίθεσο*, *ἔεσο*, *δίδωσο*, *ἵστασο*. A *-s*- aor.-ban *-σαι* áll: *δείξαι*. Ez nagy valószínűséggel imperativusként használt infinitivus aor. act. A kettőnél több szótagú szavakban hangsúlykülönbség van ugyan (*παιδεύσαι* imperat. *παιδεῦσαι* inf.), de ez másodlagos.

Az egyes harmadik személy végzete *-θω*. Ez az activumi alak után keletkezett: *φερέτω*: *φερέσθω*. Az act. *-τ*- helyére *-σθ* könnyen léphetett, mert ugyanez a különbség volt az act. és med. többes második személye között: act. *φέρετε*: med. *φέρεσθε*. Ez a többes második szem. alak eredetileg iniunctivus.

A többes harmadik személyben az egyes harmadik személyű *-σθω* + az act. sec. *-ν* végzet, tehát *-σθων* jelenik meg: *φερέσθων*, *λεξάσθων*. Mellette van az egyesszámú harmadik szem. végzettel egyező *-σθω*, s pedig a kork., kalymn. kosi, thess.-ban: kork. *κρινέσθω*, (att. *κρινέσθων*), kalymn. *ἐπι-σάμινανέσθω*, thess. *σωζέσθω*, egyetlen kétes példával képviselve az iónban: *θέσθω*. Ez a régi állapot megőrzése lehet, amikor az egyes és többesszámú alakok közt nem volt különbség. Ezzel alakilag megegyezett, s így megmaradását elősegítette, az act. *-ντω*-hoz képzett med. *-νσθω* > *-σθω*. Pl. lak. *ἀνελόσθω* < *-νσθω*, epid. *φερόσθω* (a tömássalhangzó színében különbözik az egyesszám 3. személlyel egyező *φερέσθω*-tól). A *φερέσθω*-félék továbbképzése az act. hatására (vö. *φερέτωσαν*) a *φερέσθωσαν*, a *φερόσθω* továbbképzése óatt. *φερόσθων*.

A lesb.-ban az act. -ντον után -σθον van: ἐπιμέλεισθον.

A dualisban a 2. szem. -σθον, (vö. az indic. praes. és praet. imperf. végzettel), a 3. szem.-ben -σθων: φερέσθων. Ez egybeesik a plur. 3. személyel, de az act.-i -των után van képezve.

✦ 337. § b) A latin nyelvben két imperativus van, egyszerű és szigorú imperativus (ú. n. praesens és futurum). Az előbbinek csak második, az utóbbinak második és harmadik személye van.

Egyszerű imperativus. Activum. Az egyesszámban a tiszta tő jelenik meg. Athem. *ī*, es, **dō* a cedo-ban (iamb. rövidüléssel) egyébként *dā* (lehet *stā* után, de lehet, hogy az egytagú megnyúlt a lat.-ban), *stā*, *amā*, *delē*, *vidē*, a régi nyelvben iambikus rövidüléssel is: Plaut. *amā*, *tacē*, them. *age*, *lege*; a *cape* talán <**capi*, *sentī*. Apocopéval *dīc*, *dūc*, *fac*, sőt misc. *em* is, de a régebbi időből még hagyományozott a *dīce*, *dūce*, *face* is. A többesszámú eredetileg iniunctivus volt; végzete -te: *amāte*, *delēte*, *capite*, *sentite*, *legite*. Vö. a gör. *ἄγε* és *ἄγετε* alakokkal.

Passivum. Az egyesszámú alak iniunctivus: *seque-re* < **seque-sē/o* = gör. *ἔπον*, hom. *ἔπειο* < **ἔπεε-σο*, de alakilag lehet infinitivus is. L. az indic. imperf. személyragjait. A többesszámú alak *sequimini*. Ez lehet participium, de infinitivus is. Az imperativus eredetét illetőleg nem okvetlenül egyezik meg az indicativusi alakkal, amennyiben ez utóbbi participium (gör. *λεγόμενοι*), az imperativus pedig infinitivus (*λεγέμεναι*) lehet. SOMMER szerint mindegyik infinitivus. A mai általános feltevés szerint a többes 2. szem. után van képezve a sing. 2. személyű, de szigorú imperativusi *antēstāminō* (XII. tabul.), *prōgrediminō* (Plaut.), *fruiminō* (fel.), stb., s pedig a -tō végzet befolyására. Természetesen nem lehetetlen, hogy ez is eredeti participium, s pedig egyesszámú **prōgredī-minos*, azonban szóvégi -s-ját elvesztette és -o-ja másodlagosan megnyúlt a -tō hatására, mikor ez még medio-pass. is volt.

Szigorú imperativus. Activum. Az egyesszám második és harmadik személyében -tōd a végzet: fel. *violatod*, *datod*, *licetod*, azután *exvehito*, *exferito*. Természetesen -ō-val, de előfordul röviden is: *datō* (Plaut.), *estō* (Ov.). Eredetét l. a gör.-nél. Futurumi értelmére vö. *crās petitō*, *dabitō*; *nunc abī* (Plaut. Merc. 770). A régi nyelvben medio-pass.-ként is, így Catonál *circumplectitō*, fel. *utitō*. A többes második személyben *fertōte*. Ez *fertō*-ból, mint sing. 2. szem.-ből keletkezett a *ferite* után; hasonlóan Hom. *ἄγρει*-hez *ἄγρειτε* (természetesen nem közös képzés). A többes harmadik személy *aguntō*, fel. *suntod*, s ez úgy aránylik az egyesszámú

agitō alakhoz, mint az *act. indic. agunt: agit.* Hasonlókép gör. *φερέρω: φερώντω*, de összefüggés aligha van a gör. és lat. közt. A régi nyelvben med.-pass.-ként is szerepel: fel. *utunto, censento.* *Passivumban* az *act.* alakokat *r*-rel továbbképezték: *legitor, leguntor.* Ez a szigorú imperativus nem hosszú életű. A klasszikus korban már csak törvényekben fordul elő, a román nyelvekben nem él tovább.

Az indogermán és görög, latin perfectumrendszer.

338. §. Az idg. perfectum az imperfectum-aoristtól személyragokban, a könnyű basisok egyesszámában az imperfectum *e*-jével szemben gyakori -o vocalismusával (*λέλοιπα*) és a -ues'-uos participium suffixumban különbözik. Jellemző nagyobb részükre a kettőzés is.

MEILLET „Les désinences du parfait indo-européen” BSL. 25. szerint egyedüli jellemzője a személyragok, viszont vö. PISANI 304. §.

A hangsúly az ind. és a germán tanúsága szerint az egyesszámban a tőszótagon volt: skr. sing. 1. *dadārša* (azonban gör. *δέδορκα*, mert az ige enklisisbe kerülve hangsúlytalan lett, de később a háromszótagú törvény folytán harmadéles hangsúlyt kapott), de plur. 1. *dadṛšimá*, skr. sing. 1. *véda*, gör. *οἶδα*, gót *wait*, plur. 1. skr. *vidmá*, gót *witum*, gör. *ἴμεν* (a skr., gót és gör. egyes és többes számú alakjainak ablautfoki különbsége is mutatja, hogy a többesben nincs hangsúly a tőszótagon) s csak analogikusan *οἴδαμεν*. Hangsúlyozás tekintetében tehát az athematikus imperfectummal egyezik.

A kettőző (reduplikáló) szótag magánhangzója az idg. perfectumban *e*: gör. *λέλοιπα*, skr. *caḱāra* (hogy itt az *a* idg. világos hang folytatása, mutatja a *c*), *κέκλιμαι*, lat. *meminī*, ólat. *memordī*. Az *e* jelentkezése feltűnő, mivel a kettőző szótag hangsúlytalan lévén, az egyesszámban közvetlenül a hangsúlyos tőszótag előtt el kellett tűnnie, a többesben pedig *ṛ*-nak, tehát a lat.-ban ennek folytatásául *a*-nak kellene jelentkeznie. Szabályos tehát az egyesszámban a gót *gab*, mivel nincs kettőzése, a hangsúly helyére nézve a skr. *uvāca* (*vac-* 'beszél'), *dadārša*. Lehet szabályos a skr. többes *caḱṛmá*, de a kettőző szótagja lehet idg. *ṛ* helyett *e* folytatása is. Ha ezt a többi idg. nyelvű alakkal összevetjük, feltehető, hogy az *ṛ* helyett már az idg.-ban az *e* lett uralkodó a többesszámú ala-

kokban, s ez a kettőzés innen eljutott sok ige egyesszámába is, kiszorítva onnan a szabályos null-fokú alakot. Másrészt az egyesszámú kettőzetlen alak bejutott a többesbe is, úgy hogy már az idg.-ban egymás mellett élhettek kiegyenlítődött kettőzött és kettőzetlen alakok. A skr. *vēda*, gör. *oīda*, lat. *vīdī*, óegyh.-szl. *vēdē* mindenesetre arra mutat, hogy már az idg.-ban voltak kettőzés nélküli perfectumok. DE PISANI „Sul raddoppiamento indoeuropeo“ (Rendiconti d. Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Cl. di sc. mor. Ser. 6. 1926) szerint ez azért nem kettőzött, mivel imperfectumnak érezték. A gör.-ben kevés a kettőzetlen perfectum: lesb., ión *oīxa* (*ᾠξα* mellett), az *ᾠγνια* azonban eredetileg part. fem., t. i. *óóóg*.

A lat.-ban és még a germánban vannak nyujtott fokú perfectumok kettőzés nélkül: *lēgī* s ez után archaizálva *intellēgi* Sallustiusnál a *-lēxi* helyett, *clēpit* Pacuv. (gót. plur. 1. *hlēfum*), *vēnimus* (gót *qēmum*), bizonyára *sēdimus* (gót *sētum*), de HIRT Idg. Gr. IV. szerint ez a kettőző szótag megnyúlásával s a tőszótag nullfokával állt elő a többesben, tehát nem nyujtott fok, úgy hogy itt *ē* kettőző magánhangzóval van dolgunk. Mindenesetre feltűnő, hogy nyujtott magánhangzó a lat.-ban az *a* basisoknál csak ritkán *ā*: *scābi* (óizl. is *skōfa*), többnyire *ē*: *frēgī* (*frangō*, gót is *brēkum*, ófn. *brāhhum*), de ezek úgy magyarázhatók, hogy nagy részük eredetileg nem is perfectum, hanem aoristos volt: *fēcī* (gör. *ἔθηκα*), *iēcī* (gör. *ἵκη*), a *pēgī* és *cēpī* (gót *hōf* = idg. *ā*) pedig analogikus a *fēcī*, *frēgī* után (HIRT Idg. Gr. IV. szerint nem analogikus, hanem *ē* a kettőző magánhangzó).

SVERDRUP Festschr. H. Falk 1927. szerint a *vēnimus*, *sēdimus* = ujfn. *kamen*, *sassen* is idg. aoristosok. Ugyanígy MEILLET.

A magánhangzós kezdetű igék hosszú magánhangzója kétes eredetű: gör. *ἦχα*, *ἦρχα*, *ᾠφεληχα*, lat. *ēdī*, *ēmī*, *ēgī*, *ōdī* (gót *ētum*, *ōg*, skr. *āsa*, *āda*, *āha*, av. *āda* stb.). Ezeket BARTHOLOMAE, SOMMER, HIRT, MEILLET-VENDRYES összevonás eredményeinek tartják, kivéve SOMMER a lat. *ēgī*, MEILLET-VENDRYES a gör. *ἦχα*, *ᾠμμαι* alakokat, de újabban HIRT Idg. Gr. II. 40—44. is felteszi, hogy a lat. és germ. alakok között vannak nyujtott-fokúak. Bizonyos, hogy a perfectum hosszú hangjával szemben az imperfectumban a rövid hang normális, nem pedig gyöngült, mivel az árában soha sincs *i*: perf. *ēgī*: skr. *āja* (praes. imperf. skr. *ajati*, av. *azaiti*), de hogy a hosszú hang nyujtott-e vagy összevonás eredménye, nem lehet eldönteni. A mássalhangzós kezdetű igék azt mutatják, hogy mind a két

lehetőség fennáll. Nyújtott fokú lehet a gör. ῥχα (ῥ-je \bar{a} helyett ἄγω-hoz), talán ῥρχα, (azonban az ἄρχω praes. imperf. gyöngülés is lehetne) a lat. *ēgī* lehet **āgai* helyett a *fēcī*, *iēcī* analógiájára. Az utolsóra is feltehető azonban, hogy összevont alak, mivel nem tudjuk, mi volt az idg.-ban az *e* + *a* összevonásának az eredménye. (Hogy \bar{e} volt, s így összevonás eredménye a gör. ῥχα, lat. *ēgī*, annak ellene mond az óizl. *ōk*). Az *ēdī*, *ēmī* lehet nyújtott fokú, de lehet összevonás eredménye is < **e-edai*, *e-emaī*, mivel az *e* + *e* összevonva kétségtelenül \bar{e} -t ad.

Kettőzött perfectumok (vö. a kettőzést a 304. §-ban): gör. δέδαρμαι, skr. *dadara*, gör. γέγονα: skr. *jajāna* (a skr.-ban van nyújtott fok is a töben, s talán ilyen a gör. εἶθα, gót *fōr*), μέμουα, μέμαμεν: lat. *meminī*, gör. τέταια: ólat. *tetini*, πέπηγα (ősg. \bar{a}): lat. *pepiḡ* < **pepagai*, gör. λέλοιπε (lat. kettőzés nélkül *liquit*, mivel összetételekből kiindulva a lat.-ban a *i*, *u*, *r* és *l* kezdetű igék kettőzés nélkül vannak, vö. még skr. *uvarta*: lat. *vortit*), gör. ἔσταμεν: lat. *stetī* (a gör.-ben a kettőző szótagban a *-t-* elhasonulással eltűnt, a s-ből pedig *h*), gör. γέγραφα, πέπνευκα, βέβληκα (muta cum liquida vagy nas. esetében a gör.-ben csak az első magánhangzó ismétlődik, a lat. kettőzés nélkül *prandī*), gör. μέμημαι, κέκτημαι (szintén csak az első magánhangzó ismétlődik). A muta cum liquida kezdetű szavak nagyobb része nemcsak a lat.-ban: *plēvī*, *frēgī*, *strāvī*, hanem már az idg.-ban is kettőzés nélküli perf.-ű lehetett. A lat.-ban a kettőző magánhangzó a történeti kor folyamán a \bar{t} magánhangzójához hasonult: ólat. *pepuḡī*, azután *pupuḡī*, ólat. *memordī*, később *momordī*, *spepondī*—*spopondī*. Azonban a *tutudī* mellett skr. *tutuduḥ*, *didicī* mellett skr. *didiṣuḥ*, tehát itt nem *e* az eredeti kettőzés. A magánhangzós kezdetű igék att. kettőzését l. 304. §.: ἄραρα, ἐλήλακα, ὀμώμοκα stb.

Hazai irodalom: FODOR GYULA „A perfectum kettőzetének hangzója az idg.-ban“ EPhK. 11. KEMENES „De reduplicatione in lingua Latina“ 1911.

339. §. A perfectum vocalismusa: Az idg. kortól kezdve az *e* sorú könnyű basisokban o vocalismus volt az act. indic. egyes számában (legalább is a 2. és 3. szem.-ben, de lehet, hogy az 1.-ben is), null-fok a kettős- és többes számban, továbbá az egész indic. mediiben. Ez legnagyobbbrészt a gör. kettőzött perfectumokban mutatható ki, mivel a gör.-ben csak némi maradványa van a nem kettőzött perfectumnak: gör. οἶδα: ἵδμεν, δέδοικα (δεῖδω): δέδιμεν (utána a sing.-ban is δέδια), τέτροφα (de med. τέτραμμαι Eur., τρέπω-ból, hom. τέτραμμαι τρέπω-ból), γέγονα: γέγαμεν (α = idg. η),

λέλογχα (λαγχάνω-ból). A gör.-ben az -o- átment az indic. többes számába és más alakokba is, úgy hogy az iónban analogikusan οἶδαμεν, οἶδατε, οἶδασι is van, Homerosnál pedig plur. 3. λελόγχασι, coni. πεποίθω, viszont a többes számú alak is visszahatott az egyesre, mivel γέγραφα, τέταχα, βέβλαφα, azonban itt a praesens imperf. is közrejátszhatott (γράφω, τάντω, βλέπω). Az -o-fok helyett -e-fok is jelentkezik s pedig SAUSSURE szerint a sing. 1. szem.-ből indulva ki, mivel ott szerinte szabályos volt: πέφενγα, βέβλεφε, λέλεγα. A coni. és az opt. (valamint a particip.) e színű: coni. εἶδω, opt. εἶδεῖν (part. εἰδώς).

A későn fellépő aspirált perfectumok -o-ja újítás lehet: κέκλοφα, πέπομ-φα, πέπλοχα.

A lat.-ban egy tőalak általánosult az egész perfectumban s pedig többnyire az imperfectumi alakokhoz igazodva: *pepēdit* (praes. *pēdō* < *pezdō*, vö. litv. *bezdėti*, az -o- voc.-ra vö. talán *pōdex*), *pependī* (null-fok a plur.-ból vagy a med.-ból, vö. *pondus*), *memordī* (lehet eredeti -o-fok), *tetondī*, *spepondī*. Az -o-fok lehet természetesen a szókezdő hangsúly befolyására változott *didicī* < **dedoḥai* alakban, ezt hozhatja *vīcī* < **ueuoioqai*, a *fūgī* is, bár ez a gör.-ben *πέφενγε*, s *ou*-ra mehetnek vissza a *cūdī*, *rūpī* alakok is. A szókezdő hangsúly hatása mutatkozik az *a*-basisú *pepercī*, *fefellī* (zárt szótagban o-ból u lenne), *cecīnī* perfectumokban is.

Az egytagú nehéz basisokban ez egyes számban teljes fok, a többesben gyöngülés várható, gör. *ἔσθηκα*: *ἔσταμεν*, *δέδωκα*: *δέδομεν*, *βέβηκα*: *βέβαμεν*. A lat.-ban azonban *de-d-ī* < **de-d-ai*, tehát null-fok, (s nem kell a többesszám 1. szem.-ből analogikus gyöngült-foknak lennie < **de-də-ai*, az *ə* eltűnésével magánhangzó előtt), *de-di-mus* < **de-da-mos* < **de-də-mos*, tehát gyöngült-fok. Ép így *stetī* < **ste-t-ai* és *stetimus* < **ste-tə-mos*. A kéttagúaknál az egyes számban S_1V_2 , a többesben S_1R_2 lép fel: gör. *τέθνηκα* (dór *τέθνακα*): *τέθναμεν*, *τέτληκα*: *τέτλαμεν*, azonban végigvitt V_2 is: *βέβληκα*, *βέβλημαι*, plur. 3. *βέβληνται* ión *βεβλήται*, *τέτμηκα*, *τέτμημαι*. A lat.-ban teljes kiegyenlítődé s van: *gnōvī* (V_2 -je imperfectumból is lehet), *flāvī* (**bhelē*-ből R_1R_2 mint az imperf.-ban, ellenben gót imperf. *blēsan*), *strāvī* (**sterē*-ből R_1R_2), *tetulī* (null-fok).

340. §. A görög praesens perfectum. A gör. nyelvben vannak új képzésű praesens perfectumok. 1. *π-perfectum*. Ez a gör.-ben a magánhangzós végződésű ige-töveknél lépett fel először, még pedig az activum egyes számában, s onnan azután áttért a

többes számra is : ἔγνωκα, βέβηκα, βέβληκα. A participiumban eleinte κ nélküli alakokat is találunk : att. ἐστώς < *ἐσταώς, ión ἐστεώς, τεθνεώς, hom. τεθνηώς, de a 4. sz.-ban att. feliratokon már csak κ -s alakokat : ἐστηκός. Ami a κ eredetét illeti, elsősorban az egyes számú aor.-ban volt otthon (ἔσθηκα, ἔφακα), talán onnan került a perfectumba (PETERSEN Language, Journal of the Lingu. Soc. 4. 1928 szerint -*k*-gyökérhangzójú igék perfectumából is, milyen τίκτω: τέτοκα), s ott erősen elterjedt. Homerosnál még csak a magánhangzós végű igetöveknek van κ -perfectumuk (nála βεβάασι = βεβήκασι), később azonban átment a κ a folyékony és orrhanggal végződőkre (ἔφαθακα, ἔσταλκα, πέφαγκα) s onnan más mássalhangzós tövekre is (πέπεικα, γεγύμνακα, τετέλεκα). A mediumba nem jutott be a κ perfectum : act. πεφίληκα, med. πεφίλημαι. Ellenben van nyoma a praes. imperf.-ban is : kypr. δώκω.

2. Aspirált perfectum. Homerosnál a többes szám 3. személyében, később a többi személyben is aspirált perfectumuk van a κ , γ , π és β végű töveknek a mediumban. Ez azt jelenti, hogy a tővégi mássalhangzó tenuis aspiratává lesz, tehát κ , γ -ból χ , π , β -ből ϕ : hom. εἰλίχато (ἔλιξ, -ικος), ὀρωρέχεται (ὀρέγω), τετράφατο (τρέπω), τετρίφεται (τρίβω). Az attikaiban idővel az activumban is lépnek fel aspirált perfectumok : τέταχα (τάττω, *ταχ-), πέπραχα (régében πέπραγα), κέκλοφα (κλέπτω), τέτροφα (τρέπω). Általában igen ritkák s OSTHOFF Zur Geschichte d. Perf. 1884 szerint az aspirált igetövektől indultak ki. Egyes alakokban ugyanis az aspirált és a nem aspirált tövek megegyeztek egymással : τέτραμμαι (τρέπω) és γέγραμμαι (γράφω), ép így τέτραρhai és γέγραρhai, tehát lett a γεγράφεται után τεγράφεται is a *τετραπαται helyett. Másként magyarázza SCHMIDT JÁNOS hatására HIRT s utána SOMMER (Sprachgesch. Erläuterungen 1919), továbbá WACKERNAGEL (Sprachl. Untersuchungen zu Homer). Szerintük a többes számú 2. szem. -σθε végzete a megelőző tenuist (κ , π), miután a *s* kiesett, aspiratává tette, s így a - κ (σ)θ-, - π (σ)θ-ból χ θ, ϕ θ lett. A többes számú 2. szem.-ből a plur. 3. szem.-be (Hom.-nál csak ott), majd más alakokba is bekerült az aspirata.

3. A medio-passivumban a foghangú töveknél (a *s*-t is ide-számítva) a *t*- és a *s*- kezdetű személyjelek előtt a *s* szabályosan megjelenik (a *t*-, *d*-ből is *s* lesz szabályosan a *t* és *s* előtt) : ἔξεσται (ἔξω < *ἔσω), σέσσειται (σεῖω vö. skr. tvēšati), ἔκονσται (ἀκούω vö. gót hausjan, gör. ἀκονσιός), τετέλεσται (τελέω vö. τέλος), ἔζωσται (ζώννυμι, vö. ζωστήρ), πέφρασται (φράζω), ἤρμοσται (ἀρμότιω), πέπει-

σται (πείθομαι). A s-nek természetesen azokban a személyekben, amelyekben nasallissal kezdődik a suffixum, nincs helye. Minda-
zonáltal ἔξεσμαι, ἔξέσμεθα, πέφρασμαι, πεφράσμεθα, νόμισμαι, νομίσμεθα
stb. jelenik meg analogikusan. Viszont a -s tövű γένω első sze-
mélye szabályos: γέγενυμαι és ez után a 3. szem. analogikusan sza-
bálytalan γέγενται.

A s még egyes orrhangú töveknél is fellép: πέφρασμαι (φαίνω), ὄ-
φρασμαι, σεσήμασμαι (σημαίνω). Itt a hasonult mássalhangzó sza-
bályos: ὄζυμμαι, ῥσχυμμαι. Azonban állítólag a plur. 2. szem.-ből
(*πέφανσθε > *πέφασθε) kiindulva, (minthogy ez a *πέφασθε az
ἔσπασθε alakhoz hasonlított,) ἔσπασμαι analogiájára πέφρασμαι lett.

Valóságban azonban nem maradt fenn *πέφασθε, hanem kiszorította
πέφανθε, még pedig vagy úgy, hogy a nem dentalis tövű verba muta analogiájára
a *πεφανσθε elvesztelte -s-ját, de ez esetben nem volt meg az előbbi feltevés
alapjául szolgáló *πέφασθε, vagy úgy, hogy a sing. 3. πέφανται-hoz teremlő-
dőtt πεφάνθαι infinitívus és ez után plur. 2. πέφανθε.

Végül a s fellép magánhangzós töveknél is: ἔγνωσμαι, τέτει-
σμαι (τείνω, τίνω). Ezeknél azonban a s más alakokban is meg-
van: γνωστός, ἐγνώσθην, εἰσέσθην. Minthogy volt σείσω: τείσω és
ἔσεισα: ἔτεισα, létrejöhetett a σέσεισμαι után τέτεισμαι.

Az ajakhangú töveknél a μ előtt az ajakhang μ lesz, ezért
λέλειμμαι (λείπω), πέπεμμαι (πέμπω), a többes második szem.-ben
a θ hatására φ: λέλειφθε. Az ínyhangú töveknél az ínyhang a
τ előtt κ: τέτακται (ταγ-, de vö. τέταχα), τετάρακται (ταραχ-), σ-val
ξ: τέταξαι, τετάραξαι, πεφύλαξαι, a θ előtt (a σ kiesése után) χ: τέταχθε,
τετάραχθε, πεφύλαχθε, μ előtt a γ megmarad: τέταγμαi s innen ana-
logikusan a κ és χ töveknél is fellép a γ: ἀφῆμαι (ἀφικνέομαι),
τετάραγμαi.

341. §. A praeteritum perfectum, ha volt is ilyen az idg-
ban, a görögben mindenesetre új képzés, még pedig a következő
módokon: 1. A praesens perfectumi alakok augmentumot és se-
cundär végződéseket kaptak: ἐπέπυθ-μεν. Az augmentum azonban
el is maradhatott, s pedig nemcsak a magánhangzóval kezdődő
perfectumoknál, hanem a mássalhangzós kezdetűeknél is. Tehát
nemcsak a magánhangzóval kezdődő ἐζήτηκα (ζητέω) és ἤρηκα
(αἰρέω) mellett van ἐζήτηκειν és ἤρηκειν praeteritum perfectum,
hanem hom. δέδεκτο (δέχομαι), δέδετο, βεβλήκατο stb. is. Az ablautoló
(οἶδα, πέποιθα) perfectumokhoz tartozó és a velük hasonló kép-
zésű praeteritum perfectumok az activumban az egyesszámban
nem fordulnak elő: ἐπέπυθμεν, ἔσταμεν, több. 3. ἔστασαν, de med.
τετύγην, ἐτέτακτο stb. is.

2. BRUGMANN-THUMB szerint -es-szel képezve: hom. ᾗδεα, att. ᾗδῃ < *ᾗ-φειδεσ-α (α = ᾡ), 3. szem. hom. ᾗδεε, att. ᾗδει < *ᾗ-φειδεσ-ε (οἶδα-hoz), ᾗκειν (*φεικεσ-تből εοικα-hoz). WACKERNAGEL (Vermischte Beiträge, 1897) tagadja, hogy ezek -es-szel képzettek, azaz ε-төвек sigmatikus aoristosai, hanem bennük az εἶδῃ-төвек (vö. lat. vidēre) keresi, amely az aiol φοῖδῃμι, εἶδῃσω alakokban is megvan. Az első személy szabályosan így ᾗδῃν volna, de HIRT szerint a πεποιθεα félék analogiájára ᾗδεα lett. Az ὠλώλεα, ὠλώλη, ὠλώλειν, πεποιθεα-féle nagyszámú praeteritum perfectumot BRUGMANN szintén -es képzésűnek tartja, tehát így magyarázza < *πεποιθεσῃ, de kétségben van, hogy gör. újítások-e az ᾗδεα-félék alapján, vagy gör. előtti alakok. HIRT szerint ezeket el kell ugyan választani a ᾗδεα és társaitól, mindazonáltal ezek is -e-, nem pedig -es-төвек- Ragozásuk eredetileg bizonyára nemcsak a többesben volt athematikus, mint hagyományozva van (ὠλώλεμεν), hanem az egyesben is, azonban a perfectum végzetek (-α, -ας, -ε) az ε-төвөккө járultak (πεποιθεα > πεποιθῃ, πεποιθεας > πεποιθῃς, πεποιθεε > πεποιθει) s az így felépő egyes számú 3. szem. -ει-вөгзөт kihatván az egyes szám többi személyére is, lett az egyes számban πεποιθειν, πεποιθεις, πεποιθει, sőt a többes számba is behatolván az ει, lett -εμεν, -ειτε a végzet (a ἐπέταθμεν mellett).

342. §. Vannak **körülírt alakok** is. 1. A legrégebbi időtől kezdve lényeges különbség nélkül állhattak a medialis perfectumi alakok mellett a particip. med. és az εἰμί igével körülírt alakok: πεπαιδευμαι, πεπαιδευμένος εἰμί, ἐπεπαιδευμην és πεπαιδευμένος ᾗ. Az att.-ban a coni. és az opt. praes. perf. med. már a hagyományozás kezdetén — eltekintve néhány nem ablautoló primär igétől, milyen κέκτημαι, melyhez a coni. κέκτωμαι, az opt. κέκτημην — csak körülírt: πεπαιδευμένος ὧ, πεπαιδευμένος εἶην. Az indic. praes. és praet. perf. med. többes 3. személyében idővel az att.-ban szintén körülírt alak jelenik meg: γεγυμνασμένοι εἰσὶ és ἦσαν, ἡγγεμένοι εἰσὶ és ἦσαν stb.

2. Az act. praes. és praet. perf. is körülírható a part. perf. act. alakkal és az εἰμί igével. Főleg a tragikusoknál és az att. prózában találjuk így: πεπαιδευκώς ὧ és εἶην, de indicativusban is π. εἰμί és ᾗ. A coniunctivusban és az optativusban gyakoribbak is a körülírt alakok, mint az egyszerűek.

3. Egyszerű futurum perfectum, azaz a perfectum төбөлдөк képzett -σω fut. helyett, milyen hom. κεχαρησέμεν, att. τεθνήξω s főleg med. λελεύσεται, γεγράψεται, βεβρώσεται, δεδέξομαι, szintén lehet kö-

rüliált alak: *κατακεκονῶς ἔσται, τετελεσμένον ἔσται*. Mindkét fajta futurum perfectum gyakoribb Homerosnál, ritkább a lyrikusoknál, szeretik őket a tragédia- és vígjátékirók, ellenben a szónokokat kivéve igen kevésbé használatosak a prózában.

Egyszerű perfectum helyett participium és *ἔχω: ἐρασθεὶς ἔχω* (Plato), *σιγήσας ἔχω* (Soph.), az előbbi *ἐράω*-hoz, az utóbbi *ἴστημι*-hez.

✱ **343. §. A latin perfectum.** A latinban az eredeti kettőzött és egyszerű perfectumok mellett az aoristosok is a perfectum rendszerbe kerültek. 1. Thematikus aoristosok: *fidit* vö. skr. *abhīdat* (aor.), *scidit* vö. skr. *acchīdat*, HIRT szerint ilyen *rudit* vö. skr. *arudat*, ólat. *nīvit* (Idg. Gr. II. 210). SOMMER és utána LEUMANN szerint a *fidit* és *scidit* sem aoristosok, hanem kettőzött perfectumok, csak összetételben vesztették el kettőzésüket (*diffidit, discidit*), úgy hogy a Naeviusi *scīdī* szerintük idg. kettőzött perfectum, de a kettőző szótag *e*-je hasonult a tőmagánhangzóhoz. LEUMANN egyedül az *inquit* < **ensq^uet* alakban lát egyszerű thematikus aoristost, továbbá a *pepulit* (hom. *ἀμπεπυλάων*), *tetigit* (hom. *τεταγών*), *cecidit* (*cadō*-ból, hom. *κακάδοιντο*) alakokban kettőzöttet.

2. A *s*-perfectum idg. *s* aoristos: lat. *dīxī*: gör. *ἔδειξα*, lat. *clepsī*: gör. *ἐκλεψα*, lat. *vēxī*, skr. *avākṣam*, lat. *iūnxī*: gör. *ἔξενξα*. Ezek zárhangú primär igékből és néhány *s*-, *m*-, *v*-től képzetek. Természetesen a tővégi mássalhangzó és a *s* találkozása szabályos változásokkal járt: *auxī* (*augeō*), *scrīpsī* (*scribō* < **sqribhō*), *vēxī* (*vehō* < **veǵhō*), *coxī* (*coquō* < **quequō* < *peq^uō*), *cōnīxī* (*cōnīveō* < **concnī[g]ueō*, basisa **kneig^uh*-), *fixī* (*figō*, ólat. *fīvō* < **dhīg^uō*), *flūxī* (*fluō* < **flugvō*, vö. *con-flūges, fluctus*), *percussī*, *mīsi*, *gessī* (*gerō* < **gesō*), *mānsī*, *sumpsī* (*m*- és *s*- közé *p*), *compsi* (*cōmō* < *coemō*). Minthogy *fluō*: *flūxī* (*g^u-vel*), *figō* és óla. *fīvō*: *fixī* (*g^u-vel*), lett *vīvō* (< *g^uīvō*)-hoz *vīxī* a perfectum.

Ami a *s*-perfectum vocalismusát illeti, a lat.-ban nagyobbrészt az act. sing. nyújtott foka általánosult: *vēxī, lēxī, tēxī* (fel. *rēxīt, téxīt*), az *ei, eu* töveknél *i, ū*: *dīxī, dūxī* (fel. *deixisistis, dedūxi*), *mīsi, divīsi*, ólat. *iouisit*, később *iussit* *ū*-val és *ss*-val a *iussus* után (vö. MEILLET BSL. 22). A *-ns* előtt másodlagosan is hosszú a magánhangzó, de Prisc. szerint *mānsi*. Rövid hang *illexī* (*e* < *a*), *cessī, percussī, ussi, gessī* stb.

✱ **344. §. Új képzésű latin perfectum** az *-uī, -vī*-perfectum. Eredetileg a magánhangzós végű töveknél volt használatos *dare, stāre* és *īre* kivételével. A *-vī* hosszú, az *-uī* rövid magánhangzó után áll: *amāvī, lēvī* és *delēvī* (**lei-*) *sēvī* (vö. *sē-men*), *strāvī* (**sterō*

basisból a part.-ban szabályos *strā-*), *trīvī* (**terei* basisból *trī-*), *sprēvī* (**sperē* basis), *sīvī* (< **seiuai*, fel. *poseivei*), *fuī* (fel. *fuveit*), *audiūī*, de *domūī* < **domiuai* < **domauai*, *genuī* < **genīvai* < **genavai*, ép így *vomuī* < **vomīvai*, *moñuī* < **monīvai* stb. Mint-hogy az *-oue-*, *-oui-* folytatása részben *ō*, ezért *mōvī*, *vōvī*. A *iūvī* lehet synkópált < **iou(a)uai*, a *solvi* és *volvī* < **soluvī*, **voluvī*, vagy **uolu-ei*? Az *-uī* egyes thematikus igéknél is fellép: *aluī*, *coluī*, de a fentiek szerint általában az 1., 2. és 4. coniugatio igéi adják a zömét a *-uī* és *-vī* perfectumoknak. Az *-uī* analogikusan kiterjeszkedett az intransitív *-ē* igékre is: *caluī*, *tacuī*, az *-īvī-* pedig a *petīvī* (*petō*), *quaesīvī* (*quaerō*), *arcessīvī* (*arcessō*), *laccessīvī* (*laccessō*) alakokra.

A *-vi* perfectum, ha új képzés is, lat. előttinek látszik: mes-sapusi *ṭugave* v. *upave* (vö. KRETSCHMER „Das mit *-b*-gebildete lateinische Futurum und Imperfectum“ Gl. 17, 1929). Ami az eredetét illeti, több feltevés van, de egyik sem általánosan elfogadott. BRUGMANN *-uo* nominalis formativumot, PLANTA (Schulze és Curtius alapján) *-ues* part. perf. act. formativumot látott benne. SOMMER szerint a *fūī*, *fūit* < **fūvei*, **fūved*, ezek pedig idg. aor. átalakításai (vö. skr. *abhuvam*, *abhūt*, gör. *ἔφυν*, *ἔφυν*). A *v* az *ū* hosszúságát megőrizte s így ez a **fūvei* a mintája a többi perfectumnak. OTREBSKI I. (Über die Herkunft des lat. Perf. auf *-vī* u. *-uī*, 1928, lengyelül német kivonattal) szerint nemcsak bizonyos Ablaufok, hanem a *v* is régi jellemzője az athem. aor.-nak, tehát *ō* is aor.-ból magyarázza. PETERSEN (Language 4, 1928) LINDSAY „Lat. Language“-nak a gondolatát felelevenítve, 1) a *vōvī* és *pāvī* perfectumoknak a *voveo* és *paveo* imperfectumokhoz való viszonyát egyenlősíti a *fōdī* és *scābī*: *fodio* és *scabo* megfeleléseivel, 2) *vōvī*: *vō-tus*-ból indul ki s ennek analogiáját látja a *nō-vī*: *nō-tus*-ban. Szerinte a *mōvī* sem < **moue-uai*, hanem *moveo*: *mōvī* = *emo*: *ēmī*, s épen így *lavo*: *lāvī* = *scābō*: *scābī*. Később követte a *cāvī*, *lāvī*, *fāvī*, *pāvī* (*paveo*) féléket *nā-vī*, *flā-vī*, *pā-vī* (*pasco*), a *vōvī* magával hozta a *gnō-vī*, ez jelentésénél fogva a *sci-vī* alakot, s így tovább. BURGER Études de phonétique et de morphologie lat. szerint a *novī*, *novit*, *novimus* *v*-je régi s ez alakok közül a *novī*, *novit* a skr. *jajñau* perfectummal egyeztethető, a plur. 1. szem. pedig korán felvette a *v*-t. A *nōstī*, *plēstī* sohasem birt *v*-vel, ezek *tī* perfectum-végzettel ellátott aoristosok (gör. *[ἐ]γνωνς*, skr. *[a]prāns*). MEILLET BSL 27. szerint is a *v* csak a sing. 1. és 3. személyben eredeti, tehát csak *nōvi(t)*, *plēvi(t)* az, mint a skr. *jajñau* („tud”),

paprau (tölt') perfectumokban. Már FICK (Göttingische Gelehrte Anzeigen 1883) a skr. *paprāu* perfectumot a lat. (com)*plēvī*, a skr. *jajnāu*-t a lat. (col)*gnōvī*-vel egyeztette, MÖLLER (Beiträge z. Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit. 7.) hasonlóképp az angolszász *seow*: lat. *sēvī*, angolszász *cnéow*: lat. *gnōvī* összefüggésére mutatott rá, HIRT IF. 35. pedig ezek *u*-jában az *-āu*, *-ēu*, *-ōu* diphthongus második componensét látja (< *-aue*), s merész feltevással germ.-lat. *-ue* sing. 3. perf.-t vesz fel. RIBEZZO Riv. indo-graeco-italica 2, 1918. is igen sok esetben a basishoz tartozónak véli a *-u*-t, amely a hosszú magánhangzós basisokban magánhangzó előtt megmarad, mássalhangzó előtt eltűnik. A skr. *paprāu*: lat. *plēvī* egyezését ő is vállalja, csak hogy a skr. alak végzet nélküli, a lat. medialis végzetű. Nálunk SCHMIDT JÓZSEF Nyt. 2. már 1908-ban azon a véleményen volt, hogy „a latin *-v* (*-u*) perfectumnak labialis eleme könnyű és nehéz diphthongusos *-u*-basisok integráló része, mely . . . formativummá válván többek közt a perfectum képzés szolgálatában állott”. A latin *-u* perfectum kiinduló pontja szerinte tehát az *eṭū*-verbo-nominalis basis. Ugyanaz az alak lehet perf. és imperf. Így *acuit* praes. perf. az *acēscere*, praes. imperf. az *acuere* igéhez (tehát nemcsak a perf.-t jellemzi), de ugyanaz a basis a lat. névszói *tenuis* (skr. *tanvī* fem. melléknév) és *tenuī* (skr. *tanvē* 'nyujt' praes. imperf.) ige is. Ő ezzel egyesítette a kétféle feltevést, amelyek egyike a skr. és lat., továbbá az agsz. és a lat. igealakokat hozta kapcsolatba, másika nominalis formativumokból magyarázott.

Megjegyzendő, hogy ugyanahhoz az imperfectumhoz többféleképpen képzett perfectum is tartozhat: fel. *uevhaked* és *fecī*, *parsī* és *pepercī*, *increpāvit* és *increpuit*, *memordit* és *praemorsisset* stb.

345. §. Az **indicativi praeteritum perfectum**: *amāveram*, *delēveram*, *monueram*, *lēgeram*, *dīxeram*, *cēperam*. Áll a perfectum-többől és *-eram* végzetből. Az utóbbi *r*-je két magánhangzó közt *s*-ra mehet vissza, az *r* előtt levő *e* szabályosan lehet *i*-ből. Itt tehát a *s* a *s* aor.-ból való, (PEDERSEN 'Les formes sigmatiques du verbe lat. et le problème du fut. indoeuropéen' szerint azonban az *-es* az *ēmero*, *ēmeram* stb. alakban nem aor.-formans, hanem fut.-képzés), az *i*-ből lett *e* pedig a kéttagu *i* diphthongusos basis végszótagjából származik, de innen elvonva a *s*-val együtt suffixum lett *s* odakerült más képzésű perfectum tövekhez. A lat. *vīderam* szépen egyeztethető a skr. *avēdiṣam* alakkal és mindketten **ueidi* (*ueidei*-ből V_1S_2) basisra mutatnak. A gör. ᾔδεα azonban nem egyezik velük, s talán azért nem, mivel ez alakra nézve

BRUGMANN ellenében WACKERNAGEL-nak van igaza, hogy ἤδη nem < *ἤφειδεσα, (tehát nem -s aor.), hanem εἶδη-tő. Hogy az *i* nem tartozott eredetileg a suffixumhoz, erre vallhat a Pacuv.-i *moneris* < **moni s-is* (*moni-tus*). Fennáll azonban az a lehetőség is, hogy már az idg.-ban volt a diphthongusos tövektől hamisan elvonva -is- aoristos is. Ha a *videro* fut. perf.-ból indulunk ki, természetesen arra is lehet gondolni, hogy ehhez a *videram* praet. perf. az *ero* : *eram* analógiájára keletkezett. Az **indicativi futurum perfectum** rövid magánhangzós (vö. *erō*) thematikus coniunctivusa a -s aoristosnak : *viderō* < **ueidisō*, *dixerō* < **deiksisō*, a **coniunctivi praesens perfectum** pedig optativus : *viderim* < **ueidisim*, *dixerim* < **deiksisim*. A két alak (indic. ^{fut.} praet. perf. és coniunct. praes. perf.) csak az egyesszámú első személyben tér el egymástól, a többi alakban megegyezik. Eredetileg azonban a két igealak a többi személyben sem volt egyforma, mivel a futurum perfectum-nak, rövid magánhangzós coniunctivus lévén, olyan volt a ragozása, mint a thematikus indicativusnak, azaz *i*-je volt, miként az *eris* fut.-nak, a coniunctivi praesens perfectum ellenben optativus lévén *-i*-t tartalmazott, mint *velis*. A kettő különbsége még kiütözközik Plautusnál : *venerimus* (Bacch. 1132) coniunct. praes. perf., ellenben *capsimus* (R. 304) fut. perf. A többesszámú harmadik személyben a fut. perf. végzete eredetileg megegyezett az indic. praes. perf.-ével, de átvette a coniunct. praes. perfectum végzetét (**dixerunt* helyett *dixerint*).

Coniunctivi és optativi -s aor. lehet a *faxō*, *amāssō*, *faxim*, *amāssim* is, azonban -se/-so képzős desiderativumot is látnak bennük. A *faxō* az ólat.-ban egyszerű futurum imperfectumként, a klassz. latinban futurum perfectumként, a *faxim* pedig mint coni. praes. perf. volt használatos.

E felfogás ellen van SCHÜTZ HUGO Gl. 17, 1929, ki szerint a coniunctivi praes. perf. és indicativi fut. perf. között eredetileg se módbeli, se időbeli különbség nem volt s ezek éppen úgy rokonok egymással, mint a coni. praes. imperf. és az indic. fut. imperf.

A **coniunctivi praeteritum perfectum** : *amāvissem*, *dēlēvissem*, *monuisssem*, *cēpisssem* képzésre az előbbiekhöz csatlakozik a coniunctivi praeteritum imperfectumban is jelentkező módjeggel.

346. §. Vannak **összevont -si és -vi perfectumok** is. Ezekről azt tartják, hogy részint haplogogiával jöttek létre : *dixī* (*dixistī*), *dixē* (*dixisse*), részint egyenlő magánhangzók között a *v* eltűnésével : *audīstis* (*audivistis*), *audīsse* (*audivisse*), *dēlēram* (*dē-*

lēveram), *dēlēro* (*dēlēverō*), de BURGER Ét. de phonétique et de morph. lat. szerint a *dixtī* nem haplológiával jött létre, hanem aoristos + *ti* perf.-végzet, mint *nōstī* vö. 344. §. Az összevont alakok azután analogikusan elterjedtek: *amāstī* (*amāvistī* helyett), *nōstī* (*nōvistī* helyett), *amāram* (*amāveram*), *amārō* (*amāverō*), *amārim* (*amāverim*), *amāssem* (*amāvissem*), *amāsse* (*amāvisse*) stb. BURGER A. Études de phonétique et de morphologie lat. szembehelyezkedik ezzel az összevonással való magyarázattal, mert szerinte *nostī*, *nostis* nem összevont alakok, hanem *v* nélküli s-aoristisok + *ti* végzetek, az *amāro* egyenesen < **amāsō*, az *amāstī* a *nōstī* analogiája. Azonban ezzel ellentétben áll az *-avero* alakok nagy száma, míg mellette szól, hogy a hangtanilag nem igazolt csak analogikusnak vett alakokat (*amāvero* > *amāro*) megmagyarázza.

Az *-ivī* végzet mellett van *-iū*: *audivī*—*audīū*, Az *-iū* egyes nyelvészek szerint középalak az *-ivī* és a teljesen összevont *ī* (*audivī*: **audīt*) között. Csakhogy mivel Plaut.-nál, mint BECHTEL (Gött. Nachr. 1899) kimutatta az *-iū* és az *-ivī* területe világosan el van határolva, amennyiben *iū* és *ieram* (eo-ból), de *scīvī*, *sīvī*, *cīvī*, SOMMER azt következteti, hogy az *iū* (*perīū*, *periūt*, *perierat*) volt a mintája a későbbi *audīū*, *audierat* alakoknak. Az *iū* nem is egyenlő eredetű a *sīvī*-félékkel. BRUGMANN IF. 31. a skr. kettőzött *iy-āy-a*, OSTHOFF „Zur Geschichte des Perf. im Idg.“ a skr. *iy-uh* perfectummal egyeztet. SOMMER mindkét feltevést lehetségesnek tartja, azonban felveti, hogy nem helyesebb-e a perf.-ba átvitt imperf. töből azaz az **ei-ai*-alakból kiindulni, melyből **eei* s azután hasonulással *iū* lett. COLLITZ „Das schwache (germ.) Praet. und seine Vorgeschichte“ Hesperia 1. füz. a lat. alakot az idg. med. perf.-mal próbálja összefüggésbe hozni s a skr. *iyē* med. perf.-ban látja a lat. *iū* megfelelőjét. A klasszikus korban az indic. perf.-ban általában *-ivī* van az *audivī*, *audivī*, *audivimus* alakokban, teljes összevonás az *audistī*, *audistis*, *audissem*, *audisse* és *v* nélkül az *audierunt*, *audieram*, *audierō*, *audierim*, tehát *-ier-* alakokban.

✱ 347. §. Körülírt igealakok a passivumban vannak, még pedig a part. perf. az *esse* igével: *amātus sum*, *eram*, *ero*, *sim*, *essem*. Mellette *fuī* is: *amātus fuī*, *fuerim*. Ez a körülírás már ós-italiai: osc. *teremnatust* („terminata est”), umb. *pihaz fust* („piatus erit”). A part. fut. act. és pass. az ú. n. coniugatio periphrasticat adja: *amātūrus sum*, *amandus sum*, *eram*, *erō*, *sim*, *essem*, *es*, *estō*, *fuī*, *fueram*, *fuerō*, *fuerim*, *fuissem*.

Egyéb körülírás is elég gyakori: *sciēns sīs* (Plaut.), *cūrrēns*

erat (Bell. Hisp.), habitantēs sunt (Vitruvius), cognitum, persuāsum habeo, locum . . . firmātum . . . tenēbet (Cic.).

A perfectumtövek ragozása.

348. §. Görög igeragozás.

		A c t i v u m					Egyéb tövekből
Indicativi praesens perfectum	Sing. 1.	λέλυκα	τέτροφα	γέγονα	ἔσθηκα οἶδα	ἔσθιακα διέφθαρκα	
	„ 2.	λέλυκας	τέτροφας		ἔστηκας οἶσθα	ἤγγελα γεγύμνακα	
	„ 3.	λέλυκε	τέτροφε		ἔσθηκε οἶδε	τέταχα κέκρυφα	
	Dual. 2.	λελύκατον	τετράφατον		ἔστατον ἴστον	τέθεικα δέδωκα	
	„ 3.	λελύκατον		att. γεγόναμεν γέγαμεν	ἔσταιτον ἴστον	δέδοικα ἐς δέδια	
	Plur. 1.	λέλυκαμεν	τετράφαμεν		ἔσταιμεν ἴσμεν		
	„ 2.	λελύκατε			ἔστατε ἴτε		
„ 3.	λελύκασι			ἔστασι ἴσασι			
Indicativi praeteritum perfectum	Sing. 1.	ἔλελύκη ἔλελύκειν	ἔγεγόνεα ἔγεγόνη	εἰστήκειν v. ἐστήκειν	ἤδη ἐς ἤδην		
	„ 2.	ἔλελύκης ἔλελύκεις	ἔγεγόνεας ἔγεγόνης		ἤδησθα ἤδεις		
	„ 3.	ἔλελύκει			ἤδει		
	Dual. 2.	ἔλελύκετον ἔλελύκειτον			ἤστον		
	„ 3.	ἔλελυκέτην ἔλελυκέιτην			ἤστην		
	Plur. 1.	ἔλελύκαμεν	ἐπεποιθμεν, ἔλελύκαμεν hom. ἐπέπιθμεν		ἤδεμεν v. ἤδειμεν ἤσμεν		
	„ 2.	ἔλελύκατε ἔλελύκατε					
	„ 3.	ἔλελύκασαν	ἐδέδισαν	ἔστασαν			

Indicativi futurum perfectum	Sing. 1.	λελυκώς ἔστως	ἔσομαι	ἔστίξω ἐς τεθνήξω	Coniunctivi praesens perfectum	λελύκω δεθίω	λελυκώς ᾧ ἔστις	εἰδῶ
	" 2.	"	ἔσῃ			λελύκης	" ἧς	εἰδῆς
	" 3.	"	ἔσται			λελύκη		εἰδῇ
	Dual. 2.	"	ἔσεσθον			λελύκητον		εἰδῆτον
	" 3.	"	ἔσεσθον			λελύκητον		εἰδῆτον
	Plur. 1.	"	ἔσόμεθα			λελύκωμεν		εἰδῶμεν
	" 2.	"	ἔσεσθε			λελύκητε		εἰδῆτε
	" 3.	"	ἔσονται			λελύκωσι		εἰδῶσι

Optativi praesens perfectum	Sing. 1.	λελύκοιμι δεδείην	λελυκώς εἶην ἔστως	εἶδην	Imperativus	
	" 2.	λελύκοις	" εἶης	εἰδείης		εὔρηκε ἔσταθι
	" 3.	λελύκοι		εἰδείη		δέδιθι κέκραχθι
	Dual. 2.	λελύκοιτον		εἰδείητον		ῖσθι
	" 3.	λελυκοίτην		εἰδείήτην		λελυκέτιω
	Plur. 1.	λελύκοιμεν		εἰδεῖμεν		ῖστω
	" 2.	λελύκοιτε		εἰδεῖτε		stb.
	" 3.	λελύκοιεν		εἰδεῖεν		

M e d i u m

Indicativi praesens perfectum						Egyéb tövekből
	Sing. 1.	λέλνμαι	τέτραμμαι (τρέπω)	γεγέννημαι	τέθραμμαι (τρέφω)	
	" 2.	λέλνσαι	τέτρανθαι	γεγένησαι	ἔσταλμαι	
	" 3.	λέλνται	τέτραπται	stb.	διέφθαρμαι	
	Dual. 2.	λέλνσθον	τέτραφθον		ἤγγελμαι	
	" 3.	λέλνσθον	τέτραφθον		ἐλήλεγμαi (ἐλέγχω)	
					γεγύμνασμαι	
					γεγύμνασαι	
					γεγύμνασται	
	Plur. 1.	λέλνμεθα	τετράμμεθα		τέταγμαi	
					τέταξαι	
					τέτακται	
					τέταχθον	
					τέταχθε	
					τέθειμαι	
	" 2.	λέλνσθε	τέτραφθε		κεῖμαι	
			τετράφεται		εἶμαι	
	" 3.	λέλνται	τετραμμένοι εἰσὶ		δέδομαι	

				Egyéb tövekből :		
Indicativi praeteritum perfectum	Sing. 1.	ἐλελύμην	ἐτετράμην	ἐστάλμην		
	" 2.	ἐλέλυσο	ἐτέτραψο	διεφθάμην		
	" 3.	ἐέλελυτο	ἐτέτραπτο	ἡγγέλμην		
	Dual. 2.	ἐέλελυσθον	ἐτέτραφθον	ἐγεγύμνασο		
	" 3.	ἐέλελυσθην	ἐτετράφθην	ἐγεγύμναστο		
	Plur. 1.	ἐέλελύμεθα	ἐτετράμμεθα	ἐτειάμην		
	Plur. 2.	ἐέλελυσθε	ἐτέτραφθε	ἐτείαξο		
Indicativi futurum perfectum	" 3.	ἐέλελυτο	τετραμμένοι ἦσαν	ἐτείακτο		
	Sing. 1.	λελύσομαι	τετράφομαι	τετραμμένος	ὦ	
	" 2.	λελύσῃ	τετάξομαι	λελυμένος	ᾧ	
	" 3.	λελύσεται		τεταγμένος	ῆς	
	Dual. 2.	λελύσεσθον			stb.	
	" 3.	λελύσεσθον				
	Plur. 1.	λελυσόμεθα				
Optativi praesens perfectum	" 2.	λελύσεσθε				
	" 3.	λελύσονται				
	Sing. 1.	τετραμμένος				
	" 2.	λελυμένος				
	" 3.	τεταγμένος				
	Dual. 2.					
	" 3.					
Imperativi praesens perfectum	Plur. 1.					
	" 2.					
	" 3.					
	Sing. 1.	ἐἶν				
	" 2.	εἶς				
	" 3.	stb.				
	Dual. 2.					
	" 3.					
Coniunctivi praesens perfectum	Plur. 1.					
	" 2.					
	" 3.					
	Sing. 1.					
	" 2.					
	" 3.					
	Dual. 2.					
	" 3.					
Imperativi praesens perfectum	Plur. 1.					
	" 2.					
	" 3.					
	Sing. 1.					
	" 2.					
	" 3.					
	Dual. 2.					
	" 3.					

Indicativi praesens perfectum	
Sing. 1.	amāvī
" 2.	amāvisti
" 3.	amāvit
Plur. 1.	amāvimus
" 2.	amāvistis
" 3.	amāvērunt amāvere amāvērunt
Indicativi praeteritum perfectum	
Sing. 1.	amāveram
" 2.	amāverās
" 3.	amāverat
Plur. 1.	amāverāmus
" 2.	amāverātis
" 3.	amāverant

Indic. fut. perfectum	
Sing. 1.	amāvero
" 2.	amāveris
" 3.	amāverit
Plur. 1.	amāverimus
" 2.	amāveritis
" 3.	amāverint
Coni. praesens perf.	
Sing. 1.	amāverim
" 2.	amāveris
" 3.	amāverit
Plur. 1.	amāverimus
" 2.	amāveritis
" 3.	amāverint
Coni. praeteritum perf.	
Sing. 1.	amāvissem
" 2.	amāvisset
" 3.	amāvisset
Plur. 1.	amāvissemus
" 2.	amāvissetis
" 3.	amāvisissent

Indic. praes. perf.	
Sing. 1.	amātus sum
" 2.	amātus es
" 3.	amātus est
Ind. praet. perf.	
Sing. 1.	amātus eram
" 2.	amātus erās
" 3.	amātus erat
Ind. fut. perf.	
Sing. 1.	amātus erō
" 2.	amātus eris
" 3.	amātus erit
Coni. praes. perf.	
Sing. 1.	amātus sim
" 2.	amātus sis
" 3.	amātus sit
Coni. praet. perf.	
Sing. 1.	amātus essem
" 2.	amātus esses
" 3.	amātus esset

A perfectumrendszer személyragjai.

350. §. A perfectumrendszer személyragjai az activi indicativi perfectum egyes számában már az idg. alapnyelvben eltértek az imperfectum-aoristos rendszer személyragjaitól, a külön nyelvek egy részében pedig ezek az eltérések még szaporodtak is.

MEILLET szerint eredetileg nem volt különbség a perf.-ban az act. és med. között, ezért *γίγνομαι* : *γέγωνα*. BSL 25.

A görög a mai általános feltevés szerint megőrizte az activumban az idg. egyesszámú személyragokat (SCHMIDT JÓZSEF Nyt. V. szerint csak a 3. szem.-ben), a többi személyragban pedig annyiban tér el az idg. alapnyelvitől, amennyiben az imperfectum-aoristosban is eltér. Így nincs meg a többes számú 3. szem.-ben a *r* suffixum sem, pedig ez az idg. alapnyelvre nem minden alap nélkül feltehető. A latin az activumi egyesszámú személyragokból semmit sem őrzött meg, a plur. harmadik személy *r*-je azonban lehet indogermán maradvány. BRUGMANN IF. 39 szerint a sing. és plur. 3. szem. régi nominalis formák. Vö. az imperf. személyragokat.

351. §. Görög személyragok. Activum. Indicativi praesens perfectum. Egyes szám. Első személy. Végzete gör. *-a*, skr. *-a* : gör. *γέγωνα*, skr. *jajāna*, idg. *-a*, ill. SCHMIDT JÓZSEF szerint az idg.-ban *e* volt a végzet *s* a gör.-ben csak a *-s* aor. hatására lett az idg. **uoide*, **gēgone* > *oīda*, *γέγωνα*. Második személy. Végzete gör. *-θα*, skr. *-tha* : *oīθα*, skr. *vēthā*. Lehet idg. *-tha*, de többen kétségbevonták, így nálunk SCHMIDT JÓZSEF. HIRT Idg. Gr. IV. szerint particula (vö. gör. *ἐνθα*). A gör.-ben átment a végzet a praeteritum imperfectumba : *ἦσθα*, att. *ἔπρσθα*, *ἤμισθα*. Másrészt az iónban a praesens perfectumban az aoristosi *-as* végzet lett uralkodó : hom. *ἔστηκας*, att. *πεπαιδευκας*. Harmadik személy. Végzete gör. *-ε*, skr. *-a* : gör. *oīde*, *γέγωνε*, skr. *vēda*, *jajāna*, idg. *-e* ; HIRT Idg. Gr. IV. szerint ez és az 1. személy az aor. 3., ill. 1. személlyel összefügg : 3. szem. aor. *ἔδειξε*—perf. *oīde*, 1. szem. *ἔδειξα*—*oīda*. A többi személyben az imperfectum primär személyragjai vannak meg, csak hogy — talán a kétagú nehéz basisok többes számából elvonva (így BRADKES IF. 8.) — a személyrag előtt, mint annak része, *-a* jelenik meg : *λελύκ-α-τον*, *λελύκ-α-μεν*, *λελύκ-α-τε* (vö. *ἔστατον*, *ἔσταμεν*). A többes harmadik személyben a primär **-nti* > *-ατι* várható, azonban mint a praesens imperfectumban analogikusan itt is *-αντι* > *-ασι* : *ἔσταισι*.

A praeteritum perfectumban secundär végzeteket kell kap-

nunk. A többes számban a gör. csakugyan ezeket hozza, az egyes számban azonban részben *-α, -ας, -ε* jelennek meg, mint a praesens perfectumban. Nem valószínű, hogy ezeknek megjelenését a praeteritum perfectumban egészen a praesens perfectum analogiájának kell tulajdonítani. Az első személy *-α*-ja a mássalhangzós tövek secundär végzete is lehet: idg. *-m̃ > gör. -α* és ennek — miután a magánhangzós töre is átjutott — a praesens perfectumival való egyezése hozhatta a 2. és a 3. személybe a praesens perfectumi végzeteket. Így lett *ἐγγόνα > ἐγγόνῃ* (l. a praet. perfectumot), **ἐγγόνας > ἐγγόνῃς*, **ἐγγόνει > ἐγγόνει*, s azután a 3. személyű *-ει* végzet bekerült az 1. és 2. személybe, sőt részben a dualisba és pluralisba is, a secundär végzetekkel. A többes három személyére vö. a praet. imperf. *εἰθέμεν, εἰθέτε, εἰθέσαν* s ép így a kettős számra az *εἰθέτον, εἰθέτην* secundär végzetű alakokat. A **futurum perfectumban** két kivétellel körülírt alakok vannak. A **coniunctivus** és az **optativus** az att.-ban úgy van képezve, mint a megfelelő imperfectum, de Hom.-nál van rövid magánhangzós coniunctivus is: *πεποιόμεν*. Az **imperativus** att.-ban thematikus (*εὕρηκε, κεκράγετε*), azonban mellette a sing. 2. személy athematikus is: *κέκραχ-θι* (*κράζω*, Aristoph.).

A **medium** a praesens perfectumban és futurum perfectumban primär, a praeteritum perfectumban secundär végzetű. Az iónban gyakori az *-αιαι, -ατο* végzet. Nemcsak *ἐστάλατο, ἀγωνίδαται*, hanem magánhangzós végzetű töveknél már Hom.-nál a *ξύμβληντο, κέχυνται* mellett *ἀκηχέαται* és *ἀκαχέατο, βεβλήαται* s az iónban erősen elterjedtek a *πεπλήαται* (Semonides), *ἐμευνέατο* (Herodot.)-félék. A coniunctivus és az optativus körülírt ragozású. Az imperativus olyan, mint az imperfectum rendszerben. A többes 3. szem.-ben a perfectumban is van *-ανται*: ión *πεποιέανται*.

✱ **352. §. Latin személyragok.** Az *activum*ban perfectumi és aoristosí végzetek vannak, továbbá új képzések. *Activum.* Egyes szám. Első személy: *-ī: vīdī*, fel. *petiei, feci* (*ei = ī*), az idg. medialis végzetet hozza, tehát *< -ai: skr. tudūdē, lat. tudūdī < *tutudai*. Második személy: *-isti < *is-tai: vīdistī*, fel. *gesistei* (gesisti). Az *-is* az aoristosból való (l. 345. §.), a *-tī < -tai*, s pedig ha volt idg. *-thā* act. praes. perf. személyrag, akkor ennek lehet az átalakulása úgy, hogy a *t* a *s* után elvesztette az aspiratióját, magánhangzója pedig az első személy befolyására diphthongus (*ai*), majd szabályosan hosszú magánhangzó (*ī*) lett. Haplológiával *audistī < audivistī, mīstī, dīxtī*. Harmadik személy. A legrégebb

feliratokon *-ed*: *vhevhaked*. Ez secundär végzet, még pedig az aoristosból. Ugyanígy az osc.-ban is *deded*, tehát már itáliai a perfectumban. Az *ed* > *id*: *fēcid*, azután a secundär *d* (idg. *t*) végzet helyére a primär *t* (idg. *tī*) lépett (l. a praesens személyragokat): *fēcit*. Van *-it* végzet is (fel. *-ei*): *fuveit*, *posedeit*, *redietit*, Plaut. Ter. *vendidit*, *ēmīt*, *vīxīt*, *stetīt* s csak elvétele *dīxīt*. Mint-hogy volt *dixī*, *dixistī*, lett *dixīt* < *dixit*, de lehet, hogy az *i* az idg. med. 3. szem. *-ai* végzetet őrizi. A vulgaris nyelvben synkopéval *-aut* keletkezett < *av(i)t*: *triumphaut*, továbbá a *v* kiesésével *-ait* < *a(v)it*: *laborait*.

Többszám: Első személy: *-imus*: *diximus*, *dedimus*, *stetimus*. Megegyezik tehát a praesens imperfectum suffixummal (*-mus* < *-mos*), csak-hogy előtte még *-i-* áll, mint a mássalhangzós tövűek praesens imperfectumában. A két *i* azonban nem közös eredetű, amennyiben a praesens imperfectumé *-o-*, a praesens perfectumé *-a-* gyengülése. Ez az *a* (idg. *ə*) a nehéz basisok perfectum tövéből elvonva került más perfectum tövekhez: *dedimus* < **dedamos* < *de-də-mos*. Itt tehát az *i* a tőhöz tartozott, de *diximus*-ban már a suffixumhoz. Második személy: *istis* < *is-tis*: *vīdistis*, *tutudistis*. A *-tis* < *tes*, mint a praesens imperfectumban. Összevont alak *accestis* = *accessistis*.

A harmadik személy végzete *-erunt* és *ēre*. Az *ēre* praesens perfectumban (Cato idézi, Plaut., Ter.-nál használatos, de H_{AVET} Rev. de phil. 31 szerint csak metrikus okokból) a régiek kettős számot kerestek, pedig ezt Quintilianus szerint csak a kemény hangzás enyhítésére használták (l. O. I. 5. 42). Cicero az *-erunt* végzetet helyesebbnek érzi, mint az *-ēre* végzetet (Orat. 157). Plautus óta az *-erunt* használatosabb (nála a *-s-* perf.-ban nem is fordul elő *-erunt*), az *-erunt* ritkaságszámba megy (Hor. Epod. 9. 17—18: „Ad hoc frementes vertērunť bis mille equos | Galli“), de a román nyelvekben a rövid magánhangzójú élt tovább (fr. *disirent*, ol. *dissero* = *dixērunť*), s a fel. *dedro*, *dedrot*, valamint az összevont *amārunť* (*ā + e = ā*, de *ā + ē = ē*) is rövidre mutat. Ami a suffixumok eredetét illeti, az *-erunt* eredetibb mint az *-erunt*. Ez utóbbi egyszerűen az *-ēre* és *-erunt* pszichológiai keveredése. Az *-erunt* bizonyára aoristos forma: *-is-ont* (az *-ont* *-ent* helyett, idg. *nt*). Az *-ēre* = *ē-re* Második tagjában egyeztetethető az idg. mediumi secundär *-ro* végzettel (skr. *a-duh-ra*), első tagja kétes eredetű, (lehet *ē*, *ei* és *oi*). A tokhárban van *-āre* végzet, tehát lehet, hogy *ē* volt, de BRUGMANN IF. 28. szerint az *i* diphthongusok *r* előtt, mint *ē* je-

lentkeznek, tehát visszamehet *ēi* diphthongusra is, mint az av. *ānhaire* (sing. **-eit*, plur. **-aire* > **-ēre*). LINDSAY—CHARPENTIER szerint a lat. *ēre*, az árja *-rai* végzettel függ össze: a lat. *fuēre* és skr. *babhūvire* az **-ērai* különböző ablautfokai (a skr. *-ərai*, a lat. **-ēri*). Vulgaris alakok: *dedro*, *dedrot*, *coraveron*, *emerut*, *fecerut*, *fecerun*.

A passivumban körülírt ragozás: *amātus sum*, *eram*, *erō*, *sim*, *essem*.

Igenevek.

★ 353. §. Igenevek az infinitivus, a supinum, a gerundivum, a gerundium, a participium és a verbale adiectivum. Voltaképen nomina actionis (infinitivus, supinum) és nomina agentis (participium). Idg. eredetű, ha képzése a különnyelvekben nem is mindig az idg. folytatása, az infinitivus, a supinum, a participium és a verbale adiectivum; talán itáliai a gerundivum s latin eredetű a gerundium. A gör.-ből kiveszett a supinum, a lat.-ból a participium perfectum activi s a *-menos* suffixumnak is csak gyér maradványai vannak. Az infinitivus alakok legnagyobbbrészt különnyelveiek, a participiumok már az idg.-ban teljes formakategóriát alkottak. A participium és a verbale adiectivum között egyrészt az a különbség, hogy a participiumot a tempustóból, a verbale adiectivumot az igetőből képezik, másrészt hogy a participium lehet activum, medium (és passivum), továbbá az időfokot is kifejezi. Egyéb lényeges különbség nincs közöttük, ezért érthető, hogy a lat.-ban, mint a legtöbb idg. nyelvben, participium perfectum passiviként a *-to* képzős verbale adiectivum jelenik meg.

Az infinitivus, supinum és gerundium.

354. §. Az **infinitivus** megmerevedett casus-alak, még pedig ha a görög és latin nyelvi infinitivusokat tekintjük, locativus és talán dativus.

355. §. A görög nyelvben a különböző nyelvjárásokban eltérő képzéseket találunk. Suffixumai: 1. Az ión-, att-, lokr.-ban act. *-ειν*: *φάσκειν*, *ἔχειν*; a dóriban (lak.) *φάσκην*, az el-, lesb.-ban *ἔχην*. Az *-ειν* (*-ην*) a thematikus igék infinitivus suffixuma, azonban a lesb.-ban az *ἔχετε* (plur. 2.): *ἔχην* (inf.) analogiájára a *δίδοτε* (plur.

2.)-hez *δίδων* (inf.) keletkezett. Eredetére nézve *φέρειν* < **φερειν*, tehát thematikus magánhangzó +*ειν*. A két hang között, ha a skr. *nē-šan-i* 'vezetni' inf.-szal egyeztetjük, kiesett *s*, tehát *-σεν* lehetett a suffixum. Ez pedig semmi egyéb, mint végzetnélküli locativus (a skr.-ban megtoldva még *-i* loc. végzettel), milyen a Hom. *αἰφέν* az *αἰών*-hoz. Ilyen *-ειν* suffixumú infinitivusok att. *φιλεῖν* < *φιλέειν* *ὄραν* < *ὄράειν*, *μισθοῦν* < *μισθόειν*, fut. *παιδεύσειν*, 2. aor. *φνυγεῖν*, *ἀγαγεῖν* stb.

Az ark., phok., keletlokr., akhai, argol., szigeti dór és herakl. nyelvjárásban kétes eredetű *-ειν* suffixumot találunk: *φέρειν*, *ἔχειν*, *ἀγαγέιν*. Vö. *φέρειν* = **φερειν*.

2. Hom.-nál az el., dór, északnyug., boiot., thess. nyelvjárásokban *-μεν* suffixum van a *-μι* vágű igékhez: *τιθέμεν*, *θέμεν*, *ἐσιτάμεν*, Hom., thess. *ἔμμεν*, el., dór. *ἦμεν*, boiot. *εἰμεν*. Előfordul nem *-μι* végűeknél is: Hom., thess., boiot. *ἀγέμεν*, *ἄξιμεν*. A rhod.-ban ebből *-ειν* hatására *-μειν* (*θέμειν*) lett, a krét.-ban a *-μεν* és *ην* keveredéséből *-μην* (*θέμην*). Ezt a *-μεν* végzetű infinitivust eredetére nézve *-men* suffixumú nomen verbale végzetnélküli locativusának tartják, milyenek a skr. *kar-man* ('in opere'), *šarman* ('védelme alatt') semleges loc.-ok. Ugyanez a *-men* suffixum van a jelentésére nézve lényegesen különböző gör. *ᾠσμα*, lat. *nōmen*, gót. gen. *na-min-s* szavakban, azonban PORZIG IF. 42. elválasztja az infinitivusokat a nominalis *-μη* tövektől. Ugyanez a *-men* suffixum *-ai* casus-suffixummal megtoldva is infinitivus: *-μεναι* (dat. vagy loc.), Hom.-nál és a lesb.-ban *ἰδμεναι*, *ἔδμεναι*, *γινώμεναι*, *δόμεναι*, hom. *φιλήμεναι*. Vö. skr. *vidmanē*, *dāmanē*, de PORZIG (l. előbb) ezeknek a gör. *ἰδμεναι*, *δόμεναι*-val való egyeztetése ellen van. Inkább a *λυμήν*, *πυθμήν*-félekkel köti össze. Vö. még a lat. *-minī* személyraggal.

3. Az act. *τιθέναι*, *ίέναι*, *διδόναι*, *ισιτάναι*, pass. 2. aor. *τραπήναι* mindenesetre *-n* fő dativusát vagy locativusát hozzák *-ναι* végzetükben.

HIRT és BRUGMANN némileg erőszakoltnak látszó feltevése szerint a *-μεναι* (*ἄήμεναι*) és *-ναι* (*ἄηναι*) végzet azonos, amennyiben *εἶναι* < **es-mnai*. — BAKTHOLOMAE Sitzungsber. d. Heidelberger Ak. 1919 szerint a gör. *φῦναι* a skr. locativusi *bhūṣaṇi*-val egyeztetendő, úgyhogy a suffixum *-snai*, a skr.-é *seni*.

A *-ναι* suffixum mellett van *-φεναι* (kypr. *δοφέναι*) és *-εναι* (*εἰδέναι*). A kypr. *δοφέναι* a törszótag-vocalismus különbségétől eltekintve a skr. *dāvanē* inf.-szal egyeztetethető, tehát szintén *-n*-tő dativusa vagy locativusa. Itt a *ῥ*, ill. a *υ* a főhöz tartozik, tehát *δοφ-έναι*, mit

HATZIDAKIS G. N. Gl. 12. a krét. *δούμην, ἐδούμεθα* alakokkal is igazol. MEILLET MSL. 21. összevetve a gör.—skr. alakot a gathaav. *dāvōi* és *viduyē* alakokkal, azt következteti, hogy a *v* nem tartozik a gyökérhez. A *θείναι* lehet < **θεῖναι* < **θεσεναι*, a *φθῆναι* < **φθᾶσεναι*, azaz lehet -sen suffixumú nomen dativusa vagy locativusa, esetleg null-fokon < **θεσναι*, de lehet, hogy analogikusan jött létre. Az *εἶμι* infinitivusa ugyanis *εἶναι*, lehet < **εσναι* s ennek a befolyására jöhetett létre a *θείναι*. A -*εναι* a perfectumban úgy is létre jöhetett, hogy az -*μεν(αι)*-ban a -*μεν(αι)* helyére -*ναι* lépett.

A lesb. pass. aor. inf. *διεξάχθην* (*διεξάγω*) *n*-je act. praes. inf.-ra mutat.

4. A -s aor. inf. act. *δείξαι* voltaképen -s-töví névszó dativusa vagy locativusa. Ugyanez a skr. *jī-ṣē*, de kevésbé valószínű a lat. *amā-rī*. A gör.-ben s-ja miatt kapott aor. jelentést.

5. Az *ἐνεῖναι, εἶπαι, χεῖναι* állítólag a lat. *agī* és skr. *ajē*-vel függnek össze. Dativusok v. locativusok.

6. A med. -*σθαι* végzetet BARTHOLOMAE feltevése alapján a skr. -*dhyāi, -dhāi, -dhē* végzettel kell kapcsolni: gör. *γέρεσθαι, δίδοσθαι, ᾔσθαι, πεπύσθαι*, skr. *gama-dhyē* („menni”). Tehát eszerint *εἶδεσθαι* < **φειδος-* (*εἶδος*) névszótő + -*σθαι* (ez pedig = *θ-αι*, azaz **dhē-, *dh-*tő dativusa vagy locativusa), honnan hamis elemzéssel, *εἶδε-ται*-hoz való viszonya folytán lett -*σθαι* suffixum. A suffixum medialis jelentése *θ* tartalmából ered.

A thess. *ἔσσεσθαι* az *ἔσσεσθαι*-ból az -*ειν* inf végzet hatására alakult át. A -*σθαι* helyére azután -*σσειν* (*πεπεσσειν*) lépett a med. sing. 3. *ἐψάμισται*-hez csatlakozva.

✱ 356. §. A latin nyelvben Az *activi infinitivus* suffixuma -*se*, ebből magánhangzók közt -*re*: *es-se, posse, de potesse* is, perf. *audīvis-se, tudīdis-se* (az -*is-re* vö. a perfectumot), de *amāre, habēre, audire, legere, fore* < **fu-se* (**bhu-*), *capere* < **capi-se*; más-salhangzó után hasonló: *velle* < **uel-se, nolle, malle, terre*, azonban *edo*-hoz *esse*, talán *ēsse*, de *eē* vita tárgya; a Kr. e. 1. sz.-i Nisus grammatikus szerint *comēse* s ép így *consuēse*, ami amellet szól, hogy *ēsse*, fel. is ἦσε. A szóvégi *e* a népnyelvben el is tűnik: fel. *haber, vender, facer*, Charisiusnál (Kr. u. 4. sz.) *biber*.

A -*se* suffixum = idg. -*si*, tehát -*s* töví névszó locativusa. Minthogy Plaut.-nál -*erē* van, SOLMSEN IF. 4. szerint az eredeti végzet -*rē* < **sē* < **sei*. Ugyanígy HIRT Idg. Gr. V. Csakhogy Plaut.-nál metrikus okai vannak a hosszú hangnak.

A med.-passivi infinitivus suffixuma -*ī*: *agī, sequī*. Az *agī* a skr. *ajē*-vel egyeztetve idg. **agēi-* vagy inkább **ag-ai*-ra mutat, te-

hát gyökérnomen dativusára vagy locativusára, amely azért lett med.-pass., mivel hangzásban megegyezett a *-mai*, *-sai*, *-tai* medialis személyragokkal. Hogy a gör. *ἐρεῖται*-féle infinitivusokkal összefügg-e, kétséges. Feliratokon az *ī* helyett akad *-ei* is: *mittei*, *solvei* (117. Kr. e.), de ezekben bizonyára már a hosszú *ī* jele az *-ei*. Az 1., 2. és 4. coniugatióban *-rī* a suffixum: *amā-rī*, *mōnē-rī*, *audī-rī*. Ez lehet ugyan *< -sai*, tehát *-s* tövű nomen dativusa vagy locativusa, mint a gör. aor. *δεῖται*, skr. *jīṣē*, azonban e feltevésnek ellene mondhat a Duenos-felirati *pakari* rhotacismus előtti *r*-jével. SOMMER ebben az esetben a med.-pass. *r*-rel véli összehozhatónak.

Az archaikus nyelvben a med. pass. suffixum *-ier* is: *figier*, *gnoscier* (S. C. de Bacch.), *irier*, *utier* (Plaut.). Eredete kétes.

KNIGHT The Journal of Philology 35. szerint az *agier* *< agiere* apokopével, ez pedig *agi* (**agai*) és *agere* (**agesi*) keveredése, mely az *agī*-hoz hasonlóan a passivumra korlátozódott. LEUMANN szerint a *fiere* (Enn.) inf. a történet előtti korban megrövidülve *fier* lett és ez az *a capier*, *agier* mintája. FICK és THURNEISEN után bizonyos kétkedéssel ugyan, de lehetőnek mondja SOMMER, hogy az *-ier* a med.-pass. *r*-t hozza, az előtte álló *-ie* pedig az *agī* *ī*-jével egyezik, úgy hogy ez nem *< -ai*, hanem *-ie* (mint a skr. absolutivum-suffixum *a-ya*, pl. *-grh-ya*). BRONISCH szerint *agī + er* (ezt az *er*-t az osc. *vincer* alakból következteti ki).

Az *infinitivus instans activi* suffixuma *-tūrum*: *factūrum*, *monitūrum*, *captūrum*, („adfirmāvi quidvis mē potius perpessūrum quam ex Italiā exitūrum“ Cic. Fam. 2. 16), s előfordul ragozatlanul is: *polliciti sēsē factūrum omnia* (Cato Prisc.-nál), *hanc rem sibi praesidiō futūrum* (Gellius szerint Cic. Verr. II. 5, 65, 167.) és *esse*-vel *omnia prōcessūrum esse* (tehát ragozatlanul is Gell.-nál Valerius Antias), *dixisti tē in Asiam ventūrum esse* (Cic. Att. 4. 16). POSTGATE IF. 4. szerint eredetileg csak *-tūrum* volt, s ez *< -tū* (supinum) + *-erom* (**esom*, osc. *ezum* = *esse*, azaz az *-es*-tő inf.-a) összetétele, tehát *amātūrum* = **amātū erom*. (vö. a pass. képzést). Ezért szerinte eredetileg ragozatlan volt, de később verbale adiectivumnak tekintvén ragozták és *esse*-vel kapcsolták. Ellene szól e feltevésnek, hogy a lat.-ban nincs *-om* inf.-suffixum, továbbá hogy a *nātūra*-féléktől elválasztja a *factūrum*-ot.

Az *infinitivus instans passivi* körülírt alak, még pedig a *-tum* supinum az *eo* ige *īrī* infinitivusával: *amātum īrī*, *lētum īrī*. A supinum *īre* különböző alakjaival a régi nyelvben szokásos volt. Tehát nemcsak *cubitum īre* (Cic.), *lavātum īre* (Hor.), hanem *uti prohibitum īrem* (Plaut.), *contumēlia, quae ... mihi factum itur* (Cato), *civēs, quī sē remque pūblicam perditum īrent* (Liv.).

Az *infinitivus perfectus activi* az *-is* aor.-tőből ugyanazzal a

suffixummal van képezve, mint az imperfectum (l. ott), az infinitivus perfectus passivi pedig a participium perfectum passivi körülírva az -esse inf.-szal: *amāvisse, amātum esse*.

A **supinum** végzete -tum és -tū: *laudātum, lēctum* és *laudātū, lēctū*. Ezek -tu suffixumú verbale abstractumok megmerevült casus-alakjai, még pedig a *laudātum* accusativus, a *laudātū* dativus (ablativus), ill. nyújtott fokú végzetnélküli locativus (milyen diű). A -tum tehát = idg. -tum, a -tū = idg. *tēu/tōu* > lat. -*teu/tou*. A -tum acc. mint supinum megvan a baltiszlávban, mint infinitivus a szanszkritban, tehát bizonyára még az idg.-ban megmerevült casus-alak, még pedig a mozgást jelentő igék mellett (lat. *cubitus* it, skr. *hōtum ēti* 'áldozni megy').

A **gerundium** a -re suffixumú infinitivus obliquus casusait pótolja: (*ad*) *amandum, amandī, amandō*. Eredetére nézve megszolanak a vélemények. Lehet a gerundivumnak az alapja, de az sem lehetetlen, hogy a gerundivum után készült. SOMMER a gerundivumot tartja eredetibbnek, s szerinte olyanokból indulhatott ki, mint *pars loquendī* (Plaut.) 'része annak, ami mondandó, beszélendő' — 'a mondani valónak, a beszélni valónak, a beszélésnek része'. BRUGMANN, RIBEZZO a gerundiumból származtatják a gerundivumot is (l. ott).

Participium és verbale adiectivum.

357. §. Idg. eredetű suffixum 1) az -ent (-ont), -nt, -nt, amely a perfectum kivételével az activum minden participiumában használatos volt, 2) a csak perfectumi -ues, -uos, -us és -uet, -uot, 3) a medialis -meno, -mno, 4) a verbale adiectivum -to- és -no-suffixuma. A gör.-ben és a lat.-ban a -no- nem élő suffixum (gör. *πληρὸς*: *πλείων*, lat. *plēnus*). Különnyelvi suffixum lehet a gör.-ben a -τέος, az itáliaiban a -ndus.

358. §. **Participiumok.** a) A gör.-ben *act. imperfectum-* és *aoristos-*, a lat.-ban az *act. imperfectum-suffixum* az idg. -ent (-ont), ill. ennek nullfokául a -nt, -nt. Az -ent az athematikus igék participiumainak erős casusaiban jogosult: dór *ἐντες* (**ἐντες* helyett az *ἐντί* után), skr. *san* (sing. nom.), *santas* (plur. nom.), lat. *praesēns* bizonyára < **praesents, praesentēs*. A gyönge casusokban szabályos a skr. *satas* < **sntas, satā* instr. < **sntā*, a gör.-ben **ἐτός* volna a gyenge genitivus s e gyenge alaknak meg is van a nyo-

ma a dór ark. *ἑασσα* (fem. vö. skr. *sat-ī*) és talán a herakl. *ἑνιασσι* alakban, mely utóbbi HIRT szerint **ἄσσι* (megfelel neki a skr. *satsu*) és **ἑνια* (skr. *santam*) keveredése. Ezek szerint az erős és gyenge alakokban *δαμνευτ-* és *δαμνατ-* volna a szabályos, azonban ezek keveredésével mindenütt *δαμναυτ-* jelenik meg. Ezzel ellentétben HIRT a *δαμναυτ-* alakot szabályosan gyengültnek tartja, mivel az ő felfogása szerint ilyenkor nem tűnik el a *α*, azonban részünkről nem látjuk lehetetlennek a teljes eltűnést, azaz a **δαμνητ-* alakot. Az *ἀευντ-* < *ἀφηντ-*, *γνόντ-* < **γνοντ*, *δραυτ-*, *μυγύντ-* THUMB szerint az idg. kor óta ablaut nélkül ragozódott, de ez alig igazolt. Valószínűbb azonban, hogy a kettőzött *διδόντ-*, *τιθέντ-*, *ισιάντ-* helyett eredetileg az egész paradigmában **δίδαι*, **τίθαι*, *ισιαι* volt (vö. skr. nom. *dadat*, gen. *dadatas* < **dadant-*). HIRT szerint lehetséges, hogy a kettőzött szótag az idg.-ban hangsúlyos volt, s akkor *διδόντ-* stb. a hangsúly helyétől eltekintve teljesen szabályos.

A thematikus igék participiumának erős casusaiban *-ont* a suffixum: gör. *φέρωντα*, skr. *bharantam*, gót *baírands* (nom. masc.), a gyenge casusokban eredetileg null-fok: skr. *bharatā* < **bharantā*. Itt az *-ont* suffixum magánhangzója természetesen nem is a suffixumhoz, hanem az igetőhöz tartozik. A különnyelvekben itt is állt be kiegyenlítődés, mint az athematikus igéknél. A lat.-ban a null-fok általánosult: *ferēns* < **ferents* < *fernts* (a gyenge alakokból) *ferentis* < *ferntes*, *ferentia* (a mássalhangzós tő maradványa Gell. *silenta*), *ferentium* (Plaut. és az arch. latinban még a szabályos *-um* is: *apsentum*). Itt a thematikus igéknél nem maradt fenn az *-ont*, csak ZIMMERMANN KZ. 48. teszi fel, hogy az *-ont* ablaut-fokot őrzik *flexuntes* (Plin. = *celeris*) és *geruntes* (= *geruli*). Ellenben van nyoma az *-ont* suffixumnak a lat.-ban az athematikus igéknél: *sōns*, *sontis* (skr. *sant-*, gör. *ὄντ-*, másrészt ófn. *suntea*, kfn. *sünde*-vel kapcsolják), *morbis sonticus*, *voluntās* < **velont-*. Az *euntem* és a nominativusi *iēns* viszonya nem tisztázott; SOMMER szerint a gör. *ίόντος* alaknak megfelelően a lat. **iontes* volt s ez az *eunt* hatására lett *euntis*, az *iēns* pedig **iēns* helyett (vö. skr. *yan* < **iens*) KIECKERS Hist. lat. Gr. II. 1931. szerint összetételtől (*ab-iēnts*) magyarázható. A gör.-ben is kiegyenlítődés van: *φέρωντα*, *φέρωντες*, *φέρωντος* stb. A nominativusa *φέρων*. Ez nem a skr. *bharan* < **bheronts* nom.-nak megfelelő alak, hanem analogikus. Minthogy volt *πίων* és *φέρον* < **φεροντ*, a *πίων*-hoz lett *φέρον*. A *φέρον*, *φέρουσα* (kret. *φέρουσα*, dór *φέρωσα*) < **φερόντια* és *φέρον*

analogiájára is lehet es-tőből ᾶν, οῦσα, ὄν, gen. ὄντος, οὔσης, de l. előbb a lat. sont-: gör. ὄντ- megfelelést, továbbá óegyh. szl. sqŕŕz. A hom.-ión ἔών, ἐοῦσα, ἔόν mindenestre más alakoktól nyerte teljes fokú e-jét.

Gör. participiumok -ent/-ont suffixummal: παιδεύων, παιδεύσων, παιδεύσας < *παιδενσαντις (σεντις helyett), τιμών, τιμῶσα, τιμών (gen. τιμώντος, τιμώσης), φιλών, φιλοῦσα, φιλοῦν (gen. φιλοῦντος, φιλούσης), τιμήσων, λιπών, λιποῦσα, λιπόν (gen. λιπόντος, λιπούσης), τραπείς < *τραπεντις < *τραπηντις, τραπῆῖσα < *τραπεντια, τραπέν < *τραπεντι, τιθείς < *τιθεντις, ἰείς < *ἱεντις, διδούς < *διδοντις, ἰστάς < *ἱσταντις (l. előbb), θείς, εἰς, δούς, σιγήσας, σιᾶς < *σιαντις, ἰάν, ἰοῦσα, ἰόν, φᾶς, δεικνύς < *δεικνυντις (*δεικνέντις helyett δεικνύντος hatására keletkezett).

b) Az imperfectum mediiben idg. -meno a suffixum: gör. παιδευόμενος, λειπόμενος, λειψόμενος, λιπόμενος, λειψάμενος, τιμώμενος, φιλούμενος, τιθέμενος, θέμενος. A gör.-ben a perfectumban is ez van, csakhogy itt paroxyton, míg másutt proparoxyton: λελεμμένος, πεπαιδευμένος, πεφασμένος, γηγυμνασμένος. A suffixum nyújtott fokkal van meg a skr.-ban: dīvyamāna (dīv 'játszik'), bharamāna az av.-ban null-fokkal -mna is: yazəmna ('tiszelt'). A lat.-ban csak gyér maradványa van: fēmina (< -menā) alumnus (< -mno-s). E két szó tehát két különböző ablautfok képviselője, azaz az alumnus nem synkopéval keletkezett. HIRT (Idg. Gr. III.) szerint e suffixum eredetileg verbale adiectivumnak volt a képzője.

c) Idg. -ues/-uos és -uet/-uot (null-fokon -us, -ut) az act. part. perf. suffixuma. Ennek a lát.-ban csak igen kétes nyomai vannak: papā-ver, cadaver, apud < *ap-uot.

A gör.-ben a hímnemű εἰδός < φειδφος (a töben teljes, a suffixumban nyújtott-fok, míg a skr. vidvās), FICK KZ. 44. szerint < *φειδδός, de ei régiségét mutatja gót weitwōd-, a semleges εἰδός < *φειδφος, a nőnemű ἰδνῖα < *φιδ-νσ-ια (skr. viduṣī, a gör.- és skr.-ban a tő nullfokú, de a végzetben megvan a másutt is mutatózó -ī, -iā különbsége), de mellette εἰδνῖα is, < *φειδ-νσ-ια (a töben teljes-fokkal). Az -νῖα mellett van teljes fokú -εῖα is: γεγονεῖα < *γεγον-φesia. A teljes-fokú suffixum a nominativusban szabályos, a null-fokú a genitívusból került a nominativusba. A gen. εἰδότης, εἰδνίας, γεγονότης < *φειδ-φο-τος, φειδ-νσ-ῖας, *γεγον-φο-τος. A him- és semlegesnemben tehát -uot a suffixum. Ez mutatkozik a skr.-ban a dualis instr., dat., abl. vid-vad-bhyām, a pluralis instr. vid-vad-bhis, dat., abl. vid-vad-bhyas, továbbá a gót weit-wōd-s-

(tanú') alakokban. Mellettük van azonban -us-tő is a skr.-ban: egyesszámú *vidušā, vidušē*. Két idg. suffixummal van tehát dolgunk s ezek valahogyan keveredtek ugyanabban a paradigmában. De SCHMIDT JANOS szerint (s ezt HIRT is valószínűnek tartja), csak -ues/-uos volt a suffixum, azonban a s bizonyos feltételek mellett az idg.-ban s előtt t-be ment át s így a skr. *vid-vat-su*, gör. *εἰδó(τ)σι* a szabályos alak, s innen a -t- átkerült olyan alakokba is, ahol semmi helye sem volt. Ezt a magyarázatot valamennyire támogatja, hogy a -s tövű nomenek közül egyesek a -t tövekhez csaptak át, bár ezt az átmenetet a t-tőbe másképp is lehet magyarázni. Viszont feltehető, hogy a nom. *γεγονός* < **γεγονῶς*, ebből azonban a *γεγονῖα* nem származtatható le.

Példák az act. part. perf.-ra: *λελυκός, λελυκῖα, λελυκός* (gen. *λελυκότος, λελυκίας*), *ἔσιός* < *ἔσιαός, ἔστηός, ἔστεός* (gen. *ἔσιωτος* hangsúlyától eltekintve < hom. *ἔσιᾶτος*), *ἔσιώσα* (új képzés a masc. után), *ἔσιός* < *ἔσιαός* és *ἔσιός* (*γεγονός* után), ión *ἔστεός* (*ἔστηα*-hoz), *δεδιός* (gen. *δεδιότης, δέδοικα*-hoz), *τεθνεός* < hom. *τεθνηός, τεθνεῶσα* (masc. után), *τεθνεός* < *τεθνηός* és *τεθνεός* (mint *ἔσιός*, gen. *τεθνεῶτος*, eredetibb a hom. *τεθνηότης*), *πεφνός* (skr. *babhūvas*), *ἔδηός*, *πεπονθός, πεπαθῖα* (*πενθ-*), *δεδορκός, λελουπός*. A nőnemben -εῖα a várható -ῖα helyett: herakl. *ἐρηγεῖα, σνναραρεῖα*, boiot. *εἰλειδεῖα* (*εἰλειθῖα*).

✱ (d) A lat. part. perf. pass. suffixuma, a -to, voltaképen idg. verbale adiectivumot képez. A gör.-ben ilyen verbale adiectivum a suffixumon hangsúlyozva, a töben gyöngülve *κλυτός* (*κλύω*), *βατός* (*βαίνω*), *φατός* (*φαίνω*), *πεπιτός* (*πέσσω*), *σιαιτός* (*ἵστημι*), *θετός* (*τίθημι*), *βουλῆτός* (*λύω*), *ἐκτός* (*ἔχω*), *ἐπακτός* (*ἄγω*), *δητός*, *τιμητός* (*τιμᾶ*-ból). L. még a latint. Mellette van *τέος*: *δοτέος* (dandus), *ποιητέος, φατέος*. Ez a suffixum idg. **teyo-s*, de más nyelvi suffixumokkal közvetlenül nem kapcsolható össze. A skr.-ban *kar-tavya* a *kartu* nomen actionisszal függ össze, tehát -*teu* + *io*, de a gör. -*τέος*-ban nem keresnek ennek megfelelően -*τέσιος* suffixumot, mivel a skr. *tavya* az Rg.-vedában még nem fordul elő. Lehet, hogy a görög a skr. -*tavai, -tavē* inf. suffixummal kapcsolható. HIRT Idg. Gr. III. szerint idg. -*teyo* a gör. *φατέος* s ennek S₁ foka, tehát idg. -*tuō*, a skr. *han-tvas, 'occidendus'*.

Van idg. -no képzős verbale adiectivum is. Ennek maradványa gör. *σπαρνός* (*σπεῖρω*), *σεμνός* (*σέβομαι*), *ἀγρός* (*ἄζομαι*), lat. *dignus* (decet), *plēnus*.

A lat.-ban, miként több más idg. nyelvben is (skr. *gata*, lat.

[circum]ventus < *g^um-tó-s, skr. mata : gót munds ,vélt' < *m^untós) a -to part. perf. suffixum lett: *actus*, gör. -ακτός (a lat.-ban media + *-to megnyújtja az előtte álló magánhangzót), *ul(c)tus*, *missus* < *smi^ustos, *sessus* < *sedtos, *iussus* < *iudhtos, *captus*, *scriptus* < *scribhtos, *gestus*, *ortus*, *ēm-p-tus*. A tőmagánhangzók e példákban a lat.-t képviselik, mivel az idg.-ban gyöngült fok volt, tehát *actus* < *^ug-tós, sőt *cultus* < *q^ul-tó-s. Ezért *factus* (gör. φαιός < *dhā-to-s), *abditus* < *ab-datos < *ab-dā-tó-s, *satus* < *sā-tó-s, *status* < *stā-tó-s (gör. στατός), és a kéttagú nehéz basisokban *nātus* (gör. γνητός) < *^ugnā-tó-s, *lātus* (gör. ιλητός), < *^ulā-tó-s, *strātus* < *st^urātos (gör. στρατός null-fok), *iūtus* < *i^uuātós?, de V₁ is: *vomitus* < *^uomā-to-s, *domitus* (de gör. θυμός), synkopéval *sectus* < *secatos*. Az -eio-causativánál -itos a végzet: *monitus*, *vōtus* < *^uouitos < *^uogh^uitos, synkopéval *doctus* < *docitos*. A denominatívánál *laudātus*, *finitus*, ez után *statūtus*, s *solūtus* alapján *locūtus*, *secūtus*. Az -ātus mellett van (i)tus: *explicātus* és *implicitus*, *intonātus* és *attonitus*, a -tus mellett -ilus: *tūtus* és *tuitus*, *altus* és *alitus*, viszont -itus helyett -tus: *experrēctus*, a -tus mellett -itus Ter. *oppertus*, Plaut. *opperitus*. Az -itus elterjedt a -tus helyett: *petitus*, *laccessitus*, még nagyobb mértékben — főleg nasalis és liquida után — a -sus, pedig ez csak a foghangú töveknél szabályos, de elterjedt olyanokról, amelyeknél a -sī mellett -sus part. állt, továbbá olyanokról, amelyeknél az imperfectumtőben sem érzett a foghang. Volt tehát egyrészt *clausī*: *clausus*, másrészt *percello* < *perceldō: *perculus* < *percelsos < *perceldtos s ezek után lett a *mulceo* (vö. gör. μαλάσσω, μαλαχός) igéhez *mulsi* és *mulsus*, *premo*: *pressus* (vö. *emptus* *entos helyett). Analogikusak a *vīsus* után *gavīsus*, *fixī* után *fixus*, *flūxi* után *flūxus* (régi *fluctus*). Kétes a *nixus*. SOMMER szerint *kneigh^u (gót *hneiwan*) basisból *flexus* analogiájára lett, BRUGMANN szerint *nīsus*, ill. **nissus* a szabályos, mivel *nītor* < **ni-itor*. A *mortuus* KIECKERS Acta Univ, Tartuensis B. 5. szerint a **mrtuos* participium és **mruos* melléknév keveredése.

BIRT „De part. perf. pass.“ 1883 és újabban RIBEZZO Gl. 14. -sos suffixumot vesznek fel a *versus*-, *iussus*-félekben, PIERI a s-perfectum hatását látja bennök. COCCHIA Atti Accad. di arch. Napoli 1916. tt > pp > ss hangváltozást vesz fel.

* (e) A *participium instans activi* POSTGATE szerint az infinitivusból való, tehát *amātūrum*, *amātūram* esse után lett *amātūrus*, *amātūra*, *amātūrum*. Hogy az infinitivusi és participiumi alak közös eredetű, kétségtelen, azonban biztos magyarázatnak a POSTGATE-féle

nem tekinthető (l. inf. fut. act.). A tő általában a part. perf.-tőhöz igazodik, de analogikusan az imperfectum-tőhöz is: *moritūrus* (mōrior, part. perf. mortuus), *oritūrus* (orior, ortus), *fugitūrus* (fugio), *iuvātūrus* (iuvō, iūtus, régi adiūtūrus), *sonātūrus*. Az -itūrus elterjedt néhány más igére is: *ignōscitūrus* (ignōtus), *vincitūrus* (vinctus), *fruitūrus*.

✱ f) A *participium instans passivi*, ill. *gerundivum suffixuma* -ndo: *amandus*, *dēlendus*, *legendus*, *capiendus*, *audiendus*. A *legendus*, *capiendus*, *audiendus* mellett *legundus* < **legondos*, *oriundus*, *secundus*, *faciundus*, *labundus*, csak *eundus*, de u után mindig -endus: *tribuendus*, *restituendus*, míg i után hosszú ideig tartja magát az u: *demoliundus* (Kr. e. 45.), *reiciundus* (Cic.) Eredetibb az -undus suffixum, az -endus az -ens participium-végzetet követi: *legēns*, *legentis*: *legendi*. Az -endus azonban idővel egészen elnyomta az eredeti -undus suffixumot, úgyhogy a császárkorban már csak archaikus a *dicundī*. Az irodalmi hagyományban már Cicerónál s azután az -endus az uralkodó s csak egészen kivételes a *ferundus* (Cic. leg. agr. II. 93, Caes. bell. Gall. V. 32.), *gerundus* (Cic. Verr. V. 25.).

A gerundivum itáliai: osc. *sakrannas* (lat. *sacrandae*), umb. *pihaner* (lat. *piandi*), de eredete nincs megfejtve. BRUGMANN valószínűtlen feltevése szerint *ferundō* < *ferum-do*. Itt *ferum* < **ferom* infinitivus, a -do pedig postpositio (ujjn. zu), de az egészet dativusnak fogták fel és ragozták, így lett gerundium, majd tovább gerundivum: *ferundus*. PERSSON „De origine ac vi primigenia gerundii et gerundivi“ 1910. a más nyelvekben is fellépő -nd (gör. *ad* < -nd, *κῆλαδος*) suffixummal kapcsolja. Feltevését SOMMER is lehetségesnek tartja. Már CORSSSEN, majd EHRLICH KZ. 42. a dos (,adó') összetételét látja benne, tehát *ferendus* = **ferenti-dos*. RIBEZZO RIGI. 10. 1926. a gerundiumot tartja régebbinek (mint BRUGMANN is), s belőle indul ki a következőképen. A gerundium a régi hivatalos nyelvben, továbbá Plautusnál és Terentiusnál az ablativusban volt uralkodó (*scribundo adfuere* is abl. szerinte). Ez az ablativus, tehát *pugnando* tulajdonképen = **pugnāi-endo*, 'in pugna', mint *quando* = *quāi-endo*. Az összevonás után elvonták a -ndo elemet, s ezt instrumentálisnak, majd dativusnak, végre ablativusnak tekintvén, átvitték más tövekre is. S miután a *mēnsis est volvendō* mondatban a *volvendō* a nominativus praedicativushoz volt hasonló, ilyen használatból könnyen alakult ki a *volvendus* gerundivum.

Szómutató.

a) Görög nyelv

α 303	ἀγοράζω 342	ἄελιος 69
ἄ 309	ἀγορή 27	ἄέξω 157
ἄᾱ 229	ἀγός 327	ἀερόσπιτος 207
ἄ ἄ 167	ἀγοστός 190	Ἀεστυλῖνος 86
ἄβατος 230	ἀγορεύς 226	ἀείχλωρος 230
Ἀβδηρα 212	ἀγορόνομος 207, 230	ἄφιος 88
ἄβληρα 188	ἀγρός 12, 157, 207, 223	ἄζομαι 183, 340
ἀβρύνω 342	Ἀγναῖος 108	ἀηδών, ἀηδών 258
Ἀγαγλύτω 177	ἄγνια 392	ἄημι 314, 411, 415
ἀγαθός stb. 275	ἄγχο 151, 158, 333	ἄηο 91, ἄερος 86, ἡέρος 86, 91
ἀγαῖος 222	ἄγχοῦ 283	ἀήτης 151, 337
ἄγαμαι 332	ἄγω 68, 78, 204, 207, 318, 320, 325, 327, 333, 350, 388, 411, ἄξέμεν 411, ἄγέμεν 411, ἡγον 318, ἡχα 320, 392, 393	ἄθάνατος 109
Ἀγαμέμνων 189		Ἀθηνᾶ 92, 117, 118, 239,
Ἀγάμεμνον 135		Ἀθηνᾶ 108, 117, Ἀθη- ναία 108, Ἀθανασα Ἀθανεῖον, Ἀθηναῖ- ον 87
Ἀγαμεμνονίδης 221		Ἀθήναζε 202, 284
Ἀγαμέμνων 188		Ἀθήνησι 241
Ἀγαμέμνων 189		Ἀθηνόδορος 109
ἀγάζομαι 332		αἰ (= εἶ) 28
Ἀγάσσης 108, 170		Αἶαν 261, Αἶαντε 234
ἀγγέλλω 340, 397, ἡγγε- λα 403, ἡγγελαί 404, 405		αἰγιόχον 244
ἀγγελίοντι 92		Αἰγυπτιῶν 107
ἄγγελος 213, 251		Ἀἶδα 91
ἄγε 387		αἰδέομαι, ἡδέσθην 318
ἄγει 387		Ἀίδης 108
ἀγείσθων 190		αἰδοντος 88
ἀγέλη 223		αἰδώς 22, 229, 272
ἀγέραςτος 225		αἰεῖ 33, 217, 238, 283
ἄγες ἄγε 323		αἰέν 217, 233
ἄγιος 167		αἰές 233, 238, 283
ἄγκουα 116		αἰφεῖ 187
Ἀγκυλῖον 86		αἰφών 73, 228
ἀγκύλος 134		αἰή 283
ἀγκών 78		αἰῶ 72, 79
ἀγροέω 82		αἶλος 241, 116
ἀγρός 417		αἰλότρια 116, 184
ἄγνυμι 383, ἔαγην 318		
ἀγρός 228		

- αἶλων 184
 αἶμα 257
 Αἰνηθίας 22
 Αἰνεάδης 221
 αἶξ 137, 258, 263
 Αἰολίδαο 240
 αἰπόλος 160
 αἰρέομαι, ἤρεθῃ 215
 αἰρετός 134
 αἰρέω, ἤρηκα 396
 αἶσα 21
 αἰσθάνομαι 119, 335
 αἰσθσις 258
 αἰσθω 338
 αἰσχος 181, 190
 αἰσχύνω 396, ἤσχυνα 318,
 ἤσχυμαι 396
 αἰτέω 107
 αἰτιάομαι 315, ἡμασάμην
 315
 αἰχμαῖζω 342
 αἰχμητά 239
 ἀκήκοα 320
 ἀκήκονκας 320
 Ἀκκό 174
 ἀκλεής 229, 265
 ἄκμονες 262
 ἀκοή 108
 ἀκονή 108
 ἀκούω 73, 108, 350, ἤκον-
 σα 136, ἤκονσαι 395
 ἀκρατέστερος 280
 ἄκρις 78, 226
 ἀκριτόφυλλος 207
 ἀκροατήριον 222
 ἀκρόπολις 281
 ἀκταί 213
 ἀκτιναί 27
 ἄκτωρ 207
 ἄκων 25, 119, 276
 ἀλάθεα 144
 ἀλέξω 320, 334
 ἀλγηδών 228
 ἀλδαίνω, ἀλδάνω 336
 ἀλεαίνω 342
 ἀλεγίζω 343
 ἄλειφαρ 227
 ἀλεκτόρον 27
 ἀλεύομαι, ἀλεύω 314
 Ἀλεύας 144
 ἄλφο 186
 ἀλήθεια 116, 184
 ἀλῖα 117, 120, ἀλίεα 117
 ἀλίνω 335
 ἄλιος, ἄλιος 119
 ἀλίσκομαι 338
 ἄλκαρ 227
 ἀλλήλων 229, 301
 ἄλλοθεν 284
 ἄλλοιο 192
 ἄλλομαι 340
 ἀλλοπρόσαλλος 207
 ἄλλος 184, 207, 221
 ἀλλότρια, ἀλλότριος 175
 ἄλλω 20, 85
 ἄλλυδις 28, 85
 ἄλωνα 24
 ἄλς 169, 204, 219, 252
 ἄλσος 193, 204
 ἀλφή 132, 239
 ἀλφός 154, 225
 ἀλώπηξ 232, 258
 ἄλωφός 225
 ἄμα 76, 77
 ἄμαθάνω 342
 ἄμαθύνω 342
 ἀμάκως 293
 ἄμαλδύνω 342
 ἄμαρτάνω, ἄμαρτήσομαι
 335, 349
 ἄμαρτωλός 223
 ἀμάτις 293
 ἀμβλυόσσω, ἀμβλυότ-
 τω 342
 ἄμβροτος 184, 187
 ἀμέ 298, ἀμές 297, ἀμέ-
 ων 298
 ἀμείνων 279
 ἀμέλγω 115
 ἀμέρδω 183, 191, ἡμερσα
 192
 ἀμές 25, 188, 297
 ἀμιθρεῖν 180
 ἀμῖν, ἄμιν 295, 298, ἀμῖ-
 ων 298
 ἄμμε 176, 188, 298
 ἄμμες 28, 297, 298
 ἀμμέτερος 301
 ἀμμέων 298
 ἄμμι, ἄμμιν 298
 ἄμμος 301
 ἀμνάσειν 176
 ἀμνίον 188
 ἄμνός 161
 ἀμόθεν 171
 ἄμός 301
 ἀμπέλος 31, 32
 ἀμπεπαλὼν 347
 ἀμύμων 74
 ἀμύναι, ἀμῦναι 136
 ἀμφαδόν 284
 ἀμφαντι 88
 ἀμφεύω 345
 ἀμφιεύω 350
 ἀμφιπλέκω 345
 ἀμφίς 284
 ἀμφίσταμαι 345
 ἀμφιτιμῆτε 356
 ἀμφορεύς 178
 ἀμφοταράν 137
 ἀμφοτέρωσι 241
 ἄμωφ 285
 ἄν 22, 122
 ἄνα 261
 ἀνά 122
 ἀνέγνωστος 207
 ἀναγραφέντι 106, ἀνα-
 γραφῇ 22
 ἀνὰ δύο 294
 ἀνάδηνος 207
 ἀναθεοίη 118
 ἀνακαῖζω, κέκραγα 322,
 408
 ἀνακίς 226
 ἀναμίξ 230, 283
 Ἀναξίλειο 240
 ἀνὰ πέντε 294
 ἀνδάξασθαι 182
 ἀνδάνω 186
 ἀνδρακάς 284
 ἀνδρίζω 343
 Ἀνδρόκοξ 225
 ἀνδρογυνος 231
 Ἀνδροκκό 258

- ἀνδρόμεος 134
 ἀνεθείκαεν 379
 ἀνέθεν 380
 ἀνελόσθω 389
 ἀνῆδ 202
 ἀνῆρ 109, 123, 135, 262,
 ἄνδραν 261, ἀνδράσι
 28, 254, ἀνδρεσσι 24,
 28, 263, ἀνδρί, ἀνδ-
 ρων 31, 136, 187, ἀν-
 δρεόν 228
 Ἀνθίλοχος 172, 177
 ἄνθος 204
 ἀνθρώπων 245
 ἀνιεῖ 366
 ἀνολεγειν 336
 ἀνοιγνύναι 336
 ἀντί 191
 Ἀντίδιος 161
 Ἀντιοχίς 221
 Ἀντιφατή 240
 ἀνιλη ἀνίλον 224
 ἀνθρώπων ἀνθρώποισι 187
 ἀνύω 338, ἤνυσεν 318,
 ἤνυστο 336
 ἀνύτω 338
 ἀνω, ἀνωπιάω, ἀνω-
 τέρω 284, 336
 ἀνωγα 332
 ἀξίος 247
 ἀξιόω 350
 ἄξιων
 αἰοδός 33
 αἰτός 88
 ἀπ' 122
 ἀπάγω 345
 ἀπαγωγή 122
 ἀπαιτέω 215
 ἀπαλύνω 342
 ἀπανσαν 22
 ἀπαξ 284, 293
 ἄπαστος 190
 ἀπάτωρ 78
 ἀπαρίσχω 338
 ἀπέβαλλον 317
 ἀπεδήμησα 318
 ἀπέθανα 27
 ἀπειλέω 28
 Ἀπεῖλῶνι 24
 ἄπειμι 331, 345
 Ἀπελλεύς 240
 ἀπέλλω 189
 ἀπέμυξα 346
 ἀπέστελλαν 31
 ἀπεχομῖνος 90
 ἀπειθήκη 225
 ἀ'ρι (=ἀμφί) 191
 ἀπλόος 192
 ἀπλόος, ἀπλοῦς 230, 244,
 280, 282, 293
 ἀπλός 221, 293, ἀπλᾶ 247
 ἀπλότης 228
 ἀπλῶς 283
 ἀποδίδομαι 314
 ἀποδοῦσαι 190
 ἀποθνήσκω 218
 ἀπολέω, ἀπολῶ 349
 Ἀπολλόν 135
 Ἀπολλώνιον 222
 Ἀπολλῶς 259
 ἀπολογίταισθαι 190
 ἀπορορώξ 220
 ἀποστειλάσθης, ἀποστη-
 λάνσας 193
 ἀποτεῖσει 322
 ἀποτίνοιαι 359
 ἀπούρας 188
 ἀπιπαλάζειν 92
 ἀπύ 23
 [ἀπννέ]μμαντος 192
 ἀπνστελλαντος 193
 ἀπύρωτος 341
 ἀρα 123
 ἀραί 213
 ἀραρίσκω 320, 338, 393,
 ἤραρον 330, 334
 Ἀραψ 258, 263
 ἀραγίνω 342
 ἀργαλέος 178
 ἀργής 228
 ἀργύρεος 222
 ἀργυρός 164, 275
 [ἀργυρῶ]ταισι 241
 ἀργυρρον 108, 175
 ἀρετή 225
 Ἀρενς 136, 260
 ἄρθρον 224
 Ἀριάνη 188
 ἀριπρεπής 231
 Ἀριστίων, Ἀρίστω-
 νος 175
 Ἀρίσταιχνος 188
 ἀριστεία 221
 ἀριστερός 134, 223, 282
 Ἀριστοκλέος 109
 ἄριστον 83
 ἄριστος 281
 Ἀρκάθῃ 182
 Ἀρχερίλας 169
 ἄρκτος 168, 211
 ἄρκυρον 164
 ἄρμενος 189
 ἀρμός 171
 ἀρμόντιω, ἤρμουςται 395
 ἀρόνι 210
 ἄροτρον 224
 ἀρούρα 89
 ἀρώω 12, 68, 333
 ἀρπάζω 183, ἤρπασε, ἤρ-
 παξε 346
 ἀρρέντερον 193
 ἄρορηκτος 188
 ἄρορην 192
 ἄρορην 192, 204
 Ἀρσιπόλιος 192
 Ἀρεμι 261, Ἀρεμιν
 149
 Ἀρεμίσιον 222
 ἀρόντρεας 230
 ἀρτίεν 149
 ἀρυσάνη 169
 ἀρόντω 338
 ἀρχάγγελος 163
 ἀρχαϊκός 92
 ἀρχέκακος 230
 ἀρχεῦω 341
 Ἀρχίας 221
 Ἀρχικλέος 109
 ἀρχίστερος 280
 ἀρχόντοις 264
 ἄρχονσι 264
 ἄρχω, ἤρχα 392, 393
 ἀσβολαίνω 342
 ἀσθενής 204

Ἐσκαλπιός 180
 Ἐσκαλπιῶ 245
 ἄσπασμα 227
 ἄσπαστός 227
 ἄσπιδίσκιον 222
 ἄσπιστής 190
 ἄσση 182
 ἄσσαν 182, 279
 ἄσπεκός 92
 ἄσπελζομαι 343
 ἄσπεϊός 221
 ἄστερόεις 228
 ἄστήρ 84, 115
 ἄστράπτω 388
 ἄστρον 204
 ἄστν 258, 262, 265
 ἄστυνόμενος 230
 ἄσφρ, ἄσφι 31
 ἄτ 189, 202
 Ἐταλά(ν)τη 191
 ἄτελήν 261
 ἄτερος 280
 ἄτη 118
 ἄτι 310
 ἄτιμάζω 343
 ἄτίμως 226
 Ἐτινάνης 190
 ἄτοῦ 90
 ἄτρεμέω 343
 ἄτρεμίζω 343
 Ἐτρεΐδης 110, Ἐτρεΐδα
 stb. 21, 27, 233, 340
 Ἐτρεύς 226, 254, 261
 ἄττα 174, 182
 ἄττάμιον 183
 ἄνάναν 144
 ἀνγεῖν 149
 Ἀνγοσιτάλις, -άλιος 27
 ἀνκά 191
 ἀνκάν 149
 ἀνλεία 93
 Ἀνλήριος 180
 ἀνληρον 188
 ἀνλός 32
 ἀνξάνω 335, ἡνξάνω 318
 ἀνξω 72, 335
 ἀνός 108, 132
 ἀνρηκτός 144, 187

Ἀνρήλιος, Ἀνρήλις 27
 ἀνσαντόν 300
 ἀντάρ 300
 ἀνταντᾶς 300
 ἀντίκα 284
 ἀντός 21, 88, 90, 124, 133,
 235, 278, 300, 302, 303
 ἀντόσε 284
 ἀντήν 210, 260, 271
 ἀνῶ 108
 ἀνῶρος 145
 ἀνός 73
 ἀφ 171, 202
 ἀφαιρίσθαι 88
 ἄφενος 28
 ἀφρηοῖζω 343
 ἀφίεντι 380, ἀφίημι 377
 ἀφικνέομαι, ἀφίγμαι 396
 ἀφίστημι 207, 230, 345
 Ἐφρηδίνη 124, 179
 ἀφραίνω 342
 ἀφρός 75, 148
 ἀφρων 78
 ἄχαντος 172
 ἄχαρις 276
 Ἐχαιοί 19
 Ἀχέρων 212
 Ἀχιλεὺς 226
 Ἀχιλλεύς 88
 ἀψευδῶν 358, 376
 ἄψ 284
 βαθυμός 224
 βαθόεντι 120
 βάθρον 224
 βαθύνω 342
 βάινω 78, 84, 161, 184,
 314, 329, 337, 340, 347,
 417, βεβάσαι 395, βέβα-
 μεν 320, βέβηκα 394,
 395, βήομεν 324, βήσο-
 μαι 314, 324
 Βακινθίω 163
 βάλανος 161
 βάλλονσι 192
 βάλλω 161, 316, 322, 377,
 383, ἐβλην 333, βέβλη-
 κα stb. 393—396, 408,
 βαλέω, βαλῶ 349

βαμβαίνω 345
 βαμβαλίζω 343
 βανά 77, 161, 209
 βαπτίζω 343
 βάραθρον 77, 161
 βάρβαρος 229
 βαρονάμενος 334
 βαρύνω 342
 βαρύς 133, 161, 220
 βασιλεία 221
 βασιλείδιον 222
 βασιλεύς 258, 87, 106, 107,
 145, 252, 260—264
 βασιλεύω 216, 340, 341
 βασιλῆς 221
 βασιλίσση 221
 βάσις 119, 262, 263
 βάσκω 314, 326, 330, 337
 बातός 225
 βανίζω 343
 βέβρωθα, βέβρωθους 338
 βειλόμενος 161, 189
 βέλεα 119
 βέλληλος 229
 βέλλεται 161, βελλόμε-
 νος 189
 βέλλομαι 160
 βέλτιστος 281
 βελτίων 278, 279
 βέλφιν, βελφίν 24
 βέλφοι 159
 βενέοι 85
 βερέρωρον 160
 Βερνείκη 109
 βεσιλεύς 226
 βία 161
 βίαιος 222
 βιβάσκω 316, 337
 βίβημι 314, 330
 βιβλίον 92
 βιβρώσκω 161, 333, ἔ-
 βρων 333, 347, βεβρώ-
 σεται 397
 βίηφι 134
 βίος 161
 βλαβῆναι 333
 βλαδαρός 76

- βλάπτω 333, 348, ἐβλά-
 βην 348, βέβλαφα 394,
 βλαψέω 350
 βλάσφημος 190
 βλέννα 174
 Βλεπῦρος 178
 βλέπω 81
 βλιμάντομες 183
 βλωθρός 76
 βλώσχω 77, 337
 βλώψ 81
 βοαθησίοντι 350
 βοήσομαι 350
 Βοιωτὺ 246
 Βοληγλέος 109
 βόλιμος 180
 βόλιος 177
 βόλομαι 161
 βόλυβδος 67, 177,
 βομβεῦσα 32
 βορά 161
 βορά 149, 161
 βορίαις 92
 βοσκή 225
 βόσχω 337
 βοτήρ 78, 227
 Βουκάττει 174
 βουκόλος 160
 βούλομαι 82, 106, 124, 161,
 241, 318, 324, ἡβουλό-
 μιν 318
 βουλντός 417
 βοῦς 258, 73, 145, 161, 211,
 220, 233, 235, 252, 255,
 259, 260, 261, 262, 263,
 264, 265.
 βραχὺς 23, 187
 βρέμω 333
 βρίθω 338
 βρόδα 144
 βροντή 191
 βροτός 187
 βρούχετος 86
 βροχᾶς 23
 βρόχως 90
 βυκάνη 86
 βύκτης 154
 βύλαξ 228
 βόλομαι 106
 βωμός 78
 βῶς 259, 264, ρῶν 30,
 74, 129, 261
 βώτωρ 78
 γά 22, 119, 239
 γάλα 202, 207, 228, 262.
 γαγγαλίζω 178
 γάθομαι 338
 γαῖω 340
 γαμέτρας 119
 γαμέω 349, ἔγημα 346
 γαογαίρω 229, 319, 330,
 340, 345
 γαιώμεθα 174
 Γαρνφόνης 145
 γαυέν 32
 γαστήρ 177, 227, 262
 γεγόνως 245
 γελᾶντι 32
 γελάω 32, 346, 350
 γενεά 91, γενεή 25, γένη
 265
 γενέθλι, γένεθλον 224
 γένεσις 82
 γενετή 220
 γενετήρ 82, 134, 207
 γενέτωρ 227
 γέννα, γενναῖος 174
 γεννᾶν 108
 γένοιτν 23, 85
 γενόμεσθα 383
 γένος 15, 21, 78, 91, 120,
 133, 212, 219, 229, 232,
 235, 236, 252, 255, 256,
 259, 260, 262, 263
 γέντο 191
 γένως 234
 γένωδα (γίγνομαι) 191
 γεραῖος 222
 γεραίτερος 280
 Γερβανικός 178
 γέρον 261
 γέρορα 192
 Γερούφος 145
 γέτορ 144
 γευθμός 224
 γεύω 79, 396
 γέφυρα 239
 γεφυρόω 341
 γῆ 239
 γηθέω 322, 338
 γήθομαι 338
 γῆρας 229
 γηράσχω 337
 γήγας 192, 258, 263
 γίγνομαι 80, 204, 209, 314,
 319, 320, 322, 330, 334,
 383, 407, 408, 416, 417,
 γέγονα 314, 393, 403
 γιγνώσκω 69, 82, 107, 328,
 333, 337, 415, γνοῖμεν
 73, γνοίητε 326, γνώη
 325, 327, 411, ἔγνω 202,
 321, 328, 329, 333, 347,
 380, 396, ἔγνωκα 320,
 328, 395
 γινέστω 190
 γινόμενον 188
 γίνομαι 106
 γινύεται 87, 382
 γινώσκω 106
 γλακτοφαγός 207
 γλαύξ 137
 γλῆρος 229
 γλονκού 86
 γλυκάζω 342
 γλυκαίνω 93
 γλύκιον 262
 γλυκὺς 21, 187, 212, 264
 γλώσσα, γλῶττα 182
 γνητός 76, 418
 γνῶμαν 84
 γνώμη 224
 γνώσχω 337
 γνωτός 82
 γογγύλος 229
 γόννα 187
 γόννος 187
 γόνος 221, 236
 γόνν 157, 220, γόναια
 106, 257
 γόργυρα 90, 92
 γούνα 106
 γουνός 257, 259
 γραμματεὺς 226

- γραμματική 225
 γραπτός 227
 γράφω 316, 333, 388, 393—
 395, γράφηντι 325, γε-
 γράφηται 397, γέγραμ-
 μαι 188
 γρύζω 343
 γυῖος 342
 γυμνάζω 346, 349, 395,
 397, 403—405, 416
 γυμνής 191, 228, 252, 258
 γυναιμανής 229
 γυνή 70, 133, 137, 161,
 209, 258, γύναι 202, 261,
 γυναικάν 27
 γύννης 174
 Γυνόπλαστος 184
 γυπὼν 262
 γύψ 256, 252
 γυψόω 342
 γωνία 79
 δάδαν 263
 δάξασθαι 169, 191
 δαήρ 92, 108, 262
 δαίμων 256, 262, 263
 δαινύτο 326
 δαίς 74
 διατύς 74
 δαίω 21
 δάκνω 335
 δάκρυ 226, 235, 265
 δάκρυλος 179
 δαμάζω 334
 δάμαρ 271
 Δαμάτριος 144, Δαμά-
 τριος 23
 δαμάω 325, 332
 δαμοργός 108
 Δαμμάτριος 175
 δαμνάω 330, 332, 335, 341
 δάμναμα, δάμνημι 330,
 332, 334, 335, 379, δά-
 μεν 365
 δαμοσίη 22
 Δαμοκρέω 90
 δᾶμος 87
 δαμοτέλην 261
 δάμν 245
- Λάμωνους 85
 δάξον 164
 δαρχνάν 188
 δάσασθαι 176, 191
 δασμός 224
 δάσασθαι 191
 δασύς 175
 δατήριος 222
 δάττασθαι 191
 δέσται 332, δέσται 324,
 382
 δέδια 393, 403
 δέδοικα 403, 417
 δειδόμεν 106, 185
 δείδω 393
 δειννύμι 22, 72, 204, 324,
 326, 327, 346, 349, 350,
 375, 380, 381, 386, 388,
 389, 407, 412, 416
 δεινύω 336
 δέλλωμαι 160, 161, 189
 δειλός 223
 Δεινοδίκης 240
 δεινός 304
 δειπνέω, δειπνίζω 343
 δείρω 348
 Δειφάνης 107
 δέκα 75, 155, 160, 287,
 δέκων 287
 δεκάδων 235
 δεκάκις 293
 δεκάς 271, 291
 δεκατέτορες 286, 287
 δέκατος 280, 292
 δεκάχειλοι 290
 δέκοτος 23, 287
 Δεκετιῦ 260
 δέκτης 221
 δέλλω 161
 δελφίν 24
 Δελφοί 217, 251
 δέμω, δέδμημαι 334
 δενδρόφιον 222
 δεινάζω 342, 343
 δέννος 174, 189
 δεξιτερός 204, 223, 280
 Δέξιτρον 175
 δέος 118
- δέσται 118
 δέρεθρον 161
 δέρομαι 82, 136, 314, 319,
 347, 391, 417
 δέροα 187
 δέρω 348, 380, 415, δέ-
 ραρμαι 393
 δεσμοκτήριον 222
 δεσπότης, δεσπότης 192,
 230, 232, 239
 δεσπότης 240
 δεύτερος 291
 Δεύς 183
 δέχομαι 397, δήδεκτο 319,
 396
 δέψω 204
 Δφενίας 21, 106
 Δηιάλκος 107
 δηδέχεται 334
 δηλόμαι 161, 189
 Δηλός 251
 δημοεργός, δημοεργός,
 δημοεργός 107, 108
 δήμων (= δήμιον) 107
 δήμος 133
 Δήνα 261
 δήομαι 324
 δηρόν 283
 Δί, Δία stb. l. Ζεύς
 διά 204
 διαβεπόμε[νος] 144
 διακάτιοι 22
 διακόσιοι 290
 διακοσιοστός 292
 διάλεκτος 251
 δια(ν)θείζω 343
 διασωπάσομαι 107
 διαφάσσειν 185
 διαφέρειν 345
 διαφθέρω 116
 διδάσκω 71, 80, 215, 319,
 330, 349
 διδαχή 229
 διδράσκω 337
 Διδύμοιν 246
 δίδωμι 22, 25, 70, 81, 164,
 228, 314, 316, 319, 324—
 327, 333, 334, 348, 365—

- 366, 367, 368, 375, 377,
 380—382, 387, 389, 411,
 412, 415, 416, δέδωκα
 394, 403, διδῶσαι 367,
 δέδομαι 320, 396, 404,
 διδοῖ 107, 366, 388,
 δίδωθι 327, δίδων 31,
 411 δόμεν 22, δόμην
 233, δόμεναι 233, 240,
 411, δός 388, δόμην,
 ἐδόυμεθα 412, ἔδωκα
 331, 347, 379
 διεξάχθην 412
 Διεσχοριάδης, Διεσκουρί-
 δης 260
 διέφθαρχα 403, διέφθαρ-
 μαι 404, 405
 Διφείφιλος 260
 Διφίδωρον 145
 Διφός stb. 1. Ζεύς
 διζῆμαι 334
 διηκόσιοι 290
 δικάδω, δικάδω 183
 δικάζω 183, 191, 216, 346,
 380, ἐδίκασα, ἐδίκασσα
 191, 346
 δίκαιος 221, 222
 δικαιοσύνη 282
 δικαιότερος 279
 δικαίως 169
 δικασπύλος 192
 δίκη 220, δίκησι 235
 δίκαιος 184
 δινέαι 109
 διξός 294
 Διογένει 261
 Διόζωτος 202
 Διομήδη 119
 Διονος 85
 διογενής 109
 διόρνυμι 204
 διός 184
 Διόδοτος 135, 217, 230
 Διόθυος 86
 διού 86
 Διουσκορίδαν 85
 Διόσκουροι 135, 229, 230
 Διόσκουροι 230
 Διοφάνειος 24
 Διφωνούσιος 86
 διπαλτος 293
 διπλαξ 294
 διπλάσιος
 διπλίσσιος 293
 διπλόος, διπλός, διπλοῦς
 254, 285, 293
 δίπλους 285
 διππλεῖ 175
 δίς 293
 δίσκος 225
 δισμήριοι 291
 δισσός, διττός 294
 διστιάξω 343
 δισχίλιοι 290
 διφάσιος 293, 294
 δίφαιος 294
 Διφείφιλος 233, 240, 267
 δίφρος 83
 δίχα 294
 διχάς 291
 διχθάς 291
 διώκω 217, 350
 Διώνυσος 105
 διματός, διμητός 76, 417,
 418
 δοφεναι 81, 332, 411
 δοκέοι 118
 δοκιμάδω 183
 δοκιμαζέτω 183
 δοκιμάζοντι 350
 δοκίμωμι 341
 δόλος 220, 228
 δόλοφος 131, δόλφος 109,
 131
 δόμος 30, 207, 221
 δόξα 183
 δόρξ 255
 δόρον 83
 δόσις 226
 δόσκειν 338
 δότεира 221
 δοτήρ 255, 78, 208, 258
 δούλη 220
 δονλώ 119, 326, 340, 356
 δονρίκτητος 231
 δραχμή 241
 δράω 327, 340
 δρεπάνη, δρέπανον 224
 δρόφος 180
 δρομέας 265
 δρομέες 262
 δροσίζω 343
 δροσόω 343
 δρύς 83
 δρύφακτος 150, 177
 δνάζειν 343
 δνάζ 291
 δνγόν 169, 183
 δνδύμων 92
 Δνμάνς 192
 Δνμιάδα 93
 δύναμαι 324, 381
 δύο 1. δύω
 δύο δύο 294
 δύσαής 86, 91
 δύσκειν 338
 δυσμεναίνω 342
 δυσμενής 133, 229, 231,
 258, 259, 262
 δύστιανος, δύστηνος 136,
 176
 δύσχιτος 176
 δυσώδης 225
 δύω, δύο 66, 233, 234,
 275, 285, 287, δυεῖν 285,
 δυοίοις 246, δυοῖς, δυοῖ-
 σι 283, δύσειν 285
 δυνάδεκα 229
 δυνωδέκατος, δυοδέκατος
 212
 δυνάδεκο 23, 287
 δώδεκα 230, 285, 287
 δωδέκατος 292
 δῶκε 84
 δώκω 395
 δῶος 183
 δωρρίζω 343
 δῶρον 69, 223, 244
 δωτήρ 227
 δῶτις 226
 δῶτωρ 78, 133, 134, 227,
 258, 260
 δῶω 161, 183, 324
 ξ 300

ξα (= εἴη) 23
 ξανός 143
 ξαρ 212, 272
 ξασσα 415
 ξατοῦ stb. 89, 90, 300
 ξβδομήκοντα 92, 289
 εβδομάς 291
 εβδομήκοντα 14, 115, 288
 εβδομος 292
 ἔγγονος 190
 Ἐγειρίχα 184
 ἐγείρω 177, ἡγείρω 346
 ἐγέρωην 184
 ἐγκαλύπτομαι 314
 Ἐ(γ)κέλαδος 191
 ἐγκλίνω 191
 ἐγκότραφος 180
 ἐγώ 295, 296, 123, 158,
 207, 210, 294
 ἔγων 31, 226, 296
 ἔδδεισεν 185
 ἐδηθάς 417
 ἐδικήει 356
 ἔδομαι 324
 ἔδουκε 87
 ἔδρα 223
 ἔδραν 330, 333
 ἔδω 314, 332, ἔδμεναι
 332, 411
 ἐδώκατι 380
 ἐέ 300
 εἰκοσι 288
 ἐέλσαι 193
 ἔερδον 318
 ἔερσα 192
 ἐέσατο 318
 ἔειπον 318
 ἔφειπον 90
 ἔφεργάσατο 318
 ἔφερξα 318
 ἔφός 301
 ἔζομαι 316, 339, 340
 ἔζωσμαι 189
 ἔης (εἰμί) 353
 ἔθεικε 87
 ἐθέλω 318, 377, ἡθελον
 318
 ἐθέλωμι 376

ἔθεν 300
 ἐθίζω 318
 ἐθινῶν 115
 ἔθνος 229
 ἔθος 171
 εἰ 283
 εἰάν 85
 εἰβαιᾶ 24
 εἶδα 106
 εἶδον 318, 411, 412, 324,
 349, εἰδείην 394
 εἰδυῖα 116, 184, 221
 εἰδός 133
 εἰδάζω, ἡκαζον 319
 εἰκάς 291
 εἵκελος 223
 εἴκοσι 115, 164, 287, 288
 εἰκοσιός 292
 εἰκών 272
 εἰλειθεῖα 417
 εἰλήλουθα 110
 εἴλημμαι,
 εἴληφα 187, 321
 εἰλίχατο 395
 εἴλωμαι 189
 εἴλοχα 346
 εἴλω, ἔλσαι, ἐέλσαι 193,
 ἔλσαν 346
 εἴμαι 404
 εἴμαρται 321
 εἰμί 32, 68, 79, 81, 86, 105,
 154, 164, 184, 188, 202,
 209, 313, 314, 326, 327,
 328, 330, 332, 347, 353,
 376, 377, 379, 387, 411,
 412, εἴμεν 347, 411,
 ἔμμεν, ἡμμεν 411, ἐντί
 313, 379, ἔσομαι 350,
 367, ἐσσεῖται 350, ἔστ-
 ωσαν 387, 389, ἔω
 107, 324, 353, ἡα 118,
 318, ἡεν 379, ἴσθι 387,
 ὦν, ἑών, οὔσα 416
 εἴμι 72, 92, 118, 209, 316,
 322, 327, 330, 331, 366,
 376, ἡεισθα 407, ἔθι 375,
 387, ἴομεν, ἴομεν 324
 εἴμουν (= αἴμων) 87

εἶν (= ἐν) 110
 εἶν 300
 εἵνακόσιοι 287
 εἵνατος 186, 287, 292
 εἵνωμι 336
 εἶο 300
 εἶπαι 135, 349, 377, 378,
 388, 412
 εἶς 21, 135
 εἶς 192, 284, 287
 εἰσαγγελία 204
 εἶσε 160
 εἶσε 161
 εἰσέρχω 204
 εἶσω 177, 190
 εἶτα 284
 εἰχέτην 378
 εἶωθα, ἔωθα 105, 321,
 393
 ἐα 191, 202
 ἐκάς 284
 ἐκαστέων 109
 ἐκατόμβη 185
 ἐκατόν 13, 157, 289, ἡεκα-
 τόν 171
 ἐκατοντάς 291
 ἐκαστος 25
 ἐκατοσιός 292, 310
 ἔκδυμεν 326
 ἐκεῖ 217, 283
 ἐκείνος 21, 32, 304
 ἐκερσα 192
 ἐκκαίδεκα 287
 ἐκκίων 175
 ἐκομιζάμεθα 350
 ἐκοτόν 23, 92, ἡεκοτόν 171
 ἐκπαγλος 150, 177
 ἐκπλήσσω 230
 ἐκτημαι (= κέκτημαι) 320
 ἐκτός 71
 ἐκτος 225, 280, 283, 292
 ἐκνρός 21, 186
 ἐκόν 228
 ἐλάα 108
 ἐλαμι 350, 333
 ἐλάσσων 182, 264
 ἐλάττω 119
 ἐλάττων 182, 278, 279

- ἐλαύνω 184, ἤλασα 350
 ἔλαφος 225
 ἐλαφρόνω 342
 ἐλάχιμος 281
 ἐλαχιστότατος 282
 ἐλαχύς 161
 ἐλάω 333, 350, ἐλατέος 350
 ἔλεγος 92
 ἐλέγχω 404
 ἐλέστειν 190
 ἐλεύθερος 115
 ἐλευθέριος 192
 ἐλεύσομαι 209
 ἐλήλακα 393
 ἐλθεῖν 135, 327, ἐλθεῖν 388
 ἐλυστάζω 343
 ἔλκω, εἴλκων 318
 ἔλλα 187, 223
 ἔλλαβον 318
 ἔλλαθι 327, 334
 Ἐλλάς 19
 Ἐλλην 255, 19, 259
 ἔλμις 226
 ἐλούθερον 89
 ἐλπίζω, ἐλπιῶ 350
 ἐλπὶς 191, 228
 ἐλπωρή 223
 ἐμ (= ἐν) 203
 ἐματόν 90
 ἐμαντοῦ 300
 ἐμβάλλω 317
 ἐμέ 135, 210, 297, ἐμέγε 135
 ἐμέθεν 296
 ἐμέθω 338
 ἐμεινα 192, 330
 ἐμεῖο 296
 ἐμέν 297
 ἐμεννα 24, 192
 ἐμέο 184, 296, ἐμέος 296
 ἐμέω 332
 ἐμετρώμεγς 107
 ἐμεῦ(ς) 296
 ἐμμηνα 192
 ἐμίν 32, 295, 296, 297, ἐμίνγα 296
 ἐμίω 107
 ἐμμενα 28
 ἐμμί 24, 31, 105, 188, 332
 ἐμοί 135, 296, ἐμοιγε, ἐμοῦγε 296
 ἐμός 301
 ἐμοῦ 210, 296, ἐμοῦς 296
 ἐμπας 204
 Ἐμπέδδει 175
 Ἐμπειδίον 175
 ἐμπύμπλημι 191
 ἐμύ 296
 ἐμυθολόγησα 318
 ἐν 191
 ἐν, ἐνε 284
 ἐναι 88
 ἐνακόσιοι 290
 ἐνάντιος 31
 ἐνάς 291
 ἐνατος 287, 292
 ἐνδεκα 287
 ἐνδέκατος 292
 ἐνδιδυσχόμενος 93
 ἐνδον 135, 230
 ἐνδροσος 204
 ἐνδύδισχόμενος 93
 ἐνδω 331
 ἐνέζομαι 345
 ἐνεῖκαι 412, 413
 ἐνεμα 24, 106, 192
 ἐνεκα 186
 ἐνεμια 24, 106, 192
 ἐνενήκοντα 287, 288, 289
 ἐνημα 106, 192
 ἐνήνοχα 317
 ἐνθα 284
 ἐνθοῖσα 191
 ἐνθόν 191
 ἐνίκωσαν 387
 ἐνίστατες 347, 388
 ἐννάετες 287
 ἐνναέτηρος 287
 ἐννέα 119, 287
 ἐννεάχειλοι 290
 ἐννεα 187
 ἐννεον 28, 318
 ἐννηέκοντα 289
 ἐννημι 336
 ἐν(ς) 192
 ἐνιάδε 190
 ἐντασιν 263
 ἐνταῦθα 28
 ἐντάφην 23
 ἐντες 414
 ἐντός 283
 ἐντων 388
 ἐνύπνιον 222
 ἐνώπια 231
 ἐξ 135, 191
 ἔξ 286
 ἔξεμι 345, ἔξει 326, 387
 ἐξελαύνω 376
 ἐξέπεμφθεν 365
 ἐξήκοντα 14, 288
 ἐξξανακάδεν 183
 ἔο 300
 ἐοῖ 300
 ἔοικα 392, ἔκειν 397
 ἐολέω 204
 ἐοντι 164, ἐόντων 388, ἐόντωσαν 389
 ἐόρακα 320
 ἐοῦ 300, ἐοῦς 300
 ἐπακούω 326
 ἐπαγγελλάμενον 193
 ἐπανῶ 322
 ἐπακτός 70, 417
 Ἐπαμεινώνδας 221
 ἐπαίτης 178
 ἐπειδὲ 123
 ἐπειθεν 321
 ἐπειτα 284
 ἐπεσι, ἐπεσοι 169, 263
 ἐπεφρον 330, 334
 ἐπηλγς 220
 ἐπίηρσεν (ἐπαρρόλοκα) 346
 ἐπίβδαι 83, 180
 ἐπιβήτωρ 227
 ἐπιδέκατος 230
 ἐπιθυμέω 216
 ἐπιμέλεσθαι 190, 390, ἐπιμελήθην 23, ἐπιμελήθησονται = ἐπιμελήθησέντι 22
 ἐπιπορόντι, ἐπιποροῦντι 108

- ἐπισαμανέσθω 389
 ἐπισταίμεσθαι 383
 ἐπίσταμαι 324, 331, 381
 ἐπιστατέω 108
 ἐπισυνίσταται 382
 ἐπιστελλαντος 193
 ἐπισχερό 233
 ἐπίσχευς 323, 376
 ἐπιτάδουμα 89
 ἐπίτεξ 220
 ἐπιφέρω 345
 ἐπιχράω 30
 ἐπιόμαι 160, 314, 315, 323,
 ἐσπετο 334
 ἐπομμάδιος 192
 ἐποψ 229
 ἐπίτα 133, 154, 168, 169,
 171, 286
 ἐπιτάκις 293
 ἐπιτακόσιοι 290
 ἐπιτάς 291
 ἐπύλλιον 222
 ἔραμαι, ἐράω 332, 333,
 356
 ἐρασθεῖς 398
 ἐρατίζω 343
 ἐργαζήται, ἐργάζονται
 350
 ἐργάσαντο 319
 ἔρδω 183, ἔρξα 346
 ἔρεβεννός 28
 ἔρεβος 133, 134, 233
 ἔρεισμα 227
 Ἐρεμῆς 115
 ἐρέπτομαι 340
 ἐρετή 67, 92
 ἐρετμός 224
 ἐρέντω 182
 ἐρεύνομαι 333
 ἔρευθος 68
 ἐρέω 356
 ἐριίζω 343
 ἐρινεός 212
 ἔρις 253, 261
 Ἡερμᾶ 171
 Ἐρμῆς 109, 123, 239, 240,
 245
 Ἐρμῶνοσσα 93
- Ἐροτοκλίας 90
 ἐροτός 23
 ἔρω 169, 314, 318, 333,
 ἐῖρωπον, ἡῖρωπον 318
 ἔρρεον, ἐρρύηκα 1. ῥέω
 ἐρρηγεία 1. ῥήγνυμι
 ἐρρήθη 188
 ἔρομιμαι 1. ῥίπτω
 ἐρρομενέστατος 282
 ἔρσην 192
 ἐρσηθῆναι 224
 ἐρσηθός 68, 83, 115, 148,
 155, 223
 ἔρσημα 227
 ἐρύω 330
 ἐρχομένοις 31, 244
 ἔρω 349
 ἔρως 255
 ἐς 192, 202
 ἔσγονος 190
 ἐσδέκα 287
 ἐσδέλλοντες 160, 161
 ἐσθός 143
 ἔσκε 176, 337
 ἐσκηδέκατος 287
 ἐσλός, ἐσλός 187
 ἔσσονται, ἔσσονται 169
 ἔσπενσα 191
 ἐσπέριος 221
 ἔσπερος 171, 223
 ἔσπιλον 192
 ἔσσ 191
 ἐσσεῖται (εἰμί) 350
 ἔσσεσθαι (εἰμί) 190, 412
 ἔσσο (ἔννυμι) 323
 ἔσταθι 327
 ἔστε 323
 ἐστία 167
 ἐστροτεύαθι 383
 ἐστώς 130, 134
 ἐσύνηκεν 318
 ἔσχατος 190, 282
 ἐτ 202
 ἔτειος 222
 Ἐτεοκλῆς, Ἐτοκλέης 108
 ἔτερος 92, 280
 ἐττά 189
 ἔττε 190
- εὔ 300
 εὐαγγέλιον 222
 εὐαθε 186
 Εὐβάλλης 144
 Εὐβοεύς 226
 εὐγενής 255, 272, 276
 Ἐνγυτονίδα 239
 εὐγλώθ(θ)οι 182
 εὐδαίμων 276, 280, 282
 εὐδομος (= ἔβδομος) 163
 Εὐφάγορα 145
 Εὐφαινῶ 145
 εὐφρετάσσαν 187
 Εὐφροῦς 86
 εὐφρομος 86
 εὐφροφίαν 186
 εὐθύς 283
 εὐφωρία 186
 εὐκλεᾶ 261, 265
 Εὐκράτω 259
 εὐκτός 189
 εὐληρα 188
 εὐνους 275
 εὐπάτορα 78
 εὐπορέω 217
 εὐρίσκω 330, 338, εὐρέ
 135, 319, 327 εὐρήκε 408
 εὐρύοπα 239
 εὐρύς 116, 184, 279, 282
 εὐσχάμενος 179
 εὐφροσύνη 224
 εὐχαριστώμεν 120
 εὐχετάομαι 341
 εὐχομαι 161, ἡνέχομαι 319
 εὖω 73, 171, 333, 346
 εὐώδης 225
 ἔφθεγμα 188
 ἔφθερα 24
 ἔχοισι 192
 ἔχουσι 170
 ἔχω 171, 410, 411, 417,
 ἔχον, ἡχον 318, σχέως
 388, σχήσω 349, σχοί-
 μεν 326
 Φαδιούλογος 145, 186
 Φάναξ 21
 Φέ 300
 Φηέ 186

- Φεφαδηχότα 321
 Φεφρημένα 187
 Φεφυκονομειόντων 24
 Φέθεν 31, 186, 300
 Φειζός 163
 Φείκει 262, 287
 Φείκοσι 288
 Φηκαδάμιος 186
 Φηκαδάμιος 67
 Φεκέδαμιος 93, 186
 Φέξ 286
 Φέπος 81, 144, 145
 Φέργαζε 183
 Φέργον 21, 144, 145
 Φέτος 143, 144, 145, 271
 ΦϜ 186
 Φήλω 189
 Φήρω 163
 Φικαστός 292
 Φίκατι 22, 115, 145, 287
 Φίν, Φίο, Φίω 107, 300
 [F]is 220
 Φοίφος 21, 186
 Φοῖ 186, 300
 Φαίδημι 397
 Φοιχέοιεν 145
 Φοῖκος 88, 145, Φοῖκω
 213, 232, 283
 Φός 186
 Φράιρα 87, 187
 Φρῆξις 187
 Φρήτα 187
 Φυκία 88
 Ζά 31
 Ζάθεος 28
 Ζάκοτος 28
 Ζάλος 167
 Ζανός 255
 Ζατεύω 334
 Ζάτημι 334
 Ζάω 91, 161
 Ζδεύς 169
 Ζέ 23, 163
 Ζέκα 192
 Ζειά 167
 Ζερεθρα 160
 Ζεστός 167
 Ζεύγνυμι 167, 169, 336, 346, 379
 Ζευγνύω 336
 Ζευκτός 67, 180
 Ζεύς 210, 258, 73, 74, 83, 89, 107, 183, 219, 230, 232, 252, 255, 257, 259, 261, Δί, Δί 119, Δία 261, Διεί 260, Διφός 144, 145, 260, Διός 83, 255, 260
 Ζεφνυίδεος 240
 Ζέω 119, 161, 183, 395, 396
 Ζήν stb. 73, 183, 232, 255, 259—261
 Ζητέω 320, 396
 Ζήης 83, 259
 Ζίκαα 23
 Ζόανδρος 107
 Ζόη 107
 Ζός 107
 Ζούγωνεο 86
 Ζούπυρος 183
 Ζυγόν 12, 21, 169, 220, 232, 233, 234, 236
 Ζύμη 167, 169
 Ζῶα 183
 Ζωάνδρον 107
 Ζῶμα 227
 Ζώννυμι 336, ἔζωσται 395
 Ζωπύρω 183
 Ζωστήρ 167, 255
 Ζώω 107, 161, 183, 214
 ῆ 283
 ῆ 332
 ῆβάσχω 337
 ῆβάν 318, 319
 ῆγεμονέω 340
 ῆγεμών 227
 ῆγέο 109
 ῆγίτωρ 227
 ῆγραται 319
 ῆδεῖα 219, 226
 ῆδεν, ῆδη 318, 401
 ῆδομαι 315, ῆσθην 315
 ῆδύς 276, 86, 145, 186, 202, 219, 226, 255, 260, 261, 262, 263, 264, 272, 278, 279, 281, 284
 ῆείδη 318
 ῆέρος 86
 ῆετίων 178
 ῆθμάριον 204
 ῆίθεος 155
 ῆκα 319, 395
 ῆλεκτρογόννης 107
 ῆλιος 69, 119, 227
 ῆλνθον 209
 ῆμα 134
 ῆμα 171, 332, 383, ῆται 169, 383, ῆσται 332, 381, 412
 ῆμαρ 213, 257
 ῆμας, ῆμας, ῆμας 298
 ῆμβροτον 28
 ῆμέδμινον 178
 ῆμεῖς, ῆμεῖς 21, 136, 188, 295, 297, 298, ῆμείων 298
 ῆμέρες 26
 ῆμερίς 228
 ῆμέτερος 223, 280, 301
 ῆμί 105, 188, 332
 ῆμιν, ῆμῖν 298, 300
 ῆμιορήμιον 188
 ῆμισσον, ῆμισσον 185
 ῆμιτθον 185
 ῆμνον 92
 ῆμῶν, ῆμῶν 298, 300
 ῆν 25
 ῆνατος 186, 292
 ῆνεγκον 317
 ῆνεικαν 380
 ῆνεχτιθησαν 318
 ῆνεμοῖς 228
 ῆος 143
 ῆπαρ 143, 171, 210, 257
 ῆπερ 309
 ῆπίστασο 381
 ῆρα 123
 ῆρακλειδαῖος 24
 ῆρακλεις 262, ῆρακλέους, ῆρακλῆος 120
 ῆργάσαντο 319
 ῆρημ 124
 ῆρι 217
 ῆροῖδα 107

ἦρος 119
 Ἡρώ 261
 Ἡρώδεια 93
 ἦρος 120
 ἦς (= εἶς) 192, 284
 ἰσεῖτε 350
 ἴσσω, ἦτιον 182, 278
 ἴσυχος 275
 ἴσχυμαι 189
 ἰστέθην 90
 ἴς 101
 ἴχα 320
 ἴχακε 180
 ἰχώ 219, 255, 259, 260, 261
 ἰώς 73, 107, 108, 132, 229, 255, 258, 272
 ἰάγω 78, τέθωκται 78
 ἰαιρός 185
 ἰάλαθ'αν, θαλάσας, θαλάτταν, θάλλασσαν, θάλλαν 175, 182, 204
 ἰάλλει 174
 ἰαναδόρον 109
 ἰάνατος 77, 123, 134
 ἰανατόω 342
 ἰάπτω 171, 183, ἐτάφην 171
 ἰάρανονδρον 192
 ἰαροῦ 25
 ἰάρος 192
 ἰαρο[ρ]υμαθος 193
 ἰάρος 192
 ἰαροσαλέος 180
 ἰάροσιπτος 192
 ἰάρος 192
 ἰαροσύα 192
 ἰάροσινος 180
 ἰάσσαν 171
 ἰάττω 279
 ἰανμάζω 342
 ἰεά 15, 134, 218, 220, 232, 233, 235, 237, 239, 241
 ἰεάινα 221
 ἰεγεῖτον 108
 ἰέημα 107
 ἰέητρον 33
 ἰέθις 177

ἰεθμός 224
 ἰεῖνω 161, 417
 ἰεοῖν 85
 ἰεμισθοκλῆς 177
 ἰεόδοτος 230
 ἰεόδωρος 118, Θεόδω-
 ρός 132
 ἰεόθειςτος 159
 ἰεός 89, 107, 118, 211, 213, 233, 235, 245, 246, 251
 ἰεόσημος 118
 ἰεότης 228
 ἰεουδῆς 106, 185
 ἰερεὺς 32
 ἰεσμαῖνω 342
 ἰεσμασίς 150
 ἰεσμός 161, 224
 ἰεσμο 184
 ἰεσρος 23, 192
 ἰεσμοφόρια 222
 ἰεσσασθαι 159, 191
 ἰετός 70, 81
 ἰευγένης, Θεόδωρος 85
 ἰεύεσθαι 149
 ἰεβαγενῆς 240
 ἰεβαῖς 92
 ἰηγάνω 335
 ἰεγμα 204
 ἰηγήρ 107
 ἰηθῆς 163
 ἰηκαν 319
 ἰηλητήρ 67, 150, 178
 ἰηλυκός 225
 ἰηλὺς 73, 74
 ἰηρ 79, 159, 185
 ἰηράσιμος 224
 ἰηρεῖω 341
 ἰηρητήρ 67
 ἰηρότροφος 231
 ἰησθαι 74
 ἰίγον 388
 ἰιώπιαστος 185
 ἰιός 92
 ἰιόφεστος 159
 ἰιλάσσαι 346
 ἰιναῖσκω 107, 338
 ἰινάσκω 337

ἰινατός 185
 ἰιήσκω, ἰιήσκω 107, 218, 322, 337, 338, 394, 397, 417, τεἰινακην 31, τεἰινηκα 316, 322, τεἰινηξί 322, τεἰινηεύς, τεἰινηώς 395
 ἰιητός 77, 84, 135, 185
 ἰοκλῆς 108
 ἰοκρίνιος 108
 ἰοκλείδης 85
 ἰομαῖς 163
 ἰοτιμίδης 118
 ἰοφάνης 118
 ἰοσυνκάρδιος 179
 ἰοσυνκίτης 179
 ἰοπέτα 187
 ἰοπετήρια 222
 ἰορῆς 171, 220, 258
 ἰορῶσκω 77, 337, 338
 ἰογάτηρ 134, 135, 210, 254, 261—264, ἰογα-
 τέρας 264
 ἰογατρίζω 343
 ἰιμός 69, 155, 208, 217, 224, ἰιμος 136
 ἰιμοβόρος 161
 ἰιση 86, 241, ἰιραις (acc.) 241 ἰιρασι 241, 283
 ἰοφειθίδης 177
 ἰιων 109
 ἰιμός 78
 ἰιωρακίζω 343
 ἰιώραξ 185
 ἰιορόθεος 177
 ἰια ἵαν 28, 284
 ἰιαμαι, ἰιασμαι, ἰιο-
 μαι 25
 ἰιρός ἰιρός 169
 ἰιασος 170
 ἰιατρόμαντις 230
 ἰιαρός 86
 ἰιαχον 318
 ἰιατῆραν 261
 ἰιδέ 135, 326
 ἰιδος 204
 ἰιδος 232, 235, 262, 265

ἰδρονον 318
 ἰδρῶ 272
 ἰδρώς 272
 ἰδυῖα 88, 184
 ἰεῖσι 31
 ἱερακίζω 343
 ἱέρακος 225
 ἱέρα 88
 ἱερέη 107
 ἱερεὺς ἱερός 24, 88, 124,
 258, 261
 ἱερῆα 108
 ἱερος 171
 ἱζάνω, ἱζω 318, 335
 ἱθάντι 324
 ἱθὺς 283
 ἱημι 167, 318, 333, 366,
 376, 377, 380, 387, 389,
 416, ἕξ 388, ἦκα 347
 ἱηρός 86
 ἱατήραν 144
 ἱκος 185
 ἱλαθι 327
 ἱλαος 187
 ἱλεως 107, 275
 ἱληθι 334
 ἱλλαίνω 342
 ἱλλας 187
 ἱλλιγγιάω 341
 ἱμάσθλη 224
 ἱμερος 171
 ἱμέρει 31
 ἦν 302
 ἦν 300
 ἰοι 302
 ἰός 69, 105, 186
 ἰουδαίζω 343
 ἰουῖω 86
 ἱπνός 115
 ἱππεύς 226
 ἱππεύω 340
 ἱππη 209
 ἱππιος 221
 ἱππόβοτος 230
 ἱππόδαμος 230
 ἱπποκράτης 85
 ἱππος 73, 85, 107, 119, 151,
 169, 184, 234, 244, 245

ἱπποτάδης 221
 ἱππότης 87
 ἱοις 261, 263
 ἱς 253, 271, ἱφι 28
 ἱοαίτερος 280
 ἱοδάνει 31
 ἱσθμοῖ 134, 217, 233, 245
 ἱολός 32
 ἱσος 21, 186
 ἱσόροπος 188
 ἱσπώρ 190
 ἱστασκε 338
 ἱστημι 366, 69, 81, 118,
 155, 169, 319, 321, 326
 —328, 331, 333, 348,
 349, 368, 376, 380, 387,
 389, 393, 407, 411, 415—
 417, ἑστάσαν 136, 367,
 396, ἑστην 367, ἑστηκα
 21, 319, 321, 328, 394,
 396, 403, 404, ἑστεός,
 ἑστώς 395, σταῖμεν
 368, στη stb. 84, 324,
 349, 367, 368, στήμεν
 324, στήσεια 325, στή-
 σας ἔχω 398, στῶ 324,
 367.
 ἱστωρ 227
 ἱσχάνω 336
 ἱσχω 171, 334, 335
 ἵτω (= ἱστω) 190
 ἵτης 227
 ἱτών (= ἰδών) 164
 ἱχθυάζω 342
 ἱχθύις 224
 ἱχθυοίς 228
 ἱχθύς 261, 262, 264
 ἰῶ 296
 ἰόγα 296
 ἱολκός 120
 ἰῶν 301
 κα 23
 καρβάλλω 23, 189
 καδ 202
 καδδῦσαι 189
 καδεστάνς 192
 καδέξομαι 317
 κατελόντωσαν 389

καθ' ἓνα 294
 καθεξῆν 350
 καθεύδω 316, 317
 κάθηναι 332, 381
 καθίζω καθῖσα 318
 καθορᾶν 316
 καί, καί, κήτέρω 123
 καίω, καῖναι 333, ἔκηα
 346
 κακ 189, 202
 κάκιστος 281
 κακκίβη 174
 κακκαθίζω 174, 343
 κακκάω 174
 κακοδαιμονιάω 340
 κακοδαιμονίζω 343
 κακοήθης 120
 κακόω 341, 342
 κάλαθος 225
 κάλαμος 149
 καλέσσαι 28
 καλέω 333, 341, 378 κά-
 λημι 23, 28, κεκλήσο-
 μαι 322
 καλφός 106, 186
 Καλλίαον 85
 κάλλιμος 224
 κάλλιπεν 123
 Καλλίπιοι 245
 Καλλιστος 175
 καλογνωρίζω 345
 καλός 106, 186
 καλώς 283
 καμ 188, 202
 κάματος 77
 κάμνω 215, 335, κέμηκα
 335
 κάμπτω κέκαμμαι 188
 καμπύλος 223
 κὰν 188
 καναχίζω 343
 κάνωβος 164
 κάνωπος 164
 κὰπ 122, 123, 189, 202
 κὰπί 123
 καπνός 184
 καππαδοκία 189
 κἀπρος 223

- καρδιά 91, 155, 180
 καρδιώσσω καρδιώτιω 342
 κάρζα 204
 καρῆναι 76, 77, 333
 κάρηνον 82
 καριθαῖος 180
 καρκαίρω 345
 καρτερόνς 247
 κάρτων 279
 καρχηδών 178
 κάς (= καί) 24
 κασκάνδιξ 177
 κάσμορος 176, 189
 κάστορε 234
 καστρίσιος, καστρίσις 27
 κὰτ 122, 202
 καταγρέθῃ 123
 κατὰ δύο 294
 καταξιάνς 192
 καταρρέω 187
 κατιαραύσειε 90
 κατὸ 123
 κατοικεῖουν·θι 356
 κατοικέντεσσι 263
 κάτοπιρον, κάτροπτον 150, 180
 κασιτᾶαί 190
 κανχός 172, 191
 καχάζω 157, 167
 κὲ 22, 25
 κεῖμαι 314, 331, 383, 404, 405
 κεν 28
 κεῖνος 302, 304
 κεῖνι 382
 κεκάδοντο 347, κεκαδών 334
 κέλαδος 82
 κέλευθος 251
 κελευσιάν 30
 κέλσαι 193
 κέννος 167
 κέντωρ 204
 κεράννυμι 336
 κέρας 82, 91
 Κέρβελος 149
 κερματίζω 343
 Κερυνών 177
 Κεσσάνδρα 93
 κεύθω 333
 κεφαλαργία 178
 Κη Μυρ(ίνωι) = καί εμ 123
 κηράζω 343
 κῆρος 22, 302, 304
 κηπάριον 222
 κῆρ 202, 220, 232
 Κήρουξ 28, 228
 κηθαρίζω 343
 κηθαροδός 33
 κίλισσα 221
 κίνδυνι 253
 κλοναν 261
 κίρνημι 334
 κῖς 310
 κῖς 160, 219, 220, 234, 235, 258, 259, 261, 262, 264
 κισσάω 341
 κίχρημι 334
 κλάζω 336, 340, 349, ἔ-
 κλαγξα 336, κεκλήγον-
 τες 28
 κλαῖω, κλάω 28, 92, 116, 184, 330, 350, κλαυσού-
 μεθα 350
 Κλαύκων 67, 177
 κλάω ἢ κλαίω
 -κλέας 240
 κλέφος 157
 κλεινός 119
 κλείς 89
 κλειτύς 227
 κλέομυς 174
 κλεόνεικος κλεύνεικος 88
 κλεοφών 120
 κλέπτῃς 221
 κλέπτω 350, 394, 395
 κληπίσω 338
 κλίνῃ 69, 75, 224
 κλίννω 184
 κλίνω 75, 106, 116, 149, 184, 320, 391
 Κλίωμαχος 92
 Κλίταρχος 150
 Κλίω
 κλόνις 226, 252
 κλύζω 330
 κλύμενος 331
 κλυτός 133, 225
 κλύω 75, 84, 32J, 327, 330, 334, 375, 417
 -κματός κμητός 77
 κνάμπτιω 177
 κνημῖς 253
 κνηζηθμός 224
 κόγχος 162
 κοινός 123, 241
 κοέρανος 88
 κοίρανος 116, 224
 κοῖτος 225
 κοκκίζω 343
 κοκκύζω 343
 κολοβός 225
 κολίχραις 31
 κολοσσόνς 192
 Κολύσταιος 175
 κομάοντες 29, κομοωντες 30, κομᾶντες 30
 κόμαρος 212
 κομιζώ 22, 191, κομοῦ-
 μαι, κομῶ 350, κομιτ-
 τέμενος 191
 κομιπάζω 343
 κонаβίζω 343
 κόνις 229, 271
 Κοπβίδας 175
 κοράσιον 186
 κόραφος 225
 κορέννυμι 336, ἔκορεσά-
 μην 346
 κόρφα 106
 κόρη, κούρη, κόρα 86, 106, 186, 187, 220, 223, 234, Κορει 86
 κόρηθρον 224
 Κόρινθος 123, 225, 245.
 κορίσκη 225
 Κόρυκτρα 92
 κόρυμοι (κόσμοι) 189
 κόρος κούρος 223
 κορυζάω 341
 κόρυς 191, 261
 κορύσσω 342

κορώνη 224	κύφων 227	323, 327, 328, 330, 333,
κοσκυλιάτια 177	κύων 28, 74, 232, 233, 255,	347, 349, 380, 381, 391,
κόσμος 189, 192	262, 263	393, 396, 416, 417
κοτυληδών 228	κωμωιδιδάσκαλος 178	λέκτρον 189
κραδίη 21, 76, 180, 211	κώρα 186	λεκχό 174
κράζω 408	λᾱας 271	λεπτύνω 342
κραναυν 246	λαγβάτος 204	λέπω 81
κράνος 224	λαγχάνω 335, 380, 394	λευκαίνω 342
κράτιστος 281	Λαερτιάδης 221	λευκός 73, 148
κρατός 82	λάζομαι 330	λεύσσα 330, 340
κράτων 134	λάθρα, λάθρη 33, 233	λέχιος 187
κραυγάζω 343	λαι[Ϝ]ός 72, 222	λέων 204
κρέας 157, 229, 262, 265	λαῖνος 224	λεώς 25, 244
κρείσσων κρείττων 25,	λακάνη 90	ληός 25, 107, 224
29, 182, 279	λακπότητος 204	Λητώ 255, 258, 260, 261
κρέμαιμαι 324, 332	λακωνίζω 343	Ληάβετος 149, 187
κρεμάννυμι 346	λαλάζω 343	λθαβόν 149, 187, 318
κρεννέμεν 184	λάλαξ 228	λίην 33
κρέσσων 183, 279	λαλίστερος 280	λίθαξ 228
κρέτος 23	λαμπάς 228	λίθος 222
κρητήρ 84	λαμβάνω 22, 33, 135, 136,	λίθος 251
κρή 202	149, 187, 216, 318, 325,	λικριφίς 134
κρηθέντων 308	327, 330, 335, 388, ελά-	λιλαίωμα 184, 340, 346
κρινόλαος 88	βοσαν 387	λιμήν 227
κρίνω 340, 389	λαμπετόωντι 109	λίνεος 222
κρύπτω 215, 346, 403	λανθάνω 335	λίσομαι 183, 340
κτιάομαι κέκτημαι 320,	λᾱνος 77	λιταί 213
393, 397	λαός 25, 30, 244	λιταίνω 340
κτείνω 184	λάπτω 350	λίτρα 155
κτένω 184	Λάριχος 118	λίτρον 151
κτίλος 223	λάρναξ 178	λλήξειεν 187
κτιῆμα 227	λᾱς 271	λόγος 78
κτείνω κτένω 106	λάσιος 188	λοόομαι 314
κτέανον (κτιάομαι) 91	λάσκω 190, 337	λύγξ 220
κτείνω κτένω 176	λατρεύω 340—341	λυδία 221
κτάμενος 331	Λατώ 261	λύκαινα 221
κτίσις 168	λαύρα 204	Λυκάμβα 240
κτείνω hsz ἔκταμεν 331	λάφρη 178	Λυκομίδης 87
κτίζω hsz ἔκτικα 320	Λεαρέτη 107	λύκος 15, 152, 160, 168,
κτανεᾶν 137	λέβινθοι 161	220, 232, 233, 234, 235,
κύρβις 71	λέγω 26, 78, 204, 321, 324,	246
κυδάζω 343	346, 353, 387, 389, 394	λυμαίνητοι 382
κυδίων 30	Λειβία 163	λυπέω 340
κύλων 86	λείβω 154	λύσιος 259
κυμερεῖναι 23	λειμών 227, 254	λύχνος 189
κυνέω 336	λειστής 89	λύω 27, 190, 378, 383, 388,
κυνηγέτης 227	λείπω 68, 73, 78, 120, 135,	403—405, 407, 417, λυ-
κυνθυκῶ 93	136, 188, 210, 276, 317,	σάσιτο 190

λωίων 279
 λῥστος 281
 λώνη 81
 λρών 279
 μ³ 122
 μά 23
 μαγαδίζω 343
 Μαγαρικός 92
 μαζός 190
 Μαινολίω 116
 μαίνομαι 314, 340, 348,
 μέμνηρα 314
 μαῖντορ μαῖντς 149, 258
 μάκαρ 276
 Μακεδόνεςσι 231
 μακράν 283
 μακρός 223
 μάλα, μάλιστα 77
 Μαλεάτεια 93
 μάμια 229, μάμμη 174,
 209
 μάν 23, 85
 Μανή 123
 μαντεύομαι 341
 μάντις 261
 μαογαίνω 342
 μαομαίρω 340
 μάοραμα 334
 μάοττορ 258
 μάοττς 149, 258, 263
 Μασδορανοί 169
 μάσσω 182
 μάτηρ 25, 68, 78
 -ματό 75
 ματίζω 343
 ματροιάν 86, 90
 μάχη 240
 μάχομαι 314
 μέ 123, 135, 210, 294, 297
 Μεαλίνα 164
 Μεγάλεις 23
 Μεγαλλέους 187
 μεγαλύνω 342
 μέγας 162, 276, μεγάλη
 164, 191
 μέδων 79, μεδέουσα 32
 μέζων 25, 183, 279
 μέθν 232, 262

μεθύνω 88, 144
 μείγνυμι 217, ξμείχθης
 348
 μειδῆσαι 1:8
 μείζων 25, 29, 183, 279
 μείλανι 109
 μείς 66, 258
 μείων 279
 Μέγκω, Μεκγήω 175
 μελαγχολάω 341
 μέλαινα 181
 μελαίνω 342
 Μελάνθιος 178
 μελανότης 228
 μελάντατος 282, μελάν-
 τερος 279
 μέλας 276, 258, 262
 μέλδομαι 330
 μεληδόν 271
 μέλι 257, 262
 μελίσκον 225
 μέλισσα μέλιττα 182
 μέλλω 318
 μέμβλωκα 187
 μέμονα 209, 393, μεμά-
 τω 327, 388
 μέμορθαι 321
 μὲν 297
 Μέννει 174
 μενοινάω, μενοίνεον 91
 μένω 330
 μέριμνα 188
 μερίς 228
 μέρμερος 188
 μεσαίτερος 280
 μεσήεις 228
 μεσημβρία 187
 μεσόμνη 188
 μέσος 176, 182, 221
 μέσος 176, 182
 μετεκίαθε 110
 μετέχει 216
 μέτρον 181, 189, 190, 224
 μέντος 182
 μεϋ 296
 μεϋς 258
 Μηειάλη 164
 μή 87

μηδίζω 343
 μήδομαι 79
 μηκύνω 342
 Μημόφιλος 177
 μὴν 66, 176, 258, μεινός,
 μεινός 87, 258, μῆ-
 ναν 261, μῆνος, μῆ-
 νος 87, 176, 192, 258
 μηνίω 216
 μής 258
 μήτηρ 86, 151, 2:7, 232,
 233, 235, 262
 μητίομαι 314, 340
 μητροπάτωρ 231
 μία 284, μία μία 229, 294
 Μιαλίνα 164
 μίασμα 227
 μιγάζω 183
 μικιχιδδόμενος, μικιχι-
 τομένων 183
 μιχζός 189
 μικχύλος 223
 μικρός 189, 284
 μιμνάζω 343
 μιμναίσκω, μιμνήσκω,
 μιμνήσκω 216, 337, 338,
 408, μέμνημαι 316, 320,
 322, 393
 μινών 336
 Μίργος 170
 μίσγω 334, 337
 μισθός 120, 168, 245
 μισθώω 119, 326, 411
 Μιτυλήνη 93
 μίμεγα 189
 μοῖραν 28, 189
 μνάομαι 161, 188
 Μνάσσα 108
 Μνήγειος 144
 μνήμα 234
 μνήμη 189
 μνήμων 216
 Μνησώ 261
 μοι 135, 296, 301
 μοῖρα 184
 μονάς 291
 μορμολύττω 178
 μόρμος 229

μορμύρω 318
 μορφή 180
 μοσχύνω 342
 μου 296
 μουσίδδει 163
 μουσικά 225
 Μουρμακίω 86
 μοχοῖ 86
 μυθεῖται 120
 μυθεῖσθαι 32
 μύλλω 71
 μυρίος 241, 291
 μυριοστός 292
 μύριμιξ 177
 μύρω 326
 μῦς 69 220
 Μυτιλήνη 93
 μυχλός 21, 187
 Μόσαι 22
 ναιειάω 341
 ναίω 116, 183, 217
 νάννος, νάννη 229
 ναός 244
 νάσος 32
 νανκλήλου 177
 νανκραάτωρ 178
 ναύλλον 175
 ναῦος 186
 ναῦς, νηῦς 28, 73, 107,
 145, 186, 220, 233, 234,
 259—264, νεός, νηός
 (gen.) 260, νήεσσι 263
 ναύταν 24
 ναντίλεω 149
 νέαξ 228
 νεανίας 120, 221, 239, 243
 Νεάπολις 230
 νέφος 21, 220
 νέηλος 220
 νεηνίας, νεηής 86
 νεηνίω 33
 νείφει 188, 329
 νέμος 229
 νέμω 176, 325
 νένευκα 321
 νέννος, νέννα 229
 νέομαι 322
 νέος 120, 151, 204

νεότης 191, 228
 νεόω 340
 νεῦμα 227
 νεύω 108
 νεφέλη 154
 νεφεληγερέα 28, 239
 νέφος 154
 νεός 33, 186, 244
 νηός 33, 245, 246, 247
 νήπιος 185, 230
 νήπιονος 230
 νῆσος 32
 νηῦς l. ναῦς
 νίζω 183, 322
 Νίκα(ν)δρος 191
 νικάω 22, 119, 378
 νίκη 120, 240
 νικηφόρος 230
 Νικίας 221, 240
 Νικόν 261
 νικώντεσσι 120
 νῖν 32
 νιναθές 258
 νίπτρον 189
 νίσομαι 334
 νίτρον 151, 178
 νίφα 161, 188
 νομάζω 342
 νομεύς 226
 νομιζω 326
 νόμισμα 227
 νομός 85, 220, 247
 νοσηλός 223
 Νόσσου 183
 νουνεχής 207
 νοῦς 89, 119
 νοῦσος 33
 νύ 68, 75
 νυκτερινός 204
 νύκτωρ 284
 Νυμειοί 192
 νύμφη 191, νύμφα 240,
 νυμφᾶν 32, νύμφησιν
 241
 νυμφικός 225
 νῦν 75, 208
 νύναται 382
 νύξ 70, 71, 191, 213, 216,

217, 228, 283
 νυός 21, 188, 211
 νυτί 189
 νώ 295, 297, νῶι 297,
 νῶιν 295, 297, νῶν 295
 νωίτερος 301
 νῶτον 78
 Ξεῖνι[ος] 106, 186
 ξεῖνος 25, 106, 186
 Ξενφάρορ 186
 Ξενφῶν 21, 186
 ξενία 221
 ξέννος 187
 Ξενοκλῆς
 ξένος 25, 106, 158, 168,
 186, 187, 191, 223
 ξύμβληντο 408
 ξυννόντι 175
 ξυράφιον 222
 ὁ (ῆ, τὸ) ragozása és kül.
 alakjai **303—304**, 89,
 123, 192, τεῖ, τῷς(dat.)
 τόνς, τάνς, τοῖς(acc.)
 τός 304
 ὀβελίσκος 225
 ὀβολός 93
 ὀγδόας 291
 ὀγδοήκοντα 288
 ὀγδός 145, 292
 ὀγδώκοντα 288, 289
 ὀγκος 76, 157
 ὄγκος 78
 ὄδε 230, 302, 303
 ὀδεῖνα 302, 303, 304, 310
 ὀδοιπόρος 230
 ὀδός 185
 ὀδός 15, 251
 ὀδοῦς 83, 92, 192, 228,
 261, 263, 277, 332
 ὄφως 264
 ὄζος 182
 ὄζω 318, 339, 349, ὄδα-
 δα 79, 320
 ὀγγνυμι 120
 οἶδα **403**, 33, 71, 79, 80,
 143, 155, 180, 190, 210,
 316, 322, 327, 375,
 391—394, 407, 411, ἴσθι

71, 115, 168, 181, 190,
327, 388, εἰδέσσω 397,
ἤδεα 397, ἰδνῖα, εἰδώς
416, l. μέγ εἶδον, ἤδαιν
οἰδάω 340
οἷφος 187, 285
οἷζυς 161
οἶκα 392
οἶκαδε 284
οἶκει 245
οἶκεῖος 184
οἶκίαις 240
οἰκοδόμηται 325, 350
οἰκόνδε 284
οἶκος 244, 213, 217, 232,
233, 245, 283
οἰκτίρω 184
οἰκτίρω 116, 184, 319
οἶμα 227
οἶμμοι 175
οἰνή 72
οἰνόεις 228
οἶνοϋς 120
οἰνόφλυξ 220
οἰνοχοεύν 341
οἶομαι 184, ᾠήθην 319
οἶος 285
οἶος 309
οἷς 68, 145, 219, 220, 259
263, 264, οἶεσι 263
οἶσω 317
ὄκκον 174, 185
ὀκρίοεις 228
ὄκρις 78, 226
ὀκτακόσιοι 86, 286
ὀκτίας 291
ὀκτό 286
ὀκτοκαίδέκτος 286
ὀκτώ 13, 68, 73, 286, ὀκ-
τώ 286
ὀλαί 92
ὀλεῖζων 279
ὀλέκτανον 178
ὀλισθαίνω 335, 336
ὀλισθανέω 350
ὀλισθάνω 335, 336
ὀλκός 220

ὀλλυμι, ὀλώλεα, ὀλώλη
ὀλλυς 229 [397
ὀλος 106, 186, 223
ὀλότης 271
ὀλοφύρομαι, ὀλοφύρω
116, 184
Ὀλυμπία 213, 233, 240
ὀμβριος 221
ὀμηγερέες 262
ὄμμα 188
ὄμνυμι 214, 327, 336, 379
ὀμώμοκα ὀμοσα 350,
393
ὀμνῶ 336
ὄμοιος 216
Ὀμολόιον 106
ὀμόομαι 350
ὀμόγγνυμι 336
ὀμός 92, 235
ὀμόσσαι 28
ὀμφαλός 154
ὄν (άν) 122
Ὀνασαγόραν 24, 240
ὄνδικα 90
ὄνε 24, 302—302
ὄνειδίξω 343
ὄνέθεικε ὄνέθηκε 23, 90
ὄνι 303, 304
ὄννα 105
ὄννιθα 189
ὄνομα 256, 84, 115, 151,
212, 215, 227, 232, 257,
259, 272
ὀνομάζω 342
ὀνομανέω 350
ὄνν 24, 303, 304
ὄννμα 85
ὀννμάξομαι 32, 350
ὀννμάσω 350
ὄννξ 71
ὄξιη 86, 87
ὄξυρεπής 188
ὄξυς 92, 220
οον (= οὐ) 89
ὀπάζω 343
ὀπερ 309
ὀπίσω 182
ὀπλοφύλαξ 230

Ὀποντίοις 164
ὀπόραι 25, 170, 183
ὀπόντιος 182
Ὀποῦς 228
ὀππατα 185
ὀπιέον 70
ὀπιήσει 191
ὀπιώ 286
ὀπνι 159, 310
ὀπνυς 159, 310
ὀπρις 174
ὀπωρ 170
ὄρ ρα (= ὄν ρα) 187
ὄρῶν 21, 107, 109, 120,
316, 411, ὄμμα 392
ὄρέγω, ὄρωρέχεται 395
Ὀρέστια 240
ὄρέστερος 223
ὄρέων 263
ὄρφος 21, 186
ὄρθός 92, 185, 223
ὄρθός 341
ὄρῖζω 186
ὄρκεῖω 350
ὄρμας, ὄρμησα 318
ὄρνιθεύω 341
ὄρνίθιον : 22
ὄρνιθος 229
ὄρνις 226, 258
ὄρνιχος 229
ὄρνυμι 192, 327, 330, 336,
379, ὄρώρηκα 320, ὄρ-
σα 192, ὄρορον 334
ὄρος 186
ὄρος 186
ὄρώω 29
Ὀρριπιτος 192, 193
ὄρρος 25, 106, 192
ὄρωδεῖν 92
ὄρωσθῆρη 106
ὄρφανικός 225
ὄρφανός 134
ὄρχαμος 28
Ὀρχομενός 92
ὄς (= suus) 301
ὄς 143, 206, 309
ὄσσοι 160, 310
ὄσος 309

- ὅσπερ 309
 ὅσα 182
 ὅσσε 182
 ὅσσον 182
 ὅσι^α 247
 ὁστικός 225
 ὅστις, *ὅτις* 310, 230, 309.
 *δ*του 310
 ὁσφραίνομαι 192
 ὁσφύς 204
 ὅτε 284
 ὁτεία 160, 310
 ὅτερος 309
 ὅτιμι 309, 310
 ὅτι 31
 ὁτρύνω 106, 116, 184, 340
 ὅτιω 175
 οἷ 295, 300
 οὔδεος 91
 οὔδοξ 33, 106, 185
 οὔθαο 155, 232
 οὔθιο (= οὔθ'οῖ) 202
 οὔκ 202
 οὔλαι 92
 οὔλος 106, 186
 οὔμεξ 299, οὔμιων 299
 οὔνεκα 123
 οὔνομα 33, 109
 οὔπω 283
 οὔρα 106, 186
 οὔρανόθι 284
 οὔρανίων 227
 οὔτοσί(ν) 152
 οὔτάζω 319
 οὔτος 303, 21, 32, 89, 123,
 302, οὔτο 303
 οὔτω 170, 217, 283
 οὔτως 170, 283
 οὔχι 230, 302
 ὀφείλω 318, 392
 ὀφθαλμιάω 341
 ὄφις 161, 232, 234, 337
 ὀφλισκάνω 336
 ὄφρα 143
 ὀφροῦς 235, 259, 261
 ὀφροίμα 145, 341
 ὄγμα 204
 ὄχος 145, 158, 162
 ὄψ 220, 232
 ὀψιαίτερος 280
 ὄψομαι 349
 πᾶ 160, 310
 πάγη 162
 παιδεύω 202, 258, 261,
 397, 411, 416
 παιδῆα 88
 παιδίον 222
 παιδίσκος 225
 παίηων 109
 παμπάλη 229
 παῖς 261, 263, παιδεσ(σι)
 263, παῖδες τινων 136
 παῖς (= πᾶς) 192
 παῖσα 25, 176, 183, 192
 παισικρέοντες 263
 παιράσσω 185
 παιών, παιωνίζεται 109
 παλαίτερος 280
 παλαιάματος 231
 παλάμη 77
 πάλλω 335, πεπαλὼν 334
 παλύνω 76
 Παναμύω 109
 Πανέλληνας 19
 πανθάναω 336
 παννυχίζω 343
 πάνσα 21, 24, 176, 183,
 πάνσαν 22
 πανιαχοῦ 283
 πάντηρ 190
 παντότης 228
 πάντως 283
 πάπλω πάπλω 174, 229
 παρ 23, 122
 παρά 122
 παραβάλλω 317
 παραγενέσθαι 190
 παραι 283
 παραιβάτης 227
 παραισῆας 228
 παρένθη 191
 παρέχω 359, παρέσχον
 135
 παρθεν(ε)ών 228
 παρθύσεται 324
 παρίστημι 381
 παρκάλει 23
 πάρος 77
 πᾶς 276, 21, 134, 136, 176,
 183, 192, 262—264, πάν-
 τοις 264
 Πασαδάφο 240
 πάσσαλος 31, 162, 183
 παστάς 190
 πάσχω 172, 176, 181, 192,
 336, 417
 πατερίζω 343
 πατήρ 256, 21, 70, 78, 79,
 80, 131, 133, 134, 153,
 209, 210, 223, 227, 231,
 232, 235, 252, 253, 254,
 259, 262—264, πατά-
 ρα 90
 Πάτνος 188
 πατράδελφος 230
 πατρίδαν 27
 πατρίδιον 212
 πάτριος 144, 221
 πατροδ 202
 πατροῖς 107
 πατρώιος 107
 πατρώας 265
 πάτριος 252
 παῦρος 72
 πανσάννιαιος 175
 παῦω 108
 Πάφιοι 144
 πάχηρ 189
 παχύλος 223
 παχύνω 342
 πεδᾶ 23
 πέδον 83, 220
 πεζός 70, 133, 183, 221
 πεῖ 283
 πειδεύω 387
 πειθόνδας 88
 πείθομαι, πείθω 216, 252,
 328, 333, 396, 408, πέ-
 πεια 395, πέπεισται
 395, 412, πεπιθεῖν 328,
 333, 347, πέπισθι 181,
 πέποιθα 72, 324, 328,
 394, 408, πεποίθα
 397, πείσομαι 88, 192,

- πεσέομαι 164
 Πείθως 259
 Πειραιῶς, πειραιᾶ 118
 πειρασέσθαι 350
 πειράσται 184
 πέσει (= τείσει) 24
 πέκτω 338
 πελάθω 338
 Πελασγικός 225
 πελαιίνω 343
 πέλλα 184
 πέλλντρον 187
 πέλωρ, πέλωρον 253
 Πελώραν 85
 πεμιάζω 160, 343
 πεμιάς 160
 πέμπε 151, 159, 160, 286,
 πέμπων 286
 πέμποτος 292
 πέμπτος 160, 292
 πέμπω 191, 326, πέπομ-
 φα 394, πέπεμμαι 396
 πέ(ν)δε 191
 πένης 276
 πεντάκις 286
 πεντακόσιοι 286
 πέντε 151, 160, 207, 286
 πεντέτους 286
 πεντήκοντα 288
 πεντηκοστός 292
 πεντηκοστής 227
 πέντος 292
 πέος 118
 πέπεται 325
 πεπληρόκοντα 24
 πέπιω 376
 πέρ 122
 πέραμος 108, 176
 πέραν 283
 περάω, ἐπέρασα 346
 πέρθαι 178
 πέρι 134, 135
 περιάγω 345
 περιαιπτεῖς, περιαιπτε-
 ιῖς 191
 περιβάλλω 317
 περιγίγνομαι 217
 περιδίδωμι 150
 περιδόμεθον 362
 Περίκλεις 262
 Περικλῆς 119
 περίπλους 244, 246, πε-
 ρίπλοις (plur. acc.) 246
 περισσόν 182
 πέρνημι 334
 πέροραμος 108, 176
 πέροραι 184
 Πέροα 240
 πέσδον 183
 πέσσυρες 24, 160, 185, 286
 πέσσω 182, 191, 333, 417
 πετάννυμι 336, ἐπέτασα
 346
 πειθαλός 180
 πέτομαι 347, ἔπιτα, ἔ-
 πιτην 82
 πέτρατος 291
 πετρέεντος 107
 πενταράκοντα 288
 πέτταρες 24, 185, 286
 πέττω 182, 204
 πεύθομαι 66, 131, 177,
 πενσεῖσθαι 350
 πέφεται 161, 320
 πεφνεῖν, πεφνέμεν 319,
 334
 πεφνός 417
 πῆ 160, 283, 310
 πήγνυμι 162, πέπαγε 319,
 πεπαγοῖην 334, πεπή-
 γα 393
 πηγνύω 336
 Πηγός 162
 Πηλείων, Πηληϊών 110
 πηλεύς 226
 Πηληιάδεω 27
 Πηλῆς 24
 πηλίκος 310
 πηνίκα 284
 πήποκα 233
 πήριξ 163
 πηχίσκος 225
 πῆχυς 254, 226, 232, 252,
 258--264, 272, πήχεφε
 262
 περός 223
 πιθανός 224
 πίδαρχος 88
 πίλναμαι 334
 πιλνάω 335
 πιμπλάω, πιμπλέω 334
 πίμπλημι 216, 329, 333,
 334, 347, 408, πλήτω,
 πλήτω 107, 329, 333
 πιμπρώω 334
 πίμπρημι 326, 334
 πίνω 215, 314, 335, πίνει
 377, 387, ἔπιον 335,
 πίθι 74, 327, πέπωκα
 335
 πίομαι 324
 πιπιῖζω 174
 πιπάσκω 337
 πῖτω 217
 πίοσα 182
 πίοσι 258, 263
 πιστόω 341
 πίσυρες 28, 70, 71, 160,
 185, 286
 Πιάνη 185
 πιτάω 335
 πίννημι 335
 πίνω 335
 πῖντα 182
 πιτυλεύω 71
 πῖνυς 219, 252, 255
 πίων 258
 πλάζω 336, ἐπλαξα-,
 πλάξομαι 336
 πλάθανον 155
 πλατύς 21, 154, 226
 πλές 279
 πλείονες 264
 πλεῖστος 73, 279, 281
 πλείων 279
 πλεκτός 327
 πλέω 338, πέπλοχα 394
 πλέον 108, 279
 πλεονάζω 342
 πλέψ 232
 πλέω 73, 120, πλεύσω
 349
 πληθύς 271
 πλήθω 338

- πληκτίζεσθαι 343
 πλήρης 69
 πλησίον 283
 πλήσσω, πλήττω 25, 182,
 πέπληγα 320
 πλῆρες 276, 279
 πλίνθος 251
 πλίονα 92
 πλός 278
 πλότει 23
 πλοῦς 244
 πλούσιος 164
 πλούτος 225
 πλωτός 89
 πνέω, πέπνευκα 393
 ποδαπός 225, 310
 πόθεν 160, 284, 310
 πόθι 160, 284
 ποῖ 283, 310
 ποία 223
 ποιγραψάνεσθω 192
 ποίεσις 192
 ποιέω, ποιῶ 108, 144, πο-
 ῆσω 108, 144, 322, πο-
 ῆσσαι 190, ποιεῖσθαι
 190, ποιήσης 324, 350,
 ποιῶτο 118
 ποικίλος 134
 ποιμήν 256, 133, 202,
 219, 233, 234, 252, 254,
 258—260, 262, 263, 272
 ποιονύττωσαν 389
 ποῖος 310
 πόλεμος 167, 169, 232, 244
 πόλερ 90, 170
 πόλιος 107
 πόλις 25, 33, 107, 119, 132,
 169, 189, 202, 226, 252,
 254, 255, 258—264, πο-
 λίσαι 24, 28, 263, πό-
 λεις 262, πόλιν 234,
 264, πολέειν 262
 πολίτης 211, 226, 240, πο-
 λίται 24, πολιτάν,
 πολιτάνων 241, πολι-
 τεω 25
 Πολιούχενος 86
 πολλά 283
- πόλλιος 108, 175
 Πολυκλείς 85
 πολύροην 188
 πολὺς 276, 284
 πολυτιμίδας 88
 πομπεύς 226
 πονηρός 223
 πόντος 162
 πόρδαλις 28
 πορνάμεν 334
 πόρνοψ 23
 πόρσωπον 179
 πορτί 150, 180
 πορφύρεον 227
 πορφύρω 71, 319, 345
 πός 24, 123
 πόσε 284
 Ποσειδάων, Ποσειδών,
 Ποσειδών 21, 108, 261
 πόσις 68, 252, 258, 260
 Ποσιππίς 175
 πόσος 310
 πόστος 182
 πὸτ 122
 πόταμος 136
 πότε 284
 ποτελάτω 333
 πότερος 133, 136, 280, 310
 ποτί 24, 122
 Ποτιδάν 21
 πότνια 218, 239
 ποῦ 216, 235, 283, 310
 Πουλυδάμα 261
 πούς 256, 21, 28, 83, 133,
 134, 207, 208, 219, 220,
 234, 240, 253, 358—264,
 πόδεσσι 28, 263, πο-
 δοῦν 234, ποσί, ποσσί
 191, 263
 πρακσίται 350
 προῖμα 188
 πράξις 259
 πράσις 226
 πρᾶσσόντασσι 263
 πρᾶτιστος 291
 πρᾶτος 120, 291
 πρᾶττω 25, 86, πέπραγα,
 πέπραχα 395, πρᾶξει 350
- Πραύχαι 87
 προγγενταί 190
 Πρεγίας 164
 προέβεντής 190
 προγενταίς 190
 προῖγνυς 159, 190
 Πρεῖας 109, 164
 προεβείον 106
 προσβῆ 262
 προέβνυς 88, 262
 προεβύτατος 245
 προεβύτερος 159, 163
 προγενταί 190
 προέγνυς 159
 πρήσσω 25, 86
 πρίαται 382
 πριγγεῖς 159
 πρό 84, 122, 123, 154
 προβαίνω 345
 προβάλλω 317, προῦβα-
 λον 317
 πρόκα 225
 προμάχοισι 30
 Προμηθία 222
 πρόμος 280
 προξενφος 21, 186, 223
 προξενία 186
 προξενος 186, 187
 πρὸς 24, 123, 135, 283
 προσάγω 204
 πρόστα 190
 πρόσφνξ 220
 πρόσω 182
 πρότι 24, 123, 283
 προτίθημι 119, 324, 368
 προῦνονς 253
 προῦπεμψε 118
 πρυνάνιος 259
 πρῶτος 119, 282, 291
 πτάρωνμα 336
 πτέον 86
 πτέρνα 107, πτέρων 189
 πτέρωνξ 228
 πτέσθαι 80
 πτήναι 332
 πτίσσω 169, 330, 336
 πτόλεμος 167
 πτόλις 169, 189, 259, 260,

- πτόλιφι 260
 πτύον 86
 πτύσσω 183
 πτυχή 183
 πτύω 183
 πύθω 330, 388
 Πυθώ 258
 πύλη 241
 Πυλογενής 230
 πυνθάνομαι 322, 333, πε-
 πύσθαι 412
 πύννος 189
 πύρ, πυροῖς 264
 πύρφος 21
 πυρόω 341
 πύς 159, 310
 πύστις 226
 πυτίξω 177
 πῶ 326
 πωλέω 216
 πώς 207, 258
 πῶς 310
 πῶν 226
 ῥάπτω 318
 ῥάπτης 148
 ῤαφίας 144
 ῥάφης 148
 ῥαψοδία 148
 ῥαψοδός 33
 ῥέζω 115
 ῥέω 187, 321, ῥορεον 187,
 318, ῥορούηκα 321
 ῥήγνυμι 187, 188, 318, 336,
 ῥορηξα 318, ῥορηγεῖα
 417, ῥήσσειν 336
 ῥήτρα 187
 ῥήτωρ 86, 148, 187, 262
 ρηοφαῖσι 21, 148, 187, 241
 ῥίγεις 120
 ῥιγγλός 223
 ῥιγῶω 119, 120
 ῥίζα 148
 ῥιζόω 341
 ῥιπτάζω 343
 ῥίπτω 320, ῥεῖρθαι 320,
 ῥοριμμαι 320
 ῥοδοδάκτυλος 231
 ῥοέον 187
 ῥοήξειν 188
 ῥοός 187
 ῥοοπίης 188
 ῥυστάζω 343
 σά 309
 σαββατίζω 343
 σάκος 185
 Σαλαμῖνι 217
 σάλπιγξ 258
 Σα]λφηδόνη[α] 191
 σάμερον 182
 Σάραπις 92
 Σανγένης 85
 Σανρος Σαουρος 88
 Σαυλάω 85
 σαφέστατος 282, 284
 σαφέστερος 279, 284
 σαφής 256, 262
 σαφώς 283
 Σάωνος 120
 σβέννυμι 336
 Σδεύς 183
 σέ 185, 229, σεῖο, σέο 298
 σεαντοῦ 300
 σε[βάσμιον] 183
 Σεβαστοῦ 175
 σέβομαι 183
 σέθεν 31, 298
 σεῖω, σέσεισται 395
 σελάννα 31, 188
 σελήνη 105, 188
 Σελινούς 228
 σεμνός 417
 σεμνότερος 279
 σεμνότης 228
 Σέξστον 175
 serindu 183
 σεῦ 298
 Σεύς 169
 σεύω 182
 σημαίνω, σεσήμασμαι 396
 σημειῶν 342
 σημερίνος 224
 σημερον 182, 283
 σηπεδών 228
 Σήοιπιος 163
 Σίβιλλα 93
 σιγαλός 223
 σιγᾶν 169
 σιγγλός 223
 σῆγμα 188
 σικία 91, 87
 Σιλωνίας 149
 σινδρός 187
 Σιούνεσις 86
 σιοφόρος 163
 σίς 24, 160, 161, 310
 σίς 161, 310
 σιτίον 185
 σῆτος 185
 σκαί[ς]ός 222
 σκαίρω 184
 σκαπάνη 162
 σκέπτομαι 67, 180
 σκευάζει, σκευάσαι 22
 σκίδναμαι 334
 σκύεις 110, 228
 σκύφος 179
 σκοπός 67, 180
 σκόρδον 109
 σκοτεινός 224
 σκύλαξ 160
 σμερδαλέος 189
 Σμιθίνα 119
 σμικρός 189
 σοβέω 340, 341
 σοί 299
 Σομφόρω 86
 σός 185, 301
 Σοταίροδοι 123, 245
 σοῦ 85, 118, 298
 σοντεῖρας 120
 σοφία 218, 221
 σοφίζω 343
 σοφίη 27
 σόφός 136, 185, σοφοῦ-
 σιν 246
 σοφώω 343
 σοφώτερος 279
 σπαδών 228
 σπαίρω 116
 σπηλνυξ 228
 σπαρνός 414, 417
 σποφδδάν 89
 σπών 347
 σσά 182, 309, 310

- σσεύαιτο 182
 σπάδην 284
 σπαρτός 149, 179
 σπάσκειν 338
 στασιάζω 342
 στάσις 169, 207, 258
 στατήρας 264
 σταιός 70, 80, 81, 168, 207, 418
 σταυρός 74
 στέατος 107
 στέγος 27
 στεγνός 224
 στέγω 158, 168
 στείρα 106
 στείχοντον 389
 στείχω 333, 347
 στέλλω 24, 193, 346 ἔ-
 σταλκα 395, 403, 405, 408, ἔσταλμαι 404, ἔ-
 στεيλα, ἔστειλα, ἔστειλλα 24, 193, 346
 στενάζω 343
 στέννος 187
 στεπιός 189
 στερέω 217
 στεροσκω 338
 στέροφος 161
 στίζω 346
 στόμα 27
 στομφάζω 343
 στόρνυμι 335, 336
 Στράβων 227
 στραγγάλη 92
 στρατόφι 28
 Στρατίτις 174
 στρέφω 348
 στροτός 90
 στρώμα 227
 στρωτός 76, 77
 στόξ 255, 220, 271
 σὺ 295, 298
 συνβότης 227
 σύγκλητος 251
 συγγραφείς 226
 σύζυξ 220, 230, 236, 255
 συνθῶμεν 324
 συλλέγω 187, 317
 συμμεννάντων 192
 συμπρόδες 135
 συμπολεμόντες, συμπο-
 λεμοῦντες 108
 συναραρεία 417
 συνθήκης 241
 συνή 175
 συρρέω 187
 σῦς 258, 169, 220, 233, 259, 261, 262, 264
 συσκευάζω 192
 συνροᾶν 316
 σύστασις 192
 σσάμιον 222
 σφάζω 342
 σφαῖρα 161, 240
 σφάλλομαι 161
 σφέ 300, σφεῖς 295, 300
 σφέτερος 301
 σφῆν 154
 σφίν, σφίσιν l. σφέ
 σφυρόν 154
 σφυρή 179
 σφώ σφῶι 299
 σφωίτερος 301
 σφῶν αὐτῶν 300
 σχεδόν 284
 σχές 388
 σχήσω 349
 σχίζω 157, 336, 340
 σχινδαλμός 336
 σχισμός 224
 σχοῖμεν 326
 σχολαίτερος 280
 Σω- Σωσι- 185
 σωξέσθω 389
 Σωκράτης 256, 135, 295, 261, 262
 σῶμα 257, 262, 263, 265
 Σώξενον 186
 σωτηρία 221, 222
 σωτήριος 222
 τὰθ 202
 ταῖς (plur. acc.) 304
 ταλάριον 222
 τάλας 258
 ταλαύρινος 188
 τᾶλλα 118
 ταμειύω 341
 τᾶμνω, τέμνηκα 335
 τὰν 123
 τανίσφυρος 93
 τανίσφυλλος 93
 τάνς 192
 Ταντάλειος 222
 Τανταλίδης 221
 τανν- 76
 τανύω 154
 τάννται 336
 τᾶξος 164
 ταρασσω ταραττω 182, perf.-a 396
 ταρβέω 161
 τάρβος 161
 Ταρτάρειος 222
 Τησάφο 240
 θάτα, τάντα 229
 τᾶττω 346, ἔταξα 346, ἐτέτακτο 395, τέ-
 ταγμα 396, 404, 405, τέτακται, τέταξαι, τέ-
 ταχθε 396, τέταχα 394, 395, 403
 ταῦρος 74
 τᾶφρος 150
 ταχινός 224
 τᾶχιστος 281
 ταχύς 120, 171, 284
 τὲ 135
 τέ (= σέ) 32, 299
 τε 160, 207
 Τεγέαν 192
 τέγνω 333
 τέγος 168
 τει 88
 τεῖ (= τη) 124, 304
 τεῖδε 283, 284
 τειν 295, 299
 τειννυμι 336
 τεινώ 116, 154, 339, τέ-
 ταιται 303
 τεῖον 310
 τεῖω 324
 τέκταινα 218, 221
 τέκτων 258, 260, 264
 Τελαμώνιος 221

- τέλειος 87, 92, 104
 τελειώ, τελέω 176, 184,
 327, 330, 340, 346, 350,
 395, 398
 Τελέσταιο 240
 τελευτή 220
 τελήεις 92, 105, 186, 228
 τέλσον 193
 τέμνω τέμνηκα 394
 τένδω 191, 339
 τενέω 349
 τέο 159, 298, τέοισι, τέωι
 τέων 310
 τέορ 298
 τέος 298
 τεός 301
 τεοῦ 310
 τεοῦς 298
 τέρμα 227
 τεομάζοντι 183
 τεροπῆ 115
 τέροπμαι τεταρπώμε-
 σθα 347
 τέροσμαι 176, 333, 339, 348
 Τερτίω 150
 τέροτος 291
 τέροφος 161, 229
 τεσσαράβοις 116, 184
 τεσσαράκοντα 288
 τέσσαρες 25, 160, 185, 286
 τέσσερες 160, 185, 286
 τεταγών 80, 319, 334, 347
 τέτανος 229
 τέταρτος 23, 291
 τετέρει 92
 τεττακός 187
 τέτορες 160, 286
 τετόρταν 160
 τέτορτος 23
 τετράκις 293
 τετρακισχίλιοι 290
 τετρακόσιοι 286, 290
 τετρακτύς 291
 τετραξός 183
 τετράπους 286
 τετράς 291
 τέτρασι 188, 286
 τέτρατος 188, 286, 291
 τέτραχα 294
 Τετριγοντή 292
 τετρωκοστός 292
 τετταράκοντα 288
 τετταρακοντιάς 291
 τετταρακοστός 292
 τέτταρες 24, 25, 71, 185,
 286, τεττάρων 286
 τεῦ 32, 298
 τευμῶμαι 182
 τευτάζω 182
 τεῦς 298
 τεύχω, τεύγμην 396
 Τεφίλου 109
 τεχνύδριον 222
 Τησιμένῆς 88
 τῆέ 299
 τῆδε 217
 τήθη 229
 τηθίς 229
 Τήμιος 144
 Τήλεκρος 150
 τηλεφανής 229
 Τηλεφάνω 161
 τηλοῦ 235
 τῆμ 191, 203
 τήμερον 182
 Τῆνα 183, 261
 τῆνος 22, 32, 302, 304
 τεπιόντια 123
 τῆτε 331
 τίζω 343
 τίθημι 306, 15, 21, 25, 28,
 33, 66, 69, 78, 79, 81, 87,
 106, 118, 134, 155, 163,
 164, 171, 210, 215, 232,
 258, 262, 313, 320, 323,
 324, 326, 329, 330, 331,
 333, 347, 348, 366—368,
 376—378, 380—382,
 387—389, 395, 403—
 405, 408, 411, 412, 415—
 417, τιθοῖο 370, θέ-
 μεν, θέμην 411, θές 388
 τίκτω 179, τέτοκα 395
 Τιμᾶναξ 120
 τιμάω 16, 119, 120, 202,
 209, 276, 325, 326, 340,
 348, 350, 354, 356, 365,
 378, 382, 416
 τιμή 119, 160, 209, 224,
 234, 239, τιμάνς 15,
 192, 234, 241
 τιμήεις 228
 τίμιος 160
 Τιμοκλέφης 145
 Τιμοχαρίφης 259
 τίν 299
 τίνη 299
 τιντόν 190
 τίνω 326, 330, 336, τείσε-
 τε 387, έτεισα 348, τέ-
 τισμαι 396
 τιός 298
 τιοῦς 298
 τιούχα 86
 τῖο 23, 170
 τίς 32, 68, 135, 160, 161,
 202, 207, 309, 310, τίοι-
 σι, τίωι 310
 τίσις 226, 271
 τίτανος 185
 τιθενύω 341
 τιρώσσω 337
 τῖο 107
 τλῆναι τέτληκα 394
 τλητός 418
 τόα 183
 τοε 304
 τόζε 163
 τοί (2. szem.) 299
 τοῖρ 170, 192
 τοίς (acc. pl.) 304
 τοῖσι, τοῦ, τῷ (τίς he-
 lyett) 310
 τὸλ 203
 τόμος ἐς -τομός 135
 τόνς 192, 304
 τόρονος 115
 τόσος 176, 182
 τοσσηνος 32
 τόσσις 191
 τόσσος 176, 182
 τοῦ τοῦγα 298
 τοῦνεκα 123
 τούνη 298

- τούχα 86
 τράπεζα 286
 τραρόν 106
 τραυλλίζω 343
 τράφη 150
 τράφος 150
 τράφω 202
 τραχές 262
 τρέες 14, 119, 144, 234, 285
 τρεῖς 14, 25, 74, 116, 132, 144, 154, 229, 234, 235, 262, 273, 265, 284, 285, 287, τρεῖς (acc.) 285, τρέινς 285
 τρέμω 314, 333
 τρέπεδδα 90, 183
 τρέπω 356, 78, 333, 347, 376, 379, 395, 411, 416, τραπήμεν 324, 325, τέτροφα 320, 328, 395, τέτραμαι 395, 405
 τρέφω 328, 348, 365, 404, τέτροφα 393, 403, 404, τέτραμαι 393, 404
 τρήρων 106, 187
 τρῆς 14, 22, 85, 285
 τριάζειν 343
 τριακάς 291
 τριακάτιος 22
 τριάκοιστος 292
 τριάκοντα 288
 τριακόσιοι 290
 τριακοστός 292
 τριάς 291
 τρίβος 251
 τρίβονος 253
 τρίβω τέτριμμα 188, τετρίπαιτα 395
 τριγώνος 81
 τριήκοντα 288
 τριηκόσιοι 290
 τριήκηνος 285
 τριηκτός 227, 291
 τριοιτής 182
 τριπάλτος 293
 τριπλαξ 285
 τριπόδιον 222
 τριπόους 207, 230, 261
 τρίς 264, 293
 τρισάγιος 285
 τρισκαίδεκα 287
 τρισμύριοι 291
 τριστός 294
 τρίτατος 291
 τρίτος 212, 291
 τριττός 294
 τριττός 227
 τρία 294
 τρομέω 340
 τρόπος 78, 218, 220
 Τροφώνιος 92
 τριγάλεια 286
 Τρώς 263, Τρώεσσι, Τρωσί 28
 ττά 182, 309
 Ττήνα 183
 τν 31, 32, 298, 299
 τν (= τοί) 88, 304
 τνγα 298
 Τνδεύς 226
 τυμπανίζω 343
 τνγη 28, 298
 Τν(ν)τάρεως 177
 τυπτω 204, τυψεια 387
 τύροις 86
 Τυρταῖος 292
 τῷς (dat.) 304
 τυφλώσσω 342
 τῶδε 283
 ὃ (3. szem. dat.) 300
 ὑβάλλω 189
 Ὑβρέστας 90
 ὑβρίζον 318
 ὑγαίνω 343
 ὑγάζω 343
 ὑγάνα 318
 ὑγής 161
 ὕδωρ 257, 86, 171, 212, 227
 Ὑελετέων 86
 νέργον (ν = ς) 144
 νέσ(τ)ι 144
 ὕελος 91
 ὕλζω 343
 ὕλος 31
 ὕλος 92, 144, 202, 261, 262
 ὕλς 93, 144,
 ὕλνς 234, 264
 ὕκερός 93
 ὕλῳ 115, 340
 ὕλεις 228
 ὕμέ, ὕμεῖς, ὕμές 295, 21, 25, 295, 299, 301
 ὕμεναῖον 318
 ὕμέτερος 223, 280, 301
 ὕμην 21, 183
 ὕμμε, ὕμμες 299
 ὕμμος 301
 ὕμοι ὕμοις 90
 ὕμολογίας 90
 ὕμός 301
 ὕνθινε 90
 ὕός 144
 ὕασπίδιος 122
 ὕπειμι 345
 ὕπεροχος 109
 ὕπερ 202
 ὕπερβαίνω 345
 ὕπερθε 284
 ὕπερος 223, 280
 ὕπερφάλος 186
 ὕπισσω 90
 ὕπνος 32, 80, 224
 ὕπνώσσω 342
 ὕπο 86, 171
 ὕποδδίσας 185
 ὕποδείσατε 185
 ὕπόθεσις 207
 ὕπόθετος 207, 231
 ὕποπελάζω 343
 ὕποτίθηναι 231
 ὑπνύ 85
 ὕς (= ὕνς) 119
 ὕς 169, 219, 220, 233, 234, 253
 ὕσδος 23, 31, 85
 ὕσμίνη 167
 Ὑστάτης 86
 ὕστερέω 343
 ὕστερῶζω 343
 ὕστερος 134
 ὕφ' 170
 ὕφαίνω 192, 360
 ὕφασμα 227
 ὕψος 342

- φαγέ 135
 φαγεῖν 80
 φαγός 15
 φάε (φαῖνω) 30
 φαεινός, φάηνος, φάεν-
 νος 105, 188
 φαεινός 223
 φαῖνω 116, 181, 184, 192,
 333, 339, 346, 348, 349,
 416, φαῖνομαι 116,
 333, 339, 348, πέφαγκα
 395, πέφασμαι 396
 Φάλης, Φαλῆς 137
 φαλύρον 180
 φάμα 25
 φαμελιάριος 27
 φαμί 78, 331
 φάνεσκε 338
 φανός 119, 188
 Φάνφαιος 172
 Φαοστήνης 88
 φάρεν φάρεν 90
 φαρέτρα 224
 φαριμάγων 164
 φαριμάκων 164
 φάρω 23
 φάσχω 337, 338
 φατός 161, 375
 φατρία 150, 177
 φέβομαι 316
 Φεδίο
 φεόγειν 88
 φερέδωπτος 230
 φερεσσακής 184
 φέρετρον 224
 Φέρης 228
 φέριστος 281
 φέροτρον 83, 224
 φέρω 15, 16, 21, 22, 24,
 68, 78, 79, 82, 120, 131,
 133, 148, 151, 152, 154,
 192, 202, 204, 207, 221,
 225, 228, 232—235, 239,
 258, 259, 260, 262, 265,
 272, 313, 323, 324, 326—
 328, 330, 333, 354, 375—
 382, 387, 388, 389, 410—
 412, 415, ἤνεγκον, ἐνή-
 νοχα, οἶσαν 317
 Φεστίας 159
 φεύγεσκειν 338
 φεύγω 28, 214, 321, 333,
 φεύξομαι 314, φευξοῦ-
 μαι 350, πέφενγα 171,
 320, 394
 φηγός 251
 φήμη 224, 235
 φημι 80, 135, 326, 331, 366,
 375, 379, 416, φάο 323
 φάν 379, ἔφησθα 407
 φηρός 119
 φήρ 159, 165, 253
 φθέγμα 188
 φθείρω 106, 176, 184, 349,
 ἔφθαρκα 395
 φθέρω 176, 184
 φθῆναι 412
 φθῆρω 106
 φθινύθω 336
 φθίνω 106, 168, 331, 336
 φθίσις 168
 φθίω, φθίεται 324, 348
 φθόη 144
 φθονέω 216, 217
 φιάλα 233, 240
 φίκατι 144
 φίλέω 16, 85, 87, 119, 120,
 130, 132, 326, 340, 348,
 356, 378, 411, 416, φίλει-
 μι 23, 341, 356, φίλη-
 μι 23, 341, 356, 411,
 πεφίληκα 395
 Φίλιππος 163
 Φίλλιος 174
 Φιλοκκά 258
 Φιλοκλέος 109
 φιλομμειδής 188, 189
 Φιλόξενος, Φιλόξημος
 186
 Φιλόσσε[νος]
 φίλτερος 280
 φίν 300
 φίντατος 191
 Φιντίας 191
 φῖν 331
 φινύω 340
 φλάσσαι 346
 φλέγω 333
 φλοῖστος 190
 φλναρῶ, φλνηρῶ 25
 φοβέομαι 214
 φοβέω 316, 341
 φοιβάω 340
 φοινός 184
 φοιτᾶς, φοιτῆς 32
 φόνος 161
 φορέω 78, 330
 Φορδισία 109
 φράζω 322, 342, ἐπέ-
 γραφε 347, πέφρα-
 σμαι 396
 φράττηρ 66, 137, 154,
 φρατήρ 137
 φράτρα 220
 φράτωρ 134
 φρέατος 106
 φρήν 78, φρασί 235, 255,
 263
 φριξέ 220
 φροντίσσω 183
 φροῦδος 172
 φρονορά 171
 Φρυγία 221
 φρυγασίω 340
 φρυγᾶς 260, 276
 φρυγεῖν 80, 411
 φρύγεσκειν 338
 φρυγή 78, 220
 φρυγοπτόλεμος 230
 φυνίω 88, 144
 φύλαξ 202, 252
 φυλάσσω 182, 342, 346
 φυλή 74, 223
 φύλλων 71, 184
 φῦμα 133
 φύω 202, 317, 331, 411,
 πέφυκα 163
 φωνή 78
 φώρ 255, 80, 83, 253
 φώς, φωσί 191
 φώψ 185
 Χαίρων 109
 Χαίρωνος 116
 χαίρω 328, 333, 339, 340,

348, κεχάρηκα 328, κεκαρήσω 349, 397	χθαμαλός 223	ψαφιζόμενος 350
καλεπᾶν 31	χθές 169	ψέ, ψέων 300
καλέπω 183, 338, 340	χθιζός 71	ψεμάθη 93
καλκός 172	χθονίου 245	ψευσίστυξ 220
καμᾶζε 29	χθών 168, 220	ψεῦσμα 227
καμαί 15, 233, 240, 260, 283	χιλιάς 291	ψηφρος 251
χάν 106	χιλιοι 290	ψιάδδοντι 183
χανδάνω 158	χιλιοστός 292	ψίεθος 91
χαρίεις 258, 261	χιτών 172	ψιλίον 92
χαρίεσσα 183	χλίω 158	ψιλός 168
χαριέστερος 280	χόανος 118	ψίν 300
χαριζομαι 343	Χοιρύλος 223	ψονδία 89
χάριτας 192	χόλαισι 90	ψυροχαίνω 342
χάριτες 134	χολόω 341, 342	ψωριάω 341
χατίζω 217	χορτάζειν 336	ψώω 168, 191
χειλιάς 187	χούρα 24, 87	ὦ 229
χέλιοι 106, 176, 187, 290	χράω 30	ὦ 207
χεῖμα 227	χρέομαι 106	ὦδή 120
χεμιών 158, 227	χρέωσα 107	ὠδὶς 271
χεριστος 281	χοῦμα 227, χορημάτεσσι, χορημάτοις 264	ὠθέω ἔωσμαι 320
χείρων 279	χοῦσθαι 119, 218	ὠκύπους 230
χελιδονίζω 343	χρεῖσται, χρεῖστῶ χρεῖσται 190	ὠμησιγής 118
χέλιοι 176	χρόνος 148	ὠμοβρώς 220
χέλλησιν 187	χρύσεος, χρυσοῦς 120, 122	ὠμος 192
χέλλιοι 106, 176, 187, 290	χρυσίζω 343	ὠμότερος 279
χέλυς 253	χρυσόκομος 231	ὦν 1. εἰμί
χελώνη 224	χρυσόω 343	ὠνέομαι 145
χερείων 279	Χυρίλω (=Χοιρίλω) 88	ὠνή 105
χέρονιψ 220	χώρα 15, 73, 89, 118, 192, 231, 232, 234, 235, 239	ὠνήρ 123
χέρων 175	χωράφιον 222	ὠνος 224
χέω 108, 158, χεύω 108, 412, ἔχεα 108, 346, ἔ- χεναν 346, 380, κέχυ- μαι 171, 408	χωρίς 283	ὠρα 167, 241
χῆλιοι 106, 187, 290	ψαλτήριον 222	ὠρομάζης 169
χῆν 106	ψάμμος 188	ὠς 217, 309
χῆρ 255, 220	ψάνω 216, 326 ἔψανκα 320	ὠς 207
		ὠς 119, 263
		ὦτι (ὄσις gen.-a) 310
		ὠφιλίων 92

Latin nyelv

- ab 124, 203
 abdo 331, 418
 abdoucit 98
 abducit 98
 Abellani 37
 abeo 125, 204, 331, 345, 390
 abeto (= habeto) 173
 abicio 316, 322
 abiegineus, abiegneus, abiegnus 222
 abies 104
 abigo 345
 abintus 152
 abnegō 198
 abnuo 177, 178
 abs 201, 284
 absisto 207, 230, 345
 abundo 217
 ac 124, 203
 Acca 174
 accentus 98
 accipio 353
 acclamo 175
 accurrō 198
 accussasse 168, 176
 acer 226, 266, 268, 276, acerrimus 281
 acerbus 112
 acervissimam (acerbissimam) 166
 acetat (= agitat) 165
 acuit 400
 Achaia 166
 Achillis 267
 Achivi 98
 acies 221, 233, 272, acie (gen.) 273, 274
 Aciles 163
 acqua 176
 acquiro 175
 acredula 223
 acriter 283
 actor 207, 227
 actrix 227
 actus 70, 111
 acu 126
 acupedius 230
 ad 142
 adagio 227
 adaugeō 98
 adaxim 111, adaxint 200, 353
 addic 140
 adduc 140
 Adelpheo 250
 adeo 141
 adest 126
 adiungere 169
 adiuturus 419
 admodum 231
 admoveo 197
 adnotō 198
 adnuit 111
 adolescentium, adolescentium 270
 adoptō 98
 adulescens 149
 aduncus 230
 advenam 323
 adventus 271
 advocapit 62
 aedes 79, 94, 155
 aedacula 223
 aedilicius 222
 aeditumus 281
 aedus (= haedus) 173
 Aegi 248
 aegritudo 228
 Aegyptus 251
 aemidus 197
 aemulus 280
 Aeneadum 242
 Aeneas 241
 aenus 121, 145
 aequalis 226
 aequus (= equus) 95
 aequor 269
 aerugo 228
 aes 170, aere (dat.) 267
 Aesculapius 116
 aestas 217
 aestus 72, 79
 aesculetum 225
 aetas 94, 114
 Aetolia 94
 Aetolum 250
 aeum 146
 aevum 73
 afferro 201
 Afrani 248
 Africus 225
 agea 241
 agellus 114, 150, 223
 agentis (plur. acc.) 270
 ager 12, 127, 150, 157, 202, 207, 223, 247
 aggerō 198
 agglutino 175
 aggredior 198
 aggro 175
 agito 37, 344
 agnellus 223
 agnina agninus 224
 agnus 161
 ago 68, 78, 125, 126, 204, 207, 324, 325, 333, 351, 352, 377, 388, 390, 412, 418, agier 413, egi 320, 392, 393
 agrestis 178, 226
 agricola 207, 230, 243, agricolum 242
 Augustus 105
 ahenus 145
 aide(m) 72, 94
 aidilis 94
 aio 146, 193, 332, ain 124
 aioum 94
 airid 26 8
 Aisclapi 248
 ala 110, 196
 alacer 104
 albeo 340, 343
 albicare 344
 albugo 116, 228
 albus 36, 154, 225
 Alcmena 241
 Alcmena 116

- alicubi 160, 284
 alienus 105
 alimonia 221
 alioqui 309
 aliqui, aliquis 142, 230, 310, 311
 alius, aliud 125, 146, 203, 221, 302, ali. alid 313, alis 302, 313
 allatus 196
 Allobrogas 270
 alo 333,alui 399, alitus, altus 418
 alte 283
 altd 249
 alter 113, 141, 280, 291, 302, 313
 alteruter 813
 altissimus 282
 alumnus 198, 225, 416
 alvos, alvus 197, 251
 amasius 170, 194
 ambissit 338, 354
 ambo 126, 213, 233, 249, 285, ambis 285, ambos 249, 285
 amburo 345
 amens 276
 amicio 114, 339
 amicitia 221
 amicus 248, 250
 ammoveo 197
 amnis 204, 268
 amnuo 197
 amo 16, 36, 111, 125, 126, 127, 203, 225, 324—326, 351, 352, 372, 376, 378, 379, 390, 398, 400, 401, 406, 409, 410, 412—414, 418, 419, amantum 270, amasso 338, 345, 353, 401, amassim 401, amas-ti 402
 amphorum 242
 amplexor 338, 345
 amurca 165
 anathematizo 345
 anathemo 344
 anatis 67, 104
 enceph 200, 276
 anchora 166
 ancibulla 223
 anculus 199
 ancus 78
 angina 224
 angio 151, 158, 333
 anguis 161, 337
 anima 102
 animadverto 124, 203
 animal 127, 258, 268
 animumadvertere 345
 animus 113
 anites 104
 annosus 225
 annoto 197
 ansa 201
 ansar 104
 anser 173
 Ansio 193
 ante 125, 128, 269
 antestamino 390
 antestor 179
 antistes 227, 228
 Antoniai 242
 ānus 198, anuis 267
 anxietas 104, 105
 anxitudo 104, 105
 aperio 195
 apis, apium, apum 270
 Apolone, Apolonei 267, A-polones 232, 267
 apophlegmatizo 345
 appendix 228
 appeto 98
 Appius 174
 apporto 198
 apsentum 415
 apur 203
 aquaeductus 207, 230
 aquai 124
 aquatilis 226
 aquila 241
 Aquilliaes 242
 ara 37, 142
 ar. trum 224
 arbiter 148, 165
 arbitrium 222
 arbos 229, 272
 arcessere 165, 399
 ardeo, arsi 142, 176, 202
 ardor 114
 arduus 195
 arena 173
 arfines 165
 arfuisse 165
 argentarius 222
 argenteus 222
 Argiletum 177
 argumentum 225
 ariam 99
 aridus 114
 arma 141, 204
 armiger 98
 armicustos 230
 armus 77
 aro 12, 68, 330, 333
 Arpinas 128, 140, 226, 266
 arqui 194
 arrepo 196
 arripio 196
 artus, artubus 270
 ars 265, 270
 artifex 225, 266
 artificium 222
 Arunci 105
 ārvali 110
 arvena 165
 arventores 165
 arvorsari 165
 arvorsum 165
 ascendo 98, 200
 ascia 180
 asculia 105
 asena 170, 173
 Asia 170
 asinus 170
 asper 200
 aspernor 344
 aspicō 175, 200
 asportō 200
 assequor 201
 assiduior 282
 astus 230
 at 142
 atqui 309
 atrox 200, 228, 270, 271, 276
 atla 174
 attachus 111
 attat 203
 attento 199
 atticizo 345
 attineo 199
 attingo 103
 attonitus 418
 attracto 199
 auceps 220, 266
 auctio 227
 auctor 255
 auctoritas 228
 aucupare 344
 audacia 221
 audax 269, 270
 audeo 204, 315, ausi 315, ausim 315, ausus 176, 315
 audio 96, 97, 127, 146, 339, 352, 372, 399, 402, 406, 412, 413, 419, audibam, audibo 351, 352, audin 142, audisse 177, 401, audistis 401, 408
 auditorium 222
 augeo 72, 126, 157, auxi 398
 aūger 103
 augur 103
 Augustai 242
 augustus 63, 83
 aula, aulla 177, aulai 124

- aureus 105, 222
 auricomus 231
 aurifex 102, 125
 aurora 73, 170
 aurufex 102
 aurum 96
 Aurunci 96
 auspex 96, 125, 230, 266
 austium 96
 autor 199
 avaritia 221
 avello 195
 avillus 79
 avis 220, 268
 Avonco 116
 avunculus 223
 axis 168
 axo 332
 babulus 229
 baburrus 229
 Bacanal, Bacanale 269
 bacillum 150
 baculum 116
 balaena 165
 baliat (= valeat) 147
 balneae, balneum 251
 barba 178
 barbatus 225
 basium 194
 beatessema 93
 beber 178
 bellicus 225
 Bellius 195
 Bellonae 195
 bellum 195, 213, 233, 283,
 belli domique 217
 bellus 195, 223
 bene 126, 249, 283
 benedico 345
 Beneventi 233, Beneven-
 tod 249
 benignus 110, 225
 Berecundus (= Verecun-
 dus) 147
 bibo 67, 94, 178, 314, 320,
 biber 412
 bibo (fn.) 227
 bibulus 223
 Bictorino (= Victorino) 147
 bidens 285
 bifariam 285
 bigae 146
 bignae 294
 bimus 121, 172
 bini, binum, bini bini 294
 binio 291
 bipartitus bipertitus, 98
 bipes 285
 bis 195, 293
 bis mille 290
 biugis, biugus 146
 blandiri 226, 344
 blandus 196, 197
 bonus 100, 103, 195, 210,
 bonaes 242
 bos 161, 220, 252, 258, 265,
 267—270, boum 146, 235,
 bovid 268, bovom 270,
 bobus, bubus 270
 brevis 104, 172, 194, 196,
 253
 breviter 283
 bruma 97, 113,
 Brundisii 213, 248
 publicae 165
 bucca 174
 bucelum 230
 bucina 86
 bufo 154
 butumen 104
 buxus 165
 Byrginio 100
 cacabo 174
 caccus 95
 cachino 157
 cachinus 167
 cado 321, cecidit 98, 334,
 347, 398
 caducus 225
 caedes 252, 255
 Caecilii 95
 caeles 276
 caelestis 226
 Caelius 37
 caelum 95, 177, 196
 caementicius 222
 caeruleus 150, 179
 Caesar 94
 Caesareus 222
 caesaries 170, 221
 caesus 199
 calare 82
 calcar, calcare 124, 268
 caldus 114
 calefio 141, 345
 caleo, calui 399
 calidus 114, 225
 calleis 270
 calligo 176
 calva 225
 calx 166
 campester 223, 266
 campus 126
 canalis 177
 candicare 344
 candidus 225
 cano, cecini 320, 394
 canities 221
 cantus 227
 canus 198, 224
 canis 198, 224, 225, 216,
 270
 caper 127, 223
 capesso 338, 345
 capio 125, 126, 193, 339,
 340, 352, 372, 390, 401,
 412, 413, 418, 419, ca-
 pier 413, cepi 322, 392,
 400
 capitalis 226
 Capito 227
 capreolus 102
 capricornus 231
 capsula 201
 capso 353, 401
 capto 204, 344
 Caput 203, 269, 271
 careo 37, 217
 carmen 179
 carnivorus 161
 caro 76, 77
 carpo 204, carpius 199
 Carthago 166, 179
 carus 275
 cesa 35, 170
 casium (= caseum) 9
 castrese 175
 cassus 176
 castimonia 221
 Castores 234
 castreis 125, 250
 castud 268
 casus 111, 176
 catapulta 103
 catellus 144, 223
 Catli 116
 Cato 227
 cauculus 149
 cauda 96
 caulis 253
 causa 170
 caussa 98, 168, 176
 caveo 99, 322, 399
 caverna 225
 cavilla 179
 cedito (= caedito) 95
 cedo 302
 cedo 217, 315, 326, 331,
 390, cessi 398
 ceipom 175
 celerissimus, celerrimus
 281
 celo 215
 cena 198
 cenaturio 345
 censeo 99, censento 391
 censor 201, κηραωρ 162
 census 35
 centeni 294
 centesimus 293

- centhurio 166
 centiceps 289
 centiens 291
 centies 293
 centifolius 289
 centum 13, 67, 99, 157, 200,
 204, 289, centummilia 291
 centumgeminus 289
 centumviri 289
 ceperint (= coeperint) 96
 cera 93, 162
 Cerealis 178
 cerebrum 82
 Cereus 266
 Ceres 266
 cerno 340
 certissimus 203
 cervus 221
 Cesare 95
 cesendi 201
 cesna 198
 cesor 201
 cesula 95
 ceteri 95, 125
 ceteroqui 309, 312
 Cethegus 141, 166
 cette 113, 331
 cicendula 104
 cicindela 104
 cicindelum 104
 Cicero *Κικέρων* 192
 Ciceronianus 224
 cicio civi 402
 cincinnus 229
 cinerarium 222
 cinis, cineris 101, 103, 229,
 271, cinus 271
 cinquaginta 179, 289
 cinque 179, 286
 cippus 175
 circensis 226
 circumplectito 390
 circumventus 417
 citimus 281
 cito 249, 283
 civicus 225
 civilis 226
 civis 268
 civitas 228, 270, 271
 chenturio 166
 chorona 166
 chrisma 166
 clades 258, 270, 273
 Cladius 97
 clam 84
 clamito 105, 344
 clamor 82
 clango 336
 clareo 340
 clarigare 344
 clarus 127
 classis 268
 claudicare 344
 claudo, clausi 201, clau-
 sus 418
 claustra 199
 claustrum 204, 224
 clavis 268
 clepo 392, clepsi 398
 Clhoe 149
 clino 75, 149
 clivus 102, 223
 clueo 157
 clunis 226, 252
 cluo 196
 co (cum) 124
 coacla 180
 coalesco 122
 cocodrillus 150, 180
 coda 96
 coelitus 283
 coemo 114
 coena 96
 coeo 121
 coepi 121, coepere 96
 coeravit 95, 96
 coerceo 98, 121
 coelus 96, 117, 121
 cutis 128, 268
 cuuraverunt 96
 cynus 86
 cofeci 202
 cogito 121
 cognatus 198
 cognomentum 227
 cognovi 400
 cogo 121, cogendei 248
 cohors 172, 226
Κοῖνίλιος 162
 coiraverunt 96, 170
 coilus 96, 117
 collatus 197
 collegibus 243
 colligo 98
 collis 100, 198, 268, collus
 202
 colo 418, 399
 columnas 94
 colonioi 248
 colpa 100
 columba 225
 columella 152
 columnen 100
 columna 225
 columnus 180
 colus 251
 combretum 194
 comburo 152
 comes 125, 228, 266
 comese 412
 comis 198
 comminuo 98
 comminus 283
 communio 271
 communis 98
 como 121, compsi 201, 398,
 complus 200
 comoediai 242
 comoinem 95, 98
 compactus 111
 compello 344
 compleo 216, 400
 compluriens 283
 compono 200
 compos 277
 concedam, concessero 322
 concenatio 200
 conceptum 138
 concludo 98
 concors 276
 concussi 201
 conditorium 222
 condo 155, 331, 347
 condormisco 344
 conductoris (pl. nom.) 269
 conficio 67, 98, 111, 138,
 202, 205, 316
 confido 217
 confiteor 98
 confluent 105, 125
 confringo 103
 confugela 223
 conger 165
 congius 162
 congrus 165
 conieciat 98, 104
 coniuux 63, 110, 220, 230,
 coniux 220, 236, 255
 coniveo 198, conixi 398
 conquaeri 98, conquaesi-
 vei 95, conquaesiverit 98
 consanguineum 250
 conscribillare 344
 consecro 205
 consentio 98, 110, consen-
 tion 125, 379
 conservus 98
 consilium 201
 consol 201
 consternari 344
 constituit 111
 consuere 412
 consul 110, 265
 consularis 179
 contemno 198
 contexi 200
 conticesco, conticisco 338
 continuus 223
 contio 121, 147
 contubernalis 102

contuli 113
 conubis 250
 convenit 36
 conventionid 268
 copia 121
 coques 250
 coquina 94
 coquinalum 344
 coquo 67, 100, 160, 333,
 398, coquunt 146
 cor 76, 155, 200, 220, 232,
 267, 269
 coraveron 96, 410
 corcodillus 180
 corcotus 105
 cordolium 229
 Corinthi 217
 Corinto 166
 Corneli 249, Cornelios 203
 cornix 226
 cornu 100, 212, 224, 226,
 235, 258, 269, 271, cor-
 num és cornus (nom.)
 269
 corpus 98, 255, 268
 cors 121, 172
 cos 127, 266
 cosmis 38, 62, 198
 cosol 201
 cossim 100
 cotes 96
 coventio, coventionid 147
 coxim 100
 crassipes, crassupes 102
 crastinus 224
 crater 267
 cratis 268
 credibilis 196
 credo 331, 338, 345, cre-
 duam 323, 339, creduis
 339
 creo 215
 crepitare 105
 cresco 337
 Crhysippus 148
 cribrum 224
 crocodillus 150
 cruor 157
 crusta 126
 cubo 413, cubitum 414
 cudo 69, 339, 394
 cuias 128
 cuius, -a, 312
 cui, cuius (qui) 101, 160
 culmen 100
 culmus 149
 culpa 100
 cultu (dat.) 267
 cuntellum 179
 cuncto, cunctor 199, 314

Kúvτος 162
 cupa 94
 cupiditas 98
 cupido 228, 271
 cupio 216
 cupressus 113
 cur 94, 284
 cura 170
 curatio 227
 curialim 284
 curo 340, 343, curassint 353
 curro 315, currens erat 402
 —3
 curruim (pl. gen.) 270
 cursim 284
 custodia 221
 custodibo, custodibitur 352
 curulis 177
 custos 199
 dacruma 149, 161
 Dafine 116
 damnari 216
 damnum 225
 Danaum 250
 daps 201
 Dardanidum 242
 datae, datai 15, 242
 dator 227
 datrix 228
 dautia 164
 dea 15, 218, 220, 232, 235,
 deabus 243
 deambulatorium 222
 deamo 122
 debeo 121
 debitare 344
 decem 35, 75, 155, 287, de-
 cem novem 287, dece et
 octo 287, decem milia 291
 decem(bris) 162
 decemviri 142, 229, 250
 decet 78
 decies 293, deciescentum
 milia 291
 decimus 280, 292
 decrevit 95
 decreto 63
 dedecus 98
 dedisco 98, deduxi 398
 deerro 117
 deesse 122
 defendo 161
 defexit 353
 dego 121
 dehibuisti 121
 dehinc 172
 dehortor 172
 deico 66, deicerent 72, 95,
 98, deixistis 398
 deiero 103

dein 141
 deinc 172
 deinde 121, 141
 deivos 38, 83, 95, 101, 146,
 247
 delapidassint 353
 delatus 98
 Delei 248
 deleo 352, 390, 398, 400,
 402, 419, deleram 401
 delinio 98, 104
 delitescio 338
 Dellius 195
 Delphi 251
 Delus 251
 demo 117, 121, dempsi 201,
 demptus 200
 demoliundus 419
 demoral 141
 demum 280
 denarium 250
 deni 294
 dens 84, 228, 253, 265, 277,
 332
 dentatus 225
 dentex 228
 dentire 344
 denuo 103, 142, 231
 deorsum 146, 284
 depeciscor 98
 depuvio 103
 deses 220
 desiderium 222
 desilio 170
 destino 344
 deterior 278
 deus 101, 111, 146, 204,
 235, 249, 250, deum (pl.
 gen.) 37, 235, dii 250
 deversorium 222
 dexter 36, 113, 128, 223,
 275, 280
 dextimus 281
 dialectus 251
 Diana 111, Diana (dat.) 242
 dico 36, 37, 124, 201, 322,
 346, 376, 398, 400, 401,
 406, dic, dice 124, 327,
 390, dixin' 140, dixim
 353, dixo 323, 324, 349,
 353, dixe, dixti 401, 408,
 dicundi 419
 dīco 344
 dictatore 269
 dictatura 223
 Dido, Didonis, Didus 267
 dies 73, 83, 111, 126, 232,
 235, 272, 273, die (gen.)
 273, 274, dies (gen.) 273,
 dii (gen.) 274

- difariam 285
 difeïdens 98
 differo 216. 345
 difficilis 201
 diffido 98
 diffundo 201
 digero 199
 dignus 99, 110, 197, 203,
 224, 417, digina 117, 198
 diiungo 194
 dilato 196
 diligo 196
 diluvium 103
 dimidius 98
 lingua 164
 Diovos 232, 266, Diove
 267
 diribeo 172
 dirimo 170
 diruo 196
 dirus 127, 213
 dis, ditia, 272, ditis 146,
 ditior 146, 278
 disciplina, discipulina 115
 disco 200, 319, 337, didici
 320, 394
 discus 94
 disertim 284
 dispennite 200
 dispicio 176
 displodo 96
 dissessit 162
 dissolvendei 248
 distennite 200
 distineo 170
 distinguo 175, distinxi 346
 disto 176
 disturbat 141
 ditiesco 344
 diu 233, diutius 278
 diurnus 224
 dius 233
 diutinus 224
 diuturnus 112, 224
 dives 271, 276, divitissi-
 mus 278
 divido 195, 201, 398
 divisio 170
 divinus 224, 226
 divus 73, 83, 101
 do 36, 79, 81, 84, 111, 127,
 155, 203, 209, 316, 320,
 325, 327, 328, 331, 347,
 352, 384, 386, 390, 394,
 409, danunt 379, deded
 125, 409, dederunt 125,
 dedro, dedrot 410, duas
 323, duim 293, 331
 doceo 78, 215, 341, 418
 dodecimu 212
 doleo 217
 dolus 203, 220
 domino 344
 dominus 100, 115, 224
 domito 105
 domnus 115
 domo 100, 332, 334, do-
 mui 399, domitus 418
 domus 100, 207, 217, 251,
 domi 217, 242, 283
 dono 343
 donum 69, 81, 244
 dormio 316, dormibo 352
 dorsum 202
 dos 127, 142, 266, 271
 dossum 202
 doviad (falisc.) 331
 drachuma 116
 drachmum (pl. gen.) 242
 duam l. do
 dueni 294
 ducenti 285, 290, ducen-
 tum 290
 ducesimus 293
 ducissa 221
 duco 97, 398, duc. duce
 124, 327, 390
 ductare 344
 duellum 195
 Duelonai 195, 241
 duenos 38, 100, 195
 duim l. do
 dulcedo 228
 dulcesco 344
 dulcis 276
 dumetum 177
 dumus 224
 duo 126, 195, 213, 229, 233,
 240, 242, 249, 285, 294,
 dua 285, duo milia 290
 duodecim 229, 230, 231,
 287
 duodecimus 212
 duodeviginti 287
 duomvir 270, duomvires
 250
 duonus 195
 duplex 269, 285, 294
 duplico 344
 duplus 293
 duresco 337, 344
 duritia, durities 221
 dusmo 198, 224
 dux 256, 267, 269
 dvenos l. duenos
 dvis 195
 dvonorum 203, 250, dvo-
 nos l. duonos
 ecce 302, ecca 307, eccam,
 eccum 172, 307, eccis-
 tum 307, ecillum 308
 ecfari 201
 ecfero 201
 ecflavit 201
 ecqui 310, 311, ecquis 127,
 310
 ecus 146
 edico 98
 edo 373, 314, 332, 392, 393,
 edim stb. 326, es, essem
 332, esse 332, 412
 educo 344
 edus (= aedus, haedus)
 95, 193
 eeis 306
 efferre 201
 efficere 316
 efflavit 201
 effringo 175
 egenus 198
 ego 258, 207, 210, 295, 296
 egomet 296
 egregiissime 105
 egregissima 282
 ehem 167
 eheu 97, 167, 172
 eicio 194
 eimferis 172
 ellam, ellum 308
 eloquentia 221
 em l. emo
 emo 392, 393, 400, 409, 418,
 em 306, 327, 390, emp-
 tus 200, emerut 410
 empticus 222
 empturio 345
 emunxi 346
 en 38
 endo 38, 331
 enim 302, 304
 ensiculus 223
 eo (= ego) 166
 eo 72, 152, 316, 324, 331,
 351, 352, 372, 375, 376,
 402, 413, i, ei 326, 387,
 eundus 419, euntis 98,
 iens 415, irier 413
 epistula 102
 epulae, epulum 25
 eqo (= ego) 62
 equa 126, 127, 201, 209,
 243
 eques 266
 equester 266, equestris 199
 equidem 207
 equitatus 227
 equus 127, 146, 151, 194,
 203, 233, 234, 247
 er 220, 255
 eram l. sum

ergo 126
 ero l. sum
 erodita 94
 errasse 177
 erro (fn.) 227
 erugo 333
 esca 200, 225, escas (gen.) 241
 escit 176, 337
 esed l. sum
 espiritum 116
 esurio 345, esuribo 352
 esus 111
 etiam 146
 Eutisi 162
 ex 201
 exaugurare 98
 excuso 98
 exdeicendum 98
 exemplar(e) 269
 exemplum 196
 exeo 345, exi 326, 387
 exerchitalor 166
 exercitare 344
 exferlo 390
 exiguus 223
 exin, exinde 141
 existimo 98
 exitus 227
 exorabilis 226
 expedibo 352
 experrectus 418
 experier 353, experirus 384
 explendido 116
 explenunt 379
 explicatus 418
 explodo 95
 exsilium 149
 exstrad 201
 exsul 149
 exsulto 103
 extemplo 142, 196
 exter, exterus 128, exteri 114
 extimus 281
 extorris 78, 226
 extra 114
 extremus 282
 exvehito 390
 faba 174
 faber 248
 Fabius 63
 fabrica 225
 febrilis 226
 fabula 224
 facies 111, 209, 232, 234, 274, facie (dat.) 274
 facilis 116, 196, 204, 260, 284, facilis 138, facillimus 281, facillumed 78,

102, 232, 249, 283
 facio, feci 15, 37, 69, 79, 81, 84, 93, 155, 203, 315, 329, 330, 339, 353, 392, 400, 413, 418, fac, face 327, 390, faecit 95, feci 408, fecerum 203, 410, fecerut 410, faked 21, feced, fecid 38, 62, 203, 377, 409, facesso 338, faxim 353, 401, faxo 325, 345, 353, 401, facitur 353, faxseis 95
 facer 412, faciundus 419
 facitlat 316
 facultas 114, 150
 facundus 225
 faedus (= haedus) 173
 Faentiae 121, 146
 faginus 224
 fagus 15, 251
 falcibus 203
 Falerii 101, 103
 Falisci 103
 fallo 339, fefelli 394
 falsimonia 221
 fama 224
 fames 126, 218, 273, fami (gen.) 273
 familia 102, familias 230, 241
 famul 248
 famulus 102
 fanum 198
 far 269
 farcio 339, farsis 201, 202, farfarus 104, 229
 farferus 104
 farina 177
 farragineus 222
 farrago 228
 fas 229
 fascis 204
 fasena 173
 fasti (= fausti) 97
 fastidium 204
 fastigium 193
 fateor 80, 127
 fatigamus 378
 Faunus 174
 faux 173
 faveo 99, favi 399
 fax 142
 feber 93
 febris 268
 fedus (= haedus) 173
 fel 93, 193, 212
 felare 74
 femina 73, 113, 416, femi-

naes 242
 femur, feminis 125, 210, 227
 ferculum 224
 fere 126, 283
 ferio 151
 fero 15, 17, 68, 79, 127, 148, 151, 154, 201, 204, 207, 228, 232, 269, 270, 276, 317, 324, 325, 328, 333, 372, 375, 376, 380, 415, fert 83, 203, fer 327, 333, fertote 390, ferre 412, ferundus 419
 ferox 228, 269
 ferrugo 228
 ferus 93, 104, 127, 247
 fervidus 225
 fesiae 170
 festicus 226
 fhefhaked 38, 62
 fiber 93
 fibrinus 224
 ficedula 233
 fictilis 226
 fidelis 226
 fidelitas 228
 fides 94, 272—274, fidi, fide (gen., dat.) 274
 fidius 273
 fido 315, 328, 347, fidere, fideris 315, 328, fisi 315, fidi 328, 398
 fidus (= foedus) 72
 figo, fivo, fixi 398, figier 413
 filiabus 243
 filiolus 102, 105, 141
 filius 69, 74, filie, fili 249, filis, filibus 250
 findo 200
 finio 418
 finis 94, 268, 270, finis (pl. nom.) 269, fineis, finis (pl. acc.) 270
 finitimus 113, 281
 finitus 98
 fio 315, 331, 340, fiere 111, 413, fitur stb. 315
 firco 173
 firmo 403
 firmus 110
 fistula 179, 194
 fivo 398
 fixus 418
 Flaca 242
 flaccus 196
 flagro 333
 flamen 203, 271
 flamma 197
 flavus 146, 223

- ilebilis 226
 lecto 338
 fleo 111, 352, 340
 flexilis 226
 flexuntis 415
 flo 327, 394, 399
 floreo 344
 flos 229, 273
 fluctuo 344
 fluctus 204
 fluilans 101
 flumen 125, 149
 fluo, fluxi, fluctus, fluxus 418
 fluvius 48, 222
 foedus 72, 101
 foedesum 170
 foederatei 125, 249, foederatos 95
 for 331
 fortis 199
 fortius 199
 fordus 174
 fore stb. 36, 101, 325, 412
 forensis 226
 fores 269
 foris 195, 217
 forma 93
 formica 226
 formosus 225
 formus 161, 224
 fornax 228
 fortis 199, 282, fortiter 283
 fortitudo 228
 fortunai 118, 232, 241, 242
 fortunas, fortune 242
 fortunata 110
 fostis (= hostis) 173
 Fostlus 96
 fovea 147
 fraces 196
 frango 80, 111, 392, 393
 frater 127, 154, 208, 235, 266,
 fratres 175, fratrum 270
 fraudo 344
 fremo 196, 333
 frendo 339
 frenum stb. 198, 251
 frigero 344
 frigidus 225
 frigus 196
 frondeo 344
 frons 60, 265
 fructus 125, 126, 219, 252,
 255, 258, 265—268, 270
 frugalior 278
 frundes 100
 fruniscor 127
 fruor, fruimino 390, fruitur 419
 fuam, fui stb. 36, 68, 111, 316, 322, 323, 331, 399,
 410, 413, fuisse 399, 409
 fuga 78, 209, 220
 fugax 228
 fugio 80, 84, 214, 333, 394,
 419
 fugito 344
 fulcio, fulsi fultus 199, 201,
 399
 fulgeo 333
 fulgur 101
 fulica 100
 fulmen 197
 fulmentum 197
 fumo 141
 fumus 69, 155, 208, 211,
 224
 funclis 336
 funditus 283
 fundo 84, 158, fusus 176
 funebris 148, 196
 funtes 100
 fur 94, 255, 266
 furfur 229
 furnus 94, 110
 fortunato 104
 furvus 101
 fuscina 224
 Fustiis 170
 fustis 268
 futis 158
 Gaius 112, Gai 249
 galbus 225
 Gallia 221
 Gallina 226
 gallinaceus 222
 garrio 174
 garrulus 174, 223
 gaudeo 113, 114, 315, 338,
 418, gavisus 315
 gaudimonium 221
 gaudium 112, 222
 gelidus 208
 gelu, gelum, gelo 269
 gemellus 113, 152
 generare 344
 generatim 284
 generibus (= generis) 250
 genetrix 228
 genitor 207, 227
 genius 222
 genu 81, 147, 157, 220, 269
 genus 78, 103, 113, 125,
 203, 219, 229, 232, 252,
 255, 256, 269
 germen 67
 gero 170, 330, 398, 418,
 419, gessit 408
 geruntis 415
 gestio 344, gestibai 352
 gigno 80, 319, 334, genui 209, 399
 glaber 158
 glaciare 343
 glans 161, 228
 glisco 158
 glomus 196
 gloria 165, 221
 glos 196
 glubo 197
 gluma 196, 197
 glus 127
 Gnaivod 35, 94, 203, 232,
 249
 gnarus 78
 gnascor 84, gnatus 76, 197
 gnatabus 243
 gnævus 223
 gnixus 197
 gnoscio 78, 197, 337, 394,
 399, 400, gnoscier 413
 gobius 165
 gracchus 166
 gracilis 179, 281
 gradior 158
 Graecia 221
 grallae 196, 223
 gratus 161
 gravedo 228
 Gragigenum 242
 gravis 161, 220, 269
 gressus 199
 grevis 66
 grus 255, 267
 guberno 165
 gula 149
 gurgulio 71, 345
 gyrus 86
 haba 174
 habeat (= abeat) 173
 habeo 127, 172, 323, 412,
 habebis 176, haber 412
 habitus 227
 haedillus 223
 haedus 173
 hahaha 167
 harena 173
 Haunii 174
 haurio 96, 173, hausi 84
 havet (= avel) 173
 habesco 344
 Hecoba, Hecuba 102
 helus 99
 hem 167
 hemo 100, 103
 herbere 344
 herbilis 226
 Hercules 116, 149, Herco-
 lei 267, hercule 268
 hereditas 228
 heri 104, 126, 169, here 127
 hernia 198

- hiasco 337, 344
 hibernus 196
 hic, haec, hoc legkülönbö-
 zöbb alakjai 306, 307,
 továbbá 94, 101, 142,
 198, 203, 248, 295, 302,
 309
 hicine 306
 hiemare 344
 hiems 126, 158, 201, 252,
 265, hiemps 201
 hio, hiem 105
 hircosus 225
 hircus 173
 hire (= ire) 173
 hisco 69, 344
 hodie 172, 274
 hodiernus 224
 holus 99
 homicidium 222
 homo 100, 103, 126, 172,
 219, 232, 233, 252, **255**,
 256, 266, 267, 269
 homullus 223
 honestus 80
 honos, honor 78, 80, 126,
 229, 255, 265, 266, 272
 hora 93
 hordeum 172
 hordus 174
 horire 96
 horitor, hortor 113
 horrentia 271
 horrifera 250
 hortus 37
 hospes 113, 142, 230, 266
 Hostilius 142
 hostis 158, 168, 235, 252,
 268, 270, hostis 270
 humerus 173
 humilis 226, 281
 humus 15, 172, 220, 232,
 humus (gen) 248, humi
 251, 283
 iacere 348
 iacio 339, ieci 316, 392
 iactilo 344
 iam 142, 146
 ianuarius 146
 ibi 284
 ibidem 306
 idem 199, 200, 302, 305,
 306, eisdem (sing., pl.
 nom.) 306, eisdem 306,
 isdem 306
 idubus 270
 iecur, iecinoris 125, 143,
 200, 257, 269
 ienarius 94
 iferos 202
 ignesco 344
 ignifer 230
 ignis 265, 268
 ignoscere 198, ignosciturus
 419
 ignotus 75, 230
 iguini 37
 ilico 142, 196
 ilignus 197
 illacrimor 98
 illecebrae 98
 ille (-ce particulával is)
 126, 204, 206, 294, 302,
 308, illatus, illaeus, illi-
 bus, illui 308
 illexi 398
 illic 127, 140, 142, 308,
 illuc 308
 illustris 200
 im (=in) 172
 im 203, 305, 306
 imbellis 200
 imber 75, 99, 204, 226, 266,
 268
 imberbis 98, 226
 imbuo 200
 imfoso 172
 impedimen-um 225
 impelimentum 165
 impero 105, 322
 impetrasso 345, impetras-
 sere 353
 impletur 333
 implicitus 418
 imprimis 142
 improbus 200
 impudicus 98
 impurus 98
 imus 280
 inceideretis 48
 incesso 354
 inciens 194
 incissim 284
 inclinis 226
 inclino 69
 inclitus 98, inclutus 98, 225
 incomparabili 166
 increpavit, increpuit 400
 incus 220
 index 220, 266
 indigena 211, 225, 273
 induor 215
 induro 200
 industrior 282
 inco 204
 inermis 275
 iners 276
 infans 202, 228
 infelix 110, 202, 269
 inferus 114, 280
 infimus 102, 280
 infra 110, 114
 infumum 102
 ingentia 271
 inguen 161
 inimicum 250
 initio 217
 inlucescit, inluciscit! 344
 iniqua 112
 inquiror 98
 inquit 200, 347, 398
 insania 221
 insanus 110
 insculptus 199
 inside 345
 insimul 201
 inspectavero 322
 insulsus 103
 intactus 200
 incitamento 162
 integer 37, 138, 141, 205
 integumentum 114
 intellego, intelligo 104
 inter 125, 283
 interea 142
 intercus 128
 interdiu 233, 283
 interpretationem 150
 intimus 281
 intonatus 418
 intrepella 180
 intus 283
 invesperascit 344
 invideo 216
 invito 194, invitassis 353
 invoco 98
 iouesat 38, 146
 iouestod 38, 147
 iouist 398
 iouxmenta 38, 198
 Iovi I. Iupiter
 Iovios 194
 ipiclo 179
 ipse 201, 206, 208, 302, 305,
 308, 309, ipsius 148, ipsa-
 ius, ipseius, ipsabus, ipsi-
 bus, ipsus 309, capse,
 eampse stb. 308
 ira 213
 iracundia 221
 iracundus 225
 ircus 173
 irritus 197
 is, eius stb. 63, 101, 142,
 145, 206, 294, 302, **305**,
 306, is (pl. dat.) 306, eiei,
 ieis, ibus, eabus 306
 iscolasticus 116
 iscripta 116
 ispeculator 116

- asposa 116
 astacine 307
 aste 125, 170, 203, 295,
 302—305, **307, 308**, istaec,
 istoc, istunc, isticine 307,
 istiusmodi, istimodi 308,
 istuc 140, 142, 307
 istercorius 116
 isthmus 251
 ita 284
 itaque 141
 iter 227, 257
 iterum 291
 itidem 284
 iubentulus (= iuv-) 147
 iubeo 418, iussi 201, 398,
 iussitur 353, iussus 199,
 418
 iudex 125, 199, 220, 231,
 266
 iudiciei 250
 iuvenis 148
 iugera 97
 iuglans 196
 iugum 12, 126, 169, 207,
 211, 220, 232, 236
 iugulans 116
 iumentum 198
 iungo 336, 352, iunctus 67,
 180, 199, 336, iunxit
 201, iunxi 336, 346, 398
 iunior 114, 278
 iuno 95, 252
 iupiter 83, 112, 232, **258**,
 268, iuppiter 112, 174, 257,
 iovis 193, 219, 257, 267,
 268, iovei 267
 iur(i)go 114
 iuro 344
 ius 169, 212, **258**
 iusiurandum 214, 230
 iustus 146
 iuvencus 143
 iuvenesco 344
 iuvenis 94, 114, 143, 148,
 266, 270
 iuventa 221
 iuvente (= iuv-) 147, 166
 iuventus 228, 265
 iuvi 399, iuvaturus 419,
 iultus 418
 iuxta 281
 Kalenzonis 193
 Karthaginiensibus 203
 kerī 62, 162
 κῆρυξ 201
 klarus 149
 labasco 344
 labor, lābos 170
 labor, lapsus 199, 200, la-
 bundus 419
 laborait 409
 labrum 121, 223
 lac 196, 199, 203, 207, 228,
 269, lacte (nom.) 207
 laccessivi 399, laccessitus 418
 lachrima 166
 lacrima, lacruma 98, 149,
 164
 lacubus 270
 laevus 72, 222
 lana 76, 77, 197
 languet 194
 laniena 105
 lanterna 199
 lapideus 222
 lapillus 223
 lapis 235
 lar 265
 largiri 344
 larua, larva 112, 147
 lases 170
 lateralis 203
 latebra 224
 latericius 222
 Latonas 241
 latrina 121, 146, 224
 latrocinium 179, 222
 latrocinor 344
 latronebos 93
 lattuce 198
 latus 196, 215, 418
 laudo 96, 121, 122, 125—
 127, 145, 325, 340, 351,
 414, 418
 lautia 164
 lautumiae 102
 lavacrum 99, 224
 lavo 99, 314, 413 lavi 399
 lebro 102
 lector 111
 lectus 111, 203
 legitimus 113
 lego 102, 104, 111, 209, 215,
 323, 327, 352, **353**, 323,
 372, 378, 384, 390—392,
 400, 412—414, 419, -lexi
 346, 398, lēgi 328, **406**
 legumen 161
 lex 142, 267
 leihereis 250
 Λεύβια 148
 leigibus 95
 lenio 340, 352
 leno 266
 lenocinari 344
 lentiscus 225
 leptis 151
 lerinquas 180
 levir 164
 lēvis 104, 161, 172, 194, 276
 lēvis 101, 276
 levo 343
 liber 102, 128, 250, 275
 liberare 344, liberaaso 353
 liberta 38, libertabus 243
 libertinus 224
 libo 154
 libra 155
 licessit 354
 licetod 327, 390
 liciniaes 242
 lictor 111
 lien 173, 266
 ligneus 222
 lignum 197, 198
 lilium 67, 178
 limax 228
 linea 204
 Lingones 270
 lingua 164
 linguo 335
 lino 334, levi 398
 linquo 200, 330, liqui 102,
 393
 lippus 174
 lis 196
 litera, littera 112, 175
 litora 213, littoris 176
 litteratura 223
 Livia 163
 locellus 223
 loces 127
 locus 196, 217, loca 250
 loebertatem 102
 loebesum 102
 longitudo 142
 longus 100, 158, 196
 loquela 223
 loquor 322, 414, locufus
 418
 losna 97
 loucarid 35, 232, 268
 louci 62
 Loucilus 67, 97
 Loucina (dat.) 242
 loucom 73, 97
 lubricus 196
 lucere 73, 148, 333, 348
 lucifer 230
 Luciom 125, 248
 lucrum 179
 luctantur 314
 luculus 142
 lucus 97
 lumbus 195
 luna 37, 97, 198
 lunula 223
 lupanar 269
 lupus 15, 104, 124—126,

- 160, 168, 201, 211, 219,
 220, 232, 234, 235, lupus
 femina 251
 luridus 158
 lux 97, 148, 255, 267
 luxuria, luxuries 272, lu-
 xurii (gen. 273)
 lyra 86
 Macedones 270
 macer 127, 223
 machina 98, 126
 macies 221
 mac(i)steretus 116, macis-
 tratos 62
 maeae 95
 magias 167
 magis 203, 277, 282
 magister 175, magister
 223, 277, 280
 magistratū 232, magistra-
 tuo 268
 magnanimus 230, 231, 250
 magnificus 230, 278
 magnus 162, 204, 216
 magistratus 227
 Maia 219
 maestas 277
 maiorem 145
 maior 145, 193, 265, 269,
 270, 271, 277, maius 125,
 Maios, maiosibus 277
 mala 110
 male 126, 249, 283
 maledicentissimus 282
 malignus 225
 malluviae 197
 malle 121, 142, 332,
 373, 412
 malus 38, 203, 206
 mālus 164
 mamilla 177
 mamma 174, 209, 229
 mando 125, 127
 maneo 105, 322, mansi
 330, 398, mansus 199
 manica 225
 Manios 247
 manipulus 196
 manom 38
 mantele 196
 manus 201, 209, 232, 234
 marcerat 178
 Marcus 199
 mare 125, 212, 232, 235,
 268—271
 maredus 165
 maritimus 281
 marmor 125, 269
 Marselis 193
 Marsias 193
 Maspiter 200
 mater 69, 95, 127, 151, 211,
 227, 232, 235, 265, 266
 materia, materies 218, 221,
 272, materies (gen.) 273
 materiarius 222
 Matho 166
 matrona 224, pl. nom. 242,
 matronabus 243
 maturissimus, -e 281
 maxemus 102, maximus,
 111, 281, 282, maxime
 282, maxumorum 102
 me 296, 297, 93, 117, 126,
 153, 712, 210, 302, mi,
 mihe, mihei, mihpte,
 mis, memet, mepte 296,
 med 38, 297, mi (voc.)
 301, mēn(e) 124
 medialis 179
 medicus 93
 mediterraneus 105
 medius 36, 146, 193, 221
 mel 128, 269
 melior 104, 201, 276, 278,
 meliosem 170, 252, 277,
 melius 284
 mellitus 225
 membrum 99, 223
 Memelavos 178
 memini 216, 314, 316, 322,
 391, memento 327, 388
 memor 125, 216, 277
 Menervai 233, 242
 menestris 179
 mens 75, 127, 265, 266, 271
 mensa 124, 126, 211, 239
 mensis 15, 125, 266, mens-
 ses, 201
 mentioni 17
 mentouines 125, 250
 meo 152
 mercennarius 197
 merda 198
 mergo 199
 meridie 165
 meritod 232, 283
 merus 104, 127, 247
 Mesiaca 96
 Mesius 95
 messis 201, 226
 messus 199
 metior 314, 340, mensus
 151
 metuo 340, 344, 352
 metus 201
 meus 250, 301, meapte 301
 mica 165, 198
 miles 201, 265, miless 201,
 mjlitaris 67, 150, 179, mi-
 litare (= -ris) 203
 militia 221, 242
 mille, milia 177, 196, 290,
 milli, milibus 290
 milleni 294
 millesimus 293
 miluos, milvus 112, 147
 minax 228
 Minervae 233, 242
 minimus 102, 113, 280, mi-
 nimissimus 282
 minister 179, 223, 250, 280
 Mino 277
 minor, minus 278
 minuo 336
 misceo 217, 337, misc(e)
 327, 390
 miser 128, 170, miserrimus
 281
 misericordia 142
 missionem 203
 mitto, misi, 170, 398, misti
 408, missus 204, 418,
 mittei 413
 modo 249, 283
 modulari 344
 moenia 101
 moere 146
 moincipium 95
 moiros 95
 moles 252, 266, 273
 molestus 112
 molimentum 179
 molibar 352
 mollibat, -bit 352
 mollis 76, 100, 195, 196
 molta 220, moltai 76, 100,
 monedula 223
 moneo 16, 126, 316, 326*
 340, 341, 351, 352, 372,
 399, 400, 401, 413, mo-
 nitus 418
 mons 201
 monstrum 200
 morbus 195
 moribundus 225
 mordeo, memordi 103, 320
 321, 391, 393, 394, 400
 morior 218, 315, moriun-
 dust 203, moriturus 419,
 mortuos, -uus 76, 105,
 125, 147, 195, 418, mor-
 tuva 148
 mortalis 226
 morticando 226
 mors 127, 226, 265
 mos 256, 268—271
 movet 217, movi 399, mo-
 tus 147
 Mukianus 162

- multa 220
 mulctra, mulctrum 224
 mulier 105, 141, 265
 mulsi, mulsus 2.1, 202, 418
 multa 76, 100, 220
 multesimus 293
 multus 37, 248, 284
 munificior 278
 munimentum 225
 munire 101
 murex 228
 murmur 229
 murmuro 319
 murus 94, 96, 101, 127
 mus 69, 220, 265
 mustum 94
 mylires 94
 nam 304
 napus 79
 narro 112, 175
 nascor, natus 82, 197 215, 418
 natio 255
 natis 78, 125
 natura 223
 nauci 216
 naufragus 73
 naula 211
 navis 73, 220, 234, 253, 266, 268, 270
 ne 38
 nebula 154
 nec 124
 neco 78
 necto 338
 necubi 284, 310
 necunde 310
 nefarius 170
 nefas 124, 170, 230
 negotium 165
 nehemus 124
 nei 38
 nemo 121, 126, 172
 nemus 229
 nepos 142, 252
 neptis 151, 268
 nequeo 142, 331
 nequidem 230
 nequior 278
 nervos 197
 nescio 124 142, 23, 1345,
 neu 97, 146
 neuter 121, 313
 nex 201, 220
 Nicolai 178
 Nicepor 163
 nidor 197
 nidus 94, 110, 168, 199
 niger 223
 nihil, nil 103, 121, 172
 nimbus 99
 ninguat 161
 nisi 170
 Nisus 170
 nitedula 223
 nitor, nixus, nixus 418
 niveus 222
 nix 161, 198, 255
 nixus 197
 no 331, 399
 nobilitare 344
 nobilitas 228
 noceo 78, 341
 noctu 124, 233
 nocturnus 224
 nodus 221
 noëmbres 99
 nolo 142, 332, 373, 412,
 ne, non vis, volt 332
 nomen 80, 84 93, 125, 151,
 211, 212, 227, 232, 267, 269,
 270, 272, nomen 266
 nominatim 284
 nonaginta 288, 289
 nonanta 289
 nongenti 290, nongentum
 288
 nonnus, nonna 229
 nonniata 147
 nonus 113, 147, 292
 nos stb. 156, 295, 296, 297,
 298, nobismet 296
 noscitare 344
 nosco 69, 82, 197, 322, 329,
 333, 347, 352, 399, no-
 ram 147, nosti 147, 399,
 402
 nostras 128, 140
 noster 223, 280, 297, 298,
 301, nostrapte 301
 nota 93
 noundinum 147
 nountios 147
 novare 340
 novem 100, 147, 286
 noveni 294
 novicius 222
 novius 125, 194, 247
 novitas 98, 228
 novos 100, 127
 novus 93, 151, 220
 nox 70, 201, 216, 228 283
 noxia 221
 noxii 353
 nubo, nuptum, nupptum
 175, nupsi 200
 nudus 68, 73, 75, 272
 nudus 99
 nuembres 99
 nuges 35, 242
 nullus 313, nullo pacto 218
 Numasioni 38, 73, 170, 233,
 248
 numen 227, 256
 numerus 100
 nummus 100, 250
 numquis 127
 nunc 208, 230
 nundinum 147
 nuntiationem 147
 nuntius 147
 nuper 97, 146
 nuperus 113
 nurus 101, 198
 nutritices 116
 nutrio 204
 nux 267
 Nymphabus 243
 ob 203
 obbligate 175
 obliviscor, 146, 216
 oboedio 96
 obsetrix 179
 obsideo 98
 obsidio 104, 227
 obtinuit 200
 occasio 228, occasio 201
 occupo 102, 344, occupas-
 sit 353
 ocellus 223
 Ocetari 117
 ocior 278
 ocris 78
 octaginta 289
 Octavianus 224
 Octavius 36, 98
 Octavus 292
 octingenti 290
 octo 13, 68, 73, 213, 233,
 249, 286
 octoginta 289
 octoni 294
 Octobres 179
 octuaginta 289
 odi 392
 odiosus 176
 odium 222
 odor 164, 204
 oenus 72
 ofella 177
 offendo 161
 offero 201, 345
 officina 113, 201
 oggero 198
 oinos 21, 72, 95, 203, 284
 oitilis 95
 oleabus 243
 oleo 164, 333, 339, 348
 olim 302, 308

- alle,ollus 302, 308, olleis 308
 Olo (= Aulo) 96
 oloes 35, 125, 250, 308
 omen 147
 omitto 177, 197
 omnis 126, 141, 142, 203, 270
 onustus 98
 opera 209, 220
 operandam 37
 operio 195
 opituma 117
 oportet 104
 opperitus, oppertus 418
 oppidum 83, 220, oppodum 147
 ops 220, 252, 265, opid 268
 opsides 200
 optimus, optumus 102, 203, 210, 281
 opto 270, 344
 opus 82, 229, 268
 oquatum 62
 ora 220
 Oratia (= Horatia) 173
 orator 112
 orbis 268
 Orchivius 166
 orchus 166
 orcus 166
 ordo 110
 oricula 96
 origo 228, 272
 oriturus, oriundus 419
 orno 198
 Orpheu 249
 ortae 37
 Ὀρτήσιος 201
 os 212, 269, oſa 63
 osculantur 314
 Oscus 200
 ostiam (= hostiam) 173
 ὀστισοῦ 122
 ostium 96, 193
 Otho 166
 otii 193
 otto 198
 ottobres 286
 ovio(s) 203
 ovis 35, 68, 125, 147, 219, 220, 232, 234, 235, 265—269
 oxime 282
 paciscor pactus 111
 pagatim 284
 pagus 162
 pakari 38, 413
 pala 196
 Palatinus 224
 palatium 193
 palea 76
 palpebra, palpeſtra 255
 paluster 223, 226
 pandi 336
 pandiculans 344
 pando, pansus 336
 pango 162, pepigi 319, 334, 393, pegi 392
 panus 195
 papa 174, 229
 papilio 227
 Papisius 170
 pappa 174
 parco, parsi 400, peperci 394, 400
 parcus 204
 parentium, parentum 270
 parietem 104, 105, 141
 pario 339, peperi 103, 320
 pars 127, partus (gen.) 266
 particeps 230, 276
 participiare 344
 partim 284
 parturio 345
 parvolus 102
 pasco, pavi 399
 passer 204
 passim 284
 passus 270
 pastillus 152, 197, 223
 pater 70, 153, 165, 203, 210, 211, 227, 231, 232, 252, 253, 255, 256, 265—268, petrus 266
 palere 71
 palior, passus 199
 patria 221, patricius 222
 patrius 221
 patruelis 226
 patulus 71
 pauciens 293
 paucus 72
 paulatim 284
 paullisper 67
 paullum 177, paulum 284
 pauper 72, 96, 113, 269, 270, 277, 281
 pauperculus 223
 paupertas 228
 pavo 340
 pax 162, 255
 pecto 338
 pectus 271
 pecu 220, 257, 272
 pecus 228, 257
 pedes 228
 pedester 280
 pedis (tetū) 217
 peior 146, 193
 pelagus 249
 peregrinus 150, 179
 pellicio 197
 pello 335, 339, pepuli 334, 347, 398, pulsus 199, 202
 pelluceo 197
 peluis 147, pelvis 147, 268
 pena 96
 pendō, pendendi 394, pensus 176, 199
 penes 233, 238, 283
 penitus 152, 283
 penna 198
 pensare 344
 pensitare 344
 pepedit 394
 per 124
 peragro 141, 345
 percussus 03, 418
 percutio 114, 398
 perdo 331, 413
 perdolisco 338
 perenniservus 231
 pereō 402
 peres (= pedes) 165
 perfacilis 98
 perficere 316
 perfodi 98
 pergo 176
 pergratum 230
 peric(ulum) 117, 196
 perlicio 197
 perlum 150
 perna 111, 148, 198
 perniciēs ēs pernicii (gen.) 273
 pernio 227
 perodiosus 204
 perperam 283
 perpetuo 148
 Perses 241
 pes 21, 70, 78, 79, 128, 201, 207, 219, 220, 234, 253, 256, 266—270
 pesnas 198
 pessimus 281
 pessum 202
 pelesso 345
 peto 399, 418, petiei 408
 Phebus 96
 phalerae 103
 phalanx 166
 piac(ulum) 35
 piandi 37, 419
 pictai 242
 pietas 104, 228
 piger 223, 281
 pigmentarius 222
 pignus 229

- Pilemo 163, 166
 pilum 94
 pilumnoe 249
 pinguis 99
 pinso 169
 pinus 198
 piper 112
 pipilo 174
 piscari 343
 piscis 268
 pius 111, 195, piissimus 105
 placabilis 226
 placare 196
 placet 149
 placidus 225
 plango 336
 planto 105, 327, 328, 341
 planus 77
 plaudo 96
 Plautios 125, 247
 plebeius 145
 plebiscitum 231, 273
 plebs 200, 232, 273, 274,
 plebe, plebei 273, plebi
 (gen.) 274, pleps 200
 plecto 196, 327, 338
 plenore 238
 plenus 69, 414, 417
 pleores 277, 278
 ples, plet 333, 379, plesti
 399, plevi 333, 393, 399
 plicto 338
 plisima 73, 278, 281
 plodo 96
 ploirume 17, 125, 249, 278
 plous 277
 plurimus 278, 281, 284,
 plus 142, 216, 270, 271,
 277, 278, 279, 282
 pluviaticus 225
 pluvius 222
 pocillum, poculum 150
 poc(u)lum 116, 196, 205, 224
 poematis 267
 poena 96, 101
 Poeni 101
 Poenulus 223
 pol 206
 Pola 96
 pollubrum 224
 Polluces 200
 pollulum 96
 Polouces 97
 πόλχερ 166
 pomerium 197
 Pompeianus 37, 103, 224
 Pompeius 145
 Pomplio 213, 249
 Pomponi 248
 pone 198
 pono 113, 114, 141, 170,
 possuit 176, posuivit 148
 pons 62, 237, 267
 pontificatus 227
 poplicus 165, poplicai 242,
 poplicod 35
 poploe 249
 populoi 248
 porcellus 223
 porcus 100
 porgo 114
 porta 93, portabus 243
 porticibus 270
 portior 227
 pos 203
 posco 148, 200, 337, po-
 poscit 84, 320, peposci
 320
 posedeit 409
 posseivei 399
 possum 332
 post, poste 284
 posterior 278
 posticus 225
 postmodo 231
 postremus 282
 postridie 142
 postumus 281
 postus 113
 potare 344
 pote 332
 potesse 412
 potestas 204
 potior 278
 potiri 339
 polis 68, 252, 332
 πούλχερ 106
 poumilionem 270
 prae 267, 283
 praebo 121
 praecho 166
 praeco 177, 198
 praeda 121
 praedator 227
 praedo 227
 praeco 121
 praemium 121
 praes 121
 praesens 414
 praeses 220
 praesilium 165
 praestigia, praestrigia 150,
 178
 praetor 37, 121
 praetura 223
 praidad 35, 242
 praitoris 269
 Prancatius 180
 prehendo 158, 172
 preimus 95, 291
 prendo 172
 pressus 418
 pretium 196
 pretzios(a) 193
 pridem 306
 primores 278
 primus 84, 198, 280, 291
 princeps 111, 200, 203, 256,
 princepsibus 102
 prinse 193
 prior 278
 prismu 198, 291
 pristinus 180, 224
 privici(i)oes 235
 privignus 110, 225
 pro 84, 124, 154
 processurum 413
 procus 221
 prodit 125
 profero 231
 progenii 273
 Progina 117
 progredimino 390
 prohibessis 354, prohibi-
 tum 413
 proles 121
 promo 121, 201
 prope 178
 propinquus 225
 propius 178
 propter 113, 142
 propterea 142
 propom 278
 proret 178
 prorsus 202, 283
 prosper, prosperus 128
 protervos 178
 Protogene 268
 provenio 345
 providus 98
 provorsus 283
 proximus 281, 282
 prudens 146, 147, 282
 pruina 195, 226
 pubes 78, 126, 231, 266
 Publi 249
 Publicus 165
 pudicitiam 126
 puella 223
 puer 128, 248, puer 148
 puerasco 344
 puerilis 226
 pueritia 138, 221
 pugnando 419
 pugnax 228
 pulcer 166
 pulcher 166, 275
 pullulare 344
 pulmentum 99, 197
 pulmo 113

- pumex 101, 154
 pumilio 227
 pungo, pupugi 320, pepugi 393
 Punicus 101
 punio 101
 puppis 268, 269
 purgati 95, 125, 249
 pur(i)gare 344
 purpura 166
 purpureus 222
 putare 165, 344
 Puteolis 141
 quomes 62
 quadragenī 294, quadagesimus 293, quadraginta 289, 126, 197, quadringenti 290, 294
 quadru- 286, quadrupedia 271, quadruplus 293
 quaeius 312
 quaesivi 399
 quaeso 338, 345, quaesso 168, 338
 quaesti, quaestu 267
 quaglator 112
 quairetis 94
 qualist 203
 quallus, qualus 196
 quamdiu 200
 quarranla 289
 quartus 291
 quasso 344
 quater 293, quaterni 294
 quatio 194, 199
 quatlor 286
 quattuor 70, 71, 147, 160, 175, 176, 195, 238, 286
 -que 207
 quei, queius, ques 312
 Queinctius 110
 queo 331
 queror, questus 170, 194
 querimonia 221
 quernus 198
 querquedula 223
 quescunq̄ 312
 quesdam 312
 questus 95
 qui l. quis
 quicun 312, quicunque 311
 quidam 310, 311
 quidquid 127
 quiescun 379
 quiesquit 178
 quilibet, quilibet 311
 quin 124, 309
 quinctus 199
 quincuplus 293
 quindecim 113, 138, 199, 287
 quingenti 199, 290, quingentum 290
 quingesimus 293
 quini 294
 quinquageni 294
 quinquagesimus 293
 quinquaginta 288, 289
 quinque 17, 151, 160, 178, 179, 198, 207, 286
 quinquies 293
 quintus 199, 292
 quippe 177, 198
 Quirenarice 122, 178
 quis ēs qui slb. 13, 36, 68, 127, 346, 160, 203, 207, 233, 109, 310, 311—312, qoi 38, qui (instr.) 309, 312, quai 312, quium 312, quis (abl.) 312, l. mēg quae-, quae-, quoi
 quispiam 311
 quisquam 309, 311
 quisque 230, 311
 quisquiliae 103, 179
 quisquis 229, 230, 231
 quivis 31
 quoi 101, 312, quoei 101, 312, quoei 101, 312, quoei 101, 312, quoius 194, quoiusmodi 312, quoiū 312
 quoiās 128
 quoiq̄am 312, quoiusquam 312
 quoius, -a 312
 quoiuis 311, 312, quoiuismodi 312
 quoniam 194
 quor 94, 284
 quorta 291
 quot 124, 125, 160
 quotesimus 293
 quotiens 293
 quotumus 281
 rabies (gen.) 273
 radere 78
 radix 155, 197
 rapa 79
 rapina 224
 rapio 127, 193, 340, rapsit 353
 rapsodus 89
 raro 283
 raster, rastrum, rastri, rastros 199, 224, 251
 ravus 101, 223
 recei (= regei) 62, 267
 receptui 217
 recipit 141
 reciprocus 225
 recisio 179
 reconsiliassere 345
 rectus 111, recte 36, 78, 126, rectius 284
 recuperare 344
 redacta 111
 reddo 103, 376, reddidi 98
 redieit 409
 reditio 227
 redux 220
 regalis 208
 regifugium 222
 regius 222
 regnare 343
 rego, rexi 80, 200
 regula 93
 regus l. rex
 reiciundus 419
 reilquum 150
 relicum 146
 religio 227
 reliquus 102, 160
 remex 125, 220, 230, 266
 reminiscor 314
 remus 110, 198, 224
 ren 38
 reparis 339
 reperio 339, repperi 113, 320
 repositorium 222
 res 111, 127, 142, 219, 220, 235, 272, 273, 274, 275
 respectus 111, rexpexis 353
 respondi 320
 restaurare 74
 restio 227
 restis 268
 restituendus 419
 resutus 179
 retracto, retracto 98
 reus 273
 revertor 314, 322, reverti 314
 rex 35, 203, 232, 253, 267, 270, regus 266
 rhapsodia 148
 rhetor 148, rhetoras 270
 rivus 117, 146
 robigo 97, 228
 robur 269
 robur 97
 rodere 78
 rogare 215
 rogus 220
 Roma 142, 217, 233, 242, Romani 242 Romanoī 248, Romanom 66, 235, 250
 ros 220
 rosa 170, 231, 242
 roseus 222

rostris 125, 250
 rota 93, 155
 ruber 68, 83, 148, 155, 223
 rudis 276
 Rufo 229
 rumentum 197
 rumo 198
 rumpo 200, 335, rupi 394
 ruo 158
 rursum 284, rursus 146,
 230, 283
 rus 147, 283
 rusticus 225
 rutundam 104
 Sabastianus 103
 sabelius 63
 Sabelli 152
 sabulum 201
 sacer 127, sacrom 125
 sacerdos 114, 213, 227, 228,
 266
 sacrandae 419
 sacrarium 222
 sacrifico, sacrfico 102
 sacrosanctus 230, 233
 saeta 74
 saevire 344
 saegio 340
 sakros 38, 127, 248
 sal 202, 204, 219, 220, 252,
 265
 salictum 225
 salio 340
 salix 125
 sallo 200, 339
 salsus 204
 salubris 226
 salutei 267, salutes 35, 125,
 267, Salutus 232, 266
 Salystiae 94
 sam (sas, sos) 301, 302
 Samnis 128, 226, 266
 Samnium 197
 sancta 110
 sancloni 268
 sanguen, sanguis 265
 Sanqualis 112
 sapsa 302, 309
 sarmentum 197
 sartophagum 179
 saucius 222
 saxum 80
 scabo 162
 scaena 95
 scaevus 223
 scalae 196
 scalpo 77
 scamnum 197
 sceleris 103, sceleraque
 141

scindo 157, 199, 207, 336,
 scicidi 321, 347, scidi
 347, 398
 scintillare 344
 scio 352, 399, 402
 Scipionem 203
 scopulus 102
 scriba 243
 scribo 316, 352, 418, scrip-
 si 200, 398, scriptae 36,
 scriptus 203, scripi 165
 se 195, 295, 300, sibi 125,
 195, sibe 126, sed 297,
 300, semel, sibimet 300
 secedo 177
 secerno 177
 sectus 418
 secubo 198
 secundus 160, 291, 419
 securis 268
 sedecim 98, 200, 287
 sedeo 164, 316, 333, 339,
 340, 348, 392, 418, ses-
 sus 181, 199
 sedes 219, 252, 255, 266,
 273
 segestre 179
 segmentum 197
 seibi 95
 seignum 63, 110
 seine 95
 seispilei 95
 sella 196, 223
 semel 149, 204, 293
 sementis 268
 semimodius 179
 seminare 344
 Semo 227
 semol 76
 semper 230
 sempiternus 225
 senatus 227, 232, senatus
 125, 266, 267, senati, se-
 natui, senatus 267
 senecio 227
 senectus 228
 senesco 337, 344
 senex 125, 257
 seni 198, 294
 senior 277
 sententia 203, 232, 242
 sentio 126, 201, 204, 390
 separare 284
 sepelio 340
 sepono 177, 198
 sepple 175
 sepse 309
 septem 154, 167, 286
 septendecim 200
 septeni 294

septies 293
 septimus 292
 septingenti 103, 290
 septuaginta 14, 289
 septuaginta 166
 septuplus 293
 sepulchrum 166
 sepulcrum 179, 224
 sequester 253
 sequor 16, 125, 138, 160,
 194, 314, 315, 323, 375,
 381, 384, 385, sequuntur
 105, secutus 418
 aegypti 148, 162
 serius 222
 sero 101, 334, sevi 398,
 400, salus 418
 serpo 314, 333
 sertrix 93
 serva 220
 servire 344
 servitium 221
 servus 223, 244, servom-
 125, servos 247
 sescenti 200, 290, sescen-
 tum 290
 sescuplus 293
 sesima 102
 sestertius 250
 sestumdecimus 212
 sesuma 102
 seta 93
 setius 278
 settem 198
 settembris 286
 seu 97, 101, 146
 severus 161
 seviri 195
 sex 286
 sexaginta 14
 sexies 293
 sextus 225, 280, 292
 si 127
 sic 302
 siccus 177, 198
 Sicitia 102, 149
 sicubi 284, 310
 Siculus 102, 149
 sido 321, 334
 sidus 195, 229
 signifer 128
 signum 110
 Silbano 147
 silique 103, 179
 silva 223
 silvaticus 225
 silvester 223, 266
 silvicola 230
 similis 93, 103, 149, 216,
 253

- simplex 230, 284, 294
 simplus 293
 simul 93, 149
 simulacrum 224
 sin 124
 singuli 284, 294, singulis 196
 sinister 223, 275, 280
 sinnu 198
 sino 353, 399, 402
 sinus 252
 σινιτρον 117
 siquis 142
 sis (= sivi) 121, 146
 sis (= suis) 301
 siser 170
 sisto 319—321, 334, 352
 sitis 126—128, 268
 situs 201
 sive 101
 socordem 103
 socer 103, 128, socerus 248
 socius 160, 222, 250
 Socratis 267
 socrus 235, 253, socru (dat.) 267
 sodalis 100
 sol 69, 121, 203, 227
 soleo, solitus, solui 315
 solium 164
 sollemno 198
 sollemnis 195
 sollers 195
 sollus 195
 solus 313
 solve 112, 195, 204, 399, solvei 413, solutus 418
 somnus 100, 197, 224
 sono 100, sonaturus 419
 sons 415
 sonticus 415
 sopio 126, 355
 soror 130, 269
 sors 27
 sortus 94
 sospes 200, 277
 sovos 100, 301, soveis 35, 235, 242, 301
 spatarius 384
 spatula 102
 species 209, 272, 274
 specio 340
 spelunca 165
 speres 272
 sperno 154, 199, 335, spre- vi 399, spretus 335
 spes 220, 272—275
 splen 173
 splendo 127, 196
 spoliare 343
 spondeo, spepondi 393, 394, spopondi 179, 320, 321, sponsis 353
 spuma 101
 spuo 193
 stabilis 116, 226
 stablom 153
 stabulum 116, 155, 196, 224
 stagnum 110
 stamen 81
 statim 207, 284
 stativus 226
 stator 81, 227
 statuo 340, 418
 stella 84, 197
 sterno 335, stravi 336, 393, 394, 398, stratus 76, 77, 418
 sternuo 335, 336
 stimulus 197
 stipendiis 250
 stiva 223
 stilis 196
 stlocus 196
 sto 69, 81, 155, 6
 330, 331, 340, 352, 409, 418, sta 326, 387, 390, statod 38, 327, steti 79, 81, 319—321, 328, 393, 394, status 70, 80, 81, 168, 207
 stolidus 100
 stramen 77, 227
 stramentum 225, 227
 strema 112
 strigilis 268
 stringo, strinx 336
 studium 222
 stultus 100
 suadent 147
 suavis 147, 195
 sub 152, 203
 subditio 207, 231
 subdo 231, subditus 207
 subeo 345
 subletus 335
 sublimis 198
 submissim 284
 submoveo 197
 subter 283
 succresco 175
 sudatorius 222
 sulcus 100, 220
 sulphur 166
 sulphuris 104
 sum, est, ero, 35, 36, 37, 68, 79—81, 124, 128, 154, 170, 209, 210, 314, 323—329, 332, 352, 353, 373, 376, 377, 391, 412, sei 127, sun 379, esed 170, ess 377, siem 127, 203, 209, 325, 326, 377, 379, sied 38, 377
 summito 197
 summus 197, 280
 sumo 113, 114, 198, sump- si 201, 398, sumptus 200, 227
 sumpse 302, 309
 Sunii 248
 suo 402
 suovetaurilia 207
 super 152
 superare 344
 superstes 125, 227, 266, 276
 superus 114, 223, 248, 280
 supervenio 345
 supplex 276
 suprema 175
 supra 114, 283
 supremus 282
 suplemplo 203
 sura 94
 surgo 113
 surripio 196
 sus 219, 220, 233, 235, 253, 265, 268—271
 suspicio 98
 sustineo 200
 suus 100, 301, suad 35, suismet, suomet, suomp- te, suopte 301
 tabelai 234, 242, tabellae 234
 laceo 125, 390, 399
 taciturnus 224
 taedet 148
 taeter 148, 196
 talentum 98, 250
 talis 302, 308
 tam 302
 tamquam 200
 tango 316, tagam 323, 324, teligi 316, 319, 334, 347, 398, tactus 80, 111
 tanpister 180
 Tantaleus 222
 tantulus 223
 tantus 200, 248, tanton' 140
 Tarentum 98
 tarpessita 105, tarpezita 180
 Tartareus 222
 tata 229
 taurus 74, 96
 teg(i)men 114, 197
 tegimentum 102
 tego 78, 158, 168, texi 80, 398

- tegumentum 102
 tempestalebus 93
 tempus 99, 255
 tendo 154, 339
 tenebrae 98, 141, 179, 223
 teneo, tenui 400, tetini 393
 tenuis 76, 154
 tepos 266
 ter 101, 112, 150, 202, 293
 terdecies 293
 Terebonio 116
 Terensus 193
 tergus 161, 229
 termen 227
 termo 227
 terni 294
 tero, trivi 399
 terra 15, 78, 217, 235, ler-
 ras (gen.) 241
 tersiu 193
 tertius 291, tertius decimus
 212
 tesiai 312
 testamento 102
 testimonium 221
 testis 101, 150
 tetuli 394
 thesaurus 166
 thesaurus 201
 Thraex, Thrax 89
 Thybris 166
 Tiberim 268
 tibia 104
 tibicen 104, 105, 220
 tigillum 114, 125, 223
 tignarius 222
 tilia 199
 timeo 214
 tinguo 99, 333
 tintinno 345
 tiroi 248
 tis 298
 toga 78, 126, 168
 tolerare 344
 tollo 335
 tondeo, tetondi 394
 tongeo 100
 tonotru 147
 topper 302
 tormentum 197
 torreo 202, 333, 339, tos-
 tus 200, tortus 199
 torvus 161
 tot 124, 128, 302
 toliens 293
 totus 147, 217, 313
 tovam 100, 301
 trabs 154, 200, 203
 tragoedus 89
 traho 173
 traiectus 194
 trama 197
 trameo 198
 trans 283
 transcribo 175
 transfundo 98
 transversus 195
 trebibus 270
 trecenti 290, trecentum 290
 tredecim 199, 287
 tremo 314, 333
 tremonti 379
 tres 14, 74, 121, 145, 154,
 234, 285, tris (pl. acc.)
 270, 285, tria milia 290
 Ill vire 125, Ill viri 249
 Trhepto 148
 tribunal(e) 124, 127
 tribuo 344, tribuendus 419
 tribus 232, 269
 tricenī 294
 triceps 285
 tricesimus 292, 293
 triduum 83, 103, 142
 trienta 166, 289
 triginta 126, 141, 234, 250,
 271, 285, 289
 trini 294
 tripes 207, 230
 triplex 285
 triresmos 198, 224
 triumphat 409
 triumphus 166, 218
 triumvirum 250
 Troia 146, Troiad 242
 tu, te stb. 127, 295, 299,
 ted 38, 297, 299, tute 298,
 tutemet, tulimet, tibimet
 299
 turbassitur 353
 tugurium 103
 tuitus, tulus 418
 tulam 323, 324, tuli 317
 Tullius 222
 tum 284, 302
 tumulus 223
 tundo 168, tutudi 125, 320,
 380, 408, 409, 412
 tunica 199
 turdus 200
 turma 197
 turris 86, 125, 234, 258, 268,
 270
 turtur 229
 tus 121, 166
 Tuscus 200
 tussim 268
 tute, tuto 283
 tutela 223
 tuus 301, tuom 250, 301,
 tuopte 301
 ube 126, 127, ubei 284
 uber 155, 232, 257
 uberlas 228
 ubi 94, 126, 160, 216, 284
 uxor 201
 Ufens 257
 ulciscor, ultus 199, 418
 ulcus 99
 uligo 164, 228
 Ulixes 164
 ullus 313
 ulsit 353
 ulter 302, 308, 313
 ultimus 281
 ultra 313
 umbilicus 100, 154
 umbo 100
 umbra 196
 Umbria 221
 umerus 100, 248
 unco 100
 uncus 78, 100, 157
 undecies 293
 undecim 287
 undecimus 212
 undetriginta 287
 undeviginti 287
 ungo, unxi 200, unctus 110,
 199
 unguis 253, 268
 unibyriae 100
 unicus 225
 unio 291
 unus 72, 97, 284, 313, uni-
 us modi 313
 upupa 229
 urbanus 224
 urbs 266
 urna 198
 uro 73, 152, 333, ussi 346,
 353, 398
 ursus 168
 ustium 96
 usura 95, 223
 usurpo 114
 usus 44, 199
 uter 148, 196, 266
 uter 160, 280, 313, utrique
 313
 utor 96, 218, utito 390,
 ufunto 391, ularus 384,
 utier 95, 413
 uois 38
 uxori 269, uxorī 204
 vacca 174
 vacuus 99
 vae 73
 valde 114, 283
 Valeri 141

- Valesiis 170
 validus 114
 valle (= vale) 176
 vannus 197, 251
 vapor, vapos 170, 194
 varius 222
 Varro 174
 vas 269
 vastus 156, 199
 vates 270, 273,
 vegere 83
 vehemens 172
 vehiculum 224
 veho 153, 158, 162, 173,
 327, vexo 80, 168, 200,
 346, 398
 veiganti 288
 veivont 379
 vel 149, 202
 vellicando 344
 velor 314
 Velthuriæ 166
 velum 196
 vemens 172
 vendilare 344
 vendo 179, 216, 409, ven-
 der 412
 vene (= bene) 166
 veneficus 179
 veneror 113, 344
 venia 221
 venio 37, 101, 126, 161,
 194, 339, 340, 392, 401,
 venat 324, ventus 225,
 314, 337, venturum 413
 venter 266
 ventrio 227
 ventus 151
 venum 224
 Venus 271, 272, Veneres
 125, 232, 267, Venerus
 232
 ver 272
 verbenaca 225
 verbum 155, 250
 verebimini 126
 veriloquium 230
 vermis 226
 versus 100, 176, 202, 418
 Verticordia 230
 Vertuleis 250
 verus 127, vere 126
 vespa 67, 180
 vesper 127, 217, 223, 247
 vesperasco 344
 vesperna 113
 vester 100, 223, 280, 301
 vestigium 193
 vestio 343
 vestis 143, 226
 veto 100
 velus, veteris 103, 143, 271,
 277, veterrimus 281
 vhevhaed 203, 400, 409
 via 37, 234, vias (gen.)
 232, 241
 viasiis 194
 vicini 294
 vicenssimus 293
 vicenssumam 293
 vicesimus 292, 293
 vices 293
 vicinus 224
 vicis 271
 victor 266, victrix 228
 vicus 63, 102
 video, vidi stb. 84, 94, 102,
 126, 143, 146, 155, 199,
 323, 390, 392, 400, 401,
 408, viden' 124, videon'
 142, visus 111
 vidua, viduus 155
 vigeo 93
 vigil 128, 277
 viginti 138, 141, 213, 233,
 287, 288
 vilicus 177, 225
 villa 177
 Vincentsus 193
 vincio 204, 222, vinciturus
 419
 vincipes 230
 vinco, vici 84, 394
 vinc(u)lum 117
 vindemia 113
 vinea 105
 vinias 99, 112
 vinolentus 179
 vinosus 225, 228
 vinti 166, 288
 vinum 102
 violaceus 222
 violo 344, violatod 390
 vir 116, 127, 146, 203, 223,
 232, 247, 248
 virago 228
 virco 38, 62
 virectum 101
 vireo 101
 virga 101
 virgultum 225
 virguncula 223
 viridis 101
 virthus 166
 virtutei 15
 virus 69, 249
 vis 219, 220, 253, 257, 258,
 265, 268, 271
 viscum 180
 viso 316, 338, 345, 354
 vita 121, 214, 220
 vitulus 93
 vilupero 102
 vitus 227
 vius 146
 vivo 330, vixi 316, 398, 409,
 vixit 204
 vivus 36, 161
 vixillo 104
 vocatio 99
 vocivos 99, 226
 voco 79
 vois 102
 vola 194
 Volchaci 166
 Volchano 166
 volgus 100, 249
 volnus 100
 volo, vult stb. 99, 102, 104,
 149, 210, 332, 372, 373,
 376, vis 102, voltis 99,
 velle 149, 202, 412, vel-
 lem 325, velim 126, 149,
 326
 volturius 99
 volucer 141, 270
 voluntas 415
 voluptates 126
 volvo 112, volvi 399, vol-
 vendo 419
 vomer, vomis 265
 vomo 100, 332, vomui 399,
 vomitus 332, 418
 vorago 228
 voro 149, 161, 333
 vorsus 35, 100, 176, 181
 vos 295, 299, vopte 299,
 vosmet, 296, vestri, vos-
 tri, vestrum, vostrum,
 vrororum, vrorarum 299
 voster 100, 301
 voto 100
 voveo 161, vovi 399, vo-
 tus 147, 418
 vox 79, 81, 203, 220, 232,
 252, 255, 265, 266, 268
 Vulcanus, Vulchanus 166
 vulgus 100
 vulnus 100
 Zanuario 167
 Zextoi 248

Javítások és pótlások.

21. l. utolsó sor *δράγητε* > *δρήτε*.
22. l. alulról 11. sor praet. helyett aor.
73. l. alulról 16. sor *ἐλευσα* után;
78. l. 21. sor végére „(a *gnā*- lehet *gnē*)”.
82. l. alulról 8. sor *κέλαδος* után „(ha nem *-ηδος*)”.
- alulról 5. sor *γνωτός* után „(R₁R₂ is lehet *γνᾶ*- helyett)”.
83. l. 9. sor *δοδύς* szintén V₂ után „ha megvolt ez az alak, vö. Solmsen Beir.
z. griech. Wortforschung I. 30.”
84. l. 15. sor *δοδύς* után „l. a 83. l. pótlását.”
87. l. alulról 9. sor *Ἀθανεῖων* helyett *Ἀθανεῖον*.
113. l. 15. sor Giardi helyett Ciardi.
119. l. 18. sor *φιλέει* > *φιλεῖ*.
125. l. 4. sor *ἔπουν* után „azonban endo.”
147. l. 3. sor *novisti* után „azonban l. 402 lap.”
153. l. 15. sor a germánban után „talán (vö. Gl. XXIII.)”
161. l. *δέλλω* után;
182. l. 2. kikezdés 3. sor *dt* helyett *dh*.
192. l. 3. kikezdés 3. sor *δοδύς* után „l. a 83. l. pótlását.”
227. l. 2. sor *ᾠσπασιύς* helyett *ᾠσπασιύς*
230. l. alulról 8. sor *νικήφορος* helyett *νικηφόρος*.
254. l. 1. sor *δοδύς*-nak köszönheti után „l. a 83. l. pótlását.”
258. l. 18. sor *takša* helyett *takšan*-
262. l. 13. sor *πηχέφε* helyett *πήχεφε*.
263. l. alulról 11. sor *νῆεσαι* helyett *νῆεσαι*.
284. l. 12. sor *οἰκονδε* helyett *οἰκόνδε*,
13. sor *ῶτε* helyett *ῶτε*.
286. l. 2. kikezdés utolsó sor *σζέκ* helyett „asztal.”
294. l. 1. sor igéhez tartozik helyett „tarlozhatik, de Boisacq szerint *gʷhen-*
(*φόνος, φανός*).
300. l. 13. sor Dualis után dat. törlendő.
300. l. 14. sor helyett „*σφωέ, σφωίν*”.
301. l. 2. kikezdés 1. sor *ἐμός* után ez helyett „az”.
328. l. alulról 10. sor a sing. l. elé „a praes. imperf.-ban az -ā- és -ē- fő kivételével.”
322. l. alulról 10. sor *ne volo* után „bár kétséges, hogy az eo összevonódhatik-e;
vö. *puteolus*.
340. l. 21. sor **bhuiō* után, ill. ha a *fīs, fīt, fīmus* eredeti ī-jével **bhui-ō*.
352. l. alulról a 4. sor az *esam* után „a **bhuiām* analogiájára”, u. ő. gyökér-
aoristos, után „helyesebben iniunctivus”.

